

Theodoor Weustenraad (1805-1849) en de 'Percessie van Scherpenheuvel'

Citation for published version (APA):

Spronck, L. S. J. M. (2009). Theodoor Weustenraad (1805-1849) en de 'Percessie van Scherpenheuvel'. [Maastricht University]. Maastricht University. <https://doi.org/10.26481/dis.20091009ls>

Document status and date:

Published: 01/01/2009

DOI:

[10.26481/dis.20091009ls](https://doi.org/10.26481/dis.20091009ls)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Theodoor Weustenraad (1805-1849) en de ‘Percessie van Scherpenheuvel’

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Maastricht,
op gezag van de Rector Magnificus, Prof. mr. G.P.M.F. Mols,
volgens het besluit van het College van Decanen,
in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 9 oktober 2009 om 14.00 uur

door

LODEWIJK SERVATIUS JOSEPHUS MARIE SPRONCK

Promotores:

Prof. dr. W. Kusters

Prof. dr. A. Hanou (Radboud Universiteit Nijmegen)

Beoordelingscommissie:

Prof. dr. A. Knotter (voorzitter)

Prof. dr. A. Labrie

Prof. dr. P. Nissen (Universiteit van Tilburg)

Een woord van dank

Aan de promotores: prof.dr. Wiel Kusters en prof.dr. André Hanou;
aan de leden van de beoordelingscommissie: prof.dr. Ad Knotter, prof.dr. Arnold Labrie,
prof.dr. Peter Nissen;
aan mijn overleden leermeesters: prof.dr. L.C. Michels, prof.dr. W.J.M.A. Asselbergs,
prof.dr. L.J. Rogier en prof. dr. A.A. Weijnen;
aan de stad Maastricht, voor de inspiratie;
aan prof. dr. Flor Aarts, anglist, kenner van 'eus moojertaol', voor de summary;
aan dr. Paul Wijnands, francofoon, taalwetenschapper, voor de samenwerking en het résumé;
aan dr. Pierre Ubachs, voor gedachtewisseling en commentaar;
aan mijn vriend Piet Orbons, historicus, onbaatzuchtig begeleider, een leven lang;
aan mijn kinderen en kleinkinderen, die mij het plezier in de letteren graag gunden;
aan Tiekje, mijn eerste lezer, belezer, en reisgenoot door de geschiedenis.

Theodoor Weustenraad, gravure van Gustave Biot, naar de buste van Guillaume Geefs, in: Quetelet 1850. 'Hij heeft een zorgenrimpel boven zijn lange, spitse neus, een hoog, gewelfd voorhoofd, een wat gekwelde mond. Kortom, een dichter.' Aldus Geert van Istendaal, in: Percessie 1994, p. 10.

Inhoud

Ter inleiding	11
Deel A Theodoor Weustenraad, kind van de Revolutie	13
1 1805-1823 Jeugd in Maastricht	15
Nieuwe tijden	15
De familie Weustenraad	18
Opgroeien met de tricolore	20
Het Atheneum	22
Taalsituatie	25
Ontwakend dichttalent	31
2 1823-1827 Studiejaren in Luik	33
Publieke opinie	33
De universiteit	35
Johannes Kinker	37
Colleges	41
Tandem	42
Meester en leerling	45
De Rechtenstudie	53
3 1827-1830 Dagbladschrijver in Maastricht	58
Terug in Maastricht	58
De stad omstreeks 1827	58
Familiëzaken	64
Dagbladschrijver	67
Apostel van Kinkers leer	77
Post Tandem	77
De 'Éclaireur' als Verlichter	81
Dichter in de landtaal	87
De Éclaireur: salus populi suprema lex	98
'Ons heilig schrift, de Grondwet van den staat'	98
De 'Éclaireur': om het heil van de stadgenoten	103
Vervolg	113

Oppositie: om het heil van het volk	123
De weg naar de fusie	130
De 'Éclaireur politique' versus de 'Vieux Éclaireur'	135
De Éclaireur politique op weg naar de revolutie	141
Een vleug van welwillendheid	141
Voortzetting van de oppositie	145
Met gebonden handen	156
Geen revolutie in Maastricht	162
'Maastricht ne se rend pas'	174
 4 1831-1832 Revolutiezang in Tongeren	178
Balling in Tongeren	178
Maastrichtse emigranten	178
Substituut-procureur	180
Familie en kennissen	182
Journalist	185
Apostel van Saint-Simon	187
Een nieuw geloof	187
De Belgische missie	190
'Chants de Réveil'	192
'Watervliet'	200
'De lèste Percessie'	201
Portret door een intimus	202
 5 1832-1849 Dichter en publicist in Luik en Brussel	204
Luik 1832-1847	204
Magistraat, vrijmetselaar, journalist	205
De 'Revue belge'	210
Nationaal Belgisch dichter	217
Humanitaire poëzie	226
'Zwarte', kritische en satirische poëzie	230
Persoonlijke lyriek	233
Impasse	235
De Limburgse connectie	240
'Solitude'	240
'Maastricht'	241
'De Percessie van Scherpenheuvel'	245
Brussel 1847-1849	249
Magistraat, journalist, Academiëlid	249
Het gedroomde professoraat	252
'Poésies lyriques'	260
Laatste dagen: Valkenburg – Luik – Jambes	262

6	Leven na de dood	266
	Rouwbeklag en eerbetoon	266
	Vergetelheid	274
	Ongebroken leven	278
Deel B	De ‘Percessie van Scherpenheuvel’	281
7	De Wyckse bedevaart naar Scherpenheuvel	283
	De bedevaart als religieus en volkskundig fenomeen	283
	Scherpenheuvel, Maastricht en de Keulse vaart	286
	De Broederschap van het H. Kruis	293
8	Weustenraads dialectwerk	299
	De ‘Lèste Percessie’ en de ‘Percessie’	299
	Afschriften en uitgaven	304
	Kritiek en waardering	312
9	Het Maastrichts van Weustenraad	315
10	Inleiding op de tekstuutgave	321
	De autograaf van de ‘Percessie van Scherpenheuvel’: beschrijving en datering	321
	De autograaf van de ‘Lèste Percessie’ en het handschrift van de ‘Relatie van de lèste Percessie’: onderling verband en datering	327
	De afschriften van de ‘Percessie’, de Druk van 1931, en hun relatie tot de autograaf	329
	Verantwoording van de teksteditie	333
	Opmerkingen bij de commentaar	335
11	De ‘Percessie van Scherpenheuvel’, de ‘Lèste Percessie’, de ‘Relatie van de lèste Percessie’ en dialectfragmenten: tekst en commentaar	336
	De Percessie van Scherpenheuvel	336
	De Lèste Percessie	438
	Relatie van de lèste Percessie	442
	Dialectfragmenten	456
Tot slot		458

Bijlage: Bibliografie van Weustenraads literaire werk	462
Afkortingen	465
Bronnen en literatuur	466
Lijst van illustraties	480
Samenvatting / résumé / summary	482
Index	499
CV	510

Ter inleiding

De dichter, jurist en journalist Theodoor Weustenraad (1805-1849) geniet in Limburg bij historisch en literair geïnteresseerden bekendheid als dichter van de *Percessie van Scherpenheuvel*. De *Percessie* is een lang, maar onvoltooid gebleven, episch gedicht in Maastrichts dialect, dat vanwege zijn antiklerikale karakter en erotische passages de werking had van een duivelse verlokking en de smaak van de verboden vrucht uit het paradijs. Limburgse historici kennen Weustenraad bovendien als redacteur van de *Éclaireur*, een Maastrichts dagblad dat stem gaf aan de kritiek van de progressieve liberalen op het als star en bevoogdend ervaren beleid van koning Willem I.

Maar het verhaal van Weustenraads bewogen leven tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en de beginjaren van de Belgische staat, waarin zijn engagement met de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen spraakmakend was, moest nog grotendeels geschreven worden. Als bron en als achtergrond voor de kennis van vele in de *Percessie* voorkomende personen, zaken en ideeën kon het daarenboven niet gemist worden.

De belangrijkste studie over de dichter, *Weustenraad, poète belge*, werd in 1914 gepubliceerd door de Gentse hoogleraar Fernand Séverin (1867-1931). Diens interesse ging vooral uit naar Weustenraads Saint-Simonistische poëzie en zijn leidende rol als dichter en literair criticus bij de ontwikkeling van een nationale Franstalig-Belgische literatuur. De *Percessie van Scherpenheuvel*, waaraan Weustenraad juist in deze jaren gewerkt heeft, kende Séverin enkel uit de summiere informatie die Godefroid Stas en Joseph Laurent Jaminé na de vroege dood van hun vriend Theodoor daarover verstrekt hadden. Vele decennia circuleerde het epos alleen in afschriften en pas in de twintigste eeuw verscheen het in druk, tot driemaal toe: in 1931, 1964 en 1994. Maar Weustenraads autograaf, waarop deze afschriften en drukken gebaseerd zijn, werd tot nu toe nooit goed bestudeerd en bleef onuitgegeven.

Weustenraad was een kind van de Revolutie, en dat is dubbel gezegd. In de eerste plaats omdat zijn opleiding en zijn journalistieke werk geconditioneerd waren door de verworvenheden van de Franse Revolutie. Zijn leven was er een product van. Maar ook was hij een kind van de Revolutie doordat hij voor zijn werk als denker (vaak onevenwichtig) en als dichter (steeds gedreven) in de principes van de Revolutie nieuwe inspiratie vond. Hij werkte als het ware aan de verdere voltooiing ervan.

In breed historisch verband was zijn leven exemplarisch voor de voortgang van het grote omwentelingsproces dat in de achttiende eeuw inzet. De burger betreedt dan de publieke ruimte en gaat deelnemen aan het maatschappelijk debat. In de achttiende eeuw legt hij zijn onmondigheid af, breekt met het autoriteitsgeloof en gaat varen op het kompas van het eigen gezond verstand. Hij gelooft in de volmaakbaarheid van mens en samenleving en de rol daarbij van goed onderwijs en ethische vorming. Het eigen belang en dat van de medeburger kweken tolerantie en broederschap. Samen gaan de volken op weg naar het licht van de wereldvrede aan de horizon.

De discussies over de nieuwe inrichting van de maatschappij, waarvoor de ‘philosophes’ veelal het materiaal aanreikten, leidden tot gisting. Aan het eind van de eeuw volgden een aantal revolutiegolven: de revolutie van de Patriotten in Holland (1786-1787), de Brabantse omwenteling in de Oostenrijkse Nederlanden (1789-1790) en de Luikse revolutie (1789-1791), in felheid niet minder dan de Franse, die ook in 1789 begon. In twee golven (1792-1793, 1794-1795) overspoelden de Franse revolutionairen onze Lage Landen om gelijkheid en vrijheid te brengen. Maar die golven van progressie veroorzaakten heftige reacties bij hen die er niet van gediend waren. De stadhouder in de Republiek, de Oostenrijkers in de Zuidelijke Nederlanden en de prins-bisschop van Luik herstelden hun gezag, zij het dan niet voor lang. Het kerkgetrouwe conservatieve plattelandsvolk in Zuid-Nederland, dat zich in 1787 al gekeerd had tegen de liberale mederevolutionairen, kwam na de inlijving bij Frankrijk (1795) in opstand tegen het jacobijnse schrikbewind en begon in het najaar van 1798 een hevige, maar ongelijke strijd tegen het Franse bestuur: de Boerenkrijg. Pas vanaf 1802, toen Napoleon door het sluiten van een concordaat met de paus en het tekenen van de vrede van Amiens met de verbonden mogendheden weer rust gebracht had op het geestelijke en het militaire front, kwam de Franse omwenteling tot stilstand en kon het leven zich op nieuwe fundamenteën herstellen.

Napoleon schiep voor de oude heren de mogelijkheid om hun plaats weer in te nemen; tegelijk nam hij de homines novi met hun nieuwverworven posities in bescherming. Toen hij in 1815 van het toneel was verdwenen, zetten de vorsten op het Wener Congres de restauratie grondiger door. Een tweede revolutiegolf kon nu niet uitblijven. Overal in Europa vlamden haarden van liberaal verzet op, meestal van korte duur. Maar uiteindelijk was de omwenteling niet tegen te houden. In juli 1830 maakte de Juli-revolutie in Frankrijk korte metten met de restauratiekrachten. In augustus-september 1830 scheurden de Verenigde Nederlanden en ontstond een nieuwe, liberale staat: België. Een derde revolutiegolf overspoelde Europa in 1848. Allerwegen sloegen de staten nu de weg in van de volkssoevereiniteit. Het was de kroon op denken en doen van de ‘philosophes’, de burgers en de progressieve aristocraten, die in de achttiende eeuw met elkaar het debat over de best mogelijke inrichting van staat en maatschappij waren aangegaan.

Aan de grote omwenteling die tussen 1750 en 1850 in West-Europa plaatsgreep, heeft Theodoor Weustenraad met overtuiging en emotie deelgenomen. Dit boek legt daarvan, in twee geheel verschillende delen, getuigenis af. Het eerste deel: *Theodoor Weustenraad, kind van de Revolutie*, bevat een levensschets, met speciale aandacht voor zijn studiejaren in Maastricht en Luik (1816-1827) en de rumoerige beginjaren van zijn publieke optreden in Maastricht en Tongeren (1827-1832). Daarmee wordt tevens een bijdrage geleverd tot de kennis van een onderbelichte periode uit de geschiedenis van de stad Maastricht: de laatste jaren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het tweede deel: *De ‘Percessie van Scherpenheuvel’*, bevat een uitgave van Weustenraads dialectpoëzie, met parallel daaraan dezelfde teksten in moderne spelling, het geheel voorzien van een uitvoerige inleiding en taalkundige en historische commentaar.

Mijn belangstelling voor Theodoor Weustenraad en zijn *Percessie* dateert al uit mijn Nijmeegse studiejaren. Pas nu, ruim vijftig jaar later, zet ik een streep onder mijn bemoeienissen met zijn persoon en zijn werk. Het werd dan ook tijd.

DEEL A

THEODOOR WEUSTENRAAD

KIND VAN DE REVOLUTIE

Hoofdstuk 1

1805-1823

Jeugd in Maastricht

Jean Théodore Hubert Weustenraad (roepnaam: Theodoor) werd geboren in Maastricht op dinsdag 5 november 1805 (14 brumaire an XIV) om twee uur 's middags in de Vijfharingenstraat nr. 101 (nu: 8, genaamd 'De Vijf Haringen'), een kort verbindingsstraatje tussen Grote Staat en Achter het Vleeshuis. Nog diezelfde dag werd hij gedoopt in de (katholieke) Sint-Servaaskerk.¹ Hij was het eerste kind van Jean Michel Weustenraad (roepnaam: Michel), 28 jaar, 'homme de loi', en van de ruim vijf jaar oudere Marie Élisabeth Jongen. Het echtpaar was op 11 oktober 1804 (19 vendémiaire an XIII) getrouwd; – het beroep van Michel was toen aangeduid met 'praticien', te omschrijven als juridisch zaakbezorger. Peetouders van de boreling waren Theodoor Weustenraad, opa van vaderskant, en Anna Margarita Jaspaerts, oma van moederszijde.²

NIEUWE TIJDEN

In Theodoors geboortjaar telde de vestingstad Maastricht ongeveer 18.000 inwoners, waarbij het garnizoen, dat meestal uit een paar duizend militairen bestond, niet is meegeteld.³ Van 1632 tot 1794, ruim anderhalve eeuw was de stad als 'le boulevard des Pays-Bas' de trots geweest van de Republiek der Verenigde Nederlanden, al moest die er de macht delen met de prins-bisschop van Luik als medesoeverein.

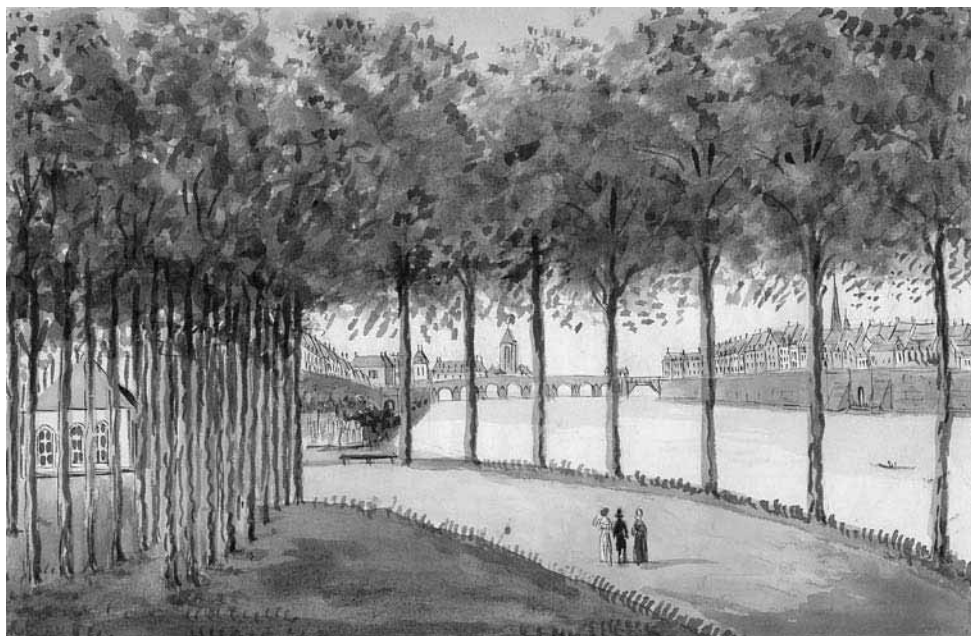
De periode 1789-1802 was voor de stad chaotisch geweest, vol spanningen, onzekerheid

¹ Lange tijd werd door Weustenraads biografen abusievelijk als geboortedatum 15 november 1805 vermeld: Quetelet 1850, Jaminé 1854, Stas 1871, Chot 1887, Thys 1891, Séverin 1914.

Vader Michel Weustenraad woonde als huurder in het pand Vijfharingenstraat nr. 8; eigenaar was slager Guillaume Dubien. Zie: RHCL/RAL, Frans Archief, inv. nr. 1044 (an XI, 1802-1803); RHCL/GAM, Frans Archief, inv. nr. 593 (1807); *Almanach du Département de la Meuse-Inférieure pour (...)* 1808, Th. Nypels, Maestricht. Het pand werd in een verkoopadvertentie in het *Aankondigingsblad der Provincie Limburg* van 27 juli 1837 als volgt beschreven: 'Een huis met steenwegtje en achterkeuken, gelegen in de Vijf Haringenstraat onder n. 101, en genaamd de Vijfharingen.' ['steenwegtje', Maastrichts: 'steiweegske': kleine open betegelde binnenplaats] Peetvader (opa) Theodoor Weustenraad was beheerder van het armenhuis. Hij was niet onbemiddeld, want hoorde in 1811 (niet meer in 1812) tot de honderd hoogst aangeslagen belastingbetalers van de stad. Zie: Bos 1995, p. 214-215.

² Biografische gegevens over de familie Weustenraad werden geput uit de kerkelijke registers, de registers van de burgerlijke stand, volkstellingen en memories van successie, m.n. in de archieven van Maastricht, Tongeren, Luik en Namen. Voor de Weustenraads en de geparenteerde families Banning, Neven, Martens en Poswick kon tevens gebruik worden gemaakt van Flament 1912, Neven Dumont 1927 en publicaties in *Parchemin* 1938 en het *Annuaire Belgique* 1940.

³ Het aantal inwoners zou geleidelijk stijgen: 19.000 in 1816, 20.000 in 1823, 21.000 in 1827, 22.000 in 1830. In de periode 1830-1839 volgde een daling tot 20.500 in 1840. Zie: A.G.H. Kemp, 'Het verloop der bevolkingscurve van Maastricht tot 1830', in: *Miscellanea Trajectensia*, Werken LGOG nr. 4, Maastricht 1962, p. 350, 352; Verbeet 1978, p. 387; Jansen 1986, p. 532; Ubachs/Evers 2006, p. 208; *Journal de la province*, 13 januari 1828. Volgens de *Éclaircur politique* van 8 augustus 1830 telde de stad op 1 januari 1830 exact 22.118 inwoners, onder wie 1176 protestanten (5,3%) en 317 joden (1,5%); de overgrote meerderheid was katholiek (92,5%). Het garnizoen telde toen 2326 manschappen. In 1816 waren dat er nog ruim 3000.

Gezicht vanaf 'de Boompjes' op de Maas, het Bat, de Sint-Servaasbrug (tot 1827 met houten boog) en Wyck. Geaquarelleerde pentekening, van Philippe van Gulpen (1792-1862). Tussen de bomen door zien we het gebouwtje van de wacht aan de Onze-Lieve-Vrouwepoort. Achter de brug: de Maasmolen en het kloostercomplex van de Antonieten. 'De Boompjes' werden met Kerstmis 1830 op last van opperbevelhebber Dibbets gekapt. RHCL/GAM, Collectie van der Noordaa nr. 289. Foto RHCL.

en onmin. In het naburige Luik was het volk in augustus 1789 in opstand gekomen tegen de macht van geestelijkheid en adel. Twee maanden later revolteerde Brabant tegen de verlichte, maar despotische politiek van Jozef II. Verscheidene Luikenaren en Brabanders, voor wie de grond te heet werd onder de voeten, zochten toen hun toevlucht in Maastricht. In de winter van 1790-1791 herkregen de oude machthebbers in Brussel en Luik hun posities. Inmiddels was een aanhoudende stroom van Franse émigrés naar Maastricht op gang gekomen. Zij vonden voor korte of langere tijd beschutting in de veilige vesting, maar waren in november 1792 zo talrijk dat een stop moest worden ingesteld. De verhalen van deze émigrés over de revolutionaire praktijken zullen weinig geruststellend zijn geweest. Inmiddels waren de Franse legers in aantocht. Tijdens een eerste veroveringsgolf bezetten ze het grondgebied van het huidige België en grote delen van het Rijnland. Luik, de 'ville ardente', verwelkomde zijn bevrijders met open armen. In februari 1793 sloeg het Luikse volk met vereende krachten de majestueuze Saint-Lambert, symbool van de Oude Tijd, in puin.

De vesting Maastricht ontsprong de dans: wel werd ze een maand lang belegerd, maar na de slag bij Aldenhoven op 1 maart 1793, die door de Oostenrijkers gewonnen werd, konden de Maastrichtenaren weer opgelucht ademen. Niet erg lang overigens, want anderhalf jaar later waren de Franse legers weer terug en begon het tweede beleg. Op 4 november 1794 capituleerde de stad en mocht de militaire bezetting afmarcheren. Van die dag af was Maastricht een Franse stad, die een jaar later, op 1 oktober 1795, als hoofdstad van het departement Nedermaas volwaardig deel ging uitmaken van de Franse Republiek.

De intellectuele bovenlaag was in Maastricht in de afgelopen decennia rijp geworden voor de nieuwe inrichting van de maatschappij. Het gevormde deel van de burgerij, de aristocratische kapittelheren en het officierencorps waren door lectuur, schouwburgbezoek en sociëteitsverkeer sterk Frans georiënteerd, zelfs verfranst. Door de vestiging in Maastricht van de Franse drukkers Dufour en Roux ging de stad, zich spiegelend aan Luik, zelfs een rol spelen bij de verspreiding van het licht der 'philosophes'. Brandpunten van Verlichtingsdenken waren de Groote Sociëteit, de vrijmetselaarsloges La Constance en La Persévérance en de Société d'Émulation of Sociëteit van Aemulatie. De laatste, waar ook intellectuelen van bescheidener komaf welkom waren, was naar het voorbeeld van de vijf jaar oudere, gelijknamige Luikse sociëteit in 1784 opgericht en telde 'tachtig leden der principaelste burgers'. Velen van hen zullen het Nieuwe Regime en hun nieuwe status van 'citoyen' met genoegen geaccepteerd hebben.

Maar die vreugde werd door het fanatisme waarmee de republikeinse bewindvoerders in de eerste jaren de 'égalité' doorvoerden, ook bij de meest progressieven de bodem ingeslagen. Aan de standenmaatschappij werd zonder pardon een einde gemaakt, de ambachten werden afgeschaft, kerk en staat volledig van elkaar gescheiden; de trias politica, de burgerlijke stand, militaire dienstplicht, nieuwe belastingen, een nieuwe kalender, met 'weken' van tien dagen en met nieuwe feestdagen, ingevoerd.

In 1796-1797 werden de kerkelijke bezittingen genationaliseerd en vervolgens verkocht. Het gevolg was een indrukwekkende bezitsverschuiving, die een stand van 'nieuwe rijken' opleverde, – veelal 'verlichte' burgers, ambtenaren en magistraten die voortaan, ook uit eigenbelang, zouden hechten aan de instandhouding van de revolutionaire verworvenheden. In 1797-1798 zaaide de eis dat officiële functionarissen, de priesters daaronder begrepen, de 'eed van haat tegen het koningschap' moesten afleggen, twist en tweedracht. De onbeëdigde priesters werden de kampioenen van het gewone kerkvolk, dat geen enkel begrip had voor de destructie door de republikeinen en terugverlangde naar de vertrouwde Oude Tijd. In Vlaanderen en in de Kempen bij Hasselt kwam het getergde landvolk in het najaar van 1798 in opstand: de Boerenkrijg. Maar deze hevige opwelling van verzet werd door de Fransen meedogenloos neergeslagen.

Door de staatsgreep van 9 november 1799 kwam Napoleon aan de macht. Hij bracht de permanent voortrollende stroom van de revolutie tot staan. De eed van haat tegen het koningschap verving hij door een eed van trouw aan de republiek; hij sloot een concordaat met de paus en vredesverdragen met de grote mogendheden en wijzigde de bestuursconstellatie door bij benoemingen weer plaats in te ruimen voor oude adel en ambtenaren van het Ancien Régime. Het driedaagse bezoek dat Napoleon in juli 1803 aan Maastricht bracht, gold voor de stad als een bezegeling van de nieuwe verhoudingen. Ook in het kerkelijk leven zette de reactie door. Voor personen die zich tegen de jacobijnse kerkpolitiek verzet hadden, was er nu waardering. Zo werden twee onbeëdigde priesters, geboren Maastrichtenaren, aangewezen als bisschoppelijk commissaris: pastoor Henri Partouns van de Sint-Nicolaas, later van de Sint-Servaas, en Pascal Delruelle van de Sint-Martinuskerk van Wyck. Met het verdwijnen van de republikeinse kalender op 1 januari 1806 leek aan de Franse Revolutie ook formeel een einde gekomen.⁴

4 Spiertz 1964, p. 11-32, 95-100, 188-228; Droixhe e.a. 1980, passim; Bos 1995, p. 206-207; Ubachs/Evers 1994, p. 7-83; Ubachs 2000, p. 171, 267-276, 307; Demoulin/Kupper 2002, p. 223, 256-257; Ubachs/Evers 2006, p. 157-171.

Theodoor Weustenraad heeft de woelige periode 1789-1802 niet meegemaakt. Wel heeft hij als kind met rode oortjes naar de verhalen over de Grote Omwenteling en de militaire successen van de Franse legers mogen luisteren. Nog in 1844 stond hem de herinnering bij:

*Qui de nous n'a souvent, aux jours de son enfance,
Entendu raconter par quelque vieux soldat,
L'hiver, près d'un foyer heureux de sa présence,
Un combat, sous l'Empire, ou sous le Consulat.*⁵

Die 'vieux soldat' was voor Theodoor zijn vader, Michel Weustenraad, geboren op 24 januari 1777.⁶ Op 15 oktober 1798 had deze, nog voordat hij op de conscriptielijst geplaatst werd, vrijwillig dienst genomen in het 3e regiment huzaren. Hij oefende toen het beroep uit van 'défenseur officieux', te vergelijken met de eerder vermelde aanduidingen van 'homme de loi' en 'praticien'. In het leger was zijn hoogste baas de held van Valmy: generaal François Christophe Kellermann, op dat moment inspecteur-generaal van de cavalerie en in 1799 inspecteur van de Bataafse troepen.⁷ Of Michel Weustenraad ook nog na de kroning van Napoleon tot keizer (2 december 1804) gediend heeft? Ik veronderstel van niet; in ieder geval was hij, toen hij op 11 oktober 1804 trouwde, terug in Maastricht.⁸

Michel Weustenraad (1777-1867) was een harde werker, die over een uitstekende gezondheid beschikt moet hebben. Op 7 januari 1808 werd hij benoemd tot 'avoué' (procureur) aan de Rechtbank van Eerste Instantie. Hij had een drukke praktijk. Binnen de groep van procureurs was hij gezien: in 1811 werd hij hun secretaris, in 1828 hun voorzitter. Omstreeks 1810 verhuisde hij naar Achter het Vleeshuis (Achter de Vleeschhal) nr. 62 (inmiddels opgegaan in het warenhuis Vroom & Dreesmann), een eigen woning, die zijn groeiend gezin voldoende ruimte bood. Behalve de woning had hij inmiddels ook 12 ha nationaal goed weten te verwerven. Een en ander verhoogde zijn sociale status, maar daarmee was hij nog verre van notabel.⁹

Die status werd wel bereikt door zijn oudste broer Jean Théodore (1770-1857) die, ter onderscheiding van zijn naamgenoten, 'aîné' (senior) aan zijn naam placht toe te voegen. Toen in 1795 het Departement Nedermaas gevormd werd, wachtte hij de verdere ontwikkelingen

⁵ Le Haut Fourneau, Liège 1844, eerste regels. Vertaling: Wie van ons heeft niet dikwijls in zijn kinderjaren horen vertellen door een oud soldaat, in een gezin blij om zijn aanwezigheid, het relaas van een gevecht, tijdens de Keizertijd of onder het Consulaat.

Een variant vond Séverin in Weustenraads kladpapieren: 'Qui de nous n'a souvent, aux jours de son enfance, / Après un long récit de quelque grand combat, / Entendu, l'oeil en feu dans un pieux silence, / Son père, jeune encore et déjà vieux soldat (...)' [cursivering van mij, LSJ]. Vertaling: Wie van ons heeft niet dikwijls in zijn kinderjaren, na een lang verhaal over een grote veldslag, met glinsterende ogen in een vrome stilte, gehoord hoe zijn vader, jong nog en toch al oud soldaat (...). Zie: Séverin 1914, p. 10.

⁶ Michel Weustenraad was de derde zoon uit het huwelijk van Theodoor Weustenraad (1747-1814), 'économe de l'hospice des pauvres', en Catharina Barbara Bovera (1745-1820). Pas op 21 november 1821, bij het opmaken van de huwelijksakte van Michel met zijn tweede vrouw, werd de spelling van de familienamen Weustenraad en Bovera definitief vastgelegd, met verwerping van de spellingen Wustenraad en Boveraerts.

⁷ Bij Valmy werden de Oostenrijks-Pruisische troepen, die naar Parijs optrokken om de revolutie te breken, op 20 september 1792 tot staan gebracht. Een historische moment, waarover Goethe opmerkte: 'Von hier und heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus.'

⁸ Séverin 1914, p. 9-10; DBF, t. 18, p. 1107-1108; RHCL/RAL, Frans Archief, inv. nr. 464; RHCL/GAM, Frans Archief, inv. nr. 403.

⁹ RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nrs. 578 en 1412; Winten, p. 271.

niet af, maar vertrok op 17 augustus vanuit het ouderlijk huis naar Engeland, vanwaar hij na zeven jaar legerdienst – hij bracht het tot sergeant-majoor – op 14 oktober 1802 terugkeerde in Maastricht. Er zal wel samenhang bestaan tussen zijn terugkeer en de vrede van Amiens, die door Napoleon op 25 maart 1802 met de mogendheden was gesloten. Hij was niet de enige Maastrichtenaar die in die jaren in ‘vreemde’ legerdienst trad; er waren nog veertig andere Maastrichtse ‘Engelandvaarders’, en buiten het Bataafse en het Franse kamp waren er toen Maastrichtenaars te vinden in het Pruisische, Oostenrijkse, Spaanse en Russische leger. Men beschouwe deze praktijk niet als verraad aan de zaak van het vaderland. Het begrip ‘vaderland’ in nationale zin moest nog inhoud krijgen en legerdienst was tot dan toe internationaal een zaak van vraag en aanbod, waarbij aan de zijde van de soldaat de lust tot avontuur en wereldverkenning natuurlijk een rol speelde. Terug in Maastricht, begon Jean Théodore zijn werkzaam leven als meubelmaker, maar later werd hij achtereenvolgens ‘employé’, aannemer en leerlooier-koopman genoemd. In dat laatste beroep zou hij een fabriek voor militaire uitrustingsstukken opzetten, waar hij in goede jaren werk verschaftte aan ruim 300 arbeiders.¹⁰ Hij was lid van het kiescollege van het arrondissement Maastricht en van de stedelijke Garde d’honneur à cheval, die onder meer figureerde bij het bezoek van Napoleon aan de stad in 1803.¹¹ Op verzoek van burgemeester Chrétien Coenegracht oriënteerde hij zich tijdens een verblijf in Parijs in juni 1810 bij de Établissements Gachard over prijs en kwaliteit van een door de stad aan te kopen marmeren borstbeeld van Napoleon.¹² Van zijn kinderen is vooral Adolphe (1813-1859) het vermelden waard: hij trouwde met een dochter van Petrus Regout en was medeoprichter van de latere Koninklijke Nederlandse Papierfabriek.

Iets jonger dan Jean Théodore was Antoine Servais (1771-1829). Zijn beroep was ‘koopman’, maar op een andere plaats noemde hij zich ‘practizijn’. Als lid van de broederschap van de H. Barbara (een fraterniteit van standing, verbonden aan de Sint-Servaas) en als meester van de broederschap van het H. Kruis (gelieerd aan de Sint-Martinuskerk van Wyck) was hij betrokken bij het kerkelijk leven van de stad.¹³

Een jongere broer was Herman Weustenraad (1780-1848). Hij werd in december 1804 vrijgesteld van militaire dienst. Zijn beroep was toen ‘employé’, later, in ieder geval vanaf 1817, was hij notaris in Neerharen. Opdrachten voor het voorbereiden van notariële transacties (officiële beschrijvingen van onroerend goed bij verkoop of beslaglegging e.d.) werden door hem vaak aan Michel verstrekt. Evenals zijn broer Antoine Servais was hij lid van de broederschap van de H. Barbara.¹⁴

Michels jongste broer Jacques (1785-1876) was ontvanger der directe belastingen in enkele dorpen ten westen van de stad (Millen en omgeving). Hij was getrouwd met Martine Cécile Martens. (Via haar zus Anne Cathérine Hubertine raakten de Weustenraads geparenteerd aan de familie Banning, waarover later meer.) Ook hij was lid van de broederschap van

¹⁰ Maenen 1959, p. 422: In 1816 telde het bedrijf 300 werklieden; voordien waren het er heel wat meer geweest.

¹¹ RHCL/GAM, Frans Archief, inv. nrs. 252, 253, 417; RHCL/RAL, Frans Archief, inv. nr. 718; Delamarre 1949, p. 53, 56.

¹² A.A.M.N. Dejong, ‘Een borstbeeld van Napoleon te Maastricht als steen des aanstoots verwijderd’, in: *De Maasgouw* 80 (1961), kol. 20-21. Het borstbeeld bevindt zich momenteel in de burgemeesterskamer van het stadhuis in Maastricht.

¹³ RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nr. 1644; RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, Grootboek, 7 januari 1829: ziellendienst en vier leesmissen voor de overleden broedermeester Antonius Weustenraad (op 17 maart 1837 werd een ziellendienst gehouden voor zijn vrouw Helena ‘Rungst’, lees: Van Runxt); *Broederschap H. Barbara* 1987, p. 98-99.

¹⁴ RHCL/GAM, Frans Archief, inv. nr. 416: État des conscrits de l’an 9 et 10 qui ont été congédiés pour défaut de taille et infirmités; RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nr. 1650; *Broederschap H. Barbara* 1987, p. 96-97.

de H. Barbara. Jacques heeft een zeer hoge leeftijd bereikt; hij zou 91 worden, nog een jaar ouder dan Michel.¹⁵

Twee andere broers, Mathias (1778-1779) en Wijnand (1782-1783) zijn jong overleden. Er was één zus: Anna Catharina Barbara, geboren in 1787. Over haar heb ik geen nadere gegevens gevonden. Ik veronderstel dat zij ongetrouwd is gebleven en zich na 1830 samen met andere familieleden in België heeft gevestigd.

Tussen de gebroeders Weustenraad bestond een goede familieband. Uit wederzijdse aanwezigheid bij blijde en droeve momenten of de regeling van een erfenis, uit het verstreken van opdrachten aan elkaar of de regeling van geldzaken in goed vertrouwen blijkt dit genoegzaam.¹⁶

OPGROEIEN MET DE TRICOLEURE

Gegevens over Theodoors jeugdijaren zijn schaars. Toen de familie verhuisde van de Vijfharingenstraat naar Achter het Vleeshuis had hij al een zusje (Marguérite 1807) en twee broers (Jean 1808 en Antoine 1809), en in de nieuwe woning zouden tijdens zijn lagere schooltijd nog twee zussen (Josephine 1810 en Marie Elisabeth 1814) en een broer (Joseph 1812) geboren worden.

Volgens zijn biograaf Godefroid Stas, een goede bekende, liet vader hem lager onderwijs volgen in het schooltje van een priester, die daarbij ook de toen moderne methode van klassikaal onderwijs toepaste.¹⁷ Het lager onderwijs in de Franse Tijd liet veel te wensen over; pas na 1815 onder koning Willem I werd het degelijk aangepakt. Wel hebben de Fransen een grote organisatie gecreëerd die het hele Keizerrijk omvatte, de zgn. Université Impériale. Maar wat het primair onderwijs betreft bleef het bij een begin van uitvoering.¹⁸ Zo werd in Maastricht in oktober 1808 een lijst opgemaakt van docenten die de intentie hadden om deel uit te maken van de Université en verschenen in juni 1809 23 leraren op een in hotel 'Du Lévrier' belegde bijeenkomst met enkele inspecteurs, 'envoyés par Monsieur le Grand Maître de l'Université Impériale'. Onder hen figureerde één priester ('prêtre et maître de pension'): François Xavier Gobert. Het is zeer waarschijnlijk dat Theodoor bij hem school heeft gedaan. Gobert woonde op de Minderbroedersberg nr. 385 en had een twintigtal leerlingen, van wie er twee bij hem inwoonden.¹⁹ Hij gaf les in het Frans en leerde de kinderen ook wat Latijn. Dat konden maar weinig Maastrichtse schoolhouders hem nazeggen. Zijn schooltje stond als 'bon' te boek. Maar Gobert liet blijken, dat schoolhouden zijn favoriete bezigheid niet was; hij deed het om zijn oude moeder te kunnen onderhouden; het liefst zou hij priesterlijke taken vervuld hebben.²⁰

¹⁵ RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nr. 1644, 1650; *Broederschap H. Barbara* 1987, p. 98-99.

¹⁶ RHCL/RAL, Handschriftenverzameling, nr. 101; *Journal de la province*, 26 februari 1819, p. 4.

¹⁷ Stas 1871, p. 2: 'une école primaire tenue par un ecclésiastique, qui déjà à cette époque suivait, au moins partiellement, la méthode de l'enseignement simultané'. Zie ook: Vleeshouwers 1992, p. 193.

¹⁸ Tagage 1962-1963, p. 235-236, 240-242; Ubachs 1992, passim; Vleeshouwers 1992, p. 182-184; Ubachs-Evers 1994, p. 156.

¹⁹ In: RHCL/GAM, Register van huisnummers Maastricht 1806, 1850, 1888 wordt pand nr. 385 niet vermeld, wel 384 (nu: Tongersestraat 2) en 386 (nu: Minderbroedersberg 10). Nr. 385 moet begin negentiende eeuw zijn afgebroken; het zou nu nr. 12 gedragen hebben en direct gegrensd hebben aan nr. 10.

²⁰ RHCL/GAM, Frans Archief, inv. nr. 185. Goberts moeder, Anna Maria Simons, overleed op 16 december 1817, 86 jaar oud; Go-

De historische gebeurtenissen in de jaren 1813-1815 zullen Theodoors jongenshart hevig getroffen hebben: de berichten over de Volkerenslag bij Leipzig, het begin van het einde (oktober 1813), de omsingeling van de stad door de geallieerden (januari 1814), de afstand van Napoleon gevolgd door de order van generaal P.H.V. Merle om de rood-wit-blauwe tricolore weg te nemen en de witte vlag van de Bourbons te doen wapperen (23 april). Die wis-seling van de wacht werd op 25 april gevierd met een Te Deum in de Sint-Servaas en een feestelijke optocht door de straten. Prefect Roggieri noteerde: 'Voor het eerst was er sprake van een oprechte verbroedering tussen ons en het volk van de Nedermaas.'²¹ Al gauw volgden de overgave van de stad aan de geallieerden, de uittocht van de Franse militairen (4-5 mei) en de overdracht van de stad aan de Oranjevorst. Maar in 1815 was er weer spanning tijdens 'de honderd dagen': vanaf de dag dat Napoleon ontsnapte van Elba tot de verpletterende nederlaag van zijn leger op 18 juni bij Waterloo. Diezelfde maand nog bracht koning Willem I een bezoek aan Maastricht.²²

De Franse glorie was in bloed gesmoord; het was nu tijd voor 'restauratie'. Maar de ideeën die tot de Revolutie hadden geleid en de heroïek van Consulaat en Empire zouden blijven inspireren. Wie door de jaren wijs geworden was, beseftte dat de 'liberté' ook tot sociale ongelijkheid had geleid, dat uit de 'égalité' onderdrukking was voortgekomen en dat van de 'fraternité' misschien alleen sprake was geweest in de eerste uren van de Revolutie. Maar voor de jonge generatie bleef de gelijkheid een droom die tevens voorwaarde was tot beleving van de vrijheid. Op haar beurt kon de vrijheid, zo nodig door middel van een nieuwe revolutie, de weg banen naar een nieuwe orde waarin de mensen weer elkaars broeders konden zijn. De bedaarde wijsheid van de verlichte geesten uit de achttiende eeuw, die hadden meegemaakt hoe de Revolutie uit de hand was gelopen en nu pleitten voor bedachtzame geleidelijkheid op de weg naar een nieuwe orde, sprak haar niet aan. De jeugd heeft nu eenmaal geen geduld.²³

Zuid-Nederland, dat twintig jaar lang deel had uitgemaakt van het Franse rijk en zijn toonaangevende Franse cultuur en al die tijd gedompeld was in het bad van de prestigieuze 'langue universelle', werd in 1815 onderdeel van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De mogendheden hadden dat in Wenen zo beslist, en die beslissing werd, zo vlak na de Napoleontische catastrofe, algemeen aanvaard. Bovendien waren koning Willem I en zijn ministers zo wijs om geen breuk te forceren, maar gebruik te maken van de goede vruchten die de Franse Tijd had opgeleverd en van de ambtenaren die het staatsbestel lieten draaien.

Na verloop van een tiental jaren zou blijken dat de regeringspolitiek voor de jeugd van 1815 niet voldeed. Guillaume Nypels, een jaar ouder dan Weustenraad, noteerde op hoge leeftijd de onuitwisbare indruk die de gebeurtenissen van mei 1814 op hem gemaakt hadden. Hij was toen juist leerling geworden van het stedelijk college en herinnerde zich het volgende: 'De directeur legde ons een offer op, dat wij niet dan met hevig verdriet konden opbrengen: het afleggen van de 'cocarde tricolore', waaronder we geboren waren en die we met trots droegen. Men kan zich maar moeilijk een idee vormen van de geest die de jeugd toen bezielde. Opgevoed in de lycea van het Keizerrijk, gevoed door exclusief Franse ideeën,

bert zelf op 12 juli 1820, nog maar 46 jaar. In 1815 was Gobert directeur van het R.K. Weeshuis op de Lenculenstraat en tevens belast met het onderwijs aan de wezen; zie: Tagage 1962-1963, p. 26.

²¹ Roppe 1954-1955, p. 225.

²² Ubachs 2000, p. 277-278; Ubachs/Evers 2006, p. 173; SB Maastricht 73 G 12, waarin Order generaal Merle.

²³ Von der Dunk 1989, p. 346-347.

kende ze met moeite de naam van haar land. België en zijn geschiedenis bestonden niet voor haar, want men had haar daar nooit iets over verteld.²⁴

HET ATHENEUM

Theodoor Weustenraad was bijna 11 jaar toen hij op 1 oktober 1816 leerling werd van het Collège de Maestricht, dat ingevolge Koninklijk Besluit van 25 september 1816 een jaar later als Atheneum mocht worden ingericht.²⁵ De school was gevestigd in het vroegere Dominicanenklooster aan de Helmstraat, vlak bij het Vrijthof.²⁶ Theodoor begon zijn schoolloopbaan in de classe élémentaire van regent Gérard Gulikers, tegelijk met zijn tien maanden oudere stadgenoot, de latere dichter André van Hasselt²⁷, de begaafde zoon van een pruikenmaker in de Helmstraat, die door zijn oom, de onderwijzer Roberts, degelijk op die overstap was voorbereid.²⁸ Als scholier zou Theodoor altijd in diens schaduw blijven; André was knapper en waarschijnlijk ook vlijtiger.

Meer dan van het primair onderwijs hadden de Fransen werk gemaakt van het voortgezet onderwijs. In 1798 was aan Maastricht, als hoofdstad van het departement, een École Centrale toegewezen, een revolutionair schooltype met veel aandacht voor wiskunde en de natuurwetenschappen, waarin de vrije burger van de Nieuwe Tijd het geluk moest vinden. Die aandacht ging ten koste van de literatuur en het Latijn, terwijl de godsdienstige vorming werd uitgebannen. In Maastricht werd de École Centrale weliswaar gesierd door de kwaliteit van de fysicus Jean Pierre Minckelers (1757-1824), oud-hoogleraar van Leuven, maar kwam, juist vanwege die revolutionaire accenten op de vorming, niet tot ontwikkeling. De voertaal op de school was Frans, maar deze taal werd door sommige leraren onvoldoende beheerst, terwijl de aangestelde 'natifs' geen rekening hielden met leerlingen voor wie het Frans een vreemde taal was. Daar kwam bij dat het instituut bestuurlijk en organisatorisch nog onvoldoende doordacht was, de directie gebrekkig en de docenten niet allemaal voor hun taak berekend. Kortom, de École Centrale was een onrijpe vrucht, en het publiek was er niet rijp voor. Want het was vooral de antiklerikale, patriottische houding van een aantal leraren die maakte dat de school, als een typisch republikeinse instelling, aversie wekte.²⁹

24 Nypels 1883, p. 88o. Oorspronkelijke tekst citaat: 'Il nous imposait un sacrifice auquel nous ne pouvions nous résigner qu'avec un vif regret: Déposer la cocarde tricolore sous laquelle nous étions né et que nous portions avec orgueil! – On se fait difficilement une idée aujourd'hui de l'esprit qui animait la jeunesse belge en 1814. Élevée dans les lycées de l'Empire, nourrie d'idées exclusivement françaises, c'était à peine si elle connaissait le nom du pays. La Belgique et son histoire n'existaient pas pour elle; on ne lui en avait jamais parlé.'

25 Volgens artikel 3 van het 'Reglement van de inrigting van het hooger onderwijs in de zuidelijke provincien' was het onderwijs-aanbod en het aantal leraren van een Atheneum groter dan van een 'gewoon' stedelijk college. Een Atheneum had tevens de taak openbare lessen te verzorgen met als doel: 'algemeene verspreiding van smaak en verlichting ook onder de standen welke zich niet tot het Akademisch Onderwijs bestemmen'. Zie: NA, Staatssecretarie, inv. nr. 307.

26 Frank Hovens en Jac van den Boogard wijdden onlangs opnieuw aandacht aan de geschiedenis van de school in: *Dominicanen* 2006, p. 123-180.

27 André van Hasselt werd geboren op vrijdag 4 januari 1805 (14 Nivôse an XIII) en stierf in Sint-Joost-ten-Node (Brussel) op 1 december 1874. Zijn geboortedatum wordt, zelfs door zijn biograaf L. Alvin, steeds foutief vermeld als '5 januari 1806'. De leerlingenlijst is wat de vermelding van de geboortedata betreft evenmin betrouwbaar. Bij Weustenraad staat vermeld 16 mei 1805 (moet zijn: 5 november 1805), bij Van Hasselt 3 januari 1804 (terwijl hij een jaar jonger was). Zie: RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 344.

28 Alvin 1877 baseerde zich op informatie van Guillaume Nypels, zie: KB Brussel, handschriftenkabinet nr. II 350, brieven van 22 en 23 april 1877. Over Roberts, zie: Tagage 1962-1963, p. 249-251, 258.

29 Spekkens 1951, p. 17-18, 146-150.

De wet van 1 mei 1802 bracht een reorganisatie van het openbaar onderwijs. Daarbij werd aan Maastricht niet het verhoopte 'lycée' toegekend, maar slechts een 'école secondaire'. De school startte in 1804, onder een gunstiger gesternte. Vijf jaar later, in 1809, kreeg ze, ingevolge de wet op de 'université impériale', de naam 'Collège de Maestricht'. Gelijktijdig werd Arnold Gulikers, als opvolger van J.H. Bonnemayers, tot directeur benoemd, ook van het aan de school verbonden internaat. Toen Gulikers in 1829 afscheid nam, kon hij met voldoening terugkijken op 25 jaar secundair onderwijs in Maastricht: 'Orde volgde op verwarring en vrijblijvendheid; de zin voor de geregelde studie herleefde en de jeugd werd weer actief en werklustig.'³⁰

Het schooljaar was, zoals dat nog vele decennia het geval zou zijn, ingedeeld in twee semesters. Het begon in oktober en eindigde half augustus, met een onderbreking van twee weken rond Pasen. De schoolweek liep van maandag tot en met zaterdag, met de donderdag als vrije dag. Maar als er proefwerken gemaakt moesten worden of in weken waarin de leerlingen op zaterdagmiddag naar de kerk moesten 'om hun godsdienstige plichten te vervullen', was er donderdagmorgen school.³¹

In de zeven jaar dat Weustenraad leerling van het Atheneum was, telde de school tussen de 120 en 140 leerlingen: 1819-1820 was een topjaar met 165.³² Het is niet onmogelijk dat de geleidelijke vernederlandsing (waarover later meer) de school een aantal van huis uit Frans-talige leerlingen gekost heeft. Er waren zeven leerjaren: het eerste, een soort voorbereidingsjaar, was de 'classe élémentaire'; dan volgde de 6e klas, daarop de 5e, en zo voort tot de hoogste klas (de 1e of 'rhétorique').³³ De passieve en actieve beheersing van het Latijn stond centraal in het leerplan. Vanaf de 6e klas moest die taal bij het onderwijs gebruikt worden.³⁴ Het lerarencorps bestond uit negen personen: vier 'professeurs' (één voor de 'rhétorique', tevens directeur, één voor Grieks, tevens klasdocent van de 2e, één voor natuurkunde en natuurlijke historie en één voor wiskunde) en vijf 'regenten' (voor de klassen 3, 4, 5, 6 en voor de 'classe élémentaire'), een mix dus van klasdocenten en vakleraren. Gemiddeld waren ze in 1817 ongeveer 35 jaar oud en hadden circa 7 jaar onderwijservaring. Een mooi team.³⁵

Jean Pierre Minckelers nam in november 1817 ontslag; hij was 69 jaar en kon het werk fysiek niet meer aan. Zijn opvolger werd zijn leerling en vriend Jacques Guillaume Crahay (1789-1855), die in 1835 naar Leuven vertrok om er hoogleraar te worden. Een tweede docent van formaat die tijdens Weustenraads schooljaren het Atheneum zou verlaten, was Pierre Kersten (1789-1865), die Grieks onderwees van de 5e t/m de 1e klas en tevens klasdocent was van de 2e.³⁶ Kersten werd in Luik redacteur van het dagblad *Le Courrier de la Meuse*. Door zijn werk voor de *Courrier* en later als redacteur van het *Journal historique et littéraire* zou

³⁰ Blondin 1932, passim. Het citaat op p. 11; oorspronkelijke tekst: 'On vit succéder l'ordre à la confusion et à la licence, on vit renaître le goût des bonnes études, et la jeunesse redevint active, labourieuse et réglée.'

³¹ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 3 (vergadering 21 november 1818). Oorspronkelijke tekst citaat: 'à l'effet d'y vaquer à leurs devoirs religieux.'

³² RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nrs. 281 t/m 285. Ook in: Luik, AEL, Papiers De Crassier, inv. nr. 544, bevinden zich exemplaren van het *Programma général des exercices publics*, en wel voor de jaren 1816 t/m 1822.

³³ Vanaf schooljaar 1819-1820 werd de 'classe élémentaire' gesplitst in twee 'divisions'; de 'deuxième division' was er voor leerlingen die nog niet toe waren aan de 'classe élémentaire'. Zie: Maastricht-Varia, deel 2: *Programme général des exercices publics* 1820.

³⁴ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 3 (vergadering 21 november 1818).

³⁵ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nrs. 3 (vergadering 22 november 1817) en 31.

³⁶ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 3 (vergadering 22 november 1817, vergadering 11 september 1821). Over Pierre Kersten, die getrouwd was met een meisje Hoeberechts, schoonzus van Petrus Regout, schreef Félix Magnette een 'étude biographique' in *La Vie Wallonne* 11 (1930-1931), p. 423-437, 474-482.

hij een stempel drukken op de politiek en de cultuur van katholiek België. Zijn vertrek in 1821 leidde halverwege het schooljaar 1821-1822 tot de benoeming van Henri Ruyters, regent van de 3e klas, als 'professeur' van de 2e en 'sous-principal'.³⁷

Voor Theodoor Weustenraad en André van Hasselt had dit tot gevolg, dat zij niet alleen in de 3e klas, maar opnieuw in de 2e onder het regiem van Henri Ruyters moesten exerceren. Ik heb de indruk dat dit niet tot hun genoegen geweest is. Theodoor, die in de voorafgaande jaren bij de 'distribution des prix' altijd wel een prijsje of een 'accessit' (eervolle vermelding) in de wacht had gesleept, kreeg in de 3e klas én in de 2e helemaal geen plaats op de erelijst, terwijl klasgenoot André in de 3e nog wel de 2e prijs haalde, maar in de 2e klas evenmin vermeld werd.³⁸ Was het te wijten aan de lacunes in de voortgang der lessen als gevolg van het vertrek van Pierre Kersten? Lag het aan Ruyters' manier van lesgeven of aan zijn relatie met de jongelui? Het laatste acht ik niet onmogelijk, mede gelet op het feit, dat Ruyters na 1830 met een aantal collega's gebrouilleerd raakte, anonieme dreigbrieven vanuit de stad ontving, en, geheel van streek, ontslag vroeg, dat hem in 1838 eervol verleend werd.³⁹

Hoe dan ook, Theodoors laatste schooljaar, de 'rhétorique' bij directeur Arnold Gulikers, werd een kroonjaar. Nadat hij, met anderen, op woensdagmiddag 13 augustus en op donderdagmiddag 14 augustus 1823 had deelgenomen aan de 'publieke examens' (de formele afsluiting van het schooljaar), eerst voor de letteren en daarna voor de natuurkunde – het examen wiskunde had hij een jaar eerder afgelegd –, werd hem bij de prijsuitreiking op zaterdag 16 augustus om 16.00 uur in het stadhuis de tweede prijs overhandigd. André van Hasselt kreeg de hoofdprijs en mocht een Latijnse toespraak houden. Vervolgens sprak zoals gewoonlijk een van de docenten, ditmaal de leraar van de 3e klas, Bernard Meyers, in 'de landtaal', daarmee onderstrepend dat het Nederlands nu in alle klassen van de school was doorgevoerd. De plechtigheid werd opgeluisterd door de aanwezigheid van de gouverneur, diverse burgerlijke en militaire autoriteiten, vertegenwoordigers van de verschillende kerkgenootschappen, en dames en heren uit de burgerij. De prijzen werden uitgereikt 'onder het geschal der muziek (uitgevoerd door het corps van de 14e afdeling der nationale landmilitie) en algemeene toejuiching'.⁴⁰

Theodoors schooljaren waren overigens niet altijd even glad verlopen. Zo blijkt uit de 'naamlijst der leerlingen' dat hij op 2 oktober 1818 opnieuw werd aangemeld, anders gezegd: dat hij er na twee schooljaren de brui aan had willen geven. Hij had toen de 6e klas voltooid (vergelijk het met 1 gymnasium nu), de klas van regent Joseph Bruls, waar hij de 4e prijs behaalde. Hetzelfde gebeurde op 18 augustus 1821, aan het eind van de 3e klas van regent Henri Ruyters.⁴¹ Wat was daarvan de oorzaak? Theodoor kon op dat moment nog niet

³⁷ Blonden 1932-1933.

³⁸ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nrs. 3 (vergadering 14 augustus 1818) en 4 (vergaderingen 18 augustus 1819, 17 augustus 1820, 14 augustus 1821, 16 augustus 1822), 293 en 294. Maastricht-Varia, deel 2, bevat het *Procès verbal de la distributions des prix* (vanaf 1823: *Proces verbaal van de openbare zitting der proemia*) voor de jaren 1815, 1817, 1820 t/m 1823, 1824 en 1826.

In: Luik, AEL, *Papiers De Crassier*, inv. nr. 244 bevindt zich het *Procès verbal de la distribution des prix* voor de jaren 1818, 1820 t/m 1824, 1826. Idem, inv. nr. 66 bevat diverse gedrukte certificaten voor toegekende prijzen, een getuigenschrift voor goed gedrag en een verklaring over het laatste met succes gevolgde onderwijs (al deze stukken betreffen Paul André de Crassier, 1808-1864).

³⁹ Endepols 1938 (a), p. 86-87; Verbeet 1978, p. 223-224; NA, Justitie, inv. nr. 4639.

⁴⁰ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 4 (vergadering 14 augustus 1823; proces-verbaal van de prijsuitreiking 16 augustus 1823); inv. nr. 285 (Programma der publieke examina op 11 augustus 1823 en volgende dagen.) 'De landtaal' is in de periode 1815-1830 de officiële benaming van de Nederlandse taal.

⁴¹ RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nrs. 3 (vergadering 14 augustus 1818) en 344.

weten dat de begaafde Pierre Kersten, professor van de 2e klas, spoedig zijn ontslag zou indienen en naar Luik zou vertrekken. Mogelijk was de reden voor de afmelding zijn, door mij veronderstelde, afkeer van school vanwege Henri Ruyters, maar ze kan evenzeer hebben samengehangen met het overlijden van zijn moeder op 22 juli 1821. Zij was maar 50 jaar geworden en liet een kinderrijk gezin achter. Gelukkig kwam Theodoor na een goede maand op zijn besluit terug en maakte de school af. Talent had hij genoeg. Bij zijn docenten en medeleerlingen viel hij op door zijn verrassend begripsvermogen en zijn rijke maar wat wilde verbeeldingskracht.⁴²

Vader was intussen hertrouwd. Al vrij gauw na het overlijden van zijn eerste vrouw ging hij op 21 november 1821 een huwelijk aan met Maria Margaretha Neven, geboren te Maastricht op 20 januari 1798. Zij was ruim 19 jaar jonger dan Michel. Nog tijdens Theodoors schooljaren schonk zij haar man twee dochters: Maria Catharina Hubertina in 1822 en Maria Hubertina Barbara een jaar later.⁴³

Taalsituatie

Het doorvoeren van ‘de landtaal’ in het Atheneum, een operatie die in 1823 ‘unumgänglich’ werd,⁴⁴ was niet zonder wrijvingen en pijn verlopen. Men kan natuurlijk, zoals Endepols,⁴⁵ onderstrepen dat het Frans in een stad die tot het Nederduitse taalgebied behoort, een in wezen vreemd element is en dus content moet zijn met een bescheiden plaats op de achtergrond, – een feit is, dat Maastricht in de achttiende eeuw, meer dan welke andere plaats in het huidige Nederland, sterk door ‘la langue universelle’ en de Franse cultuur was beïnvloed. Zo noteerde een Fransman die in 1786 zijn reisbrieven uitgaf, over de taalsituatie in Maastricht: ‘Le hollandais est la langue nationale (...). Presque toutes les personnes comme il faut parlent français.’⁴⁶ Vervolgens had de stad twintig jaar lang integraal deel uitgemaakt van het Franse rijk, dat een scherp-gearticuleerde taalpolitiek had ontwikkeld. Die ging ervan uit dat in een moderne, gecentraliseerde staat eenheid van taal een sterk bindend element is en derhalve een positief natievormend karakter heeft. De officiële taal moest dus tot nationale taal worden verklaard en vervolgens door het onderwijs tot in de verste uithoeken van de staat worden aangeleerd.⁴⁷ De Nederlandse taal werd verdragen, de Franse opgelegd. Dat het Frans in de achttiende eeuw de cultuurtaal van Europa geworden was, heeft de verfransingspolitiek natuurlijk nog bevorderd.

⁴² Jaminé 1854, p. 6.

⁴³ Michel Weustenraad had uit zijn eerste echtverbintenis zeven kinderen; in zijn tweede huwelijk werden er nog negen geboren. Zijn nageslacht moet krachtig geweest zijn; volgens de Maastrichtse overlijdensregisters van de jaren 1805-1830 is geen van zijn kinderen gestorven.

⁴⁴ Vanaf 1823 presenteerde het Atheneum zich naar buiten als een Nederlandstalige school. Volgens voorschrift van minister A.R. Falck d.d. 23 november 1820 moest de landtaal met onmiddellijke ingang als voertaal in het onderwijs worden doorgevoerd in de 6e klas, vervolgens in het schooljaar 1821-1822 ook in de 5e klas, enzovoorts. Dit voorschrift formuleerde hij opnieuw in een schrijven d.d. 22 september 1823. Uitgaande van de eerste brief zou de vernederlandsing van het Atheneum afgesloten zijn aan het einde van het schooljaar 1825-1826, in het tweede geval aan het eind van het schooljaar 1828-1829. Zie Endepols 1938 (b), p. 273, 278, 280.

⁴⁵ Endepols 1938 (a); Endepols 1938 (b); Endepols 1955 (a).

⁴⁶ Havé 1786, II, p. 33.

⁴⁷ De Jonghe 1967, 15-20.

Voor het ontwikkelde deel van de bevolking was ook na de Franse tijd de prioriteit van het Frans nog vanzelfsprekend. F.J. (Joseph) Crahay (1793-1879), die in december 1814 een aanstelling kreeg bij de belastingdienst, deelt mee dat de Nederlandse taal in de voorbije jaren volledig verwaarloosd was; ze werd als nutteloos beschouwd en stond niet meer op het leerplan van het openbaar onderwijs.⁴⁸ Schoolopziener W.A. Pillera, tevens griffier van Provinciale Staten, moest in een schoolverslag uit 1822 tot zijn spijt vaststellen dat de onderwijzers het Frans nog altijd beter beheersten dan het Nederlands: 'In het Nederduitsch brengen de kinderen het naauwelijks tot het lezen, en alle verdere uitlegging in het rekenen, schrijven enz. wordt in het Fransch of nog algemeener in het zoogenaamde Maastrichtse dialect gegeven.'⁴⁹ In de periode van het Verenigd Koninkrijk verscheen er in Maastricht geen enkele Nederlandstalige krant. Uiteraard werden in die Franstalige kranten wel de officiële mededelingen van de overheden in het Nederlands gepubliceerd, en ook adverteerders stemden hun taalgebruik (Frans of Nederlands) af op de doelgroepen die zij wilden bereiken. In 1829 spraken Provinciale Staten de wens uit, dat ook het Frans bij de rechtbanken van Hasselt en Maastricht moest worden toegelaten, omdat 'twee derden der gegoedde en geletterde bevolking, welke alhier bij de regtbanken zaken heeft (...), in die taal zijn opgevoed en daarvan gestadig en bijkans uitsluitend gebruik maken.'⁵⁰ Nog in 1856 kwam A. Ising, die in juni van dat jaar in de 'uithoek van ons landje' een congres had bijgewoond, tot de constatering: 'Maastricht is dan ook geene Hollandsche stad: men spreekt er in de eerste plaats Mastreegs (eene taal op zich-zelve, waarover en waarin boeken geschreven zijn), in de tweede plaats Fransch, en in de derde plaats Hollandsch, met een sterk accent; men betaalt er met Belgische francs en centimes.'⁵¹

Het begrip prestige is in taalzaken van een niet te onderschatten belang. Het Frans had dat prestige, het was de taal van de cultuur. Zo werd in een Hasseltse petitie aan de leden van de Tweede Kamer (december 1829) de wens om het Frans vrij te mogen gebruiken gekoppeld aan de vrees dat door verlies van het Frans het peil van ontwikkeling en beschaving zou dalen.⁵² Voor de gevormden was het Nederlands slechts de taal van de overheid; voor wie enkel had school gegaan en geen Frans beheerste, was de schooltaal, het Nederlands, het schriftelijke communicatiemiddel. Wie de positie van het Frans wil vergelijken met de positie van het Engels in onze tijd, zal al gauw vaststellen dat ze mank gaat omdat het belang van het Engels enkel gelegen is in het koinè-karakter ervan, niet in de culturele meerwaarde. Wie rechtvaardig wil oordelen over het handelen van de Maastrichtse autoriteiten en burgereij in taalkwesties gedurende de negentiende eeuw mag dit alles niet uit het oog verliezen. Ook personen, die de rechten van het Nederlands volmondig erkenden en in de praktijk honoreerden – ik denk nu aan archivaris, taalkundige en schoolopziener Désiré Franquinet (1826-1900) –, konden geen afstand doen van de idee dat het Frans voor onze cultuur een

⁴⁸ RHCL/GAM, hs. 307: *Mémoires Crahay*, p. 187.

⁴⁹ Tagage 1962-1963, p. 257.

⁵⁰ NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5733-B, Jaarverslag over 1829 van gouverneur De Beeckman.

⁵¹ *Vaderlandsche letteroefeningen* 1856, 2de stuk, p. 485. Met 'boeken' in en over het Maastrichts zullen bedoeld zijn: *Poëtische en prozaische werken van de Sociëteit Momus*, Maastricht 1842, de *Momus Annalen* 1844-1845 en G.D. Franquinet, *Proeve over het taaleigen der stad Maastricht*, Maastricht 1851-1852.

⁵² *Éclairer politique*, 19 december 1829. De in extenso afgedrukte Hasseltse petitietekst vermeldde vijftien wensen, waarvan de twaalfde luidde: 'Le libre usage du français, qui est dans ce pays la langue des affaires et du commerce, celle des sciences et de la littérature. Nous ne pourrions y renoncer sans arrêter pour nous les progrès de l'instruction moderne et de la civilisation.'

onvergelijkbare meerwaarde had. Volgens Franquinet, anno 1881, wordt de Franse taal 'in ons land, en niet het minst hier te Maastricht, als de bezielende draagster van ontwikkeling en beschaving aangemerkt en geroemd.'⁵³

De taalsituatie in Maastricht anno 1815 was complex. Als 'thuis taal' hanteerden de geboren Maastrichtenaren hun dialect, net zoals dat vóór 1794 het geval was geweest. Als geschreven taal gebruikten zij die lezen en schrijven hadden geleerd, de aan hun dialect verwante Nederlandse taal. Nederlands was ook de taal waarin de geestelijkheid tot het volk sprak, de taal die vóór 1794, en anno 1815 opnieuw, de officiële bestuurstaal was, de taal die gehanteerd werd in alle schriftelijke mededelingen die voor het grote publiek bestemd waren. In tegenstelling tot Frans, de taal van de cultuur, die alleen door de hogere klassen gesproken en geschreven werd,⁵⁴ werd Nederlands door vrijwel iedereen verstaan, al werd het verre van 'correct' gesproken en geschreven. P. van Slijpe, sedert 1814 procureur des konings, vond dat er aan goede schoolmeesters dringend behoefte was, 'vermits mij de dagelijkse ondervinding tot mijn smarte leert, dat het Nederlandsch gelijk het thans hier door de meeste en zelfs niet ongeletterde lieden gesproken en geschreven wordt, dikwijls eene wezenlijke wartaal is en somwijlen onzin voortbrengt.' Gouverneur Charles de Brouckère oordeelde wat positiever: 'Hoezeer het juist geen zuiver Nederduitsch is dat men spreekt of schrijft, zoo komt men toch deze taal in alle oorden vrij nabij.' Dat Nederduits was de standaardtaal, de 'landtaal' zoals ze onder Willem I genoemd werd. In Limburg verstond men daaronder volgens procureur-crimineel N.T.J. Cruts 'een goed Vlaamsch, op het Hollandsch trekkende'.⁵⁵

Vóór 1794, toen de prins-bisschop van Luik medesoverein van Maastricht was, speelde het Frans er als bestuurstaal maar een bescheiden rol. Het Frans was vooral de taal van de cultuur, de taal van adel en patriciaat, maar ook die van de gevormde burgers, zeker in en na de Franse tijd. Dat Frans van de Maastrichtse burgerij mocht dan niet smetvrij zijn, voor de kwaliteit van het Nederlands gold dit evenzeer. Was het dan verwonderlijk dat het prestigeuze Frans als vanzelfsprekend de taal van het voortgezet onderwijs bleef?⁵⁶

Van de andere kant zullen de Maastrichtse burgers begrip hebben gehad voor de taalpolitiek van Willem I, die erop gericht was om het Nederlands, de 'landtaal', bij uitsluiting te erkennen als de officiële taal in het hele Nederduitse, dus niet-Romaanse, taalgebied van het Verenigd Koninkrijk. De uitvoering van die politiek zou de geboren Fransen die na 1814 in Limburg waren achtergebleven en het verfranste Limburgse patriciaat de nodige problemen bezorgen. Bovendien kreeg die maatschappelijke bovenlaag versterking van de jonge-

53 F(ranquinet), 'Een brief over het gebruik der Nederlandsche taal 1814', in: *De Maasgouw* 3 (1881), p. 482.

54 Zo schreef P. Loysel, prefect van het Departement Nedermaas, op 9 Pluviose An XI (28 januari 1803) aan de minister van binnenlandse zaken in Parijs, dat er op het platteland van zijn departement slechts weinig mensen Frans konden lezen. Het uitgeven van een Franstalig Annuairé voor het jaar XII (1803-1804) achtte hij een goede zaak, maar de drukker ervan moest dan wel op regeringssteun kunnen rekenen. Zie: RHCL/RAL, Frans Archief, inv. nr. 2809.

55 P. van Slijpe aan C.F. van Maanen, 1 mei 1816; Ch. de Brouckère aan C.F. van Maanen, 31 maart 1821; N.T.J. Cruts aan C.F. van Maanen, 2 februari 1822. Zie: Gedenkstukken 1815-1825 II, 359, 522, 529.

56 De taalsituatie wordt ook behandeld in: Kessels-van der Heijde 2002. Deze studie bevat zeer veel gegevens, maar de presentatie ervan is brokkelig en de taxaties zijn niet altijd gelukkig, bijvoorbeeld p.188: 'Dat de Momusleden ook het Frans gebruikten, komt waarschijnlijk voort uit een zekere concurrentie met de Groote Sociëteit', of p. 291: 'De grotere aandacht [in de sociëteit Momus] voor het eigen dialect heeft het prestige van het Frans doen afnemen.' Meer beschouwend en complexer is de benadering van Paul Wijnands, die zich richt op het verband van de diverse domeinen van het maatschappelijk leven met de talen die de verschillende bevolkingslagen er (kunnen) hanteren. Hij stelt, dat de Maastrichtse situatie vergelijkbaar is met die van de Vlaamse steden, en vergelijkt de taalsituatie van de Vlaamse Franskiljons met die van de francofonen in Maastricht. Zie: Wijnands 2000-2001.

lui, die vanaf 1817 in groten getale in het Franstalige Luik hun academische studie gingen doen. Al bij de prijsuitreiking van 1817 had het Collège zijn goede wil getoond door de leraar Bernard Meyers een rede in het Nederlands te laten uitspreken.⁵⁷ Maar de praktijk was weerbarstig.

Bij de invulling van het leerplan der Athenea in 1817 koos het bestuur niet voor een aparte leraar voor de 'langue nationale', maar voor het ad libitum gebruik van Frans en Nederlands bij het onderwijs door de verschillende klasdocenten, in de stellige overtuiging dat zij al doende de landtaal steeds beter zouden gaan beheersen. In december 1818 adviseerde minister Falck om Balthazar Ketelaar, een der onderwijzers van de Rijks lagere school, aan het Atheneum te verbinden als vakleerkracht voor Nederlands. Maar het bestuur handhaafde zijn standpunt; wel zou Ketelaar misschien een aparte tweejarige cursus Nederlandse taal- en letterkunde kunnen geven aan de oudere leerlingen, maar dan zou de gemeente of het rijk voor betaling moeten zorgen. Falck drong toen maar niet verder aan.⁵⁸

Het taalbesluit van 15 september 1819, dat voor de Vlaamse provincies en voor Limburg een verbod aankondigde van het gebruik van het Frans bij openbare aangelegenheden en publieke instellingen, zou als breekijzer gaan fungeren. Vooreerst was van dat taalbesluit, dat per 1 januari 1823 een absoluut karakter zou krijgen, binnen het Atheneum weinig te merken.⁵⁹ Het schoolbestuur hoopte op een soepele toepassing, want op 7 september 1822 vroeg het aan minister A.R. Falck om, zoals de docenten dat tot dan toe gewoon waren, hen toe te staan de oude talen te onderwijzen door middel van het Frans én het Nederlands ('par le français comme par le hollandais ou flamand'). Mede gelet op het positieve oordeel van inspecteur H. Wijnbeek over de kwaliteit van het Maastrichtse atheneum, ging Falck op 22 november 1822 akkoord met het verzoek, al mocht er geen twijfel bestaan over de primaire plaats die daarbij aan de landtaal toekwam. Hij eiste 'grondig onderwijs van dezelve' in de elementaire klas en de daaropvolgende klassen 6, 5 en 4. Verder moest het bestuur erop toezien dat er per 1 oktober 1823 geen enkel Frans leer- of leesboek meer in gebruik was. Als klap op de vuurpijl volgde op 22 september 1823, vlak vóór het begin van het nieuwe schooljaar, nog de mededeling dat de landtaal bij uitsluiting gehanteerd moest worden in de 6e, laagste, klas 'om telkenjare tot eene hogere klasse op te klimmen', zodat de toestemming om bij het onderwijs wisselend gebruik te maken van de landtaal en het Frans een provisioneel en steeds beperkter karakter kreeg. Het schoolbestuur heeft zich toen maar geschikt naar de ministeriële richtlijnen.⁶⁰

Toch toonde de intelligentsia van de stad zich niet gelukkig met de taalpolitiek van de regering, althans voorzover die zich richtte 'tegen een taal die Europees geworden is; tegen

57 Maestricht-Varia, deel 2, bevat het *Procès-verbal de la distribution solennelle des prix* d.d. 19 augustus 1817. In het schooljaar 1816-1817 was ook een 'cours particulier de la langue hollandaise' gegeven, waarschijnlijk door Bernard Meyers.

58 Endepols 1938 (b), p. 259-261, 264-271; RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 3 (vergadering 29 januari 1819).

59 Lid van het schoolbestuur was procureur-crimineel N.T.J. Cruts. Op verzoek van de minister van justitie C.F. van Maanen zond Cruts hem op 2 februari 1821 een uitvoerig exposé over de taalsituatie. Daarin merkte hij onder meer op dat de leraren van het Atheneum, allen 'hier geboren en van Vlaamsche ouders afkomstig zijnde', de landtaal intussen zodanig beheersten 'dat zij in den jare 1823 zullen beantwoorden aan hetgeen men hun hierin mogt komen te vragen.' Verder wees hij erop dat de toen nog vigerende tweetaligheid op het Atheneum ook de internaatsafdeling voor ouders en leerlingen aantrekkelijk maakte: Nederlandstaligen leerden er Frans, Walen leerden er de landtaal. Hoewel Cruts de taalsituatie volgens mij juist taxeert, was zijn exposé volgens Van Maanen en gouverneur De Brouckère gekleurd door 'anti-gouvernementsgezindheid'. Zie: *Gedenkstukken 1815-1825 II*, 522-524, 529-530.

60 Blauwkuip 1920, p. 56; De Jonghe 1967, p. 183-184; Endepols 1938 (b), p. 271-280; RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 4 (vergaderingen 16 juli 1822, 9 november 1822, 27 februari 1823).

een taal, zonder de kennis waarvan men zijn burgerlijke plichten niet volledig kan vervullen, vooral wanneer men geroepen is dit op een hoger plan te doen; tegen een taal tenslotte die tegenwoordig door alle staatslieden en congresgangers gebruikt wordt', aldus de jaarlijkse almanak, het *Annuaire*, van de Maastrichtse 'Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts' voor het jaar 1828. Verder vond het *Annuaire* dat onderwijs in beide talen 'in vrijwel gelijke mate onontbeerlijk' was.⁶¹ Anders gezegd: de Société des Amis voelde er niet voor om het Nederlands op de troon te verheffen ten koste van het Frans. Toen de afdeling geschiedenis in juni 1825 op voorstel van haar secretaris Joseph Crahay besloot dat de vergaderverslagen voortaan uitsluitend in het Nederlands zouden worden opgemaakt, werd ze door de algemene vergadering teruggefloten met het argument dat diverse leden van de Société niet in de gelegenheid zouden zijn van de verslagen kennis te nemen, 'indien men eene taal uitsluitend bezigde welke niet algemeen gesproken of verstaan wordt.' Ruim twee jaar later, toen Guillaume de Crassier secretaris van de afdeling (section) geworden was, merkte deze op, dat het besluit van de algemene vergadering niet inhield dat de verslagen voortaan in het Frans moesten worden opgemaakt en dat 'het derhalve ook den geheimschrijver vrijstaat zijne verbalen in de taal die hij verkiest te houden, tenzij door de afdeling anders mogt bepaald worden.' De afdeling was het met hem eens en De Crassier schreef zijn verslagen dus in het Nederlands. Hetgeen niet wegnam, dat de afdeling haar historische bijdragen aan het *Annuaire* in het Frans bleef opmaken.⁶² Enerzijds geeft dit alles goed aan hoe complex de taalsituatie was; anderzijds wordt duidelijk dat aan het monopolie van het Frans ook in de kring van de Maastrichtse intelligentsia gemorrel werd.

Weustenraad en Van Hasselt zullen in de zeven jaar die zij op het Atheneum doorbrachten, van de taalpolitiek van Willem I niet veel gemerkt hebben. Wij mogen aannemen dat het Nederlands geluid hun niet vreemd in de oren klonk – de landtaal werd immers geregeld door de leraren gehanteerd – maar of het spreken ervan hun vertrouwd was, is de vraag. Tijdens hun studie in Luik zouden zij daarin onder leiding van professor Kinker in ieder geval flinke vorderingen maken. Van Hasselt verkondigde in januari 1825 dat hij pas twee jaar daarvoor, aan het Atheneum, zijn eerste lessen in het Nederlands gekregen had en dat er toen nog maar weinig leeftijdgenoten waren die de landtaal redelijk beheersten. Ik kan die uitspraak niet goed plaatsen, mede gelet op het feit dat hij al in 1816-1817 in de 'classe élémentaire' een tweede prijs behaald had voor de 'cours particulier de la langue hollandaise'. Of bedoelde Van Hasselt dat het Nederlands in het schooljaar 1822-1823 voor het eerst als onderwijstaal gebruikt werd, hetgeen evenmin correct lijkt. Geloofwaardiger in ieder geval is zijn mededeling over het gemak waarmee de landtaal intussen door 'kleine knapen' gesproken werd.⁶³

Van de vele medeleerlingen die Theodoor tijdens zijn schooljaren heeft leren kennen, sommige echt goed, andere oppervlakkig, noem ik er een aantal die hij op zijn verdere levensweg

⁶¹ *Annuaire Limbourg* 1828, p. 161. De *Éclaireur* sprak op 20 oktober 1827 over 'l'universalité de la langue française' en schreef op 8 december 1827 over het Frans als 'cette langue devenue indispensable'.

⁶² RHCL/RAL, Société des Amis, Notulen sectie Geschiedenis, 8 juni 1825, 8 september 1825, 14 januari 1828.

⁶³ A. van Hasselt, *De Zon, of de Morgen, Waterloo en de Eeuwigheid. Dithyrambe*, J. Immerzeel jr., Rotterdam 1825. Uit zijn Voorrede, gedateerd 2 januari 1825: 'Toen ik, voor twee jaren, nog aan Maastrichts Atheneum staande, mijne eerste lessen in het hollandsch ontving, vond men er onder volwassen jonge lieden slechts weinigen, die met eenig gemak deze taal spraken. Nu vindt men er kleine knapen, die zich met een wonderbare vlugheid in dezelve uitdrukken.' Voor de cursus 'hollands' in 1816-1817, zie: *Maestricht-Varia*, deel 2, *Procès verbal de la distribution des prix* 1817.

Ontwakend dichttalent

Aan het eind van zijn Atheneumjaren had Theodoor Weustenraad inmiddels ook zijn eerste schreden gezet op het pad der letteren; – Jaminé, steeds kritisch, spreekt over ‘pièces de poésie informes, inachevées’; Stas, wat vriendelijker, over ‘petites pièces pleines de verve’. Niet bewaard werden Theodoors pennenvrucht ‘Adieux à Slavante’ (over zijn wandelen en dromen rond de ook nu nog bekende uitspanning op de Sint-Pietersberg) en een kleine ode op de dood van Tromp.⁶⁵ Wel zijn fragmenten overgeleverd van twee satirische gedichten, één op het bezoek van de koning aan Maastricht in juli 1823:

Francs et nobles royalistes,
Allons! rejouissez-vous:
Un Roi cher aux calvinistes
Vient d'arriver parmi nous.
Quel bonheur! déjà l'on grille
De le voir ... hors de la ville
Eh! vite, vite, allumons
Allumons tous nos lampions⁶⁶

en één op de stedelijke schutterij, die in Maastricht niet bepaald populair was:

Enfin, me voilà colonel,
Maman, de notre garde urbaine
(...)
Mais quoi! tu trembles de frayeur,
Maman, à l'aspect de mes armes?
Tu crains qu'un jour, au champ d'honneur,
Je vole affronter les alarmes?
Non, non, quand l'ennemi viendra,
Quoique naturellement brave,
Joseph, ton cher Joseph ira ....
Ira se cacher dans la cave.
Youp! youp! youp! les bons Maestrichtois!
Comme on veut on les mène.
Vive le plus vaillant des Rois!
Vive la garde urbaine!⁶⁷

⁶⁵ Stas 1871, p. 2.

⁶⁶ Vertaling: Oprechte, edele royalisten! Kom, verheug u: een koning, geliefd bij de calvinisten, is zojuist bij ons aangekomen. Wat 'n geluk! Men hunkert er al naar om hem te zien ... buiten de stad [daar werd de koning namelijk officieel begroet, LS]. Vlug, vlug, laten we allen onze lampions ontsteken.

⁶⁷ Chot 1887, niet gepagineerde drukproef. De poëziefragmenten werden Chot ter hand gesteld door Theodoors broer, notaris Jean Weustenraad, geboren op 5 juli 1808. Evenals de ‘Adieux à Slavante’ zouden beide gedichten in 1823 geschreven zijn.

Vertaling van het poëziefragment: Eindelijk, hier ben ik, moeder, als kolonel van onze burgerwacht. (...) Maar wat zie ik! Je trilt van angst, moeder, bij het zien van mijn wapens? Je vreest dat ik eens, op het veld van eer, mij haast het gevecht aan te gaan? Nee, nee, als de vijand komt, zal Joseph, hoewel van nature dapper, zich gaan verstoppen in de kelder. Joepie joepie joep! Die goeie Maastrichtenaren! Je krijgt ze waar je ze hebben wil. Leve de dapperste van de koningen! Leve de burgerwacht!

Voorzover de relatie zou bestaan: Weustenraads broer Joseph was geboren op 25 maart 1812.

Het gedicht op de ‘garde urbaine’ moet geplaatst worden tegen de achtergrond van de schutterijkwestie uit 1821, een affaire die in Maastricht hevige anti-Hollandse gevoelens had losgemaakt. De regering, die eiste dat Maastricht voor de financiering van de schutterij zou zorgen ingevolge de wet van 27 februari 1815, stond in deze lijnrecht tegenover de gemeenteraad van Maastricht, die vond dat Maastricht behoorde tot de zuidelijke provincies en dus met die wet, daterend van vóór de vereniging van Noord en Zuid, niet van doen had. De gemeenteraad besloot tot opschorting van verplichtingen ten aanzien van de schutterij, zolang er geen algemene, voor het hele koninkrijk geldende wet terzake bestond. Vervolgens werden burgemeester J.F. Hennequin (1772-1946) en de hem steunende negen raadsleden bij Koninklijk Besluit van 3 maart ontzet uit hun ambt. Hun ‘voorman’ Hennequin werd daarna gedaagd voor het hooggerechtshof in Luik. De zaak Hennequin werd er onder overweldigende publieke belangstelling behandeld op 10, 11 en 12 juli en eindigde op 13 juli met vrijspraak. In het *Journal de la province de Limbourg* van 15 juli kon men lezen: ‘De rechtszaal weergalmde van de toejuichingen en van het applaus waaraan maar geen einde kwam, en achter in de zaal verhief zich een stem die riep: “Honneur à la cour de Liège”.’ Een uur later was de uitslag, dank zij direct na de uitspraak gelanceerde postduiven, in Maastricht bekend. Als helden werden Hennequin en de zijnen op 15 juli ingehaald. De dag daarna volgde een groot banket, waaraan 100 personen deelnamen.⁶⁸

Na herziening van de schutterijwet werd ze in Maastricht zonder verder verzet toegepast en de anti-Hollandse stemming ebde weg, al bleef er natuurlijk altijd plaats voor chauvinisme. Later heeft de geschiedschrijving in de affaire Hennequin wel eens het begin gezien van de oppositie tegen Willem I, als ware ze de prelude op de Belgische revolutie.⁶⁹ Maar dat verband moet nog worden aangetoond, en Weustenraads ‘Vive la garde urbaine!’ kan daarbij niet van dienst zijn.

⁶⁸ Beckers 1970, p. 95-99, 103-104; Wingens 1964; *Journal de la province*, 14 en 15 juli 1821. Oorspronkelijke tekst citaat: ‘la salle a retenti des applaudissemens les plus vifs et les plus prolongés, et du fond de la salle il s’est élevé une voix qui a dit: *Honneur à la cour de Liège*.’

De affaire Hennequin was voor de regering aanleiding tot de opstelling in 1824 van een nieuw reglement op het bestuur der steden. Hierover: C.W. van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 13 (1934), p. 261-305.

⁶⁹ Meyers 1929; Meyers 1930; Wingens 1964.

Hoofdstuk 2

1823-1827

Studiejaren in Luik

Wat Parijs was voor Luik, was Luik voor Maastricht. Maastrichtse ambachtslieden en middenstanders gingen naar Luik voor de verwerving van hun vakmanschap en van de Franse taal, en voor de ontwikkelde Maastrichtse burgers was Luik de poort naar Europa, naar de Franse cultuur. Luik was nabij: met de diligence, over de straatweg via Tongeren, duurde de reis maar vier uur; met de trekschuit over de Maas was het weliswaar een dagreis, maar terug, met de stroom mee, samen met de paarden die het schip de vorige dag hadden opgetrokken, was het een tocht van vijf à zes uur.¹

De stichting van de Luikse universiteit in 1817 was voor de jongelui die hun studie aan het Maastrichtse Atheneum voltooid hadden, een geschenk uit de hemel. De mogelijkheid van een universitaire studie kwam nu binnen handbereik, ook voor de zonen van de *homines novi* uit de Franse tijd (ambtenaren, fabrikanten, kopers van domeingoederen). Een decennium later zouden in Luik gevormde academici een important aandeel hebben in het geestelijk leven en de publieke opinie van Maastricht. Onder hen was ook Theodoor Weustenraad, die in oktober 1823, samen met zijn klasgenoten André van Hasselt, Camille Wiet en Alexander van der Vrecken, aan de Luikse universiteit met de rechtenstudie begon.²

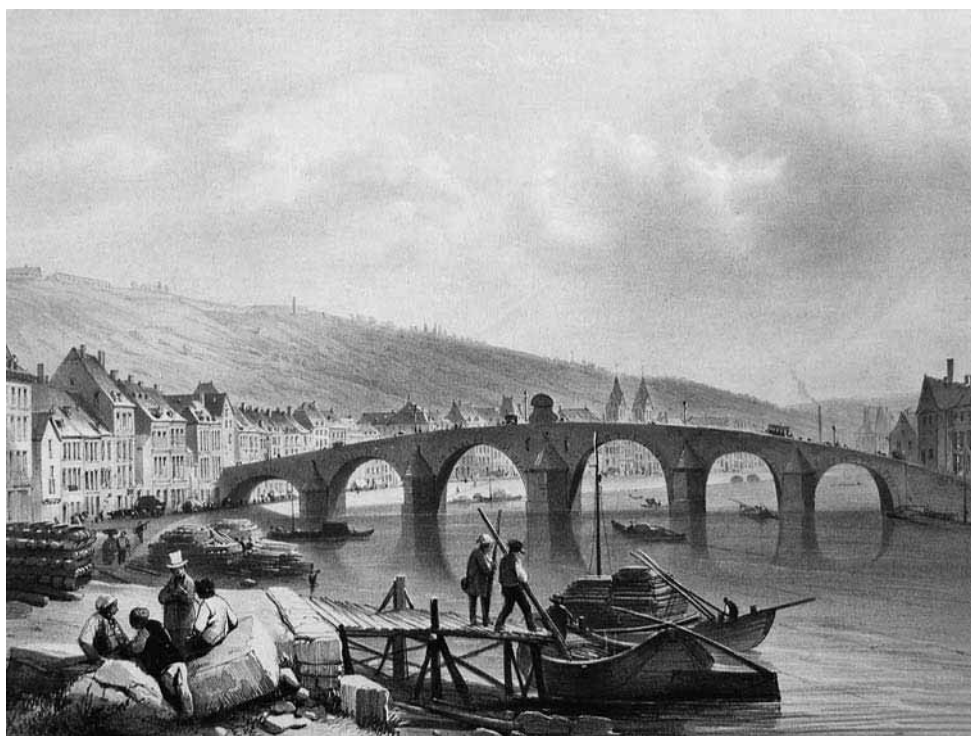
PUBLIEKE OPINIE

De beschrijving van de sfeer, de publieke opinie, in een stad of regio is altijd een wat hachelijke onderneming. Toch staat wel vast dat de Luikenaren in 1817, afgezien van hun afkeer van wat Duits was, hun ongebroken liefde voor de Franse cultuur en hun weer groeiend ontzag voor de nu verbannen grote keizer,³ niet negatief stonden tegenover Willem I, de nieuwe soeverein die hun door het Wener Congres was toegewezen. De ontwikkelde burgers in Luik oordeelden zelfs positief. De ouderen onder hen waren vertrouwd geraakt met het gedachtegoed van de ‘philosophes’ van de achttiende eeuw en de jongeren waren gevormd in de École Centrale en het daarop gevolgde Lycée. Terugkeer naar het Ancien Régime was voor beide groepen geen optie, niet in staatkundig, noch in sociaal of in kerkelijk opzicht. Zij voelden zich burgers van de nieuwe tijd, en het nieuwe bewind van Willem I, dat in de

¹ *Annuaire Limbourg* 1827, p. 216; Russel 1883, p. 200 (berustend op mededelingen van J.L. Jaminé). In 1830 telde Maastricht 22.000, Luik 58.000 en Aken 37.000 inwoners.

² In de periode 1817-1830 studeerden in Luik 113 (Belgisch- en Nederlands-)Limburgse studenten af: 58 in de Rechten, 53 in de Geneeskunde, 2 in de Letteren & Wijsbegeerte. Van die 113 afgestudeerden waren er 70 afkomstig uit Maastricht, en van die 70 hadden er 41 Rechten gestudeerd. Zie: Grauwels 1982, p. 225-227.

³ Spronck 1999, p. 86-87. In de *Times* van 29 september 1818 schreef een Engels reiziger dat hij getroffen was door de warmte waarmee de Luikenaars de herinnering aan Napoleon koesterden. Zie: *Légende Napoléonienne*, p. 19.

Pont des Arches, Luik, gezien vanuit het zuiden: links het Bat; achter de brug: de Saint-Barthélemy en, heel vaag in de verte, het hoge huis Curtius. Lithografie van Paul Lauters (1806-1875) in: *Voyage aux bords de la Meuse*, desseins de Paul Lauters, légendes, récits et traditions par André van Hasselt, Bruxelles 1839 vlg., planche 28.

eerste jaren vooral zijn verlichte, liberale gezicht toonde, stelde hun verwachtingen niet te leur. De bevordering van de Luikse industrie was daarenboven een van zijn economische prioriteiten. Bij de grondwetsconflicten van koning Willem met de Belgische katholieken, in het bijzonder met de Gentse bisschop mgr. M. De Broglie, die de bevoorrechte positie van de katholieke godsdienst in de zuidelijke provincies wilde behouden, stonden de Luikse notabelen in meerderheid aan de zijde van de koning. Hun positiebepaling werd overigens vergemakkelijkt doordat mgr. F.A. De Méan, de laatste Luikse prins-bisschop, die weldra benoemd zou worden tot aartsbisschop van Mechelen, zich heel wat soepeler opstelde dan De Broglie. De liberale, wat vrijzinnig-antiklerikale geestesstroming was in het Luikse duidelijk aanwezig en de ultramontanen onder de Luikse katholieken stonden er minder sterk en waren er minder fanatiek dan in de Vlaamse gewesten.⁴

Zo was de situatie in de aanvang van het Verenigd Koninkrijk. In de nu volgende jaren zouden de katholieken en de liberalen van Luik hun identiteit en ambities duidelijker articuleren. Zodoende kwamen zij geregeld met elkaar in aanvaring, maar ook – en dat gold voor beide partijen – in groeiend conflict met de weliswaar verlichte, maar ook starre opvattingen van Willem I, voor wie diplomatiek manoeuvreren en het sluiten van compromissen

⁴ Capitaine 1856, p. 60; Le Roy 1869, p. XXII; Yans 1948, p. 11, 14, 16; Rocour 1982, p. 173, 175, 177-178.

verwerpelijke zaken waren. Als hij zelfs botste met ‘eigen’ mensen als Graaf A.F.J.A. van der Duyn van Maasdam, A.R. Falck en G.K. van Hogendorp, dan mag het niet verbazen dat zijn politiek om de zuidelijke provincies ook cultureel in zijn koninkrijk te integreren in het ‘allochtone’ Luik op onbegrip stuitte. In het proces van toenemende oppositie zouden de Luikse persorganen een stimulerende rol spelen.⁵

DE UNIVERSITEIT

Net zoals dat in de noordelijke provincies het geval was – Leiden, Utrecht en Groningen hadden daar hun academie behouden – werden aan de zuidelijke provincies in 1816 drie universiteiten toegekend: Leuven, Gent en Luik.⁶ De keuze van Luik lag voor de hand. Het was vooreerst de grootste plaats in het Franssprekende deel van het Koninkrijk, en hoewel de stad nooit een echte universiteit had bezeten, kon ze wel degelijk bogen op instellingen met academische ambities. Onder het bewind van prins-bisschop François Charles de Velbruck (1772-1784) waren de Société d’Émulation, de Société Littéraire en de Académie de Peinture, de Sculpture et de Gravure gesticht en was de stad, die toen aan denkers en drukkers van de Verlichting gul gastvrijheid verleende, tot ‘carrefour de l’Europe’ geworden.⁷ Een école de Droit voorzag vanaf 1785 in cursussen Romeins en Canoniek Recht.⁸ In de Franse tijd was in 1811 een Faculté des Sciences van start gegaan en een Faculté des Lettres in het vooruitzicht gesteld. Ook werd de vorming van aanstaande medici serieus ter hand genomen. De École d’Anatomie (1806) en de Cours de Clinique (1812) vormden zodoende het fundament voor de latere medische faculteit.⁹

Het ‘Reglement op de inrigting van het hooger onderwijs in de zuidelijke provincien’ bepaalde dat de universiteiten vijf faculteiten zouden hebben: Rechten, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte, en Godgeleerdheid. Over de faculteiten Godgeleerdheid werd bepaald dat ze bestemd waren ‘tot vorming der kweekelingen voor den Roomsch-Katholieken eerdienst’, maar dat met de oprichting zou worden gewacht tot ‘de omstandigheden zulks toelaten’. De regering durfde die stap niet te zetten, omdat ze op dat moment niet kon rekenen op de medewerking van de kerkelijke autoriteiten.¹⁰ Ze wachtte op gunstiger tijden, maar onderstreepte haar stellige voornemen door vooralsnog een rijks-salaris toe te kennen aan de theologen van de bisschoppelijke seminaries. Immers wie betaalt, bepaalt.¹¹

5 Rocour 1982, p. 174, 180; Harsin 1930, p. 33-41; *Modernité* 2001, p. 34-35.

6 NA Staatssecretarie, inv. nr. 307, 25 september 1816, no. 65 (Reglement op de inrigting van het hooger onderwijs in de zuidelijke provincien); ook in: NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2649 (oud).

7 Droixhe e.a. 1980, passim; Demoulin/Kupper 2002, p. 201-209.

8 *Modernité* 2001, p. 260.

9 Florkin 1967, p. 25-37.

10 Rapport d.d. 9 maart 1816 van de Commissie voor de zuidelijke hogescholen, ingesteld bij KB van 27 september 1815, aan O.J.A. Repelaer van Driel, minister van OKW: ‘nous devions craindre de voir toute l’instruction publique paralysée et anéantie, si on voulait établir la faculté de Théologie sans le concours de ceux que cela regarde spécialement.’ [vertaling: we moeten vrezen dat het openbaar onderwijs verlamd en vernietigd wordt, als tot de stichting van de faculteit Godgeleerdheid wordt overgegaan zonder de medewerking van hen die deze zaak speciaal aangaat.] Zie: NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2648 (oud).

11 NA, Staatssecretarie, inv. nr. 307, 25 september 1816, no. 65.

In totaal kreeg elke universiteit achttien gewone hoogleraren (ordinarii), van wie vier in de Rechtenfaculteit en vijf bij Letteren en Wijsbegeerte. Maar in de laatstgenoemde faculteit kreeg Luik er zes, omdat daar naast de leerstoel 'Nederduitsche letterkunde en welsprekendheid' ook een leerstoel 'Fransche letterkunde en welsprekendheid' zou worden ingericht.¹²

De officiële 'werktaal' van de universiteiten was het Latijn. Maar er werden uitzonderingen gemaakt voor het onderwijs in 'de Nederduitsche en Fransche letterkunde, de regtspractijk en de oeconomische wetenschappen', en in gevallen waarin naar het oordeel van curatoren vrijstelling verleend moest worden.¹³ Examens dienden echter steeds in het Latijn te worden afgenomen.

Voor toelating tot de universiteit moest een student een diploma van een Latijnse school of stedelijk college kunnen overleggen. Een student in de Rechten moest, voordat hij aan de eigenlijke rechtenstudie kon beginnen, eerst de graad van kandidaat in de Letteren en Wijsbegeerte behalen. Aan studenten in de Letteren werden voor het kandidaatsexamen echter andere eisen gesteld dan aan rechtenstudenten. Wie Letteren studeerde in Luik moest voor het kandidaats onder meer een bewijs overleggen dat hij de colleges 'Nederduitsche letterkunde' gelopen had. De rechtenstudent hoefde die voor zijn kandidaatsexamen niet te volgen, maar voor het doctoraal examen moest hij een bewijs overleggen dat hij 'met vrucht' de lessen 'over de Nederduitschen stijl en welsprekendheid' had bijgewoond.¹⁴ Na het afleggen van het doctoraal examen in de beide Rechten (utriusque juris, d.w.z. hedendaags en Romeins recht), werd de student 'tot de promotie zelve' toegelaten, waarbij hij kon kiezen tussen een publieke of private verdediging van zijn proefschrift; het proefschrift moest na goedkeuring gedrukt worden; enkel op stellingen promoveren was niet toegestaan.

Een college van vijf door de koning benoemde curatoren vormde het bestuur van de universiteit. Het werd terzijde gestaan door een secretaris-inspecteur, die tevens als verbindingsman tussen universiteit en departement functioneerde. De rector-magnificus, een jaarlijks wisselend hoogleraar, had 'het onmiddellijk opzicht over het gedrag en de zeden der studenten'. Samen met de andere hoogleraren vormde de rector-magnificus de Senatus Academiae; deze had het recht om 'tot handhaving van orde en tucht alle zoodanige met de algemeene bepalingen niet strijdende edicten en Statuten te geven, als het belang der hoogeschool zal vor-

12 Rapport d.d. 18 februari 1816 van de Commissie voor de zuidelijke hogescholen aan Repelaer van Driel: 's'il est désirable de voir la langue hollandaise se propager et devenir insensiblement par son mélange avec l'idiome flamand la langue nationale de notre royaume, d'un autre côté on ne peut pas se dissimuler aussi que le français est la langue naturelle de plusieurs de nos provinces où elle est parlée à l'exclusion de toute autre langue.' (vertaling: als het dan gewenst is dat de Hollandse taal zich verspreidt en ongemerkt door menging met het Vlaamse idioom tot de nationale taal van ons Koninkrijk uitgroeit, mag men zich van de andere kant niet onteenzin dat het Frans de natuurlijke taal van een aantal onzer provincies is en daar met uitsluiting van iedere andere taal gesproken wordt.) Zie: NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2648 (oud).

13 In de praktijk was de uitzondering regel. Toen het Luikse dagblad *Mathieu Laensberg* een pleidooi hield voor het schrijven van dissertaties 'dans une langue que tout le monde lit, et non dans une langue morte', publiceerde het Brusselse weekblad *De Argus* een ingezonden brief van 'een geleerd Luikenaar' die de *Mathieu Laensberg* bijviel: 'Gij kunt er op rekenen dat dit het gevoel is van de universiteit, zoo wel van professoren als studenten; alle collegien worden in het fransch gehouden, misschien maar één uitgezonderd' (*De Argus*, deel II, nr. van 10 mei 1826, p. 413).

14 Een en ander volgens de artikelen 34 en 48 (kandidaats rechten/letteren), 37 (doctoraal rechten), 47 (kandidaats letteren) en 49 (doctoraal letteren) van het Reglement. Hanou en Vis hebben het onderscheid tussen het kandidaatsexamen voor een rechtenstudent en een letterenstudent niet opgemerkt. Zie Hanou/Vis 1992 I, p. 34; id. 1993, II, p. 19; Vis 2004, p. 9-10.

Als we de *Argus*, deel 1, nr. van 19 oktober 1825, p. 82, mogen geloven, waren 'de lessen in de landtaal voor het tweede studiejaar bestemd (...). In één jaar alzo moeten de Walen en de Vlamingen een denkbeeld krijgen van den geheelen omvang der nederlandsche letterkunde niet alleen, maar zij moeten zich ook nog de hebbelijkheid eigen maken om in de landtaal voor de balie te spreken.' *De Argus* werd geredigeerd door L.G. Visscher (1797-1859), die in 1826 benoemd werd tot hoogleraar Nederlands aan het Collegium Philosophicum. Zie: Vis 2004, p. 68-76.

deren'. Bij officiële gelegenheden werd de rector begeleid door een pedel met scepter, terwijl de academische senaat werd voorafgegaan door twee pedellen met scepters.¹⁵

Het samenstellen van het Luikse professorencorps is geen sinecure geweest. Er waren in de zuidelijke provincies niet genoeg geschikte kandidaten, mede omdat voor de universiteiten van het Verenigd Koninkrijk gekozen was voor het Duitse model, met name van de Berlijnse Friedrich Wilhelm Universität, waarin 'Forschung und Lehre' hand in hand gingen, en niet voor het Franse concept van de 'écoles spéciales'. Er werd gestreefd naar kandidaten die katholiek waren, maar ultra-katholieken en ultra-conservatieven werden gemeden. Zo kwam het dat in Luik zowel bij Rechten als bij Letteren en Wijsbegeerte enkele Duitse professoren benoemd werden: L.A. Warnkönig (naast J.G.J. Ernst, afkomstig uit Aubel, en de Luikenaar P.J. Destriveaux) bij Rechten; I. Denzinger, J.D. Fuss, J.G. Wagemann en de in Sittard geboren Rijnlander F. Gall (naast de Hollander J. Kinker en de Brusselse Fransman L. Rouillé) bij Letteren en Wijsbegeerte.¹⁶

Hoewel het professorencorps nog niet compleet was, werd op 19 augustus 1817 bij Koninklijk Besluit bepaald dat de colleges op 3 november 1817 zouden beginnen.¹⁷ Enkele weken daarvoor, op 25 september, werd de universiteit door minister O.J.A. Repelaer van Driel tijdens een bijeenkomst van curatoren, reeds aanwezige professoren en burgerlijke en militaire autoriteiten voor geopend verklaard. De studenten stroomden toe: op 3 november stond de teller op 130, eind december waren er al 274.¹⁸

JOHANNES KINKER

Bij de benoemingen in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte was, zoals we zagen, ook die van de toen 53-jarige Amsterdammer Mr. Johannes Kinker (1764-1845). Een markante persoonlijkheid: dichter, dramaturg, essayist, taalkundige, Kantiaans filosoof, vrijmetselaar; gerespecteerd alom, met gevoel voor humor, maar ook gevreesd om zijn bijtende spot.¹⁹ Bij de voordracht aan de koning had Repelaer van Driel gewezen op Kinkers indrukwekkende antecedenten op het terrein van de taal- en letterkunde en verder opgemerkt, dat hij het feit dat Kinker niet-katholiek was, niet bezwaarlijk vond. Bij Koninklijk Besluit van 24 juni 1817 was Kinker vervolgens benoemd voor de Luikse leerstoel 'Nederduitsche letterkunde en welsprekendheid'. Hij aanvaardde zijn benoeming per kerende post.²⁰

Maar wie vooralsnog niet in Luik verscheen, was Kinker. Toen de Paasvakantie van 1818

¹⁵ Voor de in deze en de voorgaande alinea genoemde bepalingen, zie noot 6 (Reglement).

¹⁶ Borggraef-van der Schueren 1973, p. 10-16.

¹⁷ NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2650 (oud).

¹⁸ NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2658 (oud).

¹⁹ Van Hall 1850, p. 75, 91, 92, 94. Uitvoerig over Kinkers Luikse jaren: Rutten 1962; veel nieuwe gegevens in: Hanou 1988, Hanou/Vis 1992, 1993, 1994, en Janssens/Steyaert 2008, p. 180-195, 200-201, 241-243, 330-335.

²⁰ NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2650 (oud). Alle brieven van en aan Kinker natuurlijk ook in Hanou/Vis 1992-1993-1994. Van Zanten 2004, p. 60-63, die nader ingaat op Kinkers wijsgerig-staatskundige opvattingen zoals gepubliceerd in diens tijdschrift *De Herkauwer* (1815-1817), acht het niet onmogelijk dat Kinker door Willem I uit Amsterdam naar Luik is weggepromoveerd. Voor Van Velzen 2005, p. 127, is dit zelfs een feit. Een en ander vindt geen bevestiging in de gedetailleerde uiteenzettingen van Hanou 1988, I, p. 24-25, 363-367, in het bijzonder p. 365, en evenmin in de Kinkerbiografie van Van Hall 1850, p. 74, 76, die spreekt over Falcks 'overwegenden invloed' en 'het verlicht Staatskundig oogmerk van Koning Willem I bij deze benoeming'. Wel staat vast dat het tussen de Amsterdamse autoriteiten en Kinker niet boterde, zie bijvoorbeeld: Van Hall 1850, p. 97, en Hanou/Vis 1994, III, p. 11, 160. De werkelijke reden daarvan heb ik tot nu toe niet kunnen achterhalen.

Johannes Kinker circa 1823, naar een gravure uit 1814 van Jakob Ernst Marcus (1774-1826), in de Nederlandsche Muzen-Almanak, zevende jaar, J. Immerzeel jr., Rotterdam 1825.

in zicht kwam en hij nog steeds in Amsterdam doende was met het regelen van zijn vertrek, volgde een bitse briefwisseling van Repelaer met Kinker. In april 1818 nam minister A.R. Falck een beslissing; – aan Falck was bij de herschikking van de departementen het ministerie van Onderwijs, Nijverheid en Koloniën opgedragen: hij verleende Kinker uitstel tot uiterlijk juni 1818.²¹ Enige tijd later bepaalde Falck dat, aangezien er in het studiejaar 1817-1818 geen lessen ‘Nederduitsche stijl en welsprekendheid’ gegeven waren, de Rechtenfaculteit voorlopig soepel moest omgaan met de bepaling dat van kandidaten voor het doctoraal examen een bewijs gevorderd werd dat zij Kinkers lessen ‘met vrucht’ gevolgd hadden.²² Die *souplesse* is blijkbaar gebleven, want ook vijf jaar later nog kon een student aan de Luikse rechtenfaculteit doctoraal examen afleggen ‘met een certificaat, waarin slechts uitgedrukt staat dat men bijgewoond heeft, zonder dat er bijgevoegd is met vrucht; en dit is het geval van de meesten, die eens of tweemaal komen en dan weg blijven.’²³

Ik denk niet dat Kinker tussen zijn benoeming en zijn vertrek naar Luik contact heeft ge-

²¹ NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2658 (oud); NA BiZa na 1813, afd. Onderwijs, inv. nr. 2706 (oud).

²² NA, Verzameling Van Ewijck, inv. nr. 10: ministerieel besluit van 14 september 1818.

²³ Hanou/Vis 1993, II, p. 90: Kinker aan J. Fabius, Luik 22 juli 1823. In een rapport aan Binnenlandse Zaken, afdeling Onderwijs, d.d. 5 september 1827 wees J.G.J. Ernst, rector-magnificus in 1827-1828, erop dat deze niveauverlagende ‘*souplesse*’ door heel wat hoogleraren werd gehanteerd. Zie: NA, BiZa, afd. Onderwijs, inv. nr. 2058 (oud).

had met de twee andere hoogleraren Nederlands die voor de zuidelijk provincies waren aangewezen: de Fries Albert ten Broecke Hoekstra voor Leuven en de verlicht-katholieke priester uit Bovenkarspel, Johannes Schrant, voor Gent. De laatste voorspelde, na een oriënterende reis, zwaar weer: 'Overal Fransche zeden, overal vooroordeelen tegen onze Letterkunde. Welk een hemelsbreed verschil in dat opzigt tusschen het Noorden en het Zuiden!' ²⁴ Soortgelijke geluiden zal Kinker ook wel van anderen vernomen hebben. Toen hij in de zomer van 1818 met zijn vrouw ²⁵ naar Luik vertrok, ²⁶ was hij goed voorbereid, ook op te verwachten tegenstand. Met een speels gedicht van 384 korte verzen, 'Mijn afscheid aan het IJ en den Amstel, bij mijn vertrek naar Luik', zwaaide hij zijn Hollandse vrienden vaarwel. De laatste regels daarvan luiden:

't Hollandsch is er 'contre-bande'.
Ja, dat weet ik al te wel:
Zelfs het Vlaamsch en Brabandsch klinkt er,
Als een tongslag van de hel.
En de Duitschers, die er wonen,
Noemen onze taal plat-duitsch: ²⁷
Wat er Hollandsch is moet stil zijn,
Zoet en stil gelijk een muis. –
Nu dat ben ik; ieder weet het,
Die me kent in Nederland.
Anders was ik er gezeteld,
Als een kabeljaauw op 't strand.
Y- en Amstelstroom, u groet ik
Ligt wel voor de laatste maal;
Van uw boorden, roept mij 't noodlot,
Ginder achter Maas en Waal.
Daar waar de eerste kronklende opklimt
Tegen 't Waalsche Nederland,
Gunn' zij mij een stille rustplaats
Aan een' Luikschen waterkant. –
Nu vaartwel, mijn waarde vrienden!
Tot ik u eens wederzie,
Aan de Maas, of aan den Amstel,
Of daar boven! – CECINI! ²⁸

²⁴ NA, BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, inv. nr. 2650 (oud).

²⁵ Kinker was in 1793 getrouwd met Maria Eva Theodora Bain. In 1802 besloten zij tot een scheiding van tafel en bed. Spoedig daarna is Kinker gaan samenwonen met Geertruy Margaretha de Clercq. Met haar bleef hij tot zijn dood verbonden. Zie: Hanou 1988, I, p. 21-22.

²⁶ Kinker was op 10 augustus 1818 aanwezig bij een vergadering van de Amsterdamse loge La Charité. Op 17 augustus 1818 werd hij als 'agrégé libre' in de Luikse loge La Parfaite Intelligence aangenomen. (Hanou 1988, I, p. 399) Het ligt voor de hand dat hij in juni-juli 1818 in Luik geweest is om zijn verhuizing voor te bereiden.

Volgens het Luikse bevolkingsregister van 31 december 1820 woonde hij met zijn zeven jaar jongere eega 'Marguérîte Declercq' en een dienstmeid, Marie Thérèse Coemans, op de Place St. Jacques nr. 503 (oude nummering). Zie: Hanou 1988, II, 103.

²⁷ En de Duitschers die er wonen / noemen onze taal plat-duitsch: Kinker spreekt hier over de niet-Franstalige inwoners van de provincie Luik, in het bijzonder de bewoners van het (aan het huidige Nederlands-Limburg grenzende) Land van Overmaas, die hun dialect inderdaad 'plat-dütsj' noemen. Zie: Lou Spronck, 'Taaltoestanden in het grensgebied der provincies Limburg en Luik tijdens het Verenigd Koninkrijk van Willem I (1815-1830)', in: Jaarboek Bisschoppelijk College Sittard 1957/58-1958/59, Sittard 1959, p. 134-135.

²⁸ Kinker 1821, p. 201-202. Cecini!: ik heb gezegd (gezongen, gedicht).

Voor de meeste studenten deed dat er allemaal niet toe: voor hen was Kinker een Hollander bij wie ze lessen moesten gaan volgen in een vak waaraan ze geen boodschap hadden. Toen hij in oktober 1818 voor het eerst de collegezaal betrad, hoorde hij enkele studenten hoorbaar fluisteren: 'Ésope!', een toespeling op zijn hoge rug. Maar hij had zijn antwoord al klaar: 'Eh! Messieurs, Ésope faisait parler les bêtes; moi, j'espère enseigner à parler à des gens polis.' En toen daarenboven de kathedr gebarricadeerd bleek, bekeek hij beurtelings zijn leerstoel en het publiek en merkte droog-grimlachend op: 'Messieurs! faut-il prendre la chaire hollandaise à l'assaut?' Daar hadden de heren niet van terug. Banken en tafels werden ogenblikkelijk opgeruimd en Kinker kon in alle rust aan zijn eerste les beginnen.²⁹ Een geslaagde start. Met die man viel duidelijk niet te spotten, hij was zelfs geestig, en sprak nog goed Frans ook.

Maar daarmee waren de problemen niet opgelost. Kinkers zending als apostel van de Nederlandse taal en letterkunde had hem 'in partibus infidelium' gebracht. Zelf wilde hij best wel integreren. Hij werd lid van de vrijmetselaarsloge La Parfaite Intelligence³⁰ en van de Société libre d'Émulation.³¹ Hij maakte studie van het Luikerwaals, correspondeerde er zelfs in met collega Destriveaux, sprak het met de mensen op straat, met koopvrouwen en dienstboden, verdiepte zich in de Luikse dialectliteratuur.³² Maar de liefde werd niet gul beantwoord en zeker tijdens de eerste vier Luikse jaren heeft Kinker zich niet gelukkig gevoeld. Op 4 november 1818 schreef hij aan G. van Lennep te Brussel: 'Ik zou mij misschien in mijne nieuwe loopbaan wel kunnen schikken; maar Luik en eene Hollandsche vrouw: hoc opus, hic labor!'³³ Aan zijn goede vriend J. Fabius vertrouwde hij op 19 juni 1820 toe dat zijn hoop op verbetering het nulpunt genaderd was: 'Er zijn hier twee soorten van menschen, t.w. 1° aartsdomme en bigotte, die het grootste gedeelte uitmaken en (...) dagelijks aan-

29 Le Roy 1869, p. 368. Vertaling van de citaten: 'Eh ... heren! Aesopus leerde de beesten praten; ik hoop het te leren aan beschaafde lieden.' 'Heren! Moet de Hollandse leerstoel dan stormenderhand genomen worden?' Ook bij: Van Hall 1850, p. 77-78.

30 Kinker was op 17 augustus 1818 als 'associé libre' toegetreten tot de loge La Parfaite Intelligence, waarvan volgens een 'Tableau des Frères' van 25 december 1821 (Archief GON, ongenummerd) ook zijn collega's Ansiaux, Destriveaux, Wagemann, Denzinger en Warnkönig lid waren. Bij de uitvaartplechtigheid ter ere van de overleden broeder Louis Pierre Martin Saint-Martin op 22 februari 1819 – aan de begrafenis in de tuin van de loge had de Luikse geestelijkheid medewerking geweigerd – voerden o.a. Destriveaux en Kinker het woord. Destriveaux, fel: ' (...) c'est le sort de notre institution d'être persécuté par toutes les espèces de tyrannies, par toutes les espèces d'ignorances' [het is het lot van onze instelling te worden vervolgd door alle mogelijke tyrannieën, door alle mogelijke soorten van onwetendheid] en hooggestemd: 'C'est déçagée de son enveloppe matérielle, que notre intelligence va se joindre à l'intelligence suprême répandue dans tout l'univers; intelligence résidant partout, dans une plante comme dans un astre, toujours divisée et toujours entière, existant sous toutes les formes et n'en ayant aucune, tant de fois définie et toujours indéfinissable' [Los van ons stoffelijk lichaam zal onze geest zich verenigen met de opperste geest die overal in het heelal aanwezig is; geest die overal in verblijft, in een plant of een ster, altijd verdeeld en altijd één, onder alle gedaanten aanwezig, maar geen gedaante hebbend, zo vaak al gedefinieerd en altijd ondefinieerbaar]. Kinker haalde uit naar 'les ennemis de la lumière, les tyrans des esprits faibles et des âmes timorées' [de vijanden van het licht, de heersers over de minbegaafden en de bange zielen] die zinnen op het doen herleven van 'cet empire de ténèbres qui détruisirent le bon sens et la saine philosophie de notre siècle' [dat rijk van duisternissen, die het gezonde verstand en de heilzame wijsbegeerte van onze eeuw vernietigen]. Zie: *Honneurs funèbres* 1819, p. 9, 14, 25. De affaire Saint-Martin wordt ook behandeld in: Hanou 1988, I, p. 421-424.

31 Kinker was in 1819 lid geworden van de Émulation. Zie: Malherbe 1879, onder 'Biographie'.

32 Jottrand 1872, p. 22; Boileau 1968, p. 128: 'Désireux de s'intégrer à la vie liégeoise, il [Kinker] devait être capable de comprendre, voire d'utiliser lui-même, le dialecte local, parce que la grande majorité de la population en était toujours, alors, au stade de l'unilinguisme, le français cultivé n'ayant commencé à se généraliser qu'à la fin du 18e siècle...' [vertaling: Omdat hij wilde integreren in het Luikse leven, moest hij het lokale dialect kunnen begrijpen, ja zelfs kunnen gebruiken. Want de grote meerderheid van de bevolking verkeerde nog altijd in het stadium van de eentaligheid. Het gecultiveerde Frans begon pas aan het eind van de achttiende eeuw algemeen verbreid te worden.] De Waalse correspondentie van Kinker met Destriveaux is bewaard in: MNL Leiden, hs. 572 (Woorden en spreekwoorden in de taal van Luik; met minuten van brieven in die taal).

33 Hanou/Vis 1992, I, p. 372.

groeien, en 2° eene soort van halfverlichte zoogenaamde vrijgeesten, die niets gelooven, maar zonder te weten, waarom? – Zoowel de eerste als de laatste soort zijn franschgezind; met dit onderscheid, dat de laatste Napoleon, de andere Lodewijk XVIII, in plaats van een Hollandsch gouvernement, zouden wenschen; doch hierin komen zij overeen, dat zij eenen onveranderlijken afkeer tegen onze taal, zeden, gewoonten, begrippen enz. enz. aan den dag leggen. Misschien denkt men, dat deze twee partijen, uit hoofde van het groote verschil met elkander niet heulen. Maar ook dit is misgekeken.³⁴ Een vernietigend, maar ook scherpzinnig oordeel: Kinker voorzag toen al de Union des oppositions, het Monsterverbond, dat pas acht jaar later tot stand zou komen. Een jaar later stuurde hij Fabius ‘weder eene Jeremiade uit Patmos³⁵; daar (lees: waar) men mij waarschijnlijk gezonden heeft, om ooggetuige te zijn van de verkeerde wijze waarop de Zuidelijke paarden bereden worden’. Kinker, die een aanpak met ‘scherpe sporen’ prefereerde, was zwaar teleurgesteld; hij dacht er zelfs over ‘dit hatelijk nest’ spoedig te verlaten.³⁶

Het taalbesluit van 15 september 1819 dat per 1 januari 1823 het gebruik van het Nederlands bij uitsluiting voorschreef ‘voor de behandeling van openbare zaken’ in de provincies Limburg, Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen betekende voor Kinkers professoraat een wending ten goede. Bovendien werd het landtaal-gebied op 26 oktober 1822 nog uitgebreid met de arrondissementen Brussel en Leuven van de provincie Zuid-Brabant. Voor studenten die straks een publieke functie ambieerden, was de beheersing van de landtaal voortaan zeer gewenst. In een brief aan minister van justitie C.F. van Maanen schreef Kinker: ‘ernstiger dan ooit beginnen zij zich op het hollandsch toe te leggen, waarbij de geest van Tandem zekerlijk ook wel iets toegebracht zal hebben.’³⁷ Tandem was ‘eene soort van letterkundig gezelschap’, directe voortzetting van Kinkers sinds 1820 gegeven privatissimum. Het bestond onder die naam (‘Tandem fit surculus arbor’: eens wordt het twijgje een boom) sedert april 1822 en kwam eenmaal per week bij Kinker thuis bijeen. De club was dermate attractief, ‘dat men zelfs kabaleert om er lid van te worden,’ meldde hij op 1 juli 1822 aan A.R. Falck.³⁸

Dat lidmaatschap was ook Theodoor Weustenraad beschoren. Samen met een aantal andere veelbelovende studenten zou hij in Kinker een vriend en leidsman vinden.

Colleges

Kinker heeft vanaf 1818 altijd tenminste vier colleges per week gegeven.³⁹ Vanaf 1823 kwamen er twee bij. Die werden in het Frans gegeven en waren bestemd voor de studenten die behoefte hadden aan elementaire kennis van de Nederlandse taal. Daar was veel belangstelling voor: in de jaren 1823-1826 werden ze door 50 tot 100 studenten gevolgd.

³⁴ Hanou/Vis 1992, I, p. 396-397.

³⁵ Patmos was het verbanningseiland van de evangelist Johannes: beeld van Johannes Kinker in het door Maasarmen omspoelde Luik.

³⁶ Hanou/Vis 1992, I, p. 424, 428.

³⁷ Hanou/Vis 1992, I, p. 449.

³⁸ Hanou/Vis 1992, I, p. 445.

³⁹ Voor het overzicht van Kinkers colleges is geput uit de Series lectionum (Rutten 1962, p. 104-105; NA, BiZa na 1813, afd. Onderwijs, verschillende portefeuilles) en uit de honderden vellen met in het Frans geschreven collegedictaten, soms varianten van eenzelfde college, in: KB Haag 73 F 15; MNL Leiden, hss. 6, 17, 29.

De vier andere werden in het Nederlands gegeven, zo nodig met toelichtingen in het Frans: ze stonden op een wat hoger niveau. Twee ervan waren gewijd aan de spraakkunst. Aan de hand van ‘makkelijke werkjes’ (bijvoorbeeld: A.J. Lastdrager, *De Nederlandsche zeeloods Frans Naerebout*, Amsterdam 1820, of C.J. Wagevier, *Aanteekeningen gehouden gedurende mijnen marsch naar, gevangenschap in, en terugreize uit Rusland, in den jaren 1812, 1813 en 1814*, Amsterdam 1820) ging Kinker in op grammaticale bijzonderheden, waarbij hij zich in de loop van het jaar steeds meer richtte op kennis van het idioom. Leergierige studenten verwees hij naar P. Weiland, *Nederduitsche spraakkunst*, want daarop had hij zijn lessen gebaseerd.

De twee volgende colleges waren bestemd voor de literatuur. In een ervan liet hij, bijvoorbeeld uit Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, stukken vertalen in het Nederlands, waarbij hij veel aandacht schonk aan stijlkenmerken. In zijn eerste cursusjaar had hij waarschijnlijk wat hoog gegrepen: toen liet hij fragmenten uit Cicero, *De Oratore*, vertalen in het Frans én in het Nederlands en deze vertalingen vervolgens herschrijven in de retorische stijl.⁴⁰ Tijdens het tweede college werden literaire teksten gelezen, waarbij hij gebruik maakte van M. Siegenbeek, *Proeven van Nederduitsche dichtkunde uit de zeventiende eeuw*, Leiden 1806, 2e druk 1823, of G.J. Meijer, *Tweede Nederduitsch leesboek*, Brussel 1821, 3e druk 1829 (in feite een bewerking van Simon Stijl, *Opkomst en bloei van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*), later van de bloemlezingen die door Kinkers leerling J.F.X. Würth voor geïnteresseerde Franstaligen waren samengesteld: *Cours préparatoire à l'étude de la littérature hollandaise*, Liège 1823, en de *Leçons hollandaises de littérature et de morale*, 2 delen, Luxembourg 1825, 2e druk 1829.⁴¹ Ook heeft Kinker een enkele keer gepoogd om in extra colleges belangstelling te wekken voor de onderwerpen die hem bijzonder interesseerden: de wijsgerige taalkunde, etymologie, synoniemenleer.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, had de taalbeschouwing Kinkers voorkeur; hij wilde zijn studenten ‘le génie particulier de la langue et de la littérature’ laten proeven. Die studenten moesten dan tenminste beschikken over een goede passieve kennis van het Nederlands. De meeste Walen kwamen er dus niet aan toe. Bleven over: een aantal Luxemburgers, die van huis uit Duits spraken of tenminste verstonden en daardoor sneller met het Nederlands vertrouwd waren, en natuurlijk de Limburgers, onder wie Theodoor Weustenraad.

Tandem

Weustenraad werd op 25 oktober 1824, samen met zijn stadgenoot Frédéric Louis Behr,⁴² als kandidaat-lid van Tandem voorgedragen door Kinkers favoriete leerling en latere opvolger Jean François Xavier Würth, ook wel ‘Würth aîné’ genoemd,⁴³ dit ter onderscheiding van

⁴⁰ Hanou/Vis, I, p. 377-379.

⁴¹ Vis 2004, p. 25-28, 30, 57, 76-79. Behandeling van Meijers leesboek en, zeer uitvoerig, van Würths *Cours* en *Leçons* ook in: Janssens/Steyaert 2008, p. 336-340, 345-376.

⁴² Frédéric L. Behr (1805-1863) uit Maastricht, zoon van generaal-majoor F.L. Behr, bij wie de Russische keizer Alexander I, op doorreis van Aken naar Brussel op 14 november 1818 de nacht doorbracht; atheneum in Maastricht, dr. juris Luik 17 juli 1828; industrieel in het Luikse Maasbekken, stuwer achter de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht; politiek actief liberaal.

⁴³ J. Fr. Xavier Würth (1800-1874) uit Luxemburg, dr. litt. Luik 15 juni 1821, dr. juris Luik 24 juli 1822; vanaf mei 1824 plaatsvervangend rechter bij de Luikse rechtbank van eerste instantie; rector Stedelijk College Tongeren 1830-1831, later extraordinarius voor oude letteren en Vlaamse literatuur aan de Luikse universiteit; ‘un homme excentrique qui étranger à la vie pratique nage dans les théories et ne voit en toutes choses que des questions à discuter’ [een excentriek persoon die, vreemd aan de praktijk van het dagelijkse leven, zweemt in de theorieën en in alle dingen slechts discussiestof ziet]. Hoewel Würth aîné in 1822 was afgestudeerd,

diens neef François Xavier Würth, die vaak met 'Würth le jeune' werd aangeduid.⁴⁴ In de eerstvolgende vergadering, op 1 november, werden de nieuwe leden geïnaugureerd. 'Om zes uren,' zo lezen we in de notulen, 'worden Mr. [lees: de heren] Behr en Weustenraad door den ceremoniemeester ingeleid. De wetten worden hun voorgelezen door den geheimschrijver die hun verzoekt dezelve te ondertekenen.' Vervolgens hielden beiden hun 'maidenspeech', die als stuk nr. 35 en stuk nr. 36 in het archief werden opgenomen.⁴⁵

Het spel werd serieus gespeeld: een vaste vergadertijd (steeds op maandag van 17.30 tot 20.30 uur), een vaste vergaderplaats (huize Kinker; – alleen voor de jaarlijkse 'plechtige sluitzitting' werd een restaurant gekozen), soms een plechtige vergadering (ter herdenking van een grote persoonlijkheid of van een nationale gebeurtenis) of een feestvergadering (dan werd geen thee geschonken, zoals gewoonlijk, maar een glas wijn); er was een voorzitter (dat was natuurlijk Kinker), een 'geheimschrijver' (secretaris), een ceremoniemeester, een reglement (waarin ook boetebepalingen waren opgenomen) en een penningmeester (dat was de gastvrouw, 'mevrouw de schatbewaarster'). Tijdens de plechtige jaarafsluiting hielden afgestudeerden een afscheidsrede en ontvingen zij de bul van het honorair lidmaatschap.⁴⁶ De afscheidsrede van Jean Baptiste Nothomb,⁴⁷ de enige die we hebben teruggevonden, heeft veel van een geloofsbelijdenis, een formulering van het apostolaat waarmee een honorair-lid de wereld intrad.

Zo wilde Kinker dat ook, want met Tandem had hij serieuze bedoelingen: niet alleen de beoefening van de Nederlandse literatuur en de bevordering van het nationaal gevoel, maar ook de ontwikkeling van de beschaving, van de Verlichting.⁴⁸ Het waren de drie facetten van zijn zending in Luik: onderwijs in de Nederlandse taal en literatuur, dienstbetoon aan het Verenigd Koninkrijk van Willem I, en verbreiding van het Rijk der Verlichting, waarvoor hij ook als vrijmetselaar stenen aandroeg. De teksten die in Tandem werden voorgelezen of vertaald en daarna besproken, sloten natuurlijk daarbij aan. Zo waren in de maanden februari-juni 1825 Montesquieu's *Lettres persanes* (1721) aan de orde. Als huiswerk maakte iedere Tandemist een vertaling van de 24ste brief, die, na correctie door een medelid, ter vergadering besproken werd. Daarin keken de Tandemleden door de ogen van de Pers Rica vol

bleef hij de bijeenkomsten van Tandem nog bezoeken. Pas op 18 juli 1825 werd hij honorair-lid. Door bemiddeling van Kinker kwam Würth in 1821 in contact met de Rotterdamse uitgever J. Immerzeel jr., die gedichten van hem opnam in de *Nederlandsche muzen-almanak* 4 (1822), 6 (1824) en 7 (1825). Zie: KB Den Haag, Hss.-afdeling 133 C 11. Uitvoerig over Würth schreef: Rutten 1963. Nieuwe gegevens in: Vis 2004 en Janssens/Steyaert 2008.

Het karakteriserend citaat hierboven vond ik in: ARA Brussel, Enseignement supérieur, inv. nr. 905.

⁴⁴ Fr. Xavier Würth (1801-1885) uit Luxemburg, dr. juris Luik 30 april 1824; leraar Nederlands aan het Luxemburgse atheneum, verzorgde een uitgave van *Vondels Lucifer* (Luxemburg 1826); vervolgens juridische carrière (Neufchateau, Luxemburg), vanaf 1845 in de landspolitiek, minister; tenslotte president van het Hoogerechtshof in Luxemburg. 'Würth le jeune', die evenals 'Würth aîné' de roepnaam Xavier droeg, zou zich na zijn huwelijk met Cathérine Paquet, 'Würth-Paquet' gaan noemen. Cathérine was de zus van een ander Luxemburgs Tandemlid, Joseph Paquet.

⁴⁵ *Aanteekeningboek der vergaderingen van het gezelschap Tandem. Tweede deel*, lopend van de 2e van Bloeiemaand 1823 tot de 30e van Wijnmaand 1826 (2 mei 1823 – 30 oktober 1826), p. 62-63. Alleen dit deel van de vergaderverslagen is bewaard gebleven; het berust in de UB Leuven, hs. B 225-3.

⁴⁶ *Aanteekeningboek*, passim.

⁴⁷ Brussel, Archief Ministerie Buitenlandse Zaken, Papiers Jean-Baptiste Nothomb, film 117.247.28.

Jean Baptiste Nothomb (1805-1881) uit Messancy (Luxemburg), dr. juris Luik 3 augustus 1826; advocaat in Luxemburg, 1829-1830 medewerker van de *Courrier des Pays-Bas*; 1831-1845 volksvertegenwoordiger voor het district Arlon, lid Nationaal Congres, Belgisch afgezet bij Conferentie van Londen; gematigd liberaal, niet-practiserend katholiek, unionist; 1831 secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, 1837-1840 minister in kabinet De Theux, 1841-1845 eerste minister in eigen kabinet; 1845-1881 Belgisch gezant in Berlijn. Een mooie karakterisering van zijn persoon door A. Simon in: AGN X (1955), p. 12.

⁴⁸ Le Roy 1869, kolom 369. Le Roy kreeg informatie van de oud-Tandemleden Edouard Capitaine en Godefroid Stas.

verwondering naar de magische krachten van de absolute Franse monarch: 'hij oefent zijn macht zelfs uit op de geest van zijn onderdanen; hij laat hen denken volgens zijn wil.' Niet minder verbaasden zij zich over de bezwerings van die andere tovenaars, de paus van Rome: 'nog sterker dan de koning, want niet minder meester over zijn geest als hijzelf over de anderen is'). Rica had overigens begrip voor het feit dat de paus in de bul 'Unigenitus' (1713) aan de vrouwen het recht had ontzegd om zelfstandig de Bijbel te lezen, waaruit de weg naar het paradijs gekend kon worden. Ook Islamitische profeten hadden er immers op gewezen dat voor vrouwen, als wezens van een lagere orde, geen plaats in het paradijs bereid was; ze hoefden de weg naar het paradijs dan ook niet te leren kennen.⁴⁹

Op deze wijze leerde Kinker zijn leerlingen kritisch kijken naar zaken die voor de meeste mensen in hun omgeving, en tot voor kort ook vaak voor henzelf, vanzelfsprekende waarheden waren. Tijdens de 'plechtige vergadering ten besluite' van het studiejaar 1823-1824 prees hij de leden gelukkig dat zij 'eenen vrijen staat en eenen waarlijk verlichten vorst' hadden en 'hij dede hun zien dat het hunne pligt was (zoo veel het in hunne magt zou zijn) hunne medeburgers de dwaling des obscurantismus, die velen zoolang slaven van het bijgeloof gehouden heeft, te doen kennen'.⁵⁰ En aan dit alles wilde hij werken door met zijn beste studenten 'bij een pijpje tabak, een kopje thee, een glaasje wijn (...) eenige wijsgeerige, letterkundige, ja staatkundige voorwerpen in 't nederduitsch' te behandelen.⁵¹

Kinker vond een ledental van tien ideaal. In de jaren dat Weustenraad lid was, werd dit aantal probleemloos gehaald. Het was de bloeiperiode van het gezelschap. De vergaderverslagen getuigen ervan. Neem de buitengewone vergadering van 20 juni 1825: eerst houdt de ceremoniemeester een toespraak 'ter gelegenheid van de verjaring van Waterloo en ter gelegenheid van het huwelijk van Prins Frederik'. Hierna leest Kinker 'zijn dichtstukje: Huwelijksgroet aan zijne Koninklijke enz.'⁵² voor, schenkt er een exemplaar van aan ieder lid en legt er een in de Archieven. De gezondheid der hooge personen wier huwelijk men viert, wordt met vollen teug gedronken. (...) De schatbewaarster en naderhand de Voorzitter (spelen) op het forte [lees: de piano]. Nationale liederen worden gezongen. Na 9 uren slechts wordt de vergadering gesloten, en elkeen vertrekt overtuigd dat hij aan een der moijesten dagen van

Godefrid J.H. Stas (1802-1876) uit Maastricht, dr. juris Luik 10 juli 1824, rechter aan de rechtbank van Maastricht en (vanaf 1831) in Tongeren; raadsheer aan het Hooggerechtshof Luik, later aan het Hof van Cassatie in Brussel; was gehuwd met Maria Agnes Adelheid Capitaine, zus van Edouard Capitaine (volgt hierna); sleet zijn lange levensavond op zijn landgoed in Beek (Nederlands-Limburg) en schonk zijn boekerij aan de stad Maastricht.

R.J. Edouard Capitaine (1806-1887) uit Gors op Leeuw (Belgisch-Limburg), dr. juris Luik 19 juni 1828; verleende Kinker persoonlijk hulp in oktober 1830 bij zijn uitlevering tegen Jacques Behr en op zijn reis vanuit Luik via Maastricht tot Den Bosch; gehuwd met Maria Agnes Emilia Renard. Na aanbeveling door Kinker werd hij door Dibbets, na een eerdere weigering, op 14 november 1834 in de vesting Maastricht toegelaten. Aldaar juridische carrière. Van 1850 tot 1875 was hij president van het Provinciaal Gerechtshof. In 1882 terug naar het familiegoed in Gors op Leeuw.

⁴⁹ Aanteekeningboek, vergaderingen van 14 februari, 21 maart, 25 april, 16 mei, 30 mei en 13 juni 1825. Montesquieu, *Lettres persanes*, Gallimard, Paris 1966, p. 74-79 [oorspronkelijke tekst citaten: 'il exerce son empire sur l'esprit même de ses sujets; il les fait penser comme il veut'; 'il y a un autre magicien, plus fort que lui, qui n'est pas moins maître de son esprit qu'il l'est lui-même de celui des autres']. Montesquieu vergist zich: vrouwen konden volgens de Koran wel in het paradijs komen, maar alleen de mannen werden er beloond.

⁵⁰ Aanteekeningboek, p. 61.

⁵¹ Jottrand 1872, p. 22. Vis 2004, p. 55: 'Met een soms aan het naïeve grenzend optimisme is Kinker voortdurend bezig te ijveren voor de verbetering van het morele gehalte van de mensheid. (...) Filosofie, godsdienst en levensbeschouwing – het zijn onderwerpen die men niet kan wegedenken uit de werkzaamheden van Tandem.'

⁵² Volledige titel: Huwelijksgroet aan Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Willem-Frederik-Karel der Nederlanden en Hare Koninklijke Hoogheid Louise-Augusta-Wilhelmina-Amelia van Pruisen, bij hoogsterzelve echtverbintenis, voltrokken den [21e] van [bloei] maand 1825, z.p., z.j.

Tandem aandeel genomen heeft.’⁵³ Een maand later werd in ‘het Luiksche Paradijs’ de ‘Plegtige sluitzitting van den 18den van hooimaand 1825’ gehouden. Würth le jeune en Jottrand namen er afscheid. Geheimschrijver Nothomb zorgde voor het verslag: ‘Op het nage-regt stelt de Voorzitter de gezondheid van den Koning in, – toast, wiens zin bijkans de volgende is: moge de verlichtste der koningen de koning van het verlichtste der volkeren zijn.’ Tien toasten volgden, waaronder die van Weustenraad (‘stelt de bloei van de Nederlandsche letterkunde in’), van mevrouw de schatbewaarster (‘stelt het welzijn en de bloei van ’t genootschap in’) en van Jottrand (‘Aan de Luiksche hoogeschool! Moge zij lang Kinker onder zijne leden tellen; eeuwig blijve zij eene kweekschool van vrije Nederlandsche burgers; in haren schoot mogen de vreemdelingen komen horen hoe men onder eenen wijzen vorst, de vrijheid zonder oproer onderwijst’). Bij een laatste toast richtte Kinker tot ieder lid afzonderlijk ‘eene korte aanspraak, welker krachtige indruk men op elke gelaat gloeijen ziet. De geestdrift is tot den hoogsten top gestegen toen voor den 11den en laatsten toast Nothomb de algemeene verbreiding van verlichting instelt.’ Ook de wijn had blijkbaar zijn werk gedaan. Het werd tijd om af te sluiten: ‘Men geniet nog eenigen tijd de avondkoelte in den tuin, en scheidt om negen uur.’⁵⁴ Wat Kinker in zijn Amsterdamse periode gedaan had in de genootschappen waarvan hij lid was, deed hij ook in Tandem: hij wilde de leden voeden met de sociaal gerichte Kantiaanse Aufklärungsideoën, waarvan ‘een in broederschap en tolerantie samen levende, verenigde mensheid’ het grote doel was.⁵⁵

Er zijn mij 31 namen bekend geworden van jongelui die de eer en het genoeg smaakten lid te mogen zijn van Tandem. Hiervan kwamen er vijftien uit Limburg (onder hen: Frédéric Behr, Edouard Capitaine, Guillaume baron De Crassier, Pieter Geradts, André Graaff, Alexander Michiels van Kessenich, Clément Michiels van Verduynen, Godefroid Stas, Pascal Strens, Camille Wiet) en zeven uit Luxemburg (o.a. Jean Baptiste Nothomb, Joseph Paquet, Xavier Würth-Paquet, Xavier Würth aîné). Van de overigen noem ik de Bosschenaar Jacques Gerris, de Zuid-Brabander Lucien Jottrand en de generaalszoon Carl Stedman, in 1848 lid van het Frankfurter Parlement.⁵⁶

Meester en leerling

Weustenraad leverde zijn eerste echte bijdrage aan Tandem een goede maand na zijn inauguratie: het was een opstel over de onrechtvaardige beoordeling van kinderen wier vader de

⁵³ Aantekeningboek, 115-117. Kinker en zijn vrouw waren muzikaal getalenteerd. Op 24 mei 1824 zong de schatbewaarster aan het klavier ‘eene engelsche ballade, door den Voorzitter in muziek gezet’; op 6 december 1824 speelde Kinker ‘het muziekstukje Wilhelmus van Nassauen’; op 20 juni 1825 speelden de schatbewaarster en daarna de voorzitter ‘op het forte’ en op 8 mei 1826 las Kinker voor uit zijn Eeuwfest bij den aanvang der negentiende eeuw (Amsterdam 1801) en ‘eenige stukjes uit deszelfs Parodie waarvan een zangstukje door mevrouw de schatbewaarster op verzoek van het Genootschap gezongen wordt’. Zie: Aantekeningboek, 54-55, 68-69, 116, 154-155. De titel van de genoemde parodie is: *De mensheid in ’t Lazarushuis, bij den aanvang der negentiende eeuw*, Amsterdam 1801.

⁵⁴ Aantekeningboek, 120-124. Ook op 12 juli 1824 en 10 juli 1826 werd het Tandemjaar in het Luiksche Paradijs afgesloten. Zie: Aantekeningboek, 60-61, 164-169. Een tuinwandeling was een geliefde afsluiting voor een Tandemvergadering op warme zomeravonden. De notulen maken er melding van op 30 juni en 14 juli 1823, 28 juni en 5 juli 1824, 27 juni en 11 juli 1825, 20 mei, 26 juni en 3 juli 1826.

⁵⁵ Hanou 1988, I, p. 61-64.

⁵⁶ Guillaume L.D.J. baron de Crassier (1804-1881) uit Maastricht, dr. juris Luik 30 juli 1825; huwde zijn nicht Julie Marie Louise Kerens; advocaat te Maastricht, 1831 rechter in Tongeren, procureur des konings in Mechelen en Brussel, 1842-1858 secretaris-generaal van het ministerie van justitie, vervolgens raadsheer, later president van het Hof van Cassatie te Brussel.

Pieter M.H. Geradts (1802-1888) uit Roermond, dr. juris Luik 4 augustus 1826, kantonrechter Roermond; vanaf 1835 rechter aan de rechtbank van Hasselt, 1852-1860 president van de rechtbank aldaar; liet in 1856 door Pierre Cuypers in Posterholt het huis Aer-

doodstraf heeft ondergaan. Voor sociaal onrecht bleek Theodoor Weustenraad zeer gevoelig. Enkele maanden later, op 2 mei 1825, zou hij in Tandem spreken *Over eenige gebruiken en misbruiken te Maastricht plaats hebbende*. Hij leidde dit opstel in met een korte geschiedfilosofische beschouwing: 'Ik geloof dat de verlichting en de beschaving, in 't algemeen, dagelijks toenemen, en dat weldra de instellingen van den zoogenaamden goeden ouden tijd, hier in 't bijzonder, geheel en al zullen verdwijnen. Sedert het verjagen der Jezuïeten heeft de Wijsbegeerte haar gebied merklijk over den aardbol uitgebreid. De val van die dweepzuchtige zonen van Loyola wierd opgevolgd door den val van een groot aantal godsdienstige instellingen die de domheid der volken voor den eenigsten grondslag hield. Echter bleven er nog sommige over die hun eeuw onder het juk der bijgeloovigheid en der oude vooroordelen wisten te houden. (...) Maar de Fransche omwenteling barstte uit en alle godsdienstige instellingen, alle barbaarsche gebruiken en gewoonten wierden ten eene maal verdelgd, zoo wel in deze gewesten als in Frankrijk zelve. – Geenzins, hernam een mijner vrienden die mij deze woorden zag schrijven, er zijn er nog in dit land, en voornamelijk in uw geboortestad, die al deze stormen hebben overleefd.' Hierna gaat Weustenraad op enkele daarvan nader in: dieronvriendelijk kermisvermaak, te weten het zogenaamde haanslaan door meisjes, oneigenlijke gebruiken bij communiefeesten en gebrek aan tact bij de bedeling van armenkinderen.⁵⁷

Ook in het gedicht *Nederland 1825* toont Weustenraad hoezeer hij onder invloed van Kinker is gekomen. Niet in het woelige Italië, waar patriotten zuchten onder Oostenrijks juk ('de slavernij verpest Itaaljes lucht') noch in het reactionair-katholieke Frankrijk ('bij juichend kerkgeschreeuw zucht Frankrijks maagd met afgekapte handen'⁵⁸), maar hier in Nederland vindt men het geluk, en voor een enkele donkere wolk in de verte hoeft de levensvreugd niet te wijken:

winkel bouwen. Bij zijn overlijden sprak Edouard Capitaine de lijkrede uit.

J. André E. Graaff (1801-1860) uit Maastricht, dr. juris Luik 28 januari 1824, substituut-procureur in Roermond; in 1831 rechter in Brussel, tenslotte advocaat-generaal aan het Hof van Appel aldaar; ongehuwd; begraven te Houthem-St.Gerlach, naast zijn moeder.

J. Alexander H. Michiels van Kessenich (1800-1863) uit Roermond, dr. juris Luik 10 juli 1823; commies bij de Raad van State en de Tweede Kamer; na periode van zware overspanning ambteloos burger en rentenier; auteur van enkele in eigen beheer uitgegeven bizarre geschriften, waaronder zijn dictaten van de bij P.J. Destriveaux en J.G. Wagemann gelopen colleges. Zie: Spronck 2001.

A. Clément H. Michiels van Verduynen (1802-1869) uit Roermond, dr. juris Luik 14 juli 1824; advocaat aan de rechtbank van Roermond en vanaf 1831 aan die van Maastricht, 1841 raadsheer van het Provinciaal Gerechtshof te Maastricht; numismaat; evenals zijn neef Alexander was hij lid van de Limburgse ridderschap.

M. Pascal H. Strens (1807-1875) uit Roermond, dr. juris Luik 20 maart 1827; officier van justitie aan de rechtbank van Roermond, 1841 advocaat-generaal aan het Provinciaal Gerechtshof te Maastricht; 1851-1853 minister van justitie, 1861-1862 minister van R.K. Eredienst; pleitbezorger van de scheiding van kerk en staat; 1865-1875 procureur-generaal bij het Provinciaal Gerechtshof te Maastricht.

Fr. R. Camille Wiet (1805-1839) uit Maastricht, dr. juris Luik 6 augustus 1827, advocaat in Maastricht, 1831 vrederechter in Herk de Stad, 1832-1835 rechter in Tongeren. Hij overleed op 16 april 1839 bij tijdelijk verblijf in Maastricht.

Joseph Paquet (1804-1858) uit Luxemburg, dr. litt. Luik 21 juli 1827, in oktober 1825 naar Collegium Philosophicum te Leuven (repetitor aldaar in november 1825); oktober 1827 leraar, historicus en filantroop te Luxemburg; 1848 secretaris voor de Luxemburgse zaken in Den Haag.

Jacques Gerris (1798-1850) uit Den Bosch, dr. juris Luik 13 juni 1822, advocaat in Den Bosch, medewerker aan het katholieke oppositieblad *De Noord-Brabanter* ('in alles de echo van den *Courrier de la Meuse*', schrijft Kinker op 12 oktober 1829 aan Van Maanen); 1844 kantonrechter te Waalwijk.

Lucien L. Jottrand (1804-1877) uit Genappe (Waals Brabant), dr. juris Luik 28 juli 1825; advocaat en journalist (medewerking aan de *Courrier des Pays-Bas*), lid van het Nationaal Congres; onafhankelijk denker met een geheel eigen geluid, internationaal georiënteerd utopistisch socialist; voorvechter van de Vlaamse zaak.

Carl J.G. Stedman (1802-1882) uit Brussel, zoon van generaal J.A. Stedman; vertrok in 1824 uit Luik, dr. juris Leuven 1825; advocaat in Brussel, 1827-1828 adjunct-commies bij het ministerie van buitenlandse zaken Den Haag; voortzetting carrière in de Rijnstreek, waar hij bij Koblenz veel grond bezat; 1848-1849 prominent lid van de Nationale Vergadering in Frankfurt.

⁵⁷ Aanteekeningboek, p. 68. Het opstel is bewaard in RHCL/GAM, hs. 298.

⁵⁸ 'afgekapte handen': dat was de straf voor dieven en helers volgens de wetten van de Babylonische koning Hammurabi (1700 v. Chr.). Het beeld van de 'maagd met afgekapte handen' staat hier voor: het door de regering tot machteloosheid gedoemd slachtoffer.

Blijf reiziger, verlaat niet onze dalen
 Juichen wij zaam in Neerlands zonneshijn!
 Vrij en gerust mag elk hier ademen;
 Blijf dan bij ons! Waar kunt gij beter zijn?
 (...)
 Maar nog ontdekt gij 't vreesverwekkend zweven
 Ginds in 't verschiet van een bewogen wolk.
 Vrind, morgen reeds zal die zijn weggedreven
 En hare vlugt bezongen door het volk.⁵⁹

De voorspelling kwam niet uit. Het jaar 1825, waarin Willem I, onder meer door de stichting van het Collegium Philosophicum in Leuven, de priesteropleiding onder staatstoezicht stelde, werd een keerpunt. De roep om vrijheid, i.c. de vrijheid van onderwijs en opvoeding, zou van nu af in katholieke kring steeds luider klinken. De blauwe hemel zou betrekken; in de verte rommelde het onweer. Ook Le Roy, de geschiedschrijver van de universiteit van Luik, onderkende het funeste karakter van Willems besluit voor de zich tot dan positief ontwikkelende hogeschool: 'De onvoorzichtige besluiten van 1825 brachten de geesten plotseling in beroering en deden het vuur ontbranden dat alles zou verteren.'⁶⁰

Tweemaal droeg Weustenraad in Tandem filhelleense poëzie voor: op 31 januari 1825 een *Gezang van Ipsariotten* en op 29 mei 1826 een *Lierzang bij het gerucht van Missolonghi's ontzet*.⁶¹ Vrijwel heel West-Europa sympathiseerde met de strijd die de Grieken voor hun vrijheid moesten voeren tegen het Turks gezag. Alleen extreem rechtse groepen hielden vast aan de rechten van het wettig gezag, en bepaalde regeringskringen, die de bestaande banden met Turkije niet wilden verbreken, bleven liever neutraal dan openlijk uit te komen voor hun begrip voor de Griekse vrijheidsoorlog.⁶² Zij vreesden bovendien dat steun aan de Grieken beschouwd zou worden als rechtvaardiging voor anti-gouvernementele acties van woelzieke jonge liberalen. En die waren er genoeg, zeker aan de Luikse universiteit. Ook Kinker was graecofiel, maar voelde er toch niet voor om zich mee te laten voeren in de pro-Griekse actie die door het liberale dagblad *Mathieu Laensberg* begin juli 'met eene allerwinderigste aankondiging' was geopend en waarover ook de katholieke *Courrier de la Meuse* in positieve zin bericht had. Kinker oordeelde andermaal dat de *Mathieu Laensberg* en de *Courrier* alleen in schijn 'van eenen tegenovergestelden geest' waren.⁶³ Het Luikse filhelleense comité, het

59 RHCL/GAM, hs. 298.

60 Le Roy 1869, p. XXX-XXXI. Citaat: 'les imprudents arrêtés de 1825 vinrent jeter tout d'un coup le trouble dans les esprits et allumer l'incendie qui devait tout consumer.'

61 Behalve de dood van Lord Byron, die op 19 april 1824 in Missolonghi stierf, leidde ook de val van Ipsara (Psara) in juni 1824 tot een stroom van filhelleense poëzie. De val van Missolonghi, na herhaalde Turkse belegeringen, op 23 april 1826, sloeg een nieuwe golf van sympathiebetuigingen en charitatieve acties los. Zie: Wagner-Heidendal 1972, p. 71, 78, 129. Beide filhelleense gedichten zijn nog aanwezig in: RHCL/GAM, hs. 298.

62 Wagner-Heidendal 1972, p. 138, 232, 235. In BMGN 18 (1963-1964), p. 1-18 gaat deze auteur nader in op 'De houding van de regering der Nederlanden ten overstaan van de Griekse vrijheidsoorlog (1821-1830) en de Filhelleense beweging'.

63 Hanou/Vis II, p. 147-149 (Kinker aan Van Maanen, Luik 24 juli 1825).

De liberale *Mathieu Laensberg* was in maart 1824 gesticht door Paul Devaux (1801-1880), Joseph Lebeau (1794-1865), Charles Rogier (1800-1885), Firmin Rogier (1790-1875), Felix van Hulst (1799-1872) en de drukker-uitgever Henri Lignac (geboren ca. 1796). De krant verscheen vanaf 1 januari 1829 onder de titel *Le Politique*. Jean-Baptiste Nothomb was enkele jaren correspondent voor Luxemburg. De naam *Le Politique* past beter bij de krant dan de ludiek-folkloristische benaming *Mathieu Laensberg*, naar de astroloog uit de vanaf 1635 verschijnende Luikse volksalmanak, die met andere sterrenwichelaars en weervoorspellers als Don Antonio Magino en Grillologrollobolius Lapidicina, het spoor volgt van de legendarische zestiende-eeuwse Nostradamus.

De katholieke *Courrier de la Meuse* verscheen vanaf juli 1820; uitgever was Dieudonné Stas, belangrijkste redacteur Pierre Kersten (tot

eerste in de zuidelijke provincies, bracht in de maanden juli 1825-februari 1827 bijna 9000 gulden bij elkaar, een bedrag gelijk aan het jaarsalaris van vier professoren (Maastrichtse filhellenen droegen er via advocaat J.L. Jaminé een bedrag van f 536,66 aan bij). De val van Missolonghi zette de studenten in mei 1826 opnieuw tot geldinzamelingen aan.⁶⁴ Weustenraad speelde dus met zijn filhelleense poëzie op de Luikse acties in en Kinker was zo verstandig om tegenover de emoties van zijn leerlingen zijn reserves voor zichzelf te houden.

De dood van Kinkers vriend, de Kantiaanse filosoof Paulus van Hemert (1756-1825), aan wiens *Magazijn voor de critische wijsbegeerte* (Amsterdam 1799-1803) Kinker meegewerkt had, werd in Tandem op 21 februari 1825 veelstemmig herdacht. Weustenraads bijdrage bestond uit een gedicht: *Aan den Heer J. Kinker, Over het afsterven van zijnen Vriend P. van Hemert*. Kinker verzocht Weustenraad om een kopie 'om ze aan den zonen van Van Hemert over te zenden'. Voor die kopie heeft Weustenraad vanzelfsprekend gezorgd, maar van de 'overzending' is niets gekomen; het gedicht bleef bewaard bij Kinkers nagelaten papieren. Hoe dan ook, het geestelijk gewicht van de betreurde wijsgeer leidde bij de jaarafsluiting op 18 juli tot het besluit om de dood van Van Hemert jaarlijks 'als een nationaal feest' te vieren.⁶⁵

Ja, tot het heil der stervelingen
Op de aarde neergedaald, en voortgeleid door Kant,
Zocht hij het rijk der duisterlingen
Te dondren in het zand,
En uit zijn rookend puin een bron te doen ontspringen
Van heil en welvaart voor ons land (...).⁶⁶

In de notulen van de vergadering van 20 juni 1825 lezen we: 'De Voorzitter geeft aan Weustenraad zijn dichtstukje verbeterd terug'. Het betrof diens *Sterflied eener Brasiliaansche maagd*, dat hij uit het Frans had vertaald en in de vorige vergadering had voorgelezen.⁶⁷ Dat Kinker de literaire producten van de Tandemleden corrigeerde, was de gewoonte. Weustenraad heeft zijn dichtproeven uit de Tandemjaren met de aantekeningen van Kinker zorgvuldig bewaard. Volgens Endepols, die er een artikel aan gewijd heeft, zijn de verbeteringen in deze 'onrijpe pennevruchten' van technische aard en de overige opmerkingen 'niet zeer diepgaand' en 'vaderlijk-goedhartig'.⁶⁸ We moeten deze dichtproeven dan ook niet in de eerste plaats beoordelen op hun literaire merites.

Op een viertal Nederlandse gedichten uit Weustenraads studiejaren in Luik, straks ook nog op een Frans hekeldicht, ga ik nu nader in. Drie ervan geven kleur aan zijn sociale en li-

de zomervakantie van 1821 docent Grieks aan het atheneum te Maastricht).

⁶⁴ Wagner-Heidendal, p. 157, 213-215.

Joseph Laurent Jaminé (Maastricht 1797 – Tongeren 1883), dr. juris Luik 1 juli 1820; advocaat (eerst in Maastricht, na 1830 in Tongeren), 1827-1830 financieel participant en redacteur van het Maastrichtse dagblad *L'Edaiteur*; 1831 lid van het Nationaal Congres. Als advocaat, als burgemeester van Tongeren en veeljarig voorzitter van de Provincieraad drukte hij zijn stempel op de historie van Belgisch-Limburg in de jaren 1830-1880.

⁶⁵ Aanteekeningboek, p. 80-81, 120.

⁶⁶ Het gedicht is bewaard in RHCL/GAM, hs. 298, het netschrift in KB Haag, hs 73 F 15.

⁶⁷ Aanteekeningboek, p. 113, 115. Brazilië had, na een succesvolle vrijheidsoorlog, onder keizer Don Pedro, zoon van koning Johan VI van Portugal, een vrij liberale grondwet gekregen en stond bij de jonge romantische generatie dus hoog aangeschreven. De autograaf van het *Sterflied*, bewaard in RHCL/GAM, hs. 298, vermeldt de Franse bron niet. Een relatie met de politieke strijd is er niet; de maagd bevindt zich in een 'woestenij' en sterft van verdriet om een niet beantwoorde liefde voor een zoon van het 'geurig woud': 'k bewandel nimmer-meer uw groene kronkelpaden / waar ik, voor de eerste reis, mijn' jongen minnaar zag.'

⁶⁸ Endepols 1943 (a), p. 191.

teraire leven, het vierde is een niemandalletje dat door zijn vormkenmerken preludeert op zijn latere satirische poëzie en de *Percessie*.

In de vergadering van 24 april 1826, waarin het vierjarig bestaan van Tandem gevierd werd, las Weustenraad 'een mooi dichtstukje, waarin hij Tandem met een' boom vergelijkt die, door het wilde dier [de redacteur van de *Courrier de la Meuse*] geknaagd, des te meer bloeit, naar mate er meer naar zijn val gehaakt wordt.'⁶⁹ Tandem telt acht strofen. In de eerste vier schildert Weustenraad de groei van twijg tot boom. Het vervolg luidt:

Dit zag en hoorde een razend dier
    Uit zeker hol gekropen
Dat wij somtijds met woest getier
    Ginds langs de Maas zien lopen.
Het kleed der godsdienst om zijn huid
    Om straffeloos te bijten,
Nam hij [lees: het dier] het goddeloos besluit
    Hem [de boom] uit den grond te rijten.

Met zijn vermomde Satanskop
    Gaf hij hem stoot op stoten.
Hij klom er woedend tegen op
    Schoot zwadder op zijn loten.
In een voor hem gedolven kuil
    Zocht hij hem neer te smakken,
Doch slechts ontdroeg zijn slangenmuil
    Een driet al veege takken.

Die drie afgerukte takken waren Godefroid Stas, André Graaff en Clément Michiels van Verduynen, die als gevolg van een spraakmakend artikel in de *Courrier de la Meuse* gemeend hadden Tandem te moeten verlaten. De *Courrier* had namelijk op 3 augustus 1823 in een bespreking van Würth's *Cours préparatoire* gewezen op 'le teint de philosophisme et de déisme' die het hele werk kleurde en waaraan de geest van Kinker en van Tandem niet vreemd was. Leden van Tandem, afkomstig uit een omgeving waar het oordeel van de *Courrier* zwaar woog, gingen er, eigener beweging of gedwongen, toe over om zich bij Kinker af te melden.⁷⁰ De aanslag had de boom gehavend, maar niet geknakt:

Zes nieuwe loten zijn hem aangegroeid
    Die tot het zonlicht stijgen.

69 Aanteekeningboek, p. 153.

70 De affaire wordt behandeld in: Spronck/Vis 2001. In de omvangrijke inleiding op zijn keuze uit Kinkers werk lezen we in Würth 1823, p. 299-300: 'En politique il s'est montré partisan des idées vraiment libérales, citoyen éclairé, ami de la liberté, et d'un gouvernement protecteur, mais nourrissant une haine vigoureuse contre les principes destructeurs de la société, contre les oppresseurs, contre les fanatiques, et contre ces esprits brouillons, superficiels ou vils, qui ne rejettent que par vanité, ou pour faire leur cour à l'idole du jour, ce que les autres hommes regardent comme sacré.' [vertaling: Op maatschappelijk vlak heeft hij altijd laten blijken dat hij een aanhanger was van werkelijk liberale ideeën, een verlicht burger, vriend van de vrijheid en van een beschermende regering, maar tegelijk voedde hij een felle haat tegen de destructieve beginselen in de samenleving, tegen onderdrukkers, tegen fanatici, en tegen verwarde, oppervlakkige of laaghartige personen, die uit ijdeltuiterij of om mee te lopen met het idool van de dag, verwerpen wat voor anderen heilig is.]

Thans prijkt hij voor het vijfde jaar
 In onze zoele luchten
 En heeft goddank geen nieuw gevaar
 Geen nieuwen storm te duchten.
 En zoo hij eenmaal nederzonk
 Tot smart der echte Belgen⁷¹
 Herleven zal zijn doode tronk
 In ieder van zijn telgen.⁷²

Het grootste succes boekte Weustenraad met zijn ballade *Celinia en Coridon*, voorgelezen in Tandem op 29 mei 1826.⁷³ Xavier Würth aîné, toen nog bezig met de samenstelling van het tweede deel van zijn *Leçons hollandaises*, besloot om ‘ce premier essai d’un jeune homme de Maëstricht, qui donne les plus belles espérances’ in zijn bloemlezing op te nemen.⁷⁴ Het gedicht begint zo:

Niet ver van dat gezegend oord
 Waar 't Maasafstroomend nat
 De wallen van het oud Maastricht
 Al klotsende bespat,
 Verheft zich een vermaarde berg,⁷⁵
 Omgordeld en bekroond
 Met een bevallig kreupelbosch,
 Door nachtegaals bewoond.

Dit kreupelbosch dat in zijn' kreits
 Veel openingen heeft,
 Waar door men 't hart van dezen berg
 Met fakkels binnen streeft,
 Treft door zijn geestverrukkend schoon
 't Oog van den vreemdeling,
 En stort de ziel des wandelaars
 In zoete mijmering.

Maar dit vredig peinzen is niet weggelegd voor Coridon. Want zijn *Celinia* is, op de vlucht voor een wolf, in de berg verdwenen en sindsdien spoorloos, hoe hard hij ook roept, hoe goed hij zoekt. Het wordt nacht, hij is uitgeput.

71 Kinker, en dus ook Weustenraad, gebruikte het woord ‘Belgen’ in de betekenis die de regering hanteerde. Als Willem I zich in het Frans tot zijn volk richtte, gebruikte hij de termen ‘Belges’ en ‘la Nation Belge’. Dit enigszins kunstmatige woordgebruik sloot aan bij de oude humanistentaal waarin ‘Belga’ ‘Nederlander’ betekende. Maar in het dagelijks taalgebruik betekende ‘Belge / Belge’ veelal (en met het toenemen van de oppositie: vrijwel uitsluitend) ‘Zuid-Nederlander / Zuid-Nederlands’, dus ‘Belg / Belgisch’. Zie: NAGN, deel 11, 1983, p. 232, 270; Kossmann 1976, p. 77.

72 RHCL/GAM, hs. 298.

73 Aanteekeningboek, p. 113. De autograaf is bewaard in RHCL/GAM, hs. 298 – hij telt daar 36 achtregelige strofen – en, in netschrift, in de particuliere verzameling Fernand Weustenraad, waar de strofen 18, 19, 20 en 25 ontbreken, evenals dat het geval is in Würth's *Leçons*.

74 Würth 1825, II, p. 367-374. In juli-augustus 1827 verscheen het gedicht nogmaals in de *Revue explicative*, deel 2, p. 22-26, 73-74. Een overdrukje (32 strofen), volgens een aantekening van archivaris J. Blondin uit: Würth 1825, II, wordt bewaard in SB Maastricht, signatuur Br LB 383. Van Würth's *Leçons* verscheen in 1829 een herziene en sterk verkorte druk in één deel. Voor Weustenraad was daarin geen plaats meer. Zie: Janssen/Steyaert 2008, p. 372-373.

75 De Sint-Pietersberg, ten zuiden van de stad tussen Maas en Jeker.

Nu zijgt hij op een' ouden stam
Met ruigten overgroeid,
Terwijl een zilte tranenvloed
Zijn bleeke wang besproeit.

Als het dag is geworden gaat Coridon, bijgestaan door gidsen uit het dorp Sint-Pieter, in de berg op zoek. Plotseling ... een verschijning ... en een stem: 'Niet verder!'

Wat ziet nu onze Coridon?
Den voetstap van zijn bruid.
En bij een uitgekapte zuil?
Het lijk der jonge spruit.
Stom en verpletterd schouwt hij ze aan,
Stort op haar lichaam neêr,
Omhelst haar voor de laatste reis,
En zwijmt en is niet meer.

Rust, bloempjes van een' lentedag!
Rust in volmaakte vreê!
Gij, die in deze rampwoestijn
Ontloopt tot enkel wee,
En voor een eeuwigheid verplant
In 't zalig zielenveld,
Herbloeit nu bij de zegebron
Die uit zijn dalen welt!

Katrijntje is een ondeugend, zo men wil: scabreus, gedicht van 32 achtregelige strofen. Het gaat over een zestienjarig meisje, een onnozel schaap dat zo graag weten wil waar zich bij haar toch het 'bloempje' bevindt, waarover ze in 'vette liedjes' heeft horen zingen. Als buurman Piet haar 'hartewensch' vervult en haar het bloempje ontsteelt, is het kermis in huis:

Toen 't schaap nog luider aan het schreijen.
'Zwijg,' roept de moeder bleek van spijt,
'Gij meugt u nog wel laten hooren
'Ellendig schepsel daar gij zijt! ...
'En is dat nu het loon der liefde
'En zorg, die gij van mij genoot?
'Kijk meisjes, als ik God niet vreesde,
'Waarachtig, ja! ik [sloeg] je dood.'⁷⁶

Weustenraad schreef dit epische gedicht in strofen van acht regels met het rijmschema a-b-c-b-d-e-f-e (gebroken rijm). De versregels tellen vier jamben, in de oneven regels zijn de versvoeten compleet; in de even regels krijgen de rijmwoorden kleur door de erop volgende 'rust'. Deze versvorm zou Weustenraad later hanteren in *De Percessie van Scherpenheuvel*, waarvan het tweede deel van dit boek gewijd is.

76 RHCL/GAM, hs. 298. Katrijntje is waarschijnlijk geschreven tussen november 1826 en augustus 1827; het wordt immers niet vermeld in het Aanteekeningboek, dat op 30 oktober 1826 eindigt.

Brede alexandrijnen, afgewisseld met enkele vier-jambische versregels, hanteerde Weustenraad in zijn *Welvaartgroet aan de Hollandsche Tooneelkunstenaren*, – hij bedoelde waarschijnlijk ‘Vaarwel-groet’. Het gedicht verscheen in de *Journal de la province de Limbourg* van 20 juni 1827 en was getekend met ‘Een Maastrichtenaar’. Aanleiding waren de voorstellingen die de Amsterdamse toneelgroep van Majofski die maand in Maastricht gegeven had.⁷⁷ De *Journal* had de komst van de Hollandse toneelspelers verheugd aangekondigd: ‘Een toneelgebeuren dat zo nieuw voor ons is, kan niet anders dan onze nieuwsgierigheid hevig prikkelen; wij geloven dan ook dat allen die in staat zijn de taal te verstaan [dat gold dus niet voor alle toneelliefhebbers, LS] gretig de gelegenheid zullen aangrijpen om de meesterwerken van onze nationale literatuur op hun waarde te schatten.’⁷⁸ Hoewel die verwachting door de uit het Frans en Duits vertaalde stukken van de toneelgroep niet werd ingelost, reageerde het Maastrichtse publiek enthousiast. De zeven voorstellingen, die tussen 4 juni (Tweede Pinksterdag) en 19 juni gegeven werden, zaten allemaal vol tot zeer vol. Bij zijn vertrek betoonde directeur Majofski zijn dankbaarheid aan het ‘verlicht publiek’ en prees zich gelukkig dat het hem vergund was ‘om voor de eerste maal in de Nederlandsche taal alhier toneelvoorstellingen te geven.’⁷⁹ Weustenraad stelde tevreden vast, dat de Hollandse acteurs in Maastricht een ‘broederlijk onthaal’ en waardering voor hun toneelkunst genoten hadden en dat zij het hadden klaargespeeld om de in Maastricht bestaande vooroordelen tegen de Nederlandse taal en literatuur teniet te doen. Terug in Amsterdam zouden zij aan hun stadgenoten kunnen vertellen: ‘Ook de Maastrichtenaar bemint zijn moedertaal / Verzaakt zijn afkomst niet en toont zich Nederlander’. Hij hoopte op een reprise van hun Maastrichtse optreden volgend jaar, maar dan graag ‘met lettervruchten gegroeid op onzen grond, niet in uitheemsche luchten (...)’.

Weg met dien roof! oorspronkelijke stukken
 Daar smachten we allen naar; dit zal ons meer verrukken
 Dan 's vreemdlings lied hoe rijk aan zangrigheid.
 Doet ons veroverd hart in eigen glorie baden!
 Herleven ook bij ons der vaadren heldendaden!
 Dat Vondel, Kinker, dat Wiselius en Feith
 Te saam, of beurtelings, u herwaarts vergezellen
 En hun verheven schoon, dat ieders borst doet zwellen
 Ter volksbewondring word' gespreid.⁸⁰

⁷⁷ Th.J. Majofski (1770-1836) was vanaf 1790 actief in de Amsterdamse toneelwereld. In de jaren 1810-1820 voerde hij met Snoek en Wattier de directie van de stadsschouwburg. Hij speelde veel in het zuiden.

⁷⁸ *Journal de la province*, 1 juni 1827: ‘Un spectacle si nouveau pour nous ne peut qu’exciter vivement notre curiosité; aussi croyons-nous que toutes les personnes à même de comprendre la langue, s’empresseront de saisir cette occasion, pour apprécier les chefs-d’oeuvre de notre littérature nationale.’ De voorstellingen werden besproken in de *Journal de la province* van 6 juni (ras-toneelspelers, Nederlandse taal leent zich zelfs voor zang), 9 juni (lof voor het spel, kritiek op trivialiteiten en misplaatste grappen, verlangen naar originele Nederlandse stukken) en 16 juni (niet verflauwde belangstelling ondanks het mooie zomerweer).

⁷⁹ *Journal de la province*, 21 juni 1827.

⁸⁰ *Journal de la province*, 20 juni 1827. De tekst is ook bewaard in: RHCL/GAM, hs. 298.

Ruim twee jaar later, op 26 september 1829, kwam het Haagse *Algemeen Nieuws- en Advertentie-blad* erop terug met een sneer over de door Weustenraad erin beleden liefde voor de landtaal, die hij nu ‘schandelijk verguist en versmaadt’. Weustenraad reageerde met een ingezonden Franstalige brief, die door de redactie van het Haagse blad werd vertaald en geplaatst in het nummer van 3 oktober. Weustenraad wees erop dat de beschuldiging niet op feiten gebaseerd was maar op insinuaties van een persoon die in Maastricht bekend stond als de ‘Don Quichotte van het Ministerie’ (bedoeld is: Clavareau). In haar ‘antwoord’ moest de redactie toegeven dat zij de feiten niet zelf gecontroleerd had. Zij betreunde het evenwel dat Weustenraad de Nederlandse taal zag als een door de regering gehanteerd werktuig van onderdrukking. Het artikelje in het Haagse blad van 26 september 1829 en Weustenraads uitvoerige reactie

Behalve liefde voor de literatuur, voor de wijsbegeerte, de vorst en het vaderland heeft Kinker bij zijn leerlingen ook belangstelling gewekt voor het dialect, niet alleen als een te respecteren communicatiemiddel, maar ook als studieobject voor taalkundigen en kostbaar materiaal voor literaire auteurs. Zijn belangstelling voor het Luikerwaals kenden zijn leerlingen o.a. uit 'Mijn afscheid aan het IJ en den Amstel, bij mijn vertrek naar Luik' en in Tandem had hij op 7 juli 1823, dus nog vóór Weustenraads lidmaatschap, een heildronk uitgebracht op de 'verdiensteliĳken' Friese dichter' Gysbert Japiks (1603-1666).⁸¹ Aan Weustenraad heeft Kinker gevraagd hem enkele proeven Maastrichts dialect te leveren. De leerling heeft aan het verzoek van de meester voldaan.⁸² Twee 'nog gezongen' volksliedjes schreef Weustenraad eigenhandig op voor- en achterzijde van een stukje papier: 'Meytskes van Mastreeg' en 'Ry al out wagel wagel'. Daarnaast leverde hij drie langere gedichten in, die door anderen zijn opgeschreven: 'Aauwt gelul wie noa geweente veur de beste moiĳer en vrouw Berbke Bekkers – Saamesproak teusse Klaos en Jaan', 'Mastreegter lofdicht op einen schat grauver' (waarbij Weustenraad noteert: 'gezongen')⁸³ en een 'Contradictie Liedeken' ('stemme: Zoo het begint) waarvan de eerste strofe luidt: 'Ig gaun ug get verhoolen / en wat ig sek is wour / de fomme sien gijn koolen / iĳn naus en is gijn our / en singen is neet fluijten / en huren is neet sien / en gooe eurt sien gijn duijten / en fransch is gij latien'.⁸⁴ Dank zij Kinker beschikken we zodoende over enkele oude Maastrichtse dialectteksten, die ons langs andere weg niet zijn overgeleverd.

Weustenraad heeft gedurende drie studieĳaren aan de bloei van Tandem meegewerkt. In juni 1826 ontvingen hij, Camille Wiet en Pascal Strens de opdracht om 'de wetten' van Tandem te bundelen en te herzien. In het tweede semester van 1826-1827, zijn laatste studieĳaar, was Theodoor 'geheimschrijver'.⁸⁵

DE RECHTENSTUDIE

Weustenraad heeft de rechtenstudie in de normale tijd van vier jaar voltooid. Volgens Jaminé kostte hem het behalen van het diploma niet veel tijd en was dit succes meer te danken aan zijn helder verstand en snel begrip dan aan serieuze studie. Stas merkt op dat hij de cursussen filosofie en rechten 'avec succès' volgde en dat hij zich in het bijzonder hechtte aan Kinker, die zijn smaak ontwikkelde 'pour les littératures et les poésies du Nord', die aan zijn latere Franstalige poëzie een bijzonder cachet zou geven.⁸⁶ Onder de hoogleraren in de

daarop zijn ook afgedrukt in de *Éclaireur politique* van 29 september 1829. Het 'antwoord' van de Haagse redactie alleen in het *Advertentieblad* van 3 oktober 1829. Ook het Amsterdamse weekblad *De Noordstar* van 9 oktober 1829 schonk aandacht aan de zaak. Het citeerde met instemming een passage uit de *Éclaireur politique* van 29 september waarin Weustenraad zijn liefde voor de Nederlandse taal belijdt, en vervolgde: 'Bravo! waarde Landgenoot! dit is ronde taal van een verstandig man; maar, eilieve! wij bidden u, help ons het gebied dier zoo te regt geprezen taal uitbreiden, door uwe uitmuntende denkbeelden dikwerf in dezelve uit te drukken.'

⁸¹ Aanteekeningboek, p. 18.

⁸² De proeven van Maastricht dialect bevinden zich in KB Haag, hs. 73 F 15.

⁸³ Gezien spelling en opmaak lijkt het 'Mastreegter lofdicht' te zijn overgeschreven uit: *Den Opreĳten Antwerpschen Almanach* voor (...) 1814, verschenen te Maastricht 'by de Weduwe Van Gulpen, op den Markt'. Het lied heeft betrekking op een historische gebeurtenis. Zie: Régis de la Haye, 'De schat van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', in: *De Maasgouw* 119 (2000), kol. 179-190.

⁸⁴ fomme: ballen (briketten) van kolengruis en leem; gooe eurt (lees: gooj eurd): goede oordjes (een oord is het vierde deel van twee duiten).

⁸⁵ Aanteekeningboek, p. 156-157, 165.

⁸⁶ Jaminé 1854, p. 6-7; Stas 1871, p. 2.

rechtenfaculteit heeft Pierre J. Destriveaux (1780-1853) ongetwijfeld grote indruk op Weustenraad gemaakt. Destriveaux was echt een zoon van de Revolutie, gehecht aan de grote grondwettelijke beginselen, aan de burgerlijke vrijheden in het bijzonder, bovendien een meeslepend spreker die brandende kwesties niet uit de weg ging, die overtuigde en enthousiasmeerde. Het merendeel van de politici die in en na 1830 vorm gaven aan de Belgische staat, hebben als student zijn colleges gevolgd. Omdat hij een sterke invloed heeft gehad op hun politieke denkbeelden, is zijn invloed onmeetbaar groot geweest.⁸⁷

In het laatste jaar van Weustenraads rechtenstudie is de universitaire gemeenschap in Noord en Zuid hevig beroerd door de zogenaamde Luikse Statuten, een kwestie overigens die geen invloed had op, noch beïnvloed was door zaken van nationaal-politiek belang. Op 10 december 1826 vaardigde de universitaire Senaat een 'Réglement' uit, bedoeld om vrijblijvendheid bij de studieaanpak tegen te gaan. Door presentiecontroles bij de colleges en het geven van een consilium abeundi aan studenten die geen bevredigende studieresultaten boekten, zou de tucht hersteld moeten worden. De Senaat baseerde zich daarbij op zijn recht om 'tot handhaving van orde en tucht alle zoodanige met de algemeene bepalingen niet strijdende edicten en Statuten te geven, als het belang der hoogeschool zal vorderen'. Het besluit was niet unaniem genomen; Kinker bijvoorbeeld had er zich onomwonden tegen verzet.⁸⁸ Toen het Réglement begin februari 1827 – de Latijnse vertaling ervan had blijkbaar wat tijd gekost – aan de studenten bekend werd gemaakt, was de verontwaardiging groot. Hun vertegenwoordigers, die door hun correct optreden allerwegen respect verwierven, overhandigden de rector een petitie, voorzien van 275 handtekeningen (ongeveer 35 procent van het aantal ingeschreven studenten).⁸⁹ Maar de Senaat ging daar niet op in en afficheerde de desbetreffende proclamatie ad valvas. De studenten zagen dit als een provocatie: ze verscheurden het senaatsbesluit, maakten college geven onmogelijk door voetgetrappel en gefluit, gingen zelfs over tot het uitjouwten van 'verdachte' hoogleraren. De zaak werd extra pijnlijk toen de rector-magnificus, die de volledige steun kreeg van het ministerie van binnenlandse zaken, alleen kwam te staan, doordat de president-curator en de secretaris-inspecteur, met de studenten, opteerden voor de voorlopige opschorting van het Reglement. Het culminatiepunt werd bereikt, toen een ministerieel besluit van 16 februari 1827 bekend werd, dat de studenten verplichtte tot het tekenen van het nieuwe Reglement op straffe van verwijdering. Velen weigerden. Een week later kregen 150 studenten te horen dat zij geroyeerd zouden worden. Een aantal van hen ging stante pede naar een andere universiteit. Onder hen ook André van Hasselt, die naar Gent vertrok.⁹⁰ Van Hasselt was aller-

⁸⁷ Le Roy 1869, kol. 202-203; Jaminé 1854, p. 9.

⁸⁸ Kinker deed verslag van de Statuten-affaire in een brief aan zijn vriend J. Fabius, d.d. 21 februari 1827. Zie: Hanou/Vis 1993, II, p. 231-234.

⁸⁹ Op 1 november 1826 bedroeg het aantal studenten 481, van wie er 197 rechten studeerden. De Noord-Nederlandse universiteiten telden toen in totaal 1306 studenten, de zuidelijke 1214 (exclusief 252 studenten aan het Collegium Philosophicum). Zie: NA, BiZa, afd. Onderwijs, inv. nr. 2094 (oud). Een overzicht van het aantal studenten te Luik in de jaren 1817-1818 t/m 1826-1827, oplopend van 259 tot 511, in: idem, inv. nr. 2082 (oud).

⁹⁰ Guillaume 1901, p. 3. André van Hasselt oogstte toen al veel waardering voor zijn poëzie. Zijn eerste publicatie dateert van 1824: een filhellense romance (met gitaarbegeleiding van F. Hagemann), getiteld *Les derniers regrets d'un jeune Sciote*. Hoewel Van Hasselt geen lid was van Tandem, onderkende Kinker al gauw zijn talent en bracht hem in contact met de uitgever J. Immerzeel jr., die begin 1825 zorgde voor de uitgave van Van Hasselts dithyrambe *De Zon, of de Morgen, Waterloo en de Eeuwigheid* (zie de brieven in: KB Den Haag, Hss. afd. 133 C 11). Vanaf 1826 publiceerde Van Hasselt met regelmaat Nederlandse en Franse poëzie in de Brusselse bladen *De Argus*, de *Revue explicative* en vooral in de *Sentinelle du Royaume des Pays-Bas*.

minst een oproerkraaiër, integendeel een toegewijd student, die waarschijnlijk wél gesteld was op vrijheid bij het plannen van zijn studie en bij het volgen van colleges. Op 23 februari nam de Senaat gas terug. Mede dank zij de opstelling van de studentenvertegenwoordigers, die verklaarden dat zij de misdragingen van hun collega's betreurden, kon aan de rector-magnificus een acceptabele aftocht worden verleend. Tegelijk werd een commissie ingesteld die de kwestie nader moest bekijken. Een en ander leidde tot een gereviseerd reglement, dat op 17 augustus 1827 door de minister van binnenlandse zaken werd goedgekeurd.⁹¹

Ook in de noordelijke provincies had de affaire de aandacht getrokken. De Amsterdamse arts Gerrit de Vos schreef op 4 maart 1827 aan zijn oude studievriend J.R. Thorbecke, die sinds 1825 hoogleraar in Gent was: 'Wat is dat een zot reglement van de professoren te Luik. (...) Was zoo iets in mijn tijd gebeurd, ik zou niet getwijfeld hebben mij vooraan te stellen in het tegengaan en verijdelende van zulke ongepaste verordeningen, die aan een militair, maar aan geen vrij student kunnen voorgeschreven worden.'⁹² Rond 1 april verscheen een dubbelnummer van het Utrechtse studententijdschrift *De Gekortwielte Faam*, dat geheel aan de 'Luiksche beroerten' gewijd was. Het doet nauwkeurig verslag van de gebeurtenissen, waarbij de petitie van de studenten in extenso wordt afgedrukt. In het septembernummer werd het nieuwe reglement afgedrukt, gevolgd door een redactionele nabescherping: 'Wij zijn het met de studenten der Luiksche Hoogeschool volmaakt eens, dat de hoogleraren, in hunne statuten, een gedenkteken hebben opgericht, gedeeltelijk van hunne eigene onbekwaamheid in het vormen der jeugd, gedeeltelijk van de slechte gevoelens, die zij koesteren van de gezindheden der Luiksche studerende jongelingschap.' De redactie meende bij de regering 'een strekking [te] ontwaren, strijdig met gezonde begrippen van vrije geestesontwikkeling, en met de oude zeden des lands.' Zij vroeg steun voor haar visie, 'dat de eenige duurzame waarborg voor een vruchtbaar onderwijs, bestaat in de zedelijke kracht, welke leermeesters en leerlingen verbindt'.⁹³ Dat was, denk ik, gesproken naar het hart van Kinker. En niet minder naar dat van Weustenraad, die zich in de woelingen niet onbetuigd had gelaten. Het volgende hekeldicht, waarschijnlijk bedoeld om gezongen te worden, getuigt daarvan.

Gai! Gai! Vive les Statuts
D' la clique
Académique
Gai! Gai! Vive les Statuts
D' nos Professeurs en ûs!

Humanité, Logique,
Vous y crèvent les yeux
Peyronnet qui s'en pique
Vraiment n' feraient pas mieux.

[fèraient, lees : ferait]

⁹¹ Harsin 1967, p. 91-94. Exemplaren van het *Réglement* van 10 december 1826 en van het *Réglement nouveau* van 17 augustus 1827 bevinden zich in: NA BiZa, afd. Onderwijs, inv. nr. 2036 (oud). Voor de spanningen tussen betrokken partijen (rector-magnificus, Senaat, secretaris-inspecteur, curatoren, ministerie), zie: idem, inv. nrs. 2024, 2025, 2026 (oud). De *Sentinel* schreef erover in zijn nummer van 25 februari 1827, p. 181-182.

De Statutenkwestie wordt ook behandeld in: Le Roy 1869, kol. 271-274, en Harsin 1967, 91-94.

⁹² Thorbecke-Archief 1967, III, p. 259.

⁹³ De *Gekortwielte Faam* nr. 18, gewijd aan de 'Luiksche Beroerten', verscheen rond 1 april 1827. Het *Réglement nouveau* en de nabescherping in nr. 23 (september 1827), p. 353-363 (de citaten op p. 362-363).

Voulez vous qu'on vous chasse?
Aidez l' Grec abattu;
On ne vient pas en classe
Pour montrer d' la vertu.

C' matin l'on tomb' malade
Jà L' Recteur broy' du noir;
Fallait que l' camarade
Fut prév'nu hier au soir.

Dans l' cours d'un mois, compère,
Vous fut's absent deux jours.
On écrit à vot' Père
Que vous l'êtes toujours.

Affair' de conséquence
Vous rappelle, ... un Édit
Vous accord'ra dispense
Si vous avez d' l'esprit.

D'un départ nécessaire
Si l'on d'mand' la raison,
C' te une Rigueur Salutaire [C' te, lees: C'est]
Comm' l'inquisition.

Un sé mest' vient d'se clore,
Payer n' sert plus à rien;
Faut une année encore;
Car on n' veut que not' bien.

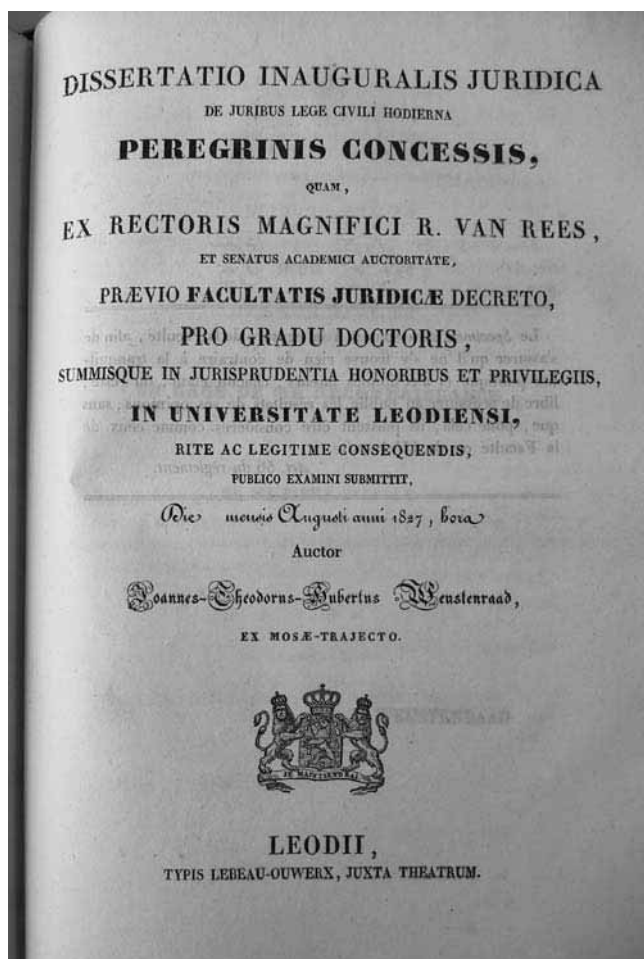
Quatre ans devront suffire
Pour former un méd'cin;
Mes p'tits cessons de rire,
Plaignons nôtre prochain.

Gai! Gai! Vive les Statuts
De la clique
Académique
Gai! Gai! Vive les Statuts
D' nos Professeurs en ûs!⁹⁴

94 RHCL/GAM, hs 295-d: Varia. Vertaling (de strofen zijn van elkaar gescheiden door dwarsstreepjes):

Wees blij! Leve de Statuten van de academische klik. Hoi, hoi! Leve de Statuten van onze verlatijnde hoogleraren. – Menselijkheid, Logica, je kijkt je ogen uit. Peyronnet (Frans minister, ultraroyalist) valt ervoor; zou het zelf niet beter kunnen. – Wil je worden weggestuurd? Steun dan de verdrukte Griek. Men volgt immers geen colleges om deugdzaamheid te tonen. – Als je bijgeval vanochtend ziek wordt, heeft de Rector al de smoor in. Want dat had je hem gisteravond moeten melden. – In één maand tijd, beste kerel, was je twee dagen afwezig. Je vader krijgt dus schriftelijk bericht dat je er nog altijd niet bent. – Een zaak van gewicht, dus ben je weer present. Als je een goede smoes hebt, zal een of andere oude verordening je wel dispensatie verlenen. – Vraagt men naar de reden waarom je meende te mogen wegblijven, dan is dat een uiting van tot heil strekkende gestrengheid, zoals in de tijd van de inquisitie. – Een semester is nu voorbij. Betalen dient nergens toe. Je krijgt er nog een jaar bij. Want men heeft het beste met je voor. – Vier jaar moeten volstaan voor het opleiden van een arts. Nou, kinderen, houd maar op met lachen, want ... och, arme medemens. – Hoi, hoi! Leve de Statuten van de academische klik. Hoi, hoi! Leve de Statuten van onze verlatijnde hoogleraren.

Titelblad van Weustenraads dissertatie, verdedigd aan de Universiteit van Luik op 8 augustus 1827. De exacte datum en het uur van het examen zijn niet ingevuld.

Toen het nieuwe Reglement verscheen, was Weustenraad al enkele dagen alumnus. Op 8 augustus had hij de graad van 'doctor utriusque juris' verworven na de verdediging van zijn proefschrift *De juribus lege civili hodierna peregrinis concessis*. Aan de academische verhandeling waren acht stellingen toegevoegd. De 'dissertatio inauguralis' was opgedragen aan zijn vader 'comme un gage de ma reconnaissance et de ma piété filiale'.⁹⁵

95 *Dissertatio inauguralis juridica. De juribus lege civili hodierna peregrinis concessis (...). Die 8 mensis augusti anni 1827 (...). Leodii, typis Lebeau-Ouwerx, juxta theatrum.* De *Dissertatio* telt 39 pagina's, een vrij normale omvang destijds en niet vergelijkbaar met het gewicht van een proefschrift in onze dagen. Ze geeft een kort overzicht van de juridische positie van de vreemdeling in de loop van de geschiedenis en anno 1825 (waarin de Napoleontische wetboeken van kracht waren) en bespreekt diverse casussen en gevoerde processen. Van de acht stellingen hebben er vijf betrekking op burgerlijk recht, twee op strafrecht en één op het historisch fenomeen van de Kruistochten, die volgens Weustenraad meer gebaat dan geschaad hebben. Vertaling Latijnse titel: *Over de rechten die volgens het vigerende burgerlijk wetboek aan vreemdelingen worden toegestaan.* Vertaling Franse opdracht: 'als een blijk van dankbaarheid en kinderlijke genegenheid'.

Hoofdstuk 3

1827-1830

Dagbladschrijver in Maastricht

TERUG IN MAASTRICHT

De stad omstreeks 1827

Toen Theodoor Weustenraad in augustus 1827 als pas afgestudeerd jurist in de vestingstad terugkeerde, leek het leven er, na twaalf jaren zonder oorlogsgeweld, een vaste bedding gevonden te hebben. De herinnering aan de emotionele schutterijkwestie uit 1821, die enerzijds geleid had tot het ontslag van burgemeester Hennequin cum suis en tot de benoeming van een nieuw stadsbestuur met burgemeester J.G.C. van Slijpe aan het hoofd, maar anderzijds tot de juridische erkenning van de legaliteit van het Maastrichts verzet, was vervaagd.¹ Wel zou zich de vraag of Maastricht tot de Zuidelijke dan wel tot de Noordelijke Nederlanden behoorde, enkele jaren later opnieuw stellen. Maar intussen werd, conform de nieuwe schutterijwet die ook voor de steden in de Zuidelijke Nederlanden gold, con amore meegewerkt aan de oprichting en uitmonstering van de 'garde urbaine'.² In feite waren er omstreeks 1827 in Maastricht maar weinig zaken die door het volk als grievende regeringsmaatregelen ervaren werden, afgezien natuurlijk van de eeuwige klacht over de belastingen, waarbij vooral de tax op het malen van meel en het slachten van vee als onrechtvaardig hoog beschouwd werd.³ Van verzet uit katholieke kring tegen de poging van de regering om de priesteropleiding onder staatstoezicht te stellen was in Maastricht, waar de wind, anders dan in Vlaanderen, niet uit de conservatief-katholieke hoek waaide, weinig te merken.

De poorten van de vesting gingen 's avonds dicht en werden 's morgens geopend. Vooral in de winter ging de stad al vroeg in de avond op slot.⁴ Maar bij het dagen kwam er weer leven in de brouwerij: dan brachten de boeren van de omliggende dorpen hun koopwaar naar de markt en ratelden de diligences van de Weduwe Bonhomme over de straatkeien de

¹ Beckers 1962, p. 76.

² RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 595 (agenda van ingekomen en verzonden stukken over 1828), passim; inv. nr. 347, raadsvergadering 23 december 1828. Zie ook: *Éclaireur*, bijvoorbeeld 3/4 maart en 20 april 1828. Het besluit tot de oprichting van schutterijen in alle gemeenten met meer dan 2500 inwoners d.d. 11 april 1827 werd gepubliceerd in de *Journal officiel du Royaume des Pays-Bas* 22 (1827), nr. 17; zie: Baillien 1980.

³ Beckers 1962, p. 119-120.

⁴ De kranten maken steeds melding van de wisselende openings- en sluitingstijden. In de wintermaanden gingen de poorten pas laat open en al vroeg dicht: 6.30-18.00 uur (*Éclaireur*, 2 december 1827), 7.00-17.30 uur (*Éclaireur*, 16 december 1827); in de zomermaanden juni-juli-augustus gebeurde het openen om 3.00 uur en het sluiten om 21.00 uur. In de *Éclaireur politique* van 19 september 1829 vinden we een 'Reglement voor het openen en sluiten der poorten'. Daaruit blijkt dat de poorten het hele jaar door om 22.00 uur 'finaal' gesloten worden. Een half uur voor het op klinket stellen van de poort (men kon dan de poort nog passeren via het klinket, een kleine deur in de poort) werd de poortklok geluid.

Gezicht op Wyck en Maastricht vanaf de rechter Maasoever ten noorden van Wyck, door Philippe van Gulpen. Pentekening gewassen in kleur, omstreeks 1840. Op de voorgrond de Maas en de Griend. Van links naar rechts: Sint-Martinuskerk en Kruittoren in Wyck, Maasbrug, Onze-Lieve-Vrouwekerk, Dinghuis, Augustijnenkerk, Maasmolen, Sint-Jan, Sint-Servaas, Stadhuis, Sint-Matthijs en Antonietencomplex. RHCL/GAM, Collectie van der Noordaa nr. 460. Foto RHCL.

stad in en uit.⁵ Het leven binnen de muren werd in belangrijke mate gekleurd door de 3500 manschappen van het garnizoen, met de daarbij behorende paarden van de dragonders, het militaire materieel en buskruitdepots. De meeste soldaten waren gelegerd in barakken, gelegen tegen de muren aan de oost- en westzijde van de stad en aan de oostkant van Wyck. De hogeren in rang, die meestal voor langere tijd met hun gezin in de stad verbleven, woonden als huurders in bij de burgerij en trouwden vaak met Maastrichtse schonen. De bijverschijnselen – dronken militairen, de weë geur van verse paardenmest, het permanente risico van een buskruitontploffing,⁶ publieke vrouwen die ongegeneerd hun dienst aanboden⁷ – namen de inwoners voor lief. Over de wijze waarop aan publieke vrouwen met venerische kwalen medische zorg verleend moest worden, liepen de meningen van het stadsbestuur en de regenten van het burgerlijk gasthuis uiteen. De laatsten vonden dat het gasthuis bestemd was voor patiënten die hun ziekte of wonden hadden opgelopen buiten eigen schuld, ‘doch geenszins tot verpleging van ontuchtige toomloze schepselen, welke vrijwillig willens en wetens zich onophoudelijk in de schandelijkste en vuilste buitensporigheden dompelen en het als spel aanzien, zich op allen oogenblik ten prooi aan de gruwelijke venusziekte bloot te stellen, ofschoon zij er ook bij herhaalde ondervinding de schrikkelijke gevolgen van hebben leeren kennen.’⁸ En naast de onaangename kanten van het garnizoensleven waren er

5 *Éclaireur*, 8 mei 1828.

6 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 595, 18 augustus 1828 (verbod om met een brandende pijp te lopen nabij de kruitmagazijnen of op de wallen). *Éclaireur*, bijv. 4 januari 1828, 5/6 mei 1828, 16/17 juni 1828, 30 juni/1 juli 1828.

7 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 557, 24 juli 1830: Burgemeester en schepenen vermanen de politiecommissaris, dat de vijf sergeanten van politie en de twee adjuncten van de commissaris de zaken beter moeten aanpakken: ‘In het publiek wordt gesproken over de schandelijke wijze op welke de publieke vrouwen eenige der voornaamste straten en bijzonder het Vrijthof des avonds doorwandelen, en mensen, ja zelfs de kinderen aanranden.’

8 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 362: College van regenten over de armen aan Burgemeester en schepenen, 12 maart 1830.

natuurlijk de andere dagelijkse ergernissen van 'de grote stad': brutale straatjongens,⁹ bedelaars,¹⁰ vervuiling,¹¹ zakkenrollers,¹² brutale koetsiers die zich vanaf hun hoge zit meester waanden en vooral bij het uitgaan van de schouwburg gevaarlijke verkeerssituaties veroorzaakten.¹³

Sociëteitsleven,¹⁴ schouwburgbezoek,¹⁵ bals en 'casino's'¹⁶ kruidden het leven van de 'beter lui' en de hogere militairen, maar ook voor het 'vollek vaan Mestreech' was er, buiten het harde labeur van iedere dag, altijd wel iets te beleven. In de meimaand was er de Sint-Servaaskermis ('l'octave de la St. Servais'), die ook veel buitenlui aantrok.¹⁷ Helaas gingen kermissen vaak gepaard met primitieve volksspelen zoals gansrijden en haanslaan, en een nieuwe barbarie, de hondengevechten.¹⁸ De processies, die in iedere parochie jaarlijks door de wijk trokken, gaven kleur aan het leven en hulden de vroomheid van de gewone man in een geur van wierook. Wie lust had en zich enkele vrije dagen kon permitteren, liep in het voorjaar mee in de vierdaagse bedevaart van Wyck naar Scherpenheuvel. De viering van de feesten van de zonnewende, speciaal Oud en Nieuw, en van het Carnaval, was door stedelijke verboden op het afsteken van vuurwerk, respectievelijk het dragen van maskers, enigszins aan banden gelegd.¹⁹ Over verboden gesproken: tijdens de hondsdagen, de periode tussen circa 20 juli en 20 augustus, mochten honden zich alleen aangelijnd op straat vertonen; loslopende exemplaren werden door de stadsvilder doodgeslagen.²⁰

De stad beleefde in 1828-1829 en 1829-1830 strenge winters, hetgeen niet alleen grote werkeloosheid en bijgevolg veel honger en ellende met zich meebracht, maar ook het witte panorama van de bevroren Maas. Later, als de dooi inzette, was er het hoog oprijzende kruiende ijs bij de Maasbrug, met bij de honderden kijklustigen de angstige vraag of de brug het zou houden.²¹ Voor weinig geld kon ook de gewone man zo nu en dan in de schouwburg genieten van de kunsten van rondtrekkende artiesten²² of van paardendressuur in de stedelijk

9 *Éclaircur*, 12 januari 1828.

10 *Éclaircur*, 28 november 1827.

11 *Éclaircur*, 8 en 17/18 maart 1828.

12 *Éclaircur*, 10/11 maart en 10 april 1828.

13 *Éclaircur*, 18/19 en 21 februari 1828; *Éclaircur politique*, 25 oktober 1829.

14 Natuurlijk waren er, buiten de chique 'Groote Sociëteit' en de 'Sociëteit van Aemulatie', ook diverse kleinere niet-officiële clubs die in de herbergen bijeenkwamen. De krant schonk daar in principe alleen aandacht aan als ze met een bepaalde activiteit in de openbaarheid traden.

15 Op iedere schouwburgvoorstelling werden de lezers door advertentie, aankondiging of bespreking geattendeerd. Ook over de optredende spelers en theatergroepen kregen zij informatie. Bloemen 1964 heeft geen gebruik gemaakt van de kranten en is zodoende arm aan gegevens over de eerste helft van de negentiende eeuw.

16 *Redoutes et casinos* 1817: Per seizoen vonden er 9 tot 12 redoutes (dansfeesten) en 6-12 casino's (sociëteitsavonden met kans- en gezelschapsspelen) plaats. Zie ook: *Éclaircur*, 13 februari 1828. In de zomer van 1829 werd, naast de 'Société des Redoutes et Casinos' een aparte 'Société du Casino' gesticht, die op 2 augustus 1829 op Slavante haar casino opende. Zie: *Éclaircur politique*, 28 juni, 19 juli, 1, 30 augustus, 8 september, 22 oktober 1829, 24 maart, 24 april, 9, 16, 23 mei, 4 juni, 17 juli, 17 augustus 1830; *Règlement Casino* 1830.

17 *Journal de la province*, 22 mei 1827; *Éclaircur politique*, 9 mei 1829.

18 Over het ganstrekken, in het Bassin, bij de viering van 's konings 55e verjaardag op 24 augustus 1828, schrijft de *Éclaircur* van 25 augustus 1828: 'Ce spectacle, plutôt dégoûtant qu'attrayant, fut cependant vivement applaudi' (Dit schouwspel, eerder wansmakelijk dan aantrekkelijk, werd niettemin met enthousiast applaus begeleid); de *Éclaircur politique* van 8 mei 1829 tekent protest aan tegen ganstrekken en hondengevechten.

19 *Éclaircur*, 11/12 februari 1828, 6 februari 1829.

20 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 555, 18 juli 1828. Ook: *Éclaircur politique*, 16 juli 1830.

Het volksgeloof dat honden in de astronomische periode van de hondsdagen extra gevaarlijk zijn, werd door het stadsbestuur benut om schoon schip te maken met de overlast van loslopende honden.

21 Het kruien van het ijs en de doorbraak van het water op 8-9 februari 1830 wordt beschreven in de *Éclaircur politique* van 13 en 17 februari 1830.

22 *Éclaircur*, 17 april, 19 april en 2 mei 1828 (over de gymnastische exercities van de dames Romanine; de oudste van het stel heet

ke manege.²³ In de winter van 1829-1830 was de 'Ménagerie Royale', het beestenspel van Willem van Aken uit Rotterdam, enkele weken te bezichtigen,²⁴ in het voorjaar gevolgd door de 'Manège Lalanne', een groep van 22 personen die met 35 paarden op de Capucijencour aan de Bogaardenstraat een bewonderde 'Course des chevaux' opvoerden.²⁵ Goedkoop vermaak, maar van bedenkelijk allooi verschaftte het te kijk stellen, bij Gerardi in De Klok achter het stadhuis, van een 'phénomène vivant', een hermafrodiet met overwegend vrouwelijke kenmerken.²⁶ Een memorabele gebeurtenis in april 1828 was de komst van een grote olifant die gestald werd in het koetshuis van hôtel du Maréchal de Turenne op de Boschstraat en daar het betalend publiek op zijn slimme kunsten vergastte.²⁷

Wie in het voorjaar en de zomer van de buitenlucht wilde genieten, wandelde de Onze-Lieve-Vrouwepoort uit om zich te vertreden onder de Boompjes langs de Maas of liep in zuidelijke richting naar Sint-Pieter om er een goed glas bier te drinken, heerlijk gekoeld in de mergelgrotten, of even verder, de weg omhoog, naar het uitkijkpunt bij hoeve Lichtenberg of naar de uitspanning Slavante. Op warme zomerdagen was het daar heerlijk toeven, en spijs en drank waren er royaal voorhanden.²⁸ Dat gold ook voor de aan de Maas gelegen herbergen De Rode Haan (Le Coq Rouge, de Roejen Haon) en De Rode Hen (La Poule Rouge, de Roej Hin), iets verderop. Alternatieve wandeldoelen, waartoe men eerst het kale schootsveld buiten de wallen moest oversteken, waren Scharn in oostelijke richting of Hocht-Tournebride ten noorden van de stad.²⁹ Rond Sacramentsdag was er feest in Meerssen, waar hospes Donders van de Gouden Baard de stadslui inviteerde op zijn dansvloer.³⁰ Ook dichterbij de wallen, met name bij de weduwe G. Prick buiten de Sint-Pieterspoort of bij Claessens 'in de Kojl' buiten de Tongersepoort, werd in de zomertijd volop gedanst.³¹ Nieuw genot, soms tot in de nachtelijke uren, bood het danspaviljoen dat de heer Zeguers, exploitant van het schouwburgcafé, in mei 1827 onder de Boompjes geopend had.³² Een ander evenement dankte de stad aan de leden van het pas opgerichte harmoniegezelschap. Na hun veertiendaagse repetitie in de Roej Hin lieten zij zich al musicerend de Maas afdrijven, begeleid door

'une des jeunes merveilles de son siècle'); *Éclaircur*, 13, 15 en 19 juni 1828 (over het concert van de gebroeders Lange met het nummer 'L'orage, potpourri pour le piano-éolique avec accompagnement d'éoline'; – uit de 'éoline' werd later het harmonium ontwikkeld).

²³ *Éclaircur*, 14 mei, 6 juni (zelfs met twee 'scènes burlesques'), 7 juni 1828.

²⁴ *Éclaircur politique*, 17, 23 december 1829, 28 januari, 2 februari 1830.

²⁵ *Éclaircur politique*, 11 april, 8, 20, 30 mei 1830.

²⁶ *Journal de la province*, 7 januari 1829.

²⁷ *Éclaircur*, 12, 13 april 1828, 18 april 1828 ('la jeune étrangère [de olifant is pas 18 jaar] avale une bouteille de vin avec tant d'adresse que nous espérons bien qu'on l'invitera avant son départ à faire connaissance avec nos usages, et à venir prendre un litre chez Bemelmans où chez Coenegracht' (de jonge vreemdelinge slaat een fles wijn met zoveel behendigheid naar binnen dat men haar, naar wij hopen, uitnodigt om nog voor haar vertrek te komen kennismaken met onze gebruiken en bij Bemelmans of Coenegracht een liter bier te komen drinken). Acht maanden later was de olifant, op terugtocht vanuit Holland naar Frankrijk, op dezelfde plaats te bewonderen. Zie: *Journal de la province*, 4 januari 1829; *Éclaircur*, 8 januari 1829.

²⁸ *Éclaircur*, 3 mei 1828: Opening op Slavante van de uitspanning van de heer Maillard; *Éclaircur*, 28 juni 1828: Bal champêtre op Slavante: 'la carte d'entrée pour chaque cavalier est de 50 cents, et sera reprise en consommation pour 25' (de entreprijs per manskanspersoon is 50 cent; op vertoon van het toegangsbewijs kosten de consumpties 25 cent per stuk).

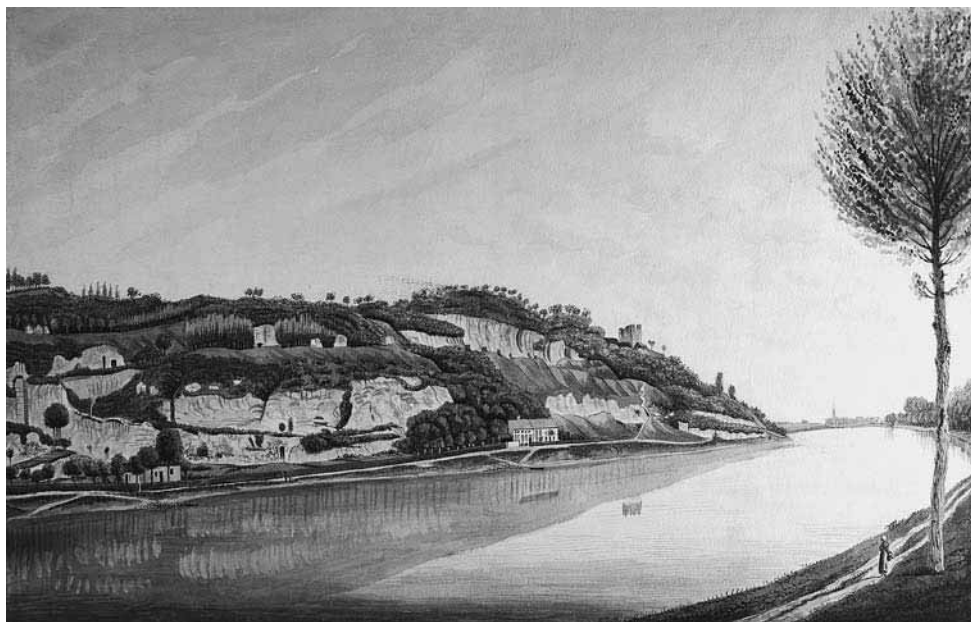
²⁹ Over Scharn schreef G.D.L. Franquinet in *De Maasgouw* 2 (1880), p. 366-367, 370-371, 374-375. Over Hocht-Tournebride, waar de heer Perrier een etablissement exploiteerde (een goede fles Bordeaux, Moezel of Rijnwijn kostte f. 1,40, Bourgogne f. 1,60, champagne f. 2,80), zie: *Éclaircur*, 9 mei 1828.

³⁰ *Journal de la province*, 22 mei 1827. Op 29 juni 1829, bij gelegenheid van het bezoek van koning Willem I aan Maastricht, gaf P.J. Donners in de Gouden Baard andermaal een danspartij 'op eenen wel overdekten houten vloer en des avonds behoorlijk verlicht', zie: *Éclaircur politique*, 28 juni 1829. In 1830 nodigde Donners de stedelingen ten dans op 20 en 21 juni, zie: *Éclaircur politique*, 20 juni 1830.

³¹ *Journal de la province*, 2 en 23 september 1827; *Éclaircur*, 27 september 1828, 5 oktober 1828; *Éclaircur politique*, 24 augustus 1830: Bal bij de weduwe Prick: 'Le jardin sera bien illuminé.'

³² *Journal de la province*, 24 april, 4 en 9 augustus, 2 en 9 september 1827; *Éclaircur*, 9 augustus 1828.

De oostelijke helling van de Sint-Pietersberg, met de uitspanning De Rode Hen (links), herberg De Rode Haan (mid-den), daarboven de ruïne van kasteel Lichtenberg en in de verte de toren van de Sint-Martinuskerk in Wyck. Aquarel van Philippe van Gulpen, 1841. RHCL/GAM, Collectie van der Noordaa nr. 504. Foto RHCL.

diverse bootjes en vanaf de oevers gadeslagen door geamuseerde toeschouwers. ‘Oor en oog waren gelijkelijk gestreeld,’ meldde de krant.³³

De nijverheid in de vesting was van gering belang. Ze was gericht op voorziening in de eigen behoeften. Slechts weinig bedrijven produceerden ook voor de export. Het belangrijkste was dat van Theodoors oudste oom Jean Théodore Weustenraad, een onderneming die militaire uitrustingsstukken vervaardigde en in haar glorie tijd werk had geboden aan meer dan 300 arbeiders. Maar als gevolg van het K.B. van 24 december 1824 was de productie daarvan grotendeels verplaatst naar de gevangenen van Gent en Vilvoorde.³⁴

Toch was er in de afgelopen jaren ook nieuw leven gekomen in de stad en waren er veelbelovende projecten in ontwikkeling. Het jaar 1821 was zeer vruchtbaar gebleken op cultureel gebied: opening van een school voor Wederkerig onderwijs (Enseignement mutuel), een gezamenlijk initiatief van burgerij en geestelijkheid ten behoeve van de scholing van de kinderen uit de vele behoeftige gezinnen;³⁵ stichting van de Société des Amis des Sciences,

³³ *Journal de la province*, 8 augustus 1827. Citaat: ‘l’oreille et la vue étaient également flattées.’ De Roerj Hin lag een paar honderd meter ten zuiden van de Roerj Haan. Volgens Quaadvlieg 1975, p. 15, werd het harmoniegezelschap twee jaar eerder, in 1825, opgericht, maar hij levert daarvoor niet het bewijs.

³⁴ Beckers 1962, p. 114; Maenen 1962, p. 617; Jansen 1986, 532, noemt Weustenraads Etablissement ‘het grootste en best betalende Maastrichtse bedrijf’. RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 377, bevat een verzoekschrift van J. Th. Weustenraad aan de koning d.d. 22 augustus 1829, waarin hij meedeelde dat zijn bedrijf, waarin enkele jaren geleden meer dan 200 arbeiders werkten, door de maatregel zwaar getroffen was en nog maar 12 à 15 werknemers telde.

³⁵ *Règlement Enseignement mutuel* 1820. De opening vond plaats op 30 mei 1821; er waren toen 170 leerlingen. Vanaf 1822 werden ook meisjes toegelaten. In 1827 was het aantal leerlingen gestegen tot 610 (230 meisjes, 380 jongens), in 1829 tot 670 (waarvan er ruim 600 het onderwijs gratis genoten; de anderen betaalden 50 cent per maand). Zie: *Journal de la province*, 24 juni 1827; *Éclaireur*, 18 januari 1829; *Éclaireur politique*, 30 september 1829 en 17 januari 1830.

Lettres et Arts, waarin de stedelijke intelligentsia serieus de wetenschap beoefende en tevens gratis cursussen aanbood aan stadgenoten die hun vaardigheden of kennis wilden ontwikkelen;³⁶ vestiging van een Maastrichts Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een 'Hollands' getint initiatief, gericht op weldadigheid en verspreiding van verlichte denkbeelden.³⁷ Het muzikleven kreeg nieuwe impulsen vanuit een recent opgericht gemengd koor, de Société Orphée³⁸ en vanuit het Philharmonique Genootschap. Een harmoniegezelschap, ontstaan uit wat er restte van het muziekcorps van de vroegere schutterij, had zich, zoals reeds vermeld, in augustus 1827 voor het eerst laten horen. Daarnaast was er de nog jonge 'Société des concerts d'amateurs', waarin de al oudere 'Société des concerts des redoutes' na een periode van samenwerking opging. Toen de Société d'Harmonie zich in 1830 capabel achtte om deel te nemen aan het grote muziekconcours in Brussel, werd in het kader van de voorbereidingen op 15 juni in de schouwburg een groot concert gegeven waaraan Orphée en de Société Philharmonique hun medewerking verleenden.³⁹ In Brussel kon de middelmatig musicerende Maastrichtse harmonie overigens geen hoge ogen gooien. Ze werd verre overtroffen door het harmoniegezelschap uit Roermond, dat in de categorie 'steden van de tweede klasse' de eerste prijs behaalde.⁴⁰ Desalniettemin mocht men spreken van een bloeiend stedelijk muzikleven, waarbij vier verenigingen voortdurend met elkaar in edele wedijver verkeerden.⁴¹ De grote stimulator bij dit alles was de violist Louis Polis (1801-1878), die in 1840 de eerste president van de Société Momus zou worden. Op 27 december 1826 leidde hij een liefdadigheidsconcert voor een volle zaal van 600 à 700 bezoekers, met deelname van twee muziekgezelschappen en een koor van 60 personen.⁴² De muziekschool in de Muntstraat, geleid door Louis Hoeberechts, Joseph Novent en Antoine Breuckers, stond goed aangeschreven. De pianist Michel Rösler, dirigent van de militaire muziek, gaf gratis muziekonderwijs aan de school voor Enseignement mutuel.⁴³ In 1830

Wederkerig of onderling onderwijs (Enseignement mutuel) bestond naast het veel duurdere, door de regering gepropageerde klassikaal onderwijs (Enseignement simultané), waarbij de leerlingen in jaargroepen waren opgesplitst en klassikaal les kregen. Hierover ook: Janssens/Steyaert 2008, p. 213-217.

³⁶ Evers 1991. In zijn memoires (RHCL/GAM, hs. 307, p. 192) spreekt F.J. Crahay over 'une association qui prit naissance vers 1822'. Ook Evers 1991 houdt dit jaartal aan. Het jaar van oprichting is evenwel niet 1822, maar 1821, zie: RHCL/RAL, *Société des Amis*, Notulenboek Sectie geschiedenis, p. 64 (ontwerp zegel, met tekst 'Amis des Sciences Lettres et Arts – Maastricht 1821'). Het jaar 1821 ook bij: Warzée 1852, p. 152, en Van Gulpen 1885-1889, 11 (1889), p. 152.

³⁷ Reglement Maatschappij tot Nut, 1821.

³⁸ *Éclaireur*, 2 februari, 29 februari, 21/22 april, 8 juni 1828. Orphée was in 1826 opgericht. Het gezelschap werd eerst geleid door W.C. van Vloten, gepensioneerd inspecteur van de directe belastingen, en vanaf 1829 door L.B.A. Vrijthoff, die dezelfde functie bekleedde. Zie: NA Den Haag, Staatssecretarie, inv. nr. 5733-b: Verslag van gouverneur de Beeckman aan de koning over 1829. De 'Vieux Éclaireur' (30 april 1829) en de *Éclaireur politique* (16 mei 1829) geven beide 1827 als oprichtingsjaar; de laatste wijst Louis Polis aan als stichter. Op 11 december 1829 meldde de *Éclaireur politique*, dat Orphée drie jaar geleden was opgericht.

³⁹ *Éclaireur politique*, 5 juni 1830.

⁴⁰ *Éclaireur politique*, 21 juli 1830.

⁴¹ Reglement Philharmonique Genootschap, oktober 1828; *Éclaireur*, 28 oktober, 30 november, 21 december 1827, 3 februari, 9 maart, 8 juni 1828; *Éclaireur politique*, 7 april en 31 december 1829, 9 en 22 januari, 14, 17, 24, 26, 28 februari, 5 maart, 4, 23 mei, 19, 24, 26 juni 1830. De 'Société des concerts d'amateurs' trad voor het eerst naar buiten op 25 oktober 1827. De Société d'Harmonie was 'créé des débris de la musique de l'ancienne schutterij'. Voor het Philharmonique Genootschap en de Harmonie, zie ook: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 555, 27 maart en 10 mei 1828; inv. nr. 557, 22 mei 1830; inv. nr. 363, 17 april 1830; inv. nr. 364, 21 mei 1830. Quaadvlieg 1975, p. 15, en Quaadvlieg 1979, p. 10, maakt geen helder onderscheid tussen de Société des concerts d'amateurs, de Société d'Harmonie en de Société Philharmonique.

Het muzikaal verenigingsleven ontwikkelde zich parallel aan dat van Luik. Vergelijk: *Modernité*, p. 209-210.

⁴² *Journal de la province*, 5 januari en 4 april 1827; *Éclaireur*, 17/18 maart en 21/22 april 1828. Tijdens het bal, waarmee Orphée het seizoen 1828-1828 afsloot, ontving Louis Polis een rijk gegraveerde tabaksdoos ('une tabatière richement ciselée') als dank voor de geleverde inspanningen.

⁴³ *Journal de la province*, 14 augustus 1827. De naam Rösler werd ook gespeld als Russler of Rouseler.

opende de jonge cellist André Keller een tweede muziekschool aan de Kersenmarkt.⁴⁴

Op economisch terrein waren er naast de terugloop van de nijverheid en van het aantal werknemers ook positieve ontwikkelingen, die voor de toekomst veel beloofden. In 1826 werd het gereedkomen van de Zuid-Willemsvaart, die door de vestingwerken heen uitmondde in de binnenhaven, het Bassin, feestelijk gevierd.⁴⁵ De handel trok aan en dit leidde al gauw tot plannen om het Bassin uit te breiden.⁴⁶ In 1827 werd de nieuwe straatweg van Maastricht naar Vaals voltooid.⁴⁷ Met de aanleg van de kiezelweg van Maastricht via Battice naar Verviers werd in 1829 een begin gemaakt.⁴⁸ In datzelfde jaar kreeg het plan voor de aanleg van een grote weg Maastricht-Sittard-Roermond-Venlo koninklijke goedkeuring.⁴⁹ Het gevraagde subsidie voor de aanleg van een goede weg op de rechter Maasoever tussen Jupille (bij Luik) en Withuis (bij Eijsden) werd door Provinciale Staten van Luik vooralsnog niet beschikbaar gesteld.⁵⁰ De bouw in 1827 van een nieuwe grote stenen boog in de Sint-Servaasbrug ter vervanging van het houten verbindingstuk aan de kant van Wyck symboliseerde als het ware de geïntensiveerde communicatie van de stad met de wijde omgeving. Omdat het verkeer niet kon worden stilgelegd, moest voor de duur van het project (ongeveer vier maanden) gebruik worden gemaakt van een schipbrug, die was aangelegd tussen de O.L.Vrouwepoort en het Waterpoortje te Wyck.⁵¹ Een aantal van deze openbare werken kwam mede tot stand dank zij stimulerende subsidies van de koning, hetgeen niet wegnam dat de uitgaven voor de weg op Aken en voor de stenen boog in de Maasbrug zwaar gingen drukken op de gemeentekas.⁵²

Familiezaken

Tijdens Theodoors studie in Luik was het gezin van Michel Weustenraad en zijn tweede vrouw Maria Margaretha Neven weer uitgebreid. In november 1824 was een dochtertje geboren, Maria Hubertina Emilia Cornelia, en twee jaar later, in augustus 1826, een zoon, Johannes Mathias Hubertus. Het is niet onwaarschijnlijk dat Theodoors zwaarwichtige 'Gelukwensch aan een pas geboren kind' voor haar of hem geschreven is:

44 *Éclaircur politique*, 30 juli 1830; Van Dijk 1991, p. 67. Over het Maastrichts muziekleven in het begin van de negentiende eeuw, zie ook: Quaedvlieg 1975, p. 15-17; Quaedvlieg 1979, p. 7-15; Van Dijk 1991, p. 56-57.

45 Maenen 1962, p. 616, en Janssen 1986, p. 534, wijzen op de forse groei van het scheepvaartverkeer en de doorvoerhandel. In *De Maasgouw* 5 (1883), p. 840, werd het verslag van de opening van de Zuid-Willemsvaart op 24 augustus 1826 overgenomen uit *Den Oprechten Maastrichter Almanak voor (...) 1827*.

46 *Éclaircur politique*, 9 mei, 28 juni 1829; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 359, 3 en 5 december 1829 (verzoek Kamer van Koophandel); idem, inv. nr. 556, 15 december 1829 (opdracht van het gemeentebestuur aan bouwmeester M. Hermans voor het opmaken van een begroting voor de 'verbreding der kaayen van het Bassin').

47 *Éclaircur*, 8/9 oktober 1827, 19/20 november 1827. Het stukje van Vaals tot Aken kwam pas in 1830 gereed (*Éclaircur politique*, 12 mei 1830). RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 595, 18 augustus en 4 september 1828.

48 Van Gulpen 1885-1889, 11 (1889), p. 164; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 595, sub 18 augustus en 4 september 1828; *Éclaircur*, 18 oktober 1828. De aanbesteding van de weg vond plaats in 1829; bij het uitbreken van de Belgische opstand was hij voor de helft gereed. Zie: *Éclaircur politique*, 28 mei, 12 juni, 24 september, 22 november 1829; 1, 22 juli 1830.

49 *Éclaircur politique*, 3 mei 1829. Voor het gemeentebestuur van Maastricht kreeg de aanleg van de weg Maastricht-Venlo voorrang op de bestrating van de weg Maastricht-Bilzen-Hasselt. Zie: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 353, 23 juni 1829.

50 *Éclaircur politique*, 15 juni, 22 juli 1830.

51 Van Gulpen 1885-1889, 11 (1889), p. 156. *Journal de la province de Limbourg*, 24 juni 1827; *Éclaircur*, 19 september 1827 (voltooiing grote boog wordt verwacht omstreeks 15 oktober). RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 347: Raadsvergadering 23 december 1828, met een felicitatie aan het adres van stadsarchitect Mathieu Hermans.

52 De *Éclaircur politique* van 22 november 1829 wijst op de ondragelijk zware last die Waterstaat voor de aanleg van de weg naar Aken en voor de constructie van de stenen boog aan de stad had opgelegd.

Bemin'lijk wicht, al weenende gebaard
Terwijl een vriendschaar u toelaghte onder 't lijden
En juichte bij uw wieg met nameloos verblijden,
Rigt zóó uw' loop op deez' rampzalige aard'
Dat, als uw sterfdag is verschenen,
Gij ook eens lagchen kunt en juichen onvervaard
Terwijl uw' vrienden weenen!⁵³

Vader Michel was ook buiten zijn drukke procureurspraktijk onvermoeibaar: in mei 1828 en januari 1830 werden opnieuw twee kinderen geboren: de zonen Julianus Theodorus Hubertus en Eduard Jan Michiel Hubert. In 1830 bedroeg het getal van de kinderen Weustenraad dertien. Ze moeten een goede gezondheid gekend hebben, want geen van hen stierf op jonge leeftijd.⁵⁴

Theodoor Weustenraad was nog geen 22 jaar oud, toen hij in Luik afstudeerde. Voorlopig ging hij wonen in het ouderlijk huis Achter het Vleeshuis⁵⁵ om vandaar een passende plek te zoeken in de Maastrichtse samenleving. Hij hoefde niet in militaire dienst, want vanwege zijn geringe lichaamslengte, slechts 1.54 meter, was hij vrijgesteld 'wegens gebrek aan maat'. Charles Thys zou zijn uiterlijk later als volgt beschrijven: 'De jonge advocaat was niet groot, nogal mager, had een wat grauwe gelaatskleur, een regelmatige mond met iets van spot in de hoeken, een smalle neus met flinke neusgaten, een levendige blik, expressief en beweeglijk.'⁵⁶ André van Hasselt beschreef in 1839 een groep disgenoten onder wie 'le petit Weustenraad',⁵⁷ en de literator Charles Potvin tekende hem in 1840 als 'een nog jonge man, met een scherpe neus en een ascetisch postuur'.⁵⁸

In zijn ouderlijk huis is Theodoor in de ban geraakt van Anna Maria Neven (roepnaam: Marie of Meetsje⁵⁹), een oudere zus van zijn stiefmoeder. Zij was in Maastricht geboren op 3 mei 1794. Haar man, Henricus Wilhelmus Poswick, commies te paard bij de indirecte belastingen, was in december 1817, in het tweede jaar van zijn huwelijk, gestorven. Marie Poswick-Neven was moeder geworden van twee kinderen: Julius Josephus Henricus – een voorkind, geboren te Huy in augustus 1815, bij haar huwelijk ge-echt, maar al in januari 1820 gestorven – en een dochter, Maria Catharina Henriette (roepnaam Henriëtte), geboren te Maastricht op 6 april 1817.⁶⁰ Hoewel Marie Neven meer dan elf jaar ouder was dan Theo-

53 RHCL/GAM, hs. 298.

54 Nadat Michel Weustenraad met zijn gezin in 1831 naar Tongeren vertrokken was, werden daar nog drie kinderen geboren.

55 De straat Achter het Vleeshuis is niet genoemd naar het slachthuis, maar naar de vleeshal (het vleeshuis), een langgerekt gebouw dat gelegen was tussen de hoek Grote Staat / Kleine Staat en Achter het Vleeshuis. Slachten geschiedde lange tijd her en der in de stad. Pas in 1821 werd buiten de eerste walmuur, tussen Helpoort en Jeker, een nieuw slachthuis gebouwd. Zie: Ubachs/Evers 2005, p. 486, 557; Van Gulpen 1885-1889, 11 (1889), p. 152.

56 Thys 1891, p. 321: [oorspronkelijke tekst:] 'D'une taille moyenne, le jeune avocat avait la figure émaciée, le teint bilieux, la bouche régulière avec une pointe de malice à la commissure des lèvres, le nez fin aux narines ouvertes et l'oeuil vif, expressif et très mobile.'

57 UB Luik, cote 2941: André van Hasselt aan Mathieu L. Polain, Brussel 5 juli 1839.

58 Potvin 1882, p. 369: 'un homme encore jeune, au long nez, à la figure ascétique.'

59 Deze varianten van haar roepnaam (Marie of Meetje, spreek uit: Meetsje) worden genoemd in een brief van Antoinette Weustenraad (geboren in 1837, jongste halfzus van Theodoor) aan Alphonse Banning (geboren 1844, jongere broer van Emile Banning). De broers Banning waren kinderen uit het huwelijk van Jean Banning met Theodoors jongere zus Marguérite (geboren in 1807). De koosnaam 'Meetsje' (Hoogduits 'Mädchen', Oost-Limburg 'maedsje') dankte zij mogelijk aan haar Duitstalige schoonmoeder Theresia Poswick-Franck. Genoemde brief in: Brussel, Particuliere Verzameling Fernand Weustenraad: Antoinette (Weustenraad) aan Alphonse Banning en zijn vrouw, d.d. 'Louvain, le 18 Octobre 1910'.

60 Neven Dumont 1927.

door, besloten zij met elkaar een huwelijk aan te gaan. Op 13 mei 1829, feestdag van Sint Servaas, werd het gesloten. Getuigen waren: Albert Poswick, broer van Meetsjes overleden echtgenoot, twee neven van haar overleden schoonvader, te weten Karel Poswick, advocaat, en Dionysius Mouchard, commies-griffier bij de rechtbank, en advocaat Lambert Joseph Cousturier, een goede kennis van de bruidegom. Het echtpaar ging wonen bij de Poswicks in de Bouillonstraat nr. 707, nu: 12.⁶¹ De familie bestond uit de weduwe Poswick-Franck, grootmoeder Franck-Swartz, Albert Poswick en de ongehuwde dienstmeid Theresia Komer. Meetsjes dochter Henriëtte verbleef toen blijkbaar elders, wellicht op een kostschool. Henriëtte is nauw bij het leven van haar moeder en stiefvader betrokken gebleven. Zij zou in 1843 te Luik trouwen met haar leeftijdgenoot Jules Borgnet, een jongere vriend van haar stiefvader Theodoor.⁶² Theodoor en Marie hebben niet lang bij de Poswicks aan de Bouillonstraat gewoond: in april 1830 verhuisden ze naar Vrijthof nr. 198, nu: 34.⁶³ Hun huwelijk zou kinderloos blijven.

Een familiezaak van een geheel andere orde was Theodoors lidmaatschap van de meer dan drie eeuwen oude Broederschap van de H. Barbara, die sinds 1804 verbonden was aan de Sint-Servaaskerk. Deze geestelijke vereniging was geëvolueerd tot een club heren van stand, voor wie de maatschappelijke onderscheiding en het gezellig verband belangrijker leken dan het kerkelijk aspect.⁶⁴ Drie ooms van Theodoor, t.w. Antoine Servais, Herman en Jacques, waren er lid van – de eerste ook nog van de Wyckse broederschap van het H. Kruis – en toen Theodoor eenmaal in de stedelijke samenleving was opgenomen, meer speciaal in de kring van de liberale traditie-katholieken, werd ook hem in november 1828 het lidmaatschap aangeboden. Dit gebeurde op voorstel van zijn vriend en compagnon, advocaat Joseph Laurent Jaminé, over wie hierna meer. Andere confraters in de broederschap waren procureur Christiaan van den Boorn en landmeter Jan Bastings, terwijl bij de jaarlijkse viering van Sainte Berbe kapelaan Petrus Dominicus Nijst (Pieke Nies) zijn diensten verleende als celebrant en predikant, en ‘Kornobus’ (Lambertus Clobus) als klokkenluider, – namen die straks weer zouden opduiken in Weustenraads *Percessie van Scherpenheuvel*. Ieder kwartaal tijdens de zogenaamde quatertemperdagen werd een mis opgedragen waarbij de leden geacht werden aanwezig te zijn. Wie afwezig was – Theodoor was dat geregeld – betaalde een boete van 25 cent per absentie.⁶⁵

⁶¹ *Annuaire Noblesse Belge* 20 (1866), p. 237-249; Morreau 1957-1958, p. 102-104.

⁶² Bouvy-Neys 1997, p. 14, 104-112; Luik, Archives de la ville, actes de mariages, 7 augustus 1843. Jules Borgnet, archivaris, woonde in Namen; Henriëtte op de Quai d'Avroy in Luik.

Een van de getuigen was de medicus Joseph Dewiltd, geboren in Maastricht op 24 mei 1806, een goede bekende van Weustenraad. Joseph Dewiltd had in 1830-1831 deel uitgemaakt van het ‘Maastrichtse’ vrijcorps dat zich met het oog op de bevrijding van Maastricht had aangesloten bij de opstandelingen. De huwelijksacte geeft als zijn leeftijd 26 jaar, maar dit moet wel een vergissing zijn. De weduwe Marie Thérèse Poswick-Franck (moeder van Weustenraads vrouw Marie/Meetsje, grootmoeder van Henriëtte) was gehuwd geweest met de aannemer Henri Poswick. Deze had samen met zijn halfbroer Charles Poswick diverse militaire bouwwerken in Maastricht uitgevoerd. Zie: Morreau 1957-1958.

⁶³ In het pand Bouillonstraat 12 was tot voor kort de Academische Boekhandel gevestigd. De smalle woning aan het Vrijthof herbergde in de jaren 1960 boekhandel ‘La joie des livres’ van Margriet Zéguers en maakt nu deel uit van café-restaurant De Perroen / Pallieter (Vrijthof 35). Het pand was in december 1829 door zijn bewoner, Dr. Beckers, te huur of te koop aangeboden. Na diens verhuizing naar de Herenstraat (nu: Minckelersstraat) werd het door Weustenraad betrokken. Zie: *Éclaircur politique*, 19 december 1829, 16 en 21 april 1830.

⁶⁴ Van Rensch e.a. 1990, pag. 50-53; Broederschap H. Barbara 1987, p. 56-57, 98-99.

⁶⁵ RHCL/GAM, Archief parochie Sint-Servaas, inv. nrs. 1644 en 1650; Broederschap H. Barbara 1987, p. 56-57, 96-99.

Dagbladschrijver

‘À quoi pouvait-il servir?’ Waar zou hij geschikt voor zijn? vroeg Joseph Laurent Jaminé zich af.⁶⁶ Want hoewel Theodoor zich als advocaat had laten inschrijven aan de balie van de Maastrichtse rechtbank van eerste instantie en zijn loopbaan, mede gelet op de drukke procureurspraktijk van zijn vader, geëffend leek, was de advocatuur niet de carrière waar zijn hart naar uitging. Jaminé zegt dat men hem gemakkelijker kon bewegen tot het componeren van een hooggestemd bruiloftsdicht dan tot het schrijven van een juridische uiteenzetting of een pleidooi en dat men hem niet meer dan tweemaal heeft horen pleiten.⁶⁷ Theodoor zelf bevestigde die aversie in zijn *Percessie*:

*Ich geef de weergooj van die fonctie;
'Ch hōb daoveur neet de minste zin.
Um al'wijl avokaot te weerde
Moes ich mich veuge nao de res,
M'n ier op m'ne poekkel drage
En m'n conscientie in m'n tes.*⁶⁸

Maar hij was een enthousiaste jongeling die blaakte van vuur en getuigenisdrang als het om zaken ging die hem heilig waren. In de universitaire gemeenschap was zijn sympathie gegroeid voor de vrijheidsliefde waarmee de Grieken tegen de Turken vochten en de Luikse studenten zelf opkwamen voor de rechten die starre professoren hen wilden ontnemen. Door zijn vriend en leermeester professor Kinker was hij geïnspireerd om te strijden tegen de domheid en onwetendheid en voor denken en doen met de rede als leidster. Van hem ook had hij de opdracht gekregen en aanvaard om mee te werken aan de verdere toenadering tussen Noord en Zuid en om, in dat kader, de beoefening van de landtaal te stimuleren en de kennis, waardering en beoefening van de Nederlandse letteren te bevorderen.

Deze kwaliteiten en intenties van Theodoor zullen wel niet de aanleiding geweest zijn tot de oprichting van een tweede dagblad in Maastricht, naast de *Journal de la province de Limbourg*,⁶⁹ maar zullen ongetwijfeld gepast hebben in het plan voor de uitgave van zo'n blad, dat op de dag van Weustenraads afstuderen al vrijwel was afgerond. In de onderneming participeerden zes personen: de advocaat Joseph Laurent Jaminé, Theodoors vader Michel Weustenraad, diens collega's de procureurs C. van den Boorn en L. Albert, de fabrikant J.D. Dumonceau en de brouwer Ph.J. Straetmans. Voor het drukken sloten zij een overeenkomst

⁶⁶ Joseph Laurent Jaminé heeft Theodoor Weustenraad in de periode 1827-1832 van zeer nabij meegemaakt en goed leren kennen. In tegenstelling tot Godefrid Stas, die eveneens een 'notice biographique Weustenraad' geschreven heeft, belicht Jaminé ook de minder sterke kanten van Weustenraads persoon. Zijn oordeel is zodoende evenwichtiger dan dat van Stas, die enkel lovend is. Voor de biografie van Jaminé, zie: BNB 37 (1971-1972), p. 462-464, en NBW 3 (1968), p. 442-444. Jaminé's achterkleinzoon, Jean Armand Meyers, kon voor zijn artikelen (Meyers 1929, 1930, 1931) gebruik van diens memoires. Deze zijn nog steeds in particulier bezit. Herhaalde verzoeken om ze te mogen inzien hadden geen succes. Russel 1883, p. 199-208 (Maastricht in de periode 1794-1839) berust op persoonlijke mededelingen van Jaminé.

⁶⁷ Jaminé 1854, p. 7. Inderdaad wijdde de *Éclaireur* slechts tweemaal, namelijk op 29 maart en 10 oktober 1828, aandacht aan een pleitrede van Weustenraad. Eerder, op 25 januari 1828, vermeldde de *Journal de la province* hem in een zaak voor het Assisenhof als verdediger van twee vrouwen die beschuldigd waren van oogstdiefstal.

⁶⁸ *Percessie*, strofe 120, regel 3-8.

⁶⁹ De *Journal de la province* was eigendom van Lambert Theodoor Nypels (Maastricht 1786-Brussel 1871), wiens drukkerij en boekhandel gevestigd waren in de Grote Staat op nr. 699, nu: 38 (nu: Paddy Point nr. 38, The Body Shop nr. 38a en de ingang van 38b-38c). Zie: Nypels 1964.

met de weduwe Lefebvre-Renard, imprimeur-libraire aan het Vrijthof, die tevens 'aandeelhouder' werd.⁷⁰ Eind augustus kon deze aan Burgemeester en Schepenen berichten 'dat zij met den 15 september aanstaande alhier zal uitgeven een nieuw dagblad, waarvan het Prospectus hier bij gevoegd is'; tevens verzocht ze het stadsbestuur om toezending van alle officiële berichten teneinde deze in de krant op te nemen.⁷¹ De krant zou gaan heten: *L'Éclairéur, journal politique, commercial et littéraire*. Theodoor Weustenraad werd gevraagd om Jaminé bij het redigeren van de krant bij te staan.

Volgens Jaminé lag aan de *Éclairéur* de wens ten grondslag om het oppositievuur, dat na het proces Hennequin van 1821 was gaan smeulen, weer aan te wakkeren en de in Limburg bestaande apathie te doorbreken. De fouten van de regering, die telkens liet blijken dat de zuidelijke provincies als een aan 'Holland' ondergeschikt gebied konden worden beschouwd, moesten aan de kaak worden gesteld en daarbij kon op de *Journal de la province de Limbourg*, waarin voorzichtigheid troef was, niet gerekend worden. Hoe het wél moest, kon men uit de Luikse Mathieu Laensberg vernemen. De *Éclairéur* zou dan ook in diens voetsporen gaan lopen.⁷² Bijna een jaar later, terugkijkend op de situatie midden 1827, klonk het retorisch, – we herkennen de stem van Weustenraad: 'Limburg was gedompeld in een beschamende lusteloosheid. Als de fiscus ergernis wekte, als een functionaris misbruiken liet voortbestaan, ja zelfs zich verveelvoudigen, als hij fout op fout stapelde, verhief zich geen enkele stem ten gunste van de burgers die gekweld werden of uitgekleeed. De *Éclairéur* werd opgericht.'⁷³

Het prospectus⁷⁴ en de beginselverklaring die over de eerste twee nummers van de *Éclairéur* gespreid is (nr. 1 van zondag 15 september en nr. 2 van maandag/dinsdag 17/18 september 1827)⁷⁵ zinspelen niet op Jaminé's voornemen om de krant tot een spreekbuis van oppositie te maken. Integendeel, volgens het prospectus was het grote doel ('la haute pensée') achter het initiatief de wens om de 'union politique' van alle landgenoten te versterken, het onderling vertrouwen van bestuurders en bestuurden te vermeerderen. Hun harmonie was immers noodzakelijk voor de instandhouding van vrede en geluk binnen de staatsgrenzen en voor het behoud van de achting daarbuiten. De voorwaarden daartoe: vrijheid van denken en religieuze tolerantie als consequentie daarvan, gevoegd bij de rechtvaardigheid, wijsheid en grootmoedigheid van de koning, waren volgens het prospectus in het Verenigd Koninkrijk met zijn constitutioneel bestuur duidelijk aanwezig. Met het oog steeds gericht op dit hoge doel, zou de *Éclairéur* zo nodig de waarschuwende vinger heffen, maar nooit op een kwetsende of beledigende toon ('avertir sans offenser'), in het belang van

70 *Éclairéur politique*, 23 juni 1829. De meisjesnaam van de Veuve Lefebvre-Renard was Collardin. Zij was getrouwd geweest met Lefebvre, en in tweede huwelijk met Renard. In 1827 benoemde zij Henri Bury, over wie later meer, tot chef van de drukkerij. De firma Lefebvre-Renard was gevestigd aan het Vrijthof op nr. 175, nu: 9, rechts van het later gebouwde verenigingspand van de Sociëteit Momus. Zie: Nypels 1964; NA, Justitie, inv. nr. 4588: Gouverneur De Beeckman aan minister Van Maanen, 31 maart 1829. In de vier pagina's tellende 'Errata/Bijvoegsels' bij de *Catalogus der stadsbibliotheek van Maastricht* maakte Flament (Flament 1889) de fout, dat hij, als aanvulling op zijn als verhelderend bedoelde opmerking over de *Éclairéur politique* op p. 67, de aandeelhouders beschouwde als de redacteuren van de *Éclairéur*. Quod non!

71 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 331, 28 augustus 1827.

72 Jaminé 1854, p. 7-8.

73 *Éclairéur*, 16/17 augustus 1828. Citaat: 'le Limbourg était plongé dans une honteuse apathie. Si le fisc commettait des vexations, si un fonctionnaire laissait subsister, se multiplier les abus, s'il accumulait erreurs sur erreurs, aucune voix ne s'élevait en faveur des citoyens que l'on vexait ou spoliait.'

74 Het enige exemplaar dat bewaard is gebleven, bevindt zich in: Den Haag, KB, signatuur 1686 C 5. Op 28 augustus werd het prospectus door de drukker, mevrouw Lefebvre-Renard, aan het gemeentebestuur toegezonden.

75 De *Éclairéur*, vanaf 1 april 1829 met de titel *Éclairéur politique*, wordt compleet bewaard in de SB Maastricht. Hetzelfde geldt voor de *Journal de la province*.

het hele volk en van de waarheid ('dans l'intérêt de tous et de la vérité'). Het motto van de krant was ontleend aan Cicero's *De legibus*, liber III, caput III, 8, en luidde: *Salus populi, suprema lex*, het belang van het volk moet gelden als hoogste wet.

Mooie woorden allemaal, maar ze zeggen eigenlijk niet veel. Iets zakelijker voor de onderbouwing van het initiatief was de verwijzing naar de toegenomen maatschappelijke behoefte aan informatie. Die gold, zegt het prospectus, in het bijzonder voor Limburg, dat de schakel vormde tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden en de spil was voor de relaties tussen Frankrijk, de zuidelijke provincies en noordelijk Duitsland. De *Éclaireur* zou derhalve fungeren als doorgeefluik van relevante berichten uit de buitenlandse bladen. Daarnaast dienden natuurlijk de provinciale zaken onafhankelijk en onpartijdig besproken te worden. Verder zou de nieuwsvoorziening met betrekking tot politiek, literatuur, kunst en wetenschap zo compleet mogelijk zijn. Kortom, wie zich op de *Éclaireur* abonneerde had geen andere krant nodig.

Heel concreet was de mededeling dat de krant vaak artikelen zou wijden aan de 'littérature nationale'. Die verdiende immers grotere bekendheid en meer waardering. Ongetwijfeld zal dit voornemen ingegeven zijn door Weustenraad. Ook de beginselverklaring in de nummers 1 en 2 zal wel uit zijn pen gevloeid zijn, al kwam de inhoud natuurlijk voor rekening van de hele redactie.⁷⁶ Ze was immers in het Nederlands geformuleerd, ongetwijfeld om duidelijk te maken dat de *Éclaireur* aan de 'langue nationale' een plaats gunde die gelijkwaardig was aan het Frans. Verder waren er natuurlijk weer mooie woorden over 'ons doel' ('vereenigen en geenszins verwijderen, verbeteren en niet verbitteren'), over onpartijdigheid en bevordering van 'eensgezindheid en wezenlijke vereeniging'. De gewenste eenheid van noord en zuid werd zelfs poëtisch verwoord:

Ach! wen breek die dag eens aan,
Dat de naam van noord en zuiden,
Door het nakroost onverstaan,
Vreemd zal in de ooren luiden!

Intussen was in de stad al flink geroddeld over de naam *Éclaireur*, met name door 'zeker soort menschen dat om welbekende redenen aan alles wat met *éclairer* of *Éclaireur* maar eenigszinds in verband staat, eenen eeuwig durende haat heeft gezworen'. Een toelichting bij deze opmerking verstrekke de krant enkele maanden later: er waren lieden die in de krant een nieuwe vijand van de godsdienst zagen (de ultramontanen), terwijl anderen (de conservatieven) in de onderneming een revolutionair karakter onderkenden.⁷⁷ Daarom achtte de redactie het gewenst onmiddellijk een toelichting te geven op de naam *Éclaireur*. Daarmee werd niet bedoeld 'verlichter', maar 'opmerker, bespieder, kritisch onderzoeker'. De redacteuren wilden niet als 'verlichters' bestempeld worden, wel als 'handlangers, voorbereiders tot zulk een edel doel'. In dit verband paste ook de oproep tot de lezers om de redactie te attenderen op misstanden en misbruiken.

⁷⁶ Ook Jaminé beheerste het Nederlands. Andere advocaten aan de Maastrichtse rechtbank, bijvoorbeeld de gebroeders Mockel en Ch. Destouvelles, konden alleen met Frans uit de voeten. Zie: Meyers 1931, 229.

⁷⁷ *Éclaireur*, 1 juni 1828: '(...) à la première apparition de l'*Éclaireur* des ressorts secrets furent mis en jeu pour faire manquer cette entreprise. Tandis que les uns le signalaient comme un nouvel ennemi de la religion, d'autres y trouvaient les premiers pas d'un révolutionnaire.'

Hoewel de redacteuren dus geen ‘verlichters’ wilden heten, was hun opzet wel degelijk om aan te sluiten bij de doelstellingen van de ‘verlichte’ spectatoriale geschriften. Die tooiden zich met namen als *De opmerker*, *De onderzoeker* of *De lantaarn* en lieten hun onderzoekend licht schijnen over opvattingen en verschijnselen in de wereld om hen heen. Bij een langer verblijf in de ‘duisternis der middeleeuwen’ was een mens die ‘op de hoogte van de eeuw’ wilde zijn, niet gebaat. Ignorantijnen, ‘overbergse’ dompers, obscurantijnen en de wereldlijke en kerkelijke machten die bij het voortbestaan van deze ‘duisterlingen’ belang hadden, moesten het veld ruimen.

Resumerend kunnen we uit prospectus en beginselverklaring concluderen dat de *Éclair*eur zijn lezers, behalve een compleet nieuwsoverzicht, opiniërende artikelen wilde offeren die getuigden van een onafhankelijk en kritisch oordeel, en dat hij het gewenste amalga tussen noord en zuid positief zou benaderen, met bijzondere aandacht voor de landtaal en de Nederlandse literatuur.

In het begin was de koers van de *Éclair*eur nog onzeker.⁷⁸ Het *salus populi suprema lex* en de mooi geformuleerde doelstellingen zouden pas geleidelijk hun praktische invulling krijgen en dit zou niet altijd gebeuren op een manier die aansloot bij de gewekte verwachtingen. Zo kwam er bijvoorbeeld niet veel terecht van de aandacht voor de landtaal, want buiten enkele gedichten van Weustenraad verschenen er vrijwel geen Nederlandstalige bijdragen. De weinige artikelen waarin sympathie voor de landtaal werd beleden en Nederlandse literatuur besproken, waren in het Frans gesteld.

Nog enkele zakelijke informaties: De afmetingen van de *Éclair*eur waren 37 x 23 cm (groot-kwarto), de omvang vier pagina’s per nummer, druk in twee kolommen per pagina zonder illustraties, afgezien van een spaarzaam vignetje bij de advertenties. Het blad verscheen iedere dag, behalve op zon- en feestdagen.⁷⁹ De druk van de krant geschiedde in de namiddag, zodat de krant voor zondag verscheen op zaterdag in de late namiddag, de krant voor maandag/dinsdag op maandagmiddag, voor woensdag op dinsdagmiddag etc. De abonnementsprijs bedroeg f 4,50 per kwartaal; abonnees buiten de stad betaalden f 5,20.⁸⁰

Ieder nummer kende ruwweg vier rubrieken: a. Buitenlands nieuws (*Extérieur*), b. Binnenlands nieuws (*Intérieur*) met als belangrijk onderdeel ‘Maestricht’, c. Opinie en meningen, d. Advertenties en officiële publicaties.

Het buitenlands nieuws, rubriek ‘*Extérieur*’, werd ruim verstrekt, zodat de lezer een goed beeld kreeg van wat er in de wereld speelde; soms dank zij eigen correspondenten, tot in Brazilië toe.⁸¹ Permanent was er aandacht, vaak heel gedetailleerd, voor wat in Frankrijk speelde, de politiek in de eerste plaats, maar ook voor theater en literatuur. Via Luik arri-

⁷⁸ Expliciet werd dit meegedeeld bij de eerste verjaardag van de krant. Zie: *Éclair*eur, 15/16 september 1828.

⁷⁹ In de tekst van het concordaat van 1827 werden als niet op zondag vallende feestdagen aangemerkt: Hemelvaartsdag (de zesdaagse donderdag na Pasen), Maria ten Hemelopneming (15 augustus), Allerheiligen (1 november) en Kerstmis (25 december). Dit was eerder bepaald bij het Napoleonisch concordaat van 1801.

⁸⁰ Vanwege een verhoging van het dagbladzegel met 9% per 1 januari 1830 moest de prijs verhoogd worden tot f. 4,75, respectievelijk f. 5,50. Zie: *Éclair*eur politique, 4 februari 1830.

⁸¹ Voor de rubriek ‘*Extérieur*’ werd uiteraard gebruik gemaakt van buitenlandse bronnen (kranten, correspondenten). De rubriek is onderverdeeld naar de landen waaruit het nieuws afkomstig was. Onder het kopje ‘*Allemagne*’ vindt men dus berichten uit Duitse bronnen, ook als de informatie op een ander land, bijvoorbeeld Frankrijk, betrekking had of daaruit afkomstig was. Voor de rubriek ‘*Intérieur*’ gold dat onder het kopje ‘*Pays-Bas*’ het nieuws uit de Noord- en Zuid-Nederlandse bladen gegeven werd, ook als dit betrekking had op buitenlandse zaken (waarvoor de redactie natuurlijk het liefst de buitenlandse bronnen gebruikte).

veerden dagelijks Franse kranten in Maastricht.⁸² Veel plaats werd ingeruimd voor nieuws uit Griekenland, waar de edele Grieken om hun vrijheid streden tegen wrede muzelmanen, en de spanningen in dat deel van de wereld tussen Turkije, Rusland en Engeland. Ook luchtiger berichten trof men er aan. Over een schoentje, dat de diva Henriette Sontag bij het uitstappen uit haar rijtuig bij de concertzaal in Berlijn verloor en oorzaak was van een duel tussen twee studenten die elkaar het bezit ervan betwistten,⁸³ of over hooggeplaatste functionarissen in Frankrijk, die overmatige honorering weigerden en zodoende voorbeelden waren in de strijd tegen het graaien.⁸⁴

Onder de rubriek 'Intérieur' vond men het politieke nieuws, met veel aandacht voor de handelingen in de Tweede Kamer, jaarlijks alternerend in Brussel en Den Haag werkzaam, en voor Provinciale Staten. Verder werden daar berichten geplaatst die uit andere kranten waren overgenomen, én buitenlandse nieuws dat via Brussel of Den Haag binnenkwam. Onder de kop 'Maestricht' verscheen het resultaat van de eigen nieuwsgaring, waarbij de krant zich zeker niet beperkte tot het gebeuren binnen de vestingmuren. Daaronder ook de gemengde berichten over branden, zelfmoord (vaak door verdrinking), schade als gevolg van overstromingen, hagel of bliksem. De laatste pagina bevatte de advertenties: grote van procureurs en notarissen (met beschrijving van te verkopen gronden of goederen), kleine van rondtrekkende kooplui, artiesten, opticiens (soms aanbevolen door plaatselijke artsen), oog- en tandartsen, pedicuristen, tandenpoetsers, leraren tekenen en schoonschrijven, en natuurlijk aankondigingen van plaatselijke evenementen als schouwburgvoorstellingen, dansavonden, demonstraties schermen of paardendressuur, en van de lokale middenstanders die verse haring, stokvis of oesters verkochten, goederen veilden of bemiddelden bij het werven van dienstpersoneel. Een curiosum onder de advertenties was de aankondiging van de twintig rondjes rond Sint-Servaas en Vrijthof op Tweede Kerstdag 1829, waarvoor de veertienjarige hardloper Philip Herman een vrijwillige bijdrage vroeg van het geëerd publiek.⁸⁵

Vooraf aan de opiniërende artikelen zou de *Éclaircur* zijn naam en faam gaan danken. Ook werden uit andere bladen artikelen overgenomen als daarin behartigenswaardige standpunten werden ingenomen. In tijden waarin de politieke arena verlaten was, bevatte de rubriek nogal wat mengelingen ('Variétés'), vaak badinerend geschreven.

De vierde rubriek bevatte, in afwijking van de vrijwel steeds in het Frans geschreven artikelen van bovengenoemde drie rubrieken, nogal wat Nederlandstalige informatie, vooreerst omdat publicaties van de overheid uitsluitend in de landtaal werden aangeboden en vervolgens omdat particulieren bij het taalgebruik in hun aankondigingen rekening hielden met het beoogde publiek: de gewone man werd in het Nederlands benaderd; kleinere, veelal 'sociaal-hogere' segmenten werden in het Frans bediend. Wie de *Éclaircur* leest, zal moeten vaststellen, met een levendige, goed geschreven krant te maken te hebben, met visies en standpunten die ons verrassend modern voorkomen.

Jaminé was duidelijk de eerste man. Hij was 'administrateur de la société', behalve risicodragend deelnemer in de onderneming ook leider van de redactie. De heren Albert en Van den Boorn administreerden de abonnementen en advertenties, terwijl madame Lefebvre-

⁸² *Éclaircur*, 15 februari 1828: 'Les journaux de Paris qui nous arrivent par Liège étaient hier en retard.'

⁸³ *Éclaircur politique*, 23 juni 1830.

⁸⁴ *Éclaircur politique*, 27 augustus 1830 (le maréchal Jourdan), 1 september 1830 (de voorzitter van de Chambre des Députés, Lafitte).

⁸⁵ *Éclaircur politique*, 25 december 1829.

Renard de uitgaven en ontvangsten bijhield. De heren Straetmans en Dumonceau verstrekten de noodzakelijke voorschotten, die dan later met de andere participanten verrekend werden. Jaminé, later Dumonceau, trad op als verificateur. De zes initiatiefnemers en madame Lefebvre verbonden zich om de onderneming tenminste een vol jaar in stand te houden.⁸⁶

De artikelen in de *Éclaireur* werden meestal niet gesigneerd; ondertekening met een of twee letters gebeurde zo nu en dan in de periode december 1827-maart 1828, daarbuiten zelden. Daardoor is het in de meeste gevallen niet mogelijk om een auteursnaam aan een bepaald artikel te koppelen. Weustenraad vermeldde eenmaal zijn volledige naam (Th. Weustenraad), maar hij tekende ook wel met zijn initialen (T.W. of Th.W.) of met de laatste letter van zijn achternaam (.....D). Waarschijnlijk gaat hij ook schuil achter enkele andere signaturen (T. of W. of T... of ...d.). Welke artikelen Jaminé geschreven heeft, is niet duidelijk.

Hetzelfde geldt voor de artikelen van Paul Metton, een Franse émigré, die met zijn vrouw in Maastricht verzeild geraakt was. Metton, geboren in Orléans, ongeveer 43 jaar oud en onderwijzer van beroep, had in zijn jonge jaren een reis gemaakt naar Amerika.⁸⁷ Over zijn gangen en wegen in de jaren na afloop van die reis is mij weinig bekend. Hij zal wel behoord hebben tot de grote groep Franse réfugiés in Brussel, aan wie koning Willem I, in de eerste jaren van zijn regering nog liberaal geïnspireerd, een gastvrij onthaal bood.⁸⁸ In 1826 had Metton te Brussel een boekje uitgegeven met de titel *Tablettes libérales*: een verzameling wijze lessen voor de opgroeiende jeugd, getrokken uit de geschriften van een groot aantal verlichte auteurs. Hij beschouwde zijn *Tablettes* als 'un résumé des doctrines libérales', waarmee hij de jeugd een arsenaal met wapens wilde verschaffen 'ter afdoende bestrijding van de overmoedige vijanden van de rede en van de wijsbegeerte, die zelf de volmaakte rede is'.⁸⁹ Jaminé en zijn compagnons zagen in Metton de progressieve journalist die zij zochten en maakten hem hoofdredacteur. Maar na verloop van tijd zouden er meningsverschillen ontstaan en in mei 1828 verliet hij de redactie.

Langs indirecte weg (een anonieme ingezonden brief d.d. 10 april 1829 aan het Brusselse weekblad *La Sentinelle*)⁹⁰ zijn ook namen van andere medewerkers tot ons gekomen: be-

⁸⁶ *Éclaireur politique*, 25 juni 1829.

⁸⁷ Paul Metton woonde met zijn tien jaar jongere vrouw, de Parisienne Maria Cornelia (Cathérine) Leduc, en twee minderjarige kinderen op het adres Grote Gracht nr. 76 ('Maison Jongen', 'In den Hertog van Comberland'), later in het pand Statenstraat nr. 2. Nadat hij de redactie van de *Éclaireur* verlaten had, begon hij in juni 1828 met het geven van een Franse voordrachtskursus ('Lectures à haute voix, lyriques, dramatiques et oratoires, composant un cours d'éloquence parlée'), in 1830 ook met een avondkursus Franse taal voor de jeugd van 12-16 jaar. Zijn vrouw kreeg toestemming voor de oprichting van een meisjesspensionaat. In 1829 werkte Metton mee aan de redactie van de 'Vieux Éclaireur'. Zie: RHCL/GAM, bevolkingsregister Maastricht 1829; Den Haag KB, hss.-afd. 132 E 14 (brieven van Metton, 1 november 1827, en Jaminé, 31 mei en 7 juni 1828, namens de 'société pour l'entreprise de l'Éclaireur' aan G. van Lennep, waaruit blijkt dat Metton in ieder geval vóór 7 juni 1828 de redactie had verlaten); *Éclaireur*, 23 mei, 26/27 mei, 16/17 juni en 16/17 augustus 1828; *Éclaireur politique*, 14 april 1829, 26 april 1820, 23 juni 1829, 19 mei 1830; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nrs. 339-340.

⁸⁸ Over deze Franse réfugiés: A.J. Vermeersch, 'Willem I en de pers in de Zuidelijke Nederlanden 1814-1830', in: Tamse/Witte 1992, p. 311-316.

⁸⁹ Oorspronkelijke tekst van het citaat: 'pour combattre victorieusement les téméraires ennemis de la raison et de la philosophie, qui est elle-même que la raison perfectionnée.' Mettons *Tablettes libérales* waren opgedragen aan S.M. Don Pedro, empereur constitutionnel de Brésil. Een exemplaar is bewaard in KB Den Haag, signatuur 475 K 27. Ter nadere toelichting: Toen Napoleon in 1807 Portugal veroverde, week het Portugese vorstenhuis uit naar Brazilië. Bij terugkeer naar Europa in 1821 stelde koning Johan VI zijn zoon Pedro daar als regent aan. Van deze Don Pedro, die in 1822 tot 'constitutioneel keizer' werd uitgeroepen, had Metton hoge verwachtingen. Omstreeks 1808 had hij vanuit Portugal, waar hij toen verbleef, zelf Brazilië willen bezoeken, maar het schip was uit de koers geraakt en daardoor was hij veel noordelijker, in de Verenigde Staten, aan land gekomen.

⁹⁰ *Sentinelle* 1829, p. 125 (nr. 16, 20 april 1829): ingezonden brief van een abonnee uit Maastricht d.d. 10 april 1829; Den Haag NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 93, anonieme brief uit Maastricht, mei 1830.

halve Jaminé en Weustenraad werden daar genoemd: de advocaten Otto G.C. van Cauberg,⁹¹ Joseph Lambert Cousturier⁹² en J.S. Guillaume Nypels.⁹³ Joseph Cousturier liet zelf weten dat zijn vermelding als redacteur onjuist was, al sluit dit niet uit dat hij bijdragen geleverd heeft.⁹⁴ Hij was het type van de pure jurist die liever niet participeerde in de polemiek tussen de partijen. Wat Nypels betreft: zijn medewerking had een bescheiden karakter, hetgeen mede kan samenhangen met de relatief late datum van zijn afstuderen (16 juli 1828) en de toen al moeilijke financiële situatie bij de *Éclaircur*.⁹⁵ Vanaf 1 april 1829, toen de *Journal de la province* samensmolt met de *Éclaircur* van Weustenraad, Jaminé en Van Cauberg, waren Weustenraad en Van Cauberg de vaste redacteurs.⁹⁶ De historicus Théodore Juste vermeldt dat ook de jonge graaf Charles Vilain XIII, burgemeester van Leuth,⁹⁷ artikelen heeft aan-geleverd. De bijdrage van de jonge lettré André van Hasselt bestond in het schrijven van enkele literair-historische opstellen over Nederlandse letterkunde en de regelmatige inzen-ding van gedichten, die hij vrijwel steeds tekende met de laatste letter van zijn naam (..... T, al dan niet met punt erachter).⁹⁸ Verder heeft de journalist A. van der Leeuw in 1827-1828,

91 *Gouverneurs* 1989, p. 204, en Grauwels 1982, p. 250: Otto van Cauberg was geboren te Maastricht in 1804 en had rechten gestu-deerd in Luik (promotie op 2 augustus 1826). Van 1830 tot 1857 was hij griffier van de provincie Belgisch-Limburg.

92 Stas 1874, p. 3: 'Il [Cousturier] fournit des articles à plusieurs journaux, sans toutefois s'engager bien avant dans la polémi-que des partis, alors si ardente' [hij leverde artikelen aan diverse dagbladen, zonder zich evenwel in te laten met de hevige polemiek tussen de partijen]. Joseph Lambert Cousturier was geboren te Gulpen-Reymerstok in 1803 en had op 25 februari 1825 te Luik zijn rechtenstudie voltooid. Hij maakte carrière aan de rechtbanken van Tongeren en Luik en verwierf bekendheid als publicist op zijn vakterrein. Hij stierf te Luik in 1872.

93 Over Guillaume Nypels, zie: Le Roy 1869, kol. 892-905, en Bouvy-Neys, p. 178-181. Guillaume Nypels werd in 1803 te Maas-tricht geboren. Hij studeerde rechten in Leuven. Na zijn afstuderen (16 juli 1828) vestigde hij zich in augustus 1828 in Maastricht. Vanaf 1830 vervulde hij functies aan de rechtbanken van Mons, Tongeren en Namen. In 1834 werd hij verbonden aan de universi-teit van Luik. Hij verwierf internationaal bekendheid als criminoloog. Hij was in augustus 1834 te Namen gehuwd met Aline Borg-net, een oudere zus van Jules Borgnet, die zou trouwen met Weustenraads stiefdochter Henriëtte Poswick. Guillaume Nypels stierf te Luik in 1886.

Hoewel naamgenoot van Lambert Theodoor, de uitgever van de *Journal de la province*, was Guillaume niet nauw aan hem geparen-teerd: hun gezamenlijke voorouder was Willem Nypels, die leefde in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Zie: Philippens 1933-1934.

94 *Éclaircur politique*, 3 mei 1829. Twaalf dagen later zou Cousturier getuige zijn bij Weustenraads huwelijk.

95 Le Roy 1869, kol. 894: '(...) M. Jaminé venait de créer à Maestricht, avec Weustenraad, un nouvel organe de l'opposition. Lié d'amitié avec les deux fondateurs, M. Nypels se joignit à eux; cependant il ne prit qu'une part relativement modeste à la rédaction de l'*Éclaircur*.' (Jaminé had zojuist, samen met Weustenraad, in Maastricht een nieuw oppositieorgaan gesticht. Nypels, die met hen bevriend was, verbond zich met hen, hoewel hij slechts een relatief bescheiden aandeel nam in de redactie van de *Éclaircur*.)

96 NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5735-B, exh. 30 augustus 1830: Van Maanen aan de koning, 27 augustus 1830, onder bijvoeging van een uitvoerig extract uit het schrijven van H. de Lantremange aan Van Maanen, als antwoord op diens verzoek van 6 juli 1830. De Lantremange meldde dat L. Th. Nypels, de eigenaar van de krant, zorg droeg voor betaling van de twee redacteurs Weusten-raad en Van Cauberg.

97 Juste 1875, p. 5: 'Après avoir été à l'*Éclaircur* de Maestricht le coopérateur de MM. Jaminé et Wertenraedt (sic) il adressa au Cour-rier des Pays-Bas, devenu le principal organe de l'opposition nationale, des communications qui souvent firent sensation' (Nadat hij aan de Maastrichtse *Éclaircur* de medewerker was geweest van Jaminé en Weustenraad, verstrekke hij aan de *Courrier des Pays-Bas*, toen die het belangrijkste orgaan geworden was van de nationale oppositie, informatie die vaak spraakmakend waren).

Vicomte Charles Vilain XIII (1803-1878) studeerde enige tijd aan de universiteit van Luik, waar hij in 1820-1821 van Kinker privé-lessen Nederlands kreeg. In de jaren die aan de Belgische opstand voorafgingen, voerde hij met de jong-liberalen oppositie tegen Willem I. (Zie ook: Hanou/Vis 1992, I, p. 408, 415, 431, 436; idem 1994, III, p. 43.) Na 1830 was hij onder meer lid van het Natio-naal Congres, gevolmachtigd minister in Italië, gouverneur van Oost-Vlaanderen en minister van buitenlandse zaken. De laatste dertig jaar van zijn leven was hij, wonend op zijn kasteel in Leuth, de vertegenwoordiger van het district Maaseik in de Belgische volksvertegenwoordiging.

98 Kinker noemde in een brief aan Van Maanen, d.d. 20 maart 1830, alleen de artikelen over de Nederlandse literatuur. Van Has-selt bemoeide zich niet met de toenmalige strijd tussen regering en oppositie; hij was neutraal, 'nogtans veeleer de goede dan de kwade zaak toegedaan; en dit is al zeer veel voor eene kweekeling der Luiksche Hooge-school,' vond Kinker. Zie Hanou-Vis 1994, III, p. 115. Van Hasselts (Franstalige) artikelen over Nederlandse literatuur verschenen in de *Éclaircur* van 7 september, 26 septem-ber, 5 oktober, 19 november en 14 december 1828 en 17 januari 1829. Frequent publiceerde hij in de *Éclaircur* (Franstalige) poëzie. Ons beperkend tot 1828, verschenen gedichten in de nummers van 20 januari, 4/5 februari, 10 februari, 17 februari, 9 maart, 30

vóór zijn verhuizing naar Luik, aan het redactiewerk van de *Éclaireur* deelgenomen.⁹⁹ Ten slotte is het niet onmogelijk dat ook de jonge Henri Arnold Bury aan de *Éclaireur* heeft meegewerkt. Aan hem werd in 1827 de technische leiding van de drukkerij en uitgeverij toevertrouwd. Een jaar later – hij was toen 22 jaar – trouwde hij met Fany Lefebvre, de 37-jarige dochter van zijn werkgeefster. Dit lijkt op een verstandshuwelijk, een veronderstelling die versterkt wordt door diverse blijken van laakbaar opportunisme in volgende jaren.¹⁰⁰

Redacteur Theodoor Weustenraad was vanaf het begin een en al enthousiasme. Vooral de literaire bijdragen waren een kolfje naar zijn hand. Maar ook aan de politieke discussies durfde hij deelnemen, al waren op dit terrein zijn eerste stappen onzeker en wankel. Voor hem telde vooral de vorm, boven de inhoud. Hij vond dat hij zich pas van zijn taak had gekwetend als de zinnen beeldrijk waren en gaaf geformuleerd. Maar al spoedig begon hij te beseffen dat een krant, iedere dag opnieuw, uitdrukking moest geven aan ideeën en opvattingen. Na een jaar van hard labeur werd zijn pen geoefender en was hij in staat om zijn artikelen, minder gesoigneerd, maar inhoudelijk rijker, direct aan de druk toe te vertrouwen. Maar zijn karakter was dat van een jonge hond, impulsief en gedreven. Vandaar dat de collega's de artikelen van 'leur jeune ami' altijd eerst doorlazen en zo nodig de toon of het woordgebruik wat verzachtten.¹⁰¹ Wat niet wegnam dat 'hun jonge vriend', zeker na het vertrek van Metton, de ziel van de krant werd en in september 1828 'principal rédacteur' werd genoemd.¹⁰²

Over de Griekse vrijheidsoorlog had Weustenraad al gedicht in zijn Tandem-tijd. In zijn *Éclaireur*-jaren raakte het filhellenisme, waarin de jonge liberalen van de Mathieu Laensberg en de katholieken van de *Courrier de la Meuse* elkaar voor het eerst gevonden hadden, over zijn hoogtepunt heen. Engeland, Rusland en Frankrijk sloten met elkaar een verdrag om de Grieks-Turkse zaken gezamenlijk aan te pakken (6 juli 1827) en vernietigden enkele maan-

maart, 13 april, 12/13 mei, 12 juni en 7 november. Behalve in de *Éclaireur* verscheen Nederlandse en vooral Franse poëzie in de *Revue explicative* van D. Snatch, de *Argus* van L.G. Visscher en, frequent, in de *Sentinelle* van Charles Froment.

99 Behalve als journalist had A. van der Leeuw met de vennoten van de *Éclaireur* ook een zakelijke band. Zo maakte hij begin 1828 op hun kosten een reis naar Holland. Ook in het culturele leven van de stad was hij actief. Hij was lid van de *Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts* (vanaf 1829 corresponderend lid), waar hij in 1827 en in 1828 Nederlandse poëzie voordroeg. Op 26 september 1827 sprak hij in de Maastrichtse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen over 'de voortreffelijkheid van de menselijke rede'. In een brief van 24 maart 1828 vroeg Kinker aan Weustenraad om Wiet, honorair lid van Tandem, en Van der Leeuw te groeten. Later, vanaf februari 1829, verbleef Van der Leeuw te Luik (Angleur), waar hij, eerst nog brodeloos, later als medewerker van de door de regering gesteunde *Courrier Universel* (15 mei 1829 – 12 februari 1830), regelmatig bezoeken aflegde bij Kinker, die de door Van der Leeuw verstrekte informatie doorgaf aan minister Van Maanen. Evenals in Maastricht hield Van der Leeuw in Luik voorlezingen over Nederlandse literatuur. Daarover oordeelde Kinker positief: 'Hij heeft een zeer goede takt van voorlezen, en zou een goed toneel speler zijn.' Toen de *Courrier Universel* ter ziele ging, hoopte hij nieuw werk te vinden in Brussel. Voor dit alles, zie: 'Vieux Éclaireur', 21 juni 1829; *L'Éclaireur politique*, 25 juni 1829; *Journal de la province*, 6 mei en 27 september 1827; *Éclaireur*, 27 september 1827; *Société des Amis*, Reglement annex Ledenlijst 1828, Travaux 1828, Travaux 1829; Hanou-Vis 1993, II, 270; idem 1994, III, p. 44-45, 56, 78, 90-91, 100, 102, 112-113, 115-116, 119; Harsin 1930, p. 53, 59.

100 Bury's medewerking aan de redactie van de *Éclaireur* wordt vermeld in: Capitaine, 2e année, 1853, p. 15. Gelet op zijn leeftijd zal hij wel geen meningsvormend aandeel genomen hebben in de redactie. Henri Arnold Bury (1806-1852) leerde het drukkersvak in Brussel en Luik. In 1827 kreeg hij de technische leiding bij de drukkerij-uitgeverij, tevens boekhandel, van de weduwe Lefebvre-Renard. Op 25 oktober 1828 trouwde hij met haar dochter, Fany. (Zie: Wingens 1969-1960; NBW, deel 4, kol. 110-117) F. Bury-Lefebvre opende op 12 mei 1830 in het door haar en haar echtgenoot gehuurde pand van baron De Rosen aan het Vrijthof (nr. 16) een eigen 'Librairie nationale et étrangère', waaraan in juli 1830 een boekbinderij werd toegevoegd. De exploitatie van de drukkerij geschiedde door de weduwe Lefebvre-Renard en F. Bury-Lefebvre gezamenlijk. (Zie: *Éclaireur politique*, 14 mei, 16 mei, 28 juli 1830; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 361, 12 februari 1830). In de praktijk zal 'F. Bury-Lefebvre' wel betekend hebben: het echtpaar Bury-Lefebvre.

101 Jaminé 1854, p. 8.

102 *Éclaireur*, 12 september 1828. Op 22 maart 1829 sprak Weustenraad, namens de redactie van de *Éclaireur*, over 'mes collaborateurs et moi', zie: *Journal de la province*, 24 maart 1829.

den later de Turkse vloot in de haven van Navarino (20 oktober 1827). De vreugde over ‘Navarino’ was algemeen (‘Victorie! Griekenland is gered. Victorie!’) en niet minder het leed-vermaak over de mislukking van ‘de politiek van Metternich die zoveel christenbloed heeft doen vloeien’. Elders oordeelde de *Éclairateur* sarcastisch over de grote staatsman van de Restauratie: ‘Het principe van de rechtvaardigheid dat in Griekenland triomfeert, zal ongetwijfeld de geest van Metternich verlichten.’ De haat tegen de Turken zat diep. Toen in december 1827 de oorlog van de mogendheden met Turkije onvermijdelijk was, noteerde de *Éclairateur*: ‘... en uit alle delen van Europa steeg eenzelfde kreet op: dood aan de Muzelmannen!’¹⁰³ Pas drie jaar later, met het Londens protocol van 3 februari 1830, kwam er een einde aan de kwestie en werd Griekenland onafhankelijk.¹⁰⁴ De *Éclairateur* heeft de Griekse zaak met aandacht gevolgd. Door korte berichten, verslagen, brieven uit Zwitserland van Jean Gabriel Eynard, de invloedrijke coördinator van de filhelleense acties, en door eigen beschouwingen werden de lezers permanent op de hoogte gehouden. Weustenraad zelf wijdde aan de ‘Affaires de la Grèce’ in de maanden november 1827-februari 1828 een vierdelig vervolgartikel.¹⁰⁵

Het lag voor de hand dat de *Éclairateur* al gauw thema’s aansneed, die met het ‘salus populi’ van doen hadden, al gebeurde dat vooralsnog zonder al te scherpe, gerichte kritiek. Het gewone volk en de beter gesitueerde kiesgerechtigden waren weinig geïnteresseerd en moesten worden wakker geschud, zo werd gesteld; de mensen hadden wel aandacht voor een niemandalletje in het theater of het verslag van een brandje, maar waren zich niet bewust van het belang van staatkundige zaken; klagen over de belasting had weinig zin, zolang onvoldoende gebruik werd gemaakt van de (kies)rechten.¹⁰⁶ Aan Luik kon Maastricht een voorbeeld nemen. Daar had de Mathieu Laensberg (‘ongetwijfeld een van de kranten van het Koninkrijk die met de beste geest bezielde is’) gepleit voor grotere openbaarheid van bestuur en van de Luikse Provinciale Staten gedaan gekregen dat voortaan een kort résumé van het behandelde verstrekt werd. ‘Wij zijn daar nog niet aan toe,’ merkte de *Éclairateur* op. Maar als een journalist het belang van de kiezers wilde dienen en zodoende een positieve bijdrage leveren aan de publieke zaak, dan moest er openbaarheid van bestuur zijn.¹⁰⁷ Een ander desideratum, waaraan de Mathieu Laensberg een artikel gewijd had, was de afschaffing van het besluit van 20 april 1815, waarmee vrijmoedige bestrijders van het regeringsbeleid konden worden aangepakt. Want hoewel vrije meningsuiting in de grondwet was vastgelegd, maakte dat besluit het voor de regering erg gemakkelijk om auteurs van haar onwelgevallige artikelen te vervolgen. Met instemming nam de *Éclairateur* deze ‘uitstekend beredeneerde en helaas maar al te juiste bespiegelingen’ over.¹⁰⁸

¹⁰³ *Éclairateur*, 12/13 november 1827; citaat: ‘Victoire! la Grèce est sauvée! Victoire!’; idem, 14 november 1827, citaat: ‘la politique de Metternich, qui a fit couler des flots de sang chrétien, a succombé’; idem, 19 december 1827, citaat: ‘le principe de justice qui triomphe en Grèce va sûrement illuminer M. de Metternich’; idem, 28 december 1827, citaat: ‘et de toutes les parties de l’Europe va s’élever le même cri: mort aux Muselmans!’.

¹⁰⁴ Wagner-Heidendal 1972, p. 292-293, 302-309. Het protocol van de Londense conferentie werd afgedrukt in de *Éclairateur* politieke van 19 maart 1830.

¹⁰⁵ *Éclairateur*, 25 november 1827, 8 en 30 december 1827, 3 februari 1828. Een brief van J.G. Eynard (Lyon 1775 – Genève 1863) aan de filhelleense comités in Europa werd afgedrukt in de *Éclairateur* van 12 oktober 1827.

¹⁰⁶ *Éclairateur*, 27 september 1827.

¹⁰⁷ *Éclairateur*, 3 oktober. Oorspronkelijke tekst van de citaten: (le Mathieu Laensberg) ‘qui sans doute est une des feuilles du Royaume, animée du meilleur esprit’; ‘Nous n’en sommes pas encore là’.

¹⁰⁸ *Éclairateur*, 6 oktober 1827. Oorspronkelijke tekst citaat: ‘des réflexions parfaitement raisonnées et malheureusement trop vraies’.

Een aparte bijlage reserveerde de krant op 3 oktober voor de tekst van de rede bij de prijsuitreiking aan leerlingen van de school voor Enseignement mutuel. Ze was uitgesproken door het parlamentslid Charles de Brouckère jr., tevens secretaris van het schoolbestuur.¹⁰⁹ Hij bespeelde daarin twee thema's op een manier die door de *Éclaireur* van harte werd onderschreven. Op de eerste plaats werd de koning hoog geprezen, niet slechts omdat hij de school met f. 600,00 gedoneerd had, maar bovenal om zijn 'voortdurende zorg om het volk te verlichten', die voortvloeide uit 'zijn gehechtheid aan de grondwet, die hij gezworen had samen met ons te handhaven'. In de tweede plaats getuigde hij van zijn heilig geloof in de bijdrage die onderwijs en wetenschap kunnen leveren aan de vooruitgang: 'Morele kennis maakt de mensen beter, wetenschappelijke kennis maakt hen bekwaamer. De laatste ontwikkelt de mogelijkheid om iets goed te doen, de eerste wekt het verlangen naar goed doen. (...) Wetenschappelijke kennis maakt het geloof zuiverder, want ze ontdoet het van bijgeloof en fanatisme; ze maakt het intenser, want ze leidt tot meer waardering voor de grootheid en de almacht van het Oppervezen. Kennis is de bron voor de kracht van de regeringen. De onwetendheid van het volk heeft meermalen geleid tot de ontkrachting van de meest heilzame maatregelen.'¹¹⁰ Het zijn gedachten die uit Kinkers mond hadden kunnen vloeien en die Weustenraad van harte beaamd zal hebben. In zijn Nederlandse gedichten en later in de *Percessie* zou hij ze in soortgelijke bewoordingen overnemen.

Door twee, met '.... d' ondertekende, beschouwende artikelen, getiteld 'De l'éducation politique', presenteerde Weustenraad zich als deelnemer in de gedachtevorming op staatkundig terrein. Er waren twee zaken, zo redeneerde hij, die een gezonde ontwikkeling van constitutionele ideeën remmen: de wil van de bestuurders en de onverschilligheid van het volk. Beide oorzaken maken dat wij ons nog in de luiers van de staatkundige kindsheid bevinden ('nous retenir dans les langes de l'enfance politique'); ze smoren in ons de wens om een waar burger te worden. (En dan rhetorisch:) 'O, als u doordrongen zoudt zijn van uw rechten, zoudt u zich niet meer beklagen over al die misbruiken die u pijn doen.' Ons tijdsgewricht, vond Weustenraad, heeft behoefte aan staatkunde als onderwijsvak en iedere regering zou het zich tot een plicht moeten rekenen om het volk 'in te wijden in de kennis van de rechten en plichten die een mens in zijn kwaliteit van burger, geroepen is uit te oefenen'.¹¹¹

¹⁰⁹ Charles de Brouckère (1796-1860), zoon van de gelijknamige gouverneur van de provincie, stimuleerde in de jaren 1820 als lid van de besturen van het Atheneum en van de school voor Enseignement mutuel én als werkzaam lid van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts de ontwikkeling van onderwijs, wetenschap en cultuur in de stad. Na zijn verkiezing tot parlamentslid in 1826 speelde hij een prominente oppositierol en was hij op vele terreinen (hervorming gevangeniswezen, nieuw wetboek van strafrecht, herziening reglement hoger onderwijs, persvrijheid) de kampioen van de *Éclaireur*. De eventueel nog bestaande aversie tegen de schutterij nam hij weg door in 1828 de leiding daarvan te nemen. Zie: Juste 1867, p. 3-13.

¹¹⁰ Oorspronkelijke tekst citaten: 'Aucun roi ne prouve plus d'attachement que le nôtre à l'acte constitutif qu'il a juré de maintenir avec nous, par une sollicitude constante pour éclairer ses peuples'; 'L'instruction morale rend les hommes meilleurs, l'instruction scientifique les rend plus habiles. Celle-ci donne la faculté de bien faire, celle là le désir de faire bien. (...) L'instruction scientifique rend la foi plus pure, en la dégageant de la superstition et du fanatisme; plus vive, parce qu'elle fait apprécier davantage la grandeur et la toute puissance de l'Être-Suprême. Elle est la source de la force des gouvernements. L'ignorance du peuple a fait tomber plus d'une fois les mesures les plus salutaires.'

¹¹¹ *Éclaireur*, 9 en 10/11 december 1827. Oorspronkelijke tekst citaten: 'O si vous étiez pénétrés du sentiment de vos droits, vous ne vous plaindriez plus de l'existence d'une foule d'abus qui vous tourmentent.' '(...) initier dans la connaissance des droits et des devoirs, que l'homme, en sa qualité de citoyen, est appelé à exercer et à remplir (...)'

APOSTEL VAN KINKERS LEER

De invloed van Kinker op zijn uitverkoren leerlingen in Tandem is groot geweest. Bij het afscheid van de universiteit gingen zij de wereld in om te getuigen van de wijsheden die zij in de gesprekken met ‘mijnheer de voorzitter’ en tijdens de gedachtewisselingen met collega’s-Tandemisten hadden opgedaan. Om het contact levend te houden deden zij hun leermeester na het vertrek uit Luik verslag van hun ervaringen en activiteiten in het openbare leven.

Als journalist en als dichter had Weustenraad bijzondere mogelijkheden om aan de verworven inzichten vorm te geven. Uit de briefwisseling met zijn leermeester, uit zijn artikelen in de *Éclairreur* en uit zijn gedichten in de landtaal blijkt evenwel dat Weustenraad al na enkele maanden zijn eigen weg zocht en zich daarbij steeds verder van de meester verwijderde. Hoewel hij Kinkers visie op het belang van openbaar onderwijs onder supervisie van de staat zou blijven delen, heeft zijn apostolaat van Kinkers leer niet veel langer dan een half jaar geduurd: de periode september 1827-april 1828.

Post Tandem

Afstuderen betekende voor Kinkers favoriete leerlingen meestal ook: afscheid nemen van Tandem. Een feestelijk gebeuren, zo mogelijk tijdens het diner waarmee het jaar werd afgesloten. Maar ook een ernstig moment, omdat het vertrekkende lid nu aan de uitvoering van zijn maatschappelijke taak begon. Daarbij pasten hooggestemde woorden, van voorzitter Kinker en van medeleden. Theodoor Weustenraad goot ze in dichtvorm:

Gewoon uit Kinkers mond de Wijsheid in te drinken
Houd aan zijn gouden leer onwankelbaar u vast,
En doet zijn schoone taal in zuivre toonen klinken
Bij 't halfverlichte volk dat haar nog tegenbast.¹¹²

Lucien Jottrand, afgestudeerd in juli 1825 en daarna als advocaat ingeschreven aan de Brusselsse balie, schreef op 22 december 1825 aan Kinker: ‘Het is een apostel van de leer – ter verspreiding der nederduitsche taal, der trouw aan de Grondwet en des eerbieds wegens den Koning ingerigt –, die den leermeester een verslag stuurt over alles wat hij in het oord alwaar hij predikt, bemerkt heeft, tot zijne zending betrekkelijk.’ De perspectieven voor de verspreiding van het Nederlands in Brussel achtte Jottrand gunstig en Kinker verheugde zich dan ook dat Jottrand eraan kon medewerken ‘om in de zuidelijke hoofdstad van het rijk onze leer in de gemoederen der Brusselaren te doen druppelen’ en ‘de overbergsche [ultramontaanse] suffers en de jezuïetische handlangers in hunne middeneeuwsche pogingen te stuiten’.¹¹³

Hoewel Kinker zijn opvattingen niet tegenover al zijn leerlingen in dezelfde onverbloem-

¹¹² RHCL/GAM, hs. 298: ‘Aan een vriend’, strofe 2.

¹¹³ Jottrand 1872, p. 33, 37. Jottrand gebruikt ‘nederduitsche taal’ liever dan ‘Nederlandse taal’, omdat hij als Franssprekende Waal ook Nederlander is. Het antwoord van Kinker op de brief van Jottrand is van 20 februari 1826. De correspondentie tussen Jottrand en Kinker loopt van december 1825 tot november 1827. Oorzaak van de beëindiging waren volgens Jottrand ‘de gebeurtenissen die de omwenteling van 1830 voorspelden’.

de taal verwoordde, kenmerkt zijn formulering de geest die hem bezielde. Het betekende niet dat Kinker geen respect had voor de leer van Christus, integendeel. Maar de wijze waarop de christelijke kerken daaraan vorm hadden gegeven, was in zijn ogen een verbastering van de waarheid. De bijbelse God is zijns inziens niet meer dan een tijdgebonden expressie van een hogere idee. Voor hem was er maar één godsdienst en die bestond 'in het donkere besef van een bovenzinnelijke wereld, voorgesteld naar de zuivere redebegrippen, eendeloosheid, onbegrensdheid, eeuwigheid'. In dit verband was de boodschap van Christus eenvoudig en helder: 'liefderijke verering van een vaderlijken God en algemene broederliefde.' Die broederliefde zou uiteindelijk moeten leiden tot een 'wereldstaat'. Door zijn werkzaamheid, ook in Tandemkring, wilde Kinker een bijdrage leveren aan de realisering van dit doel, dat tevens het grote doel van Immanuel Kant was: 'een in broederschap en tolerantie samen levende, verenigde mensheid.'¹¹⁴ Dit ideaal van een wereldburgerlijke gemeenschap was voor Kinker ook een bezielende kracht bij zijn arbeid als vooraanstaand vrijmetselaar.¹¹⁵

Van Jean Baptiste Nothomb, afgestudeerd in augustus 1826, is de afscheidsrede bewaard gebleven. Onderverwijzing naar het doel van Tandem ('de oefening van de nederlandsche taal, en verlichting in 't algemeen') deelt hij daarin bescheiden mee dat hij van het eerste nog ver verwijderd is, maar dat hij op het vlak van verlichting enige vorderingen gemaakt heeft. Zo heeft hij zich weten los te maken van allerlei vooroordelen, waardoor hij 'alle bestaande vormen van godsdienst vreemd geworden is' en zich 'als lid van het menschdom beschouwt'. Dat hij niettemin katholiek blijft, is 'omdat eene andere godsdienst, ofschoon mindervalisch, nogtans tegen mijne overtuiging zou zijn'. Hij is ervan overtuigd dat deze opvattingen verbonden moeten zijn met 'verdraagzaamheid, zonder welke de waarheid de gedaante van dwaling aanneemt'. Doel van het leven van ieder individu, van iedere natie, van het gehele mensdom is: 'volmaking; dit doel blijft algemeen, de middelen slechts zijn verschillend door de noodzakelijke verdeling der menschen in volkeren.' En hij besluit: 'Zoodanig, mijne heren, is de geloofsbelijdenis die ik als een rondborstig Nederlander aan vrienden maak; met deze denkbeelden treed ik nu de wereld in en beloof u er trouw aan te blijven.'¹¹⁶

Evenals Jottrand heeft ook Weustenraad aan Kinker verslag gedaan van zijn zendingswerk. Doordat hij daarbij zijn poëtisch talent en zijn literaire kennis heeft aangewend, kreeg zijn apostolaat een bijzondere kleur.¹¹⁷ Zijn aanvankelijke voornemen om maandelijks een nieuwsbrief aan Tandem te zenden heeft hij niet waargemaakt, maar wel correspondeerde hij met Kinker en zond hij hem zijn gedichten toe, nadat die in de *Éclaircur* gepubliceerd waren. Op 31 oktober 1827 reageerde Kinker geruststellend op Weustenraads onvrede en ongeduld over zaken die in Maastricht verbetering behoeften; met de beoefening van de landtaal ging het immers positief en de 'schadelijke vooroordeelen' konden alleen 'bij kleine maten' uitgeroeid worden.

¹¹⁴ Hanou 1988, deel 1, p. 54-65. Over 'Kinkers Wereldstaat (plusm. 1810): een Verlichtingsepos als reactie op Bilderdijs *Ondergang der eerste wereld* (1809)' schreef A.J. Hanou in: *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)*, Nijmegen 2002, p. 232-244.

¹¹⁵ Hanou 1988, deel 1, p. 189, 204-206; Hanou 1997, p. 17: 'Bij Kinker vertegenwoordigt de vrijmetselarij de Verlichting, tegenover de Reactie. Daarachter schuilt een complex, Kantiaans geïnspireerd wereldbeeld. Bij Kinker evolueert de mensheid langzaam naar een groot kosmopolitisch geheel. Daarin staat de ontwikkeling van het individu centraal, en worden de verschillen tussen mensen, religies, naties opgeheven door tolerantie, opvoeding, verlichting. Bij hem moet nu de vrijmetselarij een soort internationale voorhoedepartij zijn die overal wereldburgerschap en vooruitgang bevordert, de mensheid als het ware voorttrekt naar het eindstadium: één wereldstaat, vol geluk.'

¹¹⁶ Brussel, Archief Ministerie Buitenlandse Zaken, film 117.247.28.

¹¹⁷ Aan Weustenraads Nederlandstalige literaire producten zal verderop een aparte paragraaf gewijd worden.

In december 1827 leverde Kinker desgevraagd een bijdrage aan de *Éclaireur*. Ze werd in het Nieuwjaarsnummer geplaatst en de redactie was er nogal verguld mee: 'we konden geen aangenamer nieuwjaarsgeschenk ontvangen.'¹¹⁸ Kinker toonde zich daarin niet ontevreden over de *Éclaireur*, omdat hij er 'een' goeden vaderlandschen geest in vond'. Na een inleiding vol woordspelingen volgde een dialoog in alexandrijnen tussen een medewerker van de krant (HIJ) en hemzelf (IK). Het gedicht begon met de vraag naar de betekenis van de titel *Éclaireur*:

- IK Er is, misschien, in heel de Fransche taal geen woord,
Dat buiten samenhang van andere gehoord,
Zoo veel en velerlei beteek'nen kan. (...)
- HIJ Men denkt daarbij aan Gids, aan Spie, Lantaarnopsteker,
Aan Leidsman, die ons in- of voorlicht; die een toorts
Offakkelt aan 't gespan vooruit draagt, en zoo voorts.
Somtjids Opspoorder, meest Kondschapper, of Verkenner (...)

Over de wijze waarop de redactie deze ruime interpretatie van het begrip had ingevuld, merkte Kinker op:

- IK Tot nu toe zag ik er dat alles nog niet in;
Maar wel een zweem van 't een en ander; een begin
Van 't geen een Dagblad met zoo'n wachtwoord wel mogt wezen,
Dat 't Noord en Zuiderdeel van Belgie moest lezen
Om zaam te smelten tot één lichtbegeerig Volk. –
Word dus, in elken zin van 'éclairer', een tolk,
In beider Tong en Taal, en sta er tusschen beiden,
Om zaam te knopen, wat te voren was gescheiden;
Maar wees er ook de Toorts- en Fakkeldrager van;
Voorlooper van het zacht gekoppelde gespan!

Verkenner en wegbereider voor het span van Noord en Zuid: geen geringe taak.

- HIJ Maar zoudt gij ons, daarbij, uw hulp niet kunnen bien?
- IK Dat is een andre vraag, Mijnheer. – Wij zullen zien.

Nu volgde de afsluiting, opnieuw in ongebonden taal, waarin Kinker sprak over de verschillende interpretaties die men aan de woorden *Wij zullen zien* kon hechten. De betekenis 'Ik zal eerst de kat uit den boom kijken' vond hij 'te triviaal, en in dien zin wenschte ik het niet verstaan te hebben'. Hij koos voor de uitleg, dat hij pas een tweede toezegging wilde doen als zijn andere besognes dat toelieten. Toch mag de vraag gesteld worden of de door Kinker gekozen interpretatie wel zoveel verschilde van de 'te triviaal' genoemde.

Een goede maand later reageerde Kinker met waardering op een hem toegezonden gedicht dat 'le jeune avocat Weustenraad' op 21 januari 1828 'avec feu' had voorgedragen in een vergadering van het Maastrichtse Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Alge-

¹¹⁸ *Éclaireur*, 31 december 1827 / 1 januari 1828. Oorspronkelijke tekst citaat: 'Nous ne pouvions recevoir de plus agréables étreintes (...).'

meen.¹¹⁹ Aan deze brief voegde Tandems ‘ceremoniemeester’ Jacques Verduchêne¹²⁰ een kort epistel toe: hij groette Weustenraad als ‘onvermoeijelijk bestrijder der domperij’ en deelde hem mee dat hij tijdens de afgelopen vergadering aan de leden ten voorbeeld gesteld was als krachtig ijveraar voor ‘het Rijk der Verlichting’.

Een derde en laatste brief van Kinker is van 24 maart 1828.¹²¹ Hierin ging hij desgevraagd uitvoerig in op Weustenraads plan om een Nederlandse vertaling te vervaardigen van *La science de la législation* van de achttiende-eeuwse Italiaanse rechtsfilosoof Gaetano Filangieri.¹²² Ter beoordeling had Weustenraad ook zijn concept van de Inleiding aan Kinker toegezonden. Deze bracht er enkele correcties in aan, maar deelde hem tevens mee, dat hij niet geloofde in de zin van het plan. Weustenraad heeft de zaak dan ook niet doorgezet. In een postscriptum gaf Kinker tenslotte uiting aan zijn kritiek op de inhoud van een strofe uit Weustenraads *Vaderlandsche lierzang*. Deze had het gedicht – Kinker sprak over ‘dichtstukje’ – gepubliceerd in de *Éclaireur* van 3/4 maart 1828 en aan Tandem toegezonden. Een eerste versie van het gedicht had hij vroeger al in Tandem voorgelezen, maar nu was er een strofe aan toegevoegd die Kinker niet beviel (‘ik zou niet opregt handelen, wanneer ik U betuigde, dat ik het aangehangen staartje met genoeg gelezen heb’). Daarin keerde Weustenraad zich tegen de manier waarop een minister zich met reactionaire maatregelen als het ware tussen de koning, ‘bron van heil en welvaart’, en zijn vrijheidslievende volk stelde.¹²³ Met die minister was ongetwijfeld Van Maanen bedoeld, een man, wiens opvattingen Kinker volstrekt deelde en met wie hij dan ook bevriend was geraakt.

Ach! waarom zien wij soms een Staatsministers hand
Die bron van heil en welvaart stremmen,
De Vrijheidsdrift van d’opgebeurden Leeuw
Met geeselslagen temmen,
En vrijven hem voor ’t hoofd het roest der middeleeuw!

Het was een visie, die door de groeiende oppositie in Zuid-Nederland in den brede en heel lang gehuldigd zou worden en waarin het steeds de ministers zijn, in het bijzonder Van

119 *Éclaireur*, 23 en 25 januari 1828. Over dit gedicht en ’t Nut hierna meer.

120 Nicolaas Jacobus (Jacques) Verduchêne (1807-1878) was de zoon van de toenmalige secretaris van het Maastrichtse stadsbestuur. Hij promoveerde tot doctor juris aan de universiteit van Luik op 18 december 1828. Hoewel in de ogen van Kinker tot in oktober 1830 ‘goedgezind’, vertrok hij in november 1830 uit Maastricht en werd advocaat in Tongeren. Later keerde hij terug naar zijn geboortestad om er zijn praktijk voort te zetten. Een gerespecteerd burger: lid van het stadsbestuur, het Burgerlijk Armbestuur, de vrijmetselaarsloge La Persévérance en de Sociëteit Momus. In: RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 51, werd hij – zwaar overdreven – ‘hard belgisch gezind’ genoemd.

121 De brieven van Kinker aan Weustenraad zijn bewaard in: KB Brussel, handschriftenkabinet, II 7714, deel 1. Ze zijn afgedrukt in: Hanou/Vis, II, 1993, p. 252-253 (31 oktober 1827), 257-261 (artikel in de *Éclaireur* van 31 december 1827 / 1 januari 1828), 263-265 (4 februari 1828), 266-271 (24 maart 1828).

122 Gaetano Filangieri (1752-1788) schreef *La scienza della legislazione* (Napoli 1780-1785), een meerdelig, maar onvoltooid werk dat behalve het terrein van de wetgeving ook dat van de economie en de jurisprudentie bestrijkt. In 1786-1798 verscheen een Franse vertaling, die in 1822-1824 herdrukt werd.

123 Kinkers kritiek zou ook, en zeer wel, betrekking kunnen hebben op het ‘Studenten-lied’, dat Weustenraad geruime tijd later zou publiceren (*Éclaireur*, 25 mei 1828) en waarop het door Kinker gebezigde woord ‘dichtstukje’ (tien vierregelige strofen; versregels met afwisselend vier en drie jamben) beter van toepassing is. Daarin had Weustenraad, vergeleken met de versie in RHCL/GAM, hs 298, na het zevende kwatrijn een strofe ingelast: ‘Omhoog klimt dan de Burgerwensch / Dat geen Staatsdienaars-hand, / Om de opgebeurde Oranjestam, / Ooit giftig onkruid plant!’ Naar de inhoud heeft deze strofe een opvallende overkomst met de laatste strofe van de ‘Vaderlandsche lierzang’. Een Tandem-versie van dit laatste gedicht is in RHCL/GAM, hs. 298, niet bewaard.

Maanen en zijn medewerkers, die het reactionaire kwaad belichamen en het zicht van de hooggeprezen koning op de realiteit vertroebelen.¹²⁴

Maar met Kinkers licht geïrriteerde oordeel – overigens aansluitend op het verzoek een kwitantie te mogen ontvangen voor zijn abonnement op de *Éclaireur* en op de wens dat tijdens een aanstaande ontmoeting verder over Filangieri gesproken zou worden – hebben we toch ook het punt bereikt waarop de wegen uiteengingen. De opvattingen van Kinker en zijn leerling over ‘de ware vrijheid’ strookten niet meer met elkaar. De jonge liberalen rond de Mathieu Laensberg, bij wie Weustenraad zich thuis voelde, waren dan wel geen ultramontaanse dompers, maar in Kinkers ogen toch maar ‘halfverlicht’. Rond Pasen 1828 – het feest viel dat jaar op 6 april – zou de breuk duidelijk zichtbaar worden.

De ‘Éclaireur’ als Verlichter

Intussen bestond de *Éclaireur* meer dan een half jaar en waren er, door Weustenraad zelf of met zijn redactionele instemming, al vele zaken aan de orde geweest waarmee de krant zich als progressief verlichtingsblad had gepositioneerd, en dit geheel naar de zin van Kinker en conform de leer van Tandem. Afgezien van de thema’s die hiervoor (in de paragraaf ‘Dagbladschrijver’) reeds aan de orde waren, stippen we hier nog enkele andere zaken aan waarin de ‘Verkenner’ zich duidelijk als ‘Verlichter’ liet kennen.¹²⁵

Expliciet stelde de krant de positie van de adel ter discussie. Die zou zich wat bescheiden moeten opstellen, omdat adellijken het recht op belangrijke functies niet mogen ontleenen aan loze vooroordelen. Ze zullen pas het vertrouwen van het volk mogen genieten, als ze in toewijding, vaderlandsliefde en talent willen rivaliseren met lieden uit andere standen die doorgaans wat beter zijn in het hanteren van de pen en het voeren van het woord. Van Benjamin Franklin is de uitspraak dat in Amerika niet aan iemand gevraagd wordt ‘Wie ben je?’ maar ‘Wat kun je?’ Criterium moet zijn: het nut voor de maatschappij. Als het om de adel als zodanig gaat, is daar geen sprake van, individuele uitzonderingen daargelaten.¹²⁶ Zo’n uitspraak werd gelogenstraft door de feitelijke positie van de adel. In Provinciale Staten van Limburg, waarin Ridderschap, Steden en Platteland ieder 20 afgevaardigden kozen, werden ook steeds edellieden gekozen door Steden en Platteland, zodat meer dan de helft van de plaatsen door de adel bezet werd. Daar kwam bij dat de leden van de Tweede Kamer gekozen werden uit Provinciale Staten. De stellingname van de *Éclaireur* leidde tot twee ingezonden brieven (‘Apologie de la noblesse’) die door de redactie van uitvoerig commentaar werden voorzien.¹²⁷

Met de tweede stand, de geestelijkheid, ging de redactie veel voorzichtiger om. Voor het bewaren van redelijke onderlinge verhoudingen binnen de Maastrichtse gemeenschap was

¹²⁴ C.F. van Maanen (1769-1846) maakte carrière in de Franse tijd, was in 1814-1815 lid van de grondwetscommissie, en vervolgens minister van justitie, een ambt dat hij uitoefende van 1815 tot 1842, met onderbreking van slechts enkele weken (3 september-5 oktober 1830).

¹²⁵ Het regeringsgezinde, voltaireaanse Brusselse week blad *La Sentinelle*, dat graag de spot dreef met de opvattingen van anderen, begon zijn rubriek ‘Variétés’ in het nummer van 20 januari 1828 met: ‘Il paraît à Maestricht un journal intitulé l’*Éclaireur*. Nous aimerions mieux que ce journal s’appelât l’*Éclairé*, et qu’il justifiât son titre’ [Er verschijnt in Maastricht een krant met de titel l’*Éclaireur*. Wij zouden liever hebben dat het zich l’*Éclairé* (de Verlichte) zou noemen, en dat het zijn naam rechtvaardigde].

¹²⁶ *Éclaireur*, 15 en 28 februari 1828.

¹²⁷ *Éclaireur*, 5 en 16 maart 1828.

het verstandig om de eigen opvattingen over kerkelijke zaken in het midden te laten en anderen niet aan te spreken over de hunne. Voor het kenbaar maken van haar opvattingen gebruikte de redactie dan ook graag de indirecte weg. Zo nam ze een volledig hoofdstuk over uit een publicatie van De Montlosier: *Les Jésuites, les Congrégations et le parti-prêtre* in 1827; *mémoire à M. de Villèle*. Daarin adviseerde de schrijver aan De Villèle – dit was de reactionaire, conservatief-katholieke eerste minister van de Franse koning Karel X – om het juk van de geestelijke congregaties en van de priesterpartij af te schudden.¹²⁸ De overwinning van de oppositie in Frankrijk bij de verkiezingen van december 1827 leidde in januari 1828 tot het aantreden van het meer liberale kabinet De Martignac, een gebeurtenis die de kracht van de oppositie in Zuid-Nederland flink opvoerde.

Ook over het Leuvense Collegium Philosophicum, de ‘eigen’ tweejarige filosofie-opleiding van Willem I, waarvoor het overgrote deel van de geestelijkheid geen goed woord over had, liet de *Éclaircur* zich niet rechtstreeks uit, maar gebruikte daarvoor een correspondent. Deze berichtte op 24 januari 1828 vanuit Leuven, dat de opleiding bloeide, wat men er verder ook over beweerde. Van theologisch onderwijs was geen sprake; het was gewoon een degelijke opleiding voor het kandidaatsexamen in de Letteren, een graad die men vroeger ook eiste van personen die tot de geestelijke stand wilden toetreden.¹²⁹ Intussen waren reeds afgestudeerde kandidaten, die door de Zuid-Nederlandse bisschoppen niet waren toegelaten tot de eigen vierjarige theologie-opleiding, naar groot-seminaries van meer coöperatieve bisschoppen op Duits gebied vertrokken. De *Éclaircur* publiceerde een bericht uit Trier, dat deze kandidaten, eenmaal afgestudeerd en ‘beschikkend over de noodzakelijke kennis om het door hen omarmd heilig ambt waardig uit te oefenen’, daar tot priester zouden worden gewijd.¹³⁰ Positief klinkende geluiden uit Bonn en Trier, waaronder het bezoek van de bisschop van Trier aan het Collegium Philosophicum in november 1828, werden vervolgens met regelmaat doorgegeven. Bij Koninklijk Besluit van 20 juni 1829 werd de opleiding facultatief verklaard; een Koninklijk Besluit van 9 januari 1830 bepaalde dat het instituut aan het eind van het studiejaar 1829-1830 zou worden opgeheven.¹³¹

De instelling van het Collegium Philosophicum is al tijdens de regeerperiode van Willem I een tactische blunder genoemd, omdat ze de hevige oppositie van de katholieken opwekte en hun verbond met de liberalen mogelijk maakte. De opzet van de regering werd door Van der Duyn van Maasdam in 1825 onmiddellijk veroordeeld: ‘Hoe kan men met geweld menschen verlichten (...) die niets van zoodanige soort van verlichting willen weten, in wier oog zij zelfs gevaarlijk is, en in meer dan één opzigt hun gevoel kwetst!’ Men had niet

¹²⁸ *Éclaircur*, 17/18 december 1827. De Franse politicus François Dominique de Reynaud, comte de Montlosier (1755-1838), monarchist én antiklerikaal, publiceerde in 1826 een *Lettre d'accusation contre les Jésuites*.

¹²⁹ *Éclaircur*, 30 januari 1828.

¹³⁰ *Éclaircur*, 28 juni 1828. Citaat: ‘(...) à la hauteur des connaissances nécessaires pour remplir dignement le saint ministère qu’ils ont embrassé.’

¹³¹ *Éclaircur*, 3 en 4/5 augustus 1828, 20-21 oktober 1828, 6 november 1828, 10 december 1828; *Éclaircur politique*, 26 juni 1829 en 21 januari 1830. In de nummers van 13/14 en 20/21 oktober 1828, toen de wolken nog niet donker waren, staan berichten over een plan voor voortzetting van de studie aan een groot-seminarie in Rome. Over de historie van de opleidingen in Bonn en Trier, zie ook: Daris 1873, p. 332-333; Calmès 1971, p. 472-476. Volgens De Nooij 1939, p. 176-187, telde het Collegium Philosophicum in 1825-1826 en 1826-1827 respectievelijk 180 en 265 leerlingen, van wie er slechts twee op eigen kosten, dus zonder beurs, studeerden. De meesten waren niet van plan om na de tweejarige filosofische cursus theologie te gaan studeren, maar wilden hun studie voortzetten in de Letterenfaculteit. Ongeveer 40% van de ‘kwekelingen’ kwam uit de provincie Luxemburg, 20% uit Zuid-Brabant, 15% uit Henegouwen, 10% uit Luik en slechts 4% uit Limburg.

moeten proberen 'om onder voorwendsel van de katholieken te willen verlichten, zich in hun regt van godsdienstige vrijheid te mengen.' Van der Duyn beschouwde het Collegium Philosophicum als de ergste van 'de staatkundige en administratieve misslagen' in de periode van het Verenigd Koninkrijk, 'eene noodlottige ingeving', omdat 'aan dezen misslag zoo rijk aan gevolgen, gerustelijk, wanneer ook niet geheel en al de Revolutie van 1830 kan toegeschreven worden'. Zijn mening werd tot in onze tijd steeds opnieuw bevestigd. Zo stelde Lode Wils vast dat de regering van Willem I door de instelling van het Collegium Philosophicum het intussen verworven krediet voor een groot deel verspeelde, waardoor 1825 een keerpunt werd die de afbraak van het Verenigd Koninkrijk inluidde. Bornewasser noemde de koning, die zijn streven naar een nationale katholieke kerk maar niet wilde opgeven, 'het slachtoffer van zijn eigen halsstarrigheid op politiek-religieus terrein'. Uiteindelijk moest hij toegeven, echter 'zonder de tekenen des tijds te verstaan'.¹³²

De opvatting dat er een causale relatie bestaat tussen de stichting van het Collegium Philosophicum en de teloorgang van het Verenigd Koninkrijk, gold ongetwijfeld voor veel katholieken, maar wordt niet bevestigd door de oppositievoering door de liberale journalisten in Luik en Maastricht. Het ging hen om de uitvoering en uitwerking van de constitutie, de 'suprema lex' waarin het 'salus populi' was gelegen. Om dat doel te bereiken kwam in 1828 de unie met de katholieken, het Monsterverbond, tot stand. Toen dat verbond eenmaal gesloten was, lukte het de regering niet meer om liberalen en katholieken tegen elkaar uit te spelen. Hun gezamenlijke roep om vrijheid kon ze tenslotte niet meer negeren.¹³³

Over het openbaar onderwijs zelf had de *Éclaireur* een uitgesproken standpunt. 'Ieder volk, zo redeneerde de redactie, heeft het recht om te leven op een redelijk niveau en, als direct gevolg daarvan, het recht op verlicht onderwijs. Met dit natuurlijk recht correspondeert voor de regering de plicht om het volk te onderwijzen en te verlichten.'¹³⁴ Daarin zag de *Éclaireur* ook het middel om de mensen te bevrijden van 'hun bizarre gehechtheid aan oude gewoonten',¹³⁵ want die waren er de oorzaak van dat zij zich van hun rechten nog onvoldoende bewust waren en zich nog zo weinig betrokken wisten bij een constitutioneel bestuur. Vandaar de instemming, zij het niet expliciet verwoord, met de bemoeienis van de staat met de opleiding van de geestelijkheid. Vandaar ook de erkenning van het recht van de regering om eisen te stellen aan de kwaliteit van onderwijzers en leraren. Het argument van veel opposanten tegen de onderwijspolitiek van de regering, dat die het recht van de ouders miskende om hun kinderen op te voeden naar eigen inzicht, is door de *Éclaireur* aanvankelijk niet, en later niet van harte aanvaard. Ook toen de unie van katholieken en liberalen een feit was, beklemtoonde de krant dat het niet ging om onbeperkte vrijheid ('liberté illimitée de l'enseignement public'), maar om 'een wet die het respect voor de autoriteit van de ouders verzoent met de behoeften van de tijd' ('une loi, qui concilie le respect dû à l'autorité paternelle avec les besoins du siècle'). De regering moest zorgen voor actief toezicht op de kwaliteit, zonder daarbij te vervallen in despotisme. Het belang van het kind, van de ouders en

¹³² Sirtema 1857, p. 94, 89; Wils 1997, p. 508; Bornewasser 1996, p. 265.

¹³³ Ook volgens Kossmann, die van mening is dat het Verenigd Koninkrijk vanaf 1823 aan kracht won en in de jaren 1825-1828 gelukkige jaren beleefde, begint de ontbinding pas met de unie van de liberale en katholieke opposities. Zie: Kossmann 1976, p. 74, 76, 81.

¹³⁴ *Éclaireur*, 1/2 oktober 1827. Oorspronkelijke tekst citaat: 'Tout peuple a le droit de vivre dans un état conforme à la raison et par conséquence immédiate de ce principe, à celui d'être instruit et éclairé.'

¹³⁵ *Éclaireur*, 17 november 1827: 'leur bizarre attachement à des vieilles habitudes'.

van de leraar zelf was immers gediend met een certificering van vakmanschap en moraliteit door een onpartijdige en verlichte jury.¹³⁶

Dat de *Éclaircur* graag melding maakte van de ontwikkelingen op technisch gebied zal niemand verrassen: plannen voor een tunnel onder de Mersey in Liverpool, de ontwikkeling van een roterende drukpers in New York (tot 5000 tweezijdig bedrukte vellen per uur), toepassing van de stoomkracht bij het afschieten van een kanon, voor het bemalen van polders, zelfs voor het aandrijven van een ploeg (waardoor ook de landbouw van de uitvinding kon gaan profiteren).¹³⁷ De prachtige stoomboot, die in april 1830 afgemeerd lag aan de Wyckse Maasoever, was een teken dat ook in Maastricht de nieuwe tijd was doorgebroken.¹³⁸ In Engeland was men de tijd vooruit: de opening van de spoorweg Manchester-Liverpool op 1 september 1830 was het begin van een wijdvertakt Engels spoorwegnet, waardoor dat land 'om zo te zeggen één grote stad zal worden'.¹³⁹

Lijfstraffen waren een Verlichtingsmens, en dus ook de *Éclaircur*, een gruwel. Een door Weustenraad gesigeneerd artikel over dit onderwerp riep de regering op om de burgers ervan te overtuigen, dat alleen morele correcties tot een morele ommekeer konden leiden en dat zij het goede voorbeeld moest geven door een eind te maken aan de tortuur, het te pronkstellen aan de schandpaal en iedere andere barbaarse behandeling van schuldigen, bijvoorbeeld brandmerking, zweep- en stokslagen.¹⁴⁰ Met waardering wees de krant naar het kleine Zwitserse kanton Wallis, waar de doodstraf was afgeschaft: een voorbeeld voor Europa.¹⁴¹ Toen Jeanne Alofs, 'oud 35 jaar, naaister van beroep, geboren en woonachtig te Horn', op 6 augustus 1828 om 12.00 uur, wegens het vermoorden van een nichtje, op de Markt werd terechtgesteld, leidde dat niet alleen tot kritiek op het aanstootgevend gedrag van de beul en op de sensatiezucht van het publiek, maar ook tot de suggestie om de doodstraf voor een bepaalde tijd op te heffen en pas daarna over het handhaven van deze draconische straf te beslissen.¹⁴² De commissie die in ons land bezig was met het ontwerp van een nieuw wetboek van strafrecht, bleek echter vóór het handhaven van de doodstraf. De sociaal bewogen jonge jurist Édouard Ducpétiaux keerde zich in een tweetal brochures tegen dit ontwerp en tegen de reactie op deze brochures door de secretaris van de commissie, de rechtsgeleerde Carel Asser, tevens referendaris van het ministerie van justitie. Asser achtte de reactie van Ducpétiaux ongehoord en diende tegen de schrijver een aanklacht in. Daarop werd Ducpétiaux gearresteerd, maar tot grote vreugde van zijn sympathisanten vrijgesproken.¹⁴³ Helaas

¹³⁶ *Éclaircur politique*, 23 juli 1829, 10 januari en 27 juni 1830. Jaminé 1854, p. 8: 'Il n'y eut entre lui [l'*Éclaircur*] et les autres journaux de l'opposition qu'une seule divergence d'opinion. Il se refusait de croire aux bienfaits contestés de la liberté d'enseignement.'

¹³⁷ *Éclaircur*, 6 februari 1828, 20 maart 1828, 6 juni 1828.

¹³⁸ *Éclaircur politique*, 20 april 1830. Tussen Keulen en Mainz werd de Rijn toen al door zes stoomboten bevaren, zie: *Éclaircur politique*, 11 juni 1830.

¹³⁹ *Éclaircur politique*, 4 juli 1830; idem, 23 juli 1830 (citaat: '[...] l'Angleterre ne formera plus, pour ainsi dire, qu'une grande ville').

¹⁴⁰ *Éclaircur*, 14 november 1827. Aan de geschiedenis van het brandmerken (in 1791 afgeschaft, maar in 1810 weer ingevoerd) werd op 2 december 1827 een artikel gewijd. In de *Éclaircur* van 26 februari 1829 werd brandmerking veroordeeld als een straf die een geciviliseerde samenleving onwaardig is ('indigne d'une société civilisée'). Tegen de in kazernes toegepaste bestraffing met stok- of zweepslagen keerde zich de *Éclaircur politique* op 1, 5 en 12 augustus 1829.

¹⁴¹ *Éclaircur*, 19 en 26 januari 1828.

¹⁴² *Éclaircur politique*, 7, 8 en 13 augustus 1828. Zie ook: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 343, 5 en 6 augustus 1828.

¹⁴³ Édouard Ducpétiaux (1804-1868) was in juli 1827 in Gent afgestudeerd en had een Franse vertaling van zijn uitvoerige Latijnse eindschrijft gepubliceerd onder de titel *De la peine de mort*. Na zijn vrijpraak in het conflict met C. Asser zou hij niet lang van zijn vrijheid genieten. Toen hij in de *Courrier des Pays-Bas* van 28 oktober 1828 de journalisten Louis Bellet en Henri Jador verdedigde, die op 1 juli 1828 tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld waren, werd hij opnieuw opgepakt en op 13 december 1828 veroordeeld tot

leidden de brochures van Ducpétiaux niet tot het gewenste resultaat. Hoewel zijn opvattingen in de Tweede Kamer door een aantal afgevaardigden, o.a. Charles de Brouckère, werden verdedigd, ondersteunde de meerderheid de visie van de commissie Asser.¹⁴⁴ Het sarcastische commentaar van de *Éclaireur* op de ministeriële opvattingen over geseling en doodstraf – ophangen werd door de regering toch beter geacht dan guillotineren – deed daar niets aan af.¹⁴⁵

Maar de affaire Ducpétiaux kreeg een staartje, omdat Charles de Brouckère de kwestie van de persvrijheid principieel in de Kamer aan de orde stelde en een voorstel indiende tot opheffing van de wet van 10 april 1815. Al in maart 1828 had hij het voornemen daartoe aan de Kamer kenbaar gemaakt; een half jaar later, op 3 november 1828, werd het geëffectueerd.¹⁴⁶ Aan de wet van 10 april 1815, 'houdende voorschriften tot spoedige en krachtdadige beteugeling van onrust en kwaadwilligheid', was gekoppeld het Souverein Besluit van 20 april 1815, dat deze wet ook in België van toepassing verklaarde, én de wet van 6 maart 1818, die de wet van 10 april 1815 en het besluit van 20 april 1815 formeel afschafte, maar tegelijk bepaalde dat 'kennisneming en bestraffing der misdaden bij meergemelde wet en besluit opgenoemd, aan den gewone regter, volgens de voorschriften der gewone rechtspleging' werd overgelaten.¹⁴⁷ In feite had zodoende een wet die voortspoot uit de tijdsomstandigheden (de honderd dagen van Napoleon op weg naar Waterloo), algemene geldigheid gekregen en was de ruimte voor vrije meningsuiting, die in artikel 227 van de grondwet geschapen was, flink ingeperkt. Volgens de *Éclaireur* was dit vage, tijdgebonden besluit van 20 april 1815 bedoeld om te worden ingeroepen tegen hen die de openbare rust in gevaar brachten of een oproer veroorzaakten, c.q. welbewust daartoe aanzetten. De situatie in 1815, die zo'n besluit rechtvaardigde, kon niet vergeleken worden met de toestand van het land anno 1828.¹⁴⁸

Begin januari 1828 had de *Éclaireur* nog een zeer positief artikel gewijd aan de situatie van ons constitutioneel geregeerd land, dat temidden van andere Europese naties een gerespecteerde rol speelde. Gelukkig leken de moeilijkheden met Rome door het in augustus 1827 gesloten concordaat opgelost. Alleen de gedateerde bepalingen van 10 en 20 april 1815 en de belasting op het gemaal moesten nog worden aangepakt, vond de *Éclaireur*.¹⁴⁹

Maar nu vertoonden zich toch scheuren in het behang. Op 16 maart 1828 verscheen een door Weustenraad gesigneerd artikel 'Sur les procès de la presse dans le Royaume des Pays-Bas', dat aansloot bij de opvattingen en ideeën die Charles de Brouckère in de Tweede Kamer naar voren had gebracht. De tijd dat het buitenland de politieke en godsdienstige situ-

een jaar gevangenisstraf. Vanuit de gevangenis werkte hij als journalist door. Tijdens de Belgische omwenteling in 1830 ontwierp hij samen met Lucien Jottrand de Belgische driekleur. Na 1830 verwierf hij faam als hervormer van het gevangeniswezen en van de zorg voor geestelijk gehandicapten. Zie: BNB, deel 32 (1964), p. 154-176.

¹⁴⁴ *Éclaireur*, 29 februari 1828, 17/18 maart 1828.

¹⁴⁵ *Éclaireur*, 14 maart 1828.

¹⁴⁶ *Éclaireur*, 7 maart en 6 november 1828.

¹⁴⁷ Sautyn Kluit 1892, 309-311, 344, 357, 375-377. Bij de herziening van de grondwet van 1814 werden van Belgische zijde waarborgen voor de vrijheid van drukpers geëist. Zodoende kwam artikel 227 van de grondwet van 1815 tot stand. Het luidde: 'Het is aan elk geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting, te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlof daartoe noodig te hebben, blijvende nogtans elk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt, verantwoordelijk aan de maatschappij of bijzondere personen, voor zooverre dezer regten mogten zijn beledigd.'

¹⁴⁸ *Éclaireur*, 15/16 september 1828.

¹⁴⁹ *Éclaireur*, 13 januari 1828.

atie in ons land bewonderde ('het meest vrije en gelukkigste land van Europa', 'dat politieke paradijs') is intussen wel voorbij, aldus Weustenraad. Het volk blijkt er onderworpen aan perswetten, aangenomen in een tijd van gevaar met de bedoeling om de veiligheid van de staat in die periode te verzekeren. De rechtspraak blijkt er te verschillen tussen de ene en de andere rechtbank. En wat moeten de ons omringende naties denken van dat toenemend aantal persprocessen? Inmiddels is er een ontwerp voor een nieuw wetboek van strafrecht verschenen, waarin weer middeleeuwse straffen zijn opgevoerd, in strijd met de Europese beschaving van de negentiende eeuw. De geest van dat ontwerp komt met dubbele kracht tot uiting in de nieuwe bepalingen met betrekking tot de pers. Waakzaamheid van de burgers is geboden, speciaal van hun vertegenwoordigers in de Staten-Generaal. Het gaat immers om onze vrijheden, en daarover zullen spoedig de beslissingen vallen. Hij die onverschillig blijft toekijken 'moet rekening houden met de mogelijke gevolgen van zijn schandelijke zorgeloosheid en verdient die in hun volle omvang te ondergaan'. In dit artikel toont Weustenraad zich ook als stilist een gedreven persoon: elkaar opvolgende parallelle zinnen die vragen om declamatie, een climax van opsommingen, retorische vragen, een opgeheven vinger tot slot. Theatraal, maar wel gemeend.¹⁵⁰

In de Goede Week, op 2 en 3 april 1828, publiceerde de *Éclaireur* een tweedelig artikel 'De l'opposition en Belgique'.¹⁵¹ Diverse kranten in het koninkrijk, aldus de redactie, zijn het er al enige tijd met elkaar over eens, dat onafhankelijkheid een eerste plicht is voor de publicist. Een onafhankelijk oordeel valt te prefereren boven de plichtmatige lof, die men tot voor kort gewoon was de regering toe te zwaaien. Een oppositioneel geluid in de pers hoeft niet per se gesteund te worden in de volksvertegenwoordiging. Als wakers over het welzijn van het volk en behartigers van zijn belangen zijn de publicisten de eerste mandatarissen van dat volk. Het is genoeg dat zij er innerlijk van overtuigd zijn dat zij hun plicht vervullen. Dit gezegd zijnde, concluderen zij: dat de oppositie die zich aftekent, gepast is; dat uitzonderlijke wetten moeten worden afgeschaft (bedoeld zullen zijn: de gelegenheidsbesluiten uit 1815 over de persvrijheid); dat de taken van de drie staatkundige machten exact dienen te worden omschreven; dat de uitvoering van de grondwet loyaal geschiede; en dat er een eind moet komen aan de staat van onzekerheid en angst die van een en ander het gevolg is.¹⁵² Een volksvertegenwoordiger in de ware zin des woords was Charles de Brouckère jr. Hij onderschreef de eisen van de oppositie volledig en van harte. Bij zijn terugkomst uit Den Haag werd hem door de harmonie een serenade gebracht.¹⁵³

Op 20 april profileerde de *Éclaireur* zich opnieuw als oppositiekrant. De regering klaagde wel over de zich manifesterende oppositie en de belastingdienst toonde zich verontwaardigd over de allerwegen gehoorde klachten, maar ze deden zich niet de moeite om de juistheid van de grieven te onderzoeken. Deze minachting voor de publieke opinie zou er ongetwijfeld toe leiden dat de oppositie haar aanvallen met nog meer kracht zou hernieuwen.¹⁵⁴ Met instemming werd op 2 mei geciteerd uit een artikel van *Le Belge*: 'Kiezers, het besturen

¹⁵⁰ *Éclaireur*, 16 maart 1828. Citaten: 'la contrée la plus libre et la plus heureuse de l'Europe (...) ce paradis politique'; 'doit s'attendre aux conséquences possibles de sa honteuse insouciance, et aura mérité de les subir dans toute leur étendue'.

¹⁵¹ 'Belgique' betekent hier 'Nederland', Noord en Zuid tezamen.

¹⁵² *Éclaireur*, 2 en 3 april 1828.

¹⁵³ *Éclaireur*, 4 april 1828.

¹⁵⁴ *Éclaireur*, 20 april 1828.

door middel van besluiten, dit soort anachronismen bij een representatieve regering, verlamt onze grondwet, annuleert die iedere keer weer.¹⁵⁵

Kinker, die de *Éclairleur* dagelijks ontving, zal de ontwikkeling van Weustenraad en zijn krant met zorg en pijn hebben gevolgd. Hij was er de man niet naar om zijn emoties ruimhartig te laten spreken of afgedwaalde schapen tot de orde te roepen. Zijn leer over de ware vrijheid was blijkbaar niet besteed aan hen die zich door de emoties van het leven en ondoordachte vrijheidsleuzen lieten leiden, en niet in staat waren om het leven beheerst in te richten vanuit hoog wijsgerig standpunt. Zo waren nu twee van zijn apostelen, Jottrand en Weustenraad, beiden journalist, afgedwaald. en ongetwijfeld zouden er meer Tandemleden, 'in hunne geboorteplaats teruggekeerd zijnde, door deze of geene partij van den goeden weg afgetroond worden', schreef Kinker op 26 maart 1828 aan Van Maanen. Hij dekte zich al in tegen de onvermijdelijke neergang. In april 1828 werkte Tandem nog. Daarna sprak hij er niet meer over. Pas in december 1829 vloaide het woord weer uit zijn pen: Kinker troostte zich toen met de gedachte dat de zojuist in Luik opgerichte Hollandse declamatie-maatschappij 'meer nut dan het gewezen Tandem (zou) kunnen stichten'.¹⁵⁶ De conclusie dat Tandem aan het begin van het academiejaar 1828-1829 is opgeheven, ligt voor de hand.

Dichter in de landtaal

Als dichter in de landtaal heeft Weustenraad in de jaren 1827-1828 op drie plaatsen van zich doen spreken: in de *Éclairleur*, in de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts, en in het Maastrichtse Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Beide verenigingen waren, zoals eerder opgemerkt, opgericht in 1821, de eerste geïnspireerd door de organisatievorm van de Luikse Société d'Émulation, de tweede volgens de richtlijnen van het 'Hollandse' Nut van 't Algemeen. Weustenraad liet zijn gedichten veelal drukken, nadat hij ze eerst in bijeenkomsten van de Société of 't Nut had voorgedragen. Ze dateren voor het grootste deel uit de periode waarin hij nog contact had met Kinker. Nadien ebde zijn behoefte om te dichten in de landtaal weg.

Zijn eerste lange gedicht uit deze periode heet *Aller zielendag* en verscheen in de *Éclairleur* van 16 november 1827. Het is een bewerking in alexandrijnen van 'Le jour des morts' van Louis de Fontanes.¹⁵⁷ De redactie tekende bij het gedicht aan, dat het 'onlangs door een jeugdig beoefenaar der nationale poezij, leerling van den beroemden Luikschen Hoogleeraar Kinker, in een letterkundig genootschap hier ter stede is voorgedragen.' Het gedicht vertelt hoe 'op het veld' de daar begraven doden met eerbied herdacht worden, onder wie ook de pas gestorven Palemon. Na in Waterloo 'met Neêrlands dapperen' gestreden te heb-

¹⁵⁵ *Éclairleur*, 2 mei 1828. Citaat: 'Électeurs, le régime des arrêtés, ces anachronismes dans un gouvernement représentatif, paralyse chez nous, annule à chaque pas, notre loi fondamentale.' Door de uitvaardiging van een Koninklijk Besluit voorkwam Willem I nogal eens de behandeling van het betreffende onderwerp door de Tweede Kamer. Die voelde zich in toenemende mate gepasseerd door deze onconstitutionele handelwijze.

Le Belge, in 1823 opgericht als *L'Ami du roi et de la patrie*, verscheen vanaf 1827 onder de titel *Le Belge, ami du roi et de la patrie* en nam pas in 1830 de naam *Le Belge* aan. Het blad was anti-hollands gezind.

¹⁵⁶ Hanou/Vis 1993, II, p. 278, 281; 1994, III, p. 92.

¹⁵⁷ Herdrukt in: Jaminé 1854, p. 13-16. Louis de Fontanes (1767-1821) was een Frans politicus, dichter en journalist, die eerst Napoleon en daarna Lodewijk XVIII diende. Hij werd begraven naast maarschalk Ney. 'Le jour des morts', een navolging van Thomas Gray, werd door hem geschreven in 1796.

ben, 'vertrok hij naar het dorp, waar uit de nood hem joeg, / en zei, vaarwel aan 't zwaard, en welkom aan zijn ploeg.'

Met het 'letterkundig genootschap', waar Weustenraad zijn gedicht voordroeg, was de 'Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts' bedoeld, en 'onlangs' zal wel 6 november geweest zijn, omdat de algemene vergaderingen van de Société steeds op de eerste dinsdag van de maand plaatsvonden. De vereniging telde, zoals haar naam aangeeft, drie divisies: Wetenschappen (onderverdeeld in de secties natuurkunde-wiskunde, natuurlijke historie, scheikunde-farmacie en medicijnen), Letteren (onderverdeeld in de secties Nederlandse letteren, Franse letteren, geschiedenis, vanaf 1829 ook nog: Klassieke letteren) en Kunsten. In 1829, op het toppunt van haar bloei, telde de Société ruim 110 residerende en ongeveer 60 corresponderende leden. Troetelkind van de vereniging was vanaf 1824 het *Annuaire de la province de Limbourg*, waarin de sectie geschiedenis ieder jaar een substantiële bijdrage verzorgde. Ook Theodoor Weustenraad werd hierbij op 29 juli 1829 ingeschakeld. Hij aanvaardde de opdracht om samen met Guillaume de Crassier, eveneens oud-Tandemlid, de door Martinus van Heylerhoff (1776-1854) geschreven verhandeling over de kloosters kritisch door te nemen en enkele bemerkingen van de sectie daarbij mee te nemen. Weustenraad belastte zich vervolgens op 12 en 16 september, 31 oktober en 15 november met het voorlezen van de definitieve redactie.¹⁵⁸

Scholing stond bij de Société hoog in het vaandel, en daarbij richtte ze zich, bijvoorbeeld door cursussen wiskunde en Nederlandse grammatica, niet alleen op de eigen leden. Ze organiseerde ook kosteloze cursussen voor de jongelui die na het primair onderwijs nog wat meer wilden leren: wiskunde, Nederlandse taal, Franse literatuur, astronomie, plantkunde, en, steeds opnieuw met succes, lijntekenen toegepast op de architectuur. Familie en kennissen van de cursisten werden vervolgens uitgenodigd voor een bezoek aan de tentoongestelde tekeningen.¹⁵⁹ Als goede zoon van de Verlichting schreef secrétaire général Godefroid Stas, ook al oud-lid van Tandem, in zijn jaaroverzicht van 1829 het volgende over de zin van die lessen: 'Hun unieke resultaat is niet enkel de vorming van kundige handwerkslieden; alles in de mens is zodanig vervlochten, dat als men zijn verstand ontwikkelt, men bijna onontkoombaar bijdraagt aan de vorming van zijn moreel gedrag. De jonge mensen die in uw lessen de zin voor wetenschap en orde hebben verworven, zullen die ook in hun huiselijk en burgerlijk leven inbrengen; zij zullen te meer bekwaam zijn om allen hun plichten te vervullen.'¹⁶⁰

Bijna twee weken na Aller zielendag verscheen in de *Éclaireur*: *Begravenis van den Engelschen veldheer Moore gesneuveld in den voorlaatsten spaanschen oorlog*, met de toevoeging 'vrij nagevolgd uit het Engelsch' van de dichter Charles Wolfe (1791-1823). Opnieuw een gedicht dat grotendeels geschreven is in brede alexandrijnen, hier en daar afgewisseld door kortere versregels. Het behandelt de overhaaste begravenis door de terugtrekkende Engelse soldaten van hun veldheer Sir John Moore (1761-1809), die vlak bij La Coruña aan zijn verwondingen over-

¹⁵⁸ *Société des Amis, Travaux* 1829; RHCL/RAL, *Société des Amis*, Notulenboeken van de Divisie Letteren en van de Sectie Geschiedenis. Over de Société: ook Evers 1991.

¹⁵⁹ *Journal de la province*, 6 mei 1827; *Éclaireur*, 27 september 1828. Zie ook: *Société des Amis, Travaux* 1828, 1829, 1830.

¹⁶⁰ *Société des Amis, Travaux* 1828. Oorspronkelijke tekst citaat: 'Leur unique résultat ne sera point de former des bons artisans; tout se lie tellement dans l'homme, qu'en développant son intelligence, on contribue presque nécessairement à former ses habitudes morales. Les jeunes gens qui auront acquis dans vos leçons le goût de la science et de l'ordre, rapporteront ce même goût dans leur vie domestique et civile; ils en seront d'autant plus aptes à remplir tous leur devoirs.'

leden was. Weustenraad was gegrepen door de tragiek en de dramatische kracht van deze gebeurtenis uit de Spaanse veldtocht van Napoleon. De oorlogszuchtige tiran velde de Britse oorlogsheld en dreef diens soldaten voor zich uit, vluchtend naar hun schepen. Het kwaad overwon het goede; de dwingelandij verkrachtte de vrijheid. Weustenraads taalbeheersing schoot tekort om de indrukwekkende slotregels van het Engelse gedicht ('We carved not a line, and we raised not a stone, / But we left him alone with his glory') adequaat te vertalen:

Wij trokken er geen lijn, wij plaatsen er geen steen,
Dien immers vroeg of laat de tijdstroom weg moest slepen,
Maar, zwijgend voortgesneld naar de ons bekende schepen,
Bevalen wij hem aan zijn roem alleen.¹⁶¹

Op 12 december 1827 gaf Weustenraad in twaalf alexandrijnen lucht aan zijn verontwaardiging over de kritische opstelling van een krant – het was niet de *Journal de la province de Limbourg* – ten opzichte van de grote christen-humanist Hugo de Groot (1584-1645), het Delfts orakel, de grondlegger van het volkenrecht, symbool van de vrijheid die zich niet laat knechten. Hugo de Groot was in de achttiende eeuw een coryfee geweest van de Patriotten, die permanent in conflict waren met de Oranjepartij der Prinsgezinden. Als Weustenraad had moeten kiezen, zou er geen twijfel geweest zijn. Maar als goed leerling van Kinker was hij supporter van de eendracht onder koning Willem I. De strijdbijl van het verleden was begraven onder het witte zand van de jonge constitutionele monarchie, waarin eenheid boven partijschap ging. Oude wonden mochten niet worden opengereten, zeker niet ten koste van een vrijheidsheld als Hugo de Groot. Weustenraads opwinding zal dus wel echt geweest zijn, maar de poëtische eruptie is wat overtrokken:

Ontaard, ondankbaar kroost, dat daaglijks u komt laven
Aan de kristallen bron eens door hem opgegraven,
En echter aan zijn roem met scherpe tanden knaagt,
Houd op of sta den naam van Belg af dien gij draagt etc.¹⁶²

Op maandag 21 januari 1828 trad Weustenraad op tijdens de feestelijke jaarvergadering van de Maastrichtse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in de redoute-zaal van de schouwburg. De in 1821 gestichte Maastrichtse afdeling was een wat 'Hollandse' aangelegenheid waarin een aantal protestantse ambtenaren een prominente positie bekleedde: mensen als C.H.C. van der Noordaa, A.W.G. van Riemsdijk en W.C. van Vloten. Maar als apostel van Kinkers leer stelde Weustenraad zich vierkant op achter de Verlichtingsideologie van 't Nut, en met hem enkele andere jonge intellectuelen zoals Charles de Brouckère jr., André van Hasselt en Adolphe Bosch.¹⁶³ In de *Éclaircur* van 23 januari werden twee volle kolommen gevuld met een uiteenzetting onder de titel 'Wat is de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en wat zal zij, waarschijnlijk, eenmaal zijn?' De naam van de au-

¹⁶¹ *Éclaircur*, 29 november 1827, herdrukt in: Jaminé 1854, p. 17-18.

¹⁶² *Éclaircur*, 12 december 1827.

¹⁶³ Adolphe Bosch (ca. 1799-1853): na zijn afstuderen in Luik (1823) advocaat aan de rechtbank van Maastricht, vanaf 1829 aan het Hooggerechtshof te Brussel. In 1829 verscheen te Brussel van zijn hand een *Essai sur la liberté de l'enseignement, précédé d'un coup d'oeil sur la situation actuelle du Royaume des Pays-Bas*. Enkele jaren was hij hoofdredacteur van het oppositieblad *Le Belge*. Later was hij eerste griffier bij het Hof van Cassatie te Brussel.

teur, een ‘célèbre écrivain’, werd niet genoemd.¹⁶⁴ Voorafgaand aan dit opiniërend artikel deed het blad verslag van de feestelijke jaarvergadering zelf. Na een bondig overzicht van secretaris Van der Noordaa over de positieve ontwikkeling van de Maastrichtse afdeling in de afgelopen jaren en een rede van voorzitter Van Riemsdijk over de missie van ’t Nut hield bestuurslid Adolphe Bosch een exposé over ‘Politieke en religieuze verdraagzaamheid’. Na hem was het spreekgestoelte voor ‘le jeune avocat Weustenraad’. Hij droeg een speciaal voor deze gelegenheid geschreven titelloze ode aan ’t Nut voor, die in de *Éclaireur* van 25 januari werd afgedrukt. Het gedicht begint met de landing van Willem op 30 november 1813 op het strand van Scheveningen. Het lijkt de intocht van een held op zijn zegewagen.

Van toen af was ons heil besloten,
Van ’t roemverspreidend tijdstip af,
Toen, voor ’t bewondrend oog van Willems landgenooten
Een Zeeboot, die aan ’t roer vertoonde een Koningstaf
Omvlochten met het loof van frissche Oranjeloten,
Dreef naar ’t weergalmend strand van Scheveningen af;
Van toen af was ons heil besloten,
Toen, Holland, rees gij uit het graf!

De Hollandse Maagd reikte vervolgens de hand aan de Belg. Zodoende kon de bron die dominee J. Nieuwenhuysen in 1784 door de stichting van ’t Nut had aangeboord en waaruit in Holland een brede stroom ‘tot heil en nut van ’t Algemeen’ was ontstaan, nu ook, zij het nog bescheiden, de Vlaamse grond bevruchten. Vervolgens stond de dichter stil bij de aard van de opdracht die de Nutsleden moest bezielen:

’T gebod dat ons verplicht, de leer die wij verkonden
Is uit den mond gevloeid van een Menschlievend God;
’T is d’Evangelieleer, rein, edel, ongeschonden,
Die ’t volk wordt aangetoond tot leidstar van zijn lot.
(...)
Volhardt in ’t streven naar het doel dat wij beoogen!
De onwetendheid vooral baart schande, smart en druk;
Ontwikkelt meer en meer des menschen kenvermogen,
Verlicht zijn geest; daarin berust het Volksgeluk.
(...)
Zweert dat de zucht voor ’t goede uw Vaderlandsche vlijt
Tot aan den rand van ’t graf krachtdadig zal bestieren,
De opborrelende wrok en ’t schrikaanjagend tieren
Van d’afgevallen Belg ten spijt!
Zoo zullen wij dit feest aan Vreugd en Deugd gewijd
Met plegtige eensgezindheid vieren!¹⁶⁵

¹⁶⁴ *Éclaireur*, 23 januari 1828. Aan het eind van zijn uiteenzetting verwijst de ‘célèbre écrivain’ naar de laatste jaarvergadering van ’t Nut, waar M.C. van Hall een rede hield.

¹⁶⁵ *Éclaireur*, 25 januari 1828. Het gedicht verscheen op dezelfde dag in de *Journal de la province*: een ongevraagd gebaar van waardering voor de concurrent. Het werd later herdrukt in: Jaminé 1854, p. 18-20. In KB Brussel, hs. II 7714, deel 1, bevindt zich een dankbriefje d.d. 29 januari 1828 van W.C. van Vloten, oud-directeur der belastingen, aan Weustenraad voor het hem toegezonden afschrift van ‘de dichtregelen met geestdrift den 21e Januarij door U uitgesproken’.

Die tierende ‘afgevalen Belg’ doet denken aan het ultramontaans monster, dat indertijd aan Tandems boom weliswaar enkele takken wist te ontrukken, maar de groeikracht niet wist te stuiten. De ‘plegtige eensgezindheid’ zou evenwel niet van lange duur zijn.

Twee weken later stond in de *Éclaireur* opnieuw een lang gedicht dat Weustenraad eerder, waarschijnlijk op dinsdag 5 februari 1828, tijdens de maandelijkse algemene vergadering van de Société des Amis, had voorgedragen. Het was getiteld *Aan de Osagen* en had een hoge actualiteitswaarde. De Osagen tot wie Weustenraad zich richtte, waren vier mannen en twee vrouwen, behorend tot de Indianenstam van de Osagen, ‘die nobele bewoners van de verre oevers van de Missouri’.¹⁶⁶ Zij waren overgehaald om naar Europa te varen en er een rondreis te maken. Na een verblijf in Parijs bood Brussel hun enkele weken gastvrijheid. Op 9 december 1827 arriveerden ze daar in Hotel de la Paix. Vervolgens werden ze den volke getoond in Leuven, Gent, Brugge en Antwerpen.¹⁶⁷ Op 23 januari reisden ze naar Luik, waar ze de volgende dag in de schouwburg met applaus begroet werden en vanuit hun loge nogal onbewogen naar de voorstelling keken. Paul Metton, redacteur van de *Éclaireur*, die Noord-Amerika bereisd had en daar met de Indianen en hun gebruiken had kennism gemaakt, verheugde zich al op hun komst naar Maastricht waardoor hij nader kennis met hen kon maken.¹⁶⁸ Toen ze op 1 februari inderdaad in Maastricht arriveerden, kon hij zijn stadgenoten met nog meer recht verhalen over het land der Indianen, hun beschilderd uiterlijk, hun haardracht en kleding. De eer die zij Maastricht door hun bezoek bewezen, konden Mettons stadgenoten nu beantwoorden met een bezoek aan de schouwburg, waar de Osagen op 2 en 6 februari aanwezig zouden zijn. In de pauze verschenen zij op het toneel om er, gezeten rond een tafel waarop enkele flessen wijn, wat appels en noten, wat te eten, te lachen en al gesticulerend wat rauwe klanken te produceren. Op 8 februari konden belangstellenden het gezelschap à raison van twee francs bezoeken in het schouwburgcafé van Zeguers. Om de lezers een indruk te geven over de perceptie van een en ander door de Osagen zelf, drukte de *Éclaireur* een fragment af uit Chateaubriands *Atala*, waarin Atala’s geliefde, de Indiaan René, een Parijse schouwburg bezoekt.¹⁶⁹

Afgezien van de breed gespreide belangstelling voor niet-beschaafde ‘wilden’, onder wier primitief uiterlijk zich wellicht een onbedorven ziel verborg, zal de interesse voor deze Osagen bij de intelligentsia ook gevoed zijn door Chateaubriands romantische liefdesgeschiedenis. Geveinsd of oprecht, de belangstelling voor deze ‘anderen’ was groot. In Parijs werden ze door de ‘Société de la Revue encyclopédique’ genodigd aan haar maandelijkse banket. In de eerstvolgende aflevering van de *Revue encyclopédique* verscheen een verslag: ‘De vier aanwezige Osagen waren gekleed in hun mooiste kleren en hebben zich gedurende het hele diner correct gedragen; het blijkt dat zij wat dit betreft de Europese gewoonten gemakkelijk hebben overgenomen. (...) Op het verzoek een lied uit hun land te zingen hebben zij geïmproviseerd, daarbij met hun tomahawks met belletjes een soort van maat slaande en bi-

¹⁶⁶ *Éclaireur*, 2 december 1827. Oorspronkelijke tekst citaat: ‘ces nobles habitants des bords lointains du Missouri.’

¹⁶⁷ *Éclaireur*, 2 en 15 december 1827, 5 en 10 januari 1828; *Journal de la province*, 12 december 1827, 1 en 15 januari 1828.

¹⁶⁸ *Éclaireur*, 25 januari 1828.

¹⁶⁹ *Éclaireur*, 3, 7, 8 februari 1828. Het bericht in de *Éclaireur* van 8 februari luidt: ‘Maestricht, le 7 février: On nous informe à l’instant que les chefs guerriers et les femmes Osages seront visibles dans leur appartemens, demain depuis 9 heures et demie jusqu’à midi chez M. Zeguers, au café du spectacle, où l’on peut se procurer des billets d’admission à raison de 2 francs.’ Op dezelfde pagina het artikel ‘Idées d’un sauvage sur le spectacle’ met het fragment van François René Chateaubriand (1768-1848), wiens *Atala* (1801) speelt in een gebied dat grenst aan dat van de Osagen.

zarre, sterk geaccentueerde klanken uitstotend. (...) Een der Osagen heeft vervolgens een strijdlid laten horen, een angstwekkend, muzikaal gehuil (...). De retorische stijlfiguur die 'overdrijving' genoemd wordt, blijkt die volken niet vreemd te zijn; want de krijgsman heeft zich gehaast te vertellen dat hij op zijn eentje een groter aantal personen had gedood dan er bij het diner aanwezig waren.¹⁷⁰

De Europese trip van de Osagen werd door de pers op de voet gevolgd. Bij de berichtgeving in de *Éclairneur* speelden uiteenlopende ideeën en gevoelens een rol: oprechte ethnologische interesse naast romantische verering voor de 'noble sauvage', *dédain* voor de onbeschaafdheid van het natuurvolk naast ordinaire nieuwsgierigheid voor het afwijkende. Weustenraad had vooral oog voor de pijnlijke, mensonterende kant van het gebeuren:

Neen, vreugd gevoel ik niet bij uwe praalvertooning!
Diep medelijden slechts gevoel ik voor uw lot.
Gij hoort het hoongelach dat opstijgt langs uw woning,
En toch zijt gij ook Mensch, ook 't beeldnis van een God!

Het land van Atala grenst aan uw boschwoestijnen.
Toch schijnt het dat haar lied nooit heeft uw oor gestreeld.
Aandoenlijk is dit lied!

En dan laat de dichter Atala haar lied zingen, waardoor duidelijk wordt dat het geluk niet buiten het land der vaderen gevonden kan worden. Als de zes Osagen zich daarvan bewust waren geweest, zouden zij nooit naar West-Europa gekomen zijn 'om hier, als wild gediert', te worden rondgedreven!

De mensch heeft op uw 'schand', zijn vreugd en heil gebouwd.
'k Herken u thans niet meer voor mijn natuurgenooten.
Wat onderscheidt u nog van 't roofdier uit het woud?
Slechts de ijzren kouw, waarin 't bij ons zit opgesloten.¹⁷¹

De kijk van Weustenraad op het lot van de Osagen lag in het verlengde van de visie, die door de *Sentinelle* scherp verwoord werd: 'Het overheersende gevoel was medelijden met deze ongelukkigen, die zich aan Europa hadden overgegeven; die, gekomen om te kijken, alleen maar bekeken werden. Ze hadden zich verheugd op genoegens en vrijheid, maar vonden slechts verveling en slavernij. Ze hadden gehoopt op een vorm van gastvrijheid zoals zij die bieden aan de eerste de beste vreemdeling, maar ze vonden slechts marktschreeuwers om hen te vertonen, nieuwsgierigen om hen te bezoeken, niemand om hen te ontvangen.'¹⁷²

170 Het verslag verscheen in de *Journal de la province* van 19 december 1827. Oorspronkelijke tekst: 'Les quatre Osages étaient vêtus de leur plus beau costume, et ils ont conservé beaucoup de décence pendant tout le repas; il paraît qu'ils ont, à cet égard, contracté facilement les habitudes européennes. (...) On a prié les Osages de chanter un air de leur pays, et ils ont improvisé, en frappant une sorte de mesure avec leur *tomahawks* à grelots, et en proférant des sons bizarres fortement accentués. (...) L'un des Osages a fait ensuite entendre un chant de guerre, sorte de hurlement musical qui inspire la fureur (...). Il paraît que la figure de rhétorique que l'on nomme exagération n'est pas étrangère à ces peuples; car le guerrier s'est empressé de dire qu'il avait tué à lui seul un nombre d'ennemis plus considérable que celui des personnes présentes.'

171 *Éclairneur*, 8 februari 1828; *Société des Amis, Travaux* 1828. Herdrukt in: Jaminé 1854, 21-23.

172 *Sentinelle*, 1828, p. 18 (nr. 3, 13 januari 1828): 'Le seul sentiment qui dominait en général, c'était la pitié pour ces malheureux, qui s'étaient constitués prisonniers en Europe; qui, venus pour voir, n'avaient abouti qu'à être vus. Ils s'étaient promis des plaisirs et de la liberté; ils n'ont trouvé que l'ennui et l'esclavage. Ils se figuraient une hospitalité du genre de celle qu'ils accordent au premier étranger venu. Ils n'ont trouvé que des charlatans pour les montrer, des badauds pour les visiter, personne pour les accueillir.'

Terug in Luik, in Hotel de la Pomelette, beviel Myanga, een van ‘femmes Osages’ van een tweeling. Tegelijk vermaakte Brussel zich met de vaudeville ‘Les Osages au Louvre’, een geslaagde imitatie met veel kijk- en luisterplezier.¹⁷³ Het vervolg van de Europese rondreis zou voor de Indianen een lange lijdensweg worden. Na optredens in Duitsland en Italië keerden ze in 1829 berooid terug naar Frankrijk om vanuit Le Havre scheep te gaan naar hun geboorteland.¹⁷⁴

De filosofische en patriottische ideeën die Weustenraad in zijn *Vaderlandsche lierzang* verwoordde, wekken enige indruk. Het poëem, dat begin maart 1828 in de *Éclaireur* verscheen, roept eerst de ‘onschuldvolle’ jeugd jaren in herinnering, die gelukkiger leken dan ze in feite waren. Want toen regeerde Napoleon, die ‘de vrijheidsmoed in ’t hart der Burgren deed bezwijken’.

Daarom ook wenscht ons hart geen kindsche jaren
Terug in voor- of tegenspoed,
Hoe streelend ook hun beeld rondom ons heen mag waren
In tintelenden roozengloed.

De dwingeland werd opgevolgd door Willem, de vrededorst, die vrijheid bracht en volksgeluk.

Meer aan dien wijzen Vorst, die gansch Europa huldigt,
Dan aan ons heilig schrift, de Grondwet van den staat,
Zijn wij de Vrijheid, zijn wij ’t Volksgeluk verschuldigd
Dat hier de Vreemdling gade slaat.¹⁷⁵

De blinde onwetendheid haar zetel afgestoten,
’t Verblif der wijsbegeert¹⁷⁶ de Geestlijkheid ontsloten,
’t Bezoedeld spreekgestoelt waarin een Feller zat,
Waaruit Jansenius verwoed te voorschijn trad,¹⁷⁷
Tot heil van Neerlands jeugd gereinigd door zijn zegen,
Thans, door de Rede alleen, met oppermagt bestegen,
De welvaart, op zijn wenk, door kunst en nijverheid
Tot bij den laatsten stand der maatschappij verspreid
Dit moeten wij slechts Willem danken.
Dit roeme Hollands Bard in Godgewijde klanken
Onsterflijk als de roem der Maagd van Nederland.¹⁷⁸

¹⁷³ *Éclaireur*, 13 februari 1828.

¹⁷⁴ *Éclaireur*, 27 juli 1828, 8, 21 januari, 30 april 1829; *Éclaireur politique*, 16 juni, 24 december 1829, 6, 28 maart 1830. De *Sentinelle* van 18 oktober 1829 meldt dat de Osagen, door hun leidsman verlaten, in Marseille zijn, waar ze bedelend in hun onderhoud voorzien.

¹⁷⁵ Deze dichtregels zijn helemaal in lijn met de opvattingen van Willem I zelf. Voor hem was de monarchie ouder dan de grondwet; hij beschouwde de grondwet als een gift van de koning aan zijn volk. Zie: NAGN, deel 11, 1983, p. 233; I.J.H. Worst, in: Tamse/Witte 1992, p. 62-63.

¹⁷⁶ Bedoeld is het Collegium Philosophicum te Leuven.

¹⁷⁷ Hoewel Cornelius Jansenius (1585-1638, theoloog, hoogleraar te Leuven, bisschop van Ieper) binnen de katholieke kerk de antipode was van orthodox-conservatieve jezuïet François Xavier de Feller (1735-1802, redacteur van de *Journal historique et littéraire*, waarin hij de ‘philosophes’ bestreed) hebben ze beiden de Leuvense leerstoel ‘bezoedeld’ door hun rigorisme.

¹⁷⁸ *Éclaireur*, 3/4 maart 1828.

Het scheelt niet veel of ‘Hollands Bard’, Weustenraad, stelt hier de ‘Vorst’ boven de ‘Grondwet’. Aan de koning immers danken wij de overwinning van de rede op de domheid en de spreiding van welvaart over alle lagen van de maatschappij. Weustenraad nam hier geen blad voor de mond: hij zette zich duidelijk af tegen extremen in geloofszaken en toonde zich verheugd over de toevoeging van een wijsgerige component aan de priesteropleiding. Of er in Maastricht van kerkelijke zijde gereageerd is, weten we niet. Heeft de priesterpartij zijn uitspraken beschouwd als persoonlijke erupties van een dichterlijk individu, waarvoor men hem als redacteur van de *Éclaireur* niet wilde aanspreken? Werden zijn opvattingen misschien door (vooraanstaande) priesters getolereerd, of zelfs beleden? Geschokt waren zij zeker niet. Theodoors verkiezing op 6 november 1828 tot lid van de Broederschap van de H. Barbara geschiedde probleemloos, ‘met eenparige stemmen’.¹⁷⁹

Na de ‘godgewijde klanken’ aan het adres van koning Willem I volgde het ‘staartje’, waarmee Kinker zich in zijn brief aan Weustenraad van 24 maart niet zo gelukkig toonde, het staartje dat klaagt over de minister, die zich opstelt tussen koning en volk en zodoende de opgang naar het heil verstoort.

Enkele dagen later maakte de *Éclaireur* melding van het feit dat Weustenraad in de vergadering van ’t Nut van 5 maart 1828 een gedicht *Aan de schim van Bellamy* had voorgelezen, een rijmloos vers, dat al uit zijn studententijd dateerde. Jacobus Bellamy (1757-1786), de jong gestorven patriottische dichter, die niet schroomde om met zijn rijmloze verzen te breken met de classicistische traditie, zal een vurige dichterlijke geest als die van Weustenraad zeker hebben aangesproken. Bovendien kon Kinker, die Bellamy in zijn Utrechtse studententijd gekend had, de herinnering aan de vereerde dichter een persoonlijke tint geven. Ook J.F.X. Würth, die Weustenraad als Tandemlid had voorgedragen, was door Bellamy geïnspireerd en had op aanbeveling van Kinker het gedicht ‘Een Zuid-Nederlandsche jongeling aan Bellamy’ in de *Nederlandsche muzen-almanak* van 1822 mogen publiceren. Weustenraad hernam de thematiek van Würths gedicht en getuigde dat ook zijn vaderlandsliefde door Bellamy’s gedichten versterkt was:

Vanuit uw hart bruist door mijn ziedend bloed
’t Vuur, dat ons voorgeslacht deed blaken
Voor Godsdienst, Vrijheid, Kunstenroem,
Waaruit hun grootheid sproot!

Om vervolgens de eisen te formuleren waaraan voor hem de godsdienst moet voldoen. Het is ‘die leer, die, uit des heilands mond (...) de liefde ontluiken deed (...) de rede nooit aan kluisters legt en ’t hart tot god verheft’.

Dien godsdienst slechts klopt mijn ontvoerde ziel
In volle geestverrukking tegen,
Dien breng ik slechts mijn hulde toe
Voor ’t heilig kruis gebukt.¹⁸⁰

¹⁷⁹ RHCL/GAM, Archief parochie Sint-Servaas, inv. nr. 1644.

¹⁸⁰ *Éclaireur*, 6 maart 1828. In 1829 zou hij het gedicht andermaal voorlezen tijdens een algemene vergadering van de *Société des Amis*, zie: *Société des Amis, Travaux* 1829. De tekst, met aantekeningen van Kinker, is bewaard in RHCL/GAM, hs. 298. Het gedicht telt daar 45 jambische kwatrijnen; per strofe bestaan de regels achtereenvolgens uit 5, 4, 4 en 3 versvoeten. Endepols 1943, p. 182, citeerde een viertal strofen, die hij ‘even anti-clericaal als Bataafs’ noemt. Mogelijk heeft Weustenraad de tekst voor zijn optreden

Tijdens de bovengenoemde Nutsvergadering had Charles de Brouckère jr. een motie ingediend, die vroeg om openstelling van 't Nut voor burgers van alle gezindten, waarbij met name gedacht werd aan de Joden, die reglementair van het lidmaatschap waren uitgesloten. Adolphe Bosch steunde het voorstel; anderen wezen het wel niet af, maar vonden dat het op een ongelegen moment kwam. Het voorstel werd verworpen: 13 stemmen vóór, 23 tegen. We mogen aannemen dat de uitslag van de stemming het heilig geloof van Weustenraad in 't Nut geschokt heeft.¹⁸¹

De onvoorwaardelijke gouvernementsgezindheid was verleden tijd. Toen Weustenraad in april 1828 in de *Éclaireur* een Studentenlied liet afdrukken, had hij dit product uit zijn Luikse studentenjaren wat opgepoetst en er een kritische strofe ('Omhoog klimt dan ...') aan toegevoegd:

Verrukkend is het avonduur
Wanneer 't ontvlamd gemoed
Het hartgeklop eens vriends weerkaatst
Beziel met Neerlandsch bloed
(...)

Den Vorst, die hier door wil des Volks
Ten troon gezeten is,
Klinkt dan het juichend loflied toe
Van onze erkenenis;

Dan zingen wij hoe, door zijn zorg,
De vroeggekwekte boom
Der vrijheid en der nijverheid
Bloeit aan den Jekerstroom;

Omhoog klimt dan de Burgerwensch
Dat geen Staatsdienaars hand,
Om de opgebeurde Oranjestam,
Ooit giftig onkruid plant!
(...)

Verlichting, Vorst en Vaderland
Dit blijve ons hoogste goed!
Dit blijv' 't drievuldig godendom
Dat ons beheerschen moet!¹⁸²

Een maand later publiceerde de krant zijn *Welkomgroet aan de Hollandsche Tooneelkunstenaren*.¹⁸³

in 't Nut en in de Société des Amis bewerkt. Voor het gedicht van J.F.X. Würth in de *Nederlandsche muzen-almanak* 4 (1822), p. 149-150, zie: Steyaert 2007, p. 49-50.

181 Hanou 1988, I, 460, wijst erop dat 't Nut pas in 1864 het lidmaatschap voor Joden openstelde, terwijl vrouwen daar nog tot het einde van de negentiende eeuw op moesten wachten.

182 *Éclaireur*, 25 april 1828. Ook bewaard in RHCL/GAM, hs. 298.

183 *Éclaireur*, 25 mei 1828. In het nummer van 24 mei werd de 'Welkomgroet' als volgt aangekondigd: 'Mr. Majofski et sa troupe, fidèle à leur promesse, sont arrivés en cette ville; un de nos collaborateurs, qui leur a adressé l'an passé ses remerciements en vers, nous ayant fait entendre que de la vile prose n'était pas digne de célébrer leur retour, nous lui avons abandonné la partie.' [Hun belofte getrouw zijn de heer Majofski en zijn gezelschap in onze stad aangekomen. Omdat een van onze medewerkers, die hen verleden jaar in verzen zijn dank heeft betuigd, ons deed verstaan dat goedkoop proza niet waardig was om hun terugkeer te vieren, hebben we ons bij zijn visie neergelegd.]

WELKOMGROET ,

Aan de Hollandsche Tooneelkunstenaren.

Te lang, had ons de Maas, uit de omgelegen steden,
 Tooneelschuim toegevoerd, verstoven voor uw' schreden!
 De kunst, in maskertooi, stond hier te lang beschaamd!
 Te lang, heeft zich Maastricht met een hansworst bevredigd;
 Heeft, voor het ernstig oog, door Aap en Beer beleedigd,
 De Potsemakerij haar voden uitgekraamd!

Die dagen zijn verstreken;
 Die vastenavond voor de kunst
 Is eindelijk geweken,
 Geweken door Thalia's gunst
 Terug in onze streken.

Welkom dan gewijde schaar!
 Treedt vrij der Godinne woning.
 In! vreest voor geen hoongebaar!
 Welkom Gurly- Naret- koning!
 Welkom allen! dankbetooning
 Wacht u bij het kunstaaltar!

Doch, Heeren en Mevrouwen!
 Niet steeds in Fransch of Duitsch gewaad
 Wenschte ik u hier te aanschouwen;
 Gij zult toch wel eens vroeg of laat
 Een Hollandsch kleed ontvouwen.

Lang bleef het grillig zuid verbitterd op het noord.
 Ons hart wordt, dacht men hier, nooit door uw' taal bekoord;
 Die vlaamsche ketterij is meer dan half verdwenen.
 Veel beter dan de dwang kan ons de kunst vereenen!
 De kunst verbroedert al! zij vel't den volkstrots nêr;
 Ja, Frankrijk haat bijna 't oud Engeland niet meer.

Welkomgroet. Aan de
 Hollandsche Tooneel-
 kunstenaren door Theo-
 door Weustenraad, in de
 Éclaireur van 25 april 1828,
 4e pagina, 1e kolom. SB
 Maastricht.

Het optreden van deze toneelgroep onder leiding van T.J. Majofski in juni 1827 had hoge verwachtingen gewekt, al bleef er met betrekking tot de repertoirekeuze wat te wensen over. Weustenraad had de groep in 1827 dankbaar uitgezwaaid met een 'Welvaartgroet' en gevraagd in 1828 terug te komen, ook met oorspronkelijke, Nederlandse stukken. Majofski en de zijnen waren dus zeer welkom. Daar kwam nog bij dat het Maastrichtse publiek te lang met goedkoop vermaak bediend was en dat het theaterleven een kwaliteitsimpuls goed kon gebruiken.

De kunst, in maskertooi, stond hier te lang beschaamd;
 Te lang, heeft zich Maastricht met een hansworst bevredigd;
 Heeft, voor het ernstig oog, door Aap en Beer beleedigd,
 De Potsemakerij haar voden uitgekraamd.

(...)

Doch, Heeren en Mevrouwen!
 Niet steeds in Fransch of Duitsch gewaad
 Wenschte ik u hier te aanschouwen;
 Gij zult toch wel eens vroeg of laat
 Een Hollandsch kleed ontvouwen.

Het idee dat de Nederlandse taal onze Maastrichtse harten niet zou kunnen bekoren was bijna verleden tijd ('Die vlaamsche ketterij is meer dan half verdwenen') en de verhoopte verbroedering tussen noord en zuid zou nu door de kunst verder bewerkt kunnen worden. Zo'n proces liet zich immers niet dwingen, vond Weustenraad ('Veel beter dan de dwang kan ons de kunst vereenen!'). Het gezelschap van Majofski had opnieuw veel succes – negen maal trad de groep voor het voetlicht –, maar de *Éclaireur* was met de gekozen stukken en de tranenrijke voorstellingen niet onverdeeld gelukkig.¹⁸⁴

Na de *Welkomgroet* heeft Weustenraad zijn 'Duitse lier' opgeborgen, al was zijn liefde voor de vaderlandse letteren niet voorbij. Als lid van de sectie Nederlandse literatuur van de *Société des Amis* hield Weustenraad in 1829 nog een uiteenzetting over de vertaling van Feiths 'Het Graf / Le tombeau' door Auguste Clavareau.¹⁸⁵ In 1830 publiceerde hij de tekst in drie afleveringen in de *Éclaireur politique*.¹⁸⁶ Zijn oordeel was negatief. Als men van een goed vertaler mag verwachten dat hij de taal die hij vertaalt, werkelijk door en door verstaat, gaat dat, volgens Weustenraad, niet op voor Clavareau, die bijgevolg de poëzie van onze Hollandse dichters profaneert en verminkt. 'Hoewel Belg en geen voorstander van de geforceerde invoering van de 'langue hollandaise' in onze provincies, mag ik die taal graag beoefenen; ik bewonder, ik houd van de Hollandse dichters, vooral Helmers, Tollens, Feith en Bellamy (...). Stelt u zich voor, welke teleurstelling ik moest ondervinden toen ik diezelfde sensaties, diezelfde beelden, diezelfde gedachten wilde zoeken in de vertalingen van de heer Clavareau! Alles is hier verdwenen.'¹⁸⁷ Waarna Weustenraad overging tot een gedetailleerde vergelijking van de originele tekst van Feiths Graf met de vertaling van Clavareau, althans van de eerste 60 (van de 2000) verzen. Hij besloot: 'Het is me genoeg te laten zien dat de heer Clavareau geen verstand heeft van het Hollands en dat hij niet in staat is Feith te begrijpen.'¹⁸⁸ Al eerder had Weustenraad met Clavareau de spot gedreven. Toen hij in de *Éclaireur politique* onder de titel 'Pièce curieuse' een Franse prozavertaling gaf van Bilderdijs schelddicht op het Frans als 'spraak van basterdklanken', inviteerde hij Clavareau 'om zijn vertalingsmonomanie bot te vieren op deze proeve van filosofische poëzie'.¹⁸⁹

Vijftien jaren later, inmiddels bekend als Franstalig dichter, leverde Weustenraad toch nog twee proeven van Nederlandse poëzie: het *Lied der bannelingen* en *Nachtlied*, beide be-

¹⁸⁴ *Éclaireur*, 13, 15 en 18 juni 1828. Eind 1828 zou de *Éclaireur* zich tijdens de eerste petitiegolf aansluiten bij de roep om taalvrijheid: niet onder dwang, maar uit overtuiging zou de landtaal geleerd moeten worden (*Éclaireur*, 12 maart 1829); de leidraad 'festina lente' zou de regering bij haar taalpolitiek meer vruchten hebben opgeleverd (*Éclaireur*, 24 juni 1829).

¹⁸⁵ *Société des Amis, Travaux* 1829. Auguste Clavareau (1787-1864), geboren Luxemburger, belastingambtenaar en orangist, woonde in Maastricht vanaf 1823, toen hij trouwde met een jonkvrouwe Van Panhuys. Om zijn Franse vertalingen van Nederlandse poëzie werd hij door hen die de taalpolitiek van Willem I steunden, hoog geprezen. Van de *Société des Amis* is hij maar korte tijd lid geweest.

¹⁸⁶ *Éclaireur*, 25 juli, 29 juli, 20 augustus 1830.

¹⁸⁷ *Éclaireur politique*, 25 juli 1830. Citaat: 'Quoique Belge et peu partisan de l'introduction forcée de la langue hollandaise dans nos provinces, je me plais à cultiver cette langue, j'admire, je chéris les poètes hollandais, surtout Helmers, Tollens, Feith et Bellamy. (...) Jugez quel désappointement j'ai dû éprouver en cherchant ces mêmes sensations, ces mêmes images, ces mêmes pensées dans les traductions de M. Clavareau! Ici tout a disparu.' Terzijde, in een noot, merkte Weustenraad nog op, dat Clavareau zich permitteerde om bewerkingen te maken van teksten van Goethe, Gessner, Schiller en Byron en die zonder bronvermelding, dus als eigen werk, te laten drukken.

¹⁸⁸ *Éclaireur politique*, 20 augustus 1830. Citaat: 'il me suffit de faire voir que M. Clavareau n'entend rien au hollandais, et qu'il est incapable de comprendre Feith.'

¹⁸⁹ *Éclaireur politique*, 15 september 1829. Citaat: 'd'exercer, sur cet échantillon de poésie philosophique, sa monomanie traductrice.'

staande uit drie kwatrijnen, met versregels van vier trocheeën. De teksten waren bestemd om gezongen te worden door ‘Vlaemsche zangmaatschappijen’.¹⁹⁰ Het *Lied der bannelingen* zinspeelt op de situatie van de tientallen ontheemde Oost-Limburgers, onder wie Weustenraad zelf. De eerste strofe luidt:

Wreed vervolgd door staetstyranen
Zwerven wij de wereld rond;
Maer de ziel wordt nooit verbannen:
God woont ook op vreemden grond.

Dat Weustenraad niet meer Nederlandse gedichten geschreven heeft, hoeven we niet te betreuren. Het vuur waarmee hij zijn gedichten placht voor te dragen, zal ongetwijfeld indruk hebben gemaakt. Maar zijn Nederlandse poëzie kan ons anno 2009 niet overtuigen. Nog los van de vraag of zijn dichterlijk talent voldoende was, is zijn taalbeheersing onvoldoende om de lezer werkelijk te raken. Ter verontschuldiging kan worden aangevoerd dat hij als dichter in de landtaal dubbel gehandicapt was: in de eerste plaats was het Nederlands voor hem een aangeleerde taal, die hij in zijn omgeving minder hoorde spreken dan het Maastrichts, zijn moedertaal, en het Frans, de taal van de cultuur; in de tweede plaats was de literaire taal die hij wilde imiteren, op zichzelf weinig natuurlijk, – pas vijftig jaar later werd letterkundig Nederland zich van de kloof tussen geschreven en gesproken taal bewust. Weustenraads pogingen tot het uitvoeren van poëtische hoogstandjes waren daardoor tot mislukken gedoemd. Met de zakelijke inhoud van zijn gedichten moeten we ons tevreden stellen.

DE *ÉCLAIREUR*: SALUS POPULI SUPREMA LEX

‘Ons heilig schrift, de Grondwet van den staat’

Omstreeks mei 1828 was voor Weustenraad en de *Éclaireur* een nieuwe periode aangebroken. Nu de Franse émigré Paul Metton de redactie had verlaten, waarmee aan de opvallende oriëntatie van de krant op het culturele leven van Parijs een einde kwam, richtte zich de *Éclaireur* meer op de nationale politiek, met name op de handelingen van de regering, de Tweede Kamer, Provinciale Staten en op de verkiezingen. Wel behield Frankrijk zijn favoriete plaats in het belangstellingsveld van de redactie, maar de aandacht verschoof van de Franse cultuur naar de Franse politiek. De faam van liberaliteit, die het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in zijn beginjaren binnen Europa genoten had, was intussen verdampt. Vanaf januari 1828, toen in Frankrijk het liberale ministerie Martignac de plaats had ingenomen van de conservatief-katholieke regering De Villèle, vonden de jonge Zuid-Nederlandse liberalen daar de voorbeelden ter navolging. Op 14 februari 1829 schreef de *Éclaireur*: ‘Frankrijk toont ons vandaag de dag een regering die oprecht constitutioneel is en inspeelt op de behoeften van de moderne maatschappij; wij hebben tegenwoordig dezelfde behoeften als Frankrijk

190 ‘Vlaemsche zangmaatschappijen’, in: *Kunst- en Letterblad*, Gent, 4 (1843), p. 30. Met dank aan Ecrevisse-kenner Harrie Op den Kamp voor zijn tip.

tien jaar geleden had.' Toen namelijk was het klimaat in ons land nog liberaal, vond de *Éclairreur*, in 1829 was het omgekeerd.¹⁹¹

Weustenraad werd na het vertrek van Metton de eerste redacteur. Intussen gerijpt als journalist, was de oriëntatie op de nationale politiek voor hem eerder een uitdaging dan een probleem. Met alle waardering voor de verlichte ideeën en de wijsheid van Kinker had hij, zoals we reeds zagen, gekozen voor een kritische opstelling tegenover een minister – hij bedoelde Van Maanen – die het zicht van de koning op de belangen van het volk vertroebelde. Ruimer geformuleerd: hij had kritiek op het feit dat de regering door het al te gemakkelijk uitvaardigen van koninklijke en ministeriële besluiten de uitwerking van de grondwet in nadere wetgeving vertraagde en zodoende het parlement belemmerde in zijn wetgevende taak. Ook werd, als gevolg van het uitblijven van wettelijke regelingen, controle op het functioneren van de regering bemoeilijkt. In diverse varianten zou Weustenraad deze ideeën, met veel gevoel voor theater, over het voetlicht brengen. De wet mocht niet ondergeschikt worden gemaakt aan 'persoonlijke opinies van enkele lieden, vaak van een enkele persoon', en waarschuwend klonk het: 'De macht van de ministers wint terrein; wie kan ons vertellen waar die eindigt?'¹⁹²

Meermalen wees de redactie van de *Éclairreur* op de bedoeling van haar kritiek. Het ging haar 'om het bewerken van een toenadering tussen de regering en het volk'. Als ze de onrechtvaardigheid of onwettigheid van een gouvernementele maatregel aanviel, werd ze daarbij in geen enkel opzicht geleid door goedkoop belang of kwalijke speculaties, maar had ze 'enkel en alleen de behoefte onze staatsinstellingen te verdedigen en onze politieke waarborgen te behouden'.¹⁹³

In zijn gedichten had Weustenraad zich te veel retor en te weinig poët getoond. Maar juist aan dit poëtisch défaut, de retoriek, ontleenden zijn dagbladartikelen extra kracht. Zoals eerder opgemerkt zijn de meeste artikelen in de *Éclairreur* niet gesigineerd en moeten we dus naar de auteur raden. Maar het feit dat Weustenraad full time aan de krant verbonden was, gevoegd bij zijn aantoonbaar auteurschap van diverse artikelen die steeds gekenmerkt worden door een emotievolle toonzetting en een daarbij passende gedreven stijl, maken de toeschrijving aan zijn persoon van een aantal andere heel aannemelijk. Afgezien van hun stilistische kwaliteit stoelden ze op gefundeerde inzichten. Dat de andere redactieleden, onder wie Joseph Laurent Jaminé en vanaf augustus 1828 ook Guillaume Nypels, daarin ook hun aandeel hadden, was vanzelfsprekend. Het zal de kwaliteit van de teksten alleen maar verhoogd hebben.

Weustenraads ideeën over het belang van wijsgerige scholing met de rede als leidraad, en over de sturende rol die de regering daarbij moest vervullen, hebben niet tot moeilijkheden of aanvaringen geleid met de kerkelijke autoriteiten. Vrijwel zeker was dit te danken aan de tolerantie die het geestelijk klimaat in Maastricht vanouds kenmerkte. Toch werd hij een

¹⁹¹ *Éclairreur*, 20 juni 1828 en 10 december 1828: overname van artikelen over ministeriële verantwoordelijkheid uit de *Journal des Débats*; *Éclairreur*, 14 februari 1829: (citaat:) 'La France nous offre aujourd'hui le beau spectacle d'un gouvernement franchement constitutionnel et en rapport avec les besoins des sociétés modernes; nous avons actuellement les mêmes besoins qu'elle avait il y a dix ans.'

¹⁹² *Éclairreur*, 6 april 1828; *Éclairreur*, 7 juni 1828: (citaat:) 'Le pouvoir ministériel gagne du terrain. Qui pourra nous dire où il s'arrêtera?'; *Éclairreur*, 13 februari 1829.

¹⁹³ *Éclairreur*, 11 juni 1828: (citaat:) 'opérer un rapprochement entre le gouvernement et le peuple'; *Éclairreur*, 19 december 1828: (citaat:) 'le besoin seul de défendre nos institutions et de conserver intactes nos garanties politiques'.

omstreden figuur, omdat hij luidruchtig uiting gaf aan zijn politieke opvattingen, die de nodige conflictstof bevatten. Hij vond dat de weg van de democratie die door de Franse Revolutie was ingeslagen, niet verlaten mocht worden. De grondwet, in 1815 door de natie aanvaard – al was dat dan gebeurd door een omstreden manier van het tellen en wegen van de stemmen ('l'arithmétique hollandaise') – was hem heilig en aan de consequenties daarvan mocht niet getornd worden. Vooreerst moest aan de grondwet zelf strikt de hand worden gehouden en dienden de intenties die aan de tekst ten grondslag lagen, te worden gehonoreerd. Verder moest de uitwerking ervan in verdere wetgeving voortvarend worden aangepakt. Daartoe hoefde hij zeker geen revolutie te preken; het ging hem slechts om de consequente toepassing en uitwerking van de eenmaal aanvaarde grondslag. 'Een grondwet op zichzelf stelt niets voor, ware het niet dat ze de wet van alle andere wetten is.' Ze diende in gedetailleerde wetgeving te worden geconsolideerd.¹⁹⁴

Maatregelen van de regering die daartegen ingingen, die de weg terug naar het Ancien Régime insloegen, dienden te worden bestreden. Dat betekende: geen onnodig uitstel van wetgeving, geen verdragende koninklijke of ministeriële besluiten; scherpe formulering en toepassing van de trias politica, de gescheiden en duidelijk van elkaar onderscheiden drie machten: de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht.¹⁹⁵ In dit verband was het in oktober 1822 afgekondigde 'conflictenbesluit' hem een gruwel. Dit besluit verklaarde de rechter onbevoegd voor beoordeling van de rechtmatigheid van overheidsdaden, anders gezegd, het beperkte de rechterlijke macht ten gunste van de uitvoerende macht en tastte zodoende tevens de wetgevende macht aan.¹⁹⁶

Omdat de persoon van de koning als hoofd van de staat onschendbaar moest zijn, dienden de ministers de verantwoordelijkheid te dragen voor de wijze waarop de regering de macht uitoefende. De persoon van de koning betrekken in de kamerdiscussies was inconstitutioneel.¹⁹⁷ De ministers moesten op hun handelen kunnen worden aangesproken door het parlement, bij onjuist gebruik van hun macht eventueel veroordeeld worden door de rechter. 'Die onschendbaarheid van de koning is slechts een verdichtsel, maar een fictie die onontbeerlijk is, wezenlijk voor iedere representatieve regering, noodzakelijk voor het handhaven van orde en vrijheid; want zonder die koninklijke onschendbaarheid zou er in de verhouding tussen de monarch en zijn onderdanen altijd verwarring en eeuwig oorlog bestaan. In de uitoefening van de macht, hoe die ook zij, wettig of willekeurig, moeten we steeds de persoon van de ministers kunnen aanspreken; zij alleen zijn er om te antwoorden; tot hen alleen kunnen en moeten zich de klachten en protesten richten van het volk en zijn instellingen (...). De ministeriële verantwoordelijkheid is onafscheidbaar van ieder constitutioneel bestuur.'¹⁹⁸

¹⁹⁴ *Éclaircur*, 11 juni 1828: (citaat:) 'Une constitution n'est évidemment rien du tout, si ce n'est pas la loi de toutes les autres lois'; *Éclaircur*, 14 februari 1829.

¹⁹⁵ *Éclaircur*, 22 juni 1828: 'La plus forte garantie de la stabilité d'un gouvernement représentatif réside dans une démarcation claire et précise des différens pouvoirs qui le constituent' [De sterkste garantie voor de stabiliteit van een representatieve regering bestaat in een heldere en nauwkeurige scheiding van de verschillende machten waaruit zij bestaat]; *Éclaircur*, 10 december 1828: De koning zou bij zijn ambtsaanvaarding verklaard hebben dat hij niet wilde regeren zonder dat er een heldere en scherpe demarcatielijn was getrokken tussen de verschillende staatsvormende machten ['le prince d'Orange ayant déclaré ne vouloir ceindre le diadème que sous la condition sine qua non qu'une ligne de démarcation claire et nette fût tirée entre les divers pouvoirs qui devaient constituer l'état'].

¹⁹⁶ Van Zanten 2004, 178-179, 239; Van Velzen, p. 258-259; NAGN, deel 11, 1983, p. 242; *Éclaircur*, 27 september 1828.

¹⁹⁷ *Éclaircur*, 16 februari 1828: betreft een uit de Mathieu Laensberg overgenomen artikel.

¹⁹⁸ *Éclaircur*, 13 november 1828: (citaat:) 'Cette inviolabilité n'est qu'une fiction indispensable, essentielle à tout gouvernement

Over deze zaken kwamen Weustenraad en, met hem, een aantal andere Zuid-Nederlandse journalisten, in conflict met de regering. Want de ministers beschouwden zichzelf als dienaren van de koning en vonden dat zij slechts aan hem, en niet aan het parlement, verantwoording schuldig waren. Dat de koning het niet anders wilde en die visie zelfs aan zijn ministers oplegde, werd niet openbaar. Zo bleef de mythe van de goede vorst, wiens edele bedoelingen door zijn ministers gefrustreerd werden, in stand en kon de oppositie haar kritiek blijven richten op de ministers, en tegelijk de *pater patriae* beklagen omdat die niet beter wist.¹⁹⁹ Hoewel de onschendbaarheid van de koning door de redactie van de *Éclaircur* een onontbeerlijke fictie genoemd werd, leek ze ervan overtuigd – ze wekte althans de indruk – dat dit staatkundig fenomeen door de persoon van Willem I in de werkelijkheid dicht benaderd werd. Op zijn wekelijkse audiëntie stelde de koning zich als een vader open voor de noden van zijn volk.²⁰⁰ Maar, zo meldde de *Éclaircur*, hoe liberaal en edelmoedig zijn persoonlijk karakter ook was, hij kon niet voorkomen dat er misbruiken waren en vormen van machtsoverschrijding waar hij geen weet van had.²⁰¹ Hijzelf stond daar boven; bij hem geen sprake van 'l'état c'est moi', hij wilde medeburger zijn en regeren aan de hand van wetten, die door het parlement gefiatteerd waren.²⁰² Daarom riep de *Éclaircur* de kamerleden op – en nu horen we Weustenraads eigen stem – om 'durf te tonen en ons te verdedigen tegen de ministeriële tirannie, om de ogen te openen van de koning, de beste aller koningen, die door onbezonnen raadgevers op onwaardige wijze misleid wordt.'²⁰³ Herstel van de vele grieven was nu eenmaal niet van de ministers te verwachten, maar alleen van de koning zelf en van de volksvertegenwoordiging.²⁰⁴ Het geloof leek onwankelbaar: 'Maar de "prince" is er gelukkig nog. Laten we in hem ons vertrouwen stellen. Hij mag dan tot nu toe niet overtuigd zijn van de trouweloosheid van het ministeriële bestuur, we mogen er zeker van zijn dat vanaf het ogenblik dat hij die overtuiging verworven heeft, het rijk van de arrogantie en de slapheid voorbij is,' aldus de *Éclaircur* in februari 1829. En toen bericht werd dat de koning in juni 1829 een bezoek aan Maastricht zou brengen, klonk het: 'Laten we blij zijn dat wij onze soeverein kunnen tonen dat de fouten van zijn ministers niets hebben weggenomen van onze liefde en verering.'²⁰⁵

représentatif, nécessaire au maintien de l'ordre et de la liberté, parce que sans elle tout est désordre et guerre éternel entre le monarque et ses sujets. Dans les actes du pouvoir, quels qu'ils soient, légaux ou arbitraires, nous devons pouvoir retrouver la personne des ministres; eux seuls là pour répondre; contre eux seuls peuvent et doivent se diriger les réclamations agressives du peuple et de ses organes. (...) La responsabilité ministérielle est inséparable de tout gouvernement constitutionnel.'

¹⁹⁹ Els Witte merkt op dat in de roep van de oppositie om verantwoordelijkheid van de ministers ten opzichte van het parlement 'de figuur van de koning gespaard wordt, maar dat de ministers en vooral Van Maanen telkens de volle lading krijgen'. Zij wijst echter niet op de mythevorming in deze kwestie. Zie: Witte 2006, p. 26-27, 34.

²⁰⁰ *Éclaircur*, 22 maart 1828: Op donderdag 20 maart verschenen 230 personen op zijn wekelijkse audiëntie. Zie ook: Aerts e.a. 1999, p. 69; Van Zanten 2004, p. 76.

²⁰¹ *Éclaircur*, 4 mei 1828: 'Le caractère personnel du monarque, quelque libéral et magnanime qu'il soit, n'est donc pas une barrière suffisante contre les abus et les usurpations, parce qu'il ne peut ni tout voir ni tout entendre par lui-même.' Deze zelfde gedachte in het nummer van 24 oktober 1828.

²⁰² *Éclaircur*, 7-8 juli 1828: 'je ne veux que régner que par les lois (...); et moi aussi je suis votre concitoyen'.

²⁰³ *Éclaircur*, 1 november 1828: (citaat: 'qu'ils osent nous défendre contre la tyrannie ministérielle, qu'ils dessillent les yeux du Roi, du meilleur des Rois, que d'imprudents conseillers trompent indignement'.

²⁰⁴ *Éclaircur*, 18 januari 1829: 'ce n'est que de lui et des représentants du peuple que nous attendons le redressement d'une foule innombrable de griefs.'

²⁰⁵ *Éclaircur*, 22 februari 1829: (citaat: 'Mais le prince est encore là, mettons toute notre confiance en lui; si jusqu'à présent il n'est pas encore convaincu de la déloyauté de l'administration de ses ministres, soyons sûr, que du moment où il aura acquis cette conviction, le règne de l'arrogance et de la faiblesse sera passé'; idem, 9 mei 1829: (citaat: 'Que nous serions heureux de pouvoir prouver à notre souverain que les fautes de ses ministres ne lui ont rien enlevé de notre amour et de notre vénération!')

Pas door de Koninklijke Boodschap van 11 december 1829,²⁰⁶ en zonneklaar in september 1830, tijdens de Belgische opstand, werd de ballon doorgeprikt en bleek dat Willem I al die jaren de touwtjes in handen had gehad en dat de ministers niet hun eigen maar zijn melodie hadden gezongen. Na 11 december 1829 was er nog twijfel. De harde conclusie leek onontkoombaar: 'de koning is alles; hij hoeft slechts tegenover God rekenschap af te leggen voor zijn daden en zijn woorden.' Maar die constatering leidde niet tot veroordeling van de koning: zonder 'de funeste invloed die de ministers op de geest van de koning uitoefenen', was het ondenkbaar geweest dat het constitutioneel regiem geworden was tot 'een zuiver monarchaal bewind'.²⁰⁷ 'Ellendige ministers die een koning, onderworpen aan de wetten die hij gezworen had te handhaven, transformeerden in een despoot, en burgers die de vrijheid zo waardig waren, doemden tot slaven.' Hoe anders was het in 1815 bedoeld.²⁰⁸ Pas op 27 augustus 1830 – de berichten over het oproer in Brussel waren net binnen – werd de waarheid uitgesproken: 'Inderdaad, in de praktijk is het de Koning die alles doet; welnu, wie zegt dat de Koning zich vergist heeft of bedrogen is, beledigt hem.' Met andere woorden: de Koning heeft het zelf zo gewild.²⁰⁹

Uit het voorgaande is al enkele malen gebleken, hoeveel gewicht de *Éclaircur* hechtte aan de taak van de volksvertegenwoordigers. Dat gold voor de gemeenteraad, waarover de redactie overigens zelden berichtte, maar zoveel meer voor de Provinciale Staten en in het bijzonder voor de leden van de Tweede Kamer. Als deze volksrepresentanten zonder geldige reden absenteerden, werd hun dit in de krant persoonlijk verweten. Afgevaardigden die zich in de ogen van de redactie niet naar behoren van hun taak kweten – zij werden met name genoemd – behoorden volgens de redactie niet herkozen te worden.²¹⁰ Van een kandidaat-kamerlid verwachtte ze niet slechts dat het een eerbaar man was, maar hij moest ook onafhankelijk zijn, geen eigenbelang kennen én kennis van zaken hebben.²¹¹ Onafhankelijkheid hield in, dat een afgevaardigde bij het uitspreken van zijn mening en bij het stemmen de natie moest vertegenwoordigen, en dus niet de groep die hem gekozen had.²¹²

Alle leden van Provinciale Staten werden met name in de krant vermeld. Zodoende konden zij op hun keuze van de Limburgse afgevaardigden in de Tweede Kamer worden aangesproken.²¹³ De *Éclaircur* was er voorstander van dat kandidaat-afgevaardigden zich in het

206 Van Velzen 2005, p. 333-334.

207 *Éclaircur politique*, 16 december 1829. Citaten: 'il [le roi] est tout; il n'a de compte à rendre qu'à Dieu de ses actes, de ses paroles'; 'la funeste influence qu'ils [les ministres] exercent sur l'esprit du monarque'; 'un gouvernement monarchique pur'.

208 *Éclaircur politique*, 5 maart 1830. Citaat: 'Malheureux ministère qui voudrait transformer en despote un Roi soumis aux lois qu'il a juré de maintenir, et en esclaves des citoyens si dignes de la liberté.'

209 *Éclaircur politique*, 27 augustus 1830. Citaat: 'En effet, en pratique c'est le Roi qui fait tout; or, dire que le roi s'est trompé ou a été trompé, c'est l'outrager.'

210 *Éclaircur*, 28 oktober 1827, 22 november 1827, 8 maart 1828, 6 juni 1828, 4 juli 1828.

211 *Éclaircur*, 30 maart 1828, 15 juni 1828.

212 *Éclaircur*, 16/17 augustus 1828. Eerder, in het nummer van 22 december 1827, had de toenmalige hoofdredacteur Paul Metton een artikel uit de Franse *Journal de commerce de France* overgenomen waarin stond 'dat een afgevaardigde de mening van zijn kiezers moet verdedigen' ('qu'un député doit défendre l'opinion de ses commettants'), maar die opvatting wees de redactie, inmiddels een hecht team geworden, nu unaniem af. Bij een ambtenaar lag dat anders; hij moest naar de mening van de redactie 'trouw zijn aan de wetten en aan zijn geweten' ('il nous paraît qu'un délégué du pouvoir doit être fidèle aux lois et à sa conscience').

213 *Éclaircur*, 30 juni / 1 juli 1828: Wat theatraal was de opgeheven vinger naar de leden van Provinciale Staten: zij hadden te kiezen tussen het respect of de minachting van het volk ('ils ont à choisir entre la vénération et le mépris du peuple'). Ter toelichting: Provinciale Staten vergaderden eenmaal per jaar, begin juli, in een sessie van maximaal twee weken. Bij die gelegenheid kozen zij telkens ook enkele vertegenwoordigers voor de Tweede Kamer. Provinciale Staten bestonden uit drie gelijke groepen: vertegenwoordigers van de ridderschap (hun keuze geschiedde tijdens een vergadering van de ridderschap omstreeks 1 juni), van het platteland (hun keuze geschiedde omstreeks 1 juni door een kiescollege, dat door de stemgerechtigden van de verschillende districten was ge-

openbaar zouden presenteren, zoals baron E.L. Surllet de Chokier dat in 1828 gedaan had.²¹⁴ Verder zou de agenda van de vergaderingen van Provinciale Staten geruime tijd tevoren bekend gemaakt moeten worden, opdat de leden de debatten goed konden voorbereiden, want dat waren ze aan hun status verplicht.²¹⁵

Door op deze wijze de publieke opinie te mobiliseren wist de *Éclaireur* toch de nodige druk uit te oefenen. Kandidaten wisten dat ze ‘en publique’ beoordeeld zouden worden en leden van de kiescommissies werden zich bewust van de noodzaak ‘om hun stem te geven aan een liberale burger en ze te weigeren aan een serviele persoon’. ‘Het volk is het recht ontzegd om te mogen stemmen en het is incapabel verklaard om te onderscheiden welke kandidaten het verdienen om gekozen te worden’, zo stelde de *Éclaireur* met spijt vast, maar de publieke opinie was daarom nog niet machteloos: ze kon de keuze van de kandidaat-afgevaardigden wel degelijk beïnvloeden.²¹⁶ En inderdaad, terugkijkend op de sessie van Provinciale Staten van juli 1828, meende de *Éclaireur* een groei van constitutioneel denken waar te nemen, wat voor de toekomst veel goeds beloofde.²¹⁷

De ‘Éclaireur’: om het heil van de stadgenoten

De sociale structuur van de stad was na 1795 flink in beweging geraakt. Naast de patricische geslachten die voordien door hun rijkdom of maatschappelijke positie in het openbare leven een voorname rol hadden gespeeld, telden nu ook de *homines novi* mee: burgers en ambtenaren die hun bezit door de aankoop van geseculariseerde kerkelijke goederen flink vermeerderd hadden.²¹⁸ De status die dat bezit met zich meebracht, was in enkele gevallen zelfs gehonoreerd met een titel, hetgeen geleid had tot een nieuwe adel naast de oude. Hoewel men ook bij deze groep aanhangers vond van de democratische idealen van de Franse revolutie, werden die vooral beleden en intelligent verwoord door de jonge academici, de ‘liberalen’, die vanaf ongeveer 1820 door de Luikse universiteit bij tientallen aan de maatschappij werden geleverd. Samen met de intussen al wat oudere groep bewonderaars van de nieuwe Frans-revolutionaire staatkunde, zouden zij de vlam van de vrijheid en de gelijkheid brandende houden. Zij waren er allerminst gelukkig mee, dat de regering in 1815 heel wat kundige Fransgezinde ambtenaren, meestal katholiek, al dan niet in naam, vervangen had door vaak minder bekwame Hollandsgezinde, waardoor als het ware een ‘katholiek’ en een ‘protestants’ kamp ontstaan was. François Joseph Crahay, die in mei 1823 chef van de eerste afdeling der provinciale griffie was geworden, moest met grote omzichtigheid manoeuvreren om niet in conflict te geraken met de ene of de andere partij, die met grote hevigheid uiting gaven aan hun tegengestelde politieke opvattingen. ‘Het waren de eerste kiemen, de

kozen) en van de steden (hun keuze geschiedde door de leden van de gemeenteraad). De leden van de gemeenteraad werden gekozen door een kiescollege; dit kiescollege was gekozen door de stemgerechtigden van de stad. Stemgerechtigd waren zij die een bepaalde census betaalden. Zie: L. Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*, Groningen 1987, passim.

²¹⁴ *Éclaireur*, 16/17 mei 1828, 2 juli 1828, 4 juli 1828. Erasme Louis baron de Surllet de Chokier (1769-1830), lid Tweede Kamer 1815-1818, 1828-1830, lid Provinciale Staten 1819-1829, voorzitter Belgisch Nationaal Congres november 1830 – februari 1831, waarna regent van België tot de inauguratie van koning Leopold I in juli 1831.

²¹⁵ *Éclaireur*, 22 juni 1828.

²¹⁶ *Éclaireur*, 30 mei 1828: (citatien): ‘à accorder leur suffrage au citoyen libéral, à le refuser au servile’; ‘le peuple est déshérité du droit d’élire; on l’a déclaré incapable de discerner (...) les hommes qui ont un véritable titre à l’emploi électif.’

²¹⁷ *Éclaireur*, 20 juli 1828.

²¹⁸ Bos 1995, p. 201.

prelude tot wat men later noemde: de grieven tegen de heersende macht en tegen dat hatelijk systeem van vriendsjespolitiek dat het Hollands bestuur praktiseerde ten nadele van zijn Belgische onderdanen,' aldus Crahay, bepaald geen man van uitersten, die daarenboven dicht genoeg bij de bron zat om over de zaak te kunnen oordelen.²¹⁹

Toen oud-burgemeester J.F. Hennequin in oktober 1827 opnieuw in de raad werd gekozen²²⁰ – hij was door de koning na het schutterijconflict van 1821 ontslagen en vervangen door J.G.C. van Slijpe, telg uit een 'Hollands' patriciërsgezicht – werd dat gevoeld als een overwinning op de bevoogding. Het jaar daarop gebeurde hetzelfde met een ander in 1822 ontslagen raadslid: de Franstalige advocaat Charles Destouvelles (1775-1842).²²¹ Bijna gênant voor fervente voorstanders van de taalpolitiek van de regering – maar in Maastricht werd die soep niet zo heet gegeten – was het door Destouvelles in de raad uitgesproken dankwoord. Hij deed dat in het Frans, al was hij zich ervan bewust dat dit niet volgens de regels was. Hij excuseerde zich daarvoor: als hij de gevoelens die hem op dat moment bezielde, in het Nederlands moest verwoorden, zou dit enkel tot gebrabbel leiden.²²²

Typerend voor de zich wijzigende sociale verhoudingen was ook de aanval op graaf H. de Liedekerke, die behalve lid van de gemeenteraad en van Provinciale Staten, ook lid was van het stedelijk kiezerscollege, dat in actie moest komen bij de keuze van een nieuw raadslid. Maar als hij van zijn mandaat gebruik moest maken, liet hij het vaak afweten, reden waarom het stadsbestuur hem royeerde. Zijn excuus dat hij het convocaat voor de vergadering van het kiezerscollege niet tijdig ontvangen had, werd niet geaccepteerd. Met recht, vond de *Éclaireur*: 'Was hij soms van mening dat zijn adeldom en rijke bezittingen hem ontsloegen van de verplichting tot het vervullen van zijn mandaat?'²²³ Later voerde de graaf aan dat hij vanwege een hevige jichtaanval niet in staat was geweest 'om van zijn buitengoed herwaarts te komen'. Die reden van verhindering werd uiteindelijk door het stadsbestuur als 'aanneemelijk' bestempeld. De Liedekerke had zijn naam gezuiverd, maar was zo verstandig om enkele maanden later zijn ontslag in te dienen, omdat hij vanwege herhaalde en langdurige afwezigheid uit de stad zijn functie als raadslid niet naar behoren kon vervullen.²²⁴

De kampioen onder de volksvertegenwoordigers was voor de *Éclaireur* Charles de Brouckère jr. In de stad was hij een gewaardeerd bestuurslid van de school voor Wederkerig onderwijs en van het Atheneum en actief als lid van de Société des Amis, o.a. doordat hij aan geïnteresseerde jongelui kosteloos lessen wiskunde en Franse literatuur gaf. In 1824 werd

219 RHCL/GAM, handschriftenverzameling nr. 307, p. 188: 'L'on peut assez bien résumer la situation par les noms de Catholiques et de Protestants sous lesquels on désignait respectivement les deux camps'; p. 212-213: (citaat:) 'c'étaient les premiers germes, la prélude à ce que plus tard en appela les griefs contre le pouvoir dominant et contre cet odieux système de favoritisme que le Gouvernement Hollandais mettait en pratique au détriment de ses sujets Belges.' Ook Jaminé constateerde dat Maastricht, hoewel de val van het Frans regiem er met vreugde begroet was, al gauw een afschuw had van het nieuwe bewind, 'toen het zag hoe de besturen bezet werden door oude gunstelingen, die even incapabel als arrogant waren, en dat de Hollandse aanmatiging in de plaats kwam van de Franse hoffelijkheid' (lorsqu'elle vit peupler les administrations de vieux favoris aussi incapables qu'arrogants, lorsque la morgue hollandaise remplaça l'urbanité française); zie: Meyers 1929, p. 10, 16.

220 *Éclaireur*, 3 oktober 1827.

221 *Éclaireur*, 3 oktober 1828.

222 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 345, 2 oktober 1828: 'Si j'avais eu recours à l'idiome Hollandais, je n'aurais pu que balbutier les sentimens qui m'animent en ce moment.'

223 *Éclaireur*, 16 oktober 1828; idem, 8 oktober 1828: 'M. de Liedekerke croirait-il que sa noblesse et ses richesses le dispensent de remplir son mandat?'

224 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, nr. 595, 29 oktober 1828; idem, nr. 555, 27 november 1828; idem, nr. 359, 28 december 1829; *Journal de la province*, 14 februari 1829.

hij lid van Provinciale Staten, die hem in 1826 naar de Tweede Kamer afvaardigden. Daar had hij zich geprofileerd als een onafhankelijk liberaal voortrekker. Onafhankelijk inderdaad, want zijn vader, Charles de Brouckère sr., was gouverneur van Limburg en zeer gezagsgetrouw. Hij zal veel moeite hebben gehad met de keuzes van zijn zoon. 'Wat wilt u, Sire,' sprak de oude heer tot de koning die hem erover aansprak, 'hij is nog jong, de tijd zal hem wel corrigeren.' Charles jr. was toen de dertig al gepasseerd en vader zou geen gelijk krijgen. Het typeert de onafhankelijkheid van de *Éclaircur* dat die over de vader van de zo gewaardeerde zoon eerlijk en hard durfde oordelen. Toen de gouverneur op 3 augustus 1828 werd weggepromoveerd naar de Eerste Kamer – dat was geen gezichtsverlies, want hij was toen bijna 71 jaar – bestempelde de *Éclaircur* hem als te behoudend, doof voor hem niet welgevallige geluiden uit Provinciale Staten en met te weinig begrip voor de geest van de grondwet, hetgeen een vooraanstaand ambtenaar niet paste.²²⁵

In vergelijking met een regionale krant in onze tijd bracht de *Éclaircur* betrekkelijk weinig stadsnieuws. De redactie streefde niet naar het verslaan van het kleurrijk leven van iedere dag, en de verenigingen en sociëteiten hadden duidelijk geen behoefte aan naamsbekendheid, – ze zochten alleen de publiciteit als hun activiteiten een uitgesproken openbaar karakter hadden. Toen de *Journal de la province de Limbourg* in mei 1827 een uitgebreid en zeer waarderend artikel wijdde aan de activiteiten van de Société des Amis, reageerde het bestuur geïrriteerd met de mededeling dat het aan dit artikel niet had meegewerkt en dat de Société vooralsnog van mening was dat ze het publiek niet hoefde te onderhouden over de zaken die in haar vergaderingen behandeld werden.²²⁶

De *Éclaircur* recenseerde wel de evenementen in de schouwburg: toneelstukken, opera's, voorstellingen door kleine reizende theatergroepen. Maar de seizoenen 1827-1828 en 1828-1829 waren voor het Maastrichtse theaterleven een moeilijke periode. Het Luikse gezelschap dat normaliter garant stond voor een reeks optredens, liet verstek gaan,²²⁷ en het Maastrichtse publiek was nu aangewezen op de theatergroepen uit Verviers²²⁸ en Aken,²²⁹ die niet ongenegen waren voor een korte periode naar Maastricht te komen, of op reizende Franse gezelschappen die zich doorgaans groepeerden rond sterren die hun glorietijd in Parijs achter de rug hadden.²³⁰ Een van de weinige hoogtepunten was het concert op 30 december 1827 onder directie van monsieur Ferdinand, chef d'orchestre van de Luikse schouwburg, waarin de hoofdrol was weggelegd voor de bekende Franse zangeres Mme Damoreau-Cinti.²³¹ Gelukkig bloeide juist in deze jaren het stedelijk muziekleven op en leverden de concerten van de Société Philharmonique en van het gemengd koor Orphée,

225 Emile Ramakers in: *Gouverneurs* 1989, p. 22-24; Juste 1867, p. 4-5; *Éclaircur*, 10 augustus 1828.

226 *Journal de la province*, 6, 8 en 9 mei 1827.

227 *Éclaircur*, 15 december 1827, 31 augustus 1828, 1 november 1828.

228 Het gezelschap uit Verviers speelde gedurende zes weken in de maanden januari-maart 1828, zie bijvoorbeeld de *Éclaircur* van 16 januari 1828, 27 januari 1828, 27 maart 1828. Een bezwaar was dat Verviers een 'troupe parlante' was en dus geen zangstukken (opera, vaudeville) kon brengen, terwijl de bezetting van de toneelgroep uit Aken incompleet was, zie: *Éclaircur*, 12 oktober 1828.

229 *Éclaircur*, 16 en 29 november 1828, 3 december 1828. Een groep Duitse tonelisten uit Keulen en Koblenz gaf enkele voorstellingen in oktober, maar kon de toets der kritiek niet doorstaan, zie: *Éclaircur*, 11, 13/14 en 20/21 oktober 1828.

230 Voor het gezelschap van Mme Dufrénoy, zie: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur Maastricht, inv. nr. 237, 7 december 1828, en de *Éclaircur* van 7 januari, 29 januari en 4 februari 1829. Voor het gezelschap van Éric Bernard, zie: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur Maastricht, inv. nr. 247, 26 december 1828, de *Éclaircur* van 22 en 30/31 maart 1829, en de *Éclaircur* politique van 8 april 1829.

231 *Éclaircur*, 16 en 30 december 1827.

nieuw kunstzinnig genot.²³² Maar het theaterleven kwakkelde. Diverse ‘troupes nomades’ konden er geen leven in brengen. De *Éclaireur politique* troostte zijn lezers in april 1829 met de aankondiging van enkele voorstellingen door de ‘troupe lyrique de Liège’, het Akense toneelgezelschap en de Hollandse tonelisten van Majofski.²³³ Maar het seizoen 1829-1830 maakte veel goed. Maastricht kreeg een ‘eigen’, Franstalig gezelschap (‘Les artistes dramatiques et lyriques’) onder leiding van dirigent Fiévez, bestaande uit 20 personen van wie er een aantal stem en instrument combineerden.²³⁴ Doorslaggevend was hun succes niet, maar toch groot genoeg om in het volgend seizoen door te gaan.²³⁵ Memorabel waren de concerten op 7 december 1829 en 4 januari 1830 van de jongens Batta: Alexander (cello), Laurent (piano) en Joseph (viool), hoewel de belangstelling van het publiek tegenviel. Enkele weken later, op maandag 15 februari, volgde het optreden van de internationaal gevierde sopraan Henriette Sontag. De toegangsprijzen waren aanmerkelijk verhoogd, maar de zaal zat stampvol en het enthousiasme van het publiek was onbedwingbaar. Hoezeer haar ster boven de materie uitsteeg bleek niet alleen uit het koninklijk gebaar waarmee de diva de opbrengst van het concert (f 499,-) stortte in de armenkas, maar ook uit het gedicht dat André van Hasselt aan haar opdroeg:

O! ces doux chants roulant en molles cascates,
 En flots capricieux,
 Viennent-ils, viennent-ils des sphères immortelles?
 Ces doux accens brodés en magiques dentelles
 En tissus gracieux? (...).²³⁶

Ongetwijfeld strekte ook aandacht voor literatuur tot heil van de stadgenoten. De onbekendheid van en de vooroordelen tegen de nationale letterkunde moesten worden weggenomen, schreef de *Éclaireur* in december 1827. Dat was ‘de plicht van iedere verlichte vaderlander die heilzaam wilde inwerken op de publieke opinie’, en daarom zouden er artikelen gewijd worden aan de klassieke schrijvers die het meest hadden bijgedragen aan ‘onze literaire roem’.²³⁷ Zoals we reeds zagen, werd een aantal van die artikelen geschreven door André van Hasselt. Voor het merendeel bestonden diens bijdragen overigens uit Franse gedichten, terwijl redacteur Theodoor Weustenraad zo nu en dan zorgde voor poëzie in de landtaal. De ongeveer veertigjarige Auguste Clavareau was geregeld in het nieuws met zijn Franse vertalingen van contemporaine Hollandse dichters, maar hij vervaardigde ook oor-

²³² De *Éclaireur* van 1 november 1828 wees nogmaals op de inspirerende persoon van Louis Polis, die zorgde voor ‘la direction de deux sociétés en une puissante coopération aux travaux de deux autres’. Met deze vier ‘sociétés’ zijn waarschijnlijk bedoeld: het Philharmonique Genootschap, het Zanggezelschap Orphée, de Société des concerts d’amateurs en de Société d’Harmonie. De *Éclaireur politique* van 30/31 maart 1829 meldde dat de Société Philharmonique op 9 april 1829 een serie van 7 concerten afsloot; het nummer van 28 februari 1830 gaf de gewijzigde data door van het 5e en 6e concert in het seizoen 1829-1830. Zie ook: Quaadvlieg 1979, p. 10.

²³³ *Éclaireur politique*, 8 en 23 april 1829.

²³⁴ *Éclaireur politique*, 2, 13, 20 september 1829.

²³⁵ *Éclaireur politique*, 18 oktober 1829, 21 maart, 28 april 1830; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 355, 2, 12, 22 augustus 1829; inv. nr. 363, 7 april 1830; inv. nr. 556, 5 en 25 augustus 1829; inv. nr. 557, 8 april, 14 oktober 1830.

²³⁶ *Éclaireur politique*, 2, 9, 31 december 1829; idem, 13, 14, 17, 19 februari 1830. Het gedicht van Van Hasselt, afgedrukt in het nummer van 17 februari 1830, ook in: Van Hasselt 1834, p. 221-223. Vertaling citaat: O, die zoete zangen, zich voortbewegend in zachte waternalletjes, / in wispelturige golfjes, / komen zij, komen zij uit onsterfelijke sferen? / Die zachte toonreeksen, geborduurd in magisch kantwerk, / in bekoorlijke weefsels? (...).

²³⁷ *Éclaireur*, 23 december 1827. Het artikel is gesigneerd met de initialen V.D.

Frontpagina van de Éclaireur, nr. 84 van 23 december 1827. SB Maastricht.

spronkelijk werk. Toen zijn *Oeuvres dramatiques* begin 1828 in twee delen verschenen, werden die door de recensent van de *Éclaireur* welwillend ontvangen. Vanwege het gedicht 'Harmonie de la nature' werd hem zelfs 'een eervolle plaats onder de dichters van onze dagen' toegerekend.²³⁸ Weustenraad zou later ongunstig oordelen over de kwaliteit van Clavareaus vertaalwerk. Aan de 'bataille romantique', de strijd tussen het opkomende 'romantisme' en het gevestigde 'classicisme', die in de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1826, wat later dan in Frankrijk, gevoerd werd, besteedde de *Éclaireur* in mei 1828 de nodige aandacht. De Mathieu Laensberg had zich al in 1826 als voorvechter van de jonge literaire generatie opgeworpen en ook het Brusselse weekblad van Charles Froment en Louis Barré, de *Sentinelle du Royaume des Pays-Bas*, opende zijn kolommen voor de aanhangers van de nieuwe school, onder wie André van Hasselt.²³⁹ Weustenraad zal gevleid zijn geweest door het gedicht 'A un poète' in de *Sentinelle* van 30 maart 1828, dat Van Hasselt aan hem opdroeg:

Oh, qu'ils sont doux les chants de ta harpe légère!
 Dans un rayon de l'aube, un génie à la terre
 T'apporta, se voilant d'un lumineux faisceau;
 Et, descendu du haut de la céleste voûte,
 Un ange aux ailes d'or vint allumer sans doute
 Une étoile sur ton burceau.

²³⁸ *Éclaireur*, 13 februari 1828.

²³⁹ Charlier/Hanse 1958, p. 251-253. Zeer gedetailleerd: Charlier 1948.

J'aime l'accent naïf de ta naïve muse;
 Soit qu'aux murs de Slavande, où le ramier s'amuse
 A reposer son vol de débris en débris,
 Dans la molle fraîcheur de la grotte attentive,
 Tu soupîres tout bas la ballade plaintive
 A l'écho des sentier fleuris.

Soit qu'au rives du Jaer, ou les peupliers sombres
 Bercent sur le gazon leur gigantesques ombres,
 Tu chantes la colombe errante dans les cieux,
 Ou la saule qui pend sur les eaux sa verdure,
 Comme s'il écoutait, dans leur vague murmure,
 Quelques accens mystérieux.

Mais sur un ton plus beau, dans un plus beau délire,
 Que la Grèce à son tour fasse parler ta lyre,
 (...)

Van Hasselt, die in dit gedicht de tonen laat doorklinken van Theodoors Franstalige poëzie uit zijn middelbare schooltijd, vraagt hem om de filhelleense lier van zijn Luikse studiejaren weer op te nemen.²⁴⁰

De Éclaireur, die Van Hasselt presenteerde als 'een voortrekker van de romantici in onze provincie', pleitte in mei 1828 voor matigheid: Chateaubriand was de prins der romantische prozaschrijvers, Lamartine van de romantische dichters, beiden erkend door iedere liefhebber met een ontwikkelde smaak, of hij zich nu tot de 'romantiques' of 'classiques' rekende. Maar de romantische mode had de vernieuwers ook tot excessen verlokkt: 'Ieder van hen liet zich leiden door zijn hybris of zijn grillen. De meest bizarre, monsterlijke en extravagante denkbeelden werden uitgeschreven en gedrukt, en een publiek dat tuk was op nieuwe emoties hemelde ze op, kocht en verslond ze.'²⁴¹ Twee jaar later was er van die reserve niet veel meer over en had het 'romantisme', 'die jonge poëtische school die zich zo sterk in Frankrijk verheft', het van het classicisme gewonnen.²⁴² Trots werd gemeld dat Van Hasselts ode

²⁴⁰ Sentinelle, nr. 14, 30 maart 1828, p. 107-108. Het gedicht telt acht strofen van zes regels. Vertaling van het afgedrukte fragment: O, wat zijn ze zoet de zangen van je lichte harp! / In een straal van de dageraad bracht jou naar de aarde / een genie, zich hullend in een bundel van licht; / En, neergedaald hoog uit het hemelgewelf, / Kwam een engel met gouden vleugels zonder aarzeling / Een ster ontsteken boven je wieg. // Ik houd van de onbevange toon van je jeugdige muze; / Of je nu bij de muren van Slavante, waar de houtduif vrolijk / Van de ene naar de andere verval-
 len muur vliegt, / In de vochtige frisheid van de opmerkelijke grot, / Daar beneden de klagende ballade uitzegt / Die weerklinkt in de bloemenrijke paden. // Of dat je aan de oevers van de Jeker, waar de donkere peppels / Hun indrukwekkende schaduwen wiegen op het gras, / De duif bezingt die heen en weer vliegt door de lucht, / Of de wilg die zijn groene takken boven het water laat hangen, / Alsof hij luistert naar geheimzinnige geluiden in het zachte gekabbel. //

Maar dat nu, mooier klinkend, in een nog schonere verrukking, / Griekenland op zijn beurt jouw lier laat klinken (...).

Van Hasselt breidde dit gedicht in juni 1828 uit tot vijftien strofen en nam het in die vorm met de titel 'A mon ami Théodore W.' op in de bundel *Primevères* 1834, p. 31-34. In de *Primevères* staan verder nog twee gedichten met de titel 'A Théodore' (op p. 233-235, gedateerd: augustus 1833, en p. 253-255, gedateerd: november 1830), maar daarvoor lijkt eerder Theodoor Schaepkens (1810-1883) in aanmerking te komen. Aan hem wijdde Van Hasselt expliciet 'A mon ami Théodore Schaepkens, peintre' (p. 143-144, gedateerd april 1832).

²⁴¹ Éclaireur, 11 mei, 12/13 mei, 14 mei 1828; idem, 29 mei 1828: (citaten:) 'un chef de file des romantiques de notre province'; 'chacun ne consulta plus que son audace ou son caprice. Les conceptions les plus bizarres, les plus monstrueuses, les plus extravagantes furent enfantées, prônées, achetées et dévorées par un public avide d'émotions nouvelles.'

²⁴² Éclaireur politique, 24 januari 1830. Citaat: 'cette jeune école qui s'élève si forte en France.'

‘Vasco da Gama’ door Victor Hugo was opgenomen in de bundel *Annales romantiques* en daar figureerde naast de beste producten van de ‘nouvelle école’.²⁴³ ‘Romantisme’ in de literatuur en liberalisme in de politiek werden zelfs met elkaar verbonden. Zo had Victor Hugo bij het verschijnen van *Hernani* (1830) gesteld dat ‘het “romantisme” het liberalisme in de literatuur is’ en de hoop uitgesproken, ‘dat een hofliteratuur zou worden opgevolgd door een literatuur van het volk’.²⁴⁴

Zoals Clavareau de opbrengst van zijn Franse vertalingen van Nederlandse dichters placht aan te wenden voor goede doelen,²⁴⁵ en zodoende zijn naam en faam en zijn oplagen niet onaanzienlijk verhoogde, zo waren de concerten van de Maastrichtse muziekgezelschappen vaak gekoppeld aan acties voor de grote groep armen onder de stadgenoten. Het werk waarmee de dagloners hun brood verdienden, viel bij het invallen van de vorst veelal weg en dan waren zij en hun gezinnen aangewezen op bedeling. De erkenning van de noodzaak om in hun behoeften te voorzien werd door de beter bedeeden vertaald in liefdadigheid. Maar daarmee werd de nood slechts ten dele en zeker niet structureel gelenigd. De schrijver van een ingezonden brief in de *Éclaireur* wees erop, dat het jaarlijks concert van Orphée ten bate van de duizenden armen hun slechts 20 cent per persoon opleverde. Wilde men de armoede werkelijk bestrijden, dan moest er werk gecreëerd worden.²⁴⁶

De bittere kou van januari 1829 had in Hasselt geleid tot diverse acties, maar in de eigen stad gebeurde volgens de redactie van de *Éclaireur* te weinig: ‘En gij, Maastrichtenaren, gij, sociëteit tot Nut van ’t Algemeen, gij, sociëteit Orphée, wat hebt gij gedaan voor de armen?’²⁴⁷ Een ingezonden brief poogde die kritiek te weerleggen: Was er geen gezelschap van jongedames die kleding vervaardigden? Hadden de muziekgezelschappen in 1828 geen liefdadigheidsconcert gegeven? Hadden zowel ’t Nut als Orphée niet een bedrag van tweehonderd gulden uit de verenigingskas geschonken? De redactie reageerde: Daar waren ze dan wel laat mee, want gedurende vele dagen hadden de armen al kou geleden en niets te eten gehad. Aan besteding van de opbrengst van het liefdadigheidsconcert was men nog altijd niet toegekomen. En behalve Orphée en ’t Nut waren er nog de Groote Sociëteit, de Sociëteit van Aemulatie en de Société des Amis: hadden die al iets voor de lijdende mensheid gedaan?²⁴⁸

De *Éclaireur* had de oplossing natuurlijk ook niet voorhanden, maar was zich er tenminste van bewust dat er voor een gerust geweten geen plaats was. Ter ere van de Société des Amis mocht overigens gezegd worden dat zij zich door het aanbod van kosteloze cursussen aan jeugdige Maastrichtenaren inzette voor de verheffing van de werkende klasse.²⁴⁹

²⁴³ *Éclaireur politique*, 5 februari 1830. Victor Hugo had Van Hasselt voor dit gedicht vereerd met ‘une lettre très flatteuse’. De ode is in 1834 door Van Hasselt opgenomen in de bundel *Primevères*, p. 149-154. Deze bundel werd door Weustenraad op 19 februari 1834 besproken in *Le Politique*, waarbij ook Van Hasselts ontwikkelingsgang als dichter geschetst wordt. Zie: Charlier 1959, II, p. 208-209.

²⁴⁴ *Éclaireur politique*, 27 maart 1830. Citaten: ‘le romantisme est le libéralisme en littérature’; ‘qu’à une littérature de cour succède de une littérature du peuple’.

²⁴⁵ Zo schonk Clavareau f. 1700,-, de opbrengst van *Les Bataves à la Nouvelle Zemble* (Bruxelles 1828), zijn vertaling van Hendrik Tollens’ *Tafereel van de overwintering der Hollanders op Nova Zembla* (1822), aan de Société de Bienfaisance van Brussel, zie: *Éclaireur politique*, 16/17 maart 1829.

²⁴⁶ *Éclaireur*, 10/11 maart 1828.

²⁴⁷ *Éclaireur*, 29 januari 1829. Citaat: ‘Et vous Maestrichtois, vous Société tot nut van ’t Algemeen, vous société Orphée, qu’avez-vous fait pour les pauvres?’

²⁴⁸ *Éclaireur*, 31 januari 1829.

²⁴⁹ *Éclaireur*, 27 september 1828.

Gegeven het feit dat voor de bestrijding van armoede, kou en honger alleen op de caritas mocht worden gerekend, verdienden de pogingen van Orphée om met de opbrengst van een jaarlijks concert wat water naar de zee te dragen toch waardering.²⁵⁰ Hetzelfde gold voor de acties van de Maastrichtse afdeling van 't Nut. In 1827 stichtte zij een spaarkas, bedoeld om de spaarzin bij de arbeiders aan te wakkeren, waardoor die het tekort van de winter konden dekken met het overschot van de zomer.²⁵¹ In de winter van 1829-1830 schonk zij aan honderd behoeftige gezinnen een bijdrage in de huur gedurende drie maanden.²⁵² Andere verenigingen (de Groote Sociëteit, de Sociëteit van Aemulatie, sociëteit De Eendragt, de Sociëté des concerts d'amateurs) hielden acties voor het verstrekken van brood en kolen.²⁵³

De poging van 't Nut om in Maastricht ten behoeve van de arbeidende klasse een be-waarschool te stichten mag niet onvermeld blijven. Het provinciaal bestuur had de Maas-trichtse afdeling van 't Nut in oktober 1827 daartoe min of meer uitgenodigd. Maar het ini-tiatief verzandde, zodat de *Éclaireur* zich gedrongen voelde een beschouwing te wijden aan het belang van dergelijke instellingen voor de kleuters van kleine zelfstandigen en arbeiders en 't Nut op te roepen om de zaak niet langer te laten rusten. In 1829 werd de actie herno-men, maar vanwege gebrek aan medewerking van de gemeente weer stilgelegd. In 1830 werd een nieuwe poging gedaan, nu door Orphée. Toen het provinciebestuur, duidelijk geïrriteerd, zich in augustus 1830 opnieuw met de zaak ging bemoeien, liepen de plannen vast in de woelingen van de Belgische opstand.²⁵⁴

Na lichte druk van het provinciaal bestuur op de gemeente werd op 11 april 1829 een Maastrichtse afdeling van de Maatschappij (of: het Genootschap) van moederlijke liefda-digheid (Société de secours pour la maternité indigente) opgericht.²⁵⁵ Mevrouw De Beek-man-De Billehé, echtgenote van de gouverneur, was initiatiefneemster en voorzitter. Er waren zes bestuursleden; daarnaast 74 leden. Zij richtten zich op hulpverlening aan be-hoeftige kraamvrouwen. Helaas hechten zich aan het Genootschap de adjectiva 'protes-tants' en 'elitair', waardoor de zaak maar moeizaam van de grond kwam. De *Éclaireur politi-que* attendeerde op het gevaar van een dergelijke etikettering. In de stad had tussen de reli-gies altijd een 'admirable harmonie' bestaan. Zo trok zich de Société Dorcas, bestaande uit protestantse jongedames die kledingstukken vervaardigden, evenzeer het lot aan van arm-

250 *Éclaireur politique*, 26 april, 9, 16, 17 mei 1829, 13, 16 mei, 13 juni 1830. Voor de besteding van het geld van het concert in 1829, zie: idem, 27 december 1829. De 'Vieux éclairéur' (waarover later meer) liet op 30 april 1829 de schrijver van een ingezonden brief partij trekken voor Orphée en 't Nut: Orphée had maar liefst f. 400,- gestort in de spaarkas van 't Nut, en 't Nut groeide 'ondanks vooroordelen en de kwaadwilligheid van de dommen en de schijnheiligen' ('malgré des préjugés et la malveillance des ignorants et des faux dévots') die aan die instelling schade willen berokkenen. Een ledenlijst van Orphée is gevoegd bij het schrijven van voor-zitter Van Vloten aan gouverneur De Beekman in verband met het te geven concert bij het aanstaande bezoek van de koning; zie: RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 376, 13 juni 1829.

251 *Journal de la province*, 1 april, 29 juni, 14 juli, 27 september 1827. Toen de financiële situatie tijdens de onlusten in 1830 ongun-stig werd, steunde de stad de spaarbank met een borgsom van f. 3.000,-; zie: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 369, 6, 20 oktober 1830.

252 *Éclaireur politique*, 29 januari, 7 februari 1830.

253 *Éclaireur politique*, 30, 31 januari, 6, 14 februari 1830.

254 *Éclaireur*, 12 juli 1828; *Éclaireur politique*, 15 juli, 27 december 1829, 23 mei 1830; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 350, 28 februari 1829; inv. nr. 352, 30 april 1829; inv. nr. 352, 21 mei 1829; inv. nr. 353, 5 juni 1829; inv. nr. 357, 30 september 1829; inv. nr. 359, 23 december 1829; inv. nr. 362, 23 maart 1830; inv. nr. 364, 3, 21 mei 1830; inv. nr. 367, 17 augustus 1830; inv. nr. 556, 24 april 1829; inv. nr. 557, 22 juli 1830.

255 Hierover schreef P.J.H. Ubachs, 'Kraamzorg in Maastricht en Nedermaas, De Société Maternelle (1810-1815). Het Genooot-schap van Moederlijke Weldadigheid (1829-1845)', in: PSHAL 133 (1997), p. 210-213. Hij verrichtte daartoe evenwel geen onderzoek in het archief van het gemeentebestuur.

lastigen die tot andere religies behoorden. Maar dat de Maternité wel degelijk een exclusief karakter had, blijkt uit de reactie van mevrouw De Beeckman op een door het gemeentebestuur op 28 april toegezonden lijstje met 110 namen van mogelijke kandidaten, allemaal ‘femmes mariées’: ze schreef, ‘dat de vereniging slechts personen wenste op te nemen die van alle blaam in de publieke opinie gezuiverd waren.’²⁵⁶

Zoals gezegd bevatte de *Éclaireur* geen intern verenigingsnieuws. Hetzelfde gold voor het lokale kerkelijke nieuws. Nationaal kerkelijk nieuws dat de krant haalde, was het op 18 juni 1827 tussen de paus en de Nederlandse regering gesloten concordaat, dat een eind maakte aan de verplichting voor aanstaande geestelijken om in Leuven de tweejarige cursus aan het Collegium Philosophicum te volgen en de benoeming van bisschoppen in Namen en in Luik in het vooruitzicht stelde. Hoewel de regering vervolgens nieuwe problemen opwierp en de uitvoering vertraagde, werd het concordaat op zondag 2 december 1827 in alle Maastrichtse kerken met feestgedruis officieel afgekondigd. ‘Laten we ons dus met een gerechtvaardigd gevoel van tevredenheid en nationale trots verheugen in een zo gelukkige staat van vrede, in de veilige luwte van de constitutionele troon van de Nassaus’, schreef de *Éclaireur*, om vervolgens te wijzen naar Frankrijk en te constateren dat we toch maar gezegend waren met zo’n ‘auguste chef’.²⁵⁷ We schrijven nog pas december 1827.

Al eerder wees ik op de opvallend rustige verhouding tussen de katholieke kerkelijke autoriteit in Maastricht en de verlichte, liberale redactie van de *Éclaireur*. Conflictstof was wel voorhanden – denk aan Weustenraads *Vaderlandsche lierzang* – maar zolang er geen sprake was van een rechtstreekse aanval heerste de tolerantie. Dat gold ook voor een artikel met de titel ‘*Considérations sur la Culte*’, waarin wordt gesteld dat het religieus sentiment zich uit in en gevoed wordt dóór de eredienst, net zoals de gedachte door het woord. Men moet, aldus de schrijver, de voorwerpen van onze meest transcendente beschouwingen als het ware bekleden met tastbare vormen. Door geen rekening te houden met deze wet raakt de Duitse wijsbegeerte op een dwaalspoor. Ze heeft de waarheid op een troon van dampen geplaatst. Overigens mag de eredienst geen natuurlijke gevoelens kwetsen.²⁵⁸ Enkele maanden later, op 23 september 1828, hield advocaat Charles Destouvelles de feestrede bij de prijsuitreiking van de school voor Wederkerig onderwijs: ‘Welk een schouwspel is waardiger om onze blikken gevangen te houden dan de aanblik van deze generatie jongelui, ontrokt aan de duisternissen der onwetendheid.’ Wie het zo wilde begrijpen hoorde hier voltaireaanse taal. Maar de president van de bijeenkomst, bisschoppelijk commissaris Henri Partouns, tevens pastoor van de Sint-Servaas, werd er blijkbaar niet door geraakt.²⁵⁹ Wie ter

²⁵⁶ RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur Maastricht, inv. nr. 342, 8 juli 1828; inv. nr. 347, 12 december 1828; inv. nr. 348, 9 januari 1829; inv. nr. 351, 11 en 26 april 1829; inv. nr. 352, 4 en 11 mei 1829; inv. nr. 556, 14 en 28 april, 1 juli 1829; inv. nr. 557, 3 februari 1830; NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5733-B: verslag van de gouverneur over 1829, d.d. 1 juni 1830; *Éclaireur politique*, 3, 19 april 1829. Citaat uit de brief van mevrouw De Beeckman, d.d. 4 mei 1829: ‘Seulement la Société a exprimé le désir de ne recevoir dans son sein que des personnes exemptes de tout blâme dans l’opinion publique.’ De jongedames van Dorcas waren al in 1827 werkzaam, zie: *Éclaireur* van 25 november 1827.

²⁵⁷ *Éclaireur*, 4 oktober, 17 oktober, 29/30 oktober 1827; idem, 30 november 1827: (citaat:) ‘Jouissons donc avec un juste sentiment de satisfaction et d’orgueil national d’un si heureux état de paix, à l’abri du trône constitutionnel des Nassau.’

²⁵⁸ *Éclaireur*, 7/8 en 12 april 1828: (citaten:) ‘Le sentiment religieux se manifeste et se nourrit par le culte, comme la pensée par la parole. (...) il faut couvrir de formes sensibles et matérialiser presque les objets de notre contemplation les plus transcendentes. C’est par l’oubli de cette loi que la philosophie allemande s’égare; elle a placé la vérité sur un trône de vapeurs’; ‘La Culte ne doit blesser aucun sentiment naturel.’

²⁵⁹ *Éclaireur*, 27 september 1828: (citaat:) ‘Quel spectacle plus digne de captiver nos regards que celui d’une génération arrachée aux ténèbres de l’ignorance!’

verklaring van deze houding wijst op Partouns' hoge leeftijd (77 jaar) vergeet dat we te maken hebben met een intellectueel, oud-jezuïet en oud-leraar van de Latijnse school, die, met veel achttiende-eeuwse Verlichters, waarschijnlijk van mening was 'dat de goddelijke openbaring niet in strijd is met de rede, dat geloof en rationaliteit elkaar versterken in de bevordering van kennis, vooruitgang en verdraagzaamheid.'²⁶⁰

Het economisch leven van de stad is ongetwijfeld in belangrijke mate bepaald door het garnizoen. Maar zijn aanwezigheid zorgde ook permanent voor problemen. Binnen de wallen waren grote hoeveelheden buskruit opgeslagen. Vanaf januari 1828 drong de *Éclaireur* meermalen aan op verwijdering daarvan uit de stad, zoals dat in de stad Luxemburg al gebeurd was. Pas in juni 1828 ging het stadsbestuur zich ermee bemoeien, en met succes. Aan de noordzijde van de stad werd Fort Willem voor de berging van buskruit ingericht, terwijl de militaire autoriteit verordonneerde, 'dat niemand over de wallen of langs kruidmagazijnen mag voorbijgaan met brandende pijpen'. In oktober stelde de *Éclaireur* tevreden vast, dat het buskruit probleemloos bleek te kunnen worden opgeslagen in de kazematten buiten de stadsmuren.²⁶¹

Een niet minder grote ergernis, maar van een andere soort, waren de aanvaringen tussen burgers en dronken militairen, waarbij de laatsten al te gemakkelijk geneigd waren om hun wapens te gebruiken. In Luik was het niet anders; daar had de Mathieu Laensberg, onder verwijzing naar voorvallen in Luik en Maastricht, eind december 1827 aangedrongen op een verbod voor militairen om buiten de effectieve dienstdtijd wapens te dragen. De *Éclaireur* had enkele weken daarvoor bericht over een kanonnier die zijn liefde een zware verwonding had toegebracht. Enkele maanden later was een ruzie tussen een cafébezoeker en een kanonnier in Sittard aanleiding om het verzoek van de Mathieu Laensberg te herhalen; 'de toenemende gewelddaden waaraan de soldaten zich tegenover de burgers overgeven wanneer zij zich door de drank of het idee van hun superioriteit laten meeslepen' vroegen daar nu eenmaal om. In augustus 1828 zag een redacteur van het blad, hoe drie dronken militairen door de stad liepen, al zwaaiend met hun wapens en passanten bedreigend. 'Geloof men soms,' was het commentaar, 'dat onze zeden nog dermate onbeschaafd zijn dat de continue aanblik van een gewapende macht nodig is om ons in toom te houden?''²⁶²

Op Koningsdag, zondag 24 augustus 1828, gebeurde wat men kon verwachten. De hele middag al hadden dronken soldaten de stad doorkruist. Een kanonnier, zwaar onder invloed, liep door de Muntstraat. Hij stak zijn hand uit naar een hem tegemoetkomende boer. Die liep echter gewoon door, waarop de kanonnier met zijn sabel uithaalde en hem aan het hoofd raakte. Het bloed stroomde over het plaveisel. Een voorbijganger kon de wankelende man nog net voor een val behoeden. Toen een andere passant verontwaardigd tegen de sol-

²⁶⁰ Arthur Weststeijn in zijn samenvatting van: David Sorkin, *The Religious Enlightenment. Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton University Press, in: NRC, vrijdag 16 januari 2009.

²⁶¹ *Éclaireur*, 4 januari ('nous vivons comme sur le cratère d'un Volcan'), 5/6 mei, 14 juni, 16/17 juni, 30 juni / 1 juli, 16 oktober 1828; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 555, 27 juni 1828 (waarin het gemeentebestuur waarschuwend wees 'op het tweemaal springen van den kruidmolen te Valkenburg in den omtrek van Maastricht'); idem, inv. nr. 343, 14 augustus 1828 (veiligheidsmaatregel, getroffen door de plaatselijke commandant, kolonel Brade, op last van de commandant in het vijfde Groot Militair Commando, luitenant-generaal Von Heldring).

²⁶² *Éclaireur*, 8 december 1827, 2 januari 1828, 30 mei 1828 (citaat: 'Les exemples multipliés de voies de fait auxquels se livrent les soldats envers les bourgeois lorsque le boisson ou l'idée de leur supériorité les emporte'), 18/19 augustus 1828 (citaat: 'croit-on que nos mœurs soient tellement sauvages que la vue continuelle d'une force armée soit nécessaire pour nous réprimer?').

daat uitvoer, reageerde een sergeant met: 'U hebt hier niets te commanderen, loop door!'²⁶³ Achteraf bleek dat de houwdegen, Snakkers geheten, dezelfde persoon was die enkele maanden daarvoor in Sittard een burger verwond had.

Weustenraad had het met eigen ogen zien gebeuren. De voorgeschiedenis van het voorval en de aanblik van het bloed leidden tot een geëmotioneerd artikel: 'Encore un abus de la force armée' (Opnieuw een geval van wapenmisbruik). Het zette meteen bewogen in: 'Wel, zullen onze klachten nu gauw verhoord worden, of zijn wij veroordeeld om te leven onder de dreiging van de sabels van ellendige dienstplichtigen, waarvan de ruwe brutaliteit de eer van het soldatenberoep bezoedelt? Zal het soldatendom nog lang het genot mogen smaken van de mogelijkheid om ons in stukken te hakken wanneer het er zin in heeft? Moet aan de trots van de soldaat voldaan worden ten koste van het bloed van zijn medeburgers? Bestaat de militaire glorie dan in het doen van het grootst mogelijke kwaad?' En na het verslag van de wandaad in de Muntstraat sloot Weustenraad als volgt af: 'Ziedaar hoe de militaire autoriteit waakt over onze veiligheid! Ze moet nu eindelijk eens die onverschilligheid voor mensenlevens afleggen! Blijkbaar moeten we haar dwingen om ons een garantie te geven die noodzakelijk is voor onze rust. Laten wij allen, inwoners van Maastricht, een petitie richten tot onze Koning, want de Koning is onze medeburger en zijn humaniteit zal recht doen aan onze gerechtvaardigde klachten.'²⁶⁴

De militaire autoriteit voelde zich zwaar beledigd. In het briefje waarmee provinciaal commandant van Limburg, generaal-majoor N.J. Daine, op 29 augustus zijn abonnement opzegde, verweet hij de redactie gebrek aan respect voor 'de maatschappelijke instellingen welke men niet ongestraft met voeten treedt'.²⁶⁵

Vervolg

Het artikel bracht de stad in beroering, zeker toen bekend werd dat door de provinciaal commandant Daine op 28 augustus een klacht tegen de uitgever van de *Éclaircur* was ingediend bij de procureur des konings. Nadat deze had vastgesteld dat de militaire autoriteit alle noodzakelijke voorzorgsmaatregelen getroffen had en dus geen blaam trof, werd de uitgever, de weduwe Lefebvre-Renard, gedagvaard om op 9 september bij de onderzoeksrechter te verschijnen.²⁶⁶ Zij overhandigde hem een verklaring waaruit bleek dat Weusten-

²⁶³ Oorspronkelijke tekst citaat: 'vous n'avez rien à commander ici, passez votre chemin!' Volgens O. Leclercq, procureur-generaal van het hooggerechtshof te Luik, had de sergeant opgemerkt dat hij niet tot het Maastrichtse garnizoen behoorde en dus het recht niet had om de dronken kanonnier te arresteren. Zie: NA, Archief Justitie, inv. nr. 758, O. Leclercq aan de minister van justitie Van Maanen, Luik 20 september 1828.

Ruim 45 jaar post factum dank ik mevrouw Ria Beckers, die mij kopieën van een aantal stukken uit het Archief Justitie, Weustenraad betreffende, ter hand stelde.

²⁶⁴ *Éclaircur*, 25/26 augustus 1828. Oorspronkelijke tekst citaten: 'Eh bien! nos réclamations seront-elles bientôt entendues, ou sommes-nous condamnés à vivre sous la menace des sabres des misérables conscrits, dont l'atroce brutalité avilit la profession des armes? La soldatesque jouira-t-elle encore longtemps de la faculté de nous hacher en pièces, quand l'envie lui en prendra? L'orgueil d'un soldat doit-il être satisfait au prix du sang de ses concitoyens? La gloire militaire consiste-t-elle à faire le plus grand mal possible?'; 'Et voilà comme l'autorité militaire veille à notre sécurité! Qu'elle dépouille donc enfin cette indifférence pour la vie des hommes! ou forçons-la à nous accorder une garantie nécessaire à notre repos. Adressons, nous tous habitants de Maestricht, une pétition à notre Roi, car le Roi est notre concitoyen et son humanité fera droit à nos justes plaintes.'

²⁶⁵ *Éclaircur*, 12 september 1828. Citaat: 'les institutions sociales, qu'on ne foule pas impunément aux pieds.'

²⁶⁶ *Éclaircur*, 5, 7, 8/9 september 1828; NA, Archief Justitie, inv. nr. 758, O. Leclercq aan de minister van justitie Van Maanen, Luik 20 september 1828.

raad, 'principal rédacteur du journal', de schrijver van het geïncrimineerde artikel was. Daarop werd deze aangehouden en na ondervraging onmiddellijk in hechtenis genomen. De beschuldiging luidde dat zijn artikel 'termen bevatte die voor het leger zeer beledigend waren en de militaire autoriteiten, in het bijzonder de kolonel, commandant van de vesting, belasterden, en verder dat het artikel strekte tot het zaaien van tweedracht en verdeeldheid tussen de burgers en de militairen'.²⁶⁷

Op de avond van zijn inhechtenisneming, 10 september 1828, schreef hij vanuit zijn cel in de gevangenis van de Minderbroedersberg met veel gevoel voor drama een artikel 'A mes collaborateurs' (Aan mijn medewerkers): 'Wel, mijn vrienden, wat zeggen jullie ervan, jullie die weigerden te geloven, gisteren nog, in de mogelijkheid van mijn arrestatie? Nu hoor, jullie die niet wisten dat er in het meeste vrije koninkrijk ter wereld, in een constitutionele staat als de onze een besluit bestond dat aan een ambtenaar van de rechterlijke macht toestaat een schrijver in het gevang te werpen die zich schuldig heeft gemaakt aan het uitspreken van te bittere waarheden. Wat zijn jullie simpel! (...) Ik ben redelijk wel gehuisvest. Hebt u ooit de cel van een seminarist bezocht? Wel, zo'n cel dient mij tot gevangenis. Een houten tafel en drie stoelen vormen het meubilair van mijn kamerje, waarin een bed bijna de hele ruimte inneemt. Op dat bed zal ik zo dadelijk mijn vermoeide leden uitstrekken. (...) Onder de druk van een strafrechtelijke beschuldiging sla ik mijn blikken voor niemand van mijn medeburgers neer. (...) De sigaar waarvan ik de rook naar het plafond van mijn gevangenis blaas, beeft niet in mijn hand; mijn geweten is zuiver.' Het medeleven van de stadgenoten was groot. Onafgebroken kreeg Weustenraad in de gevangenis bezoek. Jaminé sprak over 'die processie van de elite van de bevolking, die de moedige publicist overlaadde met visites en cadeaus'. Onder hen ook Charles de Brouckère jr., 'de geboren vijand van willekeur en obscurantisme'.²⁶⁸ Die zou in deze arrestatie ongetwijfeld een nieuw argument vinden om tot afschaffing te komen van het besluit van 20 april 1815, noodzakelijk om zekerheid te bieden aan schrijvers die het tot hun taak rekenden om de politieke belangen van hun medeburgers te behartigen.

Maar er waren ook lieden die leedvermaak hadden. Een anonymus, in wie de redactie een van de Maastrichtse deurwaarders meende te herkennen, uitte het in verzen:

*Zoo gaat het met die grote bollen,
Die immer naar het strijdperk hollen,
En altijd schempen, schelden gaan.
In een gevangenis gesloten*

²⁶⁷ *Éclaircur*, 12 september. Oorspronkelijke tekst citaat: [un article] 'contenant les expressions les plus outrageantes contre l'armée, calomniant les autorités militaires et principalement le colonel commandant de la forteresse, et tendant à semer la discorde et la désunion entre les bourgeois et les militaires.'

²⁶⁸ *Éclaircur*, 13 september 1828 (citatens: 'Eh bien, mes amis, qu'en dites-vous, vous qui refusez de croire, hier encore, à la possibilité de mon arrestation? allez, vous ne saviez pas que dans le royaume le plus libre du monde, dans un état constitutionnel tel que le nôtre, il existât un arrêté qui autorise un magistrat de la police judiciaire à plonger dans les cachots l'écrivain coupable d'avoir dit des vérités trop amères. Que vous êtes simples! (...) Je suis passablement bien logé. Avez-vous jamais visité un séminariste dans sa cellule? Eh bien! pareille cellule me sert de prison. Une table de bois blanc et trois chaises composent l'ameublement de mon cabinet, dont un lit occupe à-peu-près tout l'espace. Ce lit recevra bientôt mes membres fatigués. (...) Placé sous le poids d'une accusation criminelle, je ne baisse les regards pour aucun de mes concitoyens. (...) Le cigarre, dont je chasse la fumée vers le plafond de ma prison, ne tremble point dans ma main; ma conscience est pure'; 'Charles de Brouckere, cet ennemi-né de l'arbitraire et de l'obscurantisme'); Jaminé 1854, p.9 (citaat: 'cette procession de l'élite de la population, qui accablait le courageux publiciste de visites et de cadeaux'); zie ook: Russel 1883, p. 206.

Kan Weustenraad zich nu verdrotten;
Dat koomd van zulk een kwade haan.(...)²⁶⁹

Een persoon, die zich verschool achter het pseudoniem 'Le vieux sergent' besprak de *Arrestation de l'avocat W...* in een vier pagina's tellend pamflet met de ondertitel 'Tu l'as voulu George Dandin', Molières variant van onze uitdrukking 'Je hebt erom gevraagd'. Met rijker taalpalet dan de dichtende anonymus hiervóór bespeelde 'le vieux sergent' dezelfde thema's: over de kruik die zolang te water gaat tot ze breekt, over hoogmoed die voor de val komt, en mate die t'allen spele goed is. Weustenraads arrestatie was 'een les waaraan deze jongeman, die niet onbemiddeld is, wezenlijk behoefte had om zijn wat al te verhitte ideeën te doen rijpen. (...) Verleid door de wierook die zijn medewerkers hem toezwaaien, nog los van de lof die hij zichzelf toedicht, rekent hij zich al tot de Viri Illustri die zullen figureren in de nieuwe "Plutarchus van de Nederlanden".²⁷⁰ (...) Als die heren van de *Éclaireur* in hun vertogen de bescheidenheid verwerkt hadden die paste bij hun leeftijd, zouden zij slechts welwillendheid hebben aangetroffen bij hun medeburgers.' Verder veroordeelde 'le vieux sergent' de participanten in de dagbladonderneming, secondanten van de redactie: 'de arme gekken die hun geld in de stichting van de krant gestoken hebben en tot nu toe als interest van hun kapitaal slechts welverdiende spot en een flinke dosis smaad ontvangen die min of meer schadelijk zijn voor hun reputatie en belangen.' De redactie reageerde door te laten blijken dat zij boven het niveau van deze kritiek stond, en wees in het voorbijgaan op de financiële relatie van de (haar blijkbaar bekende) auteur met de overheid. Enkele weken later volgde nog een sneer: Naar verluidt had 'le vieux sergent' zijn congé gekregen; hij zou nu bij drukker Koymans solliciteren als corrector. Waardoor we nu ook weten door wie de *Arrestation de l'avocat W...* gedrukt is.²⁷¹

In de krant van maandag 15 september, de eerste verjaardag van de *Éclaireur*, stond opnieuw een bericht over agressief gedrag van drie soldaten tegen burgers in de Brugstraat: een zekere Marres, in heel de stad bekend als een vreedzaam man, ontving twee sabelslagen en werd gewond aan zijn arm. De redactie deelde mee dat zij bezig was een verzameling aan te leggen van soortgelijke 'vriendelijkheden' en dat zij het daarover te schrijven artikel gesigneerd zou publiceren 'opdat men onmiddellijk kon overgaan tot vervolging van de auteur, als het gezag, dat met zoveel zorg waakt over onze veiligheid, zich dan nog geschaad acht in zijn belangen.'²⁷²

Op 16 en 17 september beraadde zich de Raadkamer van de rechtbank over de kwestie Weustenraad. Ze kwam tot de slotsom dat auteur moest worden vrijgesteld van vervolging.

269 *Éclaireur*, 14 september 1828.

270 In 1828 verscheen bij Laurent Frères in Brussel een biografisch woordenboek in drie delen: Jean Joseph Adler, *Le Plutarque des Pays-Bas ou Vies des hommes illustres de ce royaume*.

271 *Arrestation* 1828: 'Vous l'avez voulu, George Dandin, vous l'avez voulu', in: Molière, *George Dandin*, comédie en trois actes, I, 9; citaten: 'une leçon dont le jeune homme qui n'est pas dépourvu de moyens, avait essentiellement besoin pour mûrir sa tête un peu trop volcanisée'; 'séduit par l'encens qui lui donnent ses collaborateurs, sans préjudice de celui qu'il donne lui-même, il se compte déjà au nombre des Hommes Illustres qui figureront dans le nouveau Plutarque des Pays-Bas'; 'ils [lees: ces Messieurs de l'*Éclaireur*] n'auraient trouvé que de la bienveillance dans leurs concitoyens, s'ils avaient mis dans leurs représentations la modestie qui convenait à leur âge'; '[les] pauvres sots, qui ont mis leurs argent à fonder le Journal, et qui ne recueillent jusqu'à présent pour l'intérêt de leurs fonds, que des quolibets trop bien mérités et une forte dose de blâme plus ou moins nuisible à leur réputation et à leurs intérêts'. De reacties van de redactie in de *Éclaireur* van 24 september 1828 en 9 november 1828.

272 *Éclaireur*, 15/16 september 1828. Citaat: 'pour qu'on puisse d'emblée poursuivre contre son auteur, si l'autorité, qui veille avec tant de soin sur notre sécurité, se prétend encore lésée.'

Velen spoedden zich naar de gevangenis om Weustenraad geluk te wensen. 'De vreugde was algemeen; men zou geloofd hebben dat de stad zojuist aan een ramp ontsnapt was.' De redactie beschouwde de vrijspraak als 'een eerbetoon aan de persvrijheid en aan de beschaving van het Belgische volk'.²⁷³ Maar de procureur des konings tekende bezwaar aan. Dus bleef Weustenraad vastzitten én zonder onderbreking bezoek ontvangen. In deze stroom bezoekers uit alle lagen van de bevolking zag de redactie meer dan een algemeen levend verlangen om een jongeman te troosten, die ten onrechte was aangevallen en beroofd van zijn vrijheid omdat hij de grote fout gemaakt had de waarheid te zeggen. Die stroom bezoekers was ook een teken van de ontwikkeling van de publieke geest. Waar vroeger het spel van een acteur of de reparatie van een carillon onderwerpen van gesprek waren, werd nu gediscussieerd over politieke rechten en garanties. Een bezoek brengen aan Weustenraad was ook een protest tegen de onwaardige aantasting van de persvrijheid.²⁷⁴

Op 25 september werd Weustenraad verwezen naar de correctionele rechtbank. De Kamer van beschuldiging had het punt 'zaaien van tweedracht en verdeeldheid' (uit het omstreden besluit van 20 april 1815) niet gehandhaafd; alleen de beschuldiging van laster bleef staan. De *Éclaircur* wees de lezers nog eens op de drijvende kracht achter het rechterlijk ingrijpen en de voortzetting van het proces: procureur des konings N. Verloren. Hij zou volgens de redactie pas op dankbaarheid mogen rekenen 'als hij evenveel toewijding besteedt aan de vervolging van de misdaden en de delicten die in onze ogen reëler zijn dan enkele energieke uitdrukkingen' (daarmee doelend op Weustenraads artikel van 25 augustus). Hoe dan ook, het proces werd voortgezet en moest nu verder worden voorbereid. Op maandag 29 september werd Weustenraad in afwachting van zijn berechting op vrije voeten gesteld.²⁷⁵

De correctionele rechtbank besteedde op 25 oktober de volle dag aan de behandeling van de zaak.²⁷⁶ De aanklacht werd geadstrueerd door Verloren, de verdediging werd gevoerd door de advocaten J.L. Jaminé, J. Forgeur en O.C. van Cauberg. Ook Weustenraad zelf kwam uitvoerig aan het woord. Op vrijdag 31 oktober om 10.00 uur volgde de uitspraak: Weustenraad werd vrijgesproken. Opnieuw was er vreugde over het rechterlijk oordeel, maar ze was nu niet onverdeeld, omdat de vrijheid van het geschreven woord in diezelfde dagen elders, vooral in Brussel, met voeten werd getreden en journalisten werden vervolgd. Een minutieus verslag van het *Procès de l'Éclaircur – Audiences de 25 et 31 octobre* werd als bijlage toegevoegd aan de *Éclaircur* van 3/4 november 1828. Aan het eind daarvan dankte Weustenraad zijn medeburgers voor de bewijzen van sympathie die hij tijdens zijn detentie had mogen ondervin-

²⁷³ *Éclaircur*, 19 september 1828. Citaat: 'La joie était universelle; on aurait cru que la ville venait d'échapper à un désastre'; 'un hommage rendu à la liberté de la presse et à la civilisation du peuple Belge'.

²⁷⁴ *Éclaircur*, 22/23 september 1828. Jaminé 1854, p. 9, wees op de merkwaardige tegenstrijdigheid in het optreden van de rechterlijke autoriteiten: enerzijds de pietluttigheid waarvan de vervolging wegens laster getuigde, in aanmerking genomen de aard van Weustenraads artikel, anderzijds de ruimhartigheid waarmee geaccepteerd werd dat hij in zijn cel voortging met het schrijven van artikelen en daar permanent bezoek ontving.

²⁷⁵ *Éclaircur*, 19, 24, 28 september, 1 oktober 1828. Tekst citaat uit het nummer van 28 september 1828: 'si M. le procureur du roi met autant de zèle à poursuivre les crimes et les délits, qui à nos yeux ont quelque chose de plus réel que certaines expressions énergiques'.

²⁷⁶ De rechtbank was gevestigd in het vroegere Statenhuys aan het Vrijthof, op de plaats waar zich nu het hoofdpstkantoor bevindt. Vanaf 6 juli 1829 vonden de zittingen van het tribunaal plaats in de daartoe ingerichte Minderbroederskerk, welke aanleunde tegen de gevangenis (het vroegere Minderbroedersklooster). In de Minderbroederskerk zetelt momenteel het bestuur van de Universiteit Maastricht. Zie: *Éclaircur politique*, 9 mei, 2 juli 1829.

den, en toonde hij zich eeuwig erkentelijk jegens de juristen die hem verdedigd hadden: Forgeur, Jaminé, Van Cauberg, of met goede raad aan zijn verdediging hadden bijgedragen: Charles Destouvelles, Jean Baptiste Teste en Félix van Hulst – de laatste twee uit Luik – en ‘een andere rechtsgeleerde, aan wie hij in diverse opzichten een dierbare herinnering bewaarde’. Met de laatste was zijn inspirerende oud-hoogleraar P.J. Destriveaux bedoeld.²⁷⁷

Op 6 november volgde het bericht dat procureur Verloren geen genoegen nam met de uitspraak en hoger beroep had aangetekend. ‘Etiam si omnes, ego non,’ legde de redactie hem in de mond.²⁷⁸ Bijgevolg werd de behandeling van de zaak voortgezet aan het hoogge-rechtshof van Luik. Toen Weustenraad en zijn verdedigers op 10 december in Luik voor de Kamer van beroep van de ‘police criminelle’ verschenen, bleken daarin twee rechters te figureren die ook in de Kamer van beschuldiging geparticipeerd hadden, maar die enkel waren verschenen omdat de Kamer van beroep anders incompleet zou zijn. Toch meende Weustenraads verdediger, mr. Joseph Forgeur,²⁷⁹ enkel om de principiële reden dat hij geen precedent wilde scheppen, de betreffende rechters te moeten wraken, hetgeen door het hof werd geaccepteerd. De behandeling werd nu verschoven en vond plaats op 31 december 1828 en op 2 en 3 januari 1829. De verslagen van de zittingen werden door de *Éclaireur* letterlijk overgenomen uit *Le Politique*, de nieuwe naam van de Mathieu Laensberg. Als verdedigers van Weustenraad figureerden de advocaten Forgeur en Van Hulst. Zij behandelden niet alleen de verschillende juridische aspecten van de zaak, maar attendeerden ook op het feit dat de officieren van het Maastrichtse garnizoen allang overtuigd waren van de zuiverheid van Weustenraads intenties en unaniem voor zijn vrijspraak waren. Bovendien zou een eventuele veroordeling de perfecte harmonie verstoren die op dit ogenblik in Maastricht heerste tussen de burgers en de militaire autoriteiten. Aansluitend aan de behandeling van de zaak volgde, op 3 januari om 13.30 uur, de uitspraak. Deze bevestigde het oordeel van de Maastrichtse rechtbank.²⁸⁰

De fanfares van verontwaardiging en blijdschap die in Maastricht hadden geklonken tijdens Weustenraads hechtenis in september en zijn vrijspraak op 31 oktober bleven nu achterwege, en dat niet alleen omdat zijn vrijspraak door het Luikse hooggerechtshof niet onverwacht kwam. De jonge vrijheidsheld had eenvoudig de tijd niet om zich te koesteren in de zon der bewondering. Want hij was inmiddels verwikkeld in een tweede persproces, nu wegens laster jegens de minister van justitie, C.F. van Maanen.

Het geïncrimineerde artikel, ‘Nouvelles persécutions’, in het nummer van 5 november

²⁷⁷ *Éclaireur*, 27/28 oktober, 1 november, 3/4 november 1828; Jaminé 1854, p. 9.

²⁷⁸ *Éclaireur*, 6 november 1828. *Etiam si omnes, ego non*: Alle anderen mogen het dan doen, ik zal dat niet doen.

²⁷⁹ Joseph Forgeur (1802-1872), advocaat uit de ‘school’ van Jean Baptiste Teste, werkte mee aan de Mathieu Laensberg en de *Courrier de la Meuse* en was in 1830 lid en secretaris van het Nationaal Congres. Volgens Jaminé was hij een briljant spreker, zowel bij de balie als in het parlement. Zie: Meyers 1929, p. 26.

²⁸⁰ *Éclaireur*, 3, 12, 14, 26/27 december 1828, 4 en 5/6 januari 1829. O. Leclercq, procureur-generaal van het hooggerechtshof te Luik zond op 8 januari 1829 een nauwkeurig verslag van de zittingen in Luik aan de minister van justitie Van Maanen. Het openbaar ministerie had het Hof geattendeerd op ‘de geest van ongeremdheid en overdrijving die de weg van de *Éclaireur* steeds gemarkeerd had en de steeds werkzame tendens om de handelingen van de openbare autoriteit en van rijksambtenaren te belasteren’ (*l’esprit de licence et d’exagération qui avait constamment marqué les pas de l’Éclaireur* en ‘sa tendance habituelle à calomnier les actes de l’autorité publique et tous les fonctionnaires de l’État’). Leclercq was niet te spreken over de straatvechtersmentaliteit en de ‘hevi-ge en ongeremde taal’ (*langage violent et démesuré*) van Félix van Hulst, redacteur van de Mathieu Laensberg / *Le Politique* voor juridische zaken. Ook uit dit proces was weer eens gebleken hoe de journalistiek constant door verminking van de waarheid de publieke opinie poogde te bederven. Zie: NA, Archief Justitie, inv. nr. 773, O. Leclercq aan de minister van justitie Van Maanen, Luik 8 januari 1829.

1828, was geschreven naar aanleiding van de vervolgingen die in Brussel waren ingezet tegen de collega's Lucien Jottrand en Pierre François Claes, journalisten van de *Courrier des Pays-Bas*, en hun uitgever J. Coché-Mommens.²⁸¹ Weustenraads artikel loog er niet om; het was een rechtstreekse aanval op de minister van justitie, die, tegen de publieke opinie in, slechts zijn eigen ideeën wilde doorzetten en het juridische apparaat inschakelde als iemand zijn beleid kritiseerde. 'Hij [de minister] ontdekt hoon en belediging in uitingen waarin het volk slechts de uitdrukking ziet van een rechtvaardige verontwaardiging, uitgelokt door vergissingen en herhaalde fouten.' Die misslagen werden vervolgens opgesomd in de vorm van vijftien vragen; vragen die retorisch waren en dus in feite stellingen, en die aan de orde zouden zijn 'als er ooit tegen Van Maanen een aanklacht zou worden opge maakt': 'Is het niet onder zijn bewind dat we moesten ervaren hoe, door een besluit [dus niet door een wetbepaling, LS], het instituut van de jury is afgeserveerd? (...) Is het niet een gevolg van zijn verlangen om de duur van zijn legale straffeloosheid te verlengen dat wij moeten leven onder de heerschappij van een magistratuur waarvan de leden van hem afhankelijk zijn, en moeten blijven accepteren dat een definitieve organisatie van de Hoge Raad uitblijft?' (...) Is het niet uit zijn portefeuille dat voor de voeten van de verschrikte natie een wetboek van strafrecht viel, waaruit, tussen de meest weerzinwekkende wreedheden door, het diepste onbegrip voor onze zeden en behoeften ademde, en waarvan hij zelf de bladzijden moest verscheuren die verschrompelden onder de publieke afkeuring?' enz. enz. Het systeem van Van Maanen had volgens Weustenraad geen aanhangers en de minister zelf durfde het niet rechtvaardigen uit vrees voor een schandelijke nederlaag. 'Daarom zoekt hij zijn toevlucht in het recht van de sterkste en verschanst zich achter een drievoudige rij van zaakwaarnemers, gendarmes en gerechtsdienaren; hij vleit zich misschien, daarmee zijn tegenstanders schrik aan te jagen en hen monddood te maken; hij vreest ongetwijfeld, dat, als hun klagen doordringt tot de troon, zijn macht ineenstort.'²⁸²

Anderhalve week later deed de *Éclaireur* verslag van de vervolging die tegen Louis de Potter, ook medewerker van de Brusselse *Courrier des Pays-Bas*, was ingesteld.²⁸³ De Potter werd na verhoor ('mijn doel was, mijn medeburgers te dienen en hun rechten te verdedigen') opgesloten in de Brusselse gevangenis aan de Karmelietenstraat (les Petits Carmes). Onder

²⁸¹ *Éclaireur*, 13/14 en 31 oktober; 7 november 1828; 9 november 1828: 'Claes, Jottrand, Ducpétiaux, nos amis et nos collaborateurs (car ne combattons-nous pas sous la même bannière, pour les intérêts sacrés de la patrie?) levez vos regards, avec une noble assurance vers les magistrats qui sont appelés en dernier ressort à peser vos expressions, à juger vos intentions (...) ' (vertaling: Claes, Jottrand, Ducpétiaux, onze vrienden en medewerkers [want vechten we niet onder dezelfde bannier voor de heilige belangen van het vaderland?], hef uw blikken met een edele vrijmoedigheid op naar de magistraten die in laatste instantie geroepen zijn om uw formuleringen te wegen, om over uw intenties te oordelen).

Uit: Jaminé 1854, p. 11, in combinatie met Meyers 1931, p. 230, kan worden afgeleid dat Weustenraads artikel tegen Van Maanen was ingegeven door substituut-procureur E. Pollenus, voor wiens tweeslachtige optreden Jaminé geen goed woord over heeft.

²⁸² *Éclaireur*, 5 november 1828. Citaten: 'Il découvre des injures et des outrages là, où le peuple ne découvre que l'expression d'une juste indignation, provoquée par des erreurs et des fautes multipliées'; '[les graves questions que l'on aurait à examiner] si jamais acte d'accusation était dressé contre M. Van Maanen'; 'N'est-ce pas sous sa domination que nous vîmes anéantir, par un arrêt, l'institution du Jury? (...) N'est-ce pas au désir de prolonger la durée de son impunité légale que nous devons vivre sous l'empire d'une magistrature, dont tous les membres dépendent de lui, et dans l'absence de l'organisation définitive de la haute-cour? (...) N'est-ce pas de son porte-feuille que tomba aux pieds de la nation épouvantée, un code pénal où respirait, au milieu des atrocités les plus dégoûtantes, l'ignorance la plus profonde de nos mœurs et de nos besoins, et dont il dut lui-même déchirer les pages flétrées par le sceau de la réprobation publique?'; 'Voilà pourquoi il se réfugie dans le droit du plus fort et se retranche derrière un triple rang de procureurs, de gendarmes et de sbires; c'est par là qu'il se flatte peut-être d'inspirer la terreur à ses adversaires et de les réduire au mutisme; il craint sans doute que, si leurs cris montent jusqu'au trône, sa puissance ne s'écroule.'

²⁸³ Louis de Potter (1786-1859) noemde de *Éclaireur* 'brûlot': brander, stokebrand; zie: Meyers 1931, p. 230.

verwijzing naar een proces in Frankrijk, waar een redacteur van de *Gazette de France* was vrijgesproken en de constitutionele beginselen overeind waren gebleven, werd sarcastisch aan Van Maanen gevraagd of hij van dit proces eens indringend kennis wilde nemen, 'want u bent slecht op uw plaats in een constitutionele regering'; 'maar voordat u zich terugtrekt, zeg ons, van welk soort vrijheid u ons heeft willen laten genieten.'²⁸⁴

Op 1 december 1828 werd Weustenraad gedagvaard voor de Maastrichtse rechtbank, waar hij op 5 december 1828 gehoord zou worden. Procureur-generaal De Lantremange van het Luikse hooggerechtshof had de zaak goed voorbereid. Pas nadat ieder lid van het parket zijn oordeel gegeven had en allen van mening bleken 'dat het geschrift alle kenmerken van laster en de meest hatelijke smaad vertoonde en dat vervolging niet achterwege kon blijven', had hij opdracht gegeven de schrijver van het artikel voor het gerecht te dagen. Desgevraagd deelde Weustenraad aan de rechter van instructie mee, dat hij het artikel 'Nouvelle persécutions' geschreven had om zijn medeburgers van dienst te zijn. Op andere vragen wilde hij pas ingaan als hij voor de rechtbank verscheen. Hij gaf verder blijk van waardering voor de voorkomendheid waarmee de rechter hem tijdens de ondervraging bejegende.²⁸⁵

Maar intussen kookte hij van verontwaardiging: 'Wanneer wij,' schreef hij in de *Éclairreur* van 7 december, 'ons opwerpen als pleitbezorgers van de slachtoffers, wanneer wij onze toevlucht nemen tot legale middelen om ontlast te worden, om onrust en wanorde te voorkomen, dan wordt onze taal bestempeld als opstandig en zaaien wij wantrouwen tussen de burgers! En waar treffen we die zonderlinge beschuldiging aan? In het schotschrift van een ogendienaar en in de mond van een minister! Hoezo? Wanneer wij iedere dag, belangeloos, om niet, uw vervolgingen en bedreigingen trotseren om de nationale belangen te verdedigen, dan zaaien we verdeeldheid! (...) Vanuit de hoogte van uw zetel werpt u een acte van beschuldiging op ons. Geloof u dat er één enkele brave burger is die ons veroordeelt?'²⁸⁶ Enkele dagen later blikte hij nog eens terug op de ministeriële beoordeling van zijn artikel dat aanleiding was tot zijn eerste persproces, en gaf hij aan wat hij in wezen gedaan had in het artikel dat tot een tweede proces geleid had: 'In één enkel kader vinden zich besloten alle verwijten die men op verschillende tijdstippen gericht heeft tegen het bestuur van de lichtgeraakte minister en die tot dan verspreid in de landelijke kranten waren gepubliceerd. (...) En dat heet dan smaad en laster.' Maar Weustenraad vreesde zijn rechters niet. 'Altijd, en zo vaak als u het verordent zullen wij voor onze rechters verschijnen om hun met de rust van de

²⁸⁴ *Éclairreur*, 17/18 november 1828. Citaten: 'mon but (aldus De Potter) a été de servir mes concitoyens en défendant leurs libertés'; 'car vous (Van Maanen) êtes mal placés dans un gouvernement constitutionnel'; 'mais avant de vous retirer, dites-nous de quelle espèce de liberté vous avez voulu nous laisser jouir.'

²⁸⁵ RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1347 (archief rechter van instructie), volgnummer 366; *Éclairreur*, 7 december 1828; NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5719: H. de Lantremange aan minister van justitie Van Maanen, 2 maart 1829 (citaat: 'que l'écrit portait tous les caractères de la calomnie et de la diffamation la plus odieuse, et que l'on ne pouvait se dispenser d'enjoindre des poursuites'). Door de benoeming van procureur-generaal O. Leclercq tot lid van de Raad van State in oktober 1829 werd diens functie eerst voorlopig en vervolgens definitief bekleed door H. de Lantremange, tot dan toe eerste advocaat-generaal van het Luikse hooggerechtshof.

²⁸⁶ *Éclairreur*, 7 december 1828. Citaat: 'Lorsque nous nous constituons les défenseurs du malheur, lorsque nous recourons à des moyens légaux pour être soulagés, pour prévenir du trouble et du désordre, notre langage est taxé de séditieux, nous semons la défiance entre les citoyens! Et où se trouve cette singulière inculpation? dans la libelle d'un valet et dans la bouche d'un ministre! Comment! lorsque chaque jour, sans intérêt, sans profit, nous bravons vos poursuites et vos menaces pour défendre les intérêts nationaux, nous semons la désunion! (...) du haut de votre banc vous jetez sur nous un acte d'accusation; croyez-vous qu'il y ait un seul bon citoyen qui nous condamne?'

onschuld te zeggen: Wij verdedigen ons land, de heer Van Maanen beschuldigt ons; vel uw oordeel.²⁸⁷

Op 11 december 1828 werd de zaak door de Raadkamer verwezen naar de correctionele rechtbank van Maastricht. De eerste zitting over de zaak vond plaats op 10 januari 1829. Tot verrassing (en vreugde) van Weustenraad en zijn medestanders presideerde substituut-procureur E. Pollenus. Die was overigens niet gelukkig met de taak die op hem rustte. Op 29 december had hij De Lantremange namelijk meegedeeld dat hij zich niet kon vinden in het oordeel van het parket, en gevraagd om de vervolging te mogen staken. Maar dat was hem door De Lantremange, gehoord de procureur des konings N. Verloren en de procureur-crimineel N.T.J. Cruts, geweigerd. Nadat Pollenus de zitting had geopend, vroeg Jaminé, die met Van Cauberg optrad als verdediger, om twee redenen uitstel van de behandeling: zijn cliënt was onvoldoende voorbereid omdat hij veelvuldig naar Luik moest reizen vanwege het daar nog lopende proces; bovendien moest in verband met het aan de orde zijnde proces principieel worden bestudeerd of de ministeriële verantwoordelijkheid door onze constitutie gewettigd werd. Pollenus had begrip voor de argumenten en verleende uitstel tot donderdag 12 februari.²⁸⁸

De correctionele rechtbank had twee dagen nodig voor de behandeling van de zaak. Aan het begin van de zitting verklaarde Weustenraad dat zijn bedoeling met het artikel niet geweest was de minister te belasteren, maar alle fouten en vergissingen die men hem verweet binnen een kader te verzamelen. Vervolgens was het woord aan Jaminé, die Weustenraad in een pleidooi van meer dan twee uur verdedigde. Een lange, maar als waardig en objectief ervaren uiteenzetting door het openbaar ministerie, bij monde van Pollenus, besloot de eerste dag. Op 13 februari volgde de repliek van Jaminé, die daarin ook even stilstond bij de kwestie Hennequin uit 1821 ('het eerste een beetje serieuze verzet dat onze staatslieden bij de uitvoering van hun besluiten ontmoetten'). Vervolgens besprak verdediger Van Cauberg enkele specifiek juridische aspecten van de zaak, waaraan Jaminé nog enkele opmerkingen toevoegde. Zij bepleitten voor het eerst de ministeriële verantwoordelijkheid, die de regering maar niet wilde erkennen. De zitting werd om 20.30 uur gesloten. De uitspraak volgde op donderdag 19 februari: Omdat het vigerende wetboek van strafrecht niet voorzien had in de kwestie laster jegens een openbaar functionaris met betrekking tot feiten die zich opdoen bij de uitoefening van zijn functie, en tevens omdat het geïncrimineerd artikel naar het oordeel van de rechtbank geen laster bevatte in de door het wetboek bedoelde betekenis, werd Weustenraad van het hem ten laste gelegde vrijgesproken. De collega's van de *Journal de la province* plaatsten het bericht van de uitspraak 'met grote voldoening'. Aan de behandeling van het proces werd een aparte 23 pagina's tellende brochure gewijd, die zowel door de weduwe Lefebvre-Renard, drukker van de *Éclaireur*, als door Lambert Théodore Nypels, druk-

²⁸⁷ *Éclaireur*, 10 december 1828. Citaten: 'Dans un seul cadre se trouvent renfermés tous les reproches qu'on a élevés à diverses époques contre l'administration de l'irascible ministre et qui jusques-là se trouvaient épars dans les journaux du pays (...) et c'est là de la diffamation et de la calomnie!'; 'toujours, et aussi souvent que vous l'ordonnerez, nous comparaitrons devant nos juges pour leur dire avec le calme de l'innocence: Nous défendons notre pays, Mr. van Maanen nous accuse; prononcez votre arrêt.'

²⁸⁸ NA, Archief Justitie, inv. nr. 4587: ordonnantie van de Raadkamer d.d. 11 december 1828, waarbij de zaak werd verwezen naar de correctionele rechtbank (deze was mede getekend door Godefroid Stas, met wie Weustenraad zeer bevriend zou raken); *Éclaireur*, 13 december 1828 en 8 januari 1829; NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5719: H. de Lantremange aan Van Maanen, 2 maart 1829; 11, 12/13 januari, 11 februari 1829.

Dat Pollenus niet gelukkig was met de hem toebedeelde taak, valt alleszins te begrijpen als hijzelf inspirator van het geïncrimineerde artikel geweest is; zie hierboven noot 281.

ker van de *Journal de la province*, als bijlage bij het nummer van 1 maart 1829 werd uitgegeven. Het zal niet verbazen dat de procureur des konings, N. Verloren, tegen de uitspraak beroep aantekende. Blijkbaar heeft justitie met de zaak niet goed raad geweten, in ieder geval niet opnieuw het risico van gezichtsverlies willen lijden. De zaak bleef dus ‘dans les cartons’ en zat daar nog steeds toen anderhalf jaar later de Belgische opstand uitbrak.²⁸⁹

Jaminé heeft later commentaar gegeven op het persproces. Hij was dan wel Weustenraads verdediger, maar tegelijk niet erg gecharmeerd van diens hybris. Aan het eind van de eerste zittingsdag verklaarde Weustenraad namelijk op hoge toon dat alle tegen Van Maanen aangevoerde feiten juist waren en dat hij graag uitstel van de behandeling zou hebben om er de bewijzen voor te leveren. Zijn verdedigers moesten hem ervan overtuigen ‘dat het tijdstip nog niet gekomen was waarop een daad van moed iets anders was dan overmoed zonder kans op welslagen’.²⁹⁰ Over minister Van Maanen, het doelwit van Weustenraads aanvallen, had Jaminé zich vijftientig jaar na het proces een andere mening gevormd. De oorzaak van de algemene haat die op diens hoofd neerdaalde, was volgens Jaminé ‘zijn absolute toewijding aan de heerszuchtige wil van zijn meester’. Los van de funeste invloed van de koning zou hij, samen met andere raadsheren van de kroon, door het doen van concessies ‘de catastrofe waaronder de twee delen van het koninkrijk der Nederlanden al zo lang hebben moeten lijden’, voorkomen hebben.²⁹¹ Jaminé heeft ongetwijfeld gelijk, als hij de stijfhoofdige koning aanwijst als de prima causa van de Belgische opstand, maar niet als hij Van Maanen beschouwt als een willig werktuig in zijn handen. Ook Van Maanen geloofde in de juistheid van de koninklijke lijn; zijn talloze brieven, ook aan goede bekenden als Jan Fabius en Johannes Kinker, zijn er om het te bewijzen.²⁹²

De persprocessen van de *Éclaireur* bezorgden Weustenraad en Maastricht een klinkende naam in oppositieland. De Luikse *Politique* prees de onafhankelijke opstelling van de Maas-trichtse rechtbank. De Brusselse *Courrier des Pays-Bas* vond de uitspraak van de rechtbank een troost voor hen die het geloof in de onafhankelijkheid van de rechters dreigden te verliezen, maar wilde er toch enkele aantekeningen bij maken. Zijn eigen redacteurs waren immers voor hun aanvallen op de minister (‘honderdmaal minder hevig dan die van de *Éclaireur*’) veroordeeld tot maandenlange celstraf, terwijl het ook in hun artikelen ging om uitdrukkingen die niet als laster mochten worden aangemerkt, en om feiten die volgens de vigerende wetgeving niet als misdrijf of overtreding konden worden beschouwd, net zoals dat in het artikel van hun confrère en vriend Weustenraad het geval was geweest. Bij een en dezelfde wet waren er in het ressort van de hoven van Brussel en van Luik blijkbaar twee verschillende

289 *Éclaireur*, 14, 15, 20, 23/24, 25 februari 1829; NA, Archief Justitie, inv. nr. 4587; *Journal de la province*, 20 februari, 1 maart 1829; Jaminé 1854, p. 12.

Procès de l'Éclaireur. Prévention de calomnie envers son Excellence de Ministre de la Justice, De l'imprimerie de Ve Lefebvre-Renard, 1829; idem, De l'imprimerie de L.Th. Nypels, 1829. Nypels maakte gebruik van het zetsel van Lefebvre-Renard. Volgens een aantekening op het exemplaar dat is bijgebonden in de convoluit met signatuur 4 E 27 van de SB Maastricht, is de brochure ‘rédigé par Mr. Weusten-raedt de Maestricht’.

Citaat Jaminé over de zaak Hennequin: ‘C’était la première résistance un peu sérieuse que nos hommes d’état rencontrèrent dans l’exécution de leurs arrêtés.’

290 Jaminé 1854, p. 12. Citaat: ‘que le temps n’était pas encore arrivé, où un acte de courage était autre chose que de la témérité sans chances de succès.’

291 Jaminé 1854, p. 11. Citaten: ‘son dévouement absolu aux volontés impérieuses de son maître’; ‘la catastrophe dont les deux fractions du royaume des Pays-Bas ont eu si longtemps à souffrir.’

292 Johannes Kinker en Jan Fabius (1776-1850, notaris te Amsterdam 1802-1838) waren nauw bevriend. Kinkers zoon David was als klerk bij Fabius werkzaam.

soorten rechtspraak. Ook de *Journal de Louvain* wees op de tegenstrijdige oordelen van de twee rechtbanken.²⁹³ De Franse diplomaat La Moussaye berichtte zijn minister dat het artikel tegen Van Maanen van de hand van Weustenraad veel heviger was dan alle artikelen van de journalisten die in Brussel veroordeeld en opgesloten waren. ‘Het is de eerste keer,’ merkte hij op, ‘dat de magistratuur haar chef in de kou laat staan en meegaat met de sterke oppositie die zonder ophouden de heer Van Maanen blijft bestoken.’²⁹⁴

In regeringskring was men met de gang van zaken zacht gezegd ‘not amused’. Maar rechterlijke oordelen, hoe onwelgevallig ook, vormden nog geen grond voor ontslag. De minister moest zich voor zijn vervolgingsbeleid nu concentreren op Brussel. ‘Luik’ moest hij langs de weg van nieuwe benoemingen naar zijn hand pogen te zetten. Dat zou overigens geen sinecure zijn. De Lantremange, advocaat-generaal bij het Luikse gerechtshof, wees op de funeste invloed van de favoriete professor Destriveaux, die met betrekking tot het principe van de ministeriële verantwoordelijkheid – door minister van justitie Van Maanen expliciet verworpen – openlijk verkondigde dat men er niet veel woorden aan hoeft te besteden omdat de juistheid ervan ‘ipsissimo jure’, dus evident, was.²⁹⁵ Toen in november 1829 ook de kranten aandacht schonken aan Destriveaux’ colleges,²⁹⁶ wendde de minister van binnenlandse zaken zich over die gezagsonvriendelijke activiteit tot Destriveaux persoonlijk. In zijn antwoord deelde deze mee, dat hij geen prijs stelde op publiciteit over strikt academische zaken. Onderdeel van zijn cursus Publiek Recht was het fenomeen van de ‘constitutio-nale regering’ en daarbij kwam vanzelfsprekend het koningschap aan de orde. Hij was overtuigd van de waarheid en de noodzakelijkheid van het principe der onschendbaarheid van de koninklijke macht en de onvermijdelijke correlatie ervan met de verantwoordelijkheid van de ministeriële macht. Deze opvatting, die gedeeld werd door de meest vooraanstaande publicisten van zijn tijd en in Engeland zelfs een axioma was, onderwees hij al tien jaar zonder enig vertoon of geheimzinnigheid. Zijn theorie over de ministeriële verantwoordelijkheid behandelde hij zonder enige verwijzing naar de situatie in ons koninkrijk of in welk ander land dan ook. ‘Geen enkele naam is over mijn lippen gekomen, geen enkele particuliere leer weerlegd, geen enkele opvatting verworpen. Ik heb alleen de mijne behouden omdat ik in de waarheid ervan geloof; ik heb ze geuit omdat ik dat mijn plicht achtte.’ Inderdaad hadden enkele studenten aan het eind van een college geapplaudisseerd, maar hij had daar uiterst koel op gereageerd. Hetzelfde was hem overigens overkomen na een college over de vrijheid van godsdienst, waarin hij zich gekeerd had tegen intolerantie in religieuze zaken.²⁹⁷

²⁹³ *Éclaireur*, 26, 27, 28 februari 1829. Citaat uit het nummer van 27 februari: ‘moins vives cent fois que celle de l’*Éclaireur*’.

²⁹⁴ *Gedenkstukken*, 1825-1830, eerste stuk, p. 144: La Moussaye aan Portalis, Brussel 25 februari 1829. Citaat: ‘C’est la première circonstance où la magistrature abandonnant son chef, s’est réuni à l’opposition formidable qui poursuit sans relâche M. van Maanen.’

²⁹⁵ NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5719: De Lantremange aan Van Maanen, 2 maart 1829.

²⁹⁶ De *Éclaireur* politiek attendeerde zijn lezers op 24 november 1829 op Destriveaux’ colleges over de ministeriële verantwoordelijkheid.

²⁹⁷ NA, BiZa, afd. Onderwijs, inv. nr. 2207-III, 20 januari 1830, no. 85A: P.J. Destriveaux aan de minister van binnenlandse zaken, 6 december 1829. Citaat: ‘aucun nom propre n’est sorti de ma bouche, je n’ai réfuté aucune doctrine particulière, je n’ai répudié aucune opinion. J’ai conservé la mienne parce que je la crois vraie, je l’ai énoncée parce que je l’ai cru de mon devoir.’

Oppositie: om het heil van het volk

Eerder hebben we gezien hoe Weustenraad zich in maart 1828 losmaakte van Kinkers politieke ideeën en ging lopen op de weg die Destriveaux zijn studenten had gewezen. De *Éclairreur* had in april 1828 gekozen voor de oppositie en zou daar voortaan met heilig vuur van blijven getuigen. Het provinciebestuur, dat de onafhankelijke, kritische opstelling van de *Éclairreur* niet op prijs stelde, besloot zijn bekendmakingen voortaan alleen nog te zenden aan de *Journal de la province*, waardoor de *Éclairreur* ze pas een dag later kon publiceren. Aan gezien kranten deze bekendmakingen gratis plachten te plaatsen, was het besluit niet meer dan een ridicuul pesterijtje, dat de achting voor de provinciebestuurders niet verhoogd zal hebben.²⁹⁸

Op 15 september 1828, om 18.00 uur precies, bestond de *Éclairreur* een vol jaar. Tijd om even stil te staan bij het verleden en de toekomst. In het begin was de koers nog wat weifelend geweest, gaf de redacteur toe, te zeer bepaald door Frankrijk, zijn literatuur, zijn politiek en de daar gevoerde debatten. Wat later ontdekte de redactie dat het eigen land een niet minder rijke literatuur had, en ook een grondwet met alles wat daaraan vastzat. 'Uiteindelijk kenden we onze rechten en onze plichten en sedertdien hebben wij constant, zonder vrees, onpartijdig en onverzwakt gesproken over onze eigen belangen.' De route lag nu vast. Zonder om te zien, met ferme pas, zou de *Éclairreur* zijn weg vervolgen.²⁹⁹

Met het oog op de aanstaande troonrede waarmee het nieuwe parlementaire jaar geopend zou worden, en in de krijgshaftige bewogenheid gewekt door het lopende persproces – Weustenraad was vanaf 10 september in hechtenis – publiceerde de krant op 21 september 1828 een paginavullend artikel 'États-Généraux'. Minister van Maanen las het met opgetrokken wenkbrauwen en vond het belangrijk genoeg om het aan de koning ter kennisneming voor te leggen. Toon en stijl wijzen op Weustenraad als auteur. Die zat toen weliswaar gevangen, maar het regiem op de Minderbroedersberg was soepel: schrijven was toegestaan en bezoekers waren welkom. We herkennen zijn retoriek in stijl en woordgebruik, en zijn thema's. Onze vrijheden hebben, aldus Weustenraad, weliswaar enkele moedige verdedigers en onze noden eloquente vertolkers gevonden, maar de ministers gebruiken tegenover hen de overrompelingstactiek als wapen om onze vrijheden aan te vallen en wettelijke verbeteringen tegen te houden. Het is gebruikelijk dat het parlement reageert op de troonrede. Dat moet ditmaal geen formele plichtpleging worden, maar een openhartige reactie waarin de wensen en behoeften van het volk aan de koning worden voorgelegd. Weustenraad somt ze alvast op in zeven welgeformuleerde volzinnen, steeds beginnend met 'Dites lui [le roi]': 'Zeg hem, de grondwet in de ene hand, de lijst van dwalingen en wandaden van de openbare besturen en die van de op te eisen of aan te vullen garanties in de andere, zeg hem dat het volk genoeg heeft van het gehate gedoe waardoor, iedere dag weer, een deel van zijn rechten wordt weggenomen. Zeg hem, dat de persvrijheid niet kan bestaan als er een besluit bestaat dat ... etc.' Van Maanen was geraakt, met name, zo liet hij de koning weten, door het zesde 'Dites lui': 'Zeg hem, dat de mensen niet meer zo nederig als voorheen

²⁹⁸ *Éclairreur*, 1 juni 1828.

²⁹⁹ *Éclairreur*, 15/16 september 1828. Het artikel was getiteld 'Anniversaire' en geschreven 'par un rédacteur qu'on n'a pas encore empoigné' (door een redacteur die men nog niet heeft opgepakt). Citaat: 'Nous connaissons enfin nos droits et nos devoirs et depuis, nous avons constamment, sans crainte, sans partialité comme sans faiblesse, discuté nos propres intérêts.'

hun geld zullen geven aan de hebzuchtige belastinggaarder, en dat het gebaar waarmee ze aan de gier van de fiscus de helft toewerpen van het brood, dat hen moet voeden, zo langzamerhand wel eens dreigend zou kunnen worden.³⁰⁰ De oppositie was op stoom.

Het artikel 'Du Ministère' in de *Éclaircur* van 12 oktober 1828 – Weustenraad was toen weer op vrije voeten, maar het artikel lijkt niet van zijn hand – richtte zich op de koppigheid van de ministers die deden alsof ze de klachten niet hoorden, en liet een aantal grieven de revue passeren: de nog steeds niet geregelde juridische organisatie en wetgeving, de gehate belasting op het gemaal, het gedateerde besluit van 20 april 1815, de deplorabele staat van 's lands financiën, de geldverslindende koloniën. En dreigend klonk de slotlinea: 'Ministers van een deugdzame Koning, denk er wel aan! De tijd kan komen, dat de monarch, overtuigd van de rechtmatigheid van onze eisen, met een helder inzicht in uw middelmatigheid of uw stijfhoofdigheid, zijn stem verenigt met die van zijn volk en de macht, waarvan u zo'n triest gebruik maakt, verbrijzelt tussen uw handen! Ontmaskerd staande tussen de mensen, zult u van dichtbij het strenge oordeel horen dat de publieke opinie over u uitspreekt. De tijd, de Koning, het volk kunnen veel ... Villèle, Peyronnet, Corbière regeren niet meer in Frankrijk.'³⁰¹

Aan het begin van het nieuwe parlementaire jaar – Brussel was in 1828-1829 residentie – had de oppositie in Zuid-Nederland duidelijk vorm gekregen. De *Éclaircur* wijdde er eind november 1828 enkele beschouwingen aan. Drie instanties waren volgens de redactie aangewezen om de belangen van het volk te dienen: de kranten, de leden van Provinciale Staten en de vertegenwoordigers in de Tweede Kamer. Bij de dagbladen waren er maar twee op de hand van de regering: de *Gazette des Pays-Bas* uit Brussel en de *Journal de Gand*. Daarnaast moest de oppositie zich de spotternijen van het weekblad *La Sentinelle* laten welgevalen. Wat Provinciale Staten betreft: die waren inmiddels wakker geworden en hadden 'de teugels van een verachtelijke afhankelijkheid' ('les liens d'une ignoble dépendance') afgelegd. En de vertegenwoordigers van het volk in de Tweede Kamer waren doordrongen van de heiligheid van hun eed en verenigden zich met de klachten en de wensen die leefden bij de onafhankelijke kranten en Provinciale Staten.³⁰² Deze opmerkingen van de *Éclaircur* klonken optimistischer dan de realiteit rechtvaardigde, want als puntje bij paaltje kwam bleken gouvernementele voorstellen en wensen het in Provinciale Staten en in de Tweede Kamer heel vaak te halen. Maar dat de oppositie groeide was duidelijk, ondanks het feit dat democratiserende tendensen door het kiesstelsel gestremd werden. Beter dan Provinciale Staten en de Tweede Kamer vertolkten de kranten, voorzover niet van regeringssteun afhankelijk, wat er leef-

³⁰⁰ *Éclaircur*, 21 september 1828. Citaten: 'Dites lui, la charte d'une main, de l'autre la liste des erreurs et des méfaits des administrations publiques et celle des garanties à réclamer ou à compléter, dites lui que le peuple commence à se lasser du manège par lequel on s'efforce de lui enlever chaque jour une parcelle de ses droits'; 'Dites lui, qu'il [le peuple] ne tend plus d'une main aussi servile qu'auparavant son obole au publicain averse et que le geste par lequel il jette au vantageur du fisc la moitié du pain destiné à le nourrir pourrait bien devenir peu à peu menaçant.'

³⁰¹ *Éclaircur*, 12 oktober 1828. Citaat: 'Ministres d'un Roi vertueux, songez-y bien! Le tems peut arriver où le monarque, convaincu de la légitimité de nos réclamations, éclairé sur votre médiocrité ou sur votre entêtement, pourrait unir sa voix à celle de son peuple et briser entre vos mains le pouvoir dont vous faites un si déplorable usage! Confondus alors dans la foule, vous entendez de près le jugement sévère que l'opinion publique prononcera contre vous. Le tems, le Roi, le peuple peuvent beaucoup ... Les Villèle, les Peyronnet, les Corbière ne gouvernent plus en France.' Jean Baptiste comte de Villèle (1773-1854), Pierre Denis comte de Peyronnet (1778-1854) en Jacques Joseph comte de Corbière (1766-1853) waren minister geweest in de conservatief-katholieke restauratiekabinetten onder Lodewijk XVIII en Karel X.

³⁰² *Éclaircur*, 20 november 1828.

de bij de ontwikkelde burgerij. In ieder geval bespeelden zij met succes de gevoelens die bij die groep leefden.

De *Éclairneur* constateerde verder dat de regering in de publieke opinie terreinverlies leed. Zij deed alsof zij de roep om toepassing van de grondwettelijke beginselen niet hoorde, bestreed het recht van Provinciale Staten om petities door te geleiden naar het parlement en had de journalistiek de oorlog verklaard. Aan de Mathieu Laensberg kwam de eer toe als eerste gewezen te hebben op de traagheid van de regering in de uitwerking van de grondwet en op haar tekort aan begrip voor de geest ervan. De Mathieu Laensberg had er ook voor gezorgd dat de aandacht voor het vereerde Frankrijk plaats maakte voor kritische beschouwing van de problemen in eigen land. Voor de redactie van de *Éclairneur* was de Mathieu Laensberg de inspiratiebron bij uitstek geweest. Vervolgens had de katholieke *Courrier de la Meuse* zijn visie verbreed door zich niet meer enkel te richten op kerkelijke belangen, maar ook oog te hebben voor belangen die de hele natie raakten. Maar op dit ogenblik concentreerde de toorn van de regering zich op de *Courrier des Pays-Bas*.³⁰³ Tot midden 1828 had die krant getuigd van een sterk antiklerikale mentaliteit en zich niet bijzonder in politieke zaken geïnteresseerd getoond, maar na een ingrijpende vernieuwing van de redactie (met als nieuwe leden Pierre Claes en Jean Baptiste Nothomb) had de *Courrier des Pays-Bas* gekozen voor de oppositie en liep toen al spoedig voorop in de strijd van de unie van liberalen en katholieken (de 'Unie') tegen de regering. Wel beschouwd was die unie een verbazingwekkend fenomeen, dat dan ook als 'monsterverbond' zou voortleven in de canon van de geschiedenis der Nederlanden. Volgens het Franse dagblad *Le Globe* had de liberale oppositie er verstandig aan gedaan haar energie te steken in de gewenste uitvoering van de beloften die uit de grondwet voortvloeiden; dat was veel beter dan 'haar tijd en krachten te verdoen in voltaireaanse aanvallen op de katholieken'.³⁰⁴

De Unie had een voorgeschiedenis, waarin Luik de hoofdrol speelde. Al op 21 maart 1827 had Paul Devaux (1801-1880) in de Mathieu Laensberg opgeroepen tot het samengaan van katholieken en liberalen: 'Liberalen en katholieken hebben ieder hun redenen van ontevredenheid, maar zij hebben er vele gemeen. Zij willen vrijheid van taalgebruik, persvrijheid, onafzetbare rechters en ministeriële verantwoordelijkheid. Waarom gescheiden strijden terwijl de eenheid macht maakt?' In de tweede helft van 1827 was daarop het pact tussen de Luikse liberalen (Mathieu Laensberg) en katholieken (*Courrier de la Meuse*) tot stand gekomen. Vanaf maart 1828 hadden zich successievelijk de andere Zuid-Nederlandse oppositiebladen aangesloten, waaronder ook de *Éclairneur*. In zijn (onuitgegeven) memoires vertelt Jaminé dat, toen hij samen met Theodoor Weustenraad en Guillaume Nypels bezig was aan de correctie van een artikel voor de *Éclairneur*, Pierre Claes, redacteur van de Brusselse *Courrier des Pays-Bas*, binnenkwam om over de Unie te praten, – het moet in de zomer van 1828 geweest zijn. Hij vroeg hun ook om een introductie bij de uitgever-directeur van de *Courrier de la Meuse*, Dieudonné Stas. De uitkomst van dat gesprek was geweest dat de *Courrier des Pays-Bas* zich

303 *Éclairneur*, 22 november 1828.

304 Warzée 1845, p. 77; Harsin 1930, p. 29, 50; Haag 1950, p. 109; *Éclairneur*, 6 december 1828 (citaat: 'au lieu de dispenser son temps et ses forces en attaques voltairiennes contre le catholicisme'). In dezelfde zin als de *Éclairneur* wees Etienne Rooms op de beïnvloeding van de jonge generatie liberalen door de Zwitsers-Franse filosoof Benjamin Constant, die het voltaireaanse antiklerikalisme aflegde en koos voor de ontwikkeling van een werkelijk liberale staat; zie: Judo/Van de Perre 2007, p. 26.

niet slechts bij de unie had aangesloten, maar er, zoals reeds opgemerkt, een leidende rol was gaan spelen.³⁰⁵

In de zware strijd die de regering nu met de 'union des oppositions' moest gaan voeren, waren het vooral journalisten van de *Courrier des Pays-Bas* die door justitie werden aangepakt: Claes, Jottrand, Coché-Mommens, Ducpétiaux, De Potter. Het proces tegen de laatste werd als dramatisch gebeuren een verhevigde reprise van het eerste proces tegen Weustenraad. Vanuit zijn cel in de Petits Carmes richtte De Potter op 20 november 1828 een 'open brief aan de redacteurs van alle onafhankelijke en vaderlandslievende kranten van het koninkrijk der Nederlanden' met het verzoek om adhesie te betuigen aan zijn dringende vraag om een oprechte uitvoering van de grondwet, met alle vrijheden die deze garandeerde: de vrijheid van meningsuiting, van godsdienst en van het individu. Zonder persvrijheid was de grondwet een lege huls, en waar geen ministeriële verantwoordelijkheid bestond kon de pers niet vrij zijn. Weg dus met het verfoeide besluit van 20 april 1815. De onafhankelijkheid van de rechterlijke macht moest gegarandeerd worden en een prompte uitvoering van de rechterlijke organisatie kon niet langer wachten. De *Eclairneur* betuigde uiteraard zijn adhesie aan De Potters schrijven en maakte melding van de vele bezoekers die hem in zijn cel kwamen gelukwensen met zijn krachtige verdediging van 'de rechten die ons door de grondwet gegarandeerd worden'. Het spreekt vanzelf dat bij een bezoek aan de Petits Carmes de andere gearresteerde journalisten van de *Courrier des Pays-Bas* niet vergeten werden.³⁰⁶

Eind november en in december zouden de spanningen verder oplopen, niet alleen als gevolg van de lopende persprocessen, maar ook vanwege de behandeling van de motie, die door Charles de Brouckère jr. begin november in de Tweede Kamer was ingediend tot afschaffing van de wet van 10 april 1815, het soeverein besluit van 20 april 1815 en de eraan refererende wet van 6 maart 1818. Bij de opening van de zitting van 28 november 1828 nam de kamer eerst kennis van petitie uit Luik en Maastricht, die het voorstel van Charles de Brouckère ondersteunden. Vervolgens begon de behandeling van de motie De Brouckère, welke op zaterdag 29 november en maandag 1 december werd voortgezet. Op de eerste twee dagen voerden, behalve de indiener, 22 afgevaardigden het woord, waarvan er zich 11 vóór en 11 tegen de motie uitspraken. Het viel de *Éclairneur* op, dat de stemmen tegen allemaal klonken uit de mond van kamerleden uit de noordelijke provincies. De *Courrier des Pays-Bas*, die een dag dichters op het parlementaire nieuws zat dan de *Éclairneur* en de rede van De Brouckère zaterdagavond al kon uitbrengen, arriveerde zondag 30 november met de post in Maastricht. In de sociëteiten en de cafés rukte men elkaar de *Courrier* uit de handen. Voor de *Éclairneur* een reden om Van Maanen weer eens aan te wijzen dat hij de schuld was van alle agitatie: 'Het staatshoofd zal begrijpen en dan is het onmogelijk dat hij geen recht doet.' Aan de redevoeringen van Charles de Brouckère en van Surlet de Chokier, de andere afgevaardigde uit het Limburgse oppositiekamp, besteedde de *Éclairneur* op 3 december een extra katern. Op diezelfde dag werd in Brussel gestemd: de motie De Brouckère werd verworpen met 61 tegen

305 Meyers 1929, p. 2; Harsin 1930, p. 42; Elias 1963, p. 343-345. Het citaat uit de Mathieu Laensberg van 21 maart 1827 ('Libéraux et catholiques ont leurs sujets de mécontentement mais ils ont beaucoup en commun. Ils veulent la liberté des langues, la liberté de la presse, l'immovibilité des juges et la responsabilité ministérielle. À quoi bon lutter séparément alors que l'union fait la force') in: Gérard 1978, p. 64. Volgens Le Roy, kol. 894, ging Claes samen met zijn 'ami intime' Nypels naar Luik om er met Kersten, Lebeau en Rogier te spreken over de gewenste unie van katholieken en liberalen.

306 *Eclairneur*, 23, 24/25 (citaat: 'Lettre aux rédacteurs de tous les journaux indépendants et patriotes du royaume des Pays-Bas'), 26 en 27 november 1828.

44 stemmen. De *Éclaircur* vond het een Pyrrusoverwinning; het voorstel had het weliswaar niet gehaald, maar de grote meerderheid van de Kamer had de regering haar kritiek niet gespaard en 'de imposante minderheid, die een begin had gemaakt met de sloop van het afschuwelijke gebouw waarvan het bestaan ons schandvlekt, was niet teruggedeinsd.'³⁰⁷

Niet teruggedeinsd voor ... Van Maanen. Zijn rede van 2 december werd compleet afgedrukt in de *Éclaircur* van 11 december. Over de verhouding tussen kranten en publieke opinie had Van Maanen een uitgesproken opvatting: 'We leven in een eeuw waarin men beweert dat de kranten de organen van de publieke opinie zijn, terwijl ze in feite van hun invloed slechts gebruik maken om richting te geven volgens hun visies.'³⁰⁸ Dit werd hem natuurlijk niet in dank afgenomen. Maar hij ging veel verder. Zo vond hij het niet de moeite waard om zakelijk te reageren op diverse argumenten die door een aantal kamerleden vóór de motie van De Brouckère waren aangevoerd. Want, zei hij, 'alleen aan de koning zijn mijn collega's en ik verantwoording schuldig in alles wat de uitoefening van onze functies betreft.' Volgens de *Éclaircur* getuigden dergelijke uitspraken van arrogantie en van onmacht om argumenten te weerleggen.³⁰⁹ Maar sommige kamerleden gingen ook niet vrijuit. Uit misplaatste wellevendheid jegens de regering of in de verwachting dat een nieuwe perswet verbetering zou brengen, hadden zij de daad niet bij hun kritische woorden gevoegd en hun stem aan de motie De Brouckère onthouden. Waarom niet rechtstreeks tegen Van Maanen geprotesteerd, 'toen zijn mond de banvloek durfde uitspreken over de constitutionele regeringsvorm'?'³¹⁰

De veroordeling van Édouard Ducpétiaux op 13 december tot een jaar gevangenisstraf en die van Louis de Potter op 20 december tot anderhalf jaar voerden de emoties van de sympathisanten op tot het kookpunt. Toen De Potter, bewaakt door drie marechaussees, vanuit het gerechtsgebouw terug naar de Petits Carmes werd gereden, werd het rijtuig door honderden omstuwd. Voortdurend werd er geapplaudiseerd; de kreten 'Vive De Potter! à bas Van Maanen!' waren niet van de lucht. Toen de hekken van de gevangenis zich achter de veroordeelde sloten, keerde de menigte zich naar de residentie van Van Maanen, juist tegenover de ingang van de gevangenis. Stenen werden naar de vensters gegooid, het glas rinkelde, de luiken werden beschadigd. Bij het gedetailleerd verslag van de gebeurtenis in de *Éclaircur* werd overigens opgemerkt dat niet dit geweld, maar slechts legale middelen tot herstel van de grieven mochten leiden. Van Maanen zelf was thuis toen zijn ruiten aan diggelen gingen. Een goede week later schreef hij aan zijn vriend Fabius: 'De scène van 20 december aan en voor mijn huis was violent, en ik wist niet wat er van worden moest; het oproerig gespuis (echter niet tot de gemeenste klasse behorende) blijft voortgaan met provocaties, en men

307 Den Haag, Griffie Tweede Kamer: Petitiën 1828-1829, I: petitie uit Maastricht, voorzien van 15 handtekeningen, d.d. 26 november 1828; *Éclaircur*, 5 november, 1/2 december (citaat: 'Le chef de l'état *entendra* et alors il est impossible qu'il ne fasse justice'), 3 december (met bijlage), 5 december, 7 december 1828 (citaat: 'L'imposante minorité qui a commencé à démolir quelques pierres du monument hideux dont l'existence nous déshonore, n'a pas reculé').

308 *Éclaircur*, 11 december 1828. Citaat: 'Nous vivons dans un siècle où l'on prétend que les journaux sont les organes de l'opinion publique, tandis qu'ils ne servent en effet de leur influence que pour donner une direction conforme à leurs vues.' [Vergelijk hiermee een zin uit het verslag van de nieuwjaarstoespraak van de huidige burgemeester van Maastricht: 'Media hebben als controleurs van de democratie volgens Leers het recht en de plicht om scherp en kritisch te zijn, maar spelen helaas in toenemende mate een sturende rol door aan de knoppen te draaien, het debat uit te lokken en te ensceneren' (Dagblad De Limburger van 3 januari 2008)].

309 *Éclaircur*, 17 december, 18 december (citaat: 'C'est au roi seul que mes collègues et moi sommes responsables en tout ce qui concerne l'exercice de nos fonctions'), 21 december 1828.

310 *Éclaircur*, 28 december 1828. Citaat: 'lorsque sa bouche osait proférer anathème contre le régime constitutionnel.'

hoort nu en dan een Vive de Potter, à bas le Ministre de la Justice etc. op de straat (...) Wat er van dit alles ten slotte worden moet, bevat ik niet; mij zal het niet aan bedaarde vastheid van geest haperen.' Vanaf 29 december gold voor De Potter en Ducpétiaux een strenger gevangenisregiem: aan vrij bezoek werd paal en perk gesteld; maaltijden moesten door de knecht aan het hek worden afgegeven.³¹¹

Toegeven was er voor de regering nog niet bij. Zij hield stug vast aan de eigen koers en het eigen tempo. Het simpel afschaffen van het besluit van 20 april, zoals Charles de Brouckère c.s. gewild had, kwam niet in aanmerking, hoewel de ministers Van Maanen en Van Gobbelschroy, respectievelijk van justitie en van binnenlandse zaken, zelf ook vonden dat het gedateerd was. Daarom werd in oktober 1828 besloten tot vervanging van het besluit en de ermee samenhangende verordeningen door een nieuwe perswet.³¹² Maar het wetsontwerp dat de koning bij zijn boodschap van 22 december 1828 aan het parlement aanbood, kon geen genade vinden bij de oppositie.³¹³ Pas maanden later, eind april 1829, zou het na herhaalde revisie worden aangenomen.³¹⁴ Maar voorlopig ging het hard tegen hard. Van Maanen zag slechts ontaarding: 'De toon der dagbladen, zoo wel van de liberale als ultramontaansche, is ongelooflijk, en zij verkondigen thans openlijk en zonder achterhouding dezelfde Jacobijnsche en anarchistische beginselen welke de Fransche Revolutie in 1791 hebben voorbereid.'³¹⁵ De *Éclaircur* wees op de hechtheid en onvervaardheid van de oppositie: 'Katholieken en liberalen, opgestaan in de hoofdstad of in de provincies, allen zijn recht tegenover de regering gaan staan, en allen zullen dezelfde houding bewaren, zolang zij weigert de concessies te doen welke zo gebiedend door de behoeften van de natie gevraagd worden.'³¹⁶

Liberalen en katholieken hadden nu een gezamenlijke vijand en accepteerden elkaars vrijheidswensen, namen die zelfs van elkaar over. Voor de *Éclaircur*, die aanvankelijk voorstander was van het regeringsmonopolie op onderwijsgebied, zal het wel even slikken geweest zijn, die erkenning van het natuurlijk recht van de ouders op vrije keuze van het voor hun kinderen gewenste onderwijs. Die vrijheid van keuze hoefde overigens geen rem te vormen op de plicht van regering en parlement om via degelijke wetgeving het publiek onderwijs te regelen. Hoe het toezicht op de kwaliteit van het onderwijs vorm moest krijgen was een vraag die daarbij ook aan de orde moest komen.³¹⁷ Met instemming citeerde de *Éclaircur* het kamerlid Vilain XIII, die de regering het recht van toezicht niet wilde ontfeggen. Dat mocht dan evenwel niet preventief gebeuren, maar moest repressief zijn, in die zin dat inferieure kwaliteit werd tegengegaan.³¹⁸ Vooralsnog kon de *Éclaircur* zich vinden in de redenering van de *Courrier de la Meuse*, dat het onderwijsmonopolie van de regering een bedreiging

³¹¹ *Éclaircur*, 22/23 december 1828; NA, Verzameling Fabius, nr. 6, Van Maanen aan Fabius, Brussel 29 december 1828; *Éclaircur*, 29/30 en 31 december 1828.

³¹² Zie de briefwisseling tussen J.G. de Mey van Streefkerk (staatssecretarie) namens de koning en de ministers C.F. van Maanen (justitie) en P.L.J.S. van Gobbelschroy (binnenlandse zaken), in: Gedenkstukken 1815-1825, tweede stuk, nrs. 209 (3 september 1828) en 210 (8 oktober 1828).

³¹³ *Éclaircur*, 26/27 december 1828.

³¹⁴ van Velzen 2005, p. 308 noot 80.

³¹⁵ NA, Verzameling Fabius, nr. 6, Van Maanen aan Fabius, Brussel 4 januari 1829.

³¹⁶ *Éclaircur*, 11 januari 1829. Citaat: 'Catholiques et libéraux, surgis dans la capitale ou dans les provinces, tous se sont constitués en opposition directe avec le gouvernement, et tous garderont la même attitude tant qu'il se refusera à souscrire aux concessions si impérieusement réclamées par les besoins de la nation.'

³¹⁷ *Éclaircur*, 29/30 december 1828, 13 januari, 4 februari, 13 februari 1829.

³¹⁸ *Éclaircur*, 16/17 maart 1829.

vormde voor alle groepen met onderwijswensen welke verschilden van die van de regering. Bij verkleuring van de regering zouden ook haar onderwijswensen kunnen veranderen, en zouden andere groepen dan nu erdoor benadeeld worden. Anders gezegd: de liberalen hadden er nu wel geen last van, maar zouden het kunnen krijgen. Vrijheid dus, niet alleen voor de pers, maar ook voor het onderwijs. ‘Katholieken en liberalen, sluit dus uw rangen, verenig u nog hechter (...) Eenheid, eenheid! tot wij beschikken over de hele grondwet met al zijn consequenties,’ aldus een artikel in de *Courrier de la Meuse*, dat door de *Éclaireur* werd overgenomen.³¹⁹ Een petitie, gericht aan de leden van de Tweede Kamer, waarin gevraagd werd om vrijheid van onderwijs, herstel van de persvrijheid, herinvoering van de juryrecht-spraak, ministeriële verantwoordelijkheid en algehele uitvoering van de grondwet, werd rond 1 februari 1829 enkele dagen ter tekening gelegd bij de *Éclaireur* en vervolgens bij de *Journal de la province*. Van de geboden mogelijkheid werd druk gebruik gemaakt, getuige de voorlopige, maar toch al lange lijst van ondertekenaars in de *Éclaireur* van 5 februari 1829.³²⁰

In februari-maart meende de *Éclaireur* enige verbetering te bespeuren. ‘We spreken een beetje vrijer, en men luistert naar ons,’ klonk het hoopvol. Zag de oppositie het rapport, waarin de minister van binnenlandse zaken, L. van Gobbelschroy, de onderwijsvisie van de regering verdedigde, als het begin van een dialoog? Of was er slechts sprake van een voor-bijgaand vleugje begrip als gevolg van de golf van petitieën die de Tweede Kamer binnenstroomde?³²¹ Toen de Kamer op 5 maart met 53 tegen 44 stemmen besloot om de petitieën ditmaal niet eenvoudig ter griffie te deponeren, maar door te geleiden naar de regering, werd dit door de oppositie als een triomf ervaren: ‘Laat de ministers nu de stemmen tellen die hun nog resten! (...) Op 5 maart 1829 is het decreet van hun afzetting uit de stembus van het wetgevend lichaam te voorschijn gekomen. Wij herademen.’ Maar tegelijk moest worden vastgesteld dat bij de stemming, scherper dan ooit tevoren, de scheiding tussen de volksvertegenwoordigers van noord en zuid aan het licht was getreden.³²² Ook in het verslag van de kamerdebatten over de motie De Brouckère in november-december 1828 had de *Éclaireur* al moeten constateren ‘dat er een bedroevende antipathie bestond tussen de gevoelens van de Belgische en de opinies van de Hollandse afgevaardigden.’³²³

Het werd een thema dat in de komende tijd vaak hernomen zou worden als teken van de pijnlijke scheur die door het koninkrijk liep en waardoor de geesten als het ware rijp gemaakt werden voor de scheiding die in 1830, rigoreuzer dan gewenst, haar beslag zou krijgen. Op 8 maart 1829 attendeerde de *Éclaireur* op de onrechtvaardigheid van het voor noord en zuid gelijke aantal Tweede Kamerleden bij een bevolking die in het zuiden anderhalf maal zo groot was als in het noorden. Tweederde van de Eerste Kamerleden waren Hollan-

319 *Éclaireur*, 26/27 januari 1829.

320 Den Haag, Griffie Tweede Kamer: Petitiën 1829-1830, I: rapport van maart 1829 over 101 petitieën, waarvan vier uit Limburg; *Éclaireur*, 5 februari 1829. De eerste petitiebeweging vond plaats in februari-maart 1829.

321 *Éclaireur*, 12 februari 1829 (citaat: ‘Nous parlons un peu plus librement, et l’on nous écoute’); idem, 5, 6, 13, 23/24 februari 1829.

Pierre Joseph Servais Louis van Gobbelschroy (1787-1850) was van 1816 tot 1825 secretaris van het kabinet des konings en van juni 1825 tot eind december 1829 minister van binnenlandse zaken. Zuid-Nederlander, antiklerikaal liberaal, was hij in politicus gematigder en buigzamer dan de rechtlijnige Van Maanen. In december 1829 koos Willem I voor de politieke lijn van de laatste. Zie ook: NAGN, deel 11, 1983, p. 241.

322 *Éclaireur*, 8 maart 1829. Citaat: ‘Que les ministres comptent maintenant les voix qui leur restent. (...) leur règne est passé. Le décret de leur destitution est sorti le 5 mars 1829 de l’urne du corps législatif. Nous respirons.’

323 *Éclaireur*, 8 januari 1829. Citaat: ‘qu’il existe une désolante antipathie entre les sentimens des députés belges et les opinions des députés hollandais.’

ders. De minister van binnenlandse zaken Van Gobbelschroy was de enige Belg aan wie de leiding van een departement was toevertrouwd. Alle secretarissen-generaal van de ministeries waren Hollanders. Onder de administrateurs (chefs van de afdelingen der ministeries) en referendarissen telde men twintig Hollanders op één Belg, en onder de subalterne ambtenaren tien Hollanders op één Belg.³²⁴ Parallel aan de tegenstelling noord-zuid liep die tussen katholiek en protestant, en steeds ging het daarbij om bevoordeling van noordelijken die protestant, en benadeling van zuidelijken die katholiek waren. Zo wees de *Courrier de la Meuse* erop dat bij de ambtenaren op het ministerie van justitie de protestanten oververtegenwoordigd waren en dat bij vacatures desondanks meestal protestanten benoemd werden. Daarop aansluitend constateerde de *Éclaireur* dat het openbaar ministerie van de Maastrichtse rechtbank in meerderheid uit protestanten bestond: de procureur des konings, N. Verloren ('zoon van een dominee en bekend om zijn ijver bij de tegen de *Éclaireur* gerichte vervolgingen') was protestant, terwijl van de twee substituten er één protestant en één katholiek was. Ook de twee schoolopzieners in het katholieke Maastricht waren protestant: W.A. Pillera, tevens griffier van Provinciale Staten, en Schmalhausen die weer familie was van Pillera.³²⁵ Het effect van deze harde cijfers had in het noorden vaak een averechts, dus versterkend effect. 'Broeders uit het noorden, wat wilt ge eigenlijk?' vroeg de *Éclaireur* toen hij attendeerde op een artikel in de *Arnhemsche courant*, waarin de 40.000 petitionarissen uit het zuiden werden getekend als 'jezuïeten, obscurantijnen, fanatici en stompziennigen'.³²⁶

Eind maart wees ook de *Journal de la province* op de betreutenswaardige scheidslijn die door de volksvertegenwoordiging liep, en op de weerslag daarvan in de samenleving. Die feiten moesten wel tot de conclusie leiden, 'dat het koninkrijk der Nederlanden twee onderscheiden volken omvat, die weliswaar leven onder bescherming van dezelfde wetten, maar lang niet dezelfde protectie bij de regering genieten.'³²⁷ Toen deze regels in de *Journal* verschenen, waren de redacties van *Éclaireur* en *Journal de la province* niet alleen naar de geest, maar ook de facto samengesmolten. De twee kranten zouden vanaf 1 april 1829 worden voortgezet onder de titel *L'Éclaireur politique, journal de la province de Limbourg*. Eigenaar en drukker was L.Th. Nypels. Theodoor Weustenraad werd de gezichtsbepalende redacteur, ook al heette hij formeel niet meer hoofdredacteur ('redacteur en chef').³²⁸

De weg naar de fusie

De onderneming van de zes vennoten die in 1827 besloten hadden tot de uitgave van de *Éclaireur*, was zakelijk gezien riskant. Want was er wel plaats voor een tweede dagblad in Maastricht? Een feit is dat de *Éclaireur* in de periode waarin hij bij Lefebvre-Renard gedrukt werd, altijd verliesgevend is geweest en nooit meer dan 300 abonnees heeft gehad.³²⁹ Opheffing óf

³²⁴ *Éclaireur*, 8 maart 1829.

³²⁵ *Éclaireur*, 21 maart 1829.

³²⁶ *Éclaireur*, 12 maart 1829.

³²⁷ *Journal de la province*, 28 maart 1829. Citaat: 'que le royaume des Pays-Bas renferme deux peuples distincts, vivant à la vérité sous la protection des mêmes lois, mais qui sont loin de jouir d'une protection égale auprès du gouvernement.'

³²⁸ *Éclaireur politique*, 29 september 1829.

³²⁹ Beckers 1962, p. 57: 'L'Éclaireur zou een driehonderdtal oplagen gehad hebben'; Nypels 1964, kol. 26, wijst erop 'dat die Éclairers (...) nooit een grotere oplage gekend hebben dan 200 exemplaren!'. Ik beschik niet over nauwkeuriger gegevens over het aantal abonnementen.

fusie met de *Journal de la province* waren de alternatieven. Maar zover was het voorlopig natuurlijk niet, al was het maar omdat de *Éclairreur* in september 1827 was opgericht vanwege de kleurloosheid van de *Journal*, die zich zo gedwee gedroeg ten opzichte van de overheden.

Het lag voor de hand dat de *Journal*, die nu plotseling in zijn voortbestaan bedreigd werd, wakker schrok en zon op een tegenzet. Die kwam er binnen zes weken. Vanaf 6 november 1827 werden formaat en abonnementsprijs gelijk gemaakt aan die van de *Éclairreur* en in het nummer van 7 november verscheen een plechtige ‘profession de foi’. Daarin werden tolerantie en gematigdheid verkondigd, de koning en de grondwet heilig verklaard, en werd medewerking beloofd aan de ontwikkeling van de publieke geest, met speciale aandacht voor de middenklasse die meestal geen Frans sprak. Inderdaad publiceerde de *Journal* wat vaker dan de *Éclairreur* een Nederlandstalig artikel of een beschouwing over Nederlandse literatuur, maar het was toch vooral door zijn gematigdheid dat de *Journal* zich van de *Éclairreur* onderscheidde. Inhoudelijk verschilden de opvattingen van de twee kranten nauwelijks van elkaar. De ‘Souhaits’ (wensen), die de *Journal* bij de aanvang van het nieuwe jaar 1828 publiceerde, zouden ook door de *Éclairreur* geschreven kunnen zijn, en evenals de *Éclairreur* verwees de *Journal* regelmatig naar de Mathieu Laensberg als toonbeeld van juiste visies.³³⁰ Wel stak de kleur van de *Journal* wat bleekjes af tegen de *Éclairreur*, die strijdbaar was en gedreven, en met élan deelnam aan de politieke meningsvorming.

In de eerste maanden van het bestaan van de *Éclairreur* waren er niettemin enkele aanvragen met de concurrent. Toen de *Journal* zich, naar aanleiding van een kritische opmerking van Weustenraad over een rechtbankverslag van de *Journal*, op 1 november 1827 kleinerend uitliet over Weustenraad als ‘avocat stagiaire’ die het al zoveel beter meende te weten, reageerde deze met de opmerking dat hij de boosheid wel begreep omdat de *Journal* bij zijn metamorfose zijn onbetekenende voorgeschiedenis wilde doen vergeten: ‘inde irarum causae’ (vandaar de boosheid). Die suggestie liet de *Journal* vanzelfsprekend niet over zich heen gaan: ‘wij zijn aangevallen, wij hebben het recht van verdediging’; ‘wij begrijpen niet waaruit de *Éclairreur* afleidt dat er sprake zou zijn van een lang onderdrukte boosheid’; ‘wij zullen nooit accepteren dat men onze intenties zwart maakt, of zelfs maar die indruk wekt’. Maar op dezelfde pagina drukte de *Journal* een ingezonden schrijven af waarin het opblazen van de zaak aan beide zijden veroordeeld werd en gemaand werd tot het hernemen van de ‘geest van gematigdheid’. Het feit dat de briefschrijver de *Journal* feliciteerde met zijn verrijzenis uit een langdurige lethargie, wijst er impliciet op dat de krant tot voor kort in de opinievorming geen enkele rol speelde. Voor de *Journal* was de zaak daarmee afgedaan.³³¹

In januari 1828 was er opnieuw sprake van irritatie. Naar het voorbeeld van de Mathieu Laensberg wilde de *Journal de la province* voortaan advertenties voor het immoreel geachte fenomeen van loterijen weigeren, op voorwaarde dat de *Éclairreur* mee zou doen. Maar deze voelde daar niet voor, waarschijnlijk omdat het advertentiegeld niet gemist kon worden. De *Journal* was natuurlijk niet gelukkig met deze reactie en toonde zich bovendien geïrriteerd over het feit dat de *Éclairreur* zijn argumentatie niet correct had weergegeven. Er was sprake

³³⁰ *Journal de la province*, 3 januari 1828. Expliciet sprak de *Journal* in zijn nummer van 15 januari 1828 waardering uit voor de ‘opinions sages et libres’ van de Mathieu Laensberg.

³³¹ *Journal de la province*, 1 en 4 november; *Éclairreur*, 2/3 en 5/6 november 1827. De citaten zijn uit de *Journal* van 4 november: ‘nous sommes attaqués, nous avons le droit de la défense’; nous ne savons à quels signes l’*Éclairreur* se plaît à reconnaître une colère selon lui longtemps comprimée’; ‘nous ne permettrons jamais qu’on dénigre ni même qu’on ait l’air de dénigrer nos intentions’.

van ‘onzorgvuldig citeren (om het niet erger te maken) door de *Éclaireur*’. Misschien was het verstandig om het oordeel te vragen van onafhankelijke derden.³³² Die suggestie zette in feite een streep onder het meningsverschil. Onmiddellijk daarna tekende de *Journal* de vrede, en nu voorgoed, door Weustenraad te vragen of deze de tekst van de Ode, die hij op 21 januari in de vergadering van ’t Nut had voorgedragen, voor publicatie ter beschikking wilde stellen.³³³ Enkele maanden later, op 1 juni 1828, bij een terugblik op de eerste maanden van zijn bestaan, schreef de *Éclaireur* onder meer dat ‘een andere krant, die, uit vrees of uit een gevoel van afhankelijkheid, tot dan toe bestuurlijke fouten en dwalingen beschouwd had als liggend buiten het bereik van een eenvoudige sterveling, in zijn spoor was getreden.’³³⁴ Met die ‘andere krant’ was natuurlijk de *Journal* bedoeld, maar deze had geen behoefte meer daarop af te dingen. Beide kranten zaten intussen op dezelfde lijn, al zou de *Journal*, in tegenstelling tot de flamboyante *Éclaireur*, de temperantia nooit uit het oog verliezen.

De *Éclaireur* mocht dan een erkende positie in dagbladland verworven hebben, financieel was de situatie allerm minst rooskleurig. De vennoten hadden zich voor een jaar verplicht de onderneming te steunen en zouden dus in september kunnen uitreden, maar het eerste persproces, dat geleid had tot Weustenraads detentie op 10 september 1828, maakte dit moraliter onmogelijk. De deelnemers besloten dus tot een nieuwe financiële injectie en verlengden hun onderlinge overeenkomst met drie maanden. Tegelijk deed Jaminé, die de leiding van het vennootschap had, afstand van het redactielidmaatschap, waarschijnlijk om de financiële last te verlichten. Theodoor Weustenraad werd nu hoofdredacteur (‘principal rédacteur’). Maar in december – hij was inmiddels ook nog in een tweede persproces verwikkeld – zagen de vennoten er toch geen gat meer in. Na een mislukte poging om de kosten van de druk te verminderen ontbonden zij de overeenkomst. De weduwe Lefebvre-Renard besloot nu de *Éclaireur* alleen voort te zetten.³³⁵ Vanaf 1 januari 1829 onderging de verhouding tussen haar en de redactie een wijziging. Voortaan droeg alleen Weustenraad de verantwoordelijkheid voor de inhoud van de krant – ook brieven en pakketten moesten aan hem geadresseerd worden –, terwijl madame Lefebvre-Renard zich enkel bezighield met het drukken en met administratie en betaling van abonnements en advertenties. Zo voorkwam ze bovendien dat ze eventueel betrokken raakte in persprocessen. Helaas bleken de puur zakelijke intenties van de firma moeilijk met die van Weustenraad verenigbaar, zodat deze, zo berichtte de gouverneur aan minister Van Maanen, ‘met zijne drukster in eenen openlijken en hevigen twist’ kwam.³³⁶

Deze interne problemen zullen de redactionele toenadering van de *Éclaireur* tot de *Journal*

332 *Journal de la province*, 9, 15 en 20 januari 1828; *Éclaireur*, 21/22 januari 1828. Citaat uit *Journal de la province*, 20 januari 1828: ‘d’après les citations inexactes, (pour ne pas dire davantage) de l’*Éclaireur*’.

333 *Journal de la province*, 23 januari 1828. De Ode werd afgedrukt in het nummer van 25 januari 1828.

334 *Éclaireur*, 1 juni 1828. Citaat: ‘[L’*Éclaireur*] qui, enfin, entraînait dans la même carrière un autre journal auquel la crainte ou la dépendance avaient envisager jusques-là comme chose hors de l’atteinte d’un mortel les abus et les erreurs d’une administration’.

335 ‘Vieux *Éclaireur*’, 21 juni 1829; *Éclaireur politique*, 23 juni 1829; NA, Justitie, inv. nr. 4588: Gouverneur De Beekman aan minister Van Maanen, 31 maart 1829. De mededeling over het einde van Jaminé’s redactielidmaatschap valt af te leiden uit de op drie na laatste alinea van het artikel ‘Auri sacra fames’ in de ‘Vieux *Éclaireur*’ van 21 juni 1829, dit in combinatie met de volgende mededeling van gouverneur De Beekman: ‘toen [lees: toen de verliezen de pan uitrezen] hebben de medeschrijvers, de een na de ander, den opsteller, Advokaat Weustenraad, verlaten.’

336 *Éclaireur*, 1 januari 1829 (‘Weustenraad avocat, rédacteur responsable’), 14 februari 1829 (‘Ve Lefebvre-Renard, imprimeur-libraire, seule chargée de recevoir le paiement des abonnemens et des insertions’), 4 februari en 6 maart 1829 (‘Weustenraad, avocat, éditeur du journal’); NA, Justitie, inv. nr. 4588: Gouverneur De Beekman aan minister Van Maanen, 31 maart 1829.

de la province in de maanden januari-maart 1829 eerder bevorderd dan geremd hebben. Wel bleef de redactie van de *Journal* vooralsnog omzichtiger te werk gaan. Zij deed bijvoorbeeld wel minutieus verslag van de persprocessen tegen Weustenraad, maar gaf geen eigen commentaar; zij publiceerde wel een exposé over het belang van de ministeriële verantwoordelijkheid, maar deed geen gelijktijdige aanval op de regering; nam wel artikelen over uit de oppositiebladen *Le Politique* en de *Courrier des Pays-Bas*, echter zonder luide bijval, al was de sympathie voor de standpunten van de oppositie duidelijk. Maar in februari ging de rem eraf. In het nummer van 13 februari verwierp de *Journal* het verwijt van de regeringskrant, de *Gazette des Pays-Bas*, dat de oppositie alleen maar wilde franciseren: 'Wij willen slechts Belgen zijn, maar Belgen volgens de grondwet, dat wil zeggen omringd met alle garanties van een vrij volk. Laten we hopen dat de beweging waarin onze zaken sinds kort geraakt zijn, ons spoedig het gewenste doel zal doen bereiken, en laten we daarom voortgaan er met al onze krachten aan te werken.'³³⁷ En op 4 maart schreef de *Journal* in een beschouwing over de petitiegolf: 'De natie, gedreven door een geheel en al constitutionele geestdrift (...) zal niet halverwege halt houden; ze zal doorgaan (...) met de energie die karakteristiek is voor een volk dat zichzelf respecteert en in zijn goede recht staat.'³³⁸ De *Journal* was rijp voor een fusie met de als oppositiekrant hooggeschatte, maar financieel armlastige *Éclaireur*.

Inmiddels had Henri Bury de dagelijkse leiding van de imprimerie Veuve Lefebvre-Renard op zich genomen, daarbij voortaan mede handelend namens zijn schoonmoeder en zijn vrouw Fany Lefebvre. Gezien de moeilijke financiële situatie en de gespannen verhouding tot de redactie, was de mogelijkheid om na het aflopen van het contract op 31 maart 1829 met de *Éclaireur* door te gaan irreëel. Begin maart reisde Bury naar Brussel om te zien of er bij de regering misschien iets te halen viel. Nadat hij eerst als 'un zélé royaliste, employé du gouvernement' (een toegewijde royalist, regeringsambtenaar) een anonieme brief aan Van Maanen had toegezonden, waarin verteld werd dat een aantal ultraliberalen de *Éclaireur* wilde overnemen 'om de krant de weg naar de revolutie te laten opgaan' en dat 'Weustenraad daarbij de leider zou blijven', maar dat mevrouw Lefebvre 'er niet voor voelde om van haar blad een instrument van oproer te maken', ging hij op 10 maart bij Van Maanen en de dag erna bij de koning op audiëntie. Aansluitend deed hij onder de signatuur 'Lefebvre-Renard fils' op 13 maart aan Van Maanen nogmaals schriftelijk toekomen wat hij hem eerder mondeling had meegedeeld. Het kwam er volgens Bury op neer dat mevrouw Lefebvre zich aan de redactie van de *Éclaireur* had onttrokken omdat zij de ingeslagen richting hoogst bedenkelijk vond. Maar ze was nu eenmaal verplichtingen aangegaan en die bonden haar met handen en voeten. Gelukkig expireerde de overeenkomst eind maart en kon ze de uitgave dan staken. De oppositie zag dat natuurlijk niet graag. Zo was aan hem (Bury) vanwege de *Courrier des Pays-Bas* al een overnamebod gedaan van achtduizend gulden en zou naar verluidt de Maastrichtse groep (de groep van de *Journal*, lees: L.Th. Nypels) nog meer bieden. Maar het besluit van mevrouw Lefebvre was definitief; 'de goede zaak' en 'de rust van haar

³³⁷ *Journal de la province*, 13 februari 1829: 'Nous ne voulons être que Belges, mais Belges d'après la loi fondamentale, c'est-à-dire entourés de toutes les garanties d'un peuple libre. Espérons que le branle donné depuis peu à nos affaires nous fera bientôt atteindre ce but désiré, et pour cela continuons à y travailler de tous nos efforts.'

³³⁸ *Journal de la province*, 4 maart 1829: 'La nation, poussée par un élan tout constitutionnel, (...) ne s'arrêtera pas à mi-chemin; elle persistera (...) avec l'énergie qui doit caractériser un peuple qui se respecte et qui est dans son bon droit.'

medeburgers' waren haar dit offer waard. Volgens Bury kostte haar dat jaarlijks vijftienhonderd gulden.³³⁹

Bury bereikte met zijn verhaal in ieder geval, dat de regering, met name de koning en Van Maanen, nader wilde bezien of zich in Maastricht nu mogelijkheden openden voor een regeringsgezind blad. Maar de hele en halve leugens van Bury deden de firma Lefebvre-Renard natuurlijk geen goed. Naar zijn oordeel gevraagd deelde gouverneur De Beeckman op 31 maart 1829 aan Van Maanen mee dat 'Lefebvre-Renard fils' schoonzoon Henri Bury was en dat deze ook de schrijver van de anonieme brief was (wat door vergelijking van de handschriften zonneklaar is). Hij bestempelde het verhaal van Bury als 'eene listige uitvinding', vol 'onware en onwaarschijnlijke beweringen'. Blijkbaar wilde deze een tegemoetkoming van de regering 'onder het belachelijk voorwendsel' dat madame Lefebvre zich voor het algemeen welzijn zou opofferen.³⁴⁰

Al in zijn nummer van 15 maart 1829 had het Brusselse weekblad *La Sentinelle* met lichte spot melding gemaakt van het spoedige einde van de *Éclaireur*: 'De stad Maastricht, de provincie Limburg, zelfs heel België, lopen gevaar in een diepe duisternis te vervallen: op 1 april aanstaande zal de *Éclaireur* ophouden met het aansteken van zijn lantaarn' (met andere woorden: ons niet meer diets maken hoe de zaken in elkaar steken).³⁴¹ De *Sentinelle* wist het eerder dan Weustenraad zelf, aan wie drukker Bury de officiële mededeling pas rond 18 maart deed. Het nieuws verspreidde zich uiteraard snel, maar werd in de *Éclaireur* van 23/24 maart weer ontkend. In het nummer van woensdag 25 maart volgde de mededeling van de uitgever-eigenaar dat advocaat Weustenraad niet meer aan de redactie van de krant verbonden was.³⁴² Voor de stedelijke burgerij was dat al geen nieuws meer, want in de *Journal de la province* van dinsdag 24 maart had Weustenraad een op zondag 22 maart gedateerd bericht laten afdrukken 'dat mijn medewerkers en ikzelf op geen enkele wijze meer zullen participeren in de redactie van de *Éclaireur*.' De *Journal* van woensdag 25 maart kwam met een uitvoerige toelichting op de fusie van de beide redacties, met daarbij een beginselverklaring over de te varen koers. Het doel was dienstbaarheid aan 'de heilige zaak (...), het geluk van de natie, gegrondvest op algehele uitvoering van de grondwet'. De kwaliteit van de redactie

339 NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5719: 'un zélé royaliste' aan Van Maanen, 5 maart 1829 (citaat: 'pour le faire marcher vers la révolution. Wuestenraad resterait à la tête. [...] la propriétaire, qui ne paraît pas disposée à faire de sa feuille un instrument de révolution'); idem, Van Maanen aan de koning, 10 maart 1829; idem, Bury (Lefebvre-Renard fils) aan Van Maanen, 13 maart 1829; idem, De Mey van Streefkerk namens de koning aan Van Maanen, 22 maart 1829.

In de levensschets van Henry Bury die Ulysse Capitaine in zijn serie Luikse necrologieën publiceerde (zie: Capitaine 1852-1869, deel 2 (1853), p. 14-17) worden als oorzaken van het expireren van de *Éclaireur* op 31 maart 1829 genoemd: de door justitie ingezette vervolging en het feit dat de krant 'geen sympathie verwierf bij de inwoners van Limburg, wier serieus en rustig karakter verontrust werd door de neiging om de bestaande orde der dingen te ondermijnen' ('ne trouvait guère de sympathie parmi les habitants du Limbourg dont le caractère sérieux et tranquille s'inquiétait des tendances subversives de l'ordre de choses existant'). Door de kosten van de persprocessen was de financiële positie van de *Éclaireur* zeker niet sterker geworden, maar of de aftrek van de krant eronder geleden had, mag op zijn minst betwijfeld worden. Het argument dat er gebrek aan sympathie bestond bij de rustige Limburgse bevolking, werd in 1829 door geen enkele partij naar voren gebracht en is dus nieuw. Daarmee is niet gezegd is dat het helemaal niet gespeeld kan hebben.

340 NA, Justitie, inv. nr. 4588: De Beeckman aan Van Maanen, 31 maart 1829.

341 *Sentinelle*, 15 maart 1829: 'La ville de Maestricht, la province de Limbourg, voire même toute la Belgique sont menacées de tomber dans une obscurité profonde: au 1er avril prochain, l'*Éclaireur* cesse d'allumer sa lanterne.' In haar nummer van 12 april 1829 haalde de *Sentinelle* de *Éclaireur*, nu samen met de *Courrier de la Meuse*, opnieuw over de hekel: 'L'*Éclaireur* de Maestricht, journal où l'emphasis n'est surpassé que par les fautes de français, et qui serait la feuille la plus ennuyeuse du royaume, si le *Courrier* n'existait pas (...)' [De *Éclaireur* van Maastricht waarin het pathos alleen overtroffen wordt door de fouten tegen het Frans, en dat het meest vervelende blad van het koninkrijk zou zijn, als de *Courrier* niet zou bestaan (...)].

342 *Éclaireur*, 23/24 en 25 maart 1829.

was door de fusie vergroot en de degelijkheid van het oordeel hoefde niet meer te lijden onder de druk van overhaast publiceren. De aanpak van Weustenraads *Éclairéur* kon onverkort gecontinueerd worden: kritisch onderzoekend, in het belang van de medeburger, datgene wat gebeurde vergelijken met wat zou moeten gebeuren volgens onze instituties en de regels van het recht en de rechtvaardigheid; vertolker zijn van gegronde klachten en er vrank en vrij de eigen mening aan toevoegen. Maar wel leek een rem op de voor Weustenraad zo kenmerkende flamboyante stijl gepast: de toon van gematigdheid moest te allen tijde bewaard worden en elke op de persoon gerichte aanval, ook al was het maar in schijn, diende vermeden te worden; 'de rede heeft slechts de eigen kracht nodig om te triomferen.'³⁴³

Uiteraard loofde de oppositiepers de beslissing van Weustenraad om in de politieke journalistiek werkzaam te blijven, een loopbaan waarin hij door zijn 'courage' en 'fermeté' de achting van het publiek verworven had. De positieve reacties werden door de *Journal* met trots vermeld.³⁴⁴ Detonerend was de immer sarcastische *Sentinelles*, het goed geïnformeerde Brusselse weekblad dat op literair terrein toonaangevend progressief was, maar verder gehaat werd vanwege zijn kritische beschouwingen en scherp geformuleerde sarcasmen over alles wat katholiek en oppositioneel was. Op het feit dat de redactie van de *Journal* de redacteurs van wijlen de *Éclairéur* had aangetrokken, reageerde het in zijn nummer van 29 maart met de sneer: 'Hier ziet men voor het eerst dat een zieke zichzelf feliciteert de dokter geroepen te hebben die zojuist zijn buurman heeft gedood.'³⁴⁵

De 'Éclairéur politique' versus de 'Vieux Éclairéur'

De *Éclairéur politique* kreeg in de eerste maanden van zijn bestaan te maken met de concurrentie en rivaliteit van een tegenstander die al dood gewaand werd: de *Éclairéur* van de imprimerie Lefebvre-Renard. In eerste instantie had de firma, lees: Henri Bury, aan éditeur-rédacteur Weustenraad laten weten dat de uitgave van de *Éclairéur* na 31 maart 1829 gestaakt zou worden en dat het hem en zijn medewerkers vrijstond hun plan te trekken.³⁴⁶ Maar daarna kwam de firma op dit voornemen terug en besloot de oude *Éclairéur* voort te zetten. Wel werden wijzigingen aangebracht in het formaat van de krant (37 x 23 cm werd 32 x 23,5 cm) en in de opmaak (vroeger 2, nu 3 kolommen per pagina) en werd de verschijningsfrequentie gereduceerd tot tweemaal per week. Verder liet ze het publiek weten dat de adverteerders voor de *Éclairéur* een speciale doelgroep waren. Die zouden nu namelijk veel goedkoper uit zijn dan vroeger, want met tweemaal adverteren stonden ze voortaan een volle week in de belangstelling.³⁴⁷ De *Journal de la province* was natuurlijk niet gelukkig met deze niet verwachte actie van de 'imprimerie de la veuve Lefebvre-Renard', al voelde hij zich bij voorbaat winnaar van de concurrentieslag die nu onvermijdelijk zou volgen. Op 31 maart verkondigde de *Journal* nogal theatraal dat de *Éclairéur* – tot voor kort nog zo glorieus, maar nu al ten

³⁴³ *Journal de la province*, 24 maart 1820 (citaat: 'que mes collaborateurs et moi ne participons plus en rien à la rédaction de l'*Éclairéur*'), 25 maart 1829 (citaten: 'la cause sacrée [...] le bonheur de la nation, fondé sur l'exécution pleine et entière de notre pacte fondamental'; '[...] la raison n'a besoin que de ses propres forces pour triompher').

³⁴⁴ *Journal de la province*, 27 maart 1829.

³⁴⁵ *Sentinelles*, 29 maart 1829. Citaat: 'C'est la première fois qu'on voit un malade se féliciter d'avoir appelé le médecin qui vient de tuer son voisin.'

³⁴⁶ *Journal de la province*, 25 maart 1829.

³⁴⁷ *Éclairéur*, 29 en 30/31 maart 1829.

prooi aan de flauwe spotternijen van de *Sentinelles* – diep gevallen was en niet meer te redden. Uit de as van de *Éclairleur* senior zou evenwel een nieuwe feniks, de *Éclairleur politique*, verrijzen: ‘Verdwij, ongelukkige senior, vrucht van onze nachtelijke arbeid, wees *L’Éclairleur des annonces*! Vanaf morgen zal hier opstaan de *Éclairleur politique*, die de edele loopbaan zal vervolgen die jij hem gewezen hebt.’³⁴⁸

Zo bleven in Maastricht dus ook na 31 maart 1829 twee kranten verschijnen: het dagblad *L’Éclairleur politique* van L.Th. Nypels, die zijn domicilie had aan de Grote Staat nr. 38, en de nu nog maar tweemaal per week verschijnende *Éclairleur* van de imprimerie Lefebvre-Renard, die gevestigd was aan het Vrijthof op nr. 9. De laatste kreeg in de wandelgangen de benaming ‘*Vieux Éclairleur*’ of ook wel ‘*Éclairleur des annonces*’. Die laatste benaming, hoewel in de hand gewerkt door de verklaringen van Bury, was in feite minder juist, want de ‘*Vieux Éclairleur*’ nam niet het karakter aan van een advertentieblad. Het werd gewoon een regeringsgezinde concurrent van de *Éclairleur politique*. Het eerste nummer in de nieuwe opmaak was nr. 77 van donderdag 2 april, het tweede nr. 78 van zondag 5 april, wat inhield dat de krant steeds in de late namiddag van woensdag en zaterdag van de pers kwam. Het behoeft geen betoog dat de verhouding tussen de *Éclairleur politique* en de ‘*Vieux Éclairleur*’ van de aanvang af uitgesproken slecht was. De weerslag daarvan is in diverse artikelen in beide kranten waar te nemen. In april keken ze de kat nog uit de boom, maar na enkele lichte schermutselingen in de maand mei werd in juni 1829 over en weer met scherp geschoten.³⁴⁹

De redactie van de *Sentinelles*, die het kleinsteedse gebeuren in Maastricht met neerbuijgende interesse gevolgd had, liet een Maastrichts abonnee melden dat ‘de standaard die wapperde aan het Vrijthof, nu in de Grote Staat ontplooid is’, en attendeerde er aansluitend op dat de drukker van de *Éclairleur politique* ook drukker van het provinciaal bestuur was, waaraan ze vilein toevoegde: ‘Leven van het bestuur en het verscheuren: leve de dankbaarheid van de zogenaamde liberalen!’³⁵⁰ Deze opmerking trof de achilleshiel van de eigenaar-uitgever van de *Éclairleur politique*. Het was voor Nypels dan ook zaak om het provinciebestuur niet verder tegen zich in het harnas te jagen.

Ook Bury zou dit gegeven in zijn verdere contacten met de regering en het provinciaal bestuur uiteraard gebruiken. Want nu de firma eenmaal besloten had om met de *Éclairleur*, zij het in een nieuwe gedaante, door te gaan, zou Bury ook de pogingen om steun te verwerven bij de overheid moeten doorzetten. En dus arriveerde, vrijwel gelijktijdig met het schrijven van de gouverneur van 31 maart, bij minister Van Maanen een volgende brief van de ons bekende anonieme ‘zélé partizan du ministère, employé du gouvernement’. De schrijver, die zijn geheimen (‘geen mens ter wereld heeft weet van deze brief’) wel aan de minister wilde toevertrouwen, vertelde daarin het volgende: Nypels, die met Weustenraad cum suis een contract voor zes jaar zou zijn aangegaan, had zijn krant de titel *Éclairleur* willen geven, maar omdat Lefebvre-Renard dit wilde voorkomen, had die haar blad niet opgeheven maar voortgezet als een ‘feuille d’annonces’. Daarop had Nypels de naam *Éclairleur politique* gekozen, – een keuze die mogelijk aan de rechter zou worden voorgelegd ter wraking. Een afgezant namens de regering zou Lefebvre-Renard achthonderd gulden geboden hebben om de krant

³⁴⁸ *Journal de la province*, 31 maart 1829. Citaat: ‘Vas, malheureux aîné, fruit de nos laborieuses veilles, sois l’*Eclairleur des annonces*! Ici surgira, dès demain, l’*Eclairleur politique*, qui poursuivra la noble carrière que tu lui a indiquée.’

³⁴⁹ ‘*Vieux Éclairleur*’, 14, 18 en 21 juni 1829; *Éclairleur politique*, 16, 20, 23 en 25 juni 1829.

³⁵⁰ *Sentinelles*, 20 april 1829. Citaat: ‘Vivre du gouvernement et le déchirer: vive la reconnaissance des soi-disant libéraux!’

een regeringsgezinde wending te geven. Maar in deze fase, nu het behoud van het abonnee-bestand onzeker was, moest er veel meer geld beschikbaar worden gesteld. En intussen bleef men van hogerhand Nypels maar bevoordelen als leverancier van het provinciaal en stadsbestuur, ten nadele van Lefebvre-Renard.³⁵¹

Andermaal was dit 'anonieme' schrijven voor Bury de opmaat voor nieuwe gesprekken in Brussel. Omdat Van Maanen wegens ziekte niet bereikbaar was, stuurde Bury hem op 1 mei 1829 een uitvoerige brief. Daarin betichtte hij de gouvernements- en stadsdrukker Nypels van verraad aan zijn opdrachtgevers omdat hij 'Weustenraad et compagnie' en de naam 'Éclairer' overgenomen had. In die omstandigheden was het voor Lefebvre-Renard een harde plicht geweest om de club Nypels/Weustenraad te bestrijden en dus met de *Éclairer* door te gaan. Maar intussen hadden 75 procent van de abonnees afgehaakt en was de uitgave van de *Éclairer* onbetaalbaar geworden. Waarna Bury vroeg om een tegemoetkoming vanwege de geleden verliezen. Zou de firma Lefebvre-Renard niet als gouvernementsdrukker aangewezen kunnen worden? (hij wist blijkbaar niet dat Nypels een tot 1831 lopend contract had met het provinciaal bestuur). Tenslotte gaf hij zijn mening over de voorwaarden die vervuld moesten worden als de regering subsidie wilde verstrekken voor het uitgeven van een regeringsgezinde krant, als tegenwicht tegen de oppositionele *Éclairer politique* van Nypels/Weustenraad.³⁵²

De volgende dag, 2 mei 1829, begaf Bury zich naar de audiëntie van de minister van binnenlandse zaken, Van Gobbelschroy. Diens secretaris adviseerde hem de zaak te bespreken met gouverneur De Beeckman. Het resultaat was dat Bury in juni aan Van Gobbelschroy het aanbod deed om voor vierduizend gulden een driemaal per week versijnd blad uit te geven met twee Maastrichtse advocaten als redacteurs. Waarschijnlijk doelde hij daarbij op de oud-Tandemleden Camille Wiet en Jacques Verduchêne, die volgens de *Éclairer politique* inderdaad aan de redactie van de 'Vieux Éclairer' verbonden waren. Ook Kinker maakte daarvan op 19 mei 1829 melding in een brief aan Van Maanen. Na de mededeling dat Weustenraad en Jaminé waren overgestapt naar de *Éclairer politique* van Nypels en dat de 'Vieux Éclairer' thans 'in eenen goeden geest (ten minste tot nog toe)' geschreven werd, volgde de veronderstelling 'dat de toetreding van twee of drie leden van Tandem er deze verandering in te weeg gebracht hebben'. In een volgende brief noemde Kinker als redacteur zijn 'oude discipel en gewezen lid van Tandem' Verduchêne, die 'tot medeleerling een' anderen Tandemist, Wiet, en een mijner beste leerlingen, Van Hasselt, heeft'.³⁵³ De mededeling van Kinker over de medewerking van Van Hasselt is waarschijnlijk onjuist. Die placht zich verre te houden van politieke kwesties, en op literair gebied vond zijn affiniteit met de romantische school bij de 'Vieux Éclairer' ook al geen weerklank.

De kans dat de regering op Bury's 'offerte' zou ingaan was intussen verkleind, doordat de Tweede Kamer het in december 1828 ingediende wetsontwerp op de drukpers na herhaalde

351 NA, Justitie, inv. nr. 4588: 'un zélé partizan du ministère' aan Van Maanen, 1 april 1829. Citaat: 'cette correspondance est ignorée du monde entier.'

352 NA, Justitie, inv. nr. 4588: Bury (Lefebvre-Renard fils) aan Van Maanen, Brussel 1 mei 1829; Gedenkstukken, 1825-1830, tweede stuk, RGP 37, p. 569; Van Gobbelschroy aan De Beeckman, 2 mei 1829.

353 Gedenkstukken, 1825-1830, tweede stuk, RGP 37, p. 569; Van Gobbelschroy aan De Beeckman, 2 mei 1829; idem, p. 587-588: L.Th. Nypels aan De Beeckman, 26 mei 1829; idem, p. 604-605: Bury-Lefebvre aan Van Gobbelschroy, 15 juni 1829; Hanou/Vis 1994, III, p. 56, 70: Kinker aan Van Maanen, 19 mei 1829 en 29 juli 1829. De *Éclairer politique* van 23 juni 1829 vermeldt, behalve Camille Wiet en Jacques Verduchêne, ook Paul Metton als medewerker van de 'Vieux Éclairer'.

aanpassing uiteindelijk op 28 april 1829 had aanvaard. De nieuwe wet werd op 16 mei 1829 afgekondigd. Daarmee was het gehate besluit van 20 april 1815 van tafel. De oppositie zag de zon weer schijnen en de *Éclaireur politique* veranderde direct na de aanvaarding van het wetsontwerp van toon. Tot zijn vreugde kon De Beeckman op 28 mei aan Van Maanen melden dat de krant 'sedert eenigen tijd in eenen meer bedaarden geest' geschreven werd. Enige tijd daarvoor was hij al met Nypels gaan praten over de mogelijkheden om de kolommen van de *Éclaireur politique* open te stellen voor opinievormende artikelen van gouvernementswege. Nypels, die natuurlijk voelde dat hij water in zijn wijn moest doen om een door de regering gesubsidieerd blad in Maastricht te voorkomen, was hem tegemoet gekomen. Hij ging er gaarne mee akkoord onder de vanzelfsprekende voorwaarde dat de redactie er desgewenst op mocht reageren, en wees erop 'dat onze toon en onze kritiek zeer gematigd zijn geworden sinds de regering voldaan heeft aan enkele wensen van de natie en voorbereidingen treft om ook nog aan andere te voldoen.' Hij voegde eraan toe dat Weustenraad er niet anders over dacht: 'Het is overigens ook de mening van mijn redacteur dat het niet juist zou zijn om op dit moment tegen de regering, die de goede weg is ingeslagen, die hevige oppositie te voeren die de stand van zaken vroeger verdiende.' Nypels verbond aan zijn akkoord nog 'de uitdrukkelijke voorwaarde, vooreerst dat de redactie trouw blijft aan haar principes en aan de richting die ze tot dusver gevolgd heeft, en in de tweede plaats, dat geen enkele krant in deze stad op geen enkele wijze door de regering ondersteund wordt of zal worden.' De Beeckman deed deze informatie op 8 juni aan Van Maanen toekomen, met de aantekening dat hij in de weduwe Lefebvre en haar schoonzoon geen vertrouwen had – het ging hun om het geld en ze misten goede medewerkers – en liefst zou willen afwachten hoe Nypels zich hield. Het verbaast na dit alles dan ook niet dat Van Maanen op 13 juli 1829 aan de koning adviseerde om op verzoeken en aanbiedingen van Bury niet verder in te gaan.³⁵⁴

De irritaties die er tussen de *Éclaireur politique* en de 'Vieux Éclaireur' over en weer bestonden, waren in de maand mei 1829 al enkele malen aan de dag getreden. De redactie van de *Éclaireur politique*, die vermoedde dat de 'Vieux Éclaireur' de beledigingen in de 'cloaque' van de *Sentinelle* gedeponneerd had, was overigens van mening dat deze kwalijke handeling niet wel verricht kon zijn door de redacteurs, tevens oude Tandemvrienden, Wiet en Verduchêne. Met hen ('nos amis les ennemis du vieux Éclaireur') bestond immers, ondanks verschil van politieke opvattingen, een goede relatie.³⁵⁵ De onderliggende suggestie was natuurlijk dat Bury (of een medestander) bij de 'Vieux Éclaireur' een geheel andere rol speelde dan de genoemde redacteurs. Van deze tweespalt tussen de drukker en de redactie van de 'Vieux Éclaireur' was ook sprake bij het hevige conflict dat een maand later uitbarstte naar aanleiding van de aankondiging in de 'Vieux Éclaireur' van het spoedige einde van de *Éclaireur politique* en de waarlijk laaghartige beschouwing onder de titel 'Auri sacra fames' (de vervloek-

³⁵⁴ Van Velzen 2005, p. 308; NA, Justitie, inv. nr. 4588: De Beeckman aan Van Maanen, 28 mei 1829; Van Maanen aan de koning, 13 juli 1829; Gedenkstukken, 1825-1830, tweede stuk, RGP 37, p. 587-588, L.Th. Nypels aan De Beeckman, 26 mei 1829 (eerste citaat: 'que notre ton et notre critique sont devenus très modérés depuis qu'il [le gouvernement] a satisfait à quelques-uns des vœux émis par la nation, et qu'il s'occupe de satisfaire à d'autres encore. Telle est d'ailleurs l'opinion de mon rédacteur, qu'il serait injuste de faire aujourd'hui contre le gouvernement, engagé dans la voie du bien, cette vive opposition que méritait jadis l'état des choses'; tweede citaat: 'la condition expresse, d'abord que la rédaction restera fidèle à ses principes et à la marche qu'elle a suivie jusqu'ici, et en second lieu que j'obtiendrai la garantie qu'aucun journal de cette ville n'est ni ne sera soutenu d'aucune manière de la part du gouvernement'); idem, De Beeckman aan Van Maanen, 8 juni 1829.

³⁵⁵ *Éclaireur politique*, 12 mei 1829. In het nummer van 16 mei wordt gesproken over de 'Éclaireur et nos amis ses rédacteurs'.

te goud dorst) waarin suggestie op suggestie gestapeld werd om aan te tonen dat enkel de geldzucht het handelen bepaald had van de lieden die in de periode september 1827-maart 1829 verbonden waren met de *Éclaircur* en daarna met de *Éclaircur politique*.³⁵⁶

Natuurlijk reageerde de redactie bij monde van Weustenraad op deze vuilspuiterij, in het bijzonder op de mededeling dat haar medewerker Van der Leeuw een reis naar Holland gemaakt zou hebben om regeringssteun te vragen: 'nooit hebben wij gekropen in de antichambre van een minister of aan de voeten van hoge ambtenaren' (met deze formuleringen zinspelend op Bury's kruiperij in Brussel). Maar het verwijt dat nu zweefde boven de hoofden van de advocaten Wiet en Verduchêne wilde hij wegnemen. Want, 'hoewel verbonden aan de redactie van de 'Vieux Éclaircur', hebben zij verklaard niets te maken te hebben met de laagheden die de kolommen van die krant bevleekten.' Terwijl 'Metton, waarvan men geloofde dat hij de trekker van de stortkar was, in het openbaar had verklaard dat de lieden die hem voor de auteur van de gemeenheden in het jongste nummer van de 'Vieux Éclaircur' aanzagen, verachtelijke wezens waren.'³⁵⁷

Ook de vennoten die de *Éclaircur* in 1827 in het leven hadden geroepen en de onderneming op 31 december 1828 hadden verlaten – 'de betrekkingen met mevrouw Lefebvre waren gereduceerd tot die welke voortvloeiden uit de liquidatie' – reageerden in hetzelfde nummer van 23 juni op de insinuaties van de 'Vieux Éclaircur', hoewel 'wij noch de tijd noch de zin hadden om lang met lieden die wij tot onze schade hebben leren kennen, in de arena te blijven'. Geen haar op hun hoofd had er ooit aan gedacht subsidies te vragen of door vertegenwoordigers te laten vragen. Trouwens, 'de regering had toen nog geen verdedigers nodig' (een opmerking die erop wijst dat de publieke opinie in Maastricht anno 1827 nog regeringsgezind was). Verder hadden de vennoten onderling nooit enig verschil van mening gekend en hadden zij voortdurend enkel lof gehad voor de loyaliteit en de belangeloosheid van hen aan wie zij de redactie van de krant hadden toevertrouwd. Hetgeen ze jammer genoeg niet konden zeggen van de lieden die de krant drukten. Ze vroegen zich tenslotte af, waarom ze, 'na meer dan vijftien maanden onverdiend bedrogen te zijn, nog aan deze laffe laster moesten worden blootgesteld'.³⁵⁸

Omdat in de brief van de vennoten over de zevende deelnemer in de onderneming, mevrouw Lefebvre-Renard, niet erg positief werd gesproken en deze zich daardoor in haar goede naam en faam voelde aangetast, bezorgde zij bij de *Éclaircur politique* een weerwoord, dat door de redactie onverkort werd afgedrukt. Wel was er een 'note de la rédaction' aan toegevoegd, waarin het oordeel van de vennoten over de brief van mevrouw Lefebvre was meegenomen. Mevrouw Lefebvre deelde mee, dat ze, hoewel de 'Vieux Éclaircur' bij haar gedrukt werd, geen kennis had gehad van de bijdrage die zoveel boosheid verwekt had. De mensen

³⁵⁶ *Vieux Éclaircur*, 14 en 21 juni 1829.

³⁵⁷ *Éclaircur politique*, 23 juni 1829, p. 2. Citaten: 'jamais nous n'avons rampé dans l'antichambre d'un ministre, moins encore aux pieds d'un commis'; 'quoiqu'attachés à la rédaction de l'*Éclaircur*, ont déclaré n'être pour rien dans les turpitudes qui souillent les colonnes de ce journal'; 'Metton, que l'on croyait dûment convaincu d'être attelé au tombereau, a signalé, en public, comme des êtres méprisables ceux qui l'accusent d'avoir écrit les infamies (...), dont le dernier no. était rempli.'

³⁵⁸ *Éclaircur politique*, 23 juni 1829, p. 3-4. Citaten: 'N'ayant d'autres relations avec Mme Lefebvre-Renard que celles résultant d'une liquidation à établir'; 'nous n'avons ni le goût, ni le temps de rester long-temps dans l'arène avec des gens que nous avons appris à connaître à nos dépens'; 'Le pouvoir, à cette époque, n'avait pas besoin de défenseurs'; 'Nous ne savions pas qu'après avoir été indignement trompés, pendant plus de quinze mois, nous dussions encore être exposés à de lâches calomnies'. De opmerking dat de regering anno 1827 nog geen verdedigers behoefde is in lijn met de opvatting van Kossmann, dat het Verenigd Koninkrijk in de jaren 1825-1828 gelukkige jaren beleefde. Zie: Kossmann 1976, p. 74.

met wie zij contacten onderhield, achtte ze daar eenvoudig niet toe in staat. En wat de zakelijke kant van de vennootschap betreft: zij had de met haar afgesproken opdrachten altijd correct uitgevoerd. De onderneming was vastgelopen op gebrek aan middelen. Het enige wat men haar kon verwijten was dat zij geweigerd had met verlies te werken.

In de toegevoegde aantekening van de redactie werd nader ingegaan op twee zakelijke kwesties, te weten de gang van zaken op de drukkerij en de drukkosten van de krant. Om zich nader te oriënteren over de kwestie drukkosten had Weustenraad in opdracht van de vennoten een bezoek gebracht aan Pierre Kersten van de *Courrier de la Meuse* en Joseph Lebeau van *Le Politique*, maar de partijen waren ook daarna niet tot elkaar gekomen. Tenslotte lieten de zes vennoten weten dat mevrouw Lefebvre, aan wie niemand haar goede naam zou willen ontnemen, er wijs aan gedaan had als ze wat beter had toegezien op de gang van zaken bij haar krant. Dan zou veel ellende voorkomen zijn.³⁵⁹

De stoom was nu van de ketel. Voortaan kookten beide kranten hun pot zonder elkaar teveel voor de voeten te lopen. De koers van de *Éclairer politique* was vanaf het begin de lijn van de oppositie geweest. Die werd onverkort doorgezet: de eisen van de 'union' van liberalen en katholieken vonden er vurige verdedigers. De 'Vieux Éclairer' liet duidelijk blijken de regering goed gezind te zijn: Verduchêne en de zijnen poogden begrip te wekken voor haar daden en leverden kritiek op de verenigde oppositie van halfverlichte liberalen en domperse ignorantijnen. Kinker had dus nog leerlingen, ook in staatkundig opzicht. Toch zouden Wiet en Verduchêne na 1830 hun heil in België zoeken.

Toen de 'Vieux Éclairer' in september 1829 het hoofd bijna niet meer boven water kon houden, deed Bury een laatste poging voor het verkrijgen van regeringssteun. Zijn adres aan de koning werd opnieuw ter beoordeling in handen gegeven aan Van Gobbelschroy, die al eerder, op 24 juni, negatief had geadviseerd. Ditmaal oordeelde hij, 'dat de regering uit het blad, zoo als hetzelfde thans gedirigeerd en zamengesteld is, geen nut zoude kunnen trekken.' Behalve tot de koning had Bury zich ook nog tot Van Gobbelschroy zelf gewend met het verzoek om aan gouverneur De Beeckman, met wie Bury een onderhoud had gehad, een 'ordre positif' te zenden. Dat achtte Bury gewenst, omdat De Beeckman volgens hem niet opgewassen was tegen de invloed van oppositiegezinde personen. Hij achtte de gouverneur geen sterke leider, die bovendien vreesde doelwit te worden van de wraakzucht van de *Éclairer politique*.³⁶⁰ Bury, dat is na dit alles wel duidelijk geworden, was een intrigant van het zuiverste water, die kon liegen alsof het gedrukt stond.

Op 6 oktober kon men in de *Éclairer politique* lezen dat de 'Vieux Éclairer' gemeld had dat hij opghield te bestaan.³⁶¹

³⁵⁹ *Éclairer politique*, 25 juni 1829. Ad 'Joseph Lebeau': In het artikel worden Lebeau en Kersten aangeduid met 'MM. L.-O. et K.' Joseph Lebeau begon, na zijn huwelijk met Constance Ouwerx, in 1827 de uitgeverij C. Lebeau-Ouwerx; tevens was hij redacteur van de *Mathieu Laensberg / Le Politique*. Vandaar de aanduiding 'Monsieur Lebeau-Ouwerx'.

³⁶⁰ Gedenkstukken, 1825-1830, tweede stuk, RGP 37, p. 643-644: De Mey van Streefkerk (staatssecretarie) aan Van Gobbelschroy, 10 september 1829; idem, p. 647: Van Gobbelschroy aan de koning, 21 september 1829 (citaat uit het originele stuk, in: NA Staatssecretarie, inv. nr. 3269); idem, p. 645-646: Bury aan Van Gobbelschroy, 13 september 1829.

³⁶¹ *Éclairer politique*, 6 oktober 1829. Het laatste nummer zal dus wel nr. 130 van zondag 4 oktober zijn geweest. Het laatste nummer dat bewaard bleef, is nr. 126 van zondag 20 september 1829.

Een vleug van welwillendheid

Voor Weustenraad en zijn medewerkers betekende de overstap naar de *Journal de la province* en het behoud van de naam 'Éclaireur' in de nieuwe titel *Éclaireur politique* pure winst. De naam 'Éclaireur' stond voor frisse, met élan geschreven journalistiek, die voor een belangrijk deel het product was van Theodoors eigen hoofd en hand. Zijn artikelen hadden hem en de *Éclaireur* zelfs de faam van het martelaarschap in de strijd om meer vrijheid opgeleverd. Voortaan was Weustenraad 'eerste redacteur' van de *Éclaireur politique* en werd hij voor zijn werk betaald door L.Th. Nypels, de eigenaar van de krant. Die nieuwe positie was stabiel, aangezien het abonneebestand van Nypels' krant was gegroeid door de overkomst van lezers van de vroegere *Éclaireur*. Weustenraad zal verder blij zijn geweest dat in de 'profession de foi' van de krant duidelijk was vastgelegd dat de politieke lijn van de vroegere *Éclaireur* zou worden voortgezet. Met de bepaling dat daarbij zorgvuldigheid en gematigdheid zou worden betracht in formulering en stijl, zal hij wel geen probleem hebben gehad; immers 'Paris vaut bien une messe'. Kortom, Theodoor had het onzekere bestaan van alleen verantwoordelijke editeur en de stroeve contacten met de weduwe Lefebvre en haar schoonzoon Bury ingeruild voor een vast journalistiek dienstverband, waarin hij zijn politieke en sociaal-culturele opvattingen onverkort kon blijven uitdragen. Dat hij enkele weken later, op Sint-Servaasdag, 13 mei 1829, in het huwelijk trad, mogen we zeker ook aan die verbeterde sociale positie relateren.

De maand april begon met een kleine tegenslag, waarop overigens wel gerekend was: de wens van de oppositie om de jury weer in te voeren werd op 13 april door de Tweede Kamer afgewezen. Geen reden om de moed te verliezen: 'het patriottisch élan van de natie op weg naar de verovering van de haar ontbrekende waarborgen mag door een nederlaag van voorbijgaande aard toch niet geremd worden,' vond de *Éclaireur politique*.³⁶² Het optimisme werd gerechtvaardigd door 'de liberale vleug' van april 1829.³⁶³ Want op 28 april aanvaardde de Tweede Kamer de nieuwe perswet, zoals bekend ter vervanging van de wet van 10 april 1815, het besluit van 20 april 1815 en de wet van 6 maart 1818. Tijdens de eraan voorafgaande kamerdébatten was de regering opvallend welwillend aan de wensen van de oppositie tegemoet gekomen doordat ze de ontwerpwet herhaaldelijk had bijgesteld. De indruk bestond dat de afwezigheid wegens ziekte van Van Maanen daaraan niet vreemd was. 'Une victoire' kopte de *Éclaireur politique* over deze beslissing van de Tweede Kamer. Maar unaniem was de reactie van de oppositie niet. Sommigen zagen er slechts 'een door de nood afgedwongen concessie' in; de *Éclaireur politique* daarentegen was van mening dat de regering had laten blijken dat ze teruggekeerd was van de verkeerde weg en dat ze nu ook kon rekenen 'op de medewerking van de publieke schrijvers die haar tot nu toe bestreden hadden'.³⁶⁴ Want na

³⁶² *Éclaireur politique*, 16, 17, 18 april 1829. Citaat (nummer van 17 april): 'Qu'une défaite momentanée (...) ne ralentisse point l'élan patriotique de la nation, vers la conquête des garanties qui lui manquent.'

³⁶³ De uitdrukking is van Prins 1964, p. 185.

³⁶⁴ *Éclaireur politique*, 30 april 1829; idem, 1 mei 1829 (citaten: 'une concession arrachée par la nécessité'; 'sur la coopération des écrivains publics qui l'ont combattu jusqu'à présent'); idem, 3 en 10 mei 1829. De wet werd op 16 mei 1829 van kracht door publicatie in het Staatsblad.

het reeds bereikte zouden diverse verbeteringen, zoals vrijheid van taalgebruik en vrijheid van onderwijs, volgen en het zag er naar uit dat er alleen nog echt gevochten moest worden voor de ministeriële verantwoordelijkheid en voor de wet op de juridische organisatie die de rechten van de samenleving en van het individu zou garanderen en waarmee de regering nu toch wel spoedig voor de dag zou komen.³⁶⁵

Deze toonzetting door de *Éclaireur politique* bevatte de vleug van welwillendheid waar gouverneur De Beeckman Nypels om gevraagd had en waar Van Maanens onvrede wel op moest afstuiten. Maar wat de oppositie vanaf 28 april gehoopt had: het definitief vertrek van Van Maanen en de vrijlating van de gevangenen die op grond van de nu niet meer geldende regels veroordeeld waren, gebeurde vooralsnog niet. Weustenraad kon het eigenlijk niet geloven: 'Vanuit de hoogte van zijn troon ziet de koning geen enkele raadsman naderen die durft te zeggen "Sire! zij zijn ten onrechte veroordeeld!"'.³⁶⁶ Bij de sluiting van het parlementaire jaar op 20 mei 1829 was er bij de *Éclaireur politique* niettemin tevredenheid over de behaalde resultaten en de stellige hoop op spoedige tegemoetkoming aan de grieven die resteerden. Maastricht kon zich gaan opmaken voor het bezoek van de koning, die zojuist begonnen was aan een rondreis langs de steden van de zuidelijke provincies, bedoeld als 'publiciteitsoffensief'.³⁶⁷

Toen begin mei het nieuws over het aanstaande koninklijk bezoek aan Maastricht bekend werd, schreef de *Éclaireur politique*: 'Wij mogen ons gelukkig prijzen aan onze soeverein te kunnen tonen dat de fouten van zijn ministers hem niets gekost hebben van onze liefde en verering.' De krant liet niet na deze mythe – geloofde Weustenraad er zelf nog in? – te herhalen.³⁶⁸ Het volk wist best onderscheid te maken tussen de incapabele ministers en het staatshoofd dat geheel vreemd is aan de fouten van die ministers, zo stelde de *Éclaireur politique*. Maar de ministers, die de toejuichingen van het volk uitlegden als instemming met het regeringsbeleid, draaiden zodoende de koning een rad voor de ogen. Een visie die door Weustenraad in het nummer van 1 juli 1829 in de van hem bekende retorische stijl kleurrijk werd uitgewerkt en afgesloten werd met: 'Ja, het Belgische volk heeft de burger-koning wel weten te onderscheiden van zijn onbekwame en schuldige ministers.'³⁶⁹

Vóór zijn bezoek aan Maastricht was de koning in Luik geweest. Op maandagmiddag 22 juni was hij er gearriveerd voor een driedaags programma, met op 23 juni onder meer een bezoek aan de universiteit waar rector-magnificus Kinker hem welkom mocht heten, en met een onderbreking op 24 juni voor een bezoek aan Verviers en Chaudfontaine.³⁷⁰ Tijdens

Van Maanen leed in deze dagen aan een oogziekte, die hem verhinderde langer dan een half uur te werken. Hij toonde zich niet gelukkig met de welwillende opstelling van de regering, 'daar ik toegevendheid doodelijk achtte, en die leer steeds heb verkondigd en blijve verkondigen.' Zie: NA, Verzameling Fabius, inv. nr. 6, Van Maanen aan Fabius, 24 mei 1829.

³⁶⁵ *Éclaireur politique*, 31 mei 1829.

³⁶⁶ *Éclaireur politique*, 2 en 24 mei 1829; 3 en 14 juni 1829; 8 september 1829. Het citaat in het nummer van 14 juni: 'au haut de son trône le souverain ne voit approcher aucun de ses conseillers qui ose dire: Sire! ils sont injustement condamnés!' W.F. Roëll (1767-1835), voorzitter van de Eerste Kamer en oud-minister van buitenlandse zaken, had daarop overigens wel aangedrongen, zie: Prins 1948, p. 129.

³⁶⁷ Deze term bij Van Zanten 2004, p. 269.

³⁶⁸ *Éclaireur politique*, 9 mei 1829 (citaat: 'Que nous serions heureux de pouvoir prouver à notre souverain que les fautes de ses ministres ne lui ont rien enlevé de notre amour et de notre vénération'), 20 mei 1829.

³⁶⁹ *Éclaireur politique*, 1 juli 1829. Citaat: 'Oui, le peuple Belge a su distinguer le Roi-citoyen de ministres inhabiles et coupables.'

³⁷⁰ De *Éclaireur politique* deed van het bezoek aan Luik nauwgezet verslag. In het nummer van 25 juni 1829 vinden we onder meer de tekst van de toespraak van Destriveaux namens de Academische Senaat, in dat van 26 juni 1829 de tekst van de begroeting door Kinker namens de professoren, en varia; in het nummer van 27 juni een verslag van het bezoek aan Verviers en Chaudfontaine. Kinker had in zijn welkomstwoord de koning geprezen om zijn zorg voor het onderwijs: 'Wij [de professoren] zijn ervan overtuigd,

het verblijf in Luik was iets gebeurd wat niet paste bij de mythe van de goede koning en de boze ministers. Tot tweemaal toe had de koning zich daar laten ontvallen dat het nu wel duidelijk was 'dat die zogenaamde grieven niet gesteund werden door de grote massa van de burgers' en dat het gedrag van hen die de grieven met zoveel lawaai naar voren brachten 'eerloos' (infâme) was.³⁷¹ Een verspreking die natuurlijk weer werd uitgelegd als bewijs voor het slagen van de boze opzet van de ministers; – de *Politique* sprak over 'woorden die een pijnlijk gevoel opwekten, omdat eruit bleek hoezeer slechte ministers een goede koning kunnen verblinden'.³⁷²

Tijdens het bezoek aan Maastricht – aankomst op donderdag 25 juni tegen 17.00 uur, vertrek zaterdagmorgen 27 juni om 6.00 uur – waren er overal warme betuigingen van aanhankelijkheid, geen enkele problematische situatie, wel wat organisatorische schoonheidsfoutjes die voor rekening kwamen van het stadsbestuur. Behalve de voor de hand liggende programmapunten, als ontvangsten, maaltijden, bezoeken en inspecties, zijn wellicht vermeldenswaard: de audiëntie voor particulieren die zo lang uitliep dat de koning pas om 23.00 uur in de schouwburg arriveerde, het wandelganggesprek van de koning met een bestuurslid van het Atheneum over het belang van de overdracht van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aan de parochie van Sint-Nicolaas, het dejeuner in een tent bij het Bassin waar een lid van de Kamer van Koophandel de koning duidelijk maakte dat de kanaalkom spoedig uitbreiding behoeft, en het vriendelijke gesprek van een kwartier, dat de koning eigener beweging voerde met oud-burgemeester J.F. Hennequin, de hoofdpersoon van het schutterijconflict uit 1821, toen samen met een aantal raadsleden door de koning afgezet.³⁷³ Het oppositieblad *Le Belge* van 29 juni schreef dat de koning in Maastricht geen enkel verkeerd woord gezegd had, wat wel in Luik het geval was geweest. Unaniem was er de lof over zijn buitengewone minzaamheid en blijken van belangstelling voor allen die bij hem hun opwachting maakten.³⁷⁴

De periode die lag tussen het op 20 mei afgesloten 'Brusselse' parlementaire jaar en het nieuwe, dat op 19 oktober 1829 in Den Haag zou worden geopend, was een betrekkelijk rustige tijd. De benoeming van mgr. C.R.A. van Bommel (1790-1852) op de vacante bisschops-

Sire, dat zij die denken, misschien te goeder trouw, dat het openbaar onderwijs nog vrijer zou moeten zijn dan het reeds is, ooit hun ongelijk zullen moeten bekennen'; volgens Kinker verwarden zij de reële behoeften van een natie met 'de denkbeeldige behoeften van een natie die geloofde dat zij meer verlicht was dan haar regering'. Oorspronkelijke tekst: Nous sommes convaincus, Sire, que ceux qui pensent (peut-être de bonne foi), que l'instruction publique devait être plus libre qu'elle ne l'est, avoueront un jour qu'ils ont été dans l'erreur'; les besoins imaginaires d'une nation qui se croirait plus éclairée que son gouvernement.' Zie: *Éclaircur politique*, 26 juni 1829.

³⁷¹ *Éclaircur politique*, 26 juni 1829. Citaat (overgenomen uit de *Politique*): 'que les prétendus griefs n'étaient pas appuyés par la masse des citoyens'. De Oostenrijkse diplomaat Mier stuurde Metternich op 9 juli 1829 een exemplaar van de *Courier de la Meuse* van 27 juni, waarin over de ongelukkig gekozen woorden van de koning, in zijn toespraken tot het stadsbestuur én tot Provinciale Staten, bericht werd; zie: Gedenkstukken, 1825-1830, eerste stuk, p. 322-324. De voor de opposanten (of eigenlijk voor hun gedrag) gebezigde term 'infaam' werd al gauw gebruikt als geuzennaam en leidde tot instelling van de 'ordre de l'infamie', zie: *Éclaircur politique*, 11 september 1829. Voor de benaming 'les infâmes' kwam later de aanduiding 'les factieux' in de plaats, zie: idem, 18 december 1829.

³⁷² *Éclaircur politique*, 25 juni 1829. Citaat: 'un discours qui a fait une sensation douloureuse, en montrant combien de mauvais ministres peuvent aveugler un bon roi.'

³⁷³ *Éclaircur politique*, 28 juni 1828. Groen van Prinsterer (1801-1876), die als kabinetssecretaris de reis van de koning meemaakte, en C. Gerretson, de bezorger van Groens Bescheiden, hebben een aantal interessante notities gemaakt over het bezoek, onder andere over de hierboven genoemde programmapunten, zie: Groen van Prinsterer 1951, p. 504-508. Over de gewenste overdracht van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, zie ook: *Éclaircur*, 25 en 28/29 januari 1828; *Éclaircur politique*, 4 augustus 1829.

³⁷⁴ Zie: Groen van Prinsterer 1951, p. 508.

zetel van Luik – ook Maastricht behoorde tot dit bisdom – ³⁷⁵ en de taalbesluiten van 28 augustus 1829, die het gebruik van het Frans verruimden, ³⁷⁶ stemden de oppositie uiteraard tot tevredenheid. Dat gold nog meer voor de herverkiezing van Charles de Brouckère voor een nieuwe termijn als lid van de Tweede Kamer.

Want er was een geduchte tegenkandidaat geweest in de persoon van de commissaris van het district Roermond, A.H. Michiels van Verduynen. De lobby voor deze regeringsgezinde orangist was onder meer gesteund door zijn vriend, de grote Maastrichtenaar A.C. Membrede (1758-1831), lid van de Eerste Kamer, oud-gouverneur van Antwerpen, zojuist benoemd tot Minister van Staat. ³⁷⁷ Toen het gerucht over het plan om Charles de Brouckère te vervangen begin april 1829 bekend werd, had de Luikse *Politique* al gewezen op de grote kwaliteit van deze politicus die in religiosis strikt neutraal was en altijd was opgekomen voor de vrijheid, voor allen en overal. ³⁷⁸ Uiteraard voerde ook de *Éclaireur politique* actie voor Charles de Brouckère; de kiezers wisten immers wat ze aan deze volksvertegenwoordiger hadden in de strijd die nu verder gevoerd moest worden voor ‘taalvrijheid, vrijheid van onderwijs, verlichting van belastingen, het primaat van de grondwet: want dat zouden de toekomstige vruchten van de oppositie zijn’. Bovendien wees de *Éclaireur politique* op de persoonlijke kwaliteiten van De Brouckère: ‘belangeloosheid, patriottisme, onafhankelijkheid, burgermoed, de gave van het woord, geduld bij het verrichten van onaantrekkelijk werk, grote kennis van het constitutionele recht.’ ³⁷⁹ De Brusselse *Sentinelle* dreef natuurlijk graag de spot met de propaganda-actie voor De Brouckère door het Maastrichtse keffertje. De *Éclaireur politique* zou de kiezers van de provincie hebben duidelijk gemaakt ‘dat diegenen onder hen die de goedgunstigheid van de redacteurs wilden behouden, hun stem aan de heer De Brouckère moesten geven’ en dat zij die ‘het lef hadden om naar eigen geweten en inzicht een kandidaat te kiezen, tot “eerlozen” (infâmes) zouden worden uitgeroepen’. ³⁸⁰ Maar op 9 juli had de stemming in Provinciale Staten aan alle onzekerheid een einde gemaakt: 30 stemmen voor De Brouckère, 23 voor Michiels van Verduynen. ‘Victoire! (...) Monsieur de Brouckère heeft verlenging gekregen van zijn mandaat als kamerlid. (...) Vive la bonne cause!’ schreef de *Éclaireur politique*. ’s Avonds verzamelden zich de supporters van De Brouckère voor diens woning in de Grote Staat, waar enkele jongelui hem een serenade brachten. Toen Charles de Brouckère de gelukwens van een der aanwezigen beantwoordde met enkele emotievolle woorden, werden die ‘bedolven onder een klaterend applaus en de steeds weer herhaalde uitroepen “Leve de Koning, Lang leven de goede volksvertegenwoordigers, Leve De Brouckère, Leve de meerderheid van de Provinciale Staten”’. ³⁸¹

³⁷⁵ *Éclaireur politique*, 5 juni 1829. Mgr. C. van Bommel zou pas op 15 november 1829 te Luik gewijd worden, zie: *Éclaireur politique*, 17 en 18 november 1829.

³⁷⁶ *Éclaireur politique*, 1 september 1829.

³⁷⁷ *Éclaireur politique*, 7, 8, 9 juli 1829.

³⁷⁸ *Éclaireur politique*, 5 april 1829: (citaat uit de *Politique*): ‘Sans passions religieuses ni anti-religieuses, il a voulu toujours la liberté pour tous et partout.’

³⁷⁹ *Éclaireur politique*, 5 juli 1829. Citaten: ‘Liberté des langues, liberté de l’instruction, allègement des impôts, soumission à la loi fondamentale, tels sont les fruits futurs des travaux de l’opposition’; ‘désintéressement, patriotisme, indépendance, courage civique, don de la parole, patience dans les travaux les plus arides, connaissance profonde du droit constitutionnel’.

³⁸⁰ *Sentinelle*, 12 april 1829. Citaten: ‘que ceux d’entre eux qui voudront conserver les bonnes grâces de nos (van de *Éclaireur politique*) rédacteurs, auront à donner leur voix à M. de Brouckère’; ‘[ceux qui] oseraient choisir librement l’ élu de leur conscience et de leur raison, son déclaré infâmes’.

³⁸¹ *Éclaireur politique*, 10 juli 1829: ‘Victoire! (...) M. de Brouckère a reçu la continuation de son mandat comme député. (...) Vive la bonne cause’; idem 11 juli 1829: citaat: [zijn woorden werden] ‘couverts des plus vifs applaudissement et des cris mille fois répétés’.

Spoedig daarna moest ook in de gemeenteraad van de stad een nieuw lid gekozen worden. De *Éclaireur politique* suggereerde dat N.T.J. Cruts, procureur-crimineel des konings in de provincie, een geschikte kandidaat zou zijn. Maar het werd J. Bemelmans, oud-raadslid, in 1821 als medestander van J.F. Hennequin door de koning afgezet; een keuze waarover de *Éclaireur politique* uiteraard verheugd was.³⁸² Uit de verkiezing van volksvertegenwoordigers als De Brouckère en Bemelmans blijkt dat de oppositie veld won. Hierbij moeten we in aanmerking nemen dat de verkiezing van volksvertegenwoordigers op lokaal en provinciaal niveau geschiedde door censuskiezers, wier stemmen niet rechtstreeks maar via de kiescolleges konden doorklinken. Verder was de hand van de koning nog overal voelbaar. De samenstelling van de Eerste Kamer ('la ménagerie du Roi') was geheel en al zijn eigen zaak. Hij alleen zorgde voor de benoeming van de ministers en de gouverneurs, die aan hem verantwoording schuldig waren, en hij ontsloeg ze als ze niet in zijn pas liepen. Zijn invloed in de gemeenteraden en Provinciale Staten, die hij in eerste instantie had samengesteld en die nu door de kiescolleges geleidelijk van nieuw bloed werden voorzien, nam slechts langzaam af. Zo was de 'régence' van Maastricht in 1829-1830 nog overwegend regeringsgezind en zeker geen weerspiegeling van de opvattingen die leefden bij de kiezers, te weten de belastingbetalende edellieden, patriciërs en middenstanders en de stemmingmakende intelligentsia.³⁸³

Voortzetting van de oppositie

Inmiddels maakte de oppositie zich op voor een nieuw parlementair jaar. De successen, die mede onder druk van de petitiebeweging in de afgelopen wintermaanden behaald waren, versterkten de hoop op vervulling van de overblijvende wensen. De pressie om op korte termijn resultaat te boeken nam nog toe als gevolg van de gebeurtenissen in Frankrijk. Daar was het weinig krachtige, liberale kabinet Martignac in augustus 1829 vervangen door het conservatieve kabinet Polignac. Terwijl de onzalige herinneringen aan het eind 1827 gevallen reactionaire kabinet De Villèle nog niet waren uitgewist, was Frankrijk opnieuw opgezadeld met een rechtse regering, waaraan al wat jong was en vooruit wilde, weinig vreugde kon beleven. De *Éclaireur politique* wenste eenvoudig niet te geloven in de levensvatbaarheid van het kabinet Polignac: 'Een land dat over het ministerie Villèle getriomfeerd heeft, hoeft het ministerie Polignac niet te vrezen; ditmaal zal de beproeving niet zo lang duren en de overwinning zal zo beslissend zijn dat zij ons behoedt voor een nieuwe instorting.'³⁸⁴ Een voorspelling die binnen het jaar zou uitkomen. De oppositie in Frankrijk kreeg spoedig de

de vive le Roi, vivent les bons députés, vive De Brouckere, vive la majorité des états provinciaux.'

³⁸² *Éclaireur politique*, 23 september en 6 oktober 1829.

³⁸³ Van der Kemp 1904 (b), p. 1-3; Verbeet 1978, p. 48-50: Behalve de door de koning benoemde burgemeester en twee schepen waren er 21 raadsleden, die gekozen werden door een kiescollege van 42 personen. Burgemeester sinds 3 maart 1822 was J.G.C. van Slijpe, gemeentesecretaris was H. Verduchêne. De gemeenteraad had per 1 januari 1830 een regeringsgezinde meerderheid (op 22 leden waren er 10 katholieken, 8 protestanten en maar 4 liberalen). Bij de periodieke verkiezing van 18 leden van het kiescollege in september 1830 leden de regeringsgezinden duidelijk verlies. Zie ook de *Éclaireur politique* van 1, 14 en 15 september 1830. In het nummer van 14 september verklaarde de redactie het onjuist te vinden dat de harde werkers in onze samenleving (handwerkslieden, kleine industriëlen en detailhandelaars) niet aan de verkiezingen voor het kiescollege mochten deelnemen.

³⁸⁴ *Éclaireur politique*, 13 augustus 1829. Citaat: 'Un pays qui a triomphé du ministère Villèle, ne peut redouter le ministère Polignac; cette fois l'épreuve ne sera pas si longue, et le triomphe assez décisif pour nous préserver d'une nouvelle rechute.'

kracht van een stormwind. Zo liet de oude generaal Lafayette³⁸⁵ zich tijdens een diner in Lyon, waaraan 500 liberalen deelnamen, huldigen als de kampioen van de vrijheid en de revolutie. Hij zong er de lof van de stad Lyon en haar roeping om weerstand te bieden aan iedere contrarevolutionaire actie, waarop een van de tafelredenaars reageerde: 'Als de heroïsche generatie van 1790 de vrijheid wist te veroveren, moet de krachtige en verlichte generatie van 1829 die toch zeker kunnen handhaven.'³⁸⁶ Dat waren woorden naar het hart van Weustenraad. Zoals het Franse volk zich verzette tegen 'de duistere plannen van de catholico-aristocratische partij', streden hier liberalen en katholieken, verenigd in het Monsterverbond, tegen 'de aanspraken van de protestantse partij'. 'De Fransen vechten om hun vrijheid te behouden; wij vechten om ze opnieuw te verwerven.'³⁸⁷

Dat de *Éclaircur politique* de tegenpartij als 'parti protestant' bestempelde, zegt iets over het gebrek aan nuancering waarmee de strijd intussen gevoerd werd. Het was een gevolg van de verscherpte tegenstelling noord-zuid, die in de maanden juni tot september 1829 onderbouwd was door een serie artikelen met gegevens over de ongelijke verdeling van de ambten tussen zuidelijke 'katholieken' en noordelijke 'protestanten' en over de voortgezette bevoordeling van 'het noorden'.³⁸⁸ Ook werd gewezen op het verschil tussen gelijkheid en gelijkberechting. Als bijvoorbeeld noord en zuid gelijkberechtigd waren, zouden in de Tweede Kamer, waar het aantal zetels van zuid en noord gelijk was, eigenlijk 69 zetels (in plaats van 50) door zuidelijke afgevaardigden bezet moeten worden.³⁸⁹ De publieke opinie in Noord-Nederland keerde zich, geïrriteerd door dit soort artikelen, steeds scherper tegen het zuiden, en deze houding leidde weer tot nieuwe verwijten vanuit Zuid-Nederland. De *Éclaircur politique* van 4 oktober 1829 oordeelde dat de *Arnhemsche Courant*, die vroeger best wel liberaal was, geheel van kleur was verschoten, want ze had de zuidelijke unionisten uitgemeent voor 'fanatieke volgelingen van Rome en Frankrijk, Bonapartisten, Jacobijnen'. 'En zo werken onze lieve broeders uit het noorden aan de eenwording!' was de reactie van de Maastrichtse krant.³⁹⁰

De toon is weer bewogen en van de beloofde 'ton de modération' uit de beginselverklaring van 25 maart 1829 is niet veel meer te merken. Gouverneur De Beeckman zal niet gelukkig geweest zijn met die ontwikkeling. In zijn verslag over 1829 noteerde hij dat de *Éclaircur politique* 'de vrijheid van drukpers merklijk heeft misbruikt, niet tegenstaande de gegeven wenken van het publiek gezag der Provincie', al was het dan waar 'dat dit dagblad nimmer de persoon of het stamhuis des konings heeft willen aanranden'.³⁹¹ De onvrede van Van Maanen zal ongetwijfeld weer gegroeid zijn, zeker na kennisneming van het geladen artikel

³⁸⁵ Lafayette (Gilbert van Motier, marquis de Lafayette, 1757-1834), generaal en politicus, vocht in de Amerikaanse Vrijheidsoorlog en trok van 1788 tot zijn dood een spoor door de geschiedenis van Frankrijk. Postuum werd hem in 2002 het ereburgerschap van de Verenigde Staten toegekend.

³⁸⁶ *Éclaircur politique*, 15 september 1829. Citaat: 'Si l'héroïque génération de 1790 sut conquérir la liberté, la génération forte et éclairée de 1829 saura bien la maintenir.'

³⁸⁷ *Éclaircur politique*, 2 december 1829. Citaten: 'les sinistres projets de la faction catholico-aristocratique'; les exigences du parti protestant'; 'Les Français combattent pour conserver leur liberté; nous combattons pour reconquérir le nôtre.'

³⁸⁸ *Éclaircur politique*, bijvoorbeeld de nummers van 24 juni, 17 en 24 september (het leger), 27 mei en 15 augustus (de zuidelijke universiteiten, waar ook de Duitse professoren een doorn in het oog waren), 21 augustus en 18 september (de ministeries van waterstaet en justitie), 26 augustus en 13 september 1829 (de hogere ambtenaren).

³⁸⁹ *Éclaircur politique*, 25 september 1829.

³⁹⁰ *Éclaircur politique*, 4 oktober 1829. Citaten: 'des séides de Rome et de la France, des Bonapartistes, des Jacobins'; 'Et c'est ainsi que nos chers frères du nord travaillent à la fusion!'

³⁹¹ NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5733-B: Verslag over 1829 door gouverneur De Beeckman aan de koning, 1 juni 1830.

in de *Éclaireur politique* van 6 december 1829, waarin de auteur (wie anders dan Weustenraad?) zich opnieuw tegen hem keerde, al noemde hij zijn naam niet. 'Toujours lui!' (Altijd diezelfde persoon!) was de kop, gevolgd door de vraag: 'Wie is toch die man die erin volhardt ons te onderdrukken?' Het antwoord was een aanklacht, waarin de handelingen van Van Maanen onder Napoleon en onder Willem I aan de kaak werden gesteld. 'De heilzame instituties, waarmee de Franse Revolutie ons begiftigd had en die door het keizerlijk despotisme gerespecteerd waren, raakte hij met zijn bijl tot in de wortel.' 'Toen België een constitutie gekregen had, die in harmonie was met zijn zeden en behoeften (...), loochende hij de ministeriële verantwoordelijkheid' en 'brak hij het evenwicht tussen de verschillende staatkundige machten.' Toen het land vroeg om 'de uitvoering van de grondwet, uniforme wetgeving, vrijheid van taalgebruik, persvrijheid, probeerde hij ons met geweld terug te drijven naar de eeuwen van barbarij.' Toen het volk verwachtte dat de grieven door de koning zouden worden weggenomen, rees hij in allerijl op uit zijn ziekbed 'om zich op te stellen tussen koning en volk, en het verbond sprong af.' Ter afsluiting twee bijna provocerende exclamaties: 'Hoe lang nog zal hij ons belasten? Wanneer zal de dag aanbreken waarop de monarch de zegeningen van zijn onderdanen zal verkiezen boven de perfide raadgevingen van een man die zozeer van haat vervuld is?'³⁹²

Met deze aanklacht ging Weustenraad weer tot aan de rand. Hij profiteerde van het feit dat Van Maanen, na de twee verloren processen tegen Weustenraad, de rechtbanken in Limburg en Luik niet meer vertrouwde, én dat aller ogen gericht waren op de strijdbare Brusselse *Courrier des Pays-Bas*, die de uitgesproken leider van de oppositie was geworden. In de tweede lijn figureerden nu de twee Luikse bladen (de liberale *Politique* en de katholieke *Courrier de la Meuse*) en de Maastrichtse *Éclaireur politique*. Zij richtten zich vooral op de eigen regio door er de geesten wakker te houden en bleven bijdragen leveren aan het Monsterverbond, onder meer door kritiek van buiten en detonerende geluiden uit eigen kring te ontkrachten. In de tijd van de *Éclaireur* (september 1827-maart 1829) had de krant van Weustenraad een eigen rol gespeeld in de zich vormende oppositie. In de periode die daarop volgde was de geschiedenis van de krant, afgezien van de vleug welwillendheid in de maanden mei-juni 1829, toch vooral die van de Zuid-Nederlandse oppositie. De *Éclaireur politique* blies in het concert op verdienstelijke wijze zijn partij mee, maar hij zat niet meer op de eerste rij.

De redactie heeft scherp gezien hoe belangrijk het voor de oppositie was dat de eenheid van katholieken en liberalen bewaard bleef. In essentie stonden de partijen immers tegenstrijdige belangen voor, maar de omstandigheden waren van dien aard dat zij onder de vlag van de vrijheid samen konden optrekken. Het opportunistisch karakter van het Monsterverbond was voor zijn tegenstanders vanzelfsprekend een reden om, waar zich de gelegenheid voordeed, tweedracht te zaaien. Aan de katholieken lieten zij weten dat de regering hun belangen oprecht diende door een loyale uitvoering van het concordaat, en de liberalen maak-

392 *Éclaireur politique*, 6 december 1829. Citaten: 'Quel est donc cet homme qui s'obstine à vouloir nous opprimer?'; 'il coupa dans leurs racines les institutions salutaires dont la révolution française nous avait dotées et que le despotisme impérial avait respectées'; 'Lorsque la Belgique eut obtenu une constitution en harmonie avec ses mœurs et ses besoins (...) il nia la responsabilité ministérielle (...) il rompit l'équilibre existant entre les divers pouvoirs de l'état'; '(...) l'exécution du pacte fondamental, une législation uniforme, la liberté des langues, la liberté de la presse, il tenta de nous refouler avec violence vers les siècles de barbarie'; '(...) pour se placer entre le prince et la nation, et l'alliance avorta'; 'Jusqu'à quand pèsera-t-il sur nous? Quand se lèvera le jour où le monarque préférera les bénédictions de ses sujets aux perfides conseils d'un homme chargé de tant de haine?'

ten zij duidelijk dat 'hun verbond met jezuiten en kaffers een zotternij' was.³⁹³ Waarop de *Éclaircur politique* repliceerde met: 'Vrijheid voor ons, vrijheid voor allen, dat is het devies van deze unie.' Graag gaf de redactie toe dat de partijen hier en daar in zaken van secundair belang van mening met elkaar konden verschillen, 'maar wij allemaal, unionisten, zijn het eens over het essentiële punt, namelijk dat de grondwet moet worden uitgevoerd, maar dat dit nooit zal gebeuren onder de regering van ministers die dat niet willen begrijpen.'³⁹⁴

Op maandag 19 oktober begon het nieuwe parlementaire jaar. De tweede petitiegolf was inmiddels van start gegaan. Die werd nu voluit gesteund door de geestelijkheid. Volgens de *Gentse Catholique* was het aantal handtekeningen eind november al opgelopen tot het driedvoudige van de vorige petitiegolf, toen men 80.000 petitionarissen geteld had. Volgens de regeringsgezinde *Gazette des Pays-Bas* paste het geestelijken niet om zich met deze wereldse, zelfs gezagsondermijnende zaken in te laten, maar de *Éclaircur politique* wees erop dat zij buiten hun priesterlijke dienst gewone burgers waren, net als alle anderen. Uit Oost- en West-Vlaanderen werden in december liefst 287 petitie's naar Den Haag gestuurd, voorzien van 125.000 à 150.000 handtekeningen.³⁹⁵ In Limburg echter was de clergé anders geaard, ook minder fanatiek, dan in Vlaanderen. De priesters hier stonden vrij koel tegenover het Monsterverbond. De waarnemend procureur-generaal H. de Lantremange deelde mee, dat zij zich beperkten tot 'de plichten van hun ambt' en dat men zich in Limburg weinig of niet met petitioneren occupeerde. In Maastricht was men het niet eens kunnen worden over de redactie van een petitie en over het lijstje van daarin op te nemen grieven.³⁹⁶ De Maastrichtse politiecommissaris M. Cudell berichtte aan Burgemeester en Schepenen dat hem niets omtrent petitie's aan de Staten-Generaal of de onlangs geopende 'nationale subscriptie' bekend was geworden.³⁹⁷ Gouverneur De Beeckman kon in zijn jaaroverzicht dan ook tot zijn vreugde melden, dat Limburg, mede dankzij 'het goede voorbeeld en de influisteringen der geestelijkheid' nauwelijks aan de petitiegolf had deelgenomen en dat zijn provincie een voorbeeld van kalmte was, 'terwijl zooveel andere, door de roering der aan de Staten-Generaal gerigte klagten, ontrust waren.'³⁹⁸

Op 9 december 1829 wees de *Éclaircur politique* op de instabiele koers van de regering, die het ene moment iets beloofde dat ze even later weer introk, die nu eens angstig, dan weer doortastend opereerde. Het leidde ertoe, 'dat de gemoederen niet gekalmeerd, maar verbittert raakten, en dat de regering niet uit de problemen kwam, maar haar positie met de dag

393 *Éclaircur politique*, 4 augustus 1829. Citaat: 'leur alliance avec des jésuites et des caffards est une sottise.'

394 *Éclaircur politique*, 12 augustus 1829. Citaten: 'Liberté pour nous, liberté pour tous, c'est la devise de cette union'; 'mais nous tous, unionistes, nous sommes d'accord sur le point essentiel: c'est que la loi fondamentale doit être exécutée, mais qu'elle ne le sera jamais sous le règne de ministres qui ne veulent pas le comprendre.' Zie ook het nummer van 27 september 1829.

395 *Éclaircur politique*, 29 september, 4 oktober, 27 november, 1 en 24 december 1829. De tweede petitiebeweging vond plaats in de maanden oktober-december 1829.

396 NA, Archief Justitie, inv. nr. 4593: De Lantremange aan Van Maanen, 19 december 1829. Gouverneur De Beeckman berichtte op 22 december 1829 aan de minister van binnenlandse zaken dat een in Maastricht opgestelde petitie wel op het bureau van de *Éclaircur politique* was aangeboden, maar daar was teruggewezen en vervolgens door de opstellers ingetrokken. Zie: RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 379: 22 december 1829.

397 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur Maastricht, inv. nr. 361: 15 februari 1830. Over de 'souscription nationale' (nationale inschrijving) hierna meer.

398 NA, Archief Staatssecretarie, inv. nr. 5733-B: Verslag over 1829 van gouverneur De Beeckman aan de koning, 1 juni 1830. In het archief van de Griffie der Tweede Kamer bevindt zich uit de periode november 1829 – maart 1830 slechts één petitie uit Maastricht, gedateerd op 4 december 1829 en getekend door 15 brouwers en destillateurs. Ook tijdens de eerste petitiegolf, op 15 januari 1829, was zo'n petitie ingediend, voorzien van 25 handtekeningen. Zie ook: Ramakers 1990, p. 215, 219-223.

moelijkker maakte.³⁹⁹ De Koninklijke Boodschap van 11 december paste in dit beeld. Ditmaal wilde de regering heel duidelijk zijn; het land moest nu maar eens klip en klaar weten waar het aan toe was. Welnu, aangezien de perswet van 26 mei 1829 kwaadwilligen te veel ruimte bood, moest er een nieuwe komen. De Koninklijke Boodschap, waarbij het ontwerp van de nieuwe perswet aan de Tweede Kamer werd aangeboden, begon als volgt: 'Het ontwerp, welke Wij U Edel Mogenden hiernevens aanbieden, is het treurige maar noodzakelijke uitvloeisel der in sommige de gewesten des Rijks bestaande omstandigheden.' Het daar woekerende kwaad moest beteugeld worden om 'het genot van het goede te bewaren'.⁴⁰⁰ Hierna weidde de koning uit over 'de beginselen die de regering leiden bij haar vaderlijk be- wind over een onmondig volk', zoals W.F. Prins het treffend formuleerde. Tot die beginse- len hoorde evenwel niet de ministeriële verantwoordelijkheid. Daarover wilde de regering niet meer discussiëren; ze paste niet bij ons land, en de koning stond daarboven. 'In het ont- werp tot beteugeling van hoon en laster herleeft de geest van Van Maanen in volle glorie,' oordeelde Prins.⁴⁰¹

De toon en de bestraffende woorden misten hun effect niet: de oppositie was razend. 'De pen valt ons uit de hand; ons bloed kookt. Dit is geen onderdrukking, dit is waanzin, krank- zinnigheid,' reageerde Weustenraad.⁴⁰² Een dag later, na een koude douche ter afkoeling, schreef hij: 'Du moment waarop dit ontwerp zou zijn aangenomen, is het gedaan met onze vrijheid. Vanaf dat ogenblik zijn wij vogelvrij verklaard, begint een tijdperk van slavernij.'⁴⁰³ De dag na de Koninklijke Boodschap verstuurde Van Maanen een circulaire naar de magis- traten in dienst van het ministerie van justitie, met de mededeling dat zij zich, binnen 48 uur na ontvangst, volledig akkoord moesten verklaren met de beginselen van de regering zoals die in de 'oorlogsverklaring die "boodschap" genoemd werd' waren neergelegd. De eis van instemming, gesteld aan deze groep, werd voor alle andere ambtenaren omgezet in een ver- zoek om de 'koninklijke' beginselen als gedragsregel aan te houden. 'Meningen opleggen! Bevelen, dat op deze of die manier gedacht moet worden!' Alsof we leefden 'in de eeuwen van barbarendom en onwetendheid', schreef Weustenraad.⁴⁰⁴

Een goede week na de Koninklijke Boodschap besprak de Kamer de tienjaarlijkse begro- ting voor de jaren 1830-1839, die al eerder, in mei 1829, was ingediend en toen afgewezen. Ditmaal was de jaarbegroting voor 1830 eraan gekoppeld. De Kamer aanvaardde de begro- tingen van de uitgaven, maar de tienjaarlijkse begroting van de inkomsten werd afgewezen, waarna de begroting van de inkomsten voor 1830 werd ingetrokken. Na beraad schrapte de regering enkele accijnsverhogingen en verschoof een andere post uit de tienjaarlijkse be- groting naar de begroting voor 1830. Vlak vóór Kerstmis werd het geheel alsnog door de

399 *Éclaircur politique*, 8 december 1829. Citaat: 'Que loin de calmer les esprits, il les aigrit davantage, que loin de sortir d'embar- ras, il [le ministère] rend sa position chaque jour plus difficile.'

400 Een gedrukt exemplaar van de Koninklijke Boodschap is bewaard in: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 359, 19 december 1829. Ook de *Éclaircur politique* van 16 december 1829 bevatte de tekst van het 'ontwerp van wet ter beteugeling van hoon en laster en andere vergripen tegen het gezag en de openbare rust' ('projet de loi relatif à la repression de l'injure, de la calomnie, et autres manquemens envers l'autorité ou la paix publique').

401 Prins 1948, p. 129.

402 *Éclaircur politique*, 15 december 1829. Citaat: 'La plume nous échappe; notre sang bouillonne. Ce n'est pas l'oppression, c'est de la folie, de la démençe.'

403 *Éclaircur politique*, 16 december 1829. Citaat: 'Du moment où ce projet serait adopté, c'en serait fait de notre liberté. De ce mo- ment daterait pour nous une ère de proscription et de servitude.'

404 *Éclaircur politique*, 25 december 1829 (citaten: 'Imposer des opinions! commander de penser de telle ou telle manière!'; 'dans les siècles de barbarie et d'ignorance'); idem, 31 januari 1830 (citaat: 'une déclaration de guerre, intitulée message').

Tweede Kamer aanvaard.⁴⁰⁵ Aan het eind van het jaar 1829 moest de *Éclaireur politique* met spijt vaststellen dat er na twee jaar strijd nauwelijks terrein gewonnen was en dat de persvrijheid 'op het punt stond te bezwijken onder het hatelijkste wetsontwerp dat het despotisme ooit had kunnen bedenken.' Maar de glazen bol van de mythe was heel gebleven: niet de koning had het gedaan; de schuld lag bij zijn ministers.⁴⁰⁶

De goedkeuring van de begroting was voor de oppositie een flinke tegenvaller. 'De zwakheid van onze volksvertegenwoordigers heeft de eeuwige vijand van onze rust aangemoedigd,' vond de *Éclaireur politique*. Als de volksvertegenwoordigers wat flinker waren geweest en niet zo makkelijk akkoord waren gegaan met de kunstgrepen van de regering, hadden zij over wisselgeld beschikt en eisen kunnen stellen met betrekking tot de aanhangige wetsontwerpen over het strafrecht, het openbaar onderwijs en de pers. Vragen was nu niet meer mogelijk; wat overbleef was tegenstemmen.⁴⁰⁷

Hoezeer het de regering ernst was, bleek uit het Koninklijk Besluit van 8 januari 1830, waarin voor ambtenaren die zich niet hielden aan de richtlijnen, ontslag werd aangekondigd, hetgeen inderdaad geëffectueerd werd.⁴⁰⁸ De krachtige invloed van Van Maanen kwam ook tot uiting in het Koninklijk Besluit van 29 december 1829 waarbij de minister van binnenlandse zaken Van Gobbelschroy verplaatst werd naar waterstaat, nationale nijverheid en koloniën. Volgens de *Éclaireur politique* was hij in zijn hart liberaal, maar niet opgewassen tegen de rechtlijnige Van Maanen.⁴⁰⁹ De verharding van de regeringspolitiek bleef natuurlijk niet onbeantwoord. Het invloedrijke kamerlid Charles de Brouckère kon met de autoritaire eisen van de regering niet leven en legde een aantal functies neer, waaronder die van majoor-commandant van de Maastrichtse schutterij (burgerwacht, garde communal).⁴¹⁰

Ook de journalisten lieten zich niet onbetuigd. Édouard Ducpétiaux, die op 27 januari 1830 na een gevangenisstraf van een jaar was vrijgelaten, publiceerde meteen een open brief, waarin hij zijn visie op de lopende zaken uiteenzette, en meldde zich de volgende dag bij de 'Petits Carmes' om er zijn nog steeds gevangen collega Louis de Potter op te zoeken, hetgeen geweigerd werd.⁴¹¹ De Potter op zijn beurt nam geen blad voor de mond. Vanuit de gevangenis betuigde hij steun aan een geopende 'nationale inschrijving' ter ondersteuning van leden van de Tweede Kamer die geen adhesie wensten te betuigen aan de Koninklijke Boodschap. Hij tekende in voor f100,- en lanceerde een al wat uitgewerkt idee voor de stichting van een 'nationale kas' ('rente patriotique' of 'rente belge'), waaruit slachtoffers

405 Van Zanten, p. 267-268; Verberne 1958, II, p. 63-64; *Éclaireur politique*, 15 en 17 mei, 23, 25 en 27 december 1829.

406 *Éclaireur politique*, 27 december 1829. Citaat: 'sur le point de succomber sous le plus odieux projet de loi que le despotisme ait jamais imaginé.' Maar er is nog een laatste hoop: 'Le prince d'Orange, avant de ceindre le diadème, a déclaré ne vouloir régner que par les lois. Le Roi tient parole (...) le Roi n'oublie pas les promesses du prince d'Orange' [vertaling: Vóór de troonsbestijging heeft de prins van Oranje verklaard dat hij slechts door middel van wetten wil regeren. De koning houdt woord (...) de koning vergeet de beloften van de prins van Oranje niet.]

407 *Éclaireur politique*, 15 januari 1830. Citaat: 'La faiblesse de nos députés a encouragé l'éternel ennemi de notre repos.'

408 *Éclaireur politique*, 19 en 21 januari 1830.

409 *Éclaireur politique*, 3 januari 1830. De gouverneur van Antwerpen, E.C.G. de la Coste, werd zijn vervanger.

410 *Éclaireur politique*, 20 januari 1830; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 380, 1 maart 1830. Bij K.B. van 13 februari werd het verzoek om ontslag ingewilligd, zie: *Éclaireur politique*, 19 februari 1830. De schutterij was nog maar kortgeleden georganiseerd en bewapend. Op 26 april 1829 waren de eerste twee compagnieën in hun nieuwe tenues voor het eerst aangetreden. Als commandant had De Brouckère kunnen schitteren, toen de Prins van Oranje op zondag 27 september naar Maastricht was gekomen om de schutterij te inspecteren en een oefening bij te wonen. Zie: *Éclaireur politique*, 1 mei, 27 en 29 september 1829.

411 *Éclaireur politique*, 29, 30, 31 januari 1830.

van het gezag een vergoeding zouden kunnen ontvangen.⁴¹² De regering beschouwde het voorstel als subversief, blies het op tot een geduchte ‘conspiratie’, en liet rechtsvervolgning instellen tegen de personen die zij betrokken achtte. Dat waren: Louis de Potter (nog gede-tineerd), François Tielemans (referendaris bij het ministerie van buitenlandse zaken), Adolphe Barthels (redacteur van de *Catholique*), Jean Jacques Coché-Mommens (drukker-uitgever van de *Courrier des Pays-Bas*), Édouard Vanderstraeten (drukker-uitgever van *Le Belge*) en Jan Baptiste de Nève (drukker-uitgever van de *Catholique* en *De Vaderlander*).⁴¹³ Het in Brussel circulerend gerucht dat Weustenraad zou worden gearresteerd, kon door de *Éclaireur politique* ontkend worden.⁴¹⁴ Weustenraad stak zijn mening overigens niet onder stoelen of banken: bij de lange lijst met grieven en verwijten jegens de regering, die hij op 7 maart publiceerde, figureerde nu ook het ‘inquisitiesysteem’.⁴¹⁵ Het viel op dat Luikse kranten, die zich niet minder dan de Gentse *Catholique* en *De Vaderlander* positief hadden opgesteld tegenover de gelanceerde ‘nationale kas’, buiten vervolging bleven. Het gezag was duidelijk bevreesd dat de Luikse magistratuur wel eens anders zou kunnen oordelen dan de Brusselse.⁴¹⁶

Het proces tegen de conspirateurs voor het Hof van Assisen te Brussel duurde veertien dagen, van 16 tot 30 april, en werd door de pers intens gevolgd. Op 25 april verscheen de *Éclaireur politique* zelfs met een extra katern. Op 30 april viel het verbijsterende vonnis: De Potter, Tielemans, Barthels en De Nève werden veroordeeld tot verbanning; Vanderstraeten en Coché-Mommens vrijgesproken.⁴¹⁷ Op 4 en 5 mei wijdde Weustenraad geëmotioneerde beschouwingen aan de uitspraak. Vervolging en gewetensdwang zouden zich onherroepelijk keren tegen de dwingelanden zelf; men moest dus niet wanhopen aan de triomf van de zaak van de oppositie. Nog was er persvrijheid, ‘die kostbare vrijheid, die ons gaat ontsnappen als wij, ontmoedigd en vermoeid, de rijen verlaten en onze wapens wegwerpen bij het zien van de dreigende hand die de genereuze wet van 1829 al gegrepen heeft om hem te verscheuren. (...) De Fransen hebben onvermoeid het ministerie Villèle bestreden; Villèle werd ten val gebracht. Vandaag vechten ze tegen Polignac, die zich verschanst achter de troon van Karel X; en Polignac hangt al met één voet boven de afgrond.’⁴¹⁸

Maar wie dacht dat ‘tout Maestricht’, mét de *Éclaireur politique*, op de achterste benen zou staan, komt bedrogen uit. Zoals we al zagen bij de petitiebeweging in de afgelopen wintermaanden, heerste er in de provincie een zekere passiviteit, die mogelijk nog versterkt is door de pastorale brief die mgr. Van Bommel op 14 januari 1830 had doen uitgaan. In dit eerste herderlijk schrijven keerde hij zich ‘tegen de nieuwe doctrines die de wereldlijke macht durven aanvallen in zijn grondslag en bevoegdheden’ en richtte zich zodoende eerder tegen de oppositie dan dat hij zich tot tolk maakte van haar grieven. Maar hij vergat te

⁴¹² *Éclaireur politique*, 31 januari en 5 februari 1830.

⁴¹³ *Éclaireur politique*, 12, 14 februari, 4 maart 1830.

⁴¹⁴ *Éclaireur politique*, 19 februari 1830.

⁴¹⁵ *Éclaireur politique*, 7 maart 1830.

⁴¹⁶ *Éclaireur politique*, 10 april 1830. Advocaat-generaal H. de Lantremange, fungerend als procureur-generaal, was zich daarvan eveneens zeer bewust, zie: NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 164, De Lantremange aan Van Maanen, 28 februari 1830 [ook in: Gedenkstukken, 1825-1830, tweede stuk, p. 796-797].

⁴¹⁷ *Éclaireur politique*, 21, 22, 23, 24, 25 (plus vier pagina's supplement), 27, 28, 29, 30 april, 1, 2, 4 mei 1830.

⁴¹⁸ *Éclaireur politique*, 4 en 5 mei 1829. Het citaat in het nummer van 5 mei: ‘cette liberté précieuse qui va nous échapper, si, découragés et las, nous désertons nos rangs et jetons nos armes à la vue de la main menaçante qui a déjà saisi, pour la déchirer, la loi généreuse de 1829. (...) Les Français combattirent sans relâche le ministère Villèle; Villèle fut culbuté. Ils se battent aujourd'hui contre Polignac retranché derrière le trône de Charles X; et Polignac a déjà un pied suspendu sur l'abîme.’

vermelden, schamperde de *Éclaireur politique*, dat in een constitutionele monarchie legitiem verzet mag worden geboden als het gezag zich van de wet verwijderd.⁴¹⁹ Ook was de krant niet te spreken over Van Bommels oproep aan de priesters om zich volledig aan hun priesterlijke taak te wijden. Immers, 'de priester is ook nog lidmaat van een constitutionele staat; hij is burger' en moet, als iedere andere burger, de consequenties daarvan aanvaarden.⁴²⁰ De uitwerking van Van Bommels brief was in het algemeen negatief. Zijn pleidooi voor een betere verhouding tussen kerk en staat, met als beoogd effect het onderdrukken van de bestaande onlustgevoelens, miste zijn uitwerking omdat de onderliggende bedoeling, namelijk een wig te drijven in de unie van katholieke en liberale opposities, te goed werd begrepen. De unionisten waren razend, veel priesters beschouwden de boodschap van hun nieuwe bisschop als een blunder en zijn collega's waren er niet gelukkig mee.⁴²¹ Begin maart kon gouverneur De Beeckman aan Van Maanen berichten dat het in de provincie Limburg erg rustig bleef. Er was niet serieus gepetitioneerd en na de Koninklijke Boodschap was daarvan al helemaal geen sprake meer geweest. Verder hadden de ambtenaren in de provincie er 'geen werkdadig deel' in genomen en dus waren er voor hem geen gronden om aan Van Maanen voorstellen te doen tot vervanging van burgemeesters of secretarissen.⁴²²

De Lantremange, een man naar het hart van Van Maanen, bepleitte een andere aanpak dan de gouverneurs van Luik en Limburg, Sandberg en De Beeckman, voorstonden. In zijn brieven aan Van Maanen vroeg hij om een krachtadig optreden dat moest leiden tot 'de destructie van een factie, die zoveel kwaad en ergernis veroorzaakt'. Hij vond dat er in iedere provincie een regeringsgezind dagblad moest zijn waarin het provinciaal bestuur de opruiende plannen van de oppositie zou kunnen analyseren en bestrijden. Dat in Maastricht op de persen van Nypels zowel het Administratief memoriaal van het provinciaal bestuur als de *Éclaireur politique* gedrukt werden, wees op een zonderlinge zorgeloosheid, die om maatregelen vroeg. De apathie van te tolerante bestuurders werd, volgens De Lantremange, als het ware afgestraft door de machinaties van de catholico-liberale factie, die goed georganiseerd was in diverse 'associations constitutionnelles'.⁴²³

De eerste van die associaties was in april 1829 opgericht in Luik. Ze hadden als doel: 'handhaving en uitbreiding van de burgerlijke vrijheden door zonder onderbreking bezig te zijn met de grote belangen van het land'.⁴²⁴ Of wat concreter: 'zich met wettige middelen te weerstellen tegen iedere onrechtmatige actie en iedere verkrachting van het grondwettig verdrag', of nog duidelijker: 'doen wat de natie zou moeten doen, maar niet altijd kán doen'.⁴²⁵ Na Luik waren er associaties opgericht in Brussel, Antwerpen en West-Vlaanderen.⁴²⁶ De *Éclaireur politique* attendeerde in juni 1829 op het belang van openbaarheid: de le-

419 Daris 1873, 351-352; *Éclaireur politique*, 18 en 21 februari 1830.

420 *Éclaireur politique*, 27 februari 1830. Citaat: 'il [de priester] est encore membre d'un état constitutionnel; il est citoyen'.

421 A.F. Manning, *De betekenissen van C.R.A. van Bommel voor de Noordelijke Nederlanden*, Utrecht/Antwerpen 1956, p. 125-132.

422 NA, Archief Staatssecretarie, inv. nr. 5733-B: De Beeckman aan Van Maanen, 6 maart 1830.

423 NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 164, De Lantremange aan Van Maanen, 28 februari 1830. Citaat: 'la destruction d'une faction, qui cause tant de mal et de scandale.'

424 *Éclaireur politique*, 28 april 1829. Citaat: 'le maintien et le développement des libertés publiques, en s'occupant sans relâche des grands intérêts du pays.'

425 *Éclaireur politique*, 8 mei 1829. Citaten: 's'opposer, en se servant toutefois des moyens légaux, à toute acte injuste ou à toute violation du pacte constitutif'; 'elles feront ce que la nation devrait faire, mais ce qu'elle ne peut pas toujours.' De namen van de leden der Luikse 'association' werden gepubliceerd in het nummer van 11 juni 1829, met een correctie in het nummer van 13 juni.

426 *Éclaireur politique*, 6, 19, 21 en 31 mei 1829.

denlijsten moesten gepubliceerd worden, want geheimhouding zou wantrouwen wekken.⁴²⁷ In Limburg was pas in november 1829 een ‘associatie’ tot stand gekomen; ze werd opgericht tijdens een bijeenkomst ten huize van J.F. Hennequin. Uitvloeisel van deze vergadering waren de petities in Hasselt, Sint-Truiden en Roermond. Op 19 januari 1830 vergaderden een tiental leden bij advocaat Charles Destouvelles, in tegenwoordigheid van twee vertegenwoordigers uit Luik. Behalve over de komende verkiezingen voor Provinciale Staten zou er gesproken zijn over het nieuwe wetsontwerp op de drukpers, het werven van stemmen voor het doen vervangen van kamerlid P.W. baron de Liedel de Well door J.F. Hennequin, de ‘nationale inschrijving’, en de ontwikkeling van het constitutioneel denken bij de bewoners van het platteland, in het bijzonder met het oog op de verkiezingen voor Provinciale Staten, waartoe een folder verspreid werd. Een volgende vergadering, waarbij vertegenwoordigers uit Tienen en uit Luik aanwezig waren, werd gehouden bij E.L. baron de Surlet de Chokier. Leden van de Limburgse ‘association constitutionnelle’ waren onder meer: J.F. Hennequin, oud-kamerlid en oud-burgemeester, Charles de Brouckère en E.L. Surlet de Chokier, kamerleden, Charles Destouvelles, Winand Mockel en Joseph L. Jaminé, advocaten, Charles Vilain XIII, grondeigenaar, en Theodoor Weustenraad, ‘schrijver van den *Éclaireur*’.⁴²⁸ Hoewel het aantal leden van de ‘associations’ bescheiden was, vormden zij een invloedrijk netwerk, waarvoor De Lantremange met recht bevreesd mocht zijn. Evenals Van Maanen en Kinker was hij van mening dat alleen een harde aanpak met alle voorhanden wettelijke middelen het kwaad in de wortel kon aantasten. De koning had al zoveel concessies gedaan dat hij, als hij daarmee nog verder ging, het koningschap en het land in een netelige positie zou brengen. Aan de funeste politiek van aarzelen moest nu echt een einde komen. Bovendien waren de omstandigheden om de factie aan te pakken nu gunstig, want de Franse regering had haar handen vol aan de eigen interne woelingen en kon zich dus niet met de onze inlaten.⁴²⁹

Toen Édouard Ducpétiaux, de redacteur van de *Courrier des Pays-Bas* die eind januari uit de gevangenis was ontslagen, in maart 1830 Luik en Maastricht bezocht – volgens de *Éclaireur politique* ter ontspanning en voor vriendenbezoek –,⁴³⁰ gingen bij justitie de bellen rinkelen. Ongetwijfeld zou dit prominente lid van de factie, goed bevriend met De Potter, de reis aanwenden voor het voeren van overleg met zijn medestrijders, unionisten van het eerste uur, en wie weet waartoe dit zou leiden. Terwijl de grote conspiratie van De Potter cum suis nog onder de rechter was, leek hier opnieuw sprake van een samenzwering van kwalijk gezinden. De verslagen van het bezoek zouden daarover duidelijkheid moeten verschaffen. Van Maanen ontving een niet gedateerde, anonieme nota met een nauwkeurig verslag van het bezoek. Daaruit bleek dat Ducpétiaux op 16 maart vanuit Luik met het marktschip in Maastricht gearriveerd was. De volgende dag had hij ten huize van Weustenraad in de Bouillonstraat met onder meer Weustenraad, Nypels en Van Cauberg overleg gevoerd over de geest waarin de oppositiekranten geredigeerd en welke onderwerpen erin behandeld moesten worden. Ook was er een plan aan de orde geweest om de hoofdredacteurs van de opposi-

427 *Éclaireur politique*, 21 juni 1829.

428 NA, Archief Staatssecretarie, inv. nr. 5726, exh. 27 januari 1830.

429 NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 164: De Lantremange aan Van Maanen, 17 april 1830 [ook in: Gedenkstukken 1825-1830, tweede stuk, p. 802-805].

430 De *Éclaireur politique* van 3 april 1830 spreekt over ‘un voyage d’agrément’.

tiekranten regelmatig in Brussel te laten vergaderen. 's Avonds had het gezelschap, na schouwburgbezoek, in hotel Du Casque gesoupeerd. Tijdens de gesprekken daar waren voortdurend politieke kwesties aan de orde geweest. Verder had Ducpétiaux samen met advocaat Auguste Visschers, die hem tijdens zijn verblijf in Luik en Maastricht begeleidde, een bezoek gebracht aan mevrouw De Brouckère-Visschers, een nicht van Auguste Visschers. Ducpétiaux had van Charles de Brouckère een sleutel meegekregen, waarmee mevrouw De Brouckère een bepaalde secretaire kon openen. Daarin lagen diverse brieven die door mevrouw De Brouckère, die op 18 maart samen met Ducpétiaux terug zou reizen naar Brussel, daar aan haar man overhandigd moesten worden. Voor wie een complot of duistere machinaties vermoedden, bevatte de nota voldoende gegevens ter bevestiging.⁴³¹ Een tweede bij Van Maanen binnengekomen schrijven, gedateerd mei 1830, is van de hand van 'een vriend van orde en rust, trouw onderdaan van zijn vorst, en toegewijd aan zijn vaderland'. Ook deze anonymus huldigde de complottheorie. De brief lijkt geschreven om politiecommissaris Cudell, een oom van Van Cauberg, verdacht te maken.⁴³² Deze zelfde Cudell had in opdracht van de procureur des konings Verloren eveneens een verslag moeten maken. Het werd op 27 maart door hem ingeleverd. Zakelijker en veel minder suggestief, bevatte het niettemin een aantal onjuistheden die drie dagen later in een volgend schrijven door Cudell werden rechtgezet. Aan het gerucht dat Ducpétiaux naar Maastricht zou zijn gekomen met de opdracht om bepaalde papieren van De Brouckère te verbranden, mocht volgens hem geen geloof worden gehecht. Het souper in Du Casque, in feite bestaande uit 'een bifsteak voor ieder en eene flesch wijn voor hun vier', te weten Ducpétiaux, Visschers, Nypels en Weustenraad, had plaatsgevonden aan een tafel midden in de zaak. Zij hadden daarbij 'geene bijzondere gesprekken onder hen gevoerd'.⁴³³

Maastricht was klein, de auteurs van de nota's waren bekend en zelfs de uitwerking van de complottheorie bleek voor de redactie van de *Éclaircur politique* geen geheim. In een satirisch artikel met de titel 'Het vaderland is opnieuw in gevaar' stak het blad op 3 april 1830 de draak met de weelderige fantasie van de persoon die Ducpétiaux geschaduwd had. Zou Van Maanen geen koninklijke onderscheiding voor deze nieuwe uitvinder van samenzweringen kunnen regelen?⁴³⁴ Op 22 april kwam de *Éclaircur politique* nog eens op de zaak terug, nu om aan te tonen hoe onschuldige acties als enkele vriendenbezoekjes van Ducpétiaux en een souper in Du Casque waarbij ook Weustenraad aanwezig was, door een kwaad gezind verklikker waren opgeblazen tot een complot tegen de regering. En stel nu eens, vervolgde de krant, dat er daar wel sprake was geweest van politieke discussies waarbij een spreker in het vuur van zijn betoog iets onbezonnens gezegd had, dan was er een grond geweest voor een aanklacht, 'en in ons welzalig land begint men met het opsluiten van een mens om pas daarna te onderzoeken of men reden en recht had dat te doen', daarmee doelend op de zaak De Potter.⁴³⁵

431 NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 86, nr. 107.

432 NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 93: 'un ami de l'ordre, sujet fidel (sic) de son souverain (sic), et dévoué à sa patrie' aan minister van justitie Van Maanen.

433 RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1188, Cudell aan de procureur des konings, 27 en 30 maart 1830.

434 *Éclaircur politique*, 3 april 1830: 'La patrie est de nouveau en danger'.

435 *Éclaircur politique*, 22 april 1830. Citaat: 'et dans notre bienheureux pays, on commence par incarcérer un homme, pour rechercher ensuite si l'on a eu raison et droit de la faire.'

De Lantremange was, zoals we zagen, van mening dat onze regering bij het nemen van maatregelen tegen het Monsterverbond van liberalen en katholieken geen last zou hebben van het ultra-katholieke Franse ministerie Polignac, dat zijn handen vol had aan de eigen problemen.⁴³⁶ Maar hij vergat dat de Franse oppositie als inspiratiebron en klankbord fungeerde voor de oppositie hier en die wellicht nog versterkte. Op 24 maart schreef de *Éclaireur politique* daarover: 'Het despotisme dat in Frankrijk triomfeert, zal het Nederlandse despotisme tot steun zijn. Maar verpletterd onder de slagen van de Franse volksvertegenwoordiging, zal zijn val leiden tot de val van de lieden die er hier hulp aan verlenen.'⁴³⁷ Bij de Franse courantiërs was onze regering de naam 'liberaal' al een half jaar geleden kwijtgeraakt: 'Onze regering,' schreef de *Éclaireur politique*, 'bestaat in hun ogen nog slechts uit mensen die het ene gedeelte van het koninkrijk willen exploiteren ten profijte van het andere, en wier ideeën en handelingen zonder uitzondering gericht zijn op het vestigen van een despotisch bewind op de bouwval van de constitutionele regeringsvorm.'⁴³⁸

De behandeling van het wetsontwerp op de pers, officieel: het ontwerp van wet ter beugeling van hoon en laster, zou in de tweede helft van mei 1830 plaatsvinden. Gelet op de vele afwijzende reacties had de regering gezorgd voor een nieuwe redactie, waarop de *Éclaireur politique* de nodige aanmerkingen had.⁴³⁹ De oppositie, die toch wel was aangeslagen door de Koninklijke Boodschap van 11 december 1829, de daaraan gekoppelde eisen van volgzzaamheid gesteld aan de ambtenaren, de halfslachtige houding van veel Kamerleden bij de behandeling van de begroting, en het harde optreden van justitie, speciaal in de zaak De Potter, moest juist nu haar eenheid bewaren, bezwoer de *Éclaireur politique*. Op 15 april prees het blad de katholieken, die ook nadat de Koninklijke Besluiten van juni 1825 waren ingetrokken en het Collegium Philosophicum was gesloten, trouw waren gebleven aan hun beloften en samen met de liberalen bleven roepen om persvrijheid, vrij gebruik van de Franse taal en ministeriële verantwoordelijkheid.⁴⁴⁰ Toen de behandeling van het wetsontwerp begonnen was, richtte de redactie zich op 19 mei 1830 rechtstreeks tot de Kamerleden. De vermetelheid van de regering was even snel gegroeid als hún gebrek aan lef en toewijding. Nu we gevaar liepen de persvrijheid te verliezen die de Kamer ons in 1829 had geschonken, paste een waarschuwend woord aan hun adres: 'Zij mogen bedenken dat als de onpartijdige historie met strengheid zal oordelen over de ministers die het kwaad veroorzaakt hebben, zij niet minder hard zal oordelen over de zwakke of timide afgevaardigden die het hebben laten gebeuren.'⁴⁴¹ Het was het laatste geladen artikel, qua toonzetting vrijwel zeker van Weustenraads hand, dat in de *Éclaireur politique* verscheen. Aan de grote tijd van oppositie voeren zou spoedig een einde komen, voor de krant en voor haar 'eerste redacteur'.

⁴³⁶ NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 164: De Lantremange aan Van Maanen, 17 april 1830.

⁴³⁷ *Éclaireur politique*, 24 maart 1830. Citaat: 'Le despotisme triomphant en France sera un appui pour le despotisme Néerlandais. Mais écrasé là bas sous les coups de la représentation nationale, sa chute amènera peut-être celles des hommes qui lui prêtent main-forte ici.'

⁴³⁸ *Éclaireur*, 13 mei 1830. Citaat: 'notre ministère, à leurs yeux, n'est plus composé que d'hommes qui veulent exploiter une partie du royaume au profit de l'autre, et dont toutes les idées, toutes les démarches ne tendent qu'à fonder un gouvernement despotique sur les débris du régime constitutionnel.' Met verwijzing naar de Franse dagbladen *Le Globe*, de *Journal des Débats*, de *Courrier français* en de *Constitutionnel*.

⁴³⁹ *Éclaireur politique*, 12 mei 1830.

⁴⁴⁰ *Éclaireur politique*, 15 april 1830.

⁴⁴¹ *Éclaireur politique*, 19 mei 1830. Citaat: 'Qu'ils songent que si l'impartiale histoire juge avec sévérité les ministres qui ont fait le mal, elle juge de même les députés faibles ou timides qui l'ont laissé faire.'

Op 25 mei meldde de krant dat het wetsontwerp op de pers ('le projet de loi pour la répression des délits d'injures et de calomnie'), nadat een omstreden artikel daarin meermaalen was bijgesteld, op 22 mei met 92 tegen 12 stemmen was aangenomen. In het nummer van 27 mei werd de volledige tekst van de wet afgedrukt. Hij zou op 26 juni 1830 in werking treden.⁴⁴²

Met gebonden handen

Op 18 mei 1830 vroeg procureur des konings Verloren aan gouverneur De Beeckman om een gesprek over de negatieve ontwikkelingen die men kon waarnemen bij de *Éclaircur politique*. Ter illustratie voegde hij de nummers van 4 en 5 mei aan zijn brief toe. Daarin had Weustenraad de vonnissen in de zaak De Potter van commentaar voorzien en weer eens verwijten gericht aan het adres van de regering over 'de ten hemel schreiende schendingen van de grondwet'. Volgens Verloren was 'de verkeerde geest in dat dagblad' weer toegenomen, 'niettegenstaande de vermaningen door U Hoog Edel Geborene aan den drukker gedaan'.⁴⁴³ Aanleiding tot de brief van Verloren was een initiatief van De Lantremange, die vond 'dat de *Éclaircur* het meest felle blad van de factie was', maar ook had moeten vaststellen 'dat juridische beslissingen bestraffing verhinderden'. Daarom moesten andere maatregelen overwogen worden, namelijk de beëindiging van het contract met Nypels als drukker voor het provinciebestuur en de stichting van een nieuw blad 'als tegenwicht tegen de funeste invloed van de *Éclaircur*'. Hij droeg de procureur des konings Verloren en de procureur-crimineel Cruts op om hierover met gouverneur De Beeckman te gaan spreken, hetgeen leidde tot de brief van Verloren van 18 mei. De Beeckman voelde zich door De Lantremange gepasseerd, wierp allerlei bezwaren op tegen de voorstellen van De Lantremange en wenste dat eerst met Nypels gepraat moest worden, iets wat De Lantremange niet kon begrijpen aangezien hij veronderstelde dat de gouverneur dat al veel eerder gedaan zou hebben.⁴⁴⁴ De boodschap waarmee De Beeckman vervolgens naar Nypels toog, was duidelijk en in het licht van de door de regering ingezette koers ook heel begrijpelijk. De Beeckmans positie was bovendien veel sterker dan in mei 1829, omdat hij het in 1831 aflopend contract voor de levering van de administratieve behoeften én de dreiging met een nieuw blad als stok achter de deur kon gebruiken. Het gesprek verliep gunstig, zodat hij op 27 mei aan Van Maanen de volgende, door Nypels ondertekende afspraken kon toezenden:

1°. De heer Weustenraad zal zich in de redactie van het dagblad niet meer met politiek bemoeien; maar aangezien ik niet bij machte ben om het contract dat mij aan hem bindt, te vernietigen zal hij voor de duur van het contract slechts artikelen schrijven over literatuur en jurisprudentie;

⁴⁴² *Éclaircur politique*, 25 en 27 mei.

⁴⁴³ RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 380: nr. 47, Verloren aan De Beeckman, 18 mei 1830; *Éclaircur politique*, 5 mei 1830 (citaat: 'les violations les plus criantes de la loi fondamentale'). Blijkens RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1199 had Verloren ook burgemeester J.G.C. van Slijpe gevraagd om Nypels eens aan te spreken. Van Slijpe antwoordde Verloren op 8 juni 1830 dat hij Nypels intussen had 'onderhouden over het misbruik dat hij sedert enige tijd gemaakt heeft van zijn drukpersen' en dat Nypels beterschap beloofd had.

⁴⁴⁴ NA, Archief Staatssecretarie, inv. nr. 5735-B, exh. 30 augustus 1830: schrijven van De Lantremange aan Van Maanen als antwoord op diens verzoek van 6 juli 1830. Citaten: 'que l'*Éclaircur* était le journal le plus virulent de la faction'; 'que des décisions judiciaires faisaient obstacle à sa punition'; 'à contrebalancer la funeste influence de l'*Éclaircur*'.

2°. Het dagblad zal geen enkel artikel over politiek bevatten dat niet met de grootst mogelijke aandacht en zorgvuldigheid is onderzocht, opdat er niets insluipt dat op enigerlei wijze de regels van het fatsoen en de gematigdheid te buiten gaat;

3°. Als de redactie van het dagblad in de toekomst ook maar de minste reden tot klachten zou geven, zal ondergetekende voldoen aan de opmerkingen die hem terzake gemaakt worden en is hij zelfs bereid om de te drukken artikelen aan het oordeel te onderwerpen van de persoon die men hem aan zal wijzen.

De ondergetekende meent Uwe Excellentie erop te moeten wijzen dat hij, als het dagblad tot een complete nulliteit zou worden teruggebracht, er zeker van is dat zich al spoedig een onzalige concurrentie zou opdoen en een nieuwe periodiek gesticht zou worden.

(was getekend) Nypels⁴⁴⁵

In zijn antwoord aan De Beeckman merkte Van Maanen op, dat de bereidwilligheid van Nypels waarschijnlijk samenhang met de zojuist aangenomen perswet, waardoor hij wel verplicht was in zijn blad een meer gematigde toon te gaan voeren.⁴⁴⁶ Hoe dan ook, voor Weustenraads journalistieke werk, althans voor zijn persoonlijke toonzetting daarvan, was het contract de doodsteek. Ook Nypels was zich van de gevolgen – een minder aantrekkelijk, niet meer spraakmakende krant – wel bewust en waarschuwde in de slotzin van het contract alvast voor de funeste gevolgen van een al te strikte toepassing van de afspraken. Immers, dan zou de *Éclaireur politique* tot ‘quantité négligeable’ worden gereduceerd, en bij opheffing zou de ‘concurrence fâcheuse’, lees: Henri Bury, de open plek meteen bezetten.

Het kleurloze, meegaande karakter van de *Éclaireur politique* vanaf eind mei 1830 is opmerkelijk. Veel opinievormende artikelen werden overgenomen uit andere bladen en van een eigen kritische houding was geen sprake meer. De redactie poogde haar gedrag te rechtvaardigen door te wijzen op de tegemoetkomingen van de zijde van de regering en de recente verworvenheden, zoals de intrekking van het wetsontwerp over het onderwijs onder gelijktijdige uitvaardiging van een aantal wijzigingen,⁴⁴⁷ het taalbesluit van 4 juni dat optimale versoepeling bracht,⁴⁴⁸ de nieuwe perswet waardoor we niet teruggeplaatst werden onder het regiem van het besluit van 20 april 1815,⁴⁴⁹ en de constatering dat voor het eerst in twee jaar de gevangenis van de Petits Carmes vrij was van politieke gevangenen.⁴⁵⁰ Het ge-

⁴⁴⁵ In: RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 30, bevindt zich onder nr. 47a een kopie van deze afspraken. Deze zijn gedateerd 22 mei 1830, de dag waarop de nieuwe perswet door de Tweede Kamer werd aangenomen.

⁴⁴⁶ NA, Archief Justitie, inv. nr. 4593, 3 juni 1830, la T16: De Beeckman aan Van Maanen, 27 mei 1830; Van Maanen aan De Beeckman, 3 juni 1830. Oorspronkelijke tekst van het contract:

1° Mr. Weustenraad ne s'occupera plus de politique dans la rédaction du journal; mais comme il n'est pas en mon pouvoir d'anéantir le contrat, qui me lie envers lui, il ne sera plus chargé, aussi longtemps que durera ce contrat que d'articles de littérature et de jurisprudence;

2° Le journal ne contiendra plus aucun article de politique qui n'ait été examiné avec la plus scrupuleuse attention, afin que rien ne s'y glisse qui sorte en aucune manière des règles de la décence et de la modération;

3° Si la rédaction future du journal donnoit le moindre sujet de plainte, le soussigné satisféroit volontiers aux observations qui lui seront faites à cet égard, étant même prêt à soumettre à qui l'on désignera les articles à insérer.

Le soussigné croit devoir faire observer à Votre Excellence que si le journal étoit réduit à une nullité complète, il a la certitude que bientôt il s'élèveroit une concurrence fâcheuse et qu'il s'établirait une nouvelle feuille périodique. (signé) Nypels

⁴⁴⁷ *Éclaireur politique*, 3 juni 1830.

⁴⁴⁸ *Éclaireur politique*, 10 juni 1830. In het nummer van 12 juni 1830 gekenschetst als ‘une mesure (...) digne d'un gouvernement qui se dit constitutionnel’. Maar men kon er ook anders over oordelen. J.R. Thorbecke, hoogleraar in Gent, sprak op 13 juni de vrees uit, dat ‘franschen geest en fransche taal in deze gewesten wederom de overhand krijgen’ en betreurde dat de koning ‘het goede dat hier sedert dertien of veertien jaren voor den opbouw van nationaliteit en wetenschappelijke beschaving aanvankelijk gesticht was, voor het tegenwoordige en voor de toekomst verloren geeft’. Zie: Thorbecke-Archief 1967, III, p. 478.

⁴⁴⁹ *Éclaireur politique*, 20 juni 1830.

⁴⁵⁰ *Éclaireur politique*, 11 juni 1830.

heel overziende was de redactie van oordeel dat de regering de weg van de verbeteringen was ingeslagen en in korte tijd de belangrijkste grieven waarover de zuidelijke provincies zich beklaagden, had doen verdwijnen: er was nu vrijheid van onderwijs en vrij gebruik van de Franse taal in heel Zuid-Nederland; de openbaarheid van bestuur was geaccepteerd; de wet op de juridische organisatie zou nu spoedig geëffectueerd worden; het financieel beleid was weer op orde; en misschien zou er nog clementie komen voor de vier tot ballingschap veroordeelde journalisten, waarover later meer. Een nieuwe petitiegolf achtte de redactie niet meer nodig. Zich wel bewust van haar veranderde opstelling, wees ze het eventuele verwijt van serviliteit ten opzichte van de regering bij voorbaat van de hand; integendeel: 'het is de opinie van hen die aanhoudend gevochten hebben tegen het gezag toen het afweek van de door de grondwet aangegeven weg, maar die het gezag steunen met al hun krachten zodra het zich voegt naar de wensen van de verlichte meerderheid van de natie.'⁴⁵¹ Zelfs het Limburgse kamerlid P.W. de Liedel de Well, die opteerde voor een tweede zittingstermijn, werd acceptabel geacht, want al miste hij 'de energieke welsprekendheid, de ongelooflijke activiteit van De Brouckère' en kon hij niet tippen aan 'de scherpe goedmoedigheid van Surllet de Chokier', hij had toch 'proeven van onafhankelijkheid' geleverd.⁴⁵²

De argumenten die de redactie van de *Éclaireur politique* aanvoerde voor haar veranderde opstelling waren op zichzelf valide. Ook Elias heeft gewezen op het voor de regering gunstige effect van het opheffen van de grieven, gevoegd bij dat van de gezagsvriendelijke pastorale brief van mgr. Van Bommel. De oppositie kreeg daardoor 'lood in de vleugels'.⁴⁵³ Maar het plotselinge karakter van de wijziging, naar de inhoud én naar de vorm, was toch te opvallend om niet verdacht te lijken. De politieke draai van de 'liberaal-unionisten' van de *Éclaireur politique* was dan ook niet onopgemerkt gebleven. De *Courrier des Pays-Bas* verweet hen dat zij ministerieel geworden waren en getuigden van een optimisme dat hun nog wel eens zou kunnen opbreken. Maar de redactie van de *Éclaireur politique* wees erop dat haar gewijzigde toonzetting het gevolg was van de veranderde houding van de regering en dat er geen sprake kon zijn van afhankelijkheid, aangezien zij slechts geleid werd door het eigen geweten.⁴⁵⁴ Onder de kop 'Honni soit qui mal y pense' – het leek op een nieuwe 'profession de foi' – ging de redactie nader op de situatie in, ze plaatsend in het bredere kader van de historie van de krant. In de aanvang, in 1827, moest het volk uit zijn slaap worden gewekt en was de taal van de *Éclaireur* krachtig en bewogen. Daarna werd de strijd twee jaar lang voortgezet waarbij het aantal grieven verder toenam, tegelijk met de ontevredenheid van het volk en de stijfhoofdigheid van de regering. Deze hield de gewenste verbeteringen lang tegen, maar aan het eind van het jaar 1829 koos ze een nieuwe koers en deed concessies. Natuurlijk bleven er nog wensen over, maar in plaats van opnieuw te gaan petitioneren achtte de redactie het beter om de behandeling ervan vooralsnog aan de Staten-Generaal over te laten. Zo nodig zouden ze opnieuw worden

⁴⁵¹ *Éclaireur politique*, 23 juni 1830. Citaat: 'c'est l'opinion de ceux qui ont combattu le pouvoir avec constance, lorsqu'il s'écartait de la route tracée par la loi fondamentale, mais qui le soutiennent de toutes leurs forces, dès qu'il se rend aux vœux de la majorité éclairée de la nation.'

⁴⁵² *Éclaireur politique*, 25 juni 1830. Citaten: '[il ne peut atteindre] à l'énergique éloquence, à l'incroyable activité d'un de Brouckère'; '[il est loin d'approcher de] l'acre bonhomie d'un Surllet de Chokier'; '[mais comme eux il a donné] des preuves d'indépendance.' Toch was De Liedel de Well allerminst anti-gouvernementeel. Als lid van de Tweede Kamer stemde hij in september 1830 tegen de scheiding; wel stelde hij voor om de keuze voor Noord of Zuid aan de provincie Limburg zelf over te laten. In november 1830 stemde hij als lid van het Belgische Nationaal Congres tegen de uitsluiting van de Oranjedynastie. Zie: Lemmens 2004, p. 27, 35, 36, 48.

⁴⁵³ Elias 1963, I, p. 354.

⁴⁵⁴ *Éclaireur politique*, 26 juni 1830.

ingediend. 'Maar laten die verzoeken niet worden gedaan door de grote massa van onwetenden, maar door verlichte mensen, ongeacht hun aantal; want laten we nooit vergeten dat "le gouvernement représentatif" (regeren met vertegenwoordigers) nimmer een regering van de grote massa is, maar een van verlichte mensen.'⁴⁵⁵ Een visie die paste bij een tijd waarin algemeen kiesrecht een nog niet gekend fenomeen was, maar tegelijk een visie die de golf van petitie met tientallen kruisjes-handtekeningen impliciet afwees.

De periode na de sluiting van de vijftiende zitting van de Staten-Generaal op 2 juni 1830 had voor de regering een betrekkelijk rustige tijd kunnen worden. Zelfs De Lantremange constateerde dat de factie minder fel geworden was, al vertrouwde hij ze voor geen cent. Hij bleef waarschuwen voor het verfoeilijke 'laissez faire' en vreesde dat de resultaten van de gedane concessies 'niet zouden harmoniëren met de weldadige en vaderlijke bedoelingen van de regering'.⁴⁵⁶ Er zullen wel meer regeringssupporters geweest zijn die er zo over dachten; Kinker was een van hen. Hoe dan ook, Van Maanen voelde zich sterk genoeg om door te zetten. Eind juni viel de beslissing dat de Hoge Raad ('Haute Cour') niet in Brussel, maar in Den Haag gevestigd zou worden. Zelfs de *Éclaireur politique* reageerde teleurgesteld: 'Zie daar, hoe we nu al gedwongen worden blaam te laten volgen op loftuitingen.'⁴⁵⁷ De redactie kon ook niet anders, want ze had enkele maanden daarvoor, toen het voornemen van de regering bekend werd, al uitgeroepen: 'Kan men zich een meer provocerende partijdigheid indenken?'⁴⁵⁸ Van clementie voor de ballingen, die pas op 2 augustus de papieren kregen om uit Vaals te mogen vertrekken, was geen sprake. Met de nieuwe perswet, die eind juni in werking trad, kreeg justitie een nieuw wapen om over te gaan tot persvervolgingen. Nu werden ook de Luikse kranten, de *Politique* en de *Courrier de la Meuse*, aangepakt. Zelfs voor de *Éclaireur politique* was dit te bar. Het paste misschien niet in de nieuwe lijn en de formulering was voorzichtig, maar het stond er toch in het nummer van 17 juli: 'Als onze lezers de geïncrimineerde artikelen herlezen, zullen ze misschien moeite hebben te geloven dat we het serieus menen als we berichten dat deze artikelen voorwerp van gerechtelijke vervolgingen zijn.'⁴⁵⁹ Een maand later klonk de kritiek al wat directer: 'Ik tel in België een twaalfstal werkelijk onafhankelijke kranten. Welnu, bijna al die kranten worden vervolgd (...) Ik lees en herlees, aandachtig en nauwgezet, de geïncrimineerde artikelen. De kritiek is gematigd, verminkt, als ik het zo mag zeggen; want bij iedere zin voel ik dat de auteur, alvorens ze aan het papier toe te vertrouwen, de perswetten geraadpleegd heeft.'⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ *Éclaireur politique*, 27 juni 1830. Citaat: 'Mais que ces demandes soient faites, non par des masses ignorantes, mais par des hommes éclairés, quelque soit leur nombre; car n'oublions jamais que le gouvernement représentatif n'est pas celui des masses, mais celui des hommes éclairés.'

Bij de in het artikel opgesomde concessies werd de onderwijsvrijheid heel uitdrukkelijk niet vermeld, omdat de redactie, vroeger en nu, geen voorstander was van een complete vrijheid van onderwijs. Ze achtte het Belgische volk niet rijp voor 'une liberté illimitée' en wilde bevoegdheidseisen handhaven; de regering had er dus goed aan gedaan de 'certificats de capacité' te behouden.

⁴⁵⁶ Prins 1948, p. 134; NA, Archief Justitie, inv. nr. 4594, 8 juli 1830, La Q 19: De Lantremange aan Van Maanen, 17 juni 1830.

⁴⁵⁷ *Éclaireur politique*, 20 juni 1830. Citaat: 'nous voilà déjà forcés de faire succéder le blâme aux éloges.' In het nummer van 11 juli wordt het betreffende KB vermeld.

⁴⁵⁸ *Éclaireur politique*, 3 maart 1830.

⁴⁵⁹ *Éclaireur politique*, 17 juli 1830. Citaat: 'Si nos lecteurs relisent les articles incriminés, ils auront peut-être peine à croire que nous parlons sérieusement en annonçant que ces articles sont l'objet de poursuites judiciaires.'

⁴⁶⁰ *Éclaireur politique*, 27 augustus 1830. Citaat: 'Je compte en Belgique un douzaine de journaux véritablement indépendants. Eh bien! Presque tous ces journaux sont poursuivis (...). Je lis et relis avec attention, avec scrupule, les articles incriminés; c'est une critique modérée, mutilée, si j'ose dire: car à chaque ligne d'un article je sens que l'auteur, avant de la coucher sur le papier, a consulté les lois sur la presse.'

Naast de emoties en de onrust die de serie persvervolgingen veroorzaakten, volgden de *Éclairneur* en het Limburgse publiek met interesse de verbanningsreis van De Potter, Tielemans, Barthels en De Nève. Nog voordat het door hen ingesteld hoger beroep eind mei was verworpen, liet het ministerie Polignac al weten dat de heren in Frankrijk niet welkom waren.⁴⁶¹ Daarom werden ze naar de Duitse grensovergang bij Vaals gevoerd. Op 7 juni ging de tocht van Brussel naar Sint-Truiden en de volgende dag via Tongeren en Maastricht, waar ze tussen 7.30 en 8.30 uur pauzeerden, naar Vaals, vanwaar ze op eigen gelegenheid naar Aken reisden. Maar omdat ze niet over het gewenste visum beschikten, werden ze nog diezelfde 9de juni door de Pruisische autoriteiten teruggestuurd naar Vaals. Daar namen ze hun intrek in een herberg, acht weken lang (!) lijdzaam wachtend op de aanwijzing van het land dat hen wilde ontvangen en op de benodigde papieren. Op 2 augustus om 17.00 uur vertrokken ze eindelijk naar Aken, de eerste statie op hun weg door Duitsland richting Zwitserland.⁴⁶² Vanuit Aken stuurden de ballingen een uitvoerige dankbrief naar de burgemeester van Vaals voor de genoten gastvrijheid. Zij voegden er een herinneringsmedaille bij. Die moest gezien worden als een blijvende herinnering aan 'het zo grote en zo eenvoudige idee van de unie van 'philosophes' en katholieken ten gunste van de vrijheid voor allen', het verbond dat in België tot stand gekomen was en waarvan de vier ballingen – De Nève en Barthels als goede katholieken, Tielemans en De Potter als ongelovigen – het symbool waren.⁴⁶³ Ook deed De Potter in Aken een afscheidsbrief aan de koning op de post. Onder verwijzing naar de julirevolutie, die in Frankrijk was uitgebroken en haar weerslag had in heel West-Europa, in het bijzonder in Zuid-Nederland, deed hij een dramatische oproep aan de koning om in te grijpen en zijn zelfzuchtige ministers te vervangen. 'Op het punt om mijn geboortegrond te verlaten, misschien om er nooit meer terug te keren, mag aan de oprechtheid van mijn intenties niet getwijfeld worden.'⁴⁶⁴ De reis voerde de ballingen via Keulen en Mainz naar Straatsburg. De politieke gebeurtenissen in Frankrijk haalden hen in. Als gevolg daarvan hoefden ze niet verder naar Zwitserland, maar waren ze welkom in Parijs. Rond 20 augustus arriveerden ze daar. De 'héros-citoyen' Lafayette ontving de vrijheidshelden met open armen.⁴⁶⁵

Twee maanden bewogen Franse geschiedenis in een notendop: Koning Karel X, niet tevreden over de medewerking van de volksvertegenwoordigers – 'als vader van mijn volk voel ik er droefenis over in mijn hart; als koning ben ik erdoor beledigd' – had op 13 juni 1830 de kamer ontbonden en nieuwe verkiezingen uitgeschreven.⁴⁶⁶ Tegen zijn verwachting brachten die een duidelijke overwinning voor de oppositie.⁴⁶⁷ Volgens de *Courrier de la Meuse* bleek daaruit hoe stevig het constitutioneel regiem in Frankrijk wortel geschoten had. Als wij hier

⁴⁶¹ *Éclairneur politique*, 28 en 30 mei 1830.

⁴⁶² *Éclairneur politique*, 8, 9, 10, 19 juni, 9 juli, 4 augustus 1830.

⁴⁶³ De Potter 1839, I, p. 103, 315 (citaat: 'l'idée si grande et si simple de l'union des philosophes et des catholiques au profit de la liberté pour tous').

⁴⁶⁴ NA, inbewaarneming van het Koninklijk Huisarchief 1963, portefeuille brieven met 'Bezwaren der Zuidelijke Provinciën 1829-1830': De Potter aan de koning, 2 augustus 1830. Citaat: 'venant de quitter ma terre natale, peut-être pour n'y plus revenir, rien ne sauroit faire suspecter mes intentions.'

⁴⁶⁵ *Éclairneur politique*, 8, 13, 25, 26 augustus 1830. Het kamerlid G.J.A. de Stassart had voor de ballingen begin augustus al een verblijfsvergunning geregeld, zie: idem, 6 augustus 1830.

⁴⁶⁶ *Éclairneur politique*, 18 juni 1830. Citaat: 'Comme père de mon peuple, mon coeur s'en est affligé; comme roi, j'en ai été offensé.'

⁴⁶⁷ *Éclairneur politique*, 1, 22, 28 juli 1830.

nog een voorbeeld nodig zouden hebben, aldus de *Éclaireur politique* – maar wij hoefden de bereikte positie alleen maar te handhaven –, zouden we aan de Fransen kiezers een voorbeeld kunnen nemen.⁴⁶⁸ Net zoals in België liberalen en katholieken gezamenlijk hadden gestreden voor een adequate uitvoering van de grondwet, zo stonden nu in Frankrijk liberalen samen met de ware royalisten pal voor de handhaving van ‘la charte’. Het ministerie Polignac zou moeten buigen.⁴⁶⁹ Maar Karel X en Polignac bogen niet. Op 25 juli volgde andermaal een koninklijke proclamatie: opschorting van de persvrijheid, ontbinding van de kamers van afgevaardigden in de departementen, nieuwe, anders georganiseerde verkiezingen in de maand september.⁴⁷⁰ Onmiddellijk daarna braken rellen uit, gevolgd door drie dagen met gevechten op leven en dood: ‘les trois glorieuses’, 27, 28 en 29 juli.⁴⁷¹ Er vielen 4000 doden.⁴⁷² Op 29 juli nam de eeuwig jonge generaal Lafayette, een groot dramatisch talent, de leiding van de ‘force publique’ op zich en een week later werd de hertog van Orleans tot koning uitgeroepen: le roi-citoyen Louis Philippe.⁴⁷³ Lafayette sprak: ‘“Vrienden, u weet dat ik altijd republikein geweest ben. Maar ziehier nu de ware, de goede republiek,” en hij legde zijn hand op de arm van de nieuwe koning.’⁴⁷⁴

De hele maand augustus vulde de *Éclaireur politique* zijn kolommen voor driekwart met nieuws uit Frankrijk, zelfs op maandag 9 augustus verscheen een (extra) editie. In Frankrijk gebeurde het, Frankrijk inspireerde, Frankrijk werd bewonderd: ‘Bewonderen wij dat élan van een grote stad, van heel een land, om hun vrijheden te heroveren. Bewonderen wij die glorieuze revolutie (...), en beklagen wij de koningen die zich inbeelden dat de bajonetten hun kracht en hun macht uitmaken.’ Wie anders dan Weustenraad zou het zo formuleren?⁴⁷⁵ Met enige afgunst keek de *Éclaireur politique* op naar Frankrijk, dat plotseling zoveel liberaler was geworden. Daar was de ministeriële verantwoordelijkheid nu ingevoerd; daar koos het volk zijn gedeputeerden rechtstreeks, en niet zoals bij ons middels een getrappt systeem waardoor de opinie van het volk maar moeilijk kon doordringen tot in het parlement.⁴⁷⁶

Parallel aan de dramatische gebeurtenissen in Frankrijk vonden in Brussel verschillende evenementen plaats, waar niet alleen de Brusselaars, maar ook veel mensen uit de verre omgeving naar hadden uitgezien. Van 15 juli tot 10 september werd er een grote tentoonstelling van producten van nationale nijverheid gehouden, waaraan diverse festiviteiten gekoppeld waren: op 18 juli: vogelschieten; 19 juli: groot harmonieconcours waaraan uit Limburg het corps uit Roermond met veel, en dat van Maastricht met gering succes deelnamen; 7 augustus: volksfeest, met kruisboogschieten, mastklimmen, balspelen; 10 augustus: bezoek aan de expositie door de koning; 17 augustus: vuurwerk; 24 augustus: viering van Koningsdag,

468 *Éclaireur politique*, 2 juli 1830.

469 *Éclaireur politique*, 11 juli 1830.

470 *Éclaireur politique*, 30 juli 1830.

471 *Éclaireur politique*, 31 juli, 1, 3, 4 augustus 1830.

472 *Éclaireur politique*, 15 augustus 1830.

473 *Éclaireur politique*, 3, 9 augustus 1830.

474 *Éclaireur politique*, 12 augustus 1830. Citaat: «Mes amis, vous savez que j’ai toujours été républicain. Mais tenez, voici la vraie, la bonne république! Et en achevant ces mots le général posait sa main sur le bras du prince.»

475 *Éclaireur politique*, 11 augustus 1830. Citaat: ‘Admirons cet élan d’une vaste cité, de tout un pays, pour reconquérir ses libertés. Admirons cette glorieuse révolution (...), et plaignons les rois qui s’imaginent que les bayonnettes constituent leur force et leur puissance.’

476 *Éclaireur politique*, 19 augustus 1830.

met algehele verlichting van het Park.⁴⁷⁷ Maar de revolutie in Frankrijk speelde door de hoofden en raakte de harten. Op 1 augustus, tijdens de uitvoering van de al lange tijd in de Muntschouwburg lopende opera van Daniel Auber, 'La Muette de Portici', 'dat stuk zo rijk aan toespelingen', ontladde zich de spanning bij de aria 'Amour sacré de la patrie, rends-nous l'audace et la fierté' [Heilige vaderlandsliefde, geef ons durf en trots]. De aria, op verzoek van het publiek gebisseerd, werd bedolven onder bravo's, en de scène met de massale moordpartij veroorzaakte in de zaal een niet te beschrijven sensatie.⁴⁷⁸ Enkele dagen later werden de uitvoeringen opgeschort.⁴⁷⁹

Uit de berichten die de procureur des konings Schuermans op 6 en 8 augustus aan Van Maanen stuurde, bleek dat het in Brussel na het schouwburgtumult van 1 augustus 'bedwaard en stil gebleven' was, dat er geen vrees hoefde te zijn voor Franse besmetting, en dat de tegelijk ingestelde krantenvervolgning in Brussel, Gent, Luik, Namen en Doornik 'een zeer gelukkig gevolg schijnen gehad te hebben, en de couranten tot meerdere gematigdheid hebben bewogen'.⁴⁸⁰ Maar de regeringsgezinde pastoor van Limbricht, F.J. Page, was niet gerust; hij waarschuwde in het bijzonder voor de jongelieden der schutterijen, 'want deze zijn meest kinderen der revolutie'.⁴⁸¹ Op Koningsdag, 's morgens om zes uur, schreef Van Gobbelschroy een brief aan zijn vriend De Mey van Streefkerk. Hij had de avond tevoren nog laat, tussen tien en elf uur, door de straten van Brussel gewandeld. Ze waren overvol van mensen, maar die gedroegen zich heel rustig. Vanavond zouden de voorstellingen van 'La Muette de Portici' hervat worden. 'Ik denk,' schreef Van Gobbelschroy, 'dat er sterke uitbarstingen van enthousiasme zullen zijn, maar hoop dat het daartoe beperkt blijft. Volgens de meest angstigen was het niet raadzaam het stuk langer uit te stellen. Ik zal u morgenvroeg kort over de voorstelling berichten.'⁴⁸²

De volgende dag, woensdag 25 augustus 1830, werd 'La Muette' herhaald. De zaal was afgeladen vol. Belangstellenden die er niet meer bij konden, gingen op het Muntplein met elkaar in gesprek. Opnieuw was er enthousiasme in de zaal, en na afloop opstootjes en baldadigheden buiten. Zo begon de Belgische revolutie.

Geen revolutie in Maastricht

Koningsdag, dinsdag 24 augustus 1830, was in Maastricht op de gewone wijze gevierd: een 'Te Deum' in de Sint-Servaas, dankdiensten in de kerkgebouwen van de verschillende gezindten, grote parade op het Vrijthof en 's avonds feestelijke verlichting van de meeste publieke gebouwen.⁴⁸³ Het bericht over de opstand in Brussel was een complete verrassing. De *Éclaircur politique* van zaterdag 28 augustus, die vrijdagmiddag gedrukt werd, bevatte een ge-

⁴⁷⁷ *Éclaircur politique*, 17 juni, 16 juli, 22, 24, 28 juli, 9, 12 augustus 1830.

⁴⁷⁸ *Éclaircur politique*, 4 augustus 1830. Citaat: 'cette pièce si fertile en allusions.'

⁴⁷⁹ *Éclaircur politique*, 15 augustus 1830: bericht uit de *Courrier des Pays-Bas*.

⁴⁸⁰ NA, Verzameling Van Maanen, inv. nr. 88: Schuermans aan Van Maanen, 6 en 12 augustus 1830.

⁴⁸¹ NA, Staatssecretarie, inv. nr. 5735-A, exh. 16 augustus 1830, La D26 geheim: F.J. Page aan de Koning, 7 augustus 1830. De verlicht-katholieke geestelijke Frans Joseph Page (1771-1834), pastoor van Limbricht, stimuleerde als schoolopziener van het onderwijdsdistrict Sittard de vernieuwingen in het primair onderwijs; zie: Vleeshouwers 1992.

⁴⁸² NA, Archief Staatssecretarie, inv. nr. 6164: Van Gobbelschroy aan De Mey van Streefkerk, 24 augustus 1830, 6 uur 's morgens. Citaat: 'je crois qu'il y aura de fortes explosions d'enthousiasme, mais j'espère que cela se bornera là. De l'avis des plus craintifs il était déconseillable de retarder la pièce. Je vous écrirai deux mots demain matin de cette représentation.'

⁴⁸³ *Éclaircur politique*, 26 augustus 1830.

detaillieerd verslag van de ongeregelde heden, overgenomen uit de Brusselse kranten. Op vrijdagmorgen, nog net voor de sluiting van de krant, arriveerde het bericht, dat de rust in Brussel hersteld was. Een gewapende macht van burgers was met de militairen tot een akkoord gekomen, teneinde de gewelddadigheden te doen ophouden.⁴⁸⁴ Niet de militairen, maar de burgerij, die het vertrouwen van het volk genoot, bepaalde voortaan waar de grenzen van het militair vertoon lagen. De dag na de opstand was de situatie in Brussel als volgt: de vlag met de oude Brabantse kleuren (rood, geel-oranje, zwart) gehesen,⁴⁸⁵ de oranje cocarde verdwenen, gewapende burgers wandelend door de straten, de militairen in de kazerne. Dat was het beeld dat veel Zuid-Nederlandse steden in de komende dagen en weken gingen vertonen. In Luik gebeurde dat al op vrijdag 27 augustus, onmiddellijk nadat de berichten over de opstand in Brussel waren gearriveerd.⁴⁸⁶ De vlag met de Luikse kleuren (rood-geel) werd onder grote bijval gehesen op het balkon van het stadhuis. De militairen bleven in de kazernes en de leden van een door gouverneur Sandberg benoemde veiligheidscommissie zagen erop toe dat de publieke orde niet verstoord werd.⁴⁸⁷ Op 2 september arriveerden Claes, Jottrand en Ducpétiaux in Luik om Firmin en Charles Rogier warm te maken voor de zending van radicale revolutionaire hulptroepen naar Brussel, een verzoek waaraan onmiddellijk gevolg werd gegeven.⁴⁸⁸ De interesse voor het nieuws uit Brussel en Luik was in Maastricht zo groot dat de *Éclairer politique* op maandag 30 augustus en maandag 6 september met een extra nummer verscheen.

Maar in Maastricht zelf gebeurde niets!⁴⁸⁹ Er was geen schouwburgvoorstelling die de burgerij tot actie inspireerde, en geen groep werkeloze dagloners die aan het plunderen sloeg; er was in Maastricht geen motorisch moment.⁴⁹⁰ Wel gingen er stemmen op voor de oprichting van een gewapende burgerwacht, maar de militaire autoriteit stond afwijzend tegenover het plan, 'als zijnde overbodig, en tot wrijvingen (...) aanleiding kunnende geven'.⁴⁹¹ De Brusselse *Courier des Pays-Bas* oordeelde dat het de Maastrichtse oppositie aan durf ontbrak en wreef dit de redactie van de *Éclairer politique* opnieuw onder de neus. Die reageerde geïrriteerd. Inderdaad was er uit Maastricht de laatste dagen niets te melden geweest. Maar de *Courier* kende toch haar standpunt? Natuurlijk hoopte ze dat de opstandige beweging in de naburige steden zou leiden tot de lang gewenste verbeteringen, maar het ware te prefereren als die langs legale wegen tot stand zouden komen. Men kon haar toch niet verwijten dat ze de burgers niet tot opstand aanzette? Waarbij de redactie verwees naar

⁴⁸⁴ *Éclairer politique*, 28 augustus 1830.

⁴⁸⁵ Het idee om de kleuren uit het wapenschild van het oude hertogdom Brabant als Belgische tricolore te gebruiken kwam van Jottrand. Ducpétiaux zorgde op 26 augustus voor de uitvoering. Zie: Janssens (Jeroen) 2005, p. 171.

⁴⁸⁶ *Éclairer politique*, 29 augustus 1830.

⁴⁸⁷ *Éclairer politique*, 30 en 31 augustus 1830.

⁴⁸⁸ Gerretson 1936, II, p.172; Elias 1963, p. 358.

⁴⁸⁹ De werken van P.H. van der Kemp (Van der Kemp 1904 (a) en Van der Kemp 1909), die op gedegen archiefonderzoek berusten, verschaffen nog altijd de beste feitelijke informatie over de Belgische opstand in Limburg en Luik in 1830 en over de belegstaat van Maastricht in 1830-1839. Wel is Van der Kems interpretatie van de feiten ingekleurd door zijn wat overtrokken verering voor generaal Dibbets. Ook Wingens en Verbeet schreven studies over Dibbets en zijn tijd. Zie: 'Gebruikte literatuur'.

⁴⁹⁰ Reflecterend op het verschijnsel revolutie, merkt Witte 2006, p. 16-17, onder verwijzing naar Ch. Tilly, het volgende op: Revoluties zijn gewelddadige vormen van collectieve acties. Steeds gaat er een gezagscrisis aan vooraf en worden de geesten door verschillende 'revolutionaire actoren' als het ware op spanning gebracht. Zodra de politie of het leger gevraagd heeft, breekt de eigenlijke geweldfase aan en is het hek van de dam. De extremisten zullen naar dit moment toewerken. De reactie van andere betrokkenen én van de overheden – vooraf of vervolgens – is dan bepalend. Maar in Maastricht is geen schot gevallen en ging het hek niet van de dam.

⁴⁹¹ Gerretson 1936, I, p. 363 : De Beeckman aan de minister van Binnenlandse Zaken De la Coste, 31 augustus 1830.

de fabrikanten in Brussel en Verviers, op wier eigendommen, in het bijzonder de machines, het gemene volk zijn woede gekoeld had.⁴⁹² Hier raakte de *Éclaireur politique* inderdaad aan een revolutiebevorderende factor die in Parijs, Lille, Roubaix, Brussel, Luik en Verviers, steden met een groeiend industrieproletariaat, steeds dreigend aanwezig was en in deze dagen tot uitbarsting kwam. Hongerige arbeiders uit Verviers hadden zich bijvoorbeeld meester gemaakt van het graan op de markt in Aubel. Aken, waar politieke redenen niet speelden, beleefde op 30 augustus een hevige eruptie van geweld, waarbij 2000 arbeiders het woonhuis van James Cockerill en de fabriek van Nellessen overweldigden en huisraad en machines kapot sloegen.⁴⁹³ Ook in de omgeving van Visé, in Argenteau en Bolland, werd hier en daar geplunderd.⁴⁹⁴ De Maastrichtse bevolking zat daar niet op te wachten en voelde zich binnen de vesting door de militaire macht eerder beschermd dan bedreigd. Wel zouden de troepen, die om de opstand in te dammen in en rond Maastricht zouden worden samengetrokken, voor de bevolking de nodige overlast met zich meebrengen, maar 'dat is niets in vergelijking met de ellende die andere steden getroffen heeft'.⁴⁹⁵

Toch hield de *Courrier des Pays-Bas* niet op de *Éclaireur politique* te bestoken, omdat de *Courrier* de veranderde opstelling van een krant die de dwalingen en fouten van de regering steeds bestreden had, maar niet kon begrijpen. Bijgevolg kwam de redactie op 8 september nogmaals met een zelfrechtaardiging, – een gedetailleerd exposé dat een goed beeld geeft van de verhoudingen in de stad. Toen het nieuws van de opstand in Brussel bekend werd, verscherpte de militaire leiding in de vesting Maastricht het toezicht, en toen Luik zich bij Brussel aansloot, waren militaire versterkingen op weg naar Maastricht, – maatregelen die eventuele opstandige neigingen onderdrukten. 'De burgers, verdeeld van opvatting, net zoals ze dat zijn van religie, getuigden openlijk van hun verlangens: de ene groep dat de gewapende oppositie zou triomferen, de andere dat ze zou worden onderdrukt, zelfs als daarvoor enig bloed moest worden gestort. Wat moest, wat kon de *Éclaireur* toen doen? Het vuur aanblazen? de meerderheid van de burgers aanzetten tot openlijke strijd met de minderheid die door een imposante militaire macht gesteund werd?' De redactie besloot geen onheil aan te richten en zich te beperken tot een dagelijkse, exacte en onpartijdige weergave van de nieuwsfeiten. De gemeenteraad speelde, tot nu toe althans, geen rol van betekenis. Samengesteld uit bejaarde heren en een handvol liberalen die hun energie op de dag van hun benoeming al kwijt leken te zijn, delibereerde ze rustig over financiële zaken en over de beste manier om de Hollandse troepen te legeren. In de stad werd er intussen vrij gediscussieerd, zelfs geanimeerd sinds de koning op 5 september had laten weten dat hij bereid was om met de Staten-Generaal te overleggen over de toekomstige verhouding tussen de twee delen van het rijk. De mensen waren gebrand op het nieuws uit de kranten. 'Ieder café heeft zijn vaste voorlezer, en ten bewijze dat er geen onrust is te vrezen ziet men lieden van allerlei kleur en van allerlei opvatting, burgers en militairen, Belgen en Hollanders, rond de lezer staan zonder dat een uiting van voldoening of van ontevredenheid van een toehoorder leidt tot ook maar de minste woordenwisseling die een gevaar inhoudt voor de publieke rust.' De redac-

492 *Éclaireur politique*, 1 en 2 september 1830.

493 *Éclaireur politique*, 1 september 1830.

494 *Éclaireur politique*, 4 september 1830. In het nummer van 12 september werd gemeld dat zich van tijd tot tijd nog plunderende bendes vertoonden in de omgeving van Visé en Eijsden.

495 *Éclaireur politique*, 2 september 1830. Citaat: 'ce n'est rien en comparaison des maux qui affligent d'autres villes.'

teuren van de *Éclaireur politique* hechtten veel belang aan de mening van de publicisten van de *Courrier des Pays-Bas*, met wie zij zolang gelijk waren opgetrokken, maar zoals die tot hun landgenoten konden zeggen: blijf gewapend, blijf één, stel kracht tegenover macht, zo moesten zij er in Maastricht op wijzen dat de minste opstandige beweging de meest rampzalige gevolgen kon hebben. En wat de scheiding der rijkssdelen betreft: de redactie was daar een uitgesproken voorstander van, omdat alle fusie vooralsnog een utopie zou zijn en de haat tussen noord en zuid een realiteit was. Aldus de 'profession de foi' van de *Éclaireur politique*, die er nog op wees dat een nieuwe krant, waarvan sprake was, ongeacht haar mate van onafhankelijkheid, er wel niet anders over zou kunnen oordelen.⁴⁹⁶

De strijdbeluste mentaliteit bij de weinig geregelde oppositietroepen, die in Luik en Brussel geconcentreerd waren, werd vergroot door de concentratie van Hollandse militairen bij Maastricht en ten noorden van Brussel, door de anti-Belgische geluiden uit Den Haag en in de Hollandse kranten, en door de ontactische woorden die de koning, bij de opening van de buitengewone zitting van de Staten-Generaal op 13 september, wijdde aan de Belgische onlusten: 'een oproer gekarakteriseerd door brandstichting en plundering, waarvan de beschrijving in deze vergadering te pijnlijk zou zijn voor mijn hart, voor het nationaal gevoel en voor de mensheid.'⁴⁹⁷ Zowel in Brussel als Luik hadden de burgercomités grote moeite om het morrende volk, dat wilde 'overwinnen of sterven', in de hand te houden.⁴⁹⁸ De 'verlossende' proclamatie kwam op 21 september van prins Frederik. Hij liet vanuit Antwerpen aan de Brusselaars weten dat de nationale troepen in Brussel zouden terugkeren en dat iedere weerstand door de kracht der wapenen gebroken zou worden.⁴⁹⁹ Maar het volk van Brussel en de duizenden, vooral Luikse, vrijwilligers gingen op de barricaden en weerstonden het militaire geweld. Het gemene volk, de proletariërs, en niet de burgers waren het die de revolutie maakten en tijdens de 'Septemberdagen', 23 tot en met 26 september, in feite beslisten over de scheiding.⁵⁰⁰ De vraag was alleen nog of er in België nog toekomst was voor het Oranjehuis.

In Maastricht was het nog altijd rustig. De *Éclaireur politique* kon zich niet voorstellen dat de stad in staat van beleg zou worden verklaard; immers ook van buiten was er niets te vrezen. De schouwburgvoorstellingen gingen gewoon door en de raad gunde zich alle tijd om

⁴⁹⁶ *Éclaireur politique*, 8 september 1830. Citaten: 'Les bourgeois, divisées d'opinions, comme ils le sont de croyance, manifestaient ouvertement, à leur désir de voir triompher l'opposition armée, ici de la voir étouffer, dût-on même répandre quelques gouttes de sang. Que devait, que pouvait faire l'*Éclaireur*? mettre la majorité de la bourgeoisie en guerre ouverte avec la minorité soutenue d'une force militaire imposante?' – 'chaque café à son lecteur en titre, et s'il est une preuve que des troubles ne sont pas à craindre, c'est qu'on voit des gens de toutes les couleurs, de toutes les opinions, des bourgeois et des militaires, des Belges et de Hollandais, groupés autour du lecteur, sans qu'un murmure de satisfaction ou de mécontentement de la part d'un auditeur donne lieu à la moindre altercation dangereuse pour le repos publique.'

De Vroede 1960, p. 5, kwam na aandachtige lezing van het werk van Van der Kemp tot de bevinding 'dat de opererende legereenheden het doorbreken van de revolutie in Limburg vertraagd of, wat Maastricht betreft, belemmerd hebben'. Over de angst voor het garnizoen gesproken: de *Journal de la province de Liège* van 13 oktober 1830 (bewaard in RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 379, nr. 45) plaatste een brief uit Maastricht, waarin gezegd werd dat 'toute la ville' Belgischgezind was, enkele ambtenaren uitgezonderd. 'De burgers zijn met de beste geest beziel; maar het garnizoen ... Laat ons toch niet over aan de Hollanders.' ['Les citoyens sont animés du meilleur esprit; mais la garnison ... Ne nous abandonnez pas aux Hollandais.']

⁴⁹⁷ *Éclaireur politique*, 16 september 1830. Citaat: 'une émeute caractérisée par l'incendie et le pillage, dont la description dans cette réunion serait trop affligeante pour mon cœur, pour le sentiment national et pour l'humanité.' Karel X van Frankrijk had zich op 13 juni in soortgelijke bewoordingen uitgelaten.

⁴⁹⁸ Over de situatie in Luik: *Éclaireur politique* van 10, 14, 15, 18, 21 en 22 september; over de situatie in Brussel: idem, 18 en 22 september 1830.

⁴⁹⁹ *Éclaireur politique*, 24 september 1830.

⁵⁰⁰ Elias 1963, p. 363, 374.

over de kwestie noord-zuid te redekavelen en gedane voorstellen als hete aardappels door te schuiven naar de volgende vergadering.⁵⁰¹ Toen een raadslid zei dat het zinnig was om de stijgende broodprijzen te bevrozen, merkte een ander op dat er bij 'de lage klasse op dit oogenblik geen gebrek' was en dat 'de stad bij voortduring eene volkomen rust geniet'.⁵⁰² De *Éclaireur politique* publiceerde op 19 september, goed onderbouwd en helder, zijn mening over de kwestie noord-zuid. De scheiding zou administratief, juridisch en financieel moeten zijn, terwijl de handelsrelaties met Holland zo mogelijk moesten blijven voortbestaan. Op cultureel gebied 'kunnen we niets beter doen dan te blijven lopen in de sporen van de eerste natie van Europa'.⁵⁰³ De vanzelfsprekende premisse was dat Maastricht tot het zuiden ging behoren. Maar daarover was het laatste woord nog niet gezegd.

Bij Koninklijk Besluit van 16 september 1830 werd generaal-majoor B.J.C. Dibbets (1782-1839) benoemd tot opvolger van de bijna tachtigjarige luitenant-generaal G.H. von Helldring als commandant van het Vijfde Groot Militair Commando, terwijl hij tevens belast bleef met het opperbevel in de vesting Maastricht.⁵⁰⁴ Op 19 september 1830 dankte hij voor de eervolle benoeming en deelde de directeur-generaal van oorlog, D.J. de Eerens, mee dat 'ik niets onbeproefd zal laten om (...) Zijner Majesteits gezag met nadruk te doen handhaven en eerbiedigen'.⁵⁰⁵ Dibbets is die belofte nagekomen.⁵⁰⁶ Hij had nu de macht en zou er gebruik van maken. Gouverneur De Beeckman, die liever meeboog dan pal stond, meldde in zijn rapport van 30 september dat de rust in stad en provincie gehandhaafd was ondanks 'eene overal heerschende gisting', maar dat in Maastricht sprake was van 'de daarstelling eener alhier tot dusverre onbekende militaire gestrengheid'.⁵⁰⁷ Dibbets wilde duidelijk liever voorkomen dan genezen. Hij liet weten dat, als de goede orde en de rust in de stad bewaard bleef, hij geen enkele maatregel zou nemen dan in gemeen overleg met de bestaande autoriteiten.⁵⁰⁸ Dat overleg leidde al gauw tot het vertrek uit de stad van de theatergroep van Fiévez, vrije vogels die niet pasten in de kooi van de vesting. De schouwburg zou pas negen jaar later weer door een beroepsgezelschap bespeeld worden.⁵⁰⁹ De verslaggeving door de

⁵⁰¹ Het regeringsgezinde raadslid J. Rouffaer, protestant, graanhandelaar, voorzitter van de Maastrichtse Kamer van Koophandel, sprak in de raadsvergadering van 13 september 1830 uitvoerig over de scheidingskwestie, maar de door hem gevraagde discussie daarover werd eerst uitgesteld en daarna definitief opgeschort. Zie: RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 368, raadsvergaderingen van 13, 16, 23 september 1830.

⁵⁰² *Éclaireur politique*, 12 september 1830; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 368, raadsvergaderingen van 13 en 23 september 1830.

⁵⁰³ *Éclaireur politique*, 19 september 1830. Citaat: 'nous ne pouvons mieux faire que de marcher sur les traces de la première nation de l'Europe' [lees: Frankrijk]. In het nummer van 18 september was overigens een kort bericht opgenomen over een in de stad circulerende petitie tegen de scheiding van noord en zuid.

Wat de handel betreft nog het volgende: Jansen 1986, p. 534, wijst erop dat de Kamer van Koophandel op 10 september 1830 verklaarde dat Maastricht altijd nadeel zou ondervinden van een scheiding. Daardoor was de economische basis voor eventuele oppositionele acties weggevallen. De *Éclaireur politique* van 14 september 1830 berichtte dat de Luikse Kamer van Koophandel zich vóór de scheiding had uitgesproken, mits er een goede regeling voor de bestaande handelsrelaties getroffen werd. Volgens de krant zou de Maastrichtse Kamer van Koophandel dit standpunt moeten overnemen.

⁵⁰⁴ RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 1. De mededeling verscheen in de *Éclaireur politique* van 22 september 1830.

⁵⁰⁵ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200: Dibbets aan de directeur-generaal van oorlog, 19 september 1830.

⁵⁰⁶ Hoe zwaar de moeilijke opdracht én de verantwoordelijkheid bij hem woog, blijkt treffend uit de 'Memorie van den Luitenant-Generaal Dibbets, wegens de gebeurtenissen betreffende de vesting Maastricht' d.d. 17 juli 1835, in: RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 37. Aan deze 'Memorie' wijdde Th. Wingens een artikel in: *De Maasgouw* 84 (1965), kol. 81-91.

⁵⁰⁷ Gerretson 1936, I, p. 375, 381.

⁵⁰⁸ *Éclaireur politique*, 23 september 1830.

⁵⁰⁹ Op 3 oktober werden in de schouwburg nog twee opera's opgevoerd, zie: *Éclaireur politique*, 3 oktober 1830. RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 557, 14 oktober 1830: mededeling van Burgemeester en Schepenen aan Fiévez, 'directeur du spectacle à Maestricht', dat er geen voorstellingen meer gegeven mochten worden zonder voorafgaande toestemming van de militaire

Éclaireur politique beviel Dibbets evenmin. Naar aanleiding van een uit *Le Belge* van 23 september overgenomen 'Avis', waarin oud-militairen werden opgeroepen voor de vrijheidssrijd, wendde hij zich op 26 september eerst schriftelijk, en dezelfde dag nog mondeling, tot gouverneur De Beeckman. Hij beschouwde het bericht 'als eene aard van werving voor de oproerlingen', welke 'buitendien aanleiding tot desertie in deze bezetting geven kan' en was van mening dat het toch mogelijk moest zijn 'den drukker in bedwang te houden'. Ook luitenant-generaal Cort Heyligers, commandant van de Eerste Divisie, had zich al over het blad beklagd. De Beeckman antwoordde dat hij op de redactie van de *Eclaireur politique* geen andere invloed 'dan die van persuasie' kon uitoefenen. Hij had Nypels intussen al over het bewuste 'Avis' gesproken. Hierna won Dibbets nog het oordeel in van de procureur des konings Verloren. Deze wilde nog wel accepteren dat de plaatsing van het 'Avis' aan de aandacht van Nypels ontsnapt was, maar zoiets moest dan niet nóg eens gebeuren. Een dergelijke oproep was immers zeer gevaarlijk; hij hoefde maar te attenderen op 'het onlangs gebeurde, dat verscheide jongelieden van hier naar Luik vertrokken zijn en zich bij de muiters gevoegd hebben'. Verder achtte Verloren de opvatting van De Beeckman dat bij Nypels slechts overreding gebruikt kon worden in tegenspraak met de op 22 mei 1830 tussen hen gemaakte afspraken.⁵¹⁰

Intussen had De Eerens zich terzake nader bij het ministerie van justitie geïnformeerd. Wat te doen met een blad dat artikelen uit oproerige bladen overnam, 'waardoor stedelingen en landlieden worden misleid en tot oproer aangezet'; hoe 'deze schandelijke handelwijze met ernst tegen te gaan'? Al op 30 september kon hij Dibbets het antwoord van Justitie melden: zolang de vesting niet in staat van beleg was verklaard, waren er geen preventieve maatregelen mogelijk. Hij had zojuist de *Éclaireur politique* van 29 september ingezien. Deze bevatte op nieuw allerlei berichten uit Belgische bladen 'welke geene andere oogmerken hebben dan om het gouvernement des Konings te ondermijnen en de misdadige handelingen der factie in de hand te werken.' Hij adviseerde Dibbets derhalve, dit mede gelet op de omstandigheden waarin Maastricht verkeerde, 'om die vesting in staat van beleg te verklaren, teneinde de verspreiding des oproers, door den *Eclaireur* ophoude'.⁵¹¹ Ongetwijfeld zal de inhoud van het slechts twee pagina's tellende nummer van de *Éclaireur politique* van 29 september ook bij Dibbets verkeerd zijn gevallen. De redactie deelde daarin mee dat zij gelet op de omstandigheden naar vermogen aan de nieuwsgierigheid van de abonnees tegemoet zou komen door eerst het meest interessante nieuws uit de officiële bladen te geven en vervolgens artikelen, geheel of gedeeltelijk, uit de kranten die in de opstandige steden verschenen.⁵¹²

autoriteit [maar die zou niet meer verleend worden, LS]; zie ook: Van der Kemp 1904, I, p. 50, met annotatie in II, p. 28-29. André van Hasselt meldde in een brief van 29 maart 1833, dat er sedert ongeveer december 1832 iedere twee weken weer vaudevilles in de schouwburg gespeeld werden en dat een klein orkest deze avonden opluisterde. Maar het was behelpen: Van Hasselt moest de stukken bewerken omdat er geen vrouwelijke speelsters beschikbaar waren. Zie: Alvin 1877, p. 69-70.

⁵¹⁰ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200, Dibbets aan De Beeckman, 26 september 1830; idem, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 30, nr. 47: De Beeckman aan Dibbets, 27 september 1830, met twee bijlagen: de afspraken van L.Th. Nypels met De Beeckman d.d. 22 mei 1830, en een notitie van de procureur des konings Verloren met diens visie over de plaatsing van het 'Avis' uit *Le Belge* en over de brief van De Beeckman.

⁵¹¹ NA, Archief Justitie, inv. nr. 4596, 29 september 1830, la F38; RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 1: De Eerens aan Dibbets, 30 september 1830. Ook procureur-generaal De Lantremange, die het oproerige Luik had ingeruild voor het veilige Maastricht, werd door Justitie aangespoord om nauwkeurig op de *Eclaireur politique* toe te zien en eventuele mogelijkheden tot vervolging aan te grijpen.

⁵¹² *Eclaireur politique*, 29 september 1830.

Dibbets had nu genoeg gezien en gehoord. Op 1 oktober verklaarde hij de vesting in staat van oorlog, een besluit dat hij al op 4 oktober verving door de afkondiging van de staat van beleg. Het dagelijks leven van de stad kwam zodoende geheel onder zijn toezicht; inkomend en uitgaand verkeer werd strak gecontroleerd; de dienst van het marktschip op Luik kwam te vervallen.⁵¹³ Ook kon nu 'den steeds toenemenden kwaden indruk der dagbladen van de geïnsurgeerde steden (...) krachtdadig worden tegengegaan.'⁵¹⁴ Al op 2 oktober had Dibbets een gesprek met Nypels, in het bijzijn van burgemeester Van Slijpe.⁵¹⁵ Het effect ervan bleek uit de mededeling waarmee de *Éclaircur politique* van 3 oktober opende: Gelet op de proclamatie van 1 oktober waarin Dibbets de vesting 'in staat van oorlog' verklaarde, moest de redactie zich voortaan beperken tot het doorgeven van berichten uit de officiële bladen en alle nieuws uit de kranten van de opstandige steden terzijde laten.⁵¹⁶ Het was duidelijk dat er voor Weustenraad en Van Cauberg geen werk meer was.

Op 1 oktober had Dibbets de zadelmaker Sebastiaan Theodoor Neven laten arresteren. Deze was een oudere broer van de echtgenoten van vader Michel en zoon Theodoor Weustenraad. Theodoor Neven werd ervan beschuldigd dat hij militairen tot desertie zou hebben verleid. Hij bleef in hechtenis tot augustus 1831. Toen werd hij de stad uitgezet, omdat een veroordeling wegens gebrek aan bewijs niet mogelijk bleek.⁵¹⁷ Ook over Theodoor Weustenraad werd verteld dat hij pro-Belgische wervingsactiviteiten had verricht. Hij zou namelijk betrokken zijn geweest bij 'het onlangs gebeurde, dat verscheide jongelieden van hier naar Luik vertrokken zijn en zich bij de muiters gevoegd hebben', zoals Verloren het in zijn notitie voor Dibbets formuleerde.⁵¹⁸ Al eerder, op 23 september, had Verloren hierover een schrijven gericht tot gouverneur De Beekman. Daarin werd vermeld dat Weustenraad, althans volgens koffiehuishouder Dotheij, een aantal jongelui die naar Luik vertrokken waren, daartoe had aangezet. Bij aankomst in Luik zouden zij rijk beloond worden en als zij vandaar naar Brussel wilden gaan, zou Weustenraad hun de plaatsen aanwijzen waar zij teergeld konden ontvangen. Maar de smid Graaf, wiens zoon bij de 'Luikse' groep hoorde, zou Weustenraad over zijn bemoeienissen ernstig onderhouden en bedreigd hebben. Dit gebeurde een dag of tien nadat Weustenraad met de jongelui in de redoute-zaal van de schouwburg bijeengekomen was om hen tot vertrek naar Brussel aan te sporen. Hij zou daarbij de leiding op zich nemen. Maar de volgende dag had hij verklaard dat zijn bemoeienissen hem onaangenaamheden bezorgd hadden en dat nadere informatie voortaan via Joseph Graaf verstrekt zouden worden. Ook de broer van koffiehuishouder Dotheij behoorde tot de 'Luikse' groep. Een van de deelnemers was op 23 september met het marktschip

⁵¹³ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200, 1 oktober 1830, nr. 15 en nr. 23 (afkondiging staat van oorlog); idem, 4 oktober 1830, nr. 37 (proclamatie staat van beleg). Als reden voor de afkondiging van de staat van oorlog werd aangevoerd: de mislukking van de zending van een konvooi levensmiddelen onder leiding van de provinciaal commandant, generaal-majoor N.J. Daine, dat bestemd was voor de Luikse citadel. Het directe gevolg van de mislukking was de capitulatie van de citadel op 6 oktober 1830. De bevoegdheden van de opperbevelhebber in verband met de staat van oorlog, respectievelijk de staat van beleg, waren geregeld bij Keizerlijk decreet van 24 december 1811. De *Éclaircur politique* publiceerde de proclamaties in de nummers van 2 en 6 oktober 1830.

⁵¹⁴ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200, 5 oktober 1830, nr. 46.

⁵¹⁵ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200, 2 oktober 1830, nr. 25.

⁵¹⁶ *Éclaircur politique*, 3 oktober 1830.

⁵¹⁷ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200, 2 oktober 1830, nr. 24 en nr. 26; idem, inv. nr. 203, 16 april 1831, nr. 324; idem, inv. nr. 204, 6 augustus 1831, nr. 609; idem, inv. nr. 237, 16 januari 1832, nr. 33. Zie ook: Wingens 1972, p. 54-55.

⁵¹⁸ RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 30, nr. 47: de voor Dibbets bestemde notitie van Verloren over de brief van De Beekman aan Dibbets d.d. 27 september 1830.

uit Luik teruggekeerd. Bij hem kon eventueel nadere informatie verkregen worden. Bij de 24 namen die Van Slijpe op 2 en 4 oktober 1830 aan Verloren deed toekomen, vinden we: Pierre Dotheij, gewezen notarisklerk, een jongeman Weustenraad, klerk bij notaris Herman Weustenraad, nog vijf andere 'klerken', Albert Poswick en Jean Tripels, beiden werkzaam bij de ontvanger Schaetzen, de student Joseph Graaf en de pas afgestudeerde medicus Joseph Dewildt, – over het algemeen jongelui die een zekere vorming hadden genoten.⁵¹⁹ Een andere contemporaine bron wees Weustenraad én diens vriend Jaminé aan als 'hoofden der muitelingen'. Behalve in de redoute-zaal van de schouwburg zouden zij in herberg De Torrentjes buiten de Sint-Pieterspoort jongelui hebben aangezet tot deelname aan de strijd in Luik of Brussel en daarnaast tot medewerking aan een te verwekken opstand in de stad. Verder zou niet alleen de smid Graaf, maar ook de koffiehuishouder Dotheij zich tegen Weustenraads activiteiten gekeerd hebben. De dag na de waarschuwing van Graaf aan het adres van Weustenraad zou zelfs L.Th. Nypels hem gemaand hebben op te houden met het beïnvloeden van zijn zoon. Voortaan kwamen de samenzweerders bijeen op geheim gehouden plaatsen.⁵²⁰

De informatie over de activiteiten die Weustenraad en Jaminé in het geheim voor de Belgische zaak ontplooid hebben, komen weliswaar voor een groot deel van derden, maar ze spreken elkaar niet tegen en mogen dus betrouwbaar geacht worden. De actie van het tweetal had in ieder geval als resultaat dat 30 à 40 revolutiegezinde jongelui in de laatste week van september en de eerste dagen van oktober 1830 Maastricht verlieten om te strijden aan Belgische zijde. Voor deelname aan de gevechten in Brussel tijdens de glorieuze septemberdagen waren ze te laat. Met wat Luikenaren versterkt, werd het vrijcorps onder bevel van Pierre Dotheij na enige tijd gekantonneerd in Eijsden, op de rechter Maasoever, in de hoop om van daaruit een bijdrage te leveren aan de bevrijding van Maastricht.⁵²¹

⁵¹⁹ RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 380, nr. 48: Procureur des konings Verloren aan De Beeckman, 23 september 1830; idem, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1198, map '1830': J.G.C. van Slijpe, kantonrechter Maastricht-Noord, aan de procureur des konings, 2 oktober 1830, aangevuld op 4 oktober 1830. Het kantonrechterschap was voor burgemeester Van Slijpe een nevenfunctie. Gerretson 1936, I, p. 373, 381: De Beeckman berichtte op 10 september 1830 aan E.C.G. de la Coste (sedert 29 december 1829 minister van binnenlandse zaken) dat ongeveer 15 jongelui van plan waren zich in Brussel aan te sluiten bij het gewapende volk, maar dat zij daar vooralsnog van hadden afgezien. Op 30 september 1830 deelde hij mee dat intussen een groep jongelui uit Maastricht vertrokken was om zich in Luik bij de opstandelingen te voegen en dat hun aantal wel tot dertig zou kunnen oplopen.

Op de lijst van Van Slijpe staat de naam Emile Poswick, maar waarschijnlijk is bedoeld Albert Poswick, oud 22 jaar, een jongere broer van de overleden echtgenoot van 'Meetsje' Neven, Weustenraads vrouw.

Joseph Herman Dewildt, geboren te Maastricht op 24 mei 1806 en op 17 juli 1830 aan de universiteit van Luik afgestudeerd in de medicijnen, zou in 1843 als getuige optreden bij het huwelijk van Weustenraads stiefdochter Henriëtte Poswick.

Een bewogen verzoek van vader Pieter Leonard Graaf van 28 februari 1832 (met als bijlage een schriftelijke verklaring van zijn zoon Joseph die bezweken was voor de 'misleidingen' van Weustenraad en op 23 september 1830 de stad verlaten had) werd, niettegenstaande een positief advies van Dibbets' medewerker kapitein J.J. Hennequin, in eerste instantie afgewezen. Enkele maanden later liet Dibbets zich vermuren, zodat Joseph Graaf op 29 december 1832 in de stad kon terugkeren. Zie: RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 105, nr. 155; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 887 (oud: 694-A).

⁵²⁰ RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 36: 'Aanteekeningen betreffende de zamenzweringen, aanslagen tegen het wettig gezag en verdere belangrijke voorvallen welke in de jaren 1830 en 1831 in de vesting Maastricht hebben plaats gehad, met aanwijzing der personen die daarin betrokken zijn.'

⁵²¹ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 233, 28 februari 1831: Mededeling van Dibbets aan Oorlog: 'De Maastrichtse vrijwilligers, ongeveer vijftig in getal, aan het hoofd hebbende zekeren d'Othey, blijven steeds te Eijsden, en passeren de Maas om insgelijks stroperijen te verrigten (...) [cursiveringen van mij, LS]; idem, inv. nr. 203, 18 maart 1831: Met kleine patrouilles doken zij regelmatig op in de omstreken, bijvoorbeeld in Heer, maar vermeden contact met de troepen van Dibbets; idem, inv. nr. 234, 22 maart 1831: veertig nieuwe Maastrichtse vrijwilligers zouden de groep versterkt hebben; idem, 13 en 17 april 1831: op de rechter Maasoever tot Roermond bevonden zich toen alleen nog Belgische troepen in Eijsden; idem, 20 april 1831: vertrek van het 'Maastrichtse' vrijcorps naar Sint-Truiden.

Of 'Brussel' daarmee tevreden was? Uit de kritiek van de redactie van de *Courrier des Pays-Bas* op de opstelling van de *Éclaireur politique* bleek dat Maastricht in haar ogen in gebreke bleef, uit angst of uit overdreven respect voor het gezag van de regeringsgezinde partij. Dit in schrille tegenstelling tot Luik, dat al op 27 augustus ontvlamd was, waar de militairen het veld hadden geruimd en waar de strijdbare redacteuren van de *Courrier des Pays-Bas*, Claes, Ducpétiaux en Jottrand, bij hun collega's van de *Politique*, Firmin en Charles Rogier, onmiddellijk de gevraagde steun voor de strijd in Brussel verkregen hadden. De opinieleiders in Maastricht mochten dan in meerderheid Belgischgezind zijn, buiten Weustenraad en Jaminé waren er maar weinigen die er hun nek voor durfden uitsteken. Toen de Maastrichtse vrijwilligers de stad verlaten hadden en de *Éclaireur politique* was lamgelegd, bleef er nog één mogelijkheid over: een coup van burgers en militairen binnen de vesting, die zou plaatsvinden op het moment dat Belgische troepen de stad van buiten zouden aanvallen. Weustenraad en Jaminé hebben aan de voorbereidingen daarvan een substantiële bijdrage geleverd.

Op 7 oktober 1830 meldde Weustenraad zich in Brussel bij het Centraal Comité van het Voorlopig Bewind. Hij deed er verslag over de publieke opinie in Maastricht. Die was pro-Belgisch en omkeringsgezind. Maar om de opstand te bewerken en te doen slagen zouden er, buiten de reeds in Maastricht ingezamelde gelden, aanvullende middelen nodig zijn. Maar het Centraal Comité twijfelde en iemand maakte de opmerking: 'Als het met het patriottisme zo gesteld is als u zegt, dan zal het geld dat u ons vraagt, nutteloos zijn.'⁵²² Een harde uitspraak, die gelet op het tweeslachtige karakter van de houding in de spraakmakende kringen van de stad niet geheel onterecht was.

Weustenraad zal een illusie armer in de stad zijn teruggekeerd. Zijn glorie tijd als strijdbaar oppositiejournalist was voorbij. Het voorlaatste nummer van de *Éclaireur politique*, dat slechts twee pagina's telde, was op 6 oktober verschenen; het laatste nummer, dat ook maar uit twee pagina's bestond, verscheen op dinsdag 12 oktober. Op 13 oktober vertrok Theodoor met de postkoets uit Maastricht, richting Leuven.⁵²³ In de stad van Dobbelaars zou hij niet meer terugkomen. Zijn mederedacteur, Otto van Cauberg, werd circa 25 oktober uitgewezen. Joseph Laurent Jaminé kreeg op 31 oktober een gele kaart: hij zou in Maastricht gaan optreden als intermediair voor de door het Belgisch bewind op 16 oktober benoemde nieuwe gouverneur, François Charles Antoine baron de Loë, maar Dobbelaars deed hem verstaan dat hij hem bij de geringste verdenking 'onverwijld de stad zou doen verlaten'.⁵²⁴ Jaminé hield zich voorlopig gedeisd; in maart 1831 zou hij zich, samen met een groep collega's-juristen, in Tongeren vestigen.⁵²⁵

RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 110 (verzoekschriften 1836, stuk nr. 2143) bevat gegevens over André Carel Ruijters en Mathieu Close, die korte tijd bij de Maastrichtse vrijwilligers gediend hadden. Daaruit blijkt ook dat het vrijcorps in augustus 1831 ontbonden is. In: RHCL/RAL, idem, inv. nr. 57, bevinden zich drie lijsten met de namen van respectievelijk 49, 63 en 57 Maastrichtenaars die in de jaren 1831-1834 in Belgische militaire dienst zijn geweest.

RHCL/GAM, hs. 309 bevat enkele biographica over Dotheij: Pierre Antoine Dotheij (Maastricht 3 december 1803 – Brussel 12 mei 1848) was onderluitenant van het tweede regiment van de jagers te paard. In: Bibliothèque Centrale Luik, Collectie Ulysse Capitaine, 'Autographes', nr. 196: Weustenraad aan de minister van oorlog, 21 november 1840. Hierin pleit Weustenraad er ten tweeden male voor om zijn 'ami et compatriote' Dotheij weer in dienst te nemen, nu deze hersteld is van de ziekte die hem eerder noodzaakte de dienst te verlaten.

⁵²² RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 36: 'Aanteekeningen betreffende de zamenzweringen etc.' Citaat: 'Si le patriotisme est tel que vous me dites, alors l'argent que vous demandez sera inutile.'

⁵²³ RHCL/RAL, Provinciaal Archief, inv. nr. 379, nr. 45.

⁵²⁴ RHCL, Militair Archief, inv. nr. 201, 31 oktober 1830, nr. 195.

⁵²⁵ NBW 3 (1968), kol. 442.

Voor de relatie tussen Maastricht en het jonge België zijn de maanden oktober 1830 – februari 1831 bewogen en beslissend geweest, ook voor Weustenraad, hoewel hij er zich slechts zijdelings mee kon bemoeien. Op 26 september 1830, de laatste van de bloedige Septemberdagen, was in Brussel een Voorlopig Bewind gevormd, waarvan Charles Rogier, die de Luikse vrijwilligers had aangevoerd, deel uitmaakte. Deze voorlopige regering proclameerde op 4 oktober de onafhankelijkheid van België en schreef verkiezingen uit voor het Nationaal Congres. Met de verkiezingstradities van het Verenigd Koninkrijk werd onmiddellijk gebroken. De volksvertegenwoordigers zouden niet meer getrapt gekozen worden, maar rechtstreeks. Wie een bescheiden belasting betaalde mocht meedoen; academici en priesters zonder meer. Koning Willem I, permanent achter de feiten aanlopend, schoof nu de kroonprins naar voren als leider van een afzonderlijk bestuur voor de zuidelijke provincies. Zo zou België misschien voor Oranje nog behouden worden. Toen deze zich op 16 oktober in een proclamatie uitsprak voor de Belgische onafhankelijkheid, akkoord ging met de verkiezingen die door het Voorlopig Bewind waren uitgeschreven, en zich stelde ‘aan het hoofd van de beweging die u leidt naar een nieuwe en stabiele stand van zaken’, floot zijn vader hem geërgerd terug. Op 3 november vonden de verkiezingen plaats, op 10 november werd het Nationaal Congres geopend, op 18 november werd de onafhankelijkheid uitgeroepen en op 24 november werd de Oranjedynastie uitgesloten van de Belgische troon. De Europese diplomaten, die zich vanaf oktober 1830 in Londen beraadden over de ontwikkelingen in België, accepteerden deze uitspraken om zich vervolgens met de staatkundige afhandeling te gaan bezighouden. Op 20 januari 1831 legde het protocol van de Londense conferentie de grenzen voorlopig vast. In februari 1831 werd duidelijk dat België de strijd om Maastricht, waar Dibbets het onomstreden gezag voerde, opgaf. Nadat Surlet de Chokier op 24 januari 1831 aangewezen was als regent van België, werd op 4 juni Leopold van Saksen-Coburg tot koning der Belgen verkozen. Op 26 juni kwam in Londen ‘het verdrag van de 18 artikelen’ tot stand, waarbij tevens bepaald werd dat over Maastricht, Limburg en Luxemburg nadere afspraken gemaakt moesten worden. Het Belgisch Congres ging er op 9 juli mee akkoord, maar Willem I voelde zich zwaar tekort gedaan, tekende niet en besloot tot de Tiendaagse Veldtocht, waarin België onder de voet werd gelopen (2-12 augustus 1831). De herziening van de 18 artikelen op 14 oktober 1831 tot het verdrag van de 24 artikelen was het laatste bod van de mogendheden. Willem de Koppige zou het nog jaren tegenhouden – de ratificatie vond eerst plaats op 19 april 1839 –, maar toen België het op 3 november 1831 aanvaard had, stond vast dat Maastricht en Nederlands-Limburg, tot intens verdriet van Weustenraad en de zijnen, voor België verloren waren.⁵²⁶

Uit het oog, niet uit het hart. Weustenraad is na zijn vertrek op 13 oktober 1830 nog maanden blijven hopen op de revolutie in Maastricht. En niet ten onrechte. Een goede kans bood de goed voorbereide aanslag die geagendeerd stond op maandag 18 oktober om 19.30 uur. Kandidaat-procureur Petrus Nypels had het plan namens de Maastrichtse samenzweerders, onder wie natuurlijk ook Jaminé, op 16 oktober in Brussel voorgelegd aan het Voorlopig Bewind. De gevraagde steun werd nu toegezegd: vanuit Bilzen zouden op 18 ok-

⁵²⁶ Falter 2005, p. 132-248; Luykx/Platel 1985, deel I, p. 59-60, 71-72; Elias 1963, p. 359-361; Kossmann 1971, p. 108-109. Oorspronkelijke tekst van het citaat uit de proclamatie van de kroonprins van 16 oktober 1830: ‘[Je me mets] à la tête du mouvement qui vous mène vers un état de choses nouveau et stable.’

tober ruim 3000 militairen onder leiding van Charles de Brouckère worden ingezet. Op het afgesproken tijdstip zou binnen de vesting een groep burgers en (omgekochte) militairen aangevoerd door generaal Daine, oproer kraaien, terwijl tegelijkertijd de Belgische troepen de vesting zouden aanvallen. Op ondersteuning door 'de geringe volksklasse' kon gerekend worden, want er was voldoende geld beschikbaar om die over de streep te halen. Maar generaal Daine kwam op het kardinale moment niet opdagen, – hij was zoals vaker beneveld door de alcohol. De oorzaak van het afhaken van Daine en anderen op het moment suprême, zou evenwel ook veroorzaakt kunnen zijn door de wisseling van het bevel over de Belgische troepen die Maastricht moesten aanvallen. De onderhandelingen waren door Maas-trichtse samenzweerders namelijk gevoerd met de graaf De Berlaymont, die à contrecœur – gekwetst Luiks particularisme – voor De Brouckère plaats had moeten maken. Tevens moet gewezen worden op de verlamdende werking, die de proclamatie van de prins van Oranje heeft gehad op velen die bij de geplande aanslag betrokken waren. De prins stelde zich immers aan de leiding van een onafhankelijk België, en daar hoorde Maastricht toch bij?⁵²⁷

Wat er van het verhaal over de coup van 18 oktober Waarheit is, en wat Dichtung, is moeilijk vast te stellen, omdat Dibbets er in zijn correspondentie met het ministerie van Oorlog niet over schreef. Liet hij dat na omdat hij niet over betrouwbare inlichtingen beschikte? Heeft hij niet beseft hoe kritiek de situatie op die 18de oktober was? In ieder geval voelde hij zich allerm minst op zijn gemak. In een brief aan het stadsbestuur schreef hij over het sinds 12 oktober lopend gerucht dat militairen van het garnizoen van plan waren op 'bij zekere gebeurtenis eene plundering aan te rigten'. Op 14 oktober noteerde hij: 'Omgeven van verraad en mistrouw, weinig of geene werkdadige hulp van de civiele autoriteiten te wachten hebbende, ben ik als het ware geheel aan mijzelve overgelaten.' En toen hij hoorde dat 'eenige jongelieden, veelal advocaten, behoorende tot de welgezeten famillien dezer stad' naar Brussel waren getogen 'teneinde van het zoogenaamd provisioneel bestuur ambten te verkrijgen', waarop hun te verstaan gegeven was dat ze eerst maar eens moesten zorgen voor opstand in de vesting, had hij om een voorbeeld te geven twee advocaten, O. van Cauberg en A.F.X. Silveryser, uit de stad verwijderd.⁵²⁸

Op diezelfde 18e oktober was prof. Kinker even in Maastricht. Hij reisde samen met zijn vrouw ('mevrouw de schatbewaarderster') terug naar Amsterdam, waarbij zijn oud-leerling Édouard Capitaine hen tot Den Bosch begeleidde. Van Luik naar Maastricht hadden ze de landweg langs de Maas genomen, 'waar zich geene Garde Urbaine, en ook geen gewapend graauw bevond'. Maastricht maakte op Kinker een rustige indruk. Het gemeentebestuur, noteerde hij, had zich 'met eene kleine meerderheid' vóór aansluiting bij de noordelijke provincies uitgesproken. Wel was men er 'nog eenig zins bevreemd' voor de vele Belgen die tot het garnizoen behoorden. Van zijn oud-Tandemisten bleken Stas, Verduchêne en Wiet 'nog altijd in dezelfde goede stemming'; zij waren 'in alles de antipoden van Weustenraad, dien ik vernam naar Brussel vertrokken te zijn'.⁵²⁹

527 RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 36: 'Aanteekeningen etc.'; Terlinden 1959, p. 278-283; Verbeet, p. 121-123. Ook volgens Jaminé, die persoonlijk bij de zaak betrokken was, leidde de proclamatie van de prins tot het afblazen van de geplande coup. Zie: Meyers 1929, p. 21.

528 RHCL/GAM, Provinciaal Archief, inv. nr. 379, nr. 44: Dibbets aan burgemeester en schepenen, 14 oktober 1830; RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 200, 14 oktober 1830, nr. 115; idem, 26 oktober 1830, nr. 174.

529 Hanou/Vis 1994, III, p. 136-141: Kinker aan Van Maanen, Amsterdam 28 oktober 1830.

De proclamatie van de prins van 16 oktober 1830 heeft in Maastricht voor de nodige verwarring gezorgd. Het effect ervan heeft doorgewerkt totdat een Koninklijk Besluit van 20 oktober bepaalde dat de gouverneurs van de provincies Antwerpen en Limburg zich moesten richten naar de beschikkingen van de opperbevelhebbers in de vestingen Antwerpen en Maastricht. Zo kwam het dat de proclamatie in Maastricht 'den 22 October 1830 ten 10 ure des morgens' wel nog geafficheerd is, maar dat het effect ervan vrijwel nihil bleef. De onduidelijke gezagssituatie tussen 18 oktober, toen de proclamatie in Maastricht arriveerde, en 22 oktober, toen bekend werd dat een Koninklijk Besluit van 20 oktober de overmoed van de kroonprins had afgestraft en de verhoudingen weer duidelijk werden, is door de revolutionair gezinden niet benut. De opstelling van de overwegend regeringsgezinde gemeenteraad heeft daarbij een remmende rol gespeeld. Tijdens de raadsvergadering van 18 oktober, waarin over de zojuist gearriveerde proclamatie gedelibereerd werd, was na enige discussie besloten voorlopig niet in te gaan op het verzoek van de gouverneur om de prins door een deputatie hulde te laten brengen. De vraag was namelijk of Maastricht wel geacht moest worden deel uit te maken van de zuidelijke provincies – een kwestie die ook al gespeeld had bij het proces Hennequin in 1821 – en of de proclamatie in Maastricht dus wel geldig was. Met deze vraag wendde het gemeentebestuur zich diezelfde dag nog rechtstreeks tot de koning. Intussen had Dibbets van de prins een op 17 oktober gedateerde brief ontvangen, waarin werd meegedeeld dat ook in Limburg en Maastricht afgevaardigden voor het Nationaal Congres mochten worden gekozen; reden waarom Dibbets op 22 oktober aan het gemeentebestuur liet weten – of liever: moest laten weten – dat de proclamatie kon worden geafficheerd. Diezelfde dag berichtte de koning aan de gemeenteraad dat er in Maastricht geen verkiezingen voor het Nationaal Congres zouden plaatsvinden, aangezien het wettig gezag er nog erkend was. Na het bovengenoemde Koninklijk Besluit van 20 oktober en dit koninklijk schrijven van 22 oktober was er geen enkele onduidelijkheid meer.⁵³⁰

Gevoegd bij de reeds genoemde oorzaken – de verscheidenheid van de bij de burgerij levende opvattingen, het ontbreken van op geweld belust, hongerend gemeen zoals in Brussel en Luik, het uitblijven van een motorisch moment, en natuurlijk de aanwezigheid van

Édouard Capitaine had zich voor zijn vereerde leermeester al eerder verdienstelijk gemaakt, toen Kinker op 1 oktober in Luik werd 'vast gezet' als tegenmaatregel tegen de arrestatie in Maastricht van Jacques Behr, die tot de Luikse 'oproerlingen' behoorde. Op 9 oktober werden Behr en Kinker in Tongeren tegen elkaar uitgewisseld, waarna Kinker tot veler verbazing weer terugging naar Luik. Zie: Hanou/Vis 1994, III, 135-136 (vrijbrief voor Kinkers terugkeer naar Luik, getekend door de commandant-général De Berlaymont); RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 30, nrs. 314, 314-a; idem, inv. nr. 200, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10 oktober 1830; NA, Ministerie van Defensie/Oorlog, inv. nr. 2503, brieven van Dibbets aan Oorlog, 9 oktober 1830, nrs. 78 en 84.

⁵³⁰ Aan de collectie *Éclaircissement politique* van de SB Maastricht zijn enkele stukken toegevoegd, waarbij: de Antwerpse Proclamatie van de prins van Oranje van 16 oktober 1830; twee Koninklijke Besluiten van 20 oktober 1830; een drukwerkje van 27 oktober 1830, waarin raadslid mr. Joseph Batta zijn rol rechtvaardigt bij de raadsvergadering van 18 oktober en bij de na afloop opgestelde brief van het gemeentebestuur aan de koning d.d. 18 oktober 1830. Op deze brief antwoordde de koning op 22 oktober 1830; zie: Smits 1949, p. 281.

RHCL/GAM, Archieven Gemeentebestuur, inv. nr. 369: raadsvergaderingen van 18, 21 en 26 oktober 1830; brief Dibbets aan gemeentebestuur d.d. 22 oktober 1830 (akkoordverklaring met affichering proclamatie) met een bijlage (brief prins van Oranje aan Dibbets d.d. 17 oktober 1830); brief gouverneur De Beeckman aan het gemeentebestuur d.d. 28 oktober 1830 (in zijn wiek geschoten door rechtstreeks schrijven aan de koning); idem, inv. nr. 557: brief gemeentebestuur aan gouverneur d.d. 19 oktober (diens verzoek om deputatie naar prins te zenden acht dagen aangehouden); brief gemeentebestuur aan Dibbets d.d. 20 oktober 1830 (met de vraag welke opstelling te kiezen tegenover zojuist ontvangen proclamatie van 16 oktober); brief gemeentebestuur aan Dibbets d.d. 21 oktober 1830 (provinciebestuur wil affichering proclamatie, maar Dibbets moet beslissen).

RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 30: brief gemeentebestuur aan Dibbets d.d. 22 oktober 1830 (verzoek om beslissing over afficheren van bijgevoegd drukwerkje van het provinciebestuur d.d. 21 oktober over verkiezing afgevaardigden voor Nationaal Congres).

een grote militaire macht binnen de muren – hebben de mislukking van de coup van 18 oktober en de gezagsgetrouwe onderdanigheid van het gemeentebestuur de overgang van Maastricht naar België verhinderd.⁵³¹ De krachtige, compromisloze aanpak van opperbevelhebber Dibbets smoorde voortaan ieder revolutionair geluid in de kiem. Wat niet wegnam dat de grote meerderheid van de bevolking Belgischgezind was en bleef. Herhaaldelijk wordt dat door Dibbets én door zijn tegenstanders bevestigd. De boosheid en ontgoocheling van laatstgenoemden over de mislukking van de aansluiting bij België en over de beslissingen die in Londen, Brussel en Den Haag genomen werden over het lot van de stad, zouden zich na verloop van tijd concentreren op het hoofd van Dibbets. Voor deze Dibbetsmythe zou Theodoor Weustenraad in 1834 een stevig fundament leggen met zijn gedicht *Maestricht, élogie*, dat hij opdroeg ‘à tous mes compatriotes exilés’.

Een eeuw later wijdde V.L. van Weddingen een jeugdboek aan de mislukte pogingen om Maastricht in de Belgische afscheidingsbeweging mee te slepen. Het betreft een zogenaamd kwartjesboek, getiteld *De Parel van het Zuiden*. Personen en gebeurtenissen worden erin beschreven vanuit orangistisch perspectief. Dit paste zeer wel bij de publieke opinie in Limburg na de Eerste Wereldoorlog, toen de provincie zich definitief tot Nederland bekend had. Jaminé, Weustenraad en hun handlangers zijn in het boek de geslepen verraders van de Limburgse zaak. De hoofdfiguur Bernhard Knoop, een jongeman met het hart op de juiste plaats, staat pal voor Nederland en Oranje. De meeste louche figuur is de profiteur Daine, verrader van vriend en vijand. De auteur putte de historische gegevens uit de studie van Van der Kemp over de Belgische omwenteling in Luik en Limburg. De literaire kwaliteit van *De Parel van het Zuiden* blijft ver beneden het niveau dat de uitgeverij Helmond met haar serie jeugdboeken nastreefde.⁵³²

‘Maestricht ne se rend pas’

Generaal Bernard Dibbets werkte in de maanden november en december 1830 met grote energie verder aan de versteviging van zijn positie. Vooralsnog achtte hij die niet sterk. Hij had grote behoefte aan nieuwe, betrouwbare troepen, maar op zijn noodkreet werd de eerste tijd niet gereageerd. ‘Mijne positie,’ zo schreef hij op 5 november 1830 aan de provinciaal commandant van Noord-Brabant, ‘is sedert meer dan twee maanden allerhagchelijkst geweest, en neemt dagelijks toe; vijanden van binnen en buiten, ontrouw bij de troepen, en met verraad omgeven.’⁵³³ Daarom begon hij met de verwijdering van de Belgischgezinde elementen uit het garnizoen, ontwapende en ontbond de stedelijke schutterij, en gaf bur-

531 Zonder daarbij het oog te hebben op Maastricht wijst Els Witte 2006, p. 56-57, op factoren die de revolutie in de zuidelijke steden bevorderden, respectievelijk tegengingen. Bij de eerste horen een actieve oppositie in en buiten het gemeentebestuur en een zwak of afwezig leger. Voorzover er in Maastricht gesproken kon worden van een ‘actieve oppositie’ was die vanaf 1 oktober 1830 ‘ondergedoken’, terwijl het garnizoen er krachtig geleid werd en het gemeentebestuur zich, al was het dan aarzelend, in meerderheid regeringsgetrouw toonde.

532 *De Parel van het Zuiden*, met illustraties van Frans Mandos Tzn., verscheen op 17 juni 1935 bij uitgeverij Helmond te Helmond als nummer 144 in de serie Jeugdbibliotheek. V.L. van Weddingen was het pseudoniem van Vally (Valentijn) Lotte (1895-1966). Van Weddingen was de familienaam van zijn echtgenote. V. Lotte was redacteur bij uitgeverij Helmond en trad later in dienst bij De Spaarnestad. Zie: Joop Bekkers, *De kwartjesboeken voor jongens en meisjes. Een Helmonds initiatief* (2003, KDC-catalogus B53). Voor deze informatie dank ik Lennie van Orsouw, Katholiek Documentatie Centrum, Radboud Universiteit Nijmegen.

533 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 201, 5 november 1830, nr. 201.

gers die over een wapen beschikten de opdracht dit in te leveren.⁵³⁴ Hij liet streng toezicht houden op burgers wier gangen niet geheel betrouwbaar leken, en liet lijsten aanleggen van suspecten, een categorie waarbij men bij het minste vertoon van Belgische sympathie al gauw werd ingedeeld. Voor dit werk had Dibbets een betrouwbare en accurate medewerker in kapitein J.J. Hennequin, die belast was met de algemene politie in de stad. Invloeden uit verdachte Belgische bronnen werden geweerd. Toen advocaat Edward Servais Mancel, ‘reeds voorlang alhier bekend als een woelziek, gevaarlijk mensch’, zich met enkele Maas-trichtse vrienden begin december in de vesting vertoonde, werd hij onmiddellijk gearres-teerd en voorgeleid aan de auditeur-militair van de kriegsraad.⁵³⁵ Omdat Dibbets bij zijn be-noeming de vestingwerken in slechte staat aantrof, maakte hij onmiddellijk werk van on-derhoud en verdere versterking. Zelfs schroomde hij niet om er de bomen van de wandel-plaats buiten de Onze-Lieve-Vrouwepoort aan op te offeren: ze werden rond Kerstmis 1830 gekapt en gebruikt voor palissadering aan de Maaszijde.⁵³⁶ Op 21 november ’s avonds trok-ken 3523 verse militairen met 740 paarden, 8 kanonnen en de nodige ammunitiewagens de stad binnen, waardoor het garnizoen op sterkte gebracht werd.⁵³⁷ Voor de voedselvoorzie-ning was de geregelde aanvoer van vee en vruchten uit de omgeving een noodzakelijke voor-waarde. Dibbets eiste dat de bewoners van de dorpen rond Maastricht (Sint-Pieter, Kanne, Vroenhoven, Kessel, Caberg, Lanaken, Smeermaas, Heugem, Heer, Amby, Limmel, Borg-haren) onmiddellijk melding maakten van naderende of bezettende vijandelijke troepen en dat zij hun belastingen in Maastricht afdroegen, op straffe van een op te leggen oorlogs-schatting.⁵³⁸ Geregeld vonden er schermutselingen met Belgische troepen plaats, bij ver-kenningstochten van eigen militairen in de omgeving of als ‘muitelingen’ te ver opdrongen naar de vesting.⁵³⁹

Eenzijds liet Dibbets niets na om de vijand met zijn militaire overmacht te imponeren, anderzijds was hem natuurlijk niets liever dan het einde van de vijandelijkheden en herstel van de communicatie met Aken (Pruisen) en Noord-Brabant. Het wapenstilstandsvoorstel, dat op 17 november 1830 tijdens de Londense conferentie gedaan werd, greep hij aan om ‘alle aanvallende vijandelijkheden’ direct te staken.⁵⁴⁰ Eind december bleek de generaal van het Belgische Maasleger – dat was de in oktober naar de vijand overgelopen generaal Dai-ne – bereid tot onderhandeling over een demarcatielijn en vrij vervoer van de brievenpost. Het gevaar leek bezworen. Een zegevierende toon klinkt uit een schrijven dat Dibbets op 16 januari 1831 richtte tot het gemeentebestuur. Hij had gevreesd, dat samenzweerders binnen de stad een opstand zouden verwekken, maar het was ‘deze lafhartigen, zoo als hun eigen

534 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 369: 21 oktober en 15 november 1830; idem, inv. nr. 557: 20, 22 en 29 oktober 1830; RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 201: 3, 15 en 16 november 1830; RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1200: politiecommissaris Martin Cudell rapporteerde op 16 november 1830: ‘Omtrent alle geweren, ten getalle van 230, zijn zonder moeye-lijkheden ingeleverd.’

535 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 202: 4 december 1830. Mancel werd na vrijspraak de stad uitgezet met verbod om er te-rug te keren zolang de staat van oorlog en beleg voortduurde; zie: Militair Archief, inv. nr. 234: 6 maart 1831. Van de hand van E.S. Mancel verscheen later: *La ville de Maestricht et ses droits à diverses époques, en présence de la Diète Germanique et des Vingt-quatre Articles, suivi du précis des faits relatifs à la destitution des autorités municipales de ladite ville en 1821, Bruxelles 1838*. Hierover: Wingsens 1972, p. 68-71.

536 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 202: 27 december 1830.

537 RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1200: rapport van politiecommissaris Martin Cudell d.d. 21 november 1830.

538 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 202: 11 december 1830.

539 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 202: 27 december 1830 (beschieting door Belgische soldaten vanuit Caberg), 29 de-cember 1830 (vuurwisseling bij Scharn).

540 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 201, 25 november 1830.

partij hen thans noemt, niet gelukt mij het hoofd te bieden'. Toch was het gevaar niet geweken en waren er binnen de vesting nog 'kwaadwillige kuiperijen'. 'Wee hem,' dreigde Dibbets, 'die in de welligt reeds in het duister gesmede aanslagen blijft volharden.' Want de namen van 'de hoofden dezer woelziekingen' waren hem bekend.⁵⁴¹

Het protocol van de Londense conferentie van 9 januari 1831 bepaalde dat per 20 januari de vijandelijkheden gestaakt moesten worden en dat de Belgische troepen hun posities van 21 november 1830 moesten hernemen.⁵⁴² Maar die voelden er niet voor om de blokkade rond de stad op te heffen en deden er alles aan om de uitvoering van het protocol te vertragen. Pas in de tweede helft van februari 1831 trokken de Belgen aan de oostkant van de vesting zich terug en was het met de omknelling gedaan.⁵⁴³ Dibbets had zijn opdracht om de stad voor de koning te behouden volbracht, al bleef waakzaamheid geboden.⁵⁴⁴ Voor veel Maastrichtenaren brak nu het moment aan om te beslissen: in de stad blijven en het Hollandse regiem accepteren, of vertrekken naar het verwante België waar vrijer geademd kon worden. Materiële zaken zouden daarbij vaak de doorslag geven.

Eenmaal vertrokken uit Maastricht, had Weustenraad zich half oktober 1830 naar Brussel begeven om er zijn geschreven bijdragen aan de nieuwe Belgische staat voort te zetten in de *Courrier des Pays-Bas*, vanaf 1 januari kortweg *Courrier* genoemd, waaraan ook zijn vrienden Lucien Jottrand, Pierre François Claes en Édouard Ducpétiaux verbonden waren.⁵⁴⁵ Hij zal niet de bedoeling hebben gehad in Brussel te blijven, want op 21 oktober schreef hij een vertrouwelijk briefje aan zijn vriend Charles Rogier, waarin hij vroeg om W.A. Pillera op te volgen als griffier van Provinciale Staten van Limburg.⁵⁴⁶ Het antwoord van Rogier, die lid was van het Voorlopig Bewind, is niet bekend. Van Brussel is Weustenraad later naar Luik gegaan om er aan de *Politique* mee te werken.⁵⁴⁷ Een van de redacteurs, Constant Materne, schreef over hem in een brief aan Firmin Rogier, secretaris van het Belgisch gezantschap in Parijs, een oudere broer van Charles: 'Weustenraad, van Maastricht, levert ook, en heel vaak, artikelen aan. Het is een heel aardige jongen, maar hij houdt teveel van de beeldspraak. Het is prima dat de oppositie reclameert (met andere woorden: protest aantekent en eisen stelt), maar ze moet nooit declameren (anders gezegd: op de bombastische toer gaan).'⁵⁴⁸ Hoewel iets jon-

541 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 201, 30 december 1830; idem, inv. nr. 202, 16 januari 1831.

542 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 202: brieven van Dibbets op 22, 25 en 27 januari 1831 aan De la Sarraz, kolonel der artillerie te Aken, aan generaal A.F. Mellinet, commandant van de Belgische troepen op de rechter Maasoevers, en aan generaal Dainé, commandant van het Maasleger.

543 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 204, 17 juni 1831; idem, inv. nr. 233, 16 februari 1831; Van der Kemp 1909, p. 106-105.

544 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 203, 27 april en 18 mei 1831; idem, inv. nr. 234, 25 april 1831.

545 Jaminé 1854, p. 26; Warzé 1845, p. 78. Vanaf 1 januari 1832 was de titel *Courrier belge*.

546 ARA Brussel, Papiers Charles Rogier, inv. nr. 83, Indicateur lettres reçues, 30 september 1830-21 juli 1831. Begin oktober had Weustenraad zijn broer Antoine, die zojuist de Militaire Academie in Breda had verlaten, bij Rogier aanbevolen. Tevens had hij toen zijn blijdschap uitgesproken over de terugkeer in Brussel op 27 september van Louis de Potter; zie ook: *Éclaircissement politique*, 2 oktober 1830.

547 Verbeet 1978, p. 257, daarbij verwijzend naar ARA Brussel, Papiers Charles Rogier, inv. nr. 242, deelt mee dat Theodoor Weustenraad vanuit de gemeente Sichen-Sussen-Bolre (gelegen ten oosten van Tongeren) op 19 december 1830 aan het Voorlopig Bewind aanbod om er op verzoek van de inwoners de leiding te nemen bij 'het snel terugdringen en verjagen van onze grond van de Hollanders, onze gemeenschappelijke vijand' [pour accélérer à repousser et chasser de notre sol les Hollandais, notre ennemi commun] en als contactpersoon op te treden. Verbeet vergist zich evenwel: het aanbod werd gedaan door Weustenraads oom Jacques, ontvanger van de directe belastingen en accijnzen in een aantal dorpen tussen Tongeren en Maastricht. Het patriotisme van oom Jacques was overigens in lijn met wat men van 'een Weustenraad' mocht verwachten.

548 KB Brussel, II 5200, deel 1: Constant Materne aan Firmin Rogier, Liège 27 december 1830. Citaat: 'Weustenraad, de Maëstricht, donne aussi des articles et fort souvent. C'est un très bon garçon, mais il aime trop la métaphore. Que l'opposition réclame, à la bonne heure, mais qu'elle ne déclame jamais!'

ger dan zijn collega, raakte Materne hier Weustenraads achilleshiel: de gloed van de vorm was hem liever dan de koele realiteit.

Waarschijnlijk had Weustenraad in Luik nog geen vast adres, want een brief, die collega-journalist Pierre Claes hem op 6 januari 1831 vanuit Brussel schreef, werd geadresseerd aan het bureau van de krant, ter attentie van Henri Lignac, met verzoek om hem aan Weustenraad te overhandigen. ‘Maestricht ne se rend pas’ (Maestricht geeft zich niet over), begon Claes, en Weustenraad kon zich dus best in Brussel vestigen om er de dagelijkse redactie van de *Courrier* van hem over te nemen. Die post werd met f. 1000,- gehonoreerd, terwijl hoofdartikelen apart vergoed werden. Claes attendeerde hem erop dat in Brussel het hart van het politieke leven klopte. Bovendien kon hij, buiten zijn journalistieke besognes, als advocaat aan de Brusselse balie gaan werken. Claes vroeg om antwoord per kerende post, maar nog liever had hij dat Weustenraad zelf onmiddellijk naar Brussel kwam.⁵⁴⁹

Weustenraad is op het aanbod van Claes niet ingegaan. Enkele weken later werd hij, met ingang van 24 februari 1831, benoemd tot subsituut-commissaris van de regering (later werd dat substituut-procureur des konings) aan de rechtbank van eerste instantie in Tongeren.⁵⁵⁰ Naar die plaats had de Belgische regering de Maastrichtse rechtbank voorlopig overgebracht. Want de hoop dat de stad door de Londense conferentie aan België zou worden overgedragen, was nog niet vervlogen.

⁵⁴⁹ KB Brussel, II 7714, deel 1: P.F. Claes aan Th. Weustenraad, Brussel 6 januari 1831. De begaafde journalist Pierre François Claes (1805-1832) zou een jaar later slachtoffer worden van een cholera-epidemie. Weustenraad wijdde aan zijn nagedachtenis in 1835 een gedicht. Hoewel de redactie van de *Revue belge* eenstemmig oordeelde dat het voor plaatsing in aanmerking kwam, is het in dat tijdschrift niet verschenen. Zie: UB Luik, ms. 2280 D: vergadering nr. 27 van 10 juni 1835.

⁵⁵⁰ Quetelet 1850, p. 7.

Hoofdstuk 4

1831-1832

Revolutiezing in Tongeren

BALLING IN TONGEREN

Maastrichtse emigranten

Het jaarverslag van de Maastrichtse Société des Amis over 1831 was in mineur gesteld: de ongelukkige situatie waarin Maastricht zich al meer dan een jaar bevond en het verlies van zoveel erudiete, actieve leden had de voortgang der werkzaamheden vele maanden verlamd. Vijfentwintig leden waren uit de stad vertrokken, onder wie Godefroid Stas, algemeen-secretaris, Joseph Crahay, voorzitter van de divisie Letteren, Charles de Brouckère, Charles Destouvelles, de bankier Henri Bosch, Theodoor Weustenraad, Guillaume de Crassier, Joseph Laurent Jaminé, Charles Nierstrasz (zoon van Hendrik Nierstrasz die in 1835 burgemeester van Maastricht zou worden), Eugène Pollenus, Otto van Cauberg, Jean François Hennequin en Guillaume Nypels. Vanaf 1833 volgde een zeker herstel onder het voorzitterschap van de eminente medicus dr. Joseph Bosch (1794-1874), al moest ze in 1834 en 1835 nog gevoelige verliezen incasseren door het vertrek van de natuurkundige Jacques Guillaume Crahay (1789-1855) en de medicus-scheikundige Martin Martens (1797-1863) naar de universiteit van Leuven. Van de ruim 100 gewone leden (membres résidants) uit 1830 waren er in 1832 nog 62 over. Toen Godefroid Stas veertig jaar later het levensbericht van de 'poète Maastrichtois' Pierre Égide Schols (1768-1847) schreef, noemde hij Maastricht in het Restauratietijdperk 1815-1830 'une ville éminemment intelligente' en riep hij de herinnering op aan al die mannen die na 1830 naar België vertrokken en daar hoge posten zouden gaan bekleden in het onderwijs, het leger en de magistratuur.¹

Intellectueel Maastricht heeft in 1830-1831 inderdaad zware verliezen geleden. Het is af te lezen uit het register van personen die Maastricht verlieten, en de korte en lange lijsten met de namen van enkele honderden 'personen van het mannelijk geslacht' die door de militaire overheid als suspect werden beschouwd: bezoekers van politiek verdachte koffiehuisen, deelnemers aan gesprekken in huizen van opstandsgesinden, notoire samenzweerders of 'gewoon' verdachten.² Nu werd iemand door Dibbets al gauw verdacht van muiterse sympathieën en ipso facto als een bedreiging beschouwd voor het behoud van de vesting. Heel wat van deze suspecten verlieten de stad: Verbeet spreekt over 126 personen, 'bijna al-

¹ Société des Amis, Travaux 1831, 1832, 1833, 1834, p. 3, 11, 14-15, 17, 18; Stas 1873, p. 6; Evers 1991, p. 189.

² RHCL/GAM, inv. nr. 886 (oud: 694), 887 (oud: 694-A); RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 295, 296, 297, 298 (de laatste telt 162 namen); idem, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 51 (79 personen). Hoewel Verbeet 1978 en Bos 1995 (sommige van) deze lijsten voor hun publicaties gebruikt hebben, zou nauwkeuriger bestudering en onderlinge vergelijking kunnen leiden tot een exacter beeld van de mate waarin 'Maastricht' opstandsgesind was, en tot een beter beeld van de groepen die opteeden voor vertrek uit de stad.

len advocaten, rechters of ambtenaren van het provinciaal bestuur', Bos over één-vijfde deel van de uit 263 leden bestaande bestuurlijke en welstands-elite, door hem bestempeld als 'moeilijk te vergoeden rijkdom en bestuurlijke ervaring', waarbij hij bovendien opmerkt dat daarin de jonge Maastrichtenaren die nog aan het begin van hun carrière stonden, niet zijn meegerekend.³ In een brief van 29 mei 1832 deelde Dibbets mee dat intussen veel ingezetenen de stad verlaten hadden 'welkers aantal op meer dan duizend kan worden geschat', terwijl Verbeet berekende dat in 1830 en 1831 in totaal 465 mannelijke personen vertrokken en de stadsbevolking in de periode 1830-1840 met 968 personen terugliep. Grauwels telde 683 Maastrichtenaren (op een totaal van 1684 Limburgse 'declaranten') die in de jaren volgend op de definitieve scheiding in 1839 kozen voor de Belgische nationaliteit.⁴

Hoe zwaar was het verlies in feite? Verbeet noemt het 'niet rampzalig'; Bos vindt dat er voor het voortbestaan van de Maastrichtse elite ook na 1840 voldoende gegadigden aanwezig waren; volgens Grauwels had 'de afvloeiing van de leidende stand (...) ongetwijfeld invloed op het sociaal leven en werkte zij de emigratie van andere bevolkingsgroepen om economische motieven in de hand'.⁵ Zelf acht ik het vertrek van 125 zelfbewuste, voor het merendeel jonge, energieke en idealistische Maastrichtenaren naar België een aderslating voor het intellectuele, sociale en economische leven van de stad, dat zich juist in de jaren 1827-1830 bezig was te ontplooiën. Daarbij waren een aantal romantische revolutionairen met wilde haren, maar ook, zoals Bos laat zien, een aantal 'notabele ingezetenen'. In dit verband dient mijns inziens uitdrukkelijk gewezen te worden op het belang van economische motieven, zowel bij de groep die besloot tot vertrek als bij de vele Belgisch gezinden voor wie die stap te groot was en die bleven. Als iemands broodwinning in gevaar kwam omdat hij daarvoor afhankelijk was van zijn relaties buiten de stad, leidde dat vaak tot vertrek. Van de andere kant was het ideële motief slechts bij uitzondering doorslaggevend voor een vertrek uit de stad; met name gezinshoofden konden zich dat om materiële redenen niet permitteren. Kortom, wie de geest der eeuw verstond vertrok, maar op voorwaarde dat hij zich dat kon veroorloven.

Dibbets zag ze uiteraard liever gaan dan blijven. Eind maart 1831 constateerde hij tevreden dat 'bijna alle de slechtgezinde en woelzieke ambtenaren' uit Maastricht vertrokken waren en zich met 'andere Maastrichtenaren' in Tongeren bevonden. Zij hadden nog hoop dat zij te eniger tijd naar Maastricht konden terugkeren, hoewel die hoop als gevolg van protocol nr. 11 van de Londense conferentie, de zogenaamde 18 Artikelen van 20 januari 1831, sterk verminderd was.⁶ Bij de Maastrichtse ballingen in Tongeren had zich intussen ook een groep Maastrichtse procureurs gevoegd, onder wie hun praeses Michel Weustenraad en zijn gezin.⁷

3 Verbeet 1978, p. 214-217; Bos 1995, p. 234-235.

4 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 205, brief nr. 207; Verbeet 1978, p. 218; Grauwels 1981, p. 292. Volgens Bos 1991-1992, p. 60, was het aantal declaranten 1781.

5 Verbeet 1978, p. 218, Bos 1995, p. 235; Grauwels 1981, p. 296.

6 Verbeet 1978, p. 146-151; Meyers 1929, p. 36-37. De 18 Artikelen werden op 9 juli 1831 door het Belgische Congres als preliminair voor het vredesverdrag met Holland aanvaard.

7 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 203, 21 maart 1831: provisioneel eervol ontslag voor acht procureurs. NA, Archief Justitie, inv. nr. 851, 13 april 1831 no. 5, en 19 april 1831 no. 42: Michel Weustenraad en zijn compagnons hadden ontslag gevraagd omdat zij in Belgische dienst wilden treden, en Dibbets was akkoord gegaan onder beding dat zij de stad dan onmiddellijk zouden verlaten. Van Maanen vond hun redengeving evenwel een blijk van 'onbeschaamdheid en verraad' en adviseerde de koning het woordje 'eervol' weg te laten en simpelweg in het ontslag te berusten. Maar de koning volgde Dibbets en verleende op 14 april 1831 eervol ontslag; zie: RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 572: vergaderingen van de rechtbank d.d. 10, 12 en 19 maart 1831; idem, inv. nr. 566: Dibbets aan Verloren, 26 april 1831.

Substituut-procureur

Op 24 februari 1831 organiseerde het Voorlopig Bewind de rechtbanken van Maastricht, Hasselt en Roermond, waarbij bepaald werd dat Tongeren voorlopig de zetel van de Maastrichtse rechtbank zou zijn. Op 17 maart werd in het stadhuis van Tongeren een eerste nog incomplete ledenvergadering gehouden; vier dagen later, op 21 maart, verschenen veertien leden ter algemene vergadering, waarna direct de eerste publieke zitting volgde. Theodoor Weustenraad was er, zoals reeds meegedeeld, op 24 februari benoemd tot substituut-commissaris van de regering (later: substituut-procureur des konings). Tot zijn collega's behoorden zijn vrienden Joseph Laurent Jaminé (plaatsvervangend rechter; op 7 april 1831 werd hij tevens lid van het Nationaal Congres), Guillaume Nypels (die vanaf 16 oktober 1830 in Mons als substituut-procureur gefungeerd had), Joseph Cousturier (in eerste instantie benoemd als rechter in Hasselt) en de oud-Tandemleden Guillaume de Crassier (rechter) en Godefroid Stas (rechter van instructie). De laatste was op zijn verzoek door Dibbets op 23 maart 1831 provisioneel eervol ontslagen, maar was door het Belgische bewind aanvankelijk om onduidelijke redenen gepasseerd, net zoals dat begrijpelijkerwijs het geval was met de Maastrichtse procureur des konings N. Verloren en andere 'Hollands'-gezinden. Op 16 april 1831 werd de fout hersteld en werd Stas alsnog in Tongeren benoemd. Vader Michel Weustenraad en zeven andere Maastrichtse procureurs werden op 24 augustus 1831 als zodanig in Tongeren beëdigd en bij de reorganisatie van de rechterlijke macht op 4 oktober 1832 in hun functie gecontinueerd.⁸

Weustenraad was pas vijftientig jaar oud en nog vol vuur, toen hij zijn carrière als magistraat in Tongeren begon. Volgens Jaminé profileerde hij zich in de pleidooien die hij voor het assisenhof hield, meer als dichter dan als magistraat of rechtsgeleerde, waarna Jaminé ironisch opmerkte dat het blijkbaar ook 'een poëtisch idee van hem was om zich aan zijn gehoor te vertonen met de toga van de magistraat achteloos geworpen over de blauwe kiel van de patriot'. Voor dit soort spot was er bij Stas geen plaats: hij vond dat Weustenraads verdiensten te bescheiden gehonoreerd waren met de aanstelling tot substituut, maar stelde ook vast dat hij deze functie waardig en met toewijding vervulde.⁹ Stas kon dat inderdaad weten, want als rechter van instructie had hij in Tongeren nauw met Weustenraad samengewerkt.¹⁰ Zo behartigden zij in juni 1831 in nauwe samenwerking een delicate zaak rond een vechtpartij tussen 'Belgen' en 'Orangisten' te Meerssen, waartoe zij zich tevens wendden tot de procureur-generaal in Luik en de gouverneur in Hasselt.¹¹

Een onaangename onderbreking van de werkzaamheden werd veroorzaakt door de bliksemactie van het Hollandse leger – de Tiendaagse Veldtocht (2-12 augustus 1831) –, waar-

RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1412: Op 27 juli 1831 kozen de in Maastricht overgebleven procureurs J.H. Rooth als voorzitter 'ter vervanging van den Heer Michiel Weustenraad die op de 19 Maart dezes jaars zijne demissie als Procureur heeft gegeven, en zich dadelijk ter woning naar Tongeren verplaatst heeft'.

⁸ De Schaetzen 1936, p. 107-112; Frère 1957, p. 129-131; RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 572: vergadering van de rechtbank in Maastricht d.d. 30 maart 1831, waarin de afscheidsbrief van Stas aan de orde was. Volgens RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 51, verliet Stas de vesting op 4 april 1831.

⁹ Jaminé 1854, p. 27 (citaat: 'une idée poétique, que de se présenter à l'audience, la robe de magistrat jetée négligemment sur la blouse du patriote'); Stas 1871, p. 4.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1399, waarin diverse requisitoirs van Weustenraads hand uit april t/m juli 1831 en oktober 1831 t/m oktober 1832.

¹¹ Frère 1957, p. 130.

Stempel van de rechtbank van Maas-tricht, die door de Belgische regering in februari 1831 provisioneel gevestigd werd te Tongeren. Tekst: Tribunal de 1re instance de Maestricht (Limbourg) – L'union fait la force. Het stempel was in bezit van George Nypels; de lakafdruk werd gemaakt omstreeks 1960. Foto Lou Spronck.

mee Willem I duidelijk maakte dat met zijn eis tot herziening van de 18 Artikelen niet langer te spotten viel. België was op zo'n actie niet voorbereid en het Belgische leger werd onder de voet gelopen. Maar een Franse legermacht schoot België te hulp en de gevechten werden gestaakt. Ook Tongeren werd bij de strijd betrokken. Toen de Hollandse troepen op 8 augustus naderden, zochten de Belgische ambtenaren en militairen, 'met alle Maestrichtenaers hier gevlugt', een goed heenkomen. Vervolgens hielden de Hollanders het stadje bezet van 9 tot 17 augustus. Op 18 augustus trokken Franse militairen binnen en keerden de Belgische ambtenaren en de Maastrichtenaers terug. Vier weken later, op 14 september 1831, werden de Fransen door de eigen Belgische militairen afgelost.¹²

De actie van Willem I vertaalde zich op 14 oktober 1831 in protocol 49 van de Londense conferentie, de zogenaamde 24 Artikelen. Die werden op 1 november door het Belgische parlement aanvaard, hetgeen betekende dat Maastricht en het gebied op de rechter Maasoever werden opgegeven. De inwoners van 'le Limbourg cédé' voelden zich door hun Belgische broeders in de steek gelaten, verkocht, en waren vol verontwaardiging en wrok. Hun gevoelens waren diverse malen (begin juni, eind juni en eind oktober 1831) vertolkt door Joseph Laurent Jaminé, hun vertegenwoordiger in het Congres, maar de imponerende wijze waarop deze gepleit had voor het behoud van de Belgische aanspraken op Maastricht en Oost-Limburg – gloedvol, geëmotioneerd, en met kracht van argumenten – had niet mogen baten.¹³ Nadat Willem I zich in 1838 eindelijk bereid verklaard had om vrede met België te sluiten op basis van de 24 Artikelen en het tractaat op 19 april 1839 in Londen getekend was, keerden de

¹² Baillien 1980, p. 114-121; Frère/Baillien 1956.

¹³ In 1919, bij de vredesbesprekingen van Versailles, is van Belgische zijde nog een vergeefse poging gedaan om 'le Limbourg cédé' en Zeeuws-Vlaanderen van Nederland los te maken en bij België te voegen. Uit die dagen dateert de publicatie *La protestation du Limbourg, 1831-1839*, Bruxelles-Paris 1919, waarin o.m. de tekst van de redevoeringen die Jaminé op 1-2 juli 1831 (p. 9-17) en op 29 oktober 1831 (p. 34-41) in het Nationaal Congres heeft gehouden.

Oost-Limburgers op 22 juni 1839 met tegenzin terug onder het Nederlandse bewind.¹⁴

Godefroid Stas heeft zich voor Oost-Limburg nog verdienstelijk gemaakt door in december 1831 en januari 1832 de aandacht van de rechterlijke instanties en van het gouvernement te vragen voor de ordeloze en onveilige situatie die in het Limburgse gebied op de rechter Maasoever ontstaan was na 1 november 1831. Want toen Maastricht en het gebied op de rechter Maasoever door de Belgen opgegeven waren, verschrompelde hun zorg voor het latere Nederlands-Limburgse territorium.¹⁵

Bij de reeds vermelde reorganisatie van de rechterlijke macht op 4 oktober 1832 was Weustenraad opnieuw benoemd in dezelfde functie. Zijn verdiensten voor de Belgische revolutie rechtvaardigden evenwel een promotie. Die volgde spoedig nadat Joseph Lebeau op 20 oktober 1832 minister van justitie was geworden. Per 19 november 1832 werd Theodoor Weustenraad benoemd tot auditeur-militair in Luik.¹⁶ Zijn werkzaamheden aan de rechtbank in Tongeren waren van korte duur geweest, maar Luik was in vele opzichten aantrekkelijker. Het was in 1832 ook niet meer reëel om de blik voortdurend op Maastricht gericht te houden, al zou het verlangen om naar de 'ville natale' terug te keren hem blijven kwellen. Op 5 juni 1839, toen de scheiding van de beide Limburgen weldra geëffectueerd zou worden, bepaalde de Belgische regering dat de rechtbank van Maastricht definitief gevestigd werd in Tongeren, voortaan de gerechtelijk hoofdplaats van Belgisch-Limburg.¹⁷

Familie en kennissen

Toen Michel Weustenraad eind maart 1831 met zijn gezin in Tongeren arriveerde, was hij geen eenzame balling. De provisoire verplaatsing door het Voorlopig Bewind van de Maastrichtse rechtbank naar Tongeren had geleid tot een exodus van juridisch Maastricht. Theodoor, die al in oktober 1830 uit Maastricht was vertrokken, zag er niet alleen zijn familie terug, maar ook diverse kennissen en familieleden die er, evenals zijn vader, voor gekozen hadden hun brood te verdienen in een vrijer klimaat.

Tongeren was weliswaar de oudste stad van België, maar telde in 1831 nog geen 5000 inwoners.¹⁸ De invasie van zoveel juristen, ambtenaren en notabelen uit het veel grotere, prestigieuze Maastricht zal de Tongerse samenleving ongetwijfeld in beroering hebben gebracht. Toen hun hoop op terugkeer ijdel bleek, werd Tongeren voor velen een doorgangshuis naar andere plaatsen in België. Onder hen was ook Michel Weustenraad. Rijk aan ervaring door een lange carrière als vooraanstaand procureur, vertrok hij in december 1839 met zijn gezin naar Leuven, waar hij per 2 januari 1840 benoemd was tot griffier van de rechtbank van eerste instantie.¹⁹

¹⁴ De Vroede 1960, p. 8-9, 39; Verbeet 1975, p. 164-165, 351-353; Meyers 1931, p. 231-232.

¹⁵ Frère 1957, p. 130-134.

¹⁶ Quetelet 1850, p. 7; Stas 1871, p. 5. Stas werd in november 1832 benoemd tot substituut procureur-generaal van het gerechtshof in Luik. Hoewel ook Weustenraad deze functie aantrekkelijk vond, had hij er niet naar willen solliciteren toen hij bemerkte dat ze door zijn vriend geambieerd werd. Deze ongewone vorm van onbaatzuchtigheid, waarvan Stas eerst later kennis kreeg, kostte 'cette âme généreuse et loyale' weinig moeite. Stas bleef, vanaf 1834 als raadsheer, in Luik werkzaam, tot hij in 1845 benoemd werd tot raadsheer aan het Hof van Cassatie in Brussel.

¹⁷ De Schaetzen 1936.

¹⁸ Verbeet 1975, p. 389.

¹⁹ Brussel, Particuliere Verzameling Fernand Weustenraad: grafrede bij de begrafenis van Michel Weustenraad, overleden op 25 februari 1867, negentig jaar oud.

Soort zoekt soort, ook in Tongeren, in en na 1832. Zo hertrouwde de in Amsterdam geboren Maastrichtse ambtenaar Jean Bernard Willibrord Banning,²⁰ wiens eerste vrouw Anne Martens in 1832 gestorven was, een jaar later met Michels dochter Margu  rite Weustenraad. Banning had de vesting op 12 december 1830 verlaten en was in Tongeren aangesteld in een administratieve functie. Margu  rite was ruim anderhalf jaar jonger dan Theodoor; zijn ‘soeur favorite’, intelligent, gegrepen door de literatuur. Het eerste kind uit haar huwelijk was Emile Banning (1836-1898), die later door Godefroid Stas in contact zou worden gebracht met Paul Devaux en via deze met Charles Rogier. Emile Banning zou in de laatste decennia van de negentiende eeuw, ook als publicist, een belangrijke rol spelen in de Belgische buitenlandse politiek. Voor zijn oom Theodoor had hij groot respect en veel waardering. Bij diens dood in 1849 dichtte hij, nog maar dertien jaar oud, een Ode, die hij signeerde met Weustenraads pseudoniem Charles Donald:

*Ta voix nous annon  a la fin de l’esclavage
Et de la liberté le glorieux réveil (...)*²¹

De band van de familie Banning met de Weustenraads dateerde van ver vóór de Tongerse ballingschap: bovengenoemde Anne Martens was een zus van Martine Cécile Martens, die de echtgenote was van Michels broer Jacques Weustenraad.

Michel Weustenraad is door de spanningen die het leven onder Dibbets en de verhuizing naar Tongeren ongetwijfeld met zich hebben meegebracht, bepaald niet gestoord in zijn huwelijksvreugden. Tijdens zijn verblijf in Tongeren werden nog drie kinderen geboren: Jean Théodore Émile Hubert Joseph op 25 augustus 1832, Léon Adolphe Hubert op 21 december 1834, en Marie Hubertine Antoinette op 27 maart 1837. Maar er was ook tegenslag. Zijn zoon Antoine, die kadet was geweest van de Militaire Academie in Breda en in Belgische dienst onderluitenant was geworden bij het zesde regiment infanterie, sneuvelde, bijna 22 jaar oud, tijdens de Tiendaagse Veldtocht bij de Braakman in Zeeuws-Vlaanderen. Hij werd begraven in het nabijgelegen Watervliet, waar zijn grafsteen in de kerkmuur werd ingemetseld. Het daarvoor bestemde grafschrift, een octaaf van zijn broer Theodoor, is er nooit op aangebracht:

*Frère, ta mort fut belle et je te porte envie,
Aux malheurs du mois d’août tu n’as point surv  cu;
Tu n’as pas vu tomber l’honneur de ta patrie
Sous le canon d’un roi que tu croyais vaincu.
Tu mourus, emportant une douce espérance*

²⁰ J.B.W. Banning werd in 1825 lid van de Broederschap van de H. Barbara. Zijn functie was toen chef de bureau van het arrondissementscommissariaat. Tot zijn confraters in Sinte Berb behoorden de broers Herman Weustenraad (lid vanaf 1822), Anton Servaas Weustenraad (vanaf 1825) en Jacques Weustenraad (vanaf 1826) en hun neef-oomzegger Theodoor Weustenraad (vanaf 1828).

²¹ Walraet 1945, p. 10, 14, 17, 18; RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 51. Emile Bannings ‘Ode    Weustenraad’ staat bij Walraet op pagina 14 [vertaling citaat: *Je stem kondigde het eind aan van de slavernij / En het glorieus ontwaken van de vrijheid (...)*]. Weustenraad heeft het pseudoniem Charles Donald maar eenmaal gebruikt: zie de paragraaf *Chants de Réveil* (verderop). Emile Banning gebruikte het later nog eens voor een studie over de politieke situatie in België in de *Revue britannique* (Paris 1882); daarin verzette hij zich als ‘vieux libéral’ tegen het algemeen kiesrecht dat door de radicale liberalen werd gepropageerd, zie: Walraet, p. 59. Banning trouwde in 1872 met zijn nicht Amélie Weustenraad (1846-1930), dochter van Theodoors jongere broer Joseph, zie: Walraet, p. 35.

*Et rêvant pour ton front la palme des vainqueurs!
Grand Dieu! quand donc luira le jour de la vengeance
Appelé par les vœux de tant de nobles cœurs*²²

De dood van Antoine zal Weustenraads wrok jegens ‘Oud-Nederland’,²³ zoals het in die dagen met misplaatst chauvinisme door de Hollanders genoemd werd, alleen maar gevoed hebben. Dat Antoine drie maanden na zijn dood geroyeerd werd als kadet van de Militaire Academie was een administratieve fout, die als een nieuwe belediging zal zijn ervaren.²⁴

Na de benoemingen van Weustenraad en Stas in Luik in november 1832 vertrok ook Guillaume Nypels uit Tongeren. Hij werd in 1833 verbonden aan de rechtbank in Namen. Daar trouwde hij met de zus van Adolphe Borgnet, die in 1856 zijn collega zou worden als hoogleraar aan de universiteit van Luik. Maar niet alle vrienden verlieten Tongeren: Joseph Cousurier bleef er verbonden aan de rechtbank, vanaf 1837 als vice-president, terwijl Joseph Laurent Jaminé, naast zijn advocatenpraktijk, in Tongeren carrière maakte als raadslid, burgemeester en voorzitter van de provincieraad.²⁵

Vermeldenswaard is wat Joseph Laurent Jaminé en Guillaume Nypels op 16 mei 1833 overkwam. Zij hadden met enkele vrienden een wandeling gemaakt naar ‘de buitenherberg, genaamd Slavante’, vanwaar hun een blik gegund was op de torens van Maastricht. Daar werden ze – het was al laat in de avond, na sluitingstijd van de stadspoorten – door een Hollandse patrouille gearresteerd en naar het Fort Sint-Pieter gebracht. De volgende ochtend werden ze verhoord. Maar ‘aangezien Slavante buiten een rayon van 1100 ellen gelegen is, en bovendien geene bewijzen bestaan, dat zij met kwade oogmerken aldaar zijn gekomen’, besloot de militaire overheid hen in vrijheid te stellen.²⁶ Een tweetal marechaussees begeleidde de wandelvrienden daarna tot in herberg De Rode Haan, waar ze zich konden verfrissen. Tussen 15.00 uur en 16.00 uur arriveerden de heren weer in Tongeren. Jaminé en zijn compagnons waren vol lof over de manier waarop ze behandeld waren. De verhouding tussen Hollanders en Belgen was toen duidelijk al minder gespannen. Hetgeen niet weg-

22 Thys 1891, p. 329. Vertaling: Broer, je dood was schoon en ik benijd je, / Jij hebt de ellende van de maand augustus niet overleefd; / Jij hebt de eer van het vaderland niet zien vallen / Onder het kanon van een koning die je al overwonnen dacht. / Jij stierf, een zoete hoop met je meenemend / En dromend van de overwinnaarspalm voor je ogen! / Grote God! wanneer zal dan de dag van de wraak gloren / Die door de wensen van zoveel edele herten wordt afgeroepen? Dit grafschrift bevindt zich (als afschrift van Weustenraads autograaf, door Alphonse Banning, een jongere broer van Emile Banning) ook in de Particuliere verzameling Fernand Weustenraad, Brussel, met de aantekening: ‘Cette épitaphe n’a jamais été placée sur la pierre tombale qui est encastree dans le mur de l’église de Watervliet (Flandre Orientale)’. In: UB Luik Rés. 1.002 B, een convoluut met poëzie van Weustenraad, bevindt een exemplaar van de *Poésies lyriques*, waarin tegenover pagina 137 (‘Watervliet 1831’) opnieuw een afschrift van de epitaaf, hier gedateerd op 1835. Zie verderop ook de paragrafen *Watervliet* en *De lès-te Percessie*.

Chot 1887 (drukproef, niet gepagineerd) deelt nog mee dat behalve Antoine (1809) ook zijn broers Jean (1808) en Joseph (1812) de Belgische wapenrok droegen.

23 Men zou het misschien niet verwachten, maar jong en oud in Noord-Nederland toonde zich gelukkig met de afscheiding van de Belgische muitelingen en koesterde zich in de gezuiverde lucht op de oud-vaderlandse grond van de vroegere republiek, waarvan de gewesten nu inniger dan ooit tevoren met elkaar verenigd waren. Kossmann 1976, p. 111, sneert: Het ‘dappere volk [van Noord-Nederland] was niet anders dan, teruggetrokken binnen zijn oude, dierbare grenzen en trouw als in zijn grootste tijd aan God en recht, zijn eigen leven te volgen. Holland hervond zichzelf.’

24 Het roeyement, bij Koninklijk Besluit van 3 november 1831, no. 24, op voordracht van de directeur-generaal van oorlog d.d. 31 oktober 1831, betrof naast Antoine Weustenraad nog twaalf anderen, onder wie de Maastrichtenaars F.A.A. Kerens de Wylré, kadet der Genie, M.B. Meyers, kadet der Cavalerie, en F.A. Mockel, kadet voor de Waterstaat.

25 Le Roy 1869, kol. 895-896 (Nypels); Stas 1874, p. 4-5 (Cousturier); NBW 3 (1968), kol. 442-444 (Jaminé).

26 Le Roy 1869, kol. 895-896; ARA Brussel, Papiers Rogier, inv. nr. 254; RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 240, 17 mei 1833, nr. 221.

nam dat verzoeken van Jaminé om een dag in de stad te worden toegelaten voor het afhandelen van juridische en familiale zaken, door de opperbevelhebber geweigerd werden, zelfs nog in mei 1839.²⁷

Journalist

Naast zijn loopbaan als advocaat en magistraat is Theodoor Weustenraad steeds ook als journalist werkzaam geweest. Omdat hij voor en na zijn Tongerse periode verbonden was aan de Luikse *Politique*, als medewerker en later als redacteur, mag ik veronderstellen dat hij daar ook in 1831-1832 artikelen aan geleverd heeft.

Dank zij Weustenraad kreeg Tongeren een eigen krant: *Le Messenger de Tongres, recueil d'annonces et de nouvelles politiques*. Theodoors biografen Jaminé, Stas, Quetelet en Chot noemen het blad niet; Thys spreekt over 'een anti-orangistische krant die slechts een kort bestaan kende'.²⁸ Toen Dibbets lucht kreeg van Weustenraads plan voor een Tongerse krant en hoorde dat Bury en Nypels gevraagd waren om ze te komen drukken, had hij beide heren te verstaan gegeven dat ingaan op dit verzoek onmiddellijke uitzetting uit de stad zou betekenen. Nu was Dibbets allergisch voor iedere nieuwsvleug uit Tongeren; hij had zelfs voor zeker horen verluiden 'dat een afzonderlijk korps van 8000 man bestemd is Maastricht op-nieuw te berennen'.²⁹ Maar de informatie over het militaire gevaar bleek loos en ook de *Messenger* was geen lang leven beschoren. Van de weinige verschenen nummers is slechts één exemplaar bewaard: no. 4 van 22 mei 1831.³⁰ De bescheiden ondertitel (*recueil d'annonces et de nouvelles politiques*) was wel passend, niet alleen vanwege de afmetingen (klein kwarto: 25.0 x 20.2 cm), maar ook vanwege de inhoud (vier tekstpagina's, waarvan slechts anderhalve met 'nieuws'), de verschijningsfrequentie ('une ou deux fois par semaine') en de abonnementsprijs (60 cents voor Tongeren, 70 cent voor de andere steden in de provincie). Het blaadje werd gedrukt bij J. Billen, die zijn drukkerij vanuit Alken naar de Grote Markt in Tongeren had overgebracht.³¹

Op de tweede pagina van het nog voorhanden nummer vinden we de tekst van een oproep en een rapport waarmee het 'comité provincial de Tongres' zich op 8 mei 1831 richtte tot het 'comité-directeur de l'association Belge à Bruxelles'. Die 'association' was de radicaal-republikeins-patriottisch gekleurde Association Nationale Belge, opgericht op 23 maart 1831, met als doelstellingen: het behoud van de Belgische onafhankelijkheid, de integriteit van het Belgische territorium en de uitsluiting van het huis van Oranje. De Associati-on kende provinciale comités en lokale departementen, die werden aangestuurd door een Centraal Comité in Brussel.³² Bovengenoemde teksten in de *Messenger de Tongres* sluiten aan bij de doelstellingen van de Association. Ze zijn erop gericht om de strijdbaarheid van de

²⁷ RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 111, nr. 2480 (14 maart 1837); idem, inv. nr. 112, nr. 3094 (21 mei 1839).

²⁸ Thys 1891, p. 324.

²⁹ RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 234, 21 maart 1831, nr. 171. Zie ook: Van der Kemp 1909, p. 184-187.

³⁰ De Vroede 1963, p. 115: 'Van dit blad kon geen enkel nummer worden teruggevonden.' Toch ontdekte de heer J.H. Van Kan enkele jaren geleden een nummer in de krantenverzameling van het SA Tongeren. Ik dank hem voor de mij verstrekte fotokopie.

³¹ Baillien 1980, p. 113.

³² Nadat de 18 Artikelen op 9 juli 1831 door het Nationaal Congres aanvaard waren, werd de Association ontbonden. Zie op internet: Elise van Opstal, *België heeft ... Politieke misdrijven voor de Assisenhoven van Antwerpen en Brabant (1830-1849)*, licentiaatsscriptie Universiteit Gent 2003-2004, hoofdstuk 2.3.1: 'De republikeinse verenigingen'.

1831

N° 4

22 Mai.

LE MESSENGER DE TONGRES,

RECUEIL D'ANNONCES ET DE NOUVELLES POLITIQUES.

Cette feuille paraîtra une ou deux fois par semaine. L'abonnement est de 60 cents par mois pour la ville de Tongres, et de 70 cents pour les autres villes de la province. Le prix d'insertion est de 8 cents par ligne. On s'abonne chez J. BILLEN, grand marché à Tongres, auquel il faut également adresser sur timbre les annonces à insérer.

ANGLETERRE.

— La bonne cause est partout triomphante en Angleterre malgré les intrigues et les millions de l'Aristocratie; on peut assurer aujourd'hui que les partisans de la *Reforme* seront en grande majorité dans le nouveau parlement; cet heureux événement doit avoir des conséquences incalculables, non seulement pour l'Angleterre, mais pour l'Europe entière. Une alliance intime entre la France et l'Angleterre ne sera plus désormais une utopie, mais une vérité. Ces deux nations marcheront à la tête de la civilisation et l'esprit général de l'Europe est assez avancé, pour oser présumer que les principes libéraux que propageront les gouvernements anglais et français ne seront pas perdus pour les peuples moins heureux sous le rapport des institutions.

— Sur 595 élections connues jusqu'à ce jour, 365 appartiennent à la *reforme* et 230 à l'Aristocratie. Majorité en faveur de la *reforme* 135; or la chambre des Pairs a déclaré qu'elle adopterait le bill s'il obtenait une majorité de 110 voix dans la chambre des communes; le succès est donc certain dès aujourd'hui. Les élections encore inconnues appartiennent pour la plupart à l'Ecosse et à l'Irlande.

TONGRES, LE 21 MAI.

— Le congrès national a recommencé ses séances le 18 de ce mois. Dans la séance d'ouverture, M. Lebeau, ministre des affaires étrangères, a fait un rapport remarquable sur l'état des négociations entamées à Londres avec le prince de Saxe-Cobourg. Il résulte de ce rapport que ces négociations sont très avancées, que le prince est très disposé à accepter la couronne de la Belgique et qu'on aurait une réponse définitive pour le commencement de la semaine prochaine. — La séance du 19 n'a rien offert de remarquable. Plusieurs projets de loi ont été présentés par les ministres de la justice, de l'intérieur et des finances.

— Les travaux pour la défense d'Anvers continuent toujours avec la plus grande activité. Des batteries formidables sont élevées de toutes parts. Nos travailleurs s'étant avancés trop près de la citadelle, Chassé a fait savoir au commandant Belge, que si l'on ne cessait les travaux, il serait contraint de bombarder, puisque l'acte de capitulation se trouvait violé. Des ordres ont été immédiatement donnés pour faire rentrer les ouvriers de ce côté.

— Le ministre de la guerre a donné sa démission. Le général de brigade de Failly le remplacera.

— Une lettre de Bruxelles, écrite par un membre du congrès nous annonce que dans quelques jours la Belgique sortira du provisoire, de la manière la plus avantageuse.

Frontpagina van Le Messenger de Tongres, nr. 4 van 22 mei 1832; druk: J. Billen, Grote Markt, Tongeren. SA Tongeren. Foto J.H. Van Kan.

Belgen aan te wakkeren en 'Brussel' duidelijk maken dat de Limburgse zaak beter gediend moest worden. De vijandelijkheden tegen de Hollanders dienden onmiddellijk hervat te worden als de onderhandelingen over het koningschap met de prins van Saxen-Coburg (de latere Leopold I) zouden mislukken. Bij de ontwikkeling van het jonge België moest voortgang geboekt worden. Het land mocht niet langer gebukt gaan onder de anarchistische chaos die handel en industrie zware slagen toebreacht en onder de voortdurende onrust die het gevolg was van orangistische en reünionistische (op terugkeer naar Frankrijk gerichte) acties. Het comité, dat zich had uitgeroepen tot 'comité-directeur de la province du Limbourg', moest toegeven dat de publieke geest in Limburg 'niet of maar zwak ontwikkeld' was. Maar ondanks 'die apathie waarin de provincie vegeteerde' verklaarde het comité, waarschijnlijk tegen beter weten in, dat 'die kracht en die burgermoed waarvan de Limbur-

gers bij andere gelegenheden ondubbelzinnige proeven hadden afgelegd' konden terugkeren als het gebied maar bevrijd werd van de expedities van Hollandse militairen vanuit Maastricht, de kwellingen van de ongecontroleerde 'eigen' vrijcorpsen en de andere oorlogslasten, én als er een snelwerkend en doeltreffend publicatiemiddel zou komen.³³

APOSTEL VAN SAINT-SIMON

Een nieuw geloof

Tijdens zijn verblijf in Tongeren had zich van Theodoor Weustenraad een nieuwe passie meester gemaakt: het Saint-Simonisme. Blijkbaar kwam deze utopie van een nieuwe wereld tegemoet aan zijn onvrede. Want de revolutie, die hij als redacteur van de *Éclairéur* mede had voorbereid, had voorsnog niet opgeleverd wat hij ervan verwacht had. Dibbets hield Maastricht stevig in zijn greep en de oppositie verzwakte er met de dag. Binnen de jonge Belgische staat maakten politieke tegenstellingen het devies 'L'union fait la force' tot een vrome leugen. De orangisten wilden naar rechts, terug naar Oranje, de reünionisten zochten aansluiting bij Frankrijk, de radicalen wilden zonder koning naar links, de unionisten streefden naar spoedige erkenning door de Europees mogendheden, desnoods met opoffering van territoriale eisen. Dat de toekomst van België niet door het eigen volk bepaald kon worden, maar in handen lag van de diplomaten aan de conferentietafel in Londen, was eigenlijk onverteerbaar.

Tot 1828 had Weustenraad geloofd in de ideeën van zijn leermeester Kinker over de opgang onder leiding van verlichte geesten naar een 'Wereldstaat', maar die mooie theorie had geen rekening gehouden met het ongeduld van de kinderen van de Revolutie. Nu de omwenteling in België geslaagd was, maar de resultaten tegenvielen, was daar de boodschap van de volgelingen van Saint-Simon. Zij vonden vooral gehoor in Frankrijk, Zwitserland en België. Ook buiten de Franstalige gebieden drongen de ideeën door, al werden daar weinig bekerings gemaakt, zeker niet in het 'anti-revolutionaire' Oud-Nederland.³⁴ De Amsterdamse student H.J. Koene schreef op 19 april 1831 aan zijn oudere vriend Groen van Prinsterer: 'Het is frappant te zien hoe de strekking van Kinkers systeem en dat van Saint-Simon overeenkomt. (...) Saint-Simon die voortbouwde op een terrein vlak gemaakt door de omwenteling, drijft meer in de staatsinrigtingen, wat bij den ander in de wetenschap blijft. Beide streven naar een zoogenaamd Eden der toekomst (...)'.³⁵ Nu viel het zaadgoed van Kinker en Saint-Simon bij de antirevolutionairen Koene en Groen uiteraard niet op vruchtbare bodem. Hoe anders was dat bij Weustenraad, die niet geremd werd door dogma's of gelovige tradities, maar wiens geest openstond voor de veranderingen en vernieuwingen die de Oude Wereld tot een Nieuwe moesten transformeren. In zijn enthousiasme voor de leer van

³³ *Messenger de Tongres*, 22 mei 1831, pagina 2. Citaten: 'cet esprit public est nul ou très-peu développé'; 'cette espèce d'apathie dans laquelle végète la province'; 'cette vigueur et ce courage civique dont ils ont donné des épreuves non équivoques dans d'autres occasions'. Reünionisten en orangisten hadden met elkaar gemeen: een grondig gebrek aan vertrouwen in de levensmogelijkheden van een onafhankelijk België, zowel op politiek als, vooral, op economisch terrein. Zie: Stengers 2000, p. 225.

³⁴ Hans Moors, 'Oud Frans bloed', in: *Jaarboek voor de Nederlandse boekgeschiedenis* 3 (1996), p. 96-97.

³⁵ Groen van Prinsterer 1980, p. 15.

Saint-Simon doet hij soms denken aan de jonge Stern uit Multatuli's *Max Havelaar*. Van Stern, die volgens Droogstoppel behept was met 'een tint van letterkunde', was de theatrale exclamatie, dat 'als de borst hem gloeide van gevoel voor het ware en schone, geen macht ter wereld hem beletten kon de tonen aan te slaan, die met zulk een gevoel overeenstemmen (...).'³⁶ Met Weustenraads passie voor het Saint-Simonisme was het niet anders gesteld. In woord en geschrift, als predikant en dichter getuigde hij van zijn nieuwe geloof, en de spot van de omgeving deerde hem niet.

Claude Henri de Rouvroy, graaf van Saint-Simon (1760-1825) had een aantal ideeën over hervorming van de maatschappij gelanceerd die voor veel jongeren inspirerend waren. Zij werden niet meer aangesproken door de Verlichtingsfilosofen noch door het christendom zoals dat in de kerken gepraktiseerd werd. Saint-Simon wilde niet geleidelijk veranderen wat gegroeid was, maar stelde zijn bevinding van de waarheid daarvoor in de plaats. Vooruitgang was slechts mogelijk als de 'producteurs' (de echte werkers, niet alleen in de industrie, maar ook op agrarisch, intellectueel en artistiek gebied) de waardering kregen die zij verdienden. Waardering voor 'oisifs' (bevoorrechte niet-werkenden) was misplaatst; de maatschappij kon hen best missen. Alle maatschappelijke instellingen dienden gericht te zijn op de morele en materiële verbetering van het lot der 'deshérités' (de ontferden, de rechtelozen, de proletariërs). Tot die 'deshérités', de ontrechten, aan wie nu eindelijk recht gedaan moest worden, behoorden ook de vrouwen. Mét het herstel van de waardering voor de arbeider vormde de bevrijding van de vrouw uit haar traditionele, sexe-bepaalde rol het fundament van de saint-simonistische ideologie. In zijn laatste levensjaren raakte Saint-Simon ervan overtuigd, dat de tweedeling 'producteurs/oisifs' te simpel was, en verder, dat een strikt rationele onderbouwing van zijn plannen uiteindelijk tekortschoot. Een nieuwe maatschappij kon alleen ontstaan als ook de harten van de mensen gelijkgezind waren. Zodoende kwam hij tot het concept van een 'nouveau christianisme' als fundament voor het maatschappelijk leven, een religie die slechts één enkel dogma kende: de onderlinge liefde.³⁷ De geschiedenis van de mensheid was tot nu toe de geschiedenis geweest van de exploitatie van de ene mens door de ander. Die zou nu vervangen worden door de exploitatie van de natuur door de mensen gezamenlijk.³⁸

Na zijn dood hebben een aantal leerlingen dit revolutionaire gedachtengoed uitgewerkt tot een compleet systeem, waarin de grote lijnen werden uitgezet voor de praktische toepassing van de principes van de meester. In 1830 verscheen de *Exposition de la doctrine de Saint-Simon*, echt een nieuw werk, geen simpel résumé van eerdere publicaties.³⁹ De *Doctrine* werd de bijbel van de aanhangers van de 'Religion Saint-Simonienne', een religie die aan de katholieke kerk de discipline en hiërarchische organisatie ontleende. Maar tegenover de transcendente scheppende God van het christendom plaatste het Saint-Simonisme een vaag pantheïsme, en waar de oude religie zich onomwonden uitsprak voor de suprematie van de geest

³⁶ Zie: Multatuli, *Max Havelaar of de koffieveilingen van de Nederlandsche Handel-Maatschappij*, verzorgd en toegelicht door G.W. Huygens, dertiende druk, Rotterdam 1976, p. 48.

³⁷ Bartier 1985, p. 3-5; Bertrand 1906, p. 96. Een bondige weergave van de opvattingen der Saint-Simonisten over de emancipatie van de vrouw en van hun desbetreffende activiteiten in België, in: Baetens/Moors 1990, p. 55-57, 58-61.

³⁸ Séverin 1914, p. 37-38.

³⁹ Charlety 1931, p. 49, 61. De *Doctrine* bevat dertig toespraken van Bazard en Enfantin, waarin beginselen en doelstellingen van de leer voor het eerst volledig worden weergegeven en vastgelegd. In twee jaar tijd werden er 7000 exemplaren van verkocht. Zie: Moors 1996, p. 97.

boven het stoffelijke lichaam, sprak de nieuwe leer zich uit vóór hun gelijkwaardigheid, verwierp bijgevolg de moraal van de angst en herstelde de lust der zinnen in zijn waarde.⁴⁰

De twee boegbeelden van de nieuwe religie waren Saint-Amand Bazard en Prosper Enfantin, die met Kerstmis 1829 tot 'Pères' waren gekozen. Deze dubbele autoriteit was tekenend voor de twee tendenties in de doctrine: het verstand (Bazard) en het sentiment (Enfantin). Onder het oppergezag van de twee 'pères suprêmes' functioneerde een college van 'pères' (onder wie twee vrouwen), daaronder een groep leden van de tweede graad en daarop volgden de leden van de derde graad.⁴¹ In de jaren 1829-1831 toonde het Saint-Simonisme grote aantrekkingskracht en beleefde een periode van bloei. De verspreiding van de nieuwe leer werd gedragen door enthousiaste 'apostelen', bewonderd om hun redenaarstalent en hun presentatie in blauwe toga met knopen van metaal. De financiële middelen waarover de beweging in die jaren kon beschikken, lieten de motor geruisloos draaien. In augustus 1829 verscheen het eerste nummer van een eigen blad, *L'Organisateur*, en toen de eigenaar van het gezaghebbende liberale dagblad *Le Globe* zich 'bekeerde', kwam de *Globe* onder saint-simonistische invloed en verscheen vanaf 27 december 1830 met de ondertitel *Journal de la doctrine de Saint-Simon*. Het redactie-adres van beide kranten was het moederhuis van de 'famille' in de rue Monsigny te Parijs.⁴²

Enfantin voelde zich onweerstaanbaar geroepen tot religieus apostolaat. Voor hem was het sentiment de sociale kracht bij uitstek, de meest vruchtbare, de meest goddelijke ook. Zijn psychische macht over de discipelen was groot. Zelfs zijn grensverleggende opvattingen over de emancipatie van de vrouw, de waardering van de seksualiteit en de verbreekbaarheid van het huwelijk werden geaccepteerd en uitgedragen.⁴³ Echter niet door allen. De 'question de la femme' leidde op 11 november 1831 tot het uittreden van Bazard en in februari 1832 tot het vertrek van 'père' Rodrigues, een joods bankier. Maar het deerde de getrouwen niet: 'De christen heeft bezwaar gemaakt in de persoon van Bazard, de jood in Rodrigues; maar wij blijven met Enfantin, echte Saint-Simonisten.'⁴⁴ Hoe langer hoe meer werd de 'famille' een sekte en Enfantin een wereldvreemde goeroe. De neergang begon definitief in april 1832. Na de indrukwekkende geësceneerde begrafenis van Enfantins moeder begaf de 'père suprême' zich met veertig discipelen naar de rue de Ménilmontant nr. 145 om daar in kloosterlijke gemeenschap een nieuwe saint-simonistische bijbel te gaan schrijven en te wachten op de komst van de vrouw-messias. In juli 1832 volgde de arrestatie van Enfantin en enkele andere 'apôtres' door het wereldlijk gezag. Een jaar later ging hij met een groepje getrouwen scheep naar Alexandrië om er voorbereidingen te treffen voor het graven van het Suez-kanaal.⁴⁵ Zo bleven Saint-Simonisten werken aan hun ideaal om mensen met elkaar te verbinden. In dit verband achtten zij de aanleg van spoorwegen van het grootste belang voor het realiseren van de gemeenschap tussen de Europese en de oosterse naties, op de weg naar universele eenwording.⁴⁶

⁴⁰ Bartier 1985, p. 5.

⁴¹ Charlety 1931, p. 63, 66, 78. In juni 1831 bestond de 'famille' van 'pères' en 'membres' uit 79 personen.

⁴² Charlety 1931, p. 95; Bartier 1985, p. 21.

⁴³ Charlety 1931, p. 63, 125-130.

⁴⁴ Charlety 1931, p. 153 (citaat: 'le chrétien a protesté dans Bazard, le juif dans Rodrigues; nous restons avec Enfantin, vrais Saint-Simoniens').

⁴⁵ Charlety 1931, p. 161; Bartier 1985, p. 7; Google i.v. 'Ménilmontant / Saint-Simonisme'.

⁴⁶ D'Allemagne 1930, p. 200.

Onafhankelijke geesten hebben hun hart opgehaald aan de nieuwe ideeën die de discipelen van Saint-Simon met indrukwekkend retorisch talent over hen uitstrooiden. Hoewel slechts weinigen voor het nieuwe geloof gewonnen werden, verrijkten de apostelen van de nieuwe leer de geesten met gedachten die hun tot voor kort vreemd waren. Maar wat voor intellectuelen een verfrissende douche was, werd door de conservatieven, in het bijzonder de bezittende klasse, de kerkelijke autoriteiten en in hun spoor de grote massa, ervaren als een rechtstreeks gevaar voor geloof en zeden. Bovendien lag misverstaan voor de hand: mét de gemeenschap van goederen zouden de Saint-Simonisten ook de gemeenschap van vrouwen, dus de vrije liefde, propageren.⁴⁷ Die apostelen van het ‘nouveau christianisme’ leken wel incarnaties van de duivel, ze waren een gevaar voor de maatschappij.

De Belgische missie

In de maanden oktober-november-december 1830 deed de redactie van de *Journal de la province de Liège* haar best om de lezers te informeren over ‘de filosofische sekte die het werk van Saint-Simon voortzet’. Deze lieden streefden naar een ‘zodanige hervorming van de maatschappij, dat er tussen de mensen geen onderscheid meer is naar geboorte, dat enkel de capaciteiten hun maatschappelijke positie en verdiensten bepalen, en dat de hoogste plaatsen gereserveerd zijn voor de industriëlen.’⁴⁸ Eind januari 1831 zond Enfantin een aantal apostelen onder leiding van Margerin uit naar België. In Brussel was er welwillende belangstelling van de zijde van politici en intellectuelen, maar geen zaalhouder durfde met hen in zee gaan vanwege de woede waarmee het volk tegen de apostelen van de nieuwe leer tekeer ging.⁴⁹ Hoewel geen supporters van Margerin cum suis, tekenden Charles Vilain XIII en de priester Andries in het Nationaal Congres protest aan tegen de agressie van het volk en de vijandige opstelling van de zaalhouders: het recht van vereniging en de vrijheid om in het openbaar een religie te verkondigen moesten gerespecteerd worden; het Congres had immers gekozen voor ‘de vrijheid in alles en voor allen’.⁵⁰ De interesse van de Brusselse intelligentsia voor de Saint-Simonisten was bij de meesten van voorbijgaande aard, maar bij de bekende lithograaf Jean Baptiste Jobard (1792-1861) en bij Philippe Bourson (1801-1888), die in oktober 1831 hoofdredacteur werd van de *Moniteur belge*, de officiële regeringskrant, was de liefde voor de nieuwe religie van langere duur.⁵¹

In Luik was de houding van het volk welwillender en de belangstelling van de intellectuelen groot. Op 2 maart preekten Margerin en Laurent met groot succes voor een talrijk gehoor in de aula van de universiteit, die door rector Ansiaux ter beschikking was gesteld. Drie dagen later sprak Laurent er voor een gehoor van 1500 personen: studenten en burgers, maar ook notabelen, arbeiders, volkswomen en kinderen. Meer spreekbeurten volgden, opnieuw voor toehoorders uit alle lagen van de bevolking, onder wie ook een aantal dames, nieuwsgierig naar de perspectieven die de nieuwe leer voor hun sekse opende. Voor mensen

⁴⁷ Charlety 1931, p. 94, 125-126.

⁴⁸ Charlier 1953, p. 22. Het citaat komt uit de *Journal de la province de Liège* van 10 oktober 1830: ‘régénérer la société, de telle sorte qu’il n’y ait plus entre les hommes aucune distinction de naissance, que la capacité règle seule les rangs et les fortunes, que les places les plus élevées soient occupées par les industriels.’

⁴⁹ Bartier 1985, p. 9, 15-16.

⁵⁰ Juste 1875, p. 11-13; Bartier 1985, p. 17-18.

⁵¹ Bartier 1985, p. 27-28, 43.

die nader met de *Doctrine* wilden kennismaken kwam er een cursus van vier lessen, waarvoor liefst 500 personen intekenden. Op 29 mei 1831 kreeg de Belgische missie haar eigen weekblad *L'Organisateur belge, journal de la doctrine de Saint-Simon*, waarvan tot 27 november van dat jaar 23 afleveringen zouden verschijnen. Onder de titel stonden in kapitalen de belangrijke thema's 'Religion / Science / Industrie / Association universelle' en in kleine letter de leidende gedachten: 'Alle sociale instellingen moeten ten doel hebben de morele, fysieke en intellectuele verbetering van de meest talrijke en armste klasse' / 'Alle uit de geboorte voortvloeiende voorrechten zullen zonder uitzondering worden afgeschaft' / 'Aan ieder naar zijn vermogen; aan ieder vermogen naar zijn werken'. De *Organisateur* behandelde uiteraard de saint-simonistische sociale en economische thema's, met bijzondere aandacht voor onderwijskundige, penitentiare, financiële en industriële zaken. Het blad preekte pacifisme (want de oorlog trof de proletariërs het eerst), pleitte voor een goede verhouding met Frankrijk (maar vond ook dat de grenzen voor Hollandse producten moesten worden opengesteld) en stelde zich op achter de vrijheidstrijders elders in Europa. Vanuit de eigen invalshoek gaf het zijn visie op de actuele Belgische politieke zaken, zonder zich echter over de opvattingen van de elkaar bestrijdende partijen uit te laten. Wel ging het blad in debat met de katholieke kerk; de 'religion saint-simonienne' pretendeerde immers de kerk van Rome te vervangen. De katholieke kerk was volgens de *Organisateur* gedoemd te verdwijnen omdat zij niet in staat bleek zich aan te passen aan de moderne tijd. Het Saint-Simonisme daarentegen was de bekroning van het christendom. Met de komst van Christus was het laatste woord niet gezegd. God leidde de menselijke soort als het ware trapsgewijs omhoog; het rijk Gods was nog bezig zich te realiseren. Behalve de katholieken werden ook de atheïsten uitgenodigd zich aan te sluiten en te erkennen dat het Oneindig Wezen uit eigen kracht alle wezens bezielde, dat het in zich alle elementen in liefde verenigde en dat alles en allen in, door en voor het Alwezen bestonden. De saint-simonistische *Doctrine* was toegesneden op alle mensen die het pantheïsme als geloofsprincipe aanvaardden.⁵²

Toch was niet alles pais en vree bij de missionarissen uit Parijs. Spanningen binnen de groep, speciaal tussen Margerin en Laurent, leidden tot het afhaken van Margerin, in wie ook de pères geen vertrouwen meer hadden, en diens vervanging door Duveyrier. De rechterhand van Duveyrier in Luik was Duguet. Deze verbleef daar een aantal maanden bij de uit Maastricht afkomstige student Jean François Dewildt. Eind juni 1831 keerden Duveyrier en Duguet terug naar Parijs. Tijdens een plechtige bijeenkomst op 8 juli droegen *Enfantin* en *Bazard* de zorg voor de Belgische Kerk op aan *Machereau* en *Toussaint*, waarbij dezen tot leerlingen van de tweede graad werden 'gewijd'.⁵³

Het zaad van Saint-Simon viel in België bepaald wel op vruchtbare bodem, speciaal in het

52 Bartier 1985, p. 19-21, 23, 48-61 (citaten op p. 48: 'Toutes les institutions sociales doivent avoir pour but l'amélioration du sort moral, physique et intellectuel de la classe la plus nombreuse et la plus pauvre. / Tous les privilèges de la naissance, sans exception, seront abolis. / A chacun selon sa capacité; à chaque capacité selon ses oeuvres'); Debouxhtay 1930-1931, p. 406, 411-412. Het is onwaarschijnlijk dat Weustenraad aan de *Organisateur belge* heeft meegewerkt. Bartier, die het blad gedetailleerd bestudeerde en een open oog had voor Weustenraads saint-simonistische activiteiten, zou dat anders zeker vermeld hebben.

53 Bartier 1985, p. 11-12, 21-23; KB Brussel, hs. II 7714, deel I: T. Desroches aan Weustenraad, met postscriptum van Duguet, 3 januari 1832; Le Roy 1869, 2e partie, p. LXIX; Debouxhtay 1930-1931, p. 416-417. Jean François Dewildt, geboren in Maastricht op 11 augustus 1811, was een jongere broer van de medicus Joseph Herman Dewildt, met wie we reeds kennis maakten als lid van de groep Maastrichtse vrijwilligers die in september 1830 in Belgische dienst traden, en als getuige bij het huwelijk van Weustenraads stiefdochter Henriëtte in 1843.

oude prinsbisdom Luik, want ook in Verviers en Huy vond de nieuwe leer gretig gehoor.⁵⁴ In Luik bewaarden de geloofsgenoten hun eenheid door iedere dinsdag en vrijdag samen te komen bij de dames Prion in de rue Féronstrée om daar samen te lezen in en te discussiëren over de *Doctrine*. Tot de groep behoorden onder meer de hoogleraar natuurlijke historie Henri Maurice Gaëde, die in de wonderen der natuur 'het zichtbare bewijs vond van de almacht en de oneindige wijsheid van de schepper', en Jean François Xavier Würth, die na een kortstondig, mislukt rectoraat van het Collège van Tongeren, omstreeks 1 april 1831 in Luik was teruggekeerd.⁵⁵ Ongetwijfeld is ook Theodoor Weustenraad, die zijn oud-Tandemcollega Würth al in Tongeren ontmoet zal hebben, wel eens present geweest bij de bijeenkomsten van deze Luikse leesclub bij de dames Prion.

Chants de Réveil

Al in maart 1831 had Weustenraad de eerste preken van de saint-simonistische missionarissen in de aula van de universiteit van Luik bijgewoond.⁵⁶ Hun uiteenzettingen, waarvan de overtuigingskracht versterkt werd door de oratorische kwaliteiten, moeten een diepe indruk op hem hebben gemaakt.⁵⁷ Al spoedig een vurig volgeling van de nieuwe leer, verzamelde hij in Tongeren een aantal geïnteresseerden om zich heen aan wie hij het nieuwe evangelie verkondigde, zoals dat door de 'pères' in de *Doctrine* was neergelegd. Later sprak hij ook in openbare bijeenkomsten, hoogdravend, een prediker in extase.⁵⁸ Daarnaast zette hij zijn dichttalent in om te getuigen van zijn nieuwe geloof. Onder het pseudoniem Charles Donald⁵⁹ verscheen omstreeks 1 november 1831 bij J. Billen in Tongeren het bundeltje *Chants de Réveil*. De 'chants' waren drie in getal; het 'réveil' had betrekking op de arbeider die zo lang door rijke 'niets-nutten' was uitgebuit en nu gewekt werd door de roep van Saint-Simon.

*J'ai déjà trop longtemps dormi dans ma cage,
Et cet hymne de pleurs est mon chant de réveil.*⁶⁰

Weustenraad gaf zijn bundel als motto een zin mee uit een preek die Laurent op 18 september had gehouden: 'Ik preek hier geen bruuske opstand, maar verkondig een vreedzame organisatie; ik wil niet dat het zwaard blikkert boven het hoofd van de groten ('les grands'), maar de vuurbaak van de ervaring en de toorts van de toekomst.'⁶¹ Deze boodschap van

⁵⁴ Bartier 1985, p. 36-38.

⁵⁵ Bartier 1985, p. 33-36; Le Roy 1869, kol. 332 (citaat: 'la preuve la plus sensible de la toute-puissance et de la sagesse infinie du Créateur'); SA Tongeren, Nieuw Regime, inv. nr. 69, 70, 166, 192. Würths liefde voor het Saint-Simonisme was niet van lange duur; hij bekende zich al spoedig weer tot het catholicisme; zie: Bartier 1985, p. 88.

⁵⁶ Thys 1891, p. 323.

⁵⁷ Stas 1871, p. 4-5.

⁵⁸ Thys 1891, p. 323.

⁵⁹ Het is mij niet gelukt dit pseudoniem thuis te brengen. Weustenraads tijdgenoot Jean Marie Quérard (in: *Les supercheries littéraires voilées. Galerie des auteurs apocryphes [...] de la littérature française*, Paris 1847-1860. Deel 1, Paris 1847, p. 383, noot bij Weustenraads pseudoniem Donald (Charles)) noemt het: 'L'un des mille et un noms étrangers inconnus aux auteurs de la «Littérature française contemporaine».'

⁶⁰ Séverin 1914, p. 31-32 (vertaling citaat: Al te lang heb ik geslapen in mijn hok, / En deze hymne van tranen is de zang van mijn ontwaken). Voor besprekingen van de *Chants de Réveil*: zie Charlier 1959, p. 13-14, maar vooral Séverin 1914, p. 31-41.

⁶¹ Oorspronkelijke tekst motto: 'Ce n'est pas une insurrection brutale que je prêche, mais une organisation pacifique que j'invoque, ce n'est pas la glaive que je veux faire briller sur la tête des grands, mais le fanal de l'expérience et le flambeau de l'avenir.'

vreedzaamheid was overigens in strijd met de vaak bittere, rancuneuze toon van de gedichten. Weustenraad beleed er zijn afschuw in van 'les grands'. 'Les grands', dat waren de machtigen van het Ancien Régime, die anno 1830 de vrijheid van Polen en Italianen nog steeds met voeten traden; het waren de 'nouveaux riches', de rijke burgers van de eigen tijd. 'Les grands' zaaiden niet, maar oogstten alleen; zij verrijkten zich dankzij het erfrecht; zij zetten het volk aan tot revoluties, maar gebruikten deze vervolgens ten eigen gerieve. En de grote massa van het volk leefde intussen voort in de valse gelijkheid van de armoede en de schijnvrijheid van de miserie. Met het heilig geloof van de bekeerling en zijn natuurlijk gevoel voor theater getuigde Weustenraad daarnaast natuurlijk van zijn bewondering voor Saint-Simon.⁶²

Gloire à toi, Saint-Simon, seul vrai dieu de ta race!
 Quand je trouvai ton pied empreint dans mes sillons,
 Quand ton souffle de feu passa devant ma face,
 Je sentis de plaisir frissonner mes haillons,
 Et les signes des temps sur ma tête éclatèrent,
 Et je me dis alors: jeune homme, lève-toi!
 Lève-toi du fumier, où les grands t'enchaînaient
 Au poteau de l'ancienne Loi!⁶³

Weustenraad was de eerste dichter die het nieuwe evangelie bezong, waardoor dit als het ware door de poëzie gewijd werd. De Saint-Simonisten waren daar natuurlijk gevoelig voor, hoewel ze de ogen niet sloten voor het feit dat Weustenraad in de *Chants de Réveil* de klassenstrijd predikte en dat die op gespannen voet stond met de saint-simonistische rechtzinnigheid waar mensenliefde, broederschap en onderling begrip telden.⁶⁴ Namens de 'membres du Collège' en op verzoek van père Leroux – die het zo druk had – ontving Weustenraad op 21 november 1831 een schrijven uit Parijs, ondertekend door Paul Rochette en mede gesigineerd door Pereire Jeune ('le chef de la correspondance') als dankzegging voor de toezending van een exemplaar van de *Chants de Réveil*. De brief begon natuurlijk met een lofzang; maar daarna kwam de kritiek, waarbij tevens werd verwezen naar de 'observations officielles' in de *Globe*. Rochette rekende erop dat Weustenraad in de gedichten die ongetwijfeld nog zouden volgen, zijn kalmte zou bewaren en dat ze hoop zouden geven in plaats van onrust zaaien.⁶⁵ Enkele weken later volgde een brief van T. Desroches namens de redacteur van de *Globe* om Weustenraad andermaal te bedanken, nu voor een drukwerkje dat getuigde van 'de diepgaande studie die u van de Doctrine gemaakt hebt en van uw geloof erin'. En Desroches vervolgde: 'Het vuur waarmee u zich overgeeft aan de verbreiding ervan, niet bevreesd om u in de wereld openlijk Saint-Simonien te noemen, geeft u recht op de liefde en de dank-

62 Bartier 1985, p. 45.

63 Citaat uit de 'Chant troisième'; vertaling: Aan jou de glorie, Saint-Simon, enige ware god van jouw geslacht! / Toen ik de afdruk van jouw voetstap gedrukt vond in mijn akker, / Toen jouw vurige ademtocht langs mij scheerde, / Voelde ik van genot mijn oude kleren trillen, / En de tekenen van de tijd op mijn hoofd schitteren, / En ik sprak toen tot mezelf: Jongeman, sta op! / Sta op van de mesthoop waar de Groten je vastklonken aan de schandpaal van de oude wet.

64 Séverin 1914, p. 33-35; Bartier 1985, p. 61 (met verwijzing naar de bespreking in de *Observateur belge* van 13 november 1831).

65 KB Brussel, hs. II 7714, deel 1: Paul Rochette aan Weustenraad, 18 november 1831. Blijkens de medeondertekening door de 'chef de la correspondance' en de aansluiting bij het oordeel dat eerder in de *Globe* was gepubliceerd, blijkt dat in de Parijse centrale strikt werd toegezien op eenheid in de leer.

baarheid van de apostelen van de Religion Nouvelle.⁶⁶ Duveyrier, die in januari 1832 een werkbezoek bracht aan Tongeren, kon de centrale in Parijs berichten dat in Tongeren sprake was van 'een krachtig centrum, gevestigd en berustend op de activiteit van onze zoon Weustenraade'.⁶⁷

Weustenraads missieijver leidde in de maand februari 1832 tot een pijnlijke, ook wel sensatiewekkende confrontatie met inwoners van Tongeren die vonden dat de Saint-Simonisten de bijl legden aan de wortels van het maatschappelijk bestel, en hun ergernis luid tot uiting brachten. Naar aanleiding daarvan schreef Weustenraad op 7 februari, 's avonds om acht uur, een brandbrief aan de burgemeester van Tongeren. Het gerucht was verspreid, zo meldde hij, dat hij een preek zou houden. Daarop hadden zich enkele lieden vóór zijn woning verzameld die hem bij zijn thuiskomst met beledigende kreten hadden overladen. Derhalve verzocht hij de burgemeester, wiens taak het was te zorgen voor de rust onder de burgerij, erop toe te zien dat zich een dergelijke scène niet zou herhalen. Maar al op 11 februari zag hij zich opnieuw gedwongen een brief te schrijven met vermelding van nieuwe excessen. Nu waren ook de kinderen van procureur L. Albert slachtoffer. Een van hen was gistermiddag in het Begijnhof door straatjongens mishandeld, en vandaag, bij het uitgaan van het college, was hetzelfde overkomen aan een andere zoon. Ook persoonlijk had Weustenraad weer last ondervonden. Gisteravond hadden enkele individuen bij hem aangebeld. Op de vraag wat van hun dienst was, hadden ze geantwoord dat ze naar de preek kwamen luisteren, om het vervolgens op een lopen te zetten. En vandaag had men hem midden op straat beledigende woorden toegevoegd en nagejouwd met krenkende epitheta. De burgemeester moest nu gauw zorgen dat er een eind kwam aan dit soort voorvallen; zo niet, dan zou Weustenraad zich tot de regering wenden en vragen om militair ingrijpen.⁶⁸ De twee brieven hebben blijkbaar effect gehad; want in de Tongerse archieven zijn geen bewijzen van herhaling te vinden.

Omdat het rookte in Tongeren, dacht men in Parijs dat er vuur was: Weustenraad zou door de dreigende houding van het grauw van een predikatie hebben moeten afzien en had zelfs uit Tongeren moeten vertrekken. Machereau drukte Weustenraad dan ook op het hart dat volgens de *Doctrine* vurigheid en voorzichtigheid goed te combineren waren, en Duguet maande hem op zijn beurt tot kalmte.⁶⁹ Nog verder opgeblazen lijkt de versie van het verhaal die Dibbets op 16 februari 1832 vanuit Maastricht aan het ministerie van oorlog deed toekomen. 'De bekende advocaat Weustenraad,' zo schreef hij, 'die alhier (...) een zoo schandelijke als slechte rol heeft gespeeld en zich met De Brouckère en den advocaat Jaminé, aan het

66 KB Brussel, hs. II 7714, deel 1: T. Desroches aan Weustenraad, 3 januari 1832. Citaat: 'l'étude profonde que vous en avez faite [die u ervan, te weten: van de *Doctrine*, gemaakt heeft] et de la foi que vous avez en elle. L'ardeur avec laquelle vous vous livrez à sa propagation, en ne craignant pas de vous déclarer saint-simonien à la face du monde, vous donne des droits à l'amour et à la gratitude des apôtres de la Religion nouvelle.' Het drukwerkje is mogelijk de brochure van enkele Luikse Saint-Simonisten, onder wie Weustenraad, gericht tegen abbé G. Moens, waarvan een exemplaar bewaard is in de Bibliothèque National in Parijs, N.A.F. nr. 24611. Dit leid ik af uit de mededeling van Bartier 1985, p. 44, dat de Belgische gelovigen slechts twee titels toevoegden aan de saint-simonistische bibliotheek: Weustenraads *Chants de Réveil* en het door Bartier in de Bibliothèque Nationale aangetroffen 'opuscule'. Van dit laatste onthoudt Bartier ons helaas de titel.

67 Bartier 1985, p. 39: Machereau aan Duguet, 26 januari 1832 ('un centre vigoureux établi et fondé sur l'activité de notre fils Weustenraade').

68 SA Tongeren, Nieuw Regime, inv. nr. 72: Th. Weustenraad, substituut-procureur des konings, aan A. van Muysen, burgemeester van Tongeren, 7 februari en 11 februari 1832. Blijkbaar hoorde ook procureur L. Albert tot de sympathisanten van de nieuwe leer. Albert had in 1827 geparticipeerd in de oprichting van de *Éditeur*.

69 Séverin 1914, p. 41-42: Machereau aan Weustenraad, 25 februari 1832 (met naschrift van Duguet).

Monsieur Le Bourgmestre

Un Desordne que je ne sais a qui attribuer vient
de se passer a Tongres. Des Maitres ou de
Malveillans ont, depuis quelques jours, repandue le
bruit que j'allois precher! et la Defus, un
rassemblement s'est forme devant la maison
que j'habite et dont une patrouille m'a
poursuivi de cris insultans, quand je suis
retourne chez moi. Je ne veux pas rechercher
par quel canal ce bruit s'est repandu, mais
comme c'est a vous a veiller au repos des
Citoyens et a leur securite, je vous prie
d'y avoir aux moyens de prevenir que de
semblables Scenes ne se renouvellent
plus.

Le Procureur du Roi

W. Weustenraad Sub L

Tongres 7 fev. 1832

hoofd der opstandelingen bevond, heeft voor eenige dagen te Tongeren (...) openlijk de leer der St. Simonisten gepredikt, en zich verkondigd als Apostel van den levenden God. Eene algemeene opschudding is hierdoor veroorzaakt, en zoude Weustenraad, ware hij niet ontkomen, omgebragt zijn geworden. Doch geen middel ziende de stad te verlaten, is men verplicht geweest zijn huis door gendarmes te doen bewaken. De komst van één bataillon te Tongeren moet mede tot behoud van orde en rust nodig zijn beschouwd.⁷⁰

Terug naar de *Chants de Réveil*. Het tweeledige oordeel van de Saint-Simonisten over kwaliteiten en gebreken van de bundel verschilde niet zoveel van de kritieken in de Belgische media. In sommige recensies overheerste de waardering voor Weustenraads beeldenrijkdom en gedurfde stijl, bijvoorbeeld in de Brusselse *Courrier* en de Luikse *Politique*, in andere klonk vooral de kritiek door, zoals in de *Journal de la province de Liège* en de *Méphistophèles*. Volgens Lucien Jottrand moest Weustenraad zich het oordeel van de laatste maar niet te zeer aantrekken; die had immers als speciale missie om met alles de spot te drijven. Mooi uitgewogen acht Gustave Charlier het oordeel van de *Mémorial belge*: die zag wel toekomst in de kracht van Weustenraads poëzie met zijn levendige metaforen, maar attendeerde ook op 'het herhaald gebruik van dezelfde stijlfiguren, op de tendens van hoogdravendheid, die hem verwensingen en vervloeking liet rondstrooien en zodoende aan zijn saint-simonistisch zendingswoord een heftigheid verleent waarvan het effect averechts is.'⁷¹

De maatschappijkritische aspecten van de *Chants de Réveil*, gevoegd bij de geruchtmakende Tongerse 'onlusten' rond de auteur, zorgden ervoor dat de bundel gauw was uitverkocht. Weustenraad had bovendien nieuwe poëzie in de aanbieding. Bijgevolg verscheen rond 1 februari 1832 bij de Brusselse uitgever Louis Hauman een nieuwe, bewerkte en tot zes zangen uitgebreide druk. Op 6 april reageerde Machereau op de exemplaren die Weustenraad aan de centrale in Parijs had toegezonden. Hij schreef dat hij de *Chants de Réveil* met plezier had herlezen en tevens had vastgesteld dat de nieuwe niet voor de eerste drie onderdeden. Maar hij betreurde dat er nog enkele haatdragende elementen waren overgebleven; reden waarom hij verwijtend opmerkte: 'Waarom spreekt de arme altijd tot de rijke vanuit zijn ressentiment en nooit vanuit zijn sympathie? (...) Ziet u in de rijke dan niets goeds of moois? Zou zijn liefde voor grandeur, voor praal, voor waardigheid, gesteld dat die gerechtvaardigd wordt door reële verdiensten, uw lofprijzing dan niet waard zijn, ervan uitgaande dat allen naar grootheid en aanzien verlangen?' En terugkomend op de ontvangen exemplaren van de *Chants de Réveil*: hij had er een aan Victor Hugo doen toekomen, terwijl Duguet zou zorgen dat Béranger er een ontving. Verder vroeg hij of er nieuws was van Van Hasselt. Had Weustenraad zich al tot hem gewend met betrekking tot de *Doctrine*?⁷²

70 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 237: Dibbets aan Oorlog, 16 februari 1832, nr. 79.

71 Séverin 1914, p. 34; Charlier 1953, p. 29-30; Charlier 1959, II, 15-16. De opmerking van Jottrand in een brief aan Weustenraad van 3 februari 1832, zie: KB Brussel, II 7714, deel 1. Bij Charlier op beide plaatsen het citaat uit de *Mémorial belge* van 1 februari 1832: 'l'emploi trop répété des mêmes figures, une tendance déclamatoire qui, lui faisant prodiguer les apostrophes et les imprécations, donne à sa parole d'apôtre saint-simonien une sorte de violence qui forme contre-sens.'

72 KB Brussel, hs. II 7714, deel 1: Machereau aan Weustenraad, 6 april 1832. Citaat: 'Pourquoi le pauvre parle-t-il toujours au riche au nom de son ressentiment, jamais au nom de sa sympathie? (...) Ne voyez-vous donc rien de bien ni de beau dans le riche? Est-ce que son amour des grandeurs, de la pompe, de la dignité, s'il était légitimé par un mérite réel, ne serait pas digne de vos éloges, si tous pouvaient aspirer aux grandeurs?' Van Pierre Jean de Béranger (1780-1857) is de (weinig hoffelijke) reactie bekend: Hoewel hij zich gevoelig toonde voor Weustenraads treffende en krachtige expressies, vond hij het taalgebruik vaak incorrect en duister. Van iemand die nieuwe, voor de lezer soms vreemde, ideeën verkondigt, zou men helderheid en een vloeiende stijl mogen verwachten. Zie: Charlier 1953, p. 28, en Charlier 1959, I, p. 14.

Inderdaad zijn er door Weustenraad en Machereau pogingen gedaan om André van Hasselt tot het Saint-Simonisme over te halen. Die verbleef nog steeds in Maastricht, hunkerend naar contacten met de wereld van de Franse cultuur en naar een goede mogelijkheid om de vesting voorgoed te verlaten. In een brief van 7 februari 1832 aan 'mon ami' Weustenraad dankte hij eerst voor het zojuist ontvangen exemplaar van de tweede druk van de *Chants de Réveil*. Hij had de verzen 'verslonden' en was door de lectuur 'hevig bewogen'. Maar hij geloofde niet in 'de mogelijkheid van de realisering van de principes der Saint-Simonisten, (...) vooreerst omdat er eeuwen nodig zouden zijn om de weerstand van de 'propriétaires oisifs' te overwinnen, ja zelfs die van de arbeiders, aan wie het woord 'religion nouvelle' schrik aanjoeg en die, katholiek of protestant, maar moeilijk afstand zouden doen van de vooroordelen die de nog te grote invloed van de priesters onder hen zal doen voortduren.' Daar kwam nog bij dat de Saint-Simonisten hun actie richtten op West-Europa, waarbij ze vergaten dat in landen als Italië en Spanje het vertrouwen in Rome erg groot was, terwijl grote delen van Duitsland en Rusland nog in het feodale stadium verkeerden. Volgens Van Hasselt zou het Saint-Simonisme dus nog eeuwenlang 'een magnifieke utopie' blijven.⁷³

Een brief van Machereau aan Van Hasselt, geschreven op 14 maart 1832, werd door de militaire politie in Maastricht onderschept en heeft Van Hasselt nooit bereikt. Machereau getuigde daarin van zijn geloof in de nieuwe wereld, een geloof waarin hij Van Hasselt zou willen laten delen. Hij deed dat tevens op dringend verzoek van een Maastrichtse schone die anoniem wenste te blijven. 'Zij is het, die u via mij de hand reikt om u te geleiden naar het beloofde land.' Verder attendeerde hij Van Hasselt op Weustenraad, 'wiens talent zich alleen nog had doen kennen door krantenartikelen', – zijn Nederlandse gedichten legden duidelijk geen gewicht in de schaal. In hem had het Saint-Simonisme aan België een dichter geschonken. Van Hasselt, poëet net zoals Weustenraad, zou zich met hem moeten verstaan. Op hem zou Van Hasselt altijd een beroep kunnen doen als lezing van de *Doctrine* tot vragen zou leiden. Van Weustenraad had Machereau gehoord dat Van Hasselt mogelijk naar Parijs zou komen. In dat geval was hij welkom, want ook los van het Saint-Simonisme wachtte hem daar de vriendschap.⁷⁴

In de maand april 1832 ontving Weustenraad uit Parijs nog twee brieven. De eerste, van 22 april 1832, was geschreven door L. Fournel en berichtte het overlijden van madame Enfantin, de moeder van de Père Suprême. Zij zou de volgende dag begraven worden, waarna Père Enfantin zich in rue Ménilmontant nr. 145 zou terugtrekken voor een lange retraite, samen met de door hem aangewezen leden van de 'famille'.⁷⁵ De volgende en laatste brief, van 27 april 1832, is van de hand van Duguët. De retraite in rue Ménilmontant was nodig,

73 KB Brussel, hs. II 7714, deel 1: André van Hasselt aan Weustenraad, 7 februari 1832. Citaten: 'J'ai dévoré tes vers'; 'la lecture des chants m'a fortement ému, quoique je ne croie pas à la possibilité de la réalisation des principes des Saint-Simoniens, (...) d'abord parce qu'il faudra des siècles pour vaincre la résistance des propriétaires oisifs, et même de la masse des travailleurs que le mot de religion nouvelle effraie, et qui, catholiques ou protestants, renonceront difficilement aux préjugés que l'influence encore trop grande des prêtres perpétuera parmi eux'; 'une magnifique utopie'.

In een brief aan Louis Alvin van 1 maart 1833 sprak Van Hasselt opnieuw uit, dat hij niet geloofde in de saint-simonistische utopieën, waar de wereld nog niet rijp voor was. Zie: Alvin 1977, p. 64-65.

74 NA, Archief Oorlog, geheim archief inv. nr. 258: Machereau aan Van Hasselt, 14 maart 1832. Citaten: 'c'est elle qui par moi vous tend la main pour vous conduire dans la terre promise'; [Weustenraad] 'dont le talent ne s'était encore fait connaître que par les articles de Journaux'. De brief van Machereau, 'als behelzende pogingen, die, ter uitbreiding der leer van de St. Simonisten in het werk worden gesteld', werd door Dibbets op 28 maart doorgestuurd naar de directeur-generaal van oorlog.

75 KB Brussel, hs. II 7714, deel 1: L. Fournel aan Weustenraad, 22 april 1832.

Duguet aan Weustenraad, Parijs 27 april 1832. Briefpapier van Le Globe, journal de la religion saint-simonienne. KB Brussel, hs. II 7714, deel 1.

schreef hij, om na de verwarrende verwikkelingen van de afgelopen maanden – denk aan het evenwicht-verstorend uittreden van Bazard en Rodrigues – nieuwe krachten op te doen, de leer te verdiepen en de structuur van de organisatie te polijsten. Aan het eind van de retraite zou een concilie gehouden worden, waarbij geëngageerde aanhangers uit de stad en uit de provincie het blauwe habijt zouden ontvangen. Daarna zouden de zonen van Père Enfantin weer uitgaan om de leer te verkondigen, in alle landen van Europa en langs de stranden van Afrika en Azië. Duguet nodigde Weustenraad uit om het concilie op 1 juni 1832 in Parijs bij te wonen, zo mogelijk in gezelschap van andere Belgische leerlingen, een en ander in goed overleg met Würth uit Luik, postdirecteur Maréchal uit Huy en stenograaf Lagache uit Brussel. Tevens vroeg hij Weustenraad met aandrang om bij zijn saint-simonistische vrienden geld in te zamelen: ‘zij zouden behoorlijk arm moeten zijn, om niet de wroeging te voelen zolang ze ons geen materiële getuigenis van hun sympathie gegeven hebben’, iets minder moeilijk geformuleerd: wie iets meer had dan bijna niets, moest gul geven wilde hij niet door wroeging gekweld worden.⁷⁶

Weustenraad is niet naar Parijs gegaan, en dat had zijn reden. Het Saint-Simonisme had zich ontwikkeld in de richting van een sekte die door de messiaanse verwachtingen en de

⁷⁶ KB Brussel, hs. II 7714, deel 1: Duguet aan Weusteraad, 27 april 1832. Citaat: ‘Il faudrait qu’ils fussent bien pauvres pour ne pas se sentir de remords aussi longtemps qu’ils ne nous aurent pas donné des témoignages matériels de sympathies.’ In de collectie KB Brussel, hs. II 7714, deel 1, bevinden zich naast de aan Weustenraad persoonlijk gerichte saint-simonistische brieven ook nog twee (gehetografeerde?) circulaire met nieuwsberichten over de ontwikkelingen binnen de ‘Église Saint-Simonienne’. Ze zijn gericht aan de ‘chefs des églises’ en zijn gedateerd: 30 januari 1832 en 27 februari 1832.

profetische ingevingen van Père Enfantin gestuurd werd, waarin de ratio zoek was en de histerie dichtbij. De Franse regering, waarbij de Saint-Simonisten hun krediet al in november 1831 verspeeld hadden, spande eind januari 1832 een proces tegen hen aan. Wegens geldgebrek moest op 20 april de uitgave van de *Globe* gestaakt worden.⁷⁷ De beweging was vleugellam. In België verdween de sympathie en nam de scepsis zienderogen toe, bij katholieken, liberalen én radicalen. Ook bij Weustenraad doofde de vlam rond 1 mei 1832, even plotseling als ze in maart 1831 was opgelaaid.⁷⁸

Scripta manent. Dat geldt ook voor de *Chants de Réveil*, al klonk de kritiek toen, en klinkt ze nu nog, niet erg positief. Volgens Jean-Marie d'Heur 'hebben ze geen andere verdienste dan dat ze de eerste poëtische transscriptie zijn geweest van de mystiek-egalitaire theorieën van Saint-Simon en zijn discipelen'. Weustenraad zondigt immers, zegt D'Heur, tegen rijm en ritme, houdt onbegrijpelijke hoogdravende en langdradige tiraden, produceert syntactische ongerechtigheden, overtollige adjectieven, verwarde en overtrokken omschrijvingen; kortom, de *Chants de Réveil* acht hij praktisch onleesbaar ondanks het edele gemoed dat ze heeft voortgebracht. Weustenraads eerste stappen op het pad van de Franstalige poëzie waren dus, zacht gezegd, niet erg vast. Toch is D'Heur geen zwartkijker. Zo oordeelt hij vrij gunstig over Weustenraads in 1848 verzamelde *Poésies lyriques*. 'Meer dan Van Hasselt, die vaak en abusievelijk de Victor Hugo van België genoemd wordt,' zou volgens D'Heur 'Weustenraad die vleiene vergelijking verdienen'.⁷⁹

Hoewel Weustenraad zijn geloof in Saint-Simon en de zijnen had verloren, heeft hij later, bij de samenstelling van de *Poésies lyriques*, de *Chants de Réveil* niet als een complete jeugdzonde terzijde gelaten. Hij heeft grote delen ervan herzien en onder een andere gedaante opnieuw gepresenteerd. Zo bewerkte hij de 'Premier chant' en de 'Chant troisième' in 1841 tot 'Le chant du prolétaire'. De beginregels ervan maken duidelijk dat het Saint-Simonisme voor hem verleden tijd was, maar ook dat hij zich zijn enthousiasme van toen nog graag herinnerde:

Quand sur les splendides ruines
De ce siècle âgé de trente ans,
L'essaïm des nouvelles doctrines
S'abattit à cris triomphants,
Un poète éclos sous leurs ailes,
Qui les suivit dans leurs essor,
S'éprit d'amour pour l'une d'elles,
Et chanta plein d'espoir encor:

Gloire à toi, Saint Simon! Gloire aux fils de ta race!⁸⁰

77 Charlety 1931, p. 154-159.

78 Bartier 1985, p. 121-131. Vanaf maart 1832 was de 'Belgische kerk' praktisch dood. In april 1833 volgde nog een vergeefse poging om het geloof te wekken, maar in april 1834 is de geschiedenis van het Saint-Simonisme in België definitief voorbij. Zie: Bartier 1985, p. 13-14, 70-71.

79 D'Heur 1988, p. 108 (citaat: 'n'ont d'autre mérite que d'avoir été la première transcription poétique des théories mystiquement égalitaires de Saint-Simon et de ses disciples'), 427 ('Van Hasselt, appelé parfois et abusivement le Victor Hugo belge'; 'Weustenraad mériterait mieux cette comparaison flatteuse').

80 *Poésies lyriques* 1848, p. 143-144. Vertaling citaat: Toen op de schitterende ruïnes / Van die dertig jaar oude eeuw / De zwerm van nieuwe leerstelsels / Met triomferende kreten neerstreek, / Werd een dichter, die onder hun vleugels was uitgebroed / En ze volgde op hun vlucht, / Gegrepen door de liefde voor een daarvan, / En hij zong, vol hoop nog: / Glorie aan jou, Saint Simon! Glorie aan de zonen van jouw geslacht!

De ‘Chant deuxième’ werd in de *Poésies lyriques* overgenomen onder de titel ‘Le vieux drapeau 1831’, de ‘Sixième chant’, waarover meer in de volgende paragraaf, kreeg de titel ‘Watervliet 1831’. De ‘Chant cinquième’, die inhoudelijk sterk overeenkwam met de ‘Premier chant’, liet hij vervallen. Dat lot trof ook de poëtisch min geslaagde ‘Chant quatrième’, waarvan de thematiek, de lof van de industrie, in andere gedichten veel treffender aan de orde kwam. Wat er tegelijk op wijst dat het gedachtengoed van Saint-Simon ook na 1832 in hem bleef doorwerken.

‘Watervliet’

De benaming ‘chant de réveil’ is in mindere mate van toepassing op de ‘sixième chant’, geschreven naar aanleiding van de dood van Weustenraads broer Antoine, die tijdens de Tien-daagse Veldtocht in augustus 1831 gesneuveld was. Vanwege Weustenraads persoonlijke betrokkenheid bij dit sterven van een geliefd familielid en zijn indringende vraag naar de zin ervan loont het de moeite even bij dit gedicht stilte staan.

*C'est ici que tomba l'élite de nos braves!
C'est ici que mon frère est mort pour son pays,
Mort, à la fleur des ans, sous le plomb des Bataves,
La tête emportée en débris.*

*O celui-là, du moins, n'a pas jeté ses armes,
N'a pas abandonné son poste périlleux:
Inébranlable, et sourd au fracas des alarmes,
Il est tombé sans peur et sans cligner les yeux.*

Antoine deed zijn plicht en verliet zijn post niet. Hij was een moedig strijder. Maar had zijn dood zin? Stierf hij voor de eer van het vaderland? Neen, oorlog brengt de wereld geen geluk. De leiders der soldaten zijn niet meer ‘les symboles vivans du Verbe qui féconde’ (de levende symbolen van het bevruchtend Heilswoord). Zij moeten plaats maken voor andere ‘élus’ (uitverkozenen).

*Place! L'humanité ne veut plus de la guerre,
Et du sein de vos rangs troués par le canon,
Ne s'élancera plus au faite de la terre
Charlemagne ou Napoléon.*

Het in de oorlog vergoten bloed is zinloos geweest, hoe zuiver het ook was.

*(...) Aussi le tien, mon frère,
Fut-il vainement répandu.*

En toch kon Theodoor zijn broer niet beklagen. Want door zijn dood was hij ontsnapt aan de vernederingen die volgden: het verlies van de Tiendaagse Veldtocht en het verdrag van de 24 Artikelen, waardoor zijn streekgenoten, als slaven aan de vijand, aan Willem I, waren verkocht.

Échappé, grand et pur, d'un combat trop funeste,
On aurait fait de toi ce qu'on a fait de nous,
On t'aurait vendu, frère, en masse avec le reste,
À notre vieux Maître en courroux;⁸¹

Tandis que, maintenant, loin d'un peuple d'esclaves,
Tu dors, enveloppé de ton grand manteau bleu,
Tu dors, heureux et libre, et cher à tous les braves,
Au sein paternel de ton Dieu!⁸²

‘De lèste Percessie’

Van geheel andere aard dan de ernstige *Chants de Réveil*, en zeker niet bestemd om gepubliceerd te worden, is het 240 versregels tellende gedicht *De lèste Percessie*. Weustenraad schreef het in Maastrichts dialect. Hij moet er plezier in hebben gehad om, los van filosofieën, rechtbankzaken, oorlogsprikelen en politieke vraagstukken, voor het gehoor van stadgenoten in ballingschap, in zijn ‘moedertaal’ te verhalen over de bedevaart naar Scherpenheuvel, die voor de eenvoudigen van geest een onmisbaar levensingrediënt van semi-religieuze aard was, maar voor de liberale intelligentsia amusement of voorwerp van spot. Het vertrouwde volksleven van de geboortestad werd zo weer even in de geesten en de gesprekken teruggehaald. Want het verlangen naar de geboortegrond neemt toe naarmate hij moeilijker bereikbaar is. *De lèste Percessie* moet voor de auteur en voor zijn toehoorders probleemloos genieten zijn geweest.

Toen Weustenraad dit gedicht schreef, zag het er inderdaad naar uit, dat de laatste bedevaart vanuit Maastricht naar Scherpenheuvel in 1830 had plaatsgevonden. Dibbets, de opperbaas in de vesting, verbood de ‘percessie’ in 1831 en volgende jaren, zodat de bedevaartgangers, die van heinde en verre naar Maastricht plachten te komen om vanuit de Martinuskerk in Wyck te vertrekken, zich nu vanuit Gronsveld, in een grote boog om Maastricht heen, richting Scherpenheuvel moesten begeven.

Wel, wat 'n sakerdjeuse trèkke,
Dat is m'n ziel de moote weerd:
Die sjoen percessie aof te sjaffè,
Foei! dat is ongepermitteerd!
De keuning dee wilt neet mie hōbbe

81 In een noot tekent Weustenraad bij deze strofe aan: ‘L’auteur appartient, ainsi que toute la famille, à cette partie de la Belgique qui a été cédée à la Hollande par le traité de Londres’ (‘De auteur behoort, evenals zijn hele familie, tot dat deel van België dat door het verdrag van Londen aan Holland is afgestaan’).

82 Tekst volgens *Chants de Réveil*, tweede druk, Brussel 1832. Vertaling van de fragmenten:

— Op deze plek viel de elite van onze dapperen! / Hier is mijn broer gestorven voor zijn land, / Dood, in de bloei van zijn jaren, door het lood van de Bataven, / Zijn hoofd in stukken geschoten. // Hij heeft tenminste zijn wapens niet weggegooid, / Heeft zijn gevaarvolle post niet verlaten: / Onverzettelijk, en doof voor het lawaai van de schoten, / Is hij gevallen zonder vrees en met open ogen.

— Maak plaats! De mensheid wil geen oorlog meer, / En uit de schoot van uw door kanonskogels doorschoten rijen / Zal zich aan de kim geen Karel de Gote of Napoleon meer verheffen.

— (...) Dus ook het jouwe, mijn broer, / Werd vergeefs gestort.

— Ontsnapt, groot en zuiver, uit een te funest gevecht, / Zou men van jou gemaakt hebben wat men van ons gemaakt heeft, / Men zou je verkocht hebben, mijn broer, in de massa met de anderen / Aan onze oude, toornige Meester; // Terwijl jij nu, ver van een volk van slaven, / Slaapt, gewikkeld in je grote blauwe mantel, / Slaapt, gelukkig en vrij, en dierbaar aan alle dapperen, / In de vaderschoot van je God!

Dat v'r nao Scherpenheuvel goon.
Woe kon dee maan in z'n auw jaore
Toch zoe 'n gekkestreek begoon!⁸³

Hierna volgen nog 29 strofen. Zoals de *Chants de Réveil* onrijpe vruchten waren in vergelijking met Weustenraads latere Franstalige poëzie, zo is *De lêste Percessie* dat in vergelijking met *De Percessie van Scherpenheuvel*. In dit nooit voltooid epische gedicht heeft Weustenraad het thema opnieuw opgenomen en breed uitgewerkt. Aan *De Percessie van Scherpenheuvel* is het tweede deel van dit boek gewijd. Ook *De lêste Percessie* wordt daarin nader besproken.⁸⁴

PORTRET DOOR EEN INTIMUS

We hebben al meermalen kunnen vaststellen dat Joseph Jaminé, Weustenraads oudere vriend en compagnon uit de *Éclairer*-tijd, genuanceerder over hem oordeelt dan Godefroid Stas. Stas heeft Weustenraad pas als collega aan de rechtbank in Tongeren goed leren kennen en waarderen en is daarna voor het leven – want beiden hebben na Maastricht en Tongeren een Luikse en een Brusselse tijd gekend – zijn vriend gebleven. De warmte van die vriendschap maakte dat Stas over Weustenraad geen kwaad woord wilde horen of zeggen, terwijl Jaminé die adoratie niet kende en kritischer durfde zijn, ook al omdat hij over bepaalde karaktertrekken van zijn jongere vriend niet altijd even enthousiast was. Ik heb de indruk dat het contact tussen Jaminé en Weustenraad na hun 'scheiding' eind 1832 – Jaminé bleef in Tongeren, Weustenraad ging naar Luik – enigszins verwaterd is. Waarschijnlijk groeiden ze ook uit elkaar door verschillen in politieke en godsdienstige opvattingen. Jaminé schreef dat hij Weustenraad vóór diens vertrek naar Luik 'intimement connu' had, met andere woorden: heel nauw, ook persoonlijk, bevriend met hem was. Met name de karaktertrekken die Jaminé koppelt aan Weustenraads saint-simonistische bevlieving, verdienen hier, aan het eind van de bewogen Tongerse periode, vermelding.

'Het zou verwonderlijk geweest zijn,' schrijft Jaminé, 'dat een man die in vuur en vlam schoot bij alles wat de aantrekkingskracht had van edelmoedigheid en schoonheid, niet geofferd zou hebben aan het nieuwe leerstelsel.' In zijn enthousiasme had hij geen oog voor de gevaarlijke elementen die het Saint-Simonisme in zich droeg, en zag hij niet dat het hem als magistraat niet paste om principes aan te prijzen, waarin elementen zaten die de maatschappelijke orde ondermijnden. 'Hij sprak in verzen, en de publieke opinie keerde zich tegen hem. Hij zong, en zijn wekzangen (...) leidden tot de bitterste kritieken.' Maar dat raakte hem allemaal niet, en als later in zijn geschriften nog maar een flauwe rest van de saint-simonistische stellingen was terug te vinden, dan kwam dat omdat hij door iets anders was aangetrokken dat in zijn geest had uitgewist waar hij eerder zo hevig door was geraakt. Hij

⁸³ Vertaling: Wel, wat 'n verduvelde fratsen! / Het is me wel de moeite waard / Die mooie bedevaart af te schaffen. / Foei, dat is ongepermitteerd! / De koning die wil niet meer hebben / Dat we naar Scherpenheuvel gaan. / Hoe kan die man op zijn oude dag / Toch zo'n gekke streken uithalen.

⁸⁴ Om mogelijke verwarring bij voorbaat te voorkomen wijs ik erop dat *De lêste Percessie* in twee versies bewaard is: een verre van voltooid concept met de titel *De lêste Percessie* (waaruit de eerste strofe hierboven werd geciteerd) en een complete tekst met de titel *Relatie van de lêste Percessie van Scherpenheuvel*.

vergat zó gemakkelijk, dat hij zelfs ging houden van de sarcasmen en ideeën van zijn critici, alsof die over het werk van een ander geoordeeld hadden.

Weustenraad kon mensen voor zich innemen. 'Hoe vaak is het ons én anderen niet overkomen dat wij hem opzochten met een verwijt op de lippen terwijl onze mond slechts lovende woorden sprak. Dat kwam doordat bij hem alledaagse banaliteiten werden gevolgd door de lectuur van een hymne, en wij herhalen de woorden die een groot man richtte tot een genie in wording: Jij bent een subliem kind!'

Kritiek heeft Jaminé vooral op het gemak waarmee Weustenraad de zakelijke belangen van hemzelf en zijn gezin behartigde. Zijn persoonlijke behoeften waren weliswaar bescheiden, maar hij ging wat al te gemakkelijk om met het slijk der aarde. De afkeer van lieden die hun beurs en hun hart uit vrekkingheid gesloten houden, hoeft nog niet te leiden tot zorgeloze verkwisting, vond Jaminé. Hij gedroeg zich als de vogelen des velds en bekommerde zich niet om de dag van morgen. Zijn benoeming tot auditeur-militair in Luik in november 1832 verbeterde – terecht, zegt Jaminé – zijn sociale positie, maar helpen deed het niet veel.⁸⁵

Bij zijn vertrek uit Tongeren had Weustenraad de leeftijd van 27 jaar bereikt. Zijn wildste haren was hij er kwijt geraakt.

85 Jaminé 1854, p. 27-30, 32. De citaten: (p. 27:) 'Il eut été étonnant que celui qui s'enflammait à tout ce qui avait le prestige de la générosité et de la beauté, n'eut pas sacrifié à la nouvelle doctrine'; 'Il déclama, l'opinion publique s'éleva contre lui. Il chanta et ses chants de réveil (...) donnèrent naissance aux critiques les plus amères'; (p. 29:) (...) combien de fois n'est-il pas arrivé, à nous comme à d'autres amis, de nous présenter à lui le reproche sur les lèvres et la bouche n'articulant qu'un éloge. C'est qu'à de véritables enfantillages succédait la lecture d'un hymne et nous répétions le mot adressé par un grand homme à un génie naissant: Tu es un sublime enfant!' (Dit zei Chateaubriand over Victor Hugo, nadat hij diens 'Ode sur le mort du duc de Berry' (1820) had gelezen.)

Hoofdstuk 5

1832-1849

Dichter en publicist in Luik en Brussel

LUIK 1832-1847

In de vorige hoofdstukken ben ik, voorzover de bronnen het mogelijk maakten, gedetailleerd ingegaan op Weustenraads jeugd in Maastricht, zijn studiejaren aan de universiteit van Luik, zijn werk als journalist in Maastricht waardoor hij bijdroeg aan de groeiende oppositie tegen Willem I, en tenslotte zijn revolutionaire getuigenisdrang als Saint-Simonist in Tongeren. Zodoende kreeg tevens het maatschappelijke en politieke leven van Maastricht, in het bijzonder in de jaren 1827-1831, een betere belichting. De behoefte daaraan werd meer dan eens gesignaleerd.¹ Het vervolg van Weustenraads leven zal ik in grotere lijnen schetsen, waarbij ik mij vooral baseer op de voorhanden literatuur. Van de kranten en archiefbronnen maak ik geen extensief gebruik. Wel put ik uit de verspreid bewaarde correspondentie de bijzonderheden die voor de kennis van Weustenraad persoonlijk of voor de tekening van zijn omgeving van belang zijn.

Er zijn verschillende redenen waarom voor deze wat grofmazige aanpak gekozen is. In de eerste plaats omdat ik me met deze studie speciaal richt tot geïnteresseerden in de geschiedenis van Limburg in de eerste decennia van de negentiende eeuw, en niet primair op personen die belangstelling hebben voor de Franstalige poëzie van Theodoor Weustenraad of voor zijn werk als liberaal journalist, hoewel ook zij hier veel van hun gading zullen vinden.

In de tweede plaats wordt mijn keuze bepaald door onvermogen. Een beschrijving van Weustenraads journalistieke arbeid in zijn Luikse jaren vraagt om een grondige en gedetailleerde kennis van de Belgische politieke geschiedenis, in het bijzonder in de provincie Luik. De vele, vaak niet-gedateerde brieven van Joseph Lebeau en Charles Rogier aan Weustenraad zouden dan eerst, aan de hand van feiten uit de parlementaire geschiedenis, krantenartikelen en biografica van journalistieke en politieke medespelers, moeten worden ingepast in het historisch kader; en daarbij bevindt men zich op het terrein van de ingewikkelde Belgische politieke verhoudingen, waar vrijzinnige katholieken en antiklerikalen, ultramontanen en op hen gebeten atheïsten, liberalen in verschillende hardheidsgraden (conservatief, doctrinair of radicaal) ieder hun eigen positie kiezen, meestal onwrikbaar, soms ook meegaand-tolerant. Gelukkig verschaffen de publicaties van vooral André Cordewiener over pers en politiek in het Luikse voldoende gegevens om Weustenraads journalistieke werk te begrijpen en het gewicht daarvan te waarderen.²

¹ Jappe Alberts 1974, II, p. 276; Ubachs 2000, p. 280.

² Cordewiener 1972; Cordewiener 1978. De benaming van de verschillende groepen liberalen vraagt enige toelichting: De con-

De derde reden om te kiezen voor een aanpak op basis van bestaande literatuur komt voort uit een persoonlijk tekort, zo men wil: uit bescheidenheid. Voor een niet van oorsprong Franstalige is oordelen over de kwaliteiten van Franse poëzie, in casu die van Weustenraad, een hachelijke zaak. Ik laat dit graag over aan ‘natifs’ of personen voor wie het spreken van de Franse taal een tweede natuur is geworden, en die zijn in voldoende mate beschikbaar. Ik denk daarbij aan de Belgische literatuurhistorici Fernand Séverin, Gustave Charlier, Joseph Hanse en Jean Marie d’Heur.³

Maar in één opzicht heb ik iets op hen voor: zij hebben zich als Franstaligen niet kunnen of durven verdiepen in Weustenraads *Percessie van Scherpenheuvel*, een episch gedicht in Maas-tricht dialect, dat in het oordeel over de kwaliteit van Weustenraads literaire werk per se moet worden betrokken en bovendien bijdraagt aan een betere kennis van zijn persoon.

Magistraat, vrijmetselaar, journalist

Luik bood Weustenraad alles wat hij van het leven verlangde.⁴ Zijn werk als auditeur-militair legde slechts een bescheiden beslag op zijn tijd; – Jaminé sprak over ‘een gemakkelijk te vervullen functie die tamelijk gul werd beloofd’.⁵ Er was voldoende ruimte voor het schrijven van opiniërende dagbladartikelen, waar zijn invloedrijke politieke vrienden in Brussel hem zeer erkentelijk voor waren. Hij maakte studie van de Franse literatuur en de Luikse geschiedenis, en nam vruchtbare initiatieven op cultureel gebied. Met regelmaat vloeiden verzen uit zijn pen die niet alleen zijn persoonlijke emoties, maar ook zijn maatschappelijke inzichten vertolkten. Met enkele daarvan bezorgde hij de jonge natie op literair gebied een eigen identiteit.

Volgens Stas zijn Weustenraads Luikse jaren de mooiste van zijn leven geweest.⁶ Hij genoot van het verkeer met oude en nieuwe vrienden:⁷ Godefroid Stas, Guillaume Nypels, Auguste Visschers⁸, Adolphe Borgnet⁹, Joseph Grandgagnage¹⁰, Constant Materne¹¹, Mathieu

servatief liberalen droegen het Verlichtingsdenken met zich mee; zij waren meestal antiklerikaal en antirevolutionair. De doctrinaire liberalen, die in de jaren 1820-1830 ‘jong-liberalen’ werden genoemd en vanaf 1828 samen met de liberaal-katholieken de Unie (het Monsterverbond) hadden gevormd, bleven hun ‘doctrine’ trouw en werkten als ‘unionisten’ tot 1840 op politiek terrein samen met de liberaal-katholieken. De radicaal-liberalen waren fel antiklerikaal en wars van samenwerking met katholieken.

3 Séverin 1914; Charlier/Hanse 1958; Charlier 1959; Hanse 1978; D’Heur 1988.

4 De stad groeide in die jaren exponentieel: 58.752 inwoners in 1831, 65.273 in 1839, 80.273 in 1848.

5 Jaminé 1854, p. 32: ‘un poste aisé à remplir, assez généreusement rétribué’.

6 Stas 1871, p. 5; Quetelet 1850, p. 7. Volgens Gobert 1924-1929, VII, p. 337, woonde Weustenraad in de Rue Louvrex op de plaats waar zich nu het pand met nr. 49 bevindt. Uit brieven aan Weustenraad van 1838 en 1844 blijkt evenwel dat hij woonde op de Quai d’Avroy nr. 266 (oude nummering). Waarschijnlijk is hij vanuit de Rue Louvrex naar de Quai d’Avroy verhuisd.

7 Quetelet 1850, p. 14, noemt met name de leden van Académie Royale: Polain, Borgnet, Lesbroussart en Grandgagnage. De vriendschap met Borgnet en Grandgagnage was inderdaad hecht; de veel oudere Philippe Lesbroussart had hij leren kennen in de kring van medewerkers aan de *Revue belge*.

8 Auguste Visschers (Maastricht 1804 – Brussel 1874), evenals Godefroid Stas en Guillaume Nypels een ‘compatriote’; dr. juris Luik 1 augustus 1825; reisde vervolgens twee jaar door Europa en Amerika. Eerst verbonden aan de rechtbank in Luik; vanaf april 1833 werkzaam op het ministerie van justitie in Brussel; in februari 1835 terug naar Luik. Medewerker aan de *Revue belge*. Vanaf september 1838 carrière in Brussel waar hij vanaf 1840 directeur van de ‘administration des mines’ was. Geïnspireerd door het humanitair Verlichtingsdenken, stelde hij zijn grote kennis en sociaal engagement in dienst van de onderliggende maatschappelijke groepen (verbetering kwaliteit van onderwijs [ook aan gehandicapten], wonen en sociale voorzieningen; ontwikkeling sociale verzekeringen). ‘Ce philanthrope infatigable’ was ‘un caractère indépendant et fier’, ‘un homme avide de connaissances, ouvert à tous les problèmes de son temps’; een zielsverwant van Edouard Ducpétiaux. Zie: BNB, deel 44, kol. 746-770.

9 Adolphe Borgnet (1804-1875), schoonbroer van Guillaume Nypels, die in 1834 met Aline Borgnet trouwde, en oudere broer van Jules Borgnet (1817-1872), die in 1843 Weustenraads stiefdochter Henriëtte zou huwen. Adolphe Borgnet werd in 1837 hoogleraar geschiedenis aan de universiteit van Luik.

Polain.¹² Met hen maakte hij wandelingen in de nog vrijwel ongerepte Maasvallei en door de dalen van Vesdre en Ourthe. In de pas ontdekte grot van Tilff maakte hij samen met Grandgagnage een riskante verkenningstocht.¹³ ‘Men kan zich,’ schreef Stas, ‘geen idee vormen van de naïeve, bijna kinderlijke blijdschap, die hem de bekoorlijke wandelingen bij Quinquempois, Chaudfontaine en Tilff bezorgden.’¹⁴ Jaminé voegde eraan toe, dat Weustenraad ook graag in Valkenburg en omgeving verbleef. Hij bewonderde er de ruïnes van oude kastelen en verstoutte zich zelfs te gaan jagen, ‘daarbij overigens als eerste de draak stekend met zijn eigen onhandigheid’.¹⁵

Weustenraad heeft het ambt van auditeur-militair plichtsgetrouw vervuld.¹⁶ Dat zal hem gelet op de geringe hoeveelheid werk ook niet veel moeite gekost hebben. Voor zijn sociale status betekende de functie aanzien. Als men daarbij in aanmerking neemt dat hij als liberaal journalist invloed uitoefende, hoeft het niet te verbazen dat hij welkom was in de Luikse loge *La Parfaite Intelligence et l'Étoile réunies*, waarin hij op 28 juli 1834 werd geïnitieerd. Een ‘Tableau des frères’ van december 1834 vermeldt hem als ‘orateur adjoint’ (adjunct-redeenaar). Op 18 december 1835 – hij was toen ‘orateur’ – werd hij, samen met Jean Henri Putzeys, de toenmalige ‘vénérable’ (achtbare meester), aangewezen om de loge in Brussel te vertegenwoordigen bij de vergadering van het Groot-Oosten van België.¹⁷ Het waren blijken van vertrouwen en waardering, die echter, gelet op de komende ontwikkelingen binnen de loge, van voorbijgaande aard zouden zijn.

De Luikse loge had in de jaren 1831-1834 te maken gehad met onderlinge tegenstellin-

10 Joseph Grandgagnage (1797-1877), vaak signerend met GGGG of publicerend onder de pseudoniemen Alfred Nicolas en Justin***, was president van het Luikse gerechtshof en schreef speels-satirisch proza en poëzie. Zich bewust van de kwaliteiten van de eigen Waalse identiteit, zocht hij de diets-germaanse elementen daarin op, waarbij hij zich afzette tegen de superieure opstelling van de Fransen (Wallonnades, 1845). Hij bewonderde de poëzie van Weustenraad, aan wie hij postuum de wallonnade ‘Le désert de Marlagne’ opdroeg (in: *Annales de la Société Archéologique de Namur*, 1[1849], p. 5-243).

11 Constant Materne (1807-1860): vanaf 1830 in contact met Charles Rogier en Paul Devaux; redacteur van *Le Politique*; werd in 1833 door Rogier benoemd tot chef de bureau bij het ministerie van buitenlandse zaken, waarvan hij in 1847 secretaris-generaal werd. Materne had grote literaire belangstelling en onderhield vanaf 1830 frequente contacten met Weustenraad.

12 Mathieu L. Polain (1808-1872), vanaf 1832 archivaris provincie Luik, historiograaf van het prins-bisdom, stimulator van het culturele leven.

13 Th. Weustenraad en GGGG [J. Grandgagnage], ‘La Grotte de Tilff’, in: *Revue belge* 1837, deel 6, p. 261-292.

14 Stas 1871, p. 5 (citaat: ‘On se fait point d’idée de la joie naïve et presque enfantine, qu’il éprouvait dans les charmantes promenades de Quinquempois, de Chaudfontaine et de Tilff’). Bos, veld en kasteel van Quinquempois/Kinkempois zijn gelegen tussen de Maas en de Ourthe, vlak bij de spoorbrug over de Maas, aan de westkant van Luik. Het was er toen nog aangenaam wandelen. De autograaf van Weustenraads onuitgegeven gedicht ‘A Quinquampoix’ (47 versregels, verdeeld over vier strofen; refrein: ‘J’ai perdu l’amour de ma mie!’) berust in: KB Brussel, II 36101 A. Een achttiende-eeuwse afbeelding van kasteel en omgeving in: Charlier/Hanse 1959, p. 234.

15 Jaminé 1854, p. 30. Citaat: ‘en se moquant tout le premier de sa maladresse’.

16 Stas 1871, p. 6; Jaminé 1854, p. 32. De heer Harry Korsten attendeerde mij op een brief van Weustenraad, die zich bevindt in RHCL/RAL, Rechterlijk Archief, inv. nr. 1386, no. 611: een dossier over een proces tussen pastoor-deken Charles Théodore Schrijnen (1797-1870) van Venlo en de plaatselijke garnizoenscommandant Pierre Brassine, naar aanleiding van een opstootje bij het uittrekken van een processie uit de Maaspoort op 29 januari 1836. De deken beschuldigde Brassine van het gebruik van geweld tegen vrome, maar boze burgers, terwijl Brassine zich in zijn functie beledigd achtte door een tirade van de deken. In het kader van dit proces meldde Weustenraad op 8 augustus 1836 aan Brassine, dat de meeste getuigen à charge de versie van hun beschuldiging inmiddels verzacht hadden en slechts één persoon volhield dat Brassine zijn kiel gescheurd had.

17 Cordewiener 1978, p. 185; Witte 1973 (b), p. 138. De in 1833 spelende kwestie van de erkenning van het Belgische Groot-Oosten wordt ook behandeld door: J.S. Wijne, ‘De Luikse vrijmetselaren tijdens de Belgische opstand van 1830’, in: *Thoth* 18 (1967), p. 25-31.

Aan de heer Gérard Dielemans dank ik de data van Weustenraads initiatie en uitschrijving bij de Luikse loge alsmede de tekst van de oorkonde waarin J.H. Putzeys en Th. Wuestenraede (sic) als ‘députés’ worden aangesteld. De betreffende stukken berusten in het archief van de loge aan de Boulevard d’Avroy 172 te Luik.

Over J.H. Putzeys (1781-1861) schreef: Capitaine 1852-1869, 11e année, pour 1861, p. 103-105.

gen. Tot compromis bereide unionisten stonden tegenover felle antiklerikalen, enthousiaste jonge Belgen tegenover orangisten en reünionisten, die de revolutie op een of andere wijze wilden terugdraaien, – heel wat industriëlen hoorden tot deze ‘antirevolutionaire’ groepen. De eerste tijd werden die verschillen nog door de mantel der verdraagzaamheid bedekt, maar in 1833 traden de spanningen aan het licht toen *La Parfaite Intelligence* onder druk van de orangistische leden weigerde om zich aan te sluiten bij het Belgische Groot-Oosten. Daarna werd het rustiger, omdat de ‘revolutionairen’, de supporters van de jonge Belgische staat, de overhand kregen en de orangisten en reünionisten zich voegden naar de omstandigheden. In de daarop volgende jaren kreeg de groeiende groep van anti-unionisten – dat waren degenen die compromissen met katholieken niet of niet meer accepteerden – steeds meer voet aan de grond. Aan de verscherping van de tegenstellingen tussen liberalen en katholieken hebben Rome en Mechelen het hunne bijgedragen. De veroordeling door paus Gregorius XVI van het liberalisme in de encycliek *Mirari vos* van 1832, de stichting van een katholieke universiteit in 1834 en de bisschoppelijke brief van december 1837 die katholieken verbood lid te worden van de vrijmetselarij, versterkten de greep van de kerk op de samenleving, maar dreven tegelijk de verschillende liberale stromingen naar elkaar toe en leidden tot een politisering van de Belgische vrijmetselarij in de jaren 1838-1840. In het geweld van de groeiende vijandschap kwam het unionisme, zoals dat door Weustenraad werd beleden in *Le Politique*, onder steeds grotere druk te staan.¹⁸

De beschuldiging die in de logebijeenkomst van 15 juni 1838 door orateur Léonard Dereux tegen Theodoor Weustenraad en zijn logebroeder Lambert Materne Lombard werd uitgesproken, kan van deze radicalisering niet worden losgemaakt. Afgezien van het feit dat Weustenraad een schuld aan de loge van 207 francs nog altijd niet had afgelost, had hij volgens aanklager Dereux de eed van broederschap ('le serment de compagnon') geschonden, doordat hij bij de verkiezingen voor provinciale staten van mei 1838 in de *Politique* dezelfde kandidaat als de *Courrier de la Meuse* had aanbevolen, met andere woorden: zich geassocieerd had met de reactionaire katholieke partij ('le parti rétrograde'), of nog erger: de triomf bevorderd had van beginselen die strijdig waren met de vrijmetselarij ('des principes opposés à l'Ordre Maçonnique'). Weustenraad zal ter verdediging wel dezelfde argumenten hebben aangevoerd als door Lombard tijdens de logebijeenkomst van 10 augustus 1838 werden ingebracht, namelijk dat de personen die hij gesteund had, vijanden waren van vooroordelen en in geen enkel opzicht fanatiek of bijgelovig.¹⁹ Als liberaal was Weustenraad natuurlijk voorstander van de scheiding van kerk en staat en fel gekant tegen de manier waarop de 'parti prêtre' haar macht over het volk misbruikte en een machtsblok van onvrijen creëerde. In die zin was hij antiklerikaal. Maar de deugd der verdraagzaamheid vroeg, ook bij tegengestelde standpunten, om wederzijds respect. Daarbij kwam dat het belang van de staat vooralsnog vereiste dat liberalen en katholieken samenwerkten in unionistische kabinet-

¹⁸ Daris 1872, p. 387-398; Cordewiener 1978, p. 184-185, 415; Witte 1973 (b), p. 6-7, 138; Witte 2006, p. 162-165. De meeste katholieke Belgen waren van mening dat de encycliek *Mirari vos* niet van toepassing was op de Belgische situatie. Pas de veroordeling van de vrijmetselarij door het Belgische episcopaat in december 1837, die door de Luikse bisschop mgr. Van Bommel in zijn vastenbrief van februari 1838 nog eens werd onderstreept, maakte verdere samenwerking van katholieken en liberalen praktisch onmogelijk. Zie: Haag 1950, p. 141. Voor een schets van de toenemende invloed van het katholicisme op het openbare leven in België in de periode 1831-1840, zie: R. Aubert, in: NAGN, deel 11, 1983, p. 121-124.

¹⁹ Witte 1973 (b), p. 138-139, 162-163. Witte publiceerde geen andere documenten over de kwestie, zodat ik niet weet of de beschuldiging tegen Weustenraad en Lombard formeel is ingetrokken of gehandhaafd.

ten. Heel wat broeders in de Luikse loge toonden voor deze argumenten nauwelijks begrip. Hoewel ik aanneem dat de argumenten die Weustenraad en confrater Lombard tegen de beschuldiging van Dereux hebben aangevoerd, door hun maçonnieke broeders aanvaard zullen zijn, ligt de veronderstelling voor de hand dat Weustenraad zich in hun kring niet meer heeft thuis gevoeld. Op 26 juli 1839 werd hij als lid van *La Parfaite Intelligence* uitgeschreven.

Weustenraad is, zoals uit het bovenstaande reeds bleek, lange tijd voorstander geweest van een unionistische politiek, waarbij katholieken en liberalen een verstandshuwelijk in stand hielden ten behoeve van de groei van hun geesteskind, de jonge Belgische staat. Al vóór zijn komst naar Luik had hij aan *Le Politique* meegewerkt, de krant waar de unie tussen liberalen en katholieken in 1828 geboren was. Sinds de revolutie moest de *Politique* het doen zonder de oprichters Paul Devaux, Joseph Lebeau en de broers Firmin en Charles Rogier, die nu regeringsverantwoordelijkheid droegen. De politieke lijn van de krant werd doorgetrokken door Henri Lignac, die de onderneming leidde (vanaf mei 1837 was dat Jean Pierre Nossent), met Constant Materne als eerste redacteur. Na Maternes vertrek naar Brussel in 1833 nam Lignac ook het redacteurschap op zich, daarbij terzijde gestaan door Weustenraad en Nossent. Vanaf 1 mei 1838 trad Weustenraad als hoofdredacteur aan, eerst nog samen met Charles Marcellis, later alleen. Tot de medewerkers behoorden onder meer Mathieu Polain en oud-stadgenoot Auguste Visschers.²⁰

De maatschappelijke ontwikkelingen drongen de *Politique* in de verdediging. Terwijl de katholieke *Courrier de la Meuse* van Dieudonné Stas en de antiklerikaal-liberale *Journal de Liège* van Jacques Desoer (tot december 1832: *Journal de la province de Liège*) hun abonnees behielden – bij de *Courrier* in de periode 1832-1840 schommelend tussen 600 en 800, bij de *Journal* tussen 900 en 1300 – liepen die van de *Politique* terug van ruim 600 in 1832 tot rond 300 vanaf 1834. De krant had het maar moeilijk met haar positie van ‘het juiste midden’: voor de katholieken was ze te liberaal, voor de liberalen niet antiklerikaal genoeg. De kleur verbleekte, de financiële situatie werd penibel, al wist de redactie vanaf 1838 de neergaande lijn enigszins om te buigen. De krant wilde de spreekbuis blijven van de gematigd liberale partij. Haar ideeën waren sinds 1830 eigenlijk niet veranderd: gehechtheid aan het gekozen regeringsstelsel, pal staan voor de vrijheid van denken, persvrijheid, vrijheid van onderwijs, kortom: het bewaken van de vruchten van de Belgische Revolutie, met nu daaraan toegevoegd: handelsvrijheid voor alle takken van de nijverheid. Geloof in het unionisme bracht de *Politique* en de *Courrier de la Meuse* ertoe om zich bij de verkiezingen van juni 1839 en januari 1840 op te stellen achter dezelfde kandidaten. De laatste verkiezingen liepen uit op een zware nederlaag voor de unionisten.²¹ Mgr. C. van Bommel, de bisschop van Luik, richtte op 1 april 1840 een eigen krant op: de *Gazette de Liège* van Joseph Demarteau, hetgeen leidde tot de sluiting van de bureaus van de *Courrier de la Meuse*. Ook het leven van de *Politique* liep af: op 1 april 1841 fuseerde

²⁰ Cordewiener 1972, p. 60-62, 68-69, 266-268; Cordewiener 1978, p. 95-97.

Henri Lignac: Van hem is geen levensschets beschikbaar. Mgr. C. van Bommel noemde hem ‘un libéral fort honorable, bon enfant et Liégeois pur’.

Jean Pierre Nossent (1786-1863) was in de jaren 1815-1830 advocaat in Parijs geweest. Vanaf 1830 was hij actief in de kring van de revolutiegezinden in Luik. In 1832 werd hij eigenaar van *Le Politique*. Dit blad werd in 1841 opgevolgd door *La Tribune*, waarvan hij eigenaar bleef en dat hij samen met Weustenraad redigeerde. De beide redacteurs waren alternerend, telkens voor drie maanden, eindverantwoordelijk. In 1847 nam hij afscheid, tegelijk met zijn compagnon Theodoor Weustenraad. Zie: Capitaine 1852-1869, 13e année, pour 1863, p. 97-99.

²¹ Vanaf 1840 had de anti-religieuze liberale groep de absolute meerderheid in provinciale staten van Luik en in de gemeenteraad van de stad. Zie: Daris 1873, p. 414.

de krant met het eveneens armlastige liberale dagblad *L'Espoir* tot *La Tribune, journal de la province de Liège*. Zo werd het eigen gematigd liberale gezicht toch bewaard en werd het aantal abonnees wat opgeschroefd. In een brief aan Rogier van 26 december 1841 schreef Weustenraad: 'Het voornaamste is vastberaden op zijn post te blijven en de liberale vlag te verdedigen; de Tribune zal aan deze missie nooit verzaken. U en uw vrienden kunnen op ons rekenen.'²²In 1850 terugkijkend op de geschiedenis van de *Politique*, pree de Luikse historicus Ulysse Capitaine de diensten die de krant aan de liberale partij had bewezen en de belangrijke bijdragen die ze aan de wording van de jonge onafhankelijke staat had verleend.²³

Door de polariserende ontwikkelingen in de samenleving was voor het unionisme geen toekomst meer weggelegd. Toen in 1839 het Verdrag van de 24 Artikelen eindelijk getekend was en het bestaan van België verzekerd, onderbouwde Paul Devaux in de *Revue nationale de Belgique* – hoewel orgaan van 'de gematigd liberale opinie en vijand van anti-godsdiensstige provocaties'²⁴ – zijn opvatting dat de liberalen van het unionisme niets meer te verwachten hadden en dat voortaan de rivaliteit van de katholieken tegenover de liberalen de basis moest zijn voor een gezond politiek klimaat. Devaux was een man van groot gezag, die om zijn invloed op de regering wel 'de onzichtbare voorzitter van de ministerraad' ('le président invisible du Conseil') en 'minister buiten beeld' ('ministre hors cadre') werd genoemd. Zijn woorden wogen zwaar en waren mede aanleiding tot de ingrijpende veranderingen en verschuivingen die in de jaren 1839-1841 in de dagbladwereld en de ermee verbonden politieke groeperingen plaatsvonden. De liberalen beseften dat antiklerikaal gedrag op zichzelf tot niets leidde, zelfs averechts kon werken. Om zich sterk te maken tegenover het katholieke machtsblok zouden zij nu ook op weg moeten naar eenheid. Die weg was betrekkelijk lang. Het zou tot juni 1846 duren voordat uit de eigenzinnige veelkleurigheid van de liberalen een nationale partij ontstond met als basis: een bindend compromis waarin doctrinair en progressieven elkaar hadden weten te vinden. Een jaar later, op 12 augustus 1847, kwam het eerste homogeen liberale ministerie Charles Rogier tot stand.²⁵

Anno 1840 konden de gematigde en de antiklerikale liberalen in hun denken zover nog niet gaan. Wel was duidelijk geworden, dat er door het verdwijnen van de *Courrier de la Meuse* voor unionistische initiatieven geen plaats meer was, en dat, gelet op de richting die Weustenraads politieke en persoonlijke vrienden Devaux, Lebeau en Rogier waren ingeslagen, veeleer toenadering tot de *Journal de Liège* gewenst was. Die samenwerking kwam er inderdaad bij de verkiezingen van 13 juni 1843 en leidde tot een groot liberaal succes.²⁶ De Jour-

²² ARA Brussel, Papiers Rogier, inv. nr. 208: Weustenraad aan Rogier, 26 december 1841. Citaat: 'l'essentiel est de rester ferme au poste et de défendre le drapeau libéral; la Tribune ne manquera jamais à cette mission. Vous et vos amis vous pouvez compter sur nous.'

²³ Voor deze alinea zie ook: Cordewiener 1972, p. 4, 69-73, 86-87, 194-195; Cordewiener 1978, p. 234-237; Daris 1873, p. 407-410; Capitaine 1850, p. 183. *L'Espoir* was opgericht in december 1835 door een aantal progressieve liberalen die in de *Journal van Desoer* onvoldoende aan bod kwamen. Omdat de krant praktisch dezelfde kleur had als de *Politique*, lag een fusie voor de hand. Zie: Cordewiener 1972, p. 76-78, 83.

²⁴ Aldus een zinsnede uit de 'Introduction', een breed uitgemeten beginselverklaring, in de *Revue nationale* 1 (1839), p. 6-32 (p. 30: 'l'opinion libérale modérée et tolérante, ennemie des scandales irréligieux'). Kossmann 1976, p. 137-138, wijst op het belang van de *Revue nationale de Belgique* voor de Belgische natievorming.

²⁵ Vermeersch 1958, p. 94-96; Cordewiener 1978, p. 348, 434; Witte 2006, p. 165-167; Luykx/Platel 1985, deel 1: p. 62, 66-67, 100, deel 2: p. 932. De epitheta van Devaux in: Frans van Kalken, 'Joseph Lebeau et Paul Devaux. Esquisses biographiques', in: *Revue de l'Université de Bruxelles* 27 (1921-1922), p. 411-212.

²⁶ In: KB Brussel II 7714, deel 1, zijn verschillende (gedateerde en ongedateerde) brieven van Lebeau, Rogier en Materne aan Weustenraad bewaard die op deze verkiezingen en op de betere verstandhouding met 'Desoer' betrekking hebben; zie bijvoorbeeld de brieven van Lebeau (27 mei 1842, 1 juni 1843) en Materne (1 juni 1843). Uit een brief d.d. 10 december 1844 van Clément Müller

nal had de wind mee. Onder hoofdredacteur Clément Müller bleef het blad wel antiklerikaal, maar verloor het de agressiviteit en werd naar een verzoening gestreefd met de gematigde, 'doctrinaire' liberalen. In samenspraak met het comité van de in april 1842 in Luik opgerichte *Association de l'Union libérale* werd het blad de spreekbuis van het Luikse liberalisme. Weustenraad, die samen met J.B. Nossent de redactie van de *Tribune* voerde, moest toezien hoe het aantal abonnees geleidelijk terugliep. De lof die hem geregeld door Lebeau en Rogier voor zijn hoofdartikelen werd toegezwaaid, deed daar niets aan af. Hij was verantwoordelijk redacteur van een degelijke, maar noodlijdende krant, die vanuit Brussel de politieke directieven ontving. In 1845 telde de *Tribune* nog maar 263 abonnees, de *Journal van Desoer* en Müller liefst 1447. Weustenraad zou tot zijn vertrek naar Brussel in augustus 1847 aan de *Tribune* verbonden blijven. Ongetwijfeld is hij teleurgesteld geweest in de loop der dingen: het unionisme, zolang door hem gekoesterd, had hij moeten opgeven voor de exclusief liberale visie en de polarisatie, terwijl zijn positie als journalist gemarginaliseerd was. Maar hij had, zegt Quetelet, nu eenmaal de niet aflatende 'behoefte om in een dagblad zijn overmaat aan ideeën publiek te maken'.²⁷

De 'Revue belge'

Behalve in de journalistiek – dat was toch wel zijn vak geworden – heeft Weustenraad in zijn Luikse jaren zijn sporen verdiend op cultureel terrein, in het bijzonder als 'homme de lettres'. Hij schreef gedichten, beoefende de literaire kritiek, leverde bijdragen aan de Luikse historiografie, en schuwde de polemieken en de satire niet.

Op 30 augustus 1833 was hij erbij toen in een zaal van de Luikse universiteit een bijeenkomst werd gehouden over een op te richten 'Association' die een algemeen literair tijdschrift zou gaan uitgeven. Vereniging en tijdschrift zouden ervoor moeten zorgen dat de jonge, nu zelfstandige Belgische staat zijn eigen kennisbijdrage ging leveren aan de grote familie der volkeren, met andere woorden: producten van Europees niveau zou aanleveren die het stempel droegen van de eigen Belgische identiteit. Na de verwerving van de politieke onafhankelijkheid zou België nu ook zijn literaire onafhankelijkheid moeten veroveren.²⁸ Die ambitie was niet gering. Het over geheel België gespreide potentieel zou dan ook gebundeld moeten worden. Behalve in Luik, waar de centrale commissie van de vereniging zetelde, zouden er commissies moeten komen in Gent, Antwerpen en Brussel. De algemeen-

(1810-1882), hoofdredacteur van de *Journal de Liège*, aan Weustenraad blijkt een goede persoonlijke relatie, die al moet dateren uit de tijd dat zij beiden meewerkten aan de *Revue belge* (1835-1843).

R. Demoulin publiceerde in *La Vie Wallonne* 136 (1962), p. 157-187, een artikel over de verkiezingen van 1843 in Luik: 'Une élection disputée à Liège en 1843'.

²⁷ Cordewiener 1972, p. 4, 87-91, 100-101, 288-289; Cordewiener 1978, p. 235-236, 294-298; Quetelet 1850, p. 14-15 (citaat: 'une espèce de besoin de déverser dans un journal l'excès d'activité de son intelligence').

Brieven waarin Rogier en Lebeau zich lovend uitlieten over de *Tribune*, zie: KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad: 23 september 1841, ongedateerde brieven van februari 1843 (?) en begin juni 1843 (?); Lebeau aan Weustenraad: 29 maart 1842 (?), 27 mei 1842, 1 juni 1843, 24 november 1843 (?).

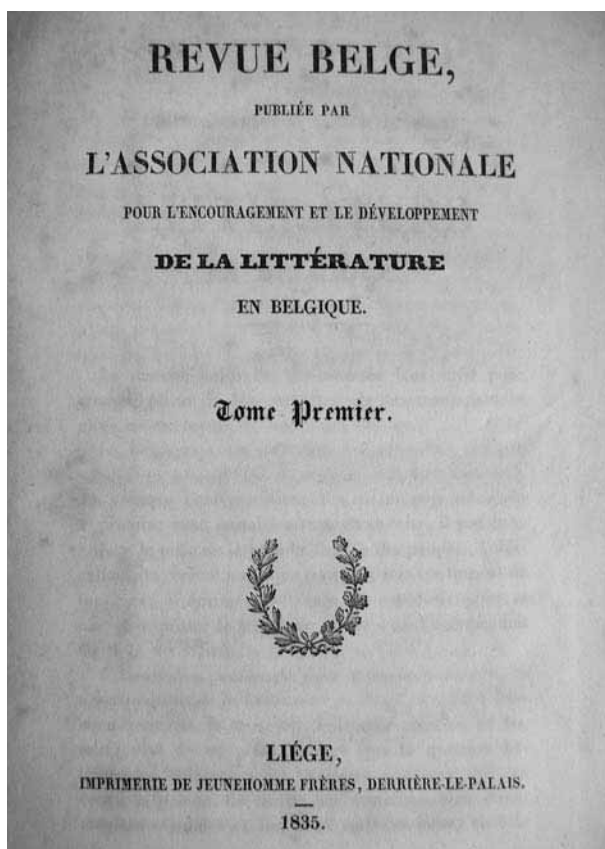
Cordewiener 1972, p. 89 (noot 6) en p. 100 (noot 3) wijst erop dat in de nummers van de *Tribune* die in de UB Luik bewaard zijn, vrijwel alle hoofdartikelen voorzien zijn van een met inkt geschreven letter W., dus van de hand van Weustenraad zijn.

Na het vertrek van Weustenraad en Nossent in september 1847 ontwikkelde de *Tribune* zich in een radicale, republikeinse richting. Zie: Cordewiener 1972, p. 104-105; Cordewiener 1978, p. 389-390.

Over de *Tribune*, zie ook: Capitaine 1850, p. 208-210.

²⁸ Schrijven van de 'Association' aan de minister van binnenlandse zaken d.d. 25 januari 1835: 'La Belgique a acquis son indépendance politique en 1830; il est temps qu'elle conquière son indépendance littéraire.' Zie: *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 342.

Titelblad van de *Revue belge*, publiée par l'Association Nationale pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique, deel 1, Luik 1835.

secretaris en algemeen-penningmeester zouden qualitate qua van al die commissies deel uitmaken en hun jaarlijkse vergaderingen bijwonen. Een groots opgezet plan, waarin Luik andermaal voorging op de weg die de natie moest inslaan, al werd dat natuurlijk niet hardop uitgesproken.²⁹

Na degelijke voorbereidingen werd begin september 1834 de 'Association nationale pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique' ten doop gehouden.³⁰ Haar tijdschrift, de *Revue belge*, verscheen vanaf 1835 in maandelijks afleveringen van circa 100 pagina's, jaarlijks in twee of drie afzonderlijke delen samen te voegen. De *Revue belge* had een algemeen-cultureel karakter; de Association gebruikte het woord 'littérature' in de ruimste zin van het woord. Weustenraad, die de onderneming mede had voorbereid, werd secretaris-generaal. Samen met voorzitter Mathieu Polain was hij de eerste jaren de stuwer achter de vereniging. Zijn inbreng in het tijdschrift was omvangrijk en breed.³¹

²⁹ Voorzover niet met afzonderlijke noten onderbouwd, berusten de gegevens in deze paragraaf over de *Revue belge* op: Séverin 1914, p. 61-70; Charlier 1959, II, p. 198-199; Cordewiener 1972, p. 184-186, 274-278; ARA Brussel, Enseignement Supérieure, inv. nr. 279; de rapporten van secretaris-generaal Weustenraad in de *Revue belge* deel 1, 1835, p. 336-347, deel 4, 1836, p. 55-68, en deel 6, 1837, p. 381-402.

³⁰ De aanbidding van reglement en motivering aan de koning geschiedde op 10 september 1834.

³¹ In de eerste officiële vergadering van de vereniging op 14 december 1834 werd Weustenraad gekozen als secretaris-generaal. Tevens werden toen de negen leden van de 'commission administrative à Liège' gekozen. Zij benoemden Mathieu Polain op 21 december 1834 tot hun voorzitter. De facto ging deze commissie fungeren als tijdschriftredactie. Zie: UB Luik, ms. 2280 D, bladen 5-7.

Met hetzelfde bijna fanatieke enthousiasme waarmee hij in de *Éclaireur* oppositie had gevoerd tegen de regeringsploeg van Willem I en daarna in Tongeren het ‘nouveau christianisme’ van Saint-Simon had verkondigd, zette hij zich nu in voor het nieuwe heil: het tot leven wekken van de Belgische identiteit op cultureel, vooral literair, gebied. De voorbereidingsperiode en het eerste jaar van de *Revue belge* zijn niet makkelijk geweest. Dat lag vooral aan de weinig stimulerende reactie van ‘Brussel’, waar de Académie royale de Belgique al op 9 november 1834 aan de minister op diens verzoek een negatief advies had uitgebracht. In januari 1835 probeerde secretaris-generaal Weustenraad het opnieuw: hij vroeg Adolphe Quetelet, permanent secretaris van de Académie, niet om subsidie of een daartoe strekkend advies, maar deed via Quetelet aan de leden van de Académie het verzoek ‘zich met ons te verenigen om dit patriottisch en civiliserend werk te volvoeren’ en om zo nu en dan een bijdrage aan de *Revue belge* te leveren.³² De brief zal in een volgende vergadering van de Académie wel bij de ingekomen stukken vermeld zijn, en Quetelet zelf werd lid van de Association, dát wel. Gelukkig toonde de koning zelf meer begrip: hij deed in juni een donatie van 200 francs, die hij in volgende jaren herhaalde. Pas toen na het verschijnen van de eerste twaalf afleveringen door de minister opnieuw om het oordeel van de Académie gevraagd werd, meende die bij monde van Baron de Stassart³³ aanmoediging vanwege de regering te kunnen aanbevelen, zij het niet op grond van de specifiek literaire bijdragen. De aanmoediging bleef overigens beperkt tot de afname van 12 exemplaren, hetgeen in ieder geval meer was dan niets. Misschien mede omdat de Luikse burgemeester Louis Jamme erevoorzitter was, kreeg de Association wel een subsidie van de stad, maar die werd door de Provincie maar voor de helft goedgekeurd.

Intussen kregen de abonnees op de *Revue belge* waar voor hun geld, steeg het aantal leden van de Association en werden de subsidiegevers bereidwilliger. In december 1835 waren er 200 abonnees, in 1836 steeg het aantal tot 340, in juli 1837 telde de Association 421 leden. Bij de jaarvergadering van juli 1836 bleek er zelfs ruimte voor het uitschrijven van een prijsvraag. Er werden prijzen van 300, 300 en 200 francs uitgelooft voor respectievelijk een verhaal over een belangrijke gebeurtenis in de Belgische geschiedenis, een levensschets van een beroemde Belgische persoon, en een gedicht over een nationaal onderwerp. Er waren wél reacties, maar ze kwamen geen van alle voor bekroning in aanmerking, enkele wél voor plaatsing in de tijdschrift.

De meeste bijdragen van Weustenraad aan de *Revue belge* vinden we in de eerste drie jaargangen. Daarbij zijn zes gedichten, alle in het eerste deel van de eerste jaargang, waarvan er slechts één, ‘L’indifférence’, niet werd opgenomen in de verzamelbundel *Poésies lyriques* uit 1848. Ook verzorgde hij in die eerste afleveringen recensies van recent verschenen dichtbundels. Afgezien van het feit dat hij zich erg welwillend en toegevend betoonde, gaf hij er uiting aan zijn eigen opvattingen over poëzie. Het classicisme, koud maakwerk, imitatie, had voor hem afgedaan, want ‘de poëzie leeft slechts bij de gratie van emoties’, ‘de poëzie,

³² KB Brussel, Correspondance Adolphe Quetelet: Weustenraad aan Quetelet, 29 januari 1835. Citaat: ‘de vous joindre à nous pour accomplir cette oeuvre patriotique et civilisatrice’.

Adolphe Quetelet (1796-1874), astronoom-wiskundige, statisticus en socioloog, vanaf 1834 bestendig secretaris van de Académie.

³³ Goswin baron de Stassart (1780-1854): vooraanstaand politicus en bestuurder onder het Frans, Nederlands en Belgisch bewind, conservatief liberaal, unionist, gouverneur van Namen, later van Brabant, Grootmeester van het Belgische Groot-Oosten, voorzitter van de Académie Royale; schreef *Fables* (acht edities tussen 1818 en 1852).

dat is al wat meesleept, raakt, enthousiasmeert.’³⁴ Maar Weustenraad trad in de *Revue belge* toch vooral op als criticus-polemist. Hij deed dat ook in de rapporten die hij voorlas tijdens de jaarvergaderingen in juli 1835 en juli 1836 en waarin hij stelling nam tegen de Franse aanmatiging. Bij de Fransen, die de Belgen met misplaatste superioriteit beschouwden als ‘het minst literaire volk van de wereld’, was de literatuur volgens Weustenraad een industriële speculatie’ geworden en ‘vervallen in een staat van uitbuiting’, anders gezegd: daar werden massa’s sensationele, decadente schrijfsels geproduceerd die enkel inspeelden op de wansmaak van het grote publiek. België moest ‘afkomen van het idee dat alleen Frankrijk ons kan leiden’ en ‘zich bevrijden van de vernederende volksmennerij uit Frankrijk’.³⁵ ‘Het is tijd om te bewijzen dat wij op eigen wieken kunnen drijven. Gunnen we die heren het privilege van dat spiritueel en elegant gebabbel waarvan zij alleen het geheim bezitten. Die toon ligt ons niet. Ze is strijdig met onze geest en onze zeden.’ Waarna Weustenraad inging op ‘ons nationaal karakter, dat in wezen ernstig is’.³⁶

In het verslag dat Weustenraad voorlas in de jaarvergadering van juli 1837 stak hij de loftrumpet over de *Revue belge*. Die had slapende talenten gewekt en trage intelligenties gestimuleerd; ze had laten zien ‘dat het mogelijk was een literatuur te scheppen, die Belgisch was door de worteling van haar ideeën, Belgisch door haar vormkenmerken, Belgisch door de keuze van de onderwerpen.’ Helaas stuitte de verbreiding ervan altijd weer ‘op de onverschilligheid van het publiek voor ieder nationaal oeuvre, en op zijn voorliefde voor producten uit het buitenland.’³⁷

De misplaatste verwaandheid van de Fransen, die België als een onontwikkeld verlengstuk van hun land beschouwden, de decadentie van hun literatuur, maar vooral zijn eigen ‘Belgische trots’ (‘fierté belge’) kwamen opnieuw aan de orde in een drietal kritieken, waarin hij reageerde op artikelen over België, verschenen in de *Revue de Paris*. In ‘De la vie politique des Belges. Nos juges de Paris’ hekelde Weustenraad de misslagen die voorkwamen in een neerbuigend artikel over het politiek leven van de Belgen; in ‘Nouvelle agression de la *Revue de Paris*’ verdedigde hij zijn eigen literair geloof tegen de verworping van de Franse letteren; en in de ‘Lettre à M. Michel Chevalier’ viel hij de Franse annexatielust aan, waarvan ook zijn gedicht ‘Aux conquérants parisiens’ uit 1840 zou getuigen. Of Weustenraad in zijn aanval op ‘de Parijse veroveraars’ het gelijk aan zijn kant had? Of zijn visie op de staat van de Franse literatuur correct was? Of zijn opvattingen over de Belgische identiteit houdbaar waren? De gekozen belichting is meestal eenzijdig en enige overdrijving schuwde hij niet. Ik denk dat Séverin gelijk heeft als hij stelt dat de literaire kwaliteit van Weustenraads artikelen gering is, maar dat zij van belang zijn vanwege hun ‘levendige uitdrukking van het nationaal

34 *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 60: ‘La poésie ne vit que d’émotions’; idem, p. 189: ‘La poésie, c’est tout ce qui entraîne, frappe, éblouit.’

35 *Revue belge* deel 1, 1835, p. 340 (citaat: ‘tombée à l’état d’exploitation’), p. 336 (citaten: ‘une spéculation industrielle’; ‘le peuple le moins littéraire du globe’); p. 346-347 (‘renoncer à cette idée que la France seule peut et doit nous servir de guide’; ‘affranchir notre pays des tribuns humilians que lui impose la France’), deel 4, 1836, p. 55-68; en deel 6, 1837, p. 381-402.

36 *Revue belge*, deel 4, 1836, p. 65 (citaat: ‘Il est temps de prouver que nous savons voler de nos propres ailes. Ne disputons pas à ces messieurs le privilège de ce babil spirituel et élégant dont eux seuls possèdent le secret. Ce ton ne nous va guère. Notre génie en nos mœurs y répugnent’; ‘notre caractère national, qui est essentiellement grave’). In Weustenraads verweer tegen de Franse beïnvloeding weerklinkt de door Wilhelm von Humboldt (1767-1835) geformuleerde tegenstelling tussen de idealistische Duitse ‘Kultur’ en daaraan inferieure Franse ‘Zivilisation’; zie: Labrie 1992, p. 87-88.

37 *Revue belge*, deel 6, 1837, p. 382-383 (citaten: ‘la possibilité de créer une littérature, belge par le fond des idées, belge par la spécialité des formes, belge par la nature des études’; ‘dans l’indifférence du public pour toute oeuvre nationale, et dans son engouement pour les productions de l’Étranger’).

gevoel'.³⁸ Volgens Droixhe en Ledain zou er bij Weustenraad, zoals bij veel Franstalige Belgen, sprake zijn van een inferioriteitscomplex ten opzichte van de Fransen. Dat zou dan bij hem verdrongen zijn door zijn geloof in de intellectuele en literaire onafhankelijkheid van België.³⁹ Deze opvatting deel ik niet. Juist door zijn antecedenten verkeerde Weustenraad niet in een positie van geestelijke afhankelijkheid, die tot een dergelijk gevoel van minderwaardigheid kan leiden. Al wat naar reünionisme zweemde, was hem vreemd. Hij koos zelfbewust positie:

Non, non! nous n'avons pas chassé le vieux Guillaume
Après quinze ans de lutte et trois jours de combats,
Pour voir, libre et vivant, notre jeune royaume
S'engloutir à jamais au sein de vos États (...)⁴⁰

In dit verband dient ook nog gewezen te worden op Weustenraads uitvoerige bespreking van de *Voyages et aventures de M. Alfred Nicolas au Royaume de Belgique, par Justin*^{***} van de hand van Joseph Grandgagnage, die daarin het Franse ultra-romantisme op de korrel nam; een thema dat bij Weustenraad was aangekaart.⁴¹ Grandgagnage was een goede vriend, wat geen beletsel was om met hem van mening te verschillen. Zo was Weustenraad niet gearmeerd van Grandgagnages taalkundig regionalisme, dat gericht was op het doen ontstaan van een eigen Belgisch Frans met ingrediënten uit de verschillende Waalse dialecten. In dezen betoonde Weustenraad zich orthodox: 'Parijs is niet alleen de hoofdstad van Frankrijk, het is bovendien de hoofdstad van de Franse taal'. Evenmin was hij het eens met Grandgagnage, toen deze in zijn publicatie *La Belgique en cas de guerre* (Liège 1840) een voorkeur uitsprak voor een alliantie met 'les puissances du nord'. Die noordelijke landen waren volgens Weustenraad conservatief en reactionair, terwijl Frankrijk, hoe antipathiek het zich ook kon opstellen, toch het land van de moderne vrijheden was.⁴²

Daartoe ongetwijfeld geïnspireerd door zijn contacten met Mathieu Polain, heeft Weustenraad zich ook op de geschiedschrijving toegelegd. Hij wijdde een artikel aan de Brusselse vrijheidsheld François Aneessens (ter dood gebracht in 1719), aan het proces tegen de heks Marie Guyen en haar verbranding in 1611, en aan een veemgericht in 1429. Hij schreef

38 De drie kritieken van Weustenraad zijn te vinden in de *Revue belge*, deel 2, 1835, p. 327-339, deel 3, 1836, p. 68-90, en deel 4, 1836, p. 164-175. Het oordeel van Séverin in: Séverin 1914, p. 92 (citaat: 'une vivante expression du sentiment national'). Pierre de Decker (1812-1891), aankomend dichter, journalist van de Gentse *Journal des Flandres* (veel later, in 1855-1857, eerste minister) die instemmend gereageerd had op het verzoek om medewerking aan de *Revue belge*, was het van harte met Weustenraad eens: 'Laten we een sterke dijk opwerpen tegen die vloed van franskiljons die ons vaderland overstroomt. Het is een nieuw soort cholera' ('Opposons une forte digue à ce torrent de Fransquillons qui inonde notre patrie. C'est un choléra d'une nouvelle espèce'). Zie: UB Luik, ms. 3038C: P.J.F. de Decker aan Th. Weustenraad, Gent 23 augustus 1835.

39 Droixhe/Ledain 2003, paragraaf II: 'Le mal belge'.

40 Uit 'Aux conquérants Parisiens', strofe 1, regels 1-4; zie: *Poésies lyriques* 1848, p. 177. Vertaling: Nee, nee! wij hebben de oude Willem niet verjaagd / Na vijftien jaar strijd en drie dagen vechten / Om te zien hoe ons jonge koninkrijk, vrij en vol leven, / Voor altijd zou worden verslonden door uw landhonger.

41 *Revue belge*, deel 1, p. 352-372 en deel 2, p. 35-68. Over Grandgagnages *Voyages et aventures de M. Alfred Nicolas* (twee delen, 1834): D'hulst 2006.

42 Séverin 1914, p. 74-75, 91-92. Toen Weustenraad in *La Tribune Grandgagnages Wallonnades* (1845) besprak, accepteerde hij diens voorkeur voor de klassieken, maar kwam hij in het geweer tegen diens ongenueanceerde aanval op de romantici. Hij achtte George Sand, Eugène Sue, Alexandre Dumas en Victor Hugo romantici van niveau. De imitatoren, de Hugotins, mocht Grandgagnage gerust over de hekel halen, 'maar maak de mensen met geest en talent, die door hen verdraaid of gekarikaturaliseerd zijn, niet verantwoordelijk voor hun zotheden' (origineel: 'mais ne rendez pas responsables de leurs sottises les hommes de génie et de talent qu'ils ont travestis ou parodiés'). Weustenraads recensie ('Lettre à l'auteur des Wallonnades') in: KB Brussel, II 26101 A.

zelfs een toneelstuk over de moord, in opdracht van graaf René van Renesse, heer van Warfusée, op de Luikse burgemeester Sébastien de La Ruelle in 1637. Zo wilde hij door middel van het toneel de geschiedenis onderwijzen. Het stuk was opgedragen aan Mathieu Polain, die ongeveer gelijktijdig in de *Revue belge* een artikel publiceerde over de laffe moord. Weustenraad zal de historische stof wel met Polain hebben doorgenomen. *La Ruelle, drame historique en cinq actes* (Liège 1836), dat zijn première beleefde op 16 maart 1836, is enkele malen opgevoerd. Het publiek was enthousiast over de patriottische vertogen waarmee het stuk bezaaid was. Maar vriend en vijand waren en zijn het erover eens dat Weustenraads literaire naam bepaald niet door dit product gevestigd is. Volgens Charlier vertoont het 'een totaal gebrek aan *vis dramatica*'.⁴³

Een apart geval is Weustenraads relatie tot abbé Guillaume Moens, van wiens hand in 1832 een publicatie verschenen was tegen de leer van Saint-Simon en die in 1836 twee deeltjes gevuld had met *Considérations* over de Belgische opstand. Moens was een eigenzinnig, moeilijk hanteerbaar persoon, een vertegenwoordiger van het antiliberale, monarchistische legitimisme van paus Gregorius XVI. Met vrijwel iedereen kwam hij overhoop te liggen; niet alleen met Saint-Simonisten en antiklerikalen, maar ook met de chef der klerikalen in het bisdom, mgr. van Bommel, die hem in 1831 schorste als onderpastoor en in 1833 verbood nog langer godsdienstonderricht te geven. Het conflict werd in 1841 bijgelegd en Moens werd benoemd tot kapelaan, later tot pastoor in Tilff. Vanaf 1830 fungeerde Moens vele jaren als geheim agent voor de Nederlandse regering.⁴⁴ Van zijn orangisme maakte hij geen geheim, want, schreef hij in 1837, 'wij zijn orangist omdat wij legitimist zijn, en wij zijn legitimist omdat de belangen van een monarchaal bewind dezelfde zijn als die van de samenleving, zoals die in haar oorsprong was ingericht'; en op een andere plaats: 'De instituties van de volksregering hebben te wrange vruchten opgeleverd om bij ons nog langer in ere te worden gehouden. Wij beschouwen ze eerder als een terugkeer naar de barbaarse tijden dan als een toename van de moderne beschaving.'⁴⁵ Weustenraad besprak Moens' *Considérations*

43 *Revue belge*, deel 2, p. 145-157 ('François Anneessens'), deel 3, p. 242-246 ('Un procès de sorcellerie en 1611'), deel 5, p. 423-441 ('Tribunaux vhmiques ... 1429'); Charlier II, p. 465; Quetelet 1850, p. 15-16; Chot 1887. Het artikel van Polain over La Ruelle verscheen in deel 3, 1836, p. 181-200 ('Le banquet de Warfusée ou le meurtre de Sébastien La Ruelle 1837'). Het toneelstuk van Weustenraad werd besproken in deel 4, 1836, p. 373-286. In 1899 vervaardigde Henri Baron van La Ruelle een Waalse bewerking: *Li banquet d'Warfusaie. Drame historique ès cinq akes (...) d'après Weustenrad (...)*.

44 Over G. Moens (1795-1861): *Capitaine 1852-1869*, deel 11 (1865), p. 66-72, en Joris Sterken, 'Priester Moens, orangist en legitimist', in: *De Tijdspiegel* 8 (1953) p. 230-232, 253-255. Zie ook: Daris 1873, p. 414-419. Het werk waarin Moens de saint-simonistische leer weerlegde, is getiteld: *Revue du Saint-Simonisme ou réfutation de la doctrine de Saint-Simon*, 2 delen, Liège 1832. In 1836 verschenen zijn *Considérations sur la Révolution belge de 1830*, 2 delen, Liège 1836.

45 De citaten komen uit: G. Moens, *Réponse à M. Th. Weustenraad*, Liège 1837: (p. 30-31) 'nous sommes orangiste, parce que nous sommes légitimiste, et nous sommes légitimiste, parce que nous croyons que les intérêts du gouvernement monarchique sont les intérêts de la société, considérée dans le type de son institution primitive'; p. 26: 'les institutions du gouvernement populaire ont produit des fruits trop amers, pour être en honneur chez nous. Nous les garderons comme un retour vers les temps barbares, plutôt que comme un progrès de la civilisation moderne'.

Als orangist ontplooië Guillaume Moens gedurende vele jaren een opvallende activiteit. Brieven van Moens als geheim agent voor de Nederlandse regering zijn aanwezig in RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 17; Den Haag, NA, Archief Oorlog, inv. nrs. 257-258, 286.

Den Haag, NA, Archief Staatssecretarie inv. nr. 6043, bevat een brief van Lacroix (schuilnaam van G. Moens) aan staatsraad Van Doorn van Westcapelle. Moens had iets gehoord over plannen voor grondwetswijziging en vroeg zich af: 'Est-ce que l'avocat Dirk Doncker-Curtius n'est pas un nouveau Jottrand ou un nouveau Weustenraad? Il demande pour la Hollande, ce que ces MM. demandaient dans le temps pour la Belgique, pétitionnement général et révision de la loi fondamentale' (vertaling: 'Is die advocaat Dirk Doncker Curtius soms een nieuwe Jottrand of een nieuwe Weustenraad? Hij vraagt voor Holland wat die heren indertijd voor België vroegen, namelijk algemeen petionnement en grondwetsherziening'). Moens' allergie voor revolutionairen blijkt ook uit zijn anoniem verschenen vraag-en-antwoord-catechismus: *La morale des factieux, ou abrégé de la doctrine des révolutionnaires*, Liège 1833.

in de *Revue belge* en liet er geen spaan van heel. Daarbij ging hij in het vuur van zijn strijd lust en de dynamiek van zijn spotternij wel wat verder dan verstandig was. Zo viel hij Moens, de anti-revolutionair uit principe, ook aan als priester: 'Mijnheer, u die priester bent, hebt u ooit het Evangelie gelezen? Kent u het leven van Jezus Christus? Weet u uit naam van welke principes hij de mens is komen vrijkopen uit de slavernij? (...) Dat zijn de Vrijheid, de Broederschap en de Gelijkheid!' Moens bezorgde daarop bij de *Revue belge* een uitvoerige repliek, die in de redactievergadering van 12 maart 1837 unaniem werd afgewezen omdat ze geschreven was in 'een volstrekt incorrecte stijl'. Weustenraad had, terecht, niet aan de stemming deelgenomen; Polain, Lesbroussart en Visschers waren afwezig met kennisgeving. Moens maakte van zijn *Réponse à M. Th. Weustenraad* vervolgens een afzonderlijke publicatie, die nota bene verscheen bij de Imprimerie Jeunehomme Frères, die ook de *Revue belge* drukte. Hij gaf daarin zijn visie op de gang van zaken, waarbij hij zich prijzend uitliet over Polain, die plaatsing van de *Réponse* ongetwijfeld zou hebben toegestaan, en nam een loopje met de inconsequenties van de Saint-Simonien uit Tongeren die hij nu plotseling het evangelie hoorde preken: 'Monsieur Weustenraad heeft de begrafenis van het christendom bezongen in de *Chants de Réveil*; en niets wijst erop dat hij sindsdien de religie van Saint-Simon heeft opgegeven om terug te keren tot die van Jezus Christus, waarvoor hij overigens een hypocriet respect toont.' Ik vermoed dat de affaire rond de *Considérations* van Moens de goede verstandhouding tussen een aantal personen die bij de uitgave van de *Revue belge* betrokken waren, onder spanning heeft gezet.⁴⁶

Wat er ook van zij, het aantal bijdragen van Weustenraad aan de *Revue belge* liep na de derde Assemblée Générale op 25 juli 1837 fors terug. Dat gold ook voor de wekelijkse bijeenkomsten van de redactie: na de notulen van de vergadering van 8 augustus volgen er in het register nog verslagen van slechts twee vergaderingen, beide in november 1837, en van de Assemblée Générale van 14 januari 1838. Tijdens deze laatste, onder voorzitterschap van burgemeester Louis Jamme, werden Adolphe Borgnet en Louis Joseph Dehaut, beiden hoogleraar aan de universiteit van Luik, als nieuwe redactieleden gekozen. Het grote boek met de vergaderslagen bevat daarna nog slechts onbeschreven bladzijden.⁴⁷ Hoewel het tijdschrift regelmatig bleef verschijnen, werd de eerstvolgende Assemblée pas op 1 december 1839 gehouden. Polain droeg toen het voorzitterschap over aan Philippe Lesbroussart, terwijl François Henri Colson het secretariaat overnam van Clément Müller, die in de tussentijd de opvolger van Weustenraad was geworden. Polain kreeg voor zijn onverminderde inzet gedurende vijf jaar veel lof toegezwaaid, maar de namen van de secretarissen Weustenraad en Müller werden in het verslag niet genoemd. Wel werd de instelling gemeld van een comité consultatif van vijftien personen, onder wie Louis Jamme, Mathieu Polain, Adol-

⁴⁶ De *Considérations sur la Révolution belge de 1830*, 2 delen, Liège 1836, werden door Weustenraad besproken in de *Revue belge*, deel 4, 1836, p. 457-481. Citaat: (p. 459) 'Monsieur, vous qui êtes prêtre, avez-vous jamais lu l'Évangile? connaissez-vous la vie de Jésus Christ? savez-vous au nom de quels principes il est venu racheter l'homme de l'esclavage? (...) Ce sont la Liberté, la Fraternité et l'Égalité.' Moens' repliek was besproken in de redactievergadering van 12 maart 1837; zie: UB Luik, ms. 2280 D, blad 81 recto: 'Cet article étant écrit d'un style absolument trop incorrect, la commission décide à l'unanimité qu'il ne peut être admis et que l'auteur sera prévenu du motif du rejet.'

Moens' *Réponse à M. Th. Weustenraad*, Liège 1837, verscheen enkele maanden later, in mei 1837. Citaat: (p. 27) 'M. Weustenraad a chanté les funérailles du christianisme dans les *Chants de Réveil*, et rien ne nous annonce que depuis il ait abandonné la religion de Saint-Simon pour retourner à celle de Jésus Christ, pour laquelle il montre un respect hypocrite.'

⁴⁷ UB Luik, ms. 2280 D, bladen 85 verso-89 recto.

phe Borgnet, Joseph Grandgagnage, Clément Müller en ... Theodoor Weustenraad.⁴⁸

Philippe Lesbroussart en Henri Colson begonnen met nieuw élan en wisten 'Brussel' in 1840 en 1841 te bewegen tot het verstrekken van subsidies, waardoor een schuld van 1200 francs, als gevolg van wisselingen in het administratief beheer, kon worden gedelgd. In december 1842 was het aantal abonnees teruggelopen tot 300 en was er geen geld meer voor honorering van de auteurs. Het ministerie kende begin 1843 desgevraagd 750 francs toe. Lesbroussart dankte de minister voor 'dit nieuwe bewijs van welwillendheid waardoor het voortbestaan van de onderhavige publicatie verzekerd wordt'.⁴⁹ Maar in de herfst van 1843 moest toch worden besloten de uitgave van de *Revue belge* te beëindigen. Op 19 januari 1844 werd de exploitatie overgedragen aan Félix van Hulst, behoudens goedkeuring van de leden. Die gingen in een algemene vergadering op 23 januari akkoord. In maart 1844 – ruim twee maanden te laat – kwam het laatste nummer van de pers. Félix van Hulst zette het werk voort met de *Revue de Liège*. De ambitie was, zo bleek al uit de titel, bescheidener, en dat gold ook voor de inhoud, die niet meer algemeen-cultureel was, maar sterk gericht op de literatuur.⁵⁰

Van de *Revue belge* zijn in totaal 25 delen verschenen. De historiografie had er naast de literatuur een sterk accent gekregen. Het tijdschrift was gedurende de negen jaar van zijn bestaan 'het brandpunt van het intellectuele leven in Luik' geweest. Maar de opzet om de Association met haar tijdschrift een nationale uitstraling te geven slaagde niet. Geen van de geplande 'bijkantoren' in andere steden is van de grond gekomen. De 'esprit de clocher' en Brusselse argwaan tegen de 'cité mosane' waren er mede oorzaak van dat de *Revue belge* een Luikse aangelegenheid bleef.⁵¹

Nationaal Belgisch dichter

Ook als dichter gaf Theodoor Weustenraad blijk van grote maatschappelijke betrokkenheid. Zijn Franstalige gedichten zijn als een commentaar – kritisch, polemisch, vaak geestdriftig, soms spottend – op het politieke, culturele, economische en sociale leven om hem heen. Met volle overtuiging heeft Weustenraad gewerkt aan het creëren van een eigen Belgische identiteit op literair terrein. De 'nationale' gedichten die hij schreef, vestigden zijn naam als dé dichter van de jonge Belgische staat. Ze werden gedragen door zijn enthousiast engagement. Met profetische uitspraken onderstreepte hij het verheven karakter van zijn poëtische opdracht. Die was bovenal ernstig van aard; voor een glimlach was er geen plaats.

⁴⁸ Philippe Lesbroussart (1781-1855), administrateur-generaal van het publiek onderwijs, vanaf 1835 hoogleraar Franse letterkunde aan de Luikse universiteit (emeritaat 22 augustus 1848).

François Henri Colson (1814-1854), leraar 'rhétorique' (hoogste klas) aan het Luikse atheneum.

⁴⁹ ARA Brussel, Enseignement Supérieure, inv. nr. 279: Lesbroussart aan de minister, 10 februari 1843. Citaat: 'ce nouvel acte de bienveillance qui assure la durée de la publication dont il s'agit.'

⁵⁰ De *Revue de Liège* verscheen gedurende vier jaar, van 1844 tot december 1847. Weustenraad wordt door Cordewiener 1972, p. 279, genoemd als medewerker, maar een bijdrage van zijn hand ontbreekt. Wel werd in deel 4, 1845, p. 473-478, zijn gedicht 'La Charité' kort besproken en grotendeels afgedrukt.

Ulysse Capitaine prees Félix van Hulst voor de inzet waarmee hij het werk van de Association had voortgezet, maar vond het dieptreurig dat in Luik, waar in de achttiende eeuw Verlichtingsliteratuur van de bovenste plank was uitgegeven, anno 1850 geen enkel literair, artistiek of archeologisch tijdschrift meer bestond. Zie: Capitaine 1850, p. 219.

⁵¹ De notitie waarmee de *Revue belge* in deel 25, 1843, p. 307-308 door de 'commission directrice' werd uitgeluid, is gedateerd op 1 maart 1844. Op de binnenkant van de omslag van deel 1, 1835, van een exemplaar uit de UB Luik, bevindt zich een notitie over de overdracht van het tijdschrift aan Félix van Hulst. Dit exemplaar werd tentoongesteld als no. 398 op de Exposition 'Le Romantisme au pays de Liège', 10 septembre – 31 octobre 1955 in het Musée des Beaux-Arts te Luik.

Onder de naties van het Europese vasteland liep België voorop in de toepassing van de moderne techniek bij de ontwikkeling van een spoorwegnet en van de staalindustrie. Weustenraad maakte de locomotief en de hoogovens tot voorwerp van zijn poëzie en bezorgde België zodoende ook literair een Europese primeur.

Op 16 februari 1841 schreef Charles Rogier hem een kort briefje: 'Ik reken nog altijd op u voor de 20e en het zal me aangenaam zijn per omgaande van u te horen of u zult komen met uw locomotief.'⁵² Rogier, toen minister van openbare werken, had voor 20 februari, de zaterdag vóór Carnaval, een groot aantal personen uit de politieke en de literaire wereld geïnviteerd in zijn ambtswoning, gelegen tegenover de Schaerbeekse poort in Brussel. Bij het gezelschap was ook de jonge letterkundige Charles Potvin (1818-1902), die er in gesprek raakte met de dichter en uitgever Ernest Buschmann (1814-1853). Wat die middag gebeurde kon hij zich later nog scherp voor de geest halen:

'Op een gegeven ogenblik vroeg Rogier om stilte. Een nog jonge man met een lange neus en een ascetisch voorkomen ging bij de marmeren schoorsteenmantel staan en begon:

*Symbole intelligent de force créatrice,
Du canon détrôné sublime successeur,
Héraut d' un avenir de paix et de justice,
Salut, ô noble Remorqueur!
Salut, géant d'airain aux brûlantes entrailles ...*

Vanaf de eerste versregels had de dichter zijn publiek voor zich gewonnen. Hij was begonnen met verheven stem en ging op die toon door, rustig en duidelijk sprekend, evident geïnspireerd door *Die Glocke* van Schiller. Impressies van onze nieuwe industrie wisselde hij af met beschouwingen van filosofische aard. Hij declameerde vele minuten lang. Daarbij koos hij steeds voor verschillende verslengtes zonder te vervallen in het hoog lyrische. Hij declameerde maatvast, beheerst, sonoor, met gedragen stem. Daar zag je de locomotief als het ware tot stilstand komen "stervend van de honger en de dorst", en daar zag je hem een tunnel in snellen, daar aankomen op zijn bestemming. De dichter richtte zich daarbij tot de duistere profeten die over zijn land twijfels hadden uitgesproken:

Oh! ne blasphémez plus l'oeuvre des barricades!

Het dichtstuk eindigde als een hymne:

*Sois donc béni, géant, soit béni d'âge en âge,
Toi qui, pour nous sauver, vins achever l'ouvrage
Commencé par la Liberté!*

Iedereen was diep onder de indruk. Iedereen was verrukt. En in een hoek van de zaal, mijn hand in die van Ernest Buschmann, voelden wij dezelfde diepe emotie. De poëzie had onze spoorwegen als het ware gewijd en leek ook onze natie te wijden.'⁵³

52 KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, 'mardi 16' [16 februari 1841]. Citaat: 'Je compte toujours sur vous pour le 20; et il me sera agréable d'apprendre sans aucun retard que vous m'arriverez avec votre remorqueur.'

53 Potvin 1882, p. 369-370. Potvin dateerde de gebeurtenis abusievelijk op Carnavalsdinsdag 1840. De oorspronkelijke tekst luidt: 'A un moment donné, le ministre réclama le silence; alors un homme encore jeune, au long nez, à la figure ascétique, s'adosa au marbre de la cheminée et commença: Symbole intelligent [etc.]. Dès les premiers vers l'auditoire était conquis. Le poète l'avait

11 196 207

46

Sois donc béni, géant, sois béni d'âge en âge,
 Toi qui, pour nous sauver, vins achever l'ouvrage
 Commencé par la Liberté,
 Toi qui fis la Belgique et si belle et si forte
 Même aux regards de ceux qui la proclamaient morte,
 Et morte sans honneur, morte sans dignité,
 Qu'ils sont forcés enfin de démentir leur haine,
 De lui rendre son nom et son titre de reine,
 Et d'admirer sa royauté!

47.

Non moins propice aux vœux des peuples qui t'appellent,
 Fais pour eux, tour à tour, ce que tu fis pour nous;
 Raffermiss par la Paix les trônes qui chancellent,
 Des sombres factions désarme le courroux,
 Absorbe dans ta force et ta toute puissance
 Du genre humain entier la vaste activité,
 Et que les grands travaux de son adolescence
 Pâlissent sous l'éclat et la magnificence
 Des prodiges hardis de sa virilité!

Liège, le 17 juillet 1842.
 W. Weustenraad.

Laatste twee strofen van Le Remorqueur, autograaf Weustenraad, schoonschrift, gedateerd 'Liège, le 17 juillet 1842' (21,0 x 13,5 cm; links boven de preeg TW, 1,7 x 1,8 cm). RHCL/GAM, hs. 293.

Ook de Nederlandse oud-minister A.R. Falck (1877-1843), sinds 1839 gewaardeerd Nederlands ambassadeur in Brussel, was op de 'soirée littéraire' aanwezig. Hij schreef aan zijn vriend D.J. van Lennep: 'Een discipel van Kinker, Wuestenrath uit Maastricht, las een vers voor op 'le Remorqueur', (...) vol van treffende vergelijkingen en dichterlijke denkbeelden zoo lang het het eigenlijke onderwerp gold. Ongelukkig heeft zich deze auteur nog niet kunnen ontdoen van den revolutionnair geest (...) en deze heeft hem ter kwader ure op het veld der politiek gebracht en tot patriotieke uitboezemingen verleid.'⁵⁴ Inderdaad had Weustenraad de kans om te attenderen op de resultaten van de Belgische opstand niet aan zich voorbij laten gaan. Hij stelde België zelfs ten voorbeeld aan Europa.

*Aux peuples de l'Europe assis sur nos frontières,
Qui nous jetaient souvent un regard de dédain,
Nous avons, les premiers, enseigné tes mystères,
Et tous se sont levés pour nous tendre la main,
Et tous sont accourus pour marcher sur nos traces,
Pour tresser, avec nous, la ceinture de fer
Qui, du nord au midi, doit relier les races
Et par l'esprit et par la chair.⁵⁵*

Veel hoger reikte Weustenraads visie op de betekenis van de 'remorqueur' voor de wereld-geschiedenis, en daarin herkennen we de vroegere Saint-Simonist.

*Ce n'est plus dans le sang qu'on fonde
Un monument plein de grandeur;
Pour changer la face du monde
Nous avons, nous, le Remorqueur!*

*Regardez! le voilà! Quelle noble stature!
Que de génie empreint sur sa puissante armure!
Vingt siècles de progrès vivent sous ce métal;
Éléphant par la force, et cheval par la grâce,
Tigre par la vitesse, et lion par l'audace,
Il ne reconnaît, lui, ni maître, ni rival.*

pris de haut, il continua sur ce ton, dans un rythme calme et retentissant; évidemment inspiré de la Cloche de Schiller, il alternait les scènes de l'industrie nouvelle avec des réflexions philosophiques. Il déclama longtemps, variant la longueur des vers, sans jamais s'élever à la strophe lyrique par excellence, gardant l'ample, contenu, vibrant, sonore. Voilà le remorqueur qui s'arrête 'mourant et de soif et de faim', le voilà qui s'engloutit sous l'arche d'un tunnel, le voilà au but, et le poète s'adressa aux sinistres prophètes qui doutaient de son pays: Oh! ne blasphémez plus l'oeuvre des barricades! La pièce se terminait comme un hymne: Sois donc béni [etc.]. L'impression fut profonde. L'auditoire était transporté, et dans un coin du salon, la main dans celle d'Ernest Buschmann, nous confondions notre émotion vive. La poésie avait consacré nos chemins de fer et semblait consacrer notre nation.' [vertaling van de drie poëziefragmenten: Intelligent symbool van scheppende kracht, / Verheven opvolger van het onttroonde kanon, / Heraut van een toekomst van vrede en gerechtigheid, / Gegroet, o edele Locomotief! Gegroet, bronzen reus met brandende ingewanden. — O, onthoud u voortaan van laster op het werk der barricaden. — Wees dus gezegend, reuzengevaarte, wees gezegend van eeuw tot eeuw / Jij die, om ons te redden, het werk kwam voltooien / Dat door de Vrijheid begonnen is. Zie: Poésies lyriques 1848, p. 207, 219.

⁵⁴ Falck 1861, p. 395-396; Falck aan D.J. van Lennep, 24 februari 1841.

⁵⁵ Poésies lyriques 1848, p. 208. Vertaling: De volken van Europa die aan ons grenzen, / Die vaak een minachtende blik op ons wierpen, / Hebben wij, als eersten, ingewijd in jouw geheimen, / En allen zijn ze opgestaan om ons de hand te reiken, / En allen zijn ze toegesnel om in onze sporen te lopen, / Om, met ons, de ijzeren band te vlechten, / Die, van noord tot zuid, de rassen met elkaar moet verbinden / Door de geest en het vlees.

Ni maître ! – Il en est un ! – L'homme, voilà son maître!
L'homme qui le conçut et qui lui donna l'être (...)»⁵⁶

De Remorqueur heeft de naam van Weustenraad als nationaal dichter gevestigd. Een jaar later, bij gelegenheid van de opening van de verbinding Ans (Liège-Supérieur) – Liège-Guillemins op 1 mei 1842, verscheen het gedicht in druk. Het was opgedragen aan Charles Rogier, 'fondateur du chemin de fer belge', die toen niet meer in de regering zat.⁵⁷

Van drie oude vrienden, die Weustenraad met een exemplaar van *Le Remorqueur* vereerd had, zijn de reacties bekend. Zijn oud-hoogleraar Destriveaux was ontroerd dat zijn oud-leerling aan hem gedacht had en hoopte 'dat onze laatste blikken mogen rusten op uw successen en ons laatste handgeklap dit moge begeleiden'. Lucien Jottrand was vooral verheugd dat hij bij zijn woord van dank voor het geschenk weer gebruik kon maken van 'het jij en jou waarvan we ons in goede tijden zo lang bediend hebben. In goede tijden! Ja, mijn oude makker, want de tijden van heden hebben voor velen onder ons deze kwalijke kant, dat zij velen van elkaar gescheiden hebben, en op afstanden die alle remorqueurs van de wereld niet kunnen overbruggen.' Charles Vilain XIII merkte op: 'Men moet begiftigd zijn met een wel zeer poëtische verbeeldingskracht en een sterke artistieke drang om het meest lelijke ding ter wereld, de meest onooglijke machine die de hand van de mens ooit gemaakt heeft, te bezielen, te vergeestelijken, te doen bewonderen en er bijna van te gaan houden.' Waarna hij Weustenraad verzocht om, als hij toch in de buurt verbleef, eens enkele uren op zijn kasteel in Leuth te komen doorbrengen.⁵⁸

Het succes van *Le Remorqueur* leidde Weustenraad naar een ander voorbeeld van moderne techniek: de hoogovens van Cockerill bij Seraing. Victor Hugo had kortgeleden op de literaire mogelijkheden van dit onderwerp geattendeerd. Toen hij in augustus 1840 via het Belgische Maasdal naar Duitsland reisde en in de late avond met de diligence vanuit Hoei op weg was naar Luik, op een moment van slaperigheid bij het invallen van de duisternis, 'barstten twee ronde oogappels van vuur open en schitterden als de ogen van een tijger.' Even verder zag hij 'een bek vol gloeiende kolen die zich opent en zich plots weer sluit en

56 *Poésies lyriques* 1848, p. 209. Vertaling: Niet meer in het bloed (sc. van een gewonnen oorlog) richt men op / Een monument dat getuigt van grandeur; / Om het gezicht van de wereld te veranderen / Hebben wij de Locomotief. – Zie hem daar! Wat een edele gestalte! / Wat een geestkracht gedrukt in zijn machtig pantser! Twintig eeuwen van vooruitgang leven onder dit metaal; Olifant door zijn kracht, en paard door zijn gratie, / Tijger door zijn snelheid, en leeuw door zijn moed, / Hij kent meester noch rivaal. – Geen meester? Er is er een! De mens, ziedaar zijn meester! / De mens die hem bedacht en die hem deed bestaan (...).

57 Het gedicht telt 345 versregels, verdeeld over 47 strofen, de opdracht aan Charles Rogier daarbij inbegrepen. Volgens Stas 1871, p. 6, was de opdracht aan Rogier, 'alors tombé du pouvoir', een 'acte de courage, qui honora également l'auteur et l'ancien ministre'.

Op 19 juni 1833 had Charles Rogier, toen minister van binnenlandse zaken, zijn ontwerp van wet op de spoorwegen bij het parlement ingediend. Na de goedkeuring door kamer en senaat, respectievelijk op 28 maart en 30 april 1834 werd de wet op 1 mei 1834 uitgevaardigd. De eerste locomotief op het traject Brussel-Mechelen reed 5 mei 1835. De verbinding vanuit Brussel via Mechelen richting Luik bereikte Ans (Liège-Supérieur) op 2 april 1838. Vier jaar later kwam het korte, sterk hellende baanvak tussen Ans en Luik-Guillemins gereed. Zie: Chot 1887; Thonissen 1878, p. 71; *Modernité* 2001, p. 412-413 (nrs. 439, 441 en 444-b).

58 KB Brussel, II 7714, deel 1: Destriveaux aan Weustenraad, 10 augustus 1842 (citaat: 'puissent nos derniers regards se reposer sur vos succès et les derniers battements de nos mains y applaudir!'); idem, Jottrand aan Weustenraad, 18 augustus 1842 (citaat: 'le tu et toi dont nous avons si longtemps usé aux bons temps. Aux bons temps! oui, mon vieux camarade, car les temps d'aujourd'hui ont cela de mauvais pour beaucoup d'entre nous qu'ils en ont séparé plusieurs et à des distances que tous les remorqueurs du monde ne suffisent pas pour rapprocher'); idem, Vilain XIII aan Weustenraad (citaat: 'Il faut être doué d'une imagination bien poétique et d'une verve bien puissante pour animer, spiritualiser, faire admirer et presque aimer la chose la plus laide du monde, le plus disgracieux engin que la main de l'homme ait jamais formé'). Het kasteel van Leuth ligt in het Maasdal, ongeveer 16 km ten noorden van Maastricht.

waaruit bij momenten met afschuwelijke oprispingen een tong van vuur naar buiten komt.' Het hele dal leek hem 'bezaaid met kraters in eruptie'. Hugo beleefde die hel van vonkenregens en vloeibaar staal met een mengeling van ontzag, bewondering, maar vooral afkeer. Hij beseftte welke verwoestingen onvermijdelijk door de industrie werden aangericht, zoals hij ook met spijtige berusting vaststelde dat het oude Luik een nieuwe stad werd: 'betreurenswaardige, noodlottige transformatie' van het stadsbeeld.⁵⁹ Weustenraad, die de industrie bewonderde als aanjager van een betere wereld, kende dat element van afkeer niet. Hij zette zich aan een poëtische beschrijving van het onderwerp, bekeken door een Belgische, saint-simonistische bril. Door het succes van zijn *Remorqueur* en de beschrijving van Victor Hugo, wiens proza soms letterlijk in Weustenraads verzen doorklinkt, was belangstelling voor het onderwerp verzekerd. Het vulkanisch tafereel van de hoogovens kan bovendien aantrekkelijk geweest zijn voor lezers met gevoel voor 'het sublieme', de esthetische ervaring van het huiveringwekkend genot, waarover filosofen en dichters in de jaren 1750-1825 een discours voerden.⁶⁰

Le Haut Fourneau is gedateerd 'Seraing, 2 novembre 1844'. Het gedicht telt ruim 600 versregels, verdeeld over meer dan zestig strofen van acht tot twaalf versregels. In de eerste strofen roept Weustenraad de herinnering op aan de veldslagen onder Napoleon, die helaas teveel bloed en tranen gekost hadden. Wat met wapengeweld vergeefs gepoogd was, zou nu door de industrie, in vrede en vrijheid, gerealiseerd gaan worden.

*Ici, sur un champ fauve, entre deux tours jumelles,
Éclatent, dans la nuit, deux ardentes prunelles
Aux orbites d'airain,
Dont le regard poursuit le voyageur qui passe,
Comme l'oeil d'un grand tigre immobile à sa place
Suit les traces du daim.*

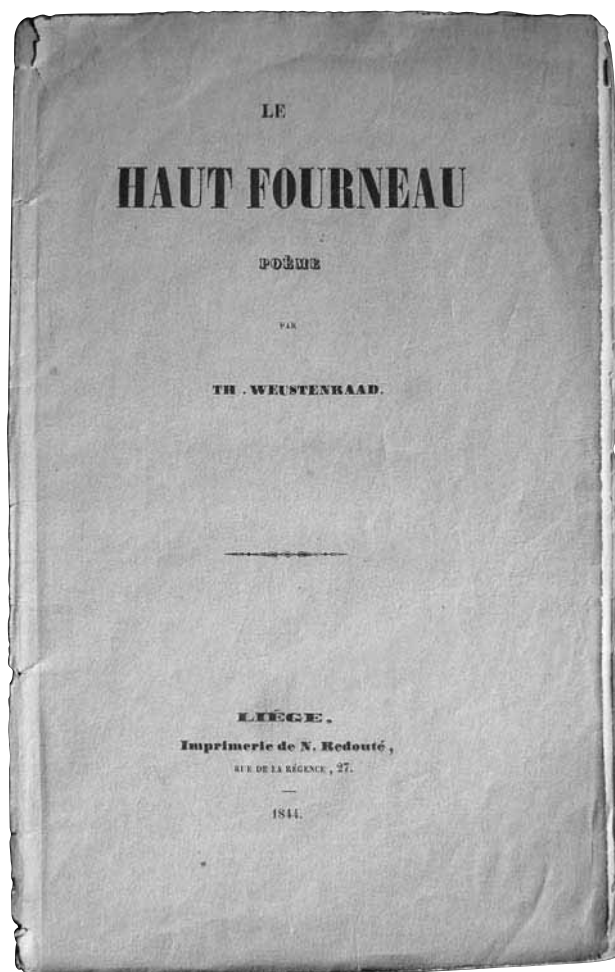
*Là, s'ouvre brusquement, se ferme, s'ouvre encore
Une gueule de feu dont le souffle dévore
L'épi, l'herbe, la fleur,
Et d'où sort, par moments, mince comme une lame,
Avec d'affreux hoquets, une langue de flamme
Qui jette une âcre odeur.*⁶¹

59 Men vindt Hugo's indrukwekkende beschrijving van de hoogovens bij nacht in: *Le Rhin, lettres à un ami*, deux tomes, Bruxelles 1842, tome 1, p. 78-80. Hugo was geen bewonderaar van de industrie. Toen hij in de buurt van Andenne (tussen Namen en Hoi) kwam, merkte hij op (p. 76): 'Le paysage est encore beau, mais on y voit apparaître un peu trop souvent la cheminée de l'usine, ce triste obélisque de notre civilisation industrielle' [Het landschap is nog mooi, maar men ziet er te vaak een fabrieksschoorsteen opdoemen, die trieste obelisk van onze industriële beschaving']. Hugo's reis door het Maasdal vond plaats in 1840, maar hij antedateerde de betreffende brieven op 1838. (Weustenraad deelde in een Note aan het slot van zijn *Haut Fourneau* abusievelijk mee dat Hugo de hoogovens van Seraing passeerde in augustus 1839.) Zie: *La Belgique, vue par Victor Hugo, textes présentés par Marie-Louise Goffin*, Bruxelles 1945, p. 59. Oorspronkelijke tekst van de citaten: 'deux rondes prunelles de feu éclatent et resplendissent comme des yeux de tigre'; 'une gueule pleine de braise qui s'ouvre et se ferme brusquement et d'où sort par instants avec d'affreux hoquets une langue de flamme'; 'toute la vallée semble trouée de cratères en éruption'; 'transformation déplorable, mais fatale!'

60 Joachim von der Thüsen, *Het verlangen naar huivering: over het sublieme, het wrede en het onheimliche: essays*, Amsterdam 1997, p. 8: 'In het sublieme is de mens aanvankelijk overweldigd door het machtige en grootse. (...) Het angstaanjagende wordt gedomesticeerd doordat het een esthetische belevenis wordt.' Op p. 34-39 ('De verschrikkelijke berg') schrijft Von der Thüsen over het sublieme in de beleving van de vernietigende kracht van vulkanen. Recente publicaties over het sublieme: Bolderdijk, Kinker en Van Hemert: *Als van hoger bestemming en aart. Het sublieme in de Nederlanden*, uitgegeven door Jürgen Pieters en Christophe Madelein, met een nawoord van Piet Gerbrandy, Groningen 2008; Christophe Madelein, *Het verhevene in de Nederlanden 1770-1830*, Gent 2008.

61 *Poésies lyriques* 1848, p. 117-118. Citaat: Hier, op een verwilderd stuk land, tussen twee gelijke torens, / Barsten in de nacht twee vurige ogen

Titelblad van *Le Haut Fourneau*,
poème, par Th. Weustenraad.
Liège, Imprimerie de N. Redouté,
rue de la Régence, 27. 1844.
Exemplaar, geschonken 'A mon excel-
lent camarade et ami Constant Ma-
terne, L'auteur Th. Weustenraad'.
Particulier bezit.

Uitgebreid beschrijft Weustenraad vervolgens de processen in en rond de hoogovens: het smelten, gieten, bewerken. Het poëtisch exposé wordt afgewisseld door filosofische beschouwingen.

Ah! l'Industrie est noble et sainte,
Son règne est le règne de Dieu;
Elle aussi gouverne sans crainte
Et par le fer et par le feu;
Mais c'est par le feu qui féconde,
C'est par le fer qui reconstruit;

open / In bronzen oogkassen, / Waarvan de blik de passerende reiziger achtervolgt, / Als het oog van een grote tijger die onbeweeglijk op zijn plaats / De sporen volgt van het damhert. // Daar opent zich bruusk, sluit zich, opent zich weer / Een mond vol vuur waarvan de adem verslindt / De aar, het gras, de bloem, / En waaruit naar buiten komt, bij momenten, dun als een mes, / Met afschuwelijke oprispingen, een tong van vuur / Die een gemene geur verspreidt.

Nog vóór Hugo werden de schitterend brandende tijgerogen en de vurige wereld van de smidse (hamer, ketting, oven, aambeeld) opgeroepen door William Blake (1757-1827) in 'The Tyger': 'Tyger Tyger, burning bright / In the forests of the night, / What immortal hand or eye / Could frame thy fearful symmetry? (...).'

A son appel, un nouveau monde
S'élança d'un monde détruit.⁶²

De dag en nacht brandende vlam, waaruit een kolom van rook opstijgt naar de hemel en waarin zich de schatten der aarde met de macht van de mens verenigen, die vurige fakkel spreekt hij toe:

A travers les déserts, comme aux temps de Moïse,
Guide les nations vers la terre promise,
Aplanis, sous leurs pas, et les mers et les monts,
Et fais régner nos fils, en Rois, sur la matière,
Pour qu'ils puissent, un jour, lever vers la lumière
Des bras libres comme leurs fronts!⁶³

Weustenraad had het concept van *Le Haut Fourneau* toegezonden aan Paul Devaux om het te plaatsen in de *Revue nationale de Belgique* nog vóór het gedicht als brochure werd uitgegeven, – de gezaghebbende, in principe niet-literaire *Revue* had dan een primeur, terwijl het voor de dichter ideale voorpubliciteit betekende. Devaux wenste hem geluk met het 'briljante werkstuk', maar was ook niet zonder kritiek. Expliciet vroeg hij Weustenraad om een versregel in de vijfde strofe waar Weustenraad de Industrie op gelijke hoogte stelt met het Kruis ('Et son trône s'élève à côté de la Croix') te vervangen door iets als 'Tous fléchit sous le joug des ses puissants lois' ('Allen buigen onder het juk van zijn machtige wetten'). Deze 'enormiteit', die ook niet goed paste in het verband en door heel wat lezers als een blasfemie zou worden ervaren, moest hij echt niet laten staan. Verder waren Devaux, Rogier en Materne het erover eens dat Weustenraad er goed aan zou doen om een aantal strofen waarin technische processen 'beschreven' werden te schrappen, hoe verdienstelijk dat op zichzelf ook gebeurd was en hoe pijnlijk het snijden in een pasgeboren geesteskind ook mocht zijn. 'Men moet bedenken dat de details van het hoogovenproces niet algemeen bekend zijn, zoals die van de remorqueur, en dat iets wat niet helder is, al gauw te lang lijkt.'⁶⁴ Maar Weustenraad veranderde niets en hij had daar vanzelfsprekend ook het recht toe. Toch had hij er beter aan gedaan de raad van zijn vrienden om het snoeimes te hanteren, op te volgen. De opmerking over teveel gedetailleerde beschrijvingen van technische processen zou door de kritiek vaak herhaald worden. Dat begon al in de eigen *Tribune*, waarin Ch.P. (Charles Périn?⁶⁵), nog wel op Weustenraads verzoek, een recensie schreef. Na de lof volgde kritiek op de vele beschrijvingen en, in aansluiting op Devaux, kritiek op Weustenraads vergoding van de industrie,

62 *Poésies lyriques* 1848, p. 122. Citaat: Oh! De Industrie is edel en heilig, / Haar rijk is het rijk van God; / Ook zij regeert zonder vrees / Door het ijzer en door het vuur; / Maat het is het vuur dat bevrucht, / Het is het ijzer dat reconstrueert; / Op zijn roep verhief zich een nieuwe aarde / Uit de verwoeste wereld.

63 *Poésies lyriques* 1848, p. 126. Citaat: Door de woestijnen, als in de tijden van Mozes, / Leid de naties naar het beloofde land, / Effen onder hun stappen zowel de zeeën als de bergen, / En laat onze zonen, als Koningen, regeren over de materie, / Opdat zij, op een dag, kunnen opheffen naar het licht / Hun armen vrij, net zoals hun gelaat.

64 KB Brussel, II 4414, deel 1: Devaux aan Weustenraad, dimanche' (circa 1 november 1844). Citaat: 'il faut songer que les détails de l'opération du haut fourneau ne sont pas populaires comme ceux du remorqueur, et que ce qui n'est pas tout à fait clair paraît plus long.'

SB Maastricht, 125 F 8 (nu onvindbaar) bevat een drukproef van *Le Haut Fourneau*, waarin door een onbekende (Devaux?) en Weustenraad zelf correcties en aantekeningen zijn aangebracht.

65 Charles Périn (1815-1905) was hoogleraar in de rechten aan de Katholieke Universiteit van Leuven en had aan de *Revue belge* meegewerkt.

de industrieel en de arbeider, die soms de blasfemie naderde (het gelijkwaardig maken van Industrie en Kruis). Ch. P. vond dat Weustenraad niet 'de dichter van de industrie, die geen dichter verdient' moest blijven, maar er goed aan zou doen terug te keren naar 'de pure, eenvoudige poëzie, de heilige poëzie'.⁶⁶

Toch kon, na de *Remorqueur*, zijn naam als lofzanger van de moderne industrie niet meer stuk. Clement Müller vroeg op 10 december 1844, of hij *Le Haut Fourneau* de volgende dag in de *Journal de Liège* mocht afdrukken. Auguste Visschers wilde zijn 'compatriote' tegen Kerstmis eindelijk eens in Luik komen bezoeken teneinde hem ook mondeling te bedanken en te feliciteren. Charles Faider was een en al lof ('u hebt van die twee industriële kolossen twee poëtische reuzengestalten gemaakt') en 'betreurde het dat zoveel tijd van uw leven wordt opgeslorpt door de politiek en door saaie functies'. De dichter-criticus Auguste Baron feliciteerde niet alleen Weustenraad, maar ook zichzelf. Immers, toen hij de *Chants de Réveil* las, had hij het al gedacht; toen hij een zekere 'Veustenraad' in de ambtswoning van Rogier *Le Remorqueur* hoorde voordragen en 'vernam dat het mijn vriend Donald' was, de auteur van de *Chants de Réveil*, had hij nog enthousiaster geapplaudisseerd; en nu hij *Le Haut Fourneau* gelezen had, kon hij concluderen: 'ik had mij dus niet vergist: er was daar dus een dichter aan het woord.' Een jaar na het verschijnen van *Le Haut Fourneau* ontving Weustenraad een brief van de administrateur van de Belgische spoorwegen, Masin, met het vererend verzoek, of hij hem toestemming wilde geven om een fragment uit beide gedichten te laten inkaderen en in de wachtkamer van alle eindstations te laten ophangen aan beide zijden van het portret van koning Leopold I. Theodoor Weustenraad leek nu toch echt de dichter des vaderlands geworden.⁶⁷

Niet alleen door *Le Remorqueur* en *Le Haut Fourneau* heeft Weustenraad zijn jonge vaderland geëerd. Hij schreef ook een aantal gedichten, waartoe expliciet nationale gevoelens hem inspireerden. Bij de geboorte van koning Leopolds eerste kind, geboren in juli 1833 maar al in mei 1834 gestorven, dichtte hij 'Imprécation' naar aanleiding van een ongepaste opmerking uit orangistische hoek. Met 'A un tribun', een lang poëem van 148 versregels, richtte hij zich tot een journalist, strijdmakker van weleer, die zijn geloof in de jonge Belgische staat was kwijtgeraakt en gemene zaak maakte met de opposanten; 'minder poëzie dan polemieek of geversifieerde journalistiek,' merkt Séverin op. Wij maakten al kennis met *Aux conquérants parisiens*. Bij de geboorte van Leopold II op 9 april 1835 schreef hij *Pour un prince*; bij de sep-

66 Bibliothèque Centrale, Luik, D 8129; exemplaar van de *Poésies lyriques*, met bijlagen, waarbij de recensie van de *Haute Fourneau* uit de *Tribune* van 13 december 1844. Citaten: 'le poète de l'industrie, qui ne mérite pas d'avoir un poète'; 'reviens à la poésie pure et simple, à la sainte poésie'. Ch. P. maakte in zijn recensie ook enkele scherpe opmerkingen bij Weustenraads verering van de industriëlen en de arbeiders: 'on est tenté de se demander, si les barons de l'industrie n'ont pas hérité quelque peu du despotisme de leurs prédécesseurs de la féodalité' [vertaling: men wordt in de verleiding gebracht zich af te vragen of de industriebaronnen niet iets geërfd hebben van het despotisme van hun voorgangers uit de feodale tijd]; 'Ils (de arbeiders) sont libres, me dis-tu? ... Belle liberté, de par Dieu! Oui, ils sont libres de travailler au delà de leurs forces et de toute proportion, pour gagner à peine de quoi végéter, eux et leur famille' [vertaling: Zij zijn vrij, zeg je me? ... Mooie vrijheid, met dank aan Onze-Lieve-Heer! Ja, ze zijn vrij om te werken boven hun krachten en buiten elke proportie waarmee ze nauwelijks genoeg verdienen om zichzelf en hun familie in leven te houden].

67 KB Brussel, II 4414, deel 1: Müller aan Weustenraad, 10 december 1844; idem, Faider aan Weustenraad, 10 december 1844 (citaten: 'Vous avez transformé ces deux colosses industriels en deux géants poétiques'; 'Quel dommage de voir tant de vos moments absorbés soit par la politique soit par d'arides fonctions'); idem, Auguste Baron (1794-1864) aan Weustenraad, 22 december 1844 (citaten: 'quand j'appris que c'était mon ami Donald'; 'je ne m'étais donc pas trompé, il y avait donc là un poète'); idem, Masin aan Weustenraad, 25 november 1845.

Particuliere verzameling Henriette Borgnet, Luik: Auguste Visschers aan Weustenraad, 17 december 1844.

Charles Faider (1811-1893), advocaat te Brussel, werkte mee aan de *Revue belge*; werd procureur-generaal aan het Hof van Cassatie.

temberfeesten in hetzelfde jaar *Prière pour la patrie*, en in 1840 *A la statue de la patrie*, het monument voor de slachtoffers van de Septemberdagen op het Martelaarsplein, dat op 24 september 1838 was ingehuldigd.⁶⁸

Humanitaire poëzie

In het voorwoord van zijn verzamelbundel *Poésies lyriques* schreef Weustenraad: 'Wij zijn een nieuw tijdperk ingetreden. Alle grote denkers zoeken een remedie voor de ontelbare kwalen die de samenleving treffen en die, bij buitensporige groei, kunnen leiden tot de ontbinding van de laatste regels van orde. Zullen zij die remedie vinden? Ik hoop het en ik geloof het. Het werk dat zij hebben ondernomen, is van goddelijke aard.'⁶⁹ Ook Weustenraad heeft aan dat werk deel willen nemen. Van de industrie had hij hoge verwachtingen voor de verbetering van de samenleving. Maar ook de mensen moesten veranderen als zij de opdracht om te werken aan een betere wereld serieus namen.

Na de *Remorqueur* en de *Haute Fourneau* schreef Weustenraad opnieuw een groot gedicht: *La Charité*. Het verscheen in december 1845 en was opgedragen *Aux Femmes*.

*Femmes! l'hiver est là dans toute sa tristesse,
Ramenant avec lui ces longs jours de détresse
Qui répandent le deuil sous plus d'un toit glacé:
Le Pauvre attend quelqu'un pour sauver sa famille;
A son foyer muet plus rayon qui brille,
Le pain a disparu, le travail a cessé.*

*Femmes, à vous le soin de veiller sur sa vie!
A vous de désarmer le bras qui le châtie,
D'alléger son fardeau, d'adoucir son destin!
Car vous êtes l'espoir et l'orgueil de la terre,
Vous êtes ce que Dieu, dans sa bonté de père,
A créé de plus noble, a fait de plus divin.⁷⁰*

Het gedicht had hoge actualiteitswaarde. Er heerste in België hongersnood, vooral in Vlaanderen, waar de lakenindustrie een crisis doormaakte en de aardappelziekte de bevolking van basisvoedsel beroofde. Bij Weustenraad nu geen revolutionaire taal meer en geen reto-

68 Séverin 1914 bespreekt de in deze alinea genoemde gedichten achtereenvolgens op de pagina's 107-117, 117-121, 53-55 (citaat p. 54 naar aanleiding van 'A un tribun': 'C'est moins de la poésie que de la polémique'), 87, 103-107, 102, 103, 121-126. De tekst van 'Imprécation' (vier strofen, in totaal 22 versregels) werd herdrukt in *Le Patriote* van 3 november 1901, zie: ARA Brussel, Papiers Banning, inv. nr. 27. De autograaf van het nooit uitgegeven gedicht 'A un tribun, polémique à un journaliste belge – juillet 1833', bevindt zich in: RHCL/GAM, hs. 295. Vooralsnog is niet duidelijk wie met die *Tribun* bedoeld wordt. Was het misschien Jaminé? Nader onderzoek zou gegevens kunnen opleveren die deze veronderstelling bevestigen.

69 *Poésies lyriques* 1848, Préface, p. II: 'Nous sommes entrés dans une ère nouvelle. Tous les grand penseurs cherchent un remède aux maux sans nombre qui affligent la société, et dont l'excès pourrait amener la dissolution des derniers liens de l'ordre. Le trouveront-ils? Je l'espère et je le crois. L'oeuvre qu'ils ont entreprise est divine.'

70 *Poésies lyriques* 1848, p. 257-258. Het gedicht telt daar 31 strofen van zes versregels. Citaat: *Vrouwen! De winter is daar in al zijn triestheid, / Weer met zich brengend die lange dagen van nooddruft / Die de rouw verspreiden onder meer dan een bejzeld dak. / De Arme wacht op iemand die zijn familie komt redden. / In zijn zwijgende haardstede glanst geen sprankje licht, / Er is geen brood meer, en geen werk. // Vrouwen, aan u de zorg om te waken over zijn leven! / Aan u de taak om het wapen te ontnemen aan de hand die hem kastijdt, / Zijn last te verlichten, zijn lot te verzachten! / Want u bent de hoop en de trots van deze aarde, / U bent wat God in zijn vaderlijke goedheid / geschapen heeft als het meest edele en goddelijke.*

Séverin 1914 bespreekt *La Charité* op p. 129-139.

rische lofzang op wonderen der moderne techniek, maar een beroep op de deugd der liefdadigheid en op 'de zachte krachten die zeker winnen in 't eind', zoals Henriette Roland Holst het later zou formuleren. Weustenraad had *La Charité* al in augustus, toen het nog in statu nascendi verkeerde, aan zijn vriend Charles Faider voorgelezen. De emoties van toen hadden zich nu, bij lezing van het gedrukte gedicht, bij Faider herhaald. Hij schreef: 'U dringt door tot in de zielen, en uw nieuwe taal is van een wijding zó waar en zó machtig dat u er evenveel proselieten als lezeressen door zult krijgen. (...) Ik weet niet of ik u later in koperen munt de vreugden kan betalen die mij uw gouden munten, uw dichterlijke dukaten, geschonken hebben.' Philippe Lesbroussart zei het niet minder mooi: 'Een genereuze gedachte in roerende en harmonieuze verzen vertalen, het talent in dienst stellen van de ellende, dat is de mooiste missie van de poëzie.' Weustenraad was getroffen door de reacties. 'Mijn kleine gedicht over de *Charité* heeft een succes dat ik niet had durven hopen. Een prachtige zaak. Men vraagt en koopt het in het buitenland,' schreef hij een beetje overtrokken (want dat 'kleine gedicht' telde liefst 186 versregels; en met 'het buitenland' zal Nederlands-Limburg bedoeld zijn) in een brief aan een minister uit het kabinet Van de Weyer. Was het de katholieke minister van buitenlandse zaken Adolphe Dechamps (1807-1875)? Van Dechamps, aan wie hij twee exemplaren van *La Charité* gegeven had – een voor zijn vrouw, een voor hemzelf – ontving hij namelijk een dag later een lange brief waarin Dechamps oordeelde dat slechts vooroordelen en misverstanden liberalen en katholieken van elkaar scheidden. 'Ik heb in die prachtige bladzijden een weerspiegeling van het Evangelie gevonden,' schreef Dechamps, 'de verwoording van die gedachten die men in zijn ziel hoort zonder er de uitdrukking voor te vinden.' Hij vroeg zich af, 'hoe het toch komt dat u, die zo goed begrepen heeft wat chariteit is, niet meer sympathie heeft voor dat deel van de natie waarin die chariteit het meest ontwikkeld is.' Dechamps toonde vervolgens aan de hand van voorbeelden aan hoe diep en breed de caritatieve invloed van de katholieke kerk op de maatschappij was. Als die zou wegvallen bleef er niet meer over dan 'dampende schoorstenen en misschien zalen met filantropische bals'. Dechamps meende dan ook te moeten concluderen: 'De dichter accordeert niet met de publicist. De dichter begrijpt ons, de publicist wil ons niet kennen; de dichter oordeelt juist, de publicist minder; de een bezingt bewonderenswaardig het werk dat te danken is aan de invloed die de ander bestrijdt. Laat me geloven dat de publicist de dichter zal naderen.' Dechamps zal, denk ik, dit alles oprecht gemeend hebben. Blijkbaar had hij weinig oog voor het feit dat er tussen liberalen en katholieken fundamentele verschillen bestonden als het ging om de vraag wat de noodzakelijke condities zijn voor de geestelijke ontplooiing en de geestelijke gezondheid van de mensheid.⁷¹

71 KB Brussel, II 4414, deel 1: Charles Faider aan Weustenraad, 16 december 1845 (citaat: 'vous pénétrez dans les âmes, et votre nouveau langage est empreint d'une onction si vraie et si puissante que vous ferez autant de prosélytes que de lectrices (...) je ne sais si je pourrai payer plus tard en monnaie de cuivre les jouissances que m'auront données vos belles pièces d'or, vos dukates de poète'); idem, Philippe Lesbroussart aan Weustenraad, 24 december 1845 (citaat: 'Traduire une pensée généreuse en vers touchants et harmonieux, mettre le talent au service du malheur, c'est la plus belle mission de la poésie'); idem, Weustenraad aan een minister, 21 december 1845 (citaat: 'Mon petit poème de *Charité* obtient un succès que je n'aurais pas osé espérer. Chose inouïe ! On en demande et on en vend à l'étranger'); idem, Adolphe Dechamps aan Weustenraad, 22 december 1845 (citaten: 'J'ai trouvé dans ces pages magnifiques un reflet de l'évangile, les mots de ces pensées qu'on entend dans son âme sans en trouver les expressions'; 'comment il se fait que vous qui avez si bien compris la *Charité*, vous n'avez pas plus de sympathie politique pour cette partie de la nation où l'esprit de cette charité s'est le plus développé'; 'des cheminées à vapeur et peut-être des salles de bals philanthropiques'; 'le poète n'est pas d'accord avec le publiciste. Le poète nous comprend, le publiciste nous ignore; le poète est juste, le publiciste l'est moins; l'un chante admirablement l'oeuvre qui est due à l'influence que l'autre combat. Laissez-moi croire que le publiciste se rapprochera du poète').

Weustenraad was sterk geëngageerd met de samenleving, beroerd als ze werd door de grote veranderingen die aan het einde van de achttiende eeuw hadden ingezet en voorlopig niet zouden ophouden. Hij was zich van de dramatiek van het tijdperk waarin hij leefde zeer bewust. Over de uitkomst op de lange termijn was hij positief: wie tegen de stroom inging zou aan het kortste eind trekken; voor de vloedgolf van de democratie moest ruim baan worden gemaakt. Tegen deze achtergrond dienen de gedichten te worden geplaatst waarin Weustenraad – enthousiast of geërgerd, steeds gedreven – aan zijn verbondenheid met de mensen en de maatschappij uiting heeft gegeven: *Question* (1838), *Harmonie* (1840), *Démocratie* (1846), waarmee hij de bundel *Poésies lyriques* liet beginnen, *Aux pauvres* (1846), *L'Avenir* (1847) en *Hymne au siècle* (1847), dat hij tot sluitstuk van zijn verzamelbundel maakte.⁷² Over de laatste twee gedichten oordeelt Séverin positiever dan over *La Charité*. *Aux pauvres* vindt hij onbetekenend. Wat de inhoud betreft vind ik dit gedicht zelfs teleurstellend. Het sluit aan bij *La Charité* in die zin dat Weustenraad zich nu niet tot de bevoorrechten richt en een beroep doet op hun liefdadigheid, maar tot de armen die hij erop wijst dat materiële rijkdom niet gelukkig maakt:

*Pauvres qui souffrez en silence,
Le riche aussi souffre et gémit;
Pardonnez-lui son opulence,
Tolerez ce que Dieu permet.*⁷³

De afstand tussen de dreiging die in de *Chants de Réveil* uitgaat van de ontrechten die om wraak roepen, en de afwezigheid van iedere revolutionaire aandrift in *La Charité* en, a fortiori, in *Aux pauvres* is pijnlijk groot.⁷⁴

Toch was het grote verlangen achter de acceptatie van de gevestigde orde niet verdwenen. *L'Avenir* is een gedicht van circa 250 versregels, die verdeeld zijn over 31 ongelijke strofen. Weustenraad schildert daarin zijn droom van een nieuwe wereld, waarin, na zoveel mislukkingen – hij noemt met name Bazard en Fourier –, een nieuwe verlosser zal worden geboren.⁷⁵

*Pour mettre un pied vainqueur sur le cratère en flamme,
Fermer le gouffre ardent des révolutions,
Il faut qu'il vienne un Homme, élevé par la Femme,
Qui porte dans son sein le cœur des nations,
Qui, du globe soumis achevant la conquête*

72 Séverin bespreekt de hier genoemde gedichten achtereenvolgens op de pagina's 128, 119-120, 128, 129, 139-143 en 144-145.

73 *Poésies lyriques* 1848, p. 107. Vertaling: Armen die lijdt in stilte, / Ook de rijke lijdt en zucht; / Vergeef hem zijn overvloed, / Verdraag wat God toeliet.

74 In een voordracht, gehouden tijdens de vergadering van de Académie Royale de langue et de littérature française de Belgique op 8 maart 2003, en getiteld 'Liège-Paris 1848. Littérature, féminisme et Révolution', Bruxelles 2007, p. 4, merkte Daniel Droixhe op: 'Le temps était loin où Weustenraad militait pour le saint-simonisme et il cultivait à l'égard des masses, à la fin de sa vie, un sentiment pour le moins ambigu' [vertaling: De tijd was ver waarin Weustenraad streed voor het Saint-Simonisme, en hij cultiveerde ten opzichte van de grote massa aan het eind van zijn leven een op zijn minst tweeslachtig gevoel]. Bron: Internet via 'Daniel Droixhe', geraadpleegd maart 2008.

75 Bartier 1985, p. 91: [Dans *L'Avenir*] il (Weustenraad) retrouve le ton prophétique et le messianisme des *Chants de Réveil* pour annoncer la naissance d'un monde où les hommes connaîtront la prospérité et l'amour fraternel' [vertaling: In *L'Avenir* hervindt Weustenraad de profetische toon en het messianisme van de *Chants de Réveil* om de geboorte aan te kondigen van een wereld waarin de mensen voorspoed en broederlijke liefde zullen kennen].

Par le Soc, par la Presse et par le Remorqueur,
Joigne au sceptre du Roi la verge du Prophète,
Et la palme du Rédempteur.

Toi seul, mon Dieu ! dans ta sagesse,
Tu connais le secret des temps;
Tu connais le jour d'allégresse
Par l'homme attendu si longtemps (...)

Il viendra l'Élu de la terre,
Il viendra l'Élu du Seigneur ;
L'Olympe entendra le Calvaire
Saluer le Libérateur,
Nouvelle Isis législatrice.
Ils verront un jour sa justice
S'asseoir entre les deux sommets ;
Mais loin d'étouffer ses oracles,
Loin de renier ses miracles,
Ils rediront ses saints décrets.

Toutes les nations du globe,
Fières de se donner la main,
Pour baiser les plis de sa robe
S'élanceront sur son chemin;
Tous les peuples de l'ancien monde,
Rois de la terre et rois de l'onde,
Ressuscités par son regard,
Au bord de leurs tombes muettes
Montreront un instant leurs têtes,
Pour le voir passer sur son char.⁷⁶

Hymne au siècle heeft een bescheiden lengte: tien strofen van zes regels. Het gedicht bezingt de glorie van de eigen tijd: Tout change, tout grandit, tout marche, tout s'élève.

76 Poésies lyriques 1848, p. 280-281. Vertaling:

Om een zegevierende voet te zetten op de vlamme de krater, / Om de hevige draaikolk van de revoluties te stillen, / Moet er een Man komen, verheven door de Vrouw, / Die in zijn boezem het hart der naties draagt, / Die voltooit de verovering van de wereld, bedwongen / Door de Ploeg, door de Pers en door de Locomotief, / Die aan de scepter van de Koning de staf van de Profeet toevoegt / En de palm van de Verlosser.

Hij alleen, mijn God! In je wijsheid / Ken jij het geheim van de tijden; / Ken jij de dag van de vreugde / Door de mens zolang verwacht (...)

Hij zal komen de Uitverkorene van de aarde, / Hij zal komen de Uitverkorene van de Heer; / De Olympus zal de Calvariëberg / De Bevrijder horen begroeten, / De nieuwe wetgevende Isis. / Zij zullen zien hoe op een dag zijn gerechtigheid / Plaatsneemt tussen de twee bergen; / Maar verre van zijn orakels te smoren, / Verre van zijn wonderen te verloochenen, / Zullen zij zijn heilige besluiten herhalen.

Alle naties van de aardbol, / trots elkaar de hand te kunnen geven, / Zullen, om de plooiën van zijn gewaad te kussen / Toesnellen op zijn weg; / Alle volken van de oude wereld, / Koningen van de aarde en koningen van de zee, / Zullen, tot leven gewekt door zijn blik, / Over de rand van hun zwijgende graven / Een ogenblik hun hoofden vertonen, / Om hem op zijn zegewagen te zien voorbijgaan.

Tussen Weustenraads L'Avenir en Kinkers 'Mijne innigste gewaarwording, uitgeboezemd bij gelegenheid der inwijding van (...) Frederik, prins der Nederlanden, in de Hooge Graden der Orde' tijdens een bijeenkomst van de kapittels der Amsterdamse vrijmetselaars op 16 oktober 1817 bestaat een zekere overeenkomst. Weustenraads 'Élu', die de zegeningen, ons gebracht door Ploeg, Pers en Spoorweg, zal voltooien door de harmonie te vestigen onder alle mensen op aarde, is in zekere zin vergelijkbaar met Prins Frederik, die ook 'tot het heil der wereld uitverkoren' was en aan wie Kinker een bijna messiaanse aura verleende. Zie: Hanou 1988, deel 1, p. 372-378.

Reines des nations, la Paix et l'Industrie
 Ont détrôné la Guerre, et vaincront l'Anarchie;
 Un seul, prêtre ou soldat, ne règne plus sur tous.
 La grande Liberté, mère de notre histoire,
 A reconquis l'empire usurpé par la gloire;
 Au seul bruit des pas tout fléchit les genoux.
 (...)

Jamais le Tout-Puissant n'éleva sur nos plages
 Des phares plus nombreux pour éclairer les âges;
 Guidé par leurs fanaux, l'homme s'éloigne en paix;
 Il parcourt, triomphant, le globe qu'il explore,
 Et, grand à son départ, revient plus grand encore,
 Pour bénir le Seigneur et chanter ses bienfaits.⁷⁷

'Zwarte', kritische en satirische poëzie

Behalve patriottische en humanitaire poëzie schreef Weustenraad ook gedichten waarin niet de verbondenheid met land en volk op de voorgrond staat, maar waarin hij zwartgallig of geërgerd reageert op voorvallen of situaties die hem troffen. Zo schreef hij in de jaren 1832-1836 enkele pessimistische, 'zwarte' gedichten: *Mystère* (1832), *Chute et pardon* (1833) en *L'heure noire* (1836).⁷⁸ Ze getuigden van zijn betrokkenheid bij de in die dagen niet ongewone romantische suicide, waartoe miskende genieën, diep ontgoocheld, door hun afkeer van het bestaan overgingen. Ook België betaalde zijn tol aan 'cette funeste mode': op 18 augustus 1833 doodde de Leuvense student Louis van Beveren zichzelf met een pistoolschot en enige tijd later pleegde Adolphe Engel, een jonge landschapschilder uit Gent, zelfmoord. *Chute et pardon* was de bewerking van *Le Suicide*. *Aux mânes du jeune Vanbeveren*, dat in 1833 als losse uitgave verscheen.⁷⁹

In andere gedichten betreurde hij de verwording in het leven om hem heen en stelde hij kerk en samenleving onder kritiek: *Moeurs* (1831), *Regrets* (1833), *L'honnête homme* (1835), *Amertume* (1835) en *Aux barbares de la civilisation* (1836). Uit het laatste gedicht blijkt niet alleen dat Weustenraad zijn saint-simonistische droom had losgelaten, maar ook dat hij zwaar teleurgesteld was in de negatieve ontwikkelingen om hem heen, van de kunst, het theater, het parlement, de zeden in het algemeen.⁸⁰ Hoewel hij beseftte dat de tijden van weleer niet zouden terugkeren, verlangde hij soms terug naar het warme nest en het geloof van zijn jeugd.

77 *Poésies lyriques* 1848, p. 294, 295, 296. Vertaling: Alles verandert, wordt groter, gaat vooruit, verheft zich. –

De Vrede en de Industrie, koninginnen van de naties / Hebben de Oorlog van zijn troon gestoten en zullen de Anarchie overwinnen; / Een enkele persoon, priester of soldaat, zal niet meer over ons heersen. / De grote Vrijheid, moeder van onze geschiedenis, / Heeft het rijk, dat de roem zich wederrechtelijk heeft toegeëigend, heroverd. / Enkel op het geluid van haar voetstappen buigt alles de knieën. –

Nooit heeft de Almachtige op onze kusten / Meer vuurbakens opgericht om de eeuwen te verlichten; / Geleid door hun lichtsignalen, gaat de mens in vrede heen; / Hij loopt, triomferend, over de wereld die hij exploreert, / En, al groot bij zijn vertrek, keert nog groter weer, / Om de Heer te zegenen en zijn weldaden te bezingen.

78 Séverin 1914, p. 49-50, acht deze gedichten van geringe waarde; *L'heure noire* noemt hij niet eens.

79 Charlier 1959, p. 32-35. *Le Suicide* verscheen ook in de Brusselse krant *L'Indépendant* van 9 oktober 1833.

80 Séverin 1914, p. 49, 51-52, blijft alleen stilstaan bij *Aux barbares de la civilisation*. *Amertume* wordt door hem niet genoemd.

Mais où donc retrouver ces croyances si chères
 Qui ne devaient jamais s'altérer par le temps,
 Sainte émanation de la foi de nos pères
 Dont s'embaumaient jadis les jours de mon printemps!⁸¹

De vrijheid werd door de politieke leiders met voeten getreden, de kunst was verworpen, het theater beschamend immoreel. Zelfs het houvast dat de godsdienst vroeger bood, was door de 'barbaren van de beschaving' weggeslagen:

De la religion de nos jeunes années,
 Vous avez dépouillé nos âmes profanées,
 Et nous voilà nus aujourd'hui.⁸²

Weustenraads waardering voor het geloof zijner vaderen stond los van zijn onverminderde kritiek op de kerk en de clergé. In een hekeldicht uit 1846, dat aan Séverin niet bekend was, haalde Weustenraad, overigens in navolging van vele liberale parlementsleden, fel uit naar de hypocrisie van de kerkelijke bedienaren en de katholieke autoriteiten. Zijn *Histoire véridique et lamentable des malheurs et des persécutions de l'infortuné Retsin, affilié à la Compagnie de Jésus, ex-receveur des contributions à Jemappes, à 6000 francs de traitement*, waarvan slechts één gedrukt exemplaar en een afschrift bewaard zijn, verscheen anoniem in brochurevorm.⁸³ Het gedicht telt achttien strofen van acht regels; aan de eerste en de laatste, die qua tekst vrijwel aan elkaar gelijk zijn, is een tweeregelig refrein toegevoegd (*Quel lapin! quel lapin! / Que ce bon monsieur Retsin!*) hetgeen betekent dat de *Histoire* als lied gezongen kon worden bij antiklerikale partijtjes.

Wat was het geval? Ch. Retsin, een belastingontvanger, was wegens afpersing veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf, maar omdat zijn gezondheid te wensen overliet, werd hem eerst toegestaan zijn straf in de minder strenge Brusselse gevangenis uit te zitten en vervolgens om zich buiten de gevangenis in een hospice te laten verplegen, waarbij overigens de in het hospice doorgebrachte tijd niet op zijn straf in mindering zou worden gebracht. Maar Retsin tartte de overheden door naar Mons te gaan en zich spottend over de magistraten uit te laten. Daarop liet de minister van justitie hem overbrengen naar de gevangenis van Turnhout.

Voor de liberaal Théodore Verhaegen⁸⁴ was deze gang van zaken tijdens de kamerzitting van 22 april 1846 aanleiding tot een fel requisitoir tegen de regering, waarna in de daarop-

81 Uit: *Regrets*, in: *Poésies lyriques*, p. 49. Vertaling: Maar waar dan terugvinden dat zo kostbare geloof, / Dat de tijd niet had moeten veranderen, / Heilig uitloeiSEL van het geloof onzer vaderen / Dat eertijds de dagen van mijn jeugd met balsemgeur vervulde!

82 Uit: *Aux barbares de la civilisation*, in: *Poésies lyriques*, p. 61. Vertaling: Van de godsdienst van onze jonge jaren / Hebt u onze ontwijde zielen beroofd, / En nu zijn we naakt.

83 De *Histoire véridique* is in brochurevorm (twee dubbelgevouwen A4-tjes; tekst verdeeld over 7 pagina's) bewaard in: KB Brussel, II 36101 A (een convoluitband, bestaande uit een exemplaar van de *Poésies lyriques*, voorheen eigendom van Charles Thys, met enkele bijlagen). De auteursnaam en het jaar van verschijnen zijn niet vermeld, wel de plaats van uitgave en de drukker: 'Liège, Imprimerie de P.J. Collardin'. Een afschrift van het gedicht, bewaard in: UB Luik, Rés. 1.002 B (2), is wél voorzien van de auteursnaam 'Th. Weustenraad' en van het jaar van uitgave: 1846. Ook Chot 1887 en Thys 1891, p. 326-327 schrijven het gedicht toe aan Weustenraad. Hetzelfde geldt voor Jules Victor de le Court / G. de le Court, *Dictionnaire des anonymes et pseudonymes (XVe siècle - 1900)*, Bruxelles 1960, p. 487. In: De Theux de Montjardin, *Bibliographie liégeoise, deuxième édition, augmentée*, Bruges 1885, kol. 1024, figureerde de *Histoire véridique* nog bij de anonyma.

84 Théodore Verhaegen (1796-1862), stichter van de Vrije Universiteit Brussel, voorzitter van het Groot-Oosten van België, doctrinair liberaal, invloedrijk parlements lid.

volgende dagen een aantal beschamende confrontaties volgden. Dat gebrek aan tact en de felheid waarmee katholieken en liberalen elkaar te lijf gingen behoorden in die dagen in het Belgische parlement tot de mores. De liberalen hadden het vooral gemunt op de katholieke minister van justitie J. d'Anethan en stelden met welgevallen de onwaarachtigheid van de kerkelijke gezagsdragers aan de kaak. Nu vormde Retsins verleden ook een dankbare aanleiding. Hij was enige tijd in dienst geweest van een nuntius en hield er relaties op na met diverse hoogwaardigheidsbekleders. Los daarvan had zijn geldzucht geleid tot het opzetten van een handelkje in valse relieken. De feiten onzorgvuldig combinerend maakten de liberalen Retsin, die 'listige, jezuïetische' fraudeur, tot het 'enfant chéri' van de katholieke partij. De visie van Weustenraad week daar niet van af. In zijn *Histoire* solt hij met Ch. Retsin (bij Weustenraad heet hij Jean Retsin) als een kat met zijn nog niet doodgebeten muis. Want spotten kon hij, dat moest zelfs Stas toegeven, die zijn geest 'een weinig bijtend' noemde.

strofe 1 *Accourez tous, gens de la foire,
Bon villageois et citadins,
Je vais vous raconter l'histoire
De ce pauvre monsieur Retsin,
De cet excellent catholique
Qui nous faisait de petits saint
Et qui fabriquait des reliques
Avec de vrais os ... de lapin!
Quel lapin! quel lapin!
Que de bon monsieur Retsin!*

strofe 4 *Retsin était le camarade,
Tant il possédait de vertus,
Des grands seigneurs du plus haute grade,
Les Rhodes, Mérode et Secus.
Il puisait dans leur bourse ouverte
Toujours à cet homme de bien.
C'était pour le pauvre une perte,
Mais Retsin ne manquait de rien.*

strofe 17 *Et maintenant dans la Campine
Le bon Retsin est en prison;
Là bas en cachette il rumine
Encor quelque sainte action;
On dit, mais nous devons nous taire,
Qu'abandonné de ses amis,
Il veut dévoiler les mystères
De tous ceux qu'il a compromis.⁸⁵*

85 KB Brussel, II 36101 A, nr. 4: *Histoire* (...) Retsin, p. 1, 2, 7. Markies Ch. de Rhodes, graaf F. de Mérode en baron F. de Sécus waren katholieke kopstukken.

Vertaling van de aangehaalde strofen:

Snel allen toe, marktlui, / Goede dorpelingen en stadsbewoners, / Ik ga u de geschiedenis vertellen / Van die arme meneer Retsin, / Van die uitstekende katholiek / Die voor ons kleine heiligen maakte / En die relieken fabriceerde / Met echte beenderen ... van konijn! / Wat 'n olijkerd! wat 'n olijkerd! Die goede heer Retsin! //

Retsin was de kameraad / – Want zoveel kwaliteiten bezat hij –, / Van grote heren van de hoogste soort, / Rhodes, Mérode en Secus. / Hij putte uit hun

Een lang leven heeft Weustenraads hekeldicht niet genoten. Want de minister van justitie had in deze kwestie schone handen. Dat bleek niet alleen door het vertrouwen dat op 29 april 1846 door een parlementaire meerderheid in hem werd uitgesproken. Ook door het verdere verloop van de affaire Retsin werd het bevestigd. Retsin stierf drie maanden later in de gevangenis aan de ziekte die tot zijn voorlopige invrijheidstelling geleid had.⁸⁶

Persoonlijke lyriek

Uit het voorafgaande is wel gebleken dat Weustenraad allerm minst in een ivoren toren leefde. Maar 'de bedwelm ing, die de natuur, de religie en de kunst ons bezorgen,' was hem, zegt Séverin, gelukkig evenmin vreemd.⁸⁷ In de jaren veertig, toen Weustenraads dichterschap grijpt was, schreef hij ook 'intieme' poëzie, reflecties op eigen gevoelens en persoonlijke ervaringen. In die gedichten zijn kerk en maatschappij afwezig en verwoordt hij, in zichzelf gekeerd, wat hem bezielt, zonder retorisch te worden. Hier is Weustenraad als dichter op zijn best. Séverin schenkt aandacht aan *Rêverie* (1840), *Fantaisie* (1843), *Souvenir* (1846), *Voeu* (1847) en *Nuées* (1847); *Voeu* en *Souvenir* drukt hij compleet af.⁸⁸ Maar hij gaat voorbij aan *Mythe et réalité* (1836), een religieus gedicht over het koningschap van de doorgekroonde Christus, en aan *Prière au bord d'une houillère* (1847), een 'gebed aan de rand van een koolput', waarin als in een visioen het gesloten boek van de versteende wouden opengaat en de prehistorische natuur opnieuw tot leven komt.⁸⁹

Evenals Séverin ben ik gecharmeerd van *Souvenir*. Een gedicht, dat in negen kwatrijnen de herinnering aan een heerlijke nazomer oproept en aan een verrukkelijke gastvrouw. Ook op moeilijke momenten zal die herinnering troostend nabij zijn.

SOUVENIR   A Mme D.

Ne revieudrez-vous plus, jours de bonheur paisible!

Adieu! L'été s'envole, et l'hiver nous rappelle.

Adieu! tout un grand mois s'est enfui comme un jour,

Mais nous en garderons le souvenir fidèle;

Gardez-le, vous, à votre tour.

open beurs / Altijd ten behoeve van die rechtschapen heer. / Het was jammer voor de armen, / Maar Retsin kwam niets tekort. //

En nu in de Kempen / Zit de goede Retsin in de gevangenis; / Daar beraamt hij stiltejes / Nog een of andere heilige actie; / Men zegt, maar wij moeten onze mond houden, / Dat hij, verlaten door zijn vrienden, / De geheimen wil onthullen / Van allen die hij in verlegenheid heeft gebracht.

⁸⁶ Thonissen 1858, p. 173-177; Stas 1871, p. 8: 'son esprit un peu caustique'. Zie ook: Witte 1973 (a), p. 170 noot 192 en p. 172 noot 203. Ook in Nederland liet de affaire Retsin een spoor na. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in maart 1853 leidde tot hevige anti-katholieke reacties met als hoogtepunt de zogenaamde Aprilbeweging. In dit kader verscheen ook de anonieme brochure: Retsin, knecht van den pausselijken nuntius en koopman in reliquien van hazenpootjes, J.H. Siddré, Utrecht 1853 (22 blz.; exemplaar in UB Radboud Universiteit Nijmegen, signatuur: Br. Ned. 1853: 18). Daarin worden de regering en de protestanten van Nederland gemaand 'den Ultramontaanschen overmoed te beteugelen'. Hoe verderfelij k de 'geheime invloed' van 'de Jezuïtenpartij' kon zijn, had de affaire Retsin in België bewezen. Ter ondersteuning van die opvatting zijn de verslagen opgenomen van de discussies die daarover op 22, 23, 24, 27, 28 april en 7 mei 1846 in het Belgische parlement gevoerd werden.

⁸⁷ Séverin 1914, p. 145-146.

⁸⁸ Séverin 1914, p. 144, 146-153.

⁸⁹ Versteende wouden (Amsterdam 1999) is de titel van een boek, dat Wiel Kusters en Jos Perry wijdden aan 'mijnen en mijnwerkers in woord en beeld'.

Que de fois, loin de vous, nous causerons encore
De ces instants charmants, trop vite disparus,
Fleurs d'automne, mon Dieu, qu'un matin vit éclore,
Et que le soir ne trouva plus! ...

Que de fois, entre nous, nous redirons nos courses,
Nos champêtres festins à l'ombre d'un noyer,
Nos ébats dans les prés, nos visites aux sources,
Nos jeux auprès d'un doux foyer.

Mais que de fois, surtout, dans notre solitude,
Nous nous rappellerons avec un tendre orgueil,
La bonté sans apprêts, la grâce sans étude
De votre généreux accueil!

Peut-être, au même instant, si quelqu'écho s'éveille,
Par un retour subit vers un passé si doux,
Vous direz, à voix basse, en y prêtant l'oreille:
Écoutez! ils parlent de nous.

Nous aussi nous croirons, par un retour semblable,
Entendre votre voix et distinguer vos pas,
Et votre esprit viendra s'asseoir à notre table,
Et causer avec nous tout bas.

Ah! que le souvenir de ces douces journées
Plane sur nos hivers comme un songe enchanté;
Que d'un reflet divin il dore les années
Dont le nombre nous est compté,

Et si quelque chagrin, quelque peine secrète
Qu'un chaste et noble cœur ne peut pas révéler,
Sous un fardeau trop lourd nous fait courber la tête,
Évoquons-le sans nous troubler;

Quel qu'il soit, ange ou sylphe, il entend nos prières,
Et peut-être il viendra, prompt à nous consoler,
Arrêter, d'un sourire, aux bords de nos paupières,
Une larme prête à couler.⁹⁰

90 Poésies lyriques 1848, p. 245-247. Wie zich achter 'madame D.' verschuilt, is mij niet bekend. Vertaling:

Herinnering. Aan mevrouw D. – Zult ge niet meer weerkeren, dagen van vredig geluk!

Adieu! De zomer vliegt voorbij, en de winter roept ons terug. / Adieu! Een hele lange maand is voorbijgevlogen als een dag. / Maar we bewaren er een trouwe herinnering aan; / Houd u ze vast, op uw beurt. //

Hoe vaak nog zullen wij, ver van u, praten / Over die bekoorlijke momenten, te gauw verdwenen, / Herfstbloemen, mijn God, die een ochtend deed ontluiken, / En die de avond niet meer vond! ... //

Hoe vaak, zullen wij, onder ons, de tochten herhalen, / Onze landelijke feestmalen in de schaduw van een notenboom, / Ons stoeien in de weiden, onze bezoeken aan de bronnen, / Ons spelen bij een zacht haardvuur. //

Maar hoe vaak, vooral, in onze eenzaamheid, / Zullen wij ons herinneren met een zachte trots, / De goedheid zonder gemaaktheid, de natuurlijke gratie / Van uw gulle ontvangst. //

Misschien, op hetzelfde ogenblik, als een echo tot leven komt, / Door een plotselinge terugkeer naar een zoet verleden, / Zult gij zeggen, met zachte stem, er gehoor aan gevend: / Luister! Zij praten over ons. //

Ook wij geloven, door een soortgelijke terugkeer, / Uw stem te horen en uw voetstappen op te merken, / En uw geest zal aan onze tafel komen zitten, / En

Weustenraads ‘persoonlijke lyriek’ hield beloften in voor de toekomst. Helaas wilde het noodlot dat hij die niet heeft kunnen waarmaken.

Impasse

Weustenraads vrienden Stas en Jaminé tekenen hem niet als een zwaarmoedig mens, maar als een fluïde geest die als een vlinder honing zoog uit steeds andere kelken, een mens bij wie lach en traan, vloek en lofprijzing dicht bij elkaar lagen, een romanticus, een retor, een dichter. Die eigenschappen ontplooidde hij bovenal tijdens zijn Luikse jaren, die volgens zijn biografen Quetelet en Stas de mooiste van zijn leven waren.⁹¹ Ik heb evenwel de stellige indruk, dat hij in de vijf laatste Luikse jaren geregeld donkere dagen gekend heeft. Het lijkt een midlife crise, samenhangend met gebrek aan succes, het gevoel geparkeerd en gepasseerd te zijn, ondanks de stimulansen die van hem waren uitgegaan op cultureel gebied, ondanks of juist samenhangend mét de waardering voor zijn krantenartikelen en het succes van zijn gedichten. Zijn ‘zwarte’ poëzie uit de jaren 1832-1836, voorzover ze niet samenhangt met zijn deceptie over de politieke tegenstellingen in het jonge België en de teloorgang van zijn saint-simonistische droom, kan men nog beschouwen als zijn offer aan de mode van de tijd. Maar dat hij in de jaren 1842-1848 de zon echt niet meer zag schijnen en zó niet verder wilde, blijkt uit een aantal brieven van vrienden, die hem moed probeerden in te spreken. Zij verklaarden zijn kwaliteiten onmisbaar, prezen hem voor het jarenlang verrichte werk, en probeerden hem op andere gedachten te brengen door het openen van perspectieven en te zorgen voor werk in een ander klimaat.

De eerste brief, van 6 juni 1842, is van de hand van Paul Devaux. Hij had gehoord, dat Weustenraad zijn auditeurschap als belastend ervoer bij zijn werk als politiek journalist, anders gezegd: dat hij zich als auditeur-militair gegeneerd voelde doordat zijn alter ego in het openbaar uiting gaf aan zijn politieke ideeën. Devaux kende dat gevoel zelf ook, schreef hij, want hij ‘was er zich zeer van bewust dat, als hij de pen opnam, de schrijver het risico liep dat hij de parlementariër in verlegenheid bracht’. Hij sympathiseerde te meer met Weustenraads gevoelens, omdat hij hem tot het kleine aantal mensen rekende die hun rol als schrijver serieus namen en begrepen hoe groot de invloed van de politieke journalistiek in België was. Hij meende dat hij hem al eens gezegd had, ‘dat naar mijn mening uw plaats in Brussel is; daar alleen zult u zijn wat u kunt zijn.’ Dagelijks invloedrijke politiek bedrijven kon alleen, vond Devaux, als men zich bevond op de plek waar de staatszaken gedaan werden. Hij vertelde niets nieuws als hij erop wees dat indertijd de ideeën van de Luikse *Politique* pas gerealiseerd konden worden door de Brusselse *Courrier des Pays Bas*. Wat Weustenraad in Luik niet lukte – Devaux dacht hierbij duidelijk aan het salaris – kon hij in Brussel waarschijnlijk wél krijgen, nog los van de kleine voordelen die voor ‘hommes de lettres’ in de hoofdstad

zachtjes met ons keuvelen. //

Oh! Moge de herinnering aan die zoete dagen / Als een betoverend gezang zweven over onze winterdagen; / Moge ze een gouden glans geven aan de jaren / Waarvan het aantal voor ons geteld is, //

En als enig verdriet, enige geheime smart / Die een onschuldig en edel hart niet kan verklaren, / Ons onder een te zware last het hoofd doet buigen, / Laten we haar (de herinnering) dan gerust oproepen; //

Wat ze ook zij, engel of luchtgeest, ze verhoort onze beden, / En misschien zal ze komen, troostvaardig, / En tegenhouden, met een glimlach, aan de rand van onze oogleden, / Een traan die op het punt staat te vloeien.

91 Quetelet 1850, p. 7; Stas 1871, p. 5.

waren weggelegd. Maar bovenal ging het toch om het verkrijgen van een gerespecteerde positie in de wereld van de politieke pers. Vandaag had Devaux met Coché-Mommens gesproken, de uitgever van de *Observateur*,⁹² die er wel oren naar had. Coché zou binnenkort naar Luik gaan en kon er dan met Weustenraad eens rustig over spreken. Als er overeenstemming bereikt werd, zou Weustenraad zijn geliefde Luik moeten verruilen voor Brussel. Maar als hij als volksvertegenwoordiger gekozen zou worden – blijkbaar had Weustenraad zich over dit voornemen uitgelaten – moest hij een verhuizing naar Brussel ook accepteren. De mening van Devaux was duidelijk: 'Ik wil u niet verhelen dat ik vurig wens dat mijn idee gerealiseerd wordt. (...) Aan het hoofd staan van deze krant, de opinielider van de liberalen, betekent dat niet duizend maal meer dan volksvertegenwoordiger zijn?' Waaraan Devaux nog toevoegde dat hij de invloed van zijn eigen schrijverschap veel groter achtte dan zijn rol als parlementariër.⁹³ Jammer, maar het plan ging niet door, wat daarvan ook de reden geweest is. Enkele maanden later, op 9 december 1842, deed Devaux opnieuw een poging. Hij was in onderhandeling met de hoofdredacteur en de uitgever van de *Émancipation* over een wijziging van de politieke koers van de krant. Als die actie met succes bekroond zou worden, zou hij Weustenraad graag aan de redactie van die krant verbinden.⁹⁴

Toen zich in februari 1844 opnieuw een mogelijkheid voordeed om Weustenraad een goede positie te bezorgen in de wereld van de Brusselse pers, kwamen zijn vrienden Rogier en Lebeau in het geweer. Op donderdagavond 15 februari 1844 schreef Charles Rogier aan Weustenraad dat de actionarissen van de *Observateur* besloten hadden de krant van de hand te doen en dat Coché-Mommens aan Desoer het aanbod had gedaan om ze over te nemen. Desoer exploiteerde in Brussel de *Journal de Belgique*, met 800 abonnees. Als deze krant in de *Observateur* opging, zou in Brussel een krachtig liberaal dagblad met 2000 abonnees blijven bestaan. Mede op advies van vrienden had Rogier al met Desoer besproken dat Weustenraad bij uitstek geëquipeerd was om de politieke leiding van de krant op zich te nemen. Rogier had vernomen dat Weustenraad van plan was om de *Tribune* te verlaten, van zijn standpunt uit gezien misschien terecht. Maar de journalistiek opgeven stond in zijn positie gelijk aan het opgeven van de politieke carrière, aldus Rogier. 'Aan het hoofd geplaatst van een invloedrijke krant in de hoofdstad, zou je in die politieke carrière op een waardige wijze terugkeren en je verzekerd weten van de middelen om er in de toekomst een rol in te spelen waartoe je door je antecedenten, je talent en je karakter geroepen bent.' Natuurlijk moest hij de beslissing niet lichtvaardig nemen en moest Desoer hem tenminste het equivalent garanderen van wat hij in Luik opgaf. Voor een rationeel liberaal blad was in Brussel een mooie rol weggelegd en het verdwijnen van de *Observateur* zou voor de liberale opinie funest

⁹² De *Observateur*, uitgegeven door Coché-Mommens, verscheen vanaf december 1835 en had in 1840 ruim 1500 abonnees. Op 16 maart 1844 werd het blad eigendom van de 'Société de l'Alliance'. Van toen af was het, zegt Vermeersch, 'de "chef de file" van het doctrinaire en exclusieve liberalisme, vrijzinnig en anti-klerikaal. Zie: Malou 1843, p. 300-301; Warzée 1845, p. 108; Vermeersch 1958, p. 84-86.

⁹³ KB Brussel, II 7714, deel 1: Devaux aan Weustenraad, 6 juni 1842. Citaten: 'j'ai très bien su en prenant la plume que l'écrivain risque de compromettre la carrière du représentant'; 'qu'à mon avis votre place est à Bruxelles. Ce n'est que là que vous serez ce que vous pouvez être'; 'Je ne vous cache pas que je désire beaucoup que mon idée puisse se réaliser. (...) Être à la tête du journal, chef de file de l'opinion libérale, n'est-ce pas mille fois plus qu'être représentant?'

⁹⁴ Cordewiener 1972, p. 88 noot 1 (De brief van Devaux aan Weustenraad d.d. 9 december 1842 berust in de particuliere collectie Henriette Borgnet, nu beheerd door de Luikse hoogleraar Jacques Stiennon). De *Émancipation* had in 1839 bijna 2600 abonnees, in 1842 aanmerkelijk minder, namelijk 1905. In 1843 kreeg het blad een andere uitgever. Zie: Malou 1843, p. 300-301; Warzée 1845, p. 99-100.

zijn. 'De gekende naam van Desoer als eigenaar en die van jou als directeur zouden de onderneming uitstekend profileren en haar succes verzekeren.'⁹⁵

Twee dagen later – Weustenraad had de brief van 15 februari nog niet kunnen beantwoorden – vroeg Rogier of Weustenraad niet naar Brussel kon komen voor een gesprek met enkele personen die bij de renovatie van de *Observateur* betrokken waren, want als Weustenraad de directie van het blad op zich zou nemen, moesten er goede afspraken gemaakt worden, ook over Weustenraads jaarsalaris en de garantietermijn.⁹⁶

Op 23 februari 1844 schreef Lebeau aan Weustenraad een lange brief, die getuigde van grote betrokkenheid bij de Belgische staat, bij de liberale zaak en bij Weustenraad persoonlijk. Er opende zich, schreef Lebeau, voor Weustenraad een mogelijkheid om bevrijd te worden van het administratieve juk – bedoeld is natuurlijk het auditeurschap – en zich in volle vrijheid te wijden 'aan de politieke loopbaan, waartoe u zich, met hoofd en hart, welbewust geroepen voelt.' Naar verluidt voelde Desoer ervoor om Weustenraad aan het hoofd te stellen van de vernieuwde *Observateur*. De weerzin die Weustenraad momenteel koesterde tegen het publicistische werk, kon volgens Lebeau niet anders dan van tijdelijke aard zijn, want 'het politiek bedrijf is het werk, de passie van de intelligentsia en van de keur der vrienden.' Lebeau had zelf soortgelijke gevoelens gekend en had er in 1839 voor gekozen om als gevolmachtigd minister bij de Duitse Bond in Frankfurt te worden geplaatst. Al na twee maanden had hij spijt. Hij wilde Weustenraad waarschuwen: 'U verkeert, geloof ik, mijn beste Weustenraad, in een van die momenten van dégoût die bijzonder geëigend zijn om een dwaasheid te begaan, een extreme beslissing te nemen, waarvan u gegarandeerd binnen zes weken na uitvoering spijt zult hebben.' Ook Weustenraads dromen over een verre reis vond Lebeau maar gevaarlijk, want, nog afgezien van huiselijke plichten, maakte hij zich illusies over het effect van zo'n verblijf in het buitenland. Natuurlijk begreep Lebeau dat de tegenzin in het werk als auditeur-militair én als publicist hem het leven momenteel zwaar maakte, maar dat was toch geen reden om zijn journalistiek werk te staken en zodoende zijn politieke doodvonnis te tekenen. Hij moest van die dégoût af zien te komen door het vinden van een goed, solide equivalent, en dat lag nu voor het oprapen. 'Als Desoer naar u toekomt, grijp dan die unieke gelegenheid om u in Brussel te vestigen, om in ons midden te komen leven, om onze emoties te delen, om u te verbinden met onze strijd, om samen te werken met uw vrienden voor de overwinning van een zaak waaraan al twintig jaar onze gemeenschappelijke inspanningen gewijd zijn en waarvan het succes vanwege de lafheid van enkele overlopers wel kan worden verdaagd maar niet serieus in gevaar gebracht.' Tevens wilde Lebeau zijn vriend wijzen op zijn plichten. 'Wie Belg is, burger van dit jonge en mooie land, dat zo'n briljante toekomst tegemoet kan gaan, heeft de plicht zich te wijden aan het werk van de beschaving ervan, hoe zwaar, hoe moeilijk dat soms kan zijn. Een natie kan niet in een enkele dag gevestigd worden; daarvoor is de toewijding, de volharding, de energie van tenminste een generatie nodig. Wees geen verrader van een zaak die u zo moedig gediend

95 KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, 'jeudi soir' (15 februari 1844, immers poststempel van 16 februari 1844). Citaten: 'Placé à la tête d'un journal influent dans la capitale, ce serait y [dans la carrière politique] rentrer d'une manière tout à fait digne et t'assurer les moyens d'y jouer dans l'avenir une rôle auquel t'appellent tes antécédents, ton talent et ton caractère'; 'Un nom connu comme celui de Desoer en qualité de propriétaire, comme le tien en qualité de directeur donnerait à l'entreprise un grand relief et assurerait son succès.'

96 KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, 'samedi soir' (17 februari 1844).

hebt tot nu toe.' En Lebeau besloot met een oproep aan zijn vriend 'in de naam van het land, in de naam van uw antecedenten, van uw plichten, van de vriendschap, om, als de gelegenheid zich aandient, die aan te grijpen om uw vrije wil te herwinnen en nieuwe diensten te bewijzen aan onze schone zaak.'⁹⁷ Retoriek, maar uit het hart en welgemeend. Alsof Weustenraad het zelf had geschreven. De brief zal zeker indruk op hem gemaakt hebben.

Op zaterdagavond 24 februari 1844 berichtte Rogier aan Weustenraad dat de onderhandelingen over de vernieuwing van de *Observateur* vrijwel afgerond waren en dat nu de hoofdredacteur moest worden gekozen. Voor Weustenraad was dit het moment om in Brussel een invloedrijke en gerespecteerde positie ('une position considérable et considérée') te verwerven. Een salaris van vijf- à zesduizend francs moest mogelijk zijn. De directie voeren van het voornaamste orgaan van de liberale opinie in België was niet te vergelijken met Weustenraads werk bij de *Tribune*. Rogier wilde verder niet te veel aandringen; Weustenraad moest de beslissing zelf nemen, niet onder druk van vrienden. Mocht hij de directie van de *Observateur* op zich willen nemen, dan diende hij op korte termijn met de raad van actionarissen, meer in het bijzonder met Théodore Verhaegen, tot een akkoord te komen, en dat zou wel lukken.⁹⁸

Dat akkoord is er niet gekomen. Waarschijnlijk heeft Weustenraad de stap niet durven zetten. Hoewel hij beseftte dat een carrière in de juridische wereld niet meer voor hem was weggelegd, heeft hij de keuze voor een baan als hoofdredacteur in een volledige dagtaak toch niet durven maken. De 'dégoût' was te sterk, en Luik verlaten kostte teveel moeite, vooralsnog althans. Maar de onvrede zou hem blijven kwellen.

Toen Weustenraad aan het begin van het academiejaar 1845-1846, samen met onder meer Mathieu Polain en André van Hasselt, benoemd werd tot 'agrégé non chargé de cours' aan de universiteit van Luik, wat in de praktijk niets voorstelde, was dat volgens zijn correspondent Charles Faider toch wel een felicitatie waard, hoewel het nu tijd werd 'dat de Académie, door haar keus op u te laten vallen, een goed dichter in haar schoot opnam'.⁹⁹

Begin november 1846 ontving Weustenraad een lang epistel van Philippe Bourson uit Brussel, dat inging op de twijfels waarover Weustenraad zich blijkbaar tegenover hem had uitgelaten. Hij schreef: 'Uw brief heeft mij niet verbaasd. U verkeert in een situatie, waarin de geest zich bevindt als hij gebroken heeft met zijn vroeger geloof zonder een nieuw geloof

⁹⁷ KB Brussel, II 7714, deel 1: Lebeau aan Weustenraad, '23 février' (niet nader gedateerd). Citaten: 'à la carrière politique, pour laquelle vous avez, comme tête et coeur, une vocation décidée'; 'La politique est l'affaire, la passion des intelligences et des amis d'élite'; 'Vous êtes, je crois, mon cher Weustenraad, dans un de ces moments de dégoût éminemment propre à inspirer une sottise, un parti extrême, dont vous vous repentiriez certainement six semaines après l'exécution'; 'Si Desoer vient à vous, ne négligez pas cette occasion unique de vous fixer à Bruxelles, de venir vivre au milieu de nous, de partager nos émotions, de vous associer à nos luttes, de concourir avec vos amis au triomphe d'une cause à laquelle depuis vingt ans nos communs efforts sont voués et dont le succès peut bien, grâce à la lâcheté de quelques transfuges, être ajourné mais ne saurait être sérieusement compromis'; 'Quiconque est belge, citoyen de ce jeune et beau pays, auquel un si brillant avenir peut être réservé, a le devoir de se consacrer à l'oeuvre de sa civilisation, quelque lourde, quelque pénible que puisse devenir parfois cette oeuvre. Ce n'est pas la tâche d'un jour de fonder une nation, il y faut le dévouement, la persévérance, l'énergie d'une génération au moins. Ne soyez pas le déserteur d'une cause que vous avez si courageusement servie jusqu'ici'; 'au nom du pays, au nom de vos antécédents, de vos devoirs, de l'amitié, de ne pas rejeter, si elle s'offre, l'occasion de récupérer votre libre arbitre et de rendre à notre belle cause de nouveaux services.'

⁹⁸ KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, 'samedi soir' (niet nader gedateerd).

⁹⁹ Weustenraads benoeming geschiedde volgens organiek besluit van 22 september 1845. Door de bepaling in 1853 dat er geen 'geaggregeerden', die niet tot het 'corps enseignant' behoorden, meer zouden worden benoemd, kwam aan deze betekenisloze institutie een einde. Zie: Le Roy 1869, p. 48, p. 73 noot 51, kol. 746-747.

KB Brussel, II 7714, deel 1, Charles Faider aan Weustenraad, 16 december 1845 (citaat: 'qu'en vous choisissant, l'Académie appelle dans son sein un bon poète').

te hebben aangenomen.' Voor Bourson was het duidelijk in welk nieuw geloof Weustenraad troost moest vinden en daarvoor probeerde hij hem te winnen. Evenals Weustenraad was Bourson indertijd aanhanger geweest van het Saint-Simonisme en de droom van een maatschappijhervorming had hem nog altijd niet losgelaten. Nu was het Charles Fourier (1882-1837) die hem de weg had gewezen. Centraal in Fouriers ideeën over een nieuwe samenleving stonden de 'phalanstères', communes van tweeduizend personen waarin Werk, Kapitaal en Talent samen het optimale leven mogelijk maakten. In België werd het fouriërisme uitgedragen door de Fransman Victor Considérant, met wie Bourson in relatie stond. Net zoals dat bij de eerste missie van de Saint-Simonisten het geval was geweest, was de Brusselse en Luikse intelligentsia zeer in de sociale hervormingsideeën geïnteresseerd. Tot die groep behoorde ook Weustenraad, die in de *Tribune* van 10/11 juni en 2 juli 1846 hoofd-artikelen aan de sociale problematiek had gewijd.

Bourson heeft in zijn vroegere saint-simonistische commilito ongetwijfeld een potentiële bekeerling gezien. Maar Weustenraad was sceptisch. 'Wij moeten ons bezighouden met het werk dat nú verricht moet worden en het heden niet opofferen aan een min of meer verwijderde toekomst,' had hij Bourson geschreven. Bourson van zijn kant pleitte voor een aanpak van de sociale problematiek buiten het politieke strijdperk om. De sociale situatie werd er volgens hem niet beter op, of nu de ene partij of de andere in de politieke arena de overwinning behaalde. Zo gauw een bepaalde partij aan de macht was, ging ze handelen naar de mogelijkheden en de behoeften. 'Men heeft Rogier niet zonder reden verweten,' schreef Bourson, 'dat hij, toen hij minister van binnenlandse zaken was, katholieker regeerde dan De Theux, en als de heer Van Bommel ooit voorzitter van de ministerraad zou worden, zou ik niet verbaasd zijn dat hij zich als een ijverig remmer van de aanmatigheden van de geestelijkheid zou ontpoppen.' De puur politieke kwesties achtte Bourson in wezen leeg. Weustenraads ideeën over wat te doen stond konden heel goed met die van het fouriërisme verenigd worden. Voor beide gold: 'Het ideaal is de zaak van de toekomst, het reële is de zaak van het heden.' Graag bracht Bourson de geschriften uit de fouriëristische bibliotheek onder Weustenraads aandacht. Als Considérant straks ook in Luik zou spreken, moest hij zich van het effect daarvan zeker gaan overtuigen. Ongetwijfeld heeft Weustenraad met bijzondere interesse kennis genomen van Boursons visie op de actuele vragen en behoeften van de maatschappij. Maar hij kon er niet meer warm voor lopen.¹⁰⁰

Twee maanden later zal hij zijn opgeveerd toen hij het bericht ontving dat hij op 11 januari 1847 benoemd was tot corresponderend lid van de Classe des Lettres van de Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique. Dat betekende: statusverhoging, maar toch vooral: erkenning van zijn kwaliteiten, als dichter in de eerste plaats. Op 18 januari antwoordde hij aan permanent secretaris Quetelet, dat hij 'buitengewoon dankbaar

¹⁰⁰ KB Brussel, II 7714, deel 1: Philippe Bourson aan Weustenraad, 1 november 1846 (citaten: 'Votre lettre ne m'a pas étonné. Vous êtes dans cette situation où l'esprit se trouve lorsqu'il a rompu avec ses croyances antérieures sans avoir encore admis des croyances nouvelles'; 'Certes,' geeft Bourson Weustenraad toe, 'nous avons à nous occuper de l'oeuvre contemporaine et nous ne devons pas sacrifier le présent à un avenir plus ou moins éloigné'; 'On a reproché à Rogier non sans raison de gouverner plus catholiquement que De Theux lorsqu'il était ministre de l'intérieur et si M. Van Bommel était jamais président du conseil je ne serais pas étonné de le voir très ardent à repousser les empiétements du clergé'; 'L'idéal est l'affaire de l'avenir, le réel est l'affaire du présent'); Bertrand 1906, p. 188-190; Cordewiner 1972, p. 101. Over de sociale kwestie in België in de jaren 1830-1848, zie: J. Dhondt, in: AGN X, 1955, p. 316-331.

was geweest voor dit teken van onderscheiding' en dat hij het lidmaatschap graag aanvaardde.¹⁰¹ Brussel was plotseling zo ver niet meer.

DE LIMBURGSE CONNECTIE

Maastricht en het huidige Nederlands-Limburg zijn in Weustenraads leven na 1830 voelbaar aanwezig gebleven. Tot 1839 was Maastricht voor hem verboden terrein. Binnen een straal van 1100 meter rond de vestingwerken hadden de soldaten van Dibbets het voor het zeggen. Als Weustenraad in het land van Valkenburg verbleef, zo vertelt Jaminé, 'onderbrak hij zijn bezigheden en zijn mijmeringen vaak om een blik van pijn en van verdriet te werpen op zijn geboortestad, zo onwaardig behandeld door de Hollandse militaire autoriteit, zo inhumaan opgeofferd aan de politieke eisen.'¹⁰²

'Solitude'

In *Solitude* (1833) voert Weustenraad ons terug naar het oord dat hem inspireerde bij zijn vroegste poëzie: de Maasoever bij Sint-Pieter, met Slavante en Lichtenberg. Gelegen aan de rand van 'den verboden kring der vestingwerken', was het gebied nu doods en verlaten, het leek in rouw gehuld.

*Quel deuil mystérieux plane sur ces montagnes
Où ma Muse, encor jeune, aimait tant à bondir
Parmi les rocs penchés (...)*

Maar die 'silence de mort', nu enkel onderbroken door het geluid van een vallende rotsblok of de kreet van een duif, door een sperwer gegrepen, zou niet eeuwig duren. Het leven zou er terugkeren en ook de eenzaamheid uit het eigen hart verdrijven.

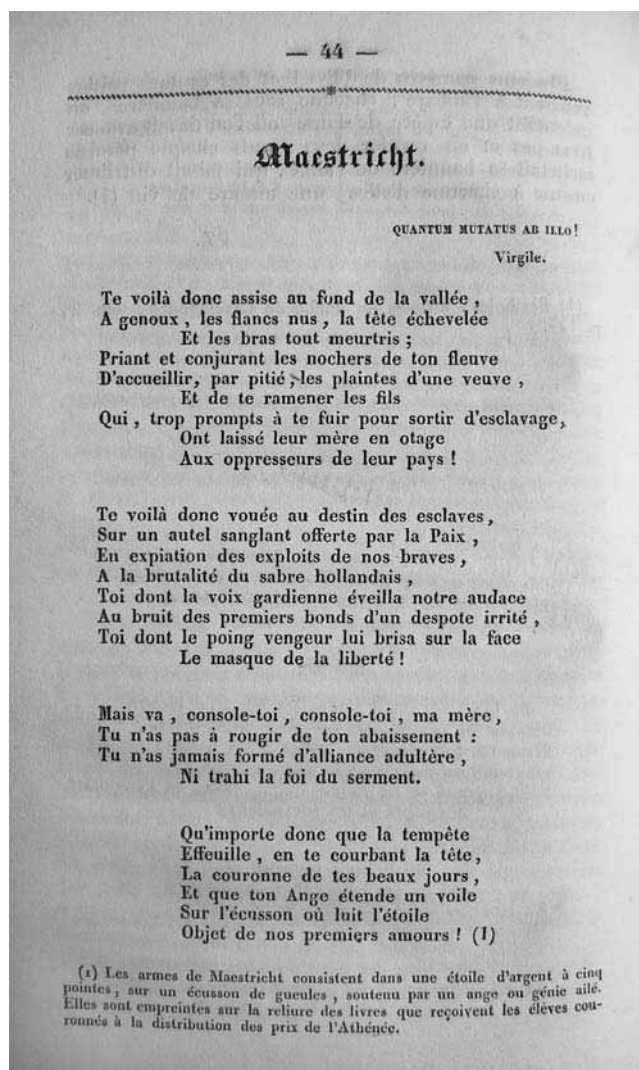
*Mais cette solitude aride et désolée
Renaîtra, tôt ou tard, à la vie, au bonheur;
Elle refleurira par un Dieu repeuplée ...
Qui vous repeuplera, solitudes du coeur!¹⁰³*

¹⁰¹ Brussel, Archieven Koninklijke Academie van België, inv. nr. 11668: Weustenraad aan Quetelet, 18 januari 1847 (citaat: 'extrêmement sensible à la marque de distinction'); SB Maastricht, hs. 665, bevat de bijbehorende oorkonde, gedagtekend 12 januari 1847, ingevolge besluit van de Classe des Lettres d.d. 11 januari 1847.

¹⁰² Jaminé 1854, p. 30. Citaat: 'Il suspendait souvent le cours de ses travaux et de ses méditations pour jeter un regard de douleur et de regret sur la ville natale si indignement traitée par l'autorité militaire hollandaise, si inhumainement sacrifiée aux exigences politiques.'

¹⁰³ *Poésies lyriques* 1848, p. 101, 103. Vertaling van beide fragmenten: a. Welk een geheimzinnige rouwsluier hangt over die bergen, / Waar mijn Muze, jong nog, zo graag danste / Onder de hangende rotsen (...); b. Maar die dorre en naargeestige eenzaamheid / Zal, vroeg of laat, weer tot geluk herboren worden; / Ze zal, tot nieuw leven gewekt, weer bloeien dankzij een god / Die ook u weer zal doen leven, eenzaam hart! [In het tweede fragment leze men: Elle refleurira, repeuplée, par un Dieu / Qui vous etc.]

Eerste vier strofen van Maestricht, gedateerd 'Octobre 1834', in de *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 44-48. In de vierde strofe spreidt de stadsengel van Maestricht een rouwsluier over het stadswapen (een vijfpuntige zilveren ster op een rood schild). Dit roept bij de dichter de herinnering op aan zijn Atheneumjaren. Bekroonde leerlingen, onder wie ook Weustenraad, ontvingen bij de prijsuitreiking een boek waarvan de band met het stadswapen gesierd was.

'Maestricht'

Zijn verdriet en zijn woede om het gemis van de vaderstad, zijn heimwee en zijn hoop heeft Weustenraad in 1834 vorm gegeven in een groot poëem van ruim 160 versregels. Wat voor veel oorlogspoëzie geldt, gaat zeker op voor Maestricht. *Élégie*. Veel grote woorden over Vaderland en Vrijheid, ingegeven door de knechting waaronder de schrijvers oprecht lijden, maar die het gevoel voor maat vaak verloren doet gaan. Bij Weustenraad kwam daarbij dat hij als mens nog niet gerijpt was en als dichter van Franstalige poëzie nog in de leerschool zat. De overtrokken personificatie van het fenomeen Maastricht, het aandikken van de handelingen van onderdrukker Dibbets en van het lijden der Maastrichtenaren, in en buiten de vesting, maken het gedicht tot een draak. Zelf had Weustenraad dat ook wel begrepen, want

na enkele bijstellingen bij een heruitgave in 1835, zorgde hij in 1838 voor een revisie, al werd het daardoor geen nieuw gedicht.¹⁰⁴

Joseph Jaminé, die als 'compatriote' ook emotioneel bij de 'élégie' betrokken was, haalde met instemming een aantal strofen uit het gedicht aan waarin Weustenraad zijn afschuw belijdt jegens de hypocriete profiteurs die, toen het er in 1830 op aankwam, hun verantwoordelijkheid ontliepen en enkel zorg hadden voor hun 'zilveren penaten'.¹⁰⁵ Generaal Daine, die als betrokkene bij de mislukte revolutie van 18 oktober 1830 in het oog sprong, behoorde tot hen; anderen werden niet met name genoemd en bleven onbekend. Als lezers op grotere afstand zijn wij vooral geïnteresseerd in de kleur die Maestricht verleent aan het verhaal over de periode 1830-1839. Vóór 1830: het verkwikkende genot van het culturele leven met concerten en bals, het toosten van jonge liberalen met hun rijpere leiders op de vrijheid in wording; na 1830: het kreunen van verdrukten, de pijn van de ballingschap, de hoop op een betere toekomst. Het nu volgende extract van 65 versregels geeft daar een beeld van.

MAESTRICHT.

Quantum mutatus ab illo! Virgile

- 1   *Te voilà donc assise au fond de la vallée,
A genoux, les flancs nus, la tête échevelée
Et les bras tout meurtris;
Priant et conjurant les nochers de ton fleuve
D'accueillir, par pitié, les plaintes d'une veuve,
Et de te ramener les fils
Qui, trop prompts à te fuir pour sortir d'esclavage,
Ont laissé leur mère en otage
Aux oppresseurs de leur pays!*
- 46   *Tes malheurs, je le sais, tes quatre ans de souffrance
Ont failli, dans ton âme, étouffer l'espérance;
Mais aussi que de pleurs t'ont verser les rois!
Quel peuple sur la terre a subi ton martyre?
Est-il un être humain qui vive sous l'empire
De plus atroces lois?*

104 Maestricht. *Élégie*, Liège 1834. Opdracht 'A tous mes compatriotes exilés': 'Frères! A vous ce chant de deuil et de douleur (...)' [Aan mijn stadgenoten in ballingschap: Broeders, aan u deze zang van rouw en verdriet]. Het motto luidt: 'O Patrie! O Patrie!' In deze uitgave telt het gedicht 162 versregels.

Maestricht werd herdrukt in de *Revue belge* 1835, deel 1, p. 44-48. In de redactievergadering van 1 februari 1835 was het voor plaatsing geaccepteerd (zie: UB Luik, ms. 2280, blad 16 recto). Weustenraad liet de aanduiding 'Élégie' nu vervallen en wijzigde het motto in: 'Quantum mutatus ab illo! Virgile' (Aeneis, tweede boek, vers 274). Onderaan dateerde hij het gedicht: 'Octobre 1834'. In tekst en toelichting bracht hij enkele wijzigingen aan. Het aantal versregels is 165 geworden.

In de verzamelbundel *Poésies lyriques* 1848 verscheen het in gereviseerde vorm onder de titel *La ville natale*, gedateerd: 1838. Het motto luidt nu: 'Que les temps sont changés' ['Wat zijn de tijden veranderd']; het aantal versregels is 149.

De tekst van de oorspronkelijke uitgave uit 1834 werd herdrukt in: François Driesen, *Opuscules historiques et littéraires* (Tongres 1868, deel 1, p. 73-78; Driesen noemt het op p. 72: 'un poème qui est peu connu') en in het sterk anti-Nederlandse Belgische weekblad *L'Action Nationale* van 20 december 1925.

105 Jaminé 1854, p. 30-31.

- 53 De lois? oh, non! toutes les lois sont mortes!
 Dibbets les écrasa sous ses pieds triomphants,
 Dibbets a fait clouer la justice à tes portes;
 Le canon au dehors et le sabre dedans,
 Voilà, quand tu te plains, voilà, quand tu t'emportes,
 Tes juges et tes surveillants!
- 74 Plus de fêtes pour toi, plus de jeux pacifiques!
 A l'aspect de ton deuil, au fracas de tes fers
 Se dispersa l'essaim de tes vierges pudiques
 Qui dansaient à tes bals, chantaient à tes concerts;
 Ton Septembre a perdu ses couronnes fleuries:
 Il a, depuis ta chute, oublié le refrain,
 Le refrain bondissant des ballades chéries
 Qui n'expiraient qu'autour des feux de Saint-Martin.
- 82 Plus de ces longs banquets où sous le patronage
 Des nobles défenseurs de nos modernes droits,
 Nous chansonnions, Amis, les abus du vieil âge
 Et le vil imposteur qui leur vendit sa voix;
 Où, libre de tout frein, notre patriotisme
 Ébranlait de ses toasts leurs salons libéraux,
 Et, la coupe à la main, vouait à l'ostracisme
 Tous les descendants des Nassaux.
- 90 Relégués, loin de nous, par les destins contraires,
 Les vivans, dans tes murs, ressemblent à nos morts;
 La banqueroute siège au foyer de nos pères
 Où jadis l'abondance épanchait ses trésors (...)
- 98 Et voilà donc la récompense
 De cet amour illimité
 Que tu vouas dès ta naissance
 Au culte de la liberté;
 Le prix du sang de tant de braves
 Qui s'élancèrent de tes flancs
 Pour venir briser nos entraves
 Et vaincre ou mourir dans nos rangs!
- 146 Aussi le Tout-Puissant te sera-t-il propice;
 Il châtierà l'orgueil d'un roi sourd à tes vœux,
 Il remettra le sceptre aux mains de la justice
 Et hâtera le jour, où, fiers et glorieux,
 Nous nous réunirons sous l'arbre séculaire
 Qui vit tomber ses fleurs au soleil du mois d'Août,
 Mais qui garda le nid de la Liberté-Mère
 Au sommet de son tronc toujours ferme et debout.

158 *Oui, si je me replonge au sein de l'allégresse
 Qui débordait, à flots, sur ton sol agité,
 Quand du canon liégeois la bouche vengeresse
 Eut proclamé la fin d'un règne détesté,
 Un doux pressentiment ranime mon courage,
 Mon cœur s'épanouit sous un souffle d'amour,
 Et malgré les arrêts d'un sombre Aréopage,
 Je crois à ton bonheur, je crois à mon retour!*¹⁰⁶

Het beeld van Dibbets dat Weustenraad in 1834 tekende, was toen waarschijnlijk al gemeengoed in de kring van de Maastrichtse ballingen en bij het anti-Hollandse, dus overgro-

106 We gebruiken de tekst uit de *Revue belge* 1835, deel 1, p. 44-48. Majeure afwijkingen van de versies uit 1834 en 1838 worden in de nu volgende aantekeningen meegenomen:

regel 46: versie 1834: trois ans; versie 1838: huit ans.

regel 48: Met 'les rois' zullen de mogendheden aan de Londense conferentietafel bedoeld zijn.

regel 53 en 54: versie 1838: un soldat (niet meer: Dibbets).

regel 56: De kanonnen waren gericht op hen die de stad wilden komen ontzetten; met de sabel werd eventueel verzet binnen de stad de kop ingedrukt.

regel 74 vlg.: De tekst van deze strofe is in 1838 fors bewerkt.

regel 78: Allusie op de bloedige Septemberdagen in Brussel, toen de Hollandse 'onderdrukkers' verdreven werden. Weustenraad zelf tekent aan dat in deze strofe gezinspeeld wordt op de jaarlijkse septemberkermis in Maastricht.

regel 83: Denk bij 'nobles défenseurs' aan: Ch. de Brouckère, J.F. Hennequin, E.L. baron Surlat de Chokier e.a.

regels 102-105: Weustenraad merkt op dat de stad, die in 1830 23.000 inwoners had, er in 1835 nog maar 20.000 telde, en dat Maastricht aan het Belgische leger meer dan 800 manschappen leverde, van wie er 102 officier waren in de verschillende legeronderdelen. In de losse uitgave van Maastricht uit 1834, die enkele weken eerder verscheen dan de tekst in het nummer van de *Revue belge*, deelde hij mee dat de stad toen 19.000 inwoners telde en dat het getal soldaten 1500 bedroeg, van wie er 112 officier waren. Mede gelet op het feit dat Weustenraad zo kort na de verschijning van de losse uitgave van 1834 al bijstelling noodzakelijk achtte, doen we er verstandig aan om ook de getallen van 1835 met enig wantrouwen te benaderen. Weustenraad was nu eenmaal niet wars van enige overdrijving.

regel 151: De vrijheidsboom verloor zijn bloemen, omdat Maastricht er in augustus 1830 niet in slaagde zich aan te sluiten bij de Belgische opstand.

Vertaling:

MAASTRICHT. / Hoeveel is er sindsdien veranderd! Virgilius. //

vs. 1. Zie, daar ben je gezeten beneden in het dal, / Op de knieën, de flanken naakt, het hoofd met verwarde haren / En de armen overal gekneusd; / De schippers van je rivier biddend en bezwerend / Om de klachten van een weduwe, uit medelijden, te aanhoren, / En jou de zonen terug te brengen / Die, overhaast vluchtend om aan slavernij te ontkomen, / Hun moeder hebben achtergelaten als gijzelaar / Van de onderdrukkers van hun land! //

vs. 46. Je misfortuin, ik weet het, je vierjarig lijden / Hebben in je ziel de hoop bijna gedoofd; / Maar ook: hoeveel tranen hebben de koningen je doen vergieten! / Welk volk op aarde heeft jouw marteling ondergaan? / Is er een menselijk wezen dat leeft onder de vigueur / Van wredere wetten? //

vs. 53. Wetten? O neen! Alle wetten zijn dood! / Dibbets verpletterde ze onder zijn triomferende voeten, / Dibbets heeft de gerechtigheid vastgenageld aan je poorten; / Het kanon aan de buitenkant en de sabel binnen de wallen, / Ziedaar, wanneer je je beklagt, ziedaar, wanneer de drift in je opkomt, / Je rechters en je bewakers. //

vs. 74. Geen feesten meer voor jou, geen vreedzame spelen meer! / Bij het zien van je rouw, je rammelende boeien / Verspreidde zich de zwerm van je onschuldige maagden / Die dansten op je bals, zongen bij je concerten; / Jouw September heeft zijn kronen vol bloemen verloren: / Hij heeft, sedert je val, het refrein vergeten, / Het deinend refrein van je geliefde balladen / Die pas rond de Sint-Maartensvuren ophielden. //

vs. 82. Nooit meer van die grootse banketten waar onder het beschermheerschap / Van nobele verdedigers van onze moderne rechten, / Wij, vrienden, zongen over de misbruiken van de oude tijd / En de gemene bedrieger die er zijn stem aan leende; / Waar, vrij van elke rem, ons patriotisme / Met zijn heilwensen de liberale salons deed trillen, / En, de bokaal in de hand, plechtig de uitsluiting uitsprak / Van alle afstammelingen van de Nassaus. //

vs. 90. Opzij gezet, ver van ons, door de ongunstige spelingen van het lot / Lijken de levenden, binnen je muren, op onze doden; / Het bankroet zetelt in het huis van onze vaders / Waar vroeger de overloed zijn schatten uitstortte (...) //

vs. 98. En ziedaar dan de beloning / Voor die onbegrensde liefde / Die je wijdde vanaf je geboorte / Aan de verering van de Vrijheid; / De prijs van het bloed van zoveel dapperen / Die oprezen uit je flanken / Om de klusters te komen verbrijzelen / En te overwinnen of te sterven in onze rangen! //

vs. 146. De Almachtige zal je dan ook genadig zijn; / Hij zal de trots kastijden van een koning die doof was voor je wensen, / Hij zal de scepter weer in handen leggen van de gerechtigheid / En zal verhaasten de dag, waarop, fier en glorieus, / Wij ons weer zullen verenigen onder de eeuwenoude boom / Die zijn bloemen zag vallen in de zonneschijn van de maand Augustus, / Maar die het nest bewaarde van Moeder Vrijheid / In de top van zijn stam, nog altijd stevig overeind. //

vs. 158. Ja, als ik mij weer stort in het hart van de vreugde / Die, in golven, uitstroomde over jouw bewogen grond, / Toen de wrekende mond van het Luikse kanon / Het einde van een veraschuwd bestuur had verkondigd, / Dan brengt een zoet voorgevoel mijn moed weer tot leven, / Mijn hart bloeit open onder een ademtucht van liefde, / En ondanks de besluiten van een somber gericht, / Geloof ik in jouw geluk, geloof ik in mijn terugkeer!

te deel van de stadsbevolking. Er moest toch iemand zijn, die men de schuld van alle ellende in de schoenen kon schuiven, en dan was de gelaarsde generaal, die strak en zonder aanzien des persoons zijn taak volbracht, een ideale zondebok. Limburgs achterstandspositie in het verdere verloop van de negentiende eeuw heeft de 'Dibbetslegende' in stand gehouden, zelfs versterkt. Voor alles wat Maastrichtenaren in Holland tegenstond – en dat was veel – stond Dibbets symbool. De anti-Hollandse sentimenten verdwenen voor het merendeel vanaf de Eerste Wereldoorlog, maar het heeft meer dan anderhalve eeuw geduurd voordat een objectief oordeel over Dibbets mogelijk werd. Niettemin: een Dibbetsstraat is er in Maastricht nog altijd niet.¹⁰⁷

In maart 1838 werd duidelijk dat de scheiding van West- en Oost-Limburg op basis van de 24 Artikelen zou doorgaan. Bijgevolg namen de onderlinge spanningen weer toe. Toen Dibbets in dit verband een strengere poortcontrole doorvoerde en de Luikse *Politique* zich daarover negatief uitliet – 'deze kwetsende maatregel leidt slechts tot het nog vergroten van de aversie die de Hollandse heerschappij inboezemt' – schreef Dibbets aan het ministerie van oorlog in Den Haag, dat hem die taal niet bevreemde: 'De redacteur van dat blad is de beruchte Weustenraad, hier ter stede te wel bekend om niet bij alle gelegenheden de autoriteit alhier in een zwart daglicht te stellen. Vóór en bij den aanvang van den Opstand, en steeds nog, wás en ís hij denzelfde ijveraar tegen alles wat goed en wettig is.'¹⁰⁸

Je crois à ton bonheur, je crois à mon retour! ... De vrede van 1839 zal de stad niet gelukkig gemaakt hebben, maar voor Weustenraad was de 'ville natale' nu wel weer toegankelijk. Jaminé heeft opgeschreven hoe Weustenraad zijn terugkeer in Maastricht beleefde. Dat de rood-wit-blauwe vlag op de wallen wapperde was hij gauw vergeten, want 'iedere straat, ieder huis, iedere boom bezorgde hem een zoete, respectabele herinnering'. Hij liep weer over de geliefde Sint-Pietersberg waar hij zijn eerste poëzie schreef, hij wandelde in het Maasdal, droomde er een lach en een traan, 'en was er niet op bedacht – dichter die hij was –, dat, toen hij bij het vallen van de nacht zijn stappen weer naar de vesting moest wenden, hij de onverbiddelijke schildwacht tot hem zou horen roepen: Men kan er niet meer in.'¹⁰⁹

'De Percessie van Scherpenheuvel'

Wij weten niet hoe vaak Weustenraad, na zijn vertrek uit Maastricht in oktober 1830, in het Limburgse heuvelland verbleef. In de sociale laag waarin hij functioneerde was het gewoon, een groot deel van de zomer 'op den buiten' door te brengen. Een eigen zomerverblijf heeft hij zelf niet gehad, maar hij had wel vrienden bij wie hij, 'geestig en aimabel causeur', een graag geziene gast was. Zo werkte hij lange tijd aan *Le Haut Fournau* op het buitenverblijf van zijn vriend Godefroid Stas in Beek¹¹⁰ en werd hij in de zomer van 1843 met regelmaat gesig-

¹⁰⁷ Over de Dibbetslegende, zie: Wingens 1972, p. 86-114. Een brochure van de hand van 'eenige Nederlandsche Limburgers', waarvan in 1892 te Maastricht een tweede druk verscheen, was getiteld: *Limburg's verval gedurende de laatste halve eeuw 1840-1890*.

¹⁰⁸ NA Den Haag, Archief Staatssecretarie, inv. nr. 4378: afschrift van Dibbets' schrijven aan de directeur-generaal van oorlog, Maastricht, 16 juni 1838 (citaat uit *Le Politique*: 'cette mesure vexatoire n'est propre qu'à augmenter encore l'aversion qu'inspire la domination Hollandaise').

¹⁰⁹ Jaminé 1854, p. 31. Citaten: 'Chaque rue, chaque maison, chaque arbre lui rappelait un doux, un honorable souvenir'; 'il ne songeait plus, poète qu'il était, que forcé par l'ombre de la nuit de ramener ses pas vers la forteresse, il entendrait l'inexorable sentinelle lui crier: On n'entre plus.'

¹¹⁰ Stas 1871, p. 6-7.

naleerd in Valkenburg. Daar logeerde hij op Kasteel Oost bij zijn oud-klasgenoot en vriend, de 'heethoofdige' jonkheer Louis de Villers de Pit . De Villers was toen lid van Provinciale Staten en speelde een leidende rol in de separatistenbeweging, die via een eigen krant, de *Gazette du Duché de Limbourg*, de autoriteiten voor de nodige problemen zou stellen.¹¹¹ Bernard Schreuder, inspecteur van het onderwijs in Limburg, kwam toen wekelijks in Valkenburg, waar zijn zieke vrouw kuurde, en had daar ook Weustenraad opgemerkt. Deze zou een adviserende rol gespeeld hebben bij de ontwikkeling van de plannen voor de *Gazette*, waarbij ook De Villers betrokken was. 'Die Weustenraedt,' merkte Schreuder op, 'is nog bekend uit den tijd van 1830, toen hij hier aan een Journaal werkte. Er zijn er meer in België, op wie eenige oplettendheid te houden, raadzaam is.'¹¹²

In Maastricht was Weustenraad door de faam van *Le Remorqueur*, *Le Haut Fourneau* en *La Charité* bij de culturele elite vanzelfsprekend bekend. Tot die groep hoorde ook de erudiete Désiré Franquinet, die na zijn rechtenstudie in Leuven in 1848 naar Maastricht terugkeerde. In de komende halve eeuw zou deze door een brede waaier van initiatieven en activiteiten het culturele gezicht van de stad voor een belangrijk deel bepalen. Franquinet heeft vóór of in 1847 met zijn 'compatriote', die tot nationale dichter van België was uitgegroeid, persoonlijk kennis gemaakt. Niet gespeend van literaire aanleg en ambitie droeg hij aan hem in mei 1847 een gedicht op, *Le Mois de Mai*. Zou Franquinet iets gehoord hebben over Weustenraads verminderde levensvreugde, over de impasse waarin hij geraakt was als magistraat en als publicist? Hoe dan ook, *Le Mois de Mai* is een oproep aan de dichter om zich door het uitbottende leven van de natuur te laten inspireren tot het schrijven van nieuwe krachtige poëzie.

Va retremper aux champs ton noble enthousiasme
Et reviens fouetter de ton mordante sarcasme
De ton iambe sanglant le stupide marasme
Où l'âge se tra ne,  nerv ;
Puissest-tu, par tes chants libres et sans contrainte,
R veiller le transport et l'énergique  treinte
Et le chaud dévouement qu'avait une foi sainte
Au cœur de nos pères grav .¹¹³

Het lijkt wel of Franquinet Weustenraads *Histoire véridique et lamentable de l'infortuné Retsin kende*. Of had hij Weustenraad zelf horen voorlezen uit *De Percessie van Scherpenheuvel* en was

111 Rüter 1949, p. 110, 123-124, 222; Jappe Alberts 1974, p. 194-197; Lemmens 2004, p. 101-102.

Louis de Villers de Pit  (1803-1889), die nauwelijks Nederlands sprak, werd later lid van het parlement (Tweede Kamer 1849-1850, Eerste Kamer 1850-1880).

De *Gazette du Duché de Limbourg* verscheen van 1 januari 1844 tot 2 september 1845. In december 1843 verschenen enkele proefnummers.

112 NA Den Haag, Archief BiZa, kabinet 1844, inv. nr. 53, dossier 1510: B. Schreuder aan de minister van binnenlandse zaken, 28 maart 1844. (Met dank aan Piet Orbons, die mij op deze brief attendeerde.) De redacteur voor de *Gazette du Duché de Limbourg* werd door De Villers uiteindelijk gevonden in Brussel: Eugène Quesne, een jonge, van oorsprong Franse advocaat. Zie: de doctoraalscriptie van J.P. Janssen, *Maastrichtse pers 1839-1848 (...)*, Sevenum 1977, p. 68.

Bernard Schreuder (1787-1862) was van 1817 tot 1830 directeur geweest van de kweekschool in Lier.

113 Zesde strofe uit *Le Mois de Mai*. A Mr. Théodore Weustenraad. Mai 1847, in: G.D. Franquinet jur.dr., *Mélanges. Po sie et prose français et néerlandais*, 10 september 1847, p. 133-135. Deze *Mélanges*, een autograaf van G.D.L. (Désiré) Franquinet (1826-1900), bevinden zich in: RHCL/GAM, Familiearchief Franquinet, bestaande uit een aantal dozen, waarvan de inhoud nog niet is geinventariseerd. Vertaling: Voed je edel enthousiasme opnieuw met de schoonheid van de natuur / En kom weer geselen met je bijtend sarcasme / Van je striemende satire de stompzinige apathie / Waardoor de tijd, ge gerd, zijn vaart verliest; / Moge jij, door je vrije zangen, zonder dwang, / De vervoering weer wekken en de krachtige omhelzing / En de warme toewijding die een heilig geloof gegrift had in het hart van onze voorvaderen.

hij daardoor mede geïnspireerd? Want de *Percessie* bevat niet alleen mooie natuurbeschrijvingen, Weustenraad drijft daarin ook herhaaldelijk de spot met onverdiend bevoorrechte ‘oisifs’ en met de dubbele moraal van de ‘parti prête’.

Een veelheid van vragen en wetenswaardigheden rond dit 2000 verzen tellende, maar onvoltooide dichtstuk zal ik in het tweede deel van deze studie behandelen, maar nu al kan gezegd worden dat Weustenraad er in de jaren veertig geregeld aan werkte en er in gezelschap van vrienden graag uit voorlas. De *Lèste Percessie*, die hij in zijn Tongerse periode geschreven heeft, had hij terzijde gelegd. Rijper geworden als mens en als dichter, had hij het thema van de bedevaart naar Scherpenheuvel hernomen om er – vrijblijvend, want nooit met het oog op publicatie¹¹⁴ – uiteenlopende beschrijvingen en beschouwingen aan vast te knopen. Juist de ontspannen zomermaanden, waarin hij vaak bij Limburgse vrienden verbleef en de ambiance optimaal was, leken daarvoor uitermate geschikt. De gedrevenheid, de somberheid, de eeuwige ernst van het overgrote deel van zijn Franstalige poëzie – en van de intussen lang verleden Nederlandstalige dichtproeven kan hetzelfde gezegd worden – ontbreken, op enkele fragmenten na. Voor relativering en humor daarentegen is ruimte te over. ‘Het schrijven van die verzen had hem heerlijke momenten bezorgd, zei hijzelf vaak.’¹¹⁵

Het vrijblijvende karakter, dat de *Percessie van Scherpenheuvel* voor Weustenraad had, werd nog eens onderstreept door het gebruik van het Maastrichts dialect. Zelf heeft hij waarschijnlijk niet vermoed, dat daarin juist de kracht van het gedicht was gelegen. Het dialect was zijn natuurlijke taal, die geen literaire tint had, geen door taalmeesters geijkte woorden en wendingen kende, geen traditie van verstarring. Geert van Istendael, die bij toeval met de *Percessie* kennismaakte, was verrast en geboeid door het geheel natuurlijke karakter van Weustenraads dialect, dat vrij was van de ondeugden die aan de literaire taal van zijn tijd kleefden.¹¹⁶

Wie de onderwerpen die in de *Percessie* behandeld worden, nader beziet en deze vergelijkt met de thema’s die hij als Franstalig publicist en dichter gebruikte, komt tot de conclusie dat ze niet horen bij één bepaalde periode van zijn bewogen leven, maar dat de samenstellende elementen een mozaïek vormen van, soms zelfs tegenstrijdige, ervaringen en ideeën vanaf de periode dat hij in Luik studeerde. De bedevaart zelf, die het raamwerk leverde, kende hij uit zijn Maastrichtse tijd, maar een beschouwing als die over de buitensporigheden in de literatuur van zijn dagen kan men niet losmaken van de golf goedkope romantiek waarmee België rond 1835 vanuit Frankrijk overspoeld werd.¹¹⁷

strofe 67   V'r leve in 'n ieuw van vrijheid
              Woe dat m'n alles zègke maag.
              Me vreis neet mie dat de gooj zede
              Uch komme pakke bij de kraag.
              Me steurt zich neet mie aon de regels
              Van de besjaoffheid en de taol.
              De lètterkunde van eus tije
              Die kint noch perrek mie noch paol.

¹¹⁴ Quetelet 1850, p. 14; Stas 1871, p. 7; Chot 1887.

¹¹⁵ Stas 1871, p. 7. Citaat: ‘La composition de ces vers, ainsi qu’il disait souvent, lui avait fait passer des moments délicieux.’

¹¹⁶ Geert van Istendael, ‘De processie van Scherpenheuvel’, in: *Nieuw Wereld Tijdschrift* 1992, nr. 4, p. 64-69. Een herziene versie verscheen als inleiding bij de door Lou Spronck bezorgde uitgave: *De Percessie van Sjerpenheuvel*, Maastricht 1994.

¹¹⁷ In het tweede deel worden Weustenraads autograaf en de herspelling daarvan naast elkaar afgedrukt. Ik gebruik hier de herspelde versie, die voor hedendaagse lezers geen uitspraakproblemen oplevert.

strofe 69   Nump inderdaod eus ierste sjrijvers,
                   'T is evevääöl wie me ze hèt;
                   Gaot, leest mich hun veurnaomste werke
                   Die groet en klein van boete wèt;
                   Doorblaajert ze van vääör tot achter
                   Es g'r ze bij geval neet kint,
                   En zègk mich ins op eur consciëntie
                   Wat g'r doorgaons debinne vint.

strofe 70   Princesse die labendig vloke
                   Pront wie d'r duvel mèt ze moor,
                   Duchèsse die hun maander kölle
                   En speule de publieke hoor,
                   Comtèsse die 't land aofloupe
                   Mèt sjelleme en määrdeneers,
                   En baronesse van m'n kloete
                   Die zoepe wie de Tempeleers.¹¹⁸

De lichtvoetige toonzetting van de volgende strofen doet het misschien niet vermoeden, maar ze hangen samen met zijn midlife crisis rond 1845 die het verlangen naar een beter leven met zich meebracht.

strofe 159   Ich moes 'n huiske boete höbbe
                   Modes en propel gemeub'leerd;
                   'N wei mèt 'nen hoof deneve,
                   E sjeeske mèt e snagker peerd
                   Gezonne wien in m'ne kelder,
                   E pötsje altied eve vèt,
                   'N koppel vrinde aon m'n taofel
                   En e sjoen vruimeske in me bèd.¹¹⁹

strofe 161   Bevrijd van al de gekke drifte
                   Die d'oerzaak zien van eus verluus,
                   Leefde ich hierlik op m'n slufkes
                   Verwijderd van 't stadsgedruus,
                   En onbekummerd en gelökkig
                   Zoe lang es mer e stökske broed
                   Mich euverbleefum mèt te deile
                   Aon aander minse in de noed.

Het verlangen naar een 'huiske boete' zal verhevigd zijn door zijn Limburgse vakanties bij zijn vrienden Godefroid Stas en Louis de Villers de Pité en door zijn regelmatige bezoeken aan het 'Maison blanche' in Jambes bij Namen, waar schoonzoon Jules Borgnet met Hen-

¹¹⁸ Weustenraad bedoelt hiermee niet de Carnavalsvereniging van die naam. Deze organiseert sinds de Tweede Wereldoorlog het carnaval in Maastricht. Haar voorganger, de Sociëteit Momus, werd in 1839 opgericht en was op een veel breder vlak werkzaam. Zie: Ingrid Evers, *De Momus, Maastrichts Silhouet* nr. 9, Maastricht 1982.

¹¹⁹ strofe 159: hoof: tuin; snagker: kittig.

riëtte was gaan wonen, en zeker ook door Weustenraads kleindochter Julie, die daar op 23 september 1844 was geboren.¹²⁰

BRUSSEL 1847-1849

Magistraat, journalist, Academiëlid

Op dinsdag 18 mei 1847 maakte Theodoor Weustenraad, pas benoemd tot corresponderend lid van de Classe des Lettres, zijn entree in de Académie Royale tijdens een diner waaraan de drie klassen deelnamen. Weustenraad droeg er zijn *Hymne au siècle* voor:

*Gloire au Dieu juste et fort qui nous donna la vie!
Trêve à ces chants de deuil, à ces cris d'agonie
Dont trop souvent ma Muse attristée son berceau!
L'homme est toujours puissant, la femme est toujours belle,
L'enfant sourit encore au vieillard qui l'appelle,
Le raisin à la coupe et la fleur à l'oiseau.*¹²¹

Een gedicht vol hoop en verwachting. De vrede en de industrie hadden de oorlog en de anarchie onttroond. Moeder vrijheid heerste weer. Rechten en plichten waren verankerd in de grondwet, die de kroon van de koningen was geworden. De spoorweg verbond de volkeren en de mens exploreerde in vrede de aarde. Hij zegende de Heer en bezong zijn weldaden. En de heren begeleidden de dichter met bravo's en schonken hun nieuwe collega een ovationeel applaus. Volgens Quetelet, bestendig secretaris van de Académie, was de auteur van deze verzen 'de meest capabele persoon om de grote poëzie te doen bloeien onder de Belgische hemel'. De volgende dag opende baron De Stassart, de voorzitter van de Académie, de openbare zitting met een pittige toespraak over het gebrek aan niveau van de literaire kritiek in België. Aan het eind van de sessie las Weustenraad andermaal de *Hymne*. Zijn verzen brachten het publiek in vervoering.¹²² Ja, in Brussel gebeurde het.

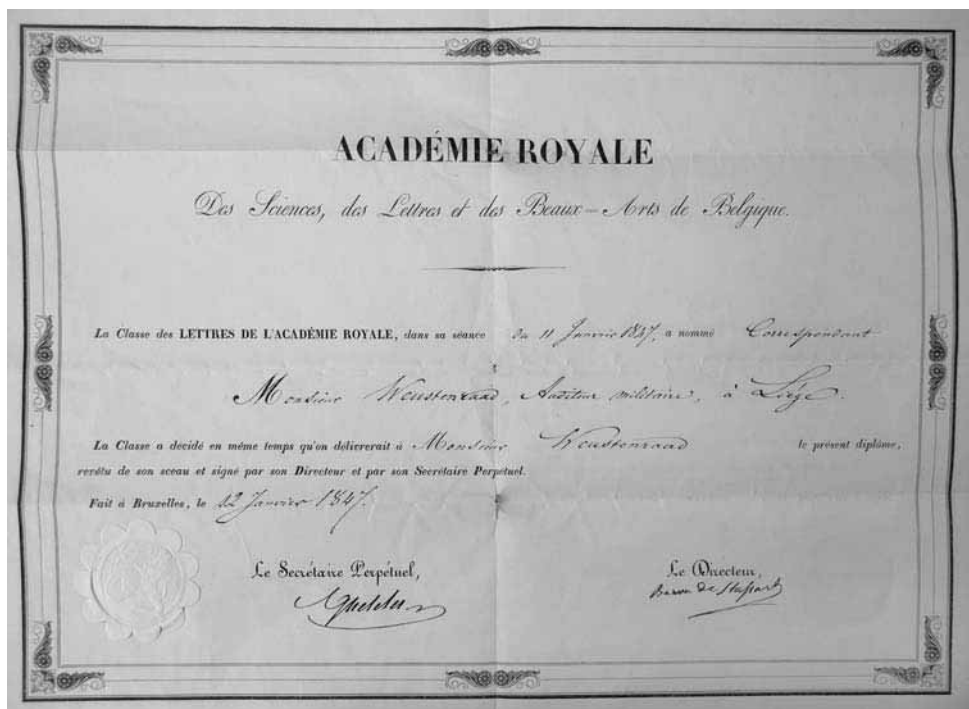
¹²⁰ Julie (Theodora Helena Julia) Borgnet was op 24 september 1844 in de kerk van Jambes gedoopt. Doopheffers waren grootmoeder Hélène Borgnet-Demanet en Theodoor Weustenraad. Julie zou al op 6 juni 1864 sterven, nog geen twintig jaar oud.

Jules Borgnet en Henriëtte Poswick kregen op 8 juni 1854 een tweede kind: Godefroid Borgnet (1854-1917). Helaas was hun huwelijk niet gelukkig en werd Jules door de vroege dood van Julie moreel geknakt.

Godefroid Borgnet werd advocaat en trouwde met Marie de Puydt. Bemiddeling van haar broer, mr. Marcel de Puydt, een amateur-archeoloog, die door zijn ontdekking in 1881 van de prehistorische vuursteenmijnen bij Ryckholt in Nederlands-Limburg grote faam verwierf, leidde in 1889 tot de schenking van een aantal handschriften uit de nalatenschap van Weustenraad door Godefroid Borgnet aan het gemeentearchief van Maastricht. Zie: RHCL/GAM, hs. 293 (met briefje van M. de Puydt); Bouvy-Neys 1997, p. 110-112; F.H.G. Engelen, in: *De prehistorische vuursteenmijnen van Ryckholt-St.Gertruid*, [Maastricht 1998], p. 7-9; Doopakte Julie Borgnet, in: *Parochieregisters St.-Symphorien Jambes*, 24 september 1844 (met dank aan Bernard Pierret).

¹²¹ *Poésies lyriques* 1848, p. 293: eerste strofe van *Hymne au siècle*. Vertaling: Eer aan de rechtvaardige en sterke God die ons het leven schonk! / Geen rouwzangen meer, geen angstkreten meer / Waarmee mijn Muze te vaak haar jeugd bedroefde! / De man is nog altijd krachtig, de vrouw nog altijd schoon, / Het kind lacht nog altijd de grijsaard toe die op hem roept, / De druif lacht de beker toe, de bloem de vogel.

¹²² Quetelet 1850, p. 12-13 (citaat: 'l'homme le plus capable de faire fleurir la grande poésie sous le climat de la Belgique'); *Revue de Belgique*, deel 5, 1847, p. 47, 56; *Bulletins Académie* 14 (1847), deel 1, zittingen van 11 januari, 18 en 19 mei 1847; *Hymne au siècle* op p. 541-543. Eugène Goffart 1854 schreef: 'Jamais de pareils accents n'avaient retenti sous les voûtes de l'Académie. Jamais la poésie lyrique ne s'était élevée, en Belgique, à un si haute degré de perfection.' (Nooit hadden zulke geluiden geklonken onder de gewelven van de Académie. Nooit was de poëzie, in België, tot een zo hoge graad van perfectie gestegen.)

Oorkonde met de benoeming van Weustenraad tot corresponderend lid van de Classe des Lettres van de Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts, Brussel 12 januari 1847, getekend door Quetelet, bestendig secretaris, en baron De Stassart, directeur. RHCL/GAM, hs. 665.

De verhuizing kwam nog onverwacht snel. Na de verkiezingsoverwinning van de liberalen in juni 1847 was Rogier in juli druk doende met de vraag of hij de taak om een nieuw, maar nu dan wel volledig liberaal kabinet te vormen, op zich zou nemen.¹²³ Aan het eind van een lange brief over de politieke stand van zaken – Rogier hield Weustenraad op de hoogte, want die moest hem met zijn Tribune in het Luikse bijstaan – volgde een kort bericht: ‘Ik vernam dat de auditeur Bourdeau gestorven is. Wij zouden je wel in Brussel willen hebben.’¹²⁴ Enkele dagen later opnieuw een bijschrift boven een brief, waarin Rogier liet merken dat, als de koning hem de opdracht zou geven, hij wist wat hij wilde (‘het gaat erom het liberalisme definitief aan de macht te brengen’): ‘Stas heeft me laten lezen wat je hem schreef over je mogelijke overkomst naar Brussel. Niets makkelijker dan tegemoet te komen aan je aanvullende wensen. Trouwens eenmaal hier, ben je met ons.’¹²⁵ Die ‘aanvullende wensen’ zouden de afspraken kunnen zijn die nog gemaakt moesten worden over de medewerking van Weustenraad aan *L'Indépendance belge*, het Brusselse dagblad waarin de visie van de liberalen

¹²³ Een mooie karakterisering van Charles Rogier, ‘een liberaal van het geestdriftige, oprechte en oproerige slag van 1830’, die in staat bleek ‘maat te houden in zijn optreden en het geschikte ogenblik af te wachten’, door A. Simon, in: AGN X, 1955, p. 22.

¹²⁴ KB Brussel II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, ongedateerd (waarschijnlijk juli 1847). Citaat: ‘Je viens d’apprendre la mort de l’auditeur Bourdeau. Nous voudrions bien t’avoir à Bruxelles.’

¹²⁵ KB Brussel II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, gedateerd ‘mercredi’ (waarschijnlijk juli 1847). Citaten: ‘Il s’agit d’installer le libéralisme au pouvoir’; ‘Stas m’a montré ce que tu lui dis de l’éventualité de ton transfert à Bruxelles. Rien ne serait plus facile que d’arriver aux suppléments que tu désires. D’ailleurs une fois ici, tu es avec nous.’

over het voetlicht gebracht werd. Op 30 juli schreef Rogier hem weer over de, intussen lopende, kabinetsformatie en besloot met: 'Ik zal heel gelukkig zijn, wat er ook gebeurt, je in Brussel te zien, en ik denk dat je de zaak als gelopen kunt beschouwen.'¹²⁶

En zo geschiedde: in augustus 1847 werd Weustenraad benoemd tot auditeur-militair van de provincie Brabant en werd hij medewerker van *L'Indépendance*. Hij verruilde de sociale zekerheid van het auditeurschap in Luik met hetzelfde, waarschijnlijk iets beter gehonoreerde, ambt in de hoofdstad, en kon het redigeren van *La Tribune*, dat hem zwaar viel en soms tegenstond, vervangen door de veel vrijblijvender medewerking aan *L'Indépendance*. Aan dit blad zou Weustenraad een groot aantal bijdragen leveren. Ze droegen, schrijft Stas, het stempel van zijn persoon 'waarvan de leeftijd het talent gerijpt had. Zijn betoogtrant had steeds iets dringends, zijn stijl was helder, nerveus en scherp.'¹²⁷

Weustenraad heeft met genoegen aan de verplichtingen voldaan die de eer van het Academieliidmaatschap met zich meebracht. Hij dankte er bovendien enkele eerbiedwaardige nieuwe kennissen aan, al moest hij in het dagelijks leven zijn Luikse vrienden missen. Op 5 november 1847 schreef hij aan baron de Stassart, de voorzitter van de Académie, dat hij hem nu pas kon bedanken voor de toezending van de nieuwe editie van diens *Fables*, omdat hij langer dan voorzien uitstendig was geweest. Hij zou 'uw charmante fabels' graag in de *Tribune* hebben besproken, maar hij had al verscheidene maanden niets meer te maken met de redactie van die krant, die bovendien van eigenaar gewisseld was. Ook zou hij De Stassart graag 'enkele exemplaren van mijn schamele voortbrengsels' schenken, ware het niet dat hij die allemaal had weggegeven; alleen de manuscripten had hij bewaard. Maar hij verwachtte 'in de bibliotheek van deze of gene van mijn vrienden (want zelf bezit ik geen enkel boek) enkele exemplaren te vinden, waardig om aan u aan te worden aangeboden.'¹²⁸ Hoezeer Weustenraad bij de dag leefde, blijkt wel uit dit briefje. Ik leid er ook uit af dat hij pas begin november definitief in Brussel gevestigd was. Hij werd bewoner van het nieuwe stadsdeel Sint-Joost-ten-Node, toen ongeveer 15.000 inwoners tellend, waar veel politici en cultuurdragers van de jonge Belgische staat waren neergestreken.¹²⁹ Joseph Lebeau woonde er, de historicus Théodore Juste, André van Hasselt, met wie Weustenraad overigens geen bijzondere contacten meer onderhield, en vele anderen, Godefroid Stas waarschijnlijk ook. Anno 2009 is Sint-Joost-ten-Node een verarmde multiculturele wijk aan de noordzijde van de binnenstad buiten de Schaarbeekse poort, ten westen van de meer welvarende deelgemeente Schaarbeek.

Na zijn glorieuze entree in de Académie op 18 en 19 mei 1847 heeft Weustenraad regelmatig aan de bijeenkomsten van de 'Classe des Lettres' deelgenomen.¹³⁰ In de vergadering

¹²⁶ KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, '30 juillet' [1847]: 'Je serai bien heureux, quoiqu'il arrive, de te voir à Bruxelles, et je pense que tu peux considérer la chose comme faite.' Het liberale kabinet Rogier zou op 12 augustus gereed komen en ruim vijf jaar aan het bewind blijven; zie: Luykx/Platel 1985, deel 1: p. 100, deel 2: p. 932.

¹²⁷ Stas 1871, p. 7. Citaat: 'dont l'âge avait mûri le talent. Sa dialectique était toujours pressante, son style clair, nerveux et incisif.'

¹²⁸ Brussel, Koninklijke Academie van België: Archives du baron de Stassart, Correspondance, nr. 2008: Weustenraad aan baron de Stassart, Brussel 5 november 1847. Citaten: 'vos charmantes fables'; 'quelques exemplaires de mes faibles productions'; 'de trouver dans la bibliothèque de l'un ou de l'autre des mes amis (car moi je ne possède pas un seul livre) quelques exemplaires dignes de vous être offerts.'

¹²⁹ Zie verschillende brieven uit de correspondentie Weustenraad/Borgnet: KB Brussel, II 7714, delen 1 en 2.

¹³⁰ Weustenraad was nog bij de volgende vergaderingen aanwezig: in 1847 op 8 november en 6 december; in 1848 op 7 februari, 13 maart, 3 april en 8 mei; in 1849 op 5 maart, 2 april en 4 juni. Zie: *Bulletins Académie* 14 (1847), twee delen; 15 (1848), twee delen; 16 (1849), eerste deel.

van 7 februari 1848 las hij vier gedichten: *Le Travail*, *Fantaisie*, *Prière au bord d'une houillère* en *Aux pauvres*.¹³¹ Charlier merkt daarover op dat ze nog de nodige sporen dragen van zijn saint-simonistisch verleden, met uitzondering echter van *Fantaisie* waarin de dichter meedeelt er niets meer voor te voelen om 'de standaard van zijn muze te planten te midden van de strijd tussen zoveel zinloze systemen'.¹³² De voordracht van gedichten bracht een aangename variatie in de werkzaamheden van het instituut. Secretaris Quetelet kon dan ook tot zijn genoegen in de openbare vergadering van 10 mei 1848 meedelen: 'De literatuur heeft in de Académie definitief een plaats ingenomen die haar lange tijd betwist werd.'¹³³

Het gedroomde professoraat

De faam als nationaal dichter, die Weustenraad, goed veertig jaar oud, inmiddels verworven had, werd nog eens onderstreept doordat hem op 12 februari 1848 het ridderschap in de Leopoldsorde werd toegekend. In de toelichting op het besluit schreef Charles Rogier, die sinds 12 augustus 1847 minister van binnenlandse zaken was in zijn 'eigen' kabinet: 'De heer Weustenraad is niet slechts een opmerkelijk dichter, hij is evenzeer een uitmuntend burger wiens patriotisme al van lang geleden dateert.' Voor dat laatste was hij op 2 april 1835 al gedecoreerd met het IJzeren Kruis, de onderscheiding die verleend werd aan personen die zich rond 1830 voor de nationale onafhankelijkheid hadden ingezet.¹³⁴

In de zomer van 1848 deed zich een mogelijkheid voor om terug te keren naar Luik, en wel in een functie die daar al door enkele goede vrienden werd uitgeoefend: de historicus Adolphe Borgnet, oudere broer van zijn schoonzoon Jules, en de criminoloog Guillaume Nypels, getrouwd met een zus van Jules en Adolphe. Met ingang van het nieuwe academisch jaar vaceerde het professoraat in de Franse literatuur van Philippe Lesbroussart, die met pensioen ging. Buiten Weustenraad was ook Félix van Hulst geïnteresseerd. Hij was duidelijk de kandidaat van de vertrekkende hoogleraar. Weustenraad had uiteraard een flinke streep voor bij zijn goede vriend Rogier, die als minister van binnenlandse zaken de benoeming moest doen. Een derde kandidaat was Edouard Wacken, stichter en drijvende kracht van het literaire tijdschrift *Revue de Belgique*.¹³⁵ Probleem voor deze drie kandidaten was, dat Rogier een voorkeur had voor een literaire persoonlijkheid uit Frankrijk. De eerste, met wie vanuit Brussel contact werd gelegd, was de Franse literatuurhistoricus Désiré Nisard (1806-

¹³¹ Ze werden afgedrukt in: *Bulletins Académie* 15 (1848), deel 1, p. 108-119. *Le Travail* werd in de *Poésies lyriques* 1848, p. 33-36, opgenomen onder de titel *Harmonie*.

¹³² Charlier 1953, p. 33. Citaat uit *Fantaisie*: '(...) planter ton étendard / Au milieu des combats de tant de vains systèmes', zie: *Poésies lyriques* 1848, p. 92.

¹³³ *Bulletins Académie* 15 (1848), deel 1, p. 539 ('La littérature a définitivement pris, dans l'Académie, une place qui lui a été longtemps contestée'); Quetelet 1850, p. 14.

¹³⁴ Chot 1887 (citaat uit de *Moniteur* van 13 februari 1848: 'M. Weustenraad n'est pas seulement un poète remarquable, c'est un excellent citoyen dont le patriotisme date de loin'); Stas 1871, p. 7; *Le Livre d'Or de Léopold et de la Croix de Fer*, twee delen, Bruxelles 1858, deel 2, p. 397 (Chevalier de l'Ordre de Léopold), p. 757 (Croix de Fer: 'ancien rédacteur de l'*Éclaireur*, à Maestricht; emprisonné sous le gouvernement déchu'). De perkamenten oorkonde, waarbij het Croix de fer op 2 april 1835 aan Weustenraad werd toegekend, berust als hs. 586-A in RHCL/GAM.

¹³⁵ Over Edouard Wacken (1819-1861) schreef Igor Recht de gedegen monografie: *Edouard Wacken et le théâtre romantique en Belgique* (Bruxelles 1943). Daarin komen op pagina 32 aan de orde: het betwiste professoraat, Wackens reactie op de benoeming van Sainte-Beuve en de gevolgen daarvan voor de *Revue de Belgique*. In: *Capitaine* 1852-1869, deel 11 (1865), p. 118-141, wordt Wacken naast Weustenraad op de hoogste top van Belgische Parnassus geplaatst. *Capitaine* vindt Weustenraad ruwer, scherper, mannelijker ('plus âpre et plus mâle'), Wacker meer fijnzinnig en verbeeldingsrijk ('plus délicate et plus idéaliste').

1888), maar deze voelde niets voor een Belgisch professoraat. Vervolgens werd Charles Augustin Sainte-Beuve (1804-1869) gepolst. Met hem had Rogier reeds in 1831 vriendschappelijke contacten gehad – de basis daarvoor was beider interesse in het Saint-Simonisme –, contacten die ertoe geleid hadden dat de Franse literator op 31 mei 1831 benoemd was tot hoogleraar te Luik. In eerste instantie had Sainte-Beuve toen zijn benoeming aanvaard, maar nog vóór zijn eerste college diende hij al ontslag in, om persoonlijke redenen, – hij kon zijn maîtresse Adèle Foucher, de echtgenote van Victor Hugo, niet missen. Anno 1848, nu hij als gevolg van de februari-revolutie en de erop volgende politieke verwikkelingen in Frankrijk zonder werk was geraakt, kwam het aanbod van een Belgisch professoraat als geroepen. Hij solliciteerde, arriveerde op 6 september in Brussel en werd de volgende dag benoemd. Op 16 oktober was hij in Luik bij de opening van het academisch jaar en op 30 oktober gaf hij zijn eerste college. Een jaar later, in september 1849, zou hij al weer terugkeren naar Frankrijk.¹³⁶

Nog voordat de benoeming van Sainte-Beuve officieel was, barstte het protest al los. De *Tribune* en de *Gazette de Liège* achtten de benoeming van een vreemdeling, en dan nog wel een Fransman wiens amoureuze antecedenten weinig verheffend waren, de Belgische eer te na. Alsof er geen geschikte Belgische kandidaten waren! De *Revue de Belgique* van de gepasseerde Wacken beoordeelde het gebeuren met een driewerf ‘impossible!’ en kwam er in het volgende nummer nog eens op terug: ‘Wroeten in het privé leven van een schrijver staat ons vanzelfsprekend tegen, maar wanneer het gaat om onderwijs, gaat de morele vraag boven iedere personele overweging.’ Niettemin waren er ook bladen die de benoeming verdedigden, zo bijvoorbeeld de *Journal de Liège* van Clément Müller en de Brusselse *Indépendance*, waaraan de (niet-benoemde) Weustenraad als medewerker verbonden was. De storm ging al spoedig liggen. En Sainte-Beuve heeft zich over tegenwerking aan de universiteit of gebrek aan belangstelling bij het publiek (studenten en burgers) nooit hoeven te beklagen.¹³⁷

Hoe heeft Weustenraad op de benoeming gereageerd? Grojean heeft moeite te geloven dat Weustenraad geen aandeel zou hebben gehad in de campagne die tegen Sainte-Beuve gevoerd werd. Hij deed dat in afwijking van de informatie, die door de *Journal de Liège* van 9 september 1848 verstrekt werd en door Quetelet op 7 januari 1850 bevestigd. Vandegans, die de zaak in 1967 opnieuw bestudeerde, deelde Grojeans mening niet, en was daarmee in lijn met Séverin, die nog over meer documenten beschikte dan Grojean. Zelf kom ik, na kennisneming van diverse persoonlijke stukken rond de benoemingsaffaire – brieven van Rogier, Weustenraad, Devaux, Van Hulst en Materne – tot de volgende conclusie over de gang van zaken, waarin Séverin, denk ik, zich zeer wel zou herkennen:

Weustenraad heeft vroegtijdig, waarschijnlijk al in juni, gesolliciteerd en heeft zich serieus op een mogelijke benoeming voorbereid, zoals blijkt uit zijn ontwerp van een ‘Cours de littérature’. Over zijn kansen heeft hij voortdurend contact gehad met Rogier en Materne. Hij toonde alle begrip voor de benadering van een Franse literaire persoonlijkheid, maar dacht, na het vernemen van de weigering door Nisard, dat hij eerste kandidaat was. In de

¹³⁶ ARA Brussel, Enseignement Supérieure, inv. nr. 779; Grojean 1905, p. 5, 9, 31-38; Vandegans 1967, p. 257, 264; Le Roy 1869, kol. 973.

¹³⁷ *Revue de Belgique*, tweede serie, deel 1, 1848, p. 188-193, 244-248 (citaat: ‘Sans doute il nous répugne de fouiller dans la vie d’un écrivain; mais quand il s’agit de l’enseignement, la question de moralité passe avant toute considération personnelle’); Grojean 1905, p. 39; Vandegans 1967, p. 261, 269.

laatste fase van de benoemingsprocedure zijn er vervolgens misverstanden gerezen tussen Rogier, die niet alles zeggen kon, en Weustenraad, die verstrekke informatie op zijn wijze verwerkte. Na de benoeming volgde de ontlading. Een aantal emotionele brieven, gewisseld in een periode van slechts enkele dagen, volgde. Daarbij legden Rogier en Weustenraad in alle openheid hun verwijten en visies aan elkaar voor, daarbij wel hun vriendschap op het spel zettend. Tenslotte accepteerden zij van elkaar, zij het met moeite, dat er geen sprake was van opzet. Een breuk is het gelukkig niet geworden – daarvoor waakten ook hun gezamenlijke vrienden: Materne, Stas, Devaux –, maar of de warmte van vroeger ooit is teruggekeerd?... De geslagen wonden hadden in ieder geval tijd nodig om te genezen. De hevigheid van de botsing bleef buiten de openbaarheid. Er is geen goede reden te bedenken om Weustenraad enig aandeel in de publieke kritiek op de benoeming van Sainte-Beuve aan te wijven.¹³⁸

De brieven over de affaire zijn dermate boeiend en vertellen zoveel over de dramatis personae – de karakters van Van Hulst, Rogier en Weustenraad; de geestelijke bagage van Weustenraad en Van Hulst; de onderlinge verhouding van Weustenraad, Rogier en hun gemeenschappelijke vrienden – dat het de moeite loont er wat langer bij stil te staan.¹³⁹

Al op 18 juni 1848 had Félix van Hulst ‘mon cher Rogier’ door een lang epistel proberen te overtuigen van het gewicht van zijn kandidatuur voor de leerstoel van Lesbroussart. Van Hulst was de schoonzoon van en werkte nauw samen met L.P. Rouillé, de eerste hoogleraar in de Franse letteren aan de universiteit van Luik, jaren 1817-1830.¹⁴⁰ Toen de *Revue belge* in 1843 ophield te verschijnen, had hij de fakkel overgenomen met de *Revue de Liège*. Van Hulst kende Weustenraad al uit de tijd van de *Éclairneur*, – in het eerste persproces in december 1828-januari 1829 was hij een van zijn verdedigers geweest. Hij had met Weustenraad over beider kandidatuur gesproken, in de hoop dat deze de rechtmatige aanspraken van Van Hulst zou erkennen, zo schreef hij aan Rogier. Maar Weustenraad had de titels van zijn aanspraken alleen maar aangescherpt. Toen ze met elkaar spraken over de bij de leeropdracht horende cursussen vergelijkende literatuur en literatuurgeschiedenis, was het Van Hulst duidelijk geworden dat Weustenraad niet te best geëquipeerd was: hij kende vrijwel geen Grieks en onvoldoende Latijn, kende geen Italiaans en had ook van de oudste Franse teksten geen kaas gegeten. Hij had zelfs toegegeven dat de hoogste post die hij bereiken kon, een zetel bij het Hoog Militair Gerechtshof was, en dat hij nooit aan een professoraat gedacht had, tot het moment waarop hij merkte dat als gevolg van de aanstaande opheffing van dat Hof, dit perspectief vervlogen was. Zijn literaire studies werden slechts geleid door zijn lite-

¹³⁸ Grojean 1905, p. 46; Quetelet 1850, p. 16; Vandegans 1967, p. 262; Séverin 1914, p. 171-183; KB Brussel, II 36101 A: ‘Cours de Littérature’ (autograaf, kladschrift; onvoltooid ontwerp).

¹³⁹ Van de brieven, bedoeld in deze en de twee vorige alinea’s, zal ik in de volgende alinea’s gebruik maken, zonder daarbij telkens naar de betreffende brief te verwijzen. Het gaat in concreto om de volgende brieven:

ARA Brussel, Papiers Rogier, inv. nr. 174: Felix van Hulst aan Rogier, 18 juni 1848; Felix van Hulst aan Rogier, 1 juli 1848; Paul Devaux aan Rogier, 11 augustus 1848; Weustenraad aan Rogier (uit ‘Namur’, dus uit Jambes), 7 september 1848; Weustenraad aan Rogier, ongedateerd (circa 10 september 1848) [Séverin kende deze brieven niet, maar beschikte wel over de (mij niet bekende) minuten van de twee brieven van Weustenraad];

KB Brussel, II 7714, deel 1: Rogier aan Weustenraad, ongedateerd (6 september 1848); Rogier aan Weustenraad, ongedateerd (circa 8 september 1848);

Séverin 1914, p. 183-185; Weustenraad aan de minister van justitie (klad), ongedateerd (circa 10 september 1848); Materne aan Weustenraad, 11 september 1848; Weustenraad aan Materne (klad), ongedateerd (circa 12 september 1848). [Deze drie door Séverin gebruikte (klad)brieven werden mij niet langs andere weg bekend.]

¹⁴⁰ Le Roy 1869, kol. 972-973.

raire fantasie. Van Hulst was dan ook verbaasd geweest dat hij tijdens zijn recent onderhoud met Rogier iets bemerkt had van een soort verplichting van Rogier jegens Weustenraad. En dat betrof dan een man die, nog afgezien van alle reeds genoemde lacunes in zijn kennis, nooit dat vreemde accent kon afleren, dat de jeugd van onze zuidelijke steden zo tegenstond; een man die verre stond van de professorale habitudes.¹⁴¹ Van Hulst wilde Rogier waarschuwen voor een overhaaste keuze die als een ‘acte de camaraderie’ beschouwd kon worden of als beloning voor verleende politieke diensten. Tenslotte wees hij nog eens op zijn vele publicaties en zijn brede toerusting, die door beide opeenvolgende hoogleraren Franse literatuur, Rouillé en Lesbroussart, met overtuiging waren onderschreven. Hij zou toch niet door een kandidaat, tot nu toe geheel vreemd aan studies die iemand voorbereiden op het geven van onderwijs, gepasseerd worden; nota bene door een cliënt die hij had verdedigd in een tijd waarin een advocaat het risico van vogelvrijverklaring liep als hij de verdediging in een dergelijk proces op zich nam. Was getekend: ‘ton ancien camarade, Félix van Hulst’, die met deze brief Rogiers aarzelingen ten opzichte van Weustenraad mogelijk vergroot zal hebben, maar er zichzelf, verblind als hij was door eigendunk, evenmin een dienst mee bewees.

Op 1 juli schreef Van Hulst een vervolg. Dat achtte hij nodig, omdat personen die Rogier over hem hadden aangesproken, een soort irritatie hadden opgemerkt over dat steeds weer herhalen van zijn naam. Om Rogiers besluiteloosheid te doorbreken wilde hij hem nog maar eens attenderen op de steun die velen, ook uit de parlementaire wereld, hem betuigd hadden in verband met zijn sollicitatie. Die geluiden zouden ook wel tot Rogier zijn doorgedrongen. Nogmaals ging Van Hulst uitvoerig in op zijn veelsoortige kwaliteiten. Het kon toch niet mogelijk zijn, dat Rogier daar niet van doordrongen was en dat hij hem de benoeming zou onthouden ...

Hoe verfrissend lapidair is hierna het oordeel van Paul Devaux in zijn brief van 11 augustus aan ‘mon cher ami’ Rogier. Kiezen tussen Weustenraad en Sainte-Beuve was voor hem niet moeilijk. Ook Godefroid Stas begreep goed waarin Weustenraad tekort schoot. Voor het oordeel van Adolphe Borgnet stond hij in en Guillaume Nypels was even redelijk als Stas en Borgnet. Devaux had zijn mening over de benoeming van een markant Frans literator ook aan Weustenraad zelf kenbaar gemaakt en die leek daar alle begrip voor te hebben. Alleen bij Van Hulst was de eigenliefde zo groot, dat hij geloofde de strijd met ieder ander te kunnen aangaan. Weustenraads vrienden zouden over een benoeming van Van Hulst verontwaardigd zijn. Het advies van Devaux was dus: gewoon een goede benoeming doen en de Franse kandidaten niet beperken tot Sainte-Beuve alleen.

Toen begin september duidelijk werd dat het Sainte-Beuve zou worden, waren Weustenraad en Meetsje, zijn echtgenote, na een korte vakantie in Valkenburg, aangeland bij Jules en Henriëtte Borgnet in hun ‘Maison blanche’ in Jambes bij Namen. Op 20 augustus 1848 had Weustenraad aan Henriëtte geschreven, waarschijnlijk vanuit Luik, dat hij op 18 augustus in Brussel met Rogier gesproken had over Jules’ wens om tot archivaris van de provincie

¹⁴¹ In de brief luidt deze passage: ‘toi, (...) tu te serais empressé de t’engager, pour une chaire de littérature (...) envers un homme qui ne sait grec, latin, italien, ni aucune autre langue du midi! (...) pour une chaire de littérature française (...) envers un homme que l’étude même de toutes les délicatesses de la langue ne corrigera jamais d’un accent étranger très prononcé, particulièrement antipathique aux oreilles de la jeunesse de nos villes du midi (...) envers un homme enfin, resté jusqu’à présent en dehors de toutes les études, de toutes les habitudes professorales!’

Namen benoemd te worden. Jules moest nog even geduld hebben, schreef Weustenraad, maar de benoeming zou doorgaan en ook een salarisverhoging met zich meebrengen. Hij en Meetsje, die ziek was geweest maar weer helemaal hersteld, waren van plan om de volgende dag, 21 augustus, naar Maastricht te gaan en op 22 augustus naar Valkenburg.¹⁴² Hoe lang het echtpaar Weustenraad daar gelogeed heeft en wanneer de reis van Valkenburg naar Namen precies heeft plaatsgevonden weten we niet. In ieder geval was Weustenraad in Jambes, toen hij daar een op 6 september gedateerde brief van Rogier ontving. Een brief op poten – geen ‘tu’ en ‘toi’, maar ‘vous’ – die als een bom moet zijn ingeslagen.

Rogier schreef vernomen te hebben dat Weustenraad zich beklaagd had over de benoeming van Sainte-Beuve. Soit! Rogier verweet hem dat niet en zijn bedoeling was evenmin om nog eens terug te komen op de redenen waarom hij Sainte-Beuve boven hem verkozen had; Weustenraad had die al uit de mond van gemeenschappelijke vrienden vernomen. Maar dat Weustenraad hem woordbreuk (*‘manque de parole’*) verweet, zoals Rogier uit betrouwbare bron vernomen had, ging echt te ver. Weustenraad wist dat Rogier hem verkoos boven Van Hulst, maar Weustenraad moest hem maar eens vertellen waar en wanneer hij, Rogier, gezegd had dat hij voornemens was hem in Luik te benoemen of dat hij aan hem de voorkeur gaf boven een aanzienlijk literator uit Frankrijk. Toen hij Weustenraad de benoeming van Sainte-Beuve had aangekondigd, had die niet over *‘manque de parole’* gesproken. En nu zou hij dat wel tegen derden gezegd hebben, terwijl hij intussen de contacten met Rogier voortzette zonder over de zaak te praten. ‘Met een vriend die woordbreuk pleegt, breekt men onmiddellijk en men zegt hem waarom.’¹⁴³

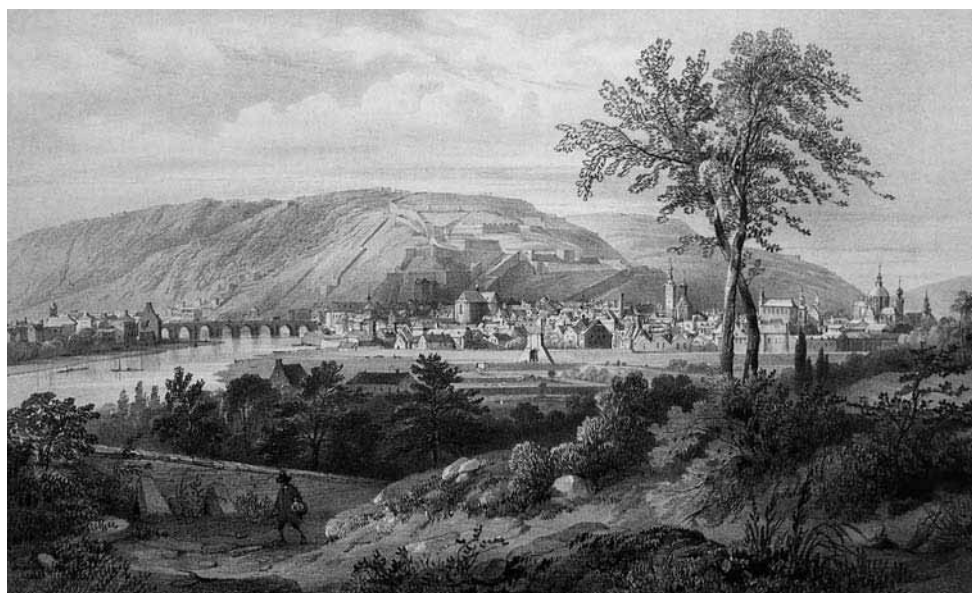
Weustenraad antwoordde op 7 september 1848, onmiddellijk na ontvangst van Rogiers brief. De keuze van Nisard was zoals bekend voor hem geen probleem geweest. Toen Rogier hem diens weigering had meegedeeld, had hij Weustenraad gevraagd, of hij nu tevreden was (*‘si j’étais maintenant content’*). Weustenraad had toen opgemerkt blij te zijn naar Luik te kunnen terugkeren en Brussel te verlaten; – ‘Brussel waarin het verblijf, op dit ogenblik tenminste, funest geworden was voor mijn gezondheid.’ Hij had hem vervolgens gevraagd: ‘Kan ik mij voorbereiden?’ waarop Rogier geantwoord had: ‘Bereid je maar voor; dat kan nooit kwaad.’ Toen hij hun gemeenschappelijke vriend Constant Materne verslag had gedaan van dit gesprek en vroeg wat die ervan dacht, had Materne geantwoord: ik beschouw je als benoemd, omdat Nisard definitief geweigerd heeft. Zich vrijwel benoemd voelend, was Weustenraad hard getroffen toen hij drie weken nadien, op dat ogenblik ziek thuis, vernam dat Sainte-Beuve, ‘over wie tussen ons nooit sprake is geweest’, benoemd zou worden. Niettemin had hij niet tegen die keuze geprotesteerd. Hij had zijn kandidatuur ingetrokken, zijn inferioriteit ten opzichte van een dergelijke concurrent erkennend. Dat had hij Rogier ook gezegd en hij herhaalde dat. Overigens kon hij Rogier geen woordbreuk verwijten, want die had hem de leerstoel nooit positief beloofd. Maar hij had hem helaas wel in de waan gelaten. Weustenraad maakte nu zijn excuus voor zijn interpretatie van Rogiers woorden. Hij

¹⁴² KB Brussel, II 7714, deel 1: Weustenraad aan madame Jules Borgnet, ‘vendredi 20 août’ (1848).

Rogier zou Weustenraad in een naschrift bij zijn brief van circa 8 september 1848 berichten dat hij van de minister van justitie vernomen had dat Jules benoemd zou worden. Jean Bovesse en Françoise Ladrier vergissen zich dus als zij in: *A travers l’histoire du Namurois. Catalogue (...)*, Bruxelles 1971, p. 317, meedelen dat Jules Borgnet al op 17 maart 1848 benoemd werd tot ‘Conservateur des archives de l’État a Namur’.

¹⁴³ Citaat: ‘Avec un ami qui vous manque de parole on rompt immédiatement et on lui dit pourquoi.’

'Vue général de Namur'. Links van de brug ligt Jambes. Lithografie van Paul Lauters (1806-1875) in: *Voyage aux bords de la Meuse, desseins de Paul Lauters, légendes, récits et traditions par André van Hasselt, Bruxelles 1839* vlg., planche 21.

begreep ook dat het Rogier pijn gedaan moest hebben, hem niet te kunnen benoemen en dat zijn kandidatuur Rogier in een lastige positie gebracht had. 'Wij hebben er allebei onder geleden. Vandaag is het beslist en ik heb me erbij neergelegd.' Hij betreurde het niettemin dat Rogier hem na de weigering van Nisard niet gezegd had dat hij zich nu tot Sainte-Beuve zou wenden. Dan was dat misverstand niet in de wereld gekomen. Hij hoopte van harte dat het niet de oorzaak zou zijn van een verandering in hun vriendschap. 'Ik houd van u om uwentwil en niet voor mezelf.'¹⁴⁴

Maar voor Rogier was de zaak nog niet afgedaan. In zijn antwoord (niet gedateerd, maar waarschijnlijk geschreven direct na ontvangst van Weustenraads brief van 7 september) wilde hij nog enkele preciseringen aanbrenge. Na zijn informatie over de weigering van Nisard had hij op Weustenraads vraag 'of dat alles was' expliciet gezegd dat de onderhandelingen nog doorgingen. Verder wilde hij stipuleren dat hij nooit had laten blijken dat het ging om de keuze 'Nisard of Weustenraad'. Weustenraad had alleen maar kunnen concluderen dat, als er een Belg gekozen moest worden, hij dat zou zijn. Rogier ontkende niet dat hij gezegd had: 'Bereid je maar voor; dat kan nooit kwaad,' maar dat moest geconditioneerd begrepen worden.¹⁴⁵ Hoe dan ook, de benoeming van Sainte-Beuve had in de pers tot een pennensrijd geleid en tegenstellingen opgeroepen. Als Rogier in Weustenraads schoenen

¹⁴⁴ Oorspronkelijke tekst van de citaten: 'Bruxelles, dont le séjour était devenu, momentanément du moins, funeste à ma santé'; 'Puis-je me préparer?'; 'Prépare-toi toujours'; 'Sainte-Beuve, dont il n'avait jamais été question entre nous'; 'Tous deux nous avons souffert. Aujourd'hui tout est décidé et je me suis résigné'; 'Je vous aime pour vous et non pour moi.'

¹⁴⁵ 'dat moest geconditioneerd begrepen worden': Deze vage formulering gebruik ik op grond van Rogiers enigszins cryptische verklaring: 'Ne trouvant pas mieux que vous à Paris, mon intention formelle était de vous nommer; j'ai donc pu vous dire de vous préparer dans cette éventualité.'

stond, zou hij openlijk partij kiezen voor Sainte-Beuve. 'Als ik u deze raad geef, is dat om uwentwil, niet voor mij.' Waarna ook Rogier de hoop uitsprak dat hun al oude vriendschap als gevolg van het jammerlijke incident niet zou veranderen.¹⁴⁶

Op zijn beurt liet Weustenraad Rogiers brief niet onbeantwoord.¹⁴⁷ Om geen enkel misverstand te laten voortbestaan wilde hij andermaal bevestigen dat Rogier hem nooit een belofte gedaan had, en nogmaals onderstrepen dat hij tegen niemand ooit gesproken had over woordbreuk door Rogier. Vervolgens ging hij nog even in op de situatie die ontstaan was na Rogiers mededeling over de weigering van Nisard, en op de conclusie die Materne uit Weustenraads verslag van zijn gesprek met Rogier getrokken had ('Ik beschouw je als benoemd'). Tenslotte wilde hij opnieuw uitspreken dat Rogier het volste recht had om Sainte-Beuve te benoemen. Na dit alles te hebben vastgesteld en in de overtuiging dat de misverstanden nu uit de wereld waren, kon hij niet nalaten in te gaan op de benoeming van Sainte-Beuve als zodanig en op de situatie waarin hij nu verzeild was. Het werd een litanie van kritiek en zwartgalligheid.

Hoewel hij graag toegaf dat Sainte-Beuve een van Frankrijks beste literatoren was, achtte hij diens benoeming om drie redenen niet juist: de nationale gevoelens waren erdoor gekwetst, Sainte-Beuves literaire opvattingen werden bepaald door opportunisme – rehabilitatie van de klassieken nadat hij ze eerst had verwenst – , en zijn morele faam was getekend door een beschuldiging waarvan hij zich niet had vrijgepleit. Als Weustenraad op de hoogte was geweest van het plan om Sainte-Beuve te benoemen, zou hij het Rogier eerder hebben kunnen vertellen. Rogier zou nu ook wel begrijpen waarom Weustenraad de keuze van Sainte-Beuve niet kon verdedigen. Maar als er in de publieke polemiek ergens zou worden opgemerkt, dat de leerstoel aan Weustenraad was beloofd, zou hij onmiddellijk zijn stem verheffen en dit ten stelligste ontkennen. Maar hij moest daar dan wel weet van hebben, 'want ik leef hier volledig geïsoleerd'.¹⁴⁸ Momenteel kreeg hij alleen *L'Émancipation* in handen en die was kampioen in het lanceren van halve leugens en het beschadigen van reputaties. Ook tegen Weustenraad zouden bij een eventuele benoeming allerlei bezwaren zijn aangevoerd: 'Men heeft gezegd dat ik van origine een Vlaming ben; men heeft mij mijn accent verweten; men is nog verder gegaan: men heeft mijn geringe lengte en mijn figuur ingebracht als argument voor afwijzing. U hebt die bezwaren niet tegen mij aangevoerd, maar zij zouden u door anderen kunnen zijn aangegeven. Ik geef toe dat ik niet alle fysieke voorwaarden in mij verenig die voor de rol van professor gewenst zijn. Maar ik ben ervan overtuigd dat ze op uw beslissing geen invloed gehad zouden hebben. De keuze van Sainte-Beuve, die ook geen reus is, noch een adonis, bewijst dat overigens.'¹⁴⁹

¹⁴⁶ Citaat: 'Si je vous donne ce conseil, c'est pour vous, non pour moi.' Het advies van Rogier aan Weustenraad om in zijn eigen belang duidelijk partij te trekken voor Sainte-Beuve, zou wel eens aanleiding geweest kunnen zijn tot de berichten in de *Journal de Liège* van 9 september (de hoofdredacteur was de met Weustenraad bevriende Clément Müller), dat Weustenraad helemaal niet ontstemd was over zijn verlies ('n'aurait point pris de l'humeur de son échec' (Grojean 1905, p. 46), omdat hij, toen hij gepolst werd voor de leerstoel, als eerste aangeraden had om Sainte-Beuve te kiezen (Vandegans 1967, p. 262).

¹⁴⁷ De brief is niet gedateerd, maar zal direct na de brief van Rogier geschreven zijn, dus rond 10 september.

¹⁴⁸ Citaat: 'car je vis ici complètement isolé'. Met 'ici' is hoogstwaarschijnlijk Jambes bedoeld.

¹⁴⁹ Citaat: 'On a dit que j'étais flamand d'origine; on m'a reproché mon accent; on a été plus loin: on m'a opposé, comme une fin de non recevoir, ma taille et ma figure. Ce n'est pas vous qui m'avez fait ces objections; mais elles ont pu vous être faites par d'autres. Je conviens que je ne réunis pas toutes les conditions physiques requises pour le rôle de professeur. Mais je suis persuadé que ces objections n'auraient exercé influence sur votre détermination. Le choix de Sainte-Beuve, qui n'est pas non plus un géant, ni un Adonis, le prouve du reste.'

Weustenraad wenste nu maar dat Sainte-Beuve in Luik zou slagen; hij had de bevriende professoren zelfs gevraagd hem goed te ontvangen. 'Ik koester jegens niemand wraakgevoelens. Hatén kan ik niet.'¹⁵⁰ Ondanks zijn ellendige situatie van dit moment, die zoveel slechter was dan in 1827, toen hij zich aan de Maastrichtse balie een mooie clientèle had verworven; zoveel slechter ook dan in 1828, toen administrateur Van Ewijck hem via Kinker de leerstoel literatuur in Utrecht had aangeboden, waarop hij niet was ingegaan omdat hij Belg wilde blijven ('parce que je voulais rester belge');¹⁵¹ ondanks het gevoel lange tijd vergeten te zijn, omdat hij zich in de loopbaan der publieke ambten gepasseerd zag door alle leeftijdgenoten, intelligent of dom, dit ondanks de diensten die hij in de journalistiek aan het land bewezen had; ondanks het feit dat hij meer dan eens zijn bestaan op het spel gezet had, zonder enige bijbedoeling van eigenbelang of ambitie, omdat hij trouw wilde blijven aan principes die het geluk van het vaderland moesten verzekeren (hij zal hier bedoeld hebben op zijn trouw aan het unionisme); ondanks het gegeven dat door de opheffing van het Hoog Militair Gerechtshof zijn carrière gebroken was en zijn toekomstperspectief vernietigd door de onmogelijkheid om nog in de reguliere magistratuur of in het hoger onderwijs een passende plaats te verwerven; ondanks dit alles was hij niet bitter gestemd 'en zal ik blijven wat ik altijd ben geweest'.¹⁵² Zwarter proza heeft Weustenraad nooit geschreven.

Hij kon maar niet berusten en zocht uit pure koppigheid zelfs zijn ongeluk. 'Het verlangen om in de kring van de familie te leven, ver van alle onrust van het politieke leven, de noodzaak om te zorgen voor zijn gezondheid die door zijn verblijf in Brussel was aangetast' – zo formuleerde hij het zelf – leidden tot een verzoek aan de minister van justitie om hem over te plaatsen van Brussel naar Namen, dit volgens eigen uitdrukkelijke wens, want anders zou de overplaatsing als een degradatie gezien kunnen worden.¹⁵³ Materne kende hem niet terug. Het incident met Rogier, schreef hij Weustenraad op 11 september 1848, was nu uitgepraat en zou weldra vergeten zijn, en het plan om naar Namen te vluchten was onverstandig: 'Je plaats is niet in die uithoek, waar je je geheel buiten de loop der dingen bevindt, buiten ieder intellectueel gebeuren.' Het leek wel of Weustenraad het willoze werktuig was van 'een gevoel van ontmoediging dat weinig past bij je normale geestkracht'.¹⁵⁴

Maar voor toegeven bleek bij Weustenraad de tijd nog niet rijp. 'Zolang ik auditeur-militair blijf, zal ik niet meer naar Brussel terugkeren.' Op de waarschuwing van Materne dat hij

¹⁵⁰ Citaat: 'Je ne garde rancune à personne. Je ne puis pas haïr.'

¹⁵¹ Die 'belle clientèle' is overdreven, want in strijd met het feit dat hij maar enkele malen gepleit heeft.

Hetzelfde geldt voor het Utrechtse professoraat. Noch in RA Utrecht, Archief Curatoren Universiteit Utrecht tot 1910, inv. nr. 31 (Alfabetisch register op de ingekomen en uitgaande stukken alsmede het verhandelde bij Curatoren, deel 2, 1825-1839) en Archief Senaat en Faculteiten Universiteit Utrecht, inv. nr. 10-C (Correspondentie Rector magnificus en Senaat, 1825-1836), noch in de literatuur (J.P. Fockema Andreae e.a., *De Utrechtsche Universiteit 1815-1936*, Utrecht 1936; L.Ph. C. van den Bergh, *Gedenkboek van het tweedeseeuwsfeest der Utrechtsche hoogeschool*, Utrecht 1837) heb ik enige aanwijzing in die richting gevonden. Wel deden Curatoren op 12 oktober 1830 aan Rector en Senaat mededeling van de benoeming van een lector in de Franse taal en letterkunde, George Charles Verenet.

Helemaal verzonnen zal Weustenraads mededeling wel niet geweest zijn. Had hij, in gesprek met Kinker, misschien gehoord dat Van Ewijck (administrateur Onderwijs van het ministerie van binnenlandse zaken) Kinker gepolst had over Zuid-Nederlandse kandidaten die bij gelegenheid in aanmerking konden komen voor een post aan een Noord-Nederlandse universiteit?

¹⁵² Citaat: 'et je resterais ce que j'ai toujours été'.

¹⁵³ Séverin 1914, p. 183. Citaat: 'le désir de vivre en famille, éloigné de tous les troubles de la vie politique, la nécessité de soigner sa santé altérée par son séjour à Bruxelles.'

¹⁵⁴ Séverin 1914, p. 183-184. Citaat: 'Ta place n'est pas dans cette Thébaïde, où tu te trouverais en dehors de tout courant d'affaires, de tout mouvement intellectuel'; 'un sentiment de découragement peu digne de ta force habituelle'.

in Jambes vergeten zou worden, repliceerde Weustenraad, dat dat ook in Brussel zou gebeuren, en tegenover de opmerking dat hij buiten het leven ging staan, stelde hij dat hij de eenzaamheid en het isolement juist zocht. 'Een diepe weerzin heeft zich van mij meester gemaakt. Ik leef nog slechts om de verplichtingen ten opzichte van mijn familie te vervullen, die ik vrijwillig op me heb genomen. (...) De toekomst, hoewel die mij nauwelijks toelacht, schrikt me niet af; ik zal werken, ik zal mijn plichten vervullen zoals ik dat altijd heb gedaan, en dan: kome wat komt.'¹⁵⁵

Het onweer was hevig geweest. Na een week vol ontladingen en buien bleef het zonlicht nog lang verborgen achter donkere wolken. Weustenraads verzoek om overplaatsing werd gelukkig niet geaccepteerd. Zijn vrienden verdedigden hem tegen zichzelf en zochten zijn positie te verbeteren. Op 30 oktober 1848 werd Theodoor Weustenraad benoemd tot hoofdgriffier van de rechtbank van eerste instantie in Brussel; – hij had er niet om gevraagd, maar zal er zeker blij mee geweest zijn. Een erebaan, die hem veel vrije tijd liet en hem terugbracht bij zijn eerste liefde: de poëzie.¹⁵⁶

'Poésies lyriques'

Hoewel de inspiratie voor het schrijven van nieuwe gedichten uitbleef, heeft Weustenraad de herfst van 1848 gebruikt voor de samenstelling van een verzamelbundel van zijn poëzie, die in januari 1849 het licht zou zien: de *Poésies lyriques*.¹⁵⁷ De titelpagina draagt het jaartal 1848 en het voorwoord is gedateerd op 31 december 1848. Om de drukkosten te dekken heeft Weustenraad zelf onder zijn vrienden intekenaars gezocht. Zo vroeg hij op 14 december 1848 aan zijn vriend Jules de Saint-Genois, oud-medewerker van de *Revue belge*, nu bibliothecaris aan de universiteit van Gent, om bij vrienden en kennissen interesse te wekken. Met een twaalfstal namen op de bij zijn brief gevoegde inschrijvingslijst zou hij heel gelukkig zijn. De bundel was al ter perse.¹⁵⁸ Als de mededeling van Stas juist is, dat Weustenraad onmiddellijk na het verschijnen van de *Poésies lyriques* begonnen is met de voorbereiding van een tweede bundel, moet het boek ook financieel een succes geweest zijn.¹⁵⁹

Alle gedichten in de *Poésies lyriques* zijn voorzien van een motto en van het jaartal waarop het betreffende gedicht of de versie van dat gedicht tot stand is gekomen. Maar ze zijn niet chronologisch afgedrukt, en evenmin volgens thema gegroepeerd. Die 'wanorde' is door Weustenraad bewust zo aangebracht; het karakter van 'eenheid' heeft hij niet nage-

¹⁵⁵ Séverin 1914, p. 184-185. Citaten: 'Tant que je resterai auditeur militaire, je ne retournerai plus à Bruxelles'; 'Un profond dégoût s'est emparé de moi. Je ne vis plus que pour remplir des obligations de famille que je me suis volontairement imposées. (...) L'avenir, quoiqu'il ne me sourie guère, ne m'effraye pas; je travaillerai, je remplirai mes devoirs comme je l'ai toujours fait, en puis advenir que pourra.'

De opmerking dat hij, zolang hij auditeur-militair was, niet meer naar Brussel zou terugkeren, kon Weustenraad maken omdat Namen vanaf 1843 beschikte over een spoorwegverbinding met Brussel (via Charleroi en Soignies), waardoor hij regelmatig kortstondig in Brussel aanwezig kon zijn voor het uitoefenen van zijn functie. Zie: Michel Laffut, *Les chemins de fer belges 1830-1913. Genèse du réseau et présentation critique des données statistiques*, twee delen, Bruxelles 1985-1995, II, p. 471.

¹⁵⁶ Séverin 1914, p. 185-186; Thys 1891, p. 327.

¹⁵⁷ De bundel is op internet te raadplegen via books.google.be (Weustenraad 'Poésies lyriques'). Het betreft een exemplaar dat berust in de University of Oxford Library, Taylor Institution. De gedichten zijn ook te vinden op: fr.wikisource.org/wiki/Poésies_lyriques.

¹⁵⁸ Baron Jules de Saint-Genois (1813-1867). Weustenraads brief berust in de UB Gent onder nr. G 18464-83.

¹⁵⁹ Stas 1971, p. 7. De tweede bundel is nooit verschenen. Volgens de *Journal de Namur et de la province* van 27 juni 1849 waren de *Poésies lyriques* al spoedig uitverkocht.

streefd.¹⁶⁰ De structuur van zijn bundel moest de weerslag zijn van de verandering en wisselvalligheid die de loop der dingen en ook zijn eigen leven kenmerkten. Zelf zegt hij het in het 'Préface' mooier dan ik het kan: 'Ik zing, ik discussieer niet. Slechts mijn vrije fantasie volgend, slechts schrijvend onder de opwelling van een reële emotie, heb ik me zelfs niet afgevraagd of mijn gedachte van gisteren altijd gelijk was aan die van de volgende dag. Het gezicht der dingen wisselt en verandert met de dag, en de aard van onze gewaarwordingen verandert en wisselt met hen. Ik heb de pretentie niet om deze wet van voortdurende vernieuwing te bestrijden, en ik heb mij laten drijven op de grillen van de stroom die mij meevoert, steeds geleid door het geloof in de enige gids waarvan ik het gezag erken: mijn geweten. Niets menselijks heeft mij vreemd toegeschenen. Nu eens droef en verlaten, dan weer met vertrouwen en gelukkig, geeft mijn poëzie zich over aan alle dromen, somber of stralend, die het hart van de mens beroeren in de stormachtige tijd waarin wij leven.'¹⁶¹

Zijn oude vriend Jaminé, doorgaans kritisch en dus betrouwbaar, is van oordeel dat Weustenraad hiermee voor een goed gelijkend zelfportret gezorgd heeft. Wisselvalligheid was volgens Jaminé het meest sprekende kenmerk van Weustenraads persoonlijkheid: 'Hij kon de dingen en de mensen adoreren waarover hij iets eerder de banvloek had uitgesproken, hij kon zich tranen lachen bij een geestig gezegde, en was een ogenblik later tot tranen geroerd bij het verhaal over een mooie daad, hij was onvast zelfs in zijn politieke opvattingen; Saint-Simonist, exclusief liberaal, gematigd liberaal, vervolgens aanwezig bij bijeenkomsten van de katholieke partij; en altijd te goeder trouw en altijd gelukkig als hij zich door zijn impressies kon laten leiden, zonder bijbedoelingen, zonder zich ooit rekenschap te geven van de oorzaak van zijn gewaarwordingen, van zijn zwenkingen.'¹⁶²

'Ik zing, ik discussieer niet,' zegt Weustenraad ... alsof we met een pure dichter te maken hebben. Hoewel ik, zoals eerder opgemerkt, het eindoordeel over de waarde van Weustenraads poëtisch oeuvre graag overlaat aan Franstalige literatuurhistorici, mag hier al wel gezegd worden dat Weustenraad vooral dichterlijke vertogen schreef. Hij was meer redenaar dan zanger. Er staat wat er staat; aan poëzie die meer doet dan dat, poëzie die evoceert, kwam hij zelden toe. Een gedicht als 'Souvenir' behoort tot de uitzonderingen. Maar hij was een romanticus, kind van de Grote Revolutie, vervuld van onvrede over het vele dat verkeerd was, spottend met schijnheiligheid en lege autoriteit, heilig gelovend in de constitutie als verbond tussen volk en vorst, verrukt over de wonderen van de techniek, vol vuur getuigend van zijn vertrouwen in de komst van de nieuwe wereld, en soms diep in de put als zijn verwachtingen de bodem werden ingeslagen.

¹⁶⁰ In het Préface op p. II lezen we dat de bijeengebrachte gedichten 'niet dat karakter van eenheid hebben dat enkele moderne dichters gepoogd hebben aan hun werk op te leggen' ('n'offent pas ce caractère d'unité que quelques poètes modernes se sont efforcés d'imprimer à leurs oeuvres').

¹⁶¹ Préface, p. III: 'Je chante, je ne discute pas. Ne suivant que ma libre fantaisie, n'écrivant que sous le coup d'une émotion réelle, je ne me suis pas même demandé si ma pensée de la veille était toujours conforme à celle du lendemain. La face des choses change et se transforme chaque jour, et la nature de nos sensations change et se transforme avec elle. Je n'ai pas eu la prétention de combattre cette loi de rénovation perpétuelle, et je me suis laissé dériver au gré du courant qui m'entraînait, sur la foi du seul guide dont je reconnais l'autorité: ma conscience. Rien de ce qui est humain ne m'a paru étranger. Tantôt triste et désolée, tantôt confiante et heureuse, ma poésie s'abandonne à tous les rêves, sombres ou rayonnants, qui agitent le coeur de l'homme à l'époque orageuse où nous vivons.'

¹⁶² Jaminé 1854, p. 29. Oorspronkelijke tekst: 'Adorant les choses et les hommes auxquels il venait de jeter l'anathème, riant aux larmes à un bon mot, pleurant un instant après au récit d'une belle action, vacillant dans ses opinions politiques même; St. Simonien, libéral exclusif, modéré, puis assistant aux réunions du parti catholique; et toujours de bonne foi et toujours heureux de se laisser aller à ses impressions, sans arrière-pensée, sans jamais se demander compte de la cause de ses sensations, de ses revirements.'

Literatoren die over Weustenraads Franstalige poëzie schreven, wijzen erop dat hij invloeden onderging van Schiller, Lamartine en Hugo, en dat hij, als dichter van de moderne tijd, verwant was aan de Franse schrijver-reiziger-fotograaf Maxime du Camp en als voorloper van Emile Verhaeren mag worden beschouwd. Zo verwees Séverin bij de *Remorqueur* naar Schillers *Lied von der Glocke* en naar Lamartines *Laboureurs*. Hij zag in Weustenraads werk het begin van een kunsttraditie die aan het einde van de eeuw werd gerepresenteerd door Verhaeren, die in *Multiple splendeur* de 'Effort humain' bezingt, en door Meunier met zijn 'Monument van de arbeid' in Laken.¹⁶³

In het voorafgaande zagen we al dat Weustenraad aan zijn gedichten, ook nadat ze als losse uitgave of in een tijdschrift gepubliceerd waren, bleef schaven en ze in enkele gevallen helemaal herschreef. Bij de behandeling van zijn poëzie maakte ik van de *Poésies lyriques* frequent gebruik. Ik zal de lezing ervan hervatten in het tweede deel van dit boek, waar ik verbanden zal leggen tussen passages uit de *Percussie van Scherpenheuvel* en gedichten uit de *Poésies lyriques*.

Laatste dagen: Valkenburg – Luik – Jambes

Weustenraad sukkelde het laatste jaar met zijn gezondheid. Jaminé merkte daarover op: 'Ten prooi aan de eerste symptomen van een voortwoekerende ziekte waarvoor geen pardon bestaat, zou hij binnen enkele jaren onherroepelijk zijn bezweken.'¹⁶⁴ Ik veronderstel dat er sprake was van tuberculose. Niettemin was hij, na de inzinking van september 1848, weer actief, naar vermogen althans. Voor de Classe des Lettres van de Académie verrichtte hij in april 1849 jurywerk en in de openbare vergadering van 9 mei zou hij een nieuw gedicht ('une composition lyrique nouvelle') voordragen. Maar, zo meldde hij op 4 mei aan Quetelet, het schrijven van het juryverslag had hem veel tijd gekost en een hevige griepaanval had hem genoodzaakt zich een aantal dagen van alle werk te onthouden. Door die tegenslag had hij het beloofde dichtstuk niet kunnen voltooiën. 'Ik ben met veel genoegen ingegaan op uw wensen en die van mijn collega's die zich tegenover mij zo welwillend tonen. Ik hoop evenwel aanwezig te kunnen zijn bij de vergadering en het diner, en wil mij in ieder geval toevoegen aan het getal der disgenoten.' De vraag is of hij aan het diner heeft kunnen deelnemen; hij was in ieder geval niet aanwezig bij de vergadering van de Classe des Lettres van 7 mei. Bij die van 4 juni was hij weer present.¹⁶⁵

Daarna was er een aantal weken tijd voor ontspanning en herstel van gezondheid. Die zocht hij natuurlijk bij Jules, Henriette en de kleine Julie in Jambes. Alvorens hij einde juni

¹⁶³ Séverin, p. 112, 197. Friedrich von Schiller (1759-1805) schreef *Das Lied der Glocke* in 1799; Alphonse de Lamartine (1790-1869) schreef *Jocelyn* (een onderdeel hiervan is 'Les Laboureurs') in 1836; Victor Hugo (1802-1885) is het symbool van de romantiek in Frankrijk; Maxime du Camp (1822-1894) publiceerde in 1855 de bundel *Chants modernes*; Emile Verhaeren (1855-1916) schreef in 1895 de bundel *Les villes tentaculaires*; Constantin Meunier (1831-1905) schilderde in Seraing en de Borinage en beeldhouwde Antwerpse havenwerkers.

¹⁶⁴ Jaminé 1854, p. 33: 'En proie aux premiers symptômes d'un mal qui ne pardonne ni s'arrête, il y aurait infailliblement succombé dans peu d'années.'

¹⁶⁵ Quetelet 1850, p. 16-17; KB Brussel, Correspondance Adolphe Quetelet: Weustenraad aan Quetelet, vrijdag 4 mei 1849 (citaat: 'Je m'étais fait une véritable fête de déférer à vos désirs et à ceux de mes collègues qui se montrent si bienveillants envers moi. J'espère cependant pouvoir assister à la séance et au dîner et veuillez en tout cas me porter au nombre des convives'); *Bulletins Académie* 16 (1849), deel 1.

zou terugkeren naar Brussel, maakte hij nog een reisje naar Luik en Valkenburg.¹⁶⁶ Op woensdag 20 juni – een vijftal dagen na zijn vertrek uit Jambes – schreef hij vanuit Valkenburg het volgende briefje naar Namen: ‘Liefste, Wij hebben hier constant vreselijk slecht weer gehad. We hebben nauwelijks een voet buiten de deur kunnen zetten. Ik kom dan ook overmorgen terug. Ik vertrek vrijdag, met de tweede stoomboot, en ik zal in Luik overnachten. Vervolgens neem ik de stoomboot naar Namen, die om 6 uur ’s morgens vertrekt, en ik zal zaterdag om 2 uur in Namen arriveren. Stuur vrouw Pochet naar de boot om mijn bagage te dragen. Zij heeft geen kruiwagen nodig. Ze kan de koffer gemakkelijk op de schouder nemen. Omhels iedereen namens mij. Dus tot zaterdag om 2 uur. Th. W.’¹⁶⁷

De reis is volgens plan verlopen. Hij overnachtte in Luik bij Adolphe Borgnet. Aan het verzoek van diens achttienjarige dochter Elise om enkele versregels te schrijven in haar poésie-album heeft Weustenraad graag voldaan.

*Si c'est pour conserver un souvenir fidèle
D'un ami qui bientôt n'en composera plus,
Eh! bien, garde ceux-ci, mais ne va pas, ma belle,
Me dire: Est-ce là tout? après les avoir lus.*

*J'aurais pu te rimer quelque couplet aimable
Sur tes yeux, tes cheveux, ta bouche ... et cetera.
Mais le genre est usé; puis il est fade en diable;
Ne te nourris jamais de ces sornettes-là.*

*Elles font mal au coeur et souvent à la tête.
Préfère aux faux le vrai, l'austère même au doux,
Et ne brigue, plus tard, qu'une seule conquête,
L'amour d'un honnête homme et l'estime de tous.*¹⁶⁸

‘Un ami qui bientôt n’en composera plus’... Toen hij deze woorden schreef had de cholera-bacil zich al in zijn verzwakte lichaam genesteld. Niemand zal kunnen vertellen of hij de besmetting had opgelopen in Maastricht of in Luik. In beide steden heerste toen een cholera-

¹⁶⁶ In de *Journal de Namur et de la province* van 25 juni 1849 lezen we over Weustenraad: ‘Nous l’avions vu, il y a huit jours, en pleine jouissance de la vie (...)’ [‘Een goede week geleden hebben we hem nog gezien, volop genietend van het leven’]. In *La Revue de Namur* van dinsdag 26 juni 1849 staat dat Weustenraad van plan was om zondag 24 juni om 16.00 uur de trein naar Brussel te nemen. Quetelet 1850, p. 17, bevestigt deze mededeling.

¹⁶⁷ KB Brussel, II 7714, deel 1: Weustenraad aan ‘ma chère amie’ (dat is zijn echtgenote Meetsje): ‘Fauquemont, mercredi’ [20 juni 1848]: ‘Ma chère amie, Nous avons eu constamment ici un temps affreux. A peine avons nous pu mettre le pied à la porte. Aussi retournerai-je après-demain. Je partirai vendredi, par le second bateau à vapeur, et je coucherai à Liège. Puis je prendrai le bateau à vapeur pour Namur, qui part à 6 heures du matin, et j’arriverai samedi à 2 heures à Namur. Envoyer la femme Pochet au bateau pour porter ma malle. Elle n’a pas besoin de prendre une brouette. Elle pourra facilement la porter sur l’épaule. Embrassez tout le monde pour moi. Aussi à samedi à 2 heures. Th.W.’ Ik veronderstel dat Weustenraad in Valkenburg logeerde in Kasteel-Oost bij zijn vriend Louis de Villers de Pité.

¹⁶⁸ Séverin 1914, p. 189-190. Elise Borgnet (1831-1916) gaf Fernand Séverin gaarne toestemming deze verzen af te drukken. De zwakke eerste strofe heb ik niet overgenomen.

Vertaling: Als het erom gaat een getrouwe herinnering te bewaren / Aan een vriend die weldra geen [verzen] meer zal maken, / Wel, bewaar deze, maar ga me niet, mijn schone / Vertellen: Is dat alles? als je ze gelezen hebt. // Ik zou je een lieflijke strofe hebben kunnen dichten / Over je ogen, je haren, je mond ... et cetera. / Maar dat genre is afgesleten; bovendien is het vreselijk kleurloos; / Voed je nooit met die beuzelarijen. // Ze doen het hart pijn en vaak ook het hoofd. / Verkies boven het valse het ware, zelfs het sobere boven het zoete, / En stuur later slechts op één overwinning aan, / De liefde van een eerlijk man en de achting van allen.

epidemie, die honderden slachtoffers maakte.¹⁶⁹ Maar Weustenraad was zich van geen besmetting bewust, voelde zich niet ziek en reisde zaterdag door naar Namen, waar de boot, wat later dan verwacht, in de late namiddag aanlegde. Zondagmorgen maakte hij weer plannen voor de toekomst: een huis aan de oever van de Maas, wat bloemen, een hond, een haag waar zijn geluk zich achter kon verschuilen. Liggend tegen een hooimijt niet ver van Jules' Maison blanche droomde hij die voor de zoveelste keer. 'Mijn God, wat is het goed hier!' en hij ging zitten om te genieten van de geur van de velden en het briesje dat de rivier met zich meevoerde.¹⁷⁰ Tegen de middag kreeg hij buikklachten en ging op bed liggen. Toen brak ineens de ziekte uit, als de bliksem. Twee toegesnelde artsen, de heren Loiseau en Everard, verleenden hulp, maar waren machteloos. Hevige diarree en braken, onstuitbaar vochtverlies, ijlen. Donkere kringen om de ogen, een klamme, koude huid, een polsslag die verzwakte. Even na middernacht, maandag 25 juni om 1.00 uur, was de dood er. Het sacrament der stervenden, waar hij nog om gevraagd had, kon hem niet meer volledig worden toegediend. Diezelfde dag nog, 's avonds om 19.00 uur, werd het lichaam van Theodoor Weustenraad op het kerkhof van Jambes ter aarde besteld.¹⁷¹

De dichter Adolphe Siret (1818-1888) deed de volgende dag, nog geëmotioneerd, verslag van de uitvaart. 'Wij zijn samengekomen op het aardige pad dat leidt naar het Maison blanche, de woning van onze collega en vriend Jules Borgnet, waar de dichter gestorven is. We zijn vijftien in getal. (...) Niemand durft hardop te praten, maar de tranen in onze woorden geven er een onvertaalbare eloquentie aan. De geestelijkheid arriveert, voorafgegaan door het heilig kruis. Even later wordt de kist naar buiten gedragen met het stoffelijk overschot. (...) De stoet zet zich in beweging, hij is niet erg talrijk; maar de dode zelf symboliseert een onmeetbaar grote stoet, want daarin zijn samengebald: de glorie van onze literatuur, de burgerzin van de natie, de deugden van de goede mens. Langs de route knielen enkele landbouwers; zij groeten voor het laatst de frêle, zwakke man, die zij het leven hebben zien inademen aan de oevers van die Maas waar hij zoveel van hield. (...) Weldra horen wij de kleine klok van de kerk (...) Ze spreekt ons ditmaal een uiterst droeve taal, want bij elke slag herhaalt ze onbarmhartig: Weustenraad is dood ... De ceremonie in de kerk is kort. De kist wordt opgeheven: een nieuwe slag die ons raakt in het hart (...) Want is het lichaam eenmaal weg, dan is er de leegte, wordt men zich van de harde werkelijkheid bewust. (...) Aangeko-

¹⁶⁹ De cholera-epidemie van 1849 heeft in Maastricht en Luik veel slachtoffers gemaakt. De cholera-bacterie (pas ontdekt in 1883) groeit het best in drinkwater dat een beetje brak is. Niet iedereen wordt er ziek van. Wie weinig weerstand heeft, zoals Weustenraad, wordt gemakkelijk het slachtoffer. Luik telde in 1849 liefst 1937 cholera-doden. In de Maastrichtse Mathiasparochie (dat was de praktijk van dokter J.H.J. Schreinemacher) stierven 96 personen (42% van de cholera-patiënten). De top van de epidemie lag toen in juni-juli. Zie: Raymond Postgate, 1848. *De geschiedenis van een bewogen jaar*, Amsterdam 1956, p. 229; *Modernité* 2001, p. 137; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 1338 (betreft de cholera-epidemieën van 1848-1849 en 1866).

¹⁷⁰ Siret 1849, p. 63, tweede kolom: 'Mon Dieu! que je suis bien ici!'

¹⁷¹ *Journal de Namur et de la province* van 25 juni 1849; *La Revue de Namur* van dinsdag 26 juni 1849; *L'Ami de l'Ordre, journal politique, commercial et littéraire* van woensdag 27 juni 1849; Namen, Archives Palais de Justice, État Civil, overlijdensakte van 'Théodore Weustenraad, époux de Marie Neven' (Jules Borgnet deed de aangifte); Jambes, Parochie St.-Symphorien, overlijdensregister, 25 juni 1849: 'defunctus est subito Theodorus Weustenraad' (abusievelijk wordt vermeld dat hij pas de volgende dag begraven is). De mededeling over de toediening van het sacrament der stervenden bij: Stas 1871, p. 9. Ter toelichting: Als de priester te laat is, maar kort na het intreden van de dood arriveert, moet hij zich beperken tot gebed en zalving. Stadsarchivaris en priester J.L. Blondin, die in Weustenraad toch vooral een scepticus zag, voegde daaraan 'gaarne' toe 'dat Weustenraad katholiek is afgestorven'; zie: Blondin 1929-1930, p. 67.

Quetelet, die zijn informatie over Weustenraads laatste uren naar eigen zeggen baseerde op zeer betrouwbare bronnen, schrijft dat Weustenraad zondag 24 juni omstreeks 9.00 uur voelde dat hem iets mankeerde en tegen 14.00 uur in bed ging liggen en om een dokter vroeg; zie: Quetelet 1850, p. 17-18.

men op het kleine kerkhof van Jambes, bevangt ons vrees. (...) Dat verfoeilijke gat waar de berrie met de kist stopt, de verheven stilte die er heerst in dit oord, en boven dit alles de wet van de dood die men niet kan ontkennen, ze doen ons verstijven van een heilige schrik. Ik wend mijn ogen af; ik hoor het koord dof knarsen tegen het hout van de kist, de aarde zwaar vallen op het overschot van onze vriend. En in mijn bewogen ziel klinkt het: O, neen, de aarde kan je wel toedekken, maar jij kunt, als Horatius, roepen: 'Non omnis moriar', Ik zal niet geheel sterven.'¹⁷²

172 Siret 1849), p. 63, eerste en tweede kolom. De oorspronkelijke tekst van het geciteerde luidt: 'Nous sommes réunis dans le joli sentier qui conduit à la Maison Blanche, qui a vu mourir le poète et où demeure notre collègue et ami, M. Borgnet. Nous sommes quinze (...). Nul n'ose parler haut, et encore il y a dans nos paroles des larmes qui leur donnent une éloquence intraduisible. Le clergé arrive précédé de la croix sainte; quelques instants après, nous voyons sortir le cercueil qui renferme tout ce qui reste de Weustenraad. (...) Le cortège se met en marche, il est peu nombreux; le mort lui seul est un cortège immense, car il résume la gloire de notre littérature, le civisme de la nation, les vertus de l'homme de bien. Sur la route, le cercueil voit s'agenouiller quelques campagnards, ils jettent ainsi leur dernier adieu à l'homme frêle et chétif qu'ils ont vu aspirant la vie sur les bords de cette Meuse qu'il aimait tant. (...) Nous entendons bientôt la petite cloche de l'église (...). Cette fois la cloche parle pour nous le plus triste langage, car à chaque coup impitoyable elle nous répète: Weustenraad est mort ... A l'église, la cérémonie est courte. On lève la bière, c'est un nouveau coup qui retentit au fond de nos coeurs. (...) Une fois le corps disparu, le vide est fait, la conscience du vrai éclate. (...) Arrivés dans le petit cimetière de Jambe, nous avons peur. (...) Ce trou hideux devant lequel la civière s'arrête, le silence sublime qui se fait dans cet asile, et au dessus de tout cela, la loi de la mort qu'on ne peut méconnaître, nous glacent d'une sainte épouvante. Quant à moi, je détourne les yeux; j'entends la corde grincer sourdement contre le bois du cercueil, la terre tomber pesamment sur le cadavre de notre ami, en dans mon âme émue je m'écrie: 'Oh! Non! la terre a beau te couvrir; comme Horace, tu peux t'écrier: Non omnis moriar'. Je ne mourrai pas tout entier.'

Hoofdstuk 6

Leven na de dood

Rouwbeklag en eerbetoon

De rouwbrief, waarin Marie Weustenraad-Neven op maandag 25 juni 1849 met ‘diepe droefheid’ mededeling deed van de dood van haar echtgenoot, ‘deze nacht plotseling gestorven in de leeftijd van 43 jaar’, en van de rouwdienst die een week later, op maandag 2 juli om tien uur, in de kerk van Jambes gehouden zou worden, kwam voor de kring van familieleden, vrienden en kennissen volslagen onverwacht.¹ In Brussel vernamen Stas, Rogier en Lebeau het nieuws nog diezelfde maandag. Charles Rogier schreef aan Jules Borgnet, dat hij er zó pijnlijk door was geraakt dat hij tot troosten niet in staat was. Mocht dat wenselijk zijn, dan bood hij – als vriend of als minister – zijn hulp aan om ‘dit vreselijk verlies voor ons allen en voor het land’ te verzachten.² Joseph Lebeau merkte op dat ‘deze wrede en voortijdige dood’ van ‘een man die briljant was en goed tegelijk’ kwam ‘op het ogenblik waarop, na lange en vaak wrede beproevingen, het hem gegeven was de genoegens te smaken van een comfortabele positie’.³ Godefroid Stas kon de onheilstijding maar niet geloven; het leek een boze droom. Hij kon zich niet indenken, schreef hij Jules Borgnet, dat hij zijn vriend nooit meer zou zien; ‘deze lange en duurzame vriendschap is onvervangbaar.’ Hij had een aantal Brusselse vrienden op de hoogte gebracht, die allen verbijsterd waren en zich betrokken voelden bij de situatie waarin mevrouw Weustenraad nu verkeerde. Als goede vriend had Stas ook oog voor de dagelijkse dingen en de huiselijke belangen van de familie. Hij had Marie (zijn dochter?) naar Weustenraads woning gestuurd om poolshoogte te nemen; Jules hoefde zich daarover geen zorgen te maken; hij, Stas, zou erop toezien dat het dienstmeisje daar niets tekort kwam. Morgen zou hij naar de rechtbank gaan om ervoor te zorgen dat Weustenraads belangen daar zoveel mogelijk werden veilig gesteld. Als Jules Borgnet, na vervulling van de laatste plichten jegens de dode, naar Brussel zou komen, kon hij bij Stas logeren en op diens hulp rekenen. ‘Mijn kinderen zijn niet minder getroffen dan ikzelf; heel mijn huis is met stomheid geslagen.’⁴ Namens de Classe des Lettres van de Académie betuigde

1 Exemplaren van de rouwbrief zijn bewaard in: UB Luik, Rés. 1002 B (convoluut); Bibliothèque Centrale Luik, D 8129 (exemplaar *Poésies lyriques* met bijlagen).

2 KB Brussel, II 7714, deel 1: Charles Rogier aan Jules Borgnet, ‘lundi soir 25 Juin’ (1849). Citaat: ‘cette perte si cruelle pour nous tous et pour le pays.’

3 KB Brussel, II 7714, deel 1: Joseph Lebeau aan Jules Borgnet, ‘St Josse, 26 Juin [18]49’. Citaten: ‘cette mort si cruelle et si prématuré’; ‘cet homme si brillant et si bon tout à la fois’; ‘au moment où, après de longues et souvent cruelles épreuves, il lui était donné de connaître les douceurs d’une position aisée.’ Bij die ‘cruelles épreuves’ zal Lebeau ongetwijfeld gedacht hebben aan de mislukte sollicitatie naar het professoraat, maar toch vooral aan Weustenraads gevoel gepasseerd te zijn uit gebrek aan erkenning voor de diensten die hij in verschillende hoedanigheden aan het land bewezen had.

4 KB Brussel, II 7714, deel 2: Godefroid Stas aan Jules Borgnet, 25 juni (1849). Citaten: ‘ces amitiés longues et durables ne se remplacent jamais’; ‘Mes enfants sont tout aussi frappés que moi; toute ma maison est dans la stupeur.’

Allegorie op de dood van Theodoor Weustenraad, de rechterarm rustend op een lier, terwijl een zwerm engelen hem ten hemel voert. Ets van Théodore Schaepkens, afgebeeld in: Ad J.M. Himmelreich e.a., *Théodore Schaepkens* (Maastricht 1810-Sint-Joost-ten-Node 1883), *Vierkant Maastricht* nr. 14, Maastricht 1990, p. XII; zie ook p. 106, 108. Particuliere collectie. Kopie van een foto uit het archief van het Bonnefantenmuseum Maastricht.

Adolphe Quetelet op 3 juli aan mevrouw Weustenraad gevoelens van oprechte deelneming. De Classe had hem tijdens haar vergadering van 2 juli opgedragen een levensbeschrijving op te stellen ter plaatsing in het eerstvolgende *Annuaire*.⁵

De historicus Théodore Juste, die later biografieën zou schrijven van diverse personen die bij het ontstaan en de groei van de jonge Belgische staat betrokken waren, heeft Weustenraad in Sint-Joost-ten-Node van nabij leren kennen. Toen Jules Borgnet hem in december 1849 desgevraagd diverse informatie over Weustenraad verstrekt had, antwoordde Juste, dat hij en zijn vrouw bij het lezen van Borgnets brief weer gegrepen waren door het verdriet waarmee ze enkele maanden geleden gedeeld hadden in 'de verslagenheid die plotseling was binnendrongen in uw vriendelijke woning aan de boorden van de Maas. Hoe vaak hebben wij niet gesproken over Madame Weustenraad, over uw aimabele vrouw, over uw dochtertje, van wie onze arme vriend zoveel hield, – ik zie hem nog met haar wandelen in het Park en buiten in de natuur (...).'⁶

De kranten schonken uiteraard aandacht aan de schokkende dood van de vooraanstaande dichter, journalist en literator, die vóór en na de Belgische opstand zoveel voor het land,

⁵ KB Brussel, II 7714, deel 1: Adolphe Quetelet aan Madame Weustenraad, 3 juli 1849; *Bulletins Académie* 16 (1849), deel 2: vergadering van 2 juli 1849. Quetelet las de *Notice biographique* voor in de vergadering van 7 januari 1850; zie: *Bulletins Académie* 17 (1850), deel 1.

⁶ KB Brussel, II 7714, deel 2: Th. Juste aan Jules Borgnet, Sint-Joost-ten-Node 15 december 1849. Citaat: 'l'affliction soudainement apportée dans votre riante maison des bords de la Meuse. Combien de fois nous n'avons-nous pas parlé de Mme Weustenraad, de votre aimable dame, de votre petite fille, que notre pauvre ami aimait tant (je le vois encore lui promenant au Parc et à la campagne) (...).' Aan het schrijven van een biografie Weustenraad is Théodore Juste helaas niet toegekomen.

voor de vrijheid en voor de vooruitgang betekend had. De Brusselse *Indépendance*, waarvoor Weustenraad in de afgelopen twee jaar veel bijdragen verzorgd had, wees erop dat hij zich in zijn functie als magistraat steeds een hoogstaand mens getoond had ten opzichte van hoger geplaatsten en van ondergeschikten, ten opzichte van de advocaten-verdedigers en van de beklaagden. Hij wist daarbij 'een stevige aanpak te koppelen aan gematigdheid, voorzichtigheid aan doortastendheid, kennis aan eenvoud van manieren.' Maar in Weustenraad had België toch vooral een groot dichter verloren. Dat dichterschap klonk ook door in zijn publicistische werk, waarvan de intrinsieke waarde versterkt werd door de kwaliteit van de vorm. En dan was er de mens. 'Heel eenvoudig, inschikkelijk, zacht en makkelijk van karakter, toonde hij een zeldzame mengeling van naïviteit en nuchtere verstandelijkheid, gevoeligheid en vrolijkheid. Wie hem niet persoonlijk kende, hield van hem vanwege zijn gedichten; maar als men hem eenmaal van nabij had leren kennen, hield men nog meer van hem.' Aldus de *Indépendance*.⁷

De *Journal de Liège* wees niet alleen op de heel eigen vorm van Weustenraads artikelen, maar ook op zijn schrijfstijl, die, 'warm en kleurig, de beweging van zijn denken met zich meedroeg'. De ernst van het publicistische en dichterlijke werk paarde zich bij Weustenraad aan een beminnelijke, kinderlijke vrolijkheid. 'Zijn intelligentie werd geboeid door alle edele zaken, zijn hart stond open voor alle tedere aandoeningen. Hij was een toegewijde vriend die nooit rancune kende. Zijn karakter was te verheven om niet open en eerlijk te zijn.' In Nederlands-Limburg nam de *Journal du Limbourg* van 28 juni het artikel uit de *Journal de Liège* onverkort over.⁸

Als aanvulling op dit artikel plaatste de *Journal de Liège* enkele dagen later nog een persoonlijk gekleurd 'in memoriam' van de hand van een Brusselse vriend. (Was het misschien Lebeau, die in zijn condoleancebrief uitdrukkelijk gewezen had op de 'lange en vaak wrede beproevingen' die Weustenraad had moeten ondergaan?) Na lovende woorden over Weustenraads dichterschap ging hij als volgt verder: 'Weustenraad bezat alle kwaliteiten en alle onverschilligheid van de gulle, zorgeloze dichter. Sterk, onbevangen en beweeglijk, wel-sprekend als een bevrologene, of vrolijk als een kind, speelde hij graag op Gods akker. Het leven in de stad drukte hem; als de nachtegaal verlangde hij naar het bosschage. Het platteland en zijn zuivere lucht waren zijn domein. Hij gaf er zich met wellust aan over; hij zou er hebben willen leven en sterven.' In financiële zaken was hij eigenlijk niet geïnteresseerd. 'Evenals alle buitengewone geesten had hij altijd een grote minachting getoond voor zijn materiële belangen. Zijn strijd om in de veilige haven te landen was niet erg krachtig, net zoals zijn zorgeloosheid chronisch was. Vaak verkeerde hij in geldverlegenheid, met zijn muze om hem te troosten. Maar als er weer geld was, verloor hij de herinnering aan het gebrek, gereed om dat gevecht te hervatten waardoor superieure geesten een kracht ontwikkelen die hen de niet aflatende tegenslagen voor lief doet nemen.' Hoewel Weustenraad

7 Het artikel uit de *Indépendance* werd afgedrukt in de *Journal de Namur et de la province* van 27 juni 1849. Citaten: 'il savait allier la fermeté à la modération, la prudence à l'activité, le savoir à la simplicité des manières'; 'Plein de modestie, indulgent pour les autres, d'humeur douce et facile, il offrait une rare assemblage de naïveté et de raison, de sensibilité et de gaieté. On l'aimait sans le connaître, en lisant ses vers; on l'aimait bien davantage encore, quand une fois on l'avait approché.'

8 Het artikel uit de *Journal de Liège* werd ook overgenomen in de *Journal de Namur et de la province* van 27 juni 1849. Citaten: '[Son style,] chaud et coloré, avait tous les entraînements de sa pensée'; 'Son intelligence se passionnait pour toutes les nobles choses, son cœur était accessible à toutes les affections tendres. Ami dévoué, il ne connut jamais la rancune. Son caractère était trop haut pour n'être franc.'

deel uitmaakte van het Luikse ‘adelaarsnest’, waaruit de Revolutie en de onafhankelijkheid werden geboren, en later behoorde tot de kring van toegewijde liberalen die de Belgische kroon tot stevige steun dienden, ontving hij pas na achttien jaar veronachtzaming het teken van eer en verdienste: in het griffierschap van de Brusselse rechtbank vond hij een rustige werkplaats. Maar het lot wilde dat ook het voortbestaan van die functie onzeker werd. ‘Fortuna had boven de wieg van de dichter geschreven dat hij nooit de beloning voor zijn arbeid, de vreugden van het pensioen zou kennen. (...) En toen hij, na zoveel strijd en stormen, op de drempel van zijn huis het *inveni portum* van Plutarchus kon schrijven, klopte de Heer bij hem aan, en het riet dat altijd beweegt en de stormen doorstaat, valt, net zoals een eik.’⁹

Le Débat Social, organe de la démocratie van 28 juni eigende zich Weustenraad toe als socialistische dichter: ‘Zijn deelneming in de rampspoed, zijn verontwaardiging jegens de onderdrukker, en boven alles zijn profetieën over sociale hervorming geven aan zijn werken een onbetwistbaar socialistisch karakter.’ Als apostel van Saint-Simon had hij in Tongeren en vooral in Luik school gemaakt en uit zijn laatste gedichten zou blijken dat hij ‘door de natuurlijke voortgang der dingen’ gekomen was tot de ‘doctrine phalanstérienne’ van Fourier. Weustenraad zou van deze mededelingen hebben opgekeken. Hij was in hoge mate sociaal bewogen, maar geen socialistisch dichter meer.¹⁰

Edouard Wacken toonde zich in een herdenkingsartikel in de *Revue de Belgique* dankbaar voor de raadgevingen en de vriendschap die hij en andere potentiële talenten van Weustenraad ontvangen hadden: ‘Hij die dikwijls zelf verzuimde om zich te bekommeren om zijn eigen reputatie, liet niets na om hun de weg naar het succes te openen.’¹¹ Hetzelfde nummer bevatte een aan zijn nagedachtenis gewijd gedicht van Adolphe Mathieu (1804-1876), dat al op 28 juni verschenen was in de *Revue de Namur*.

Joseph Grandgagnage droeg aan zijn betreurde jongere vriend een ‘wallonnade’ op. Ze verscheen in het eerste deel van de serie *Annales* van de archeologische vereniging van Namen, een gezelschap waarin Jules Borgnet een prominente rol speelde. Grandgagnage deed het plechtig en gemeend: ‘Laten we allen rouwen; want allen verliezen wij een mens die voor altijd met diepe smart betreurd moet worden: ik verlies een vriend, een uitmuntende vriend, een hart toegenegen, nobel, toegewijd; de nationale literatuur een van haar roemrijkste ver-

9 Het artikel uit de *Journal de Liège* werden afgedrukt in de *Journal de Namur et de la province* van 1 juli 1849. Citaten: ‘Weustenraad avait tous les qualités et toutes les indifférences du poète généreux et insouciant: fort, naïf et mobile, éloquent comme un inspiré, ou joyeux comme un enfant, il aimait à se trouver en face de Dieu. Le séjour de la ville lui pesait: comme le rossignol il aspirait après le bocage. La campagne et son air pur étaient son domaine. Il s’y rendait avec délices, il aurait voulu y vivre et y mourir’; ‘Comme toutes les organisations d’élite, il avait toujours montré un grand dédain pour ses intérêts. Sa lutte pour arriver au port était molle, comme son insouciance était chronique. Il a souvent vécu dans la gêne, avec sa muse pour le consoler, et quand cessait la gêne, il en perdait le souvenir, prêt à recommencer ce combat qui fait la force des âmes supérieures, et qui les fait prendre en pitié les coups d’une obstinante adversité’; ‘Elle [la destinée] avait écrit sur le berceau du poète qu’il ne connaîtrait jamais les récompenses du labeur, les jouissances de la retraite. (...) et quand, après tant de luttes et d’orages, il pouvait écrire au seuil de sa maison le *inveni portum* de Plutarque, voilà que Dieu le frappe: le roseau toujours agité et se jouant des tempêtes, le roseau tombe comme tomberait un chêne.’

inveni portum: Dit adagium luidt volledig: *Inveni portum, spes et fortuna valet / Nil mihi vobiscum, ludite nunc alios* (Ik heb de haven gevonden; hoop en fortuin, vaarwel! Niets meer heb ik met jullie van doen; speel nu met anderen). De toeschrijving ervan aan de Griekse auteur Plutarchus is dubieus.

10 *Le Débat social* van donderdag 28 juni 1849 (vijfde jaargang, nr. 99, p. 830-831). Citaten: ‘Sa sympathie pour le malheur, son indignation contre l’oppresser, et par-dessus tous ses prophéties de régénération sociale, donnent à ses oeuvres un caractère socialiste incontestable’; ‘il était arrivé, par le progrès naturel des choses, à la doctrine phalanstérienne.’

11 *Revue de Belgique* deel 4, 1849, p. 73-75. Citaat: ‘Il ne négligeait rien pour leur ouvrir la route du succès, lui qui souvent négligeait le soin de sa propre renommée.’

tegenwoordigers; het vaderland een van zijn beste burgers. Hulde, eeuwige hulde aan Theodoor Weustenraad!¹²

Zoals gewoonlijk melden herdenkingsartikelen over de doden niets dan goeds. Maar de medaille heeft meestal ook een keerzijde. Jaminé wees er al op dat Weustenraad onvoldoende aandacht had voor de materiële belangen van hem en zijn familie. Dat bleek ook uit de toekenning op 6 december 1849 van een jaarlijkse uitkering van 600 francs aan de weduwe Weustenraad, boven op haar pensioen. Dat was een eerbewijs, maar geen gebaar zonder reden: de bewonderde dichter had zijn vrouw wel zijn faam, maar weinig geld en goederen nagelaten. Meetsje Weustenraad-Neven heeft van het jaargeld tot haar dood in 1860 gebruik mogen maken.¹³

Ook op andere wijzen eerden de regering en cultureel België de nagedachtenis van de te vroeg gestorven nationale dichter. Op 1 juli maakte de minister van openbare werken bekend, dat 'Remorqueur no. 169' de naam 'Weustenraad' zou dragen.¹⁴ Op 29 juni besloot de Brusselse 'Cercle artistique et littéraire', waarvan Weustenraad lid was geweest, dat de naam 'Théodore Weustenraad' in gouden letters zou worden aangebracht in een van de salons.¹⁵ Het geliefde Luik was hem evenmin vergeten. Een van de eerste besluiten van de 'Cercle artistique et littéraire' van Luik, die op 1 juli 1849 werd opgericht, betrof de opdracht aan Constantin Jehotte (1809-1882) tot vervaardiging van een bronzen medaille met aan de ene zijde de beeltenis van Weustenraad en aan de andere kant de dichtregels: *Encore un lys qui s'étiole / Et tombe avant la fin du jour!*¹⁶

Vrienden van Weustenraad lieten op zaterdag 7 juli om 11.00 uur een rouwdienst houden in de Sainte-Marie, de kerk van Sint-Joost-ten-Node. Personen die daarvan niet tijdig op de hoogte waren en toch in de kosten wilden bijdragen, konden zich wenden tot Adolphe Queetelet, 'directeur de l'Observatoire, membre de l'Académie', of tot Jacques Gillon, 'bourgmestre de St-Josse-ten-Noode'. De mis werd opgeluisterd met Gregoriaanse koorzang; tijdens de consecratie klonk een motet voor twee violen met orgelbegeleiding. Het aantal aanwezigen was bescheiden, maar hun kwaliteit vergoedde veel. Er waren vier ministers (Charles Rogier van binnenlandse zaken, F.P. de Haussy van justitie, Walthère Frère-Orban van financiën en Hippolyte Rolin van openbare werken), de voorzitter en de vice-voorzitters van de volksvertegenwoordiging (Théodore Verhaegen, Auguste Delfosse en Henri de Brouckère).

12 Joseph Grandgagnage, 'Le désert de Marlagne', in: *Annales de la Société Archéologique de Namur* 1 (1849), p. 5: 'Prenons tous le deuil; car tous nous perdons un homme à jamais digne des plus cruels regrets: moi, un ami, un excellent ami, un coeur affectueux, généreux, dévoué; la littérature nationale un de ses plus glorieux représentants; la patrie un citoyen d'élite. Hommage, éternel hommage à Théodore Weustenraad!'

13 Thys 1891, p. 328. De heer Harry Op den Kamp attendeerde mij op details over de toekenning van het jaargeld aan de weduwe van Theodoor Weustenraad en de weduwe van de eveneens vroeg gestorven Vlaamse dichter Theodoor van Rijswijk, in: *De Eendragt* 5 (1850-1851) p. 57-58. Het voorstel van de minister van binnenlandse zaken Charles Rogier om dit jaargeld toe te kennen vond bij de volksvertegenwoordigers algemene instemming.

14 *Journal de Namur et de la province* van 3 juli 1849.

15 Particuliere Verzameling Fernand Weustenraad, Brussel: verslag van de vergadering van de Brusselse Cercle van 29 juni 1849; *Journal de Namur et de la province* van 5 juli 1849; Queetelet 1850, p. 18.

16 De Tribune had de Luikse Cercle in oprichting daartoe aangezet. Zie: *Journal de Namur et de la province* van 7 juli 1849. De oprichtingsdatum van de Luikse 'Cercle' wordt vermeld in: Ulysse Capitaine, *Notice historique sur la Société libre d'Émulation de Liège*, Liège (1856), p. 87. Een gedrukte inschrijvingslijst ('Liste de souscription pour la médaille à la mémoire de Théodore Weustenraad, par M. C. Jehotte, sous les auspices du Cercle Artistique de Liège') is bewaard in de Luikse Bibliothèque Centrale, onder de signatuur D 8129 (bijlage bij een exemplaar van de *Poésies lyriques*). De prijs per medaille bedroeg vijf francs. De dichtregels op de medaille zijn de eerste twee versregels van 'Chute et pardon' (*Poésies lyriques*, p. 19; vertaling: *Nog een lelie die verwelkt / En valt voor het einde van de dag*).

re), diverse parlamentsleden (o.a. Joseph Lebeau, Paul Devaux, Charles Vilain XIII en Pierre de Decker), de secretaris-generaal en directeur van het ministerie van buitenlandse zaken (Constant Materne en H. Par-toes), de directeur van het openbaar onderwijs (Louis Alvin), Weustenraads oud-stadgenoot Auguste Visschers, 'conseiller' van de mijnen, en uiteraard Quetelet en burgemeester Gillon.¹⁷

Tenslotte waren er initiatieven voor de oprichting van een grafmonument en voor de vervaardiging van een buste. Het idee van een grafmonument of grafzuil werd geopperd door Weustenraads vrienden zowel in Brussel als in Luik. Bij het Brussels initiatief sloot de Académie zich aan.¹⁸ De Luikse vrienden verspreidden inschrijvingslijsten.¹⁹ In Maastricht, waar inschrijving kon geschieden in de Sociëteit van Aemulatie, was de opbrengst mager: toen de inschrijvingstermijn eind januari 1850 werd gesloten, kon 48,67 francs naar de Luikse Cercle worden overgemaakt.²⁰ Op een gezamenlijke bijeenkomst van de initiatiefnemers in Brussel werd besloten tot de uitvoering van een door architect Alphonse Balat (1818-1895) getekend grafmonument met een door Guillaume Geefs (1805-1883) te vervaardigen marmeren buste van Weustenraad.²¹

Beeldhouwer Guillaume Geefs, die in Schaarbeek woonde, had Weustenraad persoonlijk gekend. Hij liet zich bij de vervaardiging van het borstbeeld (circa 52 cm hoog) leiden door zijn eigen herinneringen en kon bovendien beschikken over een schets, getekend door Alphonse Balat, en een van Weustenraad gemaakte foto, een daguerreotype. Een tweede, iets groter exemplaar van de buste (circa 62 cm hoog) maakte Geefs voor de Académie Royale. Dit kwam begin 1851 gereed en behoort sindsdien tot de verzameling borstbeelden die het gebouw van de Académie siert. De kosten werden gedragen door de regering. Dit gegeven zal de financiering van de buste die voor het grafmonument bestemd was, zeker vergemakkelijkt hebben.²² Van het borstbeeld is door de vijftienjarige Gustave Biot (1833-1905),

Bronzen medaille met de beeltenis van Théodore Weustenraad, vervaardigd door Constantin Jehotte. Aan de achterzijde de dichtregels 'Encore un lys qui s'étiole / Et tombe avant la fin du jour - Weustenraad' en aan de rand de vermelding van de 'Cercle artistique et littéraire de Liège - 1849', die de opdracht verstrekke. Foto Wil Lem.

17 *Journal de Namur et de la province* van 5 en 7 juli 1849.

18 Quetelet 1850, p. 18-19; *Journal du Limbourg* van 11 juli 1849, waarin bericht uit de *Journal de Liège*.

19 *Levensschets* 1851, p. 10.

20 *Journal du Limbourg*, 31 januari 1850. Mijn dank voor deze tip aan Miets en Jo Morreau.

21 *Levensschets* 1851, p. 10. Stas 1871, p. 9, vergist zich in de voornaam van Geefs en spreekt over 'notre célèbre statuaire Joseph Geefs, qui était son ami'. Guillaume's broers Joseph Geefs (1808-1885) en Jean Geefs (1825-1860) waren ook bekende beeldhouwers.

22 Quetelet 1850, p. 19. De 'croquis dessiné' van Balat zal wel dezelfde zijn als het door Séverin 1914, p. 164, vermelde 'portrait-charge de Weustenraad, par Balat, qui est amusant et passe pour réussi' (een amusante karikatuur die voor geslaagd doorgaat). Of tekening en daguerreotype nog bestaan, is mij niet bekend.

In de vergadering van de Classe des Lettres van 2 augustus 1850 werd meegedeeld dat de regering zou zorgen voor vervaardiging

Grafmonument van Theodoor Weustenraad te Jambes. De marmeren buste, vervaardigd door Guillaume Geefs, is verweerd en aan het hoofd beschadigd. Het borstbeeld is geplaatst op een rechtop staande steen met een inscriptie en, nog duidelijk zichtbaar, de vijfpuntige stadsster van Maastricht. Het monumentje bevindt zich thans in de tuin van notaris Etienne de Francquen, Quai de Meuse nr. 3, te Jambes. Foto Lou Spronck.

student aan de Brusselse 'école de gravure', onder het toezicht van zijn directeur Louis Calamatta (1801-1869), een gravure gemaakt.²³ Ze werd voor het eerst gepubliceerd bij de 'notice biographique Weustenraad', die Quetelet schreef voor de Académie. Maar hoewel markant en getuigend van talent, is ze volgens Jaminé niet bepaald geslaagd. Stas, sprekend over Weustenraads fysionomie, noemt de gravure niet, maar attendeert op de marmeren borstbeelden in Brussel en Jambes en op de 'belle médaille de Jehotte'.²⁴ Een afgietsel van het borstbeeld bevindt zich in het stadhuis van Tongeren.

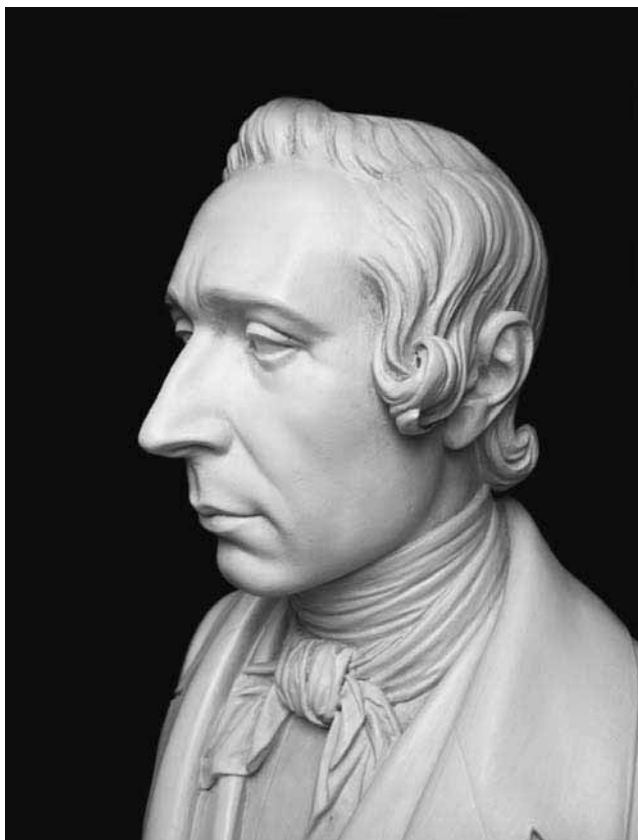
Het grafmonument in Jambes, met de erbij behorende buste, heeft zich lange tijd bevonden op het oude kerkhof rond de aan Saint Symphorien toegewijde parochiekerk van Jambes. Deze kerk, die uit de achttiende eeuw dateerde, werd, na vergrotingen in 1851 en 1872,

van de buste Weustenraad; in die van 6 maart 1851 dat de buste onlangs geplaatst was. Zie: *Bulletins Académie* 17 (1950), deel 2, p. 157; 18 (1851), deel 1, p. 249. Een foto van de buste, met toelichting, in: Jacques van Lennep, *Les bustes de l'Académie royale de Belgique (...)*, Bruxelles 1993, p. 308-309.

²³ Quetelet 1850, p. 19.

²⁴ Jaminé 1854, p. 34; Stas 1871, p. 9. De anonieme *Levensschets* 1851, p. 10, zegt over het door Guillaume Geefs vervaardigde borstbeeld: 'dit zoo wel gelijkend meesterstuk van den beroemden beeldhouwer'.

Buste van Theodoor Weustenraad door Guillaume Geefs (afgietsel) in het stadhuis van Tongeren. Het origineel bevindt zich in het Paleis der Academiën te Brussel. Foto Lou Spronck.

in 1931 gesloopt en op dezelfde plaats herbouwd.²⁵ Blondin vermeldde in 1929 dat het kerkhof toen verwaarloosd was en sinds lang buiten gebruik gesteld, maar dat het grafmonument er nog aanwezig was. De graven van het oude kerkhof waren geruimd en de stoffelijke resten overgebracht naar een gemeenschappelijk graf op de nieuwe begraafplaats.²⁶ Na de herbouw van de kerk in 1931 drong de bebouwing met particuliere woningen op veel plaatsen praktisch tot aan de kerkmuur door. Aan de buitenzijde rond de kerk lopen was nu niet meer mogelijk. Maar in 1960 stond, volgens de toenmalige pastoor Paul Piron, het grafmonument met de buste nog onbeschadigd tegen de muur die vroeger het kerkhof omsloot.²⁷ Intussen bevindt het zich in de tuin van notaris Etienne de Francquen, aan de Quai de Meuse nr. 3. Het werd zijn eigendom, toen hij een aan zijn tuin grenzend stukje grond kocht van het kerkfabriek, met daarop een aantal grafstenen en Weustenraads grafmonument. Hij liet de kerkhofmuur slopen en de oude zerken verplaatsen. Het grafmonument gaf hij een veilige plek in een hoek van zijn tuin. Het marmeren borstbeeld is flink verweerd

²⁵ José Gennart, *Diocèse de Namur, Paroisses et édifices du culte 1808-1979*, Namur 1980.

²⁶ Blondin 1929-1930, p. 69.

²⁷ Paul Piron, pastoor-deken te Jambes, aan Lou Spronck, 27 juni 1960: 'La pièce tombale et le buste se trouvent actuellement dans l'ancien cimetière qui entourait l'Eglise. Le monument est adossé au mur et le buste est encore là. Tout est parfaitement conservé.' (De grafsteen en de buste bevinden zich op dit ogenblik op [het restant van] het oude kerkhof dat [vroeger] de kerk omringde. Het monument rust tegen de (kerkhof)muur en de buste is er nog. Alles is perfect geconserveerd.)

en de neus is beschadigd. Het is bevestigd op een rechtop staande steen, met een inscriptie die door de stadsster van Maastricht wordt bekroond. De tekst bevat de naam van de overledene, de plaatsen en data van geboorte en overlijden, en de dichtregels *Tu dors heureux et libre / Au sein paternel de ton Dieu*, woorden uit de laatste strofe van 'Watervliet', het gedicht dat Weustenraad schreef ter herinnering aan zijn in 1831 gesneuvelde broer Antoine.²⁸

Een laatste postuum eerbetoon was de toekenning, bij Koninklijk Besluit van 31 mei 1853, van de vijfjaarlijkse prijs voor Franse literatuur over 1848-1852, in drie gelijke delen van 1666 francs, aan Henri Moke, Auguste Baron en Theodoor Weustenraad. Het werk van Weustenraad werd in het juryrapport onder meer geprezen omdat het zich door Belgische eigenheid onderscheidde van de dichtkunst in Frankrijk en omdat het een ogenschijnlijk niet dichtertelijk onderwerp als de industrie in de wereld van de poëzie had binnengevoerd. 'Van al onze schrijvers is Weustenraad wellicht het meest populair. Zijn briljante *Remorqueur* heeft de grens overschreden; en Frankrijk, evenzeer als België, heeft al de schoonheid van dit gedicht weten te appreciëren.' Weustenraads aandeel in de prijs werd toegekend aan zijn weduwe.²⁹

Vergetelheid

Met de postume toekenning van de staatsprijs was Weustenraad definitief bijgezet in het Belgisch letterkundig pantheon. Voortaan zou hij in bloemlezingen nog wel met een of meer gedichten vertegenwoordigd zijn en voorlopig ontbrak zijn naam niet bij plannen voor te publiceren series korte biografieën van schrijvers met bijbehorende bloemlezing uit hun werk.³⁰ Maar toch kijken we op als we in een briefje d.d. 10 januari 1865 van de Luikse boekhandelaar Camille Massard aan Ulysse Capitaine lezen, dat een cliënt die een biografie van de Luikse dichter Weustenraad wilde schrijven, echt niet wist waar hij de gewenste informatie vandaan moest halen, reden waarom Massard zich tot Capitaine richtte.³¹ De rookpluim van de *Remorqueur* hing nog boven de Maasvallei, maar de herinnering aan zijn schep- per was al in rook opgegaan.

²⁸ Mijn pogingen in juli 2008 om het grafmonument te vinden – door navraag bij het Bureau de Tourisme en de Archives d'État in Namen en vervolgens door een persoonlijk bezoek aan de kerk (gesloten), de pastorie (pastoor met vakantie) en oud-pastoor Jacques Petitfrère (onwetend) – waren vruchteloos, maar de speurzinn van de Namense oud-leraar Bernard Pierret leidde op 24 oktober 2008 tot de ontdekking van de huidige plaats van het grafmonument, waar ik het op 18 november 2008 mocht fotograferen.

Een vluchtig geschetste ontwerp-tekening voor het monument trof ik aan in: UB Luik, Rés. 1.002 B. Dit is een convoluut met o.m. een exemplaar van de *Poésies lyriques*, afkomstig van Ch. Thys (1838-1893), waarin vóór het Préface een blaadje met die tekening is ingeplakt. Het borstbeeld is er geplaatst in een nis, de rechtopstaande steen is rechthoekig en de Maastrichtse stadsster ontbreekt.

²⁹ RHCL/GAM, hs. 665, waarin zich voorheen het 'Rapport au Roi' en het daarop aansluitende KB van 31 mei 1853 bevonden. Voor het juryrapport zelf, zie: *Les prix quinquennaux et triennaux en Belgique, Rapports officiels 1850-1870*, Bruxelles 1870, p. 38. Citaat: 'Entre tous nos écrivains, Weustenraad est peut-être le plus populaire. Son brillant *Remorqueur* a franchi la frontière; et la France, autant que la Belgique, a su apprécier toute la beauté de ce poème.'

³⁰ Bloemlezingen, bijvoorbeeld: *Étrennes artistiques et littéraires*, Bruxelles 1849 (Amertume, Aux pauvres); J.J. Nyssen, *Essai de poétique*, 4me édition, Louvain 1866 (La royauté de J.-C. baffouée [= Mythe et réalité], fragment uit de *Remorqueur*); Amélie Struman-Picard en Godefroid Kurth, *Anthologie belge*, Bruxelles 1874 (Solitude, Les Larmes, Aux pauvres, Prière au bord d'une houillère, Nuées); Ferdinand Loise, *Anthologie d'auteurs français et d'auteurs belges à l'usage de l'enseignement et des familles*, Bruxelles 1895 (zes strofen uit de *Remorqueur*); Jeanne Polyte, *Nos amis les poètes. Choix de poèmes de poètes belges à l'usage des enfants des écoles*, Bruxelles-Paris 1921 (Prière pour la patrie, zes strofen uit de *Remorqueur*).

Geplande literaire series: De *Revue trimestrielle* wilde een soort Belgisch letterkundig pantheon creëren door vanaf 1859 tweemaal per jaar een deeltje uit te brengen met de biografie van een auteur, een overzicht van zijn werk en een bloemlezing daaruit. Hippolyet Barella lanceerde even later het plan voor een serie boekjes van 32 à 40 bladzijden met biografieën van Frans-Belgische letterkundigen. Zie: *De Eendragt* 13 (1858-1859), p. 19, 76.

³¹ Luik, Bibliothèque Centrale: Fonds Capitaine, nr. 6881.

Alleen de letterkundigen kenden hem nog, maar hun blik was vooral gericht op Weustenraads tekorten. Charles Potvin, die in 1882 een geschiedenis van de letteren in België publiceerde – we herinneren ons zijn emotie bij Weustenraads impressionerende voordracht van de *Remorqueur* in de salon van Charles Rogier –, geeft daarin duidelijk aan wat hem wel en niet beviel: Weustenraads taalbeheersing schoot tekort om zijn hoge ideeën over te brengen.³² Daar kwam bij dat de retorische poëzie vanaf 1880, en nog lang daarna, geen waardering meer vond, en het valt niet te ontkennen dat Weustenraads werk retorisch wás. Zo lezen we bij Louis Bakelants, in 1942: ‘De poëtische vormen waar hij van hield, smaken ons niet meer’. Joseph Delmelle schreef in 1958: ‘Weustenraad was een mens van zijn tijd. Hij is ver van de onze verwijderd. Hij behoort voortaan tot de geschiedenis. Dat tribunaal heeft over hem geoordeeld en hem geklasseerd.’ De gezaghebbende letterkundige Joseph Hanse oordeelde in 1978: ‘Door het schrijven van *Le Remorqueur* en *Le Haut Fourneau* was hij, een halve eeuw vóór Verhaeren, de eerste geestdriftige dichter van de mechanisering, van de industrie, van het geloof in de toekomst en een wereldwijde harmonie. Maar ondanks zijn oprechtheid, zijn krachtige toon en een zekere bekwaamheid in de versificatie en de structurering van de strofen, is zijn kunst retorisch, eerder gezwollen dan poëtisch. Zijn beelden zijn vaak onsamenhangend, hij maakt een verkeerd gebruik van de abstractie, zijn woordkeus en zinsbouw zijn ouderwets, zijn taalgebruik is zwaar en onhandig.’³³

Het is duidelijk dat in het literaire klimaat waarin vooral de esthetiek telde, voor Weustenraads declamatorische poëzie geen waardering meer bestond. Het plan voor een uitgebreide nieuwe druk van de *Poésies lyriques* in 1886 kreeg dan ook zo weinig respons dat de conceptie niet werd gevolgd door een geboorte. Het initiatief was genomen door Weustenraads broer Jean, oud-notaris te Tongeren, die had geconstateerd dat zowel Theodoors gedichten die in brochurevorm verschenen waren, als zijn verzamelbundel nergens meer verkrijgbaar waren. In september 1886 verscheen het prospectus voor de voorgenomen heruitgave van Weustenraads *Oeuvres poétiques*. De ‘imprimerie et librairie de la Veuve Demarteau-Thys & fils’ te Tongeren zou de druk verzorgen. Inschrijving was mogelijk tot 25 oktober 1886 tegen de prijs van 1,75 francs per exemplaar. Hoewel het aantal reacties gering moet zijn geweest, werd het plan niet meteen opgegeven. Van de inleiding, die geschreven werd door J. Chot en gedateerd op 25 februari 1887, is een door Emile Banning gereviseerde drukproef bewaard gebleven. De gedichten uit de *Poésies lyriques* zouden niet meer in willekeurige volgorde (‘un peu pêle-mêle’) worden afgedrukt, maar thematisch gerangschikt, en enkele onuitgegeven verzen zouden worden toegevoegd. Charles Thys moest in 1891 mededelen dat deze nieuwe editie van Weustenraads poëzie helaas niet was verschenen.³⁴

Niet alle literatuurhistorici oordeelden zo hardvochtig als Joseph Hanse in 1978. Fernand

³² Potvin 1882, p. 370-371.

³³ Louis Bakelants, *Géographie littéraire du Limbourg*, Liège 1942, p. 41: ‘Nous ne goûtons plus les formes poétiques qu’il affectionnait’; Joseph Delmelle, ‘Mesure d’un poète: Théodore Weustenraad’, in: *Les cahiers Jean Tousseul*, 13 (1948), nr. 4, p. 10: ‘Weustenraad était de son époque. Il est très éloigné de la nôtre. Il appartient désormais à l’histoire. Ce tribunal l’a jugé et classé’; Joseph Hanse 1978, p. 380: ‘Il a été ainsi [door het schrijven van *Le Remorqueur* en *Le Haut Fourneau*], un demi-siècle avant Verhaeren, le premier poète enthousiaste du machinisme, de l’industrie, de la foi dans l’avenir et dans une harmonie universelle. Mais en dépit de sa sincérité, de sa vigueur et d’une certaine habileté dans la versification et le mouvement des strophes, son art est oratoire, grandiloquent plutôt que poétique. Ses images sont trop souvent incohérentes, il abuse de l’abstraction, sa phraséologie est vieillotte, sa langue lourde et maladroite.’

³⁴ UB Luik, Rés. 1.002 B: prospectus; ARA Brussel, Papiers Emile Banning, inv. nr. 27: drukproef van de inleiding op de bundel, geschreven door J. Chot en gedateerd 15 februari 1887; Thys 1891, p. 328.

Séverin, die in 1910 de stilte van een halve eeuw doorbrak en Weustenraad weer op het toneel plaatste,³⁵ besloot zijn biografie met een uitgewogen ‘Appréciation’. Hij achtte het poëtisch oeuvre van de Maastrichtse schrijver origineel in die zin dat het uitgesproken Belgisch (‘éminemment belge’) was. Het dichterschap verstond Weustenraad niet optimaal, hetgeen mede veroorzaakt werd doordat het Frans zijn moedertaal niet was. Bovendien declameerde hij teveel; de kracht domineerde de lyriek. Desondanks schreef Weustenraad, bedreven versificator als hij was, een groot aantal strofen die getuigen van bezieling en waarin zich een brede, machtige beweging manifesteerde. Maar, vervolgt Séverin, na de idealistische generatie die de *Remorqueur* had toegejuicht, volgde circa 1850 een positivistische, meer prozaïsche. Ook de vormkenmerken van de romantische poëzie hadden toen hun tijd gehad. ‘Hoeveel romantische werken, Franse evenzeer als Belgische, zijn vandaag de dag in de duisternis verdwenen! Hoe dan ook, ik vond dat het levensverhaal van Weustenraad, eerst bijna populair, daarna grondig vergeten, voor velen onder ons een les kon zijn in bescheidenheid.’³⁶

Daarbij aansluitend luidde het overwegend waarderende oordeel van Gustave Charlier, in zijn standaardwerk over de Romantiek in de Belgische letteren uit 1958: ‘Zijn poëzie, zo vinden we nu, is log, oratorisch niet afwisselend genoeg en prozaïsch net te veel aangedikt. Toch kan men niet ontkennen dat ze van toon en van gedachte iets verhevens heeft, dat ze vaak sterk is in haar bondigheid en dat ze bij tijd en wijle groots is in haar krachtig poëtisch ritme.’³⁷

Elliot Grant, die in 1927 een studie publiceerde over de Franse poëzie en de moderne industrie in de jaren 1830-1870, schonk daarin substantieel aandacht aan Weustenraad. Hij had bewondering voor de ‘majestic sweep’ van de coupletten waarmee de *Remorqueur* opende, voor de ‘remarkable description’ van het schouwspel der hoogovens, voor de ‘really admirable stanzas’ waarin Weustenraad uiting gaf aan zijn op de techniek gebaseerd vooruitgangsgeloof, voor zijn durf om de taal van de techniek – de zware hamers, de pletmolens, het gietproces – een plaats te geven in de poëzie. Maar Weustenraads talent was beperkt, vond Grant. Dat blijkt ook uit zijn niet steeds geslaagd gebruik van de personificatie, een bij de dichters van zijn tijd geliefde stijlfiguur. ‘Een dichter met het talent van Hugo of Vigny kan een locomotief een ‘bronzen hydra’ of een ‘brullende draak’ noemen zonder op enigerlei wijze lachwekkend te schijnen, terwijl Weustenraads vergelijking van dezelfde machine met een olifant en een tijger als niet erg gelukkig beschouwd moet worden.’ Zodoende werd Weustenraad, aldus Grant, niet de schepper van het genre dat door Emile Verhaeren zou worden nagevolgd, maar slechts diens interessante voorloper.³⁸

35 Voorafgaand aan zijn biografie Weustenraad van 1914 publiceerde Séverin twee artikelen: ‘Théodore Weustenraad, poète belge’ (in: *La Belgique artistique et littéraire*, deel 20, juli-september 1910, p. 5-32) en ‘Un page peu connu de notre histoire littéraire’ (in: *La Vie Intellectuelle*, jaargang 7, 1911, p. 273-282).

36 Séverin 1914, p. 195-203. Het citaat op p.202-203: ‘Combien d’oeuvres romantiques, françaises autant que belges, sont aujourd’hui rentrées dans l’ombre!... Quoi qu’il en soit, il m’a semblé que l’histoire de Weustenraad, presque populaire d’abord, puis profondément oublié, pouvait être, pour beaucoup d’entre nous, une leçon de modestie.’

37 Charlier 1959, p. 244-245: ‘Aujourd’hui nous lui [cette poésie] reprochons surtout sa lourdeur, son caractère trop uniformément oratoire, et son prosaïsme quelque peu emphatique. Mais on ne peut contester ni son élévation de pensée, ni sa hauteur d’accent. Elle a souvent une concision qui ne manque point de force, et il y a même parfois une sorte de grandeur dans son rythme puissamment accusé.’

38 Grant 1927, p. 58-62 (*Le Remorqueur, Le Haut-Fourneau*), 167 (oorspronkelijke tekst citaat: ‘A poet of Hugo’s or Vigny’s genius can call the locomotive a hydre d’airain or a dragon mugissant without seeming in any way ridiculous, while Weustenraad’s comparison of the same machine to an elephant and a tiger cannot be judged entirely fortunate’).

Een nieuwe visie vloeide in 1988 uit de pen van Jean-Marie d'Heur. Hij werd blijkbaar niet gehinderd door Weustenraads tekort aan 'vrai lyrisme' dat men sinds 1880 van 'de ware dichter' placht te vragen. D'Heur liet bij zijn beoordeling van de *Poésies lyriques* de inhoud zwaar meetellen. Hij had meer oog voor 'de vent' dan voor 'de vorm', en was evenmin schuw van retorische stijl. Weustenraads gedichten, zo schreef hij, 'zijn de belichaming van een nationale interpretatie van de Romantiek. (...) Hij ontsnapt aan de poëtische grauwhed en aan het chauvinisme van zijn tijdperk, zelfs als hij "de fundamente[n] wil leggen voor onze literaire nationaliteit". De edele zwaarte van toon, de epische beweging, de rijkdom van verbeelding die visionair kan zijn, het gevoel voor graduele verheving, de smaak voor de antithese, de durf van sommige beelden ontleend aan de moderne techniek en, paradoxaal, het gevoel voor de natuur, – al die aspecten zijn uiteraard de vertaling van een romantische aspiratie. De originaliteit van Weustenraad is overigens minder gelegen in zijn stijl dan in zijn thematiek: geloof en hoop in de ontluikende democratie en de industriële vooruitgang, pacifisme, verheerlijking van de arbeid en de sociale harmonie maken hem tot een poëtische leerling van Saint-Simon. (...) Kind van een tijdperk, jazer, maar van een tijdperk en van modes waar hij bovenuit stijgt. Weustenraad verschijnt als de poëtische incarnatie van de grote droom van de negentiende eeuw, van de utopische hoop dat de wetenschap en de techniek de problemen van de mensheid zullen oplossen.'

³⁹

Zelf acht ik het Weustenraads grote verdienste, dat hij op dichterlijke wijze duiding heeft gegeven aan de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen van zijn tijd. Die verdienste vloeit zeker niet voort uit zijn dichterschap, maar uit de aard van zijn hele persoon: een visionair 'kind van de Revolutie'. In die zin deel ik het enthousiasme van Jean Marie d'Heur. Al met al geen reden om tot een herdruk van Weustenraads poëzie over te gaan. De belangstelling daarvoor zou nu niet groter zijn dan in 1886.

Nog een enkel woord over Weustenraads publicistische werk. Busken Huet heeft ooit geschreven dat er 'litterarische vormen [zijn] die geen andere bestemming hebben dan aanstonds na hunne geboorte ten grave te dalen'. Daartoe rekende hij in de eerste plaats het werk van de dagbladschrijver. 'Hem is de verplichting opgelegd voor eene onsterfelijkheid van hoogstens vierentwintig uren al zijn beste krachten in te spannen.'

⁴⁰ Aan die verplichting heeft Weustenraad voldaan door het leveren van degelijk journalistiek werk, zonder zich te beklagen over de korte levensduur ervan. Voor bijdragen aan tijdschriften gelden Huets opmerkingen in mindere mate. Eenmaal ingebonden, hebben tijdschriften een langere levensduur. Maar ook zij voeren al gauw een slapend bestaan, waaruit ze soms pas na tientallen jaren door een prins worden wakker gekust. In die situatie bevinden zich de artikelen en de gedichten die Weustenraad in verschillende Belgische revues gepubliceerd heeft.

³⁹ D'Heur 1988, p. 427-428: '[Ses Poésies lyriques] incarnent une interprétation nationale du Romantisme. (...) Weustenraad échappe à la grisaille poétique et au chauvinisme de son époque, même s'il entend « préparer les fondements de notre nationalité littéraire ». La gravité noble du ton, le souffle épique, la richesse d'une imagination qui sait être visionnaire, le sens de la gradation, le goût de l'antithèse, l'audace de certaines images empruntées aux techniques contemporaines et, paradoxalement, le sentiment de la nature, traduisent évidemment une aspiration romantique. L'originalité de Weustenraad réside cependant moins dans son style que dans sa thématique: foi et espoir en la démocratie naissante et dans le progrès industriel, pacifisme, glorification du travail et de l'harmonie sociale font de lui un disciple poétique de Saint-Simon. (...) Fruit d'une époque certes, mais d'une époque qu'il dépasse ainsi que les modes. Weustenraad apparaît comme l'incarnation poétique du grand rêve du XIXe siècle, de l'espoir utopique que la science et la technique résoudraient les problèmes de l'humanité.'

⁴⁰ Cd. Busken Huet, *Litterarische fantasien en kritieken*, deel 1, Haarlem 1868, p. 107.

Weustenraad als dichter van Nederlandse poëzie hoefde in het Nederlandse letterkundig pantheon niet te worden bijgezet. In de vaderlandse literaire wereld was zijn naam niet bekend. Buiten *Celinia* en *Coridon* werd geen enkel gedicht van Weustenraad in een Nederlands boek of tijdschrift gepubliceerd. Jaminé diepte voor zijn levensschets uit 1854 een vijftal gedichten op uit de *Éclaireur*, de krant die hij samen met Weustenraad geredigeerd had.⁴¹ Het was een vergeefse poging ze te redden uit de vergetelheid waarin ze in 1830 waren ondergegaan. Die vergetelheid was overigens terecht. Het waren onrijpe producten van een jongeman die de taal van zijn Luikse leermeester Kinker nog onvoldoende machtig was en wiens ideeën nog niet waren uitgekristalliseerd.

Ongebroken leven

Theodoor Weustenraad, geboren Maastrichtenaar, heeft twee ‘vreemde talen’ geleerd, Nederlands en Frans, en in beide gedichten geschreven. De ambitie om Nederlandse poëzie te schrijven verdween nog spoediger dan ze was opgekomen. Kinkers aanmoedigingen deden het twijgje groeien, maar een boom is het nooit geworden. Het Nederlands is voor Weustenraad een boekentaal gebleven. Dat gold niet voor het Frans, dat in de sociale laag waarin hij verkeerde als prestigieuze taal van de cultuur gebruikt werd. Maar in de kring van familie, vrienden en kennissen sprak hij zijn moedertaal, zo eigen en nabij: het Maastrichts dialect. Dat verhiel zich tot het Nederlands en het Frans als een tijdloze potloodtekening tot tijdgebonden schilderstukken. Het was de taal van het dagelijkse leven, niet de taal van de cultuur. Tot op zekere hoogte was het dialect natuurlijk ook tijdgebonden: woorden verschenen en verdwenen met de dingen die ze benoemden, en ook de nabij gesproken algemene talen deden hun invloed gelden, sterker naarmate die frequenter gesproken werden. Maar het dialect was verder niet onderhevig aan de modeverschijnselen, de conventies en de stilering die er de oorzaak van waren dat er een kloof ontstond tussen de algemene taal, de literaire variant in het bijzonder, en de gesproken taal waarin het dagelijks verkeer plaatsvond, in casu het dialect. Multatuli wees op dit problematisch verschijnsel in ‘Idee 41’: ‘Ik leg mij toe op ’t schrijven van levend Hollands. Maar ik heb schoolgegaan.’

Weustenraad hield van zijn moedertaal. Zijn achting voor het dialect kan door Kinkers belangstelling voor de taal van het Luikse volk gestimuleerd zijn. In Luik maakte hij bovendien kennis met een levendige beoefening van de Waalse dialectliteratuur. Hoe het ook zij, Weustenraad heeft vanaf het begin van zijn ‘ballingschap’ bij tijd en wijle gewerkt aan een gedicht dat de Wyckse bedevaart naar Scherpenheuvel tot onderwerp had. Zo ontstond in zijn Tongerse tijd *De lêste Percessie*, die 240 versregels telt. Later, rond 1840, hervatte hij het thema, maar veranderde de opzet. Niet het verhaal van de ‘percessie’, maar de aankleding ervan werd nu het belangrijkste. En zo ontstond in de jaren veertig geleidelijk het grote, nooit voltooide epos dat de *Percessie van Scherpenheuvel* heet.

Vanwege zijn vrijzinnigheid en diverse erotische en antiklerikale passages was de *Percessie* een ‘ondeugend’ en dus attractief gedicht. Na Weustenraads dood deden in Maastricht al spoedig diverse afschriften de ronde. Het was de tijd van koningin Victoria, de periode van

⁴¹ Jaminé 1854, p. 13-26. Het wekt verbazing dat Endepols, die een artikel wijdde aan Kinkers opmerkingen bij de in handschrift bewaarde gedichten van Weustenraad, geen kennis droeg van de door Jaminé gepubliceerde gedichten. Zie: Endepols 1943.

de dubbele moraal, die in Limburg tot ongeveer 1960 voortduurde. Wie een afschrift van de *Percessie* in handen kon krijgen, las het met rode oortjes, maar in het openbaar werd er schande van gesproken. Enkele fragmenten, waarmee men met goed fatsoen voor de dag kon komen, werden gepubliceerd in *Van Schelde tot Weichsel* (deel 1, 1882), *Momusklanken* (1883), Breuls' *Vademecum* (1914), E. Franquinets *Figuren uit de geschiedenis van de Maastrichtse dialect-literatuur* (1931) en Endepols' *Mestreechter spraok, doe zeute taol* (1933, tweede druk 1943).⁴²

In 1931 werd het gedicht voor het eerst in zijn geheel uitgegeven, nadat het door toevoeging van 39 minder geslaagde strofen voltooid was. De verzorgers van 'de Druk', zoals ik deze eerste uitgave voortaan zal noemen, hulden zich uit vrees voor een maatschappelijke banvloek in anonimiteit. Pas in 1964 kwam de journalist Hans Derks met een 'openbare' uitgave in eigen beheer. Slechts twee boekhandelaren durfden die op hun toonbank te leggen. Juist in die jaren vond de seksuele revolutie plaats en zette de secularisering door, ook in de Limburgse samenleving. Ze maakten de weg vrij voor een uitgave van de *Percessie* in het volle licht van de openbaarheid. In 1994 verscheen een bibliothele, populair-wetenschappelijke editie, waarin de 39 apocriefe strofen waren weggelaten. Ze was verzorgd door de rector van een katholieke middelbare school, die toen geen sanctie of banvloek meer hoefde te vrezen.⁴³

Tot een wetenschappelijk verantwoorde editie van Weustenraads autograaf is het tot nu toe niet gekomen. In het tweede deel van dit boek wordt daarin voorzien.

⁴² Leopold/Leopold 1882; *Momusklanken* 1883; Breuls 1914; Franquinet (Edm.) 1931; Endepols 1943 (b). Uit het feit dat fragmenten uit de *Percessie* werden opgenomen in de bundel *Momusklanken*, waarvan het titelblad aangeeft dat de erin opgenomen gedichten 'door Momusleden' geschreven zijn, zou men kunnen afleiden dat Theodoor Weustenraad lid ('membre hors la ville') is geweest van de Sociëteit Momus. Dit is echter niet het geval, want zijn naam komt niet voor in de zorgvuldig opgemaakte ledenlijsten, die vanaf 1845 bewaard zijn.

⁴³ *Percessie* 1931; *Percessie* 1964; *Percessie* 1994

DEEL B

DE ‘PERCESSIE VAN SCHERPENHEUVEL’

De Wyckse bedevaart naar Scherpenheuvel

De bedevaart als religieus en volkskundig fenomeen

De behoefte aan het formeren van stoeten, het houden van optochten is van alle tijden, zowel in profaan als in religieus verband. Bij de godsdienstgebonden stoeten dient er formeel een onderscheid gemaakt te worden tussen processies, die in verband staan met de liturgie of het kerkelijk jaar, en bedevaarten, die daar niet aan gebonden zijn en veelal georganiseerd worden door leken, al dan niet verenigd in een broederschap.¹ In de praktijk werd het woord ‘processie’ echter ook voor ‘bedevaart’ gebruikt. Een bedevaart heette in het Maastrichts: ‘beiweeg’ (bidweg) of ‘percessie’.

In de *Journal du Limbourg* van 30 mei 1841 wijdde Eugène Gens² een beschouwing aan het verschijnsel bedevaart, meer in het bijzonder aan de jaarlijkse voetbedevaart van Maastricht naar Scherpenheuvel. Bedevaarten en de ermee verbonden praktijken van Maria-, heiligen- en reliekenverering komen volgens Eugène Gens tegemoet aan de geloofsbehoeften van het volk. Die uitingen van volksgeloof beschouwt hij als toevoegingen aan de leer van het christendom (‘les dogmes accessoires du dogme chrétien’), net zoals volgens hem de leer van Plato door het Griekse volk versierd werd met verhalen over de wonderlijke gedragingen van een veelheid van goden en halfgoden. Er is poëzie in dat volksgeloof, vond Gens; het is het door God aan de mens gegeven vermogen om Hem te verstaan en te eren, de natuur te begrijpen en te bewonderen, om het eindige te doen reiken tot in het oneindige. De classicistische academische dichtkunst zou uit die poëzie van het volk, bijna altijd subliem in zijn eenvoud, nieuwe kracht kunnen putten. Maar ondanks zijn respectvolle duiding van het volksgeloof vond Eugène Gens het gedrag van de duizenden pelgrims in Scherpenheuvel soms weinig verheffend en getuigden de veelheid van beelden, schilderijen en vazen in de machtige bedevaartskerk zijns inziens meer van vroomheid dan van goede smaak.³

Door deze beschouwing over de poëtische kracht van het volksgeloof heeft Gens blijkbaar een brug willen slaan over de kloof tussen elite en volk, maar toen hij het had over gedrag en smaak van de bedevaartgangers bleek die brug nogal wankel. De spanning tussen

1 We spreken hier niet over de Middeleeuwse pelgrimages die gewoonlijk leidden naar de plaatsen waar Christus geleefd heeft (Jeruzalem), de apostelen begraven zijn (Rome, Compostella) of belangrijke relikwieën vereerd worden (Aken), maar over de contrareformatorische bedevaarten naar lokale of regionale heiligdommen, meestal met een cultusbeeld, waaraan het volksgeloof mirakelen verbindt. Zie: Hegel 1977-1978, p. 301, 304.

2 Eugène Gens (Leuven 1814-Verviers 1881), vanaf juni 1841 hoofdredacteur, vanaf 1843 medewerker van de *Journal du Limbourg*. In de *Revue belge*, deel 12, 1839, p. 327-329, verscheen een gedicht van zijn hand: ‘La Sérénade’.

3 Gens 1841. In het tweede deel van ‘Le pèlerinage de Notre-Dame de Montaigu’ (*Journal du Limbourg*, nr. 125 van 30 mei 1841 en nummer 126 van 31 mei / 1-2 juni 1841) wordt de geschiedenis van het bedevaartsoord verteld en de omgeving van de kerk beschreven. Zie ook de Commentaar bij de teksteditie, strofe 7.

elite en volk was en is vergelijkbaar met die tussen leergezag en gelovigen, tussen de bisschoppen die regels geven om het geloof zuiver te houden en de parochiegeestelijkheid die het gelovige volk moet leiden, kortom: tussen theorie en praktijk, tussen leer en leven.

Marc Wingens gaf zijn boek over bedevaarten van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw de titel 'over de grens'.⁴ Een bedevaart, in het bijzonder een lange voetbedevaart, voerde zijn deelnemers immers in diverse opzichten 'over de grens'. Territoriaal, omdat de pelgrims grenzen moest passeren die hen soms dwongen om de kerkelijke attributen – vaandels, processiestaven, rozenkransen, zangboekjes – op te bergen, tot het bevrijdende moment van het overschrijden van een nieuwe grens, het binnengaan van een landstreek waarin de wereldlijke macht het openbaar belijden van het geloof niet meer verhinderde. De groepsgeest is in dergelijke situaties hevig werkzaam: de deelnemers voelen zich sterk tegenover de tegenstander, dulden niet dat een andere partij hun doelstelling weerstreeft. Een grote verantwoordelijkheid rust dan op de schouders van hun leiders.

Ook psychisch werden grenzen overschreden, in verschillende opzichten. De bedevaartganger was voor een aantal dagen bevrijd van de dagelijkse zorgen en plichten. Er was ruimte om stil te staan bij de eigen problemen, ze mediterend uit te tillen boven het alledaagse, in tastend contact met het transcendente. Het inzicht dat het leven zelf een pelgrimstocht is, drong zich op en maakte het geloof dieper. De collectiviteit van de geloofsbeleving versterkte de eigen confessionele identiteit. Het zelfvertrouwen nam toe, de veiligheid van de groep maakte onkwetsbaar. Als de bedevaarders hun fysieke grenzen bereikten, konden ze hun toevlucht nemen tot de karren die de stoet volgden en waar ook voor uitvallers plaats was. Maar soms gingen ze verder dan verstandig was, ook voor hun geestelijke gezondheid.⁵ De entree van het genadeoord was voor velen als het binnengaan van de hemel op aarde.

Dat sommigen, nu ze bevrijd waren van de dagelijkse plichten en conventies, ook in andere opzichten 'over de grens' gingen, was een aspect van het bedevaartfenomeen, dat voor het kerkelijk gezag steeds een bron van zorgen is geweest. Maar de behoeften van het volk veranderden daardoor niet.

De groepsbedevaart naar oorden van genade, met de daaraan verbonden barokke overdaad van devotiepraktijken, is een fenomeen dat door de contrareformatorische kerk sterk werd gestimuleerd en dat zich in de Lage Landen uitkristalliseerde in de bedevaartsoorden van Scherpenheuvel en Kevelaer. Maar aan het eind van de zeventiende eeuw groeide binnenkerkelijk de kritiek. De dominicaan Petrus van den Bossche (1634-1690) klaagde over personen die op bedevaart gingen 'om occasie van sonden te soecken, om te wandelen, oft uyt kurieusheyt van de landen te sien'.⁶ Petrus Massemin (1664-1742) ergerde zich aan lieden die de tocht gebruikten om 'in het gezelschap van ongelyke personen' plezier te maken en 'dertelheden' te bedrijven.⁷ Bisschop Reginald Cools klaagde in 1700 over misbruiken

⁴ Wingens 1994, zie vooral p. 15-16, 252-255, 265.

⁵ Zo meldt Eugène Gens dat een oude man uit Leuven de vijf mijl (25 km) tot Scherpenheuvel op zijn knieën had afgelegd. Dit gedrag was binnen Scherpenheuvel niet ongewoon: de pelgrims plachten op hun knieën rond kerk en begraafplaats te gaan om daarna bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw te communiceren en zo een volle aflaat te verdienen. Zie: Gens 1841, *Journal du Limbourg* van 30 mei 1841.

⁶ Thijs 1996, p. 299.

⁷ Hans Storme, *Die vrouwen wilt voorsichtelijck. Predikanten en moralisten over de voorbereiding op het huwelijk in de Vlaamse bisdommen (17e-18e eeuw)*, Leuven 1992, p. 159.

die bij bedevaartgangers naar Kevelaar waren ingeslopen en bestrijding verdienden, waarbij hij vooral het gemengd slapen van pelgrims op het oog had.⁸ En in 1785 bleek dat zelfs de protonotarius apostolicus Doris Hoffman, de leider van de Keulse bedevaart naar Scherpenheuvel, jarenlang, verblind door 'zelus lucri', gelden had ingezameld ten eigen bate. De bedevaartgangers zelf gingen toen evenmin vrijuit: er was sprake van gebrek aan ingetogenheid, wanordelijk gedrag en overmatig gebruik van Diester bier.⁹

In de tweede helft van de achttiende eeuw werd de kritiek versterkt door het streven, onder invloed van de doordringende Verlichtingsideeën, om het geloof te zuiveren van uiterlijkheden en irrationele gebruiken, zoals het offeren van wassen ex-voto's. Het demonstratieve karakter van de bedevaarten en de ermee verbonden misstanden vormden een bedreiging van de openbare orde, van de goede zeden en de gezondheid. Het doel van de bedevaart: intensivering van het geloofsleven, raakte ondergesneeuwd. In haar kritiek op het bedevaartwezen werd de kerkelijke overheid overigens ijverig gesteund door verlichte vorsten als Maria Theresia en Jozef II. Veel heviger nog was de kritiek die opsteeg uit het koor van de vrijgeesten der Verlichting. Een snedig-kritisch observator van het Vlaamse volksleven als de Gentenaar Karel Broeckaert (1767-1826) wees op het schijnheilige karakter van allerlei devotiepraktijken en oordeelde dat de clerus, die, zei hij, zelf zo hard niet geloofde in de waarde van bedevaarten, het goedgelovige volk misbruikte 'om het geld uyt den zak te lokken'. De bedevaartgangers gingen evenmin vrijuit, omdat ze de bidtochten transformeerden in 'wandelfeesten en partyen van debautie (losbandigheid)', en de autoriteiten in de bedevaartsoorden speelden een dubbelzinnige rol doordat ze toestonden dat men er 'de violen laet ronken, foiren opregt en polichinel (poppenspel) op het kerkhof laet spelen, om de menschen tot pelgrimagiën en beewegen aen te lokken'. Kortom, concludeert Alfons Thijs: schuldige berekening van de geestelijkheid en wellustige levensdrang van feestvierende bedevaarders.¹⁰

In het voetspoor van de voltaireaan Broeckaert zou Theodoor Weustenraad een halve eeuw later het hypocriete gedrag van de geestelijken en het gebrek aan gezond verstand bij het gelovige volk opnieuw op de korrel nemen. En daar was reden toe. Na de rigoureuze aanpak van de secularisering en de storm van de kerkvervolgving door de Franse revolutionairen in de jaren 1795-1800, had Napoleon rust gebracht. Hij had met de paus een concordaat gesloten op basis van de scheiding van kerk en staat, die nu een voldongen feit was. Maar de spanning bleef bestaan, en toen Napoleon na de slag bij Waterloo van het toneel verdwenen was, zette de kerk in het tijdperk van de Restauratie een offensief in om de verloren machtspositie, in de eerste plaats in de zielen van de christenen, terug te winnen en om het streven van de liberalen, die een verdere secularisering van de maatschappij voorstonden, tegen te gaan. Relieken en miraculeuze beelden, die in de Franse tijd waren opgeborgen, werden weer ter verering opgesteld, en broederschappen, bedevaarten en volksmissies als geloofsversterkende manifestaties aanprezen. Dit katholiek reveil was conservatief; het werd gedragen door de anti-modernisten. In 1824 schreef de antipapist Justus

⁸ Wingens 1994, p. 118-119; Jos. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan; tweede deel: Het oude bisdom Roermond, 1559-1801*, Roermond 1890, p. 521.

⁹ Boni 1953, p. 148.

¹⁰ Thijs 1996, p. 301-302; Ad Brants, 'Verlichting, bedevaart en religie', in: M. van Uden, J. Pieper en E. Henau (red.), *Bij geloof. Over bedevaarten en andere uitingen van volksreligiositeit*, Hilversum 1991, p. 42-43; Hegel 1977-1978, p. 313-319.

Gerardus Swaving (1784-1835), die Zuid-Nederland uit eigen ervaring kende, over ‘den goeden lieven tijd, welken de roomsche geestelijkheid thans weder zoekt in te voeren’. Na 1815 van onderuit begonnen, werd dit katholiek reveil in de jaren dertig door pauselijke encycliek en bisschoppelijk mandement bekrachtigd en overgenomen. Aan de liberaliserende en democratische trend van de ‘Katholieke Verlichting’ werd door Rome een einde gemaakt. Het kerkelijk gezag werd daarbij gesteund door een nieuwe generatie van priesters en leken, die ‘in Kerk en godsdienst een garantie zagen voor het behoud en de restauratie van het traditionele maatschappelijk bestel’.¹¹

Scherpenheuvel, Maastricht en de Keulse vaart

De devotie tot Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, een Mariabeeld bevestigd aan een eik, dateert van ongeveer 1500. Toen de Geuzen in 1580 Zichem, waartoe Scherpenheuvel behoorde, op de Spanjaarden veroverden, verdween het beeld spoorloos. Drie jaar later werd Zichem weer Spaans en in 1587 werd een nieuw Mariabeeld in de eik geplaatst. Dat beeld wordt in Scherpenheuvel nog steeds vereerd: het is 30,5 cm hoog en 11 cm breed; het Jezuskind op de linkerarm van zijn moeder houdt een open boek vast. Hoewel de afmetingen onbeduidend zijn, wordt het genadebeeld indrukwekkend gepresenteerd: het is omhuld door een kostbare mantel, die slechts de zwaar gekroonde hoofdjes en Maria’s rechterhand met een sterdragende scepter vrijlaat. De plaatsing van het nieuwe beeldje en de steeds toenemende wonderbare feiten – het eerste dat door de magistraat van Brussel werd erkend dateerde van 1602 – waren het definitieve vertrekpunt van de devotie tot Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, die vooral door het Spaanse aartshertogelijk paar Albert en Isabella werd gestimuleerd. In 1602 werd het beeld uit de boom overgebracht naar een kleine houten kapel, die in 1604 door een grotere, stenen kapel werd opgevolgd. Uit het hout van de eik, die in 1603 gekapt moest worden, werden beelden en relikwieën gesneden, die hun weg vonden door de Lage Landen en de verering voor Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel verbreidden. In 1605 schonk Albert aan Scherpenheuvel een aantal stedelijke vrijheden en vrijstellingen, en in 1610 werd Scherpenheuvel een zelfstandige parochie, afgescheiden van Zichem. Al gauw was een nieuwe kerk voor de opvang van de groeiende stroom bedevaartgangers noodzakelijk geworden. De aartshertogen belastten hun bouwmeester Hendrik Meert met de uitvoering van de tekeningen van Wenceslas Coberger. De wijdingsplechtigheden in juli 1627 duurden drie dagen. De infante Isabella, markies Ambrosius Spínola en vele hofleden waren erbij tegenwoordig. De kerk werd sinds 1624 bediend door een speciaal daarvoor opgerichte congregatie van de priesters van het Oratorium. Stad, kerk en oratorianen floreerden. Alom werden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw broederschappen van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel met de eraan verbonden processies en officiële bedevaarten gesticht. In 1760 werden 48 grote bedevaarten geregistreerd,

¹¹ Thijs 1996, p. 304-306; De Maeyer/Hellemans 1988, p. 211-215; J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886), bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968, p. 388-389. Joseph Hansen schreef over de restauratie van het Romeins centralisme omstreeks 1815 in zijn *Preussen und Rheinland von 1815 bis 1915 (...)*, Bonn 1918, p. 49: ‘Das Papsttum nahm wie im Zeitalter der Gegenreformation sein mittelalterliches Wesen wieder auf, um ohne Zugeständnisse an die Errungenschaften der Aufklärungsepoche seine verlorene Stellung wiederzugewinnen. Die Wiederherstellung des Jesuitenordens (7. August 1814) (...) gab der kurialistischen und orthodoxen Strömung starken Rückhalt.’

waaronder die uit Geulle, Elsloo, Diepenbeek, Tongeren, Maastricht, Roermond, Venlo en Keulen. Met een korte onderbreking rond 1795-1800, de woelige jaren na de inlijving door de Franse revolutionairen, is Scherpenheuvel, tot de opkomst van Lourdes in de tweede helft van de negentiende eeuw, West-Europa's belangrijkste Maria-oord geweest.¹²

Scherpenheuvel ligt 60 km ten westen van Maastricht. De Maastrichtse bedevaart naar het Mariaoord werd ieder jaar georganiseerd door de in 1714 opgerichte 'Broederschap der onbevleete ontfangenisse der kerk van den heiligen Nicolaus te Maastricht'. *Den Grooten Bosser Almanach* voor 1783 vertelt ons over de broederschap het volgende: 'In 1715 ging hetzelfde* eerstelijk naar Scherpenheuvel in Brabant, bedevaarende naar het aldaar zijnde Mariabeeld. Dit is jaarlijks gecontinueerd op den derden maandag naar Paasschen. De mans- en vrouws-persoonen marcheeren ieder afzonderlijk, onder twee vanen, die door de Cellebroeders gedragen worden. Zij passeeren Bilsen, Hasselt, alwaar twee nagten* gelogeert word, Herk, Halen en Diest. De vier pastooren* gaan bij tourbeurte als directeurs met de regenten des Broederschsaps, andere geestelijke en benoemde uit de vier biddende ordens, naamlijk Kapucijnen, Minderbroeders, Augustijnen en Dominikanen. De Jesuiten* hebben sedert vele, en de Beggarden zedert eenige jaaren deze devotie verlooren, door eenige onlusten, hen op deze reis overkomen. Deze processie donderdags wederkerende, is er aan de Brusselsche poort een commando te paard, om alle oproer te beletten. Voor vijf jaaren deden de pelgrims, onder het luiden der groote klok van St. Servaas, over het klooster* eenen omgang, naar de kerk; doch dat is thans afgeschaft. In 1764 vierde men plegtiglijk het vijftig-jaarg jubelfeest der Broederschap-instellinge, en in 1765 de vijftig-jaarige pelgrimagie tot Scherpenheuvel, alwaar een burger gekroond wierd, die 50 jaaren lidmaat dezer vergadering* geweest was.'¹³

De bedevaartgangers waren doorgaans voorzien van boekjes die hen bij het belijden van hun devotie ondersteunden, zoals *Den devoten pilgrim naar het mirakeleus beeld van Onse L. Vrouwe tot Scherpenheuvel (...) in 't gebruyk van 't Broederschap der Onbevleete Ontfangenisse (...) jaarlijks gaende met eene volkrijke processie tot (...) Scherpenheuvel*. Daarin vonden ze ook enkele reglementaire bepalingen, bijvoorbeeld: 'Ingeval datter in dit heylig werk eenige argernisse, 't zij

¹² Boni 1953, p. 27-57, 82-88, 143-146; Lantin 1971, p. 104; Boesmans 1981, p. 34. Een van de uit de eik gesneden beeldjes kwam in 1624 terecht in de stad Luxemburg. Rond een perkamenten prentje (10,5 x 6,5 cm) van deze 'Onze-Lieve-Vrouw van Luxemburg' groeide vanaf 1642 in Kevelaer een onstuitbare Mariadevotie, waardoor dit nieuwe Mariaoord Scherpenheuvel weldra naar de kroon stak. Kevelaer behoorde van 1559 tot 1801 tot het bisdom Roermond. Margry/Caspers (deel 1, 1997, p. 278, 528; deel 2, 1998, p. 201) vermelden cultusobjecten (beeldje, splinter) van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel in Den Haag, Leeuwarden en Breda.

¹³ *Den Grooten Bosser Almanach* voor 1783, Te Maestricht, by H.J. Landmeter boekdrukker en boekverkoper.

* 'hetzelfde': het woord 'broederschap' was onzijdig, zoals nu nog in het dialect van bijvoorbeeld Gronsveld.

* 'twee nagten': in Hasselt werd overnacht op de heen- en op de terugweg.

* 'De vier pastooren': de leiders van de vier stadsparochies: Sint Martinus (Wyck), Sint-Matthias (Boschstraat), Sint-Jacob (Vrijthof) en Sint-Nicolaas (Wolfstraat).

* 'de Jesuiten': de orde der Jezuïeten was in 1773 opgeheven.

* 'over het klooster': via het Sint-Servaasklooster.

* 'lidmaat dezer vergadering': lid van de broederschap.

Een affiche uit 1782, gedrukt bij J.T. Van Gulpen 'naest het oud Stad huys', vermeldt nog dat de Maastrichtse bedevaartgangers op maandag na de vroegmis van 5.30 uur vertrokken en een eerste stop maakten bij de kapel van Veldwezelt, waar 'een klein-Misse' werd opgedragen en zich diverse bedevaartgangers uit de omgeving bij de groep konden aansluiten. Voor 'alle broeders en susters, die om eenig beletsel zijn hier gebleeven', werd op dinsdag, woensdag en donderdag telkens om 7.00 uur 'eene sollemnele Hoog-Misse' opgedragen, zodat zij zich in gebed met de bedevaartgangers konden verenigen. Met dank aan Pierre Ubachs, die dit affiche aantroef in het Archief van de Sint-Janskerk Maastricht.

door moetwil, dronkenschap, vrijagie, scheldwoorden, oft iet diergelijks quam voor te vallen, soo sal die 't selve begaen heeft, vermaant worden, en sig niet beterende (...) van de Processie weg gejaegt, oft wel agter de karren gestelt worden.'¹⁴

Bij het eeuwfeest van de broederschap in 1814 werd tevens het vijftigjarig lidmaatschap gevierd van een van haar directeuren, pastoor J.J. Cyrus (1739-1819) van de Sint-Matthias. P.G. Schols (1768-1847) wijdde de gouden jubilaris een plano vel vol poëzie en chronogrammen, waaronder de volgende dichtregels:

*Hoe dikwijls klom hij niet aan 't hoofd der Marianen
Godsdienstig Scherpen-heuvel op!
Hij klom, de deugd klom meê ten top,
En zong Maria's Lof met opgesteken' Vanen.
Dus spoorde hij de godvrugt aan,
En deed door hemel-vuur de koudste harten gloeien,
Dus deed hij 't Broederschap in eer en aanzien groeien,
En 't heilzaam oud-gebruik bestaan.¹⁵*

Met de komst van de Fransen in 1794 kwam aan de lange serie bedevaarten naar Scherpenheuvel onder leiding van de broederschap een einde. Maar op 6 mei 1816 vertrokken, voor het eerst na twintig jaar, weer bedevaartgangers 'met vliegende vaan' vanuit de Sint-Nicolaasparochie naar Scherpenheuvel. Vier dagen later werden ze bij hun terugkomst 'met flambouwen ingehaald en naar Sint-Servaaskerk gebracht onder het luiden der groote klok.'¹⁶ Toch werd de traditie niet voortgezet. Waarschijnlijk was de bedevaart van 1816 de laatste die door de Broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen georganiseerd werd. Een andere devotie was intussen het 'centre d'intérêt' van de broederschap geworden: de verering van het beeld van Onze-Lieve-Vrouw Sterre der Zee, dat vóór de komst van de Fransen vereerd werd in de kerk van de Franciscanen en in 1804 door pastoor Henri Partouns (1751-1840) verworven werd voor de parochiekerk van Sint Nicolaas.¹⁷

Niet alleen voor de Maastrichtse voettocht betekende de Franse tijd een breekpunt. Ook de grote traditie van de zogenaamde Keulse Vaart, de internationale bedevaart die al vanaf 1635 vanuit Keulen naar Scherpenheuvel trok, was na de Franse tijd niet meer hernomen. Keulen had de organisatie overgedragen aan de in 1813 opgerichte Broederschap van het H. Kruis te Wyck, die de negendaagse voettocht vanuit Keulen vanaf 1814 inwisselde voor een vierdaagse vanuit Wyck-Maastricht.

De Keulse Vaart had zijn aantrekkingskracht voor een goed deel te danken aan het legaat van een uit de eik van Scherpenheuvel gesneden Mariabeeldje, dat geplaatst was in de kerk

¹⁴ *Den devoten pelgrim (...)*, Tot Maestricht, by Jacobus Lekens, woonende ontrent de Eerw. PP. Predikheeren, 1750. Zie: Heynen 1947-1948, deel 1, p. 105, nr. 366. Uitgaven van *Den devoten pelgrim* uit 1715 en 1754, zie: idem, p. 63, nr. 184, en p. 110, nr. 397. Daarnaast waren er uitgaven van *Liedekens(...)* om te singen als men in bedevaert reyst naar Scherpenheuvel. Zie: Heynen 1947-1948, deel 1, p. 63, nr. 185 (1715); idem, p. 85, nr. 278 (1733); idem, p. 104, nr. 362 (1750); idem, deel 2, p. 63, nr. 1071 (1795).

¹⁵ Gedrukt te Maastricht bij A.J. Koymans, Markt nr. 1646, afgedrukt in: *De Maasgouw* 31 (1909), p. 36-37.

¹⁶ H. Knippenberg, 'De Franschen te Maastricht 1792-1816', in: *Limburg's Jaarboek* 17 (1911), p. 330.

¹⁷ Margry/Caspers 2000, p. 517. Voor de Broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen en haar bedevaart naar Scherpenheuvel, zie ook: Van Rensch 1990, p. 32-36.

Devotieprentje van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel (kleur, 10,5 x 7,0 cm). In het midden het beeldje in de eik, daarnaast knielend het aartshertogelijk paar, Albert en Isabella; links het stenen kapelletje uit 1604, rechts de bedevaatskerk uit 1627. Collectie Geertje Brouwers.

van Sint Cecilia te Keulen. Dat beeldje was door de infante Isabella geschonken aan de Franse koningin-moeder Maria de Medici, die het bij haar dood in 1642 testamentair naliet aan de stad Keulen uit dankbaarheid voor de gastvrijheid die zij er twintig jaar lang tijdens haar ballingschap had genoten. In de kerk van Sint Cecilia werd de cultus rond het beeldje verzorgd door een mariale broederschap, die daar al vanaf 1409 bestond. Zij nam de instandhouding en bevordering op zich van de in Keulen al langer bestaande traditie om naar Scherpenheuvel te pelgrimeren. Als officieel begin van de geschiedenis der Keulse Vaart, verzorgd door de Bruderschaft von Scharpffenhövel, wordt het jaar 1635 aangehouden. De bedevaart vertrok ieder jaar op de vierde zaterdag na Pasen en bewoog zich in forse dagmarsen via Gulik, Valkenburg, Maastricht en Hasselt naar Scherpenheuvel. Door zijn internationale karakter en het prestige dat Keulen genoot als beheerder van het schrijn met de relikwieën van de Drie Koningen, had de Keulse Vaart een grote aantrekkingskracht. Steeds nieuwe deelnemers sloten zich aan bij het langstrekken van de stoet, die uitgroeide tot een lang lint van duizenden pelgrims. Een belangrijke halteplaats op de derde dag was het klooster van de Wittevrouwen aan het Vrijthof in Maastricht, waar het wonderbare kruis van

Primitief, maar schitterend devotieprentje van het beeldje in de eik van Scherpenheuvel (zwart-wit, 13,5 x 8,0 cm), versierd met stripjes bladsilver in verschillende kleurtinten. Links een lamme, die Maria om genezing bidt; rechts het kapelletje. Collectie Geertje Brouwers.

de Zwarte Christus vereerd werd. De pelgrims uit Maastricht en de omringende sloten zich hier bij de bedevaart aan.¹⁸

De Keulse Vaart werd meermalen geconfronteerd met pogingen van overheden om de bedevaart te verbieden of er het openbare karakter aan te ontnemen. Na 1632, toen de Staten-Generaal de soevereiniteit verwierven over delen van het Limburgse platteland en in Maastricht – al hadden ze daar de prins-bisschop van Luik als medesoeverein – waren er herhaaldelijk protesten van protestantse zijde. Ubachs vermeldt klachten van protestantse zijde uit Maastricht in de jaren 1636, 1641, 1644, 1660, 1661, 1662 en 1664. In 1641 betrof het ‘gravamina’, die door de Maastrichtse classis bij de Gelderse synode waren ingebracht tegen het processiegewijs en luid zingend doortrekken van de stad door tientallen, soms honderdtallen bedevaartgangers. In april 1650 vroeg de classis zich af of het geen tijd werd er bij

¹⁸ Boni 1953, p. 147; Duerloo/Wingens 2002, p. 58-59, 65 (afbeelding van een Keuls *Gesang- und Gebett-Büchlein* uit 1760 voor gebruik ‘bey der jährlicher Procession nach Scharpfenhövel’); Boesmans 1981, p. 34, 42-43; ‘La procession de Wyck-Maestricht dite de Cologne’, in: PSHAL 6 (1869), p. 580-581.

de Staten-Generaal op aan te dringen 'dat de karren en wagens passerende door de stadt Maestricht verscheyden malen des jaers om met de processien van Aken na de Lieve Vrouw van Scherpenheuvel te vaaren, insgelijcx mochten verhindert worden'. In januari 1664 liet de classis een verzoek uitgaan naar de drossaarden in de Staatse gebieden om ervoor te zorgen dat processies zich daar 'van haere superstitieuse gesanck onthouden, en haer afgodische vaenen so lange intrecken ten eijnde datter geene ergernisse ofte aenstoet door haer gegeven werde'.¹⁹ Het heeft allemaal niet veel geholpen: in Maastricht voelden de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal niets voor een conflict met de prins-bisschop, en in het buitengebied moesten de pelgrims soms wel voldoen aan de eis om zonder uiterlijk vertoon als gewone wandelaars door Staats terrein te trekken, maar een volgend jaar hernamen ze de oude gewoonte weer in de hoop dat de autoriteiten tolerant zouden zijn. Zo trok de Keulse Vaart in 1667 'met cruysen en vaenen en al singende' ongehinderd door het Staatse Heerlen.²⁰ In 1727 kwam het tot een serieus conflict, toen de drossaard van het land van Valkenburg bij het doortrekken van de Keulse Vaart enkele arrestaties verrichtte, waarna de magistraat van Keulen bij de Staten-Generaal een protest indiende tegen de verstoring van dit 'oud gebruyck'. Den Haag hield evenwel voet bij stuk, met het gevolg dat de bedevaartgangers voortaan in kleine groepjes door Staats gebied trokken en zich pas in Maastricht weer formeerden.²¹

Veel heviger was de botsing van de Keulse Vaart met de Franse autoriteiten in mei 1798. Het was de tijd waarin de Franse jacobijnen onverzoenlijk hun visie op de onderwerping van de kerk aan de staat doordrukten en daarbij de meeste priesters en het gewone volk tegen zich in het harnas joegen. De commissaris van het Departement, Nicolas Girard, stuurde op 14 mei 1798 het volgende verslag naar Parijs: 'In verschillende delen van het Departement zijn zowat overal processies gehouden en de voorbereidingen voor de fameuze bedevaart naar Scherpenheuvel waren van dien aard dat deze met meer pracht en praal dan ooit gehouden zou worden. Meer dan vierduizend fanatici uit het Rijnland maakten zich op om door het Departement te trekken en overal zouden grote groepen mensen zich bij hen aansluiten. Het Maastrichtse garnizoen was niet sterk genoeg om alle stadspoorten te bewaken, en verder had ik alleen de gendarmerie tot mijn beschikking. Ik stuurde daarom een gendarmerie-officier naar Hasselt, waar die hele gebenedijde bende moest passeren, en gaf opdracht de Hasseltse brigade te versterken met brigades uit de omgeving en alles op alles te zetten om samenscholingen uiteen te drijven. (...) Inmiddels trokken de eerste Rijnlandse fanatici Maastricht binnen en vernamen dat er voorbereidingen getroffen werden om een belangrijk deel van de colonne te arresteren als die bij de stadspoorten zou verschijnen. Bijgevolg vond de oversteek van de Maas elders plaats, maar in Hasselt wachtte ik ze op. Dankzij de vastberadenheid van de luitenant der gendarmerie Gombervaut en het kordate optreden van zijn kleine detachement konden samenscholingen worden verijdeld. Meer dan honderd bedevaartgangers werden aangehouden. Daaronder de vier leiders (alle vier uit

19 P.J.H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*, Maaslandse Monografieën deel 21, Assen-Amsterdam 1975, p. 390-391; W.A.J. Munier, *Het simultaneum in de Landen van Overmaas, een uniek instituut in de Nederlandse kerkgeschiedenis (1632-1878)*, Maaslandse Monografieën deel 61, Leeuwarden 1998, p. 93; RHCL/RAL, Archief St. Jan, Acta classica, I (1632-1669), p. 201 recto: vergadering van 29 januari 1664 te Maastricht (met dank aan Pierre Ubachs).

20 Marcel M.J. Put / Mark van Dijk, *2000 jaar Heerlen, van Romeinse nederzetting tot moderne stad*, Heerlen 1998, p. 122. Antoine Jacobs, in: Margry/Caspers 2004, p. 36, vermeldt dat dit ook in 1719 en 1722 gebeurde.

21 'La Procession de Wyck-Maastricht dite de Cologne', in: PSHAL 6 (1869), p. 580-581.

Papierstrook met afbeelding van de Driekoningen en verklarende tekst (4,1 x 9,0 cm). De 'prentjes' waren aangestreeken aan het Driekoningenschrijn in de Dom van Keulen en werden tijdens de bedevaart naar Scherpenheuvel door de Keulse pelgrims verspreid. Collectie Geertje Brouwers.

Keulen) die overal prentjes van de Drie Koningen uitdeelden. Ik voeg hier enkele exemplaren bij.²²

Inmiddels hadden de Fransen alle kloosters en kapittels opgeheven en was het Wittevrouwenklooster in 1797 verkocht. Na de sloop liet koopman P.F. de Ceuleneer er in 1803 het zogenaamde Generaalshuis bouwen, nu Theater aan het Vrijthof. Het wonderdadige Zwarte Kruis was in veiligheid gebracht bij een familie in de Wycker Brugstraat. Toen door het sluiten van het concordaat in 1801 de vrede tussen staat en kerk hersteld was, wist pastoor Pascal Delruelle (1735-1807) van de Wyckse Sint-Martinuskerk van zijn Luikse bisschop, mgr. Zaepffel, gedaan te krijgen dat het Zwarte Kruis op 3 mei 1804 aan zijn kerk werd toegewezen. Van toen af werden de Keulse pelgrims voor de verering van het Zwarte Kruis in Wyck ontvangen. Maar of zij nog met zovelen waren als vóór de Franse tijd, betwijfel ik. Wel bleef de leiding van de Keulse Vaart nog tot ongeveer 1813 in Keulse handen.²³

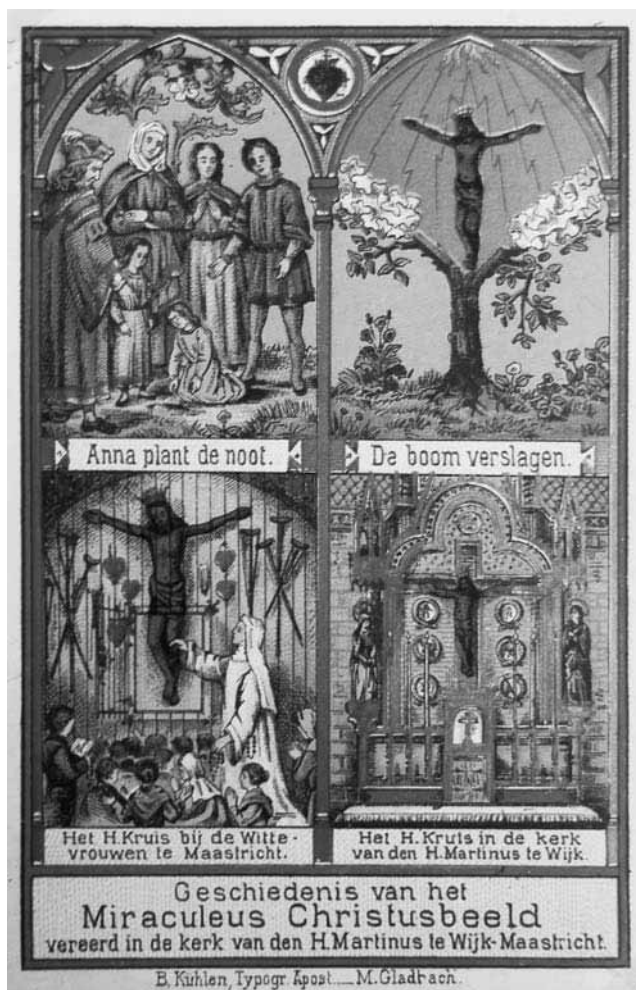
²² L. Roppe / H.W.A. Panhuysen / Elis. Nuyens, *De decadaire, resp. maandelijksse rapporten van de commissarissen van het Directoire exécutif in het departement van de Nedermaas, 1797-1810*, Werken LGOG nr. 1, Maastricht 1956, p. 227-228. De oorspronkelijke tekst luidt: 'Des processions nombreuses se sont faites dans diverses parties du Département, et tout était disposé pour que le fameux pèlerinage de Montaigu se fit cette année avec plus de pompe que jamais; plus de quatre mille fanatiques des bord du Rhin devaient traverser le Département, et des cortèges nombreux devaient partout se réunir à eux; la garnison de Maestricht n'était pas suffisante pour en garder les portes, et je n'avais d'autres forces disponibles que la gendarmerie. Je fis envoyer à Hasselt, où tout le troupeau béni devait passer, un officier de gendarmerie avec ordre de réunir à la brigade de Hasselt plusieurs gendarmes des brigades voisines, et d'employer tous les moyens possibles pour dissiper les attroupemens. (...) Cependant les avant-coureurs des fanatiques du Rhin pénétrèrent à Maestricht et apprirent qu'on se préparait à arrêter les gros de la colonne si elle se présentait aux portes. En conséquence le passage de la Meuse se fit ailleurs, mais c'était à Hasselt que je les attendais. L'activité et la fermeté du lieutenant de la gendarmerie Gombervaut et la bonne conduite de son petit détachement vinrent à bout de dissiper tous ces attroupemens; plus de cent pèlerins furent arrêtés, entre autres les quatre chefs (tous quatre de Cologne) qui distribuaient partout des images des Trois Rois dont je joins ici quelques exemplaires.'

²³ De Zwarte Christus. Van Vrijthof tot Wyck 1804-2004. Expositie, Maastricht juli 2004: de nummers 22, 30, 31, 33, 34; 'La procession de Wyck-Maastricht dite de Cologne', in: PSHAL 6 (1869), p. 581.

Devotieprentje met de geschiedenis van het Zwarte Kruis in vier afbeeldingen (kleur, 10,2 x 6,8 cm):

1. Anna, dochter van een edelman uit Riemst, plant de noot, die haar vader uit het Heilige Land voor haar heeft meegebracht;
2. De bliksem 'verslaat' de boom; op de plaats waar de stam is gespleten, rijst een zwart geblakerd beeld van de gekruisigde op: 'de Zwarte Christus uit de Noot';
3. Verering van het Heilig Kruis in de kloosterkerk van de Wittevrouwen aan het Vrijthof in Maastricht, van af de vijftiende eeuw;
4. Het Heilig Kruis in de Sint-Martinuskerk in Wyck, vanaf 1804. Collectie Geertje Brouwers.

De Broederschap van het H. Kruis

Zoals reeds vermeld, werd de leiding van de voettocht vanaf 1814 overgenomen door de Broederschap van het H. Kruis, die op 11 september 1813 ter bevordering van de devotie tot het H. Kruis in Wyck was opgericht.²⁴ De Keulse Vaart was zodoende een Maastrichtse aanlegenschap geworden. De dagen van vertrek en aankomst te Maastricht, de vijfde maandag na Pasen en de donderdag daaropvolgend, bleven ongewijzigd, tot op de dag van vandaag.

²⁴ Ook vóór de Franse tijd 'had' Wyck al iets met het Zwarte Kruis én met Scherpenheuvel. Zo heeft er in Wyck in de zeventiende eeuw een broederschap van het H. Kruis bestaan, waarvoor de paus in juli 1665 toestemming verleende. Nadere gegevens ontbreken. (Zie: Ton van Schaik in: Margry/Caspers 2000, p. 1154.) In het nu geheel verdwenen klooster van de Zusters Annunciaten aan de Grachtstraat in Wyck werd een Onze-Lieve-Vrouwebeeld vereerd, dat uit hetzelfde hout gemaakt zou zijn als het beeldje in Scherpenheuvel. Het stond in een kapelletje in de kloostertuin. (Zie: A.J.A. Flament. 'Beschrijving der stad Maastricht (...) begonnen in juli 1731' door Adam van Broeckhuysen, in: PSHAL 42 (1906), p. 70-71.) In 1864 werd aan de Wycker Grachtstraat nr. 9 een plaquette aangebracht ter herinnering aan de bijzondere verering die Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel genoot bij de zusters Annunciaten, tot hun opheffing in 1796.

Toen Maastricht in 1830 tijdens de woelingen van de Belgische opstand in staat van beleg werd verklaard en zich nieuwe moeilijkheden aandienden, haakte de Keulse Bruderschaft von Scharpffenhövel definitief af.²⁵ De Wyckse processie was intussen ook de onbetwiste opvolger geworden van de aloude voettocht vanuit de Sint-Nicolaasparochie²⁶ en de oude bundel met liedekens was in 1815 vervangen door *Het nieuw Scherpenheuvels trompetjen, uitblaa-zende verscheide geestelyke liedekens om te zingen als men in bedevaert reist naar het mirakeleus beeld van Onze Lieve Vrouwe tot Scherpenheuvel*.²⁷

Al had de bedevaart dan haar internationale karakter verloren, ze behield haar aantrekkingskracht. Het ledenregister over de jaren 1813-1839 vermeldt ongeveer 1600 namen, waaronder die van Loth Lebens, kapelaan van de Sint-Nicolaas, Petrus Regout, toen nog geen grootindustriël, én Jean Michel Weustenraad, Theodoors vader.²⁸ De 'percessie' bleef een begrip. In Hasselt, waar op de heen- en terugweg overnacht werd, heette ze 'de processie van de sluitmandjes', omdat veel bedevaarders een kleine sluitmand als reiskoffer bij zich droegen, of ook wel 'de plaatjes van Maastricht' vanwege de medaille die alle pelgrims droegen en als relikwie bewaarden. In Beverst (tussen Diepenbeek en Bilzen), waar de pelgrims traditiegetrouw de klok luidden bij 'de kapel der trouwlustigen', heette ze 'de regen-processie' omdat de pelgrims het maar zelden droog hielden.²⁹

Uit de bewaarde rekeningenoverzichten blijkt dat de broederschap de zaken vanaf het begin goed georganiseerd had, ook financieel. Eindigde de generale rekening in 1814 nog met een tekort van 505 gulden 2 stuivers en 2 oord Luiks, vanaf 1820 was de balans in evenwicht en in 1825 sloot de rekening met een batig saldo van 662 gulden en 10 stuivers Luiks.³⁰ Dat batig saldo was vooral te danken aan de verschillende collectes die tijdens de voettocht werden gehouden. De aparte processie-rekening eindigde in 1818 voor het eerst met een overschot en die jaarlijkse overschotten zorgden ervoor dat de generale rekening een steeds florissanter gezicht kreeg. Dat batig saldo van 662 gulden in 1825 was de kerkmeesters van de parochie een doorn in het oog. Zij dienden daarom bezwaar in tegen het feit dat de rijke broederschap de zielmissen voor overleden broederschapsleden slechts met vijf gulden Luiks honoreerde. De tegenzet van de broedermeesters was een vondst: zij besloten, 'dat de hierboven aangehaalde boni van 662,10, voortkomende uyt omgehaalde penningen, gelijk ook die dewelke in het vervolg noch zullen gecollecteerd worden voor de processie, van de Broederschapsgelden zullen gescheiden blijven, vermits deeze niet voor het Broederschap, maar alleen tot instandhouding en bestreiding der onkosten van de processie, met veel moyte door de meesters omgehaald worden.' De broederschap was nu plotseling arm, en

25 Voor informatie over de Broederschap van het H. Kruis, een beschrijving van de voettocht en van het ritueel in Scherpenheuvel, zie: Boesmans 1981, p. 46-62. In 1925 hebben de Keulse pastoor Tapper en deken Receveur van Wyck nog een vruchteloze poging gedaan om de Keulse Vaart nieuw leven in te blazen. Zie: Ton van Schaik in: Margry/Caspers 2000, p. 1156.

26 Later werden ook vanuit de Sint-Servaasparochie nog bedevaarten naar Scherpenheuvel georganiseerd. Aan de voettocht van augustus 1878 namen liefst 1100 personen deel; de bedevaart van juni 1878 leidde tot een repressieve actie van het wereldlijk gezag, maar het toen opgemaakte proces-verbaal werd door de rechter vernietigd. Zie: Frank Janssen, *Limburgsch nieuws* 1841-1890, Maastricht 2005, p. 42, 53; 'Cronijkje van het Hertogdom Limburg', in: *De Maasgouw* 97 (1978), kol. 31.

27 Heynen 1947-1848, deel 2, p. 106, nr. 1323. Ook verscheen in 1815 bij dezelfde drukker ('A.J. Koemans, op de groote Markt, hoek van de groote Gracht, no. 1646') een *Maniere om godvrugtelijk (...) te lezen het H. Rozenkransen van Maria (...) met (...) de lofzangen die men gebruik als men in bedevaert reist naar het mirakeleus beeld van Onze Lieve Vrouwe tot Scherpenheuvel*. Zie: idem, p. 105, nr. 1322.

28 RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 10: Ledenregister 1813-1839.

29 Lantin 1971, p. 207-208.

30 Een gulden Luiks stond gelijk met 56 centen Nederlands. Vanaf 1828 werden de rekeningen opgemaakt in Nederlandse valuta.

Ontfangst

Collecte in de Stad	188 - 9 - "
" " buiten de Stad	169 - 15 - "
" " Onder den Weg	59 - 10 - "
voor plaatsen in de Reekingen.	43 - 15 - "
Balace	{ 461 - 9 - }
Deezee Rekening	
ontfangst	461 - 9 - "
Uitgave	242 - 2 - "
twee by het Goed hebben van het	/ 219 - 7 - "
voore jaer volgens het groot bock	662 - 10 - "
	/ 881 - 17 - "

aldus deze Rekening welkers Goed hebben komt op eene Somma van Acht honderd een en tachtig Gulden 17 Stuyvers Luys gestooten en goedgekeurd door de Regerende Meesters in de vergadering by De Heer Meesen opp St. Nicolaas kerkhof den 27 Mey 1827.

J. G. Clemens   J. H. Wustman   M. Maurel
J. F. Agencian Zaar   M. Landtman
J. K. Lensen   J. P. Sijmstra   J. A. B. P. v. d. Vlist
G. J. Schreier   J. P. Sijmstra   J. A. B. P. v. d. Vlist
A. C. Oudekerk   J. A. B. P. v. d. Vlist

Een van de broedermeeesters was Antoine Servais Weustenraad, Theodoors oom. Deze overleed op 3 januari 1829 en is nog korte tijd zijn confrater geweest is in de aan de Sint-Servaas verbonden broederschap van Sint Barbara, waarvan Theodoor in november 1828 lid was geworden.³² De verhalen van oom Antoine (én van zijn vader) over de Wyckse broederschap en haar 'beiweeg' naar Scherpenheuvel, de eigen ervaringen uit zijn Maastrichtse jaren 1827-1830, het nieuws over zijn geboortestad dat hem later, in België, rechtstreeks of via vrienden bereikte, en de indrukken en kennis die hij opdeed, na 1839, bij zijn bezoeken aan

32 RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47 en 49: Grootboek 1820-1827; Rekeningen Scherpenheuvel, 1821-1827; Grootboek, 7 januari 1820 (zielendienst).

Maastricht, mogelijk ook zijn eigen waarnemingen in Scherpenheuvel, – al die impressies zouden bijdragen aan zijn schildering van de *Percessie van Scherpenheuvel*, het decor waartegen hij zijn ludieke, soms ook felle kritiek op kerk en maatschappij en zijn meer filosofische beschouwingen afzette.

De Wyckse voettocht naar Scherpenheuvel heeft onder koning Willem I betrekkelijk weinig last gehad van de regeringspolitiek die erop gericht was te bepalen binnen welke kaders de kerken en hun bedienaren moesten functioneren. Idealiter zou de beoefening van de godsdienst zich moeten afspelen binnen de muren van het kerkgebouw. Maar in het vrijwel uniform katholieke Zuid-Nederland, waar religieuze manifestaties in de openbaarheid vanzelfsprekend waren, was een bruusk breken met het verleden niet geraden.³³ De regering, in casu de directeur-generaal van R.K. Eredienst, M.J.F.G. Goubau d'Hovorst (1757-1836), Zuid-Nederlander, in Wenen gevormd in de geest van Jozef II, bepaalde in mei 1819 dat er in plaatsen waar tot dan toe processies waren toegestaan, voortaan nog maar twee gehouden mochten worden, beide op zondag, daaronder niet begrepen de processies op de zogenaamde Kruisdagen.³⁴ Over bedevaarten, die door de officiële instanties uitdrukkelijk van processies werden onderscheiden, werd met geen woord gerept. Voor Maastricht betekende het besluit dat er alleen nog een processie gehouden zou worden op zondag onder het octaaf van Sint Servaas en op zondag na Sacramentsdag. Philippe van Gulpen vermeldde dan ook in zijn kroniek dat de laatste 'vrije' processie in juli 1818 in Wyck had plaatsgehad.³⁵ De maatregel van Goubau, die aansloot bij het ook binnen de kerk levende verlangen naar een minder theatrale spiritualiteit, stuitte nauwelijks op verzet bij de kerkelijke overheid, al had deze weinig greep op de religieuze praktijk aan de basis.³⁶ Het effect van het regeringsbesluit was dan ook beperkt, want in 1825 en in 1828 moest de gouverneur zijn provinciegenoten er waarschuwend aan herinneren dat de toegestane processies alleen op zondag gehouden mochten worden.³⁷

Het kerkbestuur van Schuurhoven bij Sint-Truiden was oorzaak van een departementaal besluit dat ook aan bedevaarten beperkingen oplegde. Het kerkbestuur had namelijk op 24 maart 1826 aan de gouverneur gevraagd waar het zich met betrekking tot de bedevaart naar Scherpenheuvel aan te houden had. Dat was vragen om problemen. Desgevraagd liet Goubau de gouverneur op 8 april weten dat hij burgemeesters en schepenen van de steden in zijn provincie moest berichten dat de bedevaart vanuit verschillende plaatsen naar Scherpenheuvel weliswaar mocht doorgaan, maar onder de voorwaarde, 'dat dezelve door geene priesters met koorkleederen of andere priestergewaden worde geleid, mitsgaders, dat daar bij geene kruissen of andere kerkelijke voorwerpen worden getoond, het geene aan die bedevaart het uiterlijk van eene processie zoude geven.'³⁸ Ook de Broederschap van het H.

³³ Margry 2000, p. 112-113.

³⁴ Margry 2000, p. 246, 433-434. Dat de twee toegestane processies alleen op zondag gehouden mochten worden, werd nader bepaald op 28 juli 1819. Tijdens de Kruisdagen, drie vastendagen vóór Hemelvaartsdag, werden 's morgens heel vroeg sobere processies gehouden, met het kruis voorop, door de velden buiten de bebouwde kom.

³⁵ Van Gulpen 1889, p. 152.

³⁶ Margry 1993, p. 69-73; Margry 2000, p. 259.

³⁷ Administratief memoriaal der provincie Limburg 15 (1825), p. 354-355, en 18 (1828), p. 151.

³⁸ RHCL/RAL, Provinciaal archief, 15 april 1826, nr. 2921/3.

Kruis trok zich deze uitspraak aan, want in de processierekening van 1826 lezen we: 'De vaandeldraagers zijn dees jaar niet betaald om dat dit teeken voor de processie te draagen door eene aanschrijving van den minister Gaubeau verboden was.' Maar het jaar daarop werd het vaandel weer voor de processie uit gedragen van Herk naar Scherpenheuvel (een afstand van 15 km) en terug, en vanaf 1828 deed de broederschap of die aanschrijving er nooit geweest was. In de processie van 1830 werd zelfs een tweede vaandel meegedragen.³⁹

Echte problemen ontstonden pas toen als gevolg van de Belgische woelingen de vesting Maastricht op 4 oktober 1830 door generaal Dibbets in staat van beleg werd verklaard. De belegstaat heeft geduurd van 1830 tot 1839 en de opperbevelhebber heeft in die periode niets van een voetbedevaart naar Scherpenheuvel willen weten.⁴⁰ Het overschrijden van de grens tussen Nederland en België, landen die in staat van oorlog met elkaar verkeerden, was voor groepen pelgrims niet mogelijk. De Wyckse broederschap koos daarom het (toen Belgische) Gronsveld als punt van vertrek. Vervolgens staken de pelgrims ten zuiden van de stad, bij herberg De Rode Haan, of aan de noordkant, tussen Borgharen en Smeermaas, de Maas over. Een vrij simpele oplossing eigenlijk.⁴¹ Maar voor bedevaartgangers uit Noord-Brabant lag de zaak minder eenvoudig. Pelgrims uit Breda die, zonder dat ze toestemming hadden, in 1837 toch de grens passeerden, werden gearresteerd en voor een Belgisch tribunaal gebracht.⁴² In Maastricht heeft kapelaan Petrus Dominicus Nijst (Weustenraads 'Pieke Nies') in 1836 een poging gedaan om Dibbets te vermurwen. Hij deelde de opperbevelhebber op 28 april mede dat 'eenige brave burgers en eerwaarde geestelijken dezer stad' voornemens waren weer naar Scherpenheuvel te gaan 'om de genade en barmhertigheid van God af te smeeken over onze stad, over den staat en over ons Nederland' en vroeg of Dibbets 'wel wilde toestaan het vrij uit en ingaan van de Brusselsche poort op maandag 2 mei en donderdag 5den derzelver maand, dag der terugkomst.' Toen hij van kapitein J.J. Hennequin gehoord had dat generaal Dibbets daar niets voor voelde, voegde hij op 30 april nog toe dat het maar ging om ongeveer honderd inwoners van de stad, dus geen lieden van buiten. Maar Dibbets gaf geen krimp en tekende eigenhandig op het verzoekschrift van Nijst aan: 'Zolang den staat van beleg voortduurt, kan niet bewilligd worden, deeze processie van hier geschiede, en zullen de orders deswegens aan de Oude Wijcker en Brusselsche Poorten worden gegeven.' En die werden inderdaad op 30 april aan de betrokken militaire en politiefunctionarissen verstrekt. Alles wat naar 'processie' zweemde, binnen de stad of aan de poorten, zou op 2 en 5 mei in de kiem gesmoord moeten worden.⁴³ De preventieve maatregelen volstonden. Op 2 mei verenigden zich de bedevaartgangers uit diverse gemeenten in Heer en in Amby om vandaar de Maas over te steken. Een groot aantal stadsbewoners vertrok individueel en voegde zich ten westen van de stad bij de stoet.⁴⁴

39 RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 49: Rekeningen Scherpenheuvel 1826, 1827, 1828.

40 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 244: Dibbets aan Oorlog, 1 mei 1836, nr. 173: 'In gewone tijden vertrok van hier, volgens aloud gebruik, jaarlijks eene processie naar Scherpenheuvel, welkers onderdeelen duizende menschen uit Aken en opvolgende van de tusschenliggende gemeentens deden te zamenkomen; dermate zelfs dat meermalen is opgemerkt, het doortrekken der stad van de Oude Wijcker naar de Brusselsche poort 1½ uur duurde. (...) Sedert den staat van beleg heeft zulks verboden moeten worden (...).'

41 RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 49: Rekeningen Scherpenheuvel, jaren 1831-1839; RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 244: Dibbets aan Oorlog, 6 mei 1836, nr. 187.

42 Margry 2000, p. 496-497.

43 RHCL/RAL, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 110, nr. 2233: brieven van kapelaan P.D. Nijst aan Dibbets d.d. 28 en 30 april 1836; nr. 2234: 'Order voor de Plaatselijke en Politie dienst op den 2den en 5den Mei aanstaande' d.d. 30 april 1836.

44 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 244: Dibbets aan Oorlog, 6 mei 1836, nr. 187.

Pas in de zomer van 1839 werd de belegstaat opgeheven en ging de Belgisch-Nederlandse grens open. In 1840 vertrok de processie weer vanuit Wyck. In Gronsveld leeft de herinnering aan de jaren 1831-1839 tot op heden voort in het massale zingen van 'd'n Tantum Ergo van Scherpenheuvel' bij de afsluiting van de bronkprocessie.⁴⁵

⁴⁵ Deze Tantum Ergo wordt tijdens de voettocht bij elke rustpauze in kerk of kapel gezongen. In de kerk van Gronsveld wordt nog steeds een jaarlijkse collecte gehouden ter bestrijding van de kosten van de bedevaart. De laatste jaren vertrekt de voettocht uit Wyck met ongeveer dertig deelnemers; buiten Maastricht sluiten zich nog circa twintig personen aan. Mededelingen van Luc Curfs (Sint-Geertuid), 1 april 2008.

Onder 'bronk' verstaat men in Zuid-Limburg: de jaarlijkse sacramentsprocessie en de daarmee samenhangende feestelijkheden.

Weustenraads dialectwerk

De ‘Lèste Percessie’ en de ‘Percessie’

Toen Weustenraad in 1831 begon te schrijven aan *De lèste Percessie*, een verhalend gedicht dat 240 verzen zou gaan tellen, was zulke epische poëzie in Maastrichts dialect een noviteit. De geschiedenis van de Maastrichtse dialectliteratuur was nog jong. Ze begon in het laatste kwart van de achttiende eeuw. De eerste vijftig jaar leverden geen teksten op die de kwalificatie ‘literatuur’ verdienen. Een ludieke preek tegen de Franse modezucht (het Sermoen), volkse scheldpoëzie in dialoogvorm, een hekeldicht, een amusant ‘contradictie-liedeken’, gelegenhedsdichten (om op bekende wijzen in gezelschap te zingen), wat proza in almanakjes (soms zijn het maar losse zinnen), een vertaling van de parabel van de Verloren Zoon, – het zijn producten die voor ons alleen nog van cultuurhistorisch en taalkundig belang zijn. De meeste teksten zijn anoniem; slechts van enkele auteurs is ons de naam overgeleverd, – ik noem de Wyckse pastoor Pascal Delruelle en Pierre Égide Schols, ‘meister Schols de veerzemeker’. Die naamsbekendheid dankten zij niet aan de kwaliteit van hun gedichten, maar aan hun faam als ‘stadsfiguur’.¹

Weustenraads idee dat literair werk niet alleen in het Nederlands en het Frans, maar ook in het dialect kon worden vervaardigd, zal beïnvloed zijn door zijn bekendheid met literaire producten in het Luikerwaals en door de opvattingen van zijn leermeester Johannes Kinker en zijn vriend Joseph Grandgagnage. De Waalse dialectliteratuur kende al een historie van meer dan twee eeuwen en was daardoor veel ouder dan die van Maastricht, Aken of Luxemburg. Maar vóór 1820 was het, ook in Wallonië, volksliteratuur met het daarvoor typerende anonieme karakter. Afgezien van de onvermijdelijke gelegenhedsdichten werd de Luikerwaalse productie getekend door spotternij, grappen en grollen. Vanaf 1820 werden ook prozastukken en lyriek geschreven en daarmee verdween het onpersoonlijke karakter. De stichting in 1856 van de ‘Société liégeoise de littérature wallonne’ was de kroon op 250 jaar schrijven, zingen en toneelspelen in het Luikerwaals, en tevens een nieuw begin.²

Een opvallende verschijning in de Waalse dialectliteratuur aan het eind van de achttiende eeuw was Jean Joseph Hanson (1739-ca. 1795). Hij was een vernieuwer doordat hij met twee grote Luikerwaalse epische gedichten – een bewerking van *La Henriade travestie* van Fougere de Monbron (1706-1760), wiens voorbeeld *La Henriade* van Voltaire (1694-1778) was geweest, en een parodie van *Os Lusíadas* van Camoëns (ca. 1524-1580) – de wereldliteratuur binnenvoerde in het regionale verband.³ Het is niet onwaarschijnlijk dat Kinker, en via hem

¹ Spronck 1962, passim.

² Lejeune 1942, p. 7, 34-35.

³ Lejeune 1942, p. 58-59.

Weustenraad, die bewerkingen gekend hebben. Eerder heb ik al gewezen op de serieuze belangstelling van Kinker voor het Luikerwaals en voor de Luikse dialectliteratuur, en ook op zijn verzoek aan Weustenraad om hem enkele proeven Maastrichts te leveren. De volksliedjes en de drie gedichten die Weustenraad hem toen bezorgde, bewijzen andermaal het geringe literaire niveau van de Maastrichtse dialectliteratuur, tot dan toe tenminste.⁴

De vraag welke voettocht Weustenraad met *De Lèste Percessie* op het oog had is niet moeilijk te beantwoorden: het was de Percessie van ‘verleie jaor’, die op maandag 10 mei 1830 uit Maastricht vertrok, de volgende dag ’s avonds in Scherpenheuvel arriveerde en op donderdagavond 13 mei in de Wyckse Sint-Martinuskerk terugkeerde. ‘Verleie jaor’ was 1830, wat inhoudt dat Weustenraad zelf de tekst in 1831 dateert. Het woord ‘lèste’ zou nog negen jaar van kracht blijven, want in de jaren 1831-1839 liet het militaire gezag niet toe dat een moeilijk controleerbare stoet bedevaartgangers uit Maastricht en de dorpen in de omgeving de publieke rust in de vesting zou kunnen verstoren.

Nadat Weustenraad de *Lèste Percessie* voltooid had – we hebben van de voltooide versie geen autograaf, maar alleen een afschrift met de titel *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel* – zal hij er, zoals zijn gewoonte was, nog wel enige tijd aan geschaafd hebben. Men mag zich afvragen of het gedicht daardoor aan kwaliteit gewonnen heeft. De vlotte versificatie verdient zeker waardering, maar over de inhoud valt niet veel goeds te zeggen. Humor en ideeën ontbreken. Van het begin tot het eind drijft Weustenraad de spot met het hele gebeuren: de voettocht zelf, het bedevaartsvolk, de priesters bovenal. Hij vertelt hoe de stoet direct na het verlaten van de vesting in de knoei raakt, mede als gevolg van het rampzalige weer. In de regen en de modder spelen zich weinig verheffende taferelen af. Tegen de avond arriveert de verlopen groep in Hasselt. Daar, in een herbergkelder, laat een broedermeester zijn driftleven de vrije loop. Pater De Haas treft intussen voorbereidingen voor het mirakel dat de volgende dag in Scherpenheuvel moet plaatsgrijpen. De ik-figuur is genooddaakt om met het janhagel op een winderige zolder te overnachten. De volgende dag blijkt dat de heren geestelijken zonder betaling met de noorderzon vertrokken zijn. De pelgrims voegen zich weer achter het processiekruis. Eerst nog regen; dan breekt de zon door. Helaas komt een bende dronken kanonniërs de orde opnieuw verstoren. Bij aankomst in Scherpenheuvel is er van de processie niet veel meer over.

In 1840, toen de vrede tussen Nederland en België getekend was, kon de bedevaart weer vanuit Wyck vertrekken en was het gewoon weer ‘de percussie van Scherpenheuvel’. Dat was ook de titel die Weustenraad aan zijn nieuwe, veel breder opgezette versie van de *Percussie* gaf. Hij liet het verhaal feestelijk en glorieus beginnen bij de aankomst in Scherpenheuvel, op de plek waar hij zijn *Lèste Percussie* roemloos had laten eindigen. Zingend werden de pelgrims uit Maastricht daar door de geestelijkheid van Scherpenheuvel en Diest ingehaald.

God zij gelaofen al z'n hêlge!
Hei zien v'r eind'lik aongeland.
Dao kump 't vollek us al tege

4 Zie het hoofdstuk: 1823-1827 Studiejaren in Luik, paragraaf ‘Johannes Kinker’.

Mèt snippelväänsjes in de hand.
Dao höb d'r ouch de geistelikke
Van Scherpenheuvel en van Diest.
Huurt wie dat z'us al zingentere
Verwellekomme op hun fies.

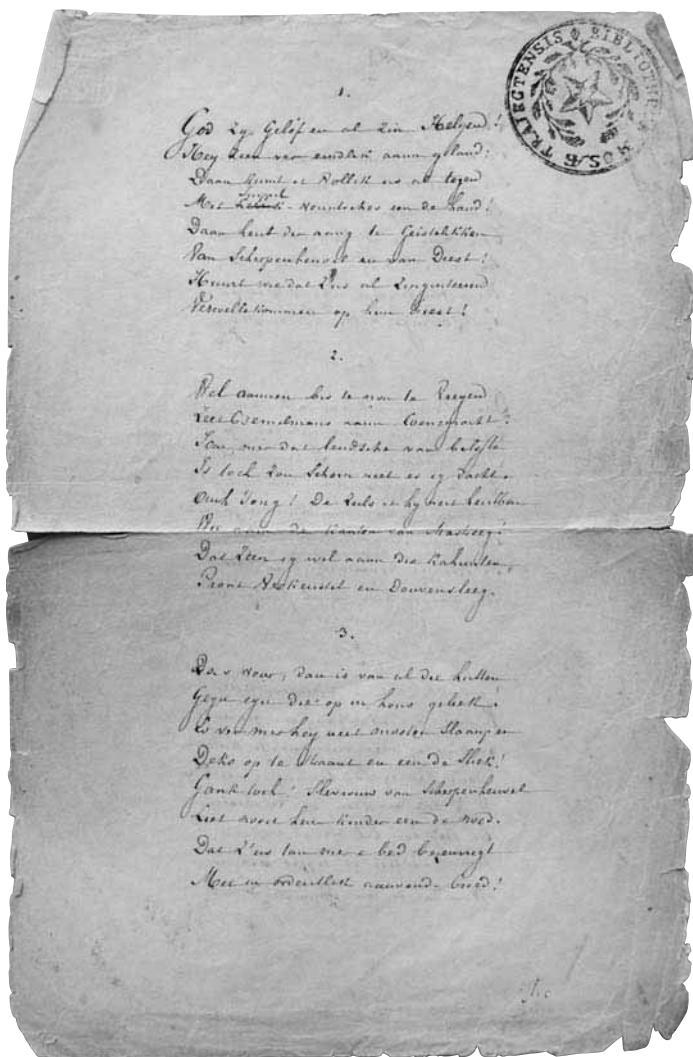
Na deze eerste strofe volgen er nog 249, in totaal 2000 versregels, en daarmee was de *Percessie van Scherpenheuvel* nog lang niet voltooid. De tekst van het gedicht is geleidelijk ontstaan in de jaren veertig. Als mens en als dichter blijkt Weustenraad sedert de *Lèste Percessie* duidelijk gegroeid. Het verhaal zelf heeft niet veel om het lijf. Weustenraad beschrijft erin, hoe hij (de ik-figuur, de verteller) na zijn aankomst in Scherpenheuvel (tegen de avond van de tweede dag van de voettocht) een herberg opzoekt waar hij Betsje Koen ontmoet, met wie hij de nacht doorbrengt. De volgende morgen is hij aanwezig bij de hoogmis, gevolgd door de preek (althans een poging daartoe) van hierke Meijnders. Na de preek mislukt ook het geëncsceneerd mirakel, waarna de verering van de uit de Sint-Servaas meegebrachte relikwie van de moedermelk van Onze-Lieve-Vrouw in het honderd loopt. We zijn al bij strofe 221 als de verteller aanbelt bij de pastorie van Scherpenheuvel om deel te nemen aan het diner dat voor de bezoekende heren geestelijken is aangericht. Verder dan de soep is Weustenraad niet gekomen. De afloop van het diner en het vertrek van de percessie uit Scherpenheuvel moesten nog beschreven worden.

De stof is weinig aantrekkelijk, lijkt zelfs wat plat. Maar hoe overtuigend wordt het verhaal verteld: vol humor en spot, vrijmoedig op het gewaagde af, fel hekelend, soms kwetsend; maar altijd ook vlot leesbaar, zelfs spannend. Weustenraad doorspekt het verhaal met beschouwingen in verzen van soms pure schoonheid: over de Maastrichtse vrouwen (strofen 21-31), de letterkunde van zijn tijd (strofen 67-72), de verkondiging van het Evangelie (strofen 135-143), de vreugde van een goed leven (strofen 157-163), het hiernamaals (strofen 164-171), de domheid van het menselijk geslacht (strofen 177-182) en de goddelijke natuur in het voorjaar (strofen 209-219). Door de voltaireaanse bril van de anticlericale liberaal die Weustenraad was, kijken we naar het volk van Maastricht anno 1830, waar de geestelijkheid het volk in haar macht wil houden. De couleur locale is heel uitgesproken en versterkt de levendigheid van de vertelling. Met naam en toenaam noemt hij ze: de stadstypen, de heren geestelijken, de broedermeesters, vrienden en bekenden, nouveaux riches en patriciërs van het Ancien Régime. De lezer staat midden in het bonte gebeuren. Het geloof in de realiteit van de geschilderde situatie is groot: zo moet het geweest zijn! Weustenraad heeft er zelf van genoten, getuigde zijn vriend Godefroid Stas.⁵

De personen, waarmee Weustenraad zijn *Percessie* stoffeerde, heeft hij leren kennen in de jaren vóór zijn vertrek naar België in oktober 1830. Ook van hun wedervaren nadien blijkt hij in enkele gevallen op de hoogte. Of hij een bedevaart naar Scherpenheuvel ooit zelf heeft meegemaakt is de vraag, hoewel hij de situatie in Scherpenheuvel uit eigen waarneming lijkt te kennen. Van groot belang is dat niet: de bedevaart fungeert slechts als decor, als de kleurrijke achtergrond, waartegen zijn liberale vrijgeesterij zich scherp aftekent.

Hoewel ik er geen hard bewijs voor heb, wil ik de naam van Joseph Grandgagnage noemen als iemand wiens oordeel en wiens werk van invloed kunnen zijn geweest op de *Perces-*

5 Stas 1871, p. 7.

Percessie van Scherpenheuvel,
blad I recto (20,5 x 13,5 cm),
strofen 1-2-3. Autograaf.
RHCL/GAM, hs. 296.

sie. Weustenraad was met Grandgagnage bevriend geraakt, nadat hij eind 1832 van Tongeren naar Luik was verhuisd. Wederzijds hadden zij veel waardering voor elkaar. Grandgagnage, die ook door zijn geschriften grote belangstelling toonde voor de Waalse culturele eigenheid, zal Weustenraad zeker bevestigd hebben in de keuze van het dialect als grondstof voor de Percessie. Maar ook op de vorm die Weustenraad aan zijn satire gegeven heeft, kan Grandgagnage met zijn *Voyages et aventures de M. Alfred Nicolas au royaume de Belgique* (1835) van invloed zijn geweest. Lieven D'hulst wees in zijn analyse van de *Voyages* op een aantal kwaliteitsversterkende vormkenmerken die ook typerend zijn voor Weustenraads *Percessie*: de beschouwende uitweidingen die de verhaallijn onderbreken, de zelfparodie die de parodie relateert, en, heel in het bijzonder, de interventies van de verteller, die nu eens humoristisch reflecteert op de gebeurtenissen, een andere keer de ernst van het eigen betoog ondergraaft, soms ook in gesprek gaat met de toehoorder die zich eigener beweging in het ver-

haal mengt.⁶ Er valt in de *Percessie* veel te genieten. Sommige lezers werden getroffen door de lenigheid waarmee Weustenraad overschakelt van vertelling naar beschouwing, waarbij de lezer in gespannen verwachting blijft van het vervolg. Anderen genoten van de rake beeldspraken, met als bekroning het kunststuk van de als een homerische vergelijking uitgewerkte metafoor in de strofen 92-93.⁷

Het genre van een breed opgezet literair opus (raamvertelling, schelmenroman, episch gedicht) waarin vertelling en beschouwing elkaar afwisselen, waarin gespot wordt met wat voor anderen heilig is en een loopje wordt genomen met het fatsoen en de goede zeden, is al oud. De auteurs situeren hun verhaal liefst buiten de gereguleerde praktijk van alledag: tijdens een bedevaart, in een geïsoleerd landhuis, aan de stamtafel in een kroeg, situaties die een vrijbrief verschaffen voor vrijmoedige, zelfs ontheiligende spot, voor scabreuze humor en erotiek. We denken onmiddellijk aan de veertiende-eeuwse raamvertellingen van Geoffrey Chaucer (*Canterbury Tales*) en Boccaccio (*Decamerone*).⁸ In de periode van de Verlichting en niet minder in het Restauratietijdperk, waarin de intelligentsia in redelijkheid niet meer verder wilde met de machtsverhoudingen van de oude tijd, maar in de praktijk, soms uit lijfsbehoud, moest toezien hoe de kerk machtig bleef heersen over het goedgelovige volk, zal er aan zulke literaire vrijplaatsen zelfs een behoefte bestaan hebben. Als Weustenraads eerste biografen bij de bespreking van zijn werk ook iets zeggen over de onuitgegeven *Percessie*, verwijst Joseph Jaminé daarbij naar Voltaires *La pucelle d'Orléans* (1762) en Godefroid Stas naar Lord Byrons *Don Juan* (1819-1824, onvoltooid) en Alfred de Mussets *La coupe et les lèvres* (1831), drie epische werken van een imposante lengte. Stas was vol lof over de *Percessie*, 'een mélange van hoge poëzie en vermakelijke en burleske tirades', en achtte ze 'zonder twijfel zijn meest originele werk'.⁹ Veel zuiniger was Jaminé: als hij niet moest toegeven dat hij om de *Percessie* gelachen had en dus ontwapend was ('tu as ri, donc tu es désarmé'), zou hij er het stilzwijgen over bewaard hebben. Nu beperkt hij zich tot een enkele opmerking: 'Het gedicht over de maagd van Orleans heeft niets toegevoegd aan de glorie van de grootste dichter uit de laatste eeuw.'¹⁰ Voor Jaminé hadden de *Pucelle d'Orléans* en de *Percessie* dus ongeschreven mogen blijven.

6 D'hulst 2006, p. 3-5. Grandgagnages *Voyages et aventures de M. Alfred Nicolas* werden door Weustenraad besproken in de *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 352-372.

7 Zie bijvoorbeeld: Joep Leerssen, in: *Veldeke* 70 (1995), p. 57-58; Ad van Iterson, in: *Observant*, 21 februari 1991.

8 Vooral de bedevaart leende zich voor 'stoute' persiflages. In mijn bezit is een 212 bladzijden tellend *Entwurf einer ländlichen Charfreitagssprochession sammt einem gar lustigen und geistlichen Vorspiel zur Passionsaction*. Herausgegeben von einem Ordenspaters (München) 1782. Opmerkelijk is verder dat de Luxemburgse dialectliteratuur in 1830 begint met het gedicht *De bidgank no Conter*, waarin de kritiek op het bedevaartsgebeuren niet geschuwd wordt. De 150 zeer korte versregels van het gedicht volstaan om menig meisje fors te laten boeten voor de kortstondige vreugde van het seksueel verkeer. De auteur, Jacques Diedenhoven (1809-1866), maakte carrière in Belgische militaire dienst. Het is niet onmogelijk dat hij de auditeur-militair Weustenraad gekend heeft, maar het bewijs daarvoor ontbreekt vooralsnog. Zie: Jak. Diedenhoven, 'De Bidgank no Conter, mat engem Nowuert vum Alain Atten, in: *Galerie, revue culturelle et pédagogique* 7 (1989), p. 215-223.

9 Stas 1871, p. 7 (citatens: 'un mélange de haute poésie et de tirades plaisantes et burlesques'; 'sans contredit son ouvrage le plus original'). Stas sprak niet over *La coupe et les lèvres*, maar over Hassan, onder welke titel het lange gedicht toen blijkbaar bekend was. De Musset vertelt daarin de geschiedenis van de slavin Namouna en de rijke Egyptenaar Hassan. De 'chant premier', bestaande uit 78 sextetten, begint aldus: 'Le sofa sur lequel Hassan était couché (...)'.
 10 Jaminé 1854, p. 33 (citaat: 'Le poème de la pucelle d'Orléans n'a rien ajouté à la gloire du plus grand poète du siècle dernier'). Voltaires *Pucelle d'Orléans* telt maar liefst 8960 versregels.

Afschriften en uitgaven

Weustenraads *Percessie* was een gedicht, dat, zo merkt Stas op, 'zeker niet gemaakt was om gepubliceerd te worden, maar dat hij met veel genoegen placht voor te lezen aan zijn vrienden'.¹¹ Men kan zich afvragen waarom hij publicatie niet opportuun achtte. Vond Weustenraad misschien, dat zijn behandeling van de onderwerpen zo vrijmoedig en vrijzinnig was dat verspreiding buiten de vriendenkring niet gepast was? Zoals we zagen, was Jaminé die mening inderdaad toegedaan. Was het debiet voor zo'n uitgave in Maastrichts dialect wellicht te klein? Stas, die het gedicht zeer waardeerde, en Weustenraad zelf zouden die veronderstelling waarschijnlijk bevestigend beantwoord hebben. Maar de vraag is, of Weustenraad zelf wel aan zulke overwegingen is toegekomen. Hij schreef de *Percessie* voor zijn eigen plezier en voor het genot van zijn vrienden en heeft waarschijnlijk nooit aan publicatie gedacht. Bovendien was het werk nog onvoltooid.

Het literair genot was bij die vrienden overigens zo groot, dat ze de tekst in bezit wilden hebben en afschriften vervaardigden. Na Weustenraads overlijden gingen die in Maastricht een heel eigen leven leiden. De lange 'Victorian age', het tijdperk van de dubbele moraal, was intussen aangebroken. Openlijk spreken over sexualiteit en kritiek leveren op de kerk en haar bedienaren waren taboes en zouden dat tot ver in de twintigste eeuw blijven. In die sfeer was het lezen van de *Percessie* een bijna zondig tijdverdrijf, dat buiten de openbaarheid moest blijven. De spanning van het genot werd er overigens alleen maar door vergroot. De lectuur inspireerde een enkeling zelfs tot voltooiing van de *Percessie* met enkele zelf gebrouwen strofen.

Désiré Franquinet was de eerste die, ruim dertig jaar na Weustenraads dood, diens kwaliteiten als dialectdichter in het licht stelde door de publicatie van enkele fragmenten in de bloemlezing *Van Schelde tot Weichsel* van de gebroeders Leopold (1882) en in de dichtbundel *Momusklanken* (1883). Veel later volgden hem Breuls (1914), E. Franquinet (1931) en Endepols (1933). De gepubliceerde fragmenten betroffen de strofen 136-141 (over Christus' leer), 154-172 (over de geldzucht) en 209-215 (over het voorjaar).¹²

In 1931, 82 jaar na Weustenraads dood, volgde eindelijk de integrale publicatie van de *Percessie*. Het boek draagt als titel *De Persessie van Scherpenheuvel* en telt 124 bladzijden in octavo-formaat (22,5 x 16,5 cm). Plaats en jaar van uitgave werden niet vermeld. De persoon die de tekst voor de druk gereed maakte en de aantekeningen verzorgde, werd niet genoemd. Op de laatste pagina lezen we de mysterieuze zinnen: 'Gedrukt als handschrift voor de vrienden van L.S. in twintig exemplaren. De illustraties zijn van de hand van den te vroeg ontslapen stadgenoot, met wiens initialen de club zich thans aanduidt.' Deze L.S. is de persoon die het boekje met 27 pentekeningen illustreerde. Een lithografie van Weustenraads handschrift (de strofen 1 en 2 van de autograaf) siert de vijfde bladzijde.¹³ De bladzijden 119-124 bevatten

11 Stas 1871, p. 7 (citaat: 'ce poème qui n'était point fait pour être publié mais qu'il se plaisait à lire à ses amis').

12 strofen 136-141 (Christus' leer), in: Franquinet (Edm.) 1931, p. 34-35; strofen 154-172 (de geldzucht), in: Leopold/Leopold 1882, p. 385-388; *Momusklanken* 1883, p. 17-27; Breuls 1914, p. 117-121; [strofe 154 werd, ter illustratie van Weustenraads spelling, met de nodige fouten afgedrukt in: E. Franquinet, 'Theodoor Weustenraad en de spelling van het Maastrichts', in: *De Nedermaas* 7 (1929-1930), p. 84]; strofen 209-213, 215 (het voorjaar), in: *Momusklanken* 1883, p. 34-36; Endepols 1943 (b), p. 29-30; Breuls 1914, p. 122 (alleen de strofen 209-212; in de eerste druk, eveneens uit 1914, ook de strofen 213 en 215).

13 De autograaf werd niet 'op ware grootte' gereproduceerd zoals in de Druk wordt vermeld, maar iets vergroot.

aantekeningen en een korte levensschets. Tekst en illustraties vullen de bladzijden 7-119. In afwijking van de autograaf telt de het gedicht in de Druk 286 strofen.

Afgezien van de aantekeningen en de korte biografie, is de informatie die de bezorgers van deze eerste uitgave ('de Druk') ons in de colofontekst verstrekken, evident misleidend, terwijl het ontbreken van de normale gegevens (naam van tekstbezorger, illustrator en uitgever, plaats en jaar van uitgave) evenzoveel vragen oproept. Bovendien: hoe kwam de bezorger van de tekst aan die 286 strofen, bijna veertig meer dan de autograaf telt, en hoe groot was de werkelijke oplage? Ruim dertig jaar hebben de personen die direct bij de uitgave betrokken waren, over hun aandeel gezwezen. Het gevolg was dat er allerlei elkaar tegensprekende verhalen gingen circuleren. Pas toen in de jaren 1960 het geestelijk klimaat in Limburg veranderde, kerkelijke en wereldlijke autoriteiten minder ontzag inboezemden, de moraal vrijer werd en de secularisatie inzette, waren de tekstbezorger en de illustrator, na enig aandringen, bereid om sub rosa iets over hun aandeel mee te delen.

Op initiatief van de oud-journalist George Nypels (1885-1977)¹⁴ werden in 1974-1975 uit het persoonlijk archief van zijn broer, de meester-drukker Charles Nypels (1895-1952), de harde gegevens te voorschijn gehaald over de druk, de oplage en de kosten.¹⁵ Ze bevestigden de centrale rol van Charles Nypels bij de totstandkoming van de Druk en de participatie van Charles Eyck (1897-1983) als illustrator. George Nypels, die vergevorderde plannen had voor een nieuwe uitgave van de *Percessie*, nam daarop contact op met Charles Eyck, enerzijds om meer te horen over diens medewerking aan de Druk, anderzijds om Eyck te verleiden tot participatie in de geplande nieuwe uitgave.¹⁶ Tenslotte vertrouwde Charles Eyck in 1979 zijn herinneringen aan de mystificatie toe aan de oud-journalist Wim Aerts.¹⁷ Het resultaat van een en ander was dat in de publicatie *De taal van Charles Eyck* uit 1984 en in de *Percessie*-uitgave van 1994 het waas van geheimzinnigheid rond de Druk van 1931 kon worden weggenomen.¹⁸ Maar de verstrekte gegevens waren summier, ook niet altijd exact, en veel details bleven onvermeld. Voor de velen die nieuwsgierig bleven, volgt hier het complete verhaal.

In Maastricht bestond in de jaren 1925-1932 een groep zwierige, onafhankelijk denkende jongelui, waarvan de kern gevormd werd door de kunstenaars Henri Jonas (1878-1944), Han Jelinger (1895-1961), Charles Vos (1888-1954) met de drukker Charles Nypels als centrale figuur¹⁹, en waarin men verder aantrof: de onderwijzer Charles Gemmeke (1894-1965), de architect Alphonse Boosten (1893-1951), leraar Nederlands Vic. Reinders (1888-1961), de

¹⁴ George Nypels schreef uitvoerig over de drukkers Nypels in zijn onuitgegeven handschrift *Maastricht, de boekdrukkunst en de cultuur* (299 bladzijden). Het berust, samen met zijn eveneens onuitgegeven *Grepen uit mijn journalistieke herinneringen* (negen dozen), in: RHCL/GAM, zonder verdere nummering. Van deze herinneringen maakte Henk van Renssen gebruik voor: *De revolutieverzamelaar*. George Nypels, reiscorrespondent tussen de wereldoorlogen, Amsterdam 2006.

¹⁵ Bijlagen bij brief van Karel van Laar (kleinzoon van Charles Nypels) aan George Nypels d.d. 17 november 1974. Schenking uit de nalatenschap van George Nypels, in mijn bezit.

¹⁶ De volgende brieven zijn in origineel (Charles Eyck) of in kopie (George Nypels) in mijn bezit: George Nypels aan Charles Eyck, met bijlagen, 17 december 1974 (ook in Eyck-collectie, UB Maastricht, nr. 1088); Charles Eyck aan George Nypels, 20 januari 1975; George Nypels aan Charles Eyck, 12 februari 1975; Charles Eyck aan George Nypels, 16 februari 1975; George Nypels aan Charles Eyck, 18 februari 1975.

¹⁷ Wim Aerts aan Charles Eyck, 10 juni 1979; Charles Eyck aan Wim Aerts, 16 juni 1979. Ik ontving kopieën van Wim Aerts.

¹⁸ Zie: Wim Aerts, 'Tekenen voor de aardigheid', in: Paul Haimon e.a., *De taal van Charles Eyck*, Maastricht 1984, p. 85-88; *Percessie* 1994, p. 142, 148. George Nypels verwerkte de hem bekende gegevens in zijn typescript over de geschiedenis van de drukkers Nypels, deel 4, dat in RHCL/GAM berust.

¹⁹ Het ex-libris van Charles Nypels tekent zijn aard. Het toont een vlinder met de tekst 's'émerveller de tout, s'attacher à rien'.

dichter-publicist-antiquaar Mathias Kemp (1890-1964) en anderen. Leden van de groep rond het tijdschrift *De Gemeenschap* (1925-1941) – Jan Engelman, Anton van Duinkerken, Albert Kuyle – waren er regelmatig te gast. Limburgse kunstenaars – Henri Jonas, Joep Nicolas (1897-1972), maar vooral Charles Nypels en Charles Eyck – leverden op hun beurt bijdragen aan het Utrechtse tijdschrift. Het contact van Charles Eyck met Charles Nypels ontstond doordat ze beiden samenwerkten met de bent van jonge progressieve katholieken rond *De Gemeenschap*. Charles Eyck kwam maar zelden in de kring van de Maastrichtse artiesten. Later herinnerde hij zich dat die ‘elke zondag in Dominicain na de hoogmis samenkamen voor de wekelijkse borrelpraat, waaraan ik als dove kwartel part noch deel had’. In de Suisse was hij naar eigen zeggen nooit geweest.²⁰ De Suisse, het hotel-café-restaurant van Zjang (‘pa’) Boosten aan het Vrijthof (nu: Café des Artistes), was hét ontmoetingscentrum van artistiek Maastricht, en aan deze gelegenheid ontleende de bovengenoemde groep jongelui hun naam: ‘de bende van de Suisse’. Na sluitingstijd zetten ze hun gezellig samenzijn vaak voort in de vrijgezellenwoning van Charles Nypels boven de drukkerij Nypels, op de hoek Grote Staat / Leliestraat. Het appartement van Charles Nypels heette dan het Vaticaan, waar Han Jelinger (‘de kardinaal’) als hoogste autoriteit optrad.²¹

Dit was de ambiance waarin het plan geboren werd voor een uitgave – in slechts twintig exemplaren, quasi bibliofiel – van Weustenraads *Percessie*, een gedicht dat vanwege zijn hekeling van het clericaal bedrijf en zijn onbewimpelde erotiek door de ‘bendeleden’ bewonderd werd; eigenlijk was er zoveel niet veranderd, vonden ze. Charles Nypels was de auctor intellectualis van ‘de stunt’. Frits Lousberg, eveneens lid van de bende van de Suisse, trad op als voornaamste financier van het plan.²² De archivist-genealoog Jean Philippens zorgde met hulp van zijn zoon en zijn vriend Nicolaas Mens voor een afschrift van de op het stadsarchief berustende autograaf en voor enkele historische aantekeningen. De tekst werd herspeld, soms herschreven, mede aan de hand van beschikbare afschriften. Omdat de *Percessie* door Weustenraad niet voltooid was, werden er 39 strofen aangebreid. De naam van de auteur van die 312 apocriefe versregels is niet bekend, maar een groot dichter was hij niet, en geestrijk evenmin. Hij maakte bij zijn dichtwerk gebruik van een *Percessie*-afschrift in bezit van Charles Nypels, nauwkeuriger gezegd: van de 84 versregels (10½ strofen) die er ter afsluiting aan waren toegevoegd.²³ Op zoek van Charles Nypels maakte Charles Eyck een aantal illustraties. Intussen zette Willem Veltman (1898-1966), Charles’ eerste medewerker op de drukkerij en diens opvolger als meester-drukker, een tweetal proefpagina’s.²⁴ Bij

20 Charles Eyck aan Wim Aerts, 16 juni 1979.

21 Over ‘de bende van de Suisse’ schreven: Mathias Kemp, in: *De Nieuwe Limburger* van 10, 17, 24, 31 januari, en 7, 21, 28 februari 1959; Monique Dickhaut, in: *Gezicht van Maastricht. Beeldende kunst in Maastricht tussen 1900 en 1940*, Vierkant Maastricht nr. 22, Maastricht 1995, p. 41-55; Monique Dickhaut, ‘De Bende van de Suisse en *De Gemeenschap*’, in: *Maatstaf* jaargang 43, nummer 9-10, september-oktober 1995, p. 129-134. De uitbater, Zjang (‘pa’) Boosten, was een oom van Alphonse Boosten.

22 De informatie over de financiering en de correctie van de proeven komt van Frits Lousberg (brief aan Lou Spronck, 9 juni 1958).

23 Jean Philippens, die mij lange tijd in het ongewisse liet, deelde mij op 31 juli en 6 november 1964 mede dat hij inderdaad aan de Druk had meegewerkt en dat het manuscript van de uitgave en een drukproef nog in zijn bezit waren. Ook in het weekblad *Oostermas* van 17 september 1964 wees een goed geïnformeerde anoniemus naar Jean Philippens als de hoofdsamensteller van de Druk. De mededeling dat Nicolaas Mens meewerkte aan de vervaardiging van het afschrift, is van George Nypels.

24 Willem Veltman deelde mij op 16 januari 1959 mee, dat hij voor de uitgave zetwerk verricht had. Dit werd mij al eerder, op 19 november 1958, meegedeeld door Jean André (ca. 1896-1964), vertrouweling van de oude heer Nypels en ook frequent aanwezig bij ‘de bende van de Suisse’. De letter waarin de proefpagina’s (pagina 7 en 25) zijn opgemaakt, was iets vetter dan die van de Druk; de initiaal van strofe 1 (God) en de strofenummers (aan de buitenzijde van de bladspiegel) waren in rood gedrukt. (Proefpagina’s uit de nalatenschap van George Nypels, in mijn bezit.)

Pentekening van Charles Eyck, in:
De Persessie van Scherpen-
heuvel, Maastricht 1931, p. 32.
Illustratie bij de strofen 89-90.

Drukkerij v/h L.E. Bosch & Zoon te Utrecht werd offerte gevraagd voor het drukken van 150 exemplaren en bij de Firma Wed. G. Legué & Zoon te Utrecht voor het brocheren ervan. Papier en clichés zouden door Charles Nypels geleverd worden. De offerte d.d. 24 december 1930 bleef blijikbaar binnen de begroting, want er werd opdracht verleend voor 200 exemplaren. De drukproeven werden gecorrigeerd door Charles Nypels en Jean Philippens. Zoals blijkt werd de uitgave (grotendeels) gerealiseerd buiten de firma Leiter-Nypels om.²⁵ Ongetwijfeld stond dit in verband met het feit dat Charles Nypels vanwege zijn onzakelijke bedrijfsvoering in de zomer van 1930 het familiebedrijf had moeten verlaten. In juli 1931 waren de boeken gereed. Twee maanden later volgden de rekeningen: f 327,35 voor het drukken en f 13,70 voor het brocheren, beide inclusief zegel van f 0,10. Ze werden op 27 januari 1932 betaald.²⁶ Aangezien de boeken aan de liefhebbers verkocht werden voor ongeveer vijftien gulden per stuk, is de opbrengst ongetwijfeld groter geweest dan de investering.²⁷

²⁵ In 1930 was Charles Nypels tot directeur van Leiter-Nypels benoemd, maar al spoedig besloot vader Nypels hem vanwege zijn onzakelijke instelling de leiding te ontnemen. Charles' broer George Nypels kreeg de opdracht om orde op zaken te stellen. Zie: Marianne en Karel van Laar (red.), *Charles Nypels*, Drukkerij Rosbeek, Goodwill-serie nr. 22, Nuth 1986, p. 29, 32.

²⁶ De rekeningen voor de Druk zijn beide van september 1931; die van Drukkerij v/h L.E. Bosch & Zn vermeldt als datum van aflevering: 7 juli 1931. Nog voordat bij Drukkerij Bosch offerte was gevraagd, had Th. P. Haanebrink te Rotterdam op verzoek van Charles Nypels prijs opgevraagd bij Drukkerij de Bont & Zoon te Rotterdam. De Bont had op 15 mei 1930 laten weten dat voor het drukken, exclusief papier, f. 390,- gerekend zou worden. (Kopieën van offertes en rekeningen uit de nalatenschap van George Nypels, in mijn bezit.)

²⁷ In zijn zakagenda van 1931 tekende George Nypels aan, dat hij op 26 juli 1931 voor twintig gulden twee exemplaren overnam van Jean Philippens, wiens medewerking met een hoeveelheid gratis exemplaren was gehonoreerd (brief George Nypels aan Lou Spronck, 20 augustus 1958).

De verzorgers van de Druk hebben er veel plezier aan beleefd, maar ze wilden liever niet 'getekend' worden en hielden zich dus in anonimiteit. Dat deed ook Charles Eyck, die juist vanaf 1929 bedacht werd met kerkelijke opdrachten (Rumpen-Brunssum, Terwinselen etc.).²⁸ Toen Charles Nypels hem omstreeks 1925 de tekst van de *Percessie* had toegezonden, was hij meteen begonnen er illustraties bij te maken. Het verzoek om aan de uitgave mee te werken, viel dan ook in goede aarde. Een niet gedateerde potloodkrabbel van Charles Eyck aan het adres van Charles Nypels luidt: 'Charel, Hie hubste ei paar printches veur de preses-sie noa Scherpenheuvel. Al die ieg vreuger maakte vervalde dus, en kreigste gauw weer ei nui pekske printches. Allemaol ei puutche, Charel.'²⁹ Ik leid eruit af dat de illustraties die Charles Eyck vroeger, in de jaren 1925-1928, bij de *Percessie*-tekst gemaakt had, wellicht op eigen initiatief, door nieuwe vervangen werden, nu Charles Nypels definitief tot de uitgave van de *Percessie* besloten had. Maar op dit opgewekte bericht van een enthousiaste medewerker volgde in december 1930 vanuit Fontenay aux Roses een bezorgde brief in het Nederlands: 'Beste Nypels, Ik begin slecht geweten te krijgen!! En als gevolg daarvan een voor jou on-aangename vraag. Doe me het plezier en vernietig alle illustraties voor ... "van Maastricht naar Scherpenheuvel" gemaakt. (...) Het is nu zoover met me gekomen, dat ik met tegenzin die uitgave tegemoet zie, temeer daar ik ondertusschen paters en priesters heb leeren kennen, die goede menschen zijn, en ik zou niet willen dat door dit moreel smaadschriftje ook de goede getroffen worden (dit met alle eerbied voor de prachtige taal van sommige verzen). Je begrijpt me zeker wel. Voor elk ander boek sta ik geheel bereid je te helpen, maar dit niet. (...) Verder een prettig Kerstmis en Nieuwjaar. Charel.'³⁰ Het klinkt wat hypocriet, en natuurlijk heeft Charles Nypels het begrepen, misschien ook wel begrip gehad. Maar het was te laat: de voorbereiding van de uitgave was voltooid; tekst en illustraties lagen gereed om naar de drukker te worden gezonden.

Als gevolg van de relatief hoge prijs en het clandestiene karakter van de Druk bleven de nodige exemplaren onverkocht liggen. Ze werden overgedaan aan het Internationaal Antiquariaat M. Herzberger te Amsterdam, waar Mathias Kemp ze weer opkocht. Enkele exemplaren behield hij voor zijn eigen antiquariaat; dertig stuks verkocht hij aan Charles Eyck, die ze vervolgens vernietigde.³¹ Nog in 1958 werd verteld dat Charles Eyck graag vijfentwintig gulden betaalde voor exemplaren waarop hij de hand kon leggen. Toen hij in 1961 door een medewerker van het SHCL bevraagd werd over de illustraties van de Druk, ontkende hij pertinent dat hij er de maker van was. Dat hij exemplaren zou hebben opgekocht om ze te verbranden, was evenmin waar.³² Pas in 1963, meer dan dertig jaar na de uitgave van de Druk, ontkende

²⁸ Jan G.M. Notten, 'De meester uit het Ravensbos', in: Houthem, Broekhem en Geulhem gezien door de ogen van Charles Eyck, de meester uit het Ravensbos, Heemkundevereniging Houthem-St.Gerlach 2003, p. 12-13.

²⁹ Charles Eyck aan Charles Nypels, niet gedateerd. (Een kopie, uit de nalatenschap van George Nypels, is nu in mijn bezit.) Charles Eyck meende zich te herinneren dat hij het manuscript van de *Percessie* rond zijn huwelijksdag, 23 december 1924, in Stockholm ontving en dat hij vervolgens illustraties vervaardigde in Parijs-Montparnasse, op het Prinseneiland in Amsterdam en in Cagnes sur Mer aan de Middellandse Zee (brief aan Wim Aerts, 16 juni 1979). In 1975 schreef hij aan George Nypels: 'Weet je dat ik de illustraties in Stockholm en in Zuid-Frankrijk tekende? Ik was toen pas getrouwd en woonde met Karin bij haar ouders in Stockholm waarna we verhuisden naar Zuid-Frankrijk (brief aan George Nypels, 20 januari 1975, nu in mijn bezit). Al eerder, in september 1963, had Charles Eyck dit aan J.A.H. Cremers (Breda) verteld.

³⁰ Charles Eyck aan Charles Nypels, te dateren omstreeks 15 december 1930. (Een kopie die zich bevond in de nalatenschap van George Nypels, is nu in mijn bezit.)

³¹ M. Kemp, *Limburgensia*, Maastricht 1947, p. 139; dezelfde, in het *Limburgs Dagblad* van 21 maart 1961: 'We reserveerden enige exemplaren voor universiteiten e.d. en deden de rest aan een belanghebbende over ... die ze vernietigde.'

³² George Nypels aan Lou Spronck, 19 januari 1961.

hij niet meer dat ‘de printches’ van zijn hand waren.³³ Toen George Nypels Charles Eyck in december 1974 confronteerde met diens brief aan Charles Nypels van december 1930, waarin hij vroeg om de illustraties te vernietigen, reageerde Charles Eyck: ‘De tijden zijn veranderd en wat vroeger door de bourgeois voor porno werd gehouden denkt men nu anders over. – Trouwens wat de T.V. iedere dag onze huiskamers in spuit, daar zou Weustenraad nog van blozen. – De ingesloten briefcopie van mij aan Charel uit 1930 beschouw ik nu als verraad aan Charel Nypels.’ Op de listige vraag van George Nypels of Charles Eyck wist hoeveel exemplaren ‘Mathias Kemp veur uuch opkoch um ze te vernietige’, antwoordde Charles Eyck, van de prins geen kwaad wetend: ‘Ik geloof niet dat Kemp de boekjes van de Processie vernietigd heeft; hij heeft er veel aan de Nederlandse bibliotheken, antiquairs en archieven verkocht. Wat zou het fijn zijn om dat boekje nog eens uit te geven in luxe vorm, met vergrote illustraties en grote klassieke letter!’³⁴ George Nypels zag zo’n prachuitgave al voor zich en deed onmiddellijk nadere voorstellen voor een bibliotheekdruk. Maar Charles Eyck hield de boot af: ‘gezien de ontzaglijke kosten’ van zo’n liber amicorum durfde hij ‘geen faillissement te riskeren.’ Het antwoord op de vraag of Charles Eyck inderdaad exemplaren van de *Persessie* heeft vernietigd, en hoeveel, heeft hij in 1983 meegenomen in zijn graf.³⁵

In juli 1964 – het jaar waarin de Broederschap van het H. Kruis in Wyck het 150-jarig bestaan vierde van de bedevaart naar Scherpenheuvel – verscheen de eerste ‘openbare’ uitgave van Weustenraads *Persessie*. Ze werd bezorgd door de jonge journalist Hans G.M. Derks, die de tijd rijp achtte om met deze nieuwe, goedkope uitgave in eigen beheer ‘een van de taboes, waaronder de Maastrichtse bevolking gebukt gaat’ te doorbreken. Derks zette Weustenraads ideeënwereld als het ware naar zijn eigen hand. Zijn inleiding is tendentiek, historisch besef is hem vreemd. In Weustenraad zag hij de persoon ‘die voor het eerst het streven van de Limburgse leek naar emancipatie onder woorden heeft gebracht’. Hij achtte hem ‘beslist een uitzondering op de negentiende-eeuwse regel van geheimzinnigheid, van “verdringing” (Freud) van het seksuele’ en vond dat ‘Weustenraad heeft geleerd de vrouw in de maatschappij te waarderen, maar ook in bed’, hetgeen ‘beslist geen luxe [is] in Maastricht, want wanneer men de Diksenaer goed doorneemt moet het opvallen hoeveel scheldwoorden er voor vrouwen in voorkomen!’ Als Weustenraad in strofe 68 over de contemporaine letterkunde opmerkt: ‘’T is ’ne boum mèt gouwe vröchte / Van binnen-in vol wörm en drek!’ past Derks dit klakkeloos toe op de Kerk.³⁶ De tekstitgave, waarin de illustraties uit de Druk van 1931 werden overgenomen, is slordig en brengt ons niet dicht bij het origineel dan de ‘stunt’ van 1931. Van rustige bestudering van de autograaf is geen sprake geweest. Een zestal voorbeelden: strofe 6: Derks: Zeukde iech mer veuroet te kómme (Weustenraad: Zeukde ich mer veur oet te komme), strofe 11: D.: Iech stónt stèl veur ’n huiske; [’n vinster,] Die per óngelök get ópe stónd (W.: Ich arreter mich veur ’n huiske; [’n vinster] Die par hasard wat ope stond), strofe 14: D.: En wie gein luij mie d’r in waore (W.: En wie gein lui on-

³³ Mondelinge mededeling van J.A.H. Cremers (Breda), september 1963.

³⁴ George Nypels aan Charles Eyck, met bijlage, 17 december 1974 (UB Maastricht, Eyck-collectie, nr.1088); Charles Eyck aan George Nypels, 20 januari 1975 (uit de nalatenschap van George Nypels, nu in mijn bezit).

³⁵ George Nypels aan Charles Eyck, 12 februari 1975; Charles Eyck aan George Nypels, 16 februari 1975; George Nypels aan Charles Eyck, 18 februari 1975.

³⁶ *Persessie* 1964, p. 7, 17, 23, 24, 18.

trint mie waore), strofe 18: D.: En zup 't oet in eine kier (W.: En fup 't oet in eine kier), strofe 21: D.: Wee aonbeijd neet hun broun ouge (W.: Wee admireert neet hun broun ouge).³⁷

De Nieuwe Limburger, in Maastricht de meest gelezen krant, reageerde onhandig-negatief: Weliswaar had Derks de illustratie waar een olijke naakte schelm bij Betsje in bed stapt 'uit zedelijkheidsoverwegingen' weggelaten, maar het gaf toch geen pas dit 'zedenkwetsend' gedicht 'opnieuw het licht te doen zien met zijn passages van beslist ongezone "libertijnse openheid".' *Het Vrije Volk*, bij monde van Willem K. Coumans, vond dat Derks 'het vooral door de clerus verguisde gedicht' 'terecht uit het verdomhoekje heeft gehaald', en Fons Hermans in *Vrij Nederland* waardeerde het, dat Derks 'het morele risico nam van deze uitgave, die hem zeker in bepaalde zuidelijke kringen persona non grata zal maken, althans voor de eerstkomende jaren.' Toen de gemoederen in Maastricht weer tot rust waren gekomen, schreef Frans Brunklaus in *De Telegraaf* een luchtige nabeschuiving onder de titel: Maastricht 'en negligé'. Die zette als volgt in: 'Dat een stad bloost als zij met haar eigen roem geconfronteerd wordt, is iets nieuws'. Brunklaus wees op de alarmerende reactie in de plaatselijke pers, op de boekhandelaren die, op één uitzondering na, het boekje niet op de toonbank durfden leggen, en op de uitvlucht waarmee 'het zogenaamde officiële Maastricht' zich uit de impasse redde door de uitgave van 'de moedige durfal Derks' wetenschappelijk niet verantwoord te verklaren. In feite ging de discussie over de moraal anno 1964 en niet meer over Weustenraad en de *Percessie*. De uitvoerige beschouwing van Peter van Eeten in de NRC gaf de schrijver en het gedicht zelf wél weer het volle pond. Hij noemde het gedicht 'een klein literair mirakel', veroordeelde Derks' 'dilettantische aanpak die ook blijkt uit de inleiding', maar accepteerde dat een wetenschappelijke editie minder geschikt geweest zou zijn voor het doel dat Derks zich gesteld had: het doorbreken van het taboe.³⁸

In de volgende decennia draaide de wind. Waar de *Percessie* vroeger met de termen 'blasfemisch' en 'pornografisch' werd aangeduid, kwamen nu de minder beladen epitheta 'vrijmoedig' en 'erotisch' in zwang. Een artikel van Geert van Istendael over 'De processie van Scherpenheuvel' in het *Nieuw Wereld Tijdschrift* 1992 brak de ban definitief. Van Istendael schreef: 'Ik lees her en der en raak gefascineerd. Zodra Weustenraad in zijn dialect schrijft, verdwijnen uit zijn stijl alle ondeugden die eigen zijn aan zijn tijdvak en gebruikt hij een precieze, volkomen gewone, natuurlijke spreektaal, bijna nergens archaïsch, barstend van leven.' Zoveel eer voor Weustenraads *Percessie*, nu uit de onverdachte hoek van een in heel ons taalgebied bekende Belgische publicist ....³⁹ Voor de Stichting Manutius was het aanleiding tot de uitgave van een bibliofiele editie van de *Percessie*. Ze werd op 4 december 1994 in Galerie Frans Wolfs gepresenteerd. 'Maastricht was de schaamte voorbij,' schreef Max Paumen in de NRC. 'Er werd gelachen en gegniffeld en na afloop dankbaar geapplaudisseerd.' Veel lof had hij voor de vormgeving van het boekje, 'een schoonheid, een schepping van de Maastrichtse meester-drukker Bèr Crouzen.'⁴⁰ Het bewerkte artikel van Van Istendael figu-

37 Meer voorbeelden worden genoemd in de bespreking die ik aan de uitgave van Derks wijdde in het *Limburgs Dagblad* van 7 augustus 1964, voorafgegaan door een schets van Weustenraads leven in het nummer van 1 augustus 1964.

38 *De Nieuwe Limburger*, 24 juli 1964; *Het Vrije Volk*, 23 juli 1964; *Vrij Nederland*, 1 augustus 1964; *De Telegraaf*, 9 september 1964; NRC, 29 augustus 1964. Behalve door de boekhandel *La joie des livres* van Margriet Zéguers aan het Vrijthof werd Derks' uitgave ook openbaar verkocht in de leetuurhal Penders tegenover het station.

39 *Nieuw Wereld Tijdschrift* 1992, nummer 4, p. 64-69 (het citaat op p. 66).

40 NRC, 24 december 1994.

Monotype (kleur) van Toussaint Essers, in: *De Percessie* van Sjerpenheuvel, Maastricht 1994, p. 49. Illustratie bij de strofen 76-78.

reerde er als inleiding en veertien kleurige monotypes van Toussaint Essers fungeerden als blikvangers; de tekeningen van Charles Eyck uit de Druk van 1931 waren, verkleind gereproduceerd, op enkele pagina's samengebracht. Behalve voor toelichtingen en commentaar had Lou Spronck gezorgd voor een gemakkelijk leesbare, dus herspelde, tekst, die zo dicht mogelijk bij het origineel bleef. De 39 apocriefe strofen, die niet van Weustenraads hand zijn, liet hij weg. Omdat de tekstweergave gebaseerd was 'op een nauwkeurige transcriptie en analyse van Weustenraads autograaf', beschouwde hij de uitgave als 'de eerste betrouwbare editie ten behoeve van een groter publiek van literair en historisch geïnteresseerden'. Uitdrukkelijk stipuleerde hij dat er daarnaast behoefte was 'aan een zuiver wetenschappelijke editie, die het gedicht toont in zijn ware gedaante', met de daarbij behorende taalkundige, historische en literair-historische commentaar.⁴¹

In 1994 verwekte de *Percessie* geen sensatie meer. Jos Stijfs schreef in *De Limburger*, het blad dat dertig jaar eerder geschokt reageerde: 'Met een schat aan biografisch, literair- en druk-historisch materiaal en taalkundige en tal van andere Maastrichtse wetenswaardigheden, is deze negentiende-eeuwse relik boven de geile trivialiteit uitgetild.'⁴² Nog onlangs zong Adri Gorissen de lof van deze mooie editie: 'Die is echt om te smullen en niet alleen vanwe-

⁴¹ *Percessie* 1994, p. 119, 148.

⁴² *De Limburger*, 29 november 1994.

ge de tekst.⁴³ Op verzoek van de Stichting Bibliotheek Le Sage ten Broek las Hélène Kurris-Offermans het boek in 1996 in op geluidsband.⁴⁴ Voor regisseur Els Boonen en musicus Arno Dieteren was de uitgave aanleiding tot het componeren van een muziektheatervoorstelling, die in 1998 twintig opvoeringen beleefde: zeven in de Maastrichtse toneelwerkplaats Het Kruis van Bourgondië en zestien in cafés verspreid over de hele provincie.⁴⁵ In 2009 zorgde de Vereniging Literaire Activiteiten Maastricht (VLAM) voor een opname van de *Percessie* op CD en een begeleidend tekstboek.⁴⁶

Kritiek en waardering

Wie in Limburg in de eerste helft van de twintigste eeuw zijn waardering durfde uitspreken voor Weustenraads *Percessie*, liep maatschappelijk risico's. Vandaar ook dat de verzorgers van de Druk van 1931 zich in anonimiteit hulden en pas in de jaren zestig uit hun schuilhoeken te voorschijn kwamen. Vandaar de omzichtigheid waarmee letterkundigen en literair-historici tot halverwege de eeuw hun oordeel gaven. Het was Willem Asselbergs, alias Anton van Duinkerken, die in 1952, pas benoemd tot hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, de ban brak en frank en vrij over de *Percessie* schreef als 'het ondeugende rijmverhaal (...) dat ontegenzeggelijk het knapste dichtwerk is, ooit in Maastrichts dialect geschreven.'⁴⁷ De 'jonge durfal' Derks kwam daar met zijn uitgave van 1964 twaalf jaar achteraan, maar zelfs toen nog noemde de plaatselijke krant de uitgave van dit 'zedenkwetend' gedicht 'een misgreep'.

De problematiek van de waardering heeft alles van doen met het doorzetten, eind negentiende eeuw, en het verdwijnen, rond 1960, van de ultramontaanse oriëntatie in het vrijwel uniform katholieke Limburg. De eersten die aan de *Percessie* aandacht schonken, werden nog niet gehinderd door de kerkelijke dictatuur over de morele opvattingen van de katholieke gemeenschap. Zij zeiden gewoon wat ze ervan vonden of gaven de feiten zonder een persoonlijk oordeel. Zo bijvoorbeeld Weustenraads intimus Godefroid Stas (die er, tussen haakjes, graag op wees dat Weustenraad 'wezenlijk religieus' was en 'vaak inspiratie vond in het geloof zijner vaderen'). Hij stelde onomwonden vast dat Weustenraad in de *Percessie* 'de ware aard van zijn talent' toonde.⁴⁸ Jaminé, die duidelijk minder op had met Weustenraads spotternijen en seksuele preoccupaties, was er bepaald níet door gecharmeerd.⁴⁹ In zijn *Essai de biographie Tongroise* schetste Charles Thys ons een beeld van Weustenraad als dialectdichter temidden van zijn vrienden, zonder zich verder in positieve of negatieve zin uit te laten: 'Vaak ook, 's avonds onder vrienden, vermaakte hij zich met het schrijven van gelegenheidsverzen in het Maastrichts of van schertspoëzie, het spelen van gekke rijmspelle-

43 Dagblad De Limburger, 11 oktober 2008.

44 Theodoor Weustenraad, *De percessie vaan Sjerpenheuvel* (Maastricht Stichting Manutius 1994) in 1996 uitgebracht op twee geluidscassettes door de Federatie van Nederlandse blindenbibliotheken, nr. 44435-1/2.

45 *De percessie vaan Sjerpenheuvel, een cafévoorstelling*, een samenwerkingsproject van 'Het Kruis van Bourgondië' (nu: 'Het Huis van Bourgondië') en 'MuziekTheaterEnsemble Contraint', oktober-november 1998.

46 De dubbel-CD werd gepresenteerd op 13 september 2009 bij de opening van het culturele seizoen 2009-2010. Het bijbehorende tekstboek, dat voorzien is van een inleiding en taalkundige en historische aantekeningen, is gebaseerd op de editie van 1994.

47 W.J.M.A. Asselbergs, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, deel 9, 's-Hertogenbosch 1952, p. 313.

48 Stas 1871, p. 7-8. Citaten p. 8: 'essentiellement religieux'; 'C'était dans la croyance de ses pères, qu'il puisait souvent de belles inspirations'; '[l']ouvrage où se manifeste le mieux] le vrai caractère de son talent'.

49 Jaminé 1854, p. 33.

tjes, het componeren van lange nogal gedurfde gedichten, met name over de bedevaart naar Scherpenheuvel, of zelfs van bijtende satires aan het adres van bepaalde autoriteiten van wie hij in weinig bedekte termen het machtsmisbruik, de lachwekkende grillen en de spreekwoordelijke brutaliteit brandmerkte.⁵⁰

Maar de auteurs die zich in de eerste helft van de twintigste eeuw over de *Percessie* uitspraken, stonden zonder uitzondering onder invloed van de geclericaliseerde samenleving, waarin 'de strijd tegen de slechte wereld zich concentreerde rond de seksualiteit'.⁵¹ Zij prezen Weustenraads natuurbeschrijvingen, maar veroordeelden zijn hekeling van de gewijde dragers van het geestelijk gezag en zijn lofzang op aardse genietingen die in strijd geacht werden met het zesde en negende gebod. Breuls bijvoorbeeld schreef dat hij het gedicht graag ter lezing zou aanbevelen 'indien het niet om zijn teugelloos realisme achter slot moest gehouden worden'.⁵² Blondin oordeelde: 'Het is een geestig, satyriek gedicht van 246 strophen, dat eigenlijk niet moest genoemd worden, want het is een walgelijk product, waarin buitendien vele personen van de stad Maastricht unfair de revue passeeren.' Maar hij móést er wel over spreken omdat het gedicht nu eenmaal bekendheid genoot door de vele afschriften die ervan circuleerden. Bovendien hadden de fragmenten die in *Momusklanken* gepubliceerd waren, absoluut literaire waarde; 'daarom is het dubbel jammer, dat dit moois tusschen zooveel afkeurenswaardigs verzeild is geraakt'.⁵³ Edm. Franquinet expliciteerde die tweeslachtigheid in de waardering door onderscheid te maken tussen de inhoud en de literaire waarde van het gedicht. Hij kwalificeerde het naar zijn inhoud als 'een niets en niemand ontziend hekeldicht, in epischen vorm gegoten en doorvlochten met libertijnsche en pornografische passages'. Bijgevolg was de publieke ban erover uitgesproken, 'een ban die zeker voor den gemiddelden lezer niet behoeft te worden opgeheven'. Maar een literatuur-historicus mocht zich daardoor niet laten weerhouden 'om het werk die plaats in te ruimen, die het verdient'. Hij pleitte dan ook voor een degelijke studie over Weustenraad en de uitgave van 'die gedeelten die voor publiciteit in aanmerking komen'.⁵⁴ Dat de in Limburg heersende kerkelijke moraal een onbevooroordeelde waardering in de weg stond, bleek nog zoveel meer uit de uitspraken die Mathias Kemp, in de jaren 1935-1950 een veelgevraagd publicist, over de *Percessie* gedaan heeft. Hij noemde het gedicht 'in onze dialectliteratuur een monument', maar 'een monument van zeer dubieus karakter', met 'strophen van zuivere, mooie natuurlyriek', maar daarnaast 'gedeelten die vuil zijn'. In een heemkundecursus, waarin hij blijkbaar rekening wilde houden met zijn minder geschoold publiek, voer hij er als een predikant tegen uit, daarmee de aantrekkingskracht van de *Percessie* waarschijnlijk vergrotend: 'Weustenraad, vrijgeest en anticlericaal, geeft hierin aan zijn antipathie tegen de geestelijkheid vrijen loop, deze mengende in avontuurtjes van liederlijken aard. Enkele

50 Thys 1891, p. 321: (oorspronkelijke tekst-) 'souvent aussi, le soir entre ses amis, il s'amusait à improviser en patois de Maastricht des vers de circonstance, des pièces badines, des bouts-rimés échevelés, de longs poèmes assez risqués, notamment sur la procession de Montaigu, ou même des satires mordantes à l'adresse de certains hauts personnages dont il stigmatisait en termes peu voilés les abus de pouvoir, les travers ridicules et la proverbiale brutalité.'

51 Ubachs 2000, p. 404-405.

52 Breuls 1914, p. 12. Breuls' opmerking over het 'achter slot houden' van het gedicht is later al te letterlijk opgevat. Alsof er zich op het stadsarchief een kluisje, de 'vergiftkast', bevond, waarin de *Percessie* en andere 'libri prohibiti' waren opgeborgen welke alleen door daartoe bevoegden geraadpleegd mochten worden.

53 Blondin 1929-1930, p. 68.

54 Franquinet (Edm.) 1931, p. 27-29. De Druk van 1931 verscheen pas later in dat jaar.

bladzijden uit dit rare epos zijn volkomen pornografisch.' Hij vond dat men met het uitgeven van het gedicht aan Weustenraads nagedachtenis 'geen dienst bewezen' had.⁵⁵

De vloed van de secularisering was na 1950 niet meer te stuiten. Vergeefs probeerden de bisschoppen met hun Mandement van 1954 de deconfessionalisering van het openbare leven tegen te houden. De kerk werd in de marge gedrongen; rond 1960 had de clericalisering van Limburg afgedaan. Voor de waardering van de *Percessie* was daarmee een nieuwe periode aangebroken. Fons Hermans stelde vast dat de Nederlandse katholieke intussen voldoende geëmancipeerd was om te begrijpen dat ook pastoors maar mensen zijn en dat de *Percessie* nu 'zonder enig bezwaar' kon worden uitgegeven.⁵⁶ Zo'n opmerking stond een kwart eeuw later gelijk met het intrappen van een open deur. In 1991 getuigde Ad van Itersen dat het gedicht 'de mooiste erotische passages uit de Nederlandse negentiende-eeuwse literatuur' bevatte.⁵⁷ Geert van Istendael wees op het boeiende verschijnsel dat Weustenraad in de *Percessie* het kerkelijk bedrijf kritiseert als een goed 'philosophe', maar tegelijk onbeschroomd met die rituelen meedoet; dat hij deel uitmaakt van wat hij beschrijft, maar daarnaast de hele handel 'met een koele, voltairiaanse kop' doorprikt en onderuit haalt.⁵⁸ Wim Ortjens bleek door die paradox evenzeer geboeid en verwoordde ze heel helder: 'Weustenraad is een produkt van zijn tijd én van zijn omgeving: (...) een verlicht persoon, maar ook Maastrichtenaar en katholiek. Vanuit een wonderlijk perspectief – er middenin en tegelijk vanuit een literaire hoogte – ontstaat een bezichtiging van het dagelijkse, vroeg negentiende-eeuwse Maastrichtse leven.'⁵⁹ Joep Leerssen waardeerde 'de ironiese toën en aoch de Mestreechse couleur locale' en Willem K. Coumans prees Weustenraad om het door hem opgeroepen beeld van zijn tijd: 'Soms waande ik me bij het lezen van De *Percessie* in een film van Fellini.'⁶⁰

55 Mathias Kemp, in: *Limburg 1839-1939, van ploeg tot afbouwhamer*, Maastricht 1939, p. 58; idem, in: *Heemkundecursus (van de) Limburgsche Federatie van Vereenigingen voor Vreemdelingen Verkeer, Valkenburg 1945-1946*, p. 88-89; M. Kemp, *Limburgensia*, Maastricht 1947, p. 53.

56 Fons Hermans, *Mensen in hun tijd. 12 Limburgse portretten*, z.p., z.j. (1966), p. 42.

57 Ad van Itersen, 'Pelgrims's porno', in: *De Observant*, 21 februari 1991.

58 Geert van Istendael, in: *Percessie* 1994, 16-17.

59 Wim Ortjens, 'Vreten, vrijen en fuiven met Onze Lieve Vrouw', in: *De Observant*, 1 december 1994.

60 Joep Leerssen, in: *Veldeke* 70 (1995), p. 57; Willem K. Coumans, 'Percessie vaan Sjerpenheuvel ziet het daglicht', in: *Maas & Regio*, december 1994, p. 11.

Het Maastrichts van Weustenraad

Hoe klonk het Maastrichts van Weustenraad en in welke opzichten week het af van het hendaagse dialect? Om het eerste deel van de vraag te kunnen beantwoorden moet men Weustenraads spelling interpreteren. Daarna kunnen zijn teksten herspeld worden volgens de momenteel geldende officiële regels.¹ Aan de hand van de herspelde tekst kan vervolgens gewerkt worden aan het antwoord op het tweede deel van de vraag.

Bij het schrijven van de *Percessie* kon Weustenraad nog geen gebruik maken van een min of meer vaste spelling. Natuurlijk kon hij zich baseren op de spelling van reeds verschenen Maastrichtse teksten, al waren die gering in aantal, maar in de praktijk zocht een auteur van dialectteksten toch steeds eigen oplossingen voor het weergeven van de klanken die van het Nederlands afweken. Als die wel in het Frans of het Duits voorkwamen, ging hij bij voorkeur te rade bij Franse of Duitse teksten; denk aan de Franse *eu*, *eui* in bijvoorbeeld *leur*, *feuille*, en de Duitse *eu*, *sch* in *neu*, *schwierig*. Maar zolang dialectschrijvers geen gebruik maakten van diacritische tekens (trema, accenten), konden zij het hele scala van klanken (é, è, e, ə; eu, äö, ö, u; oe, ó, oo; ei, ej) niet duidelijk weergeven. Dat nadeel was overigens betrekkelijk, want met een dialecttekst richtte de schrijver zich tot plaatsgenoten en die hadden aan een half woord, of liever: aan klankbenaderende lettertekens, genoeg. Zo treffen we bij Weustenraad vaak eenzelfde letter aan voor verschillende klanken, waarbij – overigens net zoals nu – het verschil tussen sleeptoon en stoottoon niet nader werd aangeduid. Ter illustratie enkele voorbeelden:

aa / au	voor	ou	<i>gelauf, gelauf, laupen, Paus, Paaus, aaug, aug [ouch], aug [oug],</i> maar de ou-klank ook in: <i>laaoupen, kaoupen, kaous, droaau;</i>
		ao	<i>aaun, daau, dau, slaupen, altaur, altaur</i>), maar de ao-klank ook in: <i>roaayen;</i>
		au	<i>auwe, aaudsten, gauw, kaauw [kou];</i>
(o)ou	voor	ou	<i>wouw, wou, zou, schouw, Slevrouw, touw;</i>
		oe	<i>nou, wou, zou, noud, hous, stouten, oout, groout, schoun, koud;</i>
(e)eu	voor	eu	<i>peeperneutsches, zeukde, meujlik, heeuj, gleuejend;</i>
		äö	<i>veuntsches, heur, kreumpken, geneuld, veul, jeug;</i>
		ö	<i>heub, keussen, veutsche, meutske, keullen, leukken, zeurgen;</i>
e	voor	e	<i>mer, lendsche, wel, es;</i>
		è	<i>helgen, wie het der [wie hèt d'r], met, wet;</i>
		ə	<i>ver [v'r], et [t], te vreyen, wie het der [wie hèt d'r];</i>

¹ Besluit B. en W. van Maastricht, d.d. 5 november 1999, zie: Aarts 2001, p. 264.

i	voor i	bis, ig, eindlik, ordentlik, labendig, werechtig;
	ə	min [m'n], in ['n], vollik;
ee	voor ee	zingenteeren, neet, Mastreeg, zeen
	i (met sleeptoon)	een [in], keend [kind]

Bij de interpretatie van Weustenraads 'wilde' spelling worden we geholpen door het werk van twee personen die zich over de uitspraak van het Maastrichts in de periode 1800-1850 expliciet hebben uitgelaten. In de eerste plaats is dat Henri Partouns, oud-leraar van de Latijnse school en pastoor van de Sint-Nicolaaskerk, die in 1807 een vertaling verzorgde van de parabel van de Verloren Zoon en daar een aantal belangwekkende 'Observations' over de uitspraak bijvoegde. In de tweede plaats Désiré Franquinet, die in 1852 een beknopte *Proeve over het taaleigen der stad Maastricht* publiceerde.² Hoewel Partouns' 'Observations' betrekking hebben op een klein tekstbestand en Franquinets *Proeve* lang niet op alle vragen antwoord geeft, verschaffen zij voldoende informatie om Weustenraads spellingen, op enkele nader te bespreken uitzonderingen na, te interpreteren en enkele karakteristieke elementen van zijn Maastrichts te beschrijven. Vooraf zij meegedeeld dat het Nederlandse woordbeeld in de oudere Maastrichtse teksten, niet alleen bij Weustenraad, maar ook, en welbewust, bij Franquinet, vaak ten onrechte gehandhaafd is.³ Zo schrijft Weustenraad bijvoorbeeld in de strofen 1-2: helgen, kumt, tegen, geistelikken, fiest, dacht, heubben, kahuuten, verkenstel, douvensleeg, terwijl hij bedoelde: hëlge, kump, tege, geistelikke, fles, dach, hōbbe, kahute, verkesstel, doevesleeg.

Weustenraads dialect is het Maastrichts van de generatie die aan het begin van de negentiende eeuw werd geboren. Hij heeft het leren spreken in een omgeving waarin het Frans cultureel de boventoon voerde. Toen hij de middelbare school bezocht, nam het Nederlands die bevoorrechte positie in, officieel althans, want het Frans behield zijn prestige en daardoor een sterke positie in het maatschappelijk leven. Toen Weustenraad in 1830 uitweek naar België, sprak hij zijn dialect nog regelmatig met familie en vrienden, maar het dagelijkse contact met de Maastrichtse bevolking was er niet meer. We mogen dus aannemen dat zijn dialect zich na 1830 niet meer parallel ontwikkelde met dat van de levende taalgemeenschap, al zullen de verschillen tussen zijn Maastrichts en dat van de vroegere stadgenoten gering gebleven zijn, mede omdat hij na 1839 weer regelmatig in stad en regio vertoefde.

In vergelijking met het Maastrichts van Partouns wordt dat van Weustenraad gekenmerkt door de afwezigheid van de als 'boers' aangevoelde *ae*-klank: niet meer *vaer, gaer, haer, dae, wae, haet, aete, bewaege, gegaeve, waerdig, loupentaere*, maar *veer, geer, heer, dee, wee, heet, ete, bewege, gegeve, weerdig, loupentere*. Deze woorden, in het bijzonder de frequent voorkomende voor-naamwoorden, tekenen het relatief 'moderne' klankkarakter van de tekst. Daar staat tegenover dat Weustenraad wel nog de hulpwerkwoordsvormen *koes(te), moes(te), begoes(te)* gebruikt, met de 'archaïsche' *oe*, die zich al spoedig – zie Franquinet – tot de iets minder gesloten *ó* ontwikkelde: *kós(te), mós(te), begós(te)*. Maar bij *begoes(te)* aarzelde overigens ook Weustenraad tussen oud en nieuw: *begoes* en *begós*.

² Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007; Franquinet 1852. Partouns ontving het verzoek voor de vertaling in november 1807. In maart 1808 kon de prefect van het departement Nedermaas de Maastrichtse vertaling toezenden aan het Bureau de Statistique in Parijs.

³ Franquinet 1852, p. 13: 'Akt, jagt, kist, kracht, list, maagd, vreugd, enz. luiden [lees: moeten worden uitgesproken] als *ak, jag, kis, krach, lis, maog, vreuġ, enz.*'; p. 14: 'De *n*, in den uitgang *en*, wordt nooit gehoord', waarna voorbeelden volgen.

Er waren meer woorden die bij Weustenraad een *oe* hebben en bij Franquinet een *ó*.⁴ Ze verschijnen in gesloten lettergrepen vóór een *p, f, ts, k, g, ch*: bij Weustenraad dus: *knoep, slouffen, kroef, poetsen, poetsde, geboekt, poekkel, genoeg, boeg*, en bij Franquinet: *knóp, slóffen, króf, pótsen, pótsde, gebókt, genóg, bóch*. In de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw zou de groep woorden met *ó* in gesloten lettergreep groter worden doordat de *o* ook in *ó* overging vóór *m(m), n(n), ng*: *dóm, krómp, tón, zón, bónt, prónt, gebónde, ónder, jóng, jóngk*.⁵ In de Diksenaer van Endepols uit 1955 treffen we al deze woorden met *ó* nog aan. Vervolgens werd in de afgelopen halve eeuw de *ó* in veel van deze woorden gerekt tot *oo*: *kroomp, proont, onder, joonk*, in een enkel geval zelfs tot *ou*: *koume*. Maar er was ook een tegenbeweging: sommige *ó*-woorden kregen hun oorspronkelijke *o* weer terug: *dom, zon*. De conclusie met betrekking tot Weustenraads Maastrichts is, dat de *Percessie* veel woorden met *o* in gesloten lettergreep bevat die in onze tijd met *oo, ó* of *ou* worden uitgesproken: *kromp, nu: kroomp; onder, nu: onder; jong, nu: jóng; gong, nu: góng; jongk, nu: joonk; komme, nu: koume*.

Een enigszins vergelijkbare ontwikkeling zien we in de toename van de *è* vóór *l* in gesloten lettergreep, bijvoorbeeld in de vaak voorkomende vormen van het werkwoord *wèlle* en in woorden als *zèlver, stèl, wèld*; daarnaast in de vormen *wèt/wèts* van *weite*. Die ontwikkeling is bij Franquinet al voltooid, terwijl deze woorden bij Weustenraad meestal nog de *i* hebben: *wil, wilde, gewild, zilver, stil, wild, wit, witste*. Maar afgezien van deze woorden en woordvormen lijkt het gebruik van de *è* in het hedendaagse Maastrichts niet opvallend te verschillen van de situatie in Weustenraads tijd. De informatie die de 'Observations' van Partouns en de Proeve van Franquinet ons verstrekken wijzen duidelijk in die richting, al moet daarbij worden aangetekend dat de woordenschat die bij hen aan bod komt, bescheiden is. In mijn uitgave van de *Percessie* heb ik bij twijfel tussen *è* en *e*, de *e* gehandhaafd.

Het rijm blijkt Weustenraads sterkste kant niet. Nadat hij in strofe 229 bekend heeft dat het hem niet lukt een rijmwoord te vinden (*Ich vin ... ich vin gein ruim veur 'oug'!*), roept hij in strofe 230 op een speelse manier de clementie van de lezer in:

Verbeelt uch toch neet dat 't ruime
 Zoe sakkerdjeus gemeek'lik is.
 Doot altied woord op woord ins passe
 Wie 'nen dèksel op 'n kis!

Onvolkomenheden bij het rijm blijken zich vooral voor te doen bij woorden die wel voor het oog rijmen, maar niet in het oor. In rijmen als *kind / bekind* (strofe 15), *nump / kump* (strofe 35), *tien / wien* (strofe 65), *bin / zin* (strofe 120), *kump / zwump* (strofe 199), *ontmoet / oet* (strofe 212), *zult / geduld* (strofe 239) stoten namelijk stoottoon en sleeptoon pijnlijk op elkaar. Waarbij overigens verondersteld wordt dat de tonaliteit in deze woorden sindsdien niet veranderd is. Ook in de *Chants de Réveil* worstelde Weustenraad met het rijm. Zo maakte hij van *Miranda*, de naam van een Franse generaal, 'Mirandaz' om het woord te laten rijmen op 'tache', en merkte in een noot op: 'Mogen de *Classiques* de auteur deze *vrijheid* vergeven, en hij zal hun al hun *slaafsheden* vergeven' (daarmee tevens aangevend tot welke literaire school hij behoorde). En als hij toegeeft best te weten dat 'fixé' en 'liberté' niet mooi op elkaar rijmen,

4 Franquinet 1852, vooral p. 9-10, 30.

5 Houben 1905, p. 23-24.

voert hij ter verontschuldiging aan, dat het de schrijver toch bovenal om de inhoud gaat: ‘Sa pensée avant tout.’⁶

Interessant is de ontwikkeling van het hulpwerkwoord ‘kunnen’, waarvoor Franquinet twee vormen kent: *konnen* en *kanen*. Weustenraad en Franquinet hanteren dezelfde vormen in het enkelvoud van de tegenwoordige tijd: *ich kon, kaan; dich kons / konste, kans, kaans* (beleefdheidsvorm: *geer kont / kon d'r, geer kaant*); *heer kon, kan, kaan*. Bij Franquinet mist men alleen de niet gerekte vormen *kans* en *kan*. Bij Houben blijken de vormen *kon, kons* verdwenen, bij Endepols ook *kont*. Daartegenover zijn al rond 1900 de vormen van *kinne* (nl. *kennen*) het terrein van *kane* en *konne* binnengedrongen: *iech kin naast iech kaan* etc.⁷ Intussen heeft *kinne* het hele terrein veroverd: de *Nuie* (*Mestreechsen Dictionair*) kent voor de tegenwoordige tijd van ‘kunnen’ enkel nog *kinne*: *iech kin, diech kins, heer kin(t)*.

In mijn commentaar bij de teksten ga ik gedetailleerd in op andere orthografische, fonologische, morfologische en lexicale bijzonderheden. Wel wil ik hier nog attenderen op enkele syntactische verschijnselen, waarin Weustenraads Maastrichts afwijkt van het hedendaagse.

De dubbele ontkenning, die in de achttiende en negentiende eeuw heel gewoon was maar na 1900 verdween, komt bij Weustenraad voor in strofe 19 van de *Percessie* (*Ze deit al of ze niks en veulde*) en strofe 10 van de *Relatie van de lêste Percessie* (*Vaer doge of vaer 't neet en huurde*).

In de *Relatie*, strofe 30, verschijnt de hendiadys-figuur: *Ze stonge en keke* (*Ze stonden te kijken*).

In strofe 53 valt de absentie van het voorzetsel *veur* op: *Wel, sjaomt uch dan neet eur gezondheid* (*Wel, schaam u dan niet voor uw gezondheid, anders gezegd: Laat zien dat u een gezonde honger heeft*).

In het tegenwoordige Maastrichts kennen we nog het op gelijktijdigheid wijzende voegwoord *intot*. Aarts geeft de voorbeeldzin: *Intot Pierre binnekaom, zaoge v'r tot 'r 'n striep in had* (*Al bij zijn binnenkomst zagen we dat Pierre dronken was*).⁸ In de *Percessie*, strofe 105, komt dit in echter voor in combinatie met een infinitief: *Mer in d'n altaor aof te stappe / Trejt dich 't errem hierke mis* (*Maar bij het afdalen van het altaar, verstapte het arme heertje zich*).

Opvallend zijn verder een aantal constructies met inchoatief of duratief aspect. In strofe 80 lezen we: *Dao stong ich sakkerdjeu aon 't bromme*, waar we nu zouden zeggen: *Dao stoont iech sakkerdju te bromme* (*Daar stond ik verdorie te knorren*). In de strofen 244, 245, 246, 248 komt viermaal zo'n constructie voor waarbij een hulpwerkwoord gecombineerd wordt met een infinitief:

(Ze) gief zich op 't ougenblik / Aon al die hiere aof te wisse (*Ze begon ogenblikkelijk al die heren schoon te poetsen*);

('ne paoter, dee) fris waor aon z'n brook te poetse (*Een pater die flink bezig was aan z'n broek te poetsen*)
En zèt zich aon d'n hier te vrieve / Al op en aofeuver z'n brook (*En begon de heer op en neer over zijn broek te wrijven*);

Blijf z'aon de gooien hier te vrieve (*Blijft ze aan de goeie man wrijven*).

6 *Chants de Réveil* 1831: Notes, p. 31. Oorspronkelijke tekst citaat: ‘Que les Classiques lui pardonnent cette liberté, et il leur pardonnera toutes leurs servilités.’

7 Houben 1905, p. 74.

8 Aarts 2001, p. 216.

Tenslotte maakt Weustenraad een interessant gebruik van de *dativus ethicus*. Als deze naamval in het tegenwoordige Maastrichts gebruikt wordt, is hij direct gerelateerd aan het onderwerp van de zin: *Iech hōb miech e sjoen boek gekoch of Dao kóm iech miech m'n aw leefste tege*. Ook bij Weustenraad treffen we deze 'normale' *dativus ethicus* aan, bijvoorbeeld in de *Relatie van de lèste Percessie*, strofe 13: *Dao ligk zich eine broedermeister / Mèt ei jonk vroumes op ein ton* (Daar ligt [–] een broedermeester met een jonge meid op een ton), en in strofe 18: *Begint dich ins de boek te rammele, Dan meinste daste duvels weurs* (Als de buik [–] eenmaal begint te rommelen, dan denk je duivels te worden). Maar op een zestal plaatsen gebruikt Weustenraad de *dativus ethicus* dich terwijl het onderwerp van de zin een eerste of derde persoon is:

Percessie, strofe 154: *Is dao wel eine mins te vinden / Dee ooit de dwaosheid heet gehad / Van dich onder z'n veut te treije / Goud: hiemelse en helse sjat?* (Is er wel één mens te vinden die ooit zo dom is geweest om [–] onder zijn voeten goud te vertrappen, die hemelse en helse schat?);

Percessie, strofe 207: *Dao kom ich dich Lot Lebens tege* (Daar kom ik [–] Lot Lebens tegen);

Lèste Percessie, strofe 18 (en *Relatie Lèste Percessie*, strofe 20): *Dao moes ich dich de nach passere* (Daar moest ik [–] de nacht doorbrengen);

Relatie lèste Percessie, strofe 12: *Dao zaog ich dich maer al te klaor* (Daar zag ik [–] maar al te duidelijk);

Relatie lèste Percessie, strofe 13: *Ziene kapraol bleef aon 't peutere / En veegde 't dich dao benkelik* (Zijn korporaal bleef aan het peuteren en gaf 'm [–] flink van katoen);

Relatie lèste Percessie, strofe 22: *Dae kreeg ze dich nog anders beet* (Die kreeg ze [–] nog op een andere manier beet).

Wie schrijft in zijn dialect staat daarbij onvermijdelijk onder invloed van de andere taal of talen die hij gebruikt. Daarnaast is zijn woordenschat onderhevig aan de veranderingen van zijn tijd. In dit verband dienen enkele opmerkingen te worden gemaakt over de hollandismen en gallicismen in de *Percessie*. Een hoge frequentie van gallicismen zou voor de hand liggen. Na 1830 heeft Weustenraad immers veelal Frans en, thuis en met vrienden, dialect gesproken en nog maar zelden Nederlands. Maar die frequentie blijkt in feite niet hoog, zeker in vergelijking met het met Franse woorden doorspekte Maastrichts dat na 1840 in de kringen van de gegoede burgerij van Maastricht opgeld deed: het zogenaamde Momus-Mestreechs.⁹ Van werkelijke beïnvloeding door het Frans is bij Weustenraad sprake als hij ouch gebruikt in de betekenis van 'aussi' (nl. dan ook) in de strofen 40, 56, 74, 207, 219. Ook de frase *Zier wil, meneer* in strofe 42, een letterlijke vertaling van 'très bien', is een gallicisme, maar deze woorden legt Weustenraad in de mond van de herbergier in Scherpenheuvel. Verder noteerde ik uit de *Percessie* de volgende woorden: *par hasard*, *tort*, *fatigue*, *par force*, *couleur*, *trankiel*, *communiqueerde*, *biskeerde*, *repondeer*, *tripel*, *annoncere*, *confusie*, *matant*, *maseur*, *inventie*, *commissie*, *probabel*, *allegatie*, *form*, *d'ailleurs*, *derouteert*, *distractie*, *apparentie*; uit de *Lèste Percessie*: *confidentie*; en uit de *Relatie Lèste Percessie*: *relatie*, *machine*, *confidentie*, *delivrere*, *gepoursuiveerd*.

⁹ Het initiatief tot de oprichting van de ontspanningsvereniging Momus werd genomen in 1839. Ingrid M.H. Evers, *De Momus*, Maastrichts Silhouet nr. 8, Maastricht 1981, schenkt geen aandacht aan het Momus-Mestreechs. Kessels-van der Heijde 2002, p. 190-191, 234, 254, citeert uit de memoires van Henri Schuhmacher en uit Koenraad Breuls' *Vademecum* 1914 en merkt op dat het dialect bij Momus 'een literair tintje' kreeg, maar gaat verder niet op dit taalverschijnsel in. Ter illustratie nog een citaat van Henri Schuhmacher (1851-1939), opgenomen in: Spronck/Aarts 2005, p. 89: "t Wiemelde lètterlek van de Franse wäörd en oetdröckkinge (...) wat ins 'ne perfesser van 't College de vermaoning aon z'n lierlinge in de moond gaof: "Geer moot neet zoevöl Franse expressies in eur pourparlers mèlere, anders retombeert geer in de barbaries van de Moyen-Age".

Veel merkwaardiger dan de gallicismen zijn de ‘hollandismen’ die Weustenraad gebruikt: (n)ooit, wat, (a)anstonds, reeds, dikwels, af, köske, meneer / m’n here, gedeurend, tegaor, benao/bijnao. Woorden als reeds, dikwels, wat, af, nooit komen frequent voor en Weustenraad zal ze zeker niet gebruikt hebben uit liefde voor de Nederlandse taal. Al deze, anno 2009 als niet-Maastrichts aanvoelde, ‘Hollandse’ woorden moeten dus behoord hebben tot het reguliere taalgebruik van de contemporaine Maastrichtse dialectsprekers.

Dialect, ook dat van Weustenraad, is een onvast systeem in permanente ontwikkeling. Dat geldt voor het klanksysteem, de woordenschat, de woordvormen en de syntaxis. De *Percessie* toont dat evident aan. De eenvormigheid die gesuggereerd wordt door een woordenboek als de *Nuie*, is maar schijn. Klankvarianten komen zelfs bij dezelfde spreker voor, toen en nu.

In dit verband wil ik nog wijzen op diverse doubletten die in de *Percessie* voorkomen: moojer / moejer; vader / vaajer; wat / get / eets; wit / wèt; wil(t) / wèl(t); relikwie / heiligdom; paoter / pastoor; geistelikke / hiere; woon / woen; af / aof; neus / naos; neusdook / nãösdook; meneer / menier; dèks / dikwels; bees / bies; begon / begoes; weerde / weurde. In het huidige Maastrichts bestaan die doubletten niet meer en spreekt men van: moojer, vaajer, get, wèt, wèl(t), relikwie, pestoer, geistelik, woen, aof, neus, neusdook, menier, dèks, bies, begós, weurde.

Soms komt het me voor dat er in de *Percessie* sprake is van code-switching, een verschijnsel dat zich bij hedendaagse dialectsprekers frequent voordoet. Ik doel op de plaatsen waar Weustenraad naar een Nederlands woord grijpt om het belang van een begrip of het gewichtige karakter van een woord te onderstrepen: ik denk aan *geschape* (strofe 116) en *welgeschape* (strofe 222), *triomf* (strofen 213, 214, 215), *meneer* (42), *m’n here* (119), *priester* (138), *dwaosheid* (154). Dit woordgebruik kan niet worden afgedaan met de opmerking dat er sprake moet zijn van een vergissing.

Van de *Lèste Percessie*, die uit slechts vijf complete strofen en de beginregel van negentien volgende strofen bestaat, en de *Percessie* zijn autografen bewaard. De *Relatie van de lèste Percessie*, dat is de voltooide versie van de *Lèste Percessie*, kennen we alleen in het afschrift van een andere hand. Die hand behoorde toe aan een oudere persoon, want hij gebruikte de voor-naamwoorden *haer*, *vaer*, *gaer*, *dae*, *wae*, met de archaïsche *ae*-klank, en niet de ‘jongere’ vormen uit de autografen van Weustenraad: *veer*, *geer*, *dee*, *wee*. In de taal van deze kopiïst weerspiegelt zich dus een oudere taalfase, maar lang niet zo oud als die van Partouns. De kopiïst van de *Relatie* gebruikte namelijk: *weerd*, *peerd*, *weerde*, *veegde* / *vege*, *kekentere*, *dansentere*, *rege* / *re-gende*, *d’r neve*, *heet*, terwijl Partouns in 1807 die woorden met een *ae* zou hebben geschreven: *waerd*, *paerd*, *waerde*, *vaegde* / *vaege*, *kaekentaere*, *dansentaere*, *raege* / *raegende*, *d’r naeve*, *haet*.

Op de verhouding tussen de *Percessie*, de *Lèste Percessie* en de *Relatie van de lèste Percessie* gaan we in het volgende hoofdstuk nader in.

Inleiding op de tekstuitgave

De autograaf van de ‘Percessie van Scherpenheuvel’: beschrijving en datering

De autograaf van de *Percessie* wordt niet genoemd bij de manuscripten die vermeld staan in de catalogus van de Maastrichtse stadsbibliotheek, waarvan het eerste deel in 1889 door A.J. Flament werd gepubliceerd.¹ Maar al spoedig daarna zou het handschrift door bemiddeling van de archeoloog Marcel de Puydt daar toch belanden. De Puydt had in 1886 het grote neolithische vuursteenatelier in het Savelsbos bij Rijckholt ontdekt en was zodoende bevriend geraakt met rijksarchivaris Jos. Habets. In februari 1889 schreef hij aan Habets, dat de manuscripten van Weustenraad mogelijk aan de stad Maastricht geschonken zouden kunnen worden. Zijn zus, Marie de Puydt, was namelijk gehuwd met Godefroid Borgnet, de zoon en erfgenaam van Jules Borgnet en dus in bezit van de schriftelijke nalatenschap van Weustenraad.² Hij wist dat zijn zwager ze om diverse redenen niet aan de Luikse universiteit wilde schenken en was er zeker van, dat de mening van Habets bij Godefroid zwaar zou wegen.³ Over de verdere gang van zaken is niets naders bekend, maar het is alleszins waarschijnlijk dat de manuscripten Weustenraad die het stadsarchief bezit, in datzelfde jaar 1889 door Godefroid Borgnet aan de stad geschonken zijn. De brievenverzameling Weustenraad, die later in het handschriftenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel zou belanden, werd door Godefroid Borgnet vooralsnog behouden. Fernand Séverin heeft er voor zijn biografie van Weustenraad wel gebruik van kunnen maken. Stadsarchivaris Nuyts stelde hem de in Maastricht berustende Weustenradiana ter beschikking.⁴

De autograaf van de *Percessie van Scherpenheuvel* draagt in de handschriftenverzameling van RHCL/GAM het nummer 296. Hij bestaat uit 44 losse blaadjes van circa 20,5 x 13,5 cm, aan

¹ Flament 1889. Het tweede deel van deze catalogus verscheen in 1894. Het onderscheid tussen stadsbibliotheek en stadsarchief bleef in Maastricht nog vele decennia diffuus. August Jean Flament (1856-1925) werd in 1893 rijksarchivaris als opvolger van Jos. Habets.

² Marcel de Puydt (1855-1940), die een rechtenstudie gemaakt had, was voorzitter van een juridische geschillencommissie in Namen. Godefroid Borgnet (1854-1917), advocaat te Luik, vervulde een soortgelijke functie in Jemeppe. Zie Bouvy-Neys 1997, p. 111-112; F.H.G. Engelen in: *De prehistorische vuursteenmijnen van Ryckholt-St.Geertruid*, z.p., z.j. [1998], p. 7-9. Jos. Habets (1829-1893) was sedert 1881 rijksarchivaris.

³ De brief van De Puydt aan Habets is door een andere hand gedateerd ‘19.2.1889’ en vastgehecht in RHCL/GAM hs. 293. De tekst luidt: ‘Mon cher Monsieur Habets, Je suis heureux d’avoir l’occasion de venir m’informer de vous, en vous demandant si les manuscrits du poète Weustenrad, né, vous le savez, dans votre ville, auraient un intérêt réel pour une bibliothèque publique de Maestricht. – Pour diverses raisons, le propriétaire de ces manuscrits ne désire pas les voir entrer à l’Université. Sans être certain de sa résolution, je suis certain qu’il tiendra votre avis en haute estime. Portez vous bien et recevez mes meilleurs compliments. M. De Puydt.’

⁴ Séverin 1914, p. 7. J.M.A.A.M. Nuyts pr. (1846-1928) was stadsarchivaris en bibliothecaris van 1898 tot 1916.

beide zijden beschreven met telkens drie strofen van acht versregels per pagina. Het papier is ongevergeerd, uitgezonderd de laatste twee bladen.

Weustenraad nummerde de eerste twee bladen met de paginanummers 1-4 en de zich daarop bevindende twaalf strofen met de nummers 1-12. Daarna hernam hij de paginering van 1-28 met daarop de (niet genummerde) strofen 13-98. Vervolgens begon Weustenraad opnieuw met een strofenummering, lopend van 1-138.

Blijkens een door stadsarchivaris J.L. Blonden beschreven inlegvelletje nummerde deze in september 1928 met potlood de bladen 1-44.⁵ Blad 22 is echter evident een kladblaadje. Het papier ervan is, in afwijking van dat der andere bladen, dun, vrij glad en groenig. Heel vaag is het papiermerk BATH te onderscheiden. Het bevat een slecht leesbaar concept van enkele strofen die Weustenraad nummerde van 23 tot 27 en waarvan alleen strofe 24 volledig is. Vergelijking met de *Relatie van de lèste Percessie*, strofen 25-29, wijst uit dat we hier te maken hebben met een voor de *Lèste Percessie* bestemde tekst. Het blad behoort dus niet tot de autograaf van de *Percessie*. Mijn bladnummering, lopend van I-XLIII, wijkt bijgevolg na XXI af van de bladnummering van Blonden.

De tekst van XXII (B XXIII) is door Weustenraad kennelijk bedoeld als toevoeging bij de laatste twee regels van strofe 122 (W 24)⁶: *Mer vivat toch de geistelijke, / Want die verneuke ederein!* Op dit blad schreef Weustenraad de strofen W 24bis, W 25, W 26 (lees: 25 bis), W 27 (lees: 25 ter), W 28, W 29. De strofen W 28 en W 29 – deze laatste is onvoltooid – werden in het handschrift doorgehaald, maar de strofen W 24bis-W 25 ter horen mijns inziens in de *Percessie* thuis. Ik druk ze derhalve af als de strofen 123-126. Blonden die zich hield aan de nummering van Nuyts, liet ze ongenummerd. Na strofe 122 wijkt ook mijn strofennummering dus af van die van Blonden. Als strofe 123 hebben de Druk en de afschriften een door Weustenraad doorgehaalde strofe met het nummer 25. Ik neem deze strofe niet op in mijn editie. Blonden nummerde ze niet en liet zodoende tussen de strofen B 122 en B124 als het ware een gat vallen.

Bij zijn nummering van de strofen, lopend van 1-246, volgde Blonden zoals gezegd de nummering van het door stadsarchivaris J.M. Nuyts vervaardigde *Percessie*-afschrift, dat als hs. 297 op RHCL/GAM berust. Deze wijze van nummeren was eigenlijk niet verantwoord, want de strofen 24-25 werden door hem in navolging van Nuyts genummerd als 25-24, en de strofen 123-126, die in het afschrift Nuyts niet voorkwamen, sloeg hij als het ware over. Dat gold ook voor strofe 153, die aan de rand van de pagina met de strofen W 49-W 51 door Weustenraad in verticale richting is bijgeschreven en duidelijk aansluit op W 51. Ze ontbreekt in alle afschriften; de bezorgers van de Druk gaven ze het 'noodnummer' 149bis. Hoewel Blondens strofennummering dus weinig gelukkig is, kan ter rechtvaardiging worden aangevoerd dat hij wilde vasthouden aan de nummering, zoals die in vele in omloop zijnde afschriften van de *Percessie* reeds bestond.

De strofen 163-172 (W 61-W 70) zijn later toegevoegd. Daardoor werd Weustenraad genoodzaakt de eerder geschreven strofen 173-181 (W 61-W 69) de nummers W 61bis-W 69 bis te geven. Van blad XXX (W 67-W 70) is eenderde deel afgesneden; het bevat dus maar vier strofen.

⁵ J.L. Blonden pr. (1870-1957) was gemeentelijk archivaris en bibliothecaris in de jaren 1926-1935. Het inlegvelletje is intussen verdwenen.

⁶ B: nummering van de hand van Blonden; W: nummering van de hand van Weustenraad. Voor de nummering van de bladen gebruik ik Romeinse cijfers. Nummers van bladen en strofen zonder nadere aanduiding betreffen mijn eigen nummering.

Eveneens later ingevoegd werd een klein blaadje VI (W 6bis), waarop twee strofen geschreven staan. Door verwijzingsstekentjes gaf Weustenraad aan, waar die in de tekst thuis horen. Het zijn de strofen 29 en 32.

Het handschrift breekt na strofe 250 (W 138) plotseling af en telt dus in deze uitgave in totaal $250 \times 8 = 2000$ versregels.

Een middel tot vaststelling van de fasen waarin de autograaf van de *Percessie* tot stand kwam, is de aan- of afwezigheid op de verschillende bladen van een papiermerk met de naam BATH, met daarboven een kroontje en eronder al dan niet een lauwertakje.

Dit papiermerk ontbreekt op de bladen VI (strofen 29 en 32), XXII (strofen 123-126, over de aanmatigingen van de clergé), XXIX-XXX (strofen 163-172: is er leven na de dood?) en XXXIX-XLIII (strofen 221-250, bij de pastoor van Scherpenheuvel), van welke laatste de bladen XLII-XLIII gevergeerd zijn.

Op negen bladen ontbreekt het lauwertakje in het papiermerk, terwijl het papier dikker en vergeeld is.

a. Op de bladen I-II, met de strofen 1-12 (de aankomst in Scherpenheuvel). Deze 12 strofen zijn later dan de volgende tot stand gekomen. Daarop wijzen: ten eerste het feit dat blad III en volgende de strofenummering niet voortzetten, maar een paginering hebben die met 1. begint; ten tweede het feit dat Weustenraad de eerste twee regels van strofe 13 heeft moeten wijzigen om de aansluiting bij het voorgaande gedeelte tot stand te brengen.

b. Op de bladen XIV-XVII, met de strofen 75-98 (in het slaapvertrek bij Betsje). Deze strofen zijn eveneens later dan de omringende tot stand gekomen. Daarop wijst het feit dat Weustenraad na deze passage de paginering niet doorzet, maar bij strofe 99 met de strofenummering herbegint. Ik veronderstel dat Weustenraad de vrijpartij met Betsje wel geconcipieerd had, maar aan de versificatie van de pikante stof extra tijd heeft willen besteden en intussen met de uitwerking van volgende gebeurtenissen is voortgegaan. Die extra tijd was, mogen we zeggen, wel besteed. De op het eerste gezicht misschien onbegrijpelijke blad- en strofenummering van Weustenraad is hiermee in ieder geval verklaard.

c. Op de bladen XXXVII-XXXVIII, met de strofen 209-220 (de natuurbeschrijving). Het feit dat deze bladen voorafgaan aan die zonder papiermerk met het slot van de autograaf (XXXIX-XLIII, bij de pastoor van Scherpenheuvel), en dit gevoegd bij wat hierboven onder a. en b. werd opgemerkt, kan leiden tot de conclusie dat de *Percessie*, zoals die in hs. 296 voor ons ligt, in drie op elkaar aansluitende fasen is tot stand gekomen:

Fase I, waarin Weustenraad papier gebruikte, voorzien van het merk BATH met kroontje en met lauwertakje.

Fase II, waarin Weustenraad papier gebruikte, voorzien van het merk BATH met kroontje, maar zonder lauwertakje. In deze fase ontstonden de strofen 1-12, 75-98, 209-220.

Fase III, waarin papier gebruikt werd zonder papiermerk. In deze fase schreef Weustenraad de strofen 29, 32, 123-126, 163-172, 221-250.

Twee versies van het papiermerk
BATH (1,6 x 1,5 cm, met kroon en
lauwertak; 1,6 x 1,4 cm, met kroon).
RHCL/GAM, hs. 296.

De *Percessie van Scherpenheuvel* is geschreven in de jambische dichtmaat. Het stramien van iedere versregel bestaat uit vier jamben, met in de oneven regels vijf lichte tegenover vier zware accenten, en in de even regels vier lichte tegenover vier zware, waaronder de rijmlettergreep. Rijm en versmelodie leiden tot een samensmelting van telkens twee op elkaar rijmende regels, afgesloten door een korte rust:

*God zij gelaof en al z'n hêlge! / Hei zien v'r eind'lik aongeland.
Dao kump 't vollek us al tege / Mèt snippelvääönsjes in de hand. –
Dao hōb d'r ouch de geistelikke / Van Scherpenheuvel en van Diest.
Huurt wie dat z'us al zingentere / Verwellekomme op hun fies. –*

Het jambisch stramien (een minder beklemtoonde lettergreep die gevolgd wordt door een lettergreep met zwaarder accent) wordt nogal eens doorbroken, met name door het accentueren van de eerste lettergreep van een vers (*God, Hei, Dao, Dao, Huurt*). Als een woord door zo'n irregulier accent in een geïsoleerde positie komt te staan, heeft deze meestal aangename verstoring van de regelmaat soms ook nog een betekenisversterkend effect. Bijvoorbeeld: strofe 1: *Huurt*, strofe 9: *Sprong*, strofe 13: *Nooit* (tweemaal), strofe 22: *Gaot*, strofe 89: *Hauwt*, strofe 90: *dien*.

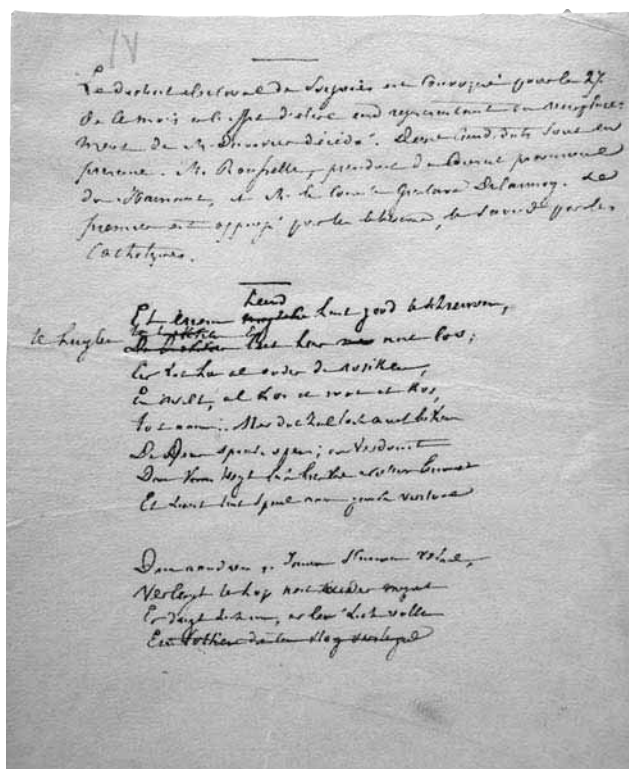
De datering van het handschrift is niet gemakkelijk. Lang heeft men gedacht dat de *Percessie* vóór 1830 geschreven moest zijn, waarschijnlijk omdat de erin beschreven bedevaart in of vóór 1830 plaatsvond of omdat men Maastrichtse dialectpoëzie niet verenigbaar achtte met het Frans-Belgische leven dat Weustenraad vanaf dat jaar leidde. Men vergat daarbij dat de datum van een gebeurtenis en de datum van de beschrijving ervan niet hoeven samen te vallen, en dat Weustenraad, eerst in Tongeren en later in Luik en Brussel, altijd met Limburgse vrienden verkeerde heeft en geregeld voor ontspanning en journalistieke zaken in (Nederlands) Limburg verbleef. Weustenraads tijdgenoten-biografen hebben zich overigens over een datering niet uitgelaten.

Het handschrift draagt alle kenmerken van onvoltooidheid. Bij strofe 250, midden in de beschrijving van een obscene scène in de pastoorswoning van Scherpenheuvel, en op een

ogenblik dat het einde van de bedevaart, die pas in de Sint-Martinuskerk te Wyck wordt ontbonden, nog lang niet in zicht is, breekt het gedicht af. Het handschrift is daarenboven geenszins persklaar: herhaaldelijk zijn door Weustenraad bij hernieuwde lezing nog verbeteringen aangebracht. Dat was bij hem heel gewoon: ook aan zijn Franstalige gedichten bleef hij vijlen en schaven, niet alleen vóór, maar ook ná hun publicatie. Verder is de kwaliteit van het schrift ongelijkmatig: naast goed leesbare passages zijn er die als het ware ontcijferd moeten worden. De veronderstelling dat hs. 296 (de autograaf) dan wel een incomplete kladversie zal zijn en dat er daarnaast een complete eindredactie bestaan heeft, moet evenwel van de hand worden gewezen. Daarvoor bestaan twee redenen. Vooreerst is er het feit dat geen van de oude *Percessie*-afschriften, voorzover ons bekend, meer strofen telt dan hs. 296. Bovendien kunnen we bij J. Chot, die voor zijn korte biografie Weustenraad uit 1887 kon beschikken over documenten en mondelinge mededelingen van Weustenraads broer Jean, lezen dat de *Percessie* tegen de 2000 verzen telt, een getal dat overeenstemt met het aantal verzen in de afschriften. De veronderstelling is dus gewettigd dat de autograaf onvoltooid was toen Weustenraad in 1849 plotseling stierf, nog daargelaten de vraag of hij er in zijn laatste jaren aan gewerkt heeft.

Bij nadere beschouwing van de autograaf dringt zich de vraag op of wellicht het schrift en het papiermerk tot een nadere datering kunnen leiden. Weustenraads handschrift vertoonde vóór 1828 schoolse trekken, maar had in 1832 zijn definitieve karakter gekregen, dat ook kenmerkend is voor de *Percessie*-autograaf. Het schrift brengt ons dus niet verder. Dat ligt anders met het papiermerk BATH: een preeg (vierkantje met afgeschuinde hoeken; 16 x 15 mm) met de naam BATH en een kroontje erboven, of eenzelfde preeg (15 x 15 mm) met boven de naam BATH een kroontje en eronder een lauwertak. Hoewel mij over dit negentiende-eeuwse papiermerk niets naders bekend is – het BATH-papier zal wel van Engelse origine zijn – heb ik kunnen vaststellen dat het in België en in Nederlands Limburg in de jaren 1840-1850 veel gebruikt werd. De oudste brieven met dit merk die ik in handen kreeg, dateren uit 1836, maar dan is de preeg soms onscherp en het papier nog niet mooi glad gekalanderd. Vanaf 1840 wordt het BATH-papier frequent gebruikt en is dan van optimale kwaliteit: egaal, dun en glad. In de brievenverzameling Weustenraad treffen we het regelmatig aan vanaf 1840. Het papiermerk leidt dus met vrij grote zekerheid tot een datering van de *Percessie* in de jaren 1840.

Maar ook de tekst van de *Percessie* zelf bevat gegevens die een datering mogelijk maken. Zo wordt in strofe 127 gezegd dat een gebeurtenis van 29 mei 1833 verleden tijd is, en in strofe 175 lezen we dat Membrede, die op 25 oktober 1831 stierf, niet meer tot de levenden behoort. Als we ervan uitgaan dat de vertellende ik-figuur Weustenraad zelf is, wijzen de strofen 57-58 (Weustenraad is een gehuwd persoon) en 120 (Weustenraad is geen advocaat) op een ontstaan na 1829, respectievelijk na 1831, terwijl Weustenraad in strofe 31 suggereert dat hij al op leeftijd is. Strofe 67 heeft betrekking op de buitensporigheden van het romantisch toneel rond 1835; strofe 123 past bij de groeiende tegenstelling tussen clergé en liberalen in België vanaf 1838; strofe 161 is gerelateerd aan Weustenraads rond 1845 herhaaldelijk geuite weerzin van het stadsleven. En dan zijn er de passages in zijn Franstalige poëzie die overeenkomst vertonen met fragmenten of zinsneden uit de *Percessie*. Hoewel van gelijktijdigheid geen sprake hoeft te zijn – ingrediënten voor het lofied op de lente in de strofen 209-219 vinden we al in de *Éclaircur* van 1 mei 1828 – wijzen die gelijksoortige passages uit

Et errem keend heet good te schrieuwen / De bekker liet heur mer neet los (...): dialectfragment (6,0 x 10,5 cm) op een los blaadje, waarop ook het concept voor een krantenbericht, zomer 1846. Autograaf. RHCL/GAM, hs. 295-varia.

Weustenraads Franse en Maastrichtse poëzie wel op de jaren waarin die gedachten en gevoelens bij hem leefden. Opvallend zijn daarbij de overeenkomsten tussen passages uit de *Percessie* en Franstalige gedichten die hij schreef in de jaren 1843-1847.

Wat extra licht op de tijd van ontstaan van de *Percessie* werpen de twee dialectfragmenten die wij aantreffen in de hs. 294-I en hs. 295-varia. Hs 294-I is een kladboekje. Het dialectfragment wordt daarin omringd door probeersels voor het gedicht *Le Haut-Fourneau*, dat in 1844 werd uitgegeven. Het dialectfragment in hs. 295-varia is geschreven op een los blaadje, in feite een afgescheurd, niet beschreven stuk van een brief aan Weustenraad als ‘auditeur militaire de la 3e Division Territoriale’. Boven het dialectfragment staat in minuscule schrift het klad van een krantenbericht, dat in de zomer van 1846 geschreven moet zijn.⁷ Inhoudelijk behandelt Weustenraad in beide dialectfragmenten hardhandige pogingen tot verkrachting. De veronderstelling dat ze een plaats zouden kunnen krijgen in het vervolg van de *Percessie*, ligt voor de hand. In ieder geval wordt door beide dialectfragmenten aangetoond dat Weustenraad zich in de jaren 1844-1846 onledig hield met het schrijven van dialectpoëzie.

Het geheel van overwegingen in aanmerking nemend, kom ik tot de slotsom dat de tekst van de *Percessie* in de jaren 1840 geleidelijk tot stand is gekomen. Weustenraads vroege dood in 1849 verhinderde dat het gedicht werd voltooid.

7 Het bericht zal wel bestemd zijn voor *La Tribune*, waarvan Weustenraad hoofdredacteur was. Het bevat de aankondiging van verkiezingen in het arrondissement Soignies op de 27e van de lopende maand om te voorzien in de opvolging van Auguste Joseph Duvivier (1772-1846), lid van de Kamer van afgevaardigden, die op 1 juli 1846 was overleden. Kandidaten waren de liberaal Charles Rouselle en de katholieke graaf Gustave Delannoy. Zie: BNB, deel 6, p. 392-393.

De autograaf van de 'Lèste Percessie' en het handschrift van de 'Relatie van de lèste Percessie': onderling verband en datering

De autograaf van de *Lèste Percessie* is gevoegd bij hs. 296.⁸ Hij is geschreven op twee gevouwen, in elkaar gelegde velletjes papier, die tezamen 8 pagina's van 19 x 12,3 cm uitmaken. Het papier is ongevergeerd, heeft geen water- of papiermerk, en is ongeveer van dezelfde kwaliteit als dat van de *Percessie*. De *Lèste Percessie* is opgezet als een groot dichtwerk, maar slechts vijf moeilijk leesbare strofen van het I. Deyl (Eerste Deel) zijn voltooid. De strofen tellen acht versregels, net zoals in de *Percessie*. Op de pagina's die na deze vijf strofen overbleven schreef Weustenraad enkel de beginregels van de volgende strofen, genummerd: 6, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 14bis (later ingevoegd), 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22. Deze typische manier van concipiëren, die hij ook bij zijn Franse gedichten toepaste, vertelt iets over Weustenraads werkwijze.

Hetzelfde deed hij op het kladblaadje (dun, glad, groenig papier met vaag papiermerk BATH) dat ten onrechte aan de autograaf van de *Percessie* is toegevoegd en door Blondin voorzien werd van het bladnummer B XXII. Op dit blaadje schreef Weustenraad een complete strofe met nummer 24, maar noteerde van strofe 25 slechts twee regels en van 23, 26 en 27 alleen de beginregel. De strofen sluiten aan op strofe 22 van de *Lèste Percessie*. Ik druk ze daar dan ook af.

In 1967 ontdekte Mathieu Spiertz bij de ordening van het Roermondse bisschoppelijk archief een handschrift met de titel *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel*. Vermoedelijk heeft het daarin deel uitgemaakt van de Collectie Jos. Habets.⁹ Het gedicht is geschreven in een zeer goed leesbaar handschrift (zeker niet van Weustenraad) op een dubbelgevouwen vel papier, waardoor vier pagina's van 32,5 x 20,8 cm ontstaan. Het papier is geveergeerd en draagt de watermerken: BM & C (blad 1) en Pro Patria met bijbehorend vignet. Bij het opbergen is het stuk tweemaal gevouwen, waarna het door een andere hand voorzien werd van het opschrift *Gedigt betr Scherpenheuvel*. Het telt 30 strofen van acht regels, niet genummerd, verspreid over pagina 1 (9,5 strofen in twee kolommen), pagina 2 (9,5 strofen in twee kolommen), pagina 3 (10 strofen in twee kolommen) en pagina 4 (links boven de laatste strofe; rechts boven het reeds genoemde opschrift). Een fotokopie van de *Relatie* werd als nr. 566 opgenomen in de handschriftencollectie van RHCL/GAM.

De *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel* is een verder uitgewerkte én voltooide versie van de *Lèste Percessie*. In hoofdstuk 9 toonde ik aan dat de *Relatie* geschreven moet zijn door een oudere persoon, die 'archaïsch' dialect gebruikte. Weustenraad schreef 'moderner' Maastrichts. Behalve de *Lèste Percessie* (een autograaf met slechts vijf uitgewerkte strofen) moet er dus een autograaf van het complete gedicht bestaan hebben, waarvan de *Relatie*, direct of indirect, is afgeschreven.

Weustenraad noemde de *Lèste Percessie* de percessie van 'verleie jaor' en dateerde het ge-

⁸ In de autograaf luidt de titel: *De leste Percessie*. Ik gebruik als titel: *Lèste Percessie*.

⁹ Het handschrift draagt de titel: *Relatie van de leste Processie van Scherpenheuvel*. Ik gebruik als titel: *Relatie van de Lèste Percessie*, of kortweg: *Relatie*. M. Spiertz vond het in: Bisschoppelijk Archief Roermond, Oud archief, Ongeordende stukken. Dit archief berust in-tussen in RHCL/RAL. Spiertz veronderstelde dat het stuk afkomstig was uit de Collectie Jos. Habets (M. Spiertz aan Lou Spronck, 19 juli 1967).

Relatie van de lêste Percessie van Scherpenheuvel

Wel Wat ein lakervinse trekhon
dat is men die de moete Weert
die Scheen Percessie te Verkegen
negen dat is ongepermetteert,
dai g... hep Wilt niet mie hebben
dat Vair man Scherpenheuvel geen
Percessies het en klosteregen
Wat Licht te dan Van onne Leen.

Noe Meert et Verdomt iers plaserig
Wat Waus et Verlege Saver brifante
Kraag et mer ons aum hierke gude
geen ei jaar gink et See Charmant,
dau Meert perops neet Saver gebeye
mair Wat ein grappe kragt te neet
ig kin iemant dai Van al het lachen
Zig Wie et Verreket bescheet.

Vair Wauwe koelick op te Sijer Weeg
of Dang dan kump en Windchen op
dat al de rinkelkes van de Kraus lay
Saver Meyen boren hals en hep,
die luy e Schilderhuiske binnen
en Speult dig benkelick op te poet
ein ander liggelt Wie ein kinkiske
en dans tau met heur prunike bloet.

De loessak dai de Wauwe moes Dragen
en et kumpus Veroreuke Wauwe
Zelt met te kerkhup in de moeder
Reg boren op ein duy Stormouwe
toen hoort te dai goddomme Speulen
en Was ten Drek auf met Sien Koel
en Wie benant et tink aug ruakte
her stank et in Sien bleekes does.

En hagel dat te Sot moes loupere
Wilt jau Verdomt te haatsen een
Woe dat te gyttelikke Zitte
en hilt te paerd al Mokend een,
de raayer gootvergiessig knaaken
de koetscheer toemals op te grond

en Piche Nies dai se oet doen Springen
kryk Schoup op Schoup onder Sien Wiert,

et Waus of Lakervinse Spektakel
dat deorde See ey goet harteert
enfen men hilt tog op met klappen
de boel dai arrangeert zig weer,
de hieren Slappen nau hun kontsen
mair Saren neet onie agter naue
te galopperen us oet te augen
en planten de percassie daue.

Dau hepe voor noe Wie de Stormme
met et Scheel Meyendorstke aum t hait
mair dai Verflooke Wind goddomme
dai hant et hiel machien Verbragt,
hey Waus gey kwestie mie Van beye
See Wai de mond mair ope deig
of onentie maakte Van te beukeren
pouf Waus ten auffsom aug ewieg.

Vair meynide Wausette te Verder
Vair Soope Wel ins talle See
mair de kans tog attie neet Soope
al knaawste aug al e Stuk te bey,
en daan et Smaakde neet Van t haitte
Vair haawde dat neet See Verbragt
Vair meynide aug dat op eus reyske
et groette leyd al Waus Verbragt.

Verdomt dau geyt et aum et hagelen
en allemant al ew gek
Velle Vair begene op eus knien
pront in het middel van den erek,
dat Waus mer hater prul goddomme
den hagel dai heet tog nee.

en Saveren S Wauwen Vair te haitfelt
met See gey nutten in euse hep.

Dau veelen us oet alle Straaten
yn benide Vlogels op et hait
dai us Verrekte dat et Sahan Waus
en lachten us tau ferrem oet.

Relatie van de lêste Percessie van Scherpenheuvel, pagina 1 (32,5 x 20,8 cm) waarop 9/10 strofen (76 versre-
gels). RHCL/GAM, hs. 566 (kopie van het origineel dat zich waarschijnlijk bevindt in: RHCL/RAL, Archiefbisdom
Roermond, ongeordende stukken).

dicht dus in 1831. Maar het groenige kladblaadje met papiermerk BATH (B XXII) lijkt me jonger. Ik concludeer daarom dat Weustenraad het gedicht in 1831 concipieerde, maar er in de jaren dertig nog aan gewerkt heeft.

De afschriften van de 'Percessie', de Druk van 1931, en hun relatie tot de autograaf

Van de *Percessie van Scherpenheuvel* zijn in de loop der jaren heel wat afschriften gemaakt. In gedrukte vorm was het gedicht (tot 1931) niet voorhanden, en de moeite van het afschrijven werd in het tijdperk van de Victoriaanse moraal beloond door het verboden genot van de anticlericale en erotische passages. De volgende afschriften ben ik op het spoor gekomen:

Afschrift F. Het draagt de titel *Percessie van Mastreeg nao Scherpenheuvel door Th. W.....* en is van de hand van G.D.L. (Désiré) Franquinet (1826-1900), die ook om zijn *Mastreechter Veerskes* bekendheid genoot. Ik mocht het raadplegen in Roermond ten huize van Franquinets kleinzoon, de jurist en luchtvaartpropagandist Mr. Edmond Franquinet (1896-1974). Waar dit afschrift zich op dit ogenblik bevindt is mij niet bekend. Het werd opgetekend in een sterk door vocht aangetast cahier met zwart-linnen omslag, formaat 22 x 14,5 cm, dat (nog) 56 bladen telt. De bladen zijn alleen aan de recto-zijde beschreven. Op de blanco pagina's tegenover de strofen 1, 2 en 17 schreef Franquinet een tweede lezing. Aangezien het blad met de strofen 81-83 was verdwenen, werden die door Edmond Franquinet bijgeschreven. Voor de strofen 157-168 is wel plaats ingeruimd, maar ze werden niet afgeschreven. Bij strofe 172 was het cahier vol; een tweede met de strofen 173 en volgende bestaat niet of niet meer. Naar het oordeel van Edmond Franquinet, die de nagelaten papieren van zijn grootvader beheerde, moet het geschreven zijn omstreeks 1875.

Afschrift N. Dit afschrift is vervaardigd door J.M. Nuyts, die van 1898 tot 1916 stadsarchivaris was, en berust als hs. 297 in RHCL/GAM. Het betreft een cahier van 21 x 13 cm, dat 60 bladen telt, waarvan 92 pagina's zijn beschreven met 245 strofen. De laatste strofe van de autograaf werd later, getypt op een stukje papier, als strofe 246 (mijn nummering: 250) bijgeplakt. Het afschrift is in een mooie cursief geschreven en zal dateren uit de tijd dat Nuyts de autograaf van de *Percessie* nog niet kende, dus waarschijnlijk van vóór 1898.

Afschrift K. Dit is een gehectografeerd afschrift, waarvan dus meer exemplaren bestaan moeten hebben. De hectografie draagt de titel *De Percessie van Scherpenheuvel* en is door een onbekende geschreven in een mooi en duidelijk, lopend schrift. Het afschrift bestaat uit vijf katernjes van respectievelijk 20, driemaal 24, en 20 niet-genummerde pagina's van 21 x 13,5 cm en is in rood saffiaanleer gebonden met omslag- en rugversiering in goud. Het formaat van de band is 21,5 x 14 cm. Op de voorzijde ervan staat in gouden letters: SOUVENIR. De *Percessie* telt in dit afschrift 245 strofen en wordt voorafgegaan door een 'Notice sur Weustenraad' van 19 pagina's ('Extrait de l'ouvrage « Sciences mathématiques et physiques au commencement du XIX siècle » par Ad. Quetelet, Bruxelles 1867.').¹⁰ Het bandje is afkomstig uit de nalatenschap van de Maastrichtse dichter Laurent Polis (1845-1915). Over diens signatuur stempelde een latere bezitter zijn naam met groene inkt: M. Boumans. Omstreeks 1960 was het in bezit van de Limburgse schrijver en antiquaar Mathias Kemp. Naar zijn mening was het afschrift vóór 1890 gebonden, zo deelde hij mij mee. Ruim 30 jaar later, circa 1990, kocht de Maastrichtse jurist en oud-patissier Theo Coenegracht het op een veiling bij Gothier in Luik. Op de plaats van de vroegere eigenaren – weggekrast, maar niet ge-

heel verdwenen – prijkt nu de naam van ‘Th. Coenegracht, Wijk-Maastricht’.

Een afschrift van K, dat op pagina 3 met potlood gesigneerd was ‘F. Vos’, was in bezit van de Maastrichtse historicus-journalist Charles Thewissen (1905-1973). Het werd in een mij onbekend handschrift (misschien dat van F. Vos?) geschreven in een cahier met zwart-linnen omslag, bestaande uit vier katerntjes van 28 pagina’s elk, formaat 22 x 15 cm. Een zes-tal onbeschreven bladen van het laatste katern werden uitgescheurd. De *Percessie* telt in dit afschrift 245 strofen; de eraan voorafgaande Notice beslaat 19 pagina’s.

Een verkleinde uitgave van afschrift K – hetzelfde handschrift, dezelfde band en goud-opdrukken – was in bezit van Fernand Weustenraad te Brussel. Waar het na diens overlijden is beland, is mij niet bekend. Dit afschrift (15,5 x 10,5 cm) bestaat uit zeven katerntjes: zes van 24 pagina’s en één van 12 pagina’s. Fernand Weustenraad kreeg het van de weduwe van Alphonse Banning, broer van de Belgische staatsman Emile Banning en zoon van Weustenraads zuster Marguërite. Het is aannemelijk dat het voordien in bezit was van Emile Banning. In dit afschrift telt de *Percessie* 245 strofen; de eraan voorafgaande Notice beslaat 13 pagina’s.

Afschrift J. De *Percessie van Scherpenheuvel* in een onbekend handschrift, vroeger in bezit van de Maastrichtse schilder Han Jelinger. Dit afschrift is een gekartonneerd cahier van 20,5 x 17 cm, waarvan de omslag aan de voorzijde is afgescheurd en dat uit twee katernen van 40 pagina’s bestaat, met schutbladen. Het telt 158 genummerde strofen. Vóór de strofen 27-28 werden de strofen 24 en 26, geschreven op een rose blaadje, toegevoegd, terwijl onder strofe 25 werd aangetekend: ‘Hy zien twee couplette weggelaote. A. Lousberg.’ Daardoor wordt de volgorde van de strofen (volgens mijn nummering): 23, 25, 24, 26, 27, 28. Een tweede cahier met de strofen 165 en volgende is verdwenen of heeft nooit bestaan. Het afschrift werd in een mooi en duidelijk, lopend handschrift geschreven, naar cahier en schrift te oordelen: omstreeks 1900.

Afschrift Ny. Dit afschrift bevindt zich in een perkamenten bandje, formaat 18,2 x 11,6 cm, met bollende rug, waarop in zwarte inkt het teken: §. De titel op de omslag luidt: *De Processie van Scherpenheuvel. Th. Weustenraeth*, onderaan staat: *Ex libris Ch. Nypels*. Er zijn twee schutbladen, zowel vóór als achter. Het afschrift, papierformaat 17,5 x 11,2 cm, is geschreven op dik, geveergeerd Van Gelder-papier en bestaat uit twee katernen van vijf dubbelgevouwen velletjes (met de strofen 1-40) en acht katernen van drie dubbelgevouwen velletjes (met de strofen 41 en volgende). De strofen 154-172 (mijn nummering) zijn niet overgenomen: de lezer wordt via een potloodaantekening verwezen naar C. Breuls’ *Vademecum* uit 1914, waarin ze onder de titel ‘t Geld zijn afgedrukt. Het afschrift zal omstreeks 1920 vervaardigd zijn. In totaal telt het 68 bladen waarvan alleen de laatste vier niet beschreven zijn.

Na het overlijden van meester-drukker Charles Nypels, of eerder al, kreeg Charles Gemmeke, hoofd van de lagere school Wyckerveld, het afschrift in bezit.¹¹ Deze schonk het ‘uit vriendschap en uit dankbaarheid’ met de aantekening ‘I’ll never forget Santa Claus ’52’ aan Pierre Stijns, van beroep bankbeambte in Eijsden. Na diens dood in 1972 is het perkamenten bandje eigendom geworden van zijn dochter, mevrouw Mieke Stijns.

In tegenstelling tot de afschriften N, K en het (nog volgende) afschrift Schols – de af-

¹⁰ Ad. Quetelet, *Sciences mathématiques et physiques chez les Belges au commencement du XIXe siècle*, Bruxelles 1866, p. 510-524: ‘Jean-Théodore-Hubert Weustenraad.’ Dit is een herdruk van: Quetelet 1850.

¹¹ Charles Gemmeke hoorde tot ‘de bende van de Suisse’. Hij was een goede vriend van Charles Eyck, voor wie hij in de jaren 1920 ook in materiële zin veel betekend heeft. Zie: Jos Pouls e.a., *Charles Eyck 1897-1983*. Kunstenaar tussen vernieuwing en traditie, Stichting Historische Reeks, Limburg Reeks 4, Maastricht 1997, p. 60, 87, 89, 92, 164, 166.

schriften F en J zijn incompleet – telt afschrift Ny niet 245 strofen, maar 10 strofen meer, nog gevolgd door een vierregelige slotstrofe, in totaal 84 versregels. We danken deze in ieder geval niet aan Weustenraad, al was het maar vanwege hun gebrekkige vorm. De auteur van de 84 apocriefe regels heeft aan de *Percessie* alleen maar een slot willen breien. Hij voegde aan de bronstige scène in de pastorie van Scherpenheuvel nog twee strofen toe en liet de processie daarna achter vaandeldrager Jannes Spee (een nieuwe naam!) hals over kop via Hasselt (geen woord meer over het logies) terugtrekken naar Wyck, waar Meynderske ter afsluiting een opnieuw mislukt sermoen houdt.

Andere afschriften. Bij mevrouw Mary Schols te Maastricht mocht ik in 1960 een afschrift raadplegen dat als titel had *De percessie van Scherpenheuvel door Weustenraad*. Het staat in een vrij dik, gebonden cahier met linnen rug en hoeken, formaat 21 x 17 cm. Wie het vervaardigde, is niet bekend. Het afschrift telt 245 strofen, waarmee het cahier voor iets meer dan de helft gevuld wordt. Evenals afschrift J lijkt het omstreeks 1900 geschreven.

Op het RHCL/GAM berust als hs. 329 een afschrift van de *Percessie*, opgetekend in een kantoorblok, formaat 28,5 x 22,5 cm, dat nog 49 bladen telt en waar evenzoveel groene doordrukvelen zijn uitgescheurd. Elk blad is aan één zijde beschreven met zes strofen. De afschrijver is niet bekend. Het omslagblad draagt de handtekening van Jules Marie Ignace Schaepekens van Riepst (1875-1946), die in de periode 1934-1946 voorzitter was van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). Het afschrift is einde 1946, begin 1947 in bezit gekomen van het Maastrichtse stadsarchief. Het is overigens van gering belang, omdat het een afschrift is van de Druk uit 1931. De op pagina 120 van de Druk voorkomende aantekeningen en de opmerkingen over in de *Percessie* voorkomende personen zijn weggelaten. Met potlood werden in een ander handschrift op blad 49 nog enkele biografische gegevens toegevoegd, die de Druk niet heeft.

Bij mijn onderzoek omstreeks 1960 werd mij het bestaan bekend van nog andere afschriften. Zo bezat mevrouw A.N.W.V. Nierstrasz-Dolk in Den Haag een cahier met 141 strofen van de *Percessie*; – een tweede cahier, waarin het vervolg moest staan, was verdwenen. Ook Harie Loontjens (1902-1986) te Heerlen was eigenaar van een afschrift. Fernand Weustenraad, Brussel, bezat, behalve het hierboven bij afschrift K genoemde, een tweede afschrift dat hij schonk aan zijn broer. Jo Nypels, broer van meester-drukker Charles Nypels, deelde mij mee dat hij zijn afschrift (in het handschrift van C. Breuls) uitgeleend had aan de bezorgers van de Druk en dat hij het nooit meer had teruggezien. Niet anders verging het Frits Lousberg te Schiedam, die zelfs twee afschriften zou hebben bezeten. Fernand Séverin merkte op dat er omstreeks 1910 nog enkele afschriften bij vrienden en verwanten van de familie Weustenraad bestonden, waarvan er één was gebonden in marokkaans leer.¹² Jean Philippens te Maastricht deelde mij mee dat hij, samen met Fernand Séverin, dit exemplaar gezien had bij de familie Hunstinx-Weustenraad in de Bredestraat te Maastricht. Van mevrouw Imkamp-Hustinx te Roermond, dochter van mevrouw Hustinx-Weustenraad, vernam ik echter dat haar moeder dit afschrift niet meer in bezit had.

Uit een vergelijking van de afschriften F, N, K, J, Ny met de autograaf blijkt dat ze samen enkele opvallende afwijkingen van de autograaf vertonen:

- de strofen 24-25 vinden we er als 25-24;

¹² Séverin 1914, p. 18.

- als strofe 123 vinden we er strofe W 25 uit de autograaf, terwijl die door Weustenraad is doorgehaald;
- de strofen 123-126, 153 en 250 ontbreken;
- in de strofen 1-164, die in alle bovengenoemde vijf afschriften voorkomen, hebben deze gezamenlijk 28 maal een van de autograaf afwijkende lezing; een aantal dat in het vervolg aanmerkelijk zou zijn gegroeid. Immers de afschriften N en K hebben in de strofen 173-249 nog eens 26 maal een gezamenlijke, van de autograaf afwijkende lezing, terwijl dat in de strofen 1-164 33 maal het geval was.

Als we op grond van deze gegevens de vijf afschriften tot eenzelfde handschriftenfamilie mogen rekenen, moet daar onmiddellijk aan worden toegevoegd dat tussen de afschriften onderling ook weer de nodige verschillen bestaan. Het dichtst bij de autograaf staat afschrift K, dat in de strofen 1-164 toch nog altijd 68 maal van de autograaf afwijkt. Afschrift F wijkt 100 maal af, de andere ongeveer 85 maal. De afschriften F, N, Ny gedragen zich bij die afwijkingen vaak gelijk: bijvoorbeeld in de strofen 7 (*printsjes*), 12 (*alzo*), 13 (*En verdomp sjoen*), 14 (*neuzele*), 18 (*zup*), 19 (*m'ne stoel*), 29 (*poste*). Hieruit zou kunnen worden opgemaakt dat deze afschriften blijkbaar teruggaan op een andere autograaf dan de autograaf die berust op RHCL/GAM hs. 296. Die veronderstelling wordt versterkt door de hierboven genoemde gezamenlijke afwijkingen van de afschriften ten opzichte van de autograaf, in het bijzonder die met betrekking tot strofe 123.

De conclusie dat de vijf afschriften inderdaad teruggaan op een vroegere autograaf, wordt onontkoombaar als we afwijkingen onder ogen zien als de volgende:

- strofe 122: de autograaf had eerst *besteelen*, dat werd doorgehaald en vervangen door *plunderen*. De afschriften hebben allemaal de eerste versie: *beste*le.
- strofe 170: de autograaf had eerst *Da's meugelik*, dat werd doorgehaald en vervangen door *Wee wet tat aaug*. De afschriften hebben de eerste versie: *Da's meugelik*.
- strofe 190: de autograaf heeft *bepunen*, dat door *lekken* werd heen geschreven. De afschriften hebben de eerste versie: *lekke*.
- strofe 245: de autograaf heeft *op* (*zin linker bats*), dat door *aaun* werd heen geschreven. De afschriften hebben de eerste versie: *aon* (*z'n linkerbats*).

De eindconclusie luidt dat de vijf door mij nader bestudeerde afschriften van de *Percessie* teruggaan op een eerdere versie van de autograaf, mogelijk zelfs op meer dan een. Het betekent ook dat de geschiedenis van het afschrijven al tijdens het leven van Weustenraad zal zijn begonnen.

De Druk. Over de uitgave van de *Percessie* in 1931 is in hoofdstuk 8 al uitvoerig gesproken. Hier wil ik nog wijzen op het verband tussen het afschrift Ny, waaraan als afsluiting 84 apocriefe versregels (10% strofen) zijn toegevoegd, en de Druk, waarin met 312 versregels (39 strofen) aan de bedevaart een eind wordt gebreid. Dat verband bestaat niet alleen in de persoon van vaandeldrager Jannes Spee – die niet in de *Percessie*, noch in de *Leste Percessie*, noch in de *Relatie* voorkomt, maar wel in het apocriefe gedeelte van het afschrift Ny en de Druk –, maar ook en vooral uit het feit, dat 68 van de 84 apocriefe regels van het handschrift Ny door de bezorgers van de Druk in hún uitbreiding zijn overgenomen.¹³ Deze anonymi hebben dus bij de vervaardiging van de apocriefe 39 strofen een bijna uitputtend gebruik gemaakt van het apocriefe slot van het afschrift Ny. Aangezien Charles Nypels, die nauw bij de uitgave betrokken is geweest, eigenaar van het afschrift was, is dat ook heel plausibel. Naast de fi-

guur van Jannes Spee, overgenomen uit het afschrift Ny, toverden de schrijvers van de 312 apocriefe versregels van de Druk uit eigen koker nog twee contemporaine figuren te voorschijn: broedermeester Olislagers en kapelaan Gudi. De schrijver van de apocriefe regels moet dus enige kennis hebben gehad van het kerkelijk leven van Wyck in de eerste helft van de negentiende eeuw of tenminste door zo iemand gesouffleerd zijn.¹⁴

De bezorgers van de Druk hebben wel de autograaf in handen gehad, maar ze gingen bij het gebruik daarvan haastig en slordig te werk. Bij het vervaardigen van hun afschrift ten behoeve van de Druk namen zij kritiekloos de strofenummering over die door Blondin in september 1928 naar het afschrift Nuyts in de autograaf was aangebracht en die overeenkwam met de strofenummering van het afschrift Ny, dat hun ook ter beschikking stond. De strofen 153 en 250, die in de afschriften ontbreken, werden niet in de doorlopende nummering betrokken, maar kregen respectievelijk het nummer 149bis (conform de nummering van Blondin) en de quasi-wetenschappelijke aanduiding 'in handschrift 138'. Van een werkelijke bestudering van de autograaf is geen sprake geweest: foutieve lezingen zijn er bij de vleet, bij de herspelling ontstonden afwijkingen van het metrum die de regelmaat verstoren, en de tekst van de voorhanden afschriften, in het bijzonder van afschrift Ny,¹⁵ prevaleerde meermalen boven de zoveel betere versie van de autograaf. Maar ook van de inhoud van Weustenraads vertelling gaven de auteurs van het apocriefe gedeelte zich onvoldoende rekenschap. Al na tien regels lieten ze de huishoudster van de pastoor van Scherpenheuvel vertellen dat haar zulk priesterlijk wangedrag nog nooit was overkomen 'op twee en twintig jaar dat iech heij uuch en eure köster deen'. De suggestie van een huishoudster op leeftijd is bezijden de waarheid: Weustenraad tekende haar in de strofen 221 en 248 als 'n alderleefste pupke', 'onnuzel wie strak alle meidskes en toch bekans al opgelierd'.

Verantwoording van de teksteditie

Deze editie van hs. 296 van RHCL/GAM, de autograaf van *De Percessie van Scherpenheuvel*, biedt een zo nauwkeurig mogelijke weergave van het handschrift. Omdat de betreffende schaarsheid van de interpunctie de lezing nauwelijks bemoeilijkt, heb ik ze slechts op een enkele plaats bijgewerkt. Voor het gemak en het genot van het lezen heb ik in de transcriptie aanhalingstekens aangebracht bij de dialogen. Het hoofdlettergebruik is genormaliseerd. Aan het begin van een versregel heb ik steeds een hoofdletter geplaatst, ook in de wei-

¹³ Ny strofen 246-247 vinden we ook in de Druk als strofen 246-247. De strofen 248-277 van de Druk zijn 'origineel', afgezien van strofe 250, regels 1-4, die we bij Ny vinden als strofe 250, regels 5-8. Strofe 278, regels 1-4, van de Druk zijn oorspronkelijk, maar de regels 5-8 vinden we bij Ny als strofe 250, regels 1-4. Daarna trekken het afschrift Ny en de Druk weer samen op: Ny strofe 251 t/m het vierregelige slot vinden we in de Druk als de strofe 279 t/m strofe 284, regels 1-4. De Druk voltooit strofe 284 daarna nog met vier erbarmelijke, eigen versregels: *Huur lezers en lezeresse / Wat ten diechter uuch heij nog zeet: / Es geer nog soms beter kont diechte / Dat zal em plezer doen. – Heer neet.*

¹⁴ Jannes Spee: Op 20 juli 1849 overleed leidekker Jan Spee, 64 jaar oud, woonachtig in de Pastoorstraat 11 (huidige nummering) te Wyck. Enkele dagen later, op 26 juli 1840, overleed een naamgenoot en collega: Jan Spee, leidekker, 42 jaar oud, woonachtig in de Oeverstraat te Wyck (huisnummer niet vermeld).

Olislagers: Broedermeester Petrus Dominicus Olislagers overleed op 6 november 1843 op 52-jarige leeftijd. Hij was broodbakker van beroep en woonde in de Wolfstraat 11 (huidige nummering) te Maastricht. Zie: RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 1822, 1841, 1842, 1844.

Gudi: Kapelaan Gudi komt ook voor in de *Relatie van de 18ste Percessie*, strofe 2. Zie de aantekening aldaar.

¹⁵ De Druk volgde het afschrift Ny, daarbij afwijkend van de autograaf, in de strofen 22 (ontvange), 26 (ouch nog wel), 33 (wie dat God), 35 (et meitske), 47 (De keel), 64 (hierlikke), 82 (weurde), 113 (Noe dat), etc.

nige gevallen waarin Weustenraad dit verzuimde. In de tekst zelf bleven de kwistig rondgestrooide kapitalen slechts bewaard als daarvoor een goede reden bestond. Evidente schrijffouten werden verbeterd, maar steeds met verantwoording in het editoriale deel van de commentaar, per strofe aangeduid met E. Daar worden ook alle verbeteringen, toevoegingen of doorhalingen beschreven, die Weustenraad in het handschrift heeft aangebracht. Het aantal daarbij gebruikte diacritische tekens heb ik tot drie beperkt.¹⁶

Bij de taalkundige commentaar, per strofe aangeduid met T, wordt aandacht besteed aan de lexicale en morfologische verschillen tussen het Maastrichts van Weustenraad en het huidige dialect, maar deze zijn zeker niet uitputtend beschreven. Sprekers van het Maastrichts dialect kunnen ze overigens zonder moeite uit de tekst zelf distilleren. Wel heb ik de fonologische en syntactische verschillen zo goed mogelijk aangeduid. Woordverklaringen worden gegeven als ik, enigszins arbitrair, van mening ben dat niet-Maastrichtenaren daaraan behoefte hebben of als woorden in het vocabulaire van de Maastrichtenaren anno 2009 niet of minder bekend zijn. Voor resterende vragen bieden de *Diksjenaer van 't Mestreechs* van Endepols en *De Nuië Mestreechsen Dictionair* van Brounts e.a. soelaas.

Bij de onderdelen E en T van de commentaar wordt geregeld geattendeerd op plaatsen waarin de afschriften opvallend afwijken van de autograaf. Naar volledigheid is hierbij overigens niet gestreefd. De spelling van de aangehaalde afschriftvarianten is geüniformeerd volgens de nu geldende regels.

De historische commentaar, aangeduid met H, heeft betrekking op in de autograaf genoemde personen, gebeurtenissen, straat- en huisnamen etc. Ook wordt daarin gewezen op verwante passages in Weustenraads Franse gedichten. Nu en dan wordt verwezen naar teksten die bepaalde dichtregels van Weustenraad verhelderen. Bij de historische commentaar ben ik ruimhartig geweest. Mijn doel was niet het betrachten van spaarzaamheid, maar veeleer, om met Kees Fens te spreken, ‘de maximaal mogelijke reconstructie van de context’. Alles wat voor de hedendaagse lezer bijdraagt tot beter begrip van inhoud en achtergrond van de *Percessie* acht ik het vermelden waard.¹⁷

Aan deze editie van de *Percessie* is geen literaire analyse toegevoegd. Aan thema's, motieven, structuuraspecten en compositie is geen speciale aandacht besteed. Zo zijn er literair-theoretische redenen om onderscheid te maken tussen de vertellende ik-figuur en de persoon van de auteur, maar dit onderscheid is hier niet gemaakt, ook al om de tekstinterne mogelijkheden tot datering van de autograaf optimaal te benutten.

Aansluitend aan de *Percessie* worden op dezelfde wijze geëditeerd: *De lêste Percessie* (hetzelfde hs.-nummer als de *Percessie*), de *Relatie van de lêste Percessie* van Scherpenheuvel (hs. 566) en de twee fragmenten Maastrichts uit de hss. 294-I en 295-d.¹⁸

Parallel aan de autograaf worden Weustenraads teksten opnieuw afgedrukt, ditmaal gehuld in het kleeft van de anno 2009 geldende officiële spelling van het Maastrichts. Bij de herspelling is dus niet geraakt aan de klank, noch aan de woorden of woordvormen. Wie de

¹⁶ Mathijssen 1995, p. 245-267 (passim), 294 (diacritische tekens).

¹⁷ Mathijssen 1995, p. 339-348. Marita Mathijssen heeft waardering voor de opvatting van Kees Fens, maar huldigt zelf ‘de regel van de spaarzaamheid’.

¹⁸ De 39 apocriefe strofen van de Druk zijn niet in de editie opgenomen. Ze hebben met het werk van Weustenraad niets van doen. Wie niettemin geïnteresseerd is, verwijs ik naar de Druk van 1931 of de uitgave van Hans Derks uit 1964.

herspelde tekst hardop leest, hoort het Maastrichts van Weustenraad. Vragen of problemen die bij de herspelling rezen, heb ik besproken onder T, de taalkundige commentaar. Daaronder ook – zie de aantekening bij strofe 1 – de verantwoording voor het generaal handhaven van de spelling ‘Scherpenheuvel’, waarvan de uitspraak in het Maastrichts ‘Sjerpenheuvel’ of ‘Sjerrepenheuvel’ luidt.

De commentaar bevindt zich op de linkerpagina’s, tegenover de tekst van de autograaf en de herspelde tekst.

OPMERKINGEN BIJ DE COMMENTAAR

In de commentaar wordt de moderne spelling van het Maastrichts gebruikt, tenzij geciteerd wordt uit de autograaf of een Maastrichts woordenboek.

E Editoriale aantekeningen

Gebruikte tekens:

<-a> in de autograaf is een tekstdeel verwijderd.

<a>>b> in de autograaf is een tekstdeel vervangen (bijv. door over iets heen te schrijven of door doorhaling en toevoeging).

<+a> in de autograaf is een tekstdeel toegevoegd (bijv. interlineair of terzijde).

T Taalkundige aantekeningen

Gebruikte afkortingen:

Dorren Dorren 1928

Druk Persessie 1931

du. Duits

End. Endepols 1955 (b)

F Afschrift G.D. Franquinet

fr. Frans

Franq. Franquinet 1852

J Afschrift Han Jelinger

K Afschrift Mathias Kemp

ma. Maastrichts

N Afschrift J.M. Nuijts

nl. Nederlands

Nuie Nuie 2004

Ny Afschrift Charles Nypels

W. Weustenraad

WNT Woordenboek der Nederlandsche Taal, 1864-2001

H Historische en topografische aantekeningen

Bij de vermelde huizen wordt zo mogelijk de huidige (vanaf 1888 geldende) nummering gebruikt.

De ‘Percessie van Scherpenheuvel’, de ‘Lèste Percessie’, de ‘Relatie van de lèste Percessie’ en dialectfragmenten: tekst en commentaar

De Percessie van Scherpenheuvel

COMMENTAAR

1

E *gelóf* (autograaf): Het accent aigu is bedoeld als klemtoonteken. In de Maastrichtse dialectteksten van vóór 1850 wordt vrijwel nooit gebruik gemaakt van diacritische tekens bij de spelling van klanken (ö, ó, äö, è).

zin (autograaf): In het handschrift zijn i en e moeilijk van elkaar te onderscheiden omdat W. geen puntjes op de i pleegt te zetten. Vooral waar, zoals hier, door een van deze lettertekens de sjwa wordt aangeduid, moest een keuze worden gemaakt, die in enkele gevallen willekeurig was. De aanduiding van de sjwa met een i is bij W. frequent; zie bijvoorbeeld strofe 178: min (lees: men), In (lees: 'N), min (lees: m'n), tin (lees: d'n).

eindlik (autograaf): Zoals gezegd geeft W. de sjwa vaak weer met i, maar bij de herspelling handhaaf ik die i bij de achtervoegsels -ig en -lik, omdat ik van mening ben dat de i in deze woorden duidelijk gehoord werd. Voorbeelden uit de strofen 1-10: geistelikke, ordent'lik, labendig, opelijvig, daad'lik, koddig, deftig, biestig, wererecht, eind'lik. Voor een duidelijke sjwa gebruik ik bij de herspelling de e of het zgn. weglatingsteken '. Voorbeelden uit de strofen 1-10: z'n (tweemaal), volle, 'n (driemaal), bezörreg, D'n, 'ne, Teminste, m'n. De Nuie gebruikt steeds de e. Aarts 2001, p. 70, laat voor de spelling van de sjwa de i (naast de e) toe in woorden die uitgaan op nl. -ig en -lijk.

Met (autograaf), spreek uit: Mèt. W. gebruikt de letter e ook voor het weergeven van de è, die klinkt als in fr. elle, telle, terre. Partouns, die in 1807 zorgde voor de vertaling van de parabel van de Verloren Zoon in het ma., gebruikte voor deze klank een e met accent grave (è), terwijl Franq. (1852) koos voor de e met accent aigu (é). In de afgelopen eeuw is de spelling met è ingeburgerd. Bij de herspelling ga ik met het gebruik van de è niet verder dan Franq., hetgeen inhoudt dat diverse woorden een e of een i hebben, waar nu è gezegd wordt. Lees verder de aantekening bij strofe 10 (wit) en strofe 12 (wil). Zie: Franq. 1852, p. 6, 8; Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 200.

snippel(-veuntsches) (autograaf): < kerrik >> snippel >.

een (autograaf): de gerekte i in het voorzetsel in klinkt als ee en wordt door W. ook als ee geschreven. Zie bijvoorbeeld ook de strofen 3, 6, 7 (tweemaal), 38, 45 (driemaal) en het rijm een/gezen in de strofen 148, 190, 200.

T *gelaof*: voltooid deelwoord van *laove*, nl. *loven*. *Laove* is volgens End. in het ma. ongebruikelijk.

snippelväänsjes: driehoekige papieren bedevaartvaantjes. Zie: J. Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, tweede herziene druk, Zutphen 1930 (reprint, Arnhem 1977), deel 2, 305; Dieter Pesch, *Wallfahrtsfäńchen. Religiöse Druckgrafik*, Köln 1983; Jos Philippen, *350 jaar bedevaartvaantjes van Scherpenheuvel*, 1987.

Van Scherpenheuvel en van Diest: Hoewel deze plaatsnamen in Maastricht werden en worden uitgesproken als ‘Scherpenheuvel’ en ‘Diest’, handhaaf ik de spelling die Weustenraad gebruikte en die overeenkomt met de officiële spelling van deze plaatsnamen. Het voordeel daarvan is dat ik mij met de spelling van deze plaatsnamen niet telkens moet voegen naar de omstandigheden (spelling Weustenraad, herspelling van de autograaf, officiële spelling, spelling in hedendaags ma.). Zodoende voorkom ik een verwarrende variatie.

wie dat: Het voegwoord *dat*, ook in samenstellingen als *umdat*, *naodat*, is in de eerste helft van de twintigste eeuw vervangen door *tot*; zie bijvoorbeeld strofe 5 (nu: *umtot*), strofe 6 (nu: *wie tot, tot*), strofe 12, regel 7 (nu: *tot*), strofe 17 (nu: *wie tot*), strofe 20 (nu: *tot*).

H *Dao kump 't vollek us al tege / (...) / Dao hōb d'r ouch de geistelikke / Van Scherpenheuvel en van Diest*: Bij aankomst in Scherpenheuvel werden de bedevaartgangers in korte processie plechtig en onder muzikale begeleiding ingehaald. Zie: Margry 2000, p. 126.

DE PERCESSIE VAN SCHERPENHEUVEL

AUTOGRAAF

De Percessie van Scherpenheuvel

I, 1.
(W p.1)

God zy gelóf en al zin Helgen!
Hey zien ver eindlik aaungeland;
Daau kumt et vollik us al tegen
Met snippel-veuntsches een de hand!
Daau heub der aaug te geistelikken
Van Scherpenheuvel en van Diest!
Huurt wie dat z'us al zingenteeren
Verwellekommen op hun fiest!

HERSPELLING

De Percessie van Scherpenheuvel

God zij gelaof en al z'n hël'ge!
Hei zien v'r eind'lik aongeland.
Dao kump 't vollek us al tege
Mèt snippelväänsjes in de hand.
Dao höb d'r ouch de geistelikke
Van Scherpenheuvel en van Diest.
Huurt wie dat z'us al zingentere
Verwellekomme op hun fies.

Theodoor Weustenraad.
Ets (11,9 x 7,8 cm) van
de hand van Gustave
Biot, bedoeld als voorstu-
die voor de gravure afge-
beeld op pagina 5. KB
Brussel, Prentenkabinet.

E *aauwen* (autograaf): *herspelling: auwen*. De klinker houdt het midden tussen *a*, *aa*, *ao*. Bij Partouns (1807) overheerste het element *a*, bij Franq. (1852) is het element *aa* meer uitgesproken. Tegen 1900 differentieerde de klinker in *auwe/auwd* tot *a* (*auwe*, nl. oude) en *aa* (*ajd*, nl. oud). Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 183, 198; Franq. 1852, p. 10.

zuls (autograaf): zie de aantekening bij strofe 26.

Mastreeg (autograaf): De *a* is nog niet afgezwakt tot de toonloze *e* (sjwa) zoals in het hedendaagse *ma.*: *Mestreech*.

T *kahute*: optrekjes. Zie End., lemma 'kajuit'. De autograaf heeft *kahuuten*.

Pront: net, net als, prompt. Ook in de strofen 78, 86, 101, 125, 168, 170, 236, 247, *Relatie van de lèste Percessie* strofe 9.

H *Bemelmans, Coenegracht*: Diverse leden van de veeltakkige families Bemelmans en Coenegracht behoorden tot de *nouveaux riches* van de Franse tijd. Hun boegbeeld Christiaan Coenegracht (1755-1818), getrouwd met een meisje Bemelmans, was van 1808 tot 1815 burgemeester van Maastricht. Zijn oudere broer Thomas Alexander Coenegracht (1753-1810) was gehuwd met een meisje Kerens, dochter uit een oude Maastrichtse magistraatsfamilie (zie strofe 181). Hier in strofe 2 hebben we te doen met twee Maastrichtse brouwers, die ook in de *Éclaircur* van 18 april 1828 als koppel figureren. In die dagen konden de Maastrichtenaren in hotel 'Le Maréchal de Turenne' aan de Markt een olifant bewonderen, die in staat was om met grote behendigheid een fles wijn soldaat te maken. We hopen, schreef de *Éclaircur*, dat men het beest zal inviteren om, teneinde ook met onze gebruiken kennis te maken, een liter bier te komen drinken bij Bemelmans of bij Coenegracht ('à venir prendre un litre chez Bemelmans ou chez Coenegracht'). De twee brouwers waren natuurlijk bekende figuren in de stad: Petrus A. Bemelmans (1799-1875), wiens brouwerij met gelagkamer ('In de twee fonteinen') gelegen was in de Sint-Jacobstraat nr. 4 (op de hoek van Papenstraat), en de veel oudere Petrus Christiaan Coenegracht (1777-1854) die, vlak bij, in de Kapoenstraat nr. 32, brouwde en tapte. Zie: Jo Boetsen, 'In de twee fonteinen', *Kroniek vaan Mestreech, De Maaspost* van 12 januari 1994; Spronck/Aarts 2005, p. 85, 90-91 (uit: 'Gedinksjrite' van Henri Schuhmacher, 1851-1939); L.D.M. Coenegracht, 'Het geslacht (de) (van) Coenegracht(s), overdruk uit PSHAL 71 (1935), p. 35; Bos 1995, p. 199.

3

E in (autograaf): de sjwa in het onbepaald lidwoord wordt door W. steeds weergegeven met *i*. Zodoende weet hij de woorden in (nl. 'n, ma. 'n), en (nl. en, ma. en) en een (nl. in, ma. in) duidelijk van elkaar te onderscheiden. Zie ook: zin (aantekening bij strofe 1).

T *nooit*: nu: *noets* (ooit, nu: *oets*). (N)ooit ook in de strofen 13 (tweemaal), 20, 30, 31, 59 (tweemaal), 65, 66, 77, 100, 111, 136, 137, 152, 154 (tweemaal), 155, 160 (tweemaal), 215, 217, 227, 228, 236, *Lèste Percessie* strofe 2.

4

T *labendig*: hevig. Ook in de strofen 70, 204.

honger: wordt nu uitgesproken met een meer gesloten *o*, die als *ó* gespeld wordt: *hóng(er)*. In de laatste anderhalve eeuw is de *o* in beweging en is het gebruik van *ó* voor *o* sterk toegenomen. Zie daarover: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 210-211. Franq. spelt een aantal woorden met *oe*, die nu met *ó* worden geschreven (zie: Franq., vooral p. 9-11). Ik handhaaf in die woorden de *oe*. Voor *begós*: zie de aantekening bij strofe 9. Een en ander heeft tot gevolg dat in de herspelde tekst vaak een *o* staat in woorden die later met een *ó* werden uitgesproken. Zie ook hoofdstuk 9.

op al die reis: gedurende die hele reis. Ongebruikelijk; vergelijk End. We zouden nu zeggen: *op gans die reis, op die ganse reis*.

H *Bastings*: Jan Bastings, geboren te Limmel-Meerssen op 19 oktober 1802 en overleden te Maastricht op 2 mei 1847, was evenals zijn vader, Jan Pieter Bastings, landmeter van beroep, maar toch vooral actief als vendumeester. Als zodanig genoot hij in de stad uiteraard brede bekendheid: een persoon bij wie altijd nog wel iets te halen viel. Op voordracht van Christiaan van den Boorn was hij in december 1829 lid geworden van de Broederschap van de H. Barbara. Hij woonde onder meer in de Capucijnenstraat op nr. 55 en in de Grote Staat nr. 56. Zie: RHCL/GAM, Archief Parochie Sint-Servaas, inv. nrs. 1644, 1650; *Éclaircur* van 22 oktober 1828; *Broederschap H. Barbara* 1987.

5

T *peperneutsjes*: kubusje met bolrond bovenvlak, van peperkoek, een gewild artikel op weg naar en in Scherpenheuvel. Zo zorgden de bakkers van Hasselt altijd voor een flinke voorraad 'pjéperneet' ten behoeve van de Maastrichtse pelgrims, die daar bij hun thuiskomst hun familieleden blij mee maakten. Zie: Jules Frère, *Volkskunde in Limburg*, bewerkt door Jaak Venken, Gent 1992, p. 168-169.

wat: nu: *get*. Ook in de strofen 11, 14, 18, 19, 20, 21, 23 (tweemaal), 25, 28, 33, 41, 42 (tweemaal), 52, 53, 83, 88 (tweemaal), 90, 189, 204, 226, 241 (tweemaal), 247. Weustenraad schrijft *get* in de strofen 22, 96, 236, 247. Voor *eets* (nu: *get*): zie strofe 86.

6

2. Wel aauwen bis te nou te vreyen
Zeet Bemelmans aauw Coenegracht?
Jau, mer dat lendsche van belofte
Is toch zou schoen neet es ig dacht.
Auh jong! De zuls et hy neet heubben
Wie aauw de kanten van Mastreeg!
Dat zeen ig wel aauw die kahuuten.
Pront verkenstel en douvensleeg.
3. Da s wour; dau is van al die hutten
Geyn eyw die op in houw geliek.
Es ver mer hey neet mooten slaapen
Deks op te straawt en een de slik!
Gank toch! Slevrouw van Scherpenheuvel
Liet nooit heur kinder een de noed.
Dat z'us tan mer e bed bezeurigt
Met in ordentlik aauwend-broed!
4. (W p.2) Dat waaar et aauw wat ig verlangde
Ig tee neet gauw bin aauw gemat,
Mer dee labendig van den honger
Op al die reys geleyen had!
Toch moes ig al patientie nummen
Tin minsten nog in oor of twie,
Want eus provisie waaar geblazen
En Bastings zelles had nix mie.
5. Daau stongen wel veur alle houzer
Taaufels met peeperneutsches op;
Da's excellent veur zeeker minschen
Die nou en daan wat zien verstop!
Mer ig tee van min kindsche jaauren
Goddank! zier openleyvig bin,
Ig leet te peeperneutsches varen
Um dat ig hun vaoul poetsen kin.
6. Ig pakde toch e gleesken bitter,
En wie dat et waaar een gespeuld
Zeukden ig mer veur out te kommen,
Bang dat ig had te lang geneuld;
Want eeder werkden op ze besten
En leep zou hel mer es er koes,
Um daadlik et logies te vinden
Wou dat er een vernachten moes.
- 'Wel auwe, biste noe tevreeie?'
Zeet Bemelmans aon Coenegracht.
'Jao, mer dat lendsje van belofte
Is toch zoe sjoen neet es ich dach.'
'Aoh jong, de zuls 't hei neet hōbbe
Wie aon de kante van Mastreech.'
'Dat zeen ich wel aon die kahute,
Pront verkesstel en doevesleeg.'
- 'Da's woer; dao is van al die hutte
Gein ein die op 'n hoew geliek.'
'Es v'r mer hei neet mote slaope
Dēks op de straawt en in de slik.'
'Gank toch! Slevrouw van Scherpenheuvel
Liet nooit hāör kinder in de noed.'
'Dat z'us dan mer e bēd bezōrreg
Mēt 'n ordent'lik aovendbroed.'
- Dat waor 't ouch wat ich verlangde,
Ich dee neet gauw bin aafgemat,
Mer dee labendig van d'n honger
Op al die reis geleie had.
Toch moes ich al patiētie numme
Teminste nog 'n oor of twie,
Want eus provisie waor geblaze
En Bastings zelles had niks mie.
- Dao stonge wel veur alle hoezer
Taofels mēt peeperneutsjes op.
Da's excellent veur zeker minse
Die noe en daan wat zien verstop.
Mer ich dee van m'n kindse jaore
Goddank zier opelijvig bin,
Ich leet de peeperneutsjes vare
Umdat ich hun vool poetse kin.
- Ich pakde toch e gleeske bitter,
En wie dat 't waor in gespāöld
Zeukde ich mer veur oet te komme,
Bang dat ich had te lang genāöld.
Want eder wērkde op ze bèste
En leep zoe hel mer es 'r koes
Um daad'lik 't logies te vinde
Woe dat 'r in vernachte moes.

T in *gespääld*: naar binnen gespeeld.

woe: nl. waar, hedendaags ma.: *boe*. *Boe* werd pas vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw gebruikt naast *woe*.
Zie: Leopold/Leopold 1882, I, p. 370 (de aantekening daar is van G. D. Franquinet).

7

T *nosters*: rozenkransen (paternosters).

heuj: de afschriften N, F, Ny hebben: *printsjes*.

H al de minse en de lui (bij uitbreiding: de strofen 8-9-10): Eugène Gens beschrijft in de *Journal du Limbourg* van 30 mei 1841 (Gens 1841) hoe in Scherpenheuvel soms verschillende bedevaarten tegelijk aankomen: 'L'arrivée à Montaigu de ces différentes processions forme un des spectacles les plus curieux qu'il soit possible d'imaginer. Cinq ou six mille personnes se trouvent quelquefois réunis dans une petite ville qui peut à peine en loger deux cents. Les pèlerins se casernent pêle-mêle dans des granges ou campent sur le cimetière comme des Bohémiens. Les scènes les plus étranges, nous ne dirons pas les plus édifiantes, sont souvent le résultat de cette cohue' [De aankomst in Scherpenheuvel van die verschillende bedevaarten vormt een van de merkwaardigste schouwspelen die men zich kan indenken. Vijf- of zesduizend personen zijn somtijds verzameld in een klein stadje dat nauwelijks aan tweehonderd van hen logies kan verschaffen. De pelgrims overnachten ongeordend in schuren of kamperen op het kerkhof als waren het zigeuners. De vreemdste, we zeggen niet de meest stichtende, tonelen zijn vaak het resultaat van dit gedrang.] Volgens Lantin 1971, p. 227, telde Scherpenheuvel toen ongeveer 2000 inwoners (1800: 1500; 1850: 2450).

8

E *dee* (autograaf): mogelijk staat er *dae*.

T Anstonds, nu: *aonstóns*, maar ongebruikelijk. Anstonds ook in de strofen 19, 43, 81, 203, 237, 243. Echter aanstonds in de strofen 78, 127, 130, 149.

rawagie (autograaf), nu: *ravazje*, *ravaasj*.

deftig: danig. De pastoor van Mesch noteerde in mei 1842 dat enkele lieden, 'in twist gerakende, zich onder elkaar *deftig* mishandelen'; zie: Gruelès 9 (1989), p. 121.

sakkerdjeusen: ook in strofe 102 en *Lèste Percessie* strofe 1 (*sakkerdjeuse*), de strofen 80, 85, 183, 241 (*sakkerdju*), strofe 230 en *Lèste Percessie* strofe 6 (*sakkerdju*). In hedendaags ma., met waarschijnlijk licht afwijkende klinker: *sakkerdjuse(n)* / *sakkerdju* / *sakkerdjuus*. De huidige uitspraak ook toen al, zie: *Relatie van de lèste Percessie*, strofen 1 en 6. *strak*: al gauw.

9

E *Begos* (autograaf): nu: *begós*, nl. *begon*. *Begos* ook in de strofen 40, 76 en 241 (meervoudsvorm), maar W. schrijft *begoes* in strofe 113 en W25 (na strofe 122). Dit *begoes* en de frequent voorkomende vormen *koes* en *moes* (nu: *kós*, *mós*) komen tot omstreeks 1840 veel voor. De klinker in *begos* kan in W.'s mond niet veel verschild hebben van die in *begoes*. Daarom herspellen we *begos* tot *begós*. Zie ook: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 183, 205, 207. *schermen* (autograaf): < *ramlen* >> *schermen* >.

T *de stek*: de circa twee meter lange processiestaf van de broedermeesters, bekroond met een metalen kruisje of een zilveren schildje. Zie: Wingens 1994, p. 252-254 (met afbeeldingen).

H D'n *auwe Meertens oet de Spiegel*: Broedermeester Joannes Baptista Martinus Meertens, gedoopt als Johan Baptista Mertens op 3 juni 1753, was op 4 september 1785 in de Sint-Nicolaas getrouwd met Maria Barbara Jorissen. In 1816 en 1817 was hij mede-ondertekenaar van de jaarrekening van de broederschap. Hij woonde in het pand Rechtstraat nr. 92, waarin nog steeds de gevelsteen 'In den Spiegel' prijkt. Waar en wanneer hij is gestorven heb ik niet kunnen achterhalen. Zie: RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 1816, 1817; Servé Minis, *Gebeiteld en verguld*. Gevelstenen in Maastricht, Vierkant Maastricht nr. 18, Maastricht 1991, p. 132.

hierke Notten (ook in het dialectfragment in hs 295-d): Christiaan Notten, geboren op 29 mei 1802, was kapelaan van de Sint-Servaas en lid van de Broederschap van het H. Kruis. Hij overleed op 28 februari 1833, pas 31 jaar oud. Zie: *Almanach clergé* 1826, p. 207; E. Koninckx, *Le clergé du diocèse de Liège 1825-1967*, 2 tomes, Liège 1974-1975; RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 8 maart 1833.

10

E *wit* (autograaf): vergelijk strofe 12: *wet*, 89: *wets te*, 93: *wit*. Het verschil in de uitspraak tussen *i* en *è* is gering. Franq., p. 28, heeft: *wèt*. Zie ook: de aantekeningen bij strofe 12: *wil*, en strofe 23: *hilgen*.

vrey (autograaf): < *daug* >> *dau* >> *vrey* >.

T *foel*: menigte (ook in strofe 176 en in de *Relatie van de lèste Percessie* strofe 17).

gaof de bliksem: niet meer bekend. Bij End.: *de bruij van get geve*.

11

E *Dat zeeker* (autograaf): < *Omtrent zou* >> *Dat zeeker* >.

is (autograaf): < *waaur* >> *is* >.

II, 7. (W p.3)	<p>Mer 't waaur verdomt neet door te kommen Van al de minschen en de luy Die onder eyen met gansche benden Wegsteupden wie in haegel-buy, En een et stouten en et dringen Bekans aaun eeder winkel-hook E kreumpken een de modder kletsden Met nosters, heeuj, en peeperkook!</p>	<p>Mer 't waor verdomp neet door te komme Van al de minse en de lui Die onderein mèt ganse bende Wegstöbde wie 'n hagelbui. En in 't stoete en 't dringe Bekans aon eder winkelhook E kräömke in de modder kletsde Mèt nosters, heuj en peperkook.</p>
8.	<p>Anstonds aaug gaauf et in rawagie Die koddig um te kiekien waaur; De mansluy vlookden wie de ketters, De vrouwluy veelen zich een 't haaur, De kinder schriewden wie de verkens, De hon die blefden deftig op, En een dee sakerdieuschen haspel Verloor strak eeder eyen de kop!</p>	<p>Anstonds ouch gaof 't 'n ravage Die koddig um te kieke waor. De manslui vlookde wie de ketters, De vrouwlui vele zich in 't haor, De kinder sjriewde wie de verkes, De hon die blefde deftig op, En in dee sakerdjeusen haspel Verloor strak ederein de kop.</p>
9.	<p>Din aauwen Meertens out te Spiegel Sprong teusschen bey wie innen gek, En opgevolgd door hierke Notten Begos te schermen met te stek; Mer niemand wilde veur hun wieken, Ze lacgden hierken Notten oout, En zus of zou kraaug meyster Meertens E biestig pak sleeq op zin hoout.</p>	<p>D'n auwe Meertens oet de Spiegel Sprong tössebij wie 'ne gek, En opgevolg door hierke Notten Begós te sjerme mèt de stek; Mer niemand wilde veur hun wieke, Ze lachde hierke Notten oet, En zus of zoe kraog meister Meertens E biestig pak sleeq op z'n hoed.</p>
10. (W p.4)	<p>Ig wouw mig neet komprometteeren Met alle dat kanaailje-pak; De boeren, wit der, van die kanten Die zien, werechtig taau, neet mak, Ig leet eus hieren vrey geweerden En gaauf te bliksem van de boel; Ig stapden altied mer nau veuren En raakden eyndlik out te foel.</p>	<p>Ich wouw mich neet kompromettere Mèt alle dat kanaaljepak; De boere, wit d'r, van die kante Die zien werechtig dao neet mak. Ich leet eus hier e vrij geweerde En gaof de bliksem van de boel; Ich stapde altied mer nao vääre En raakde eind'lik oet de foel.</p>
11.	<p>Ig arreteeer mig veur in huisken Dat zeeker innen gooyen weurp Verwyderd is en aauf geleegen, Van d'aandren houzer out et deurp, En naau et wel beschouwd te heubben Van aan de taak tot op te grond, Loer ig zou schuijs ins door in vinster Die par hasard wat open stond.</p>	<p>Ich arreteeer mich veur 'n huiske Dat zeker 'ne gooje wörp Verwijderd is en aofgelege Van d'aander hoezer oet 't dörp, En nao 't wel besjouwd te höbbe Van aon de taak tot op de grond, Loer ich zoe sjujs ins door 'n vinster, Die par hasard wat ope stond.</p>

Verwyderd is en aauf geleegen (autograaf): < Van alle d'aandren (aauf geleegen) >> Verwyderd waaur en (aauf geleegen) >> Verwyderd is en (aauf geleegen) >.

Van d'aandren houzer out et deurp (autograaf): < Gansch op et eynden van (et deurp) >> Van alle d'aandren houzer out (et deurp) >> Van d'aandren houzer out (et deurp) >.

aan (autograaf): schrijffout, lees: aon.

Loer ig zou schuius ins (autograaf) : < (Loer ig) ins (schuius) zou >> (Loer ig) zou (schuius) ins >.

par hasard (autograaf): in de afschriften N, K, J: bij geval; in afschrift F, Ny: bij touwval.

T par hasard: bij toeval.

12

E zeen (autograaf): < zaaug >> zeen >.

Dat (autograaf, regel 2): < Die >> Dat >.

wil: vergelijk in de strofen 25: stil wilt, 34: wilt, 9: wilde, 214 (de) wel (natuur) en in dialectfragment 295-d: welt. De wisseling i>è vóór l is nog niet algemeen, maar heeft bij Franq., p. 8, definitief zijn beslag gekregen.

T alreeds / reeds: nu ongebruikelijk en vervangen door al. Druk en afschriften F, J, Ny hebben: alzo. W. gebruikt reeds ook in de strofen 63, 105, 208, 209 (tweemaal), 221.

ummers, nu: jummers. W. gebruikt ummers ook in de strofen 54, 61, 186.

13

E Mer wat ig ug (...) henske waaur (autograaf): < Daau vond ig tig e meyske zitten / Van achthien of van twintig jaaur >> Mer wat ig ug toch kon verzeeken / Dat is tat et e henske waaur >.

kon verzeeken (autograaf): alternatief: <+ weyt te zekgen >.

henske (autograaf): < guutske >> henske >. (guutske = guitje).

Ze had (autograaf): < Et haauw >> Ze had >.

zwart (autograaf): < broun >> zwart >.

En 't schoenste (autograaf): in de afschriften N, F, Ny: En verdomp sjoen.

T kon, nu: kaan. Zie hoofdstuk 9.

henske: 'stuk'; Houben 1905, p. 95: 'baasje'.

eugskes (autograaf): De uitspraak van de klinker is waarschijnlijk gelijk geweest aan een monoftongische ui, die de äö-klank benaderde. Zie ook strofe 20: vreumeske, geleuven (autograaf), strofe 27: verleus (autograaf), strofe 60: neeuw (autograaf). De varianten in de spelling van de klinker wijzen op onzekerheid met betrekking tot de klankwaarde. Op de spelling kan verder fr. eui (bijvoorbeeld in feuille, seuil) en du. eu (bijvoorbeeld in neu, treu) van invloed zijn geweest. Bij de herspelling is niet gekozen voor de eu of de äö, maar voor de ui. Mogelijk wordt daarmee geen recht gedaan aan de gevarieerde werkelijkheid. Hoe dan ook, al spoedig werd de uitspraak duidelijk diftongisch, gelijk aan de hedendaagse uitspraak: uigskes, vruimeske, geluive, verluis, nui. Zie: Franq. p. 8, 10, 28; Spronck / Aarts 2005, p. 23, 40, 45.

14

E drentlen (autograaf): in de afschriften N, F, Ny: neuzele.

En zonder lang te koekeloeren (autograaf): < (En zonder) langer speuls (te)[.?.] >> (En zonder) lang mig (te) bedinken >> (En zonder) lang te koekeloeren >.

T ontrint: in de buurt. Ook in strofe 177, met de betekenis: ongeveer. Nu: umtrint.

trey: nl. treed; zie ook de strofen 19: trey, en 212: treyt, nl. treedt. Franq. (p. 3, 6, 7, 8, 9, 26, 31) geeft aan dat de ey in deze woorden - evenals in dreyt (strofe 36), dreyde (strofe 81) en in de verschillende vormen van de aanvoegende wijs van het werkwoord 'hebben', bijvoorbeeld in strofe 61: heyt, en 63: hey - een 'harde ei-klank' (e-j) is, die anders klonk dan de ei in bijvoorbeeld: hey (strofe 1), dreyen (strofe 36). Hij gebruikt voor de 'harde ei-klank' de spelling êi. Tegenwoordig wordt die klank gespeld met ej: trej, trejt, drejt, hej, hejt, hejje. W. spelt steeds ey, zonder onderscheid te maken. Bij de herspelling richt ik me naar Franq..

15

E Ig vraaug exkuys (autograaf): < Ig? nein Minhier >> Ig vraaug exkuys >.

kind (autograaf): rijmnood: kind (sleeptoon) / bekind (stoottoon). Elders keend (strofen 17, 43, 53). Vergelijk de aantekening bij een (strofe 1).

H Achter 't Vleishoes: W., geboren in de Vijfharingenstraat, woonde vele jaren met zijn familie in de straat Achter het Vleeshuis op nr. 22-24. Het pand is inmiddels verdwenen ten gevolge van de vergroting van het warenhuis Vroom & Dreesmann. Later, bij zijn huwelijk in mei 1829, verhuisde W. naar de Bouillonstraat nr. 12 en in april 1830 naar Vrijthof nr. 34.

16

E Auh (autograaf): in de afschriften K, J, Ny staat: ouch.

12.   Daau zeen ig tig e meyske zitten
               Dat mig tocht van Mastreeg te zien;
               Ze koes already een deen tied heubben
               Kom, drey- en twintig jaaur, misschien;
               Ig wil er toch neet good veur spreken;
               Ger wet ummers zou wel es ig
               Dat altied in ordentlik meyske
               Wat jonger is es heur gezigt!
- III, 13.   Mer wat ig ug toch kon verzeekeren
 (W p.1)   Dat is tat et e henske waaur;
               Ze had twee eugskes wie de krallen
               En 't schoenste zwart gevlochten haaur;
               Nooit zaaug ig aaug e leever muilke,
               Nooit e paar wengskes zou gezond.
               Allein mer van et te bekieken
               Leep mig ... et water out te mond.
14.   Ig blyf zou veur de deur wat dreutlen
               Al beefden ig aaug van de kaauw,
               En wie gein luy ontrint mie waauren,
               Lek ig te vinger op te schaauw:
               'T zaaug blixems vout out een et huiske!
               Mer 'g had tat meyske daau gezeen,
               En zonder lang te koekeloeren
               Trey ig gansch onverleegen een.
15.   Juffrouw! Ig winsch ug gooyen auvend!
               Minhier! Ig winsch 't ug van's geliek.
               Wie heet et reysken ug bevallen?
               Charmant! mig aaug. Ger zeet van Wiek?
               Ig vraaug ekskuis, van Achtr'et Vleysses.
               Van Achtr'et Vleysses? Wel me kind,
               Dan zeet der toch ein van min naaubers?
               Da's meuglik. Bin 'g ug neet bekind?
16.   Nein! mer ig woon er iers dry weken
               Wie het der? Ig? Jey. Betsche Koen.
               Wat doot der? 'g werrik op et keussen.
               En heub der nog al braaf te doen?
               Jau wel! Auh da's in gooi commercie!
               Neet wour? Bezunder een Mastreech.
               Zou zeet der altied een beweeging?
               Bekans: Ig zit mer zelden leeg.
- Dao zeen ich dich e meidske zitte
               Dat mich toch van Mastreech te zien.
               Ze koes already in deen tied hōbbe
               Kom, drei en twintig jaor mesjien.
               Ich wil 'r toch neet good veur spreke;
               G'r wēt ummers zoe wel es ich
               Dat altied 'n ordent'lik meidske
               Wat jonger is es hāör gezich.
- Mer wat ich uch toch kon verzekere
               Dat is dat 't e henske waor;
               Ze had twee uigskes wie de kralle
               En 't sjoenste zwart gevlochte haor.
               Nooit zaog ich ouch e lever muilke,
               Nooit e paar wengskes zoe gezond.
               Allein mer van 't te bekieke
               Leep mich ... 't water oet de mond.
- Ich blijf zoe veur de deur wat dreut'le
               Al beefde ich ouch van de kauw,
               En wie gein lui ontrint mie waore
               Lègk ich de vinger op de sjauw.
               'T zaog bliksems voel oet in 't huiske,
               Mer 'ch had dat meidske dao gezeen,
               En zonder lang te koekeloere
               Trey ich gans onverlege een.
- 'Juffrouw, ich wins uch gooien aovend!
               'Menier, ich wins 't uch vangs geliek.'
               'Wie heet 't reiske uch bevalle?'
               'Charmant.' 'Mich ouch. G'r zeet van Wiek?'
               'Ich vraog ekskuis, van Achter 't Vleisses.'
               'Van Achter 't Vleisses? Wel, me kind,
               Dan zeet d'r toch ein van m'n naubers.'
               'Da's meug'lik.' 'Bin 'ch uch neet bekind?'
- 'Nein! Mer ich woon 'r iers drei weke.'
               'Wie hēt d'r?' 'Ich?' 'Jeh!' 'Betsje Koen.'
               'Wat doot d'r?' 'Ch wèrrek op 't kōsse.'
               'En hōb d'r nog al braaf te doen?'
               'Jaowel! Aoh, da's 'n gooj commercie,
               Neet woer, bezunder in Mastreech.'
               'Zoe, zeet d'r altied in beweging?'
               'Bekans: Ich zit mer zelde leeg.'

T woon: ook in strofe 194: woont. Nu: woen, woent.

'Ch wèrrek op 't kösse: ik werk op het kussen, ik verdien mijn geld als prostituee.

braaf: aardig wat.

H Betsje Koen: Misschien was dit Elisabeth Koen, overleden te Maastricht in het ziekenhuis Calvariënberg, Abtstraat nr. 2, op 20 november 1842, zonder beroep, ongehuwd, 57 jaar oud. Volgens de overlijdensakte zou ze in Maastricht geboren zijn, maar ik heb het bewijs van haar geboorte niet kunnen vinden. Gesteld dat W. een bestaand persoon met die naam op het oog heeft gehad, dan zou die eerder rond 1805 dan rond 1775 geboren moeten zijn; hij spreekt immers over 'n pöl (strofe 20), 't keend (strofe 43), 't meitske (strofe 55). Heeft hij misschien een bekende prostituee, die leeftijdgenoot was van zijn vader en ooms, overgeplaatst naar zijn eigen tijd en aantrekkelijk verjongd een rol toebedeeld in de *Percessie*? In verband met haar beroep is nog vermeldenswaard dat op 24 mei 1820 om 23.00 uur een baby van zes weken gevonden werd in de rol van het vondelingenhuis, met op haar kleertjes een briefje met de tekst: 'deijt keijnt heft ontfan de heijleijge doop van het roms caecteileijk gelouf'. De volgende dag werd het kind in het vondelingenregister ingeschreven onder de naam Joanna Koen. Zou er tussen 'Betsje Koen' van de *Percessie* en Joanna Koen een relatie bestaan hebben? Het blijft gissen.

17

T hospes: waard.

18

E *fup* (autograaf): in de Druk en in de afschriften N, F, J, Ny staat: *zup*.

ins (regel 8): in de autograaf staat per abuis: *in*.

T *fup*: *fuppe* of *fippe*, nl. *feppen*: drinken, inz. *borreltjes*.

Passeert: laat passeren. In deze causatieve vorm nu onbekend.

19

E *te stool* (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *m'ne stool*.

trey: in de autograaf staat per abuis: *treyy*. In strofe 14, regel 8 schreef W. correct: *Trey*.

T *niks en veulde*: nl. niet voelde. De dubbele ontkenning is in het hedendaagse ma. niet meer in gebruik. Zie ook de Relatie van de *lèste Percessie*, strofe 10: *Vaer doge of vaer 't neet en huurde*.

20

E *Ig heub te proof al op te som* (autograaf): in de afschriften N, F, Ny: *Iech höb de naolje bove de zoum*.

T *vreumeske* (autograaf): ook in de strofen 42, 45, 46, 49, 63, 76, 85 (tweemaal), 159, 250. Uitspraak van de klinker als in *eugskes* etc. (zie strofe 13).

geleuven (autograaf): ook in de strofen 85, 115, 189, 196, *Lèste Percessie* strofe 2. Eenmaal, in strofe 239: *geluyven* (autograaf), hetgeen wijst op uitspraak met tweeklank: *ui*. Vergelijk strofe 13: *eugskes* etc.

21

E *leeste* (autograaf): *elisie* van de *f* (*leefste*); ook in strofe 43. Maar in strofe 53: *leefste*.

Wee admireert neet hun braaun aaugen (autograaf): aan het eind < -? >.

Wee is hun (autograaf): < *Hun frissche* > > *Wee is hun* >.

Wee is hun knappe liefsgestalte (autograaf): De afschriften F, N, Ny wijken sterk af: *Wie is hun knap lief neet gekorseerd / Wie is hun lijfke gekorseerd / Wie is hun knap lief gekorset*.

Hun frissche kuntsches neet bekind? (autograaf): < (*Hun*) *veutsche ligter es* [.?.] > > (*Hun*) *frissche kuntsches neet bekind?* >.

H *Ich b'laof uch dat d'r wied zult reize / le dat d'r al wat beters vint!* Weustenraads lofzang op de Maastrichtse vrouwen (strofen 21-31) inspireerde een Venlonaar tot het schrijven van een liedtekst over 'De Venlose maedjes' (vijf strofen van acht regels met refrein van vier regels). Voor de eerste vier strofen putte deze achtereenvolgens uit de strofen 21, 25, 30, 24 van de *Percessie*. Als mogelijke auteurs werden mij genoemd: Kerbosch, eigenaar van een zaak in galanterieën, omstreeks 1910 (mededeling van archivaris W. Hendriks d.d. 1 juni 1960), en Sef Cornet, schrijver van de *Venlose revue*, rond 1930 (informatie van Frans Boermans, via Clara Moubis d.d. 15 mei 1990).

17. Dadelik naau die conversaatie
Zet ig mig aaun de taafel neer,
En vraaug ig aaun den auwen hospes
E kenneken met Diester beer;
Ig daaun em aaug twie gleeskes bringen,
En zou wie dat ig bin bedeend,
Schink ig ze vol van bey de kanten
En presenteer ein aaun et keend.
18. Ze numt et zonder compleminten,
Bezuut mig ins en lacght .. Minhier
Op eur gezondheid! .. Dank ug Betsche!
En fup et oout een einen kier.
Et smaak ug? Jaau. Ze scheup wat ausem,
Passeert te tong euver de lip,
Bezuut mig, lacht weer ins .... Kanaalje!
Dou zou's ins geeren zien gewip.
- IV, 19. Anstonds schuif ig te stoel wat naauder
(W p.3) En trey ig heur ins op te voet;
Ze deyt al of ze niks en veulde
Mer krygt tich innen kop wie blood;
Ig lek in hand vlaak op heur betske
En kiek heur staarlings een 't gezigt;
Ze loert ins kwansys naau de vinster
En blyft stil zitten neven mig.
20. Nouw weyt ig wou mig aaun te haauwen!
Ig heub te proof al op te som:
Et vreumeske is neet blu gevallen
En ig goddank ig bin neet dom.
Aaug zal'g e lekker eiken slikken!
Want nooit trof ig en schoender pul.
Ger wilt misschien mig neet geleuven
En meynt tat ig te luy wat kul?
21. Mer wet der wel min leeste kinder
Dat een Mastreecht schoen meyskes zien!
Wee admireert neet hun braaun aaugen,
Hun sniewit velke wie satien?
Wee is hun knappe liefsgestalte,
Hun frissche kuntsches neet bekind?
Ig b'laauf ug tat er wiet zult reizen
Ie dat er al wat beters vind!
- Dadelik nao die conversatie
Zèt ich mich aon de taofel neer,
En vraag ich aon d'n auwen hospes
E kenneke mèt Diester beer.
Ich daon 'm ouch twie gleeskes bringe,
En zoe wie dat ich bin bedeend
Sjink ich ze vol van bei de kante
En presenteer ein aon 't keend.
- Ze nump 't zonder compleminten,
Bezuut mich ins, en lach ... 'Menier,
Op eur gezondheid!' 'Dank uch, Betsje.'
En fup 't oet in eine kier.
'T smaak uch?' 'Jao.' Ze sjöp wat aosem,
Passeert de tong euver de lip,
Bezuut mich, lach weer ins ... Kanaalje!
Doe zouws ins gere zien gewip.
- Anstonds sjuif ich de stoel wat naoder
En trej ich häör ins op de voet;
Ze deit al of ze niks en veulde
Mer krijg dich 'ne kop wie blood.
Ich lègk 'n hand vlaak op häör betske
En kiek häör staarlings in 't gezich;
Ze loert ins kwansijs nao de vinster
En blijf stil zitte neve mich.
- Noe weit ich woe mich aon te hauwe!
Ich höb de proof al op de som:
'T vruimeske is neet blu gevalle
En ich, goddank, ich bin neet dom.
Ouch zal 'ch e lekker eike slikke,
Want nooit trof ich 'n sjoender pul.
G'r wilt mesjien mich neet geluive
En meint dat ich de lui wat kul?
- Mer wèt d'r wel, m'n leeste kinder,
Dat in Mastreech sjoen meidskes zien?
Wee admireert neet hun broun ouge,
Hun sniewit velke wie satien?
Wee is hun knappe liefsgestalte,
Hun frisse kuntsjes neet bekind?
Ich b'laof uch dat d'r wiet zult reize
Ie dat d'r al wat beters vint!

22

E (Daaueur) *es der in gooi wilt heubben / Gaaut numpt (e meyske van Mastreeg)* (autograaf): tweede versie toegevoegd: < + jong es te dig wils trouwen / Gank num >. Druk en afschriften hebben deze tweede versie.

H (Daoveur) *jong, es de dich wils trouwe / Gank num(...)*: Dat Druk en afschriften deze tweede versie hebben, lijkt mijn stelling te weerspreken dat Druk en afschriften teruggaan op een oudere versie van de *Percessie*. Het is evenwel zeer goed mogelijk dat W. aan zijn nieuwe versie (*es d'r 'n gooj wilt hōbbe / Gaot, numpt*) de oudere als acceptabel alternatief opnieuw toevoegde.

23

E En (autograaf): < zelfs >> En >.

neet veul kan geven (autograaf): < wat (veul) wilt spaaren >> *neet* (veul) *kan geven* >.

Verdeumden ze (autograaf): < Ze verdeumden >> *Verdeumden ze* >. De afschriften K, J, Ny hebben: *Ze verdeumde zeker d'n heilige Geis*.

T *Verdeumde ze d'n Hèl'ge Geis*: zouden ze de Heilige Geest verdoemen. Betekenis: Als ze zo braaf waren dat ze allemaal in de hemel kwamen, zouden ze zelfs de Heilige Geest vanwege zijn escapade naar Maria kunnen veroordelen.

24-25

E Druk en afschriften plaatsen strofe 25 vóór 24. Bij zijn nummering van de autograaf heeft stadsarchivaris J.L. Blondin zich laten leiden door de volgorde in het afschrift Nuyts.

25

E un (autograaf), lees: hun.

Want es ze (...) iers geplaaug (autograaf): aan de voet van de pagina een tweede versie, die door W. is doorgestreept: < + *De godsvreucht hilt te kop toch zuuver / Es z' aaug al tort deyt aaun de maaug* >. [tort: onrecht, nadeel].

hatten (autograaf): schrijffout, lees: hadden. Dezelfde fout in de strofen 108 en 242.

26

E *deurif* (autograaf), lees: *dōrf, dōrref*. Vergelijk in strofe 225: *durf*, strofe 3: *bezeurigt*, strofe 39: *zurgén*, strofe 40: *zeurgén*. Bij W. blijkt uit de spellingvarianten enige onzekerheid, maar bij Franq., p. 9, is de *o* vóór *rf, rg, rk, rp* tot *ō* geworden. Dat geldt ook voor de *u* in *zullen*, die bij W. nog altijd *u* is: zie de strofen 2, 21, 24, 30, 32, 33, 52, 54, 58, 62, 84 etc. Voor de *ö*-klank ('uit te spreken als HD. *ö* in *öfters*, of als de Fr. *oeu* in *coeur, oeuvre*) gebruikte Franq. twee verschillende spellingen: de *ö* in woorden die in het nl. *o* hebben, en de *ú* voor nl. *u*.

Daau zien t'ers, jaaue, van dat kaliber (autograaf): < (*Daau zien t'ers van*) *deen aard, 't is zeker* >> (*Daau zien t'ers*), *jaaue, (van) dat kaliber* >.

T *vaajer*: in strofe 136: *vader*.

22.   Daau speult hun zou get een de trekken
 Dat van et spaaunsch en 't saxisch hilt.
 Aug vindt me ter van alle soorten,
 En heet me ze wie dat me wilt.
 Me zeet tat aaug gein braver vrouwen
 Den daaup ontvongen met et leeg.
 Daauveur es der in gooi wilt heubben
 Gaaut numpt e meyske van Mastreeg.
23.   Me reprocheert hun van somwylen
 Wat sterrik op hun regt te stoon;
 En, es te maan neet veul kan geven,
 Van op te lien ins out te goon.
 Mer daau kan niemand wat aaun helpen!
 Dat zit ongleukig een et vleisch.
 Es z'almaaul een din hiemel kwaäumen
 Verdeumden ze din helgen Geist.
24.   Men huurt hun aaug al ins betigten
 (B 25)   Van nou en dan de meyster Jaan
 Te willen speulen een presentie
 En onder d'aaugen van de maan;
 Mer ger zult toch met mig bekinnen
 Dat mennig hous is een de stad
 Wou alles onderlein zou laaopen
 Es neet te vrouw de brook aaun had.
- V, 25.   Me huurt un aaug al ins verwieten
 (W p.5) (B 24) Van naau de mes wat veul te goon,
 En liever een de kerk te zitten
 Es van by hunnen pot te stoon;
 Mer dee gereus en stil wilt leven
 Dat tee zich neet taau van beklaaug;
 Want es ze gein Religie hatten
 Dan woorten ver nog iers geplaaug.
26.   Me deurif hun nog wel betigten
 Van dom te zien wie e steuk hout:
 Daau zien t'ers, jaaue, van dat kalieber;
 Mer zek mig ins wee's tat zin fout?
 Dat is allein die van de vaayer
 Dee veur ze junksen alles deyt,
 En 't errem meyske daau liet zitten
 Al of et em neet aaun en geyt.
- Dao späölt hun zoe get in de trèkke
 Dat van 't Spaons en 't Saksisch hilt.
 Ouch vint me t'r van alle soorte
 En heet me ze wie dat me wilt.
 Me zeet dat ouch gein braver vrouwe
 D'n doup ontvonge mèt 't leeg.
 Daoveur, es d'r 'n gooj wilt hōbbe,
 Gaot, nump e meidske van Mastreech.
- Me reprocheert hun van somwijle
 Wat sterrek op hun rech te stoon,
 En es de maan neet vāöl kan geve
 Van op de lien ins oet te goon.
 Mer dao kan niemand wat aon helpe,
 Dat zit ong'lökkig in 't vleis.
 Es z' al'maol in d'n hiemel kwaome
 Verdeumde ze d'n Hèl'ge Geis.
- Me huurt hun ouch al ins betichte
 Van noe en daan de meister Jaan
 Te wille speule in presentie
 En onder d'ouge van de maan.
 Mer g'r zult toch mèt mich bekinne
 Dat mennig hoes is in de stad
 Woe alles onderlein zouw loupe
 Es neet de vrouw de brook aon had.
- Me huurt hun ouch al ins verwiete
 Van nao de mès wat vāöl te goon,
 En liever in de kèrk te zitte
 Es van bij hunne pot te stoon.
 Mer dee gerōs en stil wilt leve
 Dat dee zich neet daovan beklaog,
 Want es ze gein relizjie hadde
 Dan woorte v'r nog iers geplaog.
- Me dōrref hun nog wel betichte
 Van dom te zien wie e stök hout.
 Dao zien t'rs, jao, van dat kaliber,
 Mer zègk mich ins: wee 's dat z'n fout?
 Dat is allein die van de vaajer
 Dee veur ze jungske alles deit
 En 't errem meidske dao liet zitte
 Al of 't 'm neet aon en geit.

27

E moeyers (autograaf): zie ook strofe 71: moeyers melk, en vergelijk strofe 140: moederlikken schout. Maar W. kent ook moojer, zoals in het hedendaagse ma.: strofe 186: moyer.

Et riekste sieraad (autograaf): < De (riekste) seersels >> Et (riekste) sieraad >. Sieraad, lees: seeraad.

T Verleus (autograaf): zie strofe 13: eugskes, strofe 20: vreumeske, geleuven. W.'s spelling verleujs in strofe 217 wijst op een tweeklank: ui.

H Anneke Schöffers: Mogelijk was dit Anna Gertrudis Scheffers, die op 13 juli 1748 werd geboren in Nieuwstadt (als Johanna Gertrudis Schiffer). Ze was ongehuwd en woonde te Maastricht in de Brusselsestraat, waar ze - zonder beroep, bijna 70 jaar oud - op 6 maart 1818 overleed.

29

E Beveiligen (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: bevrije.

togten (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: poste.

geesten (autograaf): verschrijving, lees: geiste.

T dikwels: nu dèks (dikwijls; soms, wellicht). Ook in de strofen 31, 57, 111, 165, 166, 230, 240. Maar W. kent ook deks (autograaf): in de strofen 3, 30, 32, 33, 71, 84, 93, 95, 152, 179, 226, 233.

31

E taau een aaug al (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: dao ouch al in.

af (autograaf): schrijffout voor het normaliter gebruikte (a)auf (autograaf), aof. Dit af echter ook in de strofen 51 (afwachting), 70 (aflaaopen), 115, 124, 178. Waarschijnlijk is sprake van een dubbelvorm: af en aof.

dikwils (autograaf): Druk en de afschriften N, F, Ny hebben: somtijds.

al de (autograaf): < alle >> al de >.

H En dikwels hōb ich nog m'n daog: Woorden van een persoon wiens jonge jaren voorbij zijn. Een argument, zij het niet erg overtuigend, voor een datering van de Percessie na 1840.

27. Nochtans tat ongeleukig stelsel
Verleus toch al van ze crediet;
Anneke Scheuffers is gestorven
En met heur aaug tin auwen tied;
Goodhartig, schoen, leef wie hun moeyers
Wassen daau bey de deuchter op
Een geistvermogens en talenten,
Et riekste sieraad van de kop.
28. Vergef et mig es ig te vrouwen
Wat hoeger schat es geer et doot;
'G heub altied veul van hun gehaauwen
Es ig et regt oout zegken moot;
'T is wour: ze zien neet zonder fouten
En ze bedrieven aaug al zun:
Mer 't groetste koud tat kumt van aandren,
En 't meyste good tat kumt van hun.
- VI, 29.
(W p.6bis) Zey zien et tie eus kindsche jaauren
Beveiligen veur leyd en dreuk;
Die dikwils aaun eus jeugd opoffren
Hun ier, hun leven, hun geleuk;
Die op eus mannelikke togten
De last verligten van eus werk,
En de koey geesten van us kieren
Es ver aauf stappen nau de zerk.
- 30.(vervolg V) Schaamt ug tan neet van te bekinnen
Dat veer hun leefde scheuldig zien.
Wie deks neet lauten z'us tin honing
En drinken zey neet tin azien!
Dee zich van hun kon doen beminnen
Is nooit van troust en vreugd beraauf.
Zou lang es ger dat zult begriepen
Dan heub der aaug et waar gelaauf.
- 31.(vervolg V) Schoen dat zich taau een aaug al nestelt
Et ein of 't aander klein bedrog,
Nooit dacht ig aaun et af te zweren
En goddaank ig bezit et nog;
Ig bin altied vol helgen iever,
En dikwils heub ig nog min daaug
Dat ig werrechtig taau zou vreyen
Met al de meytskes die ig zaaug.
- Nochtans dat ongelökkig stelsel
Verluis toch al van ze krediet;
Anneke Schöffers is gestorve
En mèt häör ouch d'n auwen tied.
Goodhartig, sjoen, leef wie hun moejers
Wasse daobij de döchter op
In geisvermoges en talenten:
'T riekste seeraod van de kop.
- Vergef 't mich es ich de vrouwe
Wat hoeger sjat es geer 't doot;
'Ch höb altied vööl van hun gehauwe
Es ich 't rech oet zègke moot.
'T is woer; ze zien neet zonder foute
En ze bedrieve ouch al zun;
Mer 't groetste koed dat kump van aand're
En 't meiste good dat kump van hun.
- Zij zien 't die eus kindse jaore
Beveilige veur leid en drök;
Die dikwels aon eus jöög opoff're
Hun ier, hun leve, hun gelök;
Die op eus mannelikke tochte
De las verlichte van eus werk,
En de koey geiste van us kiere
Es v'r aof stappe nao de zerk.
- Sjaomt uch dan neet van te bekinne
Dat veer hun leefde sjöldig zien.
Wie dèks neet laote z'us d'n honing
En drinke zij neet d'n azien.
Dee zich van hun kon doen beminne
Is nooit van troes en vröög berouf.
Zoe lang er g'r dat zult begriepe
Dan höb d'r ouch 't waar gelouf.
- Sjoen dat zich dao in ouch al nèstelt
'T ein of 't aander klein bedrog,
Nooit dach ich aon 't aof te zwere
En goddaank ich bezit 't nog.
Ich bin altied vol hël'gen iever,
En dikwels höb ich nog m'n daog
Dat ich werrechtig dao zou vrije
Mèt al de meidskes die ich zaog.

32

T daan: tot nu toe steeds *dan* (zie bijvoorbeeld de strofen 24, 25, 30). De neiging om klinkers te rekken, die typerend is voor het hedendaagse ma., bestond ook al in W.'s tijd. Bij hem vooral *voór* n, ngk, ng, l: *daan*, *veraanderd*, *maan*, *draank*, *laank*, *daank*, *gevaange*, *behaange*, *ontvaange*, *aalwat*. Het aantal rekkingen neemt aan het eind van de autograaf toe, maar ook *dan* is het aantal woorden met gerekte klinkers veel geringer dan in onze tijd. Zie ook: Salemans / Aarts 2002, p. 95-96, 100; Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p.184, 199, 209-210. *hudd'r*: hoort u wel; begrijpt u wel. Ook in strofe 91.

33

T *de koer make*: het hof maken.

35

E *windlen* (autograaf): alle afschriften hebben *drejje*.

kaskenaden (autograaf): de meervouds-n zal wel niet zijn uitgesproken, waardoor enkel- en meervoud gelijkkluidend zijn. Vergelijk strofe 64: *fatiguen*, strofe 68: *maskraden*, strofe 214: *gedaanten*. In het hedendaagse ma. zouden deze woorden in het meervoud een -s krijgen: *kaskenades*, *fatigues*, *maskerades*, *gedaontes*.

T *kaskenade*: blufferige drukdoenerij.

nump (stoottoon) / *kump* (sleeptoon): geen gaaf rijm.

36

E *ruiyim* (autograaf): moeilijk leesbaar, maar duidelijk in strofe 229: *ruiyim*, 230: *ruymen*. Nu: *rijm*, *rijmen*. De uitspraak met ui nog aan het einde van de negentiende eeuw: 'Ich bin te meui van 't ruimen sloon' (*Opregte Maastrichter Almanak* voor 1879).

T *verkleide keesjes*: verhulde smoesjes. End., lemma 'Kees': *mèt z'n verdrejde keesjes* (= trucjes).

'n *simpel ruim van dreie*: Weustenraad doelt hier op de drieletterwoorden 'lul' en 'kut'. Het woord *ruim* is nu onzijdig, maar was toen vrouwelijk.

VI, 32. (W6bis)	Ger moot tat toch aaun niemand zekgen, Dat blyft zou, hut der, onder us; De luy zien nou en daan zou aaurdig, En t is aaug deks neet umme zus; De vrouwen magen et wel weyten; Op tat punt zien ze zier diskreet; Ze zullen zelden koud vertellen Van iemand tee hun geeren heet.	G'r moot dat toch aon niemand zègke, Dat blijf zoe, hudd'r, onder us; De lui zien noe en daan zoe aordig, En 't is ouch dèks neet ummezus. De vrouwe mage 't wel weite, Op dat punt zien ze zier discreet; Ze zulle zelde koed vertèlle Van iemand dee hun gere heet.
VII, 33. (W p.7)	Misschien zult der mig doen bemerken Dat ig mig wat te min geneer, En dat ig hun de koer wil maaken Deks op in aaurdige maneer; Huur! laauver daau neet euer spreken! Ig wil van niemand zien bekierd; Een eeder handelt een die zaaken Wie dat et God em heet gelierd.	Mesjien zult d'r mich doen bemèrke Dat ich mich wat te min zjeneer En dat ich hun de koer wil make Dèks op 'n aordige maneer. Huur, laov'r dao neet euer spreke! Ich wil van niemand zien bekierd; 'N eder handelt in die zake Wie dat 't God 'm heet gelierd.
34-	Mer ... permitteerd mig toch in kwestie: Frisch, veerschgeschooren, en beleef Komt der bey e bevallig zielke En zekt: Juffrouw! ig heub ug leef! Wel nou! wat wilt tat woord beteiknen? Dat is perceys al of me zeet: Juffrouw! Ig zou ins blixems geeren Met ug ... neet wour? Is tat et neet?	Mer ... permitteert mich toch 'n kwestie: Fris, veersgesjore en beleef Komp d'r bij e bevallig zielke En zègkt: Juffrouw! ich hōb uch leef! Welnoe, wat wilt dat woord beteik'ne? Dat is perceis al of me zeet: Juffrouw! ich zouw ins bliksems gere Mèt uch ... neet woer? is dat 't neet?
35-	Ger kont mig deukskes taau um windlen Es ug tat einigzinds vermaak, Mer al die fransche kaskenaaden Veraandren gaar nix aaun de zaak; Et tis jaau neet veur heur schoen aaugen Dat er allein e meyske numt; Zy zelfs hilt neet van komplimenten Es taau nix bey of teusschen kumt.	G'r kont mich deukskes dao um wind'le Es uch dat einigszins vermaak, Mer al die Franse kaskenade Veraand're gaar niks aon de zaak. 'T is jao neet veur hāor sjoen ouge Dat d'r allein e meidske nump; Zij zelfs hilt neet van complementen Es dao niks bij of tōsse kump.
36.	De wereld is e kinder scheulke Benaauwd en geklik geregeerd, Wou op e weurdsche van dry letters In eeder zich kapot studeert, En dat met zin verkleide keessches Sedert tin tied van Adam's val, Dreyt op in simpel ruiym van dreyen Die eelik ein ug neumen zal.	De wereld is e kindersjölke Benaauwd en geklik geregeerd, Woe op e wāördsje van drei lètters 'N eder zich kapot studeert, En dat mèt z'n verkleide keesjes Sedert d'n tied van Adams val Drejt op 'n simpel ruim van dreie Die eelik ein uch neume zal.

38

T *beis*: koude wind.

39

E *Zou wie er* (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *zoe gaw wie 'r*.

woors (autograaf): worst, nu: *weurs*.

Zou veur (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *Veur*.

T *poetsde*: ontfutselde.

knap: mondvoorraad.

40

T *garekeuken*: gaarkeuken, goedkoop eethuis. Niet bij End.

Ouch: dan ook, vgl. fr. *aussi*. Ook in de strofen 56, 74, 207, 219.

Begós: zie aantekening bij strofe 9.

een mie belangen: in mijn belang. Werd W. door het metrum gedwongen tot dit drielettergrepige woord?

41

E *Een* (regel 2): de autograaf heeft bij vergissing *Een*.

Zou me (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *zouwe v'r*.

Jaun wel (autograaf), lees: *jao en wel*. Druk en afschrift J hebben: *Jao wel*. In de afschriften N, F, Ny ontbreken deze woorden.

T *wat heub der al op schotel?* (autograaf). Op *sjotel hōbbe*: te eten kunnen aanbieden, op de menukaart hebben; niet bij End.

37. Ig wil daauveur toch neet ontkenne
Dat aaug te maaug van zienen kant,
E bondig woord heet een te bringen
Zelfs by de minschen van verstand,
En dat es tee verdomde bengel
Ze naat en druug ins heubben moot,
Et meeujiik is van em te poaayen
Zou wie der met wat aandere doot.
38. Ig weyt wie 'r mig heet aafgevaangen
Op die vervloekde beyweegs reys;
G'heub mie geleyen van den honger
Es van de reegen en de beys;
De knapzak tee'g had met genomen
Waar toch ordentelik verzeen;
Mer naau in oor gereyst te heubben
Bevond zich taau gein vets mie een.
- VIII, 39. In eeder kwaam by mig gelaapen
(W p.9) Zou wie er honger had of doors;
Dee moes g e kluske laaauten drinken,
Dee vraugde mig e scheyfke woors,
Dee poetsde mig e krenten bruidsche,
Dee stauk in eyken een zin tes;
Et waar of ig allein moes zurgen
Zou veur de knap es veur de fles!
40. Aaug wie ig ins een Scherpenheuvel
Stil een min gaaren keuken zaat,
En naau dat ig in haaf kwarteerke
Met juffrouw Betsche had gepraut,
Begos ig ins een mie belangen
Te zurgen veur et aauvend broed,
En doog ig daadlik by mig kommen
De baas dee ig taau had ontmoet.
41. Hospes! wat heub der al op schotel?
Een vleisch? Jau. In geruikde schink.
Zou me gei bufstek konnen kriegen
E bufstek? wa's tat veur in dink?
In kermenaat zou haaf gebrooyen.
Nein hier. Wat heub der nog al dan?
Wat huyt vleisch of wat spek en eyer ....
Jaun wel, gebakken een de pan.
- Ich wil daoveur toch neet ontkenne
Dat ouch de maog van ziene kant
E bondig woord heet in te bringe,
Zelfs bij de minse van verstand;
En dat, es dee verdomde bengel
Ze naat en druug ins hōbbe moot,
'T meujiik is van 'm te paoje
Zoe wie d'r mèt wat aandere doot.
- Ich weit wie 'r mich heet aafgevaange
Op die vervloekde beiweegsreis;
'Ch hōb mie geleie van d'n hōnger
Es van de rege en de bijs.
De knapzak dee 'ch had mètgenomme
Waar toch ordentelik verzeen,
Mer nao 'n oor gereis te hōbbe
Bevont zich dao gein vets mie in.
- 'N eder kwaom bij mich geloupe
Zoe wie 'r honger had of doors;
Dee moes 'ch e kluske laote drinke,
Dee vraogde mich e sjijfke woors,
Dee poetsde mich e krentebroodsje,
Dee staok 'n eike in z'n tes;
'T waar of ich allein moes zōrge
Zoe veur de knap es veur de fles.
- Ouch wie ich ins in Scherpenheuvel
Stil in m'n garekeuke zaot,
En naodat ich 'n haaf kwarteerke
Mèt juffrouw Betsje had gepraot,
Begos ich ins in mie belange
Te zōrge veur 't aovendbroed,
En doog ich daad'lik bij mich komme
De baas dee ich dao had ontmoet.
- 'Hospes! Wat hōb d'r al op sjotel?
'In vleis?' 'Jao.' ' 'N geruikde sjink.'
'Zouw me gei busstōk konne kriegen?'
'E busstōk? Wat 's dat veur 'n dink?'
' 'N kermenaod zoe haaf gebrooje.'
'Nein hier.' 'Wat hōb d'r nog al dan?'
'Wat huidvleis of wat spek en eier ...
Jao 'n wel, gebakke in de pan.'

42

E *Meyster* (autograaf): < *Hospes* >> *Meyster* >.

En (regel 8): De autograaf heeft bij vergissing Et. Hier speelde het Frans W. parten. Dezelfde verschrijving in de strofen 207, 222, 228, 235.

En *nog* (autograaf): de afschriften N, Ny hebben: *Jao en nog*; afschrift F: *Jao en ouch*.

T *God zegent uch!* Heilwens: *God zegene u* (met overvloed en gezondheid)!

m'n ziel: bij m'n ziel (uitroep).

Zier wil: letterlijke vertaling van 'tres bien'.

Minheer (autograaf): rijmnood? Minheeren in strofe 119, en Minheer ook in de strofe 130. Maar meestal is de klinker een ie: Minhier (aanspreking, strofen 15 en 54), hieren (aanspreking, strofe 126), Minhierke Meynders (strofe 127), hierke Meynders (strofe 144), et Hierke (strofen 128 en 129).

43

E *keuske* (autograaf): Druk en alle afschriften hebben: *muilke*.

leeste (autograaf): zie strofe 21.

Foei, foei! (autograaf): < *Foei*, (foei)! >> *Wel* (foei)! >> *Foei*, (foei)! >. In strofe 174 schrijft W. per abuis: *Fooy* (in plaats van *Foei*). *Foei*, in hedendaags ma.: *foj*. De afschriften F, K, J, Ny hebben: *Wel fo(e)i*.

gaar neet (autograaf): Druk en afschriften hebben alle: *jao neet*.

44

E *heyt* (autograaf): < *schoen* >> *heyt* >.

kutsche (autograaf): daarnaast een alternatief: <+ *meyske* >.

Bezunder (autograaf): < *Bezunder* >> *En dat nog* >> *Bezunder* >.

meyske (autograaf): < *meyske* >> *vroumes* >> *meyske* >.

Zou (autograaf, regel 7): < *En* >> *Zou* >.

kans (autograaf): de afschriften hebben: *kós*, *kons*.

T *weerde*, nl. worden: ook in de strofen 111, 120, 169. Meestal gebruikt W. *weurde*. De Nuie heeft alleen nog: *weurde*.

46

E *Mer daauw sleyt er mig achter euver* (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *Mer potdomme 'r sleit achtereuver*.

T *Ig scheet (...) aaun 't lagchen* (autograaf): End. geeft alleen: in 'ne lach sjete.

42. God zeegend ug! Wat tunk ug Betsche?
Wil der wat huyltveysch schink of spek?
Mer al zou wat van 't ein en 't aander.
Et vreumeske is min ziel neet gek!
Ger huurt et Meyster, brink us alles
Wat tat der heubt - Zier wil Minheer.
Zekt ... aaug e peursieke patatten
En nog e peutschen Diester beer!
- God zegent uch! 'Wat tunk uch, Betsje?
Wilt d'r wat huidvleis, sjink of spek?'
'Mer al zoe wat van 't ein en 't aander.'
'T vruimeske is m'n ziel neet gek!
'G'r huurt 't, meester, bringk us alles
Wat dat d'r höbt.' 'Zier wil, meneer.'
'Zègkt ... ouch e peursieke patatte
En nog e pötsje Diester beer!'
43. E keuske nouw me leeste Betsche,
Mer ein, ... Ig schel ug 't aandren kwiet:
Dank ug!.. nou moes der aaug tat spenkske...
Foei, foei! Minhier, ger gaaut te wiet.
Me zuut us gaar neet een dat heukske!
Neyn, neyn, anstonds kumt iemand een.
Zeet zeet ... Dau geyt te deur al open,
Past op .... Et keend had good gezeen.
- 'E köske noe, me leeste Betsje,
Mer ein ... ich sjel uch 't aander kwiet ...
Dank uch! Noe moes d'r ouch dat spengske..'
'Foei, foei, menier, g'r gaot te wied.'
'Me zuut us gaar neet in dat heukske!'
'Nein, nein, anstonds kump iemand in ...
Zeet zeet ... dao geit de deur al ope,
Past op!'... 'T keend had good gezeen.
44. 'T is jaau min ziel um helsch te weerden
Es te bey e heyt kutsche zits,
Van langs tin neus zien weg te strieken
Al wou's te dig hads op gespits,
Bezunder es te met et meytske
Al handgemeyn gewoorden bis,
Zou das te sakkerdieu kans dinken
Dat te party gewonnen is!
- 'T is jao m'n ziel um hëls te weerde,
Este bij e heit kutsje zits,
Van langs d'n neus zien weg te strieke
Al woeste dich hads op gespits,
Bezunder este mèt 't meidske
Al handgemein gewoorde bis,
Zoe daste sakkerdjeu kans dinke
Dat de partij gewonne is.
- IX, 45. Tin hier dee binnen is gekomen
(W p.11) En een den duuster zich bevindt,
Meynt tat geyn ziel is een de kamer
En dat em niemand zuut of kint;
Er sleyt gereust te mantel open
Wou er zich een gewikkeld had,
En roeps! kumt 't r onder out gesprongen
E vreumeske, zuug, wie in rat.
- D'n hier dee binne is gekomme
En in d'n duuster zich bevint,
Meint dat gein ziel is in de kamer
En dat 'm niemand zuut of kint.
'R sleit gerös de mantel ope
Woe 'r zich in gewikkeld had,
En roeps! kump d'r onder oet gespronge
E vruimeske, zuug, wie 'n rat.
46. Ig scheet een einen kier aaun 't lagchen
En spring dig aaug out minnen hook;
Et vreumeske begint te keeken
En meynt goddorie dat et spook;
Din hier dee zeukt te plaat te poetzen
En schuif al met et meytske oout;
Mer daauw sleyt er mig achter euver
En vilt met te kop door en roout!
- Ich sjeet in eine kier aon 't lache
En spring dich ouch oet mienen hook.
'T vruimeske begint te keke
En meint goddorie dat 't spook.
D'n hier dee zeuk de plaat te poetse
En sjuif al mèt 't meidske oet,
Mer dao sleit 'r mich achtereuver
En vilt mèt de kop door 'n roet!

47

T *noed*: behoefte.

48

E In afschrift N ontbreekt deze strofe.

tunk (regel 3): in autograaf bij vergissing: tink. Nu: tunks.

geistelikken (regel 5): in autograaf schrijffout: geistelkken.

heilge (regel 7): elders (zie de strofen 1, 23, 31, 185, 217) spelt W. *helge(n)*.

T *Dochte de reipe mer devan*: deugden de repen van die vaten maar. *Dochte* (progressieve assimilatie), nu: *dogde* (regressieve assimilatie).

49

E *nog* (regel 2): schrijffout in autograaf: *nol*.

deen haspel (autograaf): < *die rawagie* >> *deen haspel* >.

verscheen (regel 8): schrijffout in autograaf: *verschen*.

T *kroen*: kroon (geldstuk) (ook in strofe 158). Niet bij End., wel bij Dorren, p. 109: 'voormalig fransch muntstuk van 6 livres of 5 gulden luiksch; f. 2,80, fr. 5,92½.' Het *Annuaire Limbourg* 1830, p. 99, geeft als tegenwaarde van de Franse kroon: f. 2,74.

pastoer: hier in de betekenis van 'pastor'. Zie ook strofe 107.

50

E *Ie dat er moes naau hous tou goon* (autograaf): < *Pront wie er et had op gedoon* >> *Ie dat er moes naau hous tou goon* >.

51

T *doen* (sleeptoon) / *sermoen* (stoottoon): geen gaafrijm.

teene: tinnen. Zie ook strofe 115.

47. De baas tee dat spektakel huurde
Kumt met e lempken een de han;
Din hier leupt um et out te blozen
En kreygt innen slaag veur zin tan;
Er heet gein noud van treuk te houwen,
Dee keel heet em te zier verschrik;
Er steup eweg, jong, wie in onweer
En liet ze meutsken een de strik.
48. Mer raaujt verdomt ins wat v're meutske!
In klein vaoul zwarte paauters kap.
Wat tunk ug van die expeditie?
Wie vind er mig tie kermis grap?
Daau heub der nouw eus geistelikken!
Et is werenchtig toch in schan!
Ig zek, et zien mig heilge vaten
Dochten de reypen mer de van!
49. Ig hey min ziel in kroen gegeven,
Schoen dat ig nog al geeren spaaur,
Alleen mer veur ins jus te weyten
Van wee dat toch tee klommel waaur;
Mer niemand had een al deen haspel
'T gezigt van de pastour gezeen,
En 't vreumeske waaur outgekwispeld
Direkt wie dat et leech verscheen.
50. Ig pakde toch et paauters kepke
En lag et stil een minnen hood,
Neet tat ig et veur mig wou haauwen,
Foei! daauveur kint der mig te good;
Mer um din hier et treuk te geven
Ie dat er moes naau hous tou goon,
Al wis ig aaug wel van te veuren
Dat em dat gaar neet aaun zou stoon.
- X, 51. (W p.13) Nouw! een afwachting van d'occasie
Die meurgen zich wel op zal doen
Van euzen hier te rencontreren
'T zy nau de mes of et sermoen,
Laauver ins kieken wat tin hospes
Daau zou geliek heet eengebragt
Op tie gebloomde teenen-schootels
Die schoender blinken es ig dacht.
- De baas dee dat spektakel huurde
Kump mèt e lempke in de han.
D'n hier löp um 't oet te bloze
En krijg 'ne slaag veur z'n tan.
'R heet gein noed van trök te houwe;
Dee keel heet 'm te zier versjrik.
'R stöb eweg, jong, wie 'n onweer
En liet ze mötske in de strik.
- Mer raojt verdomp ins wat v'r e mötske!
'N klein voul zwarte paoterskap.
Wat tunk uch van die expeditie?
Wie vint d'r mich die kèrmisgrap?
Dao höb d'r noe eus geistelikke;
'T is werenchtig toch 'n sjan!
Ich zègk, 't zien mich heil'ge vate;
Dochte de reipe mer devan!
- Ich hej, m'n ziel, 'n kroen gegeve,
Sjoen dat ich nogal gere spaor,
Alleen mer veur ins zjus te weite
Van wee dat doch dee klommel waor;
Mer niemand had in al deen haspel
'T gezich van de pastoer gezeen,
En 't vruimeske waor oetgekwispeld
Direk wie dat 't leech versjeen.
- Ich pakde toch 't paoterskepke
En lag 't stil in mienen hood.
Neet dat ich 't veur mich wou hauwe,
Foei! daoveur kint d'r mich te good;
Mer um d'n hier 't trök te geve
Ie dat 'r moes nao hoes touw goon,
Al wis ich ouch wel van teveure
Dat 'm dat gaar neet aon zouw stoon.
- Noe, in aofwachting van d' occasie
Die mörge zich wel op zal doen
Van euzen hier te rencontrere
'T zij nao de mès of 't sermoen,
Laov'r ins kieke wat d'n hospes
Dao zoe geliek heet ingebrach
Op die gebloomde teene sjetels
Die sjoender blinke es ich dach.

52

T kopstuk: geldstuk waarop de kop van een vorst is afgebeeld; de vroegere benaming voor rijksdaalder (f. 2,50). Niet bij End.

53

E Allo (autograaf): mogelijk staat er Alle (uitspraak: alleh). Vergelijk strofe 57: Me (uitspraak: meh).

T leefste: maar vergelijk strofen 21 en 43: leeste.

sjaoimt uch dan neet eur gezondheid: schaam u niet voor uw gezondheid.

54

E Min ziel (autograaf): < Allons >> Min ziel >.

T Op consciëntie: op m'n erewoord. Deze betekenis niet bij End.

Verwoer: echt waar?

Zeet zoe: ziezo.

55

E Et aaut of (autograaf), lees: Et aaut of et (het meisje at of het).

T difficiel gevalle: kieskeurig van aard. End. kent enkel: oetgevalle.

56

E good (autograaf): een niet goed leesbaar alternatief voor dit woord werd doorgehaald.

T Ouch: fr. aussi, zie strofe 40.

z'n Eed'le: Zijn Edelheid. Niet bij End.

H Vandeboren, lees: Van den Boorn (zie ook strofe 223): Christiaan (Chrétien) Van den Boorn, op 17 april 1788 geboren te Gronsveld, was vanaf 1817 als procureur verbonden aan de rechtbank van Maastricht. Samen met o.a. Michel Weustenraad, Theodoors vader, participeerde hij in de oprichting en de exploitatie van de *Éclaireur*. Hij was vanaf 1820 lid van de Broederschap van de H. Barbara, waar hij in 1826 Jacques Weustenraad, Theodoors oom, en in 1829 Jan Bastings voordroeg als nieuwe leden. Hij heeft in Maastricht gewoond op de adressen Achter het Vleeshuis 19, Wolfstraat 33 ('In den Wolf', vanaf 1821) en Vrijthof 30 (vanaf 1827). In april 1831 vertrok hij naar België om zijn werk voort te zetten als procureur bij de rechtbank in Tongeren. Zie: *Almanach de la province de Limbourg* 1820-1823, *Annuaire Limbourg* 1824-1831; De Schaetzen 1936, p. 112; RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nrs. 1644, 1650.

52. O jeusus! Et is miseraabel!
 'T is nog gein hallif kopsteuk weerd
 De schink en 't huytvleys zien beschummeld!
 Et spek is zwarter es tin heerd!
 Waaur dau nou nog wat kies en boter
 Met in ordentelikke mik!
 Me kom ver zullen et al nummen
 Wie dat us Slevenier et schik.
- Oh jözzes, 't is miserabel!
 'T is nog gein hallef kopstök weerd:
 De sjink en 't huidvleys zien besjummeld;
 'T spek is zwarter es d'n heerd.
 Waor dao noe nog wat kies en boter
 Mèt 'n ordentelikke mik;
 Meh kom, v'r zulle 't al numme
 Wie dat us Slevenier 't sjik.
53. Allo, me leefste keend, aaun taufel!
 Heub der aaug gooyen appetiet?
 Ig zal nog al wat profiteeren;
 Me kumt, neet wour, van reedlik wiet,
 En naau in reys van zeven ooren
 It men e steukske met plezeer:
 Wel schaaumt ug tan neet eur gezondheid
 En zet ug ins gereust hey neer.
- 'Alloh, me leefste keend, aon taofel!
 Höb d'r ouch gooijen appetiet?'
 'Ich zal nog al wat profiteere;
 Me kump, neet woer, van reed'lik wied,
 En nao 'n reis van zeve ore
 It m'n e stökske mèt plezeer.'
 'Wel, sjaomp uch dan neet eur gezondheid
 En zèt uch ins gerös hei neer.'
54. Komt nog wat naauder ... nog e bitsche!
 Ger zeet ummers veur mig neet bang?
 Auh nein, Minhier, nein, ter contrarie!
 Wel doot tan aaug wat ig verlang.
 Zult der aaug braaf zien? op consciëntie!
 Verwour? Min ziel!.. zeet der kontent?
 Wie innen Ingel een din hiemel!
 Zeet zou! Nou zit min excellent!
- 'Komp nog wat naoder ... nog e bitsje!
 G'r zeet ummers veur mich neet bang?'
 'Aoh nein, menier, nein, ter kontrarie!'
 'Wel, doot dan ouch wat ich verlang.'
 'Zult d'r ouch braaf zien?' 'Op consciëntie!'
 'Verwoer?' 'M'n ziel, zeet d'r kóntent?'
 'Wie 'nen ingel in d'n hiemel!'
 'Zeet zoe! Noe zit m'n excellent!'
55. God wilde nog al dat et meyske
 Neet difficiel gevallen waaur;
 Et aaut of out penitentie
 Gevast had van verleyen jaaur;
 Ig hey zou geeren heur geholpen!
 Mer al wat op te taaufel stong
 Dat streyde mig zou blixems tegen
 Dat minnen honger euver gong.
- God wilde nog al dat 't meidske
 Neet difficiel gevalle waor;
 'T aot of 't oet penitentie
 Gevas had van verleie jaor.
 Ich hej zoe gere häör geholpe,
 Mer al wat op de taofel stong
 Dat strijde mich zoe bliksems tege
 Dat m'nen honger euver gong.
56. Geleukkgig kwaaum perceys tin hospes
 Met innen troog eerdapplen een,
 Wouveur dat zelfs zich Vandeboren
 Verschrik had es 'r em hey gezeen:
 Dat waaur et, jong, wat ig moes heubben!
 Aaug haaulden ig min hart 'treen op,
 En leet ig zien dat by zin Eedle
 De maaug zou good is es te kop.
- Gelökkig kwaom perceis d'n hospes
 Mèt 'nen troog eerdapp'le in,
 Woeveur dat zelfs zich Vandeboren
 Versjrik had es 'r 'm hej gezeen.
 Dat waor 't, jong, wat ich moes höbbe!
 Ouch haalde ich m'n hart d'rin op,
 En leet ich zien dat bij z'n Eed'le
 De maog zoe good is es de kop.

57

E eerdeppelken (regel 2): autograaf heeft bij vergissing: *Eerdeppelken*.

broen (autograaf): moeilijk leesbaar vanwege gaatje in het papier.

T gestaof: gestoofd. 'Stoven' van vlees, vis of groente gebeurt op een laag vuur met een beetje vet, kruiden en een flinke scheut water, maar aardappels stoven we anno 2009 niet meer. Désiré Franq. (1826-1900) herinnerde zich de gestoofde aardappels nog uit 'Mooijers keuke' (Mastrechtse *veerskes*, Mastreech 1924, p. 133-138): 's Middags den hùtspot nao bouillon / Dao kòs me toch neet zònder, / Eerdappele mèt sop gestaof, / Of mèt e moòske drònder (betekenis: Na de soep werd 's middags hutspot gegeten; deze bestond uit aardappels die 'met sop gestoofd' waren [bijna puree dus] of gemengd waren met 'meuske', kool [hutspot].) W. dacht bij dat 'eerdeppelke broen gestaof' evenwel niet aan puree, maar zal 'gesmaorde eerdappele' bedoeld hebben: aardappels die met weinig vocht gaar en lichtbruin 'gesmoord' waren.

potagie/menagie (autograaf, regels 5/7): nu: *potazje, potaasje / menazje, menaasje*. Vergelijk strofe 8: *rawagie*. In strofe 73 gebruikt W. het woord *potage*: potspijs, gekookt eten. Het WNT heeft als varianten van 'potage': *potaadje, potagie, pottage, pottagie*. Het betekenisveld van 'potage' was breed: volgens een notitie van Joannes Rosier, koster van Sint-Pieter bij Maastricht, had een noodweer op 3 augustus 1826 'alles in het veld van *potagie* verslagen, als unne, moos, sala en van alles' (*potagie* = groenten), zie: *Sint-Pieter vroeger en nu*, nr. 4, najaar 2006, p. 13; het tijdschrift *Baarlose sprokkelingen* nr. 15-16 (Oos modertaal), 1988, p. 44, vermeldt: 'Petazie (fr. potage): soep, bij uitbreiding mid-dageten'; Wim Kuipers (afkomstig uit Maasniel) schrijft in de rubriek 'De Letterbak' van *De Limburger* d.d. 25 januari 1997: 'Stamppot of hutspot heette bij ons: *potazie, potaasje, prat(sj)moos* (...) of - veel mooier: *get óngerein*.

H M'n vrouw en strofe 58: 'Biste getrouwd?' 'Jao'. Gesteld dat deze woorden geen fictie zijn, dan volgt eruit dat ze na 13 mei 1829, de dag van W.'s huwelijk, geschreven zijn.

58

E schaayt (autograaf): bedoeld was: *schaauyt*, in moderne spelling: *sjaojt*. Vergelijk strofe 230: *schaauit*.

59

T Vrind, meervoud *vrinde* (zie bijvoorbeeld strofe 158); nu: *vrund*, meervoud *vrund* (soms *vrunde*).

60

E *neeuw*: de klinker zal zijn uitgesproken als een monofongische *äö* (tussen de *eu* en de *ui* in). Dat geldt ook voor de strofen 128: *neeuw*, 131: *opneujts*, 174: *neuuwj*, 209: *verneuw*, 215: *neuwj*, 243: *neeuwj*, en *Lèste Percessie* strofe 4: *neeuwj*. In de *Relatie van de lèste Percessie*, strofe 4: *nuy*. Vergelijk de aantekeningen bij de strofen 13, 20, 27: *eugskes, vreumeske, geleuven, verleus*. Zoals eerder opgemerkt diftongeerde deze *äö/ui*-klank al spoedig tot een uitgesproken *ui*.

T *linde*: lendenen.

mei: naamfeest.

bestoke: gevierd.

XI, 57. (W p.15)	<p>Wat is dat toch in treflik eeten In eerdeppelken broen gestaauf! Mig tunk tat 'g aaun in Prinsentaufel Et beste steukske de veur gaauf! Daau is van allen eus potagie Gein ein die mig zou hierlik smaakt, Bezunder wie een eus menagie Min vrouw ze dikwils veerdig maakt!</p>	<p>Wat is dat toch 'n tref'lik ete 'N eerdeppelke broen gestaof! Mich tunk dat 'ch aon 'n prinsetaofel 'T bèste stökske deveur gaof. Dao is van alle eus potage Gein ein die mich zoe hierlik smaak, Bezunder wie in eus menage M'n vrouw ze dikwels veerdig maak.</p>
58.	<p>Biste getrouwd? - Jau - Wel terecht! Verwonderd tich tat tan zou sterk? Mer din historie met tat meyske!.. Oh!.. Gank toch! tat is kinderwerk! Mer es tin vrouw dat kwaam te huren! Es ig heur zag wat tat ig weet? Daau zuls te dig verdomt veur wachten; Wat ze neet wet tat schaaft heur neet!</p>	<p>'Biste getrouwd?' 'Jao.' 'Wel terecht!' 'Verwondert dich dat dan zoe sterk?' 'Mer d'n historie mèt dat meidske!...' 'Oh, gank toch! dat is kinderwerk!' 'Mer es d'n vrouw dat kwaom te hure, Es ich hääör zag wat dat ich weet?' 'Dao zulste dich verdomp veur wachte; Wat ze neet wèt dat sjaoft hääör neet.'</p>
59.	<p>Meyns tig misschien dat aaug te vrouwen Us alles zekgen wat ze doen? En dat z'us nooit of t'ooit verkaapen In eppelken veur in citroen? Vrind! stel dig tat out tin gedachten. En doeg ins hey een minen raad, Es te gereust en stil wils leven Een dinnen houwelijkken staaut!</p>	<p>'Meins dich mesjien dat ouch de vrouwe Us alles zègke wat ze doen? En dat z' us nooit of t'ooit verkoupe 'N eppelke veur 'n citroen? Vrind, stèl dich dat oet d'n gedachte En doeg ins hei in miene raad, Este gerös en stil wils leve In diene houwelijke staot.'</p>
60.	<p>Al weurd taau zelden van gesproken, Ver kinnen mie es einen maan Dee blixems zwaak is een zin linden En koulik zich vereuren kaan, En dee bekans toch alle jaaren, Deks op tin daag van zinnen Mey, Bestooken weurd met e neeuw zeuntsche En zelfs in deuchterken de bey.</p>	<p>'Al weurt dao zelde van gesproke, V'r kinne mie es eine maan Dee bliksems zwaak is in z'n linde En koelik zich verreure kaan, En dee bekans toch alle jaore, Dèks op d'n daag van z'ne mei, Bestoke weurt mèt e nui zäänsje En zelfs 'n döchterke debij.'</p>
61.	<p>Komt mig tan hey gein ruizing zeuken! Ig bin jau neet te groetste streup; Haawt geer eur leskes veur eur eigen En volg z'es der ze nuudig heub; Perceys wie dat ig heub gehandeld Zou heyt geer ummers aaug gedoon; Laaut mig een Gaaudsnaum dan geweerden En stillekes naau bed touw goon.</p>	<p>'Komp mich dan hei gein ruizing zeuke! Ich bin jao neet de groetste ströp. Hauwt geer eur lèskes veur eur eige En volg z' es d'r ze nudig hób. Perceis wie dat ich hób gehandeld, Zoe hejt geer ummers ouch gedoon. Laot mich in gaodsnaom dan geweerde En stillekes nao bèd touw goon.'</p>

63

E reeds (autograaf): Alle afschriften hebben: al. Vergelijk strofe 12.

T oetgekees: uitgekozen. End. geeft: oetgekoze en oetgekees. De Nuie kent alleen: oetzeuke.

64

E koulík halíftien (autograaf): alle afschriften hebben: koelik iers half (of: haaf) tien.

T tien (stoottoon) / wien (sleeptoon): geen gaaf rijm.

fatigue: vermoeienissen (fr. fatigues). In modern ma. ongebruikelijk. Vergelijk de aantekening bij strofe 35.

65

T koes ziech verwacht: had kunnen rekenen.

Par force: met geweld.

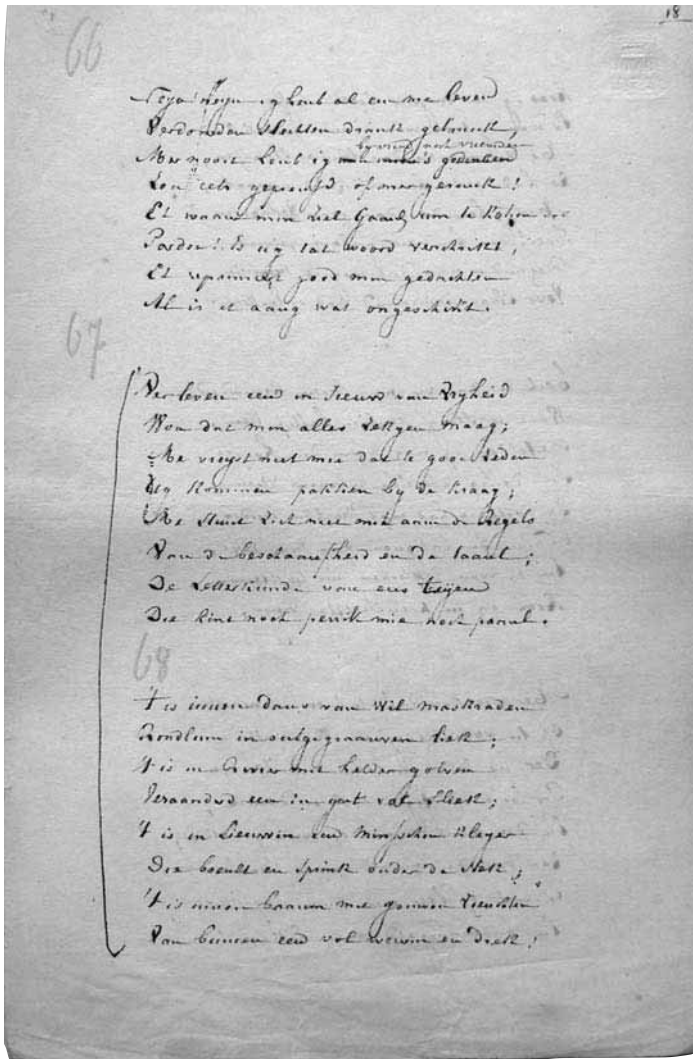
káöm: kaam.

66

E by vrind noch vreemden (autograaf): < nau mien's gedinken (bij mijn weten) >> by vrind noch vreemden >.

iets (autograaf): elders steeds eets, zie strofe 86.

reprimeert (autograaf): bedoeld zal zijn: exprimeert.

Percessie van Scherpenheuvel, strofen 66-67-68. Autograaf. RHCL/GAM, hs. 296.

62.   Naau bed? tat is jau veur te lagchen!
De heubs toch koulik gesoupeerd.
Bah! bah! ig heub gei vleysch gegeten!
In eerdeppelken is gaauw verteerd.
Da's wour! mer zulste nog wel vinden
E logemint naau dinnen zin?
Wouveur? Ig wil gein aander heubben;
Ig bin hiel good wou dat ig bin!
- XII, 63.   Koes ig et eurgens beeter treffen
(W p.17)   Es wou ig taau waar aon geraak?
Me vreumeske dat bleef er slaapen,
Ze had reeds heur akkoord gemaak;
Moes ig heur dan dau goon verlaauten?
Foei! dat hey neet galant geweest,
Bezunder nau dat mig et meyske
Veur slaaupkamraud had outgekeest.
64.   Toch ie dat ver nau boven krouwden,
Want et sloog koulik hallif tien,
Bestelden ig nog aaun din hospes
In deftig flesken wermen wien;
Ig voelt ig had wat krachten nudig .....
Naau de fatiguen van min reys,
En ig wou Betschen ins trakteren
Kom op in hierelikke weys.
65.   Mer wee koes zich toch ooit verwachten
Op tee vermalledeyden draank
Dee us te keerel een wou jaugen
Par force en tegen wil en daank,
En dee veul mindr' op wien geliekde,
Zou veur de smaak wie de kouleur,
Es wel op beer met keum bespikkeld
En ondermingeld met likeur!
66.   Neyn! neyn ig heub al een me leven
Verdomden slechten drank gebruik,
Mer nooit heub ig by vrind noch vreemden
Zou iets gepreufd of mer geruuk!
Et waar min ziel Gaauds um te kotsen ...
Pardon! Es ug tat woord verschrikt,
Et reprimeert good min gedachten
Al is et aaug wat ongeschikt.
- 'Nao béd? Dat is jao veur te lache!
De höbs toch koelik gesoupeerd?'
'Bah, bah, ich höb gei vleis gegete!
'N eerdeppelke is gauw verteerd.'
'Da's woer! Mer zulste nog wel vinde
E logemint nao diene zin?'
'Woeveur? Ich wil gein aander höbbe;
Ich bin hiel good woe dat ich bin.'
- Koes ich 't örgens beter treffe
Es woe ich dao waar aon geraak?
Me vruimeske dat bleef 'r slaope,
Ze had reeds häör akkoord gemaak.
Moes ich häör dan dao goon verlaote?
Foei! dat hej neet galant gewees,
Bezunder naodat mich 't meidske
Veur slaopkam'raad had oetgekees.
- Toch ie dat v'r nao bove krouwde,
Want 't sloog koelik hallef tien,
Bestelde ich nog aon d'n hospes
'N deftig fleske werme wien.
Ich voelt, ich had wat krachte nudig ...
Nao de fatigue van m'n reis,
En ich wouw Betsje ins traktere
Kom, op 'n hierelikke wijs.
- Mer wee koes zich toch ooit verwachtte
Op dee vermalledijden draank
Dee us de kerel in wouw jaoge
Par force en tege wil en daank,
En dee vâöl mind'r op wien geliekde,
Zoe veur de smaak wie de couleur,
Es wel op beer mèt kâöm bespikkeld
En ondermingeld mèt likeur.
- Nein, nein, ich höb al in me leve
Verdomde slechten drank gebruik,
Mer nooit höb ich bij vrind noch vreemde
Zoe iets gepreuf of mer geruuk.
'T waar, m'n ziel gaods, um te kotse ...
Pardon! es uch dat woord versjrik,
'T exprimeert good m'n gedachte
Al is 't ouch wat ongesjik.

67-72

In de autograaf trok W. langs deze strofen met inkt een streep.

67

E teijen (autograaf): hier voor het eerst puntjes op de ij.

H De regels 1-2, die betrekking hebben op de buitensporigheden vermeld in de strofen 70-71, zouden vóór 1830 niet wel geschreven kunnen zijn. Vóór 1830, in W.'s *éclairéur*-tijd, toen de pers voortdurend onder druk stond, was juist het gebrek aan vrijheid een overheersend gevoel, terwijl grove vrijmoedigheden in het Maastrichtse theaterwereldje niet voorkwamen. Wel was bekend dat de nieuwe romantische mode elders tot excessen had geleid. Die werden al in de *Éclairéur* van 29 mei 1828 veroordeeld: 'Les conceptions les plus bizarres, les plus monstrueuses, les plus extravagantes furent enfantées, prônées, achetées et dévorées par un public avide d'émotions nouvelles' [De meest bizarre, de meest monsterlijke, de meest extravagante scheppingen werden voortgebracht, opgehemeld, gekocht en verslonden door een publiek dat belust was op nieuwe emoties], waarbij werd aangetekend dat Chateaubriand en Lamartine het zó bont niet hadden gemaakt.

68

E Rondlum (autograaf): alle afschriften hebben: Róndum.

Regel 4 ontbreekt in afschrift N.

69

E voornaumste (autograaf): waarschijnlijk bedoelde W.: *veurnaumste*.

grout en klein (autograaf): < eeder ein >> grout en klein >.

T T is evevääł wie me ze hèt: Het doet er niet toe hoe men ze noemt.

70

E en meurdeneers (autograaf): alle afschriften hebben: en mèt määrdeneers.

H Tempeleers: geestelijke ridderorde, in 1312 wegens misstanden ontbonden. Uitdrukking 'Hij zuipt als een tempelier': hij is een onmatig drinker.

71

E moeyers (autograaf): zie strofe 27.

kreuk: in autograaf bij vergissing: krouk (kruik).

T kèlk, nu: kelk. Ook Franq., p. 6, heeft kèlk.

67. Ver leven een in lieuw van Vryheid
Woe dat min alles zekgen maag;
Me vreyst neet mie dat te gooi zeden
Ug kommen pakken by de kraag;
Me steurt zich neet mie aaun de regels
Van de beschaafheid en de taaul;
De letterkunde van eus teijen
Die kint noch perrik mie noch paaul.
- V'r leve in 'n ieuw van vrijheid,
Woe dat m'n alles zègke maag.
Me vreis neet mie dat de gooj zede
Uch komme pakke bij de kraag.
Me steurt zich neet mie aon de regels
Van de besjaofheid en de taol.
De lètterkunde van eus tije
Die kint noch perrek mie noch paol.
68. 'T is innen dans van wil maskraden
Rondlum in outgegraaufen liek;
'T is in rivier met helder golven
Veraanderd een in geut vol sliak;
'T is in lieuwin een minsschen kleyer
Die breult en sprink onder de stek;
'T is innen baaum met gouwen vreuchten
Van binnen een vol weurm en drek!
- 'T is 'nen dans van wil mask'rade
Ront'lum 'n oetgegraoeve liek;
'T is 'n rivier mèt helder golve
Veraanderd in 'n göt vol sliak;
'T is 'n lieuwin in minsekleier
Die brölt en springk onder de stek;
'T is 'ne boum mèt gouwe vröchte
Van binnen-in vol wörm en drek!
- XIII, 69. Numt een der daaud eus ierste schryvers
(W p.19) 'T is evenveul wie me ze het,
Gaaut leest mig hun voornaamste werken
Die grout en klein van boouten wet,
Doorblaayert ze van veur tot achter
Es ger ze by geval neet kint,
En zek mig ins op eur consciëntie
Wat ger doorgaans te binnen vindt!
- Nump inderdaod eus ierste sjrijvers,
'T is evevääol wie me ze hèt;
Gaot, leest mich hun veurnaomste werke
Die groet en klein van boete wèt;
Doorblaajert ze van vääor tot achter
Es g'r ze bij geval neet kint,
En zègk mich ins op eur consciëntie
Wat g'r doorgaons debinne vint.
70. Princessen die labendig vlooken
Pront wie der Duuvel met ze moor;
Duchessen die hun maander keullen
En speulen de publieke hoor;
Comtessen die et land aflaaupen
Met schellemen en meurdeneers;
En Barronnessen van min kloeten
Die zoupen wie de Tempeleers.
- Prinsesse die labendig vloke
Pront wie d'r duvel mèt ze moor,
Duchèsse die hun maander kölle
En speule de publieke hoor,
Comtèsse die 't land aofloupe
Mèt sjelleme en määrdeneers,
En baronesse van m'n kloete
Die zoepe wie de Tempeleers.
71. Jong luy die hiemel en eerd verzaaken
De mond wit van hun moeyers melk;
Priesters tie bef en kap verwerpen
En schendlik speyen een de kelk;
Hieren die deugd en wiesheid preken
Dekx met in brandmerk op te reuk;
En stok aauw maander die out wanhoop
Alles kappot sloon met hun kreuk.
- Jong lui die hiemel en eerd verzake
De mond wit van hun moeiers mèlk,
Priesters die bef en kap verwerpe
En sjend'lik speie in de kèlk,
Hiere die dääg en wiesheid preke
Dèks mèt 'n brandmerk op de rögk,
En stokauw maander die oet wanhoop
Alles kapot sloon mèt hun krök.

72

E *lig* (autograaf): hier is bedoeld: *ig*, zoals normaal.

Et moot toch neet degenereren (autograaf): tweede versie: <+ (Et moot) verdomt toch (neet) verbastren >.

degenereren: in autograaf abusievelijk: *degenereen*.

H *E romantiek Pariezer stökske*: In de jaren dertig van de negentiende eeuw veroverde het Franse romantische toneel (met Victor Hugo en Alexandre Dumas als leidende figuren) de theaters in België. Dat gebeurde niet zonder tegenstand, zowel van de zijde van de aanhangers van het gestileerde, klassieke toneel als van de kant van kerkelijke en parlementaire zedenmeesters. De minister van binnenlandse zaken De Theux kwam op 29 november 1834 zelfs met het voorstel een gemeentebestuur het recht te geven om voorstellingen die een gevaar voor de openbare orde konden opleveren, te verbieden. Kamerlid A. Rodenbach was het daar van harte mee eens: 'Que voit-on dans toutes ces pièces? Des incestes, des infanticides, des assassinats, des viols' [Wat ziet men in al die stukken? Incest, kindermoord, aanslagen, verkrachtingen] (Charlier 1959, II, p. 150-151). Zie ook: Séverin, p. 74-75, Charlier/Hanse 1958, p. 257 (met een citaat uit de *Revue belge* van 1836), en vergelijk de strofen 70-71.

In het gedicht *Aux barbares de la civilisation* (1836) sprak W. zijn afschuw uit over de verwording van de moraal, met name in de schouwburg.

Le Théâtre surtout (...)

N'offre plus de nos jours que le hideux spectacle

Du triomphe impuni de viles passions,

Qui, dans leur choc aveugle, écrasent sans obstacle

La morale expirante au coeur des nations.

Iedere vader, 'qui voit rougir de honte et sa femme et sa fille' [die zijn vrouw en zijn dochter ziet kleuren van schaamte], wordt met afschuw vervuld door

Les monstruosités de quelque ignoble drame

Où le meurtre et l'inceste, au fond d'un même lit

S'accouplent sous nos yeux (...)

[vertaling van beide dichtfragmenten: a. Vooral het theater (...) / biedt in onze dagen enkel het afzichtelijk schouwspel / van de ongestrafte triomf van lage hartstochten, / Die, in hun blinde stoten, ongehinderd verpletteren / De afstervende moraal in het hart van de naties; b. De monstrositeiten van 'n verachtelijk toneelstuk / Waar moord en incest, in eenzelfde bed / Met elkaar gemeenschap hebben onder onze ogen.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 60-61.)

Met *e romantiek Pariezer stökske* heeft W. zo'n melodramatisch romantisch Frans toneelstuk, zij het van lichter kaliber, op het oog.

Met de *Revue belge* stelden W. cum suis zich ten doel een dam op te werpen tegen de zedenbedervende Franse literatuur. In zijn rapport, voorgelezen tijdens de algemene vergadering van de 'Association nationale pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique' op 26 juli 1836, schreef W.: 'On nous a trop souvent accusé de n'être que des imitateurs serviles ou de pâles copistes des écrivains de Paris. Il est temps de prouver que nous savons voler de nos propres ailes' [Men heeft ons te vaak beschuldigd slechts gedweeë nabootsers of bleke kopiïsten te zijn van de Parijse auteurs. Het is tijd om te bewijzen dat wij op onze eigen wieken kunnen vliegen] (*Revue belge* 1836, deel 4, p. 65.)

73

E et (regel 1): in autograaf bij vergissing: *te*.

potage (autograaf): < *potagie* >> *potage* >. Vergelijk strofe 57.

Verbrannen (regel 7): in autograaf bij vergissing: *Verbannen*.

T *Mesjaot*: nootmuskaat.

H *Romantisme* (fr. *le Romantisme*): het abnormale, overdrevene, dat eigen was aan de romantische literatuur van die dagen.

74

E *achtreyn* (autograaf): alle afschriften hebben: *achter*.

T *stumpke*: stompje kaars, kaarsje.

trankiel: rustig. Niet bij End.

sjuifde v'r: letterlijk: schoven we. Vergelijk het iteratief van 'schuiven': *schuifelen*.

75

T *Communiqueerde*: stond in verbinding. Niet bij End.

76

E *jesken* (autograaf): alle afschriften hebben *jekske*.

Begos: zie aantekening bij strofe 9.

72.   Dat aandren dat superreb vinden
 lig zet mig taau neet tegen op;
 In eeder minsch heet zin opinie
 De zwaakste wie de beste kop;
 E romantik pariser steukske
 Bevilt mig wel ins teusschen by;
 Et moot toch neet degenerereen
 Een beuzelwerk of biestery.
73.   Mer wou dat ig et Romantisme
 Neet kaan een luchten en neet zien,
 Da's een min eeten en min drinken
 Veural een sop, potage en wien.
 Al die verdomde specereyen,
 Mechaaut kruyneegel en kaniel,
 Verbrannen dig tin eengewanden
 En tot te haaren van din ziel!
74.   Aug leet ig stillekes me peutsche
 Vol wermen wien op taaufel stoon,
 En vraaugden ig achtreyn e stumpke
 Um gansch tranquil naau bed te goon;
 Betsche die volgde min exempel
 Zonder de minste tegenstand,
 En daadlik schuifden ver nau boven
 Eelk met us peksken een de hand.
- XIV, 75.   Et keemerke van juffrouw Betsche
 (W p.21)   Kommuniceerde met et meyn
 Door zou in hallif glazen deurke
 Behaangen met in greun gardeyn,
 Mer die zou blixems waaur versleten
 Dat me klaaur door de loker zaaug
 Al wat taau umging een et celke
 Wou dat et errem meyske laaug.
76.   Ig profiteerde van d'occasie
 En kiekde good ins door de roout,
 Me vreumeske stong veur de spiegel
 En doog zich stil en langzaam oout;
 Heur neusdeukske waaur aafgeslagen
 En hong al neven de kornet;
 Heur jesken aaug waaur outgetrokken
 En ze begos aaun heur korset.
- Dat aand're dat superreb vinde
 Ich zèt mich dao neet tegen op;
 'N eder mins heet z'n opinie
 De zwaakste wie de bèste kop.
 E romantiek Pariezer stökske
 Bevilt mich wel ins tössebei;
 'T moot toch neet degenerere
 In beuzelwerk of biesterij.
- Mer woe dat ich 't Romantisme
 Neet kaan in luchte en neet zien,
 Da's in m'n ete en m'n drinke
 Veural in sop, potaasj en wien.
 Al die verdomde specerije,
 Mesjaot, kruinegel en kaniel,
 Verbranne dich d'n ingewande
 En tot de haore van d'n ziel!
- Ouch leet ich stillekes me pötsje
 Vol werme wien op taofel stoon
 En vraogde ich acht'rein e stumpke
 Um gans trankiel nao béd te goon.
 Betsje die volgde m'n exempel
 Zonder de minste tegestand,
 En daad'lik sjuifde v'r nao bove
 Eelk mèt eus pekske in de hand.
- 'T kemerke van juffrouw Betsje
 Communiceerde mèt 't mijn
 Door zoe 'n hallef glaze deurke
 Behaange mèt 'n greun gardijn,
 Mer die zoe bliksems waor verslete
 Dat me klaor door de loker zaog
 Al wat dao umging in 't celke
 Woe dat 't errem meidske laog.
- Ich profiteerde van d'occasie
 En kiekde good ins door de roet.
 Me vruimeske stong veur de spiegel
 En doog zich stil en lanksaam oet;
 Häör nääsdeukske waor aofgeslage
 En hong al neve de kornèt,
 Häör jeske ouch waor oetgetrokke
 En ze begós aon häör korsèt.

T *näösdeukske*: omslagdoekje. Vergelijk strofe 129: *neusdook*.

kornèt: kornet of kornetmuts: een muts met linten, kant en bloemen. In de *Opregte Maastrichter Almanak* voor 1835 lezen we: 'Pas op, jonge dochters, dat u cornet-muts geenen jongen mei-scheut krygt.' Over *näösdoek* en *kornèt*, zie: *Streekgebonden kleding. Onderzoek in Nederland en Vlaanderen*, Utrecht 1996, p. 38, 42, 43 (met afbeeldingen).

77

E *Oet vreys tat* (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *Van bang dat*.

T *waterhunsje*, in strofe 236: *waterbieske*. Bij End. alleen: *waterhinneke*.

78

E *leste reukske* (autograaf): < *onder(reukske)* >> *leste (reukske)* >.

79

E *reup* (autograaf): de afschriften N, F, J, Ny hebben: *reep*.

80

E *Heyt ger dat wel bey heur goon hoolen?* (autograaf): < *Zaaug der ze leven zou en grepen?* >> *Heyt ger dat wel bey heur goon hoolen?* >.

mond (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *moul*.

wach (autograaf): < *wacht* >> *wach* (de t is doorgestreept) >.

Mer foei! ger zoudt et koulik nummen (autograaf): < (Mer ger zoudt et) *jaau (koulik nummen)* >> (Mer) *foei!* (ger zoudt et koulik nummen) >.

T *stong aon 't bromme*: goed ma.? Nu: *stoont te bromme*.

koelik: kwalijk.

81-83

Het blad met deze strofen is in afschrift F uitgescheurd.

81

T *biskeerde*: me ergerde. *Biskeren* (fr. *bisquer*) niet bij End., wel bij Dorren.

77. Ig beefde wie e waater hundsche
Min hart had nooit zou fel geklop,
Min kneejen kinikden met minuten
En 't blood tat schoot mig een de kop;
'T waaur in verdomde hel positie!
Ig meynde dat ig duuvels woort;
Toch zeukden ig mig een te haauwen
Out vreys tat mig et meyske hoort.
78. Ze waaur min ziel um op te vreten
Wie ze haaf naaks taau veur mig stong!
Aaug veulden ig min passie klummen
Bey eeder lintsche wat taau sprong;
Goddaank!, dacht ig al een min eygen,
Aanstonds tan geyt et t r'euver heer!
En wie ig tie reflexie maakde
Veel pront et leste reukske neer.
79. Tot nog touw waaur dau niks verloren
En had zich alles wel geschik;
Mer daau begin ig mig te neesten
Perceys een 't schoensten augenblik.
God zeegend ug, reup juffrouw Betsche,
En daadlik bleus z'et keersken oout,
Slut mig et deurke touw van binnen
En liet mig kieken door de roout.
80. Heyt ger dat wel bey heur goon hoolen?
Daau stong ig met te mond vol tan!
Daau stong ig sakerdieu aaun 't brommen
Min hummen-slipken een de han!
Jau wach e bitsche! humme-slipke!
Et waaur wat aanders nog es tat!
Mer foei! ger zoudt et kouluk nummen
Es ' ig te punt op t' 'le zat!
- XV, 81.
(W p.23) Wie blixems tat ig aaug biskeerde
Ig naaum een Gods-naaum min party,
Ig sloog anstonds min laakens open
En lag mig zaaulig op min zy!
Mer 't waaur verdomt neet um te slaauwen!
Ig kierre en dreyde mig een 't bed.
En altied zaaug ig veur mig dansen
Et reuksken, 't hummen en 't korset.
- Ich beefde wie e waterhunsje,
M'n hart had nooit zoe fêl geklop,
M'n kneeje knikde mèten minute
En 't blood dat sjoet mich in de kop.
'T waor 'n verdomde hel positie!
Ich meinde dat ich duvels woort.
Toch zeukde ich mich in te hauwe
Oet vreis dat mich 't meidske hoort.
- Ze waor m'n ziel um op te vrete
Wie ze haaf naaks dao veur mich stong.
Ouch veulde ich m'n passie klumme
Bij eder lintsje wat dao sprong.
Goddaank, dach ich al in m'n eige,
Aanstonds dan geit 't d'reuver heer!
En wie ich die reflexie maakde
Veel pront 't lèste rökske neer.
- Tot nog touw waor dao niks verlore
En had zich alles wel gesjik,
Mer dao begin ich mich te neeste
Perceis in 't sjoenste ougenblik.
'God zegent uch,' reup juffrouw Betsje,
En daad'lek bleus z't keerske oet,
Slut mich 't deurke touw van binne
En liet mich kieke door de roet.
- Hejt g'r dat wel bij häör goon hole?
Dao stong ich mèten mond vol tan!
Dao stong ich sakkerdjeu aon 't bromme
M'n hummeslipke in de han.
Jao wach e bitsje ... hummeslipke,
'T waor wat aanders nog es dat!
Mer foei! g'r zouwt 't koelik numme
Es ich de punt op de i zat.
- Wie bliksems dat ich ouch biskeerde,
Ich naom in godsnaom m'n partij;
Ich sloog anstonds m'n lakes ope
En lag mich zaolig op m'n zij.
Mer 't waor verdomd neet um te slaope!
Ich kierre en drejde mich in 't bèd,
En altied zaog ich veur mich danse
'T rökske, 't humme en 't korsèt.

82

E Min vrinde serieus mig vraaugden (autograaf): alle afschriften hebben: M'n vrun(de) hiel serieus mich vraogde.

T vluuj (meervoud) / struuj (autograaf), in hedendaags ma.: vlu / stru. Het enkelvoud van vlu is: vloej, maar stru kent alleen een j in het ervan afgeleide bijvoeglijk naamwoord: struujen hood.

83

T rip: rept. Ook in strofe 108.

84

E Veur 't sleutelgaat deks blieven stoon! (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: Koekeloerend veur 't sleutelgaat stoon.

T op: naar boven.

85

E mer (autograaf): < gaar >> mer >.

T vermallesjeerden: vervloekte.

Dao repondeer ich uch ins veur: Dat garandeer ik u (fr. répondre de: instaan voor). Repondere met de betekenis 'garanderen, verzekeren' kwam vanaf 1810 ieder jaar voor in de Opregte Maastrichter Almanak: 'Vair repondere ug neet dat (...).'

86

T eets: verouderd, nu: get. Ook in 100, 130, 145, 146, 167, 174, 186, 232, 239, 247. Maar in strofe 66: iets. Voor wat (nu: get): zie strofe 5.

gepas: gelet.

82.   Daaubey meynden ig gek te weerden
Van al de wantluys en de vluuj
Die eeder kier es ig mig reurde
Van ondren sprongen out et struuj,
En die zou biestig mig begaaiden
Dat naau min treuk-komst een de stad
Min vrinden serieus mig vraaugden
Of ig te maazren haauw gehad!
83.   Aaug wie in eelk waaur een geslaapen
Huurt good! - staaun ig verzigtig op;
Ig dirigeer mig naau et deurken,
Ig schaar, ig vin et, en ig klop;
Gein antwoord - Betsche! - niks te huren!
Betsche! - Jaau wel! ze rip zich neet!
Ig klop nog ins, ig roop wat helder,
Mer, niks te doen, wie dat me zeet!
84.   Ger heubt van die verdomde meytskes
Die nogtans geeren zien geplaaug;
En die ug ooren lauten sukklen
Ie dat er krygt wat tat der vraaug!
Ze zullen ug te kop gek maken
En beedlen um ins op te goon,
En onderteusschen kon der boven
Veur 't sleutelgaat deks blieven stoon!
85.   Mer dat zal hey toch neet gebeuren,
Want tat is sakerdieu wat erg!
Ig wil mig gaar neet lauten keullen
Door dee vermalecheerden dwerg!
Neyn, neyn, dat zal heur mer neet leukken
Daau repondeer ig ug ins veur!
Et vreumeske zal draaun geleuven
Al moes ig breeken door de deur!
86.   Een die godvreuchtige gedachten
Pak ig te knoep van 't deurke vast,
En wil ... mer pront vilt mig eets binnen
Wou dat ig neet had op gepast!
In roout van 't deurke waaur gebroken!
Ger zeet: ig woort nau winsch gedeend:
Ig steek te hand door, drey de sleutel,
Stout ins .... en vin mig bey et keend!
- Daobij meinde ich gek te weerde
Van al de wandluis en de vlu
Die eder kier es ich mich reurde
Van ond're spronge oet 't stru,
En die zoe biestig mich begaajde
Dat nao m'n trökkoms in de stad
M'n vrinde serieus mich vraogde
Of ich de maaz're hauw gehad.
- Ouch wie 'n eelk waor ingeslaope,
Huurt good! staon ich verzigtig op,
Ich dirizjeer mich nao 't deurke,
Ich sjaar, ich vin 't, en ich klop.
Gein antwoord. 'Betsje!' ... niks te hure.
'Betsje!' ... Jaowel, ze rip zich neet.
Ich klop nog ins, ich roop wat helder,
Mer niks te doen, wie dat me zeet.
- G'r höbt van die verdomde meidskes
Die nochtans gere zien geplaoog
En die uch ore laote sukk'le
Ie dat d'r krijg wat dat d'r vraag.
Ze zulle uch de kop gek make
En beed'le um ins op te goon,
En ondertösse kon d'r bove
Veur 't sleutelgaat dèks blieve stoon.
- Mer dat zal hei toch neet gebäöre,
Want dat is sakerdjeu wat erg!
Ich wil mich gaar neet laote kölle
Door dee vermallesjeerden dwerg!
Nein, nein, dat zal häör mer neet lökke,
Dao repondeer ich uch ins veur!
'T vruimeske zal d'raon geluive
Al moes ich breke door de deur!
- In die godvröchtige gedachte
Pak ich de knoep van 't deurke vas,
En wil ... mer pront vilt mich eets binne
Woe dat ich neet had op gepas:
'N roet van 't deurke waor gebroke!
G'r zeet: ich woort nao wins gedeend.
Ich steek de hand door, drey de sleutel,
Stoet ins ... en vin mich bij 't keend.

87

E *laug en sleep* (autograaf): < *sleep gereust* >> *laug en sleep* >.

Din hals achter euver nau veuren (autograaf): < (Din hals) zou wat gebuigd (nau veuren) >> (Din hals) achter euver (nau veuren) >. De betere lezing werd dus doorgehaald. De afschriften K, J hebben: D'n hals achtereuver nao veure. De afschriften N, F hebben: D'n hals achteroet (achtereuver) geworpe.

88

E *wat aandens* (autograaf): < *heur tetches* >> *wat aandens* >.

al: in autograaf abusievelijk: *af*.

keuske (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *muilke*.

T *vandoon*: nodig.

89

E *heubs*: in autograaf bij vergissing: *heubt*.

T *eins*: eender, gelijk.

90

E *tin* (autograaf), nl. *jouw*: moet met klemtoon gelezen worden: *dien*.

bis (autograaf): vergissing, lees: *biste*.

91

E *hut der* (autograaf): < *nogtans* >> *hut der* >.

T *hudd'r*: hoort u, verstaat u. Ook in strofe 32.

XVI, 87. (W p.25)	<p>Ze laug en sleep wie innen Ingel Heur zwarte haauren out ter eyn; In hand onder de kop verborgen En d'aander boven op et beyn; Heur lagchend muilke hallif open, De wangen heyt en gleuejend roout; Din hals achter euer nau veuren En heur sniewitte tetsches blout!</p>	<p>Ze laog en sleep wie 'nen ingel, Häör zwarte haore oeterein, 'N hand onder de kop verborge En d'aander bove op 't bein; Häör lachend muilke hallef ope, De wange heit en gleujend roed, D'n hals achtereuer nao vääre En häör sniewitte têtsjes bloet.</p>
88.	<p>Ig heub ug neet van doon te zekgen Kom!.. dat ig een din hiemel waaur! Ig puunde heur ins op heur muilke, Ig speulde zou get met heur haaur, Ig puunden aaug al ins wat aanders Ik trok te deekens al wat aauf, Mer ongeleukkgig woort ze wakker Wie ig et derde keuske gaau!</p>	<p>Ich höb uch neet vandoon te zègke Kom, ... dat ich in d'n hiemel waor! Ich puunde häör ins op häör muilke, Ich späölde zou get mèt häör haor, Ich puunde ouch al ins wat aanders, Ich trok de dekes al wat aof, Mer ongelökkig woort ze wakker Wie ich 't derde köske gaof!</p>
89.	<p>Jesusus! Minhier! Wat moot der heubben? - Dat wets te wel ... Gaaut, gaaut eweg! - Neyn daauveur bin ig neet gekommen! - Allong dan! Foei! dat vin ig slegt! - Gekkin! de heubs jau nix te vreyzen! - T is eyns, ig ... - Zwièg! te bis te myn! - Haaud der eur han ins bey ug? - Zeker! - Ig keek!.. och God! ger doot mig pyn!</p>	<p>'Jözzes! Menier! Wat moot d'r höbbe?' 'Dat wètste wel.' 'Gaot, gaot eweg!' 'Nein, daoveur bin ich neet gekomme!' 'Alloh dan! Foei, dat vin ich slech!' 'Gekkin, de höbs jau niks te vreize!' 'T is eins, ich ...' 'Zwièg, de bis de mijn!' 'Hauwt d'r eur han ins bij uch?' 'Zeker!' 'Ich keek!... och god, g'r doot mich pijn!'</p>
90.	<p>Dat is tin scheuld; lek tig wat beter! - Nouw zeet toch inser wat in schan! - Neet woour! wat bis te beklaaugen? - Nog ins!.. Ig slaauug op op eur han! - Slaag mer, ig geef tig te permissie. - Zeet! Zeet! ger knipt mig een me vel! - Laau mig tan aaug ins good te teusschen - Jaau mer!.. dan doot et neet zou hel!</p>	<p>'Dat is dien sjöld; lègk dich wat beter!' 'Noe zeet toch inser wat 'n sjan!' 'Neet woer? wat biste te beklaoge.' 'Nog ins! ... Ich slaon uch op eur han!' 'Slaag mer, ich geef tich de permissie.' 'Zee, zee! g'r knipt mich in me vel!' 'Lao'mich dan ouch ins good detösse.' 'Jao mer ... dan doot 't neet zoe hel!'</p>
91.	<p>Bravo! ver hatten us verstanden En waauren eyndelik akkoord; Ver spraaugen neet mie es door teykens Mer bondig hut der een hun soort; Et eynigste wat me nog huurde Dat waur somwylen innen zeucht; Of et gekraak van 't legerbedsche Dat aaug al met deeg veur de kleucht!</p>	<p>Bravo! v'r hadden us verstande En waore eindelik akkoord; V'r spraoke neet mie es door teikes, Mer bondig, hudd'r, in hun soort. 'T einigste wat me nog huurde Dat waor somwijle 'ne zöch Of 't gekraak van 't legerbèdsje Dat ouch al mèt deeg veur de klöch.</p>

92-93

In de autograaf trok W. langs deze strofen met inkt een streep.

92

E Toch (autograaf): na dit woord volgt de doorgestreepte aanzet van een woord: *ey*(...).

Versregel 7 niet in afschrift N.

93

T *snepkē*: snipje.

zit: achterste.

luyt (peul[schil], huls): zeer waarschijnlijk een verschrijving voor *luip* (de loop van een geweer). Alle afschriften hebben *luit*.

94

T *zjewielke*: juweeltje.

95

T *te pas*: passend, op het juiste tijdstip.

96

E *rilde* (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben: *rolde*.

woort (autograaf): alle afschriften hebben: *waor* of *waos*.

heygde (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *huilde*.

tee (autograaf): is wellicht *tie* bedoeld?

T *häär boors dee zwelde*: *boors* is nu vrouwelijk (*häär boors die zwelde*); *zwelde*, de zwakke verleden tijd van *zwellen*, is verdwenen en vervangen door *zwol*.

92. Geleukig is te waare jeeger
Dee onbevreyd veur wind en weer,
Et veld eentrekt zou aaun de meurgen
Gewaaupend met e good geweer,
En dee nau lang gejaagd te heubben
Al van et eyn op 't aander steuk,
Toch s'auvends kan nau hous tou kieren
Met in vol jagtes op te reuk!
- XVII, 93. Mer nog geleukkiger de struyper
(W p.27) Dee al de beste plaautzen kint,
En wit onder wat kroezel struukske
Zich deks e maagdlik snepken vindt;
Dee op te reuk kumt aaun getrooyen
Din hagelbugel wel verzeen,
En 't biesken een de zit kan scheeten
Ie dat et heet te luyt gezeen!
94. It waaur gey maagdelik juwielke
Dat ig by juffrouw Betsche trof;
Mer ze bezaaut in gooi methode
Vereinigd aaun et beste stof;
Ze haauw dig vleyske, jong, wie malber,
Velke nog zachter es satien,
En in behendigheit een 't werken
Dat et plezeer deeg um te zien!
95. Ig koes geyn inkel stuutsche geven
Of ig ontvong er drey van heur;
En schoen dat ig te pas doubleerde
Ze waaur verdomt mig altied veur;
Ze smeeet en worp zich out te lakens,
Ze slingerde zich um me lief;
Of bleef deks e kwarteer dau likgen
Stil, zonder aussem, bleyk en stief!
96. Mer es z'et tan weer aaun voelt kommen
(W p.28) Dan zaagste get!... Ze kromp een eyn,
Ze rilde, ze verdreyde d'aaugen,
Ze sloog, verdomt, met erm en beyn,
Heur stum woort heys, heur boors tee zwelde,
Ze snakde, heygde, knarschde, beet
En es et taau waaur!... O! min ... vrinden!
Oh!... Wat ze daan deeg zek ig neet!
- Gelökkig is de ware jeger
Dee onbevreis veur wind en weer
'T veld intrèk zoe aon de mörge
Gewaopend mèt e good geweer,
En dee nao lang gejaog te höbbè
Al van 't ein op 't aander stök,
Toch 's aovends kan nao hoes touw kiere
Mèt 'n vol jach-tes op de rögk.
- Mer nog gelökkiger de struiper
Dee al de bèste plaotse kint
En wit onder wat kroezelstruukske
Zich dèks e maagd'lik snepke vint;
Dee op de reuk kump aongetrooje,
D'n hagelbugel wel verzeen,
En 't bieske in de zit kan sjete
Ie dat 't heet de luip gezeen.
- 'T waor gei maagdelik zjewielke
Dat ich bei juffrouw Betsje trof,
Mer ze bezaot 'n gooj methode
Vereinig aon 't bèste stof.
Ze haww dich vleiske, jóng, wie malber,
Velke nog zachter es satien,
En 'n behendigheit in 't wèrke
Dat 't plezeer deeg um te zien.
- Ich koes gein inkel stuutsje geve
Of ich ontvong 'r drey van häör,
En sjoen dat ich te pas doubleerde
Ze waor verdomd mich altied vääör.
Ze smeeet en worp zich oet de lakes,
Ze slingerde zich um me lief,
Of bleef dèks e kwarteer dao ligke,
Stil, zonder aosem, bleik en stief.
- Mer es z't dan weer aon voelt komme
Dan zaogste get! ... Ze kromp inein,
Ze rilde, ze verdrejde d'ouge,
Ze sloog, verdomd, mèt erm en bein,
Häör stum woort heis, häör boors dee zwelde,
Ze snakde, hijgde, knarsjde, beet,
En es 't dao waor! ... Oh, m'n vrinde!
Oh!... Wat ze daan deeg zègk ich neet!

E gink (autograaf): zie aantekening bij *Lêste Percessie*, strofe 2.

jong (autograaf): < maan >> jong >.

T Tot dreimaol gingk de paus nao Roeme: beeldspraak voor het hebben van geslachtsgemeenschap (paus: mannelijk lid; Roeme = Rome: vrouwelijk geslachtsdeel). Vergelijk het verhaal uit 1701 over de Eijdsense gereformeerde schoolmeester Peter van der Heijden, een pederast, die zijn leerling Hendrik van Daelen meetroonde in de kerktoeren, hem aanrandde en daarbij opmerkte: 'Soude men naar Rome gaan en de paus niet sien?' (Ad Last, 'Problemen op school', *Kroniek van Mestreech*, in: *De Maaspost* van 26 januari 1994), een variant op de zegswijze: In Rome geweest zijn en de paus niet gezien hebben (het voornaamste gemist hebben). In een van zijn burleske gedichten stelt Focquenbroch aan een pas gehuwd meisje de vraag: 'Of seg eens, hoe je dat aenstondt? Toen hy dat hansje met 't rood rockjen, / Soo met een vaerdts naar Roomen sondt' (André Hanou, in: *Fumus*, het digitale tijdschrift voor de studie van het werk van Focquenbroch, 2009).

E wit mötske: het zaadvocht op de eikel. Dat mutsje is een vertrouwd beeld in de erotische literatuur: 'zijn kale kopje met het aardigste mutsje van de wereld dekken' (uit een recensie van het proefschrift van Inger Leemans, *Het woord is aan de onderkant* (...), Nijmegen 2002, in de NRC van 4 mei 2002).

tripel: fr. triple, drievoudig.

gesp'le (frequentatief van 'gespen'), hier: copuleren (ook in strofe 197). In deze betekenis niet bij End., noch in de Nuie.

E toilet (autograaf): < korset [?] >> toilet >.

E eyn (autograaf): < wel >> eyn >.

Dach ich van nao (...) (autograaf): de afschriften N, F, J, Ny hebben: *Dach ich nao* (...); afschrift K: *Dach ich um nao* (...).

T wie: direkt nadat.

E wiezen (autograaf): alle afschriften hebben: *weeze*.

alteurke (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: *lantäörke* (een niet bestaand woord).

dring (autograaf): alle afschriften hebben: *dróng*.

T posteurke: beeldje. In de *Éclaireur* van 14 mei 1828 werd geadverteerd voor de verkoop van 'allerhande soorten van steene tuin posturen'.

möpke: grapping.

E huuren (regel 1): in autograaf abusievelijk: *heuren*. Elders steeds: *huuren*, bijvoorbeeld in strofe 173.

Dat motsche (...) *dweers* (autograaf): aan de voet van de pagina een alternatief: <+Es iemand, Jau, dau op antwoordde, dan zeet me: / Zwiég stil! Dat steyt hey een min veers>.

met tat neuske plat (autograaf): < (met) *tie neus gansch* (plat) >> (met) *dat neuske* (plat) >.

T *striekeers*: strijkster.

motsje: oud vrouwtje.

H *Greetsje Laudy*: Waarschijnlijk is dit Maria Margaretha Laudy, geboren te Maastricht op 5 december 1750 en aldaar op 20 april 1831 overleden. Zij werd dus ruim 80 jaar oud, en niet 78 jaar, zoals de overlijdensakte vermeldt. Op 13 februari 1785 was zij getrouwd met de soldaat Johan Michael Nonnemaeckers, geboren op 19 januari 1763, dus twaalf jaar jonger dan zijn bruid. Greetsje heeft gewoond in de H. Geeststraat nr. 752, een appartement dat later waarschijnlijk bij het huidige nr. 7 is getrokken. Haar beroep, strijkster, paste goed bij dat van haar man, die kleermaker was. Johan Michael Nonnemaeckers stierf bijna twee jaar later, op 22 februari 1833.

97. Tot dreymaaul gink de Paus nau Roume
En kwaaum met e wit meutske treuk;
Mer naau die triepel expeditie
Lag zich te jong aaug op te reuk;
Er waaur perceys neet een zien jaauren
Veur innen veerden kier verschrik,
Mer dreymaaul achter eyn te gesplen
Dat is al hiel ordentelik!
98. Wie zich tin daag een 't oost vertuynde
Bevond ig mig allein een 't bed;
Betsche die waaur al opgestanden
En maakde deftig heur toilet;
Ig doog van mienen kant et zelve,
En naau dat ig waaur aaun gekleid,
Gaauf ig et keend e leste keuske
En leet heur aaun heur beezigheid.
- XVIII, 99. Geliek een eeder eyn kan dinken,
(W₁) En wie der zelles heyt gedoon,
Zou wie 'g te koffie had gedronken
Dach ig van naau de mes te goon;
Ig vollig tan de vreemde minsschen
Die aug al gingen de naau touw,
En wie 'g te kerk bin eengetrooyen
Zeuk ig natuurlilk naau Slevrouw.
100. Ze wiezen mig e zwart posteurke
(W₂) Dat boven en alteurke steyt:
Verdomt, dach ig, is tat et meupke
Wat alle die miraaklen deyt?
Ig dring mig, veur et te bekiesen
Al stil teusschen de minschen een,
Ig naauder, God zal mig beschermen!
Nooit had ig eets zou schouw gezeen!
101. Heub der ze leven huuren spreken
(W₃) Van Greetsche Laudy, de striekeers?
Dat motsche met tie twie scheel aaugen
En met tat neuske plat en dweers?
Wel dat mig maag ter Duvel hoolen
Es et neet pront op heur geleeke!
Aug meynden ig, by d'iersten opslaag
Min ziel, dat ig van schrik bezweek!
- Tot dreimaol gingk de paus nao Roeme
En kwaom mèt e wit mötske trök,
Mer nao die tripel expeditie
Lag zich de jong ouch op de rögk.
'R waor perceis neet in zien jaore
Veur 'ne veerde kier versjrik,
Mer dreimaol achterein te gesp'le
Dat is al hiel ordentelik.
- Wie zich d'n daag in 't oost vertuinde
Bevond ich mich allein in béd.
Betsje die waor al opgestande
En maakde deftig häör toilèt.
Ich doog van miene kant 'tzelve,
En nao dat ich waor aongekleid
Gaof ich 't keend e lêste köske
En leet häör aon häör bezigheid.
- Geliek 'n ederein kan dinke
En wie d'r zellefs hejt gedoon,
Zoe wie 'ch de koffie had gedronke
Dach ich van nao de mès te goon.
Ich volleg dan de vreemde minse
Die ouch al ginge de nao touw,
En wie 'ch de kèrk bin ingetrooje
Zeuk ich natuurlik nao Slevrouw.
- Ze wieze mich e zwart posteurke
Dat bove 'n altäörke steit.
Verdomd, dach ich, is dat 't möpke
Wat alle die miraak'le deit?
Ich dring mich veur 't te bekiese
Al stil tösse de minse in;
Ich naoder ... God zal mich besjerme!
Nooit had ich eets zoe sjouw gezeen!
- Höb d'r zeleve hure spreke
Van Greetsje Laudy, de striekeers?
Dat motsje mèt die twie sjeel ouge
En mèt dat neuske plat en dweers?
Wel, dat mich maag d'r duvel hole
Es 't neet pront op häör geleeke!
Ouch meinde ich, bij d'iersten opslaag
M'n ziel, dat ich van sjrik bezweek!

102

E um (autograaf): < veur >> um >.

103

E neummen (autograaf): schrijffout voor numme, nl. nemen; immers: *neume* betekent: noemen. Dezelfde fout in strofe 104.

stank (autograaf): bedoeld is: *staank*.

104

E min (autograaf): alle afschriften hebben: *mem* (moeder).

begaaid (autograaf): schrijffout voor: *begaauaid*. Het rijmwoord is immers: *euverlaauaid*. Zie ook: *Lèste Percessie* (autograaf), strofe 13: *begaauyde*.

neummen (autograaf): schrijffout, ook in strofe 103.

verder (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: *wijer*.

T *trupke*: wicht.

min: zoogster.

oetgesjeerd: uit de voeten gemaakt.

105

E *Leep* (autograaf): < *Leup* >> *Leep* >.

T *Gratie Gaods*: Deo Gratias.

dee 't boek heet umgedrage: die het grote misboek na het epistel heeft verplaatst naar de linkerkant van het altaar, waar het evangelie gelezen wordt (volgens de Latijnse liturgie vóór Vaticanum II).

Mer in d'n altaor aofte stappe: Maar bij het afdalen van het altaar. In wijst op gelijktijdigheid, bij End. wordt het vermeld in combinatie met *dat of tot*, in de Nuie met *tot*: *In tot ze de deur touwsloog zag ze ...* : terwijl ze de deur dichtgooiden, zei ze ....

106

E *fatzouneert* (autograaf): bedoeld is: *fatzouneert et*.

102. (W4)	<p>Ig koes mig neet genoeg verwondren Dat mie es douzend luy misschien Van twintig ooren wiet tau kwaamen Um zou'n onnuzel dink te zien! 'G waaur zelles giftig op min eygen Dat ig te stomheid haauw gehad Van mig tau laauten met te sleypen Naau zou in sakerdieusche stad!</p>	<p>Ich koes mich neet genoeg verwond're Dat mie es doezend lui mesjien Van twintig ore wied dau kwaome Um zoe'n onnuzel dink te zien. 'Ch waor zellefs giftig op m'n eige Dat ich de stomheid hauw gehad Van mich dau laote mèt te sleipe Nao zoe 'n sakkerdjeuse stad.</p>
103. (W5)	<p>In stad? 't is nog neet weerd werechtig Dat et tin naaum van deurrep dreug! Ig bin mer bly, met nog veul aandren Dat ig weer auftek meurgen vreug! Mer'g bin nou dau - Ig moot tau blieven! Din daag tee is percys neet laank: Laauver dan al patientie neummen!..... Foei! Wat is tat veur innen stank?</p>	<p>'N stad? 't is nog neet weerd werechtig Dat 't de naom van dörrep dreug. Ich bin mer blij, mèt nog vâöl aand're, Dat ich weer aoftrèk mörgevreug. Mer 'ch bin noe dao; ich moot dao blieve. D'n daag dee is perceis neet laank. Lauv'r dan al patiëntie numme ... Foei! Wat is dat veur 'ne staank?</p>
104. (W6)	<p>Och God! In errem boeren trupke Heet lielik tau zin min begaeid. Dat kumt te van es me de kinder Te zier hun buuksken euverlaaeid! Geleukkgig, jonges, 't is al euver! Et wief heet zich al out gescheerd: Kom laaut'us nou e snuifke neummen En zien wat verder zich passeerd.</p>	<p>Och god! 'n errem boeretrupke Heet lielik dao z'n min begaojd. Dat kump devan es me de kinder Te zier hun buukske euverlaojt. Gelökkig, jonges, 't is al euver, 'T wief heet zich al oetgesjeerd. Kom laot us noe e snuifke numme En zien wat verder zich passeert.</p>
XIX, 105. (W7)	<p>De hoegmes tie reeds waaur begonnen Leep snel auf met te Graatie Gaauts; Den hier dee 't book heet umgedragen</p> <p><u>De hoegmes.</u> Dee kierde stichtlik naau zin plaauts; Mer een din altaur auf te stappen Treyt tich et errem hierke mis En vilt, verdomt, van al de trappen Zou laank es er gewassen is.</p>	<p>De hoegmès die reeds waor begonne Leep snel aof mèt de Gratie Gaods. D'n hier dee 't book heet umgedrage</p> <p>Dee kierde sticht'lik nao z'n plaots; Mer in d'n altaor aof te stappe Treyt dich 't errem hierke mis En vilt, verdomd, van al de trappe Zoe laank es 'r gewasse is.</p>
106. (W8)	<p>Ze pruukske waaur veurout gevlogen; De keuster leup en raap et op, Er fatzouneert zou e bitsche, En zet et hem weer op te kop. Mer 't errem hierke bleef tau liggen En gaauf noch taaul noch teiken mie; De keuster wilt azien goon hoolen, Er vilt!.. tau liggen z'allen twie.</p>	<p>Ze pruukske waor veuroet gevloge De köster löp en raap 't op. 'R fatsoeneert 't zoe e bitsje En zèt 't 'm weer op de kop. Mer 't errem hierke bleef dao ligke En gaof noch taol noch teike mie. De köster wilt azien goon hole, 'R vilt! ... dao ligke z'alle twie.</p>

107

E Dee (regel 6): in de autograaf staat bij vergissing: De.

T paoters, hier: priesters.

108

E zich rippen (autograaf): de afschriften F, J hebben: mie rippe.

waaur (autograaf): < hey >> waaur >.

109

E zaug (regel 3): in autograaf abusievelijk: zau.

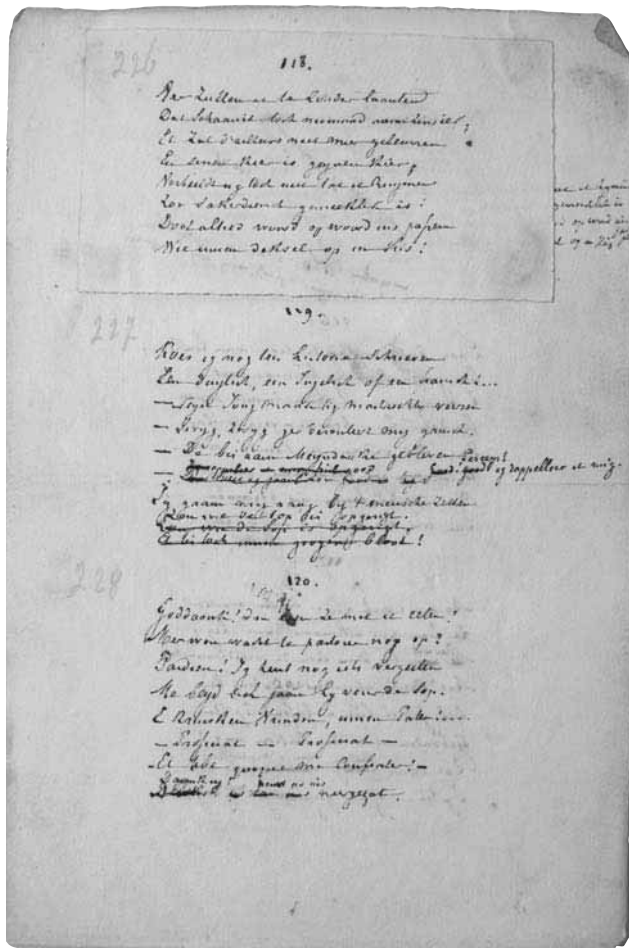
Dou zaug me iers in consternatie (autograaf): de Druk en de afschriften N, J, Ny hebben: Doe zaot me iers in consternatie. reedlik raar (autograaf): na reedlik: < - en >.

T raar: zeldzaam.

110

E mig (regel 8): in autograaf bij vergissing: mil. Vergelijk strofe 49: nol in plaats van nog.

T strak: zo goed als. Ook in strofe 248.

Percessie van Scherpenheuvel,
strofen 230-231-232. Autograaf.
RHCL/GAM, hs. 296.

107. (W9)	<p>De paauteurs tie nog euverbleven Verlaauten aug nou din altaaur, Ze kommen bey tot hulp geschoten, Mer, of t zou aufgesprooken waur, Din aaudsten van die twie prelaauten Dee aug te kop neet mie beheel, Treyt op et meskleid van den aandren En weurreg hem bekans zin keel!</p>	<p>De paoters die nog euverbleve Verlaote ouch noe d'n altaor. Ze komme bij tot hulp gesjote, Mer of 't zou aofgesproke waur, D'n auwdste van die twie prelaote Dee ouch de kop neet me beheel, Treyt op 't mèskleid van d'n aand're En wörreg 'm bekans z'n keel!</p>
108. (W10)	<p>Iers huurde men gein mous zich rippen: Want alles ging zou blixems gaauw Dat niemand nog van al die minsschen Tied um zich te verschrikken haauw, Es tat een 't lof waaur veurgevallen, Min ziel gaauts tau ig zek et ug, Ig hey gemeynd tat al die Hieren De fles te hoeg hatten gelug!</p>	<p>Iers huurde m'n gein moes zich rippe Want alles ging zoe bliksems gauw Dat niemand nog van al die minse Tied um zich te versjrikke hauw. Es dat in 't Lof waor veurgevalle, M'n ziel gaods, dao, ich zegk 't uch, Ich hej gemeind dat al die hiere De fles te hoeg hadde geluch!</p>
109. (W11)	<p>Mer wie de zaank had opgehauwen Dou woord men iers et speul gewaar; Dou zaug men iers in consternatie Geleukkgig nog al reedlik raar! Wat heet er? Is er doud gevallen? Nein 't is e look mer een de kop Goddaank! - Wat? zien zin beyn gebroken? Och nein, verdomt, er steyt al op!</p>	<p>Mer wie de zaank had opgehauwe, Doe woort m'n iers 't speul gewaar; Doe zaog m'n iers 'n consternatie, Gelökkig nogal reed'lik raar! 'Wat heet 'r? Is 'r doed gevalle?' 'Nein, 't is e look mer in de kop.' 'Goddaank!' 'Wat? Zien z'n bein gebroke?' 'Och nein, verdomd, 'r steit al op.'</p>
110. (W12)	<p>'T is wonder dat een zou'n gevallen De minsch toch altied lagchen moot! Mer 't geen wat kout deyt aun den einen Deyt strak altied ten aandren goot, De mild stauk mig um gek te weerden: Ig hey zou geeren ins gelach, Mer een presentie van de minschen Hey ig mig wel de veur gewach.</p>	<p>'T is wonder dat in zoe'n gevalle De mins toch altied lache moot. Mer 'tgeen wat koed deit aon d'n eine Deit strak altied d'n aand're good. De milt staok mich um gek te weerde; Ich hej zoe gere ins gelach, Mer in presentie van de minse Hej ich mich wel deveur gewach.</p>
XX, 111. (W13)	<p>Met God kon der nog al ins spotten, Das nikx! Mer haauwd der ooit te gek Met munniken of geistelikken, Past op! Ze breeken ug tin nek. Geer kont hun jaaren laank ontspringen Mer dau veur zeet der toch neet vrey: Nein jonges! Geer weert toch geschoren, En dikwils nog verdeumd te bey.</p>	<p>Mèt God kon d'r nog al ins spotte, Da's niks! Mer hauwt d'r ooit de gek Mèt munnikke of geistelikke, Pas op, ze breke uch de nek! Geer kont hun jaorelaank ontspringe, Mer daoveur zeet d'r toch neet vrij; Nein jonges, geer weert toch gesjore En dikwils nog verdeumd debij.</p>

112

E Nou (autograaf): < Kom >> Nou >.

inser laghen (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: ins lache.

Bij regel 4 verwijzing naar een alternatief dat onderaan de pagina is bijgeschreven: <+En profiteeren van 't minuut>.

al e (autograaf): < e >> al e >.

113

E gansch zich (autograaf): < zich gansch >> gansch zich >.

hoort (autograaf): < huurde >> hoort >.

ig (regel 5): in autograaf schrijffout: is.

T Onshier: de H. Hostie, letterlijk: Ons Heer.

Mer beide geer uch dan neet? Maar bad u dan niet? (zich beie, nl. bidden).

114

E alteurke (regel 1): in autograaf schrijffout: alteuke.

es ze bleef (autograaf): alle afschriften hebben: es uch bleef.

T fraoj: dit woord wordt in het ma. niet meer gebruikt. Alle afschriften hebben: sjoen.

hatsches (autograaf): bedoeld zal wel zijn: hartches. Alle afschriften hebben: hartsjes of, zoals in hedendaags ma., hertsjes.

Veurtije: lang geleden. End.: veurtijds, oudtijds, eertijds. In deze betekenis niet meer in de Nuie.

115

E geleuven (autograaf), uitspraak: geluive. Vergelijk strofen 13, 20, 27.

T teen: tin.

116

E dao (autograaf): mogelijk staat er: dan.

geschapen (autograaf): misschien schrijffout voor *geschaupen* (gesjaope)? Maar ook in strofe 222: *welgeschapen*.

H Dobbelsteinsje (zie ook de strofen 184, 190, 192, 199, 202, en *Relatie van de lêste Percessie* strofe 22): De priester Joannes Henricus (Jean Henri) Dobbelstein (Dobbelsteen), geboren op 27 augustus 1762, die in de woelige jaren van de Franse revolutie evenals de meeste Maastrichtse geestelijken geweigerd had de eed van haat tegen het koningschap af te leggen, was niet aan een bepaalde parochie verbonden. Toen hij op 31 juli 1834, bijna 72 jaar oud, overleed, was hij woonachtig op de Markt nr. 21. Zie: Pierre Loomans, 'Les prêtres insermentés de Maestricht en 1797', in: *Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège* 15 (1907), p. 127-132.

(Dobbelsteinsje) van d'n hamelsbout: Elders, in zijn *Relatie van de lêste Percessie*, strofen 22-23, verhaalt W. dat de priester Dobbelstein zich in een herberg, waar hij de nacht had doorgebracht, een flinke hamelsbout had toegeëigend en deze, aan een touwtje om zijn hals, verborgen had onder zijn kazuifel. Het touwtje brak, en Dobbelstein stond lelijk te kijk. Hier, in strofe 116, veronderstelt W. dit verhaal bekend. Vergelijk ook de commentaar bij strofe 147: 't kerelke van Hasselt.

117-118

Langs deze strofen trok W. een streep.

H Geert van Istendaal vindt deze twee strofen over de naakte Waarheid het sterkste deel van het hele gedicht: 'geen oud wijf, maar een jong, bloot, wulps vrouwmens. In twee achtregels balt Weustenraad alles samen wat je over de waarheid kunt zeggen. Ze is van niemand en van iedereen, het is lang niet altijd plezierig aan haar borst te drinken, iedereen bedriegt haar en verlaat haar, maar zij blijft dat verdomde, geile stuk. Het is een gedachte uit de vorige (lees: negentiende) eeuw, een gedachte die thuishoort in het hoofd van verlichte, liberale burgers. Bij Weustenraad krijgt de waarheid warempel iets hoerigs en dat vind ik groots.' ('Theodoor Weustenraad of de kracht van het dialect', in: *Percessie* 1994, p. 16.)

117

H de Woerheid: Mogelijk had W. hier de voorplaat van de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert voor ogen: een allegorische voorstelling van de gloriërende Waarheid, schitterend tussen de Rede en de Wijsbegeerte, terwijl de

112.
(W14)
- Nou dat ver gansch allein hy zitten
En dat eus niemand huurt of zuut,
Nou laaut eus nog al inser lagchen
Teusschen et dreupke en de beschuut;
Veer zien toch neet mie wie de kinder!
In eeder jaaur, min leef Mevrouw,
Dan lagcht men al e bitsche minder,
Want eeder jaaur brink zinnen rouw!
113.
(W15)
- Naau dat me gansch zich had herkgren
En niks mie hoort van et getier,
Es 't kreuchlen van din auwen Deken
Dee zich verslikt had een onzier,
Begoes ig ins goot rond te kieken!....
Mer beydde geer ug tan neet? - Wie?
Das auwerwetsch! Ig kin min weereld;
Et beyen is gein mode mie.
114.
(W16)
- 'T alteurke waaur zier fraauy behangen,
Mer niks waaur koddiger te zien
Es al die kreukskes, opgeofferd
Door luy die laam gebleeven zien.
Me zaaug aug beyndsches, hendsches, hatsches
Outblinken teusschen 't kreukkenhout;
Veurteyen waauren ze van zilver
Beslaagen, es ze bleef, met goud.
115.
(W17)
- Mer ins, op innen vastelauvend,
Zien ze veraanderd gansch een teen;
Geer kont et, op min ziel, geleuen,
Minhier Pastour heet et gezeen.
Aug op tat niemand traun zou twieflen
Heet zich te maan, van deen tied af,
E schoen servies zilvre talleuren
Zou stil en langzaam aaungeschaf.
116.
(W18)
- Foei dau, zal misschien iemand zeggen,
Minhier, Minhier, wat zeet der stout!
Dat zag mig aug hier Dobbelsteinsche
A propos van den hamelsbout.
Mer God tee heet mig zou geschapen
Et is zien scheuld en neet te meyn.
Vergef mig taan min klein gebreken
In eeder minsch tee heet te zeyn.
- Noe dat v'r gans allein hei zitte
En dat us niemand huurt of zuut,
Noe laot us nog al inser lache
Tössen 't dröpke en de besjuut.
Veer zien toch neet mie wie de kinder!
'N eder jaor, m'n leef mevrouw,
Dan lach m'n al e bitsje minder,
Want eder jaor bringk z'ne rouw!
- Naodat me gans zich had herkgrege
En niks mie hoort van 't getier
Es 't kröch'le van d'n auwe deke
Dee zich verslik had in Onshier,
Begoes ich ins good rond te kieke ...
'Mer beide geer uch dan neet?' 'Wie?
Da's auwerwèts! ich kin m'n wereld;
'T beie is gein mode mie.'
- 'T altäörke waor zier fraoj behange,
Mer niks waor koddiger te zien
Es al die krökskes, opgeofferd
Door lui die laam gebleve zien.
Me zaog ouch beinsjes, hendsjes, hertsjes
Oetblinke tösse 't krökkhout.
Veurtije waore ze van zilver
Beslage, ezzebleef, mèt goud.
- Mer ins, op 'ne vastelaovend,
Zien ze veraanderd gans in teen.
Geer kont 't, op m'n ziel, geluive,
Menier pastoor heet 't gezeen.
Ouch opdat niemand d'raon zou twief'le
Heet zich de maan, van deen tied af,
E sjoen servies zilv're talleure
Zoe stil en lankzaam aongesjaf.
- Foei dao! zal mesjien iemand zegke,
Menier, menier, wat zeet d'r stout!
Dat zag mich ouch hier Dobbelsteinsje
A propos, van d'n hamelsbout.
Mer God dee heet mich zoe geschape,
'T is zien sjöld en neet de mijn.
Vergef mich daan m'n klein gebreke,
'N eder mins dee heet de zijn.

Theologie en de andere wetenschappen bewonderend naar haar opkijken. Hoewel de Waarheid in de iconografie altijd naakt is ('de naakte waarheid'), werd zij daar afgebeeld als een aantrekkelijke, dun gesluisde, naakte jonge vrouw. Als illustratie opgenomen in: Ubachs/Evers 1994, p. 6.

118

E In eelik (autograaf): in alle afschriften: 'n Eder.

Mer zy (autograaf): in de afschriften N, F, Ny: Mer zie.

En zy (autograaf): in de afschriften N, F, Ny: En zie.

119

E Voor regel 2 (*Lagcht geer dau mer in euren das!*) en regel 4 (*Tis jaumer: 't kump heiy neet te pas*) geeft W. onderaan deze pagina twee alternatieven:

(2) *Strak zulder nog wat aandere zien* (4) *Ze kump hy neet te pas misschien*

(2) *Dee zou ein maak is geinen kwas* (4) *Ze kumt misschien heiy neet tepas.*

Tis jaumer: 't kump heiy neet te pas (autograaf): de afschriften hebben: *Ze kump mesjien hei neet te pas* (K, J) / *van pas* (F, N, Ny). Vergelijk strofe 95: *te pas*.

T Minheeren: zie aantekening bij strofe 42.

120

E *veur* (regel 1): in de autograaf staat bij vergissing: *veeur*.

weergooi (autograaf): < blixem > *weergooi* >. End.: *weergaaj*.

H *Ich geef de weergooj van die functie* (Ik heb een hekel aan die functie): In zijn Maastrichtse jaren is W. maar in een beperkt aantal zaken als advocaat opgetreden. Het is voor advocaten maar moeilijk, betoogt hij hier, om steeds naar eer en geweten te handelen. Na 1830 hoorde hij niet meer tot 'hun confraters', want in België vervulde hij steeds magistraatsfuncties (substituut-procureur des konings in Tongeren, auditeur-militair – eerst in Luik, later in Brussel – en griffier van de rechtbank van eerste instantie in Brussel). Deze strofe bevat dus een argument voor een datering na 1830.

bin (stoottoon) / *zin* (sleeptoon): geen gaaf rijm.

121

T *Daank uch!:* Nee, bedankt!

T ierlik, maan, dat zit nog dao!: Eerlijkheid, man, dat is hier niet aan de orde, dat is een andere zaak.

H Van Heylerhof: Mathias van Heylerhoff, geboren op 24 februari 1769, was eerst rechter en werd in augustus 1827 vice-president van de Maastrichtse rechtbank. Vanaf 1823 was hij tevens lid van de gemeenteraad. Hij woonde samen met zijn broer, de historicus Martinus Joannes van Heylerhoff (1776-1854), in het pand Wolfstraat nr. 978 (nu: 18), en overleed op 15 november 1829. Zijn *Nécrologie* vermeldt: 'Les lois les plus douces lui paraissaient les meilleures' [De zachtste wetten leken hem de beste]. 'Une franchise brusque' [een bruuske openhartigheid] was typerend voor zijn karakter. 'Il ne s'inquiétait jamais de l'effet que pouvait produire ses paroles, quelquefois irréflechies, mais qui toutes avaient passé par le coeur avant de tomber de sa bouche' [Hij maakte zich nooit zorgen over het effect dat zijn woorden teweeg konden brengen, omdat ze, hoewel soms wat ondoordacht, altijd als het ware door zijn hart gegaan waren voordat zijn mond ze uitsprak]. Ook tegenover de regering toonde hij zijn onafhankelijkheid door uit te komen voor zijn eigen opinie, 'vive, forte, comme son caractère' [helder, krachtig, net als zijn karakter]. Zie: *Almanach de la province de Limbourg 1820-1823*, *Annuaire Limbourg 1824-1829*; *Journal de la province de Limbourg*, 25 augustus 1827; J. Blonden, *Naamlijst der leden van de Maastrichtsche vroedschap van 1796 tot 1927*, Maastricht 1931; *Éclaircissement politique*, 21 november 1829.

Loisel: Mr. Loisel werd in 1826 als advocaat ingeschreven aan de Maastrichtse rechtbank; hij woonde op het Sint-Servaasklooster nr. 731 (nu: remise zonder nummer, tussen de nummers 7 en 33). Het *Annuaire Limbourg 1827* geeft abusievelijk als zijn voorletters: U.L.; de *Annales* 1828, 1829, 1830 geven: R.J. Deze Roger Jean Loisel, protestant, geboren in Boulogne op 2 januari 1804, was op 1 april 1816 ingeschreven als interne leerling van het Maastrichtse Atheneum, samen met zijn broer Alfred Servais, geboren te Maastricht op 19 januari 1806. Roger Jean is op 30 maart 1818 van school vertrokken; zijn broer aan het eind van het schooljaar 1820-1821. (Zie: RHCL/GAM, Archief Atheneum, inv. nr. 344.) In de registers van de burgerlijke stand ontbreken over Roger Jean Loisel nadere gegevens. Zijn broer Alfred werd ontvanger der directe belastingen en accijnzen in Valkenburg en leverde, samen met Désiré Franq., gewaardeerde bijdragen aan de dialect-toneelcultuur van de Sociëteit Momus. Alfred Loisel stierf op 7 april 1872, ongehuwd, bij tijdelijk verblijf in Maastricht. Aangifte van zijn dood geschiedde door zijn drie jaar jongere broer Bernard Edmond, uit Houthem, en Louis Joseph Polis (1801-1878), wijnkoopman te Maastricht, Ridder in de Orde van de Eikenkroon, eerste Momus-president (1840-1878).

122-126

Langs deze strofen heeft W. een streep getrokken.

XXI, 117. (W19)	<p>Noch wilt me nou en daan de Wourheid In hummen flikken um et lief; Ig vin, min ziel, dat gansch onnuuzel! De Wourheid is jau gein auwd wief; Et is e jonk en weullepsch vroumes, Aug zeen ig heur veul liever blout; Ze speult wel ins te hoor somwylen En zis neet bang veur innen stout.</p>	<p>Nog wilt me noe en daan de Woerheid 'N humme flikke um 't lief. Ich vin, m'n ziel, dat gans onnuzel; De Woerheid is jao gein auwd wief. 'T is e jonk en wölleps vroumes; Ouch zeen ich häör vääö liever bloet. Ze späölt wel ins de hoor somwijle En z'is neet bang veur 'ne stoet.</p>
118. (W20)	<p>In eelik heet met heur geslaaopen En niemand is van heur voldoon; In eelk heet aaun heur boors gelegen En niemand heet et good gedoon; Veur aandren heet men heur verlaauten, Mer zy spant nog altied te kroen; D'aandren zien lilk en auwd gewoorden, En zy bleyf altied jonk en schoen.</p>	<p>'N eelek heet mèt häör geslaope En niemand is van häör voldoon; 'N eel'k heet aon häör boors gelege En niemand heet 't good gedoon. Veur aand're heet m'n häör verlaote, Mer zij spant nog altied de kroen. D'aand're zien liël'k en auwd gewoorde, En zij blijf altied jonk en sjoen.</p>
119. (W21)	<p>Wat bleef? wat zekd'er van die veerskes? Laght geer dau mer in euren das! Dat is philosophie, Minheeren! Tis jaumer: 't kump heiy neet te pas. Mer es min altied mer vertelde Wat strikgenommen nuudig waaur, Dan koesten d'avokaaute vasten, Pardieu! De hellef van et jaaur!</p>	<p>Watbleef? wat zègk d'r van die veerskes? Lach geer dao mer in euren das! Dat is filosofie, m'n here! 'T is jaomer, 't kump hei neet te pas. Mer es m'n altied mer vertèlde Wat strikgenomme nudig waor, Dan koeste d'avvokaote vaste Pardieu, de hèllef van 't jaor!</p>
120. (W22)	<p>Geer moot percys tau veur neet dinken Dat ig van hun confraters bin: Ik geef te weergooi van die fonctie; 'G heub tau veur neet te minsten zin. Um alweyl avokaut te weerden Moes ig mig veugen naau de res: Min ier op minnen poekkel dragen En min consciencie een min tes!</p>	<p>Geer moot perceis daoveur neet dinke Dat ich van hun confraters bin: Ich geef de weergooj van die fonctie; 'Ch höb daoveur neet de minste zin. Um al'wijl avvokaot te weerde Moes ich mich veuge nao de res, M'n ier op m'ne poekkel drage En m'n conscientie in m'n tes.</p>
121. (W23)	<p>Daank ug! - Gedink ug nog wel Hieren Die grap van op et tribunaal? Van Heylerhof dee presideerde: Loisel pleidde veur d'iersten maaul. Jong, zag te president, tat geyt neet, Rey dinnen naauber beter naau: Wat wil der heubben, zag ten aandren, Et ierlik maan dat zit nog taau!</p>	<p>Daank uch! ... Gedink uch nog wel, hieré, Die grap van op 't tribunaol? Van Heylerhof dee presideerde; Loisel pleitde veur d'ierste maol. 'Jong,' zag de president, 'dat geit neet, Rij diene naober beter nao.' 'Wat wilt d'r höbbe?' zag d'n aand're. 'T ierlik, maan, dat zit nog dao!</p>

122

E plunderen (autograaf): < besteelen >> plunderen >. Alle afschriften hebben: besteel.
T alzo: aldus (du. also). Niet bij End.

123-126

Deze strofen ontbreken in de Druk en in alle afschriften. In plaats daarvan hebben die als strofe 123 een door W. doorgestreepte strofe, door hem genummerd met '25'. Deze luidt:

Goddaank! Ig bin daau zonder dreyers	Goddaank! Ich bin dao zonder dreijers
Tereuk geraak op minnen tex:	Terök geraak op m'nen teks,
Want ig begoes verdomt te kaazlen	Want ich begoes verdomd te kaaz'le
Wie zou in aauw verkinsde hex.	Wie zoe 'n auw verkinsde heks.
Aug es mig tat nog mie gebeurde	Ouch, es mich dat nog mie gebäörde
... Trey mig mer ins op tin tien:	... Trej mig mer ins op d'n tien!
Woudt geer, Mevrouw, die goodheid heubben	Wouwt geer, mevrouw, die goodheid hōbbe,
'T zou mig nog aaugenaumer zien.	'T zou mich nog aongenaumer zien.

bin (regel 1): in de autograaf staat abusievelijk bien.
Mevrouw (regel 7): alle afschriften hebben: Juffrouw.

123

H Hun riek begint weer op te komme / (...) / Ze zeuke weer wie van teveure / De bies te speule in eus land: Deze opmerking over de groeiende macht van de clergé, die het heft weer in handen poogt te nemen, past goed bij de politiek-maatschappelijke verhoudingen in België in de jaren 1838 en volgende, in het bijzonder in het Luikse. Vergelijk deze strofe en strofe 125 met het volgende fragment uit W.'s recensie van G. Moens, *Considérations sur la Révolution Belge* de 1830, Liège 1836, in de *Revue belge*, deel 4, 1836, p. 481: (W. zegt eerst dat hij tegenover een priester niet graag uiting geeft aan zijn onverbloemde kritiek.) 'Mais quand un prêtre méconnaît la sainteté de ses devoirs au point de désertir le temple et de descendre sur la place publique, (...) pour condamner et maudire, lui que la Providence a investi de la mission sublime de calmer les passions, d'amortir les haines, de rapprocher les hommes, de pardonner et de bénir, il n'a aucun droit aux bienveillants égards et à l'indulgence de ses juges' [Maar als een priester zijn heilige plicht verzaakt door de tempel te verlaten en af te dalen naar het publieke forum (...) om te veroordelen en te vervloeken, – hij die door de voorzienigheid bekleed is met de verheven opdracht om de hartstochten te kalmeren, de mensen te verzoenen, te vergeven en te zegenen –, dan heeft hij geen recht meer op de welwillende beleefdheid en de toegevendheid van zijn rechters]. Zie ook hoofdstuk 5, paragraaf 'Luik 1832-1847': 'De "Revue belge"'.

124

E bey die luy winnen (autograaf): < aaun (die luy) zekgen >> bey (die luy) winnen >. Omissie van te: bey die luy te winnen.
et puuske (autograaf): < te lagchen >> et puuske >. Nu: 't poeske.

schouw (regel 5): in de autograaf staat misschien: schoun (satirisch).

H Ze hōbbe al 'n lès ontvange: W. doelt hier op de Franse Revolutie.

sjouw: lelijk.

125

T kèrkgemint: het rijm dwingt tot de niet bestaande uitspraak: kèrkgemint.

de staot: de staat, de regering.

H Zie de aantekening bij strofe 123.

126

E Zeukt geer mer, hieren, eur vermaak (autograaf): Een tweede versie is bijgeschreven: < + Es ug tat eynigzints (vermaak)>. En veult met goud op kas en kis (autograaf): < (Veult) rieklik eur (kas en kis) >> En (veult)met goud op (kas en kis) >.

T de taak, nl. het dak: in het ma. vrouwelijk én onzijdig: de of 't daak/taak.

Wel, stekt de bessem door de vinster! / D'r duvel zit toch op de taak: Wel, leef er maar lustig op los! De duivel is niet ver en zal jullie wel halen. 'De bessem oetsteke' gebeurt als men in een feeststemming is, bijvoorbeeld omdat het personeel bij afwezigheid van de baas de bloemetjes buiten kan zetten of omdat men bevrijd is van ongewenst gezelschap. Als vroeger aan de gevel van een pand de bezem werd uitgestoken, betekende dit dat er drank werd verkocht.

staot: status.

122. (W24)	<p>Mer 't geyt alzou een alle staauden: Dau's niemand van die kunskes vrey. De weereld, wie der et wilt neummen, Is in compleete aufzetterey. De groeten plunderen de kleinen, 'T kanaalje keult zig onderlein, Mer Vivat toch te Geistelikken! Want tie verneuken eeder ein!</p>	<p>Mer 't geit alzoe in alle staote; Dao's niemand van die kunskes vrij. De wereld, wie d'r 't wilt neume, Is 'n complete aofzetterij. De groete plundere de kleine, 'T kanaalje költ zich onderlein. Mer vivat toch de geistelikke, Want die verneuke ederein!</p>
XXII. 123. (B XXIII) (W24 bis)	<p>Hun riek begint weer op te kommen Ze weerden gruutsch en asserant; Ze zeuken weer wie van te veuren De bies te speulen een eus land; Mer dat ze zich toch neet verbeelen Dat hun dat zou gemeeklik geyt, Et volk alwyl heet tan en klaauwen En bit te meyster dee et sleyt.</p>	<p>Hun riek begint weer op te komme, Ze weerde gruuts en asserant; Ze zeuke weer wie van teveure De bies te speule in eus land. Mer dat ze zich toch neet verbele Dat hun dat zoe gemeek'lik geit; 'T volk alwijl heet tan en klauwe En bit de meister dee 't sleit.</p>
124. (W25)	<p>Mer dau's nix bey die luy winnen Al preekde geer nog honderd jaaur; Ze heubben al in les ontvangen Die gaar neet veur et puuske waaur; Ze zien er schouw van af gekommen Et meyste zonder kap of kop; Ze weyten wat hun steyt te wachten, En nogtans geven z'et neet op.</p>	<p>Mer dao's niks bij die lui te winne Al preekde geer nog honderd jaor. Ze hōbbe al 'n lēs ontvange Die gaar neet veur 't puuske waor. Ze zien 'r sjouw van aof gekomme, 'T meiste zonder kap of kop. Ze weite wat hun steit te wachte, En nochtans geve z't neet op.</p>
125. (W26, lees: 25bis)	<p>Een plaauts van stillekes te leven Een vrey met god en met te minsch, En zich allein te kontenteeren Met in ordentlik kerkgemeint, Verlaauten ze kapel en kerken Um op te staaat zich neer te sloon, Pront wie in bende mager raaufen Die nau e kerkhof zeuken goon.</p>	<p>In plaots van stillekes te leve In vrei mèt God en mèt de mins, En zich allein te contentere Mèt 'n ordent'lik kèrkgemeint, Verlaote ze kapel en kèrke Um op de staot zich neer te sloon, Pront wie 'n bende mager raove Die nao e kèrkhof zeuke goon.</p>
126. (W27, lees: 25ter)	<p>Wel! Stekt te bessem door de vinster, Der Duuvel zit toch op te taak; Doot eeder nau eur piepen dansen, Zeukt geer mer, hieren, eur vermaak; Verzamelt aug braaf geld en geudren En veult met goud op kas en kis; Da's in reserf veur slechte teyen Es weer de staaat verleyen is.</p>	<p>Wel, stekt de bessem door de vinster! D'r duvel zit toch op de taak. Doot eder nao eur piepe danse; Zeukt geer mer, hierē, eur vermaak. Verzamelt ouch braaf geld en geud're En vōlt mèt goud op kas en kis; Da's 'n rezerv veur slechte tije Es weer de staot verleie is.</p>

Na strofe 126 volgen in de autograaf twee door W. doorgestreepte strofen, die hij nummerde met '28' en '29', de laatste incompleet. Ze luiden:

Beginnt nou neet op nueuws te schriewen
 Et schriewen heullep toch jau neet,
 Ger zeet nog aaun de staaat eets scheuldig
 Wat er ug nooit geschonken heet;
 Ger heubt nog boven d'aander beurger
 E veurregt tat in onregh het
 Een alle vrey [.:.] staauten
 Wou eelk geliek steyt veur de Wet

Wee heet ug van de pligt ontslagen
 Van met te waaupens een de hand
 Et kamp- en slagt-veld op te trekken
 Tot de bescherming van eur land?
 Niemand - toch blijft der stil dau zitten

Beginnt noe neet opnuits te sjriewe,
 'T sjriewe höllep toch jao neet;
 G'r zeet nog aon de staaat eets sjöldig
 Wat 'r uch nooit gesjonke heet.
 G'r höbt nog bove d'aander börgers
 E veurrech dat 'n onrech hèt
 In alle vrij [.:.] staote
 Woe eelk geliek steit veur de wèt.

Wee heet uch van de plich ontslage
 Van mèt de waaopes in de hand
 'T kamp- en slach-veld op te trèkke
 Tot de besjerming van eur land?
 Niemand! - Toch blijf d'r stil dao zitte

eelk (regel 8): in de autograaf abusievelijk gespeld: eelk.

127

E Kernobes (autograaf): < te keuster >> Kernobes >.

H Kernobes: In de autograaf schreef Weustenraad eerst 'de köster'. Inderdaad werd de koster van de Sint-Servaas 'Cornobus / Kornobus' genoemd, een verbasterde naam die bij de burgerlijke stand van Maastricht niet voorkomt. Voor het luiden der klokken op 4 december, de feestdag van Sint-Barbara, ontving hij van de Broederschap met die naam jaarlijks een vergoeding. Hij zal wel dezelfde persoon zijn als 'Claubus', die deze vergoeding op 4 december 1827 ontving, en deze 'Claubus' is zeer waarschijnlijk Lambertus Clobus, geboren op 21 februari 1780, ornamentwerker van beroep, die op 8 september 1854 overleed. Ook zijn zoon Joannes Lambertus ('Bertus zoon') werd door de broederschap wel eens voor 'oppassing in de kerk' ingeschakeld. Lambertus Clobus woonde in de Kapoenstraat nr. 28, later op de Boschstraat nr. 974 (nu: Markt nr. 36). We komen hem ook tegen als broedermeester van het H. Kruis, waar hij in de jaren 1814-1820 steeds mede-ondertekenaar was van de jaarrekening. Zie: RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nrs. 1644, 1650; idem, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 1814-1820. Meynders (zie ook de strofen 144, 229, 231, 234, 237, *Lèste Percessie* strofe 2, *Relatie van de lèste Percessie* strofe 7 (*sjeel Meynderske*): Gerard (Gerardus Joannes Nepomucenes Bernardus) Meynders, geboren te Maastricht op 20 augustus 1797, was kapelaan van de Sint-Martinuskerk, uit welke functie hij in 1829 ontslag vroeg en verkreeg. Daarnaast was hij aalmoezenier van het burgerlijk en militair huis van bewaring, waar hij, als gevolg van zijn ontactisch optreden, zijn bekeringsijver (ook door geschriften) en zijn Belgische sympathieën, met de regenten en met het militair gezag in conflict kwam. Generaal Dibbets liet hem op 28 mei 1833 aanzeggen, dat hij binnen 24 uur de stad moest verlaten. Zijn uitzetting op 29 mei 1833 ging met veel theater gepaard: Meynders in priestergewaad, ieder een zegend die voor hem neerknielde, onder militaire begeleiding dwars door de stad, van Brusselsestraat nr. 912 (nu: Grote Gracht 92 / Brusselsestraat 2) naar de Duitse poort. Later sprak hij, als een martelaar voor geloof en vaderland, over 'mon expulsion violente de la ville de Maestricht comme un des plus zélés partisans de la révolution': 'il a fallu que plus de 300 bouches à feu furent braquées sur les remparts de la forteresse et sur la place par où je devais passer, afin de maintenir les bourgeois et les militaires qui s'opposaient à mon départ' [mijn gewelddadige verdrijving uit de stad Maastricht als een van de ijverigste aanhangers van de revolutie; er waren meer dan 300 vuurmonden opgesteld op de wallen en op het plein waar ik moest passeren om de burgers en militairen die zich tegen mijn vertrek verzetten, in bedwang te houden]. Bisschop Van Bommel droeg aan Meynders de zielzorg op in een afgelegen dorp in de Condroz, waar hij woonde in 'une Cure délabrée et inhabitable' [een vervallen, onbewoonbare pastorie']. Twee jaar later zat hij zonder vaste baan in Brussel, waar hij, vaak ziek, permanent in behoeftige omstandigheden verkerend, druk publicerend, met regelmaat vragend om ondersteuning, een en ander zonder veel succes, zijn leven tot omstreeks 1864 voortsleepte, 'végétant comme une plante sans soleil et sans nourriture' [vegeterend als een plant zonder zon en voedsel]. Vergelijk ook strofe 128: "T waor doe nog geine marteleer!" Zie: Gd. Jn. Nép. Bd. Meynders, *Une page de ma vie*, Bruxelles 1853; *Almanach clergé* 1826, p. 127; RHCL/RAL, Provinciaal Archief, Verbaal 23 oktober 1829, nr. 12; idem, Militair Archief, inv. nr. 297; idem, Archief Opperbevelhebber, inv. nr. 106-A; ARA Brussel, Enseignement Supérieure, nr. 278; J. Delecourt, *Essai d'un dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés en Belgique au XIXe siècle et principalement depuis 1830*, Bruxelles 1863; Van der Kemp 1904 (b), p. 12, 23; Tagage 1965, p. 23-25; Verbeet 1978, p. 245-246; Ubachs/Evers 2005, p. 347.

XXIII, 127. Chut! Jonges, maak ug nou e kruiske;
 (B XXIV, 124) De hoegmes is goddaank al out;
 (W26) Aanstonds geyt et Sermoen beginnen;
Et Sermoen Dau stap Kernobes al veur out:
 Minhierke Meynders kump van achtren.
 Bezeet tat blinkend keupken ins!
 Mer wou's tat mensche toch gebleven?
 Men huurt en zuut et neet mie ins.

128. Met zeedig neergeslagen aaugen
 (B125) En zin twie hendsches fraauj te gaaur,
 (W27) Stap et ten houten preekstool binnen
 Dee gansch neeuj opgeverref waaur;
 Wat zuut et zaalig out, et Hierke!
 'T is dik en vet wie innen beer!
 Dat is gemeeklik te begriepen:
 'T waaur dou nog geinen marteleer!

129. Et volk um goot en wel te luustren
 (B126) Dat hoost en snoeft zin neus ins out,
 (W28) En vas gedeurend vief minuuten
 Huurs 't anders niks es tat getout.
 Et Hierke dat taau stond te kieken
 Dink: Kom ig zal dat aug ins doen,
 Er zeuk tin neusdook een ze teske
 En trek em out op zie fatzoen.

130. Mer wie'r em aaun zin neus wilt bringen
 (B127) Vilt tich out eeder ploey, Minheer,
 (W29) In hagelschoor van peeperneutsches!
 Et mensche zonk bekans tau neer!
 'T waaur biestig een zin vot gekneepen.
 Toch, zonder eets te lauten zien,
 Begint et aanstonds ze Sermuunsche
 Met twie of drey weurd aauwd latien.

131. Jau mer et volk, um neet te lagchen,
 (B128) En dat nogtans van lagchen boors,
 (W30) Begint verdomt op neeuds te hoosten,
 En 't mensche kaan mer neet mie voors.
 De peeperneutsches rollen, vlegen
 Van d'einen nau den aandren hook.
 Ig had compassie met et keelke!
 D'heys eyer een zin brook gekook.

Sssjt! Jonges, maak uch noe e kruiske;
 De hoegmès is goddaank al oet;
 Aanstonds geit 't sermoen beginne;
 Dao stap Kernobes al veuroet.
 Menierke Meynders kump van acht're;
 Bezeet dat blinkend köpke ins!
 Mer woe's dat mensje toch gebleve?
 Me huurt en zuut 't neet mie ins.

Mèt zedig neergeslage ouge
 En z'n twie hendsjes fraoj tegaor
 Stap 't d'n houte preekstool binne
 Dee gans nui opgeverref waar.
 Wat zuut 't zaolig oet, 't hierke!
 'T is dik en vèt wie 'ne beer!
 Dat is gemeek'lik te begriep:
 'T waar doe nog geine marteleer!

'T volk, um good te kinne luust're,
 Dat hoos en snoef z'n neus ins oet,
 En vas gedurend vief minute
 Huurst' anders niks es dat getoet.
 'T hierke dat dao stond te kieke
 Dink: kom, ich zal dat ouch ins doen.
 'R zeuk de neusdook in ze teske
 En trèk 'm oet op zie fatsoen.

Mer wie 'r 'm aon z'n neus wilt bringe
 Vilt dich oet eder ploey, meneer,
 'N hagelsjoor van peperneutsjes!
 'T mensje zonk bekans dao neer!
 'T waar biestig in z'n vot geknepe.
 Toch, zonder eets te laote zien,
 Begint 't aanstonds ze sermuunsje
 Mèt twie of drei wäörd auwd latien.

Jao, mer 't volk, um neet te lache,
 En dat nochtans van lache boors,
 Begint verdomp opnuits te hooste,
 En 't mensje kaan mer neet mie voors.
 De peperneutsjes rolle, vlege
 Van d'eine nao d'n aand'ren hook.
 Ich had compassie mèt 't keelke!
 D'hejs eier in z'n brook gekook.

128

E *fraauj te gaaur* (autograaf): de afschriften N, J, Ny hebben: *sjoen te gaor*; F: *good te gaor*; alleen afschrift K is gelijk aan de autograaf.

T *zaolig: welgedaan*.

beer: beer. Vergelijk in strofe 250: *bier* (mannetjesvarken).

H 'T *waor doe nog geine marteleer*: Dit slaat op Meijnders' uitwijzing uit de stad op 29 mei 1833. W. heeft dit dus geschreven na 1833. Zie verder de aantekening bij strofe 127.

129

E *gedeurend* (autograaf): schrijffout voor: *geduurend*? Dit woord is in het ma. ongebruikelijk.

getout (autograaf): de afschriften K, J hebben: *geloet* (geluid), een in Maastricht niet gebruikt woord.

Er zeuk (autograaf): de afschriften K, F, J hebben: 'T *zeuk*; N, Ny: *En zeuk*.

T *snoef*, nu: *snouf* (nl. snuift). De *oe*-klank consequent ook in strofe 132: *snoefde* (snuifde), *snoef* (snuiftabak), en in strofe 144: *snoef* (snuiftabak). Maar in 1852 al: *ou*; zie Franq., p. 12. Vergelijk strofe 133: *proemt*.

vas: zeker.

neusdook: zakdoek. Vergelijk *neus* (strofen 44, 129, 130, 224) en *neuske* (strofe 101). W. kent echter ook *naos* (strofe 197) en, daarvan afgeleid, *näösdeukske* (strofe 76) en *näösdoek* (strofe 246). Zodoende gaan uitspraakverschil en betekenisverschil hand in hand: *neusdook*, zakdoek, en *näösdoek*, omslagdoek. End. bestempelt *naos* en *näösdoek* als 'boers' en verouderd.

131

E *op neeuds* (autograaf): zie aantekening bij strofe 60.

T *voors*: voort. Ook in strofe 211. Dit 'voorts' (nu: 'voort') met regelmaat bij aankondigingen, bijvoorbeeld in de *Éclairer* van 2 februari, 25 september en 3-4 november 1828: 'Zegt het voorts'. In de *Oprechte Maastrichter Almanak* voor 1853: 'Es 't zoe veurts geit.'

132

T *duuske*: snuifdoos.

133

T *proumt*, nl. pruimt, kauwt; spreek uit: *proemp*. Maar in 1852 al: *ou*; zie Franq., p. 12. Vergelijk strofe 129: *snoef*. *benkelik*: angstaanjagend. Ook in strofe 195.

134

E *is* (autograaf): < *waaur* > is >.

T *laog* in *d'asse*: lag in de as, was in het water gevallen. Deze uitdrukking niet bij End.

135-143

Langs deze strofen is door W. een streep getrokken.

135

E *verkonden* (autograaf): de afschriften K, J, Ny hebben: *verkondige*.

136

T *le dat*: Voordat. End. en de *Nuie* geven: *ie* (zonder dat).

verleent: rijm dwang.

Reep etc.: Vóór deze en alle volgende zinnen die met *reep* beginnen, in gedachten in te vullen: *le dat dat Woord had rondgeklonke*.

verstoet: End. geeft *verstoet* als verleden tijd naast *verstoetde*. De *Nuie* heeft enkel *verstoetde*.

XXIV, 132. (B XXV, 129) (W31)	Er snoufde, snoufde wie der duuvell! Mer nog waaur de grap neet compleet: Er tracht wat stilte te verzeuken, En wat gebeurd tig nou weer neet? Zin duuske vilt em out zin vinger Er wilt et prikken, 't opent zich, Er sleyt et vlaak op naau de huugde En kryg te snouf gansch een 't gezig.	'R snoefde, snoefde wie d'r duvel! Mer nog waor de grap neet compleet: 'R trach wat stilte te verzeuke, En wat gebäört dich noe weer neet? Z'n duuske vilt 'm oet z'n vinger, 'R wilt 't prikke, 't opent zich, 'R sleit 't vlaak op nao de huugde En krijg de snoef gans in 't gezich.
133. (B130) (W32)	Dauw steyt er dich nou wie verduuzeld! Et heet te mond en d'augen vol! Daauw zuus t em met ze keupken scheudlen! Er is wie raauzetig en dol! Er sprink tig zou hoeg een de preekstool: Er greynt en proumpt tig benkelik; En wie mie dat 'r 't out wilt vrieven, Wie mie dat 't hem een d'augen stik.	Dao steit 'r dich noe wie verduzeld! 'T heet de mond en d'ouge vol. Dao zuust 'm mèt ze kôpke sjödd'le, 'R is wie raozetig en dol! 'R springk dich zoe hoeg in de preekstool, 'R grijnt en proemt dich benkelik; En wie mie dat 'r 't oet wilt vrieve, Wie mie dat 't 'm in d'ouge stik.
134. (B131) (W33)	Twie hieren kommen aaungelaapen. Et is min ziel gauts tied, och erm! Et mensche hey zich doud gesparteld. Ze pakken hem onder den erm, En leyen mig zin Excellentie Al neestend naau de sakersty. Dauw laug nou me Sermoen een d'asschen! Veur mig, ig waaur, werchtig, bly.	Twie hier komme aangeloupe; 'T is, m'n ziel gaods, tied, ocherm! 'T mensje hej zich doet gesparteld. Ze pakken 'm onder d'n errem, En leie mich z'n excellentie Al neestend nao de sakkerstij. Dao laog noe me sermoen in d'asse! Veur mich, ich waor, werchtig, blij.
135. (B132) (W34)	Nogtans et preeken een de kerken Dat is in zier verheeven pligt: Dat is e werk van groet verdeensten Es et altied woord good verrigt. Christus tee heet aaun zin Apostelen Gein schoender missie opgelag, Es van ze woord goon te verkonden Aaun al et minschelik geslag.	Nochtans 't preke in de kërke Dat is 'n zier verheve plich; Dat is e werk van groet verdeenste Es 't altied woort good verrich. Christus dee heet aon z'n apostele Gein sjoender missie opgelag Es van ze Woord goon te verkonde Aon al 't minselik geslach.
136. (B133) (W35)	Ie dat tat Woord had rond geklonken Reep nog te vader tot et keend: Nooit konste d'iezren magt verbreken Die mig te Wet op tig verleend. Reep nog te maan een volle weelde Es er zin echte vrouw verstoot: Ig bin dig geinen trouw verscheuldigd, 'G herkin die bloot neet veur mie bloot.	Ie dat dat Woord had rondgeklonke Reep nog de vader tot 't keend: Nooit konste d'iez're mach verbreke Die mich de Wèt op dich verleent. Reep nog de maan in volle weelde Es 'r z'n echte vrouw verstoot: Ich bin dich geinen trouw versjöldig, 'Ch herkin die blood neet veur mie blood.

137

E Die laaugen veur hem neer gekneeld (autograaf): alle afschriften hebben: Die veur hāōm laoge neergekneeld.

T Beklaog uch dan neet van eur lot: Beklaag u dan niet over uw lot. Beklaoge met van niet bij End.

138

E te priester: de afschriften N, F, NY hebben: de Rabbi.

wie (autograaf): < wel >> wie >.

Zou wie tin heidnen es te Joud (autograaf): heidnen is waarschijnlijk een verschrijving voor heiden.

D'onwetendheid: de afschriften N, F, Ny hebben: d'onwetensjap.

139

E regten (regel 3): in de autograaf bij vergissing: rogten.

T beloend: afschrift K heeft: verzoend; de Druk: versjoend.

140

E moederlikken (autograaf): de afschriften hebben moojerlikke. Vergelijk strofe 27.

T gesjeid: gescheiden. Bij End. gesjeie én gesjeid; in de Nuie nog alleen gesjeie.

't ierste klaar gewezen: voor het eerst helder gewezen. Alle afschriften hebben: 't ierste leech geweze: het eerste licht ge-wezen.

H Z'n lier dat is 'n lier van leefde (...). W.'s godsbegrip en zijn visie op Christus en zijn leer vertonen sterke overeenkomst met die van zijn leermeester Kinker, voor wie, om met André Hanou te spreken, 'de bijbelse God niet meer is dan de expressie van een hogere Idee'. Wel was Kinker vervuld van 'een sensus religiosus, een diepe eerbied voor de numineuze kracht in het heelal en in het bestaan'. Christus beschouwde hij als 'een gewoon, zij het bijzonder mens'. In een 'Redevoering over het werelddburgerschap, toegepast op het vooruitzicht eeneer vereeniging van de loges in de zuidelijke provinciën met die der noordelijke' zei Kinker over Christus onder meer: 'Hij (...) schreef geene andere deugd voor, dan de liefderijke vereering van een vaderlijke God in de algemeene broederliefde. Hij, de werelddburger bij uitnemendheid, wenschte deze doodeenvoudige leer onder alle volkeren der aarde verbreid te zien. (...) Zijn werelddburgerschap was een rijk van den eeuwigen vrede aller volkeren.' Maar die tijd was nog verre van ons, zolang de maatschappij 'nog diep in vooroordeelen verzonken' was en 'de volksgodsdiensten (...) door bijgeloof op de oppervlakte der aarde hun geestelijk gezag uitoefenen.' (zie: Hanou 1988, I, p. 59-60) Al in zijn Nederlandse gedichten (Ode aan 't Nut; Aan de schim van Bellamy) had W. op het belang van de evangelische liefdeleer gewezen (zie hoofdstuk 3, paragraaf 'Apostel van Kinkers leer': 'Dichter in de landtaal'). Zie ook strofe 142.

141

E op 't aarden (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben: op eus wereld.

't aarden (autograaf): bedoeld is: d'aarden. W. plaatst meermalen het weglatingsteken foutief. Het speelde de bezorgers van de Druk parten; zij lazen foutief: et aarde. Zie ook strofe 173.

out in zuuwer hand (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: mèt 'n zuver hand.

schink em balsem (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: sjink 'ne balsem.

met is besmet (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: is mèt besmet.

Verkwik em nog (autograaf): de afschriften N, F, Ny hebben: Verkwik us nog.

T besmèt, nu: besmet. Volgens Franq., p. 6, wordt de nl. e in het ma. tot è 'in alle woorden waar de e gevolgd is van eene d of eene t, behalve in (...) ' en zou de uitspraak dus besmèt moeten zijn.

137. (B134) (W36)	<p>Reep nog te meyster tot zin slaauven Es er ze doud sloog een 't kachot: Geer heub gein regten ooit bezeten! Beklaug ug tan neet van eur lot. Reep nog te Keyzer tot de volkren Die laaugen veur hem neer gekneeld: Huur! Jupiter heet mig verkoren! Aaunbeyd mig! Want ig bin ze beeld!</p>	<p>Reep nog de meister tot z'n slaove Es 'r ze doed sloog in 't cachot: Geer hōb gein rechte ooit bezete! Beklaog uch dan neet van eur lot. Reep nog de keizer tot de volk're Die laoge veur 'm neergekneeld: Huur! Jupiter heet mich verkore! Aonbeid mich! Want ich bin ze beeld!</p>
XXV, 138. (B XXVI, 135) (W37)	<p>Reep nog te priester out tin tempel Zou wie tin heidnen es te Joud: D'onwetendheid, dat is et leven! De Wetenschap, dat is te doud! Reep nog et minschdom een din duuster Met innen schrikkelikken kreet: De God dee ins us moot verlossen Kump, kump tee dan ze leven neet!</p>	<p>Reep nog de priester oet d'n tempel, Zoe wie d'n heiden es de Joed: D'onwetendheid, dat is 't leve! De wetensjap, dat is de doed! Reep nog 't minsdm in d'n duuster Mèt 'ne sjrikkelikke kreet: De God dee ins us moot verlosse, Kump, kump dee dan zeleve neet?</p>
139. (B136) (W38)	<p>Jau wel! Dee God tee is gekommen; Dee God is op us neer gedaauld; Er heet eus vryheid en eus regten Met zin onsterflik blood betaauld; Er heet te rieken met tin ermen De meyster met tin slaauf verzoend, En een heum reusten alle minschen Gered, verbroederd en beloend!</p>	<p>Jaowel! Dee God dee is gekomme; Dee God is op us neergedauld; 'R heet eus vrijheid en eus rechte Mèt z'n onsterf'lik blood betaold. 'R heet de rieke mèt d'n erme, De meister mèt de slaof verzoend, En in häöm rōste alle minse Gered, verbroederd en beloend.</p>
140. (B137) (W39)	<p>Zin lier dat is in lier van leefde Van eindragt en verdraagzaamheid. Ze heet vereinigd en verbonden Wat van te veuren waaur gescheid; Zeet te minschen op genomen Een heuren moederlikken schout, En hun et ierste klaaur gewezen Wou dat et Good is en et Koud!</p>	<p>Z'n lier dat is 'n lier van leefde Van eindrach en verdraagzaamheid. Ze heet vereinig en verbonde Wat van teveure waor gesjeid. Ze heet de minse opgenomme In häöre moederlikke sjoet, En hun 't ierste klaor geweze Woe dat 't Good is en 't Koed.</p>
141. (B138) (W40)	<p>Et is in roes van out tin hiemel Die hey op 't aarden open ging. Geleukkgig tee in inkel tekske Mer out in zuuver hand ontving! Ze schink em balsem veur de wonden Wou dat zin ziel met is besmet, En 't leste blaad van heuren kellik Verkwik em nog op 't sterrefbed.</p>	<p>'T is 'n roes van oet d'n hiemel Die hei op d'aarde opeging. Gelökkig dee 'n inkel tekske Mer oet 'n zuver hand ontving! Ze sjink 'm balsem veur de wonde Woe dat z'n ziel mèt is besmèt, En 't lèste blaad van häöre kellek Verkwik 'm nog op 't sterrefbèd.</p>

142

E *wee* (autograaf): mogelijk staat er *wie*. Maar elders schrijft W. steeds duidelijk: *wee*.

wonderrieke (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben: *wonderlikke*.

dwEEPzeuchtig en *zot* (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben: *fanatiek* en *bot*.

verder (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben: *wijer*.

H 't Evangelie: zie de aantekening bij strofe 140.

143

E *gewoonlik* (autograaf): W. zal bedoeld hebben: *gewoenlik*. De Nuie geeft: *gewoenelik*. De afschriften F, K, J, Ny hebben: *gebruikelik*.

eeuw (autograaf): waarschijnlijk bedoelde W.: *ieuw*. Immers ook in strofe 67: *lieuw*.

144

E *gansch te vreyen* (autograaf): < *gaar neet tristig* >> *gansch te vreyen* >.

de Duvlen (autograaf): de duivels. Alle afschriften hebben: *d'n duvel*.

T *gössel*: *wauwelpraat*.

145

E *Waar ig toch predikant gewoorden!* (autograaf): < *Hey (ig toch) preester konnen weerden!* >> *Waar (ig toch) predikant gewoorde!* >.

T *zjeneerde*: *hinderde*.

Mechel: voornaam, afgeleid van *Magdalena*.

146

E *mig* (autograaf): < *dig* >> *mig* >. De Druk en de afschriften K, F, N, J hebben: *ich*.

kloeten (autograaf): een alternatief is erboven geschreven: <+*blixem*>.

Pentekening van Charles Eyck, in: *De Persessie van Scherpenheuvel* [Maastricht 1931], p. 67. Illustratie bij strofe 134.

142. (B139) (W41)	Mer wee zou toch alwyl herkennen Die wonderrieke lier van God Een 't preeken van eus geistelikken Doorgaans zou dweepzeuchtig en zot: Wou is tee geist toch van verlichting Dee 't Evangelie heet verspreyd, En us altied op Christus-passen Al verder en al hoeger leyt?	Mer wee zou toch alwyl herkinne Die wonderrieke lier van God In 't preke van eus geistelikke, Doorgaons zoe dweepzöchtig en zot? Woe is dee geis toch van verlichting Dee 't Evangelie heet verspreid, En us altied op Christus' passe Al verder en al hoeger leit?
143. (B140) (W42)	Wat huurder een de meiste kerken Wou dat gewoonlik weurd gepreek? De minsch vervloken en verdeumen Veur beuzlery en gekke streek; Din duuvel van et vleisch bestreyen Dee mie es us tie hieren plaaug En nou en daan deez' eeuw verwinschen Die neet mie nau hun lessen vraaug.	Wat huurt d'r in de meiste kèrke Woe dat gewoonlik weurt gepreek? De mins vervloke en verdeume Veur beuz'lerij en gekke streek; D'n duvel van 't vleis bestrije Dee mie es us die hiere plaog, En noe en daan dees ieuw verwinse Die neet mie nao hun lèsse vraog.
XXVI, 144. (B XXVII, 141) (W43)	Daaorum aug waaur ig gansch te vreyen En zaaug ig zonder leyd of schrik Dat hierke Meynders ze Sermuunsche Met zinnen snouf had aufgeslik. Wat hey er us tau goon verkaaupen? Braaf geuzzel zonder kop of start Um t'explikeeren wou veur d'Inglen Gansch wit zien, en de Duvlen zwart.	Daorum ouch waor ich gans tevreie En zaog ich zonder leid of sjrik Dat hierke Meynders ze sermuunsje Mèt ziene snoef had aofgeslik. Wat hej 'r us dao goon verkoupe? Braaf gössel zonder kop of start Um t'explikere woeveur d'ing'le Gans wit zien, en de duuv'le zwart.
145. (B142) (W44)	Waaur ig toch predikant gewoorden! 'G hey ier gedoon aaun al wat leef. Dau waaur mer eets wat mig geneerde .... Ig haauw te zier de meyskes leef! Et ein belet wel neet et aander; Me vind zou veul heilige luy Die bey hun priesterschap bezitten In Kaat, in Mechel, of in Truy.	Waor ich toch predikant gewoorde! 'Ch hej ier gedoon aon al wat leef. Dao waor mer eets wat mich zjeneerde ... Ich hauw te zier de meidskes leef. 'T ein belèt wel neet 't aander; Me vint zoevää! heilige lui Die bij hun priestersjap bezitte 'N Kaat, 'n Mechel, of 'n Trui.
146. (B143) (W 45) <u>De Miraaklen</u>	Wat zal mig nouw dan goon beginnen? 'T Sermoen is nau de kloeten touw Me moes toch eets te naau nog geven? Ah! De Miraaklen van Slevrouw! Dau kumt al einen annonceeren Dat alles te veur veerdig steyt: Oei! oei! nou geis t'iers grappen kieken! Nouw iers begint Slevrouw heur leyd.	Wat zal mich noe dan goon beginne? 'T sermoen is nao de kloete touw. Me moes toch eets denao nog geve. Ah! de miraak'le van Slevrouw! Dao kump al eine annoncere Dat alles deveur veerdig steit. Oej oej, noe geist' iers grappe kieke! Noe iers begint Slevrouw häör leid.

147

E *gasten* (autograaf): < *gasten* >> *rakkers* >> *gasten* >.

et keerelke (autograaf): de Druk en alle afschriften hebben: *e kerelke*.

weurd (autograaf): de afschriften N, K, J, Ny hebben: *woord*.

goon te speulen (autograaf): < *te* (*goon speulen*) >> (*goon*)*te* (*speulen*) >.

haauw gezag (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben, metrisch beter: 't *haw gezag*.

H 't *kerelke van Hasselt*: In de *Relatie van de lêste Percessie* wordt in de strofen 14-17 verteld hoe pater De Haas in Hasselt op zoek gaat naar een persoon die bereid is om de volgende dag in de kerk van Scherpenheuvel zich voor te doen als een lamme die, schreeuwend van de pijn, zich moeizaam voortbeweegt rond het hoofdaltaar en dan plots wonderbaarlijk geneest. Het gebruik van het bepaald lidwoord 't (het) wijst erop dat W. de actie van pater De Haas bij zijn toehoorders bekend veronderstelt. Als zij de tekst van de *Relatie van de lêste Percessie* kenden, was dit ook zo. Vergelijk ook de commentaar bij strofe 116: (*Dobbelsteinsje*) van d'n *hamelsbout*.

paoter De Haes: zie ook strofe 149, 151 ('euzen dikke paoter'), *Relatie van de lêste Percessie* strofe 14, 17): Te identificeren met Paschalis Hubertus De Hasque, geboren in Montenaken in 1767. Vóór de Franse tijd was hij Franciscaan (Recollect) geweest. De eed van haat tegen het koningschap had hij geweigerd. Toen Kerk en Staat zich met elkaar verzoend hadden, was hij kapelaan geworden in de Wyckse Sint-Martinusparochie. Hij woonde in de Rechtstraat op nr. 231 (een pand tussen de huidige nummers 23 en 25). In 1836 werd hij geprezen om zijn inzet voor de zielzorg, die gunstig afstak bij die van pastoor Gouders en van zijn medekapelaans Janssen en 'de oude heer' Gudi. Hij stierf op 9 november 1840. Zie: Daris 1873, p. 144; Carlo de Clercq, 'De pastoorsbenoeringen in het Departement van de Nederraas na het Concordaat (1801-1803)', in: *Het Oude Land van Loon* 14 (1959), p. 161, 167; *Almanach clergé* 1826, p. 207; Tagage 1965, p. 78.

148

E *kroeg/boeg* (autograaf): in de afschriften F, Ny luiden deze rijmwoorden: *hoes/loes*.

Er leup teusschen et vollik een (autograaf): In eerste instantie werd *Er leup* gevolgd door *mig*, dat later geschrapt werd.

gezeen (regel 8): in de autograaf staat bij vergissing: *gezien*.

T *boech*: bocht, gemeen volk (nu: *boch*).

flikkers: danssprongen.

149

E *rakker* (autograaf): < *keerel* >> *rakker* >.

lop (autograaf): < *loup* >> *lop* >. Volgens de *Nuie* zijn *loup* en *lop* respectievelijk gebiedende wijs enkelvoud en meervoud. W. was onzeker en corrigeerde abusievelijk van enkelvoud naar meervoud.

gank (autograaf): < *gaank* >> *gank* >. Dit duidt op onzekerheid met betrekking tot de lengte van de klinker: *gaank* had nog gekund, maar het rijmwoord *maank* was voor W. kennelijk een brug te ver. Het rijm *gaank/maank* is nu normaal.

T *de koer*: het priesterkoor. Ook in strofe 190.

150

E *En* (autograaf, regel 4): < *Er* >> *En* >.

vleegel (autograaf): de afschriften F, K, J, Ny hebben: *kerel*.

T *confusie*: Niet bij End.; wel bij Dorren in de betekenis: schande, verlegenheid (*komfusie*).

151

E *et mirakel* (autograaf): alle afschriften hebben: *ze mirakel*.

dee (regel 5): in de autograaf bij vergissing: *die*.

T *morde in ze verstand*: eerder, dwarszat. Volgens End. is *morren* in het ma. ongebruikelijk.

147. (B144) (W46)	<p>Twie gasten kommen aaungebeusseld Met innen derden teusschen bey; Ze scheynen gansch te zien verlegen En loeren nou en daan op zey. Et is et keerelke van Hasselt Dee van de straaut weurd eengebrag, Um hey de laamen goon te speulen Wie Paauter De Haes haauw gezag.</p>	<p>Twie gaste komme aongebösseld Mèt 'nen derde tössebei; Ze sijjne gans te zien verlege En loere noe en daan opzij. 'T is 't kerelke van Hasselt Dee van de straot weurt ingebrach Um hei de lame te goon speule, Wie paoter De Haes hauw gezag.</p>
148. (B145) (W47)	<p>Er heet et geld van ze mirakel Al opgezooopen een de kroeg. Betaauld zou'n luy dan van te veuren En maak ins staaat op zou'n boeg! De vent is zaat wie innen ketter! Er leup teusschen et vollik een, En sleyt, verdomt, de schoenste flikkers Die's te se leven heubs gezeen.</p>	<p>'R heet 't geld van ze mirakel Al opgezope in 'n kroeg. Betaolt zoe'n lui dan van teveure En maak ins staot op zoe'n boech! De vent is zaat wie 'ne ketter! 'R löp tösse 't vollek een, En sleit, verdomd, de sjoenste flikkers Dieste zeleve höbs gezeen.</p>
149. (B146) (W48)	<p>Paauter De Haes zuut tat spektakel; Er leup tich aanstonds van de koer, Kump, gansch verslagen, bey de rakker En zeet hem stillekes aaun d'oer: Mer jesus, vrind, lop toch wat krommer, Veraanderd toch wat euren gank; Mer Godverdomme, reup tin aandren, Ig bin neet laam en aug neet mank.</p>	<p>Paoter De Haes zuut dat spektakel; 'R löp dich aanstonds van de koer, Kump, gans verslage, bij de rakker En zeet 'm stillekes aon d'oer: 'Mer jesus, vrind, loup toch wat krommer, Veraandert toch wat eure gank.' 'Mer godverdomme,' reup d'n aand're, 'Ich bin neet laam en ouch neet mank.'</p>
XXVII, 150. (B XXVIII, 147) (W49)	<p>Nouw zuug toch ins wat in confusie Dat aaun dee braven hier gebeurd! Er koes zich koelik een mie haauwen, En hey dee vleegel zou verscheurd. Mer wie er toch ins had begreepen Dat em ze putske waaur misleuk; Leet er de zaten keerel laaoupen En kierde naau zin plaauts tereuk</p>	<p>Noe zuug toch ins wat 'n confusie Dat aon dee braven hier gebäört! 'R koes zich koelik in mie hauwe, En hej dee vlegel zoe versjäörd. Mer wie 'r toch ins had begrepe Dat 'm ze putske waaur mislök, Leet 'r de zate kerel loupe En kierde nao z'n plaots terök.</p>
151. (B148) (W50)	<p>Et geen wat euzen dikken paauter Et meiste morde een ze verstand, Dat waaur neet tat em et mirakel Perceys geketscht had een zin hand; Mer dat em dee verdomde reekel Daauw zonder scheemte en zonder angst, Zou lielik had een 't pak gestoken Veur mie es vief en twintig franks.</p>	<p>'Tgeen wat euzen dikke paoter 'T meiste morde in ze verstand, Dat waor neet dat 'm 't mirakel Perceis geketsj had in z'n hand, Mer dat 'm dee verdomde rekel Dao zonder sjeemte en zonder angs Zoe lielik had in 't pak gestoke Veur mie es vief en twintig frangs.</p>

152

E *deks* (autograaf): < *altied* >> *deks* >.

naaum (regel 7): in de autograaf moet de u het doen met een enkel stokje.

Of van matant of van maseur (autograaf): < *Van hun* (matant of) *hun* (maseur) >> *Of van* (matant of) *van* (maseur) >.

T *görrig*: goor.

153-172

Deze strofen, die eerder in druk waren verschenen, ontbreken in het afschrift Ny. Er is wel plaats voor ingeruimd.

153

Deze strofe ontbreekt ook in de andere afschriften: K, F, N, J.

T *Da's van* (...), lees: *Dat is*: (...).

T'ontfits'le: te ontfutselen. De Druk heeft 'tótsjele', wat Endepols verleide tot het maken van een lemma 'tóssjele' (uit du. tusschelen: stilletjes influisteren).

154-168 en 171-172

Langs deze strofen is in de autograaf door W. een streep getrokken.

154

T *dwaosheid*: in het ma. ongebruikelijk. De afschriften K, F, N, J hebben: *gekheid*.

dich: blijft in het nl. onvertaald.

155

E *Dou* (autograaf): < *De* >> *Dou* >.

T *zich vermis*: vermist raakt. De reflexieve vorm van *vermisse* niet bij End.

springk: ontspringt.

156

E *aarde* (autograaf): de afschriften K, F, N, J hebben: *wereld*.

T *de Woere*: de Ware God. Vergelijk strofe 30: 't *waar* gelouf.

152. (B149) (W51)	<p>Et geld! Das alles veur die minschen! Ze kinnen anders niks es tat. Toch kommen ze deks veur de borden Zou kaal en geurrij es in rat. Mer vilt e steukske land te kaoupen, 'T is nooit tie errem luy te deur; Et weurd mer op te naaum beschreven Of van matant of van maseur.</p>	<p>'T geld! Da's alles veur die minse, Ze kinne anders niks es dat. Toch komme ze dèks veur de borde Zoe kaal en görrig es 'n rat. Mer vilt e stökske land te koupe, 'T is nooit die errem lui te deur; 'T weurt mer op de naom besjreve Of van matant of van maseur.</p>
153. (B149bis) (W51bis)	<p>Mer wat ze nog et beste kinnen Da's van in erfdeyl nou en daan Zelfs door de goddelouste middlen T'ontfitzlen aaun e stervend maan Tot naudeyl van in hiel familie Die dau alleyn moes van bestoon En die ze lauten van din honger Verdomt nog, wie de hon vergoon.</p>	<p>Mer wat ze nog 't bèste kinne Da's van 'n erfdeil noe en daan Zelfs door de goddeloeste midd'le T'ontfits'le aon e stervend maan, Tot naodeil van 'n hiel familie Die dao allein moes van bestoon En die ze laote van d'n honger Verdomd nog, wie de hon vergoon.</p>
154. (B150) (W52)	<p>Nouw! Zedert zou veul douzend jaauren Dat eeder et geleuk bejaaug, Is tau wel einen mensch gebooren Dee nooit te geldzeucht heet geplaaug? Is tau wel einen mensch te vinden Dee ooit te dwaasheid heet gehad Van dig onder zin veut te treyen, Goud! hiemelschen en helschen schat?</p>	<p>Noe, sedert zoevööl doezend jaore Dat eder 't gelök bejaog, Is dao wel eine mins gebore Dee nooit de geldzöch heet geplaag? Is dao wel eine mins te vinde Dee ooit de dwaosheid heet gehad Van dich onder z'n veut te treije Goud: hiemelse en helse sjat?</p>
155. (B151) (W53)	<p>Dou bis te sleutel van eus daauden Dee nooit zich brik of zich vermis; De bron wou me zich een kaan zuvren Wie vout en zwart tat men aug is; Den alderfeynsten draud van 't leven En wou toch alles vast aaun hink; De traau die aaun de zon ontvallen In blom deyt wasschen wou ze sprink;</p>	<p>Doe bis de sleutel van eus daode Dee nooit zich brik of zich vermis; De bron woe me zich in kaan zuuv're Wie voel en zwart dat me ouch is; D'n alderfijnste draod van 't leve En woe toch alles vas aon hink; De traon die, aon de zon ontvalle, 'N blom deit wasse woe ze springk.</p>
156. (B152) (W54)	<p>De scheupper, biste, en de verdelger Van aal wat op deez' aarde troent; De wargeist tee de deugd en d'ontscheuld Met roezen of met nietlen kroent; Din Ingel, biste, en aug ten Duuvel Woureur dat eeder beyt of beef; De God van al de valsche Gooden Dee zou lang es te wouren leef!</p>	<p>De sjöpper biste, en de verdelger Van aal wat op dees aarde troent; De wargeis dee de däög en d'onsjöld Mèt roeze of mèt niet'le kroent; D'n ingel biste, en ouch d'n duvel Woeveur dat eder beit of beef; De god van al de valse gode Dee zoe lang es de Woere leef.</p>

157-168

Deze strofen, die eerder in druk waren verschenen, ontbreken in afschrift F. Er is wel plaats voor ingeruimd.

157

T ver: in het ma. niet gangbaar; gebruikelijk is: *wied*.

'N ei te vää bedöf de kook: Overdaad schaadt.

versmieje: versmaden.

158

E Veel mig toch ins (autograaf): < Aug (veel mig) ins >> (Veel mig) toch ins >.

T kruunsjes: kroontjes, geld. Vergelijk strofe 49.

En daad'lik mich daonao verhong: En zich direct daarna opknoopte, zoals Judas deed.

buulke: (geld)zakje.

159

E Ig moes in huiske bouten heubben / Modest en propel gemeubleerd (autograaf): < (Ig moes) zou eurgens (bouten heubben) / In huiske (propel gemeubleerd) >> (Ig moes) in huiske (bouten heubben) / Modest en (propel gemeubleerd) >.

snagker (autograaf): < beste >> snagker >.

T snagker: kittig.

H Ich moes 'n huiske boete höbbe: zie strofe 161, onder **H**.

160

T verlieg: verlaagt.

161

E mer (autograaf): < mig >> mer >.

mig (autograaf): < nog >> mig >.

H Leefde ich hierlik op m'n slufkes / Verwijderd van 't stadsgedruus: In de strofen 159-163 verwoordde W. het verlangen dat vanaf ongeveer 1842 regelmatig in hem opkwam, in combinatie met weerzin tegen zijn publicistische en juridische werkzaamheden. Vergelijk hoofdstuk 5, paragraaf 'Luik 1832-1847': 'Impasse'; idem, paragraaf 'Brussel 1847-1949: 'Het gedroomde professoraat'. Verder verwijst ik naar de volgende dichtfragmenten.

Uit 'Fantaisie' (1843):

*Le spectacle des champs rend l'homme fort et doux;
Il donne à la pensée un élan si vivace!
On sent doubler sa vie et s'élargir l'espace,
Quand l'ombre des cités ne pèse plus sur nous.*

[vertaling: De aanblik van de velden maakt de mens sterk en zacht; / Hij geeft de gedachten een krachtig elan! / Men voelt hoe onze levenskracht verdubbelt en de levensruimte zich verbreedt, / Wanneer de schaduw van de steden niet meer op ons drukt.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 88.)

Uit 'Voeu' (1847):

*Que ne puis-je emporter au fond des solitudes,
Loin du bruit des cités qui me poursuit toujours,
Mes austères loisirs et mes douces études,
Trop souvent troublés dans leurs cours;
(...)
Et trouver un paisible et verdoyant asile
Entouré par des monts couronnés de grands bois,
Qui se réfléchiraient dans une onde tranquille
Avec leurs châteaux d'autrefois.*

[vertaling: Kon ik toch meenemen in de diepste eenzaamheid, / Ver van het lawaai van de steden dat mij steeds achtervolgt, / Mijn sobere ontspanning en mijn aangename studies, / Die te vaak in hun voortgang verstoord worden; (...) En een vredige, frisgroene schuilplaats vinden / Omringd door bergen, met grote bossen bekroond, / Die zich weerspiegelden in een rustig water / Met hun kastelen uit verleden tijden.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 252.)

XXVIII, 157. Wat zek der weer van die tierade?
 (B XXIX, 153) Dat heyt ik spreekē wie e boek!
 (W55) Gaaut toch te ver neet een eur dinken:
 In ey te veul bedeurf te kook.
 Ig wil een et gehiel neet zekgen
 Dat men et geld versmien moot;
 Ig haauw neet van e kremplik leven,
 In vette beurs deyt altied good.

Wat zègk d'r weer van die tirade?
 Dat heit ich spreke wie e boek!
 Gaot toch te ver neet in eur dinke:
 'N ei te vâöl bedörf de kook.
 Ich wil in 't gehiel neet zègke
 Dat me 't geld versmieje moot;
 Ich haww neet van e krem'lik leve,
 'N vètte bäärs deit altied good.

158. Veel mig toch ins ein out tin hiemel,
 (B154) Ze kwaaum mig excellent te pas;
 (W56) Ig leet min kruuntsches neet beschumlen
 Een in vaoul touwgesloten kas.
 Neet tat ig z' achtreyn op zou maken
 En daadlik mig tau naauw verhong;
 Ig doog et buulke langer dooren
 En leefde wie n braven jong.

Veel mich toch ins ein oet d'n hiemel,
 Ze kwaom mich excellent te pas;
 Ich leet m'n kruunsjes neet besjum'le
 In 'n voul touwgeslote kas.
 Neet dat ich z' acht'rein op zou make
 En daad'lik mich daonao verhong;
 Ich doog 't buulke langer dore
 En leefde wie 'ne brave jong.

159. Ig moes in huiske bouten heubben
 (B155) Modest en propel gemeubleerd;
 (W57) In wey mit innen hoof te neven,
 E scheeske mit e snagker peerd,
 Gezonnen wien een minnen kelder,
 E peutschen altied even vet,
 In koppel vrinden aaun min tauffel
 En e schoen vreumeske een me bed!

Ich moes 'n huiske boete hōbbe
 Modes en propel gemeub'leerd;
 'N wei mèt 'nen hoof deneve,
 E sjeeske mèt e snagker peerd,
 Gezonne wien in m'ne kelder,
 E pōtsje altied eve vèt,
 'N koppel vrinde aon m'n taofel
 En e sjoen vruimeske in me bēd.

160. Din interest zou mig neet plaaugen;
 (B156) Ig bleef altied wie dat ig bin,
 (W58) En nooit zou ig aaun iemand zekgen:
 Dou heubst te veul en ig te min.
 D'ambitie zou mig aug neet kwellen;
 Ig weyt wie dat ze 't hart verlieg,
 En nooit zou der mig huuren zekgen:
 Doe zitst te hoeg en ig te lieg.

D'n interes zouw mich neet plaoge;
 Ich bleef altied wie dat ich bin,
 En nooit zou ich aon iemand zègke:
 Doe hōbs te vâöl en ich te min.
 D'ambitie zou mich ouch neet kwelle;
 Ich weit wie dat ze 't hart verlieg,
 En nooit zou d'r mich hure zègke:
 Doe zits te hoeg en ich te lieg.

161. Bevryd van al de gekke driften
 (B157) Die d' ourzaak zien van eus verluus,
 (W59) Leefden ig hierlik op min slufkes
 Verwyderd van et stadsgedruus,
 En onbekummerd en geleukkgig
 Zou lang es mer e steukske broed
 Mig euverbleef um met te deylen
 Aaun aander minschen een den noed.

Bevrijd van al de gekke drifte
 Die d'oerzaak zien van eus verluus,
 Leefde ich hierlik op m'n slufkes
 Verwijderd van 't stadsgedruus,
 En onbekummerd en gelōkkig
 Zou lang es mer e stōkske broed
 Mich euverbleef um mèt te deile
 Aon aander minse in de noed.

162

E En sloog me scheuldbook veur em open (autograaf): < (En) reykdén em me (scheuldbook) euver >> (En) sloog me (scheuldbook) veur em open >.

En trok gezeegend (autograaf):< (En trok) ig vrolik >> (En trok) gezeegend >.

H Vergelijk deze strofe met het volgende fragment uit 'Fantaisie' (1843):

[De dichter trekt zich uit het drukke leven terug in de stilte van de weidse natuur om er rustig te werken ...]

Pour abriter, plus tard, les jours que Dieu t'accorde,
Pour lui dresser dans l'ombre un humble et chaste autel,
Pour voir fleurir longtemps la paix et la concorde
Autour d'un foyer fraternel;
Pour attendre, en priant, l'heure de délivrance
Où tu retourneras, sous l'oeil d'un saint pasteur,
Rendre compte à ce Dieu de tes jours de souffrance,
Et de tes instants de bonheur.

[vertaling: Om, later, de dagen die God je gunt te beschutten, / Om Hem in de schaduw een nederig en ingetogen altaar op te richten, / Om lange tijd de vrede en de eendracht te zien bloeien / Rondom een warme haard; / Om bid-dend te wachten op het uur van de verlossing, / Waarin je, onder het oog van een vroom zielenherder, zult weerke-ren / om aan die God rekenschap te geven van je smartelijke dagen, / En van je momenten van geluk.] (Poésies lyri-ques 1848, p. 91.)

163

E bestemden (autograaf): W. zal bedoeld hebben: bestumden. Zie ook stofe 218: stum.

H Vergelijk deze strofe met de volgende regels uit het gedicht 'Euthanasia' van J.C. Bloem (1887-1966):

Verlate dan de ziel haar vleeschelijke woning,
Die weldra achterblijft, een dienaar zonder heer,
Gelijk de zatte bij, die, zwaar van d'aardschen honing,
Wegvliegt van 't geurge veld door gouden schemersfeer.

Een bijzonder geval van intertekstualiteit. Een archetypische ervaring? Een gezamenlijke bron?

164

E beeft en krit (autograaf): de afschriften H, J hebben: beef en sjrik.

165

Deze en alle volgende strofen niet meer in afschrift J.

166

E Vereenigd (autograaf): W. zal bedoeld hebben: Vereenigd, zoals in strofe 140.

162. (B158) (W60)	En kwaam mig Slevenier dan hoolen Wel ig ontvong em kort en good, En sloog me scheuldbook veur em open, Met e gereust en keul gemood, En naauw in bondige kwittantie Die er mig ongetwiefeld gaaf, Maakden ig stillekes me pekske En trok gezeegend met em aaufl	En kwaom mich Slevenier dan hole, Wel, ich ontvong 'm kort en good, En sloog me sjöldbook veur 'm ope Mèt e gerös en keul gemood; En nao 'n bondige kwittantie Die 'r mich ongetwiefeld gaof, Maakde ich stillekes me pekske En trok gezeegend mèt 'm aof.
XXIX, 163. (B XXX, 159) (W61)	Zou eyndigde zich tan me leven, Op te bestemden klokken slaag, Wie innen schoenen zeuten aauvend Naauw innen schoenen wermen daag; Wie et gezaank van innen vogel Dee, een e beeter nes verwacht, Stil out te bosch dee zich ontblaeyerd Wegvluygt by t' vallen van den nacht.	Zoe eindigde zich dan me leve Op de bestumde klokkeslaag, Wie 'ne sjoene zeuten aovend Nao 'ne sjoene wermen daag; Wie 't gezaank van 'ne vogel Dee, in e beter nès verwach, Stil oet de bos dee zich ontblaajert Wegvluijg bij 't valle van de nach.
164. (B160) (W62)	De nacht! te doud! twie zwarte spookten Wou mennig minsch veur beeft en krit; Wee wet wat aaug onder hun vleugels Een d' ieuwegheid verborgen zit? Ontwaak me nog of blyf me slaapen? Steyt me nog op es me dau lik? Ah! Dee dat stellig koes bewiezen Dee storf misschien van vreugd of schrik!	De nach! De doet! Twie zwarte spoke Woe mennig mins veur beef en krit. Wee wèt wat ouch onder hun vleugels In d'iewigheid verborge zit? Ontwaak me nog of blijf me slaope? Steit me nog op es me dao ligk? Ah! Dee dat stellig koes bewieze, Dee storf mesjien van vräög of sjrik.
165. (B161) (W63)	Um die twie vraaugen op te lossen Wie dikwils heub ig neet te beuk Van aauw en hedendaagsche schryvers Met drift doorblaayert en doorzeuk! Din titel droog een gouwen letters: Verlichting en Verbeternis! En 't leste blaad wie al de blaayer, Onwetendheid en Duusternis!	Um die twie vraoge op te losse, Wie dikwels hōb ich neet de beuk Van auw en hedendaogse sjrijvers Mèt drif doorblaajerd en doorzeuk. D'n titel droog in gouwe lètters: Verlichting en Verbeternis! En 't lèste blaad wie al de blaajer: Onwetendheid en Duusternis!
166. (B162) (W64)	Wie dikwils heub ig aaug te kerken Neet afgewandeld daag en nacht, Um ins out tin altaar t ontvangen Et teyken dat ig nog verwacht, En onvoldoon mig taan begeeven Naauw e verlaauten kerrikhof Wou dat te gooyen met te kooyen Vereenigd likgen een et stof;	Wie dikwels hōb ich ouch de kèrke Neet aofgewandeld daag en nach, Um ins oet d'n altaar t'ontvange 'T teike dat ich nog verwach, En onvoldoon mich daan begeve Nao e verlaote kèrrekhof Woe dat de gooje mèt de koeje Vereinig ligke in 't stof;

167

E reusden (autograaf): slecht leesbaar.

weet (autograaf): W. bedoelde: weyt.

H Vergelijk met deze strofe het volgende fragment uit 'Fantaisie' (1843):

[Wandel, o Muze, samen met mij, in vrijheid, zacht dromend, door valleien, over hellingen, door wouden, weiden en velden ...]

Mais quand tu trouveras sur ta route incertaine

Quelque grand souvenir des siècles révolus,

Quelqu'ancien monastère, ou quelque tombe humaine

Qu'on ne visite plus,

Arrête-toi près d'eux, et là, sans les connaître,

Laisse-moi quelquefois, sous leurs gazons mouvants,

Interroger ces morts qui savent plus peut-être

Que nous, pauvres vivants!

[vertaling: Maar wanneer je op je onbestemde route zou vinden / Een indrukwekkende herinnering aan voorbije eeuwen, / 'n Oud klooster, of het graf van iemand / dat niet wordt bezocht, / Houd daar dan halt, en, zonder ze te kennen, / Laat mij daar eens, onder hun bewegende graszoden / Die doden ondervragen die wellicht meer weten / Dan wij, arme levenden!]

(*Poésies lyriques* 1848, p. 88.)
De ervaringen van de wandelaar, mijmerend bij een eenzaam graf of de ruïne van een oud klooster, zijn vergelijkbaar met de ontzag wekkende indruk die een vulkaanuitbarsting of de gloed van het gesmolten ijzer in *Le Haut Fourneau* op de toeschouwer maakt. De nietige mens raakt dan aan het verhevene, het sublieme: 'de schoonheid van het maatloze, tijdloze, oneindige', aldus Auke van der Woud in zijn artikel 'De paradox van de puinhoop. Dubbele bodems van de Verlichting', in: Jo Tollebeek, Frank Ankersmit en Wessel Krul (red.), *Romantiek en historische cultuur*, Groningen 1996, p. 173-175.

169

E hiemelsvleugt (autograaf): misschien staat er heemelsvleugt.

170

E Wee wet tat aaug (autograaf, moeilijk leesbaar): < Da's meuglik! .. >> Wee wet tat aaug >. De Druk heeft: Wee wèt tat! ... . De afschriften K, F, N hebben: Da's meugelik!

H Wee wèt dat ouch. (...) Alles is duister en onzeker. Vergelijk 'Nuées' (1847), in: *Poésies lyriques* 1848, p. 289: *Qui sait ce que Dieu nous destine! / Tout est mystère autour de nous* (Wie weet wat God voor ons bestemt! / Al wat ons omringt is mysterie).

171

E minsschen (autograaf): misschien staat er mensschen. In strofe 196: minschen.

aardsch (autograaf): nu: eerds. Vergelijk strofe 156: aarde.

menschdom (autograaf): schrijffout voor: minschdom ? Vergelijk: minsen in regel 3 en in strofe 196.

167. (B163) (W65)	En dau met traunen een min aaugen En d'erm geslaagen um e kruus, Tot al de doeyen die dau reusden Geroopen door et windgedruus: Komt!... Op eur doorgebroken graver Dat mig et hiemelsvuur versleyt! Mer dat ig toch ins veur me sterven Eets, eets van eur geheymen weet!	En dao mèt traone in m'n ouge En d'erm geslage um e kruus, Tot al de doeje die dao rösde Gerope door 't windgedruus: Komt! ... Op eur doorgebroke graver Dat mich 't hiemelsvuur versleit! Mer dat ich toch ins veur me sterve Eets, eets van eur geheime weit!
168. (B164) (W66)	Mer neyn; neyn; al die graver zwegen Pront wie de kerken en de beuk; De witte greemsels bleven likgen En reurden zich neet een de heuk; Ig hoort nix es et bang geknetter Van innen uyl dee um mig vloog; Ig zaaug nix es e dwaaulend leegske Dat regt op nau din hiemel sloog;	Mer nein, nein, al die graver zwege Pront wie de kërke en de beuk; De witte g'reemsels bleve ligke En reurde zich neet in de heuk. Ich hoort niks es 't bang geknetter Van 'nen uil dee um mich vloog; Ich zaog niks es e dwaolend leechske Dat rech op nao d'n hiemel sloog.
XXX, 169. (B XXI, 165) (W67)	Dat leegske! Zou dat neet somwylen In godlikke vermaauuning zien? De wink op in toukomstig leven Wat doorstraault een dee flaauwen schien? De zaaud van in verheevner scheupping Dee aander werelden bevreucht? De vonk tie ins in staar zal weerden Nau heur volbragde hiemelsvleugt?	Dat leechske! Zouw dat neet somwijle 'N god'likke vermaoning zien? De wink op 'n touwkomstig leve Wat doorstraolt in dee flauwe sjien? De zaod van 'n verheev'ner sjöpping Dee aander werelde bevröch? De vonk die ins 'n staar zal weerde Nao häör volbrachde hiemelsvlöch?
170. (B166) (W68)	Wee wet tat aaug. Gaaut toch neet dinken Dat ig taau mie es ug van kin; Alles is duuster en onzeeker Et eynde pront wie et begin. De baaum wet neet wee dat em plantde, Et blaad wet neet wou dat et weyt; De minsch leeft een de zelfden twiefel, Wou dat er zich aaug kiert of dreyt.	Wee wèt dat ouch. Gaot toch neet dinke Dat ich dao mie es uch van kin; Alles is duuster en onzeeker, 'T einde pront wie 't begin. De boum wèt neet wee dat 'm plantde, 'T blaad wèt net woe dat 't wejt; De mins leef in dezelfde twiefel, Woe dat 'r zich ouch kiert of drejt.
171. (B167) (W69)	Mer teusschen et begin en 't eynde, Beperkt een innen vasten krink, Ontwikkelt zich et minsschen leven Haaf hiemels en haaf aardsch geschink, Dat eeder heet van God ontfaangen Um, volgens zinnen staat en stand, Aaun 't algemeyn geleuk te werken Van 't menschedom of van 't vaderland.	Mer tösse 't begin en 't einde, Beperk in 'ne vaste krink, Ontwikkelt zich 't minseleve, Haaf hiemels en haaf aards gesjink, Dat eder heet van God ontvaange Um, volges ziene staot en stand, Aon 't algemeen gelök te wèrke Van 't minsdom of van 't vaderland.

172

E En dat us Gods bermhertigheid (autograaf): In eerste instantie begon deze versregel als volgt: En dat us God maag [...]. maag schinken (autograaf): kwam in plaats van een onleesbare doorhaling.

173

Deze en alle volgende strofen niet meer in afschrift F.

E 't ouweltsches: W. bedoelde: t'ouweltsches. Zie ook strofe 141: 't aarden.

174

E Foey! (regel 3): Bij vergissing schreef W. in de autograaf: Fooy! Vergelijk de strofen 80, 89, 103, 116, 119, 224: Foei! eelk zin (autograaf): < alle >> eelk zin >.

T heiligdom: relikwie.

175

E er (autograaf): < dau >> er >.

T struiperije: afstroperijen.

H Membrede: André Charles Membrede, geboren te Maastricht op 4 november 1758 en ongehuwd overleden te Aken op 25 oktober 1831, bekleedde vóór, tijdens en na de Franse Tijd talloze bestuursfuncties op lokaal en nationaal niveau. Toen Napoleon bij zijn staatsgreep van november 1799 de Raad der Vijfhonderd, waarvan Membrede lid was, uiteenjoeg, sprong deze hals over kop uit een venster van de vergaderkamer. Bekomend van de schrik en bemerkend dat zijn ledematen niet gebroken waren, zou hij laconiek geroepen hebben: 'Da's sterk!' De uitdrukking 'Da's sterk, zou Membrede zègke' werd in Maastricht een geveugeld woord. Membrede bewoonde een (onlangs prachtig gerestaureerd) landhuis in Aalbeek. Tijdens het Verenigd Koninkrijk was hij lid van de Tweede Kamer (voorzitter in 1816-1817 en 1820-1821) en gouverneur van de provincie Antwerpen (1823-1829). In 1829 benoemd tot Minister van Staat, bleef hij tot zijn dood een trouw orangist. Het belang van zijn persoon vraagt om een gedegen biografie. Zie: Ubachs/Evers 2005, p. 348; Huub Keulen, 'Het landhuis Aalbeek', in: *Geulrand*, nr.9, januari 1985, p. 24-29; RHCL/GAM, hs. 309: Levensberichten van Maastrichtenaren, verzameld door Dr. L.P.H. Schols.

176

T op de lappe: op de proppen ermee. Vergelijk strofe 239 en *Relatie van de lèste Percessie* strofe 15.

172. (B168) (W70)	Laauver dan eus kortstondig leven Eenrigten op te besten voet En zondert aaun et Koud te dinken Us altied haauwen by et Good, Op tat ver stil en zaaulig sterven. En dat us Gods bermhertigheid Die langgewinschde reust maag schinken Die alles toch te boven geyt.	Laov'r dan eus kortstondig leve Inrichte op de bèste voet En zonder aon 't koed te dinke Us altied hauwe bij 't good, Opdat v'r stil en zaalig sterve En dat us Gods bermhertigheid Die langgewinsde rös maag sjinke Die alles toch te bove geit.
XXXI, 173. (B XXXII, 169) (W61bis)	Stil! heub ig tau neet huuren bellen? Zou dat Minhier Pastour al zien Met 't ouweltsches en 't oliekruuske? Neyn! Et is nog neet zinnen schien! Mer wou van dan kumt toch tat leven? Wat is dat toch veur e geraaus? Verdomt ig bin een Scherpenheuvel! Nou zuug ins ig vergaaut et haaus!	Stil! höb ich dao neet hure belle? Zouw dat menier pastoer al zien Mèt d'ouwelsjes en 't oliekruuske? Nein, 't is nog neet ziene sjen. Mer woevandan kump toch dat leve? Wat is dat toch veur e geraos? Verdomp, ich bin in Scherpenheuvel! Noe zuug ins, ich vergaot 't haos.
174. (B170) (W62bis) <u>Et heiligdom</u>	Dau krupst weer eets op nau de preekstoel Met innen zwarten tabberd aaun. Geyt tau in nieuwt Sermoen beginnen? Foey! zou krygt me de luy neet traau. 'T is innen hier dee aafkumt roopen Dat eelk dee wilt ten offer goon, In heiligdom zal konnen puunen Dat eelk zin kwaaulen deyt vergoon.	Dao krupst weer eets op nao de preekstoel Mèt 'ne zwarte tabberd aon. Geit dao 'n nui sermoen beginne? Foey! zoe krijg me de lui neet d'raon. 'T is 'nen hier dee aofkump rope Dat eelk dee wilt ten offer goon. 'N heiligdom zal konne pune Dat eelk z'n kwaale deit vergoon.
175. (B171) (W63bis)	Das sterrik, zou Membrede zeggen, Es nog te maan een 't leven waaur. Mer 't geen wat heer neet koest begriepen Is veur in hiel deyl minschen klaaur. T gelauf is toch in schoen inventie! 'T waaur jaumer dat et zich verloor! De groetste en schouste struyperien Die weerden er gehelligd door.	Da's sterrek, zouw Membrede zegke, Es nog te maan in 't leve waor. Mer 'tgeen wat heer neet koest begriepe Is veur 'n hiel deil minse klaor. 'T gelouf is toch 'n sjoen inventie! 'T waor jaumer dat 't zich verloor. De groetste en sjoenste struiperije Die weerden 'r gehellig door.
176. (B172) (W64bis)	Allo verdomt tan op te lappen! 'T weurd nouw iers kermis veur de boel. D'aauw wiever springen van hun benkskes En dringen zich al door de foel; D'aauw maander kommen naau gestieveld, En aal wat blind is laam of krank, Dat schuif, tat krup, tat hink, tat huppeld Een mas naau de kommunie bank.	Alloh verdomp dan op de lappe! 'T weurt noe iers kermis veur de boel. D' auw wiever springe van hun benkskes En dringe zich al door de foel; D' auw maander komme nao gestieveld, En aal wat blind is, laam of krank, Dat sjuif, dat krup, dat hink, dat huppelt In mas nao de communiebank.

177-181

Langs deze strofen is in de autograaf door W. een streep getrokken.

177

E Nouw krupt et veur de (autograaf): < Vandaag deent et te >> Nouw krupt et veur de >.

Die wacht ontrint et zelve lot (autograaf): Vier nu doorgehaalde versies gingen hieraan vooraf: a. Bedreigt (ontrint et) zelfde (lot); b. Wacht aug (ontrint et) zelve lot; c. Bedreigt (ontrint et) zelve (lot); d. Die wacht (ontrint et) zelve (lot).

T ontrint: ongeveer. Zie de aantekening bij strofe 14.

178

E weurt (regel 1): in de autograaf bij vergissing: weur.

af (autograaf): zie strofe 31.

179

E aanzen (autograaf): Staat er misschien: aanzien? Bedoelde W. aanzen? Nu: aanzen.

T Lees regel 6 alsof er staat: En wat koed aon de relizjie deit, Dat zien etc.

H Ouch is dao 'n relizjie nudig / Veur d' algemeine rös van 't land: De geestverwante *Revue nationale de Belgique*, deel 1, 1839, p. 30, stelde dat de godsdienst de veiligste waarborg is voor de moraliteit van het volk en dat zonder deze moraliteit geen vooruitgang mogelijk is. Zie: Vermeersch 1958, p. 96. Voor de liberalen, die in het voetspoor van de achttiende-eeuwse filosofes 'streefden naar een democratisering van staat en maatschappij (...) had het christendom eigenlijk alleen waarde, in zoverre het een verstandelijk-beredeneerde, effectief-functionerende orde kon bevestigen, waarin het de intelligentsia en de bezittende klassen waren, die de toon aangaven,' aldus J.M. Gijsen, in: Joannes Augustinus Paredis (1795-1886), bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd, Assen 1968, p. 253.

woe 't verstand dëks stil op steit: Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798-1874) beschrijft in *Mein Leben. Aufzeichnungen und Erinnerungen*, Erster Band, Hannover 1868, p. 174-175, de terugkeer in Keulen van de bedevaart naar Kevelaer, een imponerend evenement dat weinig meer met devotie van doen heeft, en vraagt zich dan af: '(...) ist es nicht ein furchtbare Gedanke, des Menschen Heil und Segen meilenweit von einem hölzernen Bilde, von einer Puppe sich holen! und das mitten in unserem tausendjährigen Christenthume solche Heidengräuel noch sind wie zu Zeiten der Apostel!' Maar, zo vervolgt Hoffmann, gelukkig zijn er, zelfs binnen de kerk, lieden die zijn kritiek delen. Er is dus hoop: 'Schulen und Universitäten (...) werden bald alle Wunderdinge übertreffen, welche die Muttergoten in Kevelaer seit Jahrhunderten verrichtet hat.'

T dege: voordeden.

181

H Van der Vreken, Dof, Liedekêrke, Colen, Kerens, Rosen: De families Van der Vrecken, De Dopff, De Liedekerke, Colen, Kerens en De Rosen behoorden tot de Maastrichtse aristocratie van het Ancien Régime: een klasse van bevoorrechten waarop Weustenraad, kind van de Franse Revolutie, met graagte de pijlen van zijn sarcasme richtte. Ook in de jaren twintig van de negentiende eeuw bekleedden zij nog aanzienlijke posities in het politieke en kerkelijke leven. Zo behoorden in 1823 tot de Limburgse ridderschap: baron G. De Dopff en generaal baron J.F. De Dopff, baron De Rosen de Haren en baron C. De Rosen van der Maesen, jonkheer P.A.S. Kerens, jonkheer J.F.X. Kerens en jonkheer W.D.A. Kerens de Wolfrath. De jurist Paul van der Vrecken (1777-1868) was een belangrijk contactpersoon tussen katholiek Maastricht en Rome. Samen met G.D.M. Colen, kerkmeester van de Sint-Servaas ('een der voornaamste en best-katholieke burgers van Maastricht'), bemiddelde hij in 1835 in een conflict tussen de kape-laans P.D. Nijst ('Pieke Nies') en J.E. Bogaers. Met graaf H.F.F.J. De Liedekerke, lid van de Maastrichtse gemeenteraad, maakten we kennis in: hoofdstuk 3, paragraaf 'De Éclaireur: salus populi suprema lex': 'De "Éclaireur": om het heil van de stadgenoten'. Zie: *Almanach de la province de Limbourg* 1823, p. 116-117; Ubachs/Evers 2005, p. 564-565; Frenken 1960-1961, p. 166-167.

177. (B173) (W65bis)	<p>Wat is et volk een allen teyen Toch stom, bedreechelik, en vals! Nouw krup et veur de geistelikken En meurgen brik et hun den hals! Zin beste politieke vrenden Die wacht ontrint et zelve lot; De tempels tie et op deyt rigten Grenzen altied aaun et schavot!</p>	<p>Wat is 't volk in alle tije Toch stom, bedreechelik en vals! Noe krup 't veur de geistelikke En möрге brik 't hun d'n hals. Z'n bèste politieke vrinde Die wach ontrint 'tzelve lot. De tempels die 't op deit richte Grenze altied aon 't sjavot.</p>
178. (B174) (W66bis)	<p>De minsch weurt alle daaug al wilder, Er hink bekans van niks mie af; De regten zien allein behaauwen, De pligten heet min aufgeschaf; In eeder wilt te meister speulen, 'T leef alles euver hals en kop; Es tau min ziel gein wetten waauren Din einen vraaut tin aandren op.</p>	<p>De mins weurt alle daog al wilder, 'R hingk bekans van niks mie af; De rechte zien allein behaauwe, De plichte heet me aofgesjaf. 'N eder wilt de meister speule, 'T leef alles euver hals en kop. Es dao m'n ziel gein wette waore, D'n eine vraot d'n aand're op.</p>
XXXII, 179. (B XXXIII, 175) (W67 bis)	<p>Toch zien ze veur de meyste minschen Doorgaans mer innen zwaaken band; Aaug is taau in Religie nuudig Veur d'algemeine reust van 't land; Mer wat ig aanzeen es onnuudig En koud aaun de Religie deyt, Dat zien dig al die gekke kunskes Wou et verstand deks stil op steyt.</p>	<p>Toch zien ze veur de meiste minse Doorgaons mer 'ne zwake band; Ouch is dao 'n relizjie nudig Veur d' algemeine rös van 't land. Mer wat ich aonzeen es onnudig En koed aon de relizjie deit, Dat zien dich al die gekke kunskes Woe 't verstand dèks stil op steit.</p>
180. (B176) (W68bis)	<p>Ig wouw dat zich miraaklen deegen Wou dat ins good woord op gelet, En es op honderd ein mer leukde Ig laghde gaar neet mie de met; Ig wouw dat min een Scherpenheuvel De krom luy regte beyn aaun zat, En zelfs verstand en geist koes geven Aaun eeder dee et nuudig had.</p>	<p>Ich wouw dat zich miraak'le dege Woe dat ins good woort opgelèt, En es op honderd ein mer lökde Ich lachde gaar neet mie demèt. Ich wouw dat me in Scherpenheuvel De krom lui rechte bein aon zat, En zelfs verstand en geis koes geve Aon eder dee 't nudig had.</p>
181. (B177) (W69bis)	<p>De hiel familie Van der Vreeken Die schikden ig et ierste daau, En die van Dof en Liedekerken Die kwaäumen daadlik achter naau; Aaug tie van Koolen en van Kerens Bevool ig aaun de Gratie Gaauds; Mer toch veur de familie Roosen Verzeukden ig te beste plaauts.</p>	<p>De hiel familie Van der Vreken Die sjikde ich 't ierste dao, En die van Dof en Liedekèrke Die kwaome daad'lik achternao; Ouch die van Colen en van Kerens Bevool ich aon de gratie Gaods, Mer toch veur de familie Rosen Verzeukde ich de bèste plaots.</p>

182

T misschien: ook in strofe 192. Hoewel de uitspraak misschien niet is uitgesloten, opteer ik voor: mesjien.

183

E houdt (autograaf), lees: hooft, slaat.

184

E Dee daau zou propelkes op lik? (autograaf): deze regel ontbreekt in afschrift N.

T commissie: opdracht. In deze betekenis niet bij End.

185

E In ander scheeffken hellig vleisch?: < (In) scheeff van Sint terklaas ze (vleisch)? >> (In) ander scheeffken hellig (vleisch)? >.

H 't humme van Slevrouw?(...) 'T kuyfke van d'n Hèl'ge Geis? Over de authenticiteit van de relieken die in de schatkamers van de Sint-Servaas en de Onze-Lieve-Vrouwe bewaard werden, is in de afgelopen eeuwen veel gepalaverd. Ze werden bewonderend of sceptisch vermeld in reisbeschrijvingen van pelgrims of toeristen. Er werden lijsten opge maakt die korter of langer uitvielen naar gelang de mate van (bij)geloof van de auteurs en de religieuze behoeften van het gelovige volk. De vraag is of W. het in de strofen 185, 186, 188 niet te bont maakt met a. 't humme van Slevrouw, b. 't kuyfke van d'n Hèl'ge Geis, c. 'n ander sjiyfke hellig vleis, d. d'n dook woe God is in begraove, e. e krölke van eus ierste moojer, en f. mëllek van de Hèl'ge Maget onder de form van witte kriet, waarvan de laatste centraal staat in de klucht der reliekenverering die in de strofen 183-205 wordt opgevoerd. Waren die relieken er wel? In 1829 en 1830 deed *De Opregte Maastrichtsche Almanak* verslag van de vanaf 1821 in ere herstelde toning der relieken bij gelegenheid van de feestdag van Sint Servaas (13 mei). De almanakschrijver somde daarbij 25 relieken op; daarbij geen enkele van de door W. genoemde. Maar de in 1834 opgemaakte nieuwe catalogus van relieken van de Sint-Servaas, voor authentiek getekend door pastoor H.L. Partouns en de kapelaans L.F. Lebens, P.D. Nijst, C. Notten en G.J.N.B. Meynders, vermeldde dan toch maar: haren van de H. Maagd (nr. 46), windselen waarin het pasgeboren Christuskind gewikkeld was (nr. 47), haren, stukken van het hemd, de gordel, de hoofddoek en de tuniek van de Heilige Maagd (nr. 53). En zelfs de moedermelkreliek blijkt bestaan te hebben: Arnold Willemsz. noteerde bij zijn passage door Maastricht in 1525: 'Noch so saghen wij ons lyefvrouwen melck', en in 1705 merkte Matthieu Brouerius de Nidek met de nodige scepsis op: 'On voit dans la meme Eglise du lait de la Sainte Vierge a ce que l'ont dit' [In dezelfde kerk ziet men de moedermelk van de H. Maagd, naar men zegt]. Ook de officiële catalogus der relieken uit 1677 maakte melding van hemd, kleed, haren en melk van de H. Maagd. Er bestaat zelfs een tekening van de relikwiehouder ('Lait de la vierge Ma[rie]) van de hand van Philippe van Gulpen (1792-1862). W. dreef er de spot meer, en deed dat weinig zachtzinnig, maar de heren hadden het inderdaad wat bont gemaakt. Eigenlijk vond bisschop Cornelis van Bommel dat ook, want hij schreef op 13 februari 1834 aan Nijst: 'Ces reliques, telles que de lacte, crinibus, vestibus B.M.V. (...) n'ont jamais été reconnues comme authentiques' [Deze relieken, als die van de moedermelk, de haren en de kleren van de H. Maagd Maria (...) zijn nooit als authentiek erkend]. Priesters als Meynders en Nijst zijn treffende illustraties bij de opmerking van A. Simon: 'Le bas clergé n'avait pas la modération, ni la mesure de l'épiscopat, et ce cernier a parfois dû blâmer des intempérances de ses subordonnés' [De lagere geestelijkheid kende niet de gematigdheid, noch het evenwicht van het episcopaat, en dit laatste was vaak genoodzaakt de buitensporigheden van zijn ondergeschikten af te keuren]. Zie: *De Opregte Maastrichtsche Almanak* voor 1829 en 1830; Eugène Gens, *Histoire et description de l'église de St. Servais à Maestricht*, Maestricht 1843, p. 63-69; A.M. Koldeweij, *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen. De geschiedenis van de kerkchat van het Sint-Servaaskapittel in Maastricht*, deel 1, Assen-Maastricht 1985, p. 270, 275; F. Bock en M. Willemssen, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre-Dae à Maestricht*, Maestricht 1873, Appendices, LVIII-LXXI; Lou Spronck, *Philippe van Gulpen 1792-1862, chroniqueur met pen en penseel*, Vierkant Maastricht nr. 40, Maastricht 2005, p. 128-129; RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nr. 1425, 1427; Simon 1958, p. 54.

186

T 'Ich geef mich op': Ik geef het op; ik pas. End. kent het reflexief 'zich opgeven' niet in deze betekenis.

H d'n dook woe God / Is in begraove? Zie strofe 185.

E krölke van us ierste moojer? Zie strofe 185.

182. (B178) (W70)	Ger meynt misschien dat nog veul aandren Van zelles kwaamen tot Slevrouw; Verdaault ug neet min beste vrinden Ig wet taau ging gein ziel naau touw Wee zou veur dom willen passeeren? Geer kroop misschien ins out eur hous, Mer alle d'ezels bleven zitten En heelen zich stil wie in mous.	G'r meint mesjien dat nog vööl aand're Van zelles kwaome tot Slevrouw? Verdaolt uch neet, m'n bèste vrinde, Ich wèd dao ging gein ziel nao touw. Wee zouw veur dom wille passere? Geer kroop mesjien ins oet eur hoes, Mer alle d' ezels bleve zitte En hele zich stil wie 'n moes.
183. (B179) (W71)	Vandaag is et perceys contrarie! Kiek wie et volk zich stuut en douwt Daauw heubste mig al inne keerel Dee sakerdieu e vroumis houdt. Patientie, kinderkes, patientie! Dauw is jau plaauts veur eeder eyen; Me zal ug al'maul laauten puunen Et steuksche van et heilig beyn.	Vandaag is 't perceis contrarie. Kiek wie 't volk zich stuut en douwt: Dao höbste mich al 'ne kerel Dee sakkerdjeu e vroumes houdt. Patiëntie, kinderkes, patiëntie! Dao is jao plaots veur ederein; Me zal uch al'maol laote pune 'T stökske van 't heilig bein.
184. (B180) (W72)	Och God 't is hierke Dobbelsteinsche Wou op tat tie commissie vilt! Wat maag toch een et duuske zitten Dat er zou staautig veur zich hilt? Wat blink toch door de glaazen deksel Dee daau zou propelkes op lik? Verdomt! nouw laaup mig naau din Duvel! Ig weyt al wat te binnen stik!	Och God, 't is hierke Dobbelsteinsje Woe op dat die commissie vilt. Wat maag toch in 't duuske zitte Dat 'r zoe staotig veur zich hilt? Wat blink toch door de glazen deksel Dee dao zoe propelkes op ligk? Verdomp, noe loup mich nao d'n duvel! Ich weit al wat debinne stik.
XXXIII, 185. (B XXXIV, 181) (W73)	Zoudt geer et aaug ins geeren weyten? Wel nouw et is ... Mer nein Mevrouw Ig moot ug iers ins laauten roaayen: E steuk van 't hummen van Slevrouw? Neyn, een deen tied droog me gein hummes. Et kuifke van din helgen Geist? Din helgen Geist tee had gei kuifke. In ander scheyfken hellig vleisch?	Zouwt geer 't ouch ins gere weite? Wel noe, 't is ... Mer nein, mevrouw, Ich moot uch iers ins laote raoje. 'E stök van 't humme van Slevrouw?' 'Nein, in deen tied droog me gein hummes.' 'T kuifke van d'n Hèl'ge Geis?' 'D'n Hèl'ge Geis dee had gei kuifke.' 'N ander sjiifke hellig vleis?'
186. (B182) (W74)	Aaug neet; Ger zeet nog wiet te neven. E steukske van din dook wou God Is een begraaven? Nog al minder. Deen dook is ummers lang verrot. E kreulke van eus ierste moyer? Neyn 't is eets wits. Wat kaan dat zien? Ig geef mig op. Geer aug? Wel hieren, Et is ... Ger zult et achtreyen zien.	'Ouch neet; g'r zeet nog wied deneve.' 'E stökske van d'n dook woe God Is in begraove?' 'Nog al minder. Deen dook is ummers lang verrot.' 'E krölke van eus ierste moojer?' 'Nein, 't is eets wits. Wat kaan dat zien?' 'Ich geef mich op.' 'Geer ouch?... Wel hiere, 'T is ... G'r zult 't acht'rein zien.'

187

E besteyt (autograaf): < heet min >> besteyt >.

T kamer: de schatkamer van de Sint-Servaaskerk.

H Hek: Willem Heck (1752-1820), leidde van beroep, deed in de jaren 1810-1814 vergeefs opgravingen in de Sint-Servaas, op zoek naar gouden beeldjes van de twaalf apostelen, die daar bij de belegering van de stad in 1579 verborgen zouden zijn. Heck werd mikpunt van de spot van zijn stadgenoten, getuige ook het satirisch vers in Den Oprekten Antwerpschen Almanach van 1814: 'Mastreegter Lof-Dicht op einen Schat-Grauver'. Zie: Régis de la Haye, 'De schat van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', in: *De Maasgouw* 119 (2000), 179-190.

188

E hoeger (autograaf): < groeter >> hoeger >.

En die met 't alder groetste zeurrig, / *Veur d'aardigheid en et profiet* (autograaf): < (En die) daau met te (groetste zeurrig) / *Al-lein* [mer veur et ?] kerkprofiet >.

H Pieke Nies (zie ook de strofen 189, 192, 205, en *Relatie van de lèste Percessie* strofe 5): Petrus Dominicus Nijst, geboren te Maastricht op 24 augustus 1783, was vanaf 1818 kapelaan en schatbewaarder van de Sint-Servaaskerk en vurig promotor van de verering van de lokale heiligen. In mei 1829 maakte hij van de reliekentoning in de Sint-Servaas, mede door zijn tranen wekkende toelichtingen, een evenement dat naar verluidt door 8000 mensen werd bijgewoond. Het was een eerste poging tot herstel van de zevenjaarlijkse heilighdomsvaart. Toen de Broederschap van het H. Kruis werd opgericht, was hij onmiddellijk van de partij. Niet alleen de bedevaart naar Scherpenheuvel, ook die naar Kevelaar begeleidde hij met enthousiasme. Als rechterhand van de ouder wordende pastoor Henri Partouns (1751-1840) verzorgde hij voor de aan de Sint-Servaas verbonden broederschap van Sint Barbara regelmatig de mis en de preek bij de viering van het feest van de patroonheilige op 4 december. In 1829-1830 deed hij samen met 'eenige voorname inwoners' een poging om voor de verzorging van ernstig zieken in Maastricht weer een communiteit van Grauwzusters te vestigen. Na de benoeming in Maastricht van een aantal krachtige Brabantse geestelijken in 1833 voelde hij zich in zijn functioneren belemmerd, hetgeen leidde tot conflicten. Om zijn ijver mocht hij dan waardering verdienen, zijn bazigheid en dweperigheid – 'peccat per excedum' [hij zondigt door onmatigheid] – werden beschouwd als 'de voorname oorzaak der gerezene onlusten'. Zijn bisschop, mgr. Cornelis van Bommel, berispte hem om zijn 'indiscreten ijver': 'soyez plus prudent que vous ne l'êtes' [wees toch voorzichtiger dan u bent]. In 1834 werd hij aalmoezenier van het ziekenhuis Calvariënberg, maar ook daar kreeg hij een conflict met de leiding. In 1835 en 1836 organiseerde hij collectes ten behoeve van de armen van de Sint-Servaasparochie. Zijn verzoek aan Dibbets om de bedevaart naar Scherpenheuvel vanaf 1836 weer uit de Wyckse Sint-Martinuskerk te laten vertrekken, werd, zoals we eerder zagen, niet ingewilligd. Kapelaan Nijst overleed op 8 december 1849. Op 13 december liet de Broederschap van het H. Kruis een requiemmis (kosten f. 3,90) en vier leesmissen (kosten f. 2,80) voor hem opdragen. Ubachs/Evers typeren deze bevolgende die geen maat wist te houden, als een 'romantisch heethoofd'. Nijst woonde in de Vijfharingsstraat op nr. 9. W. heeft vóór zijn huwelijk dus steeds vlak bij hem gewoond. Zie: F. Bock / M. Willemsen, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre-Dame à Maestricht*, Maestricht 1873, Appendices, p. XC; 'Vieux Éclaireur', 11 juni 1829; RHCL/GAM, Archief Sint-Servaas, inv. nrs. 1427, 1644, 1650; Margry/Caspers 2000, p. 472; *Opregte Maastrichter Almanak* voor 1840; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 556, 557; Tagage 1965, p. 58-60; Frenken 1960-1961, p. 164-170; RHCL/GA, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47; Grootboek, 1814-1817, 1850; *De Maasgouw* 82 (1963), kol. 186-187; Ubachs/Evers 2005, p. 380.

mèllek van de Hèl'ge Maget: Zie strofe 185.

189

E zal aaug ug (autograaf): de Druk en de afschriften N, K, Ny hebben: zal uch ouch.

190

E Die kryg me dat, verdomt, neet een (autograaf): < (Die) schieten dau, (verdomt), ins (een) [die hebben daar schijnt aan] >> (Die) kryg met dat, (verdomt), neet (een) >.

bepunen (autograaf): < lekken >> bepunen >. De afschriften N, K, Ny hebben: lekke; de Druk: bekieke.

men al (autograaf): < me reeds >> men al >.

T koer: priesterkoor. Ook in strofe 149.

191

E et glaas (autograaf): < de schat >> et glaas >.

Op tat te schat maag zuuwer blinken (autograaf): < Op tat er altied schoen maag blijven >> Op tat te schat maag zuuwer blinken >.

Gansch ongeschonden (autograaf): < Helder [?] en propel >> Rein, ongeschonden >> Gansch ongeschonden >.

kaan (regel 7): in autograaf bij vergissing: gaan.

187. Een Sint 't Ervaas besteyt in kamer
(B183) Wou 't heiligdom weurd een gezat,
(W75) En een die kamer onder aandren
Bevind zich innen wondren schat,
Neet tee wou me van te veuren
Din ermen Hek heet met verneuk.
En wou dat zich tee stomme keerel
Heet op kapot en gek gezeuk;
188. Mer innen schat van hoeger weerde
(B184) Dee, volgens Pieke Niest, besteyt
(W76) Een mellik van de helge Maget
Die nooit bedeurrif noch vergeyt,
En die met 't alder groetste zeurrig,
Veur d'aardigheid en et profiet,
Bewaard weurd op e gouwen scheulke
Onder de form van witte kriet.
189. Jong! jong! de zou's us wat vertellen!
(B185) Ig maak ug toch, min ziel, niks wies.
(W77) Mer wie's tat tink tan daau gekomen?
Jey, vraaugt tat ins aaun Pieke Nies;
Pieke zal aaug ug explikeeren
Wie melk een kriet kaan euvergoon.
Kom! Kom! Ig gleuf neet aaun die kunskes!
Ig aug neet, zeet der nou voldoon?
190. Toch, melk of neet, 't is mer ins zeker
(B186) Dat et te veur weurd aaun gezeen,
(W78) Neet door raisonnaabel minsschen,
Die kryg me dat, verdomt, neet een,
Mer door et volk dat et geyt bepunen
En dat men al met kracht en magt
Zuut, onder ein, de koer op laaupaen
Wou hierke Dobbelsstein et wacht;
- XXXIV, 191. Et wacht met ze cartonge duuske
(B XXXV, 187) Trotsch en geleukig wie 'nen paaus,
(W79) En beezig aaun et glaas te poetzen
Met e steuk van in weulle kaous,
Op tat te schat maag zuuver blinken,
En dat min um op 't ierste vraaug
Gansch ongeschonden treuk kaan geven
Es nog Slevrouw ins kinder kraaug.
- In Sintervaas besteit 'n kamer
Woe 't heiligdom weurt in gezat,
En in die kamer onder aand're
Bevint zich 'ne wond're sjat:
Neet dee woe me van teveure
D'n ermen Hek heet mèt verneuk,
En woe dat zich dee stomme kerel
Heet op kapot en gek gezeuk.
- Mer 'ne sjat van hoeger weerde
Dee, volgens Pieke Nies, besteit
In mellek van de Hèl'ge Maget
Die nooit bedörref noch vergeit,
En die met d' aldergroetste zörreg,
Veur d' aordigheid en 't profiet,
Bewaord weurt op e gouwe sjäölke
Onder de form van witte kriet.
- 'Jong, jong! de zouws us wat vertèlle!
'Ich maak uch toch, m'n ziel, niks wies?'
'Mer wie 's dat dink dan dao gekomme?'
'Jeh, vraugt dat ins aon Pieke Nies.
Pieke zal ouch uch explikere
Wie mèlk in kriet kaan euvergoon.'
'Kom, kom! Ich g'luif neet aon die kunskes!'
'Ich ouch neet; zeet d'r noe voldoon?'
- Toch, mèlk of neet, 't is mer ins zeker
Dat 't deveur weurt aongezien,
Neet door raisonnaabel minse,
Die krijg me dat, verdomp, neet een,
Mer door 't volk dat 't geit bepune
En dat m'n al mèt krach en mach
Zuut, onderein, de koer op loupe
Woe hierke Dobbelsstein 't wacht;
- 'T wacht mèt ze kartonge duuske,
Trots en gelökkig wie 'ne paus,
En bezig aon 't glaas te poetse
Mèt e stök van 'n wölle kous,
Opdat de sjat maag zuver blinke
En dat m'n 'm op d' ierste vraog
Gans ongesjonde trök kaan geve
Es nog Slevrouw ins kinder kraog.

192

E kint ger (autograaf): < kind er >> kint ger >.

geroaayen (regel 3): in de autograaf schreef W. bij vergissing: geraaayen. Vergelijk strofe 185: roaayen.

moes aaug et (autograaf): < dee (moes) 't (aug) >> (moes aug) et >.

193

E op zich honds (autograaf): op hondse manier, in hedendaags ma.: op z'n hóns.

dog (autograaf), nu: doeg: gebiedende wijs enkelvoud van doen. Het uitspraakverschil tussen W.'s dog (neigend naar dóg) en het huidige doeg is gering.

En eeder kumpt op zinnen toer (autograaf): < (En eeder) heet nouw (zinnen toer) >> (En eeder) ein kumpt op (zinnen toer) >> (En eeder) kumpt op (zinnen toer) >.

T dog de bèste, nu: doeg d'n bès, doe je best.

ramoer (stoottoon) / toer (sleeptoon): geen gaaf rijm.

194

E tienen (autograaf): < hakken >> tienen >.

T woont, nu: woent. Vergelijk strofe 16: woon.

H meester Schols: Pierre Egide (Pieter Gilles) Schols, geboren te Maastricht op 8 augustus 1768, werd in 1793 tot het notariaat toegelaten. Zijn weigering om de eed van haat af te leggen bracht hem in conflict met de Franse autoriteiten. Principeel conservatief als hij was, ontving hij in 1815 ook geen aanstelling van de Nederlandse overheid. Met het brouwen van bier verdiende hij het dagelijks brood. Maar het liefst grasduinde hij in de werken van klassieke auteurs en maakte hij zich verdienstelijk als dichter van gelegenheidsverzen in het Latijn, Frans, Nederlands en Maas-trichts. Vele jaren was hij kerkmeester van de Sint-Nicolaas (vanaf 1837, toen de Sint-Nicolaaskerk gesloopt werd, van de Onze-Lieve-Vrouwekerk). Schols was niet onbemiddeld. Hij heeft gewoond in het pand Stenen Brug nr. 3 en op het Onze-Lieve-Vrouweplein nr. 19; ook was hij eigenaar van het huis Boschstraat nr. 54. Nadat zijn vrouw, Marie Marguérite Hustinx, in 1843 gestorven was, vestigde hij zich bij zijn zoon, die pastoor was in Ayeneux bij Soumagne. Daar overleed hij op 18 september 1847. Zie: Stas 1873; RHCL/GAM, hs. 309: Levensberichten van Maastrichtenaren, verzameld door Dr. L.P.H. Schols; RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 363; RHCL/RAL, Archief Opperebevelhebber, inv. nr. 107, 26 maart 1834; idem, inv. nr. 108, 4 oktober 1834; idem, inv. nr. 110, 12 oktober 1836; Heijnen 1947-1948, nrs. 1311 en volgende; Spronck 1962, p. 442-443, 461-462, 484; Ubachs/Evers 2005, p. 467.

Gambon: Mogelijk is dit Andreas Gambon, geboren op 26 september 1757, die op 30 december 1846 overleed. Hij was toen weduwnaar, 88 jaar oud en woonde in de Verwershoek op nr. 3-4. Voorzover mij bekend, was hij geen broedermeester.

Gilissen 't Pariziënske: Mogelijk is dit Nicolaas (Nicolaus) Gilissen, geboren te Amby op 8 mei 1775. Nicolaas ('sans profession') trouwde op 25 april 1811 met de herbergierster Ida Meertens, die uit Montenaken afkomstig was. Broedermeester N. (Nicolaas?) Gilissen was in de jaren 1838-1850 mede-ondertekenaar van de jaarrekening van de Broederschap van het H. Kruis. Een adressenlijst uit 1855 vermeldt een café N. Gilissen in de Rechtstraat te Wyck. Op 10 juli 1855, ruim 80 jaar oud, overleed Gilissen in het ziekenhuis Calvariëenberg, Abtstraat nr. 2. Naar de oorzaak van zijn bijnaam ('t Pariziënske) moet ik gissen: Was hij in Franse legerdienst geweest en had hij toen Parijs leren kennen? Zie: RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, jaren 1838-1850; J.W. Salie, *Le guide impartial du voyageur à Maestricht, ou indicateur général de la ville et de ses habitants*, Maestricht 1855, p. 92.

195

E jaau (autograaf): de Druk en de afschriften N, K, Ny hebben: toch.

T benkelik: heel erg. Vergelijk strofe 133.

Pardon: vergiffenis.

196

E 'T is aardig! onder al die minschen / Bevind zich neet e geistlik maan! (autograaf): < ('T is aardig!) tat by (al die minschen) / Zich neet bevind (e geistlik maan!) >> ('T is aardig!) Onder (al die minschen) bevind zich neet (e geistlik maan!) >.

wat zier probabel is (autograaf): < (wat) al (zier) meuglik (is) >> (wat zier) probabel (is) >.

192.
(B188)
(W80)
- Wel kint ger nouw et wonder steukske
Dat Pieke Niest heet met gebragt?
Ger heyt misschien ug doud geroaayen
Es ig et ug neet hey gezag!
Pieke moes aug et laauten punen,
Mer wie der wet er zuut neet good;
Daauveur is et hier Dobbelsteinsche
Dee hey im remplaceeren moot.
- Wel, kint g'r noe 't wonderstökske
Dat Pieke Nies heet mètgebrach?
G'r hejt mesjien uch doet geraoje
Es ich 't uch neet hej gezag.
Pieke moes ouch 't laote pune,
Mer wie d'r wèt, 'r zuut neet good;
Daoveur is 't hier Dobbelsteinsje
Dee hei 'm remplacere moot.
193.
(B189)
(W81)
- Foei! wie de luy im euvervallen!
Dat geyt e bitschen op zich honds;
Allo dan, hierke dog te besten,
En laaut ins kieke was te kons!
Goddank! et doort mer twie minuten
Dat schrikkelik en wild ramoer;
Et vollik is al stil gewoorden,
En eeder kumpt op zinnen toer.
- Foei, wie de lui 'm euvervalle!
Dat geit e bitsje op zich honds.
Alloh dan, hierke, dog de bèste
En laot ins kieke waste kons!
Goddank! 't doort mer twie minute
Dat sjrikkelik en wild ramoer;
'T vollek is al stil gewoorde
En eder kump op zienen toer.
194.
(B190)
(W82)
- Iers heub der al de Broeder meysters
Die met in fonctie zien belas;
Daa'u's meyster Schols te veerzemeeker
Dee hallef woont in zinnen das;
Wat verder Gambon op zin slouffen
Dee euvraal et aauid beer een wydt;
Hey Gilissen et Parisiengske
Dat eeder op zin tienens peyt;
- Iers höb d'r al de broedermeisters
Die mèt 'n fonctie zien belas:
Dao 's meister Schols de veerzemeker
Dee hallef woont in zienen das,
Wat verder Gambon op z'n sloeffe
Dee euv'raal 't auwd beer inwijt,
Hei Gilissen 't Pariziëngske
Dat eder op z'n tiene speit.
195.
(B191)
(W83)
- Nouw kommen twie schoen dikke meyskes
Wou dat verdomt weurd van geleuld;
Es tie zich op Slevrouw verlaauten
Dan zien ze benkelik gekeuld!
Daauw kneelen aug in bende snyders
Met vyf of zes scheunmeekers neer.
Me krygt jaau veur 't gestoolen laken
Pardon wie veur 't bedorven leer!
- Noe komme twee sjoen dikke meidskes
Woe dat verdomp weurt van gelöld.
Es die zich op Slevrouw verlaote
Dan zien ze benkelik geköld!
Dao knele ouch 'n bende snijders
Mèt vijf of zès sjeunmekers neer.
Me krijg jao veur 't gestole lake
Pardon, wie veur 't bedorve leer!
196.
(B192)
(W84)
- 'T is aurdig! onder al die minschen
Bevind zich neet e geistlik maan!
Dat zou mig toch benaau doen dinken,
Schoen dat ig mig bedreegen kaan,
Of tat tie luy gein kwaaulen heubben,
Mer daau een bin ig zeeker mis,
Of tat ze neet aaun 't tink geleuven,
Et geen wat zier probabel is.
- 'T is aordig! Onder al die minse
Bevint zich neet e geist'lik maan!
Dat zouw mich toch benao doen dinke,
Sjoen dat ich mich bedrege kaan,
Of dat die lui gein kwaole höbbe,
Mer dao in bin ich zeker mis,
Of dat ze neet aon 't dink geluive,
'Tgeen wat zier probabel is.

197

E Casper (autograaf): < [onleesbare naam] >> Casper >.

T *gespele*: copuleren. Ook in strofe 97.

naos, in hedendaags *ma.*: *neus*. Zie de aantekening bij strofe 129.

198

T *huid*: hoofd.

't *gemein*: het gemene volk.

vandoon: nodig.

H *de lang Stiene*: Deze lange Christine heb ik niet kunnen identificeren. Over haar rol in het gemeenschapsleven spreekt W. overigens duidelijke taal.

De Beelt: De huisjes van De Beelt, gelegen tussen de Boschstraat en de Maas, maakten oorspronkelijk deel uit van het begijnenconvent 'D'n Abeel'. De restanten van De Beelt verdwenen bij de aanleg van het nieuwe Boschstraat-kwartier omstreeks 1975.

Raomstraot: De Raamstraat, oorspronkelijk een verbindingsstraat tussen de Boschstraat en de Maas, is genoemd naar de ramen waarop de wevers hun lakens spanden om te drogen. Evenals De Beelt stond de Raamstraat in een kwade geur: een notoire hoerenbuurt.

't *Gresje*: Dit is de Maastrichtse benaming voor het Lang Grachtje, lopend van de Sint-Pieterstraat naar de hoek van Tafelstraat en Looierstraat. De uitdrukking 't Is eine vaan 't Gresje' betekent doorgaans: het is een persoon van verdacht allooi.

Zie: G.D.L. Franq., *Oorsprong, afleiding en geschiedenis der Maastrichtsche straatnamen*, bewerkt, toegelicht en aangevuld door J.M. Nuyts, Maastricht 1910, p. 92 (*De Beelt*), 56-57 (*Raamstraat*), 21-22 (*Lang Grachtje*).

199

E *Me huurt et geld* (autograaf): < *Aaug* (huurt)m' (et geld) >> *Me* (huurt et geld) >.

Din drang (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: 't *Gedring*, 't *Gedrang*.

T *De fies*: het feest. *Fies* is hier vrouwelijk. Bij End. vrouwelijk en onzijdig, in de *Nuie* alleen nog onzijdig.

kump (sleeptoon) / *zwump* (stoottoon): geen gaaf rijm.

200

T *d'n hiele weerlich*: de hele bliksemse boel.

201

T *medaaljeke*, *medaalje*: medaille; hier: relikwiehouder.

Mei (ook 'Mai'): voornaam, afgeleid van Maria.

Triene: voornaam, afgeleid van Catharina, Katrien.

't *koker*, nu mannelijk: *de koker*.

XXXV. 197. (B XXXVI, 193) (W85)	<p>Hey zeet der mig nouw al de kranken: Truy heet in derdedaugsche koors, Casper et waater van et zoupen, Greet in koei aug en in koei boors, Jousep te teering van et gespelen Beth innen kanker aau de naaus, Chris e laam beyn van al et jaaugen, En Kaat in scheur digt bey de blaaus.</p>	<p>Hei zeet d'r mich noe al de kranke: Trui heet 'n derdedaogse koors, Casper 't water van 't zoepe, Greet 'n koej oug en 'n koej boors, Joezep de tering van 't gesp'le, Bet 'ne kanker aon de naos, Chris e laam bein van al 't jaoge En Kaat 'n sjäör dich bij de blaos.</p>
198. (B194) (W86)	<p>Verdomt dau heubst'aug te lang Stiene! Z'is aau en huyt van et gemeyn; De Beeld, te Raaumstraat, en et Gregsche Dat weurd geleid door heur alleyn Goddank! nouw geyt et aug wat gauwer! 'T kanaalje heet neet veul van doon; Dat et al opsprink met e bitsche Es et getruust naau hous wilt goon!</p>	<p>Verdomp, dao höbst' ouch de lang Stiene! Z' is aon 't huid van 't gemein; De Beelt, de Raomstraat en 't Gresje Dat weurt geleid door häör allein. Goddank! noe geit 't ouch wat gauwer. 'T kanaalje heet neet väälvandoon, Dat 't al opsprink mèt e bitsje Es 't getruus nao hoes wilt goon.</p>
199. (B195) (W87)	<p>Me huurt et geld al matter klinken Op t' offerschootel die daau steyt; Din drang van minsschen dee verminderd Met hierke Dobbelsteyn ze leyt: De fies die trek al op heur leste, Toen mig op ins e ventsche kumt Dat biestig waggelt op zin stelten, En gansch een de genever zwumt.</p>	<p>Me huurt 't geld al matter klinke Op d' offersjotel die dao steit. D'n drang van minse dee vermindert Mèt hierke Dobbelstein ze leid. De fies die trèk al op häör lèste, Toen mich opins e ventsje kump Dat biestig waggelt op z'n stelte En gans in de zjenever zwump.</p>
200. (B196) (W88)	<p>Er puunt et tink out al zin krachten, Et dekselglaas van 't duuske brik, De gouwen scheullip rolt naau veuren Met aal wat trop en d'ronder lik; De keerel vink et op zin lippen, En wie'r et scheulken heet gezeen, Deyt er de mond zou hallef open En slik tin hielen weerlich een!</p>	<p>'R puunt 't dink oet al z'n krachte, 'T dèkselglaas van 't duuske brik; De gouwe sjöllep rolt nao vääre Mèt aal wat d'rop en d'ronder ligk. De kerel vingk 't op z'n lippe, En wie 'r 't sjäölke heet gezeen, Deit 'r de mond zoe hallef ope En slik d'n hiele weerlich een.</p>
201. (B197) (W89)	<p>Din hier is nix gewaar gewoorden; 'T midailleke geyt altied rond: - Zek Mey daau 's toch nix een et duuske! - Triene, pas op, hauw dinnen mond. Neyn daau's aug nix mie een et koker, Reup hel op innen boeren minsch. - Wat zekder? - Hier! ig zek te wourheid; Bezuug mig tin medaailen ins!</p>	<p>D'n hier is niks gewaar gewoorde, 'T medaaljeke geit altied rond. 'Zègk Mei, dao 's niks in 't duuske! 'Triene, pas op, hauw diene mond! 'Nein, dao 's niks mie in 't koker,' Reup hel op 'ne boeremins. 'Wat zègk d'r?' 'Hier, ich zègk de woerheid; Bezuug mich d'n medaalje ins!</p>

202

E *Wee 't at gedoon?* (autograaf). Hier is *Wee* heet dat gereduceerd tot: *Wee'tat*.
T *verpazak*, nu: *verpópzak*: verbouwereerd, perplex, uit het veld geslagen.

204

E *labendige* (autograaf): < *afgreyselikke* >> *labendige* >.

allegatie: in de autograaf onderstreept.

roemelt (autograaf): < *roeffelt* >> *roemelt* >.

T *allegasie*: getwist en gestrubbel, herrrie.

roemelt zich: vecht met elkaar.

H 't *Kloester*: Sint-Servaasklooster (straatnaam).

205

E *gerost* (autograaf): < *geklopt(?)* >> *gerost* >.

et miraakel (autograaf): op de -t van *et* een inktvlek.

Dat reeds te helf (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: *Dat vas* (nl. stellig) *de hèlf*.

T *geros*: afgerost.

vas: vast en zeker.

206

E *neet gansch* (autograaf): < *neet gansch* >> *aug neet* >> *neet gansch* >.

Al had ig mig *aug nix* te weten (autograaf): < *Schoen dat* (ig mig) *nix had* (te weten) >> *Al had* (ig mig) *aug nix* (te weten) >.

Pentekening van Toussaint Essers
in: *De Percessie vaan Sjerpen-
heuvel*, bezorgd door Lou Spronck,
met een inleiding van Geert van Is-
tendael en illustraties van Toussaint
Essers, Maastricht 1994, p. 117.

202. (B198) (W90)	<p>Wee steyt verpazakt en verslaagen? Dat is tin ermen Dobbelsteyn! Zuug! Er verschut wie innen Christus En veult zich koulik op zin beyn: Wee 'tat gedoon? Wou is te vlegel Dee zou de gek hilt met Slevrouw? Jey! gaaut em mig verdomt ins zeuken! De keel is naau de blixem touw.</p>	<p>Wee steit verpazak en verslage? Dat is d'n ermen Dobbelstein. Zuug! 'r versjut wie 'ne Christus En veult zich koelik op z'n bein: 'Wee't dat gedoon? Woe is de vlegel Dee zoe de gek hilt mèt Slevrouw?' Jeh! gaot 'm mich verdomp ins zeuke! De keel is nao de bliksem touw.</p>
XXXVI, 203. (B XXXVII. 199) (W91)	<p>Anstonds weurd te kerk geslooten En aaun de keusters op gelagd Van eeder knaap te visiteeren Dee einigzinds mer weurd verdacht; Mer niemand wilt zich onderwerpen Aaun zou e goddeloes affront; De keusters weerden treuk gestouten En kriegén scheuppen veur hun kont.</p>	<p>Anstonds weurt de kèrk geslote En aon de kösters opgelag Van eder knaap te visitere Dee einigszins mer weurt verdach. Mer niemand wilt zich onderwerpe Aon zoe e goddeloes affront; De kösters weerde trök gestoete En kriege sjöppe veur hun kont.</p>
204. (B200) (W92)	<p>T'is in labendige allegatie! ..... Mer wou kumt toch tat woord van dan? Dat moot ig strak ins op goon zeuken, Want nouw is taau gein kwestie van. Me roemelt zich wie op et kloester, In eeder krygt wat op zin hooud, Ze doen weer gauw de kerrik open, En 't vollik trek al vloekend oout.</p>	<p>'T is 'n labendige allegasie! ... Mer woe kump toch dat woord vandan? Dat moot ich strak ins op goon zeuke, Want noe is dao gein kwestie van. Me roemelt zich wie op 't Kloester, 'N eder krijg wat op z'n hoed. Ze doen weer gauw de kèrrek ope En 't vollek trèk al vlokend oet.</p>
205. (B201) (W93)	<p>Al zien 't ers veul gerost gewoorden De kranken heet me toch gespaard; Das e begin van et miraakel, Slevrouw die heet hun vast bewaard. Z' eet hun verlost aaug van hun kwaaulen, Want op et leste van et jaaur, Heub ig door Pieke Niest vernommen Dat reeds te helf .... gestorven waaur!</p>	<p>Al zien t'rs vääł geros gewoorde, De kranke heet me toch gespaard. Da's e begin van 't mirakel: Slevrouw die heet hun vas bewaard. Z' heet hun verlos ouch van hun kwaole, Want op 't lèste van 't jaor Hüb ich door Pieke Nies vernomme Dat reeds de hêlf ... gestorve waor!</p>
206. (B202) (W94)	<p>Ig zeukden aaug mer oout te kommen; Ig had perceys mig neet verschrik, Mer wie der ligtelik kaant denken Ig waaur neet gansch op minnen schik; Al had ig mig aug nix te wieten Ig maakde toch op niemand staaute; Ig dring mig stief door et gepeupel En raak geleukkig op te straaute.</p>	<p>Ich zeukde ouch mer oet te komme; Ich had perceis mich neet versjrik, Mer wie d'r lichtelik kaant dinke Ich waor neet gans op miene sjik. Al had ich mich ouch niks te wiete, Ich maakde toch op niemand staote; Ich dring mich stief door 't gepeupel En raak gelökkig op de straote.</p>

E en (regel 6): W. schreef bij vergissing: *et*. Vergelijk strofe 42.

wee (autograaf): misschien staat er: *wie*.

T *dich* (regel 1): blijft in het nl. onvertaald. Vergelijk strofe 154: *dich*.

offrand: de opbrengst van de offerande, het geld dat bij de relikwie-verering op de offerschaal was gedeponeerd.

Vijftien Franse kronen hadden een waarde van ruim 41 Nederlandse guldens. Zie strofe 49.

um wat tij? Betekenis: rond welke tijd, hoe laat ongeveer? End. heeft deze betekenis niet.

H *Lot Lebens*: Lotharius Franciscus Lebens, geboren te Maastricht op 16 augustus 1785 en aldaar overleden op 3 oktober 1862, werd in 1810 in Münster tot priester gewijd en was vanaf 1811 kapelaan van de Sint-Nicolaas, vanaf 1837 de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Hier werd hij in 1855 pastoor. Hij woonde in de Plankstraat op nr. 23. Toen Willem I in 1825 de priesterkandidaten verplichtte tot het volgen van de tweejarige cursus filosofie aan het Collegium Philosophicum in Leuven, richtte kapelaan Lot Lebens met goedkeuring van de geestelijke overheid 'in zijne eigene woning eenen leerstoel op voor de hoogere geestelijke studiën', waar P.D. Nijst ('Pieke Nies') en J.G.H. Haenen ('de respectabele hier Haenen') tot zijn leerlingen behoorden. Lot Lebens was lid, later ook meester van de Broederschap van het H. Kruis. Deze liet op 28 december 1863 een requiemmis voor hem lezen. Zie: Ubachs/Evers 2005, p. 304; (A. van Soest,) *Het gulden jubelfest van den wel-eerwaarden heer Lotharius Franciscus Lebens (...) ter gelegenheid van den 50sten verjaardag zijner eerste H. Mis, de 7 Januarij 1861, Maastricht 1861*, p. 7-8; RHCL/GAM, Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 1864.

T *gepas*: zitten wachten.

tuurke: ommetje.

Langs deze stopen trok W. in de autograaf een streep. Het betreft hier een vaak geciteerd fragment, waarin W. de lente bezingt. Al in de *Éclaireur* van 1 mei 1828 vinden wij een opstel - het heet daar 'Article communiqué', maar zal toch wel van W.'s hand zijn -, waarin, nog weinig gesterreerd, 'Le mois de Mai' wordt bezongen: 'tout renaît dans la nature, une existence nouvelle semble être promise à tout ce qui respire ou végète (...) tout sent la douce influence du printemps (...) Les élus de la terre quittent le séjour des villes pour aller respirer l'air embaumé des champs, et vont goûter un repos mille fois préférable au tumulte des villes (...) le campagnard oisif sent le besoin de tout admirer. Dès l'aube du jour, aussi vigilant que le Dieu de la lumière, il se dirige vers le bosquet le plus voisin, attiré par les gémissements du ruisseau qui roule paisiblement le cristal de ses eaux, au fond d'une gorge ombragée par le saule et l'ormeau qui marient leurs rameaux verts (...) Tel fut le sort de nos premiers parens. Tel fut le sort de l'Arcadie, avant que le luxe et l'orgueil eussent corrompu l'espèce humaine (...) [alles in de natuur wordt herboren, een nieuw bestaan lijkt beloofd aan alles wat ademt of groeit (...)] alles ondergaat de zachte invloed van de lente (...) De uitverkorenen van de aarde verlaten hun verblijfplaats in de steden om de zalvende lucht van de velden te gaan inademen, en te gaan genieten van een rust duizendmaal te verkiezen boven het gewoel der steden (...) de landman voelt, in een vrij ogenblik, de behoefte om alles te bewonderen. Bij het krieken van de dag, even wakker als de God van het licht, richt hij zijn schreden naar een nabijgelegen bosje, aangetrokken door het geruis van de beek waarvan het kristallen water vredig voortkabbelt, in de diepte van een versmalling die wordt overschaduwd door de wilg en de iep, waarvan de groene takken zich vermengen (...) Zo leefden onze eerste ouders. Zo leefden men in Arcadië, voordat de weelde en de verwaandheid het menselijk geslacht hadden bedorven (...)].

E *verneuw* (autograaf): zie aantekening bij strofe 60.

din (gouwe bron) (autograaf): schrijffout, lees: *de*, niet: *d'n*.

E *vlooyend* (autograaf): Bedoelde W. *vloeyend*? Vergelijk strofe 211: *vloeyt*. Bij End.: *vleujend*, *vleujt*.

In balsemgeur van lente bloemen / Rijst op (autograaf): De afschriften N, K, Ny hebben: *De balsemreuk van d'ierste blomme / Klump op*.

Zweeft (regel 6): in de autograaf abusievelijk: *Zwieft*. Vergelijk strofe 218: *zweef*.

gonst (autograaf): er staat abusievelijk: *gomst*.

verblydt (autograaf): < *verheugdt* > > *verblydt* >.

H Vergelijk deze strofe met de volgende fragmenten uit W.'s Franstalige poëzie.

207. (B203) (W95)	<p>Daau kom ig tig Lot Lebens tegen. Bonjour! wie maakst et? Wel, en dig? Aaug good! Wie's t'offrand? Vieftien kroenen! Min ziele! Dan is ze neet te lig. Aaug zullen ver ins good 'trop drinken! Mer jesus kom en eet met us? Bey wee? Bey de Pastoer. 'G zal kommen En um wat tey? um ein oor jus.</p>	<p>Dao kom ich dich Lot Lebens tege. 'Bonjour! wie maakst't?' 'Wel, en dich?' 'Ouch good! Wie's d'offrand?' 'Vieftien kroene!' 'M'n ziele! dan is ze neet te lich.' 'Ouch zulle v'r ins good d'rop drinken! Mer juzzes, kom en eet mèt us.' 'Bij wee?' 'Bij de pastoer.' 'Ich zal komme. En um wat tij?' 'Um ein oor zjus.'</p>
208. (B204) (W96)	<p>Ig waaur neet koud veur d'invitatie; Ig haauw verdomt zou lang gevast, 'T is wour! en reeds van gistren meurgan Op e good middagmaul gepast. Mer 't is iers koulik ellif ooren! Wat onderteusschen hey gedoon? Kom, laaut us e klei tuurke maken, En wat naau boeten wandlen goon.</p>	<p>Ich waor neet koed veur d'invitatie; Ich hauw verdomp zoe lang gevas, 'T is woer! en reeds van gist're mörge Op e good middagmaol gepas. Mer 't is iers koelik èllef ore; Wat ondertösse hei gedoon? Kom, laot us e klei tuurke make En wat nao boete wand'le goon.</p>
XXXVII, 209. (B XXXVIII, 205) (W97)	<p>Wie prachtig steyt et veld bezwangerd! Wie hartverkwikkend schynt te zon! 'T hielal verneuw't zin levens krachten Een 't vuurbad van din gouwe bron: Reeds krount zich eeder baaum met blaayer Reeds veult zich eeder bosch met zaank; Din hiemel dee lacht d'aarde tegen En d'aarde schik em lof en daank!</p>	<p>Wie prachtig steit 't veld bezwangerd! Wie hartverkwikkend sijnt de zon! 'T hielal vernuit z'n levenskrachte In 't vuurbad van de gouwe bron. Reeds kroent zich eder boum mèt blaajer, Reeds vòlt zich eder bos mèt zaank; D'n hiemel dee lach d'aarde tege, En d'aarde sijk 'm lof en daank.</p>
210. (B206) (W98)	<p>De beek tie gistren laaug bevroren Dryft raaukend aaf wie vlooyend glaas; In balsemgeur van lente blommen Ryst op van out et golvend graas; De goudkapel, de bey, de vogel, Zweeft, gonst en speult te weyen rond; Alles verblydt zich een et leven Zou een de locht es op te grond.</p>	<p>De beek die gist're laog bevrore Drijft roukend aof wie vlooiend glaas; 'N balsemgeur van lentebloome Rijs op van oet 't golvend graas; De goudkapel, de bij, de vogel Zweeft, gons en späòlt de weie rond: Alles verblijft zich in 't leve Zoe in de loch es op de grond.</p>
211. (B207) (W99)	<p>De minsch stik aaug te kop nau boven En staart zich op zin schatten blind: De Geist van God tee veult er dartlen Een eeder walhem van de wind: Zin leden stoon neet mie gekrompen, Ze blood steyt neet mie stil en stief, Et vloeyt em rousschend door zin aaujers En t' hart tat zink em een et lief.</p>	<p>De mins stik ouch de kop nao bove En staart zich op z'n sjatte blind; De geis van God dee veult 'r dart'le In eder wallem van de wind. Z'n lede stoon neet mie gekrompe, Ze blood steit neet mie stil en stief, 'T vloeit 'm roesjend door z'n aojers En 't hart dat zingt 'm in 't lief.</p>

Uit 'Mystère' (1832):

*Et le soleil toujours rayonnait sur le monde,
Et versait les trésors de sa clarté féconde
Sur les monts et les champs;
Et les fleurs, les oiseaux, les bois et les rivières
Mêlaient, avec amour, aux rires des chaumières,
Leurs parfums et leurs chants.*

[vertaling: En de zon straalde altijd over de wereld, / En stortte de schatten van haar vruchtbare licht / Uit over de bergen en de velden; / En de bloemen, de vogels, de bossen en de rivieren / Mengden, vol liefde, met de blijdschap der mensen, / Hun geuren en hun zangen.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 224.)

Uit 'Harmonie' (1840):

*Le fleuve l'appelle au rivage,
La brise l'accueille au passage
Par un murmure plus flatteur,
Et chaque arbre de la vallée
Répand sur sa route voilée
Plus de parfums et de fraîcheur.*

[vertaling: De rivier roept hem naar de oever, / Het briesje ontvangt hem bij zijn passage / Met een nog strelender geruis, / En iedere boom in het dal / Spreidt over zijn beschaduwde weg / Nog meer geuren en koelte.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 35.)

211

E vloeyt (autograaf), nu: vleujt. Zie strofe 210.

rousschend (regel 7): in de autograaf schrijffout: roussschend.

aajers (regel 7): misschien staat er in de autograaf: aajers. Nu: aojers.

212

E schut (autograaf), nl. schudt: < stort >> schut >.

zankgebeijen (autograaf): W. zette hier puntjes op de ij, en dat doet hij voortaan vaker. Zie ook strofe 67. De Druk en de afschriften N, K, Ny hebben: dankgebeie.

T voors: zie aantekening bij strofe 131.

groos: gras. In de *Éclaircur* van 7-8 januari 1828 staat een advertentie voor de verkoop van 'groesveld' (grasland), in de *Éclaircur politique* van 22 mei 1830 voor de verkoop van 'een perceel groes'.

Die: verwijst naar het vrouwelijk zelfstandig naamwoord: *groos*.

ontmoet (stoottoon) / oet (sleeptoon): geen gaaf rijm.

H Vergelijk met deze strofe het volgende fragment uit het gedicht 'Mystère' (1832):

*Le soleil inondait des torrents de sa gloire
Et la terre et les cieux,
Et moi, le coeur ouvert (...)
Je marchais radieux;
Humant, par tous les sens, la volupté de vivre,
Heureux de respirer, et d'entendre, et de suivre
L'air pur, le vent, l'eau dans les bois,
Et perdu tout entier dans l'extase sublime
D'un pèlerin pieux près d'atteindre la cime
Du mont consacré par la croix.*

[vertaling: De zon overgoot met de stromen van zijn glorie / De aarde en de hemelen, / En ik, mijn hart openstellend (...) / Liep te stralen; / Met alle zintuigen het levensgenot inzuigend, / Gelukkig in te ademen, en te horen, en te volgen / De zuivere lucht, de wind, het water in de bossen, / En geheel verloren in de hoogste verrukking / Van een vrome pelgrim, die bijna de top bereikt heeft / Van de berg gewijd door het kruis.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 224.)

213

E zin-gewoel (autograaf): De afschriften N, K, Ny hebben: zielgewoel.

T Eins: één.

oersprong: nu: oersprunk.

H Triomf! Ook de strofen 214 en 215 beginnen met deze aan de Hollandse poëzij ontleende retorische uitroep: een smet op W.'s dialectpoëzie. Hij gebruikte het ook in de 'Welvaartgroet aan de Hollandsche tooneelkunstenaren': 'Triomf! dit oud vooroordeel week! (...) Triomf!' (het vooroordeel was dat de landtaal in Maastricht taboe was; zie:

212. (B208) (W100)	Bedwelmd doort vollop geneete Treyt er al stil en zwiegend voors, En scheupt te locht die um em kronkelt Met opgeruimde en volle boors, En op te groos van d'iersten heuvel Die er eent wandelen ontmoet, Zinkt er godvreuchtig op zin kneejen En schut een zankgebeijen oet!	Bedwelmp door't volop genete Treyt 'r al stil en zwiegend voors, En sjöp de loch die um 'm kronkelt Mèt opgeruimde en volle boors; En op de groos van d'iersten heuvel Die 'r in 't wandele ontmoet, Zink 'r godvröchtig op z'n kneeje En sjut in zankgebeie oet!
213. (B209) (W101)	Triomf! Onsterfelikke Leefde Die 't onbegrensd hielal bezielt En deyt herbleeujen en herleven Al wat tin tied krenkt en vernielt Die t Scheupsel tot te rang van Scheupper Op leydt door brannend zin-gewoel En God verspreidt een alle wezens Eyns door din oursprong en et doel.	Triomf! Onsterfelikke Leefde Die 't onbegrensd hielal bezielt En deit herbleuje en herleve Al wat d'n tied krenk en vernielt; Die 't sjöpsel tot de rang van sjöpper Opleit door brannend zingewoel En God verspreit in alle wezes Eins door d'n oersprong en 't doel.
214. (B210) (W102)	Triomf! Ontzaglik Alvermogen Dat een de wel en vrij natuur Zich outbreijdt onder dreij gedaanten De locht et water en et vuur, En een de steurem wie een de kalmte Us veurkumt altied even groout, Al spreijdt et aug teusschen de volken Schrik, welvaart, onheil, good en koud!	Triomf! Ontzaglik Alvermoge Dat in de wèl en vrij natuur Zich oetbreit onder drei gedaante: De loch, 't water en 't vuur, En in de störm wie in de kalmte Us veurkump altied eve groet, Al spreit 't ouch tösse de volke Sjrik, welvaart, onheil, good en koed.
XXXVIII, 215. (B XXXIX, 211) (W103)	Triomf oneijndelikke Wiesheid Die alles hilt een ze verband, En et bestiert nau vaste wetten Van aaun de minsch tot aaun de plant, Die nooit in wereld out liet sterven Zonder in neuwj doen op te goon, En altied door volmaakter werken Zich deyt herkinnen en verstoon!	Triomf! Oneindelikke Wiesheid Die alles hilt in ze verband, En 't bestiert nao vaste wette Van aon de mins tot aon de plant; Die nooit 'n wereld oet liet sterve Zonder 'n nui doen op te goon, En altied door volmaakter werke Zich deit herkinne en verstoon.
216. (B212) (W104)	Onder wat form en wat gedaunte Dat aaug te minsch ug heet beschouwdt, Onder wat naaum dat aaug te volkren Ug tempels heubben op gebouwdt, Geer zeet et wat et Opper Wezen Vertegenwoordigt een 't hiel Al, En van 't begin tot op et eynde Geweest is, is, en blieven zal!	Onder wat form en wat gedaante Dat ouch de mins uch heet besjouwd, Onder wat naom dat ouch de volk're Uch tempels höbbe opgebouwd, Geer zeet 't wat 't Opperweze Vertegewoordig in 't hielal, En van 't begin tot op 't einde Geweest is, is en blieve zal.

Journal de la province de Limbourg, 20 juni 1827), en zelfs in zijn Franse gedichten 'Le Remorqueur' (1842) en 'A la statue de la patrie' (1846): 'Attend le signal des adieux: Triomphe! il [het sein van vertrek] est donné (...)'; 'Triomphe! il [het monument op het Martelarenplein in Brussel] est fondé' (zie: *Poésies lyriques* 1848, p. 210, 235).

In de strofen 213-218 spreekt de geest van Schelling (1775-1854), de filosoof van de generatie na Kant: natuur en geest zijn twee verschijningsvormen van het absolute, van 'God'. Al het bestaande vormt een eenheid, de mens inbegrepen. 'Each thing has a life of its own, and we are all one life,' schreef William Wordsworth (1770-1850). De schepping, God, is een organisch geheel dat zich in een permanente staat van wording bevindt, zich voortdurend ontwikkelt.

214

T *gedaanten* (autograaf): meervoud van *gedaante*. Nu: *gedoantes*. Zie de aantekening bij strofe 35.

215

E *nieuw* (autograaf): zie de aantekening bij strofe 60.

herkennen (autograaf): De afschriften N, K, Ny hebben: *erkinne*.

H Vergelijk deze strofe met het volgende fragment uit 'L'Avenir' (1847):

Tout marche à son but sans obstacle
Dans le vaste empire des cieux.
L'astre naissant comprend l'oracle
Dont l'appel répond à ses vœux;
(...)
Chaque élément dans la nature,
Selon la règle ou la mesure
Qui préside à l'ordre éternel,
Remplit, sans trouble ni contrainte,
La mission auguste et sainte
Qu'il reçut d'un Guide immortel.

[vertaling: Alles loopt ongehinderd naar zijn doel / In het weidse rijk der hemelen. / De wassende ster begrijpt de voorzegging / Waarvan de roep aan zijn wensen beantwoordt. (...) Elk element in de natuur / Volgens de regel of de maat / Die ten grondslag ligt aan de eeuwige orde, / Vervult, zonder onrust of dwang, / De verheven en heilige missie / Die het ontving van een onsterfelijke Leidsman.] (*Poésies lyriques* 1848, p. 275-276.)

W.'s wereldbeeld, zoals in de strofen 211-216 beschreven, is deïstisch door zijn erkenning van een 'Alvermogen' dat in alle waarneembare natuurverschijnselen aanwezig is, maar ook Kantiaans doordat hij de ontwikkeling van het leven op aarde weliswaar beschrijft als cylisch maar tegelijk als evoluerend naar volmaaktheid. Zie: André Hanou, 'Kinkers Wereldstaat (ca. 1810): een Verlichtingsepos als reactie op *Bilderdijs Ondergang der eerste wereld* (1809), in: A.J. Hanou, *Nederlandse literatuur van de Verlichting* (1670-1830), Nijmegen 2002, p. 238.

216

T *form*, fr. *forme*: vorm, gedaante.

217

E *gezeuk* (autograaf): misschien staat er: *gezeukt*.

H De biebel zelfs verluis z'n blaajer. Vergelijk: *Mais la vigne du Christ a perdu son raisin* [Maar de wijngaard van Christus heeft zijn druiven verloren], in: 'Amertume' (1835), *Poésies lyriques* 1848, p. 199.

219

E *staey* (autograaf), nu: *stei* (spreek uit: *stêj*), meervoud van *stad*. Waarschijnlijk klonk W.'s *staey* hetzelfde als het hedendaagse *stei*.

220

E *Min keel begint (...)* ins zien (autograaf). Aan deze versie van de regels 3-6 gingen verschillende redacties vooraf:

regel 3: *De maaug begint mig wat te jeuken* en *Min stum begint get heysch te weerden*

regel 4: *En strak speelt er mig deks te beest* en *En minne maaug tee speelt te beest* en *'T is strak in oor al dat ig lees*.

regel 5: *Ver zullen em dan kontenteeren*,

regel 6: *En ins (by de Pastoer) goon (zien)*.

ad regel 4: *beest*, nu: *bies*. Als hier sprake is van rijm dwang (*gewees/bees*), dan is dat ook het geval in strofe 249 (*gewees/bees*). Waarschijnlijk werd *bees* gebruikt naast *bies*: strofe 9: *biestig*, 123: *bies*, 236: *waterbieske*.

221.

E *peurtschen*: in de autograaf schrijffout: *peutrschen*.

T *koer*: binnenplaats.

'n *steine kamer*: een kamer met betegelde vloer.

217. (B213) (W105)	Nooit heub ig ug wie aander minsschen Een donkel kerken op gezeuk; God reust jau neet mie een de tempels En aaug neet een de helge beuk; Wat zien eus hedendaugsche kerken? Steyne kadaavers van 't gelaauf. De Bibel zelfs verleujs zin blaayer Wie innen wigert zonder droaaf.	Nooit hōb ich uch wie aander minse In donkel kērke opgezeuk; God rōs jao neet mie in de tempels En ouch neet in de hēl'ge beuk. Wat zien eus hedendaogse kērke? Steine kadavers van 't gelouf. De biebel zelfs verluis z'n blaajer Wie 'ne wiegerd zonder drouf.
218. (B214) (W106)	'T is hey, onder de blauwen hiemel, Dat God nog met te minsch verkiert; 'T is op tie berg en een die daaulen Wou dat te Lente zweef en zwiert, 'T is een et kabblen van et water, 'T is midden out in donder-wolk 'T is een et rousschen van de bosschen Dat nog zin stum sprik tot et volk.	'T is hei, onder de blauwen hiemel, Dat God nog mèt de mins verkiert; 'T is op die berg en in die daole Woedat de lente zweef en zwiert, 'T is in 't kabb'le van 't water, 'T is midde oet 'n donderwolk, 'T is in 't roesje van de bosse Dat nog z'n stum sprik tot 't volk.
219. (B215) (W107)	Aug wee die stum wilt good begriepen En een heur volle kracht verstoon, Dee moot eus zwarte staey ontwieken Wou alle deugden een vergoon, En stillekes nau bouten trekken Um dau zin hart een vreug en leyt Aaun de Natuur allein te weyen Die alles veur et beste deyt.	Ouch wee die stum wilt good begriepe En in hāōr volle krach verstoon, Dee moot eus zwarte stei ontwieke Woe alle dāōgde in vergoon, En stillekes nao boete trèkke Um dao z'n hart in vrāōg en leid Aon de natuur allein te wije Die alles veur 't bēste deit.
220. (B216) (W108)	Amen! - Ver zullen hey zou blieven Et tis ordentelik geweest; Min keel begint get druug te weerden Want t'is in eurke dat ig lees. De maaug begint mig aug te jeuken, Ig gaaun by de Pastoer ins zien Of ig me complemint kon maken Aaun ze gebrood en zinnen wien.	Amen! V'r zulle hei zoe blieve, 'T is ordentelik gewees; M'n keel begint get druug te weerde Want 't is 'n eurke dat ich lees. De maog begint mich ouch te jeuke; Ich gaon bij de pastoer ins zien Of ich me complemint kon make Aon ze gebrood en ziene wien.
XXXIX, 221. (B XL, 217) (W109)	Ig bel. In alderleefste pupke, Et nissche van Minhier Pastour, Kumt veur, deyt mig e peurtschen open Dat outkumt op in groute kour, En brink mig een in steyne kamer Wou dat ig reeds verzameld vond E steuk of twellif geistelikken Al even dik frisch en gezond.	Ich bel. 'N alderleefste pupke, 'T nisje van menier pastoer, Kump vāōr, deit mich e peurtsje open Dat oetkump op 'n groete koer, En bringk mich in 'n steine kamer Woedat ich reeds verzameld vont E stōk of twelief geistelikke Al eve dik, fris en gezond.

222

E Waaur (autograaf): < Is >> Waaur >.

En (regel 7): De n van En is onder een t geschreven. In de autograaf stond dus eerst: Et. Zie strofe 42.

T welgeschape: zie ook strofe 116: geschape.

H de pastoer van Scherpenheuvel: van 1828 tot 1854 was dat Joannes Lambertus Stasseyns. Zie: Lantin 1971, p. 226.

223

E Ger wet wie (autograaf): < Wie meister (Vanderboren zeet) >> Wie pauter[?] Vanderboren zeet) >> Ger wet wie (Vanderboren zeet) >.

Vanderboren (autograaf): herspeld in Vandeboren, als in strofe 56.

T versjune, nu: versjoene.

224

E Mer (regel 3): In de autograaf staat per vergissing: Meer.

T kroef, nu: króf; bult.

H Bon: Volgens W. was Bon kapelaan te Scherpenheuvel. Nadere gegevens zijn mij niet bekend. Versterren: Henricus Antonius Versterren, geboren in 1761 te Megen, werd in 1785 priester gewijd in Roermond en was van 1792 tot 1812 pastoor in Zaltbommel. In 1820 werd hij pastoor (desservant) te Rekem bij Maastricht. Hij was er ook geestelijk bestuurder van het bedelaarsgesticht dat vanaf 1809 in het kasteel aldaar gevestigd was. In 1842 ging hij met emeritaat. Hij overleed in Rekem op 22 januari 1845. Zie: *Almanach de la province de Limbourg* voor 1821; Th. Coenegracht, 'Geschiedenis van het klooster en het college der Minderbroeders te Reckheim', in: PSHAL 45 (1907), p. 26-27; E. Koninckx, *Le clergé du diocèse de Liège 1825-1967*, 2 tomes, Liège 1974-1975.

Zimmermansje: Joannes Josephus Zimmerman, geboren te Maastricht op 24 december 1801 en aldaar overleden op 19 mei 1858, was kapelaan van de Sint-Nicolaas (vanaf 1837 de Onze-Lieve-Vrouwekerk) en broedermeester van het H. Kruis. Hij woonde in het pand Bredestraat nr. 25, genaamd 'Den Gulden Cop'. Hij bracht de meimaand-devotie, die ontstaan was in de kerk van Sainte Marguérite te Luik, over naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Spoedig gingen ook de andere parochies van de stad erin mee. Zie: RHCL/GAM, Archief Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 19 mei 1858; Tagage 1965, p. 122.

225

E Langs deze strofe is door W. een streep getrokken.

durf (autograaf): < maag(?) >> durf >.

T brigangs: boeven.

onnöttig: vuil.

226

E Hierke (autograaf): < [?.] >> Hierke >.

knikkers (autograaf): de Druk en de afschriften N, K, Ny hebben: knikskes. De betekenis is mij niet duidelijk.

brokkel (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebbe: brokke.

T onrastig, nu: oonrösteg.

hierke: hier waarschijnlijk metonymisch gebruikt voor het mannelijk geslachtsdeel.

222. (B218) (W110)	Mer de Pastour van Scherpenheuvel Waar toch tin alderknappsten vent; Jonk, strafgebouwd, grout, welgeschapen En van zich zelve zier kontent; Twie aaugen wie twie heyte koolen Glinsterden een ze broun gezigt En duyden aaun dat er tin minste Al dat gemeyn had met zin nicht.	Mer de pastoer van Scherpenheuvel Waar toch d'n alderknappste vent: Jonk, straf gebouwd, groet, welgeschape En van zichzelf zier kontent. Twie ouge wie twie heite kole Glinsterde in ze broen gezich En duide aon dat 'r tenminste Al dat gemein had mèt z'n nich.
223. (B219) (W111)	Steyt er een zeeker aander punten Aaug een aauraeking met et kind, Dat weyt ig neet; de luy vertellen Al veul wat gey gelauf verdeend. Ig wil de maan toch neet verschunnen; T'is meuglik tat er aaug al heet Zou in klein zwaakheid een de nerven Ger wet wie Vanderboren zeet.	Steit 'r in zeker aander punte Ouch in aonraking mèt 't kind, Dat weit ich neet; de lui vertèlle Al vööl wat gei gelouf verdeent. Ich wil de maan toch neet versjune; 'T is meug'lik dat 'r ouch al heet Zoe 'n klein zwaakheid in de nerve, G'r wèt wie Vandeboren zeet.
224. (B220) (W112)	Wat et aaug is van al die preutsches De maan dee steyt mig zier wel aaun; Mer dee mig gaar neet kan bevallen Da's hierke Bon zinnen kaplaaun Foei! wat e vout en lielik keelke! T is niks es kroef, krop, bef en neus; Versterren is e beeld te tegen En Zimmermenschen innen reus!	Wat 't ouch is van al die präötsjes, De maan dee steit mich zier wel aon; Mer dee mich gaar neet kan bevalle Da's hierke Bon, z'ne kaplaon. Foei! wat e voel en lielik keelke! 'T is niks es kroef, krop, bef en neus. Versterren is e beeld detege En Zimmermensje 'ne reus.
225. (B221) (W113)	Ig weyt neet of me hey en elders Et koulik zekgen durf out angst, Mer bynau al de geystelikken Zien out, verdomt, wie de brigangs, Geel, ongezond, schouw en onneuttig Das te min ziel zou's laupen goon Zou wie de reuk mer van hun kleyer Dig op tin hart kumt neer te sloon.	Ich weit neet of me hei en elders 'T koelik zègke durf oet angs, Mer bijnao al de geistelikke Zien oet, verdomp, wie de brigangs; Geel, ongezond, sjouw en onnöttig, Daste, m'n ziel, zouws loupe goon Zoe wie de reuk mer van hun kleier Dich op d'n hart kump neer te sloon.
226. (B222) (W114)	Wou aaun is tat toch touw te schrieven Heub ig al mie es ins gevraaug? Et brouw van hun verheven gekheid Is tat et wat tie minschen plaaug? Of kryg deks hun onrastig Hierke Al wat veul knikkers op te kop? Of heubben ze gey wittebruudsche Genoeg te brokklen een de sop?	Woe aon is dat toch touw te sjrieve, Höb ich al mie es ins gevraag? 'T b'rouw van hun verheve gekheid, Is dat 't wat die minse plaog? Of krijg dèks hun onrastig hierke Al wat vööl knikkers op de kop? Of höbbe ze gei wittebruudsje Genoeg te brokk'le in de sop?

227

E Wie dat me dau maag euver dinken / Et is toch algemeyn bekint / Dat zich tie luy nooit refuseren (autograaf): < Dat wet we-rechtig tau [tan?] der Duuvel / Mer t(is toch algemeyn bekint) / (Dat) nooit (tie luy) zich (refuseren) >.

Aal (autograaf): < Eets >> Aal >.

T rölse: stoeiend rollen; bijbetekenis: vrijen.

228

E strak (autograaf): < nog >> strak >.

En (regel 4): in de autograaf staat abusievelijk: Et. Zie strofe 42.

in kermis geven (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: ins (in plaats van 'n).

229

E Jau wel! (autograaf): < Mer neyn! >> Jau wel! >.

zielke van e' mentsche (autograaf): < zaulig sukkeleerke >> zielke van e' mentsche >.

veur (regel 8): < op >> veur >.

T ruim, nu: rijm. Zie ook de strofen 36 en 230.

H ich vin gein ruim veur 'oug': zie de aantekening bij strofe 230.

230

E Deze strofe van de autograaf was vanwege de vele doorhalingen moeilijk leesbaar geworden. W. schreef ze daarom over op een stukje (grof) papier ter grootte van een visitekaartje (5,9 x 10,3 cm), dat over het klad heen op het blad werd vastgehecht. De strofe ziet er in klad als volgt uit:

regel 1: Ver zullen et te zonder lauten;

regel 2: Dat schaaajt toch niemand aun zin ier [doorgehaald: Ger permetteerd jaau Minhier?]

regel 3: Et zal d'ailleurs [doorgehaald: D'ailleurs, et zal] neet mie gebeuren

regel 4: En eynen kier is geynen kier.

regel 5: Ger kont nogtans ug neet verbeelen [ug werd bijgeschreven, nadat ug tussen kont en nogtans was doorgestreep]

regel 6: Wie ruymen dikwyls meujlik is [doorgehaald: (Wie) blixems meujlik dat et (is)]

regel 7: Van altied in gooy ruym te treffen; [in gooy ruym: ruym is bij W. een vrouwelijk zelfstandig naamwoord; al een eeuw geleden is het woord in onbruik geraakt en vervangen door het onzijdige rijm]

regel 8: Op zes maaul, sleijt me [doorgehaald: slaaut der] drymaaul mis.

Tenslotte werden door W. ook de verzen 5-8 van dit klad doorgestreep. De eindredactie ervan schreef hij in uiterst kleine letter rechts ernaast.

T d'ailleurs: trouwens, overigens.

En einen kier is geynen kier. Vergelijk: Ein ei is gein ei, twie ei is ein ei, drei ei is e paosei.

H Verbeelt uch toch neet dat 't ruime / Zoe sakkerdjeus gemeek'lik is: In hoofdstuk 9 (Het Maastrichts van Weustenraad) heb ik al gewezen op W.'s worsteling met het rijm. Hij vroeg de lezer om clementie als het hem niet altijd lukte om rijmwoorden op elkaar te laten passen als 'nen dèksel op 'n kis. Maar voor vrijblijvendheid was geen plaats. Reeds in de Éclaircur van 4 september 1828 werd de opvatting van 'ultra-romantici' dat het rijm slechts 'un ornement futile et barbare' is, afgewezen: 'fortune' laten rijmen op 'taciturne' paste niet.

231

E Een duytsch, een ingelsch of een fransch (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: In 't Duits, in 't Ingels of in 't Frans.

Perceys! ig rappelleer et mig (autograaf): < Dat weyt ig jaau zou good es tig >> Ig rappelleer et mig hiel good >> Good! good! ig rappelleer et mig >> Perceys! ik rappelleer et mig >.

Zou wie de sop is opgerigt (autograaf): < Zou wie de sop is opgerigt >> Et tis toch innen gooyen blood! >> Zou wie de sop is opgerigt >.

T derouteert: doet afdwalen.

opgerich: opgediend. In deze betekenis is het werkwoord oprichte in het hedendaagse ma. onbekend.

XL, 227. (B XLI, 223) (W115)	Wie dat me dau maag euver dinken Et is toch algemeyn bekindt Dat zich tie luy nooit refuseren Aal wat in ander lekker vindt; Ze eeten good, ze drinken deftig, Ze reulsen aug al nou en daan, En door de bot is toch hun leven Dat van e wel gezeeten maan.	Wie dat me dao maag euver dinke, 'T is toch algemeen bekind Dat zich die lui nooit refuseren Aal wat 'n ander lekker vint. Ze ete good, ze drinke deftig, Ze rölse ouch al noe en daan, En door de bot is toch hun leve Dat van e welgezete maan.
228. (B224) (W116)	Daau zul der strak te proof van heubben; Eus gasten stoon op hunne post; Z'ontknuipen al hun zwarte jassen En doen hun brooke-gespels los; Dat zal verdomt in kermis geven! Es tau mer gey schandaal ontsteyt; Want es tie hieren ins beginnen Dan wet me nooit wie dat et geyt!	Dao zult d'r strak de proof van höbbe. Eus gaste stoon op hunne pos; Z'ontknuipe al hun zwarte jasse En doen hun brokegespels los. Dat zal verdomp 'n kèrmis geve! Es dao mer gei sjandaol ontsteit; Want es die hiere ins beginne, Dan wèt me nooit wie dat 't geit.
229. (B225) (W117)	Me moot toch nog e bitsche wachten, Ze zien nog allemaul neet hey; Jau well! .. Dau zien de broedermeysters Met Hierke Meynders teusschen bey. Och God er heet e zeyen lepken Gebonden um zin linker aug! Dat errem zielke van e' mentsche! Ig vin ... ig vin geyn ruiym veur aug.	Me moot toch nog e bitsje wachte, Ze zien nog allemaol neet hei. Jaowel! ... Dao zien de broedermeisters Mèt hierke Meynders tössebei. Och god, 'r heet e zije lepke Gebonde um z'n linker oug. Dat errem zielke van e mense! Ich vin ... ich vin gein ruim veur 'oug'!
230. (B226) (W118)	Ver zullen et te zonder laauten Dat schaauit toch niemand aaun zin ier; Et zal d'ailleurs neet mie gebeurren En einen kier is geynen kier; Verbeeldt ug toch neet tat et ruymen Zou sakerdieusch gemeeklik is; Doot altied woord op woord ins passen Wie innen deksel op in kis!	V'r zulle 't dezonder laote, Dat sjaojt toch niemand aon z'n ier; 'T zal d'ailleurs neet mie gebäöre En eine kier is geine kier. Verbeelt uch toch neet dat 't ruime Zoe sakkerdjeus gemeek'lik is. Doot altied woord op woord ins passe Wie 'nen dèksel op 'n kis!
231. (B227) (W119)	Koes ig nog tees historie schrijven Een duytsch, een ingelsch of een fransch! ... - Neyn jong maak tig mastreechter veersen - Zwyg, zwyg ger derouteert mig gansch. - De bis aaun Meynderske gebleven - Perceys! ig rappelleer et mig. Ig gaan mig aaug by 't mentsche zetten Zou wie de sop is opgerigt.	Koes ich nog dees historie sjrieve In Duits, in Ingels of in Frans ... 'Nein jong, maak dich Mastreechter veerzel! 'Zwijg, zwijg! g'r derouteert mich gans! 'De bis aon Meynderske gebleve.' 'Perceis! ich rappelleer 't mich. Ich gaon mich ouch bij 't mense zette Zoe wie de sop is opgerich.'

232

E Me beyd zich nog hy veur de sop (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: Me beít zich ummers veur de sop.
nog (autograaf): < jaau >> nog [met potlood] >.

E kruisen, vrinden (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: E kruiske, hiere.

Daank ug! nouw us ins neergezat (autograaf): < [.?] us tau ins (neergezat) >> Daank ug! nouw us ins (neergezat) >.

T Pater: Pater noster, het Onze Vader.

Proficiat: Het moge u wel bekomen.

Et tibi quoque, mi confrater: En u evenzeer, collega.

233

E Wat kon de minsch zich toch bedreegen (autograaf): < (Wat kon) me (zich toch) deks (bedreegen) >> (Wat kon) de minsch (zich toch bedreegen) >.

goot (autograaf): < dig >> goot >.

Die aandren vonden (autograaf): < Mer d'(aandren) vonden >> Die (aandren) vonden >.

T vege: zich verlustigen.

breuj, du. Brühe: bouillon. In deze betekenis niet bij End., wel bij Franq., p. 5: 'breui, het vettig vocht waarin de leverworst of leverbeuling gekookt is.'

234

E zin soptaleur (autograaf): Als soptaleur bij W. een mannelijk zelfstandig naamwoord was, net zoals nu, dan had er moeten staan: zinne, lees: z'ne.

et (autograaf, regel 6): misschien staat er: en.

T distractie: verstrooidheid.

En zonder dat ich koes deveur: En zonder dat ik het kon voorkomen, letterlijk: ervóór kon komen.

235

E En (regel 5): in de autograaf staat abusievelijk: et. Zie strofe 42.

en hartelik (autograaf): < nau hart en winsch >> en hartelik >.

236

E Dou blaausde ins et kleyn schavuutsche (autograaf): < (Dou blaausde) heer ins wie et bêlkske [= (blaas)balgje] >> (Dou blaausde) et ins et klein veske (= visje) >> (Dou blaausde) ins et kleyn schavuutsche >.

get (autograaf): < wat >> get >.

waterbieske (autograaf): < (water)hundsche >> (water)bieske >.

plooyde (autograaf), nu: ploejde. Vergelijk strofe 130: ploej. End. heeft: ploje, maar geeft twee vormen voor het vergelijkbare werkwoord 'gooien': goeje en goje.

T apparentie, fr. apparence: voorkomen. In deze betekenis niet bij End.

waterbieske: waterhoentje. Zie strofe 77.

frikkadelkes: gehaktballetjes.

232. (B228) (W120)	<p>Goddaank! dau zien ze met et eeten! Mer wou wacht te pastour nog op? Pardieu! Ig heub nog eets vergeeten Me beyd zich nog hy veur de sop. E kruisen, vrenden, innen Pater! .... - Proficiat – Proficiat - - Et tibi quoque mi confrater! - - Daank ug! nouw us ins neergezat.</p>	<p>Goddaank! dao zien ze mèt 't ete! Mer woe wach de pastoer nog op? Pardieu! ich had nog eets vergete: Me beid zich nog hei veur de sop. 'E kruiske, vrinde, 'ne Pater! ...' 'Proficiat ... proficiat ...' 'Et tibi quoque, mi confrater! ...' 'Daank uch! Noe us ins neergezat.'</p>
XLI, 233. (B XLII, 229) (W121)	<p>Wie kon de minsch zich toch bedreegen! De sop tie waar zou geel es goud; Ig dacht; dau zulste goot een vegen: Jau wel! 't waar breeuj van hamelsboud! Ig koes ze neet te keel auf kriegien! Die aandren vonten dat neet koud; Ig leet z'een Gauds-naaum vollop leeplen En maakde beulkes van me broud.</p>	<p>Wie kon de mins zich toch bedrege! De sop die waar zoe geel es goud. Ich dach, dao zulste good in vege; Jaowel! 't waar breuj van hamelsbout. Ich koes ze neet de keel aof kriege! Die aand're vonte dat neet koed. Ich leet z'in gaudsnaom volop leep'le En maakde bølkes van me broed.</p>
234. (B230) (W122)	<p>Door in onwillige distractie En zonder dat ig koes te veur, Ontsnapt mig eyn, en vilt bezeyen Een Meynderske zin soptaleur; Ig wou em min exkuysen maken, Mer een et zelfden aaugenblik Had er et beulken al gevaangen En gansch eenvoudig aufgeslik!</p>	<p>Door 'n onwillige distractie En zonder dat ich koes deueur, Ontsnap mich ein en vilt beziye In Meynderske z'ne soptalleur. Ich wouw 'm m'n exkuize make, Mer in 'tzelfde ougenblik Had 'r 't bølke al gevaange En gans eenvoudig aufgeslik.</p>
235. (B231) (W123)	<p>Ah! mensche, dacht ig, das wat aandere! Die pillekes die smaaken dig; Wel nou! De kons nog alles kriegien Wat taau gereyd lik neven mig, En daadlik woord et errem keelke Zou good en hartelik gereefd Dat op ten tied van dry minuten Gey steukske broud mie euverbleef.</p>	<p>Ah mensje, dach ich, da's wat aandere! Die pillekes die smake dich. Wel noe! de kons nog alles kriege Wat dao gereid ligk neve mich. En daad'lik woort 't errem keelke Zoe good en hartelik gereef, Dat op d'n tied van drei minute Gei stökske broed mie euverbleef.</p>
236. (B232) (W124)	<p>Dou blaausde ins et kleyn schavuutsche Er wisde zich de zweyt get auf Dee aau ze keupken d'apparentie Pront van e waterbieske gauf, En wie er zin servet weer plooyde Zag er dat er nooit een de stad Zou'n gooi en lekker frikadelkes Bey d'ierste luij gegeten had.</p>	<p>Doe blaosde ins 't klein sjavuutsje 'R wisde zich de zweyt get aof Dee aon ze köpke d'apparentie Pront van e waterbieske gaof; En wie 'r z'n servèt weer ploojde Zag 'r dat 'r nooit in de stad Zoe'n gooj en lekker frikadelkes Beij d'ierste lui gegete had.</p>

237

E Ger zeet verdault - Wie? (autograaf): < Hier! (Ger verdault) uch >> (Ger) zeet (verdault) - Wie? >.

T specie: soort, samenstelling. In deze betekenis niet bij End. en niet in de Nuie.

Wie?: nl. Hoezo?

238

E vrin (autograaf): < en >> vrin >.

Met te bouillon nog een de mond (autograaf): < Met [.] sop in open (mond) >> Met te bouillon nog een de (mond) >.

Perceys al of er waaur gebeten (autograaf): < Al of te zaaul waaur eengenommen >> Perceys al of er waaur gebeten >.

T Zich neet hey achteroet gevlöch: lett. zich niet achterwaarts had gevlucht, dus: niet achteruit was gevlucht. De reflexieve vorm van vlöchte niet bij End.

239

E - Ach neyn, dat kon der nou wel dinken (autograaf): < Och God (neyn, dat kon der wel dinken) >> (correctie met potlood:) - Ach (neyn, dat kon der) nou (wel dinken) >.

Dat er (autograaf): W. bedoelde: Dat er et.

T op de lappe: voor de dag (lappe: schoenzolen). Vergelijk strofe 176 en Relatie van de lèste Percessie strofe 15. zult (stoottoon) / geduld (sleeptoon): geen gaaf rijm.

240

E aauwen (autograaf): < dikken >> (met potlood:) aauwen >.

binden (autograaf): < hauwen >> (met potlood:) binden >.

241

E Begosten aaun din dans te goon (autograaf): afschrift Ny heeft: Begonne; de afschriften N, K: Beginne aon d'n dans te sloon.

T in 't ierste: in eerste instantie. Deze uitdrukking niet bij End.

wienstein: wijnsteenzuur.

237. (B233) (W125)	Wie! Frikadelkes! Van wat specie? Ig heub toch nog gein eyn gezeen! Reup innen pauter van min naubers; Wou zien de frikkadelkes een? Mer een de sop, zeet hierke Meynders; Ger zeet verdault - Wie? meynder dat? Chut! Zek ig anstonds aau et mentsche Geer heubtze gansch allein gehad.	'Wie! frikkadelkes? Van wat specie? Ich hōb toch nog gein ein gezeen! Reup 'ne paoter van m'n naobers, 'Woe zien de frikkadelkes in?' 'Mer, in de sop,' zeet hierke Meynders. 'G'r zeet verdaold!' 'Wie? meint d'r dat?' 'Sssjt!' zègk ich aanstonds aon 't mensje, 'Geer hōbt ze gans allein gehad.'
238. (B234) (W126)	Ig weyt neet wat vrin explicatie Dat me gevraugd hey van die kleucht, Es dadelik te gansche taaufel Zich neet hey achter out gevleugt, En eelik neet waaur op gesprongen Met te bouillon nog een de mond Perceys al of er waaur gebeten Door innen rauzetige hond.	Ich weit neet wat v'r 'n explicatie Dat me gevraag hej van die klōch, Es dadelik de ganse taofel Zich neet hej achteroet gevloch, En eelik neet waor opgespronge Mèt de bouillon nog in de mond, Perceis al of 'r waor gebete Door 'ne raozetige hond.
XLII, 239. (B XLIII, 235) (W127)	- Kom! wat waur dau dan veurgevallen? Vast toch geyn ruizing of gein weurd? - Ach neyn, dat kon der nou wel dinken 'T waaur eets wat zelden mer gebeur. Zou zelden dat ig deurrif wedden Dat er neet geluyven zult! .... - Kom dan de met ins op te lappen - In aaugenblikke mer geduld!	'Kom, wat waor dao dan veurgevalle? Vas toch gein ruizing of gein wāörd?' 'Ach nein, dat kon d'r noe wel dinke, 'T waor eets wat zelde mer gebāört. Zoe zelde dat ich dōrref wedde Dat 'r 't neet geluive zult!' ... 'Kom dan demèt ins op de lappe!' 'N ougenblikke mer geduld!'
240. (B236) (W128)	Tegen mig euver aaun de taaufel Zaaut innen gooyen aauwen bloot Dee out te Kempen waaur gekomen Haaf op e keerke en haaf te voet En dee zou biestig met te nerven Waaur een de zoomertied geplaaugd Dat min em dikwils vast moest binden Es er et al te schilik kraaug.	Tege mich euver aon de taofel Zaot 'ne goojen auwe blood Dee oet de Kempe waor gekomme Haaf op e keerke en haaf te voet, En dee zou biestig mèt de nerve Waor in de zomertied geplaog Dat m'n 'm dikwels vas moes binde Es 'r 't al te sjielik kraog.
241. (B237) (W129)	Geyn van zin naaubers of confraters Die wisten dau et minste vaan; Nix annonceerden aug een t'ierste Dat tau wat feelden aaun de maan; Mer koulik hat er met te leepel Wat wiensteyn een zin sop gedoon Of sakerdieu al zin geleedren Begosten aaun din dans te goon.	Gein van z'n naobers of confraters Die wiste dao 't minste vaan; Niks annonceerde ouch in 't ierste Dat dao wat feelde aon de maan; Mer koelik had er mèt de lepel Wat wienstein in z'n sop gedoon Of sakkerdieu, al z'n geleed're Begóste aon d'n dans te goon.

242

T goetsjde: schudde (met de lepel), lett. gutste. Nu: gótsjde.

H Raodts (zie ook strofe 244): Raad(t)s / Raed(t)s, die in strofe 240 wordt beschreven als: 'ne gooijen auwe blood / Dee oet de Kempe waar gekomme, heb ik niet kunnen identificeren.

243

T plaajer: klets bouillon.

244

E Gelukkig (autograaf): W. zal bedoeld hebben: Geleukig, lees: gelökkig.

T gief zich op 't ougenblik: begint terstond.

245

E op (autograaf): < aun >> op >. De afschriften N, K, Ny hebben: aon.

T fris waar: flink bezig was.

246

E gansch geboekt (autograaf): de afschriften N, K, Ny hebben: haaf gebók.

T zèt zich aon: begint. De constructies: zèt zich aon d'n hier te vrieve (in deze strofe), gief zich (...) aon al die hiere aofte wis-

Reliekhouders uit de schatkamer van de Sint-Servaaskerk. Daaronder de relikwie van de 'Lait de la vierge Ma(rie)', waarmee Weustenraad de spot drijft (zie strofe 188). Geaquarelleerde pentekening van Philippe van Gulpen. RHCL/GAM, Collectie LGOG nr. 449. Foto RHCL.

242. (B238) (W130)	Er goutschde, goutschde met te leepel Al of er wit van eyer sloog, Zoudaunig tat nau alle kanten De sop euver de taafel vloog Zin naaubers hatten good te wiken En op te springen van hun plaauts, Ze koesten mer ins neet ontvleugten De zegen van din auwen Raadts.	'R goetsjde, goetsjde mèt de lepel Al of 'r wit van eier sloog, Zoedaonig dat nao alle kante De sop euver de taofel vloog. Z'n naobers hadde good te wieke En op te springe van hun plaots, Ze koeste mer ins neet ontlöchte De zegen van d'n auwe Raodts.
243. (B239) (W131)	Din eynen kraaug in decoratie Van ries en poor op zinnen maaug; Din aandren gleuejend vet een d'aaugen Dat er verdomt neet mie en zaug; Dee zou in plaaster van beschuten Op in neeuwz zeyen kammisol, Dee, teusschen kin en das, in plaayer Dat im anstonds et vel opzwol.	D'n eine kraog 'n decoratie Van ries en poor op z'ne maog, D'n aand're gleujend vèt in d'ouge Dat er verdomp neet mie en zaog; Dee zoe 'n plaoster van besjute Op 'n nui zije kammezol, Dee, tösse kin en das, 'n plaajer Dat 'm anstonds 't vel opzwol.
244. (B240) (W132)	Gelukkig kumt et nische binnen Die dat spektakel had gehuurd; Ze snapt te leep'l out Raauts zin vinger Dee lang nog neet waar outgevuurd, Pak in servet van op te taafel, En gief zich op et augenblik Aun al die hieren auf te wissen Die stief tau stongen van de schrik.	Gelökkig kump 't nisje binne Die dat spektakel had gehuurd; Ze snap de leep'l oet Raodts z'n vinger Dee lang nog neet waar oetgevuurd, Pak 'n servèt van op de taofel En gief zich op 't ogenblik Aon al die hiere aof te wisse Die stief dao stonge van de sjrik.
XLIII, 245. (B XLIV, 241) (W133)	Mer wie ze dacht gedoon te heubben Vond ze nog aaun de keuken heerd Innen gezonnen dikken paauter Dee zwetde wie e meulenpeerd, En fris waar aaun zin brook te poetzen Die in vermalledyde klats Bouillon met wortlen had ontfangen Schuins boven op zin linker bats.	Mer wie ze dach gedoon te höbbe Vont ze nog aon de keukeheerd 'Ne gezonnen dikke paoter Dee zwètde wie e meulepeerd En fris waar aon z'n brook te poetse Die 'n vermaledijde klats Bouillon mèt wort'le had ontvange Sjuins bove op z'n linkerbats.
246. (B242) (W134)	Altied gewillig en gedeenstig Numt z'innen gryzen lienen dook, En zet zich aaun din hier te vrieven Al op en aauf euver zin brook; Din hier liet zich gereust geweerden En loert al ins, wie eeder deyt, Teusschen de neusdook een van t meytske Dat gansch geboek tau veur em steyt.	Altied gewillig en gedeenstig Nump ze 'ne grijze lienen dook En zèt zich aon d'n hier te vrieve Al op en aof euver z'n brook. D'n hier liet zich gerös geweerde En loert al ins, wie eder deit, Tösse de näösdook in van 't meidske Dat gans geboek dao veur 'm steit.

se (in strofe 244) en blijfz'aon de gooien hier te vrieve (in strofe 248) zijn vergelijkbaar. Niet geregistreerd bij End. liet zich *gerös geweerde*: liet rustig met zich doen.

näösdoek: omslagdoek. Zie de aantekening bij strofe 129.

247

E *boord* (autograaf): W. zal bedoeld hebben: *boor*. Bij W. was *boor* onzijdig (e *boor*); ook bij Houben 1905, p. 84, maar End. en de Nuie hebben: *baor*, vrouwelijk ('n *baor*).

248

E *kwantsys strak* (autograaf): < *aug al strak* >> *kwantsys strak* >.

T *strak*: zo goed als. Zie ook strofe 110.

opgelierd: opgeleerd, volleerd. Niet bij End.

Blijfz'aon de gooien hier te vrieve: blijft ze (aan) de goede man wrijven.

verkröp: verbijt, verstikt.

249

E *kon of kan* (autograaf): < (waarschijnlijk:) *koes* >> *kon of kan* >. De afschriften N, K, Ny hebben: *kaan*.

T *douwt*: douwt, omarmt krachtig. Niet bij End.; wel in: *De Bloodzokers, door ene boer en einige lui* (A. Loisel, G.D. Franq., H. Naus), Maastricht 1857, p. 7: 'Dat sprik al van puunen, van douwen en is nog neet druug achter de oeren!'

bees, nu: *bies*. Zie ook de aantekeningen bij strofe 220.

250

Deze strofe ontbreekt in de afschriften N, K, Ny.

T *bier*: mannetjesvarken.

kaalgelöbde: gecasteerde. Nu: *gelubde*.

fielsje: betekenis onduidelijk; mogelijk diminutief van fr. 'filet': fijn stukje vlees (in hedendaags ma.: *filee*, *fileeke*, met de klemtoon op de eerste lettergreep); diminutief van fr. 'fille': meisje van plezier, lijkt me niet waarschijnlijk.

247. (B243) (W135)	Wat er dau zaaug en dau ontdekde Dat weyt ig nou werenchtig neet, Mer zeeker is et tat et meyske Wat hoort al of zich tau get reet, En voolt onder heur vinger kwisplen Eets wat al dik en dikker woort, En zich verdomt scheen door te werken Pront wie e schrienerwerkers boord.	Wat 'r dao zaog en dao ontdekte Dat weit ich noe werenchtig neet, Mer zeker is 't dat 't meidske Wat hoort al of zich dau get reet, En voolt onder häör vinger kwisp'le Eets wat al dik en dikker woort En zich verdomp sjeen door te wërke Pront wie e sjrienerwèrkersboor.
248. (B244) (W136)	Onnuzel wie strak alle meyskes En toch bekans al op gelierd, Blyft z'aaun de gooyen hier te vrieven Dee kwantsys strak nau nix gebierd, Mer dee 't zou fel begint te jeuken Dat em verdomt te zeyver leupt Met witte bleuskes langs zin lippen Wie innen hingst tee zich verkreupt.	Onnuzel wie strak alle meidskes En toch bekans al opgelierd Blijf z'aon de gooien hier te vrieve Dee kwansijs strak nao niks gebiert, Mer dee 't zoe fèl begint te jeuke Dat 'm verdomp de zeiver löp Mèt witte bläöskes langs z'n lippe Wie 'nen hings dee zich verkröp.
249. (B245) (W137)	Er kon et aaug neet out mie haauwen Er pak op ins et meyske vast Trek heur zou teusschen zin twie kneejen En douwt heur, puunt heur, schaat en tast En wilt ... Hier hier! .. Gein gekke frätzen Et is werenchtig wel geweest. Laaut nou gereust et meyske scheten Zeet wies, en speult hey neet te beest.	'R kon 't ouch neet oet mie hauwe, 'R pak op ins 't meidske vas, Trèk häör zoe tösse z'n twie kneje En douwt häör, puunt häör, sjaat en tas En wilt ... 'Hier, hier! ... Gein gekke fratsel! 'T is werenchtig wel geweest; Laot noe gerös 't meidske sjete; Zeet wies, en späölt hei neet de bees.'
250. (B246) (W138)	Jau wel dan! doot ug toch gein meute! Ger zult nog ieder innen bier Zin eygen kloeten zien verkaaupen Aaun innen kaalgeleubden stier, Es wel eyn van die zwarte reekels Dee op e lekker fielsche vilt Et vreumeske zien los te lauten Dat er ins een zin klauwen hilt.	Jaowel dan! doot uch toch gein meute! G'r zult nog ieder 'ne bier Z'n eige kloete zien verkoupe Aon 'ne kaalgelöbde stier, Es wel ein van die zwarte rekels Dee op e lekker fielsje vilt 'T vruimeske zien los te laote Dat 'r ins in z'n klauwe hilt.

De leste Percessie / De lèste Percessie

COMMENTAAR

Titel

H I.Deyl: Weustenraad had dus nog een volgend deel of volgende delen in gedachten.

1

H *De keuning dee wilt neet mie hōbbe*: Het betrof geen koninklijk besluit, maar een eenvoudige beslissing van generaal Dibbets, de opperbevelhebber van de vesting Maastricht, die niet toestond dat de bedevaart zoals gebruikelijk vanuit Maastricht vertrok. Historisch correcter is strofe 1 van de *Relatie van de lèste Percessie*, waarin sprake is van een verbod.

2

E *briljant* (autograaf): < *brillant* >> *briljant* >.

gink (autograaf): Hier moeten we niet aan een schrijffout denken, want ook in strofe 97 van de *Percessie* en in strofe 2 van de *Relatie van de lèste Percessie* treffen we dit *gink* aan. De uitspraak is waarschijnlijk conform de spelling: *gink*. Ook in de vertaling van de parabel van de verloren zoon door Partouns, uit 1807, komen we deze vormen tegen: vers 15: *gonc*, en vers 16: *verlancde* (met *ng* + *k/gk*). In andere Maastrichtse teksten zijn deze vormen niet geattesteerd, maar ze worden in sommige Limburgse dialecten nog wel gebezigd, bijvoorbeeld in Genk. Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 188, 203.

Ig g'leuft tat ig et nooit vergeet (autograaf): < *Ig g'leuf neet dat ig et ooit vergeet* >> *Ig g'leuft tat ig et nooit vergeet* >.

g'leuf (autograaf), lees: *g'luif*; zie: *Percessie*, strofen 13, 20, 27.

T *gebeie*, nu: *gebeid*, gebeden.

auwer es Pilatus: een niet meer gebruikt gezegde voor: heel oud.

H *verleie jaor*: dat zou in mei 1830 geweest zijn. De *lèste Percessie* wordt hier dus gedateerd in 1831.

3

E *e* (autograaf, regel 2): < *et* >> *e* >.

prumke: lezing is onzeker. Zie evenwel: *Relatie van de lèste Percessie*, strofe 3: *pruimke*.

T *kichelt*: *giechelt*.

prumke (autograaf): vrouwelijk geslachtsdeel.

H *de Steinweeg*: de Brusselseweg.

sjilderhuiske: schildwachthuisje, een eindje buiten de Brusselsepoort, aan de rand van de vestingwerken.

4

E *neeuwj* (autograaf): uit te spreken als *nui*. De *Relatie van de lèste Percessie*, strofe 4, laat omtrent deze uitspraak geen onduidelijkheid bestaan: (ein) *nuy* (Slevrouw). Zie verder: *Percessie*, strofe 60.

T *loeszak*: vuile kerel, letterlijk: *luis-zak*.

kèrklap: processievlag.

'n nui Slevrouw: een nieuwe, andere beeltenis van Onze-Lieve-Vrouw.

benauwd: weinig florissant.

bleke does: blikken trommel.

voes (sleeptoon) / *does* (stoottoon): geen gaaf rijm.

5

E *jaanhagel* (autograaf): vergelijk *Relatie*, strofe 4: *Jan hagel*.

Nies (regel 7): in de autograaf abusievelijk geschreven als: *Sies*.

T *koutse*: de meerijsende koetsen, in principe bestemd voor de geestelijken en de broedermeesters.

11

E *kwaauum* (autograaf): < *scheen* >> *kwaauum* >.

12

H *Haenen*: Jean Guillaume Hubert Haenen, geboren te Maastricht op 23 maart 1790, was kapelaan van de Sint-Mathiaskerk op de Boschstraat. In december 1828 werd hem desgevraagd door het bisdom ontslag verleend, omdat hij 'ter oorzaak van een overkomene letzel aan de oogen' zijn functie niet meer naar behoren kon vervullen. Bij generaal Dibbets, voor wie Haenen in de jaren van de belegstaat 1830-1839 een belangrijke informant was, kwam hij in een goed blaadje te staan. Daar stond tegenover dat hij bij de kerkelijke autoriteiten uit de gratie raakte en in 1833

DE LESTE PERCESSIE

AUTOGRAAF

De leste Percessie

I. Deyl.

1. Wel wat in sakerdieusssche trekken
Dat is min ziel de moote weerd
Die schoen percessie aof te schaffen
Foei! Dat is ongepermitteerd!
De keuning dee wilt neet mie heubben
Dat ver nau Scherpenheuvel goon
Wou kon dee maan een zin auw jauren
Toch zou in gekkestreek begoon.
2. Verdomt nou woort et iers plezeerig
Wat waaur 't verleyen jaaur briljant
Vraugt et mer ins aun hierke Meynders
Geyn ey jaaur gink et zou chermant
Dau woord perceys neet veul gebeyen
Mer wat in grappen zaugste neet
Al woord ig aaower es Pilatus
Ig g'leuf tat ig et nooit vergeet.
3. Ver waauren koulik op te Steynweeg
Of zuug tau kumt e windschen op
Dat al de reukskes van de vrouwluy
Hun weyen boven hals en kop.
Die krupt e schilderhuiske binnen
En speelt tich benklik op te pout
In ander kichelt es in heurke
En danst tan met heur prumke blout.
4. De loussak tee de vaaun moes dragen
En et tempies verneuken wouw
Rolt met te kerkklap een de modder
Regt boven op in neewj Slevrouw!
Dou hoors te dee goddomme speulen
Er wis tin drek aauf met zin vous
En wie benauwd et dink aug rucheld
Er staauk et een zin bleeke dous.

HERSPELLING

De lèste Percessie

Ierste Deil

Wel, wat 'n sakkerdjeuse trèkke,
Dat is m'n ziel de moote weerd:
Die sjoen percessie aof te sjaffe,
Foei! dat is ongepermitteerd!
De keuning dee wilt nee mie hōbbe
Dat v'r nao Scherpenheuvel goon.
Woe kon dee maan in z'n auw jaore
Toch zoe 'n gekkestreek begoon!

Verdomp, noe woort 't iers plezerig;
Wat waor 't verleie jaor briljant!
Vraag 't mer ins aon hierke Meynders;
Gein ei jaor gink 't zoe charmant.
Dao woort perceis neet vāöl gebeie,
Mer wat 'n grappe zaogste neet.
Al woort ich auwer es Pilatus,
Ich g'luif dat ich 't nooit vergeet.

V'r waore koelik op de Steinweeg
Of zuug, dao kump e windsje op
Dat al de rōkskes van de vroului
Hun weije bove hals en kop.
Die krup e sjilderhuiske binne
En spāōlt dich benk'lik op de poet,
'N ander kichelt es 'n heurke
En dans dan mèt hāör pruimke bloet.

De loeszak dee de vaon moes drage
En 't tempies verneuke wouw,
Rolt mèt de kerkklap in de modder
Rech bovenop 'n nui Slevrouw.
Doe hoorste dee goddomme speule;
'R wis d'n drek aof mèt z'n voes
En wie benauwd 't dink ouch rōchelt
'R staok 't in z'n bleke does.

geschorst werd. Hij mocht nog slechts zijn dagelijkse mis celebreren, waarvoor hij een enkele franc als honorarium ontving. Bijgevolg kwam hij in behoeftige omstandigheden te verkeren. Dibbets zorgde toen voor geldelijke ondersteuning vanwege het ministerie van Oorlog. Kapelaan Haenen overleed in Oost-Maerland, toen hij daar tijdelijk verbleef, op 12 september 1844. De Broederschap van het H. Kruis liet op 20 september 1844 een requiem-mis voor hem lezen. Zie: Almanach d'ergé 1826, p. 207; Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 348, 21 januari 1829; Van der Kemp 1904 (b), p. 12; Wingens 1972, p. 50-51; Verbeet 1978, p. 244; RHCL/GAM, Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 1844.

14 bis

Deze versregel is later ingevoegd.

17

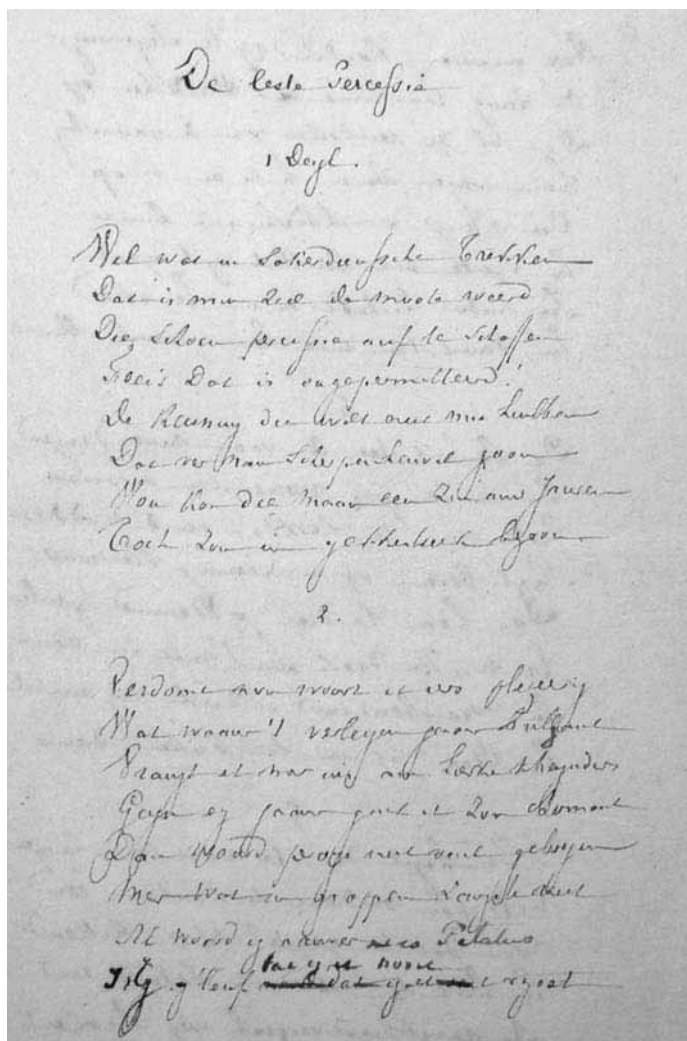
E Verbeeldt (autograaf): W. schreef abusievelijk: Verbeedt.

18

T dich: blijft in het nl. onvertaald.

21

E er moes (autograaf): onduidelijk. Vergelijk Relatie, strofe 123: Jau mair wie er moes marcheren.

Lèste Percessie, pagina 1 met strofen 1-2 (19,0 x 12,3 cm). RHCL/GAM, hs. 296.

5.	T jaanhagel dat te voot moes laupen Wilt nou verdomt te koutsen een Wou dat te geystelikken zitten En hilt te peerd al vlokend een De raayer godvergeef mig kraken De koutsscheers toumlen op te grond En Pieke Nies tee z'out doen springen Kryg scheup op scheup onder zin kont.	'T janhagel dat te voot moes loupe Wilt noe verdomp de koutse in Woe dat de geistelikke zitte, En hilt de peerd al vlokend in. De raajer godvergeefmich krake, De koetsjeers toem'le op de grond, En Pieke Nies dee z'oet doen springe Krijg sjöp op sjöp onder z'n kont.
6.	Et waaur in sakerdieusch spektakel	'T waor 'n sakkerdjeus spektakel
6.	Daau leepen veer nou wie de stommen	Dao lepe veer noe wie de stomme
7.	Et waaur um rauzetig te weerden	'T waor um raozetig te weerde
8.	Verdomt tau geyt et aaun et haglen	Verdomp dao geit 't aon 't haag'le
9.	Dau veelen us out alle straaute	Dao vele us oet alle straote
10.	Geyn propel kamer te bekommen	Gein propel kamer te bekomme
11.	Perceys kwaaum door de kelderlooker	Perceis kwaom door de kelderloker
12.	De respectabelen Hier Haenen	De respectabele hier Haenen
13.	Terweyl dat tee zich zou begaauyde	Terwijl dat dee zich zoe begaojde
14.	Es ver nau Scherpenheuvel trekken	Es v'r nao Scherpenheuvel trèkke
14 bis.	Er moot te lame meurge speulen	'R moot de lame möрге speule
15.	De paauteer nau die confidentie	De paoter nao die confidentie
16.	Beginst tich ins te boek te jeuken	Beginst dich ins de boek te jeuke
17.	Verbeeldt ug innen groeten zolder	Verbeelt uch 'ne groete zolder
18.	Dau moes ig tich te nacht passeeren	Dao moes ich dich de nach passere
19.	Din daag scheen koelik door de vinster	D'n daag sjeen koelik door de vinster
20.	Dat waaur toch wat infaam gehandelt	Dat waor toch wat infaam gehandelt
21.	Jau mer zou wie er moes marcheren	Jao mer zoe wie 'r moes marsjere
22.	Terweyl dat tee mig tat vertelde	Terwijl dat dee mich dat vertèlde
23. (B XXII)	O Jeuses tau begint et werum	Oh jözzes, dao begint 't weerum

24

E drug (autograaf): schrijffout; W. bedoelde uiteraard: druug.
auwdt (en) jonk: < grout (en) kleyn >> auwdt (en) jonk >.

Al (autograaf): onduidelijk.

voort (autograaf): onduidelijk.

T wolleke: drie lettergrepen vanwege het metrum.

25

E bedelers (autograaf): schrijffout voor bedeleers.

27

E us (autograaf): onduidelijk, maar zeker niet: is, zoals in de *Relatie van de lèste Percessie*, strofe 29.

Relatie van de lèste Processie van Scherpenheuvel / Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel

COMMENTAAR

Titel

E *Processie* (handschrift) : schrijffout voor *Percessie*. Vergelijk strofe 1, regel 3: *Percessie*, regel 7: *Percessies*.

T *Relatie*: relaas, fr. relation. In deze betekenis uit het ma. verdwenen.

1

E dai, vair: Gelet op de spelling met ai, was de uitspraak van deze woorden: *dae*, *wae*, dit in afwijking van de *Percessie* en de *Lèste Percessie*, waar deze woorden worden uitgesproken als: *dee*, *veer*. Zie verder bijvoorbeeld in strofe 2: *dai* (betrekkelijk voornaamwoord), strofe 7: *wai*, strofe 13: *gair*, strofe 14: *hair*. Maar in de strofen 7 en 10 'vergist' de schrijver zich en schrijft: *veer*. Hoewel voor hem de 'jongere' uitspraak dus niet vreemd blijkt, wijst de tekst van de *Relatie* evident op een oudere taalfase, mogelijk de taal van de persoon die het afschrift vervaardigde. De 'boers' aandoende *ae*-klank in talloze woorden en woordvormen die nu met *ee* worden uitgesproken, is in de eerste decennia van de negentiende eeuw geleidelijk verdwenen; bij de oudere generatie was ze nog omstreeks 1840 te horen. Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 183.

hubben: aan de uitspraak met *ö* hoeft niet getwijfeld te worden. De schrijver van de *Relatie* gebruikt voor de *ö*-klank steeds de spelling *u*: zie de strofen 3: *rukskes*, *lup*; 8: *tusse*, *stuk*; 9: *prul*; *nutsen* (lees: *ötse*); 13: *sprutsde*; 16: *murge*, 19: *doorlugtig*, *boterput*; 22: *cazuffel*, 26: *lupt*. Slechts eenmaal gebruikt hij de *eu*, namelijk in strofe 5: *scheup op scheup*, *schop op schop*. In de *Percessie* en de *Lèste Percessie* spelt W. de *ö*-klank systematisch met *eu*. Franq. gebruikt *ö* naast *ú*. De spelling met *u* is in de oudste Maastrichtse teksten niet ongewoon, zie bijvoorbeeld het *Sermoen en Den Opreghen Maastrichtschen Almanach* voor 1810. Beide spellingen waarschijnlijk onder Franse invloed: *un*, *emprunter*, *leur*, *couleur*. Naast *hubben* (*höbbe*) verschijnt in strofe 25 ook *hebben* (*hebste*, *herspeld*: *hèbste*).

T *sakkerdjuse* (ook in strofe 6): zie de aantekening bij *Percessie*, strofe 8.

H *verbeeje*: Deze woordkeuze is beter dan het woord *aofschaffe* in de autograaf van de *Lèste Percessie*. Het gaat immers niet om een Koninklijk Besluit, maar eenvoudig om een verbod dat door generaal Dibbets, de opperbevelhebber van de vesting, was uitgevaardigd. Uit die verbeterde woordkeus kan geconcludeerd worden dat de *Relatie van de lèste Percessie* een afschrift moet zijn van een latere versie van de autograaf van de *Lèste Percessie*.

2

E *gink*: zie de aantekening bij de *Lèste Percessie*, strofe 2.

veur: schrijffout voor: *veul*, lees: *vööl*.

mair (regel 6): uitspraak: *maer*, nu: *mer*. Dit *mair* ook in de strofen 6, 7 (tweemaal), 10 (tweemaal), 12, 22, 23, 28. Maar ook tweemaal (strofe 2, regel 3; strofe 9, regel 5): *mer*. Het veel voorkomende *maer* wijst andermaal op een oudere taalfase. Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 183.

24.	De zon begint nou weer te schynen De wolken goon stil out eyn De grond drug op aunzeender augen En auwdt en jonk is weer ter beyn In eeder wurp zin meuts nau boven Al byt weer met te koppen blout En euveraal huurt me voort klinken O bid voor ons o maget zoet.		De zon begint noe weer te sijnne De wolleke goon stil oet ein De grond druug op aonzeenderouge En auwd en jonk is weer ter bein 'N eder wurp z'n möts nao bove Al beit weer mèt de koppe bloet En euveraal huurt me voort klinke O bid voor ons, o maget zoet
25.	Wat bid voor ons goddomme kinder Weg weg vervlookte bedelers		Wat 'bid voor ons', goddomme, kinder. 'Weg, weg, vervlookde bedeleers!'
26.	De broedermeysters met hun dinger		De broedermeisters mèt hun dinger
27.	Dat had us goddeloos verminderd		Dat had us goddeloos verminderd.

RELATIE VAN DE LÈSTE PERCESSIE

AFSCHRIFT

Relatie van de leste Processie van Scherpenheuvel

pag. 1, kolom 1

1.

Wel wat ein sakerdjusse trekken
dat is mien siel de moote weert
die schoen Percessie te verbeeën
neyn dat is ongepermetteert,
dai g.....kop wilt neet mie hubben
dat vair nau Scherpenheuvel goon
Percessies het er kloetereyen
wat zeks te dau van miene zoon.

2.

Noe woort et verdomt iers plaserig
wat waus et verleye jaor briljant
vraug et mer ins aun hierke Gudi
gyn ei jaor gink et soe charmant,
dau woort percys neet veur gebeye
mair wat ein grappe zaugs te neet
ig kin iemant dai van al het lachen
zich wie e verreke bescheet.

HERSPELLING

Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel

Wel, wat ein sakkerdjuse trèkke,
Dat is m'n ziel de moote weerd:
Die sjoen percessie te verbeeje,
Nein, dat is ongepermitteerd!
Dae g.....kop wilt neet mie hōbbe
Dat vaer nao Scherpenheuvel goon.
Percessies hèt 'r kloeterije,
Wat zègkste daovan, miene zoon?

Noe woort 't verdomp iers plaserig;
Wat waos 't verleie jaor briljant:
Vraog 't mer ins aon hierke Gudi;
Gein ei jaor gingk 't zoe charmant.
Dao woort perceis neet vāöl gebeie,
Maer wat ein grappe zaogste neet.
Ich kin iemand dae van al 't lache
Zich wie e verreke besjeet.

T plazerig: zie ook strofe 15: plazeer. De a klonk in deze woorden ‘voller’ dan de sjwa-klank in het ma. van nu (plezerig, plezeer). Vergelijk ook de tot in de twintigste eeuw voorkomende spelling Mastreech, nu: Mestreech.

waos: In de Percessie en de autograaf van de Lèste Percessie is het gebruik van *waor* voor nl. ‘was’ normaal. Maar in de Relatie gebruikt W. naast *waor* ook, en vaker, *waos*. We treffen *waor/waors/waore(n)* aan in de strofen 3, 21, 29, 30; *waos* in de strofen 2, 6, 7 (tweemaal), 9, 10, 11 (tweemaal), 13, 21, 22 (tweemaal), 24, 28, 30.

H Gudi: Jean Caspar Gudi, geboren op 6 oktober 1764, was na zijn priesterwijding (1790) als beneficiarius aan de collegiale kerk van Onze-Lieve-Vrouw verbonden. Tevens was hij kapelaan aan de Sint-Martinuskerk in Wyck. In tegenstelling tot de meeste collega’s, die de eed van haat weigerden af te leggen (‘prêtres insermentés’), onder wie zijn pastoor, Pascal Delruelle, besloot Gudi dat wel te doen. Bijgevolg werd de Martinuskerk op 14 februari 1798 weer geopend en kon Gudi als ‘prêtre assermenté’ zijn ambt daar blijven uitoefenen. Na de sluiting van het Concordaat tussen Napoleon en de paus greep hij de in januari 1802 geboden gelegenheid om de eed te herroepen met beide handen aan. In het verslag van een kerkvisitatie in 1834 – Gudi was toen 70 – werd hij getypeerd als ‘parum doctus et laxissimus’ [niet al te geleerd en behoorlijk lui]. Hij stierf op 29 april 1842. De Broederschap van het H. Kruis zorgde op 8 mei 1842 voor een zielendienst. Zie: Carlo de Clercq, ‘De pastoorsbenoemingen in het Departement van de Nedermaas na het Concordaat (1801-1803)’, in: *Het Oude Land van Loon* 14 (1959), p. 152, 158; J.A. Flament, *Chroniek van Maastricht van 70 na Chr. tot 1870*, Maastricht 1915, p. 145-146; Jos. Habets / W. Goossens, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, deel 4, Roermond 1927, p. 180; Tagage 1965, p. 78; RHCL/GAM, Broederschap H. Kruis, inv. nr. 47: Grootboek, 1842.

3

E speelt, uitspraak: späölt, nl. speelt. Vergelijk strofe 13: heur, 15: gebeuren, 16: heum, verscheuren, 17: heum, 18: speul, 24: heur, 27: weurt, heum, heur, 29: veul, uit te spreken als: häör, gebäöre, häöm, versjäöre, späöl, wäörd, vāöl.

T kinkske: ? Mogelijk kinkerspeerdsje: pony, hit.

4

E benawt: De uitspraak zal niet afwijken van *benauwd* op dezelfde plaats in de Lèste Percessie. Elders in de Relatie steeds *auw*: strofe 7: hauw, 8: knauuwste (lees: knauwste), 8: hauwe, 10 hauwe, 11 auw.

5

E kryk: schrijffout voor: kryg.

T godvergiefmich: variant van *godvergeefmich* op dezelfde plaats in de Lèste Percessie.

6

T klappe: kwaadspreken.

hiere: heren geestelijken.

Maer vare neet mie achter nao: Maar rijden niet meer stapvoets achter de processie aan.

7

E vervlookte: schrijffout voor: vervlookde.

maakte: schrijffout voor: maakde.

T masjien: samenstelling van de groep, fr. la machine du corps.

mentie maakde: gewaagde, melding maakte.

3.	Vair waure koelik op te Stynweeg of zuug dau kump e windschen op dat al de rukskes van de vrouwluy hun weyen boven hals en kop, die lup e schilderhuiske binnen en speult tig benkelik op te poet ein ander kiggelt wie ein kinkske en dans tau met heur pruimke bloet.	Vaer waore koelik op de Steinweeg Of zuug, dao kump e windsje op Dat al de rōkskes van de vroului Hun weije bove hals en kop. Die lōp e sjilderhuiske binne En späölt dich benkelik op de poet, Ein ander kichelt wie ei kinkske En dans dao mèt häör pruimke bloet.
4.	de loessak dai de vaun moes dragen en et tempies verneuke wouw rolt met te kerklap in de modder reg boven op ein nuy Slevrouw, toen hoorste dai goddomme speulen er wis ten drek auf met sien voes en wie benawt et tink aug ruukte her stauk et in sin bleeke does,	De loeszak dae de vaon moes drage En 't tempies verneuke wouw, Rolt mèt de kerklap in de modder Rech bovenop ein nui Slevrouw. Toen hoorste dae goddomme speule; 'R wis d'n drek aof mèt zien voes, En wie benauwd 't dink ouch ruukde, H'r staok 't in z'n bleke does.
5.	't Jan hagel dat te voot moes laupen wilt jau verdomt te koutsen een woe dat te gystelikke zitte en hilt te peerd al vlokend een, de raayer godvergiefmig kraaken de koetscheer toemeld op te grond en Pieke Nies dai se oet doen springen kryk scheup op scheup onder sin kont.	'T janhagel dat te voot moes loupe Wilt jao verdomp de koutse in Woe dat de geistelikke zitte, En hilt te peerd al vlokend in. De raajer godvergiefmich krake, De koetsjeer toemelt op de grond, En Pieke Nies dae ze oet doen springe Krijg sjöp op sjöp onder z'n kont.
kolom 2		
6.	et waus ey sakerdiius spektakel dat doorde soe ey goot karteer enfin men hilt tog op met klappen de boel dai arrangeert zig weer, de hieren stappen nau hun koutsen mair varen neet mie agter nau se galoppeeren us oet te augen en planten de percussie dau.	'T waos ei sakkerdjuus spektakel, Dat doorde zoe ei good karteer. Enfin m'n hilt toch op mèt klappe, De boel dae arrangeert zich weer. De hiere stappe nao hun koutse, Maer vare neet mie achter nao; Ze galoppere us oet de ouge En plante de percussie dao.
7.	dau leepe veer noe wie de stomme met et scheel Meynderske aun 't huit mair dai vervloekte wind goddomme dai hauw et hiel machien verbruyt, hey waus gyn kwestie mie van beye zoe wai de mond mair ope deeg of mentie maakte van te beuken pouf waus ten aussem aug eweeg.	Dao lepe veer noe wie de stomme Mèt 't sjeel Meynderske aon 't huid. Maer dae vervloekte wind goddomme Dae hauw 't hiel masjen verbruid. Hei waos gein kwestie mie van beie: Zoe wae de mond maer ope deeg Of mentie maakde van te beuke, Poef! waos d'n aosem ouch eweeg.

9

E heet: schrijffout voor: heel.

T pröl: minderwaardig goed, waardeloos spul.

ötse: builen.

10

E dai: betrekkelijk voornaamwoord dat terugslaat op *bende* (vrouwelijk zelfstandig naamwoord) en/of op *vlegels* (meervoud). Waarschijnlijk moet dit dai uitgesproken worden als *dej*. Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 182.

y logies: een logeergelegenheid. Zie ook in strofe 18: *ei bakske*. Het onbepaald lidwoord y, uitgesproken als *ei*, of liever als een aarzelend uitgesproken *ae*, treffen we ook aan bij Partouns in de parabeltekst uit 1807: vs. 13: *è land*, vs. 29: *è geitebeukske*. Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 200.

T *Vaer doge of vaer 't neet en huurde*: wij deden of we het niet hoorden. Inmiddels is de dubbele ontkenning (*neet en*) uit het ma. verdwenen. Zie ook *Percessie*, strofe 19.

11

T *grijnend*: zuur kijkend.

12

T *'T geneuks wouw (...)* *troebel waar*: De oorzaak van het troebele bier was de verontreiniging die in de kelder plaatsvond.

8.   Vair meynde rausetig te weerden
vair soope wel ins tusse bey
mair de kans tog altied neet soepe
al knaawste aug al e stuk te bey,
en daan et smaakde neet van 't beste
vair hauwe dat neet soe verwagt
vair meynde aug dat op eus reyske
et groetste leyd al waus volbragt.
9.   Verdomt dau geyt et aun et hagelen
en allemaul al eve gek
valle vair beyend op eus kneëen
pront in het middel van den drek,
dat waus mer loeter prul goddomme
den hagel dai heet tog neet op
en sauvens kwaumen vair te Hasselt
met soe yn nutsen in euse kop.
10.   Dau veelen us oet alle strauten
yn bende vlegels op et hoet
dai us verneukte dat et schan waus
en lachten us tau ferrem oet,
dau sprauken ers van hun te rossen
jau mair veer hauwen han wie ies
vair dogen of vair et neet en huurde
en zeukde gaauw mair y logies.
11.   Gyn kamer waus mie te bekommen
ig stievel nau eyn auw barak
dau waus de rendez vous goddomme
van groet en klyn kanaalje pak,
ig vraug e glaas beer aun den hospes
her zet mig yn gans troubbel veur
ig drink al grynend e paar kluxkes
en gaun ins pissen aun de deur.
12.   percys kwaum oet te keldergater
e leeg dat op mien koussen scheen
og god ig boek mig gans onnusel
en keek ins nau de kelder een,
ig meynde door de grond te zinken
dau saug ik tig mair al te klaur
't geneuks wouw dat ig aug moes weten
dat iers me beer soe troubbel waur.
- Vaer meinde raozetig te weerde;
Vaer zope wel ins tössebei,
Maer de kans toch altied neet zoepe,
Al knaawste ouch al e stök debij.
En daan, 't smaakde neet van 't bèste,
Vaer hauwe dat neet zoe verwach.
Vaer meinde ouch dat op eus reiske
'T groetste leid al waos volbrach.
- Verdomd, dao geit 't aon 't haag'le!
En allemaul al eve gek
Valle vaer beiend op eus kneeeje,
Pront in 't middel van d'n drek.
Dat waos mer loeter pröl goddomme!
D'n hagel dae heel toch neet op,
En 's aovens kwaome vaer te Hasselt
Mèt zoe ein ötse in euze kop.
- Dao vele us oet alle straoete
Ein bende vlegels op 't hoed,
Dej us verneukde dat 't sjan waos
En lachde us dao ferrem oet.
Dao spraoken 'rs van hun te rosse,
Jao, maer veer hauwe han wie ies;
Vaer doge of vaer 't neet en huurde
En zeukde gauw maer ei logies.
- Gein kamer waos mie te bekomme.
Ich stievel nao ein auw barak;
Dao waos de rendez-vous goddomme
Van groet en klein kanaaljepak.
Ich vraog e glaas beer aon d'n hospes,
H'r zèt mich ei gans troebel veur;
Ich drink al grijnend e paar klukskes
En gaon ins pisse aon de deur.
- Perceis kwaom oet de keldergater
E leech dat op mien kouse sjeen.
Och god, ich boek mich gans onnuzel
En keek ins nao de kelder een.
Ich meinde door de grond te zinke;
Dao zaog ich dich maer al te klaor:
'T geneuks wouw dat ich ouch moes wete
Dat iers me beer zoe troebel waur.

13

T zich: blijft in het nl. onvertaald.

kapraol: korporaal, waarmee hier waarschijnlijk het mannelijk lid wordt bedoeld. Volgens het WNT is de vorm kapraol rechtstreeks ontleend aan fr. caporal.

En veegde 't dich dao benkelik: En gaf er flink van langs. Dich blijft in het nl. onvertaald.

14

E de Haas: in het handschrift onderstreept.

H paoter De Haas: waarschijnlijk pater De Hasque, zie: *Percessie*, aantekening bij strofe 147.

15

T op de lappe: aan het werk, en route. Vergelijk *Percessie* strofen 176, 239.

17

T ein ederein: contaminatie van ein eder en ederein. Jacob Kritzraedt schreef op 4 november 1640 in een gedicht in zijn Gangelts dialect: Eijn elick eijn súijt op het sijn, Iedereen draagt zorg voor het zijne; zie: *PSHAL* 139 (2003), p. 20.

Pentekening van Charles Eyck in: *De Persessie van Scherpenheuvel* [Maastricht 1931], p. 7. Illustratie bij strofe 1.

13.   Dau lik sig eyne Broedermeyster
met y jonk vrouwmes op yn ton
er schoggelde heur dat et kraakde
et Beer dat sprutsde door de spon,
foey reep ig gair verdomde biesten
de gooye maan waus neet verschrik
ziene kapraul bleef aun 't peuteren
en veegde et tig tau benkelik.
14.   Terwyl dat tie zig soe begauijde
leep Pauter de Haas door de stad
um eine kerel op te zeuken
dai hair vandoon en nudig had,
groet nudig zag er mig weregtig
wou veur dan miene leeven hier
wel pardieu veur de luy te kullen
en dau bey ... veur Slevrouw heur ier.
15.   Es vair te Scherpenheuvel komme
dan is het ummers te maneer
kolom 2   dat tau mirakele gebeuren
of nyn et volk heet gy plaseer,
dau veur aug bin ig op te lappen
ig seuk e ventje fien en trouw
dat mig belauf heet op consientie
van zich te ploeyen wie ig wouw.
16.   her moot murge de laame speulen
en keekenteere van de pyn
dry kiere um d'altaure kroepen
met dikke windels um sien byn
soe wie vair heum dan kommandeere
van weer reg op sien byn te stoon
moot er de windele verscheuren
en dansenteere oet te kerk goon.
17.   De Pauter nau die confidentie
vryf zig ins ferrem in de han
zoe lok gair dan verdomde snaken
et erm volk in de pan,
huur jong yn eder eyn moot leven
dat expliceert ten hiele boel
de Pauter wins mig goeyen auvend
en ig verleer heum in de foel.
- Dao ligk zich eine broedermeister
Mèt ei jonk vroumes op ein ton;
'R sjogkelde häör dat 't kraakde,
'T beer dat sprötsde door de spon.
'Foei!' reep ich, 'gaer verdomde bieste!'
De gooje maan waos neet versjrik;
Ziene kapraul bleef aon 't peutere
En veegde 't dich dao benkelik.
- Terwijl dat die zich zoe begaojde
Leep paoter De Haas door de stad
Um eine kerel op te zeuke
Dae haer vandoon en nudig had.
'Groetnudig,' zag 'r mich werrechtig.
'Woeveur dan, miene leven hier?'
'Wel pardieu, veur de lui te kölle
En daobij ... veur Slevrouw häör ier.'
- 'Es vaer te Scherpenheuvel komme
Dan is 't ummers de maneer
Dat dao mirakele gebäöre,
Of nein, 't volk heet gei plazeer.
Daoveur ouch bin ich op de lappe;
Ich zeuk e ventsje fien en trouw
Dat mich belaoft heet op consciëntie
Van zich te ploeye wie ich wouw.'
- 'H'r moot möрге de lame speule
En kekenere van de pijn
Drei kiere um d'altaure kroepe
Mèt dikke windels um zien bein.
Zoe wie vaer häöm dan kommandere
Van weer rech op zien bein te stoon
Moot 'r de windele versjäöre
En dansentere oet de kèrk goon.'
- De paoter nao die confidentie
Vrijf zich ins ferrem in de han.
'Zoe lok gaer dan, verdomde snake,
'T errem vollek in de pan.'
'Huur jong, ein ederein moot leve,
Dat expliceert d'n hiele boel.'
De paoter wins mich goejenaovend,
En ich verleer häöm in de foel.

18

T *Ich lap:* ik leg erover heen; drink erbij.

19

T *gepaveid:* nl. geplaveid.

boterpöt: boterpotten.

gruus en heksel: kolengruis en strohaksel.

Van Blasius: gefingeerde heilige als personificatie van de wind.

20

T *prij:* hier: verachtelijk persoon.

21

E *steedsche:* waarschijnlijk schrijffout voor: *stedsche*, stadje.

nerregens: waarschijnlijk schrijffout voor: *nurregens*, spreek uit: *nörregens*.

T *Die 't errem volk hauw ingehaold:* die het arme volk met open armen welkom had geheten.

22

T *Dee kreeg ze dich nog anders beet:* Die pakte ze nog op een andere manier. Dich blijft in het nl. onvertaald.

H *Dobbelsteinsje:* zie: *Percessie*, aantekening bij strofe 116.

18. Begint tig ins te boek te rammelen
dan mynste das te duvels weurs
ig veulde et tot in mien tien
ig gauw en eet e stumke weurs,
ig speul yn eyerkeuske binnen
ig lap y bakske boven drop
en met eyn koppel ander gasten
kledder ig stil de trappen op.
19. Verbeeld ug yne groette solder
met struje zakken gepaveyd
ein pannedaak jong, gans doorlugtig,
de rege kwaum de door geweyd,
twie vinsters die me neet kan sleeten
veul boterput in eder hook
en gruus en heksel vast ter neven
woe dat van blasius in spook.
- pag. 3, ko-
lom 1
20. Dau moes ig tig de nag passeeren
den himel wet met wat e gerey
dai hauw zig krimineel besopen
en scheet en kotsde wie yn prey,
dai vlookde wie eyne ketter
er hauw zig hand en voot verstoek
twie andere kroope langs te moeren
en klaugden van pyin in de boek.
21. Den daag scheen koelik aun de vinster
of ig verdomt nau ondren touw
et gansche steedsche waus in opreur
ig informeer mig aun yn vrouw
dau huur ig dat al de gystelikheid
die et errem volk hauw ingehauld
vertrokken wauren in hun koutsen
en hauwen nerregens get betauld.
22. Dat waus tog get infaam gehandeld
mair dat waus nog et schounste neet
gair kint wel hierke Dobbelstynsche
dai kreeg se dig nog anders beet,
dai stool verdomt in sien auberge
ein hamelsbuitsche van zes pond
dat hair zig onder de cazuffel
hiel propel un sin helske bond.
- Begint dich ins de boek te rammele,
Dan meinste daste duvels weurs.
Ich veulde 't tot in m'n tiene;
Ich gauw, en eet e stumpke weurs.
Ich späöl ein eierkeuske binne,
Ich lap ei bakske bove d'rop,
En mèt ein koppel ander gaste
Kledder ich stil de trappe op.
- Verbeelt uch eine groete zolder
Mèt struue zakke gepaveid;
Ei pannedaak, jong, gans doorlöchtig,
De rege kwaom dedoor geweid.
Twie vinsters die me neet kan slete;
Väöl boterpöt in eder hook,
En gruus en heksel vas d'r neve
Woe dat Van Blasius in spook.
- Dao moes ich dich de nach passere,
D'n hiemel wèt mèt wat e gerei:
Dae hauw zich krimineel bezope
En sjeet en kotsde wie ein prij;
Dae vlookde wie eine ketter,
'R hauw zich hand en voot verstoek;
Twie andere krope langs de moere
En klaogde van pijn in de boek.
- D'n daag sjeen koelik aon de vinster
Of ich verdomd nao ond're touw;
'T ganse stedsje waos in opreur.
Ich informeer mich aon ein vrouw.
Dao huur ich dat al de geistelikheid,
Die 't errem volk hauw ingehaold,
Vertrokke waoren in hun koutse
En hauwe nör'gens get betaold.
- Dat waos toch get infaam gehandeld,
Maer dat waos nog 't sjoenste neet:
Gaer kint wel hierke Dobbelsteinsje;
Dae kreeg ze dich nog anders beet.
Dae stool verdomp in zien auberge
Ein hamelsbuitsje van zès pond
Dat haer zich onder de kazöffel
Hiel propel um z'n helske bond.

23

T Brik zich: breekt. De reflexieve vorm van breke niet bij End.
te respecte van zien kleier: uit respect voor zijn priesterkleren, zijn geestelijke staat.
wach: de militaire wacht.

24

E begon: in strofe 25: begoes. Een doublet, dat ook nog bij End. voorkomt: begón en begós. De Nuie heeft alleen: begós.
T reids: reeds, bereids. In de Percessie altijd reeds.
marsj: trommelslag die het ritme van het lopen regelt.
voors, nu: voort. Ook in de Percessie, strofen 131 en 212.

25

T hëbste: Hoewel W. in de Percessie steeds hōbbe gebruikt, werden in zijn tijd hebbe/hèbbe en hōbbe naast elkaar gebruikt. Zie: Spronck / Salemans / Schrijnemaekers 2007, p. 182.
Onsier: Onze(-Lieve-)Heer.

27

T appelwief: vrouw die op de markt appelen verkoopt.

23. Jau mair wie er moes marcheeren
en weg trooy wie 'ne potentaut
brik zig et ongelukkig tuyke
en et buitsche vilt em op de straut
toen zaugste et mensche in de boenen
er woord schandaulig oetgelagt
en te respecte van sin kleyer
woort er neet nau de wagt gebragt.
24. Terwyl dat se mig tat vertelde
saug ig e kruus van veere goon
et waus de start van de percessie
die ryds heur marsch begon te sloon,
ig laup en veug mig by de luykes
de helf heet verdomt te koors
tog kaan hun niemand tegenhauwen
en denderend rolt ten hoddel voors.
- kolom 2
25. O'Jeuses tau begint et weerum
dau hebste weer yn wolkbreuk
en weer ie dat vair et wisten
zit us te regen op te kneuk,
vair vallen neet mie op eus kneeyen
den yne vloek ten andere nau
Onzier begoes vas bang te weurden
want et regende neet mie dau nau.
26. De son begint tog ins te schynen
de wolleke goon stil van eyn
de grond druug op aanzeenderaugen
nou blyf ein eder op te byn,
en eder sprink en dans van blydschap
nou lupt me met te koppen bloet
en euveral huurt me noe klinken
O' bid veur ons o' maget soet.
27. Wat bid veur ons, goddomme kinder
haauwt smoul vervloekte bedeleers
met tie weurt veel op te percessie
yn bende zaate kannonneers,
dai pak e mytske in sin klaauwen
dai smit sig op yn appelwief
en of se heum sin maul bekretste
er bleef heur hangen aun et lief.
- Jao maer wie 'r moes marsjere
En weg trooy wie 'ne potentaut
Brik zich 't ongelökkig tuiwke
En 't buitsje vilt 'm op de straot.
Toen zaogste 't mensje in de boene;
'R woort sjandaolig oetgelach
En te respecte van zien kleier
Woort 'r neet nao de wach gebrach.
- Terwijl dat ze mich dat vertelde
Zaog ich e kruus van vere goon:
'T waos de start van de percessie
Die reids häör marsj begon te sloon.
Ich loup en veug mich bij de luikes.
De helf heet verdomp de koors;
Toch kaan hun niemand tegehauwe,
En denderend rolt d'n hoddel voors.
- Oh jözzes, dao begint 't weerum,
Dao hebste weer ein wolkbreuk,
En weer, ie dat vaer 't wiste
Zit us de rege op de kneuk.
Vaer valle neet mie op eus kneeye;
D'n eine vloek d'n andere nao.
Onsier begoes vas bang te weurde
Want 't regende neet mie daonao.
- De zon begint toch ins te sjijne,
De wolleke goon stil vanein,
De grond druug op aanzeenderouge;
Noe blyf ein eder op de bein,
En eder springk en dans van blijdsjap,
Nou löp me mèt de koppe bloet,
En euveral huurt me noe klinke:
O, bid veur ons, o maget zoet.
- Wat 'bid veur ons', goddomme, kinder.
'Hauwt smoel, vervloekte bedeleers!
Mèt die wäörd veel op de percessie
Ein bende zate kanonneers.
Dae pak e meidske in z'n klauwe,
Dae smit zich op ein appelwief,
En of ze häöm z'n moul bekretsde
'R bleef häör hange aon 't lief.

28

T *dinger*: draagmedailles, plaquettes, processiestaven en vaandels. Zie ook strofe 9.

delivriere: bevrijden, fr. *délivrer*.

d'and're: de kanonniers.

ketse: rennen.

29

E is: waarschijnlijk is bedoeld: *us* (vergelijk *Leste Percessie*, strofe 27).

T *Dat hauw us goddeloes verminderd*: *goddeloes* betekent: gruwelijk, in hoge mate, dus: Dat had ons fors verminderd; daardoor was onze groep gedecimeerd.

30

E *yn houpe*: schrijffout, lees: *einen houp*. Maar deze correctie maakt de regels 2-3 ritmisch niet beter.

T *En alles waos al in wat moes*: En alles was al in de stad wat binnen moest zijn.

Ze stonge en keke: Ze stonden te kijken.

28. De Broedermysters met hun dinger
die springen giftig oet te rey
se delivreeren d'errem vrouwluy
en veege d'andre op hun prey
die laupe dat se duvels woorde
mair koelik waus et ras eweeg
of twintig vrouwluy deserteerde
en ketzen met hun nau Mastreeg.
29. Dat haauw is goddeloes vermindert
et waur strak neet mie de moote weert
dat nog eus ongelukkig reyske
veul weyer woort gepoursuiveert,
't geleet neet mie op yn percessie
zou ging et nooit het veurig jaur
de waurs verdomt neet mie capabel
van mig te seggen wat et waur.
- pag. 4, ko-
lom 1
30. Zoe trok me Scherpenheuvel binnen
en alles waus al een wat moes
tog nog yn houpe luykes meynde
dat de percessie nog komme moes,
se stonge en keken wie de gekke
wie dat hun iemand hauw gezag
dat vair de hiel percessie wauren
en dat tau nikx mie woort verwagt.
- De broedermeisters mèt hun dinger
Die springe giftig oet de rij;
Ze delivere d'errem vroului
En vege d'and're op hun prij.
Die loupe dat ze duvels woorte,
Maer koelik waos 't ras eweeg
Of twintig vroului deserteerde
En ketse mèt hun nao Mastreech.
- Dat hauw us goddeloes verminderd.
'T waur strak neet mie de moote weerd
Dat nog eus ongelökkig reiske
Väöl weier woort gepoursuiveerd.
'T geleet neet mie op ein percessie,
Zoe ging 't nooit 't veurig jaur;
De waors verdomp neet mie capabel
Van mich te zègke wat 't waur.
- Zoe trok me Scherpenheuvel binne
En alles waos al in wat moes.
Toch nog einen houp luikes meinde
Dat de percessie nog komme moes.
Ze stonge en keke wie de gekke
Wie dat hun iemand hauw gezag
Dat vaer de hiel percessie waore
En dat dao niks mie woort verwach.

kolom 2, Gedicht betr Scherpenheuvel
in ander hand-
schrift

Dialectfragmenten

294-I

E *sleyt* (autograaf): W. schreef bij vergissing: *sley*.

em ein paar (autograaf): W. schreef abusievelijk: em ein ein paar.

295-varia

E *keend* (autograaf): < meyske >> *keend* >.

te schriewen / *De bekker liet heur mer neet los* (autograaf): W. heeft hieraan nog gesleuteld en probeerde twee varianten:

a. te trekken./ *Er liet heur neet los*. b. te huylen./ *Er liet heur mer neet los*.

lukken (autograaf): lezing onzeker.

verstomd (autograaf): lezing onzeker.

liet (autograaf): lezing onzeker.

En Notten *dee* toen stong *versteynd* (autograaf): deze versregel is doorgehaald.

H Notten: zie Percessie, aantekening bij strofe 9.

Dialectfragmenten

	AUTOGRAAF	HERSPELLING
hs. 294-I	Zonder nog weeg of stey te kinnen	Zonder nog weeg of stei te kinne
	Et meyske leet zich toch neet kippen Ze heel de [...] bengel kop Met eyn hand pakde ze heur rokken Met t ander sleyt ze em [...] drop En veegde em ein paar blauw augen	'T meidske leet zich toch neet kippe. Ze heel de [...] bengel kop; Mèt ein hand pakde ze häör rokke, Mèt d'ander sleit ze 'm [...] d'rop En veegde-n-'m ei paar blauw ouge.
	Aug	Ouch
hs. 295-varia	Et errem keend heet good te schrieuwen De bekker liet heur mer neet los; Er zit heur al onder de rokken, En welt, al kos et wat et kos, Tot aaun .... Mer dat zal toch neet lukken De deur sprink open; en verdomt Dau weyt tich Hierke Notten binnen Er zuut tat speul aaun gansch verstomd	T errem keend heet good te sjriewe; De bekker liet häör mer neet los. 'R zit häör al onder de rokke, En wêlt, al kos 't wat 't kos, Tot aon ... Mer dat zal toch neet lökke: De deur sprink ope, en verdomp, Dao weit dich hierke Notten binne. 'R zuut dat speul aon gans verstomp.
	Den aandren .. Innen slumme rekel Verluyst te kop neet wider mynt Er [...] zich [...], er liet zich vallen En Notten dee toen stong versteynd	D'n aandre, 'ne slumme rekel Verluis de kop neet, wie d'r meint; 'R [...] zich [...], 'r liet zich valle En Notten dee toen stong versteind.

Tot slot

Na de bewogen jaren van de Franse Revolutie en van Napoleon zette in heel Europa een proces van natievorming in. De diplomaten van het Wener Congres reviseerden de kaart: oude landsgrenzen werden geijkt, nieuwe lijnen getrokken. De vorsten keerden terug, maar de oude tijden kwamen niet weerom, want, hoe bescheiden ook, de wederzijdse rechten en plichten van vorst en onderdanen werden in constituties vastgelegd. Afgezien van de wijze waarop de constituties werden uitgewerkt, hing de kracht van de nieuwe constructies samen met de mate waarin ze over een eigen identiteit beschikten. Iedere staat ging dus de weg op van culturele homogenisering teneinde uit te groeien tot een hechte natie. In de ideale natiestaat moesten land, volk, taal en cultuur één zijn. De regeringen stimuleerden natievormende activiteiten. Niet meer de vorst, zoals vroeger, maar de staat vroeg nu om bijdragen van literatoren, historici, beeldende kunstenaars en architecten. Door de historiografie werd het bestaan van de staat gelegitimeerd en door kunstwerken, in steen, op doek of op papier, werd de eigen identiteit gecreëerd of bevestigd. Het nationaliseren van het publieke domein was alom het streven. De staat moest de inwoners tot vaderland worden.¹

Maar de werkelijkheid is weerbarstig. Waar de staatsgrenzen weerspiegelingen zijn van machtsverhoudingen, vaak getrokken of gewijzigd aan de conferentietafels, lenen cultuur- en taalgrenzen zich niet voor snelle ingrepen. Taalverschillen kunnen natievorming belemmeren; cultuurverschillen zijn vaak oorzaak van misverstanden en antipathieën; toen en nu. Theodoor Weustenraad heeft deze problematiek aan den lijve ervaren. Zijn leven werd erdoor getekend; hij dankte er zijn dichterlijke successen aan, maar ze was ook de oorzaak van zijn grote verdriet.

Zijn verdriet. Om zijn journalistieke bijdragen aan de vorming van de oppositie die tot de Belgische opstand leidde, had hij in oktober 1830 zijn vaderstad moeten verlaten. Maastricht was een vestingstad, die eeuwenlang tweeherig was geweest, bezit van de Staten-Generaal én de prins-bisschop van Luik; waar het leven getekend werd door een bijzondere mix van volkscultuur – het eigen, Nederduits dialect in het bijzonder – en de cultuur van de verfranste bovenlaag, georiënteerd op het Romaanse gebied, in casu Luik. Een stad, qua levenssfeer verwant aan Brussel en andere Vlaamse steden van de vroegere Oostenrijkse Nederlanden, maar met een afwijkende inkleuring. Onder supervisie van zijn twee heren had het volk van Maastricht in volle vrijheid zijn eigen, katholieke cultuur beleefd. Van verkokening kon daarbij geen sprake zijn omdat het in vrede moest samenleven met een kleine, invloedrijke groep Staatse protestanten en daarnaast in dagelijks contact stond met de grote, heterogene groep van steeds wisselende militairen. De kleur van die samenleving was ook na 1815 bewaard. In zijn Belgische jaren heeft Weustenraad dat aparte mengsel van culturen

¹ Leerssen 2006, p. 14; Leerssen 2007, p. 52-53. Voor de ontwikkeling van het begrip 'natie', zie: Labrie 1992, p. 71-83; voor de verdere uitwerking en de praktische toepassing ervan in de negentiende en twintigste eeuw, zie p. 84-102.

en talen (Maastrichts, Frans, ‘Hollands’) vaak gemist. Zijn *Percessie* is er onverbrekkelijk mee verbonden. De Maastrichtse stadsster siert met reden zijn grafmonument in Jambes, aan de Maas, tegenover Namen.

Zijn droefenis om het gemis werd in zekere zin gecompenseerd door de successen die zijn bijdragen aan de Belgische natievorming hem opleverden. Toen het duidelijk was dat zijn vaderstad deel zou gaan uitmaken van het Noord-Nederlands staatsverband, als het ware onteigend werd, losgescheurd van zijn natuurlijke culturele omgeving, richtte hij zich, met nieuw enthousiasme, op de versterking van de stabiliteit en op de natievorming van de jonge staat. Hij deed het als unionistisch-liberaal journalist door steun te geven aan zijn politieke vrienden: Joseph Lebeau, Paul Devaux en Charles Rogier, en als publicist door in de *Revue belge* op te komen voor een eigen Belgische identiteit en een dam op te werpen tegen de aanrollende Franse cultuurgolven. In historische verhandelingen en in een toneelstuk bracht hij hulde aan Belgische vrijheidshelden en als dichter bezong hij het vaderland en de symbolen van de Belgische voorsprong op technisch gebied: de *Remorqueur* en de *Haut Fourneau*. Het geloof in die Belgische identiteit was in die jaren nog volop aanwezig. Wel zou het communicatiemiddel de Franse taal, ‘la langue universelle’, zijn, maar de cultuur diende duidelijk van de Franse onderscheiden te worden, niet zo lichtvoetig, lichtzinnig soms, maar degelijker, ernstiger, een Germaans getinte variant van de Franse cultuur. Als het aan Weustenraad lag, konden de mogendheden hun beduchtheid voor een Franse ‘annexatie’ van België rustig laten varen.² De Belgische eenheid was toen nog geen tweeheid geworden. De historie en de kunst van Wallonië en van Vlaanderen maakten beide gelijkelijk deel uit van de Belgische cultuur, en het Vlaams had daarin zijn eigen plek, net zoals diverse grote regionale talen hun plaats binnen Frankrijk en Spanje gekregen hadden.³

Het leven van Theodoor Weustenraad illustreert met hoeveel inzet (en twijfelachtig succes) gewerkt werd aan de identiteitsvorming van een jonge staat, en ook hoe desastreus de uitwerking kan zijn van conflicterende staats- en cultuurgrenzen. Alleen, men wist toen niet wat we nu weten. Weustenraad zou zich verbaasd hebben over het feit dat zijn vaderstad honderd jaar later geïntegreerd was in de Nederlandse natie, al genazen de diepe wonden die 1830 geslagen had, maar langzaam en zijn de lidtekens ervan nog steeds zichtbaar. En wat België betreft: de mogelijkheden voor natievorming die Weustenraad zag, bleken niet haalbaar. De verscherpte articulatie van de Vlaamse cultuur en de taalstrijd hebben in de twintigste eeuw geleid tot een instabiele federale staat, waarvan de identiteit alleen door de Brusselse intelligentsia als reëel beleefd wordt.

Weustenraads leven en werk is symbolisch voor het vuur, het geloof en de ambities waarvan de kinderen van de Franse Revolutie vervuld waren. Overtuigd belijder van verlichte denkbeelden, droeg hij als een typische romanticus de onvrede in zich met het hier en het nu, en koesterde hij de droom van een nieuwe wereld. Met de vermogens van zijn pen werkte hij aan de realisering van zijn idealen. Opvallend waren daarbij de wisselingen in het voorwerp van zijn enthousiasme. Hij was zich daar wel van bewust: ‘Het gezicht van de dingen wisselt

² Leerssen 2006, p. 67-68.

³ Zie ook: Kossmann 1976, p. 118, 143.

en verandert met de dag, en daarmee de aard van onze gewaarwordingen.’⁴ Kinker had hem in zijn Luikse studietijd enthousiast gemaakt voor de vormingsidealen van de Verlichting en voor de verbreiding van de ‘landtaal’: twee belangrijke voorwaarden voor de gewenste ontwikkeling van het Verenigd Koninkrijk tot een echte natie. Terug in Maastricht droeg hij in Nederlandstalige gedichten de ideeën van Kinker uit, en ook diens opvattingen over kerken en religie maakte hij tot de zijne. Maar na een goed halfjaar bewonderende navolging liet hij Kinker los. Aangestoken door het culturele klimaat van zijn Maastrichtse omgeving en geïrriteerd door de blindheid van de regering voor de publieke opinie, werd hij als journalist de kampioen van de oppositie tegen het ongrondwettig optreden van de regering. Uiteindelijk zag hij in, dat niet minister Van Maanen, maar de koning zelf de oorzaak was van de despotie. Op Dibbets, die in ’s konings naam de rechten van de Maastrichtse burgers vertrapte, concentreerde zich voortaan zijn boosheid.

In Tongeren, gedesillusioneerd door de ontwikkelingen die op de Belgische opstand volgden, werd hij een apostel van Saint-Simon, die het ‘nieuwe christendom’ verkondigd had. Nog geen twee jaar later het failliet van deze beweging erkennend, maar met blijvend geloof in een nieuwe toekomst voor deze wereld, ging hij in Luik werken aan de vorming van de Belgische staat tot Belgische natie. Als journalist, publicist, dramaturg en, vooral, dichter zette hij zich in. Uit het Saint-Simonisme behield hij de overtuiging dat de Industrie het aanschijn van de aarde zou vernieuwen. In de jaren veertig raakte hij veel illusies kwijt en zag hij zelf geen mogelijkheid meer om de wereld te bestormen. Maar desondanks bleef hij geloven in het heil dat komen zou. Ik herhaal wat hij in 1848 schreef in het voorwoord van de *Poésies lyriques*: ‘Wij zijn een nieuw tijdperk ingetreden. Alle grote denkers zoeken een remedie voor de ontelbare kwalen die de samenleving treffen (...) Zullen zij die vinden? Ik hoop het en ik geloof het. Het werk dat zij hebben ondernomen, is van goddelijke aard.’ We horen de stem van de retorische dichter, voor wie de vorm soms zwaarder telt dan de inhoud.

Toen Weustenraad in 1849 stierf, slachtoffer van de cholera, nog maar 43 jaar oud, werd hij geroemd als nationaal dichter. Die waardering is billijk als het gaat om de ideeën die hij in zijn gedichten verwoordde. Maar de literaire kwaliteit wordt in negatieve zin getekend door de retoriek die zijn persoon en dus ook zijn dichtwerk eigen was. Toch zijn er gedichten die ons nu nog boeien: *Fantaisie* (1843), *Souvenir* (1846), *Voeu* (1847) en *Nuées* (1847). Hij schreef ze op middelbare leeftijd en ze voorspelden veel goeds voor de toekomst. Die was hem helaas niet gegeven.

Naast die duizenden regels ernstige, retorische poëzie over Verlichting en Vaderland, maatschappijhervorming, technische ontwikkelingen en toekomstig heil – eerst in het Nederlands, later, met veel meer overtuigingskracht, in het Frans – is daar dan zijn onvoltooide, grote epische gedicht, de *Percussie van Scherpenheuvel*: lichtvoetig, ondeugend, spottend met de clergé en zijn para-religieus vertoon, maar ook met zichzelf; nu eens vol bewondering voor de schoonheid van de natuur waarin de Schepper zich openbaart, dan weer venijnig uithalend naar lieden die hun sociale positie enkel aan hun afkomst danken; hij hekelt de eeuwige geldzucht van de mens en toont zich oprecht bezorgd over de geringe aandacht

4 *Poésies lyriques* 1848, p. III. Citaat: ‘La face des choses change et se transforme chaque jour, et la nature de nos sensations change et se transforme avec elle.’

voor het wezen van de evangelische leer. Slechts eenmaal valt hij literair uit de toon, als hij – ‘Triomf! Triomf! Triomf!’ – op de stoel van de retor klimt.⁵ Graag citeer ik zijn vriend Godfried Stas, die de *Percessie* zijn meest originele werk noemde omdat de ware aard van zijn talent zich daarin het duidelijkst manifesteerde.⁶ Peter van Eeten vond het ‘een klein literair mirakel’, waarvan men zich niet kan voorstellen dat het meer dan 160 jaar geleden is geschreven.⁷ Weustenraad dichtte het voor zijn eigen plezier en dat van zijn vrienden. Literaire pretenties waren hem daarbij vreemd en door het gebruik van het dialect werd hij niet bezwaard door de literaire taal van de tijd. Het is niet zijn opzet geweest, maar aan de *Percessie* dankt hij blijvende roem.

Weustenraad was klein en tenger van gestalte, zijn gelaatstreken waren geprofileerd, zijn flinke neus scherp gesneden, zijn blik expressief, levendig, beweeglijk. Hij was geen evenwichtig persoon die weloverwogen en consequent afgaat op zijn doel. Wie zo’n leefwijze voorbeeldig vond, werd al gauw geïrriteerd door Weustenraads exaltatie over idealen die hij even later onbekommerd inruilde voor andere. Een bui van neerslachtigheid werd bij hem in een ommezien verdreven door het zonlicht dat doorbrak. Geïnspireerd kon hij betogen, maar ook blij zijn als een kind. Hij parodieerde zaken die hij eerst bezongen had, stak de draak met personen die hij even later ernstig nam, en nam daarna een loopje met zichzelf. Geld was voor hem het slijk der aarde, met het gevolg dat hij meermalen op zwart zaad zat. Toegewijde huisvaders ergerden zich daaraan, maar wie hem accepteerden zoals hij was, genoten van zijn gezelschap en zijn warme vriendschap. Moraliter leefde Weustenraad eerlijk en onverschrokken; aan hypocrieten had hij een gloeiende hekel, onrecht accepteerde hij niet. In wezen diep religieus, verweet hij kerk en clergé dat zij de leer van het Evangelie met voeten traden en het gelovige volk geboeid hielden in de kluisters van bijgeloof en onwetendheid. Politiek-sociaal kwam hij op voor de idealen van de Franse Revolutie: het verder doorvoeren van de vrijheid en de gelijkheid. Als Saint-Simonist beleed hij deze idealen in hevigheid, als publicist en als dichter deed hij het later in een wat minder revolutionaire toonzetting. De wal van de harde werkelijkheid keerde tenslotte het schip van de vervoering. Zijn schreeuw om sociale rechtvaardigheid en gelijkheid zwakte af tot een oprechte roep om christelijke naastenliefde en om meer begrip tussen rijk en arm.⁸ Vlammen deed hij niet meer, maar zijn hart bleef rood.

⁵ *Percessie*, strofen 213, 214, 215.

⁶ Stas 1871, p. 7.

⁷ Peter van Eeten, in: NRC, zaterdag 29 augustus 1964.

⁸ Deze karakterschets bevat gegevens uit de ‘biographie’ in de *Journal de Namur* van 1 juli 1849, uit de levensschetsen van Quetelet 1850 en Thys 1891, maar vooral uit die van Jaminé 1854 en Stas 1871.

Bijlage

Bibliografie van Weustenraads literaire werk

- ‘Celinia en Coridon’, in: J.F.X. Würth, *Leçons hollandaises de littérature et de morale (...)*, Luxembourg 1825, deel 2, p. 367-374.
Het gedicht verscheen ook in de *Revue explicative des principes fondamentaux et des beautés de la langue néerlandaise*, Bruxelles II (1827-1829 ?), p. 22-26, 73-74.
Een overdrukje in blauwe omslag, in: SB Maastricht, signatuur Br LB 383.
- ‘Allerzielendag. Op het veld’ (naar het Frans van Fontanes), in: J.L. Jaminé, *Notes biographiques*. Hubert Théodore Weustenraad, overdruk uit: *Bulletin de la société scientifique et littéraire du Limbourg*, tome 2, Tongres 1854, p. 119-122. Voor het eerst verschenen in de *Éclaireur* van 16 november 1827.
- ‘Begravenis van den Engelschen veldheer Moore, gesneuvelde in den voorlaatsten Spaenschen oorlog’, in: idem, p. 123-124. Voor het eerst verschenen in de *Éclaireur* van 29 november 1827.
- ‘Van toen af was ons heil besloten (...)’, voorgelezen in de vergadering van het Maastrichtse departement van de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen van 21 januari 1828, in: idem, p. 123-126. Voor het eerst verschenen in de *Éclaireur* van 25 januari 1828.
- ‘Aan de Osagen’, in: idem, p. 127-129. Voor het eerst verschenen in de *Éclaireur* van 8 februari 1828.
- ‘Vaderlandsche lierzang’, in: idem, p. 129-132. Voor het eerst verschenen in de *Éclaireur* van 3-4 april 1828.
- ‘Studentenlied’, in de *Éclaireur* van 25 april 1828.
- ‘Welkomgroet. Aan de Hollandsche tooneelkunstenaren’, in de *Éclaireur* van 25 mei 1828.
- Chants de Réveil*, onder het pseudoniem ‘Charles Donald, belge’. Eerste druk: Tongres, J. Billen, 1831 (32 pagina’s), tweede druk: Bruxelles, Louis Hauman, 1832 (70 pagina’s; de drie ‘chants’ van de eerste druk zijn herzien en uitgebreid met drie nieuwe zangen).
- ‘Imprécation’, gedicht bij de geboorte (24 juli 1833) van het eerste vroeggestorven kind van koning Leopold I. Herdrukt in *Le Patriote* van 3 november 1901. Zie: ARA Brussel, Papiers Emile Banning, inv. nr. 27-B.
- Le Suicide*. Aux mânes du jeune Vanbeveren. Liège, Épouse Morel, 1833 (15 pagina’s).
- Maestricht. Élégie*, Liège, Épouse Morel, 1834 (15 pagina’s). Verscheen tevens in de *Revue belge* 1835, deel I, p. 44-48. Herdrukt in: François Driesen, *Opuscles historiques et littéraires*, Liège 1868, tome 1, p. 73-78, en in: *L’Action nationale* van 20 december 1925.
- ‘Au dix-neuvième siècle’, in: *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 110-114.
- ‘La grande voix’, in: *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 253.
- ‘Regret’, in: *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 254-255.
- ‘L’indifférence’, in: *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 255-257.
- ‘Voeu’, in: *Revue belge*, deel 1, 1835, p. 257-258.
- ‘A mon frère Antoine’. In onbekend handschrift aanwezig in een exemplaar van Weustenraads *Poésies lyriques*, in UB Luik, Rés. 1002 B, onder het opschrift: ‘Épitaphe composée en 1835 par Th. Weustenraad pour le moment funéraire élevé dans la cimetière de Watervliet par les officiers du 6e régiment d’infanterie à la mémoire de leur compagnon d’armes le sous-lieutenant Antoine Weustenraad, tué à Verlaat (sous Watervliet) au mois d’août 1831’. Een ander afschrift bevindt zich in de Verzameling Fernand Weustenraad, met de toevoeging: ‘Cette épitaphe n’a jamais été placée sur la pierre tombale qui est encastrée dans le mur de l’église de Watervliet (Flandre Orientale)’.
- La Ruelle*, drame historique en cinq actes, Liège, Jeunehomme frères, 1836 (171 pagina’s).
- Le Remorqueur*, poème, Félix Oudart, Liège 1842 (22 pagina’s). Opgedragen aan Charles Rogier, ‘fondateur du chemin de fer Belge’ en verschenen bij gelegenheid van de ‘inauguration du chemin de fer de Liège, 17 juil-

let 1842'. Een tweede uitgave (23 pagina's, miniformaat), gedrukt bij Veuve P.M. De Vroom, Bruxelles, werd voor 20 centimes verkocht 'au profit de la caisse de secours des ouvriers du chemin de fer'. In SB Maastricht, signatuur 125 F 8, bevindt zich een drukproef, waarin Weustenraad zelf enkele correcties heeft aangebracht, die in de definitieve uitgave overigens niet zijn verwerkt.

'Lied der bannelingen', in: *Kunst- en letterblad*, Gent, 4 (1843), p. 30.

'Nachtlied', in: *Kunst- en letterblad*, Gent, 4 (1843), p. 30.

Le Haut Fourneau, poème, N. Redouté, Liège 1844 (27 pagina's), gedateerd: 'Seraing, 2 novembre 1844'. Een tweede uitgave (29 pagina's, miniformaat), gedrukt bij Veuve P.M. De Vroom, Bruxelles, werd voor 20 centimes verkocht 'au profit de la caisse de secours des ouvriers du chemin de fer'.

In SB Maastricht, signatuur 125 F 8 (momenteel onvindbaar) bevond zich een drukproef, waarin door Weustenraad en door een onbekende (Paul Devaux?) correcties zijn aangebracht. De laatste pleit voor bekorting. Sommige verbeteringen zijn in de definitieve uitgave doorgevoerd. Deze drukproef nog zonder de 'Note' over Victor Hugo die in augustus 1840 sterk onder de indruk gekomen was van het machtig schouwspel der hoogovens bij Seraing. (Weustenraad vergist zich en schrijft: au mois d'août 1839.) Het gedicht verscheen tevens in de *Revue nationale de Belgique*, deel 11, 1844, p. 197-214. De Maastrichtse *Gazette du duché de Limbourg* drukte het af in het nummer van 14 december 1844.

La Charité. Aux femmes, N. Redouté, Liège 1845 (13 pagina's). In de Bibliothèque Centrale Luik, Collection Ulysse Capitaine, onder nr. 203, bevindt zich een exemplaar in brochurevorm, waar de 32 strofen over slechts vier pagina's verdeeld zijn. Het gedicht verscheen tevens in de *Revue nationale de Belgique*, deel 13, 1845, p. 162-170. De *Journal du Limbourg* nam het daaruit over in zijn nummer van zondag 14 december 1845.

Histoire véridique et lamentable des malheurs et des persécutions de l'infortuné Retsin, affilié à la Compagnie de Jésus, ex-receveur des contributions à Jemappes, à 6000 francs de traitement, P.J. Collardin, Liège [1846]. Afschrift in UB Luik, onder signatuur Rés. 1.002 B, met vermelding van de auteursnaam.

'La Démocratie', in: *Revue de Belgique*, deel 1, 1846, p. 191-192.

'Les Larmes', in: *Revue de Belgique*, deel 1, 1846, p. 249-251.

'Aux conquérants parisiens', in: *Revue de Belgique*, deel 1, 1846, p. 387-391.

'Hymne au siècle', overdruk (3 pagina's) uit: *Bulletins de l'Académie royale de Belgique* 14 (1847), p. 541-543. Door Weustenraad voorgelezen tijdens de openbare vergadering van de Académie op 19 mei 1847. Het gedicht verscheen tevens in de *Revue de Belgique*, deel 4, 1847, p. 101-103.

'Poésies: I. Le Travail, II. Fantaisie, III. Prière au bord d'une houillère, IV. Aux pauvres', overdruk (13 pagina's) uit: *Bulletins de l'Académie royale de Belgique* 15 (1848), p. 108-119. 'Le travail' verscheen onder de titel 'Harmonie' tevens in de *Revue de Belgique*, deel 5, 1847, p. 385-387; 'Prière au bord d'une houillère' in de *Revue de Belgique*, deel 5, 1847, p. 388.

'L'honnête homme', in: *Revue de Belgique*, deel 6, 1848, p. 127-128.

'Fantaisie', in: *Revue de Belgique*, deel 6, 1848, p. 129-135.

'Amertume', in: *Revue de Belgique*, deel 6, 1848, p. 136.

'Voeu', in: *Revue de Belgique*, 2e serie, deel 1, 1848, p. 321-322.

Poésies lyriques, Auguste Decq, Bruxelles 1848 (IV, 298 p.). Het Préface is gedateerd: Bruxelles, le 31 décembre 1848. De bundel verscheen in januari 1849.

In SB Maastricht, signatuur 125 F 8 (momenteel onvindbaar) berustten drukproeven van de gedichten *Le Remorqueur*, *Le Haut Fourneau*, *Question*, *A la statue de la patrie*, *Souvenir*, *Voeu* en *La Charité*, waarin door Weustenraad enkele correcties zijn aangebracht. Een drukproef van *Le Remorqueur* (1842) is onlangs teruggevonden onder signatuur Br LD 1533.

In de UB van de Vrije Universiteit Brussel bevindt zich onder signatuur nr. 53694 een exemplaar van de *Poésies lyriques*, waarin zijn bijgebonden: de autograaf van 'Aux conquérants parisiens' (nog in bewerking) en een begeleidend briefje van Weustenraad aan Ed. Wacken over aan te brengen correcties.

De *Poésies lyriques* zijn op twee sites van internet beschikbaar. Het bibliotheekexemplaar van de Taylor Institution, University of Oxford, is door Google books gedigitaliseerd. In moderne opmaak is de bundel te raadplegen op: fr.wikisource.org/wiki/Poésies_lyriques.

In de bundel *Poésies lyriques* zijn de volgende gedichten opgenomen (met datering door de auteur):

La Démocratie, 1845.

Chute et pardon, 1833. Bewerking van *Le suicide*. *Aux mânes du jeune Vanbeveren* (1833).

Harmonie, 1840. Verscheen onder de titel 'Le Travail' in: *Revue de Belgique*, deel 5, 1847, p. 385-387,

en in: *Bulletins Académie* 15 (1848), deel 1, p. 108-111.

La ville natale, 1838. Bewerking van Maestricht. *Élégie* (1834).

Regrets, 1833.

Aux barbares de la civilisation, 1836.

Prière pour la patrie, 1835.

L'heure noire, 1836.

Pour un prince, 1835.

Fantaisie, 1843.

Mythe et réalité, 1836.

Solitude, 1833.

Aux pauvres, 1846.

Le Haut Fourneau, 1844.

Watervliet, 1831. Bewerking van de zesde zang van de *Chants de réveil* (tweede druk, 1832).

Le Chant du prolétaire, 1831-1841. Bewerking van de eerste en derde zang van de *Chants de réveil* (1831, 1832).

Le vieux drapeau, 1831. Bewerking van de tweede zang van de *Chants de réveil* (1831, 1832).

Moeurs, 1831.

Aux conquérants parisiens, 1840.

Rêverie, 1840. Verscheen onder de titel 'Les Larmes' in de *Revue de Belgique*, deel 1, 1846, p. 249-251.

L'honnête homme, 1835.

Amertume, 1835.

Le Remorqueur, 1841.

Mystère, 1832. Evenals 'Chute et pardon, 1833' gewijd aan een zelfmoord.

Question, 1838.

À la statue de la patrie, 1846.

Souvenir, 1846.

Voeu, 1847.

La Charité, 1846. Strophe 2 van de oorspronkelijke druk ontbreekt.

Prière au bord d'une houillère, 1847.

L'Avenir, 1847.

Nuées, 1847.

Hymne au siècle, 1847.

Postuum verschenen

De *Percessie* van Scherpenheuvel, uitgegeven in 1931, 1964, 1994 (heruitgave met CD in 2009) en 2009 (auto-graaf); zie ook: Gebruikte literatuur.

De *Lèste Percessie* / *Relatie van de lèste Percessie* van Scherpenheuvel, uitgegeven in 2009.

Afkortingen

AEL	Archives de l'État Liège
(A)RA	(Algemeen) Rijksarchief
BMGN	Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
GON	Groot Oosten der Nederlanden
hs(s).	handschrift(en)
inv.	inventaris
Jaarboek SHCL	Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (onderdeel van het Regionaal Historisch Centrum Limburg RHCL te Maastricht)
KB	Koninklijke Bibliotheek
LGOG	Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
MNL	Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden
NA	Nationaal Archief Den Haag
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg / Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
RHCL/GAM	Gemeentearchief Maastricht (onderdeel van het RHCL)
RHCL/RAL	Rijksarchief in Limburg (onderdeel van het RHCL)
SA	Stadsarchief / Stedelijk Archief
SB	Stadsbibliotheek
UB	Universiteitsbibliotheek

Bronnen en literatuur

Archiefbronnen

Brussel, ARA

- * Enseignement Supérieure, nr. 278: subsidieverzoeken van o.a. G. Meynders; idem, nr. 279: Revue de Belgique, Revue de Liège, Revue Belge / Association pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique; idem, nr. 779: Université de Liège, Nomination Sainte Beuve, 1831-1849.
- * Papiers Charles Rogier, inv. nrs. 33, 83, 174, 208, 242, 254: correspondentie.
- * Papiers Emile Banning, inv. nr. 27, waarbij: J. Chot: *Théodore Weustenraad*, drukproef d.d. 15 februari 1887 van de inleiding voor de nooit verschenen uitgave van Weustenraads *Oeuvres poétiques*, met aantekeningen van Emile Banning (zie ook UB Luik en onder 'Gebruikte literatuur').

Brussel, Archieven Koninklijke Academie van België

- * inv. nr. 11668: Weustenraad aan Quetelet, 18 januari 1847; inv. nr. 15202: gravure Weustenraad door Gustave Biot.
- * Archives du baron de Stassart, correspondance, inv. nr. 2008: Weustenraad aan baron de Stassart, 5 november 1847.

Brussel, Archief Ministerie Buitenlandse Zaken

- * Papiers Jean-Baptiste Nothomb, film 117.247.28 met o.m. Nothombs rede bij zijn afscheid van Tandem, 10 juli 1826.

Brussel, KB

- * II 7714, deel 1 (hss.-kabinet): Collectie brieven Weustenraad (twee van de hand van Th. Weustenraad, alle andere gericht aan Th. Weustenraad).
- * II 7714, deel 2 (hss.-kabinet): Collectie brieven, vrijwel alle gericht aan Jules Borgnet.
- * II 5200, deel 1 (hss.-kabinet): Collectie brieven Firmin en Charles Rogier.
- * II 36101 A: Weustenraad, *Opusculs*: een verzamelbundel, afkomstig van Jules Borgnet, waarin o.m. 'Maestricht. Élégie' (Liège, Épouse Morel, 1834), 'Histoire véridique et lamentable des malheurs et des persécutions de l'infortuné Retsin, affilié à la Compagnie de Jésus, ex-receveur des contributions à Jemappes, à 6000 francs de traitement' (Liège, P.J. Collardin), vgl. UB Luik, Rés. 1.002 B; 'A Quincampoix' (4 strofen, autograaf, netschrift); 'Cours de littérature' (autograaf, kladschrift); 'Avenir' (autograaf, kladschrift).
- * Correspondance Adolphe Quetelet: Weustenraad aan Quetelet, 29 januari 1835 en 4 mei [1849].

Brussel, UB Université Libre

- * 53694: exemplaar van Weustenraads *Poésies lyriques*, waarin bijgebonden: autograaf van 'Aux conquérants Parisiens' en brief van Weustenraad aan Ed. Wacken d.d. 4 mei [1845 ?].

Brussel, Particuliere verzameling Fernand Weustenraad

- * Grafrede op Jean Michel Weustenraad, griffier van de rechtbank van eerste instantie te Leuven (Maas-tricht 24 januari 1777 – Leuven 25 februari 1867) (getypt, doorslag).
- * T. Weustenraad, 'Celinia en Coridon' (autograaf, netschrift).

- * 'Építaphe pour la tombe de son frère Antoine tué à Watervliet, 1831' (afschrift door Alphonse Banning, een jongere broer van Emile).
- * Cercle artistique et littéraire de Bruxelles, Séance du 29 juin 1849 (afschrift door Alphonse Banning).

Gent, UB

- * G 18464-83: Th. Weustenraad aan baron J. de Saint-Genois d.d. 14 december 1848.

Den Haag, GON

- * Archief van de Orde der Vrijmetselaren onder het Groot Oosten der Nederlanden.

Den Haag, Griffie Tweede Kamer

- * Den Haag, Griffie van de Tweede Kamer der Staten-Generaal: Petities 1828-1830.

Den Haag, KB

- * Hss.-afdeling 73 F 12: Kinkeriana, waarbij declaratie reis Luik-Aalst-Gent-Brugge-Gent-Breda-Utrecht-Den Haag-Amsterdam-Utrecht-Breda-Antwerpen-Luik en uitnodiging voor vergadering Société d'Émulation Luik 14 mei 1822.
- * Hss.-afdeling 73 F 15: Kinkeriana, waarbij een gedicht van Th. Weustenraad bij de dood van Van Hemert en volkspoëzie in Maastrichts dialect, genoteerd door Th. Weustenraad en anderen.
- * Hss.-afd. 132 E 14: Brieven aan G. van Lennep te Brussel, o.a. van J. Jaminé en P. Metton.
- * Hss.-afd. 133 C 11: Brieven aan J. Immerzeel jr., o.a. van André van Hasselt en J.F.X. Würth.

Den Haag, NA

- * Verzameling Van Maanen.
- * Verzameling Fabius.
- * Verzameling Van Ewijck.
- * Archief Binnenlandse Zaken, Geheim en Kabinet 1813-1899 (BiZa).
- * Archief Binnenlandse Zaken, afd. Onderwijs 1813-1864 (BiZa) [vroeger: BiZa na 1813, Commissariaat Generaal OKW, en: BiZa na 1813, afd. Onderwijs].
- * Archief Staatssecretarie.
- * Archief Justitie.
- * Archief Oorlog/Defensie, verbaalarchief inv. nr. 2503; idem, geheim archief inv. nr. 258.

Gedenkstukken

- * *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, uitgegeven door H.T. Colenbrander, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Den Haag 1905 vlg.: 1815-1825, tweede stuk, 1915, RGP 27; 1825-1830, eerste stuk, 1916, RGP 31; 1825-1830, tweede stuk, 1917, RGP 37.

Leiden, MNL

- * Handschriften 6, 17, 29, 572.

Leuven, UB

- * Aanteekeningboek der vergaderingen van het gezelschap Tandem. Tweede deel. Hs. B 255-3 (schenking Bocksruith).

Luik, AEL

- * Papiers De Crassier.

Luik, Bibliothèque Centrale

- * D 8129: exemplaar van de *Poésies lyriques* met als bijlage o.m. rouwbrief Théodore Weustenraad.
- * Fonds Capitaine no. 6881, waarin o.m. Liste de souscription médaille Théodore Weustenraad par C. Jehotte.

- * Collection Ulysse Capitaine, Autographes, no. 196: Th. Weustenraad aan de Minister van Oorlog, 21 november 1840.

Luik, Archives de la Ville

- * État civil, actes de mariage 1843: huwelijk Jules Borgnet met Henriette Poswick.

Luik, UB

- * Rés. 1.002 B: convoluut met gedichten van Th. Weustenraad. Hierbij o.m. een afschrift van de 'Histoire véridique (...) Retsin' (hier gedateerd 1846; vgl. KB Brussel); de rouwbrieff Théodore Weustenraad; een exemplaar van de *Poésies lyriques* met ontwerptekening van Weustenraads graf in Jambes en tegenover pag. 137 ('Watervliet') een afschrift van het in 1835 door Weustenraad gemaakte grafschrift voor zijn in 1831 gesneuvelde broer Antoine; prospectus voor een nooit verschenen uitgave van Weustenraads *Oeuvres poétiques*, september 1886 (zie ook: ARA Brussel, Papiers Banning).
- * Ms. 2280 D: Association nationale pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique, Régistre aux procès-verbaux, 1834-1838.
- * Cote 2941: Correspondance M.L. Polain (1808-1872).
- * Ms. 3038 C: brief van P.J.F. de Decker aan Th. Weustenraad, d.d. 23 augustus 1835.

Luik, Particuliere verzameling Henriette Borgnet (nu: Jacques Stiennon)

- * Brief van Paul Devaux aan Weustenraad, d.d. 9 december 1842.
- * Brief van Auguste Visschers aan Weustenraad d.d. 17 december 1844.

Maastricht, RHCL/GAM

- * Kerkelijke doop-, trouw- en overlijdensregisters.
- * Volkstellingen.
- * Archief Municipaliteit 1795-1814 (Frans Archief).
- * Archieven Gemeentebestuur Maastricht (1813)1814 – 20ste eeuw (Archief Gemeentebestuur).
- * Archieven van de gemeentelijke instellingen voor middelbaar onderwijs: Archief Atheneum, inv. nrs. 1-387 (Archief Atheneum).
- * Archieven van de parochie Sint-Servaas Maastricht 1797-1964 (Archief Sint-Servaas).
- * Archief van de Broederschap van het H. Kruis (Broederschap H. Kruis), inv. nr. 10: Ledenregister 1813-1839, inv. nr. 47: Protocol van de rekeningen 1813-1866 (Grootboek), inv. nr. 49: Protocol van de rekeningen betreffende de processie naar Scherpenheuvel 1814-1866 (Rekeningen Scherpenheuvel).
- * Handschriftenverzameling:
  - hs. 136 (opgenomen in het Familiearchief Franquinet, doos 10): een als boek gebonden pak geruite cahierbladen. Daarin ligt los een omslagje (opschrift 'Pour un Prince') met enkele door Weustenraad beschreven blaadjes met ontwerpen voor het gelijknamige gedicht.
  - hs. 292-b: 24 gedichten (autograaf Weustenraad, kladschrift), gedrukt in de *Poésies lyriques*.
  - hs. 293: Le Remorqueur, La Charité, Le Haut Fourneau (autograaf Weustenraad, netschrift), met briefje van M. de Puydt aan rijksarchivaris J. Habets (met andere hand gedateerd: 19 februari 1889) over de bestemming van de manuscripten Weustenraad.
  - hs. 294 I-II-III: drie kladboekjes in zakformaat met gedichten en dichtfragmenten (autograaf Weustenraad, kladschrift). In 294-I een fragment in Maastrichts dialect.
  - hs. 295: De onuitgegeven gedichten 'A un Tribun' (1833, twee redacties) en 'Halte'; het gedicht 'Fantaisie, combiné avec Hymne au siècle et quelques strophes de Voeu'; varia (o.m. fragment Maastrichts en gedicht over de Luikse Statutenkwestie); notes diverses (o.m. over Clavareau's vertaling van Feiths *Het Graf*, door Weustenraad besproken voor de Maastrichtse Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1829) (autograaf Weustenraad, kladschrift en netschrift).
  - hs. 296: 'De Percessie van Scherpenheuvel' (autograaf Weustenraad, netschrift). Los bijgevoegd 'De Lèste Percessie' (in aanzet; autograaf Weustenraad, kladschrift).
  - hs. 297: 'De Percessie van Scherpenheuvel', afschrift door J.M. Nuyts.

hs. 298: Nederlandse gedichten en een stuk proza (autograaf Weustenraad, kladschrift en netschrift), met passim correcties door J. Kinker.

hs. 307: Mémoires et souvenirs (1798-1878) de M. François Joseph Crahay (Maastricht 1793-Hasselt 1879).

hs. 566: 'Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel' (fotokopie van het afschrift van de uitgewerkte 'Lèste Percessie' (zie hs. 296); dit afschrift bevond zich in RHCL/RAL Bisschoppelijk Archief, maar het later eraan toegekende inventarisnummer is onbekend.

hs. 586-A: Perkamenten oorkonde betreffende toekenning van het Croix de Fer aan Weustenraad ('rédacteur de l'Éclaireur de Maestricht, emprisonné sous le Gouvernement déchu'), 2 april 1835.

hs. 665: Oorkonde betreffende Weustenraads benoeming tot corresponderend lid van de Classe des lettres van de Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, 12 januari 1847 (in-gevolge besluit van de Classe des lettres, 11 januari 1847).

Onder dit nummer bevond zich ook het vier pagina's tellende drukwerkje 'Prix quinquennal de littérature française pour la période de 1848-1852. Rapport au Roi' (par le Ministre de l'Intérieur F. Piercot), gevolgd door het Arrêté royal van 31 mei 1852, betreffende de posthume toekenning van de vijfjaarlijkse prijs voor Franse literatuur aan Weustenraad.

Maastricht, RHCL/RAL

- * Registers van de burgerlijke stand.
- * Archieven van het arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas 1794-1814 (Frans Archief).
- * Archieven der rechtscolleges (...) van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandse provincie Limburg (Rechterlijk Archief).
- * Archieven van het provinciaal bestuur van Limburg 1814-1913 (Provinciaal Archief).
- * Militair archief, afkomstig van de voormalige provinciale commandant van Limburg en de bevelhebber in het 3de, later 5de Groot Militair Commando (Militair Archief).
- * Archief van de opperbevelhebber der vesting Maastricht 1830-1849 (Archief Opperbevelhebber).
- * Société des Amis des sciences, lettres et arts, Notulen: 1. Divisie Letteren 1823-1824, 1829, 2. Divisie Letteren, sectie geschiedenis, 1825, 1827-1829. (recente aanwinst)
- * Handschriftenverzameling.

Maastricht, SB

- * Th. Weustenraad: Gecorrigeerde drukproeven van zijn gedichten (in kartonnen omslag), signatuur 125 F 8; momenteel onvindbaar. De gecorrigeerde drukproef van *Le Remorqueur* (1842) is teruggevonden onder signatuur Br LD 1533.

Maastricht, UB

- * Eyck-collectie, nr. 1088.

Namen, Archives Palais de Justice à Namur

- * État civil, actes de décès 1849.

Namen / Jambes, Parochie St.-Symphorien

- * Doopsregister 1844.
- * Overlijdensregister 1849.

Tongeren, SA

- * Nieuw Regime, inv. nr. 69, 70, 72, 166, 192.
- * Burgerlijke stand: geboorten 1832, 1834, 1837.
- * Krantenverzameling: *Le Messager de Tongres*, nr. 4, 22 mei 1831.

Gebruikte literatuur

* Publicaties waar slechts een enkele maal naar verwezen wordt en die niet van direct belang zijn voor een goed begrip van Weustenraad, zijn werk en de historische context, zijn niet in dit overzicht opgenomen.

Aarts 2001; Flor Aarts, *Mestreechs, eus moojertaol; 'n besjrijving vaan 't dialek vaan Mestreech*, Mestreech 2001.

Aerts e.a. 1999; Remieg Aerts / Herman de Liagre Böhl / Piet de Rooy / Henk te Velde, *Land van kleine gebaren*.

Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990, Nijmegen 1999.

AGN; *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, deel IX (1956), deel X (1955). Zie ook: NAGN.

D'Allemagne 1930; Henri René D'Allemagne, *Les Saint-Simoniens 1829-1837*, Paris 1930.

Almanach clergé 1826; Almanach du clergé catholique romain des Pays-Bas pour l'année M DCCC XXVI (...) par J.-B.-P. Bouquié (...), Bruxelles 1826.

Alvin 1877; L. Alvin, André van Hasselt, *sa vie et ses travaux*, Bruxelles 1877.

Annuaire Belgique 1940; Annuaire des familles patriciennes de Belgique 1 (1940), p. 9-27 (Banning), 85-94 (Weustenraad).

Annuaire Limbourg 1824-1831; Annuaire de la province de Limbourg, rédigé par la Société des Amis des sciences, lettres et arts, établie à Maastricht. Années 1824-1831, Maastricht 1824-1831.

Annuaire noblesse Belgique 1866; Annuaire de la noblesse de Belgique, publié par le baron Isidore de Stein d'Altenstein, 20 (1866), p. 237-249: Poswick.

Argus 1825, 1826 1/2; De Argus, Brussel 1825-1826. Weekblad: deel 1 (15 nrs., 14 september-21 december 1825), deel 2 (26 nrs., 4 januari-28 juni 1826), deel 3 (26 nrs., 5 juli-27 december 1826).

Arrestation 1828; Arrestation de l'avocat W..... Tu l'as voulu George Dandin, [Maastricht 1828].

Baetens/Moors 1990; Ton Baetens / Hans Moors, 'Toujours un peu l'ami de la femme'. Liberalisme, socialisme en vrouwenemancipatie in België, 1830-1848, Utrecht 1990.

Baillien 1980; Henry Baillien, 'Tongeren onder de Belgische omwenteling, 1830-1831', in: *Limburg* 59 (1980), p. 99-122.

Bartier 1985; John Bartier, *Naissance du socialisme en Belgique. Les Saint-Simoniens*, Bruxelles 1985.

Beckers 1962; Ria Beckers, *Sporen van publieke opinie te Maastricht 1815-1830*, Leuven 1962 (licentiaatsverhandeling, aanwezig in SB Maastricht).

Beckers 1970; Ria Beckers, 'Publieke opinie in Maastrichts rechtbank en gemeenteraad n.a.v. de Schutterijkwestie van 1821', in: *Wetenschappelijke Tijdingen* 29 (1970), kol. 93-104.

Bertrand 1906; Louis Bertrand, *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*, Tome premier, Bruxelles-Paris 1906.

BNB; *Biographie Nationale de Belgique*.

Blauwkuip 1920; F. Blauwkuip, *De taalbesluiten van Willem I*, [Amsterdam 1920].

Bloemen 1964; Carel Bloemen, *Drie eeuwen Maastrichts theater. Geschiedenis van de stadsschouwburg*, Maastricht [1964].

Blonden 1929-1930; J. Blonden, 'Gedenkwaardige Limburgers. Theodoor Weustenraad 1805-1849', in: *De Nedermaas* 7 (1929-1930), p. 67-69.

Blonden 1932; J. Blonden, *De Latijnse stadsschool van Maastricht tot aan hare inrichting als athenaeum, 1804-1817*, overdruk uit PSHAL 68 (1932).

Blonden 1932-1933; J. Blonden, 'Een vergelijkend examen voor leeraar aan het Athenaeum te Maastricht in 1821', in: *De Nedermaas* 10 (1932-1933) p. 175-177, 193-194.

Boesmans 1981; Annick Boesmans, 'Die Wallfahrt Köln – Maastricht – Scherpenheuvel', in: Dieter Pesch (red.), *Wallfahrt im Rheinland*, Köln 1981, p. 25-65. (Dit artikel is de vertaling van de begeleidende tekst bij de tentoonstelling *De voetbedevaart Keulen-Maastricht-Scherpenheuvel*, Bokrijk 2 augustus – 31 oktober 1980, Bokrijkse berichten XVIII.)

Boileau 1968; Armand Boileau, 'Johannes Kinker et le Wallon', in: *Handelingen van de koninklijke commissie voor toponymie en dialectologie* 42 (1968), p. 105-128.

Boni 1953; A. Boni, *Scherpenheuvel. Basiliek en gemeente in het kader van de vaderlandse geschiedenis*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven 1953.

- Borghgraef-van der Schueren 1973; Beatrijs Borghgraef-van der Schueren: *De universiteiten in de zuidelijke provincies onder Willem I*, Brussel 1973.
- Bornewasser 1996; J.A. Bornewasser, 'Koning Willem I', in: Coen Tamse (red.), *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, Utrecht 1996, p. 229-277, 428-430.
- Bos 1991-1992; Nick Bos, 'Lijst van Nederlands-Limburgers (1839-1845) die kozen voor de Belgische nationaliteit', in: *Limburgs tijdschrift voor genealogie* 19 (1991), p. 60-61, 80-90, 112-118; 20 (1992), p. 11-19.
- Bos 1995; Nick Bos, *Notabele ingezetenen. Historische studies over Nederlandse elites in de negentiende eeuw*, dissertatie Universiteit Utrecht, Brunssum 1995, p. 172-221 (Rijkdom in revolutietijd. Oude en nieuwe rijken te Maastricht 1795-1814), p. 223-242 (Migranten en optanten. De uittocht van de Maastrichtse bovenlaag na de Belgische opstand nader beschouwd).
- Bouvy-Neys 1997; Marie-Louise Bouvy Couperly de Saint Georges – Neys, *Les Borgnets, ces Mosans. Évolution sociale d'une famille*, Bruxelles 1997.
- Breuls 1914; C. Breuls, *Vademecum handelend over Maastrichtsch dialect*, verbeterde en uitgebreide editie, Maastricht 1914.
- Broederschap H. Barbara 1987; Broederschap der heilige maagd en martelares Barbara, uitgegeven bij gelegenheid van de herdenking in 1987 van de heroprichting op 12 november 1837, Maastricht 1987.
- Bulletins Académie; *Bulletins de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts*, tomes XIV-XVIII, Bruxelles 1847-1851.
- Calmès 1971; Albert Calmès, *Naissance et débuts du Grand-Duché 1814-1830. Le Grand-Duché de Luxembourg dans le Royaume des Pays-Bas*, Luxembourg 1971.
- Capitaine 1850; Ulysse Capitaine, *Recherches historiques et bibliographiques sur les journaux et les écrits périodiques liégeois*, Liège 1850.
- Capitaine 1852-1869; Ulysse Capitaine, *Nécrologe liégeois pour 1851-1864, 1ère-14e année*, Liège 1852-1869.
- Capitaine 1856; Ulysse Capitaine, *Notice historique sur la Société libre d'Émulation de Liège*, Liège [ca. 1856].
- Charley 1931; Sébastien Charley, *Histoire du Saint-Simonisme 1825-1864*, Paris 1931.
- Charlier 1953; Gustave Charlier, 'Weustenraad, barde saint-simonien', in: *Bulletin de l'Académie royale de Belgique, Classe des lettres (...)*, Bruxelles 1953, p. 22-34.
- Charlier 1948, 1959; Gustave Charlier, *Le mouvement romantique en Belgique (1814-1830)*, I. *La bataille romantique*, II. *Vers un Romantisme national*, Bruxelles 1948, 1959.
- Charlier/Hanse 1958; Gustave Charlier / Joseph Hanse, *Histoire illustrée des lettres françaises de Belgique*, Bruxelles 1958.
- Chot 1887; J. Chot, *Théodore Weustenraad*, niet-gepubliceerde inleiding voor een bloemlezing uit zijn poëzie, Tongeren 1887 (drukproef). Zie ook: ARA Brussel, *Papiers Emile Banning*.
- Cordewiener 1972; André Cordewiener, *Étude de la presse liégeoise de 1830 à 1850 et répertoire général*, Louvain-Paris 1972.
- Cordewiener 1978; André Cordewiener, *Organisations politiques et milieux de presse en régime censitaire. L'expérience liégeoise de 1830 à 1848*, Paris 1978.
- Daris 1873; Joseph Daris, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège*, tome IV, Liège 1873 (reprint, Bruxelles 1980).
- Debouxhtay 1930-1931; Pierre Debouxhtay, 'Le Saint-Simonisme à Liège et à Verviers en 1831', in: *La Vie Wallonne* 11 (1930-1931), p. 404-419.
- Delemarre 1949; B.M. Delemarre, 'Van conscripts en 'Engelandvaarders'. Maastrichtenaren uit het tijdperk van de inlijving bij Frankrijk', in: *Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van St. Christoffel*, Maastricht 1949, p. 51-58.
- Demoulin/Kupper 2002; Bruno Demoulin / Jean-Louis Kupper, *Histoire de la principauté de Liège, De l'an mille à la Révolution*, Toulouse 2002.
- DBF; *Dictionnaire de biographie française*, tome 18, Paris 1994.
- D'hulst 2006; Lieven D'hulst, 'Don Quichotte op reis in het jonge België', Leuven 2006. Te raadplegen op internet via www.arts.kuleuven.be
- Van Dijk 1991; Hans van Dijk, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg, Maaslandse Monografieën deel 50*, Leeuwarden-Maastricht 1991.

- Dominicanen 2006; Dominicanen. *Geschiedenis van kerk en klooster in Maastricht*, Vierkant Maastricht nr. 42, Maastricht 2006.
- Dorren 1928; Th. Dorren, *Woordenlijst van het Valkenburgsch plat*, tweede druk, Valkenburg 1928.
- Droixhe e.a. 1980; Daniel Droixhe / Pol-P. Gossiaux / Hervé Hasquin / Michèle Mat-Hasquin (red.), *Livres et lumières au Pays de Liège (1730-1830)*, Liège 1980.
- Droixhe/Ledain 2003; Daniel Droixhe / Damien Ledain, 'De «l'incapacité littéraire des Belges» (1771-1852), in: *Histoire de la littérature belge, 1830-2000*, Paris 2003, p. 69-84.
- Duerloo/Wingens 2002; Luc Duerloo / Marc Wingens, *Scherpenheuvel. Het Jeruzalem van de Lage Landen*, Leuven 2002.
- Von der Dunk 1989; H.W. von der Dunk, 'De erfenis van de Franse Revolutie', in: *Spiegel Historiael* 24 (1989), p. 344-350.
- Éclaireur; L'Éclaireur, *journal politique, commercial et littéraire de Maestricht*. Deze krant verscheen zes maal per week, van 16 september 1827 t/m 31 maart 1829: nrs. 1-90 (1827), 2-309 (1828), 1-76 (1829). Het blad werd gedrukt bij de Veuve Lefebvre-Renard, Maastricht. De SB Maastricht beschikt over een complete collectie. Van het eind augustus 1827 verschenen prospectus is slechts één exemplaar bewaard, in: KB Den Haag, signatuur 1686 C 5.
- Vanaf 1 april 1829 werd de Éclaireur door een andere uitgever voortgezet als
- Éclaireur politique; L'Éclaireur politique, *journal de la province de Limbourg*, 1 april 1829 t/m 12 oktober 1830 (de 'Éclaireur politique'), nrs. 77-308 (1829), 1-239 (1830). Verschijning: zes maal per week. De Éclaireur politique werd uitgegeven door L.Th. Nypels, Maastricht. Een complete collectie in SB Maastricht.
- 'Vieux Éclaireur'; L'Éclaireur, *journal politique, commercial et littéraire de Maestricht*, 2 april 1829 t/m 20 september 1829, nrs. 77-126. Dit blad verscheen tweemaal per week en werd gedrukt bij de Veuve Lefebvre-Renard, Maastricht. In de volksmond heette het de 'Vieux Éclaireur', omdat het formeel de voortzetting was van de Éclaireur die van 16 september 1827 t/m 31 maart 1829 bij haar als dagblad verscheen. In Maastricht zijn slechts weinig exemplaren bewaard gebleven. De KB bezit een mooie, zij het incomplete collectie (signatuur 1686 C 5), die kan worden aangevuld met enkele nummers in: SB Maastricht en RHCL/GAM Maastricht (familiearchief Suringar).
- Eendragt; De Eendragt, *veertiendaegsch tydscrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, Gent, 5 (1850-1851), p. 57-58.
- Elias 1963; H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte. Eerste deel: De grondslagen van de nieuwe tijd 1780-1830*, Antwerpen 1963.
- Endepols 1938 (a); H.J.E. Endepols, 'Het Bestuur van het Koninklijk Athenaeum te Maastricht als examencommissie', in: *Tijdschrift voor Taal en Letteren* 26 (1938), p. 86-112.
- Endepols 1938 (b); H.J.E. Endepols, 'Bijdrage tot de geschiedenis van de taalstrijd bij het onderwijs te Maastricht', in: *Tijdschrift voor Taal en Letteren* 26 (1938), p. 237-288.
- Endepols 1943 (a); H.J.E. Endepols, 'Kinker te Luik als leermeester van den Maastrichtenaar Weustenraad', in: *Album René Verdeyen*, Brussel-Den Haag 1943, p. 181-194.
- Endepols 1943 (b); H.J.E. Endepols, *Mestreechter spraok, doe zeute taol! 'n Klein käös oet 'ne groete veurraad*, Maastricht-Vroenhoven 1943 (eerste druk: Maastricht 1933).
- Endepols 1955 (a); H.J.E. Endepols, 'Taaltoestanden te Maastricht op het einde der 18de en in het begin der 19de eeuw', in: *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde* 1955, p. 605-617.
- Endepols 1955 (b); H.J.E. Endepols, *Woordenboek of Diksenaer van 't Mestreechs, met pentekeningen van Willem Hofhuizen*, Maastricht 1955.
- Evers 1991; Ingrid M.H. Evers, 'Op- en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht. De Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1822 – ca. 1855', in: *PSHAL* 127 (1991), p. 183-222.
- Falck 1861; A.R. Falck, *Brieven (1795-1843)*, uitgegeven door O.W. Hora Siccama, tweede uitgave, 's-Gravenhage 1861.
- Falter 2005; Rolf Falter, 1830. *De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*, Tiel 2005.
- Flament 1889; Aug. Jean Flament, *Catalogus der stadsbibliotheek van Maastricht*, bewerkt vooral als 'bibliotheca limburgensis', deel 1, Maastricht 1889.
- Flament 1912; A.J.A. Flament, *De 'Mémoire Banning'. Het gedeelte betreffende Limburg*, overdruk uit *PSHAL* 48 (1912).

- Florkin 1967; Marcel Florkin, 'L'enseignement universitaire à Liège, sous le régime français', in: Marcel Florkin / Léon-E. Halkin (red.), *Chronique de l'Université de Liège*, Liège 1967, p. 23-38.
- Franquinet (Edm.) 1931; E. Franquinet, *Figuren uit de geschiedenis der Maastrichtsche dialect-litteratuur*, Scheve-ningen 1931.
- Franquinet (G.D.) 1852; G.D. Franquinet, *Proeve over het taaleigen der stad Maastricht*, Amsterdam 1852 (overdruk uit: *Archief voor Nederlandsche taalkunde* 3 [1851-1852], p. 251-284, 343-391, 399-400).
- Frenken 1960-1961; A.M. Frenken, 'Brieven van Dr. Juliaan Bogaers', in: *Bossche bijdragen* 25 (1960-1961), p. 157-271.
- Frère 1957; Maurice Frère, 'De eerste dagen van de rechtbank van Tongeren', in: *Het Oude Land van Loon* 12 (1957), p. 125-134.
- Frère/Baillien 1956; Maurice Frère / Henry Baillien, 'De Kroniek van Willem van der Meer', in: *Het Oude Land van Loon* 11 (1956), p. 161-183.
- Gekortwiekte Faam 1827; *De Gekortwiekte Faam*, *Utrechtsch Akademisch-blad*, nr. 18 (p. 273-304: 'Luiksche beroerten'), nr. 22 (p. 353-363: *Règlement pour l'Université de Liège*), Amsterdam 1827.
- Gens 1841; Eugène Gens, 'Le pèlerinage de Notre-Dame de Montaigu', in *Journal du Limbourg*, 30 mei 1841 (nr. 125) en 31 mei, 1-2 juni 1841 (nr. 126).
- Gérard 1978; Jo Gérard, *Quand la Belgique était hollandaise*, Bruxelles 1978.
- Gerretson 1936; C. Gerretson, *Muiterij en scheuring 1830*, 2 delen, Leiden 1936.
- Gobert 1924-1929; Théodore Gobert, *Liège à travers les âges. Les rues de Liège*, 12 delen, Liège 1924-1929.
- Goffart 1854; Eugène Goffart, 'J.T.H. Weustenraad. Poésies lyriques', in: *Soirées Bruxelloises*, Bruxelles 1854, p. 61-89.
- Gouverneurs 1989; J.H.M. Wieland e.a. (red.), *De gouverneurs in de beide Limburen 1815-1989*, Werken LGOG nr. 11, Maastricht 1989.
- Grant 1927; Elliot M. Grant, *French poetry and modern industry 1830-1870. A study of the treatment of mechanical power in French poetry during the reigns of Louis Philippe and Napoleon III*, Cambridge, Mass., USA 1927.
- Grauwels 1981; J. Grauwels, 'Emigratie van Limburgers naar België 1839-1856', in: "Van der Niersen upwaert", een bundel opstellen over Limburgse geschiedenis aangeboden aan drs. M.K.J. Smeets bij zijn afscheid als Rijksarchivaris in Limburg, Werken LGOG nr. 7, Maastricht 1981, p. 289-301.
- Grauwels 1982; J. Grauwels, 'Limburgse studenten aan de Luikse universiteit 1817-1869', in: *Gedenkboek Michiel Mispelon, Kortemark-Handzame 1982*, 223-254.
- Groen van Prinsterer 1951; Groen van Prinsterer, *Bescheiden 1810-1876. Eerste stuk*, bewerkt door C. Gerretson, 's-Gravenhage 1951. (= Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap. Eerste deel*, RGP 93).
- Groen van Prinsterer 1980; Groen van Prinsterer, *Briefwisseling. Vijfde deel, 1827-1869*, bewerkt door J.L. van Essen, 's-Gravenhage 1980. (= Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap. Zesde deel*, RGP 175).
- Grojean 1905; Oscar Grojean, *Sainte-Beuve à Liège. Lettres et documents inédits*, Bruxelles-Paris 1905.
- Guillaume 1901; Jules Guillaume, 'La vie et l'oeuvre d'André van Hasselt', in: Georges Barral, *André van Hasselt, Poésies choisies*, Paris 1901, p. 3-28.
- Van Gulpen 1885-1889; Philippe van Gulpen, 'Kroniek der stad Maastricht van af haren oorsprong tot in Juni van het jaar 1862', in: afleveringen in: *De Maasgouw* 7 (1885) – 11 (1889).
- Haag 1950; Henri Haag, *Les origines du catholicisme libéral en Belgique, 1789-1839*, Louvain 1950.
- Van Hall 1850; M.C. van Hall, Mr. Johannes Kinker. *Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften*, Amsterdam 1850.
- Hanou 1988; André J.A.M. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting in de vrijmetse- larij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845*, 2 delen, Deventer 1988.
- Hanou 1997; A.J. Hanou, *Onder de acacia. Studies over de Nederlandse vrijmetselarij en vrijmetselaarsloges vóór 1830*, Leiden 1997.
- Hanou/Vis 1992, 1993, 1994; Johannes Kinker (1764-1845), *Briefwisseling*, uitgegeven, met inleiding en com- mentaar, door A.J. Hanou en G.J. Vis, deel 1 (1792-1822), deel 2 (1823-1828), deel 3 (1829-1843), Am- sterdam 1992-1993-1994.
- Hanse 1978; Joseph Hanse, 'Les lettres françaises. Le romantisme dans les provinces wallonnes', in: Rita Lejeu- ne-Dehousse / Jacques Stiennon (red.), *La Wallonie. Le pays et les hommes. Lettres, arts, culture*, II, Bruxelles 1978.
- Harsin 1930; Paul Harsin, *Essai sur l'opinion publique en Belgique de 1815 à 1830*, Charleroi 1930 (overdruk uit: *La Terre Wallonne*).

- Harsin 1967; Paul Harsin, 'Quelques incidents de la vie universitaire liégeoise pendant la période hollandaise', in: Marcel Florkin / Léon-E. Halkin, *Chronique de l'Université de Liège*, Liège 1967, p. 89-96 (herziene herdruk van artikel in: *La Vie Wallonne* 1930).
- Van Hasselt 1825; A. van Hasselt, *De zon, of de morgen, Waterloo en de eeuwigheid*. Dithyrambe, Rotterdam 1825.
- Van Hasselt 1834; A. van Hasselt, *Primevères, Bruxelles* 1834.
- Havé 1786; Andrien Joseph Havé, *L'Homme sans façon ou Lettres d'un voyageur de Paris à Spa*, 2 delen, [Neuwied] 1786.
- Hegel 1977-1978; Eduard Hegel, 'Prozessionen und Wallfahrten im alten Erzbistum Köln im Zeitalter des Barock und der Aufklärung', in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 84-85 (1977-1978), deel 1, p. 301-319.
- D'Heur 1988; Jean Marie D'Heur, 'Chants de réveil', 'Poésies lyriques', in: Robert Frickx / Raymond Trousson / Christian Berg (red.), *Lettres françaises de Belgique*. Dictionnaire des oeuvres, tome 2, Paris-Gembloux 1988, p. 108, 427-428.
- Heynen 1947-1948; Edg. Heynen, *Maastrichtse drukken (1552-1816)*, Eerste gedeelte 1552-1782, Tweede gedeelte 1783-1816; overdruk uit: PSHAL 83 (1947) en 84 (1948).
- Honneurs funèbres 1819; *Honneurs funèbres rendus dans la R.: L.: de la Parfaite Intelligence à l'Or.: de Liège, le 28e jour du 12e mois de l'an V.: L.: 5818. À la mémoire du T.: V.: F.: St.-Martin, ancien vénérable de la R.: □, Liège 5818.* (22 februari 1819).
- Houben 1905; J.H.H. Houben, *Het dialect der stad Maastricht*, Maastricht 1905.
- Jaminé 1854; J.L. Jaminé, *Notes biographiques*. Hubert-Théodore Weustenraad, overdruk uit *Bulletin de la société scientifique et littéraire du Limbourg*, tome II, Tongres 1854.
- Jansen 1986; J.C.G.M. Jansen, 'Maastricht tussen 1813 en 1850', in: BMGN 101 (1986), p. 529-550.
- Janssens (Jeroen) 2005; Jeroen Janssens, *De helden van 1830. Alle feiten en mythes*, Amsterdam-Antwerpen 2005.
- Janssens/Steyaert 2008; Guy Janssens / Kris Steyaert, met medewerking van Bernard Pierret, *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1830)*. Niets meer dan een boon in een brouwketel?, Brussel 2008.
- Jappe Alberts 1974; W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, deel 2, Assen 1974.
- De Jonghe 1967; A. de Jonghe, *De taalpolitiek van koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden, 1814-1830*. *De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Sint-Andries-bij-Brugge 1967 (oorspronkelijke uitgave: Brussel 1943).
- Journal de la province; Journal de la province de Limbourg*. Deze krant verscheen zes maal per week bij drukkerij L.Th. Nypels, Maastricht. Een complete collectie (2 januari 1816-31 maart 1829) is aanwezig in: SB Maastricht.
- De uitgave werd vanaf 1 april 1829 voortgezet onder de titel *L'Éclaireur politique, journal de la province de Limbourg*; zie *Éclaireur politique*.
- Journal de Namur; Journal de Namur en de la province*, 27 juni, 1 juli, 5 juli, 7 juli 1849.
- Jottrand 1872; L. Jottrand, *Nederduitsche gewrochten van den Nederlandschen Waal*, Brussel 1872.
- Judo/Van de Perre 2007; Frank Judo en Stijn Van de Perre (red.), *De prijs van de scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1830-1839)*, Kapellen 2007.
- Juste 1867; Théodore Juste, *Charles de Brouckère, bourgmestre de Bruxelles etc. (1796-1860)*, Bruxelles 1867.
- Juste 1875; Th. Juste, *Le vicomte Charles Vilain XIII, ministre d'état, ancien membre du congrès national et ancien ministre des affaires étrangères*, Bruxelles 1875.
- Van der Kemp 1904 (a); P.H. van der Kemp, *De Belgische omwenteling in Luik en Limburg tot aan het verlies van Venlo in november 1830*. Met een deel bijlagen, Den Haag 1904.
- Van der Kemp 1904 (b); P.H. van der Kemp, *De samenstelling van het stedelijk en provinciaal bestuur te Maastricht, bij en na het uitbreken van den Belgischen opstand*, in: PSHAL 40 (1904) (overdruk).
- Van der Kemp 1909; P.H. van der Kemp, *Maastrichts belegstaat van 1830-1839 onder generaal B.J.C. Dibbets gedurende het eerste jaar der Belgische revolutie*, Den Haag 1909.
- Kessels-van der Heijde 2002; Marina Kessels-van der Heijde, *Maastricht, Maastricht, Mestreech. De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw*, Maaslandse Monografieën deel 65, Hilversum 2002.
- Kinker 1821; J. Kinker, *Gedichten*, deel 3, Amsterdam 1821.

- Kossmann 1976; E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam-Brussel 1976.
- Labrie 1992; A. Labrie, ‘“La religion civile”: nationalisme, nationale staat en modernisering in Europa’, in: *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919*, Heerlen 1992.
- Lantin 1971; A. Lantin, *Scherpenheuvel, oord van vrede. Ontstaan van de bedevaartplaats. Beschrijving van koepelkerk en kunstschatten*, Retie 1971.
- Leerssen 2006; Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890*, Nijmegen 2006.
- Leerssen 2007; Joep Leerssen, ‘Een beetje buitenland: Nederlandse natievorming en Limburgs regionalisme’, in: *Jaarboek SHCL 52* (2007), p. 47-66.
- Légende Napoléonienne 1939; *Exposition de la légende Napoléonienne au pays de Liège. Catalogue (...)*, Liège 1939.
- Lejeune 1942; Rita Lejeune, *Histoire sommaire de la littérature wallonne*, deuxième édition, Bruxelles 1942.
- Lemmens 2004; Eric W.G. Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918*, Amsterdam 2004.
- Leopold/Leopold 1882; Joh. A. Leopold / L. Leopold, *Van Schelde tot Weichsel. Nederduitsche dialecten in dicht en onacht, deel 1*, Groningen 1882.
- Levensschets 1851; *Korte levensschets van den heer Theodorus Weustenraad*, Maastricht 1851.
- Luyckx/Platel 1985; Theo Luyckx / Marc Platel, *Politieke geschiedenis van België, deel 1: van 1789 tot 1944, deel 2: van 1944 tot 1985, vijfde bijgewerkte uitgave*, Antwerpen 1985.
- Maenen 1962; A.J.Fr. Maenen, ‘Maastrichts sociaal-economische structuur tijdens de Franse Tijd en het Verenigd Koninkrijk’, in: *Miscellanea Trajectensia*, Werken LGOG nr. 4, Maastricht 1962, p. 605-622.
- Maastricht-Varia; KB Brussel, II 9408: *Maastricht -Varia*, deel 2, waarin: ‘Collège de Maastricht. Procès-verbal de la distributions des prix’ (1815, 1817); ‘Athénée de Maastricht. Programme général des exercices publics’ (1818, 1819, 1820).
- De Maeyer/Hellemans 1988; Jan de Maeyer / Staf Hellemans, ‘Katholiek reveil, verzuiling en dagelijks leven’, in: M. Cloet / F. Daelemans, *Godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven. Religieuze geschiedenis in België sinds 1970*, Brussel 1970, p. 203-232.
- Malherbe 1879; Renier Malherbe, *Société libre d’Émulation de Liège. Liber memorialis 1779-1879*. Liège 1879.
- Malou 1843; J. Malou, ‘Notice statistique sur les journaux belges (1830-1842)’, in: *Bulletin de la commission centrale de statistique*, Bruxelles, 1 (1843), p. 273-307.
- Margry 1993; Peter Jan Margry, ‘Processie-exercities. Strategieën van overheid en kerk bij de beteugeling en de stimulering van processies in Nederland en België, 1815-1825’, in: Marit Monteiro / Gerard Rooyakkers / Joost Rosendaal (red.), *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (bundel Mathieu. Spiertz), Kampen 1993, p. 60-79.
- Margry 2000; P.J. Margry, *Teedere Quaesties: religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuws Nederland*, Hilversum 2000.
- Margry/Caspers 2000, 2004; Peter Jan Margry / Charles Caspers, met medewerking van Antoine Jacobs en Ottie Thiers, *Bedevaartplaatsen in Nederland, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum 2000; idem, deel 4: Addenda, index, bijlage*, Amsterdam-Hilversum 2004.
- Mathijssen 1995; Marita Mathijssen, *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*, Assen 1995.
- Metton 1826; P. Metton, *Tablettes libérales, contenant les opinions des orateurs, des publicistes et des philosophes moralistes, historiens et législateurs sur les questions les plus intéressantes pour l’humanité et le gouvernement des états; dédiées à S.M. Don Pedro, empereur constitutionnel de Brésil*, Bruxelles 1826.
- Meyers 1929; Baron Meyers, *Il y a cent ans. La Révolution de 1830 et ses préludes*, Liège 1929.
- Meyers 1930; Baron Meyers, *Des débuts de l’opposition contre le gouvernement hollandais. Un procès politique à Liège en 1821*, Liège 1930.
- Meyers 1931; ‘Jaminé’, in: *Les gens de robe liégeois et la révolution de 1830*, préface de H. Pirenne, Liège 1931, p. 229-233.
- Modernité 2001; *Vers la modernité. Le 19e siècle au Pays de Liège. Catalogue de l’exposition (...) à Liège (...)*, Liège 2001.
- Momusklanken 1883; Momusklanken. *Gedichten in ’t Maastrichtsch, Nederlandsch en Fransch, door Momusleden*, Maastricht 1883.
- Montesquieu 1721; Montesquieu, *Lettres persanes* [1721], préface de Paul Morand, notes de Roger Caillois,

Éditions Gallimard, Paris 1966.

Morreau 1957-1958; L.J. Morreau, 'Henri en Charles Poswick, aannemers van militaire bouwwerken te Maastricht in de jaren rond 1820', in: *De Limburgse Leeuw* 6 (1957-1958), p. 102-104.

NAGN; (Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden, Weesp, deel XI (1983).

NBW; Nationaal Biografisch Woordenboek van de Koninklijke Vlaamse Academiën van België.

Neven Dumont 1927; Alfred Neven Dumont, *Familie Neven. Geschichtliche Nachrichten und Dokumente aus sechs Jahrhunderte sowie Familiengeschichte Neven Dumont*, Köln 1927.

NNBW; Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

De Nooy 1939; Jan de Nooy, *Eenheid en vrijheid in het nationale onderwijs onder koning Willem I*, Utrecht 1939.

Nuie 2004; Pol Brounts / Gaston Chambille / Joop Kurris / Twajn Minis / Harry Paulissen / Miek Simays, *De Nuie Mestreechsen Dictionair*, Mestreech 2004.

Nypels 1883; Guillaume N(ypels), 'Drie cocarden te Maastricht in Mei 1814', in: *De Maasgouw* 5 (1883), p. 879-880.

Nypels 1964; G. Nypels, 'Nog iets over het Aankondigingsblad, de Eclaireurs en de drukker Nypels', in: *De Maasgouw* 83 (1964), kol. 21-26.

Parchemin 1938; *Le Parchemin. Bulletin belge d'entraide et de documentation héraldique, généalogique, onomastique* 3 (1938), p. 298-299 (Weustenraad).

Persessie 1931; *De Persessie van Scherpenheuvel*, met illustraties van L.S. (= Charles Eyck), [Maastricht 1931].

Persessie 1964; *De Persessie van Sjerpenheuvel*, ingeleid en vertaald door H.G.M. Derks, Maastricht 1964.

Persessie 1994; *De Persessie van Sjerpenheuvel*, bezorgd door Lou Spronck, met een inleiding van Geert van Istendael en illustraties van Toussaint Essers, Maastricht 1994.

Philippens 1933-1934; (Jean) Ph(ilippens), 'Nypels', in: *Nederland's patriciaat* 21 (1933-1934), p. 314-335.

De Potter 1839; Louis de Potter, *Révolution belge 1828 à 1839. Souvenirs personnels avec pièces à l'appui*, 2 tomes, Bruxelles 1839.

Potvin 1882; Ch. Potvin, *Histoire des lettres en Belgique*, tome 4: *Cinquante ans de liberté*, Bruxelles 1882.

Prins 1948; W.F. Prins, 'Vijf jaren uit onze parlementaire geschiedenis 1825-1830', in: *De Gids* 111 (1948), III, p. 126-144.

Prins 1964; W.F. Prins, 'De Restauratie (1814-1848)', in: S.J. Fockema Andreae e.a., *500 jaar Staten-Generaal in de Nederlanden. Van statenvergadering tot volksvertegenwoordiging*, Assen 1964, p. 170-208.

Quaadvlieg 1975; Gerard Quaadvlieg, *Koninklijke Harmonie van Maastricht*, Maastricht 1975.

Quaadvlieg 1979; Gerard Quaadvlieg, *Maastrichts muziekleven in de negentiende eeuw*, Zutphen 1979.

Quetelet 1850; A. Quetelet, *Notice biographique sur Jean-Théodore-Hubert Weustenraad*, Bruxelles 1850. (overdruk) [De tekst werd uitgesproken in de vergadering van de Classe des lettres van de Académie royale op 7 januari 1850, en gepubliceerd in het *Annuaire de l'Académie royale de Belgique* 1850; herdruk in: A. Quetelet, *Sciences mathématiques et physiques chez les Belges du commencement du XIXe siècle*, Bruxelles 1866, p. 510-524.]

Ramakers 1990; E.P.M. Ramakers, "'Een schuldig pligt-verzuim?'" *Petitiebewegingen in Limburg tot herstel van grieven, 1828-1830*', in: *Maaslands Melange. Opstellen over Limburgs verleden*, Dr P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag, Werken LGOG nr. 14, Maastricht 1990, p. 201-225.

Redoutes et casinos 1817; *Société des Redoutes et Casinos de la ville de Maestricht. Règlement définitif, adopté (...) le 26 mai 1817*, [Maestricht 1817].

Règlement Casino 1830; *Règlement de la Société du Casino*, Maestricht 1830.

Règlement enseignement mutuel 1820; *Règlement pour l'établissement à Maestricht d'une école d'enseignement mutuel*. Maestricht 1820.

Règlement Maatschappij tot Nut 1821; *Règlement voor het departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, opgericht te Maastricht, den 21 Januarij 1821, Maastricht 1821.

Règlement Philharmonique Genootschap 1828; *Règlement van het Philharmonique Genootschap, gevestigd te Maastricht*, Maastricht [1828].

Van Rensch 1990; Th. J. van Rensch / A.M. Koldewey / R.M. de La Haye / M. L. de Kreek, *Hemelse trektochten. Broederschappen in Maastricht 1400-1850*, Vierkant Maastricht nr. 16, Maastricht 1990.

Revue belge 1835 vlg.; *Revue belge*, publiée par l'Association nationale pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique, Liège 1835-1843.

Revue de Belgique 1846 vlg.; *Revue de Belgique. Littérature et Beaux-Arts*, Bruxelles 1846-1850.

- Revue de Liège 1844 vlg.; Revue de Liège, Liège 1844-1847.
- Revue explicative 1826 vlg.; Revue explicative des principes fondamentaux et des beautés de la langue néerlandaise, onder redactie van D. Snatich. Deel 1 (12 nrs., juli 1826-juni 1827), deel 2 (5 nrs., juli 1827-1829?), Bruxelles.
- Revue nationale de Belgique 1839 vlg.; Revue nationale de Belgique, Bruxelles 1839-1847.
- Rocour 1982; Pierre Rocour, 'Liège et le Royaume des Pays-Bas, une contribution à l'étude de la mentalité liégeoise pendant la période 1814-1830', in: *Liège et le Royaume des Pays-Bas: une place forte dans un ensemble défensif 1815-1830*, Liège 1982.
- Roebroeck 1966; E. Roebroeck, 'Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de negentiende eeuw', in: *Jaarboek SHCL* 11 (1966), p. 1-117.
- Roppe 1954-1955; L. Roppe, 'Uit de briefwisseling van Jean Baptiste Roggieri, de laatste prefect van het Département van de Nedermaas', in: *PSHAL* 90-91 (1954-1955), 199-226.
- Le Roy 1869; Alphonse Le Roy, *Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation*, Liège 1869.
- Russel 1883; Jos Russel, *Geschied- en oudheidkundige schets der stad Maastricht*, deel 1, Maastricht 1883, p. 199-208 (= 'Franse en Hollandse tijd, 1794-1839', berustend op mededelingen van J.L. Jaminé).
- Rüter 1949; A.J.C. Rüter, *Rapporten van de gouverneurs in de provinciën 1840-1849, tweede deel, Periodieke rapporten 1843*, Utrecht 1949.
- Rutten 1962; M. Rutten, 'Neerlandica aan de universiteit te Luik: I. Johannes Kinker', in: *Tijdschrift voor levende talen* 28 (1962), p. 99-133.
- Rutten 1963; M. Rutten, 'Neerlandica aan de universiteit te Luik: II. Jean François Xavier Würth', in: *Tijdschrift voor levende talen* 29 (1963), p. 536-578.
- Salemans/Aarts 2002; Ben Salemans / Flor Aarts, *Taal in stad en land. Maastrichts*, Den Haag 2002.
- Sautyn Kluit 1892; W.P. Sautyn Kluit, 'Dagbladvervolgingen in België, 1815-1830', in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 3e reeks, 6e deel, 1892, p. 307-394.
- De Schaetzen 1936; Paul de Schaetzen, 'Les premiers jours du tribunal de Tongres', in: *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg* 50 (1936), p. 107-116.
- Sentinelle 1824-1830; *La Sentinelle ou revue des spectacles [...]*, door Charles Froment e.a., Bruxelles 1824-1825, voortgezet als *La Sentinelle du Royaume des Pays-Bas* ('La Sentinelle Gérard'; 25 december 1825-2 september 1830), door Charles Froment, Louis Barré, Henri Dumont en P.F. Gérard.
- Séverin 1914; Fernand Séverin, *Théodore Weustenraad, poète belge*, Bruxelles 1914. (Voorstudies in: *La Belgique artistique et littéraire* 1910 en 1911; *La vie intellectuelle* 1911; *Durendal* 1911.)
- Simon 1958; A. Simon, *Le parti catholique belge 1830-1945*, Bruxelles 1958.
- Siret 1849; Alphonse Siret, 'Weustenraad' (gedateerd: Namen, 26 juni 1849), in: *La Renaissance illustrée, chronique des beaux-arts et de la littérature* 11 (1849), p. 63.
- Sirtema 1857; *Gedenkschriften van den graaf Van der Duyn van Maasdam en van den baron Van der Capellen, (...) uitgegeven door (...) baron C.F. Sirtema van Grovestins*, 2e druk, Amsterdam 1857.
- Smits 1949; Dom A. Smits o.s.b., 'Instructies aan en rapporten van gouverneurs uit 1830', in: *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 67 (1949), p. 157-359.
- Société des Amis, Règlement; *Règlement de la Société des Amis des sciences, lettres et arts, établie à Maestricht*, Maestricht 1828. Hierin ook een 'Liste des membres', juni 1828.
- Société des Amis, Travaux; *Rapport sur des travaux de la Société des Amis des sciences, lettres et arts, pendant l'année 1828, présenté à l'assemblée générale du 3 février 1829*, par J.G. Crahay, Maestricht [1829].
- Rapport sur les travaux (...) 1829 (...) par G.J.H. Stas, secrétaire-général*, Maestricht 1830.
- Rapport sur les travaux (...) 1830 (...) par G.J.H. Stas, secrétaire-général*, Maestricht 1831.
- Rapports sur les travaux (...) 1831, 1832, 1833, 1834*, Maestricht 1835. Auteurs: H. Tripels 1831, J.G. Crahay 1832 en 1833, J.E.M. Berhaut 1834.
- Spekkens 1951; J.P.L. Spekkens, *L'École Centrale du Département de la Meuse-Inférieure*, Maestricht 1798-1804. Maastricht 1951.
- Spiertz 1964; M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*, Maaslandse Monografieën deel 1, Assen 1964, p. 188-227 (= 'Kerk en staat in het Département van de Nedermaas, speciaal te Maastricht 1795-1801').
- Spronck 1962; Lou Spronck, 'De Maastrichtse dialectliteratuur vóór 1840', in: *Miscellanea Trajectensia*, Werken LGOG nr. 4, Maastricht 1962, p. 435-495.

- Spronck 1999; Lou Spronck, 'Frans Gall 1763-1841', in: *Sittardse cultuurdragers 1299-1999*, Sittard 1999, p. 68-100.
- Spronck 2001; Lou Spronck, 'Alexander Michiels van Kessenich 1800-1863', in: *PSHAL 136-137* (2001-2002), p. 5-84.
- Spronck/Vis 2001; Lou Spronck / George Vis, 'Eigenzinnig optimisme tegenover "bedekte kwaadwilligheid". Johannes Kinker bericht uit Luik, 29 januari 1824', in: *Spiegel der Letteren* 43 (2001), p. 61-75.
- Spronck/Aarts 2005; Lou Spronck / Flor Aarts, *Boekèt Mestreechs. Bloemering uit de Maastrichtse dialectliteratuur*, Maastricht 2005.
- Spronck/Salemans/Schrijnemaekers 2007; Lou Spronck / Ben Salemans / Simone Schrijnemaekers, 'Het Maastrichts anno 1807: boers?', in: Frens Bakker / Joep Kruijsen, *Het Limburgs onder Napoleon. Achttien Limburgse dialectvertalingen van 'De verloren zoon' uit 1806-1807*, Utrecht 2007, p. 177-215.
- Stas 1871; G. Stas, *Notice biographique du poète Maestrichtois Théodore Weustenraad*, overdruk uit *PSHAL 8* (1871).
- Stas 1873; G. Stas, *Notice biographique du poète Maestrichtois Pierre Égide Schols*, overdruk uit *PSHAL 10* (1873).
- Stas 1874; G. Stas, *Biographie du jurisconsulte Joseph Lambert Cousturier*, overdruk uit *PSHAL 11* (1874).
- Stengers 2000; Jean Stengers, *Les racines de la Belgique. Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918*, deel 1, Bruxelles 2000.
- Steyaert 2007; Kris Steyaert, "'Een zuidelijk voortbrengsel van den kouden grond": taalpolitieke aspecten van de Nederlandse literaire historiografie in de Waalse provincies', in: Wim Vandenbussche / Guy Janssens (red.), *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* (1814-1830), Gent 2007 (= themanummer van de *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 117 (2007), afl. 1, p. 49-66).
- Tagage 1962-1963; Br. Sigismund Tagage, 'Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840', in: *PSHAL 98-99* (1962-1963), p. 215-306.
- Tagage 1965; Br. Sigismund Tagage, *Maastricht, bakermat van een congregatie, 1800-1850*, Maastricht 1965.
- Tamse/Witte 1992; C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk*, Brussel-Baarn 1992.
- Terlinden 1959; La Vicomte Terlinden, 'Note du baron Jacques Behr sur l'état de l'opinion à Liège et à Maastricht en 1830', onderdeel van: 'Documents inédits sur la révolution de 1830 à Bruxelles et en province tirés des papiers du Lieutenant Général Eenens', in: *Handelingen van de koninklijke commissie voor geschiedenis der koninklijke Belgische Academie* 125 (1959), p. 278-283.
- Thonissen 1858; J.J. Thonissen, *La Belgique sous le règne de Léopold Ier*, tome IV, Liège 1858.
- Thorbecke-Archief 1967; J. Brandt – van der Veen, *Het Thorbecke-Archief 1798-1872. Derde deel 1825-1830*, Utrecht 1967.
- Thijs 1996; Alfons K.L. Thijs, 'Over bedevaarten in Vlaanderen: van stichtelijke propaganda naar wetenschappelijke interesse', in: *Volkskunde* 97 (1996), p. 272-349.
- Thys 1891; Ch.M.T. Thys, 'Weustenraad, Jean-Théodore-Hubert', in: *Essai de biographie Tongroise*, Tongres [1891], p. 320-328.
- Ubachs 1992; P.J.H. Ubachs, 'Het primaire onderwijs in de Franse Tijd: vernieuwd of vernield?', in: *Magister Artium. Onderwijs, kerk en kunst in Limburg*, Sittard 1992, p. 157-181.
- Ubachs 2000; P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Hilversum 2000.
- Ubachs/Evers 1994; P.J.H. Ubachs / Ingrid M.H. Evers, *Ongewilde revolutie. Limburgs Maasland onder Frankrijk 1794-1815*, in: *PSHAL 130* (1994), p. 3-252, 270-281.
- Ubachs/Evers 2005; Pierre J.H. Ubachs / Ingrid M.H. Evers, *Historische encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005.
- Ubachs/Evers 2006; Pierre J.H. Ubachs / Ingrid M.H. Evers, *Tweeduizend jaar Maastricht, een stadsgeschiedenis*, derde vermeerderde en verbeterde druk, Zutphen 2006.
- Vandegans 1967; André Vandegans, 'Sainte-Beuve et l'Université de Liège', in: Marcel Florkin / Léon-E. Hal-kin (red.), *Chronique de l'Université de Liège*, Liège 1967, p. 251-283.
- Van Velzen 2005; Peter van Velzen, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid, theorie en praktijk 1813-1840*, Nijmegen 2005.
- Verbeet 1978; G.J.B. Verbeet, *Limburg op de tweesprong. Welvaart en politiek dilemma 1814-1839*, Maastricht 1978.
- Verberne 1958; L.G.J. Verberne, *Geschiedenis van Nederland in de jaren 1813-1850*, tweede druk, met een verantwoording door L.J. Rogier, twee delen, Utrecht 1958.

- Vermeersch 1958; A. Vermeersch / H. Wouters, *Bijdragen tot de geschiedenis van de Belgische pers 1830-1848*, Leuven-Parijs 1958.
- Vis 2004; G.J. Vis, *Van Siegenbeek tot Lodewick. Verkenningen naar de geschiedenis van de studie der Nederlandse letterkunde, speciaal in het onderwijs*, [Amsterdam 2004].
- Vleeshouwers 1992; J.M.E. Vleeshouwers, 'Van kosten tot onderwijzer. Pastoor Page en de onderwijsvernieuwing in het begin van de 19e eeuw', in: *Magister Artium. Onderwijs, kerk en kunst in Limburg*, Sittard 1992, p. 182-200.
- De Vroede 1960; M. de Vroede, 'Voor of tegen België. De openbare mening in het huidige Nederlands-Limburg in de jaren 1830', in: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 15 (1960), 1-40 (overdruk).
- De Vroede 1963; M. de Vroede, *De Belgisch-Limburgse pers van 1830 tot 1860*, Leuven-Parijs 1963.
- Wagner-Heidendal 1972; Lutgard Wagner-Heidendal, *Het Filhellenisme in het Koninkrijk der Nederlanden, 1821-1829. Een bijdrage tot de studie van de publieke opinie in het begin van de negentiende eeuw*, Brussel 1972.
- Walraet 1945; Marcel Walraet, *Émile Banning, un grand Belge (1836-1898)*, Bruxelles 1945.
- Warzée 1845; André Warzée, *Essai historique et critique sur les journaux belges. Journaux politiques, Gand-Bruxelles 1845*.
- Warzée 1852; A. Warzée, *Recherches bibliographiques sur les almanachs belges*, Bruxelles 1852.
- Wijnands 2000-2001; P.H. Wijnands, 'Was Maastricht tot aan het begin van de twintigste eeuw een tweetaalge stad?', in: *PSHAL* 136-137 (2000-2001), p. 373-385.
- Wijne 1967; J.S. Wijne, 'De Luikse vrijmetselaren tijdens de Belgische opstand van 1830', in: *Thoth* 18 (1967), p. 25-31.
- Wils 1997; Lode Wils, 'Het Verenigd Koninkrijk van Willem I en de natievorming', in: *BMGN* 112 (1997), p. 502-516.
- Wingens 1964; Th. Wingens, 'Een Maastrichts voorspel van de Belgische opstand. Het proces Hennequin (1821)', in: *De Maasgouw* 83 (1964), kol. 85-96.
- Wingens 1969-1970; Th. Wingens, 'Henry Arnold Bury (1806-1852), drukker, uitgever en boekhandelaar', in: *Maasland 1969-1970*, p. 47-53.
- Wingens 1972; Th. Wingens, *Generaal Dibbets. Zijn historische rol en zijn voortleven in de Maastrichtse legende*, Maastricht 1972.
- Wingens (Marc) 1994; Marc Wingens, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw*, Nijmegen 1994.
- Winten 1962; Henri Winten, *De verkoop van nationale goederen te Maastricht, departement van de Neder-Maas, met een studie over de Maastrichtse kopers, tijdens de Franse overheersing (1795-1814)*, Leuven 1962 (licentiaatsverhandeling, aanwezig in SB Maastricht).
- Witte 1973 (a); Els Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848*, 2 delen, Brussel 1973.
- Witte 1973 (b); Els Witte, met medewerking van Fernand V. Borné, *Documents relatifs à la franc-maçonnerie belge du XIXe siècle 1830-1855*, Leuven-Parijs 1973.
- Witte 1990; Els Witte, met medewerking van Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, vijfde druk, Antwerpen 1990.
- Witte 2006; Els Witte, *De constructie van België 1828-1847*, Leuven 2006.
- Würth 1823; J.F.X. Würth, *Cours préparatoire à l'étude de la littérature hollandaise contenant 1. un tableau historique de la littérature hollandaise, 2. des biographies des auteurs les plus distingués, avec des extraits des plus beaux passages de leurs ouvrages, 3. la traduction française de plusieurs des extraits recueillis dans le cours*, Liège 1823.
- Würth 1825; J.F.X. Würth aîné, *Leçons hollandaises de littérature et de morale ou recueil, en prose et en vers, des plus beaux morceaux de la langue hollandaise dans la littérature des trois derniers siècles, ouvrage classique à l'usage des établissements d'instruction publics et particuliers*, 2 tomes (tome premier: Prose; tome second: Poésie), Luxembourg 1825.
- Yans 1948; Maurice Yans, 'L'opinion liégeoise au début du régime hollandais', in: *Leodium* 25 (1948), p. 10-19.
- Van Zanten 2004; Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840*, Amsterdam 2004.

Lijst van illustraties

- p. 5 Theodoor Weustenraad, gravure van Gustave Biot, naar de buste vervaardigd door Guillaume Geefs.
- p. 16 Gezicht vanaf 'de Boompjes' op Maastricht en Wyck. Geaquarelleerde pentekening van Philippe van Gulpen.
- p. 30 *Over eenige gebruiken en misbruiken te Maastricht plaats hebbende*. Autograaf, met correcties van Johannes Kinker, mei 1825.
- p. 34 Pont des Arches, Luik. Lithografie van Paul Lauters, omstreeks 1840.
- p. 38 Johannes Kinker. Gravure, circa 1823.
- p. 57 Titelblad dissertatie van Theodoor Weustenraad, verdedigd op 8 augustus 1827.
- p. 59 Gezicht op Wyck en Maastricht. Pentekening gewassen in kleur, door Philippe van Gulpen.
- p. 62 Gezicht op de oostelijke helling van de Sint-Pietersberg, met aan de Maas de herbergen De Rode Hen en De Rode Haan. Aquarel van Philippe van Gulpen, 1841.
- p. 96 Welkomgroet. Aan de Hollandsche tooneelkunstenaren, gedicht in de *Éclaireur* van 25 april 1828.
- p. 107 Frontpagina van de *Éclaireur*, nr. 84 van 23 december 1827.
- p. 181 Stempel van het 'Tribunal de 1re instance de Maestricht', in 1831 provisioneel gevestigd in Tongeren.
- p. 186 Frontpagina van *Le Messager de Tongres*, nr. 4 van 22 mei 1832.
- p. 195 Schrijven van Weustenraad aan de burgemeester van Tongeren, 7 februari 1832.
- p. 198 Schrijven van Duguet aan Weustenraad, Parijs 27 april 1832 (op briefpapier van de saint-simonistische krant *Le Globe*).
- p. 211 Titelblad van de *Revue belge*, deel 1, Luik 1835.
- p. 219 Laatste twee strofen van *Le Remorqueur* (1841), gedateerd 17 juli 1842. Autograaf, schoonschrift.
- p. 223 Titelblad (omslag) van *Le Haut Fourneau*, Liège 1844.
- p. 241 De eerste vier strofen van *Maestricht*, gedateerd oktober 1834, in: *Revue belge*, deel 1, 1835.
- p. 250 Oorkonde van de benoeming tot corresponderend lid van de Classe des Lettres van de Académie Royale, 12 januari 1847.
- p. 257 Gezicht op Jambes en Namen. Lithografie van Paul Lauters, omstreeks 1840.
- p. 267 Allegorie op de dood van Weustenraad. Ets van Théodore Schaepekens.
- p. 271 Bronzen medaille met de beeltenis van Weustenraad, vervaardigd door Constantin Jehotte in opdracht van de 'Cercle artistique et littéraire de Liège', 1849.
- p. 272 Grafmonument van Weustenraad in Jambes, met marmeren buste van Guillaume Geefs.

- p. 273 Afgietsel van de buste van Theodoor Weustenraad, door Guillaume Geefs. Stad-huis Tongeren.
- p. 289 Devotieprentje van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, met de aartshertogen Albert en Isabella.
- p. 290 Devotieprentje van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, versierd met stripjes bladzilver.
- p. 292 Keuls devotieprentje van de Driekoningen.
- p. 293 Devotieprentje met de geschiedenis van het Heilig Kruis van Wyck, verhaald in vier afbeeldingen.
- p. 295 Rekeningenboek van de Broederschap van het H. Kruis: kosten en baten van de Wyckse bedevaart naar Scherpenheuvel in 1827.
- p. 302 *Percessie van Scherpenheuvel*, strofen 1-2-3. Autograaf.
- p. 307 Pentekening van Charles Eyck, in: *Persessie* 1931, p. 32. Illustratie bij de strofen 89-90.
- p. 311 Illustratie van Toussaint Essers bij de strofen 76-78, in *Percessie* 1994, p. 49.
- p. 324 Twee versies van het papiermerk BATH.
- p. 326 Dialectfragment uit 1846. Autograaf.
- p. 328 *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel*, pagina 1.
- p. 337 Theodoor Weustenraad, ets, voorstudie van de gravure op pagina 5.
- p. 362 *Percessie van Scherpenheuvel*, strofen 66-67-68. Autograaf.
- p. 380 *Percessie van Scherpenheuvel*, strofen 230-231-232. Autograaf.
- p. 394 Pentekening van Charles Eyck, in: *Persessie* 1931, p. 67. Illustratie bij strofe 134.
- p. 418 Pentekening van Toussaint Essers, in: *Percessie* 1994, p. 117.
- p. 434 Reliekhouders uit de schatkamer van de Sint-Servaaskerk. Daaronder de relikwie van de 'Lait de la vierge Ma(rie)'. Gequarelleerde pentekening van Philippe van Gulpen.
- p. 440 *Lèste Percessie*, strofen 1-2. Autograaf.
- p. 448 Pentekening van Charles Eyck, in: *Persessie* 1931, p. 7. Illustratie bij strofe 1.

Samenvatting

Dit boek bestaat uit twee delen: een biografie van de dichter-journalist Theodoor Weustenraad en de editie van het handschrift van *De Percessie van Scherpenheuvel*, met inleiding en taalkundig en historisch commentaar.

I.

Weustenraad werd in 1805 geboren in Maastricht, een vestingstad die sinds 1795 hoofdstad was van het Franse departement van de Nedermaas. Zijn vader, procureur Michel Weustenraad, behoorde tot een middenklasse-familie, zelfstandige burgers die openstonden voor de vernieuwingen van de Franse revolutie. Tegelijk echter wisten zij zich verbonden met de levenssfeer van Maastricht, een stad die tot 1795 twee heren gekend had: de katholieke prins-bisschop van Luik en de Staten-Generaal van de protestantse Republiek der Verenigde Nederlanden. Na twintig jaar verfransing kwamen stad en regio in 1815 onder bestuur van Willem I, die koning was geworden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Toen Theodoor Weustenraad in de periode 1816-1823 het Maastrichtse Atheneum bezocht, werd het onderwijs er geleidelijk vernederlandst. Toch zou het Frans, naast het Maastrichts, nog enkele decennia de taal blijven van de culturele bovenlaag. In de hoogste klassen van het Atheneum schreef Weustenraad zijn eerste, Franstalige, gedichten. Zijn literaire aanleg werd evenwel overtroffen door die van zijn klasgenoot André van Hasselt (1805-1874). Later zouden zij samen het gezicht bepalen van de Frans-Belgische letteren in de periode 1830-1880. [Hoofdstuk 1, 1805-1823]

In 1823 ging Weustenraad rechten studeren in Luik, waar in 1817 een universiteit geopend was. Hier werd hij gevoed door de juridische inzichten en de politieke opvattingen van professor P.J. Destriveaux, voor wie een constitutionele monarchie niet kon bestaan zonder ministeriële verantwoordelijkheid; een visie die zeker niet in lijn was met die van Willem I en diens toegewijde minister van justitie, C.F. van Maanen. Niet minder groot was de invloed op Weustenraad van de dichter-filosoof-hoogleraar J. Kinker, vrijmetselaar evenals Destriveaux. Kinker was vanuit Amsterdam naar Luik gekomen om de Walen warm te maken voor de Nederlandse taal en letterkunde en voor de verfrissende gedachten van de kantiaanse Verlichting. Vooral bij een aantal uit Limburg en Luxemburg afkomstige studenten, voor wie de Nederlandse taal minder vreemd was, vond Kinker voor zijn zending gehoor. Hij bracht hen samen in een dispuut, Tandem genaamd, dat wekelijks bij hem thuis bijeenkwam en waarvan ook Weustenraad lid werd. Onder Kinkers bezielende leiding bekwamen de jongelui zich in de beoefening van de Nederlandse taal, lazen zij werken van Nederlandse auteurs en discussieerden zij over onderwerpen van wereldbeschouwelijke en staatkundige aard. De invloed van Kinkers ideeën op de nog kneedbare geesten van zijn favoriete leerlingen is groot geweest. Als zij bij hun afstuderen afscheid namen van Tandem, gingen zij de wereld in, vervuld van warme gevoelens voor het vaderland en zijn wijze vorst

en met het vaste voornemen mee te werken aan de verspreiding van de liefde voor de ‘landtaal’. Dankbaar voor Kinkers lessen legde Weustenraad zich ijverig toe op het componeren van Nederlandse poëzie. Zijn filhelleense gedichten getuigden van vurige vrijheidsliefde, zijn romantische poëzie was geïnspireerd door Jacobus Bellamy en zijn patriottische verzen vertaalden de ideeën van zijn leermeester. [Hoofdstuk 2, 1823-1827]

Toen Weustenraad in augustus 1827 als jonge doctor juris naar Maastricht terugkeerde, ontwikkelde het economische en culturele leven zich daar in positieve zin. Het pas geopende kanaal naar Den Bosch, een nieuwe verbindingsweg met Aken en de aanbestede renovatie van de weg naar Verviers bevorderden de handel. Het theaterleven kreeg nieuwe impulsen, de muziekbeoefening in verenigingsverband bloeide op, en de Société des Amis, gevoed door jonge afgestudeerden van de universiteit van Luik, ontplooidde een scala van activiteiten op het terrein van wetenschappen, letteren en kunsten. Van deze Société werd Weustenraad actief werkend lid. Daarnaast trad hij toe tot de wat elitaire broederschap van Sint-Barbara. In mei 1829 trouwde hij met de weduwe Marie Poswick-Neven, die uit haar eerste huwelijk een dochter had, Henriëtte. Weustenraads huwelijk zou kinderloos blijven. Hoewel hij zich in 1827 als advocaat had laten inschrijven aan de rechtbank, heeft hij maar zelden als zodanig gefunctioneerd. In de praktijk werd de journalistiek zijn belangrijkste bezigheid. Vanaf de oprichting in september 1827 was hij verbonden aan *L'Éclaireur*, een dagblad dat onder het motto ‘salus populi suprema lex’ de kritische pendant wilde zijn van de al te volgzaam *Journal de la province de Limbourg*. Eerst nog onder supervisie van de acht jaar oudere Joseph Laurent Jaminé, evolueerde hij binnen een jaar tot een geducht dagblad-schrijver. Als eerste redacteur zou hij het gezicht van de *Éclaireur* bepalen, totdat het blad in oktober 1830 werd opgeheven. In de maanden september 1827 – maart 1828 toonde hij zich in de krant en in het Maastrichtse culturele leven een toegewijd apostel van Kinker. Maar Weustenraads gedachten over constitutionele vrijheden en ministeriële verantwoordelijkheid kristalliseerden zich uit en verwijderden hem van zijn leermeester, wiens opvattingen over deze zaken accordeerden met die van de koning en Van Maanen. Weustenraad ging vanaf april 1828 zijn eigen weg. Ook zijn liefde voor de landtaal was over het hoogtepunt heen. In felle retorische artikelen klaagde hij de ministers aan, omdat zij de uitwerking van de grondwet in verdere wetgeving verlamden. De volksvertegenwoordigers, onder wie de Maastrichtenaar Charles de Brouckère jr. als lichtend voorbeeld werd aangeprezen, spoorde hij aan om hun plicht te doen en te stemmen naar eer en geweten. Twee artikelen van zijn hand leidden tot een persproces en in beide gevallen werd hij vrijgesproken. Zodoende werd hij door de groeiende oppositie tegen de regering van Willem I geprezen als een kampioen van de vrijheid. De unie tussen liberalen en katholieken, die in Zuid-Nederland het klimaat schiep waarin de opstand van augustus-september 1830 mogelijk werd, ontleende haar kracht mede aan Weustenraads journalistieke werk. Het is daarbij opmerkelijk dat hij, niet-tegenstaande de felheid van zijn oppositie, tot augustus 1830 de mythe van Willem I als ‘de beste aller koningen’ in stand hield. Het waren, zo getuigde hij bij herhaling, de ministers, in het bijzonder Van Maanen, die de koning verhinderden kennis te nemen van de grieven en de werkelijke noden van zijn volk.

Tot tweemaal toe, in mei 1829 en in mei 1830, heeft de overheid gepoogd om via uitgever L.Th. Nypels Weustenraad tot matiging te pressen en zijn politieke activiteit lam te leggen. De eerste keer werden zoete broodjes gebakken, maar hernam Weustenraad al gauw zijn ei-

gen lied. De tweede keer werden er weliswaar harde afspraken gemaakt, maar probeerde de *éclairateur* door het overnemen van artikelen en berichtgeving uit andere oppositiekranten zijn opinievormende taak voort te zetten. Begin oktober 1830 stelde opperbevelhebber Dibbets de krant onder curatele; op 12 oktober verscheen het laatste nummer. Inmiddels had Weustenraad zich in september 1830, samen met Jaminé, ingezet voor het ronselen van een groep Maastrichtse vrijwilligers, die zich in Eijsden gereed hielden om, als binnen de stad het sein voor een coup zou klinken, samen met Belgische militairen op te trekken naar de vesting en generaal Dibbets en zijn 'Hollandse' militairen te dwingen om de stad aan de Belgen over te geven. Op 13 oktober werd de Maastrichtse grond Weustenraad te heet onder de voeten en week hij uit naar Belgisch gebied. De coup, die op 18 oktober had moeten plaatsvinden, ging niet door. [Hoofdstuk 3, 1827-1830]

In februari 1831 werd Weustenraad benoemd tot substituut-procureur aan de rechtbank van Maastricht die door het Belgisch bewind voorlopig gevestigd was in Tongeren. Toen het rond die tijd duidelijk werd dat Maastricht waarschijnlijk in Hollandse handen zou blijven, wisselde een nieuwe groep Maastrichtenaars het leven in hun vaderstad in voor een toekomst in het liberale België. Het culturele en intellectuele leven van Maastricht zou de slagen die het in 1830-1831 heeft geleden, voorlopig niet te boven komen. De jonge Belgische staat deed daarentegen zijn voordeel met de exodus van intellect uit Maastricht.

In zijn Tongerse periode raakte Weustenraad geboeid door het Saint-Simonisme, dat juist in die tijd door Franse 'apôtres' in België werd gepredikt: een 'nouveau christianisme' dat het lot van de ontrechten (de arbeiders, de vrouwen) wilde verbeteren, het stoffelijke (waarbij ook de lust der zinnen) wilde opheffen tot de rang van het geestelijke, de 'producteurs' (de arbeiders en industriëlen) het volle pond wilde geven en de positie van de 'oisifs' (de onverdiend bevoorrechte nietdoeners) wilde aantasten. Weustenraad schreef zijn enthousiasme voor het nieuwe geloof uit in een dichtbundeltje, *Chants de Réveil*, dat enkele maanden later een tweede druk beleefde. Maar de kerkelijke autoriteiten, de bezittende klasse en in hun voetspoor de grote massa toonden voor dat 'nieuwe christendom' geen waardering, daaronder ook Weustenraads Tongerse stadgenoten. Los van dit maatschappijkritisch vuurwerk schreef Weustenraad voor het genot van zijn Maastrichtse medeballingen *De lêste Percessie*, een scabreus satirisch gedicht van 240 dialectverzen. Het was gewijd aan het fenomeen van de jaarlijkse bedevaart vanuit Wyck-Maastricht naar Scherpenheuvel, waarvoor Dibbets vanaf 1831 geen toestemming meer wilde geven. [Hoofdstuk 4, 1831-1832]

In november 1832 werd Weustenraad benoemd tot auditeur-militair in Luik, een functie die voldoende ruimte liet voor zijn journalistiek werk. Als redacteur van *Le Politique*, vanaf april 1841 *La Tribune*, stelde hij zijn talenten in dienst van het gematigd, 'doctrinair', liberalisme zoals dat vóór 1830 vorm had gekregen en ook na 1830 als een baken van evenwicht door zijn vrienden Charles Rogier, Joseph Lebeau en Paul Devaux in het Belgische politiek bedrijf in stand werd gehouden. Zijn toewijding aan dat ideaal had zijn nadelen. Zo leidde zijn bereidheid om in verkiezingstijd samen te werken met de katholieke *Courrier de la Meuse* tot zijn uittreden uit de Luikse loge. De keuze voor gematigdheid leidde ook tot marginalisering in het politieke debat. In het Luikse groeide in de jaren 1830 de polarisering en kwamen twee sterke partijen onverzoenlijk tegenover elkaar te staan. Als hun spreekbuis fungeerden de antiklerikale *Journal de Liège* en de katholieke *Gazette de Liège*. Voor Weustenraads

politieke vrienden in Brussel was het van belang dat hij in Luik de vlam van het doctrinair liberalisme brandende hield, maar zelf had hij er steeds minder voldoening van.

Een ander aspect van zijn werkzaamheid in Luik was de rol die hij speelde als mede-initiatiefnemer en medewerker van de *Revue belge*, een tijdschrift dat zich ten doel stelde om vorm te geven aan een eigen Belgische identiteit op cultureel en literair gebied. Weustenraad deed dat onder meer door de publicatie van gedichten waarin het saint-simonistische gedachtengoed vaak nog doorklinkt, en door polemische bijdragen waarin hij Belgische waarden en prestaties plaatst tegenover misplaatste Franse superioriteit. Hoewel Weustenraad ook meer persoonlijke poëzie publiceerde (*Fantaisie, Souvenir*), werd hij vooral bekend door de gedichten waarin hij de lof zingt van de Belgische techniek en industrie (*Le Remorqueur, Le Haut-Fourneau*) of zijn geloof belijdt in de verworvenheden van de eigen tijd en de opgang naar een gouden toekomst (*L'Avenir, Hymne au siècle*).

De eervolle benoeming tot corresponderend lid van de Académie Royale in januari 1847 effende de weg voor een verhuizing naar Brussel, waar hij in augustus 1847 benoemd werd tot auditeur-militair. Voortaan schreef hij ad libitum artikelen voor de liberale *Indépendance belge*. Maar het leven in Brussel, waar hij zich fysiek niet wel voelde, kon hem Luik niet doen vergeten, en toen daar in september 1848 het professoraat in de Franse literatuur vaceerde, solliciteerde hij. Het werd een deceptie. Zijn vriend Charles Rogier benoemde de Fransman Sainte-Beuve. Wel volgde nu spoedig de aanstelling van Weustenraad tot hoofdgriffier aan de Brusselse rechtbank: een pleister, waaronder de wond bleef schijnen. De samenstelling van de verzamelbundel *Poésies lyriques* en de positieve reacties op de uitgave deden hem goed. Maar zijn gezondheid liet hem in de steek. Toen hij in juni 1849 uit Valkenburg, waar hij enkele dagen vertoefd had, terugreisde naar zijn schoonzoon in Jambes bij Namen, werd hij in Maastricht of Luik aangetast door de cholera-bacil. Zijn doodstrijd was van korte duur. Hij werd begraven op het kerkhof bij de kerk van Jambes.

Tijdens zijn Belgische jaren heeft Weustenraad Maastricht nooit vergeten. Zijn droefheid en gram over het feit dat generaal Dibbets de stad voor 'Holland' had weten te behouden, leidden in 1834 tot het schrijven van de 'élégie' *Maastricht*. Van toen af zou Dibbets de zondebok zijn, op wiens hoofd zich het brede scala van anti-Hollandse sentimenten in Maastricht concentreerde. Het gedicht zelf is het theatrale werk van een nog niet gerijpt talent. Een volwassen dichter toonde hij zich pas in het 2000 verzen tellende, onvoltooide dialectepos dat hij in de jaren 1840 vervaardigde voor het genot van zichzelf en zijn vrienden: *De Percessie van Scherpenheuvel*. [Hoofdstuk 5, 1832-1849]

De dood van Weustenraad werd in België ervaren als een nationaal verlies. Zijn marmeren borstbeeld, vervaardigd door Guillaume Geefs, werd geplaatst in het Brusselse Paleis der Academiën. In iets kleiner formaat bekroont het een bescheiden grafmonument in Jambes, waarop onder de vijfpuntige stadsster van Maastricht de data en plaatsen van geboorte en overlijden vermeld staan. Wat rest er van zijn literaire roem? Zijn Nederlandse gedichten zijn totaal vergeten. De bekendheid met zijn Franse poëzie beperkt zich (in België) tot *Le Remorqueur* en *Le Haut-Fourneau*, de gedichten waarin hij de technische wonderen van het jonge België bezong. Alleen zijn *Percessie* wordt (in Limburg) alom bewonderd én nog steeds gelezen. Van hoeveel dichters uit de eerste helft van de negentiende eeuw kan dat gezegd worden? [Hoofdstuk 6]

II.

Weustenraads *Percessie* heeft altijd bekendheid genoten. Het gedicht circuleerde in afschriften, waarschijnlijk al tijdens zijn leven, maar vanwege de antiklerikale en erotische fragmenten durfde zich niemand aan een uitgave te wagen. Toen enkele onafhankelijke artiesten daartoe in 1931 toch overgingen, hulden zij zich in anonimiteit, omdat zij de maatschappelijke banvloek vreesden. In de jaren 1960, toen het tijdperk van de dubbele moraal ten einde liep, durfde de jonge journalist Hans Derks het taboe dat er op Weustenraads *Percessie* rustte, te doorbreken. Maar zijn tekstbezorging was, evenals die van 1931, slordig en zat vol evidente fouten. In 1994 volgde een bibliotheek uitgave, waarvan de (herspelde) tekst zo dicht mogelijk bij het origineel bleef. Ze was verzorgd door Lou Spronck en voorzien van een inleiding van Geert van Istendael.

Een wetenschappelijke uitgave van de autograaf bleef een desideratum. Daarin wordt door deze editie voorzien. Parallel aan de autograaf wordt bovendien een herspelde versie afgedrukt die het gedicht laat 'horen' zoals het in Weustenraads mond geklonken moet hebben. Aan het Maastrichts van Weustenraad wordt in een afzonderlijk hoofdstukje aandacht gewijd. De *Percessie*-tekst wordt voorzien van uitvoerig commentaar: niet alleen editoriaal en taalkundig, maar ook bij de personen en gebeurtenissen die erin voorkomen. Waar mogelijk wordt gewezen op verwante passages in Weusteraads Franstalige gedichten.

Voorafgaand aan de eigenlijke tekstuitgave wordt de historie verhaald van het eeuwenoude fenomeen van de jaarlijkse voettocht uit Maastricht, later uit Wyck, naar Scherpenheuvel. Daarna worden enkele afschriften van de *Percessie* besproken en passeren de drie gedrukte uitgaven de revue. Omdat de druk van 1931 vele decennia omhuld was door een waas van geheimzinnigheid, worden hier de feiten compleet uit de doeken gedaan en in een heldere volgorde geplaatst.

Behalve de (onvoltooide) *Percessie*, die uit de jaren 1840 stamt, heeft Weustenraad in zijn Tongerse tijd (1831-1832, en waarschijnlijk nog daarna) gewerkt aan zijn (wél voltooide) *Lèste Percessie*, waarvan een complete versie bewaard is onder de titel *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel*. Een beschrijving van de autografen van de *Percessie* en de *Lèste Percessie*, uiteraard ook van het handschrift van de *Relatie van de lèste Percessie*, gaat direct aan de teksteditie vooraf. Speciale aandacht wordt gewijd aan het verband tussen de autograaf van de *Lèste Percessie* en het handschrift van de *Relatie*, en tussen de autograaf van de *Percessie*, de afschriften en de druk van 1931. Verder wordt een poging gedaan om de (niet gedateerde) handschriften van de *Percessie*, de *Lèste Percessie* en de *Relatie* een afgebakende plaats in de tijd te geven.

De tekst van de *Lèste Percessie* en de *Relatie* wordt hier voor het eerst gepubliceerd. Hij wordt aangevuld met enkele elders aangetroffen dialectregels van Weustenraads hand. Hoewel de *Lèste Percessie* in de tijd voorafgaat aan de *Percessie*, volgt ze hier als een soort bijlage. Literair gezien is de tekst, in vergelijking met de *Percessie*, van inferieure kwaliteit.

Weustenraad was klein en tenger van gestalte, zijn flinke neus scherp gesneden, zijn blik beweeglijk. Wisseling van stemming was kenmerkend voor zijn karakter. Zijn leven en werken waren gekleurd door de ambities van de kinderen van de Franse revolutie. Verlichtingsoptimisme en romantische onvrede streden in hem om de voorrang: vurig belijder van het 'salus populi suprema lex' in zijn verzet tegen de bevoogding door de regering van Willem

I, utopistisch prediker van het ‘nouveau christianisme’ van Saint-Simon, lofzanger van het heil dat de wereld van de techniek mocht verwachten. Het lag voor de hand dat het schip van zijn vervoering geregeld stootte op de harde wal van de werkelijkheid.

Tijdens Weustenraads leven zijn op de kaart van Europa nieuwe grenzen getrokken die niet altijd pasten bij de culturele entiteiten. Zo moest hij bitter ervaren dat zijn vaderstad werd toebedeeld aan een land met een wezensvreemde levenssfeer. De balling uit Maas-tricht compenseerde zijn verdriet door het leveren van gewaardeerde journalistieke en poëtische bijdragen aan de natievorming van de nieuwe Belgische staat.

Het beeld van Weustenraad zoals dat uit zijn Franse proza en poëzie oprijst, is niet compleet. Het mist de component van lichtvoetigheid die zo kenmerkend is voor zijn Maas-trichtse ‘mock epic’, *De Percessie van Scherpenheuvel*, waarin zich de ware aard van zijn talent manifesteert.

Résumé

Ce livre comprend deux tomes. Le premier présente la biographie du poète-journaliste Théodore Weustenraad, le second l'édition du manuscrit *De Percessie van Scherpenheuvel* accompagnée d'une introduction et de commentaires linguistiques et historiques.

I.

Weustenraad naît en 1805 à Maastricht, place forte qui depuis 1795 est le chef-lieu du département français de la Meuse Inférieure. Son père, le procureur Michel Weustenraad, appartient à une famille de la classe moyenne : des bourgeois indépendants ouverts aux idées nouvelles de la Révolution française. En même temps la famille se sait liée à la vie de Maastricht, ville qui avait connu deux seigneurs jusqu'à 1795 : le Prince-Evêque de Liège et les États-Généraux de la République protestante des Pays-Bas Réunis. Après vingt années de francisation, la ville et la région passent sous l'administration de Guillaume Premier qui avait été nommé Roi du Royaume Uni des Pays-Bas.

Quand Théodore Weustenraad fréquente au cours de la période 1816-1823 l'Athénée municipal l'enseignement y est graduellement néerlandisé. Toutefois, le français reste à côté du maastrichtois pour encore quelques décennies la langue des classes aisées. Dans les classes supérieures de l'Athénée Weustenraad écrit ses premiers poèmes français. Les talents littéraires dont il fait preuve restent cependant dans l'ombre de ceux que possède son compagnon de classe André Van Hasselt (1805-1874). Plus tard ils définiront à deux le visage des lettres belges d'expression française en la période 1830-1880. (Chapitre I, 1805-1823)

En 1823 Weustenraad entame des études de droit à l'Université de Liège qui avait ouvert ses portes en 1817. Ici il s'abreuve aux conceptions et idées juridiques du Professeur P.J. Destriveaux pour qui une monarchie constitutionnelle ne peut exister sans responsabilité ministérielle. Une vision qui ne cadre pas avec celle de Guillaume Premier et son dévoué ministre de la justice C.F. van Maanen. Pas moins grande est l'influence sur Weustenraad du poète-philosophe-professeur J. Kinker, comme Destriveaux, franc-maçon. Kinker est venu d'Amsterdam pour enthousiasmer les Wallons pour la langue et littérature néerlandaises et pour les pensées innovatrices des Lumières de Kant. Il trouve principalement un public réceptif parmi un certain nombre de Limbourgeois et Luxembourgeois pour qui la langue néerlandaise est moins singulière que pour les Wallons. Ils les réunit dans un groupe de débat nommé Tandem lequel se retrouve toutes les semaines à son domicile et dont Weustenraad devient également membre. Sous la conduite enthousiaste de Kinker les jeunes gens se perfectionnent en la maîtrise du néerlandais, prennent connaissance d'ouvrages d'auteurs néerlandais et débattent de sujets d'ordre philosophique et constitutionnel. L'influence des idées de Kinker est grande sur les esprits encore malléables de ses élèves favoris. Quand ils quittent Tandem après avoir terminé leurs études, ils entrent dans le monde professionnel remplis de sentiments chaleureux pour la patrie et son sage souverain et animés de la ferme

intention de contribuer à la diffusion de l'amour pour la 'langue du pays'. Pour marquer sa reconnaissance pour les cours de Kinker, Weustenraad se met avec application à composer des poèmes en néerlandais. Ses poèmes philhellènes témoignent de l'ardent amour de la liberté. Sa poésie romantique s'appuie sur celle de Jacobus Bellamy et ses vers patriotiques traduisent les idées de son maître. (Chapitre 2, 1823-1827)

Quand Weustenraad rentre à Maastricht en 1827 comme jeune docteur en droit, la vie économique et culturelle s'y développe favorablement. Le récent Canal de Bois-le-Duc, la nouvelle liaison par route avec Aix-la-Chapelle ainsi que la réfection et l'élargissement de la route vers Verviers, favorisent le commerce. La vie théâtrale est adoubee par de nouvelles impulsions. La vie musicale au sein des associations fleurit et la Société des Amis, stimulée par les diplômés liégeois frais émoulus, développe une large gamme d'activités dans les domaines des sciences, lettres et arts. De cette Société il devient membre actif. En outre il s'affilie à la fraternité de Sainte Barbara connue pour son élitisme. En mai 1829 il épouse la veuve Marie Poswick-Neven qui a une fille, Henriëtte, de ses premières noces. Le mariage de Weustenraad restera sans enfants.

S'il se fait inscrire en 1827 comme avocat auprès du tribunal, il n'exerce que très rarement cette profession. Dans la pratique le journalisme devient son occupation majeure. Dès le lancement de ce journal en septembre 1827 il est attaché à *L'Éclaireur* qui sous le slogan 'salus populi suprema lex' veut être le pendant critique du trop docile *Journal de la Province de Limbourg*. Sous la supervision de Joseph Laurent Jaminé, de huit ans son aîné, il établit en l'espace d'un an sa réputation de journaliste redouté. Comme premier rédacteur il définit le visage de *L'Éclaireur* jusqu'à la disparition de ce périodique en octobre 1830. Pendant les mois de septembre 1827 à mars 1828 il se montre dans ses billets journalistiques ainsi que dans la vie culturelle maastrichtoise un apôtre dévoué de Kinker. Mais ses idées sur les libertés constitutionnelles et la responsabilité ministérielle s'approfondissent et l'éloignent de son maître dont les conceptions en la matière s'alignent sur celles du Roi et de Van Maanen. Dès avril 1828 Weustenraad choisit sa propre voie. Son amour pour la 'langue du pays' a lui aussi connu son apogée. Dans de véhéments articles rhétoriques il dénonce les ministres parce qu'ils empêchent la constitution de se décliner en une législation élaborée. Il encourage les députés du peuple, parmi lesquels il cite le Maastrichtois Charles de Brouckère fils comme un des exemples à suivre, de faire leur devoir et de voter en leur âme et conscience. Deux articles de sa main donnent lieu à des actions en justice et dans les deux cas il est acquitté. Il en résulte qu'il est encensé comme le champion de la liberté par l'opposition qui ne cesse de s'amplifier. L'union entre les Libéraux et les Catholiques qui crée dans les Pays-Bas du Sud le climat dans lequel devient possible l'insurrection d'août-septembre 1830, emprunte notamment sa force aux articles journalistiques de Weustenraad. Il est frappant qu'il laisse jusqu'à août 1830 intact le mythe de Guillaume Premier comme le meilleur de tous les rois, nonobstant la véhémence de son opposition. Il ne cesse de répéter que ce sont les ministres et plus particulièrement Van Maanen, qui empêchent le roi de prendre connaissance des griefs et des besoins réels de son peuple.

A deux reprises, en mai 1829 et mai 1830, les autorités tentent, par l'entremise de son éditeur L.Th. Nypels, de le contraindre à la modération et de paralyser ses activités politiques. La première fois on calme le jeu, mais Weustenraad ne tarde pas à entonner de nouveau son propre chant. La seconde fois on parvient à établir de strictes règles de conduite mais *L'Éclai-*

reur tente de poursuivre sa mission d'opinion en reprenant dans ses colonnes des articles et communiqués parus dans d'autres journaux oppositionnels. Début octobre de l'an 1830 le Gouverneur militaire Dibbets met le journal sous contrôle rédactionnel; le dernier numéro sort le 12 octobre.

Weustenraad, en collaboration avec Jaminé, a depuis septembre 1830 recruté un groupe de volontaires maestrichtois qui, stationnés à Eijsden, sont, dès que sonnera le signal pour renverser le pouvoir, prêts à se joindre aux militaires belges pour marcher sur la ville fortifiée afin de forcer les militaires 'hollandais' à rendre Maestricht aux Belges. Le 13 octobre Weustenraad comprend que la terre sous ses pieds est devenue trop chaude, ce qui lui fait décider de gagner la Belgique. La tentative de renversement du pouvoir qui aurait dû avoir lieu le 18 octobre ne se fera finalement pas. (Chapitre 3, 1827-1830)

En février 1831 Weustenraad est nommé substitut du procureur auprès du tribunal de Maestricht que les autorités belges établissent provisoirement à Tongres. Quand il commence à devenir clair que la ville de Maestricht reste sans doute entre les mains des Hollandais, un nouveau groupe de Maestrichtois échange leur vie maestrichtoise contre un nouvel avenir dans la Belgique libérale. La vie culturelle et intellectuelle de Maestricht ne se remettra pas de sitôt des coups qu'elle en subit en 1830 et 1831. Par contre l'Etat belge nouvellement créé tire largement profit de l'exode des classes intellectuelles de Maestricht.

Dans sa période tongroise Weustenraad se prend de passion pour le Saint-Simonisme lequel est dans les mêmes années prôné en Belgique par des prosélytes français. Un nouveau christianisme qui vise à améliorer le sort des dépossédés juridiques (les ouvriers et les femmes), à élever le matériel (en ce compris la passion des sens) au rang du spirituel, à restituer aux producteurs (les ouvriers et les industriels) leur dû et à affecter la position des oisifs (les fainéants bénéficiant indûment de privilèges). Weustenraad traduit son enthousiasme pour cette nouvelle croyance en un recueil de poèmes intitulé *Chants de Réveil* qui quelques mois après connaîtra un deuxième tirage. Mais les autorités ecclésiastiques, les classes possédantes et dans leur foulée les masses parmi lesquelles aussi les Tongrois, boudent le nouveau christianisme. Indépendamment de ces feux nourris Weustenraad écrit pour son plaisir personnel et pour celui des autres exilés maestrichtois résidant à Tongres, *De lèste Percessie*, un poème satirique et grivois de 240 vers en parler maestrichtois. Son objet est le pèlerinage annuel de Wijck-Maestricht à Montaigu que Dibbets frappe d'interdiction dès 1831. (Chapitre 4, 1831-1832)

En novembre 1832 Weustenraad est nommé auditeur militaire à Liège, fonction laissant suffisamment de temps pour ses activités journalistiques. Comme rédacteur du *Politique*, dès avril 1841 changé en *La Tribune*, il met ses talents au service du libéralisme 'doctrinal' mitigé tel qu'il a pris forme avant 1830 et tel qu'il est maintenu dans la politique belge comme une balise de ré-équilibre par ses amis Charles Rogier, Joseph Lebeau et Paul Devaux. Son dévouement à cet idéal a ses inconvénients. Ainsi son acceptation de coopérer en période électorale avec le quotidien catholique *Le Courrier de la Meuse* donne lieu à sa démission de la loge liégeoise. Son choix de la modération débouche également sur sa marginalisation dans les débats politiques. La région de Liège assiste dans les années 1830 à la montée en puissance de la bipartition politique, dans la mesure où deux partis politiques puissants se trouvent, sans volonté de conciliation, de plus en plus l'un face à l'autre. Leurs organes de presse sont le *Journal de Liège*, anti-clérical, et *La Gazette de Liège*, catholique. Pour

les amis politiques de Weustenraad à Bruxelles, il importe qu'il nourrisse à Liège la flamme du libéralisme doctrinal, mais lui-même en éprouve de moins en moins de satisfaction.

Un autre aspect de ses activités liégeoises est le rôle qu'il joue comme co-fondateur et collaborateur de la *Revue belge*, périodique qui a pour but de donner forme à une identité belge dans les domaines de la culture et des lettres. Weustenraad y contribue notamment par, d'une part la publication de poèmes dans lesquels le saint-simonisme continue à résonner fréquemment, et d'autre part, par des articles polémiques dans lesquels il oppose les valeurs et prestations belges à la supériorité française, jugée mal placée. Si Weustenraad publie aussi des poèmes plus personnels (*Fantaisie*, *Souvenir*), il doit sa notoriété surtout aux poèmes dans lesquels il fait l'éloge de la technique et de l'industrie belges (*Le Remorqueur*, *Le Haut-Fourneau*) ou dans lesquels il présente sa croyance en les acquis de son époque et en la marche vers un avenir doré sur tranche (*L'Avenir*, *Hymne au siècle*).

Sa nomination honorifique comme membre correspondant de L'Académie Royale en janvier 1847 rend son déménagement à Bruxelles plus attrayant. En août 1847 il est nommé auditeur militaire. Désormais il écrit comme pigiste des articles pour le journal libéral *Indépendance belge*. Mais sa vie à Bruxelles où il n'a pas sa pleine forme physique, ne peut lui faire oublier Liège. Aussi, quand en septembre 1848 y est publié un poste à pourvoir en professeur en littérature française, il pose sa candidature. Il connaît la déception. Son ami Charles Rogier nomme le Français Sainte-Beuve. Par contre sa nomination comme premier greffier auprès du tribunal de Bruxelles intervient peu de temps après. Une consolation qui ne réussit pas à cicatriser ses plaies. La publication de l'ensemble de ses poèmes et les réactions favorables qu'elle suscite, lui font du bien. Mais sa santé commence à flancher. Quand en juin 1849 il rentre de Fauquemont (Valkenburg) où il était resté quelques jours, pour rejoindre son gendre à Jambes près de Namur, il est terrassé à Maestricht où à Liège par le bacille du choléra. Son agonie est de courte durée. Il est enterré au cimetière de l'église de Jambes.

Pendant ses années belges Weustenraad n'oublie pas Maestricht. Sa tristesse et sa colère concernant le fait que le Général Dibbets avait su garder Maestricht pour la Hollande, lui inspire en 1834 l'élégie *Maestricht*. A partir de ce moment Dibbets est le bouc émissaire sur la tête de qui se concentre le large éventail des sentiments anti-hollandais qui prévalent à Maestricht. Le poème est l'œuvre théâtrale d'un talent littéraire pas encore épanoui. L'éclosion de ses talents littéraires est totale dans l'épopée en parler maestrichtois qui, inachevée, se compose de 2000 vers qu'il écrit dans les années 1840 pour son propre plaisir et celui de ses amis: *De Percessie van Scherpenheuvel*. (Chapitre 5, 1832-1849)

La mort de Weustenraad est vécue en Belgique comme une perte nationale. Son buste en marbre, sculpté par Guillaume Geefs, est placé dans le Palais des Académies à Bruxelles. En plus petit format, il couronne un modeste monument tombal à Jambes, sur lequel en dessous des cinq étoiles de la ville de Maestricht, sont gravés les dates et les lieux de naissance et de décès. Que reste-il de sa célébrité littéraire? Ses poèmes néerlandais sont totalement oubliés. Sa notoriété en tant que poète d'expression française, se borne (en Belgique) aux poèmes *Le Remorqueur* et *Le Haut Fourneau* dans lesquels il exalte les prestations techniques de la jeune Belgique. Seule sa *Percessie* (au Limbourg) est admirée par tous et est toujours lue. De combien de poètes de la première moitié du dix-neuvième siècle peut-on dire autant? (Chapitre 6)

II.

La *Percessie* de Weustenraad n'est jamais tombée dans l'oubli. Elle circula sous le manteau en copies manuscrites, probablement déjà du vivant de l'auteur. En raison des fragments anticléricaux et érotiques personne n'osa envisager une édition. Quand enfin quelques artistes indépendants osèrent franchir le rubicon en 1931 ils se cachaient derrière l'anonymat craignant d'être mis au ban de la société. Dans les années 1960, quand l'époque de la double morale toucha à sa fin, le tabou qui planait sur l'œuvre, fut brisé par le jeune journaliste Hans Derks. Mais l'édition hâtive qu'il fit de la *Percessie* était, tout comme celle de 1931, bourrée de fautes. L'année 1994 vit la publication d'une édition bibliophile dont le texte ré-orthographié s'alignait de près sur l'original. Elle était de la main de Lou Spronck et elle comprenait une préface de Geert van Istendael.

Une édition scientifique de l'autographe resta longtemps un vœu irréalisable. La présente édition y remédie. Elle propose non seulement l'autographe mais aussi une version ré-orthographiée qui fait 'entendre' le poème comme il a sans doute dû résonner de la bouche de Weustenraad lui-même. Le parler maestrichtois de l'auteur fait l'objet d'un chapitre à part. Pour situer le texte de l'épopée dans son époque, il est assorti de notices détaillées sur le contenu et la langue mais aussi sur les personnages et les événements qui y défilent. Le cas échéant, des renvois sont faits à des passages similaires dans les poèmes français de Weustenraad.

L'édition du texte est précédée de l'histoire du phénomène séculaire du pèlerinage annuel de Maestricht, plus tard de Wijck, à Montaigu. Cette histoire est suivie d'une série de commentaires sur des copies manuscrites de la *Percessie* ainsi que sur les trois versions publiées. Vu que l'édition de 1931 était pendant quelques décennies enveloppée du voile du mystère, nous présentons ici les faits dans toute leur dimension et placés dans un ordre logique et transparent.

Outre la *Percessie*, oeuvre inachevée et datant des années 1840, Weustenraad a produit et achevé dans sa période tongroise (1831-1832 et sans doute encore après) sa *Lèste Percessie* dont une version complète a été conservée sous le titre *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel*. Des descriptions des autographes de la *Percessie* et de la *Lèste Percessie* et bien sûr aussi du manuscrit de la *Relatie van de lèste Percessie* précèdent immédiatement l'édition du texte. Une attention particulière va vers la relation entre l'autographe de la *Lèste Percessie* et le manuscrit de la *Relatie*, et entre l'autographe de la *Percessie*, les copies et l'impression de 1931. Un effort est fait pour fournir les datations précises pour les manuscrits de la *Percessie*, de la *Lèste Percessie* et de la *Relatie*.

Le texte de la *Lèste Percessie* est ici publié pour la première fois. Il est complété par quelques vers en dialecte que nous avons trouvés ailleurs et qui sont de la main de Weustenraad. Bien que la *Lèste Percessie* précède dans le temps la *Percessie*, elle suit ici comme une sorte d'annexe. Du point de vue littéraire elle est qualitativement inférieure à celle de la *Percessie*.

Weustenraad était mince et petit. Il avait le nez droit et son regard était vif. Son tempérament était caractérisé par de fréquents changements émotifs. Sa vie et son œuvre étaient colorées par les ambitions des enfants de la Révolution française. En lui alternaient l'optimisme du siècle des Lumières et le mécontentement romantique: ardent défenseur du 'salus populi suprema lex' dans son abjuration du régime tutélaire de Guillaume Premier, prédi-

cateur utopique du ‘nouveau christianisme’ de Saint-Simon, chantre du salut que le monde était en droit d’attendre de la technique. Pas étonnant donc que le vaisseau de son ‘transport’ abordait régulièrement les dures réalités. Lors de la vie de Weustenraad l’Europe avait tracé sur sa carte de nouvelles frontières qui ne coïncidaient pas toujours avec les identités culturelles. C’est ainsi que Weustenraad a dû vivre avec amertume comment sa ville natale fut attribuée à un pays dont le cadre de vie lui était étranger. L’exilé de Maastricht compensa sa désolation par la production de précieuses contributions journalistiques et poétiques à l’avènement du nouvel état belge.

L’image de Weustenraad telle qu’elle surgit de ses prose et poésie françaises, n’est pas complète. Il lui manque la légèreté dont est tant imprégné son ‘mock epic’ maastrichtois, la *Percussie van Scherpenheuvel*, oeuvre qui montre avec éclat la vraie nature de son talent.

Summary

This book consists of two parts: a biography of the poet-journalist Theodoor Weustenraad and the edition of the manuscript of his poem *De Percessie van Scherpenheuvel*, with an introduction as well as linguistic and historical commentary.

I.

Weustenraad was born in 1805 in Maastricht, a fortified town, which, since 1795, had been the capital of the French Département de la Meuse Inférieure. His father, Michel Weustenraad, was a solicitor belonging to a middle class family of independent citizens who were receptive to the innovations of the French Revolution. At the same time, however, they were sympathetic to the way of life of Maastricht, a town which, up to 1795, had had two rulers : the catholic Prince-Bishop of Liège and the States-General of the protestant Republic of the United Netherlands. In 1815, having been frenchified for twenty years, both the town and the region were placed under the rule of Willem I, who had become king of the United Kingdom of the Netherlands.

When Theodoor Weustenraad attended the Maastricht Atheneum during the period 1816-1823, education was gradually being reformed to become more Dutch. Nevertheless French, beside the local dialect of Maastricht, was to remain the language of the cultural élite for some decades to come. In the highest forms of the Atheneum Weustenraad wrote his first, French poems. His literary talent was surpassed, however, by that of his classmate André van Hasselt (1805-1874). Later the two of them were to put their stamp on French-Belgian literature in the period 1830-1880. [Chapter 1, 1805-1823]

In 1823 Weustenraad began to study Law in Liège, where a university had been established in 1817. Here he was inspired by the legal insights and the political views of professor P.J. Destriveaux, for whom a constitutional monarchy could not exist without ministerial responsibility, a view that was not in accordance with those of Willem I and his devoted Minister of Justice, C.F. van Maanen. No less considerable was the influence on Weustenraad of the poet-philosopher professor J. Kinker, a freemason like Destriveaux. Kinker had come to Liège from Amsterdam to make the Walloons enthusiastic for Dutch language and literature and for the refreshing ideas of the Kantian Enlightenment. Kinker's mission was particularly successful among a number of students from Limburg and Luxemburg, for whom the Dutch language was less alien. He brought them together in a students' debating society, called Tandem, which met every week at his home and of which Weustenraad also became a member. Under Kinker's inspiring guidance these young people practised the Dutch language, read works by Dutch authors and had discussions about worldly and political subjects. The influence of Kinker's ideas on the pliable minds of his favourite pupils was great. When, after graduating, they said goodbye to Tandem, they went into the world, filled with warm feelings for the fatherland and its wise monarch and firmly determined to contribute to the spread of love of the vernacular. Grateful for Kinker's lessons, Weusten-

raad diligently applied himself to writing Dutch poetry. His philhellenic poems testified to his ardent love of freedom, his romantic poetry was inspired by Jacobus Bellamy and his patriotic poetry translated the ideas of his teacher. [Chapter 2, 1823-1827]

When Weustenraad returned to Maastricht as a young doctor of law in August 1827, the economic and cultural life there was developing positively. The recently opened canal to Den Bosch, a new road to Aken and the renovation of the road to Verviers, which had been put out to tender, promoted trade. The theatre received new impulses, musical societies were flourishing and the Société des Amis, nourished by young graduates of the University of Liège, displayed a range of activities in science, literature and art. Weustenraad became an active working member of this Société. He also joined the somewhat élitist fraternity of Sint-Barbara. In 1829 he married Marie Poswick-Neven, a widow who had a daughter from her first marriage. Weustenraad's marriage was to remain childless.

Although he had registered as a lawyer at the bar in 1827, he only seldom practised. In fact journalism became his major occupation. From its foundation in 1827 he was on the staff of *L'Éclaireur*, a newspaper which, under the motto 'salus populi suprema lex', wanted to be the counterpart of the *Journal de la Province de Limbourg*, which was far too docile. At first he was supervised by Joseph Laurent Jaminé, who was eight years his senior, but within a year he developed into a redoubtable journalist. As its first editor he was to determine the character of *L'Éclaireur* until it stopped publication in October 1830. During the months of September 1827 until March 1828 he demonstrated, both in the newspaper and in the cultural life of Maastricht, that he was a devoted apostle of Kinker. But Weustenraad's thoughts on constitutional liberties and ministerial responsibility chrystallized and alienated him from his teacher, whose views on these matters were in accordance with those of the King and Van Maanen. From April 1828 onwards Weustenraad went his own way. His love of the vernacular, too, was past its peak. In sharp, rhetorical articles he accused the ministers, because they paralysed the effect of the constitution in further laws. He encouraged the parliamentarians, among whom Charles de Brouckère, a Maastricht citizen, was praised as a shining example, to do their duty and to cast their votes in accordance with their honour and conscience. Two of his articles led to a press trial and in both cases he was acquitted. That is why the growing opposition to the government of Willem I praised him as a champion of liberty. The union between liberals and catholics, which in the southern Netherlands created the climate in which the rebellion of August-September 1830 became possible, derived its strength, among other things, from Weustenraad's journalistic work. It is remarkable that, in spite of the intensity of his opposition, he maintained the myth, until August 1830, of Willem I as 'the best of all kings'. He repeatedly declared that it was the ministers, in particular Van Maanen, who prevented the king from being informed about the grievances and the real needs of his people.

Twice, in May 1829 and in May 1830, the authorities tried to use the printer L. Th. Nypels as an intermediary in order to force Weustenraad into moderation and to paralyse his political activities. The first time Weustenraad ate humble pie, but before long he took up his old routine. Though hard bargains were driven the second time, *L'Éclaireur* attempted to continue its opinion-forming task by taking over articles and news from other opposition papers. Early in October 1830 the commander-in-chief General Dibbets placed the newspaper under legal restraint. The last issue appeared on October 12th.

Meanwhile, in September 1830, Weustenraad, together with Jaminé, had exerted himself in order to recruit a group of Maastricht volunteers. They stood ready in Eijsden and, together with Belgian military, were to march to Maastricht, as soon as the signal for a coup had been given. General Dibbets and his 'Dutch' soldiers would then be forced to surrender the town to the Belgians. On October 13th the situation in Maastricht became too risky for Weustenraad and he fled to Belgium. The coup, which had been planned for October 18th, did not take place. [Chapter 3, 1827-1830]

In February 1831 Weustenraad was appointed substitute-public prosecutor at the court of Maastricht, which, for the time being, had been established in Tongeren by the Belgian authorities. When it became clear around that time that Maastricht was likely to remain Dutch, a new group of Maastricht citizens decided to leave their native town and to move to liberal Belgium. For the time being cultural and intellectual life in Maastricht was not to recover from the blows it suffered in 1830-1831. The young Belgian state, on the other hand, profited by the intellectual braindrain from Maastricht.

During the time he lived in Tongeren Weustenraad became fascinated by Saint-Simonism, which was then being preached in Belgium by French 'apôtres'. This was a 'nouveau christianisme', which strove to improve the fate of people without rights (the workers and the women) and to raise the material (including carnal desires) to the level of the spiritual. This movement also wanted to give the 'producteurs' (the workers and the industrialists) what was their due as well as attacking the position of the 'oisifs' (the layabouts who enjoyed so many privileges that they did not deserve). Weustenraad expressed his enthusiasm for the new faith in a small collection of poems, *Chants de Réveil*, which a few months later went through a second edition. But the ecclesiastical authorities, the ruling classes and, in their footsteps, also the masses had no appreciation for this new 'christendom'. Nor did Weustenraad's fellow-citizens in Tongeren. In addition to his social criticism Weustenraad, in order to amuse his fellow-exiles from Maastricht, wrote *De lèste Percessie*, a scabrous, satirical poem of 240 verses in dialect. It dealt with the annual pilgrimage from Wyck-Maastricht to Scherpenheuvel, for which Dibbets had refused to give permission since 1831. [Chapter 4, 1831-1832]

In November 1832 Weustenraad was appointed judge advocate in Liège, a post which left him enough time for his journalistic work. As editor of *Le Politique*, from April 1841 *La Tribune*, he put his talents at the service of the moderate, 'doctrinaire' liberalism that had developed before 1830. After 1830 it was maintained as a beacon of equilibrium in Belgian politics by his friends Charles Rogier, Joseph Lebeau and Paul Devaux. His devotion to that ideal had its drawbacks. Thus his willingness to collaborate with the catholic *Courrier de la Meuse* during the time of the elections led to his leaving the Liège lodge. The choice for moderation also led to marginalisation in the political debate. During the 1830's polarisation in Liège increased and two strong parties began to irreconcilably confront each other. Their mouthpieces were the anticlerical *Journal de Liège* and the catholic *Gazette de Liège*. For Weustenraad's political friends in Brussels it was important that he should keep the flame of doctrinaire liberalism burning in Liège, but personally he was less and less satisfied with it.

Another aspect of his activities in Liège was the role he played as one of the initiators of and contributors to the *Revue belge*, a periodical which aimed to give shape to a typical Belgian identity in cultural and literary matters. Weustenraad did this, among other things, by publishing poems in which the saint-simonistic way of thinking is still often noticeable and by polemical

contributions in which he compares Belgian norms and achievements with misplaced French superiority. Although Weustenraad also published more personal poetry (*Fantaisie*, *Souvenir*), he owed his reputation especially to the poems in which he sings the praises of Belgian technology and industry (*Le Remorqueur*, *Le Haut-Fourneau*) or in which he professes his faith in the achievements of his own age and in the rise to a golden future (*L'Avenir*, *Hymne au siècle*).

The honourable appointment as corresponding member of the *Académie Royale* in January 1847 paved the way for a move to Brussels, where, in August 1847, he was appointed judge advocate. From now on he wrote ad libitum articles for the liberal *Indépendance belge*. But life in Brussels, where he did not feel well physically, could not make him forget Liège and when, in September 1848, the Chair in French Literature fell vacant there, he applied. It became a deception. His friend Charles Rogier appointed the Frenchman Sainte-Beuve. However, Weustenraad's appointment as chief clerk at the court of Brussels was soon to follow. This only partly softened a blow which continued to hurt. The composition of his collected *Poésies lyriques* and the positive reactions to that edition pleased him. But his health failed him. When, in June 1849, he travelled from Valkenburg, where he had stayed for some days, to his son-in-law in Jambes, near Namen, he caught the cholera-germ in Maastricht or Liège. His death-struggle was short. He was buried in the cemetery near the church of Jambes.

During the years he lived in Belgium Weustenraad never forgot Maastricht. His sadness and his resentment about the fact that General Dibbets had succeeded in retaining Maastricht for 'Holland' led to the elegy *Maestricht*, which he wrote in 1834. From then onwards Dibbets was to be the scapegoat on whose head the broad range of anti-Dutch sentiments in Maastricht was concentrated. The poem itself is the theatrical work of an immature talent. He did not show himself to be a mature poet until he wrote *De Percessie van Scherpenheuvel*. This unfinished epic in dialect, consisting of 2000 verses, was written in the 1840's to please himself and his friends. [Chapter 5, 1832-1849]

Weustenraad's death was experienced in Belgium as a national loss. His marble bust, made by Guillaume Geefs, was placed in the Palace of the Academies in Brussels. In a somewhat smaller format it crowns a modest memorial grave in Jambes, on which, under the five-point star of the town of Maastricht, the dates and places of his birth and death are recorded. What is left of his literary reputation? His Dutch poems have been completely forgotten. Familiarity with his French poems is restricted (in Belgium) to *Le Remorqueur* and *Le Haut-Fourneau*, the poems in which he described the technical marvels of the young Belgium. It is only his *Percessie* that is still being admired and read (in Limburg). Of how many poets of the first half of the 19th century can this be said? [Chapter 6]

II.

Weustenraad's *Percessie* has always been well-known. The poem circulated in copies, probably during his lifetime already, but because of the anticlerical and erotic fragments nobody had the courage to publish it. When some independent artists nevertheless decided to do so in 1931, they preferred to remain anonymous, because they feared social ostracism. In the 1960's, when the era of double morals was drawing to a close, the young journalist Hans Derks was bold enough to break the taboo on Weustenraad's *Percessie*. However, his edition, like that of 1931, was slipshod and full of evident mistakes. A bibliophile edition followed in 1994, the (respelled) text of which remained as close as possible to the original. It was edit-

ed by Lou Spronck, with an introduction by Geert van Istendael.

A scholarly edition of the autograph remained a desideratum. This is what this edition claims to be. Parallel to the autograph the reader will also find here a respelled version which allows him to 'hear' the poem, as it must have sounded in Weustenraad's mouth. A separate, short chapter deals with Weustenraad's Maastricht dialect. The *Percessie* text is accompanied by extensive commentaries, not only editorial and linguistic, but also on the characters and events that are mentioned in it. Wherever possible there are references to related passages in Weustenraad's French poems.

The edition of the text is preceded by an historical account of the ancient phenomenon of the pilgrimage on foot from Maastricht, later from Wyck, to Scherpenheuvel. Next some copies of the *Percessie* are dealt with and the three printed editions are discussed. Since the 1931 edition was for decades enveloped in a shroud of secrecy, the facts are here revealed in their entirety and put in a clear order.

In addition to the (unfinished) *Percessie*, which dates from the 1840's, Weustenraad also worked on his *Lèste Percessie* (which he did finish). This was during the years he lived in Tongeren (1831-1832, and probably even later). A complete version of the *Lèste Percessie* has been preserved under the title *Relatie van de lèste Percessie van Scherpenheuvel*. A description of the autographs of the *Percessie* and the *Lèste Percessie*, and of course also of the manuscript of the *Relatie van de lèste Percessie*, immediately precedes the edition of the text. Special attention is paid to the link between the autograph of the *Lèste Percessie* and the manuscript of the *Relatie* and between the autograph of the *Percessie*, the copies and the 1931 edition. An attempt is also made to demarcate the place of the (undated) manuscripts of the *Percessie*, the *Lèste Percessie* and the *Relatie* in time.

The texts of the *Lèste Percessie* and the *Relatie* are here published for the first time. They are complemented by some lines in dialect by Weustenraad that are to be found elsewhere. Although the *Lèste Percessie* precedes the *Percessie* in time, it follows here as a kind of appendix. From a literary point of view the text is inferior to that of the *Percessie*.

Weustenraad was short and of slender build, with a big, sharp nose and sparkling eyes. He was a man who was given to changing moods. His life and works were coloured by the ambitions of the children of the French Revolution. The optimism of the Enlightenment and romantic dissatisfaction vied with each other. He was an ardent believer in the 'salus populi suprema lex' in his opposition to the patronizing of the government of Willem I. He was also a utopian preacher of the 'nouveau christianisme' of Saint-Simon and a man who praised the benefits that the world could expect from technology. It went without saying that the ship of his exaltation regularly collided with the hard embankment of reality.

During Weustenraad's lifetime new frontiers were drawn on the map of Europe that did not always fit in with the cultural entities. Among his bitter experiences was the fact that his native town was allotted to a country with a lifestyle that was alien to it. The Maastricht exile compensated for his sorrow by making valuable journalistic and poetic contributions to the formation of the new Belgian state.

The image of Weustenraad that his French prose and poetry provide is incomplete. It lacks the component of elegance that is so characteristic of his Maastricht 'mock epic', *De Percessie van Scherpenheuvel*, in which the true nature of his talent manifests itself.

Index

De index heeft betrekking op **personen**, **genootschappen**, **verenigingen** en **broederschappen** die in de tekst, vaak ook in de noten, genoemd worden. Verder zijn in cursiefvermeld de **titels** van **gedichten** en **literaire werken** (met auteursnaam) en van **kranten** en **tijdschriften**.

Van gedichten zonder titel citeer ik de beginwoorden. Als van een gedicht alleen het bestaan en het onderwerp, eventueel slechts enkele versregels bekend zijn, heb ik een titel geconstrueerd en er een vraagteken aan toegevoegd.

Inhoudsopgave, bijlage, lijst van illustraties, samenvattingen, bronnen en gebruikte literatuur (ook als die alleen in een noot is vermeld) zijn buiten beschouwing gelaten.

De **cijfers** verwijzen naar de pagina's; **cijfers voorafgegaan door een S** verwijzen naar de betreffende strofen van Weustenraads dialectteksten en/of de bijbehorende commentaar.

- A la statue de la patrie (W.) 226, S-213
A mon ami Théodore W. (v.Hasselt) 108
A un tribun (W.) 225-226
Aan de Osagen (W.) 91
Aan de schim van Bellamy (W.) 94, S-140
Aan den heer J. Kinker, (...) P. van Hemert (W.) 48
Aan een vriend (W.) 77
Aarts, Flor 318
Aauwt gelul (...) Berbke Bekkers (...) 53
Action nationale, L', Belgisch weekblad 242
Adieux à Slavante (?) (W.) 31
Adler, J.J. 115
Aerts, Wim 305
Aken, Willem van 61
Albert en Isabella, aartshertogelijk paar 286, 289
Albert, Louis 67, 71, 194
Alembert, Jean d' S-117
Alexander I, keizer 42
Algemeen Nieuws- en Advertentie-blad 52
Aller zielendag (W.) 87-88
Alofs, Jeanne 84
Alvin, Louis 22, 197, 271
Amertume (W.) 230, 274, S-217
André, Jean 306
Andries, J.O. 190
Anethan, J. d' 232
Annales romantiques (Hugo) 109
Ansiaux, Nicolas G.A.J. 40, 190
Argus, De, Zuid-Nederlands tijdschrift 36, 54, 74
Arnhemse courant 130, 146
Arrestation de l'avocat W..... 115
Asselbergs, Willem (ps. Anton van Duinkerken) 306, 312
Asser, Carel 84-85
Association (...) pour l'encouragement (...) 210-211, S-72
Association de l'Union libérale, Luik 210
Association nationale belge 185
Atala (Chateaubriand) 91
Auber, Daniel 162
Aux barbares de la civilisation (W.) 230, S-72
Aux conquérants parisiens (W.) 213, 225
Aux pauvres (W.) 228, 252, 274
Avenir, L' (W.) 228-229, S-215
Bain, Maria Eva Theodora 39
Bakelants, Louis 275
Balat, Alphonse 271
Banning, Alphonse (broer van Emile B.) 65, 184, 330
Banning, Emile (x Amélie Weustenraad), zoon van Jean B. 65, 183-184, 275, 330
Banning, Jean B.W. (x 1. Anne Martens, 2. Marguérite Weustenraad) 19, 65, 183
Banquet d'Warfusaie, Drame (...) d'après Weustenrad (...) 215
Barella, Hippoliet 274
Baron, Auguste 225, 274
Baron, Henri 215
Barré, Louis 107
Barthels, Adolphe 151, 160
Bastings, Jan Pieter (vader van Jan B.) S-4
Bastings, Jan 66, S-4, S-56
Bataves à la Nouvelle Zemble, Les (Clavareau; zie ook: Tafereel) 109
Batta, Alexander, cellist 106
Batta, Joseph, raadslid 173
Batta, Joseph, violist 106
Batta, Laurent, pianist 106
Bazard, Saint-Amand 188-189, 191, 198, 228

Beckers, geneesheer 66
 Beeckman - De Billehé, mevr. de 110-111
 Beeckman, M.H.G. de 132, 134, 137-138, 140, 142, 146, 148, 152, 156-157, 166-168, 173
 Begraffenis van (...) Moore (...) (W.) 88
 Behr, F.L., generaal-majoor 42
 Behr, Frédéric L. 30, 42-43, 45
 Behr, Jacques 30, 44, 173
 Belge, Le, Brussels dagblad 86-87, 89, 143, 151, 167
 Belgique en cas de guerre, La (Grandgagnage) 214
 Bellamy, Jacobus 94, 97
 Bellet, Louis 84
 Bemelmans, J. 145
 Bemelmans, Petrus A. 61, S-2
 Béranger, P.J. de 196
 Berlaymont, graaf C. de 172-173
 Bernard, Éric, directeur theatergroep 105
 Betsje, zie: Koen
 Beveren, Louis van 230
 Bidgank no Conter, De (Diedenhoven) 303
 Bilderdijk, W. 97
 Billen, J., drukker Tongeren 185-186, 192
 Biot, Gustave 5, 271, 337
 Blake, William 223
 Bloem, J.C. S-163
 Blondin, J.L. 264, 273, 313, 322, 327, 333, S-24-25
 Bocaccio 303
 Boermans, Frans S-21
 Bogaers, J.E. S-181
 Bommel, mgr. Cornelis van 143, 151-152, 158, 207-208, 215, 239, S-127, S-185, S-188
 Bon, kapelaan S-224
 Bonnemayers, J.H. 23
 Boonen, Els 312
 Boorn, Christiaan van den 66-67, 71, S-4, S-56
 Boosten, Alphonse 305-306
 Boosten, Zjang ('pa') 306
 Borgnet, Adolphe 184, 205, 216-217, 252, 255, 263
 Borgnet, Aline (x J.S.G. Nypels), zus van Jules B. 73, 184, 205
 Borgnet, Elise 263
 Borgnet, Godefroid (zoon van Jules) 249, 321
 Borgnet, Jules, schoonzoon (zie ook: Puydt) 66, 73, 205, 248-249, 252, 255-256, 262, 264, 266-267, 269, 321
 Borgnet, Julie, petekind, dochter van Jules en Henriëtte 249, 262, 267
 Borgnet-Demanet, Hélène, moeder van Jules B. 249
 Borgnet-Poswick, M.C. Henriëtte (x Jules B.) 65-66, 73, 169, 191, 205, 248-249, 255, 262, 267
 Bornewasser, J.A. 83
 Bos, Nick 178-179
 Bosch, Adolphe 30, 89-90, 95
 Bosch, Henri 178
 Bosch, Joseph, geneesheer 178
 Bossche, Petrus van den 284
 Boumans, M. 329
 Bourdeau, auditeur-militair Brussel 250
 Bourson, Philippe 190, 238-239
 Brade, A., kolonel 112
 Brassine, Pierre 206
 Breuckers, Antoine 63
 Breuls, C. 279, 304, 313, 330-331
 Broeckaert, Karel 285
 Broecke Hoekstra, Albert ten 39
 Broederschap van de H. Barbara 19, 66, 94, 183, 295, S-4, S-56, S-127, S-188
 Broederschap van het H. Kruis 19, 66, 293, 295-296, 309, S-9, S-127, S-188, S-194, S-207, S-224, Lèste P. S-12, Relatie S-2
 Broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen 287-288
 Broglie, Mgr. M. de 34
 Brouckère jr., Charles de, 76, 85-86, 89, 95, 104-105, 114, 126-129, 144, 150, 153-154, 158, 172, 178, 194, 244
 Brouckère, Charles de, gouverneur 27-28, 105
 Brouckère, Henri de 270
 Brouckère-Visschers, mevr. (x Ch. de Br. jr.) 154
 Brouerius de Nidek, Matthieu S-185
 Brouwers, Geertje 289-290, 292-293
 Bruderschaft von Scharpfenhövel 289, 294
 Bruls, Joseph 24
 Brunklaus, Frans 310
 Bury, Henri A. (x Fany Lefebvre) 68, 74, 133-141, 157, 185
 Bury-Lefebvre, Fany 74, 133
 Buschmann, Ernest 218
 Busken Huet, Cd. 277
 Byron, Lord G.N.G. 47, 97, 303
 Calamatta, Louis 272
 Camoëns 299
 Camp, Maxime du 262
 Canterbury tales (Chaucer) 303
 Capitaine, Édouard 30, 43-46, 172-173
 Capitaine, Maria Agnes Adelheid (x Godefroid Stas) 44
 Capitaine, Ulysse 209, 217, 252, 274
 Catholique, Le, Gents dagblad 148, 151
 Cauberg, Otto G.C. van 73, 116-117, 120, 153-154, 168, 170, 172, 178
 Celinia en Coridon (W.) 50, 278
 Cercle artistique et littéraire de Liège 270, 271
 Cercle artistique et littéraire, Brussel 270
 Ceuleneer, P.F. de 292
 Chant du prolétaire, Le (W.) 199
 Chants de Réveil, dichtbundel (W.) 192-201, 216, 225, 228-229, 317
 Charité, La (W.) 217, 226-228, 246
 Charité, La, Amsterdamse loge 39
 Charlemagne / Karel de Grote 200-201

- Charlier, Gustave 196, 205, 215, 252, 276
 Chateaubriand, François René 91, 108, 203, S-67
 Chaucer, Geoffrey 303
 Chot, J. 31, 185, 231, 275, 325
 Christus 78, 191, 216, 283, 304
 Chute et pardon (W.) 230, 270
 Cicero, Marcus Tullius 42, 69
 Claes, Pierre François 118, 125-126, 163, 170, 176-177
 Claessens, uitbater 61
 Clavareau, Auguste 52, 97, 106-107, 109
 Clercq, Geertruy Margaretha de ('mevrouw de schatbe-
 waarster') 39, 43-45, 172
 Clobus, J.L. ('Bertus zoon') S-127
 Clobus, Lambertus 66, S-127
 Close, Mathieu 170
 Coberger, Wenceslas 286
 Coché-Mommens, Jean Jacques 118, 126, 151, 236
 Cockerill, James 164, 221
 Coemans, Marie Thérèse 39
 Coenegracht, Christiaan (Chrétien) 19, S-2
 Coenegracht, Petrus Christiaan 61, S-2
 Coenegracht, Theo 329-330
 Coenegracht, Thomas Alexander S-2
 Colen, G.D.M. S-181
 Colson, Henri 216-217
 Considérant, Victor 239
 Considérations (...) par l'abbé Moens (...), recensie (W.)
 216, S-123.
 Considérations sur (...) des Romains (Montesquieu) 42
 Constance, La, loge 17
 Constant, Benjamin 125
 Constitutionnel, Le, Frans dagblad 155
 Contradictie Liedeken 53
 Cools, Reginald 284
 Corbière, J.J. comte de 124
 Cordewiener, André 204
 Cornet, Sef S-21
 Cort Heyligers, G.M., luitenant-generaal 167
 Coste, E.C.G. de la 150, 169
 Coumans, Willem K. 310, 314
 Coupe et les lèvres, La (De Musset) 303
 Courrier de la Meuse, Le (D. Stas) 23, 46, 49, 74, 117, 125,
 128-130, 134, 140, 147, 159-160, 207-209
 Courrier des Pays-Bas / Courrier 43, 46-47, 73, 84, 118,
 121, 125-126, 133, 147, 151, 153, 158, 163-165, 170,
 176-177, 196, 235
 Courrier français 155
 Courrier universel 74
 Cours de littérature (W.) 253-254
 Cours préparatoire (...) (Würth aîné) 42, 49
 Court, J.V. en G. de le 231
 Cousturier, Joseph L. 30, 66, 73, 180, 184
 Crahay, F. Joseph 26, 29, 63, 103-104, 178
 Crahay, Jacques Guillaume 23, 178
 Crassier, Guillaume de 29-30, 45, 88, 178, 180
 Crassier, Paul André de 24
 Cremers, J.A.H. 308-309
 Crouzen, Bèr 310
 Cruts, N.T.J. 27-28, 120, 145, 156
 Cudell, M. 148, 154, 175
 Curfs, Luc 298
 Cuypers, Pierre 45
 Cyrus, J.J. 288
 D'hulst, Lieven 302
 Daelen, Hendrik van S-97
 Daine, N.J., generaal-majoor 113, 168, 172, 174-176,
 242
 Damoreau-Cinti, madame, zangeres 105
 De iuribus lege civili hodierna (...), dissertatie (W.) 57
 De la vie politique des Belges (...), opstel (W.) 213
 De oratore (Cicero) 42
 De legibus (Cicero) 69
 Débat social, Le, socialistisch dagblad 269
 Decamerone (Boccaccio) 303
 Dechamps, Adolphe 227
 Decker, Pierre de 214, 271
 Dehaut, L.J. 216
 Delannoy, Gustave 326
 Delfosse, Auguste 270
 Delmelle, Joseph 275
 Delruelle, Pascal 17, 292, 299, Relatie S-2
 Demarteau, Joseph 208
 Demarteau-Thys & fils, veuve, drukkerij Tongeren 275
 Démocratie (W.) 228
 Denzinger, I. 37, 40
 Dereux, Léonard 207-208
 Derks, Hans G.M. 279, 309-310, 312
 Désert de Marlagne, Le (Grandgagnage) 206
 Desoer, Jacques 208-210, 236-237
 Desroches, T. 193
 Destouvelles, Charles 69, 104, 111, 117, 153, 178
 Destriveaux, P.J. 37, 40, 46, 54, 117, 122-123, 142, 221
 Devaux, Paul 47, 125, 183, 206, 208-209, 224, 235-
 236, 253-255, 271, 459
 Dewildt, Jean François 191
 Dewildt, Joseph H. 66, 169, 191
 Dibbets, B.J.C. 16, 44, 163, 166-176, 178-179, 185,
 187, 194, 197, 201, 241, 243-245, 297, S-127, S-188,
 Lèste P. S-1, S-12, Relatie S-1, 460
 Diderot, Denis S-117
 Diedenhoven, Jacques 303
 Dieteren, Arno 312
 Dobbelsstein (Dobbelsteen), J.H. S-116, Relatie S-22
 Don Juan (Byron) 303
 Donald, Charles, ps. van W. 183, 192, 225
 Doncker Curtius, Dirk 215
 Donders, P.J. 61
 Dopff, baron G. De S-181
 Dopff, baron J.F. De S-181
 Dotheij, Pierre A. 169-170

- Dotheij, uitbater 168-169
 Driesen, François 242
 Droixhe, Daniel 214, 228
 Dubien, Guillaume 15
 Ducpétiaux, Édouard 84-85, 118, 126-127, 150, 153-154, 163, 170, 176, 205
 Dufour & Roux, drukkers 17
 Dufrénoy, madame, directrice theatergroep 105
 Duguet, Charles 191, 194, 197-198
 Duinkerken, Anton van, zie: Asselbergs
 Dumas, Alexandre 214, S-72
 Dumonceau, J.D. 67, 72
 Duveyrier, Charles 191, 194
 Duvivier, A.J. 326
 Duyn van Maasdam, A.F.J.A. van der 35, 82
 Éclaireur ('Vieux Éclaireur'/'Éclaireur des annonces'), L' 72, 110, 132, 135-140
 Éclaireur / Éclaireur politique, L' 11, 48, 53, 58, 60, 64, 67-170 passim, 187, 212, 252, 254, 278, 326, S-2, S-56, S-209-219, S-230
 Eerens, D.J. de 166-167
 Eeten, Peter van 310, 461
 Eeuwfeest (...) (Kinker) 45
 Elias, H.J. 158
 Émancipation, L', Brussels dagblad 236, 258
 Endepols, H.J.E. 25, 278-279, 304, 317-318
 Enfantin, madame, moeder van Prosper E. 197
 Enfantin, Prosper 188-191, 197-199
 Engel, Adolphe 230
 Engelman, Jan 306
 Ernst, J.G.J. 37-38
 Espoir, L', Luiks dagblad 209
 Essers, Toussaint 311, 418
 Euthanasia (J.C. Bloem) S-163
 Everard, geneesheer 264
 Evers, Ingrid M.H. 63, S-188
 Ewijck, D.J. van 259
 Eyck, Charles 305-309, 311, 330, 394, 448
 Eynard, J.G. 75
 Fabius, Jan 40-41, 121, 127
 Fables (de Stassart) 212, 251
 Faider, Charles 225, 227, 238
 Falck, A.R. 25, 28, 35, 37-38, 41, 220
 Fantaisie (W.) 233, 252, S-161, S-162, S-167, 460
 Feith, Rhijnvis 52, 97
 Feller, François Xavier de 93
 Fellini, Frederico 314
 Fens, Kees 334
 Ferdinand, chef d'orchestre Luik 105
 Fiévez, directeur theatergroep 106, 166
 Filangieri, Gaetano 80
 Flament, A.J. 68, 321
 Focquenbroch, W.G. S-97
 Fontanes, Louis de 87
 Forgeur, J. 116-117
 Fougeret de Monbron 299
 Fourier, Charles 228, 239, 269
 Fournel, L. 197
 Franck-Swartz, weduwe 66
 Francquen, Étienne de 272-273
 Francs et nobles royalistes (?) (W.) 31
 Franklin, Benjamin 81
 Franquinet, Edm. 279, 304, 313, 329
 Franquinet, G.D.L. (Désiré) 26-27, 246, 304, 316-318, 329, 335, S-57, S-121
 Frederik, Prins 44, 165, 229
 Frère-Orban, Walthère 270
 Froment, Charles 74, 107
 Fuss, J.D. 37
 Gaède, H.F. 192
 Gai! Gai! Vive les Statuts (W.) 55
 Gall, Frans 37
 Gambon, Andreas S-194
 Gazette de France 119
 Gazette de Liège (Demarteau) 208, 253
 Gazette des Pays-Bas, Brussels dagblad 124, 133, 148
 Gazette du Duché de Limbourg, Ned.-Limburgs dagblad 246
 Geefs, Guillaume 5, 272-273
 Geefs, Jean 271
 Geefs, Joseph 271
 Gekortwiete Faam, De, Utrechts studentenblad 55
 Gemeenschap, De 306
 Gemmeke, Charles 305, 330
 Genootschap van moederlijke liefdadigheid, zie: Société de secours
 Gens, Eugène 283-284, S-7
 George Dandin (Molière) 115
 Geradts, Pieter 45
 Gerardi 61
 Gerretson, C. 143
 Gerris, Jacques 45-46
 Gessner, Johannes 97
 Gezang van Ipsariotten (W.) 47
 Gijsen, J.M. S-179
 Gilissen, Nicolaas S-194
 Gillon, Jacques 270-271
 Girard, Nicolas 291
 Globe, Le, Frans dagblad 125, 155, 189, 193, 198-199
 Glocke, Das Lied von der (Schiller) 218, 262
 Gobbelschroy, L. van 128-130, 137, 140, 150, 162
 Gobert, François Xavier 20, 21
 Gobert-Simons, Anna Maria 20
 Goethe, J.W. von 18, 97
 Goffart, Eugène 249
 Gombervaut, luitenant gendarmerie 291
 Gorissen, Adri 311
 Gothier, Luiks antiquaar 329
 Goubau d'Hovorst, M.J.F.G. 296-297
 Gouders, L.W. S-147

- Graaf, Joseph, zoon van de smid 168-169
 Graaf, P.L., smid 168-169
 Graaff, André 30, 45-46, 49
 Graf, Het (Feith) 97
 Grandgagnage, Joseph 205-206, 214, 217, 269, 299, 301-302
 Grant, Elliot 276
 Grauwels, J. 179
 Gray, Thomas 87
 Gregorius XVI 207, 215
 Groen van Prinsterer, G. 143, 187
 Grojean, Oscar 253
 Groot, Hugo de 89
 Grootte Sociëteit 17, 27, 60, 109-110
 Gudi, J.C. 333, S-147, Relatie S-2
 Gulikers, Arnold 23-24
 Gulikers, Gérard 22
 Gulpen, J.T. van, drukker 287
 Gulpen, Philippe van 16, 59, 62, 296, S-185, 434
 Haanebrink, Th.P. 387
 Haas, zie: Hasque
 Habets, Jos. 321, 327
 Haenen, J.G.H. S-207, Lèste P. S-12
 Hagemann, F. 54
 Hall, M.C. van 90
 Hammurabi, koning 46
 Hanou, André S-140
 Hanse, Joseph 205, 275
 Hansen, Joseph 286
 Hanson, Jean Joseph 299
 Harmonie (W.), zie: Travail 228, 252, S-210
 Harmonie de la nature (Clavareau) 107
 Hasque, pater P.H. de 300, S-147, Relatie S-14
 Hassan, zie: Coupe et les lèvres
 Hasselt, André van 22, 29-30, 33-34, 54, 65, 73, 89, 106-109, 137, 167, 196-197, 199, 238, 251, 257
 Hauman, Louis 196
 Haussy, F.P. de 270
 Haut-Fourneau, Le (W.) 18, 222-226, 245-246, 275, 326, S-167, 459
 Heck, Willem S-187
 Heijden, Peter van der S-97
 Heldring, G.H. von, luitenant-generaal 112, 166
 Helmers, J.F. 97
 Hemert, Paulus van 48
 Hendriks, W. S-21
 Hennequin, Jean François 32, 58, 104, 120-121, 143, 145, 153, 173, 178, 244
 Hennequin, Johan Jacobus 169, 175, 297
 Henriade travestie, La (Fougeret de Monbron) 299
 Henriade, La (Voltaire) 299
 Herkkaauwer, De 37
 Herman, Philip, hardloper 71
 Hermans, Fons 310, 314
 Hermans, Mathieu 64
 Hernani (Hugo) 109
 Heur, Jean Marie d' 199, 205, 277
 Heure noire, L' (W.) 230
 Heylerhoff, Martinus Joannes, historicus 88, S-121
 Heylerhoff, Mathias van, jurist S-121
 Histoire véridique (...) Retsin (...) (W.) 231-233, 246
 Hoeberechts, Louis 63
 Hoffman, Doris 285
 Hoffmann von Fallersleben, Heinrich S-179
 Hogendorp, Gijsbert Karel van 35
 Honnête homme, L' (W.) 230
 Horatius (Quintus Horatius Flaccus) 265
 Houben, J.H.H. 318
 Hugo, Victor 109, 196, 199, 203, 214, 221-223, 253, 262, 276 S-72
 Hugo-Foucher, Adèle 253
 Hulst, Félix van 47, 117, 217, 252-256
 Humboldt, Wilhelm von 213
 Hustinx, Marie Marguérite (x P.G. Schols) S-194
 Hustinx-Weustenraad, mevr. 331
 Huwelijksgroet (...) (Kinker) 44
 Hymne au siècle (W.) 228-229, 249
 Imkamp-Hustinx, mevr. 331
 Immerzeel jr., J. 43, 54
 Imprécation (W.) 225-226
 Indépendance belge, L', Brussels dagblad 250-251, 253, 268
 Indépendant, L', Brussels dagblad 230
 Indifférence, L' (W.) 212
 Isabella, Infante, zie: Albert en Isabella
 Ising, A. 26
 Istendael, Geert van 5, 247, 310, 314, S-117, S-118
 Iterson, Ad 314
 Jador, Henri 84
 Jaminé, Joseph Laurent 11, 31, 48, 53, 66-67, 69, 71-73, 99, 104, 114, 116-118, 120-121, 125, 132, 153, 169-172, 174, 178, 180-181, 184-185, 194, 202-203, 205-206, 226, 235, 242, 245, 261, 270, 272, 278, 303-304, 312
 Jamme, Louis 212, 216
 Jansen, J.C.G.M. 166
 Jansenius, Cornelius 93
 Janssen, kapelaan Sint-Martinus Wyck S-147
 Japiks, Gysbert 53
 Jehotte, Constantin 270-272
 Jelinger, Han 305-306, 330, 335
 Jobard, Jean Baptiste 190
 Johan VI, koning 48, 72
 Jonas, Henri 305-306
 Jongen-Jaspaerts, A.M., grootmoeder 15
 Jorissen, M.B. (x J.B.M. Meertens) S-9
 Jottrand, Lucien 45-46, 77-78, 85, 87, 118, 126, 163, 170, 176, 196, 215, 221
 Jour des morts, Le (de Fontanes) 87
 Jourdan, Jean Baptiste, maarschalk 71

- Journal de Belgique, Brussels dagblad 236
 Journal de commerce de France 102
 Journal des Flandres, Gents dagblad 214
 Journal de Gand 124
 Journal de la province de Liège / Journal de Liège (Desoer/ Müller) 190, 196, 208-210, 225, 253, 258, 268-269
 Journal de la province de Limbourg 32, 52, 67-68, 73, 89, 105, 120-121, 123, 129-132, 134-135, 141
 Journal de Louvain 122
 Journal de Namur et de la province 260, 263, 268-269, 461
 Journal des débats, Frans dagblad 99, 155
 Journal du Limbourg 268, 283, S-7
 Journal historique et littéraire (red. De Feller, later: Kersten) 23, 93
 Journal officiel du Royaume des Pays-Bas 58
 Jozef II, keizer 16, 285, 296
 Juste, Théodore 73, 251, 267
 Kan, J.H. Van 185-186
 Kant, Immanuel 48, 78, S-213
 Karel X, koning 82, 124, 151, 160-161, 165
 Katrijntje (W.) 51
 Keller, André 64
 Kellermann, François Christophe 18
 Kemp, Mathias 306, 308-309, 313, 329, 335
 Kemp, P.H. van der 163
 Kerbosch, winkelier Venlo S-21
 Kerens de Wolfrath, jonkheer W.D.A. S-181
 Kerens de Wylré, F.A.A. 184
 Kerens, Anne Marie Judith (x Th.A. Coenegracht) S-2
 Kerens, J.M.L. (x Guillaume de Crassier) 45
 Kerens, jonkheer J.F.X. S-181
 Kerens, jonkheer P.A.S. S-181
 Kernobes (Kornobus), zie: Clobus
 Kersten, Pierre 23-25, 47, 126, 140
 Kersten-Hoeberechts, mevr. 23
 Ketelaar, Balthazar 28
 Ketelslager, Jacques 30
 Kinker, David 121
 Kinker, Johannes 29-30, 37-89 passim, 94, 121, 123, 137, 140, 142-143, 153, 159, 172-173, 187, 220, 229, 259, 278, 299, S-140, 460
 Kinker, mevr., zie: Clercq
 Koen, Betsje (Elisabeth) 301, 323, S-16
 Koen, Joanna S-16
 Koene, H.J. 187
 Komer, Theresia 66
 Kossmann, E.H. 83, 139, 184
 Koymans (Koemans) A.J., drukker 115, 288, 294
 Kritzraedt, Jacob Relatie S-17
 Kuipers, Wim S-57
 Kurris-Offermans, Hélène 312
 Kuyle, Albert 306
 La Ruelle, drame en cinq actes (W.) 215
 Laar, Karel van 305
 Laboueurs, Les, in: Jocelyn 262
 Lacroix (pseudoniem), zie: Moens
 Lafayette, G. de 146, 160-161
 Lafitte, voorzitter Chambre des Députés 71
 Lagache, stenograaf 198
 Lamartine, Alphonse de 108, 262, S-67
 Lange, gebroeders 61
 Lantremange, H. de 73, 119-120, 122, 148, 151-153, 155-156, 159, 167
 Lapidina, Grillogrillibollius 47
 Larmes, Les, zie: Rêverie
 Lastdrager, A.J. 42
 Laudi (Laudy), M. Margaretha S-101
 Laurent, Paul Mathieu 190-192
 Lauters, Paul 34, 257
 Lebeau, Joseph 47, 126, 140, 182, 204, 208-210, 236-238, 251, 266, 268, 271, 459
 Lebeau-Ouwerx, C., uitgeverij 140
 Lebens, Loth. F. 294, S-185, S-207
 Leclercq, O., procureur-generaal 113, 117, 119
 Leçons hollandaises (...) (Würth) 42, 50
 Ledain, Damien 214
 Leers, G. 127
 Leerssen, Joep 314
 Leeuw, A. van der, journalist 73-74, 139
 Lefebvre, Fany (dochter van mevr. Lefebvre-Renard), zie: Bury
 Lefebvre-Renard, geb. Collardin 68, 71-72, 74, 113, 130, 132-141
 Lekens, Jacobus, drukker 288
 Lennep, D.J. van 220
 Lennep, G. van 40
 Leopold I, koning 103, 171, 186, 212, 225
 Leopold II, koning 225
 Leopold, de gebroeders 304
 Leroux, Pierre 193
 Lesbroussart, Philippe 205, 216-217, 227, 252, 255
 Leste Percessie (W.) 201, 247, 278, 299-303, 315-320 passim, 322, 327-329, 334, 336-437 passim, 438-441, 442-455 passim, Relatie S-1
 Lettre à l'auteur des Wallonnades, recensie (W.) 214
 Lettre à M. Michel Chevalier, opstel (W.) 213
 Lettres persanes (Montesquieu) 43-44
 Lied der bannelingen (W.) 98
 Liedekerke, graaf H.F.F.J. De 104, S-181
 Liedel de Well, P.W. baron de 153, 158
 Lierzang (...) Missolonghi's ontzet (W.) 47
 Lignac, Henri 47, 177, 208
 Limburger / Nieuwe Limburger, De 310-311
 Lodewijk XVIII, koning 41, 124
 Loë, F.C.A. baron de 170
 Loiseau, geneesheer 264
 Loisel, A.S. S-121
 Loisel, B.E. S-121
 Loisel, R.J. S-121
 Lombard, Lambert Materne 207-208

- Loontjens, Harie 331
 Lotte, V., zie: v. Weddingen
 Louis Philippe, koning 161
 Lousberg, A. 330
 Lousberg, Frits 306, 331
 Loyola, Ignatius van 46
 Loysel, P. 27
 Lucifer (Vondel) 43
 Lusiadas, Os (Camoëns) 299
 Maanen, C.F. van 28, 41, 74, 80-81, 99, 117-162 pas-
 sim, 179, 460
 Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 63, 74, 79, 87, 89-
 90, 94-95, 109-110, 132
 Maatschappij van moederlijke liefdadigheid, zie: *Société de se-
 cours*
 Machereau, Philippe Joseph 191, 194, 196-197
 Maastricht (W.) 174, 241-245
 Magino, Don Antonio 47
 Maillard, uitbater 61
 Majofski, Th.J. 52, 95-97, 106
 Mancel, E.S. 175
 Mandos, Frans 174
 Marcellis, Charles 208
 Marcus, J.C. 38
 Maréchal, postdirecteur Huy 198
 Margerin, apôtre saint-simonien 190-191
 Maria Theresia, keizerin 285
 Marres 115
 Martens, Anne C.H. (x J.B.W. Banning) 19, 183
 Martens, Martin 178
 Martens, Martine Cécile (x Jacques Weustenraad) 19,
 183
 Martignac, J.B.S.G. vicomte de 145
 Masin, administrateur chemins de fer 225
 Massard, Camille 274
 Massemin, Petrus 284
 Mastrechtse veerskes (Désiré Franquinet) 329
 Mastrechtse lofdicht op einen schat grauver 53
 Materne, Constant 176-177, 205-206, 208-209, 223-
 224, 253-254, 256, 258-259, 271
 Mathieu Laensberg, Luiks dagblad 36, 47, 68, 74-75,
 81, 107, 112, 117, 125, 131, 140
 Mathieu, Adolphe 269
 Max Havelaar (Multatuli) 188
 Méan, mgr. F.A. de 34
 Medici, Maria de 289
 Meert, Hendrik 286
 Meertens, Ida (x N. Gilissen) S-194
 Meertens, J.B.M. S-9
 Meijer, G.J. 42
 Mellinet, A.F., generaal 176
 Membrede, A.C. 144, 325, S-175
 Mémorial belge, dagblad 196
 Mens, Nicolaas 306
 Mensheid in 't Lazarushuis, De (Kinker) 45
 Méphistophélès, satirisch weekblad 196
 Merle, generaal P.H.V. 21
 Mérode, graaf F. de 232
Messenger de Tongres 185-186
 Metternich, K.W.L. prins von 75, 143
 Metton, Paul 72, 74, 91, 98-99, 102, 137, 139
 Metton-Leduc, M.C. (Cathérine) 72
 Meunier, Constantin 262
 Mey van Streefkerk, J.G. de 128, 162
 Meyers, Bernard 24, 28
 Meyers, Jean Armand 67
 Meyers, M.B. 184
 Meynders, G.J.N.B. 301, 331, S-127, S-128, S-185
 Meyskes van Mastreeg 53
 Michiels van Kessenich, Alexander 45-46
 Michiels van Verduynen, A.H. 144
 Michiels van Verduynen, Clément 45-46, 49
 Mier, Oostenrijks diplomaat 143
 Mijn afscheid aan het IJ (...) (Kinker) 39
 Mijne innigste gewaarwording (...) (Kinker) 229
 Minckelers, Jean Pierre 22-23
 Miranda, Francesco de 317
 Mockel, F.A. 184
 Mockel, J., broer van Winand 69
 Mockel, Winand 69, 153
 Moens, abbé G. 194, 215-216, S-123
 Moeurs (W.) 230
 Mois de Mai, Le (Désiré Franquinet) 246
 Moke, Henri 274
 Molière, ps. van J.B. Poquelin 115
 Momus, zie: *Sociëit Momus*
 Momusklanken, bloemlezing 279, 304, 313
Moniteur belge, regeringsgerelateerd dagblad 190
 Montesquieu, Charles de Secondat, baron de 42-44
 Montlosier, F.D. comte de 82
 Moore, sir John 88
 Moubis, Clara S-21
 Mouchard, Dionysius 66
 Moussaye, La, Frans diplomaat 122
 Muet de Portici, La (Auber) 162
 Müller, Clément 209-210, 216-217, 253, 258
 Multatuli, ps. van Ed. Douwes Dekker 188, 278
Multiple splendeur (Verhaeren) 262
 Musset, Alfred de 303
 Myanga, 'femme Osage' 93
Mystère (W.) 230, S-210, S-212
Mythe et réalité (W.) 233, 274
Nachtlied (W.) 98
 Napoleon Bonaparte 12, 17, 19, 21, 41, 72, 85, 89, 93,
 147, 200-201, 222, 285, S-175, *Relatie* S-2, 458
Nederland 1825 (W.) 46
Nederlandsche muzen-almanak 94
 Nellessen, fabrikant te Aken 164
 Nève, Jean Baptiste de 151, 160
 Neven, Anna Maria, zie: Poswick

- Neven, Maria Margaretha, zie: Weustenraad-Neven
- Neven, Sebastiaan Theodoor , schoonbroer van Michel W. 168
- Ney, Michel, maarschalk 87
- Nicolas, Joep 306
- Nierstrasz, Charles (zoon van Hendrik N.) 178
- Nierstrasz, Hendrik 178
- Nierstrasz-Dolk, A.N.W.V. 331
- Nieuw Wereld Tijdschrift 310
- Nieuwe Limburger, zie: Limburger
- Nieuwenhuyzen, J. 90
- Nijst, Petrus Dominicus 66, 297, S-181, S-185, S-188, S-207
- Nisard, Désiré 252-253, 256-258
- Nonnemaeckers, J.M. (x Greetsje Laudi) S-101
- Noordaa, C.H.C. van der 89-90
- Noord-Brabanter, De 46
- Noordstar, De 53
- Nossent, Jean Pierre 208, 210
- Nostradamus 47
- Nothomb, Jean Baptiste 43, 45, 47, 78, 125
- Notten, Christiaan S-9, S-185, *Dialectfragment* 295-
varia
- Nouvelle agression de la Revue de Paris, opstel (W.) 213
- Novent, Joseph 63
- NRC 310
- Nuées (W.) 233, 274, 460
- Nuyts, J.M. 321-322, 329, 333, 335
- Nypels, Charles 305-309, 330-332, 335
- Nypels, Edouard, vader van Charles, George en Jo 307
- Nypels, George 181, 305, 307-309
- Nypels, J.S.Guillaume 21-22, 30, 73, 99, 125-126, 153-154, 178, 180, 184, 205, 252, 255
- Nypels, Jo 331
- Nypels, Lambert Theodoor 67, 73, 120, 130, 136-138, 141-142, 152, 156-157, 167-169, 185
- Nypels, Petrus 171
- Nypels, Willem 73
- Observateur, L', Brussels dagblad 236-238
- Ode aan 't Nut, zie: Van toen af(...)
- Ode op de dood van Tromp (?) (W.) 31
- Ode sur le mort du duc de Berry (Hugo) 203
- Oeuvres dramatiques (Clavareau) 107
- Oeuvres poétiques, niet verschenen verzamelbundel (W.) 275
- Olislagers, P.D. 333
- Opkomst en bloei (...) (Simon Stijl) 42
- Organisateur belge, L', orgaan van het Saint-Simonisme in België 191
- Organisateur, L', orgaan van het Saint-Simonisme 189
- Orphée, zie: Société Orphée
- Ortjens, Wim 314
- Osagen 91-92
- Osages au Louvre, Les, vaudeville 93
- Ouwerv, Constance 140
- Over eenige gebruiken en misbruiken (...), opstel (W.) 30, 46
- Page, F.J. 162
- Paquet, Cathérine (x F.X. Würth le jeune) 43
- Paquet, Joseph 43, 45-46
- Parel van het Zuiden, De (v. Weddingen) 174
- Parfaite Intelligence (et l'Étoile réunies), La, Luikse loge 39-
40, 206-208
- Partoes, H. 271
- Partouns, Henri 17, 111-112, 288, 316-317, 320, S-1, S-
185, S-188, Leste P. S-2, Relatie S-10
- Patriote, Le, Belgisch tijdschrift 226
- Paumen, Max 310
- Pedro, Don, keizer 48, 72
- Pèlerinage de Notre-Dame de Montaigne (Gens) 283
- Percessie vaan Sjerpenheuvel, De (met dubbel-CD, uitgave
2009) 312
- Percessie vaan Sjerpenheuvel, De (uitgave 1994) 310-311,
418
- Percessie vaan Sjerpenheuvel, een cafévoorstelling, De (1998)
311-312
- Percessie van Scherpenheuvel, De (W.) 5, 11-12, 49, 51, 66-
67, 76, 202, 205, 246-247, 262, 278-279, 299-327,
329-437, 438-457 passim, Relatie S-1, 459-460
- Pereire Jeune 193
- Périn, Charles 224-225
- Perrier, uitbater 61
- Persessie vaan Sjerpenheuvel, De (uitgave 1964) 309-310
- Persessie van Scherpenheuvel, De (uitgave 1931) 304-309,
394, 448
- Persévérance, La, loge 17, 80
- Petitfrère, Jacques 274
- Petrus Regout 294
- Peyronnet, P.D. comte de 56, 124
- Philharmonique Genootschap, zie: Société Philharmonique
- Philippens, Jean 306-307, 331
- Pierret, Bernard 274
- Pillera, W.A. 26, 130, 176
- Piron, Paul 273
- Plato 283
- Plutarchus 269
- Pochet ('la femme P.') 263
- Poésies lyriques, verzamelbundel (W.) 199, 212, 226,
228, 260-262, 275, 277, 460
- Polain, Mathieu L. 205-206, 208, 211, 214-216, 238
- Polignac, J.A.A.M. prince de 145, 151, 155, 160-161
- Polis, Laurent 329
- Polis, Louis Joseph 63, 106, S-121
- Politique, Le, Luiks dagblad 47, 109, 117, 121, 133, 140,
143-144, 147, 159, 170, 176, 185, 196, 206-209, 235,
245
- Pollenus, Eugène 118, 120, 178
- Poswick, Albert 66, 169
- Poswick, Charles, halfbroer van Henri 66
- Poswick, Henri (x Theresia Franck) 66
- Poswick, Henricus Wilhelmus 65

- Poswick, Julius Josephus Henricus, jonggestorven 65
 Poswick, Karel, advocaat 66
 Poswick, M.C. Henriëtte, zie: Borgnet
 Poswick-Franck, M. Theresia, weduwe 65-66
 Poswick-Neven, Anna Maria (Marie, Meetsje) (x Theodoor W.) 65, 169, 255-256, 264, 266-267, 270, 274
 Potter, Louis de 118, 126-128, 150-151, 153-155, 160, 176
 Potvin, Charles 65, 218, 275
 Pour un prince (W.) 225
 Prick, weduwe G., uitbaatster 61
 Prière au bord d'une houeillère (W.) 233, 252, 274
 Prière pour la patrie (W.) 226, 252, 274
 Primevères, dichtbundel (v. Hasselt) 108-109
 Prins, W.F. 149
 Prion, dames 192
 Procès de l'Éclaireur - Audiences (...) 116
 Procès de l'Éclaireur. Prévention (...) 121
 Pucelle d'Orléans, La (Voltaire) 303
 Putzeys, J.H. 206
 Puydt, Marcel de, broer van Marie de Puydt 249, 321
 Puydt, Marie de (x Godefroid Borgnet) 249, 321
 Question (W.) 228
 Quetelet, Adolphe 185, 210, 212, 235, 239, 249-250, 252-253, 262, 264, 267, 270-272, 329
 Raad(t)s / Raed(t)s, priester S-242
 Receveur, Karel 294
 Regout, Petrus 19, 23, 294
 Regrets (W.) 230
 Reinders, Vic. 305
 Relatie van de lêste Percessie (W.) 202, 300, 315-320 passim, 322, 327-329, 332, 334, 336-441 passim, 442-455
 Remorqueur, Le (W.) 218-222, 225-226, 246, 274-276, S-213, 459
 Renard, Maria Agnes Emilia (x Édouard Capitaine) 44
 Repelaer van Driel, O.J.A. 37-38
 Réponse à M. Th. Weustenraad (Moens) 215-216
 Retsin, Ch. 231-233
 Rêverie (W.) 233, 274
 Revue belge 177, 205, 210-217, 242, 244, 254, 260, 283, S-72, 459
 Revue de Belgique 252-253, 269
 Revue de Liège 217, 254
 Revue de Namur 263, 269
 Revue de Paris 213
 Revue encyclopédique, Frans tijdschrift 91
 Revue explicative, Zuid-Nederlands tijdschrift 50, 54, 74
 Revue nationale de Belgique 209, 224, S-179
 Revue trimestrielle 274
 Rhin, Le (Hugo) 222
 Rhodes, Ch. de 232
 Riemsdijk, A.W.G. van 89-90
 Rijswijck, Theodoor van 270
 Roberts, onderwijzer 22
 Rochette, Paul 193
 Rodenbach, A. S-72
 Rodrigues, Olinde 189, 198
 Roëll, W.F. 142
 Roggieri, J.B. 21
 Rogier, Charles 47, 126, 163, 170-171, 176, 183, 204, 206, 208-210, 218, 221, 224, 236-239, 250-259, 266, 270, 275, 459
 Rogier, Firmin 47, 163, 170, 176, 208
 Rolin, Hippolyte 270
 Romanine, dames 60
 Rooms, Etienne 125
 Rooth, J.H. 180
 Rosen de Haren, baron De S-181
 Rosen van der Maesen, baron C. De S-181
 Rosen, baron De 74
 Rosier, Joannes S-57
 Rösler (Russler, Rouseler), Michel 63
 Rouffaer, J. 166
 Rouillé, L. 37, 254-255
 Rouselle, Charles 326
 Roy, Alphonse Le 47
 Ruijters, André Carel 170
 Ruïnes, Les (Volney) 30
 Ruyters, Henri 24-25
 Ry al out wael wael 53
 Sainte-Beuve, Ch. A. 253, 255-259
 Saint-Genois, Jules de 260
 Saint-Martin, L.P.M. de 40
 Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, comte de 187-190, 193, 199-200, 212, 215-216, 269, 277, 460
 Sand, George 214
 Sandberg van Essenburg, S. 152, 163
 Sarraz, De la, kolonel te Aken 176
 Schaepkens van Riepmst, J.M.I. 331
 Schaepkens, Théodore 108, 267
 Schaetzen, ontvanger 169
 Scheffers, Anna G. S-27
 Schelling, F.W.J. S-213
 Schiller, F. von 97, 218, 262
 Schmalhausen, J. 130
 Schöffers, Anneke, zie: Scheffers
 Schols, Mary 331
 Schols, P.G. (x M.M. Hustinx) 178, 288, 299, S-194
 Schrant, Johannes 39
 Schreinemacher, J.H.J., geneesheer 264
 Schreuder, Bernard 246
 Schrijnen, Ch.Th. 206
 Schuermans, H.J. 162
 Schuhmacher, Henri 319, S-2
 Sécus, F. de 232
 Sentinelle du Royaume des Pays-Bas, Zuid-Ned. tijdschrift 54-55, 72, 74, 81, 92, 107, 124, 134-136, 138, 144
 Sérénade, La (Gens) 283
 Séverin, Fernand 11, 18, 205, 213, 225-226, 228, 230-

231, 233, 254, 262, 275-276, 321, 331
 Siegenbeek, M. 42
 Silveryser, A.F.X. 172
 Simon, A. 43, 250, S-185
 Siret, Adolphe 264
 Slijpe, J.G.C.van 58, 104, 145, 156, 168-169
 Slijpe, P. van 27
 Snakkers, kanonnier 113
 Snatich, D. 74
 Société (libre) d'Émulation, Luik 35, 40, 87
 Société d'Émulation / Sociétéit van Aemulatie 17, 60, 109-110, 271
 Société d'Harmonie 63, 106
 Société de Bienfaisance, Brussel 109
 Société de la Revue encyclopédique, Parijs 91
 Société de secours pour la maternité indigente 110-111
 Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts 29, 62, 74, 76, 87-88, 91, 94-95, 97, 104-105, 109, 178
 Société des concerts d'amateurs 63, 106, 110
 Société des concerts des redoutes 63
 Société des Redoutes et Casinos 60
 Société Dorcas 110-111
 Société du Casino 60
 Société liégeoise de littérature wallonne 299
 Société littéraire, Luik 35
 Société Orphée 63, 105-106, 109-110
 Société Philharmonique 63, 105-106
 Sociétéit De Eendragt 110
 Sociétéit Momus 27, 63, 68, 80, 248, 279, 319, S-121
 Solitude (W.) 240, 274
 Sontag, Henriette 71, 106
 Souvenir (W.) 233, 261, 460
 Spee, Jannes 331-333
 Spiertz, Mathieu 327
 Spinola, Ambrosius 286
 Spronck, Lou 311, 418
 Stas, Dieudonné 47, 125, 208
 Stas, Godefroid J.H. 11, 20, 30-31, 43-45, 49, 53, 67, 88, 120, 172, 178, 180, 182-185, 202, 205-206, 221, 232, 235, 245, 248, 250-251, 254-255, 260, 266, 271-272, 301, 303-304, 312, 461
 Stassart, Goswin baron de 160, 212, 249-251
 Stasseyns, J.L. S-222
 Stedman, Carl 45-46
 Stedman, J.A., generaal 46
 Sterflied eener Braziliaansche maagd (W.) 48
 Stijfs, Jos 311
 Stijl, Simon 42
 Stijns, Mieke 330
 Stijns, Pierre 330
 Straetmans, Ph.J. 67, 72
 Strens, Pascal 45-46, 53
 Studentenlied (W.) 80, 95
 Sue, Eugène 214
 Suicide, le (...) Vanbeveren (W.) 230

Surlet de Chokier, baron E.L. 103, 126, 153, 158, 171, 244
 Swaving, Justus Gerardus 285-286
 Tablettes libérales (...) (Metton) 72
 Tafereel (...) op Nova Zembla (Tollens), zie: Bataves
 Tandem 30, 41-53, 74, 77-81, 87-88, 91
 Tapper, pastoor te Keulen 294
 Telegraaf, De 310
 Teste, Jean Baptiste 117
 Theux, B.T. de 43, 239, S-72
 Thewissen, Charles 330
 Thijs, Alfons 285
 Thorbecke, J.R. 55, 157
 Thüsen, J. von der 222
 Thys, Charles 65, 185, 231, 274-275, 312
 Tielemans, François 151, 160
 Tilly, Ch. 163
 Tollens, Hendrik 97, 109
 Tombeau, Le (Clavareaus vertaling van Feiths Het Graf) 97
 Toussaint 191
 Travail, Le (W.), titel herdruk: Harmonie 252
 Tribune, La, Luiks dagblad 208-210, 214, 224, 236, 238-239, 250-251, 253, 270, 326
 Tripels, Jean 169
 Tyger, The (Blake) 223
 Ubachs, P. J.H. 290, S-188
 Vaderlander, De, Gents dagblad 151
 Vaderlandsche lierzang (W.) 80, 93, 111
 Van Schelde tot Weichsel, bloemlezing 279, 304
 Van toen af was ons heil besloten (...) [Ode aan 't Nut] (W.) 90, 132, S-140
 Vandeboren, zie: Boorn
 Vanderstraeten, Édouard 151
 Vasco da Gama (v. Hasselt) 109
 Velbruck, François Charles de 35
 Veltman, Willem 306
 Verbeet, G.J.B. 163, 178-179
 Verduchêne, H. 145
 Verduchêne, Jacques 30, 80, 137-140, 172
 Verenet, George Charles 259
 Vereniging Literaire Activiteiten Maastricht 312
 Verhaegen, Théodore 231, 238, 270
 Verhaeren, Emile 262, 275-276
 Verloren, N. 116-117, 120-121, 130, 154, 156, 167-169, 180
 Versteende wouden (W.Kusters/J.Perry) 233
 Versterren, H.A. S-224
 Victoria, koningin 278
 Vieux drapeau, Le (W.) 200
 Vieux Éclaireur, zie: Éclaireur ('Vieux Éclaireur'/'Éclaireur des annonces')
 Vigny, Alfred de 276
 Vilain XIII, Charles 73, 153, 190, 221, 271
 Vilain XIII, Philippe 128

- Ville natale, La, zie: Maestricht
- Villèle, J.B. comte de 82, 98, 124, 145, 151
- Villers de Pité, Louis de 30, 246, 248, 263
- Visscher, L.G. 36, 74
- Visschers, Auguste 30, 154, 205, 208, 216, 225, 271
- Vive la garde urbaine (?)(W.) 31-32
- Vloten, W.C. van 63, 89-90, 110
- Voeu (W.) 233, S-161, 460
- Volney, C.F. 30
- Voltaire, ps. van François Marie Arouet 299, 303
- Vondel, Joost van den 43, 52
- Vos, Charles 305
- Vos, F. 330
- Vos, Gerrit de 55
- Voyages et aventures de M. Alfred Nicolas (...) (Grandgagnage) (recensie van W.) 214, 302
- Vrecken, Alexander van der 33
- Vrecken, Paul van der S-181
- Vrij Nederland 310
- Vrije Volk, Het 310
- Vrijthoff, L.B.A. 63
- Vroede, M. 165
- Wacken, Édouard 252-253, 269
- Wagemann, J.G. 37, 40, 46
- Wagevier, C.J. 42
- Wallonnades (Grandgagnage) 206, 214
- Warnkönig, L.A. 37, 40
- Watervliet 1831 (W.) 200-201, 274
- Weddingen, V.L. van, ps. van V.Lotte 174
- Weiland, P. 42
- Welkomgroet (...) (W.) 95-97
- Welvaartgroet (...) (W.) 52, 96, S-213
- Weustenraad, Adolphe, neef 19, 30
- Weustenraad, Amélie (x Émile Banning), dochter van Joseph W. 183
- Weustenraad, Anna Catharina Barbara, tante 20
- Weustenraad, Antoine Servais, oom 19, 66, 183, 295
- Weustenraad, Antoine, broer 20, 30, 176, 183-184, 200, 274
- Weustenraad, Antoinette, halfzus 65
- Weustenraad, Eduard Jan Michiel Hubert, broer 65
- Weustenraad, Eugène, neef 30
- Weustenraad, Fernand 50, 330-331
- Weustenraad, Herman, oom 19, 66, 169, 183
- Weustenraad, J. Michel, vader 15, 18, 64-65, 67, 168, 179-180, 182-183, 294, S-56
- Weustenraad, J. Th., oom 18-19, 62
- Weustenraad, Jacques, oom 19, 66, 176, 183, S-56
- Weustenraad, Jean Théodore Émile Hubert Joseph, broer 183
- Weustenraad, Jean, broer 20, 30-31, 184, 275
- Weustenraad, Joannes Mathias Hubertus, broer 64
- Weustenraad, Joseph, broer 20, 30-31, 183-184
- Weustenraad, Josephine, zus 20
- Weustenraad, Julianus Theodorus Hubertus, broer 65
- Weustenraad, klerk bij Herman W. 169
- Weustenraad, Léon Adolphe Hubert, broer 183
- Weustenraad, Marguérite, zus (moeder van Emile Banning) 20, 65, 183, 330
- Weustenraad, Maria Catharina Hubertina, zus 25
- Weustenraad, Maria Hubertina Barbara, zus 25
- Weustenraad, Maria Hubertina Emilia Cornelia, zus 64
- Weustenraad, Marie Elisabeth, zus 20
- Weustenraad, Marie Hubertine Antoinette, zus 183
- Weustenraad, Mathias, jonggestorven oom 20
- Weustenraad, Theodoor (Jean Théodore Hubert) passim
- Weustenraad, Theodoor, grootvader 15, 18
- Weustenraad, Wijnand, jonggestorven oom 20
- Weustenraad-Bovera, C.B., grootmoeder 18
- Weustenraad-Jongen, M.E., moeder 15
- Weustenraad-Martens, M.C., tante 19
- Weustenraad-Neven, M.M., stiefmoeder en schoonzus 25, 64
- Weustenraad-Poswick/Neven ('Meetsje'), zie: Poswick
- Weustenraad-van Runxt, tante 19
- Wiet, Camille 30, 33, 45-46, 53, 74, 137-140, 172
- Wijnands, Paul 27
- Wijnbeek, H. 28
- Willem I, koning 11, 20-21, 27-173 passim, 181, 200-201, 204, 212, 214, 296, S-207, 460
- Willem, prins van Oranje, kroonprins 171-173
- Willemsz., Arnold S-185
- Wils, Lode 83
- Wingens, Th. 163, 166
- Wingens, Marc 284
- Wiselius, S.I. 52
- Witte, Els 101, 174
- Wolfe, Charles 88
- Wolfs, Frans 310
- Wordsworth, William S-213
- Woud, Auke van der S-167
- Würth (aîné), J.F. Xavier 42, 45, 49-50, 94-95, 192, 198
- Würth (le jeune), F. Xavier (Würth-Paquet) 43, 45
- Zaepffel, mgr. J.E. 292
- Zanggezelschap Orpheus, zie: Société Orphée
- Zéguers, Margriet 66, 310
- Zeguers, uitbater 61, 91
- Zimmerman, J.J. S-224
- Zon (...) Waterloo, De (v. Hasselt) 54
- Zuid-Nederlandsche jongeling aan Bellamy, Een (Würth aîné) 94

Curriculum vitae

Lou Spronck, geboren in 1936 te Maastricht, behaalde in 1954 het diploma Gymnasium- α aan het Bisschoppelijk College Sittard. Vervolgens studeerde hij Nederlands en Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (thans Radboud Universiteit), waar hij in 1961 cum laude afstudeerde. Van 1961 tot 1963 was hij leraar Nederlands aan het Bisschoppelijk College te Sittard. Vanaf 1962 was hij verbonden aan het Jeanne d'Arc College te Maastricht, eerst als leraar en corrector, van 1978 tot 1997 als rector.

Hij is geïnteresseerd in geschiedenis, literatuur, dialect en volkskunde, vooral van de negentiende eeuw. Samen met Piet Orbons schreef hij in 1967 voor de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (PSHAL)* het artikel 'Limburgers worden Nederlanders'. Hij publiceerde enkele volkskundige artikelen in *De Maasgouw* en levensschetsen van figuren uit het Limburgs culturele leven in *PSHAL* en in de bundel *Sittardse cultuurdragers 1299-1999* (Sittard 1999). In de serie Vierkant Maastricht verscheen zijn monografie over *Philippe van Gulpen 1792-1862, chroniqueur met pen en penseel* (Maastricht 2005). Samen met schoonzoon Peter Schulpden verzorgde hij: *Felix Rutten: Terugblik 1880-1930* (Sittard 2003) en samen met Flor Aarts: *Boekèt Mestreechs, bloemlezing uit de Maastrichtse dialectliteratuur* (Maastricht 2005).

Maaslandse Monografieën

- 1 Dr. M.G. Spiertz, Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*
- 2 Dr. Remigius Dieteren O.F.M., Grondbeleid en volkshuisvesting in de Mijnstreek*
- 3 Dr. J.M. Gijsen, Nikolaus Heyendal (2 delen)
- 4 Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H. Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*
- 5 Dr. P.Th. van Beuningen, Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop*
- 6 Dr. E. Roebroeck, Het land van Montfort*
- 7 J. Koreman, De stadsrekening van Maastricht over het jaar 1399-1400*
- 8 Dr. J.M. Gijsen, Joannes Augustinus Paredis (1795-1886), bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd
- 9 Dr. Jean Baerten, Het graafschap Loon (11e-14e eeuw)
- 10 A.H. Paape, Donkere jaren*
- 11 Dr. Mr. H.H.E. Wouters, Grensland en bruggehoofd*
- 12 Dr. C. van den Berg, H.B.J. van Rijn, burgemeester van Venlo, pionier der milieuhygiëne*
- 13 Dr. J. Grauwels, Dagboek van gebeurtenissen opgetekend door Christiaan Munters (1529-1545)*
- 14 Dr. P.L. Nève, Het rijkskamergerrecht en de Nederlanden
- 15 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, Geschiedenis van de beide Limburgen, deel I
- 16 Dr. L. Peters, Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg*
- 17 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, Geschiedenis van de beide Limburgen, deel II
- 18 Ir. C.E.P.M. Raedts m.i., De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*
- 19 Dr. S.Y.A. Vellenga, Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme
- 20 Dr. W. Krings, Wertung und Umwertung von Allmenden im Rhein-Maas-Gebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts
- 21 Dr. P.J.H. Ubachs, Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*
- 22 Jaak Brepoels, Het Lager Onderwijs in de provincie Limburg (1815-1830)*
- 23 Harry Schillings, Toneel en Theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw
- 24 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid*
- 25 Ph. Vander Maelen, Dictionnaire géographique du Limbourg
- 26 Dr. J.P. Gribbling, Willem Hubert Nolens 1860-1931
- 27 Dr. J.A.K. Haas, De Verdeling van de Landen van Overmaas 1644-1662
- 28 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse Territoria tussen Maas en Rijn, ±800-1288
- 29 Henry Baillien, Tongeren van Romeinse Civitas tot Middeleeuwse Stad*
- 30 Dr. J.C.G.M. Jansen, Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800
- 31 M.P. Gutmann, War and rural life in the early modern Low Countries
- 32 Dr. Rudolf Philips, Gezondheidszorg in Limburg
- 33 Dr. A.Fl. Gehlen, Het notariaat in het tweeherig Maastricht
- 34 P.J.H. Baghus, De slag om de Roerdriehoek*
- 35 Dr. Ton Meijknecht, Bartholomeus van Maastricht († 1446), Monnik en Conciliarist
- 36 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse Territoria tussen Maas en Rijn, Deel II, 1288-±1500
- 37 François Vanduffel, Industrialisatie en verandering: Lommel tussen 1890 en 1914
- 38 Drs. A.P.M. Cammaert, Tussen twee vuren

- 39 Drs. J.M.B. Tagage, *De Ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht*
- 40 Dr. G.H.A. Venner, *De Meinweg*
- 41 Dr. C.A.A. Linssen, *Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht in de Middeleeuwen*
- 42 Dr. L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid*
- 43 Dr. E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden, deel 1: 628-1138*
- 44 Dr. J.L.H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap**
- 45 Dr. Th.L.M. Engelen, *Fertiliteit, Arbeid, Mentaliteit*
- 46 Dr. E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden, deel 2: 1138-1558*
- 47 *Eenheid en Scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen**
- 48 Dr. J.G.C. Venner, *Beeldenstorm in Hasselt, 1567**
- 49 Mark Hanson, *Van Frans naar Nederlands*
- 50 Dr. Hans van Dijk, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg*
- 51 Dr. P.J.M. Teeuwen, *Uit aarde geschapen**
- 52 Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen en Drs. W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw*
- 53 Dr. E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden, deel 3: 1558-1679**
- 54 Drs. J.M.B. Tagage, *De Ordinarius Chori van de collegiale Sint-Servaaskerk te Maastricht*
- 55 Dr. A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front, deel I*
- 56 Dr. A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front, deel II*
- 57 Dr. E.M.F. Koch, *De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn tussen huwelijk en convent, 1200-1600**
- 58 *Economische betrekkingen in grensregio's in een industrieel tijdperk, 1750-1965. Verslagbundel van het op 14 en 15 september 1995 te Maastricht gehouden congres van de Verenigingen voor economische geschiedenis in België, Duitsland en Nederland*
- 59 Robert Nouwen, *Tongeren en het Land van de Tungri (31 v.Chr. - 284 n.Chr.)**
- 60 Dr. P.Th.R. Mestrom, *Uurwerken en uurwerkmakers in Limburg, 1367-1850**
- 61 W.A.J. Munier, *Het simultaneum in de landen van Overmaas. Een uniek instituut in de Nederlandse kerkgeschiedenis (1632-1878)*
- 62 Arnout Mertens, *Loons, Diets en Luiks. Hasselt en de volksvertegenwoordiging in het land van Loon en het prinsbisdom Luik (1477-1538)**
- 63 Dr. P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*
- 64 Dr. Hans van Dijk, Henri Hermans (1883-1947). *De grondlegger van het Limburgs muziekleven*
- 65 Dr. M.C.A. Kessels-van der Heijde, Maastricht, Maestricht, Mestreech. *De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw*
- 66 Dr. J.H. Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw*
- 67 Dr. B.P.A. Gales, *Delven en slepen. Steenkolenmijnbouw in Limburg: techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw*
- 68 Jos Wassink, *Van stad en buitenie. Een institutionele studie van rechtspraak en bestuur in Weert 1568-1795*
- 69 Erwin Steegen, *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd*
- 70 Thunnis van Oort, *Film en het moderne leven in Limburg. Het bioscoopwezen tussen commercie en katholieke cultuurpolitiek (1909-1929)*
- 71 Sophie Bouwens, *Over de streep. Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland, 1958-2001*
- 72 Lou Spronck, *Theodoor Weustenraad (1805-1849) en de 'Percessie van Scherpenheuvel'*

* Deze titels zijn uitverkocht